

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

Mort a la modernitat.

La trajectòria inconformista de Georges Valois: de la crisi finisecular
al feixisme, 1878-1928

Doctorant: Joan Pubill Brugués.

Director: Ferran Gallego Margaleff.

Programa de doctorat en Història comparada, política i social.

Departament de Història Moderna i Contemporània.

Universitat Autònoma de Barcelona

A les meves tres estrelles: Josep, Maria i Pep

*Fa fred a l'scriptorium, em fa mal el polze. Deixo aquest escrit, no sé pas per a qui, no sé pas sobre què:
«stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus»*

(Umberto Eco, *El nom de la rosa*)

Índex

Resum	1
Résumé	2
Agraïments	3
Preàmbul	9
Introducció	20
Georges Valois et l'historiographie: une rencontre répétée mais difficile	20
Ressituar un «méconnu». Les aportacions d'un home d'entre dos segles	35
Un perfil trampós. Gressent contra Valois: subjecte, personatge, individu	61
La missió redemptora d'un autoenganyat	63
El somni de la raó o la il·lusió de la infal·libilitat racional	71
La palla a l'ull aliè i la biga al propi: Valois davant del mirall provençal	75
1. Infància i adolescència. El valor del treball i de l'esforç. La forja d'una identitat (1884 – 1896)	81
La presa de consciència política. Un tutoratge republicà de la mà de l'avi (1884 – 1890)	81
La fascinació d'una exposició. La confirmació de la cosmovisió sobre el treball i el model d'obrer (1889)	95
La crisi del “somni republicà” (1890 – 1895)	112
Males experiències laborals i descoberta del fet colonial. La reubicació anarquista (1895 – 1897)	122
La confirmació d'una translació: un anarquisme inconformista (1897 – 1898)	129
2. La rebel·lió juvenil. De l'agitació anarquista a l'impàs reflexiu. Èxtasi i decepció d'un <i>dreyfusard</i> . El fracàs de l'assalt al cel (1897 – 1906)	144
Una recomposició del mapa. L'afer, l'agitació i una col·laboració a contrapel (1897-1898)	144

L'apatia en l'eufòria. Unes reflexions doloroses enmig d'un naufragi (1898-1902)	156
Un exili autoimposat. La reafirmació de la identitat nacional (1902-1906)	166
La paternitat i la primera experiència sindical. La mà negra en l'organització obrera (1903-1905)	176
3. En el nom del rei. Una flor de llis a la solapa i un llibre a la butxaca (1905 - 1909)	186
Un home que ja ha arribat. El bateig d'un contrarevolucionari (1905-1906)	186
Un ressentit es fa ligueur. L'assalt contrarevolucionari a l'educació (1906-1907)	202
Pescar en aigües tèrboles. L'ambició de l'AF i la crisi del marxisme (1902-1906)	214
La concurrència de Valois: les aproximacions obreristes dins de la lliga (1904-1907)	224
El projecte monàrquico-sindicalista valoisà. Convèncer la dreta (1907-1908)	238
El projecte monàrquico-sindicalista valoisà. Guanyar-se els revolucionaris (1908-1909)	249
4. A la conquesta d'un front antiliberal. L'execució d'una experiència (1909 - 1914)	259
El moment Valois o el triomf d'una proposta (1909)	259
La conjunció antiliberal pren forma: els primers fruits saborosos (1909-1911)	268
La defensa de l'esperit contrarevolucionari. Les tensions dins del monarquisme i l'oportunitat inesperada de Georges Valois (1910-1911)	281
Un home de combat. El paper de Valois en la construcció de l'antisemitisme <i>ligueur</i> : l'afer Bernstein i una nova oportunitat de conjunció (1911)	288
El <i>Cercle Proudhon</i> : culminació del plantejament monàrquico-sindicalista (1911-1912)	298
El <i>Cercle Proudhon</i> : el declivi obligat d'una proposta hegemònica (1912-1914)	309
5. Tots els camins del carrer de Rome. L'experiència de guerra, d'apòsit	

balsàmic a cicatriu profunda (1914 - 1925)	320
Les lliçons en el front de l'Est. El periple d'un heroi en el camp de batalla (1914 – 1918)	320
Un economista sortit de Verdun. Administrar i organitzar la nació victoriosa (1919-1920)	330
La composició d'una aproximació sindical-corporativa. Continuïtats i discontinuïtats d'un plantejament en la lluita contra la plutocràcia (1919-1920)	342
Una aposta tècnica. La <i>Confédération de l'Intelligence et la Production Françaises</i> i les setmanes socials (1920-1922)	351
Cap a la conquesta de l'estat. La campanya pels Estats Generals (1922-1924)	364
Imaginant la revolució nacional. Una aigua que revitalitzi la flor (1924-1925)	374
6. Dissensions dins de la contrarevolució. L'home que marxa (1924-1928)	387
Els materials per a la contrarevolució nacional: <i>Le Nouveau Siècle</i> i les <i>Légions</i> (1924-1925)	387
Un arreveure que és un adeu. La separació amb l'AF i Mathon (1925)	397
La construcció del partit feixista. El <i>Faisceau</i> , vector de la contrarevolució nacional (1925-1926)	402
Tot esperant l'apocalipsi. La miopia telescòpica de Georges Valois o el somni d'una nit d'estiu (1926)	416
Una geopolítica per un moviment transnacional. La connexió llatina (1926-1927)	420
L'estancament. Morir de victòries pírriques (1927)	425
El cant del cigne en bemoll feixista (1927-1928)	436
Coda. La fi d'una preponderància: els anys de la insignificança (1928-1945)	445
Conclusions. La poètica vital d'un inconformista. La dimensió històrica de Georges Valois: un modern antimoderna	469
En els meandres confusos d'una revolta contra la modernitat. El fil	

d'Ariadna o una cosmovisió impertèrrita	469
Georges Valois, l'home de la contrarevolució	478
Valois i el <i>Faisceau</i> : notes per un replantejament de la cultura política feixista	488
L'ombra de la crisi finisecular	489
La congruència històrica del feixisme i els miratges de la cronologia	491
Violència i totalitarisme. Un replanteig a través d'una aposta de cop d'estat Modern	493
La naturalesa del feixisme: l'antirevolucionarisme	497
La religiositat i la fe. Més enllà de la religió política	501
Antisemitisme, racialisme i feixisme. Una relació a repensar	503
La naturalesa del feixisme: un anticonservadorisme	506
La feixistització com a factor explicatiu	508
El feixisme valoisà. Una síntesi per avançar	510
Epíleg. Un home d'entre dos segles. Georges Valois i la construcció de la contrarevolució	511
De l'amor al desengany. La il·lusió de la infància (1878-1897)	511
En el país de l'anarquia. El desengany de la promesa de redempció (1897-1902)	514
A la recerca de referents. El replantejament després de la deriva (1902-1906)	518
L'agitació de preguerra. Un sindicalista a la cort de la flor de llis (1906-1914)	521
Un soldat condecorat. Administrar corporativament la pau (1914-1924)	524
El feixisme o la frustració de dinamitzar la contrarevolució en l'AF (1924-1927)	527
La contrarevolució per la tecnocràcia i la nova edat de la civilització (1927-1928)	530
Bibliografia crítica. Fonts, obres i documents	534

Resum

A través de la vida intel·lectual de Georges Valois, aquesta tesi pretén abordar la formació de la cultura política contrarevolucionària a França entre 1878 i 1928. El període que s'analitza es correspon a l'etapa de la seva vida que va des del naixement fins a l'ocàs del *Faisceau*, el primer partit francès definit com a feixista. La trajectòria de Valois durant aquests anys conforma un cicle històric congruent que permet desllorigar els principals nusos de la crisi de la modernitat, com ara la pèrdua de fe en la idea de progrés, la percepció de decadència nacional, la laïcització, l'adveniment de la massa i la corrupció de les praxis polítiques. En els sis capítols que segueixen la introducció i conformen el cos del treball, s'examinen dues qüestions. D'una banda, la formació d'una identitat política basada en les lliçons de l'escola i familiars, en les impressions de l'Exposició Universal de 1889 i en les males experiències laborals. De l'altra, el rol capdavanter en tant que teòric, quadre de l'*Action française* i propagandista que jugà d'ençà de la decepció amb la mística *dreyfusarde*. En primer lloc, fou l'instigador d'un programa social entre 1907 i 1909 que va permetre vertebrar el nacionalisme integral com el centre gravitacional de la contrarevolució. Anys més tard, va ser l'artífex d'una conjunció antiliberal entre nacionalistes i obreristes que va ser clau a l'hora de dilatar l'espai contrarevolucionari abans de 1914. Finalment, com a dinamitzador de la contrarevolució després de la Gran Guerra gràcies a diverses iniciatives antiparlamentàries, a propostes econòmiques i a l'organització del projecte feixista. Republicà, anarquista, nacionalista integral i, posteriorment, feixista, l'itinerari del personatge sorprèn per una coherència que no és altra que la de voler purgar la modernitat de les tares que van fer-la degenerar. A partir de la seva cosmovisió inconformista, és possible explorar el fenomen del feixisme com un moviment que enfonsa les arrels en la nebulosa contrarevolucionària. Tanmateix, les sinèrgies històriques que recorren la seva biografia mostren com el feixisme, malgrat tenir un corpus ideològic ben definit, no va aconseguir esdevenir un moviment de masses als anys 20. El fracàs polític del feixisme valoisà permet, això no obstant, reflexionar sobre diverses qüestions entorn de la dimensió històrica del feixisme i esclarir qüestions entorn de la cronologia, la naturalesa i el caràcter del fenomen.

Georges Valois

Contrarevolució

Feixisme

Crisi de la modernitat

Résumé

C'est à partir de la vie intellectuelle de Georges Valois que cette thèse porte sur la formation de la culture politique contrerévolutionnaire en France pendant 1878 et 1928. La période qu'on examine se correspond à l'étape de la vie du personnage allant de sa naissance au crépuscule du Faisceau, le premier parti français explicitement fasciste. Le parcours de Valois pendant ces années façonne un cycle historique congruent qui permet de préciser les principaux noyaux de la crise de la modernité, tels comme la perte de foi dans la notion du progrès, la perception de décadence nationale, la laïcisation, l'avènement de la masse et la corruption des mœurs politiques. Dans les six chapitres qui suivent l'introduction et qui conforment le corps du travail, on y examine deux questions. D'un côté, la conformation d'une identité politique fondée sur les enseignements appris à l'école et à la maison, sur les impressions de l'Exposition Universelle de 1889 et sur les mauvaises expériences professionnelles. De l'autre côté, le rôle prépondérant qu'il joua en tant que théoricien, cadre ligueur et propagateur d'idées depuis la déception de la mystique dreyfusarde. Premièrement, il fournit un programme social en 1907-1909 au nationalisme intégral grâce auquel l'Action française s'articula comme le centre gravitationnel de la contrerévolution. Quelques années plus tard, il fut l'artisan d'une jonction antilibérale, entre des nationalistes et des syndicalistes, capitale pour élargir la base sociale contrerévolutionnaire avant 1914. En dernier lieu, Valois essaya de dynamiser le mouvement contrerévolutionnaire après la Grande Guerre par diverses initiatives antiparlementaires, par plusieurs propositions économiques et dans la suite de l'organisation d'un projet fasciste en 1925. Républicain, anarchiste, nationaliste intégral et, puis fasciste, l'itinéraire du personnage montre une cohérence étonnante qui s'exprime en la volonté de débarrasser la modernité des tares qui l'ont fait dégénérer. À partir de cette cosmovision non-conformiste, le phénomène fasciste apparaît comme une idéologie qui trouve ses racines dans la nébuleuse contrerévolutionnaire. Néanmoins, les synergies historiques qui sous-tendent sa biographie montrent comment le fascisme, malgré avoir un corpus idiosyncratique bien défini, n'est point capable d'aboutir à un mouvement de masses dans les années 20. L'échec politique du fascisme valoisien, permet, en revanche, de réfléchir sur des multiples questions autour de la dimension historique du fascisme et jeter la lumière sur la chronologie, la nature et le caractère du phénomène.

Georges Valois Contrerévolution Fascisme Crise de la modernité

Agraïments

El refranyer popular és prou eloqüent. “El malagraït no té l’enteniment complit”, “home agraït, home de profit” o, inclús, “no ser agraït és de malparit”. Dites, totes elles, que reflecteixen un esperit de civilitat i il·lustren com el bon samarità està obligat a donar gràcies. Els refranys, però, no adverteixen que regraciar no sempre és fàcil, com tampoc puntualitzen que, en l’acte d’agrair, es reverencia aquells que han contribuït amb llurs accions, consells, paraules, gestos inconscients o mera presència a ser mereixedors de lloes. No fan referència al fet que agrair és, al cap i a la fi, un *quid pro quo*, potser, desigual.

Encara que l’ordre d’aparició no denota en cap cas preponderància, una enumeració comporta una responsabilitat, més cap a un mateix que cap als qui al·ludeix, perquè és el numerador qui es posa a prova, qui se situa en el punt de mira; és qui sent la pressió de correspondre gratament als qui han influït en ell i d’esmentar-los com pertoca i, per aquesta raó, és qui es troba davant de la mirada inquisitiva dels esmentats, a qui ha de plaure, i qui ha de lidiar amb el disgust dels qui no són mencionats i s’ho poden prendre com un greuge. Però com que les formalitats, a aquestes alçades, no ens fan por, i som conscients que la memòria és fràgil, assumim els riscos i donem el tret de sortida als qui en són més propers per després, pas a pas, i amb la màxima precisió possible, dibuixar un anell concèntric que abracci tots els companys de ruta que he trobat fins al punt i final.

Comencem per la família, una entitat col·lectiva el significat de la qual no es limita a les relacions de parentesc fredes i antropològiques que fan les delícies dels prosopògrafs, sinó que també conté una idea d’afecció, d’amistat. Emma, tu encapçales la corrua. Vint-i-quatre anys al meu costat, des que duies xumet fins ara, una noia independent. Les trobades un cop per setmana al bar de Lletres o de Ciències eren un petit oasi colorit que escrostonava la monotonia quotidiana d’uns dies de treball que han acabat per convertir-se en anys. Una horeta que es feia breu i en què, si bé no aconseguia treure’m del cap les cabòries i et responia taciturnament a algun comentari, no era perquè em sobressis, ans el contrari: era perquè, no ho dubtis, em faltaves més. Els poc més de seixanta minuts aconseguien un efecte terapèutic: el de distreure’m. Perquè la teva felicitat és la meva. T’agreixo que t’hagis fet càrrec del teu germà pesat. Als meus pares, Farners i Joan, a qui dec la formació, l’educació i, em perdonareu el dramatisme, qui sóc. Posar-se transcendental, encara que sigui exagerant-ho una mica per tal d’evitar els excessos de seriositat, no ha d’amagar que heu estat els qui m’han empès durant anys, els qui m’heu

motivats, els qui heu demostrat que el millor reconeixement al mèrit és poder disposar d'una beca familiar. Mama, en aquest apartat, mereixes uns agraïments sencers per a tu sola, perquè has estat lectora, crítica, censora i, sobretot, aixopluc des que m'acuitaves perquè acabés els deures cada tarda abans de mirar els dibuixos. En aquests temps més recents, has estat l'única que sabia, només amb una mirada, si el dia havia estat profitós o, si pel contrari, més valia no dir-me res, no fos cas que esclatés la tempesta. Amb tot, sempre has estat la primera a qui m'adreçava per celebrar qualsevol avenç, per nemi que fos, en la producció. No sé si aquestes línies són suficients com per tornar-me el que m'has donat, però, sàpigues, que te les ofereixo sincerament.

Segueixen el seguici la resta de membres de la família, tots els qui ens reunim per cagar el Tió el dia de Nadal i per dinar durant la Fira de la Ratafia. Un record especial cap a les tietes, les tres tietes que, abillades amb abrics gruixuts mentre feien de turistes per l'esplanada de les Tuileries i fotografiaven el Sacré Cœur, tingueren la bondat de convidar-me a sopar, sabent-me un *bon vivant*, tot salvant-me d'una dieta que oscil·lava entre la d'un bohemí que s'abandona i la d'un asceta que es constreny. Malgrat que ja no seurà pròximament a la nostra taula, també tinc un record per a l'Albert, amb qui he tingut l'honor d'haver començat les vetllades familiars hores abans de l'aperitiu, raqueta en mà tots dos, per exercir el dret de cansar-nos per després atipar-nos sense dissimulacions.

Els amics de tota la vida no hi poden faltar. Adra, Arnau, DJ, Kanut, Lexa, Oro, Sasha, Sambo, Tof, Riki, Martí, els qui heu confiat sempre amb mi, els qui ens reuníem a l'habitació del terrat, el petit rectangle amb un sofà on jugàvem a la Nintendo i on repassàvem els exàmens, entre alguna que altra guerra de guixos, d'una E.S.O. que era interminable però que, segurament, i no crec equivocar-me, conformen uns anys que deuen ser el que més s'assembla a una Edat d'Or. A la colla del poble que s'ha engraixat amb en DJ, Pepe, Kanut i Medina, uns integrants tan estrofolaris i estrambòtics com els originals, a la qual dec l'assossec de saber que en reunir-me amb vosaltres oblidava la preocupacions carregoses que envoltaven la tesi, cosa que significava prendre consciència que hi ha més vida fora dels imperatius acadèmics i més personatges, aventures i històries que les que es troben latents en un arxiu, en una edició descatalogada i en un estudi de quatre-centes pàgines amb coberta dura.

I per aires que esbargeixen, els membres del Farners Tennis Club, les instal·lacions del qual, en determinades circumstàncies, s'han convertit en una segona llar. Tot l'equip -perquè ho és, ho som- mereix formar part d'aquests agraïments. En Gerard, en Joan, en Rafa, entrenadors amb qui he rigut mentre polia la dreta i practicava la deixada de revés,

la Berta, en Jaume, l'Arbati, en Ferran, víctimes de la dreta perfeccionada o de la deixada de revés millorada, més botxins, però, que executats, tots ells grans companys en el rectangle de terra batuda i millors amics durant les nits gironines fredes i les platjarenques xafogoses. No podrien faltar en Pere i l'Albert, els quals m'exigeixen en cada piloteig el pitjor dels esforços i el millor dels somriures quan perdo.

Els amics de la universitat ocupen també un espai privilegiat. La Judith, qui amb la veu tallada per vergonya i la mirada baixa em va demanar un foli en una de les primeres classes; la Gemma, per a qui no tinc paraules, només somriures; en Guille, amb qui arreglava la societat mentre el ferrocarril ens duia a Barcelona en el pic de la crisi econòmica; la Laura; el caràcter explosiu de la qual era la millor de les cafeïnes; en Sergi, el *perico* per a qui fer broma era com respirar; en Jofre, qui va decidir apostar per fer fortuna musical; la Sandra, la Luisa i la Yolanda, el trio més alegre i solidari que he conegut mai. A tots, els dono les gràcies per haver pogut compartir penes, per intercanviar inquietuds sobre el futur, per haver fet més passatger, amb converses frívoles i rialles de sobretaula, una carrera que més enllà dels continguts que puguis conèixer, hi ha les persones que trobes, l'autèntic element enriquidor. Amb alguns, els camins es bifurcaren després del grau. D'altres, quan s'acabà el màster. Però en cada etapa, hi ha hagut moments inoblidables, com el viatge que em va dur a Polònia al costat de l'Albert i en Marcel amb el pretext de veure la Kasia, l'Olga i la Magda, les nostres amigues poloneses d'Erasmus, i que va acabar per convertir-se en una ruta gastronòmica i cultural iniciàtica, o els matins que passava amb en Miquel davant de l'ordinador a la sala de les impressores, on vam redactar gran part del treball final de màster, el qual celebràrem a la platja de Malgrat.

En Jordi i en Joan han estat uns companys més duradors en el tràngol acadèmic. Ells coneixen la solitud del doctorant i com d'anguniós pot ser passar-se les pauses de l'esmorzar o el berenar parlant de problemes que, per molt que s'emmarquin dins d'un programa comú, per molt que hi hagi punts d'encontre en els atzucacs de la recerca, són personals i intransferibles. Espero que els hagi recolzat tant com ells, amb les seves trucades o amb les sessions vespertines cinèfiles, m'han ajudat. En Bernat val un apèndix propi: ha estat una vàlvula d'escapament en una ciutat, Sabadell, que m'ha acollit els anys de la tesi i amb qui l'he descobert, tot i ser ell terrassenc, a còpia de cerveses artesanes i partits de la Lliga de Campions que degustàvem al meu pis mentre preniem una pizza o una bona sopa de fideus a l'hivern.

No puc descuidar-me de la Sílvia, qui un bon matí va seure a la cadira vacant de la sala de les impressores, i amb qui vaig mantenir un contacte tan estret com el que ens van permetre els banys a l'Escala. A ella, li dec que hagués estat la primera en criticar una part de la tesi, un capítol que ha acabat purgat, però que va jutjar amb el sentit estricte i el senderi just de qui té bon criteri. A la Núria, companya de les tardes en què ens quedàvem enclaustrats a la biblioteca acumulant llibres, i qui ha estat l'única d'aconseguir una gran fita: que em quedés un cap de setmana al Vallès per celebrar la Festa Major. Tampoc de l'Elena, qui sempre m'ha recolzat des del petit Canneto Sull'Oglio, i amb qui vaig travar una amistat que ha superat fronteres d'ençà del dia que vam anar a petar a la mateixa aula londinenca un estiu llunyà de fa més de sis anys.

Com oblidar-se dels companys de pis. L'Arnau, amb qui vaig coincidir al batxillerat, el traductor que dubtava si havia d'haver sigut filòleg, amb qui vaig passar els tres primers anys de carrera. Qui potser, i no vull que se'm mal interpreti, hauria de ser ell qui em dediqués unes belles paraules d'agraïment després de prestar-li un diccionari de llatí el dia de la Selectivitat que va servir-li per esmenar una desmemoria que hauria pogut ser fatídica. Evidentment, ell sabrà veure una broma amical en la ironia, i, quan em llegeixi, que ningú dubti que farà una ganyota paternalista, com les que solia fer quan sopàvem junts i entomava els meus acudits amb abnegació. La Clara i la Inés, cosines i companyes durant un curs que va ser meravellós. Del pis a Provença, només en guardo bons records i, en tots ells, hi apareixen. La Diana, del grup d'historiadors de la carrera, a qui vaig tenir la sort de tenir-la sempre prop meu a les verdes i a les madures, però sobretot a les malaltes, com quan em va fer d'infermera un dia que vaig enganxar una grip d'aquelles que et deixen bullit com una patata i t'impedeixen qualsevol acció autònoma, llevat de la de gemegar amb un fil de veu ronc que retruny amb un eco d'ultratomba. Només reconèixer-li la paciència que va tenir quan, en algunes ocasions que em temo que van ser més d'un parell, m'havia guanyat un bon cop d'escombria. L'altre Arnau, el que sí que era filòleg i que quan ens vam conèixer al curs d'italià estava en camí de ser també traductor. Ell ha estat el darrer company d'etapa, servicial i atent. Mai cap paraula fora de lloc. El company ideal, un autèntic luxe.

També vull donar les gràcies a totes les amistats i coneixences del Colegio de España de París, en aquell curs que va començar amb unes nevades que impedièren sortir del recinte i va cloure's en la *Fête de la Cité*, un vespre que anunciava la canícula que estava a punt de caure. Entre tantes cares que ara formen part del meu paisatge interior, m'agradaria dedicar unes línies particulars a la Tere, en Pepe, en Jorge i l'Àngela, el pinyol de la meva

estada. Rialles, bromes i bestieses, així es podria descriure com vaig passar el temps quan no estava escodrint arxius i biblioteques. Una abraçada a tots, perquè a l'hora de fer recerca, com a l'hora d'estar a taula, sempre és més plaent amb bona companyia.

A la banda de sant-pancracistes que es reunien quasi diàriament a l'hostal homònim de Bellaterra, al costat de les vies, mentre escapàvem de les quatre parets de la facultat que tant estimem. L'Enric, en Lluís Ferran, l'Oliver, l'Oscar i en Ricard, sou dignes de molt més que unes ratlles, per més poètiques que siguin, perquè tots heu contribuït dia a dia fer-me millor persona i a reflexionar sobre la vida més enllà de l'Acadèmia.

Als membres del GERD, els vull agrair la confiança que van dipositar en mi en acollir-me a un grup de recerca consolidat en què la investigació és un ofici que no s'entén sense passió. Un grup humà que m'ha permès desenvolupar la tesi doctoral dins del marc de la beca FI-DGR de la Generalitat de Catalunya. A en Francisco Morente i en Javier Rodrigo, per haver fet de les sessions d'avaluació un intercanvi de suggestions i idees fluid. A en José Luís Martín Ramos, per les converses sobre l'esdevenir tel·lúric dels nostres equips de futbol. A en David, en Miguel i l'Assumpta, veterans a qui dec molts bons consells sobre el món de les publicacions, als qui estic agraït per haver resolt les preguntes d'un cadell amb tempra i paciència. I, com no, a tots els professors que visitaven esporàdicament la sala de màquines per fer fotocòpies i amenitzaven el silenci sepulcral amb converses espontànies, petits glops balsàmics, mentre s'interessaven pel que teclejaven o llegia. També a la Gemma Rubí, en Frédéric Monier i la resta d'integrants de la "International Scientific Coordination Network (GDRI) Politics & Corruption" pel suport tant material com logístic a l'estada de recerca a París. A l'Olivier Dard, agrair-li que m'acollís com a tutor a la Sorbonne, on em va demostrar la seva confiança permetent-me impartir una sessió en el seu seminari de màster.

Als professors de francès. Primer, al germà Guillermo, erudit a qui l'expressió "al pot petit hi ha la bona confitura" dignifica. És ell qui m'introduí als meandres de la llengua romànica i qui, gràcies al seu tarannà, va aconseguir que les classes no es quedessin amb un parell de lectures ni amb un exercici de gramàtica, sinó que es desenvolupessin fins a ser una eina de comunicació suficientment atractiva com per esdevenir la porta d'entrada cap a una altra cultura. L'altra pilar en l'educació lingüística és la Neus, qui, amb habilitat alquímica, va saber transmutar unes redaccions que eren una pedra en escrits coherents i aconseguir que la fluïdesa no fos únicament la qualitat dels líquids a còpia de conversar informalment.

No puc estar-me de recordar la Montse, en Gabi i la Puri, els quals m'han ajudat a sortir il·lès dels laberints administratius que ells coneixen tan bé. Sense ells, no hi hauria hagut sortides, només Minotaures, parets empinades i l'angoixa de no saber quina direcció prendre en unes circumstàncies en què tot és fosc i no trobes cap llum que serveixi de guia.

El darrer homenatge segueix el proverbi que “el últims seran els primers”. A Ferran Gallego, director, tutor i amic, per a qui no hi ha mots que puguin transmetre tot el que li dec. Ha estat el meu Virgili particular, el guia que t'advertia dels perills del purgatori i que t'assenyalava els laments de l'infern, mestratge sense el qual m'hagués estat impossible travessar els pandemòniums d'aquesta aventura i arribar amunt, tan amunt com m'ha estat possible. Aquesta tesi també és teva, perquè jo no sóc més que un nan a espatlles d'un gegant.

Santa Coloma de Farners, 23 de juny de 2020

Preàmbul

Orígens històrics i anatomia d'una tesi

Si es volgués, en un exercici de deformació professional, trobar el moment exacte en què aquesta aventura es va posar en marxa, l'instant primigeni en què les forces còsmiques, o si es prefereix, les muses homèriques, van encarrilar l'encara no-nat projecte cap a un esdevenir possible, seria, sens dubte, un correu del 24 d'octubre del 2012, un dimecres quasi hivernal, enviat a les 20:22. Evidentment, el text no feia referència a cap tesi, sinó al seu homòleg en l'escalafó del grau, el treball de final de carrera, i, evidentment, el missatge anava adreçat a Ferran Gallego Margaleff. Feia poc més de dos mesos que el curs havia començat. "Història contemporània universal II. L'època de l'imperialisme" era una de les assignatures que s'impartien en el primer semestre de tercer de carrera. Va ser en aquella aula frontissa entre els departaments d'història moderna i contemporània i de filologia catalana i castellana, en aquella habitació quadricular les finestres de la qual s'entelaven de baf només d'entrar-hi i en què les bancades posaven a prova la resiliència lumbar dels alumnes durant una hora i mitja, on es va establir el contacte inconscient que marcaria el tret de sortida a la relació que ha fet factible aquestes ratlles que volen ser un preàmbul i es disfressen d'estudi introductori.

El correu electrònic era formal, excessivament formal si es llegeix retrospectivament, i les propostes que s'hi feien, tan poc concretes que farien avergonyir si no fos perquè, en bona mesura, el que aquí s'ofereix és tant l'hereu privilegiat de l'esperit impetuós com la conseqüència indirecta del garbuix mental que va portar a escriure'l. El que s'hi exposava, era una bona mostra dels interessos personals i de la ignorància acadèmica de l'alumne, el qual havia tingut la bondat de dissimular la seva desorientació donant a escollir entre dues opcions de recerca. La primera, era «una aproximació a la burgesia i a la classe obrera a partir de la literatura i l'art de l'època (Zolà, Maupassant, Verlaine, Daumier, Manet) al mateix temps que un estudi de les condicions materials i socials», el que volia ser «un estudi comparatiu de les burgesies/obers de França, Catalunya i Anglaterra -o en el cas de ser massa ambiciós, d'un sol estat». La segona, «una comparació entre la Barcelona i el París de finals de segle XIX, en què s'analitzés els assumptes econòmics, aspectes socials, antropològics, urbanístics, culturals i polítics». Pecats de joventut, en definitiva, que deixen petja tot i les purgacions.

La resposta, amb la celeritat característica que arribaria a ser un tret distintiu en la comunicació, no va fer-se esperar. «Agosarades», va ser el terme amb què el professor va

definir-les magnànimament quasi bé una hora més tard, no se sap si incrèdul davant del que se li plantejava, avesat com devia estar a tractar anualment amb les ocurrencies de l'alumnat de finals de cicle. Emperò, lluny de desanimar, la rèplica era encoratjadora; semblava que un bri de complicitat havia germinat en un terreny que, no s'ha d'ocultar, era suficientment poc atractiu com perquè hi brotés una negativa: «però d'això es tracta», afegí, «sempre en els límits del que és un treball de final de carrera». Amb bon criteri, va prosseguir a posar ordre al correu que, com un torrent abrivat, havia irromput a la bústia electrònica a hores poc ortodoxes: «reduint la primera a un sol país, que podria ser França», l'opció de l'estudi comparatiu podia ser viable, mentre que «la segona té el perill, que no cal silenciar, de voler parlar de tot i de res». No es va concertar cap trobada, però als suggeriments concisos, suficients com per convidar a l'optimisme, s'hi va afegir el prometedor comiat de «demà vaig a un congrés a Pamplona i et faré algunes consideracions quan torni». Prou indicis com per fer pensar a l'estudiant que havia trobat tutor.

Finalment, la primera reunió va tenir el lloc el dilluns 26 de novembre a l'hora de despatx, cap a les onze. No es conserva cap original de l'«esbós de les idees generals que em ronden pel cap» que l'universitari, en un correu del 5 de novembre, es va comprometre a dur. De fet, poc va valdre-li. En una de les sessions anteriors a la trobada, havien estat pronunciats a classe noms de personatges misteriosos, la invocació dels quals havia estimulat la curiositat de qui tenia en ment des de feia setmanes indagar en la crisi finisecular, noms ignots el desconeixement primigeni dels quals ha mudat a dia d'avui, d'ençà que se'ls va anotar als apunts, en una familiaritat quasi amical en citar-los a peu de pàgina. Els sospitosos que, set anys més tard, han esdevingut uns habituals no eren altres que Édouard Drumont, Maurice Barrès, el general Boulanger i Charles Maurras. En la contesta del primer correu, ja s'havia fet al·lusió a l'«Action Française» en parlar de la «potència cultural molt especial» que tenia el fi de segle, però no és desassenyat creure que tant l'emissor com el receptor ignoraven l'abast i el recorregut que tindria, en llur horitzó acadèmic més immediat, aquella organització que no era més que un exemple anecdòtic, un contrapunt erudit, entre d'altres, en lletra 10 i estil Arial.

Encara que la conversa no es traduís en res concret, més enllà d'un bon grapat de notes bibliogràfiques i nocions interessants, va servir per estimular les dèries que acabarien per bastir el projecte posterior. Un intercanvi de correus amb data del 29 de maig palesa que, tot i no disposar d'una forma concreta, la substància prenia cos en qualitat de «treball de final de grau sobre els canvis a finals del segle XIX i principis dels XX en la ideologia dels

intel·lectuals (com sorgeix la figura de l'intel·lectual d'esquerres i com els conservadors viren cap al feixisme)». Després de confirmar que «sí, és clar, la proposta segueix» en peu, es va animar l'estudiant a prendre com a cas d'estudi alguns ideòlegs i traçar «el seu pas a la política contrarevolucionària i el seu paper conscient d'intel·lectuals orgànics d'una opinió que vol ser social».

El rigor cronològic imposa aclarir que seria desvirtuar els esdeveniments si s'induís a pensar que es tenia una idea definida del treball de final de carrera a la primavera del 2013, de la mateixa manera que seria faltar a la veritat si s'inferís que tot el que es va discutir i tractar aleshores fou l'embrió del que va desencadenar-se posteriorment. Com qualsevol procés històric, la gestació de la tesi va seguir una dinàmica pròpia en què hi intervingueren sinèrgies tan diferents com contradictòries i en què allò que va iniciar-se a tercer de grau, sens dubte, va ser transcendental, iniciàtic, però insuficient per considerar la tesi com una fase superior. La relació de causa-efecte és menys mecànica del que aparenta. Més aviat, la causalitat s'hauria d'examinar des d'una perspectiva biològica, en què el germen, com qualsevol conjunt de cèl·lules, comptava amb una inèrcia pròpia que no es podia predir, només intuir, cosa que feia difícil afigurar-se cap on discorreria sense les evidències post facto que ara permeten fer de les elucubracions, certes. Amb tot, no es vol menystenir uns fils conductors essencials que són indiscutiblement palmaris, sense els quals seria ridícul referir-se a uns "orígens històrics". Simplement, era menester puntualitzar que la tesi, com a projecte doctoral com a tal, no va néixer el 2012, bàsicament perquè no s'havia acotat i perquè encara faltava una altra baula en la cadena.

Van caldre forces sessions per delimitar el tema. Llavors, tot eren bones intencions que es nodrien amb la descoberta de llibres, autors i debats que estimulaven noves aportacions que acabaven per fer bullir l'olla dels planteigs que el mateix tutor contribuïa a especiar. L'intercanvi de missatges de principis d'estiu corrobora l'ebullició intel·lectual que, sota la forma de consells, instava a conèixer «persones indispensables com Joseph Roth, A. Schnitzler i, sobretot, Stefan Zweig», a endinsar-se en «les conseqüències del cas Dreyfus» o a ser conscient d'«un altre autor que obriria algunes portes: Anton Chéjov». Tot un gruix d'indicacions i al·licients que, com va afirmar, «podria servir per plantejar-te un treball de final de màster, que considerés aspectes d'aquesta crisi de finals de segle, i que et podria tutoritzar jo mateix. Pensa-t'ho».

Així és com el treball de recerca va conduir a un segon escalafó, igual d'important en el camí que conduiria al viatge doctoral: el del treball de final de màster. Si la trentena de pàgines que va presentar-se com "El fin-de-siècle francès i les arrels del feixisme francès

a finals del Vuit-cents” va permetre fer-se una idea dels principals debats historiogràfic sobre el protofeixisme i conèixer el clima cultural i polític de la França finisecular després de nombroses provatures aproximatives, de filar i perfilar nusos temàtics i de replantejar què era el que volia tractar-se, l’any següent va ser el torn d’explorar la figura de Georges Valois, la biografia del qual ja s’havia tastat tímidament després que es recomanés, en un missatge de finals de juliol de 2013, fer una ullada a «*D’un siècle à l’autre*, un llibre fonamental del fundador del feixisme francès i militant durant molts anys d’*Action Française*», però que en el treball que es va presentar com a cloenda del grau no va passar de ser un transeüent testimonial.

No obstant el pes insignificant que havia tingut llavors, el seu rol va canviar qualitativament en “Destruir la República. De la crisi finisecular a la construcció del feixisme a França, 1880-1925. L’inconformisme de Georges Valois”, quan va convertir-se en un subjecte d’estudi de ple dret. La decisió d’erigir Georges Valois, aquell individu estrany, en protagonista, va ser al·lògena. Afirmar que fou imposada seria mentir, però no va ser pròpia. Més exactament, va ser un acord que es consensuà en una tutoria el 12 de gener. Un correu nocturn del tutor del mateix dia resumeix el que s’havia convingut. Es plantejava que seria interessant «veure la crisi de final de segle després de considerar els anys posteriors, per adquirir la perspectiva que permeti citar aquells aspectes concrets que passaran a ser centrals en el pensament i l’acció de Valois». Pel noi de postgrau, Valois era poc més que una lectura, val a dir que força suggestiva, que es traduï en una referència en el TFG. Per ser just, el personatge era curiós i atractiu, qualitats prou seductores com per dedicar-li una monografia. D’aquesta forma, els llibres de Zeev Sternhell, Christophe Prochasson i Michel Winock van ser substituïts pels d’Yves Guchet, Allen Douglas i Robert Soucy i, mentre es complementaven els estudis historiogràfics amb un sondeig més exhaustiu sobre l’obra de Valois, el feixista francès va passar de ser un foraster a un company de viatge, el qual no se sabia amb certesa si momentani o, pel contrari, més durador.

El que es buscava en la nova recerca era resseguir l’itinerari vital d’un home que s’havia format en el republicanisme gambettia en els anys de l’Exposició Universal de 1889 i que havia acabat per fundar tres dècades més tard el primer partit que es definia obertament feixista, després d’haver estat anarquista durant l’afer Dreyfus i reialista un cop el capità jueu va ser rehabilitat. No fa falta recalcar com les pàgines que es dedicaren a l’inconformista han constituït la base de la investigació successiva que s’emprendria els mesos successius. Durant un any, es va auscultar la trajectòria intel·lectual d’un individu

singular, potser menys atípic del que es pot creure, però sí que únic, a través de les lectures principals de la seva obra escrita. Una part, ínfima, disponible en línia, mentre que l'altra, assolible solament, com va deixar clar el tutor en el correu en què va donar-lo a conèixer per primera vegada, «en llibreria de vell», i, per descomptat, en la seva biblioteca particular, de què tant se n'ha abusat, la qual no tindria res a envejar, de ben segur, al fons fantasiós de l'abadia de Melk abans de l'incendi, si aquest últim no fos fictici.

És innegable que la recerca que ara es té entre les mans s'ha cimentat damunt del centenar de folis que l'ha precedida. La munió de lectures tan diverses i àmplies, a la qual van obligar els vaivens que derivaren de replantejar l'enfocament i concretar la temàtica durant els quasi bé dos anys amb què es va planificar el treball final de carrera, per una banda, i la reconstrucció dels aspectes crucials de la vida de Valois durant el curs de màster, per l'altra, van fornir un bagatge valuós i una confiança enorme a l'hora d'emprendre la travessia, sovint feréstega, a vegades desoladora i sempre tan perillosa, que constitueix el doctorat.

Un cop més, però, s'ha de remarcar que qualsevol teleologia que es pugui deduir de la narració, per més elemental i clara que pugui semblar, amaga una realitat més profunda. El producte final de l'aventura doctoral, com qualsevol fet històric, es mesura en funció del que va succeir. L'ofici d'historiador, però, exigeix anar més enllà de la superfície, escrutar els imperceptibles, ponderar les alternatives, discernir els factors de tensió propiciatoris i considerar tants les mans negres com els daus de l'atzar. No està de més, doncs, afirmar que aquesta tesi ha estat el fruit d'una sèrie interminable de provances, de camins truncats, de decisions avortades que han tingut lloc des que Joan Pubill Brugués compta amb un expedient de l'Escola de Doctorat. Emperò, i heus aquí la importància de situar oportunament els fets, també és el corol·lari de tot un reguitzell de múltiples intangibles, des de totes les fonts consultades però desestimades, de les lectures que han acabat per esdevenir auxiliars, complementàries i no s'han citat, dels esborranys que es van escriure i no van desenvolupar-se, dels paràgrafs suprimits, de les notes a peu de pàgina escurçades, dels capítols que han sucumbit víctimes d'una revisió, dels plantejaments esmenats, de les hipòtesis que s'han refusat i de les perspectives d'estudi que van debatre's durant les trobades en el despatx del departament d'Història moderna i contemporània des del vespre de finals de tardor en què va trametre's el primer correu que tingué com a destinatari Ferran Gallego. És la suma, el conjunt de totes les parts, tant de les que han acabat per figurar en paper imprès com de les que engrossiren l'experiència formativa des de les acaballes de la carrera, el que ha donat a llum aquest volum.

Molt probablement, si s'adjuntés un annex amb tot els textos que s'han destriat i les idees que s'han pogut, hi hauria prou material com per poder redactar dues tesis més, ànimes trigèmnes totes elles, però amb una personalitat distintiva i única. Fos com fos, “Mort a la modernitat. La trajectòria inconformista de Georges Valois: de la crisi finisecular al feixisme, 1878-1928” és la recerca que ha arribat a materialitzar-se. Qui sap si en donar corda als contrafactuals, sortiria desafavorida en una comparació amb les seves germanes hipotètiques. Emperò, a diferència de les altres recerques que només existeixen en les càbales, aquesta no és supositiva, sinó palpable; és la que ha acabat prenent forma a còpia d'esculpir-la, la que ha concentrat els esforços i la que ha conclòs amb un punt i final que no és més que un punt i a part circumstancial, amb ínfulas.

Els proemis tenen la funció d'introduir degudament els personatges i posar l'auditori en context. El que s'ha entregat és el que pertoca descriure, però semblava imprescindible una justificació introductòria, una *captatio benevolentiae* que situés el públic en les interioritats que s'amaguen darrera d'un treball de quatre anys, a fi de predisposar-lo positivament cap a la constatació que aquesta tesi no és una tesi sobre Georges Valois, no exclusivament, com tampoc ho és d'una època, encara que el decorat, com en qualsevol recreació històrica que s'aprecii, sigui més que un attrezzo, sobretot quan les dimensions socioculturals i politicoeconòmiques que envolten l'actor disposen d'un protagonisme primari. Què és, doncs? De què tracta? La resposta és més senzilla, oberta i sincera que la metafísica que rodeja les preguntes: aquesta tesi és l'encreuament d'una passió per unes problemàtiques històriques sobre la modernitat que troben en Georges Valois un vehicle paradigmàtic, un agent que les expressa amb una visió subjectiva, peculiar, però amb una intensitat i una contingència que mereixen atenció per ser exemplars. Sense més dilacions, es procedeix a descriure sumàriament com s'organitza i de què consta la recerca.

La introducció té una estructura tripartida. L'encapçala un estat de la qüestió que recorre el tractament que ha rebut Georges Valois per part de la historiografia. El que més sorprèn, és la situació ambivalent amb què ha arribat a dia d'avui: com un personatge que, tot i no ser un desconegut, però sí aliè als neòfits, i que, malgrat gaudir de monografies, articles i capítols en diversos assaigs i recerques, continua envoltat per una penombra, un clarobscur que en difumina els contorns, n'amaga les arestes i no permet apreciar-ne la imatge en la seva totalitat a causa de les dinàmiques historiogràfiques i de la complexitat del seu itinerari, massa enrevessat com per tractar-lo amb lleugeresa i massa esquiu com per deturar-se a analitzar-lo amb presses.

El segon apartat està destinat, precisament, a rescabalar els aspectes que han escapat de la mirada acadèmica i que encara romanen en la tenebra. És on es justifica la importància de l'itinerari de Valois a l'hora de comprendre des d'un prisma particular, però privilegiat, els fenòmens històrics que van descloure's entre 1880 i 1928. La majoria d'investigacions que n'han abordat la trajectòria han optat per tractar aspectes parcials del seu pensament. S'han centrat, bàsicament, en les dues grans etapes -les més llamineres- de la seva vida: per una banda, com a teòric de la monarquia social i, per l'altra, com a instigador del feixisme. Fins i tot, aquests dos pols, sovint, s'han connectat. És a dir, els planteigs anteriors a la Gran Guerra, concretats en el *Cercle Proudhon*, s'han presentat com els antecedents *avant la lettre* dels pilars de la ideologia feixista. Si bé es poden trobar uns filaments de concordança, el valor històric de Georges Valois no passa per observar el recorregut vital anterior al *Faisceau* com una prelusió de la identitat feixista, com si tot el qui hagués viscut, capit i projectat conduís irremeiablement, com una llera del destí, cap al feixisme. Aquesta ha estat una interpretació que, com s'intentarà exposar, ha desmerescut involuntàriament la rellevància del subjecte històric. És cert que aquesta tesi conclou amb el recorregut immediatament posterior a l'experiència feixista, però la cesura queda excusada perquè els anys com a *chef* no són ni els més transcendents, ni un punt àlgid, ni un abans ni un després. En tot cas, l'etapa feixista és l'epígon d'una forma de ser, pensar i comprendre les transformacions que operaren en la societat de masses a redós de les tensions inherents a la modernitat liberal-capitalista que esclataren en el *fin-de-siècle*, quan va formar-se la seva consciència política, que sobrevolaren la *Belle Époque* i reaparegueren amb fúria en la postguerra. Els paràmetres, doncs, que legitimen la tria d'aquest segment temporal venen marcats per una continuïtat que no és altra que la de la formació de la contrarevolució com a resposta a les inquietuds que conformaren la crisi de la modernitat. Cada projecte, des del planteig monàrquico-sindical de 1907 fins a la proposta tecnocràtica de 1928, està unit per un lligam que les empelta amb les principals preocupacions que turmentaren els coetanis a les darreries del Vuit-cents: les il·lusions del progrés i l'angúnia per la decadència, la inseguretad de la nació davant de les agrupacions de capital i els canvis en les hegemonies, la caiguda dels antics ídols i la recerca d'una fe que n'omplís el buit, la irrupció de les masses que obligava a replantejar la gestió dels interessos i les enganyifes d'un sistema polític corromput que condemnava l'elector a una farsa.

Per últim, la introducció finalitza amb un apunt aproximatiu al caràcter del personatge, un exercici de psicoanàlisi quasi obligat en qualsevol investigació que tingui

l'aproximació biogràfica com a vector interpretatiu. La descripció del caràcter no és un *divertimento* historiogràfic, sinó una guia que ha d'ajudar a emmarcar les decisions que va prendre una personalitat equívoca, per autoenganyada, en cada moment. La introspecció permet fer-se una idea dels engranatges invisibles, de les pulsions discordants, d'algú que es pensava d'una manera però resultava ser, malgrat ell, una persona contrària.

En quant el cos del treball, aquest segueix una distribució cronològica que s'adapta fonamentalment als grans episodis de la vida de Georges Valois. El primer capítol versa sobre la infància i la primera adolescència. Una etapa formativa primigènia i cabdal per poder ponderar les decisions ulteriors, però que, contra tot pronòstic, ha romàs quasi inexplorada tot i ser un aspecte biogràfic imprescindible per entendre el conjunt d'opinions i percepcions que conformaren la seva visió del món, ja que va ser entre 1887 i 1889, amb la visita a l'Exposició Universal de la mà del seu avi com a colofó, quan es conformà l'esquelet d'una cosmovisió que, malgrat totes les giragonses, sempre va romandre invariable. També és el capítol que examina com Georges Gressent va fer-se *compagnon*, és a dir, com s'endinsà en la bohèmia anarquista en busca de consol després de la decepció enorme que li provocà la insistència familiar, sobretot la del seu avi putatiu, qui l'havia alligonat sobre els principis republicans i l'amor a la ciència, per abandonar els estudis i guanyar-se el pa. La hipocresia republicana, el decalatge entre els discursos i el funcionament de la vida, va impulsar-lo a escapar-se del món laboral per embrancar-se a Singapur, on intentà fer fortuna colonial mentre descobria la multiculturalitat, per retornar mesos després als cercles parisencs on es dissertava sobre la revolució teòrica i es declamava poesia simbolista.

En el segon, es tracta un altre procés de desengany, el qual té a veure, ara, amb la causa revolucionària a redós del triomf del front *dreyfusard* entre republicans i obrers. Gressent va viure l'etapa més agitada de l'afer des d'un segon pla. Primer, perquè va ser cridat al servei militar a finals de 1898, on el contacte amb la vida casernària el va fer adonar que els motius antimilitaristes, base de les novel·les obreres, eren ingenuïtats simplistes. En el regiment de Fontainebleau, va ser conscient que el cos social necessitava ordre i jerarquia. Després, perquè va acceptar un càrrec de preceptor a casa dels Vatazzi el 1902, a la frontera lituano-polonesa, on es retrobà amb la seva identitat nacional. L'allunyament va atenuar l'angúnia que li provocà ser testimoni de la degeneració moral dels seus antics companys en veure com els anhels de justícia s'havien usat com a pretext per escalar socialment. En el seu retorn de Suwalki, l'aprensíó, però, continuà. Com a treballador a

Armand Colin, va descobrir que l'aliança que havia permès la penetració obrerista als circuits republicans també havia obert, a la inversa, les portes de les organitzacions obreres als agents del capital i als interessos foscos degut a la connivència d'uns membres de la classe obrera que s'havien empassat les enganyifes de demagogs i polítics.

El tercer i quart capítols estan dedicats a l'etapa *ligueuse* de preguerra, quan Gressent, després d'un període de reflexió profund des del retorn de l'imperi tsarista, abraça la contrarevolució i adopta el pseudònim de Valois. Com a Valois, marit i pare de família, s'inicia el camí que va portar-lo cap a l'AF després de varis intents fallits per bastir aliances que li servissin de suport i refugi després del naufragi. L'entrada a la lliga del nacionalisme integral va furnir-li tot el que anhelava. Al carrer de Rome, va poder canalitzar l'angoixa que el devorava i retre comptes tant contra els qui l'havien enganyat com contra el seu jo de joventut. És l'època en què la seva ploma és més esmolada i els enemics a abatre, més nombrosos: Ferrer, Thalamas, Bernstein, els antics companys de causa ara en el poder, la maçoneria, els grans capitalistes. També és el període en què Gressent passa de ser un vianant sense rostre a un nom propi gràcies al paper que exerceix en la contrarevolució. En furnir un full de ruta social al nacionalisme integral, Valois va afaïçonar la cultura política contrarevolucionària; va dotar d'una proposta que permetia eixamplar la base del nou però incipient espai nacionalista antiliberal gràcies a la captació d'orfes i desencisats, com ell, amb l'esquerra obrerista i amb el sindicalisme.

El cinquè capítol fa èmfasi en alguns moments de la vida de Georges Valois que han passat d'esquitllentes, com ara el de les gestes militars que el catapultaren dins de la lliga després de les dissonàncies internes que tingueren el *Cercle Proudhon* al punt de mira i que acabaren amb purgues i dimissions. Els anys de postguerra presenten un Valois plenament integrat en el camp reialista, en qualitat tant de referent intel·lectual com de director de la Nouvelle Librairie Nationale, però atent als aires de canvi que havia advertit durant la Gran Guerra. L'experiència a Verdun el va dur a reconsiderar el plantejament sindical, cosa que el situa en plena congruència amb els temps de renovació corporativa que emergien altres països europeus, i a preocupar-se per la dimensió econòmica dels problemes sociopolítics. Sempre, però, mantenint uns supòsits invariables en quant a l'antiparlamentarisme, a la indecència de la política i a la immoralitat dels grans grups financers, com s'aprecia en l'organització monàrquico-corporativa que va posar en marxa, en l'atenció per establir un franc fort basat en el patró or i en la campanya a favor de promoure una nova agrupació d'interessos nacionals sota uns Estats Generals. Aspectes, alguns d'ells, que han estat objecte d'estudi en diversos capítols de llibres i

articles, però que, requerien d'una perspectiva d'anàlisi més dilatada que situés les diverses iniciatives dins d'un marc conjunt: el d'adaptar la contrarevolució als tempos històrics arran d'actualitzar un reialisme ensopit en les urnes.

En el darrer dels sis, s'examina els motius que dugueren a la separació de la Valois i l'AF no com un cisma ideològic, sinó com una qüestió de tàctica, en que hi intervingueren algunes desavinences generacionals, davant d'un escanyament financer. En la cinquantena de pàgines, s'aborda la concepció de la revolució nacional com el darrer dels intents per revifar la lliga dins d'un espai contrarevolucionari en què formacions emergents li disputaven l'hegemonia, sobretot, després de la letargia en què la lliga va caure a causa de l'estratègia electoralista. La política de la victòria, exemplificada amb *Le Nouveau Siècle*, primer, i amb el *Faisceau*, després, va acabar per desenvolupar-se fora dels canals *ligueurs* i amb nous aliats, però va mantenir-se ancorat en la contrarevolució. Aquest punt és crucial, perquè, es posés l'èmfasi en atreure els sectors nacionalistes, en captar els obrers o en temptar els grups tecnocràtics, la finalitat del moviment feixista era reorganitzar la comunitat nacional per tal de plantar cara a l'amenaça internacional que suposava la pinça bolxevic-plutocràtica.

Les conclusions recullen els tres aspectes crucials que s'han desgranat al llarg del treball. Primerament, la consistència que s'amaga darrera de qualsevol projecte o ideologia que pogués pregonar. Les atalaies tan diverses com heterogènies que conformen el seu curs biogràfic no foren accidentals, sinó que responien a un únic propòsit: el de posar fi als desajustos de la modernitat, a les fal·làcies dels discursos liberal-capitalistes. Cada trinxera des de la qual va parapetar-se era, segons els seus càlculs, la idònia per aconseguir l'objectiu a què va dedicar tota la seva vida des que va ser conscient de la lògica liberal-capitalista que regia el món: fer efectiva una societat que es basés en els valors, principis i ideals que va aprendre de petit, que se li inculcà a l'escola, que li infongué el seu avi i que la seva àvia li va transmetre; una societat que no visqués en la mentida ni subjugués els seus habitants a les tiranies arbitràries de poders apàtrides i egoistes. En segon lloc, una recapitulació sobre el perquè Valois és l'home de la contrarevolució. S'exposa, a tall de síntesi, les diferents aportacions amb què contribuï a la construcció, la modificació i l'impuls de la cultura política contrarevolucionària; en l'impacte primordial que les seves iniciatives tingueren per l'espai antiliberal. Per últim, una postilla sobre un aspecte que en el cos del treball no s'ha tractat autònomament i que mereix uns comentaris pertinents: el feixisme valoisà. És un apartat que intenta aportar material per a la reflexió sobre el fenomen històric del feixisme des d'un cas d'estudi que ha quedat relegat, apartat

del circuit d'anàlisi transnacional, però que no resulta ser, en cap cas, una excepció, sinó excepcional, en el sentit de privilegiat, precisament, perquè és homologable a la de qualsevol altra sinèrgia nacional feixista.

Sense tenir en compte la bibliografia (on es posen en evidències les fonts documentals d'arxiu consultades -algunes inèdites o poc conegudes- i les lectures tant primàries com secundàries que han servit de base pel treball), la tesi es clou amb una coda i un epíleg. En l'addició, es justifica perquè s'ha escollit el segment cronològic que va de 1878 a 1928, període que constitueix el cicle més fèrtil de Valois, el que dóna congruència històrica a la seva activitat com a subjecte actiu que mereix ser objecte d'estudi. A l'epíleg, es resumeix, de forma sumària i concisa, l'itinerari de Valois amb l'objectiu de fornir un guiatge al lector. La seva ubicació respon a una mera disposició organitzativa, a una lògica formal, perquè ben bé podria ser el succedani d'una introducció. A grans trets, és el resum de l'esperit que s'ha desplegat al llarg del cos, on es condensen les peripècies, projectes i cabòries que han convertit Alfred-Georges Gressent, més conegut com a Georges Valois, en protagonista de la seva història i, de retruc, d'aquesta.

Introducció. Georges Valois, la substància i la idea

El lloc de Georges Valois en la història

Georges Valois et l'historiographie : une rencontre répétée mais difficile

Comme tout ce qui le concerne, la relation entre Georges Valois et l'historiographie a été équivoque et paradoxale. On trouvera certainement dans le domaine historiographique peu d'exemples aussi criants, dans lesquels un personnage ayant fait l'objet de tant d'études continue encore à être enrobé d'un voile de mystère aussi épais. Les 18 et 19 février 2010, quelques années avant que cette thèse passe d'être un projet futur à une constatation matérielle avec l'article « Georges Valois o la in-coherencia de un in-conformista »¹, un colloque a eu lieu à la Maison des Sciences de l'Homme de l'Université Paul Verlaine-Metz ayant pour titre « Georges Valois. Profiles et réceptions ». L'approche s'inscrivait dans la lignée d'autres congrès ayant réuni des personnalités du nationalisme intégral telles que Charles Maurras ou Jacques Bainville. Comme l'a expliqué a posteriori Olivier Dard, à l'initiative de ces journées, ce congrès visait à « défricher des sphères complètement inexplorées de la réception et de l'influence de Valois », c'est-à-dire « sa relation à l'étranger »².

En fait, l'intérêt pour le fondateur du *Faisceau* n'était absolument pas récent. Déjà, du vivant de l'ex-fasciste, Mazzini Pavesi avait publié *Giorgio Valois. Teorico del sindacalismo* en 1929, ce qui constituait une partie de sa thèse de doctorat, soutenue à Bologne deux ans auparavant et qui décrivait l'admiration que le Français avait éprouvée pour Mussolini lorsqu'il avait conçu son projet syndicaliste³. Cinq ans plus tard, alors qu'il écrivait dans la *Nouvel Âge*, Georges Mazières lui a consacré une autre thèse de doctorat en droit en 1937, inédite encore aujourd'hui, dans laquelle il en analysait la pensée économique⁴. Presque une décennie après sa mort, Vahan Totomiatz a publié un bref article où il analysait l'idéologie coopérativiste en tant que contraire de l'étatisme⁵. Depuis lors, son souvenir s'est estompé, exilé dans les limbes de la mémoire historique, sans tomber totalement dans les affres de l'oubli, mais sans non

¹ Joan PUBILL BRUGUÉS, «Georges Valois o la in-coherencia de un in-conformista. Un viraje hacia el fascismo (1880-1925)», *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*, n° 38, 2017, 195-228.

² «Georges Valois. Profiles et réceptions», Université Paul Verlaine-Metz, Metz, 18-19 février 2010.

³ Mazzini PAVESI, *Giorgio Valois. Teorico del sindacalismo. La sua vita. Le sue idee*, Stabimenti Polgrafici Riuniti: Bolonya, 1929.

⁴ Georges MAZIÈRES, *L'œuvre économique de G. Valois*, Imprimerie lauragaise : Castelnaudary, 1937.

⁵ Qu'il considérait comme « sans aucun doute un danger pour le "self-help" ». In Vahan TOTOMIANTZ, «Coopératisme et étatisme selon Georges VALOIS», *Revue des études coopératives*, n° 96, 1954, 103-106.

plus, comme nous le verrons, occuper la place de choix dans l'histoire de la pensée contre-révolutionnaire qui lui revenait. Néanmoins, le propriétaire de la Nouvelle Librairie Nationale s'est finalement converti en un individu marginal, presque accidentel, qui apparaît éventuellement et dont on ignore avec certitude l'identité et la place qu'il occupe dans les replis de l'histoire.

Quand Yves Guchet a décidé en 1963 de lui consacrer le premier article monographique dans son itinéraire, il était conscient du « silence immérité » mais par ailleurs « bien explicable » dont faisait l'objet le souvenir de ce personnage⁶. L'historiographie française l'avait sous-estimé ou directement écarté. Dans le vaste compendium sur l'histoire des droites françaises depuis 1815, René Remond ne lui a consacré que deux mentions concises où il le qualifiait comme l'un des « émules de Mussolini »⁷. À son tour, Paul Sérant y fait faiblement référence en 1959 dans *Le romantisme fasciste*, un essai où il examine la pensée politique des écrivains français fascistes de l'entre-deux-guerres, mais en le considérant toujours comme élément comparatif et auxiliaire pour pondérer la conception politique et la posture de tiers⁸. Il est encore plus absent de *l'Histoire des idées politiques* que Jean Touchard a éditée en deux volumes la même année. L'œuvre, un ambitieux manuel sur la pensée depuis le siècle des Lumières jusqu'à la fin de la seconde guerre mondiale, ne mentionnait à aucune occasion l'auteur de *Le Fascisme*⁹. La raison pour laquelle une personnalité de sa catégorie, économiste réputé dans les cercles d'extrême-droite, ex-combattant décoré, leader du premier parti fasciste et éditeur de renom a fait l'objet d'une telle méconnaissance s'explique par l'itinéraire du personnage lui-même, à première vue aussi fluctuant qu'incommode. Jules Levey a affirmé que l'un des motifs de poids était le fait que son cas représentait « a political embarrassment to Frenchmen, since, if he sprang from native French cultural traditions, to admit to his Fascist credentials would be to extend the history of French fascism by ten years and to concede that fascism is not quite the alien import that some Frenchmen »¹⁰. Pour cette raison, suivre la trace de la représentation de Valois dans l'historiographie française revient à évoluer sur un chemin tortueux, plein

⁶ Yves GUCHET, « Georges Valois ou l'illusion fasciste », *Revue française de science politique*, n° 6, 1965, 1111-1144, p. 1111.

⁷ René REMOND, *La Droite en France de 1815 à nos jours. Continuité et diversité d'une tradition politique*, Aubier-Montaigne : Paris, 1954, p. 203.

⁸ Tels que Pierre Drieu La Rochelle ou Charles Maurras. In Paul SÉRANT, *Le romantisme fasciste : étude sur l'œuvre politique de quelques écrivains français*, Fasquelle : Paris, 1959, pp. 28 à 265.

⁹ Jean TOUCHARD, *Histoire des Idées politiques*, 2 vols., Presses Universitaires de France : Paris, 1959.

¹⁰ Jules LEVEY, « Georges Valois and the Faisceau: The Making and Breaking of a Fascist », *French Historical Studies*, vol. 8, n° 2, 1973, 279-304, p. 279.

d'obstacles et sans signalisation. Et ceci encore plus du fait du grand motif qui le convertit en le sujet de cette thèse : pour le rôle capital qu'il a joué dans la construction de la contre-révolution française.

Tandis que l'historiographie française l'ignorait, divers travaux nord-américains mentionnaient diversement ses exploits. Matthew H. Elbow a été l'un des premiers à porter l'attention sur les apports socioéconomiques antilibéraux qu'il a développés entre 1907 et 1914, et qu'il a catalogués comme un « *monarchical syndicalism* » en 1953¹¹. Cinq ans plus tard, David Arthur Rogers a consacré un chapitre à l'examen des tentatives de représentation professionnelle qu'il a mené à bien en tant que membre de l'AF pendant la campagne des États Généraux¹². Dans *Three against the Third Republic* de Michael Curtis, l'une des études les plus significatives sur les positions antirépublicaines de fin de siècle à partir des écrits de trois penseurs avec des trajectoires aussi singulières que celles de Georges Sorel, Maurice Barrès et Charles Maurras, l'ombre de Valois survole les chapitres. Publiée la même année que l'œuvre de Sérant, il revendiquait son apport à l'histoire de l'extrême-droite, dont il « *had done so much to bring Sorel and Maurras together* »¹³.

C'est à partir des années 60 qu'il a commencé à récupérer sa place dans diverses sources historiographiques. Une série de recherches sur la ligue royaliste, réalisée au sein de l'historiographie anglosaxonne, a aidé à le sortir de l'anonymat. Bien que subrepticement, les travaux insistent sur la singularité de sa pensée. Samuel M. Osgood le décrit comme « *a most fascinating personality whose evolution took him from revolutionary Socialism, to Integral Nationalism, to neo-Fascism, and finally back to syndicalism* »¹⁴. Dans *Action Française : Royalism and Reaction in Twentieth Century France*, Eugen Weber n'ignore pas non plus le rôle prépondérant qu'il a joué au sein de la formation : « *comme avant-guerre, l'homme qui dirigeait les activités de l'Action française sur le front économique était Valois* »¹⁵. Pour l'académicien de Princeton, l'ex-

¹¹ Matthew H. ELBOW, *French corporative theory, 1789-1948: A chapter in the history of ideas*, Columbia University Press: New York, 1953, p. 119.

¹² David Arthur ROGERS, *The campaign for the French National Economic Council, 1918-1925*, Université de Wisconsin, Wisconsin, 1957, pp. 108-140.

¹³ Michael CURTIS, *Three against the Republic: Sorel, Barrès and Maurras*, Princeton University Press: Princeton, 1959, p. 60. Plus tard, il le considère comme impulsor du fascisme, étant donné que le Faisceau, dit-il, « *can reasonably be regarded as the first fascist group in France* ». In Michael CURTIS, "Introduction to the Transaction edition", in *Three against the Republic: Sorel, Barrès and Maurras*, Routledge: Londres-New York, 2010, p. 60.

¹⁴ Samuel M. OSGOOD, *French royalism under the Third and Fourth Republics*, M. Nijhoff: La Haye, 1960, p. 91.

¹⁵ Eugen WEBER, *L'Action française*, Pluriel : Paris, 1985 [1962], p. 235.

anarchiste qui était arrivé au royalisme après l'affaire Dreyfus, « student of Proudhon, friend and peer of Georges Sorel and Edouard Berth », a été « a dynamic, self-taught economic thinker of great vanity, originality and talent »¹⁶. Sous l'influence indirecte de la réception de la traduction de l'œuvre de Weber en 1964, comme l'a remarqué Jean-Jacques Chevalier dans la préface¹⁷, Jacques Paugam a consacré quelques pages à détailler le projet du « roi du travail » développé par Valois entre 1907 et 1909 dans le cadre de la sensibilité ouvriériste de la ligue. Le journaliste et homme de lettres s'y est référé en tant que « personnage singulier », dont l'importance ne devait pas être négligée car « Valois va prendre dans le mouvement une importance croissante et réussir même à obtenir, pendant quelque temps, la collaboration de Georges Sorel »¹⁸.

Lors de la même décennie, on a également assisté à une récupération timide de l'étape fasciste dans l'historiographie française. Afin d'en finir avec l'« étrange silence » qui « s'est fait aujourd'hui sur Georges Valois », Jean Plumyène et Raymond Lasierra ont réalisé, dans *Les fascismes français, 1923-1963*, une petite radiographie de la trajectoire du leader du *Faisceau* à travers des fragments de *L'Homme qui vient*, de quelques pièces des *Cahiers du Cercle Proudhon* et du journal *Le Nouveau Siècle*. Les deux communistes ont établi l'image grâce à laquelle le leader du *Faisceau* est devenu célèbre dans l'historiographie française : un personnage avec une importance « sans doute relative dans la vie politique » mais « considérable en ce qui concerne l'étude des idéologies »¹⁹. La même année, Yves Guchet s'est également fait écho de l'« étrange silence » qui enveloppait l'ex-combattant. En une trentaine de pages où il suivait le parcours idéologique depuis l'enfance jusqu'à sa mort dans un camp nazi, il a fourni la première reconstruction complète de l'itinéraire politique du personnage. Comme il l'a énoncé clairement, l'objectif de l'étude qu'il publiait dans la *Revue française de science politique* « n'ont pour objet que de troubler un silence trop parfait pour n'être dû qu'à la médiocrité de la pensée de Valois et à l'absence d'intérêt historique du rôle qu'il a joué entre les deux guerres »²⁰.

¹⁶ Eugen WEBER, «Nationalism, socialism and national-socialism in France», *French Historical Studies*, vol. 2, 1962, 273–307, p. 281.

¹⁷ Jean-Jacques CHEVALIER, «Préface à l'édition de 1971», in Paugam, Jacques, *L'Âge d'or du maurrassisme*, nouvelle préface de de Jaeghere, Michel, Pierre-Guillaume de Roux : Paris, 2018 [1971], 27-32, p. 27.

¹⁸ Jacques PAUGAM, *L'Âge d'or... op. cit.*, pp. 341-345.

¹⁹ Jean PLUMYÈNE et Raymond LASIERRA, *Les fascismes français, 1923-1963*, Seuil : Paris, 1963, pp. 31 et 43.

²⁰ Yves GUCHET, «Georges Valois...», *art. cit.*, p. 1112.

Les travaux des historiens français ont servi de répulsif à une série de recherches qui se sont évertuées à restituer sa figure historique par la réflexion sur des aspects singuliers de son parcours intellectuel. Quelques recherches universitaires, malgré leur impact très limité du fait de rester inédites, ont mis en évidence l'intérêt qu'il suscitait dans les circuits académiques étrangers. Il faut souligner la brève dissertation que David Robert Nowicki a présentée à l'Université de Wisconsin avec le titre suggestif *Georges Valois: An intellectual biography* en 1966. En un peu plus de cent cinquante pages, Nowicki a traité l'itinéraire intellectuel à partir de ses œuvres éditées, plus particulièrement des mémoires²¹. Jules Levey a mené une autre recherche, en soulignant le contraste entre sa pensée ouvriériste avec celle d'autres syndicalistes révolutionnaires contemporains tels que Hubert Lagradelle ou Édouard Berth. L'objectif du doctorant de Columbia était de démontrer qu'il existait un continuum dans la pensée de Valois de 1907 à la *La Révolution nationale* sur la base d'une matrice sorélienne²². La majorité des historiographes français restaient cependant imperturbables. Le seul à rompre le silence a été le petit manuel que Philippe Machefer, professeur de l'Université de Paris-Nantes a publié en 1973 sur les mouvements fascistes français et dans lequel il se limitait à décrire le *Faisceau* comme «le premier mouvement influencé par le fascisme italien»²³, ce qui démontrait qu'il n'y avait pas eu de grandes avancées depuis l'œuvre Plumyène et Lasierra.

Face à un panorama si inégal, Jules Levey regrettait dans un article de 1973 le fait que Valois «has not yet found his historian»²⁴. Bien que l'ensemble des recherches ait mis en évidence une nouvelle approche et malgré l'existence d'un certain mémoire sur la relation du directeur de *Le Nouveau Siècle* avec Maurras²⁵, les différentes approches n'ont pas été suffisantes pour dissiper les préjugés historiographiques autour du personnage et ceux d'une culture politique qui continuait à se sous-estimer, comme le montrent les rééditions successives de *L'Histoire des droites en France* de Remond²⁶. En effet, les progrès continuaient à venir de l'extérieur de l'Hexagone. À l'Université de Hambourg, Renate Klüver s'est appuyée sur l'itinéraire de Valois pour remettre en question la théorie

²¹ David Robert Nowicki, *Georges Valois: An intellectual biography*, University of Wisconsin-Madison, Madison, 1966.

²² Jules LEVEY, "The Sorelian syndicalists: Edward Berth, Georges Valois, and Hubert Lagardelle", thèse de doctorat, Université de Columbia, New York, 1967.

²³ Philippe MACHEFER, *Ligues et fascismes en France, 1919-1939*, PUF : Paris, 1974, p. 12.

²⁴ Jules LEVEY, "Georges Valois...", *art. cit.*, p. 279.

²⁵ Michèle ZACCAGNA, *Georges Valois et ses rapports avec Charles Maurras : accords et ruptures*, Mémoire d'I.E.P., Aix-en-Provence, 1967.

²⁶ René REMOND, *La droite en France. De la première Restauration à la V République*, Éditions Mouton : Paris, 1968, pp. 210-212.

immunitaire qui avait été développée à partir des sciences sociales françaises ²⁷. À la même époque, Klaus-Jürgen Muller a inauguré une lignée de recherche innovatrice par sa réflexion sur l'éclosion des mouvements fascistes en France en tant qu'expressions pariant pour une dynamisation de la vie économique. Les notions de modernisation, comme il l'a affirmé, étaient « most clearly present in the Faisceau movement founded by Georges Valois »²⁸.

Les supplications de Levey ont trouvé leur réponse deux ans plus tard, de la part d'Yves Guchet avec *Georges Valois. L'Action française, le Faisceau, la République syndicale*. Cette recherche a marqué sans aucun doute un avant et un après dans la connaissance sur la dimension intellectuelle de celui qui a fondé le premier mouvement français se décrivant comme fasciste. Fruit de la dissertation du troisième cycle doctoral, Guchet poursuivait l'objectif ambitieux qu'il avait soulevé dans son article plus de dix ans auparavant : donner à connaître au monde académique celui qui avait jusqu'alors été un « personnage complètement oublié »²⁹. Dans cette première biographie complète sur le personnage, il développait sur plus de deux cents pages les points essentiels de son parcours intellectuel à travers les divers terrains de batailles sur lesquels il avait combattu. Le grand mérite consistait à mettre en ordre les diverses mentions des entreprises et propositions théoriques qu'il avait développées depuis la désillusion républicaine jusqu'à la participation à la résistance. Cependant, l'honneur de la primauté a cependant été contrebalancé par une absence déterminante : le manque de sources policières, étant donné qu'à l'époque les archives n'étaient pas ouvertes. En effet, la vertu de la recherche de Guchet ne consiste pas tant en une reconstruction minutieuse du périple quotidien de Georges Gressent qu'en la vision d'ensemble sur les virages politiques et l'évolution idéologique d'un individu qui ne pouvait pas être considéré que comme un aventurier opportuniste aux yeux de certains. Selon ses propres mots, c'était le moment « de dresser un premier bilan »³⁰.

Sans aucun doute, il y a un avant et un après cette biographie. L'étude monographique a comblé le besoin de doter l'historiographie française d'une étude rendant justice à un parcours politique si particulier et important pour comprendre l'histoire de la pensée de

²⁷ Renate KLÜVER, *Georges Valois: politische Erscheinung und politische Vorstellungswelt - Ein Beitrag zum Problem des französischen Faschismus*, thèse de doctorat, Université de Hambourg, Hambourg, 1974.

²⁸ Klaus-Jürgen MULLER, "French fascism and modernisation", *Journal of Contemporary History*, vol. 11, 1976, 75-107, p. 79.

²⁹ Yves GUCHET, "Avant-propos", *Georges Valois. L'Action française, le Faisceau, la République syndicale*, L'Harmattan : Paris, 2001 [1975], 5-6, p. 5.

³⁰ Yves GUCHET, "Introduction", *Georges Valois... op. cit.*, 7-9, p. 9.

l'extrême-droite de la première moitié du XXe siècle. L'œuvre de Guchet a stimulé la recherche sur le personnage : elle a permis de mettre en évidence la transcendance des idées d'un personnage qui regardait toujours vers l'avant. Paul Sérant a mentionné le silence de l'œuvre précédente en soulignant « l'importance intellectuelle de Georges Valois dans les années de l'entre-deux-guerres » dans une étude sur les dissidences royalistes ayant eu lieu au sein de l'AF³¹. Un intérêt renouvelé a vu le jour pour redécouvrir l'étape maurassienne de la pré-guerre, avec toutes les approches ouvriéristes qui s'y sont développées. Béatrice Cakiroglou a présenté une thèse inédite dont l'axe central était l'expérience proudhonienne de 1912 et de 1914 dans laquelle Valois apparaissait en tant que promoteur à l'avant-garde de la conjonction monarchico-syndicaliste³². Cependant, la majorité des études traitant des aspects biographiques ou intellectuels du personnage provenaient de secteurs militants. Dans une thèse de 1973, Bertrand Renouvin a situé sa pensée ouvriériste dans la trame de propositions ouvriéristes développées par l'AF³³. La mémoire de l'étape fasciste a aussi été capitalisée par des secteurs d'extrême-droite. Jean-Maurice Duval, membre de la *Nouvelle Droite*, a publié une hagiographie en 1979 dans laquelle il revendiquait l'expérience fasciste valoisienne en tant que « rassemblement », comme une synthèse national-révolutionnaire³⁴.

Toutefois, la redécouverte historiographique de Georges Valois est principalement due à diverses recherches d'historiens étrangers qui se sont évertués d'inscrire les idées et les propositions de Valois dans le contexte en ébullition de l'anticonformisme antilibéral de la fin du siècle. La première des recherches en question était *La Droite révolutionnaire, 1885-1914: Les origines françaises du fascisme* de Zeev Sternhell. Fruit d'une recherche ambitieuse et transgressive publiée par la maison d'édition française Le Seuil en 1978, l'étude est encore aujourd'hui à l'origine de débats brûlants dans le monde académique. Comme il l'a remarqué dans la préface, l'objectif de l'historien israélien était de traiter les « perdants de l'Histoire », de redécouvrir « des idéologies, des mouvements, des hommes tombés dans l'oubli, rejetés ou ensevelis par une historiographie qui, beaucoup trop souvent, a été celle des vainqueurs ». Parmi les personnalités oubliées dans le marasme intellectuel qui a vu le jour entre 1880 et 1914 et qu'il a défini comme « droite radicale,

³¹ Paul SÉRANT, *Les dissidents de l'Action française*, Copernic : Paris, 1978, p. 33.

³² Béatrice CAKIROGLOU, *Les Monarchistes révolutionnaires, recherches sur l'aile gauche de l'Action française*, thèse de 3e cycle, Université de Paris VIII - Vincennes, 1976.

³³ Bertrand RENOUVIN, *L'Action française devant la question sociale. 1899-1944*, thèse de 3e cycle, Université d'Aix-Marseille II, 1973. Ce travail a été publié par la suite sous le titre de *Charles Maurras et la question sociale*, Ars Magna : Paris, 1982.

³⁴ Jean-Maurice DUVALL, *Le Faisceau de Georges Valois*, La Librairie Française : Paris, 1979, p. 80.

la droite révolutionnaire »³⁵, Georges Valois occupait une place de choix particulière. Sternhell, qui connaissait le travail de Guchet, développait les idées qu'il avait annoncées dans un article de 1976 où il explorait la tradition fasciste française³⁶. La trajectoire de l'inspirateur du *Cercle Proudhon* permettait de cautionner les thèses transgressives par lesquelles il voulait contester une académie française partageant la vision de Remond à partir de la définition que le leader du *Faisceau* a donné de l'idéologie fasciste en 1926, en tant que synthèse entre socialisme et nationalisme : «le fascisme de Georges Valois au lendemain de la guerre tout comme celui des années trente n'aura que fort peu de chose à ajouter à ce qui venait d'être formulé à la veille de la guerre»³⁷. De cette manière, «la création du Faisceau ne vient pas seulement assurer la continuité idéologique du fascisme français ou mettre en valeur sa filiation intellectuelle spécifiquement française ; elle est aussi une manifestation de la pérennité d'un processus dont on discerne parfaitement les mécanismes dès la fin des années quatre-vingt ».³⁸

Parallèlement au cataclysme provoqué par la recherche de Sternhell dans le domaine de l'historiographie française, Paul Mazgaj a dissipé certains des préjugés qui existaient dans l'historiographie anglosaxonne en revalorisant la pensée valoisienne dans le cadre de la constellation ouvriériste antilibérale. Dans *The Action Française and revolutionary syndicalism*, il a examiné les facteurs ayant conduit certains secteurs au sein de l'AF à attirer la classe ouvrière vers des positions subversives contre le régime libéral-parlementaire après la crise du syndicalisme révolutionnaire de 1906. La centralité du personnage s'expliquait par le fait que le programme ouvriériste antilibéral de l'AF avait été « developed most fully by Georges Valois »³⁹. Afin de repenser l'ouvriérisme antilibéral et antirépublicain à partir d'une position plus plurielle, ce qui a donné lieu à une tentative de construction d'un socialisme national à partir de postulats royalistes, il a relativisé certaines des assertions de toute une tradition historiographique qui avait converti la pensée de l'auteur de *La Monarchie et la classe ouvrière* en un satellite de Georges Sorel. Jacob L. Talmon en avait dédaigné l'apport intellectuel, en affirmant que

³⁵ Zeev STERNHELL, "Avant-propos" (Jérusalem, mars 1977), *La Droite révolutionnaire, 1885-1914: Les origines françaises du fascisme*, Gallimard: Paris, 1997 [1978], I-VII, p. I.

³⁶ Le fascisme valoisien était une « tradition, qui ne doit rien à l'étranger et qui ne saurait en aucune manière être considérée comme une vague imitation du fascisme italien, que s'inscrit le Faisceau ». En Zeev STERNHELL, "Anatomie d'un mouvement fasciste en France: le faisceau de Georges Valois", *Revue française de science politique*, n° 1, 1976, 5-40, pp. 7.

³⁷ Zeev STERNHELL, "La droite révolutionnaire. Entre les anti-lumières et le fascisme", in *La Droite... op. cit.*, IX-LXXX, p. XLIV.

³⁸ Zeev STERNHELL, *La Droite... op. cit.*, p. 539.

³⁹ Paul MAZGAJ, *The Action Française and revolutionary syndicalism*, The University of North Carolina Press: Chapel Hill, 1979, p. 5.

« Valois' whole theory is nothing but a smudged, coarse-grained and petulant variation on Nietzsche and Sorel »⁴⁰. Dans un article de 1976, Clarence Tingley, à la suite des positions de Leyey a lui aussi déclaré que « he is first and foremost a Sorelian »⁴¹. Mazgaj a récupéré, dans sa critique à Talmon, une assertion que les analystes du sorélisme tels que John L. Stanley avaient déjà signalée : que Valois a instrumentalisé l'œuvre de Sorel pour articuler sa « genuine and full-blooded Fascist philosophy »⁴². En fait, cette idée avait déjà été suggérée par Curtis en 1959, quand il a déclaré que «if Sorel cannot be regarded as a precursor of fascism, some of the people attracted to his views on élan, on proletarian violence, and attacks on democracy, or who where his political disciples were more admiring of fascist and even Nazi views »⁴³. Cependant, malgré les efforts pour revendiquer l'autonomie et l'ingénuité de Valois, certaines études ont continué à le subordonner à l'ascendant de l'auteur de *Réflexions sur la violence*⁴⁴. Il ne faut pas oublier que la cause de l'ambiguïté était Valois lui-même, ayant revendiqué Sorel comme père intellectuel du fascisme.

L'éclosion de Valois dans le domaine historiographique s'est produite dans les années 80, alors que des académiciens anglosaxons ont pleinement participé au débat initié par Sternhell au sein de l'historiographie française. Au début de la décennie, Allen Douglas a examiné dans un article un aspect très concret de l'expérience fasciste valoisienne : la relation du *Faisceau* en tant que parti fasciste avec la violence. Douglas a largement utilisé du matériel d'archives, provenant surtout de sources policières, pour expliquer quelle relation existait entre le *Faisceau* et la violence politique, et pour décrire comment le « quixotic president » a tenté d'organiser un mouvement de masses fasciste⁴⁵. Dans un autre article, Joel Blatt a souligné le rôle joué par Georges Valois, en qualité de *ligueur* comme de dissident, pour introduire la question du fascisme dans l'agenda national

⁴⁰ Jacob Leib TALMON, "The legacy of Georges Sorel. Marxism, violence, fascism", *Encounter*, février 1970, 47-60, p. 58.

⁴¹ Clarence TINGLEY, "Georges Valois and the Faisceau: Apocalyptic politics in Twentieth-Century France", *Proceedings of the fourth annual meeting of the Western Society for French History*, vol. 4, 1976, 382-390, p. 382.

⁴² John L. STANLEY, "Introduction", in *From Georges Sorel. Essays in socialism and philosophy*, Oxford University Press: Oxford, 1976, 1-61, p. 5.

⁴³ Michael CURTIS, "Introduction...", in *Three against... op. cit.*, p. 13.

⁴⁴ Jacques ROTH, *The cult of violence: Sorel and the Sorelians*, University of California Press: Londres, 1980, pp. 183-189.

⁴⁵ Allen DOUGLAS, "Violence and fascism: The case of the Faisceau", *Journal of Contemporary History*, vol. 19, n° 4, 689-712, p. 690.

français⁴⁶. Quant à Jerzey Eisler, il l'a présenté comme un fasciste de gauche⁴⁷. Le point d'inflexion est arrivé avec une nouvelle publication de Sternhell en 1983. Aussi iconoclaste que la publication précédente, *Ni droite ni gauche. L'idéologie fasciste en France* abordait les expériences fascistes de l'entre-deux-guerres. Le *Faisceau* y était considéré comme « la nouvelle tentative » de synthèse national-socialiste, ce qui « en dépit de son caractère éphémère », présentait « un intérêt aussi considérable » parce qu'« il s'agit déjà non plus de théorie politique pure, mais de la mise en action de cette théorie »⁴⁸. Au milieu du climat de révolte qu'avait généré *Ni droite ni gauche*, Robert Soucy a publié *French fascism: The first wave, 1924-1933* en 1986. Il y faisait une étude comparée de *La Légion*, les *Jeunesses Patriotes* et le *Faisceau* en tant que représentants du fascisme français. Une cinquantaine de pages ont été consacrées à l'itinéraire si singulier du dirigeant du *Faisceau*, plus particulièrement aux années de maturité en tant que *ligueur*, afin de mieux situer la pensée de celui qui a été à la tête du premier mouvement fasciste en France⁴⁹. L'œuvre, traduite trois ans plus tard en français, a ravivé le débat. Dans ce qu'il voulait être comme une réponse à toutes les approches des historiens étrangers, Pierre Milza a décrit le *Faisceau* comme une des « formations fascistoïdes » de l'entre-deux-guerres et il s'est référé à son leader comme un «maurrassien de gauche »⁵⁰.

Deux après la sortie de l'édition actualisée de la biographie de Guchet, Allen Douglas a présenté *From fascism to libertarian communism. Georges Valois against the Third Republic*. L'étude, fondée sur sa recherche doctorale, a représenté la seconde et dernière biographie sur la trajectoire vitale de l'anticonformiste français. À la différence de Guchet qui n'a pas incorporé de matériel primaire jusqu'en 1990 et sans trop d'intérêt⁵¹, Douglas a exhaustivement utilisé les sources documentaires des Archives Nationales, de la Préfecture de Police de Paris et d'interviews de Philippe Gressent, le fils de Valois, pour fournir une dimension plus intime et personnelle du personnage qui lui permette de reconstruire les expériences vécues qui l'avaient amené à une telle trajectoire en zig-zag. Bien que le travail prenne en considération l'ensemble du parcours idéologique du

⁴⁶ Joel BLATT, "Relatives and Rivals: The responses of the Action Française to Italian fascism, 1919-1926", *European Studies Review*, vol. 2, 1981, 263-292.

⁴⁷ Jerzey EISLER, "Georges Valois et une idéologie des combattants", *Acta Poloniae Historica*, n° 48, 1983, 133-163.

⁴⁸ Zeev STERNHELL, *Ni droite ni gauche : l'idéologie fasciste en France*, Gallimard : Paris, 2012 [1983], p. 320.

⁴⁹ Robert SOUCY, *French fascism: The first wave, 1924-1933*, Yale University Press: New Haven, 1986, pp. 126-173.

⁵⁰ Pierre MILZA, *Fascisme français. Passé et présent*, Flammarion : Paris, 1991 [1987], pp. 24 et 94.

⁵¹ Yves GUCHET, "Avant-propos", en *Georges Valois... op. cit.*, p. 6.

personnage, comme le laisse penser le titre, l'œuvre se focalise sur le sens et l'unité du passage exceptionnel du fascisme au communisme libertaire. Pour cette raison, la période postérieure à 1928 est traitée d'une manière plus étendue et détaillée que dans la biographie de Guchet ou que dans le chapitre de Soucy – ce dernier se centrant exclusivement sur les étapes royaliste et fasciste du personnage. En effet, Allen Douglas a remarqué que le contenu qui apparaissait dans *French fascism: The first wave, 1924-1933* « rely heavily, among other sources, on my doctoral dissertation, on which the first half of this book is based. Similarities in organization are attributable largely to this »⁵².

Dès lors, les œuvres de Valois ont commencé à être plus visibles. François Huguenin a affirmé que « leur originalité est de donner une perspective nouvelle à l'état des tensions sociales, dans un sens royaliste »⁵³. En plus de toutes les approches théoriques mises en œuvre entre 1907 et 1928, l'*Histoire des droites* dirigée par Jean-François Sirinelli a mis en avant sa facette d'éditeur à la tête de la Nouvelle Librairie Nationale⁵⁴. Divers articles explorent les expériences de conjonction syndicalo-monarchiques, bien que ce soit pour en mettre en évidence les limites ou l'échec⁵⁵. Des historiens anglosaxons l'ont inclus dans des recherches dont il avait jusqu'alors été absent ou insignifiant. Par exemple, Jeremy Jennings a intégré les travaux de Guchet, Sternhell et Mazgaj pour évoquer les apports du royalisme dans la monographie sur le syndicalisme révolutionnaire français⁵⁶. Il a même commencé à se faire une place dans les réflexions générales sur la culture politique⁵⁷. Toutefois, malgré l'évidence du processus d'intégration, ce dernier a été inégal. On redécouvrait la trajectoire de Valois en tant que maurassien en même temps qu'on continuait à négliger l'étape de la révolution nationale fasciste⁵⁸. En effet, pour

⁵² Allen DOUGLAS, *From fascism to libertarian communism. Georges Valois against the Third Republic*, University of California Press: Berkeley, 1992, p. 261, note 2.

⁵³ François HUGUENIN, *L'Action française. Une histoire intellectuelle*, Perrin : Paris, 211 [1998], p. 199.

⁵⁴ Pascal FOUCHÉ, "L'édition. 1914-1992", in de Sirinelli, Jean-François (dir.), *Histoire des droites*, vol. 2. Cultures (3 vols.), Gallimard : Paris, 1992, 258-290, pp. 260-266.

⁵⁵ Georges NAVET, "Le Cercle Proudhon (1911-1914). Entre le syndicalisme révolutionnaire et l'Action française", *Mil neuf cent*, n° 10, 1992, 46-63 ; Géraud POUMARÈDE, "Le Cercle Proudhon ou l'impossible synthèse" *Mil neuf cent*, n° 12, 1994, 51-86.

⁵⁶ Il soulignait que le processus de tissage d'une confluence antilibérale « was undertaken primarily by Georges Valois ». En Jeremy JENNINGS, *Syndicalism in France: A study of ideas*, Palgrave Macmillan: New York, 1990, p. 100.

⁵⁷ Robert GILDEA, *The past in the French history*, Yale University Press: New Haven, 1994, pp. 311-318.

⁵⁸ Cette dichotomie est évidente quand elle se trouve dans une même œuvre. Jennings a affirmé que les désillusions de la révolution dreyfusienne était parfaitement « illustrated by Georges Valois », alors que Sand, en se référant au Faisceau, a affirmé que « two years after its establishment, the movement disappeared, leaving no deep impressions on French political culture ». Jeremy JENNINGS, "Anti-Semitic discourses in Dreyfus-Affair France" et Shlomo SAND, "A flirt or a love affair? French intellectuals between fascism and nazism", in d'Arnold, Edward J. (ed.), *The developing of the Radical Rights in France. From boulangism to Le Pen*, 16-32, p. 20 ; 83-99, p. 85.

certains secteurs célèbres de l'historiographie française, le Valois fasciste constituait encore un cas anecdotique, marginal, qui ne méritait guère⁵⁹ – une perspective d'analyse qui n'a pas beaucoup changé.

À la différence de ce qui se produisait en France où le consensus historiographique s'est noué autour de la thèse de l'immunité⁶⁰, les études sur les initiatives, les projets et en général l'œuvre du penseur socioéconomique proviennent d'historiens et de politologues étrangers. D'autre part, des historiens nord-américains ont brisé la rigidité qui entourait les études sur le fascisme et ont ouvert les portes à des interprétations innovatrices et transversales dans lesquelles la pensée de l'auteur de *La Révolution nationale* acquérait une contingence historique importante. Tout en adoptant le point de vue des recherches portant sur les liens entre esthétique et idéologie, Mark Antliff a abordé un aspect inexploré de la pensée de Valois dans un article de 1997 où il traitait des visions utopiques de l'ordre qu'il avait conçues et matérialisées tout d'abord dans *La Cité française* en 1910 puis dans *Le Nouveau Siècle* entre 1925 et 1928.⁶¹ À l'aube du Nouveau siècle, il a été peu à peu intégré dans le catalogue du fascisme, bien qu'avec encore certaines réticences⁶². Dans le cadre des disputes interprétatives entre historiographies⁶³, le *Faisceau* est devenu un terrain privilégié pour l'analyse des sensibilités de la période d'entre-deux-guerres. Des aspects tels que la jeunesse⁶⁴, la masculinité⁶⁵, l'esthétique⁶⁶,

⁵⁹ Voir Michel WINOCK (dir.), *Histoire de l'extrême-droite en France*, Seuil : Paris, 1993.

⁶⁰ La première oeuvre qui a rompu le consensus est celle de Michel DOBRY (éd.), *Le mythe de l'allergie française au fascisme*, Albin Michel : Paris, 2003, dans laquelle il réunissant des études d'auteurs français (Bruno Goyet, Didier Leschi, Annie Collovald, Violaine Roussel) et étrangers (Brian Jenkins, Robert Paxton, Zeev Sternhell). Cette vision a été contestée par le noyau dur de l'historiographie contemporaine française in Serge BERNSTEIN et Michel WINOCK (dirs.), *Fascisme français? La controverse*, introduction de Jeanneney, Jean-Noël, CNRS Éditions : Paris, 2014.

⁶¹ Mark ANTLIFF, "La Cité française : Georges Valois, Le Corbusier, and Fascist theories of urbanism", in Affron, Matthew et Antliff, Mark (eds.), *Fascist visions. Art and ideology in France and Italy*, Princeton University Press: Princeton, 1997, 134-170.

⁶² En 1991, Roger Griffin parlait encore du *Faisceau* comme d'un mouvement politique qui n'était pas fasciste mais qui s'est approprié « the word as a badge of honor ». In Roger GRIFFIN, *The Nature of fascism*, St. Martin's Press: New York, 1991, p. 1. De son côté, Blinkhorn s'est référé au mouvement à la tête duquel était Valois comme « fascist assault », alors qu'il a catalogué le *Faisceau* comme un « idealistic fascism ». In Martin BLINKHORN, *Fascism and the Right in Europe, 1919-1945*, Routledge: New York, 2013 [2000], pp. 58 i 127.

⁶³ Jenkins, Brian (ed.), *France in the era of fascism. Essays on the French authoritarian right*, Berghahn Books: New York-Oxford, 2007 [2005], pp.

⁶⁴ Samuel KALMAN, "Faisceau visions of physical and moral transformation and the cult of youth in Interwar France", *European History Quarterly*, vol. 3, n° 33, 2003, 343-366.

⁶⁵ Joan TUMBLETY, *Remaking the male body: Masculinity and the uses of physical culture in Interwar and Vichy France*, Oxford University Press: Oxford, 2012, pp. 136-139.

⁶⁶ Mark ANTLIFF, "The artist as a producteur: Le Faisceau, Le Corbusier, and the fascist theories of urbanism", in Hjort, Oystein, Jensen, Niels Marup et Christensen, Hans Adam (eds.), *Rethinking art between the wars. New perspectives in art history*, Museum Tusulanum Press-Universitat de Copenhague: Copenhague: 2001, 13-45.

le genre⁶⁷ et même la relation avec les anciens combattants⁶⁸ ont été largement traités et ont permis de resituer une partie de son œuvre dans le panorama historiographique, à défaut de sa figure historique. Des études telles que celle de Samuel Kalman, qui a comparé l'*ethos* fasciste dont se réclamait le parti de Valois avec celui des *Croix-de-feu/Parti Social Français*, le grand mouvement contrerévolutionnaire de masse dans les années 30⁶⁹, ou celle de Kevin Passmore, où les initiatives de Valois s'intègrent parfaitement à la formation de la culture politique de la droite française antilibérale et antinationale⁷⁰ sont les fruits de cette trajectoire.

En même temps, les études sur le fascisme ont amené à revaloriser les approches de la modernisation qu'avaient soulignées Muller en 1976, après l'analyse d'Alfredo Salsano sur les contributions techniques des initiatives corporatives de Valois à partir de la Grande Guerre⁷¹. Jean-Claude Drouin a justifié l'étude de la campagne qu'il a organisé en faveur des États Généraux parce que « dans le chassé-croisé idéologique du XXe siècle, le cas de Georges Valois nous a paru particulièrement intéressant »⁷². Ce n'est pas pour rien que malgré la portée inégale et irrégulière de son projet ouvriériste fasciste, Nimrod Amzalak a décrit le dirigeant du *Faisceau* comme « the most enthusiastic and consistent advocate of the cause of the new technical elite in this period »⁷³. Pour Alain Chatriot, Valois « sans doute [a] influencé l'ancrage progressif dans le débat public de cette question du syndicalisme et du corporatisme »⁷⁴. Alessandra La Rosa a suggéré que sa pensée, à l'époque du Cercle Proudhon était « più *moderno* di Berth »⁷⁵. En effet, Olivier Dard, l'historien qui a le plus travaillé ces derniers temps pour récupérer et resituer les apports de l'éditeur, économiste et théoricien de Paris, l'a érigé en tant que prophète de la

⁶⁷ Daniella SARNOFF, "An overview of women and gender in French fascism", in Kalman, Samuel i Kennedy, Sean (eds.), *The French right between the wars. Political and Intellectual movements from conservatism to fascism*, Berghahn Books: New York-Oxford, 2016 [2014], 141-162.

⁶⁸ Ángel ALCALDE, *War veterans and fascism in interwar Europe*, Cambridge University Press: Cambridge, 2017, pp. 161-170.

⁶⁹ Samuel KALMAN, *The extreme right in Interwar France: The Faisceau and the Croix de Feu*, Ashgate Publishing: Burlington, 2008.

⁷⁰ L'œuvre de Kevin PASSMORE, *The Right in France from the Third Republic to Vichy*, Oxford University Press: Oxford, 2012, pp. 174-175 et 243-260.

⁷¹ Allen DOUGLAS, "Introduction", *From fascism... op. cit.*, XIII-XIX, p. XVI.

⁷² Jean-Claude DROUIN, "Georges Valois et les *Cahiers des États Généraux*", in de Gilbert, Merlio (dir.), *Ni gauche ni droite. Les chassés-croisés idéologiques des intellectuels français et allemands dans l'Entre-deux-guerres*, Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine : Pessac, 1995, 103-121, p. 119.

⁷³ Nimrod AMZALAK, *Fascist and honourable men. Contingency and choice in French politics, 1918-45*, Palgrave Macmillan: New York, 2011, p. 69.

⁷⁴ Alain CHATRIOT, "Georges Valois, la représentation professionnelle et le syndicalisme", in Dard, Olivier (ed.), *Georges Valois, itinéraire et réceptions*, Peter Lang: Berne, 2011, 55-68, p. 67.

⁷⁵ Alessandra LA ROSA, "Il sindacalismo rivoluzionario e la sua riformulazione: Berth e Valois", in Pastori, Paolo et Cavallari, Giovanna (eds.), *Georges Sorel nella crisi del liberalismo europeo*, Università degli Studi di Comerino: Comerino, 2001, 161-190, p. 172.

technique⁷⁶. Pour l'historien français, Valois était « le doctrinaire le plus éminent en matière économique et sociale et la cheville ouvrière des entreprises éditoriales à la Nouvelle Librairie nationale » et « la première personnalité marquante du fascisme français qui se cherche »⁷⁷.

En même temps, la redécouverte académique croissante de Valois a été accompagnée d'une nouvelle revendication du legs valoisien de la part des cercles d'extrême-droite. Dans le fascicule numéro onze des *Cahiers Libres d'Histoire*, Jean-Claude Valla, journaliste et un des fondateurs du *Groupement de recherche et d'études pour la civilisation européenne* (GRECE), a signé une brève biographie sur la pensée d'avant-guerre d'un « personnage plutôt secret »⁷⁸. Alain de Benoist, autre impulsor du *think tank* ethno-nationaliste, s'est chargé de la réédition des *Cahiers du Cercle Proudhon* en 2007. Dans la préface fournie et détaillée qui abordait les relations conjoncturelles et personnelles qui ont donné le jour au laboratoire d'idées syndical-monarchique, le philosophe a affirmé que « Valois n'a jamais été véritablement sorélien avant les années trente »⁷⁹. Le théoricien et penseur ethno-nationaliste a en outre coordonné un dictionnaire bibliographique de penseurs et intellectuels de droite où Georges Valois disposait d'une entrée qui, bien qu'elle ne soit pas exhaustive, est très⁸⁰. Même les royalistes du groupe *Le Lys Rouge* ont tenté de réparer la mémoire de « le principal penseur économique de l'Action française », étant donné que « ses vingt passés à l'Action française, à la théorisation et à la pratique d'une stratégie politique devant mener à la monarchie » et considéraient que « méritent l'attention, à défaut d'emporter toujours l'adhésion »⁸¹. En effet, l'intérêt renouvelé des nationalistes révolutionnaires pour la pensée valoisienne

⁷⁶ Dard a évalué le départ du technicien comme une perte énorme pour la ligue malgré les résultats inégaux qu'il a obtenu, « son départ cependant n'a pas été compensé ». In Olivier DARD, « Les milieux économiques et l'Action française », in Leymarie, Michel et Prévotat, Jacques (eds.), *L'Action française. Culture, société, politique*, Presses du Septentrion : Villeneuve d'Ascq, 2008, 141-154, pp. 142 i 153. En outre, il a été un précurseur et un diffuseur des thèses « jeunes réalistes » lors de années postérieures à la liquidation du Faisceau. En ID, *Le Rendez-vous manqué de rélèves des années trente*, PUF : Paris, 2002, pp. 273-288.

⁷⁷ Olivier DARD, « Introduction à la nouvelle édition », en Valois, Georges, *L'Homme contre l'Argent : Souvenirs de dix ans, 1918-1928*, Presses Universitaires du Septentrion: Villeneuve d'Ascq, 2012, 15-32, p. 15.

⁷⁸ Jean-Claude VALLA, « Avant-propos », en *Georges Valois. De l'anarcho-syndicalisme au fascisme*, Librairie Nationale : Paris, 2003, 7-12, p. 7.

⁷⁹ Alain de BENOIST, « Préface. Le Cercle Proudhon. Entre Édouard Berth et Georges Sorel », in *Cahiers du Cercle Proudhon*, Avatar Éditions: Paris, 2007, 12-112, p. 23.

⁸⁰ Alain de BENOIST, *Bibliographie générale de droites françaises. Georges Sorel. Charles Maurras. Georges Valois. Abel Bonnard. Henri Béraud. Louis Rougier. Lucien Rebatet. Robert Brasillach*, vol. II. (3 vols), Dualpha : Paris, 2004, 273-312. Il y manque surtout les article de Gressent à *L'Humanité Nouvelle* et, en général, le titre des articles qu'il a signés pour des revues et des journaux.

⁸¹ Jean-Philippe CHAUVIN, « L'entrée en royalisme de Georges Valois », *Le Lys Rouge*, n° 52, 2006, 9-11, pp. 11 i 9.

s'apprécie dans les rééditions récentes *La Monarchie et la classe ouvrière* en 2017 et *Le Fascisme* en 2018 de la part de la maison d'éditions Ars Magna et de *La Révolution nationale* par La Nouvelle Librairie.⁸²

Une bibliographie aussi étendue est en contraste avec le fait que la dimension historique de Valois n'ait pas été complètement restituée aujourd'hui. La multitude d'articles, chapitres et livres ont permis de récupérer le fond de tiroir avec les gestes, idées et initiatives qu'il a développés de son vivant, mais elle a été insuffisante pour réhabiliter l'ensemble de sa trajectoire intellectuelle. Il y a encore de nos jours certains points de sa biographie qui restent dans l'ombre, entourés d'une pénombre qui ne permet pas de savoir avec exactitude qui était Georges Gressent-Valois ni d'en évaluer la transcendance. Une preuve de cette stagnation est le fait que dans l'œuvre éditée par Dard sur la réception de sa pensée à l'étranger, les deux académiciens spécialistes qui présentent l'itinéraire du personnage sont les mêmes académiciens qui ont élaboré, en 1975 et en 1992, les deux uniques biographies dont nous disposons sur l'itinéraire intellectuel de Valois⁸³. Il est surprenant qu'encore aujourd'hui, dans les diverses histoires intellectuelles et les dictionnaires traitant de la pensée de la droite ou du populisme publiés en France on continue à l'ignorer⁸⁴. Ces absences s'expliquent par une dynamique historiographique qui l'a enserré : si les études sur le fascisme ont servi à une autre époque pour le réhabiliter, les discussions réitérées et répétitives sur l'existence et la dimension de la culture politique fasciste en France ont fini par masquer le fait que son itinéraire va bien au-delà du fait d'être le *chef* du *Faisceau* – quelles que soient la signification et la transcendance de ce fait, à la fois dans sa biographie et dans l'histoire de la France. Toutes

⁸² Les justifications pour revendiquer le legs de Valois étaient multiples. D'un côté, parce que son œuvre aidait à « dépasser les notions de droite et de gauche, issues des traditions parlementaires ». In Stéphane BLANCHONNET, “Avant-propos”, in Valois, Georges, *La Monarchie... op. cit.*, 6-9, p. 9. De l'autre, parce que « tandis que la période fasciste du curriculum politique de Valois, bien que la plus courte, est sans conteste la plus intéressante ». In Christian BOUCHET, “Préface. Analyse d'une doctrine”, in Valois, Georges, *Le fascisme*, Ars Magna : Paris, 2018, 9-27, p. 9. Georges Valois, *La Révolution nationale*, préface de Travers, Guillaume, La Nouvelle Librairie : Paris, 2019.

⁸³ Voir Yves GUCHET, “Georges Valois. Bilan d'un itinéraire” et Allen DOUGLAS, “Ruptures et continuités. À la recherche de Georges Valois”, in Dard, Olivier (ed.), *Georges Valois, itinéraire... op. cit.*, 11-20 à 21-34.

⁸⁴ Huguenin considérait que « confronter les deux grandes traditions intellectuelles de droite, pensée réactionnaire et pensée libérale », ce qui exclut la culture politique fasciste de la tradition de droite. Cette décision doit être justifiée par une vision du fascisme en tant qu'idéologie révolutionnaire. In François HUGUENIN, “Prologue”, *Histoire intellectuelle des droites. Le conservatisme impossible*, Perrin : Paris, 2013 [2006], 9-16, p. 15.

ces vicissitudes font dire à Drouin que « Georges Valois n'est pas un inconnu », mais «plutôt un méconnu »⁸⁵ - définition qui reste aujourd'hui d'une cruelle actualité.

Ressituar un «méconnu». Les aportacions d'un home d'entre dos segles

Amb molt d'encert, Olivier Dard va subratllar en la introducció de *L'Homme contre l'Argent* que conèixer Valois significava endinsar-se en un context històric complex.⁸⁶ L'estudi biogràfic permet posar sobre la taula elements que fins aleshores han estat obviats o han romàs desconeguts, ja que permet desllorigar nusos històrics en què l'objecte d'estudi és alhora tant testimoni com actor dels fenòmens que es despleguen al seu entorn. No en va, Jacques Le Goff va confessar després de redactar *Saint Louis* (1996) que «je me suis convaincu de cette évidence intimidante: la biographie historique est une des plus difficiles façons de faire de l'histoire».⁸⁷ Aquesta situació activa-passiva converteix l'aproximació biogràfica en un mètode d'anàlisi pertinaç a l'hora de fornir nous arguments al debat historiogràfic perquè parteix d'unes evidències empíriques, d'un cas concret que pot fer part d'una pauta major, d'una tendència global, o pot representar, ans el contrari, una sinèrgia aïllada, minoritària, però mai anecdòtica, sinó contingent i coherent amb els temps històrics que l'han modelada. En definitiva, la biografia és un camp d'estudi propici que permet evitar un «predominio de la especulación filosófica y sociológica» que, com va advertir Josep Fontana, convertís la comunitat científica en «un club de autocelebración mutua».⁸⁸

Per totes aquestes raons, el recorregut vital de Georges Valois permet desllorigar els nusos històrics que van conformar la crisi de la modernitat: la sensació de decadència, el desassossec davant la pèrdua de la fe, la degeneració del cos nacional, la desfeta del “jo” i la complexa integració amb les masses i la descomposició de la vida política. Unes problemàtiques que travessen cinquanta anys, les quals esclaten en el *fin-de-siècle* i no acaben de desaparèixer fins passada la Segona Guerra Mundial.⁸⁹ Uns *leitmotifs* que codifiquen les preocupacions i angoixes que van derivar dels efectes transformadors i traumàtics de la industrialització, de la implementació de formes innovadores d'exploració del capital, de nous paràmetres d'organització del treball, de la connivència

⁸⁵ Jean-Claude DROUIN, “Georges Valois et les...”, in Gilbert, Merlio (dir.), *Ni gauche ni droite... op. cit.*, p. 103.

⁸⁶ Olivier DARD, “Introduction...”, en Valois, Georges, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 15.

⁸⁷ Jacques LE GOFF, “Introduction”, en *Saint Louis*, Gallimard: París, 2013 [1996], 13-29, p. 14.

⁸⁸ Josep FONTANA, *La historia de los hombres*, Crítica: Barcelona, 2001, pp. 296-297.

⁸⁹ Joan PUBILL BRUGUÉS, “La «necessitat» d'una alternativa: de la decadència al feixisme (França, 1880-1925)”, *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 31, n° 85, 2016, 751-773.

cada vegada major entre els poders econòmics i els poders polítics i de canvis en els marcs mentals que afectaven els eixos idiosincràtics d'unes tradicions polítiques en plena configuració i que cusen, tots ells, la biografia d'un home que va transitar pels principals esdeveniments polítics de la França del seu temps i que ho féu des de diferents atalaies.

En Valois, el rebuig a l'optimisme progressista és particularment viu. La seva obra és un combat permanent contra la visió antropològica que Les Llums van instaurar. A diferència del que va asseverar el filòsof Théodore Jouffroy amb un optimisme radiant, el segle XIX no va posar fi als dogmes. Jouffroy, qui pronosticà la mort dels antics dogmes perquè «à mesure que le temps marche» un gran nombre d'esperits se sentien il·luminats, va ser conscient que d'altres prendrien el seu lloc: «enfin les temps sont arrivés, et deux choses sont devenues inévitables: que la foi nouvelle soit publiée, et qu'elle envahisse toute la société».⁹⁰ Però la nova fe que va ocupar el setial era considerada no només una usurpació, sinó també una falsedat. Com Charles Renouvier, qui va renunciar a «l'esprit optimiste du XVIIIe siècle et des premiers temps de la Révolution française» el 1896,⁹¹ Valois va abjurar de la «théologie du Devenir», el pensament que propugnava que «l'homme est donc, moralement et matériellement, indéfiniment perfectible», després de l'afer Dreyfus.⁹² L'experiència desagradable com a anarquista *dreyfusard* va portar-lo a denunciar posteriorment la mistificació amb què s'havien conclòs els llargs anys del judici, quan «les idées morales anarchistes, et par conséquent les théories du progrès, entrèrent alors dans le système gouvernemental dreyfusien, et s'y combinèrent avec le kantisme et le rousseauisme des gouvernements précédents».⁹³ A partir d'aquest episodi biogràfic, va prendre les armes per lluitar contra les il·lusions del progrés que havien evocat els francesos a enfrontar-se en un estat guerracivilista. Per aquesta raó, va afirmar contundentment que la metafísica era «la première bête à tuer si nous voulons la paix civile».⁹⁴

El seu combat contra el progressisme s'ha d'entendre com una croada per alliberar l'autonomia intel·lectual de la metafísica estrangera. Per Valois, s'havia de restituir la

⁹⁰ Théodore JOUFFROY, "Comment les dogmes finissent", *Le Globe*, 24 de maig de 1825, 565-568, p. 568.

⁹¹ Charles RENOUVIER, *Philosophie analytique de l'histoire. Les idées, les religions, les systèmes*, vol. IV (4 vols.), E. Leroux: París, 1896 (1896-1897), p. 726.

⁹² Georges VALOIS, "Préface. L'Être et le Devenir" (Montréjeau, 19 d'agost de 1924), en *Histoire et philosophie sociales*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1924, 5-24, p. 11.

⁹³ Georges VALOIS, *La religion du progrès. Études sur la morale laïque* (1911), dins d'*Histoire et... op. cit.*, 27-165, p. 48.

⁹⁴ Georges VALOIS, "Préface à la seconde édition. Les enseignements de cinq ans, 1909-1914" (25 de juny de 1914), en *La Monarchie et la classe ouvrière*, Ars Magna: París, 2017 [1909], 11-115, p. 16.

«théologie de l'Être», l'única forma de pensament capaç d'«étendre le domaine de la civilisation».⁹⁵ A fi de preservar la civilitat, calia rebatre les ensenyances dels «Pères des Mensonges qui ont tourné notre intelligence, à la fin du XIXe siècle, contre notre bien commun»: «Jean-Jacques Rousseau, le faux Homme de la Nature, Emmanuel Kant, le faux Homme du Devoir, Karl Marx, le faux Homme de la Nécessité».⁹⁶ Segons Valois, la història ensenyava que les societats humanes evolucionaven però no progressaven en el sentit ètic que els filòsofs positivistes havien assenyalat. L'error dels temps moderns havia estat creure que la societat avançava cap a la perfectibilitat moral, quan la realitat era que «il n'y a que des adaptations à des conditions nouvelles d'existence».⁹⁷ La Gran Guerra ho havia demostrat en tota la seva cruesa: «entre 1789 et 1920 plus de vingt millions d'hommes ont été victimes du *Devenir*», ja que «les fidèles du *Devenir*, vivant au milieu de ces tueries gigantesques, continuent d'ailleurs de croire, avec une ingénuité féroce, que ces massacres sont le prélude de la paix universelle et de la fraternisation Générale des peuples».⁹⁸ Per tant, qualsevol millora era una addenda a les troballes que havien fet possible abandonar l'estat salvatge per la civilitat.⁹⁹ La vida es plantejava com una conservació de forces.¹⁰⁰ Això no implicava que l'ordre no pogués patir una reculada, com bé succeïa amb «l'agitation moderne» coetània, la qual produïa «une ruine physiologique» que podria portar la societat, «en deux ou trois générations», a ser incapaç de «soutenir l'effort nécessaire à la conservation des fondements mêmes de la civilisation».¹⁰¹ L'origen de la regressió es trobava en creure que hi havia règims polítics que garantien un desenvolupament ètic de l'individu. «Cette prétendue œuvre de progrès et de vie», explicava, «c'est en vérité la pire œuvre de régression et de mort»¹⁰² perquè llançava els individus fora de la civilització, ja que en l'estat de la naturalesa no existien els drets metafísics que els camps de la justícia i la sobirania individual justificaven com a naturals. En aquest sentit, la seva crítica a les abstraccions dels drets de l'home i

⁹⁵ Georges VALOIS, “L'Être et...”, en *Histoire et... op. cit.*, p. 11.

⁹⁶ Georges VALOIS, “Préface de la deuxième édition” (setembre de 1909), *L'Homme qui vient: Philosophie de l'Autorité*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1923, 17-29, p. 20.

⁹⁷ En Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, p. 224.

⁹⁸ Georges VALOIS, “L'Être et...”, en *Histoire et... op. cit.*, p. 14.

⁹⁹ «Nous n'avons rien inventé de nouveau dans l'ordre des choses qui sont indispensables à la conservation de la vie humaine» des de «toutes les inventions ou découvertes capitales», és a dir, el foc, el vestit, l'escriptura, la cultura agropecuària, «ce qui constitue les parties essentielles de notre civilisation». En Georges VALOIS, *La religion du progrès...*, dins d'*Histoire... op. cit.*, p. 55.

¹⁰⁰ «Tout change éternellement et universellement dans le monde des formes; tout demeure éternellement et universellement immuable dans le monde des causes essentielles». En Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, p. 157.

¹⁰¹ Georges VALOIS, *La religion du progrès...*, dins d'*Histoire... op. cit.*, pp. 109-110.

¹⁰² Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, pp. 70-71.

del ciutadà no diferia de la d'altres pensadors antiil·lustrats i antiliberals que l'havien precedit. Tanmateix, sí que hi ha un aspecte fonamental que el distingia d'autors melangiosos com ara Édouard Drumont, qui enyorava un París premodern.¹⁰³ Valois no cobejava un retorn a una arcàdia fel·lç. Com va confessar, es guardava «d'exprimer le moindre regret du passé»,¹⁰⁴ cosa que etiquetar-lo de reaccionari, tot i en els anys en què va ser *ligueur*, és caure en un error d'incomprensió. Tampoc admirava l'estat de la naturalesa com un estat bucòlic, primitiu i pur. La naturalesa, recordava, «nous condamne aux plus rudes servitudes».¹⁰⁵ Era un modern antimodern i, com a tal, concebia els fenòmens sociopolítics des d'un *ethos* contrarevolucionari.

Prova d'això és l'originalitat de la seva reflexió sobre la decadència, enmig de la qual es trobava les nocions de l'esforç i del treball. Valois tenia una concepció antropològica tràgica en què la condició humana era gandula i empenyia irremeiablement a evadir-se de les fatigues i les penes. Només els constrenyiment autoritari garantia que la societat no caigués abatuda per un «chaos de sentiments, d'aspirations et d'idées contradictoires où l'individu ne peut plus découvrir la ligne directrice de l'effort collectif, et dont l'ensemble ne le nourrit plus que de motifs de scepticisme et de pessimisme, arrêtant ainsi l'élan de son énergie».¹⁰⁶ Igual que la imatge dels romans de la fi de l'imperi, la decadència prenia per Valois el rostre de l'hedonisme concupiscent i desmesurat: «qu'il soit riche o qu'il soit pauvre, serviteur ou maître, l'homme se perd également par le plaisir».¹⁰⁷ Les idees de l'avenir, tals com el pensament democràtic i el socialisme, les quals prometien el repòs i l'alliberament, «travaillent à détourner les travailleurs de cette voie normale de l'élévation économique», la de «la richesse acquise par le travail, ou plus exactement par l'organisation du travail».¹⁰⁸ En el pla social, això es traduïa en què els obrers caiguessin en vel·leïtats revolucionàries per no laborar,¹⁰⁹ mentre que per la classe burgesa, «la démocratie historique, qui a détruit les corps professionnels et régionaux des nations, a fait du bourgeois, organisateur de la production, de l'échange et de l'épargne, un marchand d'or et un jouisseur dénationalisé».¹¹⁰

¹⁰³ Édouard DRUMONT, *La fin d'un monde. Étude psychologique et sociale*, Albert Savine: París, 1889, p. 251.

¹⁰⁴ Georges VALOIS, *La religion du progrès...*, dins d'*Histoire... op. cit.*, p. 57.

¹⁰⁵ Georges VALOIS, "Préface de la deuxième...", en *L'Homme qui... op. cit.*, p. 21.

¹⁰⁶ Georges VALOIS, *La religion du progrès...*, dins d'*Histoire et... op. cit.*, p. 221.

¹⁰⁷ Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, p. 159.

¹⁰⁸ Georges VALOIS, *La religion du progrès...*, dins d'*Histoire et... op. cit.*, p. 161.

¹⁰⁹ Georges VALOIS, *La Révolution sociale ou le roi*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1911 [1907], p. 8.

¹¹⁰ Georges VALOIS, "La bourgeoisie capitaliste", *Cahiers du Cercle Proudhon*, n° 5-6, setembre-desembre de 1912 (1913), 214-248, p. 220.

A través del seu antiprogressisme, es pot observar la distinció, a vegades no tan clara, entre modernitat, entesa com el cúmul d'ideals, i modernització, els progressos científicotècnics. Precisament, el principal argument que emprava per combatre la filosofia optimista era assenyalar «la confusion crée par nos moralistes entre le progrès technique et le progrès moral».¹¹¹ En el pensament de Valois, la bifurcació és molt més nítida que en d'altres contrarevolucionaris com Charles Maurras,¹¹² i irreconciliable en antiliberals com Drumont.¹¹³ L'exemple de la guerra era el més fefaent, no només perquè la història va donar-li la raó l'agost de 1914, sinó perquè el seu judici tenia unes grans dosis de realisme que palesen els coneixements que tenien sobre el funcionament dels mecanismes liberal-capitalistes dels seu període. Que ja no hi haguessin guerres privades que tinguessin com a finalitat la conquesta i el pillatge, no s'explicava perquè «la moralité s'est améliorée», sinó per unes dinàmiques socioeconòmiques que havien permès «le dépouillement des hommes sans qu'il soit nécessaire de recourir au meurtre, à la guerre».¹¹⁴ Alhora, la tecnificació no havia disminuït el risc de conflagració perquè l'altruisme hagués substituït l'egoisme d'èpoques pretèrites, com havien declamat ingènuament els moralistes laics.¹¹⁵ La raó es trobava en la mateixa lògica de l'armament: els perfeccionaments de la indústria, els quals «aient accru prodigieusement la puissance guerrière des nations», comportava que un «accroissement de la puissance guerrière a diminué les risques de la guerre» per la por a uns efectes devastadors i terribles.¹¹⁶ A partir de la mateixa lògica, la tecnificació no implicava l'alliberament del treball, sinó l'augment de la producció. Com explicava, «il faudra d'abord faire les machines, et quand elles seront faites, il faudra leur préparer la besogne et les diriger».¹¹⁷

Vinculada a la lluita contra les abstraccions del racionalisme, hi havia la resistència a la creixent procés de laïcització que venia marcat pel fenomen de la modernització

¹¹¹ Georges VALOIS, *La religion du progrès...*, dins d'*Histoire et... op. cit.*, 27-165, p. 52.

¹¹² Poc donat a tractar temes econòmics o tècnics, el provençal, com Valois, rebutjava que els avenços científics impliquessin una millora ètica. No comprenia la industrialització com la causa de desgavells apocalíptics ni com una via redemptora. El seu pensament oscil·lava entre la fascinació de l'enginy humà i el temor que els invents servissin a la barbàrie, ja que crear era substancial a la naturalesa humana, per a qui l'individu era un «animal industriel». En Charles MAURRAS, "L'industrie"(1909?), en *Œuvres et écrits*, vol. v. *Principes* (1887-1931) (7 vols.), Omnia Veritas: Dublin, 2018 (1931), 37-42.

¹¹³ «L'idée de conquérir la machine n'en est pas moins au fond de l'âme de tous ceux qui se rallient à la République, qu'ils ont combattue à outrance et qu'ils détestent cordialement». En Édouard DRUMONT, "La Machine", *La Libre Parole*, 11 d'octubre de 1892, p. 1.

¹¹⁴ Georges VALOIS, *La religion du progrès...*, dins d'*Histoire... op. cit.*, p. 53.

¹¹⁵ Amb la revolució, «les hommes comprennent leur sottise et chacun d'eux travaille pour les autres». En Albert BAYET, *Cours d'enseignement primaire publié sous la direction de A. Aulard, Leçons de morale, suivies de lectures, de résumés et de questionnaires*, E. Cornély: París, 1909 [1902], p. 10.

¹¹⁶ Georges VALOIS, *La religion du progrès...*, dins d'*Histoire... op. cit.*, p. 53.

¹¹⁷ Georges VALOIS, *L'Homme qui...* *op. cit.*, p. 72.

secular. Si després de la desfeta nacional el 1871, Louis Veillot, polemista catòlic, lamentava que «*nous périssons, faute de foi, faute de loi, faute de justice en nous et entre nous*»,¹¹⁸ la instauració del règim republicà sota la consigna gambettiana de «le cléricalisme, voilà l'ennemi!»¹¹⁹ no va fer més que avivar els temors de qui observaven el món modern com una avantsala d'un desastre apocalíptic. El 1884, els catòlics intransigents de *La Croix* consideraven que en comptes d'avançar al compàs que marcaven els progressistes, «nous reculons» perquè «l'homme était grand par la foi unie à la raison; le voilà diminué».¹²⁰ A diferència del *logos* de la decadència, el qual partia d'una percepció subjectiva i sensorial, la pèrdua d'ascendència de les ensenyances religioses era palpable en tot un corpus jurídic que era vist com un atac frontal pels sectors creients. Amb la tinta àcida amb què solia escriure, Édouard Drumont va tractar de «palinodies» les decisions dels catòlics d'alinear-se amb la república, alhora que tatrà de «véritables logogriphe» les paraules de Lleó XIII que encoratjaven l'acceptació del règim republicà. Des del punt de vista del pamfletista antisemita, els catòlics *ralliés* «donnent leurs enfants qu'on fait tuer stupidement faute de prendre les plus élémentaires précautions».¹²¹ La sensació d'abatiment va esclatar amb força durant l'afer Dreyfus, autèntic punt de trencament. En el marc dels debats sobre la llei de les associacions el 1901, Firmin Faure va condemnar la hipocresia dels polítics republicans, ja que, segons el periodista de *La Libre Parole*, «sur le prétexte d'assurer le triomphe de la Libre-Pensée et de l'Esprit Moderne sur l'obscurantisme», els laïcs «se retournent contre la seule religion catholique».¹²²

Els processos de laïcització van obrir les portes a una secularització que per a molts catòlics era un «athéisme social voilé sous les noms divers de laïcité, de neutralité au même de respect des consciences», els partidaris del qual «tendent à donner un caractère sacre et obligatoire».¹²³ L'educació va reflectir el canvi de paradigma: el professorat va convertir-se en profeta del triomf científic sota la premissa que «l'enseignement religieux

¹¹⁸ Louis VEUILLOT, “cxxxvi. La Fin” (26 de gener 1871 en *L'Univers*), en *Paris pendant les deux sièges*, vol. II (2 vols.), V. Palmé: París, 1871, 159-161, p. 160.

¹¹⁹ Léon GAMBETTA, “Discours sur les menés ultramontaines” (discurs del 4 de maig de 1877 a la Chambre des Députés), en *Discours et plaidoyers choisis*, notícia bibliogràfica de Reinach, Joseph, vol. VI. *Quatrième partie (1 août 1876 – 4 mai 1877)* (11 volums), G. Charpentier et Cie.: París, 1882 (1880-1885), 284-362, p. 354.

¹²⁰ Vox., “Le progrès”, *La Croix*, 6 de febrer de 1884, p. 1.

¹²¹ Édouard DRUMONT, “Toujours le Ralliement”, *La Libre Parole*, 2 de febrer de 1897, p. 1.

¹²² Firmin FAURE, “La guerre religieuse”, *La Libre Parole*, 26 de juny de 1903, p. 1.

¹²³ B[enoît]. EMONET, “Laïcisme”, dins d'Alès, Adhémar de (dir.), *Dictionnaire apologétique de la foi catholique*, vol. II (4 vols.), Beauchesne: París, 1911, 1767-1810, p. 1771.

ne connaît pas de lois naturelles». ¹²⁴ «Le droit de dogmatiser sur la nature des choses», ¹²⁵ en paraules del sociòleg Émile Durkheim, era una constatació. Amb jovialitat, es va pensar que «la valeur d'une civilisation est en raison inverse de la ferveur religieuse» i que «tout progrès intellectuel correspond à une diminution du surnaturel dans le monde». ¹²⁶ La fe en la capacitat humana per resoldre els secrets de l'univers era tan gran que Marcellin Berthelot va atrevir-se a etzibar el 1885 que «le monde est aujourd'hui sans mystère». ¹²⁷ No hi havia racons obscurs que la mirada analítica no pogués il·luminar; no hi havia fenomen que no pogués explicar-se per mitjà de la lògica positiva. En recordar els seus anys universitaris com a estudiant de medicina, Léon Daudet, escriptor i militant reialista, va corroborar com l'evolucionisme era un factor explicatiu que impregnava qualsevol àmbit del coneixement entre 1885 i 1892. ¹²⁸ Enfront d'aquest panorama de desencant, Paul Claudel va fer sentir el seu pesar en declarar que el 1909 era «ce temps à l'air d'être celui des laïques». ¹²⁹

Però la mateixa inèrcia del mètode científic va portar a desmentir l'epistemologia que defensaven els camps del racionalisme: amb cada troballa, la naturalesa revelava nous interrogants. Com si es tractés d'una revenja, Bourget va parlar el 1883 d'una «banqueroute finale de la connaissance scientifique». ¹³⁰ La discussió científica portava a un escepticisme, a un etern retorn en què el científic ocupava el lloc penós de Sísif. El mateix Ernest Renan, qui havia glosat sobre la capacitat d'ordenar racionalment tota la humanitat a mitjans de segle, va passar a mostrar-se caut i a revelar, inclús, una certa inseguretad sobre l'esdevenir a finals de la seva vida. ¹³¹ El materialisme semblava recular davant de les evidències experimentals: el matemàtic Henri Poincaré va trasbalsar la comunitat científica en declarar que «la matière n'existe pas». ¹³² Tampoc semblava que

¹²⁴ Paul BERT, *L'instruction religieuse dans l'école. Conférence faite au Cirque d'hiver, 28 d'agost de 1881*, Picard-Benheim: París, 1881, p. 66.

¹²⁵ Émile DURKHEIM, *Les formes élémentaires de la vie religieuse: le système totémique en Australie*, Félix Alcan: París, 1912, p. 614.

¹²⁶ André LEFEVRE, *La Religion*, C. Reinwald: París, 1892, pp. 572-573.

¹²⁷ Marcellin BERTHELOT, "Préface" (París, 15 de desembre de 1884), en *Origines de l'alchimie*, Edmond Monnoyer: París, 1885, p. v-xvii.

¹²⁸ Léon DAUDET, *Le stupide XIXe siècle: Exposé des insanités meurtrières qui se sont abattues sur la France depuis cent trente ans, 1789-1919*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1922, pp. 231-232.

¹²⁹ Carta de Paul Claudel a Louis Massignon del 24 de desembre de 1909, en *Correspondance (1908—1914)*, Desclée de Brouwer: París, 1973, p. 77.

¹³⁰ Paul BOURGET, *Essais de psychologie contemporaine. Baudelaire, M. Renan, Flaubert, M. Taine, Stendhal*, A. Lemerre: París, 1885 [1883], p. 94.

¹³¹ «La destinée de l'homme est devenue plus obscure que jamais». Ernest RENAN, "Préface", en *L'Avenir de la science: pensées de 1848*, Calmann Lévy: París, 1890, i-xx, p. xviii.

¹³² Henri POINCARÉ, "La fin de la matière" (*Athenæum*, vol. 4086, febrer de 1906, 201-202), en *La Science et l'hypothèse*, Flammarion: París, 1907 [1902], 282-289, p. 282.

existissin lleis positives. «Le progrès est si rapide aujourd'hui, les points de vue changent si brusquement», va ponderar el també matemàtic Paul Tannery, que era impensable certificar regles universals i inapel·lables.¹³³ Els dubtes sobre la infal·libilitat de la ciència, producte de l'empatx de positivisme, van provocar que es tornessin a posar en valor la mística, la passió per l'ocult. Brunetière va resumir-ho en una frase que condensa tot un procés històric: «la science a perdu son prestige, la religion a conquis une partie du sien».¹³⁴ El retorn a la fe que va produir-se en els anys de la crisi finisecular venia marcada per una necessitat de donar coherència a un món volàtil, saturat d'optimisme moral i que maldava per cercar un ordre en una societat dividida i atomitzada.¹³⁵ El 1913, en una enquesta que venia a ser més un pamflet propagandístic, Henri Massis i Alfred de Tarde, sota el nom de ploma d'Agathon, van declarar com la joventut «se défie de l'intellectualisme, de la tendance à vivre uniquement de logique, elle n'entend pas s'abandonner aveuglément à l'instinct, à l'imagination, ni restreindre les droits légitimes de l'intelligence».¹³⁶ Les divagacions intel·lectuals i les asseveracions científiques no donaven bases prou sòlides; no tota la naturalesa podia reduir-se en lleis.

La descreença de les ciències van anar de la mà del descrèdit de les consignes polítiques republicanes a la conclusió de l'afer Dreyfus. Charles Péguy, escriptor socialista i *dreyfusard* ardent, va lamentar que la societat fos «le monde de ceux qui ne croient à rien, pas même à l'athéisme, qui ne se dévouent, qui ne se sacrifient à rien».¹³⁷ Les campanyes contra els catòlics i nacionalistes, als quals s'acusava d'orquestrar un complot reaccionari i clerical, van tenir un efecte advers per a molts laïcistes i agnòstics. El 1902, *Le Temps* ja va criticar que la política anticlerical era una maniobra de distracció: «puisqu'on ne peut faire ni l'impôt sur le revenu dont certains radicaux ne veulent point et à plus forte raison l'aile droite de la majorité de gauche, ni la caisse de retraite pour les travailleurs, ni le rachat des chemins de fer, ni rien, il ne restait plus qu'à dévorer quelques congréganistes».¹³⁸ És en aquest context on l'itinerari de Gressent pren contingència: la seva conversió a Valois s'incardina plenament en el remolí turmentós de

¹³³ Paul TANNERY, "De l'histoire générale des sciences", *Revue de synthèse*, vol. 8, n° 22, 1904, 1-16, p. 6.

¹³⁴ Ferdinand BRUNETIÈRE, "Après une visite au Vatican", *Revue des Deux Mondes*, n° 127, 1895, 97-118, p. 105.

¹³⁵ Veure els estudis d'Eugen WEBER, *The Nationalist revival in France, 1905-1914*, University of California Press, Berkeley: 1959, pp. 83-85 i el capítol 12 "Order" de Richard GRIFFITHS, *The reactionary revolution: The Catholic revival in French literature, 1870-1914*, Constable: Londres, 1966, pp. 317-351.

¹³⁶ Agathon [Henri MASSIS i Alfred de TARDE], *Les jeunes gens d'aujourd'hui*, Plon: París, 1913, p. 81.

¹³⁷ Charles PÉGUY, *Notre jeunesse*, Cahiers de la Quinzaine: París, 1910, p. 14.

¹³⁸ "L'interpellation Cochin", *Le Temps*, 6 de juliol de 1902, p. 1.

la renaixença catòlica en ple moment de l'«éclatante Revanche de l'Encyclopédie»¹³⁹ a les masses mobilitzades contra la revisió del capità ultratjat. El 1898, com a anarquista *dreyfusard*, apostava per combatre «sans commentaires» les metafísiques escolàstiques,¹⁴⁰ mentre que després de l'afer, va omplir la buidor amb la fe. La trobada amb la fe va tenir lloc durant «le moment 1905», quan la separació de l'església i l'estat va ser una evidència en revocar-se el concordat de 1801 amb Roma i la societat francesa va entrar en la modernitat democràtica.¹⁴¹ Eren els anys, com va descriure Henri Vaugois, en què «l'anti-cléricalisme des ces “dreyfusards” acharnés» havia convertit l'educació en una «religion bizarre».¹⁴² El seu cas és il·lustratiu de la nova generació que Agathon va descriure, però ho és en tant que un reflex d'un individu que va rebutjar les creences polítiques després d'un desengany traumàtic. La seva obra està farcida d'al·lusions al combat contra el «déisme humain», la «religion officielle de l'État».¹⁴³ En tant que convers, el seu testimoni va engrèixar i legitimar l'argumentari antiliberal: avorria la hipocresia dels moralistes laics, aquells «impudents mystificateurs» les doctrines dels quals són «des dogmes religieux» perquè «le fondement de leur religion est un mystère d'un monde surnaturel qu'a créé leur imagination».¹⁴⁴ Una actitud que no va fer sinó créixer després de la Gran Guerra, quan va participar activament en «la renaissance catholique» que evidenciava «une pensée catholique active».¹⁴⁵

La malvolença contra la filosofia secular no només s'explica pel desengany polític, sinó pel ressentiment de veure com individus que havien pogut entrar en el sistema educatiu gràcies a la fortuna familiar o per nepotisme ocupaven càrrecs universitaris i predicaven els beneplàcits d'una metafísica racional hipòcrita. Valois va carregar contra una «Asssemblée laïque», una teocràcia secular que només formava «générations de mauvais gens de lettres, de besogneux du journalisme et de bas politiciens».¹⁴⁶ De fet, la

¹³⁹ Robert VALLERY-RADOT, “La littérature et nos responsabilités”, dins de *Cours de doctrine et de pratiques sociales. Semaines Sociales. Xe Session – Versailles 1913*, Gabalda/Vitte: París-Lió, 1914, 337-349, p. 349.

¹⁴⁰ G[eorges]. GRESSENT, “Revue des Revues. Revues de langue française. *Le Thomisme et les résultats de la psychologie expérimentale*, par le Dr. V. ERMONI, (*Revue néo-scolastique*, mai)”, *L'Humanité Nouvelle*, n° 12-13, juliol de 1898, 107-108, p. 108.

¹⁴¹ Denis PELLETIER, “1905-2005. Un Siècle d'engagements catholiques”, dins de Duriez, Bruno; Fouilloux, Étienne; Pelletier, Denis; Viet-Depaule, Nathalie (dirs.), *Les catholiques dans la République, 1905-2005*, Les Éditions de l'Atelier/Éditions Ouvrières: París, 2005, 19-50, p. 23.

¹⁴² Henri VAUGOIS, “Notes politiques. Aux éducateurs du peuple (I)”, *L'Action française bi-mensuelle*, n° 32, 15 d'octubre de 1900, 617-626, p. 620.

¹⁴³ Georges VALOIS, *La religion du progrès...*, dins d'*Histoire... op. cit.*, p. 70.

¹⁴⁴ Georges VALOIS, *La religion du progrès...*, dins d'*Histoire... op. cit.*, p. 75.

¹⁴⁵ Georges VALOIS, “La mort du socialisme et la renaissance catholique”, *La Revue Universelle*, 15 de maig de 1921, 498-593, pp. 502 i 500.

¹⁴⁶ Georges VALOIS, *La religion du progrès...*, dins d'*Histoire... op. cit.*, p. 165.

crítica era antiga; ja en *Les Déracinés* (1897), Maurice Barrès va carregar contra les ensenyances kantianes que s'impartia en l'escola republicana, les quals no eren més que «un produit pédagogique, un fils de la raison, étranger à nos habitudes traditionnelles, locales ou de famille, tout abstrait, et vraiment suspendu dans le vide».¹⁴⁷ La buidor de la filosofia racionalista es troba en el testimoni d'Adolphe Retté, un anarquista que va abandonar el camí revolucionari després d'una crisi de les certeses materialistes. Segons va confessar, la seva conversió va venir donada per la incapacitat de poder oferir una explicació racional sobre l'origen de la vida als seus *compagnons*.¹⁴⁸ Sense tota la repulsa contra un sistema educatiu vacu i enganyós, no es comprèn del tot l'esma en què Valois va maldar per organitzar una classe obrera autònoma, per demostrar com el pensament laic era una forma de control. Amb orgull, en un congrés de *ligueurs*, va declarar que «nous leur avons démontré que leurs idées directrices, que la plupart d'entre eux regardent comme des idées scientifiques, ne sont que de basses superstitions inventées par des bouffons de la science et de la philosophie».¹⁴⁹

El pas de Gressent a Valois permet resseguir les fòbies antiliberals catòliques des del punt de vista d'un apòstata de la filosòfica secular. Els seus mètodes, però, no s'adeqüen a la figura de l'intel·lectual catòlic, entès com un seglar que escruta la fe a través de la ficció: la seva, no és una obra literària, sinó una inversió dels modernistes catòlics condemnats pel papa el 1907. Els seus escrits tampoc són exegesis bíbliques, ni tan sols apologètiques. Són obres científiques que entronquen amb la sociologia catòlica finisecular i amb l'empirisme maurrassià. La llei de la constricció del treball que va deduir el 1906 i que constata la seva entrada a la contrarevolució era una llei social que, ensems, era «la loi divine de la vie».¹⁵⁰ Amb tot, seria un error considerar-lo un catòlic social. Al llarg de la postguerra, va criticar les trobades anuals dels catòlics demòcrates perquè utilitzaven «la méthode de l'enseignement pur» i, en conseqüència, «se condamnent eux-mêmes à la tâche des Danaïdes» en prohibir «d'examiner l'aspect politique des problèmes», el qual passava per «écarter des Semaines les catholiques non démocrates».¹⁵¹ Les acusava de no abordar el moll de l'os dels problemes

¹⁴⁷ Maurice BARRÈS, *Les Déracinés*, E. Fasquelle: París, 1897, p. 19.

¹⁴⁸ «Bien que fort infatué de matérialisme, je ne pouvais pas leur présenter comme des certitudes les fragiles théories sur lesquelles la science élève ses châteaux de cartes». En Adolphe RETTÉ, *Du Diable à Dieu. Histoire d'une conversion*, prefaci de Coppée, François, Léon Vanier: París, 1907, p. 11.

¹⁴⁹ Georges VALOIS, “Les fausses luttes de classes” (informe del VI congrés nacional d'AF, 28 de novembre de 1913, París), en *Histoire et... op. cit.*, 574-584, p. 577.

¹⁵⁰ Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, p. 253.

¹⁵¹ Georges VALOIS, “Les Danaïdes. Premier article”, *L'Action Française*, 6 d'agost de 1923, 1-2, p. 1.

socioeconòmics: la naturalesa d'un règim que havia posat en marxa polítiques de disgregació social. I és que la modernització conduïa al desmembrament de l'estructura social per antonomàsia: la família. El laïcisme, la fe en l'home-déu, desarrelava l'individu, ja que «la famille est une institution donnée à l'homme moyen pour faciliter la pratique de la vertu».¹⁵² La secularització convertia el matrimoni, acte que garantia la «conservation de l'espèce», en una «office d'échanges matériels et sentimentaux».¹⁵³ Com a corol·lari, la destrucció dels lligams parentals i familiars tenia uns efectes funestos sobre la vida socioeconòmica: «les lois successorales ont causé une diminution de la natalité», ja que «le petit propriétaire, pour éviter le partage de son bien, ne veut qu'un enfant».¹⁵⁴ La regeneració que s'esperava amb la Gran Guerra havia d'anar enfocada a resoldre «le problème sociale par excellence»: la despoblació. El combatent havia d'evitar «donner à l'avenir français une terre dépeuplée, ouverte à la racaille errante du monde».¹⁵⁵ No en va, va concebre la revolució feixista com una revolució que «brise l'écran que l'État libéral a placé entre le chef de famille et l'Éternel».¹⁵⁶

Un altre nus històric que constitueix la crisi de la modernitat i que es troba latent en la biografia de Valois és la sensació de decaïment nacional; una sensació d'abatiment, de derrota i de complex que la Gran Guerra va atenuar, però que en el cas dels nacionalistes excombatents, la pau no va fer sinó que aguditzar-ne la percepció. L'autor de *Le cheval de Troie* pertany a aquella generació que, com va descriure Claude Digeon, «a reçu à l'école le nouvel enseignement moral et civique, elle a écouté des maîtres frappés par le désastre de 1870, elle a appris à lire dans des livres patriotiques, elle est passée par les bataillons scolaires, elle a connu les cérémonies commémoratives» que recordaven la desfeta.¹⁵⁷ Sedan va marcar la fi de la «tradition staëlienne»,¹⁵⁸ per la qual el món germànic era admirat com a far cultural.¹⁵⁹ A partir de llavors, la tendència en alça en

¹⁵² Georges VALOIS, *Le Père*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1913, p. 90.

¹⁵³ Georges VALOIS, *La religion du progrès... op. cit.*, dins d'*Histoire... op. cit.*, p. 147.

¹⁵⁴ Georges VALOIS, «La nation juive contre la nation française» (*Revue critique des Idées et des Livres*, t. 4, n° 22, 10 de febrer de 1909, 415-450), *La Monarchie... op. cit.*, 408-439, pp. 428-429.

¹⁵⁵ Georges VALOIS, *Le Cheval de Troie: réflexions sur la philosophie et sur la conduite de la guerre*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1918, pp. 271 i 282. El 1928, en un marc de debats sobre la despoblació, Valois va afirmar que «si le vieillissement physique de la population française est incontestable, il est incontestable aussi qu'il existe à l'heure actuelle dans cette population un important rajeunissement intellectuel». Intervenció en «Procès-verbal de la séance du 21 novembre de 1928», *Journal de la société statistique de Paris*, vol. 69, n° 12, 1928, 315-321, p. 317.

¹⁵⁶ Georges VALOIS, *La Révolution nationale*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1924, pp. 167-168.

¹⁵⁷ Claude DIGEON, *La crise allemande dans la pensée française (1870 – 1914)*, PUF: París, 1959, p. 387.

¹⁵⁸ Claude DIGEON, *La crise... op. cit.*, p. 535.

¹⁵⁹ Per l'escriptora franco-suïssa, Alemanya era el «pays de l'Europe où l'étude et la méditation ont été portées si loin qu'on peut le considérer comme la patrie de la pensée». En Germaine de STAËL, *De*

l'opinió pública va ser la d'un «dénigrement intelligent» cap al nou estat alemany, tant en allò que concernia a l'esfera política com en el pla cultural.¹⁶⁰ Alhora, també va fer part de la generació que va quedar sacsejada per la desfeta de Fashoda a mans dels britànics el 1898, una derrota que va portar a una «crise anglaise dans la pensée française», visible en els sectors nacionalistes *antidreyfusards*, els quals se solidaritzaren unànimement amb la causa bòer.¹⁶¹

Segons rememora, amb un deix de gravetat i exageració, la família «m'a enseigné qu'il faut vivre pour le peuple et venger l'injure faite à la France par les Prussiens».¹⁶² El que pretén transmetre el 1921, és que ja de petit sentia una aversió cap als enemics de la nació. A Xangai, fa constar com «je regardai sans sympathie les soldats anglais qui circulaient dans les rues, un léger bambou à la main».¹⁶³ És aquí on s'ha d'incardinar la importància de l'experiència bèl·lica pels contrarevolucionaris. L'entrada a la guerra l'agost de 1914 va ser vista com l'oportunitat històrica per trencar amb la modernitat. Si «en particulier, le dégoût, la haine de l'Allemand» van conduir-lo al front, els motius que va argüir anaven més enllà de lluitar solament «pour rendre l'Alsace et la Lorraine à la France». Lluitava «pour chasser l'Allemand de France», cosa que significava no veure'l més «dans les chantiers, dans les usines, dans les fabriques de potages et les agences de ramassage et de distribution du lait, dans les hôtels, dans la presse, au théâtre, voire dans l'enseignement et la politique».¹⁶⁴ La pau acordada a Versalles va significar desmantellar els fruits de la victòria, posposar el triomf d'una modernitat alternativa i veure com el mal bàrbar s'encarnava en «ces Anglais maîtres de la banque et du haut commerce».¹⁶⁵ En aquest aspecte, Valois va desenvolupar llargament l'anglofòbia que, llevat de *Solidarité française*,¹⁶⁶ caracteritzava el nacionalisme contrarevolucionari francès.¹⁶⁷ No és baladí

l'Allemagne, Firmin Didot: París, 1820 [prohibit per Napoleó I el 1810 i publicat per primera vegada a Londres el 1813], p. 11.

¹⁶⁰ Claude DIGEON, *La crise... op. cit.*, p. 541.

¹⁶¹ Christophe PROCHASSON, «Une crise anglaise de la pensée française? Les intellectuels français face à l'Angleterre au temps de Fachoda et de la guerre des Boers», *Les Cahiers du Centre de Recherches Historiques*, n° 31, 2003, 1-12.

¹⁶² Georges VALOIS, «Introduction. Notre république» (Gener-febrer de 1927, Lagardelle-París), en *L'État syndical et la Représentation corporative. Les Semaines économiques et la campagne pour les États Généraux (1920-1924). Œuvre économique. III*, Librairie Valois: París, 1927, IX-XXXVII, p. XIV.

¹⁶³ Georges VALOIS, *D'un siècle à l'autre: Chronique d'une génération (1885 – 1920)*, Nouvelle Librairie Nationale : París, 1921, pp. 61-62.

¹⁶⁴ Georges VALOIS, «Raisons de combattre» (juliol de 1917), en *Le Cheval de Troie... op. cit.*, 75-96, pp. 75-76.

¹⁶⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 89.

¹⁶⁶ François COTY, *Contre le communisme*, Grasset: París, 1927.

¹⁶⁷ L'assimilació entre els anglosaxons i els semites es troba en Louis MARTIN [Louis Aubry], *L'Anglais, est-il un juif?*, Savine: París, 1895; Louis MARTIN-CHAGNY [Louis Aubry], *La sémitique Albion (mœurs*

que, en la convocatòria a Domrémy el 22 de maig de 1927, com a líder del *Faisceau*, reivindicà la figura de Joana d'Arc per fer front als interessos britànics, als quals veia col·ligats a l'expansió comunista.¹⁶⁸

L'interessant de l'itinerari de Valois és comprendre com un francès republicà que s'havia oposat al boulangisme en la infància i que va militar d'adolescent en un anarquisme heterodox va acabar per professar una visió nacionalista contrarevolucionària que rebutjava els ideals humanitaristes i les idees internacionalistes. Abraçar el nacionalisme va ser un acte d'inconformisme, un més en un llarg procés que el portaria a una trajectòria tan erràtica en aparença. La seva estada en les colònies del Pacífic, però sobretot la nostàlgia que va sentir com a preceptor a les llunyanes terres tsaristes, el van fer adonar del desarrelament que vivia. El procés que va experimentar feia part d'un fenomen global, el d'una revifalla nacionalista que s'explica per la recerca de veritats alternatives després d'un desencís. Com va descriure Henri Clouard, «nous avons vu Paris conquis par le cosmopolitisme», però «le mot “français” redevient à la mode, dans les salons, dans la critique, à la tribune, dans la rue».¹⁶⁹ Altres *dreyfusards*, després de lluitar contra el racisme de l'exèrcit, la intolerància religiosa i el fanatisme nacionalista també tingueren una revelació similar, com va ser el cas de Jérôme Tharaud. Com Gressent, el gran dels dos germans literats va acceptar, a causa de les penúries econòmiques després de deixar l'École Normale, una feina de lector de francès a Budapest el 1899, on va romandre-hi fins al 1903, i on va descobrir que «*il n'y a au fond qu'un pays au monde: la France*».¹⁷⁰

La seva identitat nacionalista, i aquest és un aspecte tan singular del personatge com il·lustratiu de la configuració de l'espai contrarevolucionari, és un delta entre els dos nacionalismes antiliberals més eminents de la França finisecular: el barressisme i el maurrassisme. Valois va descobrir-se francès de forma intuïtiva, sentimental: hi havia una voluntat d'esdevenir francès. La lectura de Barrès en la llunyana terra tsarista, el va fer sentir com Sturel, personatge que per culpa de l'educació havia perdut els lligams amb la

anglais), H. Jouve: París, 1898. Més endavant, aquest racisme plutocràtic seria continuat per Roger LAMBELIN, *Le Règne d'Israël chez les Anglo-Saxons*, Bernard Grasset: París, 1921, p. 147.

¹⁶⁸ Georges VALOIS, “De Domrémy à la Marne. Somme-nous un peuple libre, sujet ou mercenaire?”, *Le Nouveau Siècle*, 8 de maig de 1927, p. 1. La majoria d'articles del diari s'han extret de “Fonds Georges Valois”, VA 17, VA 18 i VA 19, en Sciences Po, París. Qualsevol possible error en el paginat es deu al fet que els textos es troben en format de retall.

¹⁶⁹ Henri CLOUARD, “Un tableau de Paris en 1912”, *Revue Critique des Idées et des Livres*, nº 114, 10 de gener de 1913, 5-19, p. 14.

¹⁷⁰ Citat en Michel LEYMARIE, “Les Tharaud et l'affaire Dreyfus”, en íd. (ed.), *La posterité de l'affaire Dreyfus*, prefaci de Prost, Antoine i conclusió de Bernstein, Serge, Presses Universitaires du Septentrion: Villeneuve d'Ascq, 1998, 81-92, p. 84.

terra. Però alhora, la seva concepció nacional s'assimilava a la dels reialistes, els quals comprenien la nació com un fenomen històric complex que sobrepassava el voluntarisme sentimental i que era discernible a través de l'examen dels factors socials.¹⁷¹ Una visió que casava amb el caràcter analític de què feia gala constantment. La nació esdevenia una comunitat que sobrepassava el sentiment per trobar-se en el camp de les lleis naturals: «il y a premièrement la langue commune, puis certaines habitudes, certaines idées, certaines manières d'être et de penser, et enfin des récits, des légendes, des chants, qui naissent dans chaque petite société» i que «s'échangent entre tous les groupes à qui un intérêt commun impose des relations suivies, et constituent à la longue un fonds sentimental et intellectuel commun, en un mot, une âme commune, un esprit national».¹⁷² Una perspectiva molt pròxima a la de les tesis del positivisme organitzador de Maurras, en què «l'idée de nation n'est pas une nuée; elle est la représentation en termes abstraits d'une forte réalité. La nation est le plus vaste des cercles communautaires qui soient (au temporel) solides et complets. Brisez-le et vous dénudez l'individu. Il perdra toute sa défense, tous ses appuis tous ses concours».¹⁷³

El retrobament amb la condició de francès va empènyer-lo a repensar la concepció nacional que havia après i, en conseqüència, a rebel·lar-se contra l'ensenyament republicà. La seva conversió no només és significativa per formar part d'un procés de nacionalització fora dels marcs estatals, sinó perquè, a més, il·lustra perfectament l'ofensiva contrarevolucionària dels nous sectors antiliberals a l'educació republicana. Valois va esdevenir un dels campions de la campanya antiliberal de l'AF contra uns manuals escolars que s'acusaven de promoure un patriotisme difús en què «pour l'autre France, celle du passé, ils n'ont qu'une pitié méprisante, quand ce n'est pas la haine».¹⁷⁴ No és gratuït que es referís amb orgull que «nous reconstituons en ce XXe siècle notre patrie».¹⁷⁵ El guerracivisme que havia viscut durant l'afer, i que havia estat justificat per alguns sectors intel·lectuals com la pugna entre «la tradition romaine et l'esprit

¹⁷¹ «La patrie est un objet un peu plus compliqué et un peu plus distant que votre hameau, votre pipe ou votre chien». En Pierre GILBERT, "Les Nuées", *Revue critique des Idées et des Livres*, t. 1, n° 5, 25 de juny de 1908, 349-357, p. 356.

¹⁷² Georges VALOIS, "Le nationalisme et la production agricole" (*Revue critique des Idées et des Livres*, t. 4, n° 19, 25 de gener de 1909, 125-161), en *La Monarchie... op. cit.*, 396-407, p. 406.

¹⁷³ Charles MAURRAS, "La Nation" (original en *Mes idées politiques*, 1937), en *Œuvres capitales*, vol. II. Essais politiques (4 vols.), Flammarion: París, 1954, 273-288, p. 273.

¹⁷⁴ François RENIÉ, "Manuels d'histoire de France (I)", *Revue Critique des Idées et des Livres*, n° 42, 10 de gener de 1910, 13-76, p. 35.

¹⁷⁵ Georges VALOIS, *Les salons, les châteaux et le peuple français* (Blois, 10 de març de 1911), en *Histoire et... op. cit.*, 409-427, p. 427.

gaulois»,¹⁷⁶ va portar-lo a replantejar-se les creences que l'havien dut a militar en el bàndol revisionista. Sobretot, el desencís va arribar amb l'entrada dels republicans radicals i de sectors obreristes al poder. «De 1902 à 1904, Combes régissant», va explicar el 1908, «le pouvoir qui administre les intérêts spirituels de la République antifranaise crut le moment venu de réaliser intégralement la laïcisation et la dénationalisation de l'enseignement».¹⁷⁷ Amb una visió retrospectiva, va blasmar l'educació que havia rebut basada en un «patriotisme verbal» que reivindicava la nació però omplia el cervell «d'idées qui s'opposent radicalement au fait national».¹⁷⁸ Aleshores, va adoptar un punt de vista visceral contra l'escola pública, contra la metafísica universal que predicava que «la patrie, ce n'est pas la France», sinó «le monde moral constitué par les idées révolutionnaires»,¹⁷⁹ i va fer-se eco de les crítiques amb què organitzacions familiars es queixaven d'unes ensenyances en què «aujourd'hui le maître d'école répète volontiers que l'idée de Patrie est un legs des âges barbares».¹⁸⁰

La seva aportació al nacionalisme contrarevolucionari ve donada per saber connectar la dèria nacionalista, la que es rebel·lava contra una nació convertida, tal i com diria Drumont, en un «déballage de cosmopolites», en un «carrefour babylonien»,¹⁸¹ amb la seva obsessió primària: la desorganització laboral. Com li agradava repetir, «les financiers regardent au contraire avec beaucoup de sympathie les prophètes du Devenir».¹⁸² Per Valois, «du fait que notre nation est déséquilibrée et désorganisée, désossée et décérébrée, l'intelligence est presque toujours tournée contre nos intérêts spirituels et matériels».¹⁸³ La seva vivència com a anarquista l'havia dut a considerar que «toutes les idées antinationales ou antisociales qui rôdent dans les Bourses du Travail sont essentiellement étrangères au syndicalisme»; «c'est l'idéologie de la bourgeoisie démocratique, pacifiste et humanitaire; c'est l'idéologie du libéralisme économique», en

¹⁷⁶ Paul SEIPPEL, *Les Deux Frances et leurs origines historiques*, Payot-F. Alcan: Lausana-París, 1905, p. 18.

¹⁷⁷ Georges VALOIS, "Histoire d'un syndicat maçonnique." (*Revue Critique des Idées et des Livres*, vol. 3, n° 16, desembre de 1908, 322-338), en *La Monarchie... op. cit.*, 361-375, p. 362.

¹⁷⁸ La Revue critique, "Les manuels scolaires", *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 8, n° 42, 10 de gener de 1910, 5-12, p. 9.

¹⁷⁹ Georges VALOIS, *La religion du progrès...*, en *Histoire et... op. cit.*, p. 150.

¹⁸⁰ "Manifeste et programme de l'Association des familles du Canton de Saint-Rambert-En-Bugey (Ain)" (1905), dins de Goyau, Georges, *L'École aujourd'hui*, vol. II (2 vols.), Perrin et Cie.: París, 1906, 405-414, p. 408.

¹⁸¹ Édouard DRUMONT, "La bande des Ravageurs", *La Libre Parole*, 20 de març de 1899, p. 1.

¹⁸² Georges VALOIS, "L'Être et...", en *Histoire et... op. cit.*, p. 22.

¹⁸³ Georges VALOIS, *Les salons...*, en *Histoire et... op. cit.*, p. 414.

definitiva, «l'idéologie du Saint-Synode sorbonnique».¹⁸⁴ De resultes dels enganys estrangers, que «toutes les révolutions n'ont servi en définitive qu'à la bourgeoisie libérale, à la nation juive et à la maçonnerie, en somme aux puissances d'argent qui veulent se développer dans un régime où aucune force politique ne s'oppose à la liberté de l'exploitation».¹⁸⁵

Les propostes de regeneració política passaven per evitar la depredació dels recursos i de l'energia. Seguint l'estela del planteig que Barrès, Maurras i altres federalistes finiseculars havien elaborat en el diari *La Cocarde*,¹⁸⁶ va posar èmfasi en la descentralització regional. El 1909, argumentava que la monarquia sindical era el règim que millor protegia el productor: la «centralisation syndicale est précisément le moyen par lequel l'État républicain, c'est-à-dire le parti triomphant, domine aisément, au prix du moindre effort tout le monde ouvrier». Per tant, «cette décentralisation, ce fédéralisme, conditions du salut des classes ouvrières», només eren possibles en la monarquia.¹⁸⁷ La mateixa lògica es va seguir en els Estats Generals el 1923: «coordonner les forces régionales et de donner une nouvelle prospérité aux régions françaises» que el centralisme havia xuclat.¹⁸⁸ Si la descentralització era una forma d'estructurar la nació segons un criteri natural, no era menys important ressituar França en el mapa de les civilitzacions. Valois va intentar materialitzar els plantejaments llatinistes en el projecte feixista. La revolució nacional havia d'anar encaminada a preservar «le Lac Sacré», el mar Mediterrani, de les invasions i saqueigs. Com a nació meridional, la nació francesa suscitava enveges per la riquesa del territori, ja que «depuis qu'il y a des hommes, et que la loi du travail pèse sur eux, les peuples se sont élancés vers les pays du soleil».¹⁸⁹ A finals de 1926, va decidir impulsar una aliança d'estats catòlics per oposar-se a l'hegemonia protestant (capitalista) i al perill oriental (comunista) sota la denominació

¹⁸⁴ Georges VALOIS, "Nationalisme et syndicalisme" (informe del IV congrés nacional d'AF, 7 de desembre de 1912, París), en *Histoire et... op. cit.*, 547-558, p. 552.

¹⁸⁵ Georges VALOIS, "Les enseignements...", en *La Monarchie... op. cit.*, p. 62.

¹⁸⁶ Charles MAURRAS, "Notes de Provence. D'un paysan étatiste et d'un matelot anarchiste", *La Cocarde*, 20 de setembre de 1894, 1-2.

¹⁸⁷ Georges VALOIS, "Conclusion", en *La Monarchie... op. cit.*, p. 475.

¹⁸⁸ Eugène MATHON, Ét[ienne]. BERNARD-PRÉCY, Max LECLERC, Bernard de VESINS, Paul ROBAIN, Auguste CAZANEUVE, [Eugène] MARTIN-MAMY, Georges COQUELLE, Ambroise RENDU, Georges VALOIS, "La réforme de la représentation nationale devant l'État. Programme du Comité d'Action", *Cahiers des États Généraux*, n° 1, abril de 1923, 9-22, p. 20.

¹⁸⁹ Georges VALOIS, *La Révolution nationale... op. cit.*, p. 143.

d'un *Bloc latin* que havia de garantir «l'organisation de la paix en Europe et dans le monde». ¹⁹⁰

El desenvolupament intel·lectual de Georges Valois també permet abordar la inquietud que va comportar l'adveniment de la societat de masses. En una societat en plena ebullició en què els processos d'urbanització i industrialització amenaçaven l'equilibri social, la massa, «ces millions des gens qui n'ont pas besoin de se connaître», ¹⁹¹ tal i com va descriure-la Arthur Rimbaud a la dècada de 1870, va convertir-se en alguna cosa més que una categoria sociològica. Les sinèrgies socioeconòmiques van evidenciar que es tractava d'un agent social de primer ordre, capaç de comportar-se irracionalment, de perpetrar els crims més atroços, tal i com s'havia pogut comprovar durant l'experiència *communarde*. El desordre insurreccional, tumultuós, dels revolucionaris durant el sollevament a París i a d'altres capitals franceses va portar al crític literari Hippolyte Taine a declarar que «le propre d'une insurrection populaire, c'est que, personne n'y obéissant à personne, les passions méchantes y sont libres autant que les passions généreuses, et que les héros n'y peuvent contenir les assassins». ¹⁹² Alhora, la massa no sols preocupava per la irracionalitat, sinó també perquè, davant de les organitzacions classistes i les reivindicacions col·lectives, alineaven el "jo", el diluïen enmig del col·lectiu anònim. Walter Benjamin va afirmar que el «flâneur» de Charles Baudelaire s'inseria precisament en la resistència de l'individu a l'especialització tayloriana i a la divisió del treball. ¹⁹³ Baudelaire va projectar el desig de mantenir la identitat individual en un món fugisser, de transformacions veloces i massificat a través de l'arquetip del «flâneur», per a qui «la foule est son domaine» i el seu objectiu era «c'est d'épouser la foule» tot conservant la individualitat: «c'est un moi insatiable du non-moi». ¹⁹⁴

En Valois, la situació contradictòria a què va conduir la modernitat es palesa amb naturalitat: els processos d'industrials havien obligat l'individu a especialitzar-se, a ser indispensable i únic, però alhora, a integrar-se a una xarxa més gran, a convertir-se en una peça d'un engranatge. Gran part de la seva obra va estar enfocada a trobar un model

¹⁹⁰ Georges VALOIS, "Politique extérieure du Faisceau. Le Bloc Latin, la paix européenne et le franc", *Le Nouveau Siècle*, 19 de novembre de 1926, p. 1.

¹⁹¹ Arthur RIMBAUD, "Ville", *Les Illuminations*, introducció de Verlaine, Paul, Publications de *La Vogue*: París, 1896, p. 45.

¹⁹² Hippolyte TAINE, *Les origines de la France contemporaine. La révolution: l'anarchie*, vol. 3, t. 1 (12 vols.) Hachette et C.: París, 1909 [1878] (1906-1914), p. 69.

¹⁹³ Walter BENJAMIN, *The Paris of the Second Empire in Baudelaire*, dins de *Charles Baudelaire, A lyrical poet in the era of high capitalism*, Verso: Londres, 1983 [1938], 9-16, p. 54.

¹⁹⁴ Cursives en l'original. Charles BAUDELAIRE, "III. L'artiste, homme du monde, homme des foules et enfant" (23 de novembre de 1863, *Le Figaro*), dins de *Le peintre de la vie moderne*, en *Œuvres complètes*, vol. III. *L'art romantique* (7 vols.), Michel Lévy frères: París, 1868 (1868-1870), 58-68, pp. 54-65.

organitzatiu funcional per a la societat que garantís la supervivència de la identitat individual i limités l'impacte rupturista de l'acció col·lectiva desfermada. La cerca per resoldre l'encaix anava més enllà de l'interès sociològic per un fenomen social. Les seves reflexions bevien d'una experiència molt concreta i entroncaven amb un temperament idiosincràtic que convertia la cerca de la solució en un repte personal, en una missió vital. Fill de l'èxode provincià cap als nous suburbis urbans, Valois va viure en primera persona el fracàs del individualisme liberal. Descontent i revoltat amb un règim que no premiava la vàlua personal, va buscar refugi en la vida bohèmia, una de les moltes resistència individuals a una societat burgesa que cada vegada més massificada. Enfront de l'isolament en una torra d'ivori, de l'evasió a través d'estupefaents, actes de fugida radicals dels decadentistes,¹⁹⁵ el jove Gressent va entrar a formar part del submón parisenc dels ambients artístics inconformistes. La decisió va deure's a l'encís que havia sentit pels cenacles artístics de les obres de Jean Richepin.¹⁹⁶

Els bohemis que freqüentava durant l'etapa anarquista s'adequaven perfectament a la fauna subversiva que habitava el Barri Llatí i que Henri Murger va descriure en *Scènes de la vie bohème* (1851): els «disciples de *l'art pour l'art*» els quals «subissent passivement la destinée obscure et rigoureuse qu'ils se font eux-mêmes»; els joves «qui prennent une fantaisie pour une vocation, et, poussés par une fatalité homicide, ils meurent, les uns victimes d'un perpétuel accès d'orgueil, les autres idolâtres d'une chimère»; «bohèmes amateurs» que volen «raconter leurs *misères d'artiste*»; i els exponents de «la Bohème officielle», per a qui «leur existence de chaque jour est une œuvre de génie».¹⁹⁷ En gran mesura, la vida bohèmia era un ritus de passatge, un *bouleversement* carnavalesc que estava permès. La revolució a què s'aspirava era poètica, era una revolta interior, no de classe. Era un canal no-institucional en què escriptors, actors, artistes i altres agents de la faràndula habitaven momentàniament en els marges de la sociabilitat benpensant per després reintegrar-se plenament dins les normes

¹⁹⁵ Des Esseintes, el protagonista, decideix isolar-se de la societat i alimentar la voluptuositat del sentits i excitar la imaginació. En Joris-Karl HUYSMANS, *Au rebours*, Charpentier et Cie.: París, 1884. La morfina i l'èter són omnipresents en els relats de Jean LORRAIN, *Sensations et souvenirs*, E. Fasquelle: París, 1895.

¹⁹⁶ «Cette vie de bohème, telle que l'a faite la société moderne cette misère qui se heurte à chaque pas aux jouissances du luxe ces obscures privations qui voient luire autour d'elles les splendeurs de la richesse; cette boue du vagabondage où l'on patauge, dans le froid et la faim, éclaboussé par les équipages insolents du bonheur; ce pèlerinage douloureux vers un but qui recule sans cesse tout cela est à peine connu». En Jean RICHEPIN, *Les étapes d'un réfractaire: Jules Vallès*, amb un aigüafort de Gill, André, A. Lacroix: París, 1872, p. 39.

¹⁹⁷ Henri MURGER, «Préface» (maig de 1850), en *Scènes de la vie bohème*, M. Lévy frères: París, 1851, II-XIII, p. VII-XI.

convencionals.¹⁹⁸ Valois ho va veure clar quan després de visitar un seguit de salons on «l'anarchie se faisait là très discrète et mettait des gants et des bijoux».¹⁹⁹

La mateixa inèrcia de descontentament amb què va entrar a formar part dels cercles artístics obreristes propers a *L'Art Social* el dugueren a una reflexió profunda després de l'afer. Valois va seguir el mateix procés d'autoconsciència que Maurice Barrès va descriure en la trilogia egòtica *Le culte du Moi*. Com Philippe, el personatge anònim que només és conscient de qui és després d'una introspecció extrema, Gressent va mudar el nom per prendre el de Valois. Va ser llavors que va arribar a la conclusió que «il faut à la tête du monde non pas des désabusés, des hommes trop rassasiés, des dédaigneux, des sceptiques, mais des enthousiastes, des hommes pleins d'appétits, avides des jouissances du commandement, et des croyants».²⁰⁰ La individualitat no havia d'estar destinada a l'isolament decadentista ni a la utopia bohèmia d'un espai híbrid a mig camí entre la consuetud burgesa i la reivindicació revolucionària, sinó a la creació activa, a l'ordenament social. És en aquestes coordenades intel·lectuals on s'emmarca *L'Homme qui vient*. Influxa per l'*Übermensch* (superhome) nietzschian, Valois lloava «l'homme le plus fort et le plus brave, celui qui peut discipliner les efforts de tous; qui trouve les raisons d'agir pour tous; qui a la foi dans sa propre énergie».²⁰¹ En un context de crisi de la representació política, «puisque rien n'était vrai, puisque toutes les idées ne servaient qu'à tromper le peuple, un homme qui a quelque énergie doit suivre sa propre loi. Nietzsche a raison: cherchons le surhumain».²⁰² Les lectures nietzschianes van alimentar unes interpretacions aristocràtiques de la societat en què la reflexió de Valois pren contingència històrica. Una dècada abans, Charles Maurras havia arribat a una conclusió similar en «Les serviteurs» (1895). Encara que assegurés desconèixer el pensador alemany,²⁰³ el relat era una lloa als valors nobiliaris i a la jerarquia social en una estructura històrica que tendia a les col·lectivitats socials i als discursos de classe. A través del rei platònic Criton,

¹⁹⁸ Ephraim MIZRUCHI, "Bohemia as a means of social regulation" (1983), dins de Graña, César i Graña, Marigay (eds.), *On Bohemia: the code of the self-exiled*, Transaction Publishers: Nova Brunswick, 1990, 13-41, p. 17.

¹⁹⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 128.

²⁰⁰ Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, p. 61.

²⁰¹ Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, p. 53.

²⁰² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 151.

²⁰³ «J'avais écrit *Les Serviteurs* à l'automne de 1891; et ils parurent dans la *Revue bleue* du 30 avril suivant. – *Est-il possible, me dit-on, que vous ne connaissiez pas Nietzsche!* – Mais c'était la première fois que j'entendais ce nom», explica. En Charles MAURRAS, "Note des Serviteurs" (1895), en *Le Chemin de Paradis. Contes philosophiques*, H. Lardanchet: Lió, 1922 [1895], 168-170, p. 168.

el provençal va dibuixar un model de virtut que es basava únicament en la condició nobiliària.²⁰⁴

A causa del seu caràcter narcisista, Valois sempre va tenir una mentalitat aristocràtica. De jove, havia fet seva la tesi de Max Nordau que afirmava que «le génie “authentique” n’est pas une psychose», sinó l’expressió d’un talent superior.²⁰⁵ La seva creença en la individualitat, però, no era la d’un individualista, sinó la d’un elitista. Durant els anys anarquitzants, considerava que l’acció individual era estèril perquè «les propagandistes par la bombe sont les iconoclastes d’autrefois».²⁰⁶ Posteriorment, en la maduresa, va criticar la superxeria romàntica que «toute estimation de valeur est livrée au “jugement” de l’homme, c’est-à-dire, pratiquement, à l’appréciation individuelle».²⁰⁷ En canvi, sempre va mostrar-se atent al poder de l’organització. La col·lectivitat tenia una capacitat transformadora real i superior. Amb tot, no considerava, com propugnaven criminòlegs com Scipio Sighele, que les individualitats s’esvaïssin en els moviments socials. «*Le moi*», corregia Valois, «ne s’altère pas, mais se modifie».²⁰⁸ Per aquesta raó, per evitar un col·lapse en mans dels intel·lectuals o de demagogs, s’havien d’emplaçar al capdavant individus capaços. L’home de geni havia de guiar els seus compatriotes a extreure rendiment de llurs energies a fi de regenerar el cos nacional. La visió aristocràtica i vertical de l’ordre social no estava renyida amb una sensibilitat per les transformacions de la modernitat. Valois sintetitza perfectament la mirada paternalista de qui es considerava un dotat però es presentava ensems com un representant del poble. En cada etapa intel·lectual, es palesa l’adequació difícil i complexa d’incardinar les individualitats sobresortints en un projecte de masses. La figura del cap, de l’home del fuet, segons les seves paraules, havia de ser l’engranatge que bastís tota una arquitectura social que equilibrés els desajustos que havien causat els processos d’industrialització. Primer, amb un monarca que fos «l’arbitre souverain des conflits sociaux».²⁰⁹ Després, amb un líder

²⁰⁴ Charles MAURRAS, “Les serviteurs” (30 d’abril de 1892, *La Revue bleue*), en *Le Chemin de Paradis... op. cit.*, 133-151.

²⁰⁵ G[eorges]. GRESSENT, “Revue des Livres. Livres français. *Psycho-physiologie du génie et du talent*, par Max Nordau”, *L’Humanité Nouvelle*, nº 8, març de 1898, 388-389, p. 388.

²⁰⁶ G[eorges]. GRESSENT, “Revue des Livres. Livres français. *Sur l’Anarchie*, par A. Bérard”, *L’Humanité Nouvelle*, nº 4, agost-setembre de 1897, 506-508, p. 506.

²⁰⁷ Georges VALOIS, “Introduction. Critique des dogmes de l’économie libérale. La valeur et la loi de l’Offre et de la Demande” (Montréal, 1924), en *Œuvre économique. I. L’Économie nouvelle. L’intelligence et la production*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1924, 5-69, p. 26.

²⁰⁸ G[eorges]. GRESSENT, “Livres et revues. Psychologie collective. *Psychologie des sectes*, par Scipio Sighele”, *L’Humanité Nouvelle*, nº 12, 10 d’abril de 1899, 525-526, p. 525.

²⁰⁹ Georges VALOIS, *La Révolution sociale... op. cit.*, p. 54.

feixista «qui sache bien qu'il est chef pour mieux servir, pour mieux servir l'État et le peuple».²¹⁰

A diferència de les fòbies reaccionàries cap a la pleballa, l'esperit contrarevolucionari admirava la capacitat transformadora dels moviments de masses. Per aquesta raó, mai va menystenir els moviments populars. La seva crítica anava dirigida als motius, ideals i finalitats amb què s'impulsaven els moviments socials. Davant dels esclats insurreccionals, la seva posició era la d'exonerar la massa dels crims, distingir el ramat dels mals pastors. Com a anarquista, ja havia combatut els prejudicis dels criminalistes que adjudicaven a les multituds un temperament violent en afirmar que «tout parti avancé a toujours compté en son sein des détraqués», cosa que «n'est point spécial à l'Anarchie».²¹¹ Sobretot, aquesta parer es veu referendat quan tractava amb els moviments revolucionaris, com ara la insurrecció popular a Barcelona de l'estiu de 1909. En referir-se a la crema de convents, va etzibar que «c'est seulement à la fin du véritable mouvement barcelonais que les actes anticatholiques se produisent». «Ce n'est pas la "masse" qui s'y livre», sinó els adeptes d'una «organisation politico-criminelle» com la maçònica.²¹² El projecte monàrquico-sindical que va desenvolupar principalment entre 1907 i 1914 va anar dirigit a atreure i captar «les hommes, ardemment patriotes, résolus à porter la torche dans les institutions de l'individualisme économique».²¹³

La Gran Guerra va ser una experiència que va confirmar que l'individu no podia ser un àtom, sinó que pertanyia a un conglomerat social que el modelava. Amb la mobilització, «se brisa le dernier lien qui me rattachait à la vie individuelle et libre: je fus, comme chacun des Français, séparé de ma vie indépendante; je plongeai dans la foule des hommes appelés sous les armes».²¹⁴ Les vivències a la trinxera van confirmar-li les intuïcions que havia experimentat durant el servei militar: que «c'est la fin de l'individualisme civique et économique, c'est l'avènement longuement préparé d'un régime social et économique nouveau».²¹⁵ Amb aquest bagatge, va participar de l'onada neocorporativa que va tenir lloc durant la immediata postguerra. No només calia

²¹⁰ Georges VALOIS, "Aux travailleurs français", en *Le fascisme... op. cit.*, 116-119, p. 118.

²¹¹ G[eorges]. GRESSENT, "Revue de Livres. Livres français. *Les Anarchistes*, par C. Lombroso", *L'Humanité Nouvelle*, n° 5, octobre de 1897, 629-631, p. 629.

²¹² Georges VALOIS, *L'Affaire Ferrer en France* (1909), en *Histoire et... op. cit.*, 169-243, p. 172.

²¹³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 252.

²¹⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 264.

²¹⁵ Georges VALOIS, "La coordination des forces nationales", en Mathon, Eugène; Leclerc, Max; Robain, Paul; Rendu, Ambroise; Arthuys, Jacques; Cazaneuve, Auguste; Martin-Mamy, de Vesins, Bernard; Valois, Georges; Précy, Bernard, *Vers les États généraux. Discours prononcés à l'assemblée des notables convoquée à Paris le 18 octobre 1923 par le Comité des États généraux*, Éd. Cahiers des États Généraux: Paris, 1923, 130-152, p. 130.

encarrilar els moviments de masses cap al bé comú, sinó també enquadrar-les. En definitiva, Valois estava convençut que qualsevol revolució requeria d'un esclat massiu, però tan important era l'acció com l'administració posterior del nou règim. Aquesta preocupació, gens baladina, evidencia una reflexió profunda: la capacitat transformadora no havia de ser un espurneig temporal, sinó una flama que s'havia de mantenir viva i havia de portar a la construcció. El problema de la revolució bolxevic havia estat confiar en uns líders demagogs. «La prétendue dictature du prolétariat», conclouia, «n'a été que la dictature de bourgeois et d'intellectuels appuyé pas des baïonnettes étrangères».²¹⁶ Per aquesta raó, la seva contrarevolució enquadrava els afiliats des de bon inici en diverses corporacions i els dividia en «rassemblement corporatif des hommes de tous les métiers, dans telles conditions que les meilleurs deviennet chefs».²¹⁷

Un darrer aspecte, i no menys important, que s'entrelluca a través de l'itinerari intel·lectual de l'autor de *La Monarchie et la classe ouvrière* té a veure amb el malestar social provocat pel decalatge entre els discursos polítics i les praxis quotidianes del poder. És a dir: per la corrupció política. A finals de la centúria, s'havia comprovat com la moralitat democràtica, cor de legitimitat de la modernitat liberal-capitalista contra l'arbitrarietat despòtica, era una fal·làcia. La cultura política republicana també havia caigut en els vicis que atribuïa al liberalisme clàssic que tan bé havia atacat Jules Ferry, futur president del consell de ministres el 1880, en recriminar al baró Haussmann, prefecte de París, d'haver-se enriquit amb l'erari públic amb les remodelacions urbanístiques.²¹⁸ En aquest clima de descrèdit, la contrarevolució va fer bandera de la lluita contra la corrupció política. No s'ha d'oblidar que el pas de Gressent a Valois va tenir lloc en aquesta conjuntura. Com rememora, «entre l'enthousiasme républicain de mon enfance et la réalité où je vis alors, il y a eu Wilson et le trafic des décorations, Panama et les 104», i, sobretot, «l'immense trouble de l'affaire Dreyfus, pendant lequel les républicains authentiques ont fait alliance avec des hommes qui paraissent les ennemis de la patrie».²¹⁹ Era un sentiment compartit i estès. Un republicà *antidreyfusard* com el crític literari Jules Lemaître va explicar en la primera edició del diari de la lliga el 21 de març de 1908 que la seva afiliació a la lliga monàrquica responia a «la malfaisance du système politique

²¹⁶ Georges VALOIS i Georges COQUELLE, *Le Point. Intelligence et production: la nouvelle organisation économique de la France*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1920, p. 234.

²¹⁷ Georges VALOIS, *La Révolution nationale... op. cit.*, p. 175.

²¹⁸ Jules FERRY, *Les comptes fantastiques d'Haussmann. Lettre adressée à MM. les membres de la commission du Corps législatif chargés d'examiner le nouveau projet d'emprunt de la ville de Paris*, Armand Le Chevalier: París, 1868, pp. 18-19.

²¹⁹ Georges VALOIS, "Notre république", en *L'État syndical...op. cit.*, p. xv.

électif», el qual es basava en «toutes les machinations, tous les trucs, toutes les fraudes gouvernementales pour triompher».²²⁰ Era l'època en què la política s'havia professionalitzat: els electes gaudien d'un salari i els partits prenién un protagonisme cada vegada major.²²¹ En definitiva, eren els anys en els quals va constituir-se el que Robert de Jouvenel va batejar amb ironia com la *République des camarades*: «les pouvoirs ne sont pas confondus, Dieu merci, ils sont seulement très liés».²²²

La corrupció política és un tema recurrent ens els escrits de Valois. No tant sota la denúncia de casos concrets, sinó com a mal endèmic de la modernitat liberal-capitalista. La seva visió partia de la premissa que «vers la fin du même siècle, pendant les quinze premières années du XXe siècle et surtout depuis la guerre, l'immoralité économique a fait des progrès considérables».²²³ El problema de les civilitzacions era haver caigut sota els efectes de «la loi absolue de l'or».²²⁴ Tots els engranatges de la política liberal estaven comprats per «la corruption qui peuvent exercer des gouvernements étrangers ou des grands financiers».²²⁵ Inclús després de la guerra, l'esperit de la victòria havia estat traït pels «diplomates bourgeois de 1919», els quals «ont rendue à la corruption, à la pourriture ploutocratique» les esperances dels combatents.²²⁶ La seva obsessió, que naixia de la relació turmentosa amb el diner i de les dèries personals sobre la seva condició social com a desclassat, no era altra que combatre «la tyrannie de l'argent».²²⁷ El que fa especial el seu pensament antimodern és el fet que beu de les dues principals tradicions antiliberals finiseculars. Per una banda, la crítica maurrassiana, tan ben representada en *L'Avenir de l'Intelligence* (1905), que assimilava la modernitat liberal-capitalista amb la decadència del cos nacional.²²⁸ Per l'altra, una concepció obrerista i popular que havia adquirit en els anys de bohèmia inconformista, que veia en la burgesia especulativa, les grans finances

²²⁰ Un ligueur, “De la Patrie Française à l'Action française. L'évolution de Jules Lemaitre”, *L'Action française*, 21 de març de 1908, p. 1.

²²¹ Jean-Marie MAYEUR, *La vie politique sous la Troisième République*, Éditions du Seuil: París, 1984, p. 216.

²²² Robert de JOUVENEL, *La République des camarades*, B. Grasset: París, 1914, p. 3.

²²³ Georges VALOIS, “Critique des dogmes...”, en *Œuvre économique. I... op. cit.*, p. 58.

²²⁴ Georges VALOIS, “Nationalisme et...”, en *Histoire et... op. cit.*, p. 548.

²²⁵ Georges VALOIS, *La Révolution sociale... op. cit.*, p. 15.

²²⁶ Georges VALOIS, *La Révolution nationale... op. cit.*, p. 150.

²²⁷ Georges VALOIS, *Le fascisme, op. cit.*, p. 123.

²²⁸ «L'or, divisible à l'infini, est aussi diviseur immense: nulle patrie n'y résista». En Charles MAURRAS, “Préface. À René-Marc Ferry” (1904-1905), en *L'Avenir de l'Intelligence* (1905), dins d'*Œuvres capitales*, vol. II (4 vols.), Flammarion: París, 1954, 101-105, p. 104. També: Criton [Charles Maurras], “Revue de la Presse”, *L'Action française*, 8 de maig de 1908, p. 3.

estrangeres, i el capitalista internacional l'origen de les injustícies socials.²²⁹ Era una tendència que empeltava amb un neguit comú entre sectors petitburgesos i comerciants que veien les noves formes d'organització industrial un camí cap a la proletarització.

Gràcies a un bagatge tan diàfan i cromàtic, Valois es converteix en una peça central a l'hora de comprendre la càrrega antipolítica de la contrarevolució. La imatge que tenia del polític era absolutament negativa. Després de l'experiència desil·lusionant de l'afer, va considerar que «un Français qui revient à l'ordre reconnaît aisément dans ce surhumain un type inférieur d'humanité, ce que nous nommons le politicien, type correspondant, dans notre temps, au brigand des temps féodaux».²³⁰ La rancúnia cap als qui l'havien enganyat van dur-lo a la conclusió amarga i violenta que «le peuple veut chasser ceux qui se disent ses élus» per ser uns traïdors a la pàtria.²³¹ No és baladí que fos ell qui encapçalés els intents de conjurar revolucionaris i nacionalistes d'extrema-dreta a partir d'un comú denominador antiparlamentari. Els ambients sindicalistes i anarquistes que freqüentava blasmaven els «politiciens-parasites du peuple»,²³² un parer que casava perfectament amb l'opinió que professava un tradicionalista de pedra picada com el crític teatral René Doumic, per a qui els «politiciens et littérateurs, occupés, ceux-là à nous exploiter et ceux-ci à nous amuser, vivent pareillement en dehors de la nation».²³³ No exagerava, doncs, quan va afirmar en *D'un Siècle à l'autre* com dues cultures polítiques tan antagòniques com la monàrquica i l'anarquista tenien punts en comú a les acaballes del segle. Durant tota la seva carrera militant com a contrarevolucionari, fos en clau de *ligueur* o de feixista, va promoure un projecte interclassista que expulsés «la classe des politiciens» qui «vit par l'institution du "pot-du-vin"».²³⁴ Com va afirmar en *La Révolution nationale*, la reestructuració de l'estat passava per eliminar «le mouvement de corruption» que «achète les hommes politiques, les journalistes, les artistes et les filles».²³⁵

Més que cap altre contrarevolucionari, Valois va destinar gran part dels seus projectes a superar el nus gordià del parlamentarisme i el principal desgavell de la concepció

²²⁹ G[eorges]. GRESSENT, "Revue de Livres. Livres français. L'accaparement immobilier des Compagnies d'Assurances, par Auguste Chirac", *L'Humanité Nouvelle*, n° 4, agost-setembre de 1897, 497-498.

²³⁰ Georges VALOIS, "Introduction" (octubre de 1906), *L'Homme qui...* op. cit., 31-45, p. 34.

²³¹ Georges VALOIS, "Enquête sur la Monarchie. Conclusions" (Revue critique des Idées et des Livres, t. 5, n° 26, 187-204), en *La Monarchie...* op. cit., 459-476, p. 460.

²³² A[chille]. D[AUDÉ].-BANDEL, "Trade-unionism, mutualisme, néo-coopératisme (essai de conciliation) (1)", *L'Humanité Nouvelle*, n° 6, novembre-desembre de 1897, 701-714, p. 702.

²³³ René DOUMIC, "Au jour le jour. Politiciens et gens de lettres", *Journal des Débats*, 21 de setembre de 1897, p. 1.

²³⁴ Georges VALOIS, *La Révolution sociale...* op. cit., p. 49, nota al peu de pàgina.

²³⁵ Georges VALOIS, *La Révolution nationale...* op. cit., p. 109.

política parlamentària: que «le député est à la fois souverain et représentant, chef et soldat».²³⁶ La doble identitat comportava uns resultats funestos. En l'àmbit econòmic, perquè un sistema de producció modern, amb una divisió del treball extrema, no podia basar-se en un mètode d'elecció democràtic en què «les moins capables, les moins compétents auraient à désigner les plus capables, les plus compétents».²³⁷ En el terreny governatiu, perquè les urnes enviaven a les assemblees «des gens qui représentent des opinions fugitives et changeantes au lieu de représenter des intérêts permanents et de vrai forces».²³⁸ Els problemes que es derivaven de la representació fictícia provenien d'un mecanisme electoral pervers basat en una entelèquia com el sufragi universal. Léon de Montesquiou va rebutjar-ne la lògica tot adduint que eren uns mecanismes que «ils ne sont pas seulement inefficaces ou insuffisants, ils sont, donc encore, la plupart du temps, avilissants», ja que es basaven en la mentida, el frau, l'engany, el filibusterisme i les promeses que no es poden complir.²³⁹ Maurras també l'havia desestimat perquè «il ne s'agit pas de savoir l'opinion des neuf dixièmes des Français sur les conditions du salut public, mais bien qu'elles sont les conditions réelles de ce salut».²⁴⁰ La doxa era volàtil, estava subjecta a capricis i a arbitrarietats. Com va reblar, «l'État, qui ne connaît que les opinions de parti, ignore les forces organisées qui sont prêtes à travailler avec lui».²⁴¹

Una de les raons per la seva entrada a la formació de la flor del llis va estar motivada per cohesionar les forces nacionals disgregades per les lluites electorals i faccioses; un punt de vista que ja havia assumit en l'adolescència en els cercles obreristes que freqüentava, en què es considerava la política com «une question de croyance, de conviction, donc de parti».²⁴² El bon funcionament de la vida política passava restaurar l'ordre. Des que escrivia ressenyes per *L'Humanité Nouvelle*, tenia clar que la llibertat anava de la mà de l'autoritat. Acceptava, grosso-modo, un «individualisme social», els principis del qual «nous paraît juste».²⁴³ Per evitar depravacions, l'autoritat havia de ser

²³⁶ Georges VALOIS, “L'autorité et la liberté ou la souveraineté et la représentation”, *Le Nouveau Siècle*, 1 de febrer de 1926, p. 1.

²³⁷ Georges VALOIS, *La Révolution sociale... op. cit.*, p. 30.

²³⁸ Georges VALOIS, “L'État moderne et ses organes économiques de commandement et de coordination”, *Le Nouveau Siècle*, 31 de gener de 1926, p. 1.

²³⁹ Léon de MONTESQUIOU, “Au jour le jour. Par tous les moyens”, *L'Action française*, 9 de juny de 1908, p. 1.

²⁴⁰ Charles MAURRAS, “L'opinion”, en *Mes idées politiques*, Fayard: París, 1937, 137-139, p. 137.

²⁴¹ Georges VALOIS, “Il faut réunir les États Généraux” (discurs a la sala Wagram, 18 de desembre de 1922), en *L'État syndical... op. cit.*, 162-177, p. 174.

²⁴² E[ugène]. de R[OBERTY]., “Morale et politique (1)” (conferència a *Collège Libre des sciences sociales* el 17 de març), *L'Humanité Nouvelle*, n° 23, 10 de maig de 1899, 570-584, p. 584.

²⁴³ G[eorges]. GRESSENT, “Revue des Revues. La Restauration de l'autorité (*Revue de Métaphysique et de morale*, juillet 1898), par G. Belot”, *L'Humanité Nouvelle*, n° 16, octubre de 1898, p. 497.

nacional, una característica que les institucions liberals no mantenien, perquè «l'État libéral, c'est ce régime qui, ayant l'autorité en mains, en fait un instrument tyrannique pour le bénéfice des partis et la laisse tomber en quenouille lorsqu'il s'agit de la Patrie».²⁴⁴ Aleshores, va veure en la monarquia «un pouvoir central absolument indépendant des capitalistes, interdisant à ceux-ci le pillage de l'État ou l'usage frauduleux de la protection des pouvoirs».²⁴⁵ El partidisme, la guerra ideològica, comportava situacions absurdes com ara que els obrers que «protestent contre la corruption, contre le gaspillage et le pillage parlementaires» fossin tatzats desdenyosament de «“nationalistes”» pels socialistes.²⁴⁶ Com va palesar el 1912, ser nacionalista era revoltar-se contra les males praxis polítiques, ja que «nous, nationalistes, nous attendons le triomphe de la cause que nous servons du concours de tous les Français».²⁴⁷

El rebuig de la política representativa el va portar a ser un dels primers exponents del pensament tecnocràtic. Com aclareix, el seu antiparlamentarisme no era a «la mode du boulangisme», no perquè no fos transversal, de masses, sinó perquè el seu disposava d'un programa alternatiu: era «singulièrement constructeur».²⁴⁸ L'estat tècnic que ambicionava era un reflex de les posicions antipolítiques que professava, una resposta a «la confusion faite entre la Souveraineté et la Représentation, confondues pratiquement dans le Parlement».²⁴⁹ En *La Révolution sociale ou le Roi*, ja es troba un primer esbós d'un estat que pretenia suprimir «le rouage principal du régime républicain, le parlementarisme, par la discussion des intérêts entre patrons et salariés, sans intermédiaire, et non d'individu en individu, mais du groupement syndical à groupement syndical».²⁵⁰ Sobretot, va ser després de la Gran Guerra que va tenir clar que s'havia d'extirpar l'element *polític* de l'administració de la nació. Les *Semaines économiques* eren un exercici de «“verticalisme”» que havien de «provoquer la constitutions des États

²⁴⁴ Georges VALOIS, “Introduction. L'Esprit de la victoire et la restauration financière en France” (Montlieu-Inxent-Paris, maig-juny de 1925), en *L'État, les finances et la monnaie. Étude sur le problème financier et monétaire de 1919 à 1925. Œuvre économique. II*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1925, IX-XLIII, p. XVIII.

²⁴⁵ Georges VALOIS, *La Révolution sociale... op. cit.*, p. 51.

²⁴⁶ Georges VALOIS, *La Révolution sociale... op. cit.*, p. 53, nota a peu de página.

²⁴⁷ Georges VALOIS, “Patriotes et révolutionnaires”, (informe del v congrés nacional d'AF, 28 de novembre de 1912, París), en *Histoire et... op. cit.*, 559-573, p. 565.

²⁴⁸ Georges VALOIS, “Introduction”, a *Première Assemblée Nationale des combattants, des producteurs, et des chefs de famille tenue à Reims le 17 juin 1926*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1926, 3-37, p. 28.

²⁴⁹ Georges VALOIS, “Introduction. La politique de la victoire” (discurs pronunciat a la sala Wagram, 11 de novembre de 1925), en *La Politique de la Victoire*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1925, vii-xxxiii, p. XIX.

²⁵⁰ Georges VALOIS, *Le Révolution..., en La Monarchie... op. cit.*, p. 154.

corporatifs et régionaux permanents» i «conduire à une représentation des intérêts devant l'État».²⁵¹ Per això, «les États Généraux ne seront pas, ne doivent pas être une assemblée politique, dressée à côté du Parlement ou contre lui».²⁵² Com defensava, «l'idée d'une confédération du patronat est une idée aussi absurde que l'idée d'une confédération générale des ouvriers» perquè «ni l'une, ni l'autre ne sont des idées de producteurs». «Ce sont des idées de politiciens», sentenciava, «qui exploitent en même temps les passions ouvrières et les passions bourgeoises, et qui veulent avoir en mains la C. G. T. pour la manier contre les patrons, et la C. G. P. pour en tirer l'or de la vie large et de la corruption».²⁵³ El seu projecte feixista anava en aquesta direcció neta d'acabar amb la corrupció: «la révolution nationale mettra les banquiers en présence des producteurs et des épargnants afin que les uns et les autres organisent la justice de leurs relations».²⁵⁴ La implosió del projecte feixista no va fer-lo abandonar en la idea de «renforcer l'État par une réforme profonde de l'assemblée souveraine, -par une véritable syndicalisation des intérêts civiques» que separés «la souveraineté -assemblée politique- de la représentation des intérêts particuliers qui doit se faire non dans une assemblée souveraine mais consultative, et à base strictement syndical».²⁵⁵

Un perfil trampós. Gressent contra Valois: subjecte, personatge, individu

El febrer de 1924, Charles Portalí, periodista de *Le Roussillon*, altaveu regional del nacionalisme integral, va proporcionar als lectors nord-catalans un retrat del qui era el membre més recent dels comitès directors de l'AF. Els termes amb què va descriure'l eren elogiosos. Dotat «d'une puissance d'attention exceptionnelle et d'une mémoire impeccable», Valois era «tout nerfs», un home a qui «les obstacles ne l'arrêtent, ni les fossés». A part d'esmentar un «appétit de connaissance» insaciable, el periodista ressaltava una gran dedicació professional. Se'l descrivia com un treballador abnegat que «mène de front quatre ou cinq tâches dont une seule suffirait à un homme "ordinaire"», un colós de la laboriositat: «tout cède devant Georges Valois, mais lui s'incline devant le travail» perquè «ne connaît que ce maître-là». Valois era «l'aigle et la fourmi, c'est le

²⁵¹ Georges VALOIS, "Les semaines économiques préface des États", *Cahiers des États Généraux*, n° 4, 15 de juliol de 1923, 303-315, pp. 303 i 314.

²⁵² Georges VALOIS, "La coordination des forces nationales", *Cahiers des États Généraux*, n° 6, 15 d'octubre de 1923, 130-150, p. 150.

²⁵³ Georges VALOIS, *L'Économie nouvelle*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1919, p. 160.

²⁵⁴ Georges VALOIS, *La Révolution nationale... op. cit.*, p. 177.

²⁵⁵ Georges VALOIS, "Le travail fédéral pour l'État nouveau", *Le Nouveau Siècle*, 18 de desembre de 1927, p. 1.

chef et c'est l'exécutant».²⁵⁶ La representació de Portalié reproduïa i alimentava la imatge que el retratat s'havia esmerçat en cultivar de si mateix: la d'un home ferm, convençut, assedegat per aprendre, director i obrer. L'article reforçava el temperament i les aptituds amb què Valois s'havia presentat en l'autobiografia sobre la seva infància i la primera maduresa que havia publicat feia poc més de tres anys. Tant en les memòries com en l'escrit del diari rossellonès, el caràcter i les facultats que s'hi descriuen, si bé són indicatives, no aconsegueixen copsar completament la personalitat del personatge. Com el sol, il·luminen solament una cara de la lluna, mentre que deixen a la fosca una part indispensable per conèixer qui era Georges Valois en el sentit més holístic del terme: les seves contradiccions més íntimes.

Un dels grans avantatges de qui vol endinsar-se en la biografia de Georges Gressent-Valois és que disposa d'un bon nombre de fonts primàries, des d'assaigs a editorials de diari, passant per antologies d'escrits i memòries, com *D'un Siècle à l'autre* (1921) i *L'Homme contre l'Argent* (1928), les quals cobreixen el període vital que interessa a la tesi. El valor que tenen els textos autobiogràfics per l'investigador, però, només és comparable al perill que alberguen. Les fronteres entre el record i l'oblit són poroses i menys infranquejables del que es pugui arribar a pensar. Tanmateix, sempre s'ha de dubtar de la font; no per malícia, sinó perquè els relats memorialístics estan farcits d'adulteracions i omissions, ja sigui per una voluntat explícita de l'autor de silenciar un fet o tergiversar un esdeveniment o per desmemoria. En qualsevol cas, és la tasca de l'historiador distingir els paranys, contextualitzar-los i justificar-los. Les indicacions que poden servir de brúixola, que permeten no partir des de zero, són pistes que et poden guiar maliciosament cap a una direcció interessada. Penetrar en la psique del subjecte històric requereix superar la «illusion biographique» a què va referir-se Pierre Bourdieu,²⁵⁷ és a dir: disseminar el fum que emana de l'objecte per veure'l millor. Si dissipar els miratges és imperatiu en qualsevol reconstrucció d'un itinerari vital, en el cas de Valois, desgranar les evidències històriques de les mentides pietoses, de les deformacions involuntàries, de les veritats edulcorades i de les falsedats assumides es converteix en un menester ineludible i indispensable si es vol arribar a conèixer les interioritats que s'oculten entre els meandres d'una trajectòria tan zigzaguejant i farcida d'enganyatalls, ja que el seu el periple és el reflex d'una personalitat equívoca i tramposa. Amb tot, no s'està plantejant

²⁵⁶ Charles PORTALIÉ, "Silhouettes: Georges Valois", *Le Roussillon*, 1 de febrer de 1924, p. 1.

²⁵⁷ Pierre BOURDIEU, "L'illusion biographique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 62-63, juny de 1986, 69-72.

que Valois fos un mentider compulsiu. Una resposta tan elemental implicaria menystenir la complexitat del fenomen de l'autorepresentació; seria reduir la problemàtica egòtica a una qüestió tant frívola com insubstancial. La dimensió del personatge, la seva grandesa com a individu, rau en la mecànica d'haver de coexistir entre com s'imaginava que era i com era realment. Una deformació constant del seu jo que no fa més que subratllar les complexitats interiors del subjecte, les quals augmenten quan es contraposa amb les decisions i accions que derivaven del seu comportament.

La missió redemptora d'un autoenganyat

Georges Gressent-Valois no tenia una percepció ni fidel ni fidedigna de la seva persona. La imatge que projecta de si mateix apareix distorsionada, embolcallada per un bel que només es descobreix com un revestiment un cop es penetra més profundament en les entranyes del personatge. Allen Douglas va dirimir la qüestió en afirmar que «Valois était lui-même largement inconscient».²⁵⁸ En efecte, moltes de les decisions que va prendre, gran part de les actuacions que el descriuen s'expliquen per pulsions internes que, si bé ocultes o reprimides, marcaven els seus passos. Tanmateix, la seva inconsciència no s'ha d'entendre com una pulsio aleatòria i irracional del subconscient. Valois no era, precisament, un irreflexiu o un amant de les temeritats infundades. En gran mesura, va demostrar un gran perspicàcia, un bon ull a l'hora de copsar els esdeveniments històrics, tal i com ho demostra el fet d'haver estat un dels artífexs de la contrarevolució i el primer en fundar un partit feixista francès, però l'agudesa estava entelada per uns autoenganyos que condemnaven els encerts. Guchet va apreciar la dualitat en contraposar «la lucidité politique de Valois et sa faculté d'illusion».²⁵⁹ Més aviat, si es vol seguir amb la interpretació de Douglas, la inconsciència a què s'ha referit l'historiador nord-americà té més a veure amb una consciència tapiada, amb l'emersió d'uns instints primaris sepultats i embolcallats per ficcions, que a una actitud ingènua i desinteressada. El que es pretén subratllar és que les aparences que ocultaven els batecs instintius de la seva personalitat no eren creacions involuntàries, sinó construccions intencionades en què ell mateix assumeix com a vertaderes. De resultes d'això, que les memòries continguin paranys, perquè ell és el primer en veure's atrapat en les trampes que ordeix. Deliberadament, Valois va armar entorn de la seva personalitat una cuirassa, una forma

²⁵⁸ Allen DOUGLAS, "Ruptures et continuités: à la recherche de Georges Valois", en Dard, Olivier (ed.), *Georges Valois, itinéraire... op. cit.*, 21-36, p. 26.

²⁵⁹ Yves Guchet, *Georges Valois... op. cit.*, p. 256.

de ser impostada que responia a l'ideal de la persona a la qual aspirava i volia aparentar ser.

Valois no encobria la seva personalitat per vergonya o perquè no s'estimés. Més aviat, succeïa tot el contrari: es tenia en gran consideració. Així com en les obres teòriques i els articles les al·lusions són més sibil·lines, l'autoestima impregna tots els textos biogràfics, des dels prefacs fins a les memòries. El rostre més freqüent amb què es mostra és el d'un treballador incansable, un autodidacta, un individu àvid de cultura i coneixements amb una notable capacitat per la sapiència: «j'entendais un cours de littérature latine au Panthéon, je traduisais l'*Anabase* rue Milton, je faisais des mathématiques à Saint-Sulpice».²⁶⁰ Les al·lusions a la seva persona no són falses. Clément Rouveyrol, qui va conèixer diàriament amb ell entre 1892 i 1895, va certificar que «M. Valois passé sa vie au travail et quand il avait des moments de loisir, son seul plaisir était d'étudier et d'écrire».²⁶¹ Per tant, la màscara no tenia la funció d'amagar una vergonya, sinó de donar a conèixer al públic un oprobí que havia superat. La paradoxa és clara: recorria a la dissimulació, retorcia involuntàriament el seu caràcter, com per acte reflex, amb l'objectiu de demostrar i reforçar la seva vàlua. En primera instància, el motiu que el va conduir a ordir una camàndula d'aquest tipus va ser per justificar com un individu tan notable com ell no hagués prosperat en l'escalafó social. A la base de tota la construcció hagiogràfica, hi havia el ressentiment, l'origen del qual es troba en el trauma que va sofrir als dotze anys, quan va veure que el seu futur acadèmic quedava truncat perquè es veia en la tessitura de trobar un ofici i guanyar-se la vida. Les seves virtuts innates que s'atribuïa topaven amb una mala estrella que l'evocaven a infortunis materials i incomprendiments intel·lectuals. Es presentava com un damnificat per una societat, per una comunitat, per un règim que no l'havien sabut apreciar.

Aquest episodi fatídic donaria lloc a un sentiment tant equívoc com equivocat: el de sentir-se com un pària. A fi de reforçar la imatge de miserable, Valois va servir-se de les vivències pesareses dels seus ancestres per modelar un relat en què es presentava com a víctima. En *D'un siècle à l'autre*, s'incardinava en una nissaga de gent honrada i treballadora que van dur «une vie rude, sans plaisirs ni repos», els quals podien sentir-se honorats perquè «c'était leur fierté, de ne devoir qu'au travail ce qu'ils avaient acquis».²⁶²

²⁶⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 13 i 102.

²⁶¹ "Déposition de M. Clément Rouveyrol", en Georges VALOIS, *Basile ou la politique de la calomnie*, Librairie Valois: París, 1927, 152-155, p. 155.

²⁶² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 13.

Reivindicava amb orgull, que haguessin sabut plantar cara a les estretors, com la seva àvia, qui «avait tenu tête à la pauvreté».²⁶³ Emperò, els avatars de la seva ninesa no són comparables a les experiències migratòries dels seus genitors. Tot i l'ascendència modesta que podria atribuir-se-li a un fill de províncies, Valois va magnificar-ne les penúries, ja que el seu avi putatiu era un prohom republicà a Jouarre. Va convertir el període que va de 1878 a 1882, anys que abracen la infància i l'adolescència, en el punt de partida d'una biografia dramàtica en què s'atorgava el paper de víctima. «Je suis d'une famille extrêmement pauvre», va escriure el 1938, i «dès que j'ai été en âge de comprendre quelque mot, j'ai su qu'un sou était un sou, et un morceau de pain quelque chose de très précieux».²⁶⁴

Presentar-se com a fill de la pobresa no era un acte ocios. Les estretors econòmiques i la carrera acadèmica truncada li van permetre modelar un caràcter heroic, d'individu que passa de la innocència a la maduresa perquè ha sabut sobreposar-se a les adversitats del bressol i a les convencions socials. Des del punt de vista de l'interessat, les privacions que descriu li serveixen per mostrar-se com un *self-made man*, algú que ha arribat a tenir èxit gràcies a aptituds pròpies. Amb catorze anys, recorda com «sans la moindre fortune, j'ai dû travailler jeune», cosa que no l'impedia sobreposar-se a les adversitats materials per saciar la set de coneixements: «j'ai étudié comme j'ai pu, en dormant peu et en mangeant mal».²⁶⁵ Amb una intencionalitat manifesta, descriu l'ambient precari amb què va haver d'instruir-se fora dels circuits escolars oficials: «je possédais mon lit, ma table à écrire et ma bibliothèque» i la urgència amb què, després de cada jornada laboral, «je désirais et je pus répartir mon temps entre des cours que j'étais obligé d'aller chercher aux quatre coins de Paris».²⁶⁶ Encara que els fets que descrivís fossin reals, la veracitat queda alterada per la hipèrbola. Un cas que palesa com l'exageració juga en contra de la finalitat lacrimògena que volia perseguir és quan, enmig de la picabaralla agra amb Maurras, va deixar anar un discurs victimista en què condemnava el doctrinari perquè havia ferit «une femme, une jeune fille, deux jeunes hommes». Malgrat l'horror de la calúmnia, Valois va jugar la carta familiar per sobredimensionar el pesar.²⁶⁷ Amb molt

²⁶³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 51.

²⁶⁴ Georges VALOIS, "Notes sur mes finances de 1878 à 1938", *La Coopération Culturelle*, n° 9, juliol de 1938, 15-16, p. 15.

²⁶⁵ Georges VALOIS, "Notre république", en *L'État syndical...op. cit.*, p. XIV.

²⁶⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 101-102.

²⁶⁷ Georges VALOIS, "Préface" (3 d'abril de 1926), en *Contre la mensonge et la calomnie. Les campagnes de l'Action Française. Mes réponses – Mes accusations*, Nouvelle Librairie Nationale, 1926, v-XXXVI, p. XXXV.

d'encert, Alessandra La Rosa ha assenyalat com per Valois, «la povertà è solo una condizione iniziale di ingiustizia dovuta alla fortuna, che può essere superata dalla volontà di potenza dell'uomo». El que li importava de la pobresa era la «costituzione mentale, è no la situazione sociale», que se'n derivava.²⁶⁸

Emperò, la misèria no sempre era una situació d'infortuni insuportable de la qual n'era un afectat i havia d'escapar; en algunes ocasions, la presentava com el resultat d'un sacrifici voluntari, en què el rol de víctima es convertia en el d'abnegat en determinades circumstàncies. En *L'Homme contre l'Argent*, explicita com la decisió de constrenyiment material a l'adolescència va ser una elecció: «au lieu de faire fortune aux Colonies, je suis venu me faire étudiant pauvre à Paris».²⁶⁹ Valois hauria après aquest model de vida del seu tutor, a qui erigia com un exemple de senzillesa perquè «il avait dédaigné la fortune. Il n'avait cherché qu'une honnête aisance».²⁷⁰ Encara que les ensenyances cristianes de la seva àvia materna li van deixat una petja enorme, en cap cas Valois va ser mai un cartoixà que abracés voluntariosament un vot de pobresa. La modèstia no era més que una cortina de fum, ja que Valois no estimava la pobresa. En tot cas, la instrumentalitzava. Convertir la dificultat en virtut, subvertir la realitat per presentar la precarietat imposada com una pobresa devota, era una actitud vital, i impostada, de què va servir-se'n per treure rèdits polítics. A mitjans de 1927, quan va repensar l'estratègia del moviment feixista en un escenari de pugna contra Coty, el qui havia estat un avalador, i de minva de militància, va presentar les estretors financeres del partit com la «notre pauvreté volontaire», com una «voie de la difficulté, avec peu d'argent, dur effort pour chacun» que hauria respost a una elecció premeditada i calculada perquè no volia «obtenir des gros concours pour faire une politique contraire à celle du fascisme».²⁷¹ L'empatia que demostrava era cap als damnificats que, com ell, no havien pogut desenvolupar-se per culpa de la perversitat del sistema politicoeconòmic. De fet, mantenia una visió darwiniana de la societat, en què distingia «la pauvreté parente de la misère, fruit de la déchéance, de la paresse et du vie» de la «pauvreté acceptée, voulue par l'homme qui aime le renoncement, ou la science ou la gloire».²⁷² Una idea sobre «l'amour du travail et l'amitié fraternelle pour tous ceux qui travaillent. Un immense mépris pour tous ceux qui ne travaillent pas, à quelque classe

²⁶⁸ Alessandra LA ROSA, "Il sindacalismo...", *art. cit.*, p. 179.

²⁶⁹ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* *op. cit.*, p. 40.

²⁷⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle...* *op. cit.*, p. 19-20.

²⁷¹ Georges VALOIS, "Sur la voie glorieuse et rude de la pauvreté et de la réussite", *Le Nouveau Siècle*, 29 de maig de 1927, p. 3.

²⁷² Georges VALOIS, *D'un siècle...* *op. cit.*, p. 97.

qu'ils appartiennent» molt arrelada que feia part de la seva cosmovisió sobre la qüestió social i que va rebre, tal i com va deixar clar en *L'Homme contre l'Argent*, de «mes éducateurs et mes maîtres de l'école».²⁷³ Com va etzibar el 1906, la pobresa «est le crible de l'espèce», ja que «exige de l'homme son plus grand effort».²⁷⁴ Tanmateix, el rebuig a l'infortuni material no li impedia treure'n rèdits polítics. A mitjans de 1927, quan va repensar l'estratègia del moviment feixista en un escenari de pugna contra Coty, el qui havia estat un avalador, i de minva de militància, va referir-se a les estretors financeres com la «notre pauvreté volontaire», com una «voie de la difficulté, avec peu d'argent, dur effort pour chacun» que hauria respost a una elecció premeditada i calculada perquè no volia «obtenir des gros concours pour faire une politique contraire à celle du fascisme».²⁷⁵

Les visions enfrontades sobre la pobresa que fa passar per complementàries i la relació turmentosa amb la fortuna material i l'èxit són elements suficientment reveladors com per advertir que els dimonis interiors del personatge provenien del fet que mai va digerir els esdeveniments traumàtics que l'apartaren dels estudis. L'acceptació de la penúria era una impostura, de la mateixa manera que la magnificació d'uns orígens humils era una tergiversació interessada. En el nucli de les obsessions, hi havia una condemna al sistema liberal-capitalista, que es resumia en «une haine personnelle contre Guizot qui a lancé à son siècle le mot d'ordre "enrichissez-vous"».²⁷⁶ En rebutjar el diner com a mal de la modernitat, Valois no només malmetia contra els privilegiats que no havien de treballar, sinó que també carregava contra un sistema que havia impedit demostrar la seva vàlua intel·lectual i l'havia obligat a feinejar per subsistir. D'aquesta forma, l'engany apareix com un autoengany. Ell creia fermament que feia part d'un col·lectiu injuriat. El fet de veure's obligat a buscar feina en comptes de poder seguir estudiant el va conduir a viure de primera mà experiències laborals poc plaents. Conèixer l'arbitrarietat de patrons dèspotes, com el que el va despatxar per fabricar explosius,²⁷⁷ el van afermar en la creença que tenia la potestat d'erigir-se en un representant legítim dels oprimits. Una creença que quedaria avalada per les vicissituds dels seus familiars. Per aquest motiu, es considerava un exponent digne del tercer estat: «je suis fils d'une famille ouvrière, paysanne et pauvre».²⁷⁸ Com va reblar, no sense el deix xovinista de qui es considera un exponent

²⁷³ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 39.

²⁷⁴ Georges VALOIS, *L'Homme qui...* op. cit., p. 116.

²⁷⁵ Georges VALOIS, "Sur la voie glorieuse et rude de la pauvreté et de la réussite", *Le Nouveau Siècle*, 29 de maig de 1927, p. 3.

²⁷⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle...* op. cit., p. 97.

²⁷⁷ "Déposition de M. Clément Rouveyrol", en Georges VALOIS, *Basile...* op. cit., p. 154.

²⁷⁸ Georges VALOIS, "Notre république", en *L'État syndical...* op. cit., p. XIV.

veritable de la nació, «ma gloire est d'appartenir à ces familles obscures dont le nom n'est pas retenu par l'histoire, mais qui sont l'assise de la France».²⁷⁹

La realitat era, però, que malgrat totes les lloes al treball, Valois sempre va defugir-lo. La «bienheureuse pauvreté»²⁸⁰ que va dir abraçar després del retorn des les colònies asiàtiques no només s'explica pel refús a voler continuar fent una carrera colonial àrdua i que no el satisfieia, sinó que també ocultava la seva naturalesa elitista: tots els discursos reivindicatius sobre el llinatge humil no eren més que enraonies emotives que pretenien dissipar el neguit que tenia a proletaritzar-se, a què se'l considerés part d'una hampa. En reivindicar un sistema més just, el que deixava intuir era que el seu lloc no es trobava entre els desgraciats, els ganduls o els incapaços. En llançar-se a la bohèmia inconformista, no només va eludir les obligacions que li van venir donades per imperatiu familiar, sinó que escapava del rol de pària social amb què insistia en presentar-se i que havia convertit en un vector identitari. Valois va viure en consonància amb la seva idea de desclassat; es veia relegat a una condició social que considerava que no li pertocava i odiava el sistema que no li permetia demostrar que el seu lloc no es trobava entre els estudiants de l'escola tècnica Diderot. Per aquesta mateixa raó, havia d'argumentar que no formava part de la casta privilegiada que no necessitava treballar ni mostrar la seva vàlua perquè posseïa el capital els hi era suficient com per obrir les portes. Tota la seva concepció sobre el treball bevia de l'equilibri tant difícil entre una visió elitista, fruit de l'alta estima que es tenia, i l'odi visceral cap als qui envejaven. De resultes d'això, que elaborés una concepció del treball que permetés harmonitzar les contradiccions internes. El conflicte el va resoldre tot explicant que «la noblesse du travailleur ne réside pas dans la nature de son travail, mais dans le sentiment et les qualités qu'il apporte dans son travail. Quiconque fait bien son métier doit être loué».²⁸¹ El treballador era un productor, una categoria interclassista, transversal, que transcendia la divisió per classes socials. Amb l'etiqueta de productor, podia sentir-se realitzat, ja que no havia d'identificar-se ni amb els proletaris, la condició socioeconòmica dels quals l'horroritzava, ni amb els burgesos rendistes o funcionaris, a qui considerava uns paràsits. Precisament, el projecte feixista el va concebre perquè «les individus d'élite puissent rapidement gagner le rang qu'ils doivent occuper, pour le bien de tous».²⁸² A causa del caràcter equívoc, ambigu i

²⁷⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 11.

²⁸⁰ Títol del capítol 3 de Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 97.

²⁸¹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 114.

²⁸² Georges VALOIS, "Aux travailleurs français", *Le Nouveau Siècle*, 1 de maig de 1926, p. 1.

fal·laç, que se l'hagi situat tant a l'esquerra revolucionària com en el conservadorisme més paternalista; que hagi estat tant difícil abordar-lo ideològicament a causa d'una cosmovisió calidoscòpica en què cada angle reflectia una faceta encertada del personatge, però parcial. A més, Valois va treure profit de les possibles lectures mudadisses que podien derivar-se de la seva idiosincràsia bífrot: el 1920, s'enorgullia de ser considerat com «Georges Valois, disciple de Georges Sorel, que Lénine tient pour le plus redoutable ennemi du bolchevisme»,²⁸³ mentre que, una dècada més tard, va reivindicar, no amb una certa satisfacció, les paraules del líder soviètic en el prefaci d'una traducció de Stalin: «Valois, disait Lénine, est le plus intéressant économiste d'Europe».²⁸⁴

Això no obstant, malgrat l'engany que s'amagava sota les reiterades al·lusions als orígens humils, als blasmes d'ultratjat pel sistema i a la retòrica del sacrifici, el cert era que Valois va intentar, en cada empresa que va tirar endavant, dignificar els obrers. El 1904, va involucrar-se en un sindicat del ram de l'edició perquè estava convençut que l'organització social des de la base garantia l'autonomia i el bon funcionament de totes les classes. De resultes d'això que s'adrecés el 1907, un any després de ser membre de la lliga reialista, als sindicalistes revolucionaris com un «Syndiqué». Com a contrarevolucionari, les seves propostes van estar amarades del seu caràcter inconformista, transgressor, contra la modernitat. En considerar-se un infant de les adversitats, s'atorgava una posició lledesma per combatre els polítics demagogs i els intel·lectuals populistes que pregonaven un discurs obrerista però que «n'ont jamais senti l'odeur de l'huile chaude dans un atelier».²⁸⁵ De fet, va prendre's com un campió contra «la métaphysique qui préside l'action révolutionnaire» que «cent têtes délirantes, quelques milliers de cerveaux dociles, ont proclamé et accepté».²⁸⁶ Hi ha un passatge en les memòries de 1921 que mostra a la perfecció la condició obrera que volia donar a conèixer i la sensibilitat social amb què s'exhibia. L'acció se situa a la regió de Brie, quan «une enfant de mon âge, petite Parisienne qui venait en vacances, qui savait comme je l'associais à mon propre avenir», va declarar que «moi, je n'épouserai jamais un ouvrier». La declaració va deixar esbatanant el petit Gressent, qui no comprenia els recels de la

²⁸³ Eugène LE BRETON, «Les Confédérations de l'Intelligence», *L'Ouest-Éclair*, 13 d'abril de 1920, p. 1. També: «J'ai déjà rapporté ce propos tenu par Lénine, d'après lequel la seule réfutation "se tenant" de son système serait celle dressée par Georges Valois». En Léon DAUDET, «La reconstitution économique de l'Europe», *L'Action française*, 2 d'abril de 1922, p. 1.

²⁸⁴ Georges VALOIS, «Préface. Nouvelle conception du gouvernement des sociétés humaines» (17 de novembre de 1930, París), en Staline, *Discours sur le plan quinquennal*, Librairie Valois: París, 1930, 7-23, p. 7.

²⁸⁵ Georges VALOIS, *La religion du progrès... op. cit.*, dins d'*Histoire... op. cit.*, p. 53.

²⁸⁶ Georges VALOIS, «Les enseignements...», en *La Monarchie... op. cit.*, p. 15.

joveneta caps als obrers, ja que «son père était en parfait accord avec mon grandpère (sic) sur les grands principes, et elle-même, mécréante à souhait, studieuse, fanatique de la République, était regardée comme un type parfait de la jeune fille de l'avenir». Una posició que només podia fer-lo replantejar el que significaven les mentides de la política republicana oportunista: «il y avait là de quoi bouleverser mes idées sur l'avenir du monde».²⁸⁷ Des de llavors, la seva trajectòria hauria transcorregut dins d'un camí obrerista, que no obrer, en què ell, gràcies al seu bagatge, n'era una veu autoritzada.

Tanmateix, en atacar els farsants que parlaven en nom dels treballadors i els enganyaven amb promeses buides, queia irremeiablement en les posicions que tant odiava. Malgrat els blames i els atacs reiterats al «Rénégat» Briand, qui s'hauria involucrat amb el comitè Mascuraud,²⁸⁸ al sindicalisme subvencionat dels *jaunes*,²⁸⁹ o de refusar qualsevol discussió amb «les syndicats nationaux et catholiques» perquè «on disait que, à cause même de leur patriotisme ou de leur catholicisme, ils devaient se'n remettre à la bienveillance, aux bons sentiments des patrons»,²⁹⁰ el discurs i les pràctiques el portaven a trobar-se amb tots els qui odiava i combatia públicament. A redós de l'autosuggestió, que s'adjudicés una missió redemptora que, en bona mesura, s'assimilava al paternalisme demagog que tant odiava. La tasca alliberadora queda perfectament sintetitzada en la idea de «libérer le prolétariat de la misère et de l'ignorance où il a été tenu pendant un siècle d'individualisme».²⁹¹ Per aquesta raó, que excompanys anarquistes el consideressin poc més que «le thuriféraire du Maître» quan va publicar *La Révolution sociale ou le roi* el 1907.²⁹² El mateix li va ocórrer en la postguerra: els comunistes van veure en el seu projecte sindical-corporatiu una «conception patronale du syndicalisme ouvrier».²⁹³ Una descripció força acurada, encara que simple. L'acusarien reiteradament de flirtejar amb el capital, de ser «le directeur occulte» d'un «consortium de requins de finance».²⁹⁴ No obstant basar-se en vaguetats, les acusacions no anaven desencaminades. El *Faisceau* va beneficiar-se d'ajudes i subvencions d'industrials per fer

²⁸⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 41.

²⁸⁸ Georges VALOIS, «Les enseignements...», en *La Monarchie... op. cit.*, p. 52.

²⁸⁹ «On se rappelle que c'est l'idée sur laquelle Biétry, organisateur des syndicats jaunes, avait établi son programme de propriétaire». En Georges VALOIS, «L'Économie nouvelle. L'actionnariat des ouvriers et des employés», *L'Action française*, 2 d'agost de 1920, p. 4.

²⁹⁰ Georges VALOIS, «Sur la route de Meaux. La politique ouvrière du Faisceau», *Le Nouveau Siècle*, 26 de setembre de 1926, p. 1.

²⁹¹ Georges VALOIS, *L'Homme contre...*, p. 38.

²⁹² J[ean]. GRAVE, «Bibliographie», *Les Temps Nouveaux*, 1 de juny de 1907, p. 6.

²⁹³ A[ntoine]. KER, «L'union patronale devant la scission ouvrière», *L'Humanité*, 30 de juny de 1921, p. 4.

²⁹⁴ Bernard LECACHE, «Comment on prépare une guerre contre la Russie révolutionnaire», *L'Humanité*, 13 de juliol de 1923, p. 1.

front a l'amenaça bolxevic. Per desencant de la *Ligue Nationale Républicaine*, el partit feixista era un dels «nouveaux groupements qui drainent l'argent à notre détriment».²⁹⁵ Un dels finançadors va ser el Comitè des Forges.²⁹⁶ Des de les pàgines socioeconòmiques que dirigia en el diari reialista, Valois havia tatxat anys abans la patronal metal·lúrgica de ser partidista, d'estar «presque exclusivement au services de ses intérêts», quan era reialista.²⁹⁷ A més, va descriure el sots-president de l'entitat com un ambiciós: «M. Robert Pinot paraît souvent croire que, lorsque des intérêts particuliers sont aussi considérables que ceux dont il assure la défense, ils se confondent avec l'intérêt général».²⁹⁸ Tot i les reiterades crítiques als poders plutocràtics i a les ambicions partidistes, tots els projectes que va posar en marxa des de *L'Économie nouvelle* el 1919 van tenir el suport d'un mecenes que, malgrat la descripció laudatòria, no deixava de ser «d'abord, un patron, un grand patron, qui a la plus haute conscience de son rôle social».²⁹⁹

El somni de la raó o la il·lusió de la infal·libilitat racional

Si Valois va servir-se de la base teòrica del productivisme per afrontar les turbulències identitàries, va ocultar les incongruències, la inconsciència de l'autoengany, sota fórmules racionals. No escatimava cap ocasió en presentar-se com una persona absolutament conseqüent, les accions i decisions del qual no estaven mogudes per les passions, sinó pel raciocini. Per exemple, la llei del mínim esforç, tesi amb què va entrar a formar part de la contrarevolució el 1905, la presentava com «notre conclusion, rationnelle, scientifique» al remolí intempestiu que va viure al llarg de l'afer Dreyfus.³⁰⁰ Malgrat haver escrit les primeres línies «de ce livre dans un état intellectuel absolument anarchique», s'hauria sobreposat als sentiments gràcies a les seva capacitat analítica: «je recherche, selon une *méthode* scientifique, les raisons de sa nécessité, dans les sociétés humaines». Per aquesta raó, «*L'Homme qui vient* décrit une recherche».³⁰¹ En consonància amb la naturalesa cerebral de la qual feia gala, concebia tot el que l'envoltava com una falsedat que havia de ser desmentida a través de l'anàlisi. De fet, va enfocar tota

²⁹⁵ Informe financier del 25 de maig de 1926, dins del dossier "Ligue nationale républicaine" del fons Alexandre Millerand, 470 AP 87, en AN.

²⁹⁶ Robert SOUCY, *Le fascisme français, 1924-1933*, Presses Universitaires de France: París, 1989 [1986] p. 174.

²⁹⁷ Georges VALOIS, "A.L.G.P. Les intérêts privés et la politique de parti contre l'intérêt général et les producteurs (deuxième article)", *L'Action Française*, 26 de juny de 1922, p. 4.

²⁹⁸ Outis, "Portraits. M. Robert Pinot", *L'Action française*, 1 de juny de 1924, p. 3.

²⁹⁹ Outis, "Portraits. M. Eugène Mathon", *L'Action française*, 27 de gener de 1924, p. 3.

³⁰⁰ Georges VALOIS, "Introduction", en *L'Homme qui... op cit.*, p. 43.

³⁰¹ Georges VALOIS, "Préface de la deuxième...", *L'Homme qui... op. cit.*, p. 21.

la seva trajectòria a la «recherche de la vérité».³⁰² Per això, que en gran part dels nombrosos escrits i articles socioeconòmics recordés emfàticament que l'objectiu que perseguia era revelar «la vérité nue».³⁰³ De fet, escriuria, sense vergonya, que «m'interdisait de rechercher quelque absurde manière de soumettre le monde au luxe de ma fantaisie».³⁰⁴ Autors coetanis, en comentar la publicació *D'un siècle à l'autre*, van donar en el clau quan advertiren que la sobrietat racional era una dissimulació impostada, però assumida: «Valois se croit surtout raisonnable, mais il montre, par les renversements entiers ou il cherchera son équilibre, qu'il est surtout passionné».³⁰⁵

Malgrat l'actitud lògica i científica, quan es referia a la veritat, no estava seguint més que una veritat subjectiva. En certa mesura, tractava d'emmotllar els inputs que rebia al seu convenciment, exposant-ho com una inferència lògica que l'avalés. A causa de la il·lusió de què va parlar Guchet, que intentés adequar la veritat cada vegada que mudava de posició: «il y a temps pour tout: temps pour l'erreur et temps pour la vérité. Nous avons vécu dans l'erreur pendant longtemps».³⁰⁶ Aquesta asseveració, pronunciada en el marc de les jornades de reflexió el 1921 amb què volia conscienciar l'opinió pública de la política financera nefasta i contraproductent del govern, no deixa de ser cíclica en el seu itinerari, en què cada ensopegada li servia per extreure una conclusió que el situava més a prop de la veritat en majúscules. Tot i exposar cada reflexió com un nou pas cap als seus propòsits, Valois va practicar una política de terra cremada cada vegada que va rectificar o canviar l'orientació. En cada nou rumb, va pretendre demolir les etapes anteriors i “errònies” de la seva biografia, però conservant-ne l'essència. L'actitud contradictòria de voler trencar amb el passat però mantenir ensems una unitat d'acció és la raó principal per la qual se l'ha considerat un giracamises eixelebrat i incoherent. Un qualificatiu que, a primera vista, és fàcil d'acceptar perquè, en els seus escrits, Valois insisteix en remarcar les *tabulae rasae*, cosa que infereix una sensació de inconsistència. Els exemples són nombrosos i constants. El 1923, va considerar el seu pas per l'anarquisme com una bogeria de joventut: «j'avais vingt-cinq ans, et j'étais barbare».³⁰⁷ Alhora, si el 1905 va escriure que reconeixia «Nietzsche comme un libérateur»,³⁰⁸ quinze

³⁰² Georges VALOIS, “L'esprit de la...”, en *L'État, les finances... op. cit.*, IX-XLIII, p. XIV.

³⁰³ Georges VALOIS, “La vérité nue, mais armée”, *L'Action française*, 2 d'abril de 1923, p. 4.

³⁰⁴ Georges VALOIS, “Préface de la deuxième...”, *L'Homme qui... op. cit.*, pp. 19, 24 i 22.

³⁰⁵ Marcel MARTINET, “Les Lettres. De l'anarchisme au roi. – Le dix-neuvième siècle, est-il un «grand siècle»?”, *L'Humanité*, 10 d'abril de 1922, p. 2.

³⁰⁶ Georges VALOIS, “La semaine du commerce extérieur”, *L'Action française*, 4 de juliol de 1921, p. 4.

³⁰⁷ Georges VALOIS, “Préface à l'édition définitive. Les commentaires de Clovis” (agost de 1923), en *L'Homme qui... op. cit.*, 7-15, p. 11.

³⁰⁸ Georges VALOIS, “Introduction”, en *L'Homme qui... op. cit.*, 31-45, p. 32.

anys després etzibà que «je n'ai eu de goût passager que pour Nietzsche».³⁰⁹ El mateix succeeix quan s'examina quina va ser la seva posició cap al nacionalisme integral. En el moment d'entrar a la lliga reialista, va haver de desempallegar-se del nietzscheanisme amb què havia concebut *L'Homme qui vient*. El 1923, i no precisament als inicis de la seva adhesió, Valois va descriure's com un fidel seguidor de Maurras, fins al punt de declarar altivament que «nous sommes une armée avec lui», alhora que es mostrava compungit per haver sucumbit a «ma barbare» a causa de «ce Scythe qui devint fou, Frédéric Nietzsche».³¹⁰ Amb la separació de la lliga dos anys després, l'actitud va canviar radicalment. Va voler demolir els quasi vint anys de militància en considerar-los un «accident».³¹¹ Segons relata, «c'est en 1922 seulement que j'ai connu et compris la situation» que els reialistes «vivez dans un monde d'illusions».³¹² La data no només és sorprenent si es té en compte que va trigar quasi quinze anys en adonar-se'n, sinó perquè també contrasta amb les reverències i afalacs que, com la cita anterior, va dedicar a Maurras. Una situació que porta a pensar que, si bé hi podia mala maror des temps abans de la separació, el relat no deixa de ser una construcció a posteriori.

No obstant el constant aprenentatge en què converteix la seva biografia, el més curiós és que Valois no va admetre mai l'error propi. Les etapes passades, tot i que proscrietes i sepultades, no invalidaven l'obra que havia desplegat. Valois no va refutar mai la matriu de les tesis que vertebraven el seu procedir: «les analyses et les corps de doctrine que je présente aujourd'hui annulent quelques parties de mon œuvre antérieure: mais elles n'annulent que des parties secondaires; les pièces essentielles demeurent intégralement».³¹³ El que volia ser una lloa a la unitat de pensament el 1929, es converteix també en la prova de la seva infal·libilitat. De fet, malgrat que haguessin passat quasi bé dos decennis, a l'agost de 1923, encara reivindicava com «il y a, dans *l'Homme qui vient*, une petite vérité».³¹⁴ El mateix succeeix amb les iniciatives que va desenvolupar com a part integrant del nacionalisme integral. La seva estada a la lliga va ser «un des plus grands malentendus qui s'établissait». Poc importava que hagués estat recolzat públicament -malgrat els planys posteriors- pels seus excompanys. Els considerava «des

³⁰⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 135.

³¹⁰ Georges VALOIS, "Les commentaires...", en *L'Homme qui... op. cit.*, 7-15, pp. 7 i 11.

³¹¹ Georges VALOIS, "Notre république", en *L'État syndical... op. cit.*, p. XIV.

³¹² Georges VALOIS, "Préface", en *Contre la mensonge... op. cit.*, pp. XIX-XXII.

³¹³ Georges VALOIS, "Avertissement" (11 d'octubre de 1928), en *Un nouvel âge de l'Humanité*, Librairie Valois: París, 1929, 7-11, p. 7.

³¹⁴ Georges VALOIS, "Les commentaires...", en *L'Homme qui... op. cit.*, 7-15, p. 14.

hommes qui vivaient dans l'esprit contraire».³¹⁵ Les aproximacions, idees i teories que va desenvolupar en qualsevulla de les etapes no eren errònies. El que era refutable, era la trinxera des de la quals les havia intentat dur a terme o posar en pràctica. Inclús quan admetia l'error, no era per acomplir un acte de constricció, sinó per treure'n uns rèdits i salvar el seu honor. L'única ocasió que va admetre que havia errat va ser quan va afirmar que «la conclusion de M. Poincaré était rigoureusement exacte». La retracció no va ser immediata, sinó que va tenir lloc uns anys més tard, després d'haver atacat incessantment i per tots els mitjans la política financera del republicà conservador. Aquesta assumpció el duria a replantejar l'angle des del qual va capir el projecte feixista: «mon erreur était de vouloir faire une dictature à droite, c'est-à-dire, une dictature appuyée sur la fortune acquise».³¹⁶ Tanmateix, el compungiment no era sincer, no en el sentit que pot entendre's com una disculpa o una expiació franca, ja que amb aquest acte de penediment pretenia presentar-se, novament, com algú que no era. L'intent per treure ferro dels fracassos prendria una volada contradictòria. Si el 1928 va reivindicar que s'havia avançat al feixisme de la unió entre les *Jeunesses Patriotes* i la *Légion*, el 1930, anys després va voler matisar el llegat feixista.³¹⁷

Segons el seu punt de vista, tots els atzucacs i les fallides que va experimentar van deure's a circumstàncies accidentals, alienes o a enganys d'altri. La seva carrera està farcida d'exemples que certifiquen la tendència a fer passar les rectificacions i les errades per correccions i boicots. És en aquestes coordenades on s'ha de situar l'apetència a fantasiejar amb els complots. El deliri de conxorxa no era un simple mitjà, encara que simple i escadusser, de denunciar a l'opinió pública els perills de la modernitat. No només li permetia estimular l'ego de qui és «parmi les privilégies qui connaissent les secrets de l'Etat»,³¹⁸ sinó també justificar qualsevol errada que cometés. En emplaçar els conflictes en un esquema abstracte, en situar-se al bell mig de les maniobres fosques, el permetia seguir fent-se passar per víctima o incomprès. D'aquesta forma, es guardava les espatlles de qualsevol contratemps en què poguessin topar les seves aspiracions. La necessitat de

³¹⁵ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 55.

³¹⁶ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 112.

³¹⁷ En una carta de Georges Valois a Jean-Richard Bloch del 23 de maig de 1930, Valois va respondre que «je comprends qu'on porte un jugement sévère sur la conception qui avait présidé à la formation du Faisceau», però va voler desmarcar-se de les acusacions que Bloch havia fet sobre que volia jugar a Mussolini, ja que «peut-être, aviez-vous perdu de vue ma action de 1925/26». En la carta de resposta, Bloch, per atenuar els ànims, va admetre que s'havia confós amb Taittinger. Dins de "Papiers Jean-Richard Bloc. Lettres adressées à Jean-Richard Bloch", t. XLVI (Thogorma-Vattier), NAF 28222 (188), carta n° 311, en departament de Manuscrits de la BNF.

³¹⁸ Georges VALOIS, "Actions parallèles à Paris et à Moscou", *L'Action française*, 17 de maig de 1925, p. 3.

trobar un subterfugi, de situar-se com un objectiu de mans negres i interessos foscos, s'explica perquè tenia una por horrible a fracassar. Va atribuir els atacs mediàtics contra les seves iniciatives a l'*Union des Intérêts Économiques*,³¹⁹ i al fet que no s'apliquessin les mesures de la Setmana de la Moneda a la plutocràcia.³²⁰ Va imputar traïdories pèrfides a col·laboradors propers, com ara la campanya contra els Estats Generals, «cette offensive truquée, si elle a pour première vague les journaux de la rue Geoffroy-Marie, passe bien au-dessus de la tête de M. Bernard-Précy»,³²¹ o com el boicot de «M. Ley, employé des patrons roubaisiens», qui «blâmait très fortement notre attitude» i el va portar a separar-se del suport industrial.³²² Alhora, l'impàs del moviment feixista hauria estat provocat per les maniobres «des principaux agents de François Coty» infiltrats en el partit,³²³ mentre que les seves teories sobre el franc-or s'haurien vist pinçades i boicotejades pels membres de l'AF, els quals eren secretament «les gens de Monzie».³²⁴

A fi de mantenir la il·lusió de la seva personalitat, havia d'alimentar l'aureola d'infal·libilitat intacte. L'autoengany es basava en una premissa incontestable per contrafactual i indemostrable: que en el cas de no haver-se vist en l'obligació de treballar, hagués triomfat en l'àmbit acadèmic. Però, com tot en la figura polièdrica de Valois, res és categòricament blanc o negre. Malgrat les exageracions i la mania persecutòria amb què justificava els contratemps, els seus projectes sí que van trasbalsar o, com a mínim, van sorprendre, a causa del seu esperit transgressor i dissident. Tot i que l'autoengany no va eximir-lo de viure una identitat contradictòria, no el convertia en un fantasiós. Valois no era un idealista, ans el contrari: les propostes que va plantejar tenien una gran dosi de realisme. Els projectes que va tirar endavant no només eren coherents amb els temps històrics que va viure, sinó que, en determinades ocasions, com va succeir amb el *Faisceau*, van arribar a avançar-se als esdeveniments o foren incompresos pels coetanis.

³¹⁹ «Billier avait fait alliance avec M. Dulot (Charles) contre nous (contre la réaction, contre le fascisme). El periodista «est allé voir M. Billiet, sur la demande de celui-ci, et il s'est mis d'accord avec l'Union des Intérêts économiques pour lutter contre l'affreuse "reaction" que menait Valois». En Georges VALOIS, «L'Économie nouvelle. Le renversement des alliances», *L'Action française*, 19 de novembre de 1923, p. 4.

³²⁰ «Quelques hommes haut placés décidèrent qu'il éte temps de m'arrêter». En Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 81. Després que el desembre de 1920 s'adaptés una llei que imposava al Tresor l'obligació de retornar a finals de cada any «deux milliards sur son compte d'avancer de la banque », el parlament i el govern van reduir «le remboursement à la moitié» un any després. En «Préface», Georges VALOIS i Jacques ARTHUYS, *Le Franc-or*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1927, 5-25, p. 14.

³²¹ Georges VALOIS, «L'Économie nouvelle. Trois manières d'accommoder le franc», *L'Action française*, 2 de març de 1924, p. 3.

³²² Georges VALOIS, «Introduction. «Mes relations avec l'Action française»», en *Basile... op. cit.*, VII-XLVI, p. XXV.

³²³ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 291.

³²⁴ Georges VALOIS, «Sur la route de Reims. Les gens de M. de Monzie», *Le Nouveau Siècle*, 2 de juny de 1926, p. 1.

Més aviat, l'etiqueta que millor el descriu és la d'un «utopiste qui s'ignore».³²⁵ Algú que maleïa tot allò que en realitat era i que rebutjava tot el que hauria volgut arribar a ser.

La palla a l'ull aliè i la biga al propi: Valois davant del mirall provençal

Tots els claroscurs de la seva personalitat, les tortuositats de la seva naturalesa, les enganyifes i les arrítmies del seu caràcter afloren i prenen un sentit especial quan es contrasten amb les crítiques que va emetre contra els seus antics companys reialistes. Específicament, en les que va dirigir contra Maurras. Com un mirall, tots els mals que l'imputava eren vicis en què podia veure's-hi reflectit. Valois, qui va acusar el dirigent reialista d'iniciar una campanya denigrant només per «votre orgueil, votre formidable orgueil»,³²⁶ no el convertia en menys prepotent ni superb. La vanitat era un tret que compartia àmpliament amb el provençal. En una mostra d'amor propi, no va poder estar-se de recordar una trapelleria que havia comés quan era membre dels comitès directores de la lliga del carrer de Rome. La confessió, que anava dirigida a desacreditar el sexagenari doctrinari, revelava, en contrapartida, una rancúnia que s'explica per un caràcter altiu i superb: «je n'y citai jamais Maurras» perquè «Maurras ne cita pas une fois les *Cahiers des États généraux*».³²⁷ Sempre que podia, no oblidava reivindicar les seves iniciatives. A la sala dels *Ingénieurs Civils* el 1923, va recordar de refiló a l'audiència que havia aplegat que «vous avez trouvé la solution, autant par l'effort doctrinal que par l'analyse des expériences que vous avez faites dans vos associations et dans des manifestations comme les Semaines».³²⁸ Orgullós de la seva obra i dels diversos projectes que havia tirat endavant, el seu to prenia sovint un caire paternalista i perdonavides quan discutia intel·lectualment, com quan va tractar d'«un peu incohérente» les «principales objections qui ont été faites jusqu'ici, par les amis de l'*Action nationale*».³²⁹ Un tret característic que no és un vici de maduresa, sinó que ja es percep quan ressenyava llibres per *L'Humanité Nouvelle* amb poc més de vint anys, on no s'estava d'emetre judicis severes i categòrics, com quan va qualificar d'«une erreur profonde» la tesi sobre que

³²⁵ Allen DOUGLAS, “Ruptures et continuités: à la recherche de Georges Valois”, en Dard, Olivier (ed.), *Georges Valois... op. cit.*, 21-36, p. 26.

³²⁶ Georges VALOIS, “Préface”, en *Contre la mensonge... op. cit.*, p. VIII.

³²⁷ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 207.

³²⁸ Georges VALOIS, “La coordination des forces nationales” (discurs a la sala dels *Ingénieurs civils*, 18 d'octubre de 1923), en *L'État syndical... op. cit.*, 251-274, p. 255.

³²⁹ Georges VALOIS, “Sommes-nous des démolisseurs ou des architectes?”, *Cahiers des États Généraux*, nº 3, juny de 1923, 230-239, p. 230.

«l'évolution peut suivre la tracé méthodique des théoriciens».³³⁰ En algunes ocasions, l'altivesa podia convertir-se en una supèrbia agressiva quan s'enfrontava a les doctrines que combatia. El pensament liberal no era més que una «ignorance fantastique».³³¹ mentre que el materialisme històric era una superxeria que es podia desmuntar fàcilment perquè «ces prétendues luttes de classe sont des luttes démocratiques. Voilà la vérité, dont la démonstration est d'une extrême simplicité».³³²

L'obsessió malaltissa pels rivals polítics, a qui consideraven enemics que s'havien de disminuir o erradicar, era un altre característica que els agermanava. En tatxar Maurras de ser «un menteur et un calomniateur», en defensar-se dels atacs d'un home a qui acusava d'haver fet «du mensonge et de la calomnie vos moyens d'action»,³³³ s'oblidava de la seva determinació malsana amb què també atrapava en una trama de conxorxes les seves víctimes com si fossin insectes en una teranyina. El cert era que el grau de virulència de la ploma del provençal no era comparable a la de l'excombatent, però la gradació, en el cas que ocupa, esdevé un matís cromàtic. La fúria amb què va contestar les acusacions de Maurras, a qui va adreçar-se amb un lapidari «vous êtes un misérable»,³³⁴ a qui va tractar de «sénile»,³³⁵ o a Pujo, un «raté, qui a une jalousie féroce», un «bête» que «donne l'impression de la saleté physique et morale»,³³⁶ no eren esclats de virulència aïllats. Seria un error imputar l'excés a una reacció airada, a un mecanisme de defensa. En l'escalf de la lluita contra el règim, havia catalogat Steeg, Painlevé, Briand, Chaumet i Caillaux de «vieillards de la défaite»³³⁷ i a Loucheur de «péril public».³³⁸ Inclús, més enllà en el temps, havia tatxat Jaurès de «vil politicien».³³⁹ Era una forma de procedir tafura, arrogant, que entroncava amb el caràcter altívol de qui desdenya l'altre perquè es considera preminent. Tanmateix, com sol ocórrer els qui més bel·licosos es mostren quan es tracta de rebatre les opinions alienes, Valois era molt sentit. Un cas paradigmàtic que demostra la pell fina davant de les crítiques i ironies va arribar quan Maurice Kahn

³³⁰ G[eorges]. GRESENT, "Revue de Livres. Livres de langue française. *Le Régime socialiste*, par G. Renard", *L'Humanité nouvelle*, n° 11, maig-juny de 1898, p. 672.

³³¹ Georges VALOIS, "L'esprit de la...", en *L'État, les finances...* op. cit., p. XIV.

³³² Georges VALOIS, *L'Économie...* op. cit., p. 34.

³³³ Georges VALOIS, "Préface", en *Contre la mensonge...* op. cit., p. xxxii.

³³⁴ Georges VALOIS, "Préface", en *Contre la mensonge...* op. cit., p. v.

³³⁵ Georges VALOIS, "Préface", en *Contre la mensonge...* op. cit., p. viii.

³³⁶ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 215.

³³⁷ Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. Le gouvernement des «hommes finis»", *L'Action française*, 19 d'abril de 1925, p. 3.

³³⁸ Georges VALOIS, "Un péril public: M. Louis Loucheur, fossoyeur du franc", *Le Nouveau Siècle*, 11 de desembre de 1925, p. 1.

³³⁹ Georges VALOIS, "Réponse de M. Raoul Lenoir" (*Revue critique des Idées et des Livres*, t. 3, n° 12-13, 10-25 d'octubre de 1908, 52-73), en *La Monarchie...* op. cit., 313-333, p. 332.

va ressenyar *La Monarchie ou la classe ouvrière*. Kahn li va retreure «une partialité» i un mètode que provocava que «les enquêtes sont si bien écrasés sous les discours de l'enquêteur que l'enquêteur lui-même confond -en toute bonne foi- ses propres paroles avec celles des gens qu'il a interrogés».³⁴⁰ Davant dels comentaris, Valois va procedir a l'escàndol i va exigir una rectificació que no va produir-se, cosa que va portar-lo, en una demostració d'intolerància, a parlar de «la triple preuve de l'ignorance, de l'incapacité et de l'inconscience de ce juif sur ce qui concerne l'usage de notre langue, les règles de l'honnêteté intellectuelle et celles de l'honneur».³⁴¹

L'altivesa i la fixació obsessiva eren uns trets compartits que emanaven d'una prepotència extrema que el portava a considerar-se el més idoni. Per si aquestes manifestacions del seu caràcter no fossin suficients com per enquadrar-lo, les ínfulas de grandesa de Valois, tapiades sota la pel·lícula d'humilitat i d'abnegació, van desemmascarar-se després de la separació amb l'AF. Enmig de l'intercanvi de retrets i acusacions, va etzibar a Maurras que «vous n'êtes pas un chef politique» perquè «l'on ne prend pas le commandement d'un pays en écrivant des livres sur le commandement».³⁴² La crítica és molt important, ja que se suposa que va ser la raó que el va portar a separar-se de la lliga i que explica la posada en marxa del *Faisceau*. El xoc d'egos va produir-se quan el finançament va ser escàs. Maurras pretenia mantenir la lliga dins dels paràmetres que ell havia establert a les darreries de segle, mentre que l'excombatent, una generació més jova, pretenia salvar la davallada de la formació amb un projecte propi. Les estretors econòmiques van fer visible un enfrontament generacional encapçalat per dues personalitats megalòmanes que deliraven per la grandesa i la transcendència: el primer, per perdurar, per mantenir-se ancorat en els temps, l'altre, per despuntar, per brillar amb llum pròpia. Posteriorment, evocaria amb amargor els somnis autoritaris d'un «Daudet [qui] se vit dictateur»,³⁴³ i tataria *le coup de force* que Maurras havia traçat d'«abus verbal».³⁴⁴ Emperò, malgrat fer de l'acció una bandera, la forma de procedir no va diferir gaire de la que impugnava als seus excompanys *ligueurs*. Després de l'assalt dels camelots i estudiants reialistes a un míting del *Faisceau universitaire* al desembre de

³⁴⁰ Maurice KAHN, “Deux enquêtes sur la monarchie”, *La Grande Revue*, 10 d'octubre de 1909, 587-598, pp. 590 i 591.

³⁴¹ Una carta de Georges Valois que va publicar-se a “Informations. L'affaire Georges Valois-Maurice Kahn”, *L'Action française*, 11 de novembre de 1909, p. 3. L'afer va portar una mica de cua: “Informations. L'affaire Georges Valois-Maurice Kahn”, *L'Action française*, 14 de novembre de 1909, p. 3.

³⁴² Georges VALOIS, “Préface”, en *Contre la mensonge... op. cit.*, p. XXII.

³⁴³ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 92.

³⁴⁴ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 85.

1925, el provençal va burlar-se de «cette espèce de commandement militaire auquel il se croyait apte, mais pour lequel rien ne le désignait, ni le sang-froid, ni le jugement, ni la fidélité aux idées et aux plans convenus, ni une expérience quelconque de l'action».³⁴⁵ A mesura que el moviment feixista entrava en l'estancament, la militància va posar en entredit les «qualités du chef de Georges Valois» i es pensava que «il manque totalement des qualités de chef».³⁴⁶

Com a contrapartida, i no obstant les dificultats en encapçalar el moviment, les paraules agres amb què el *Maître* va descriure'l no fan justícia a la realitat: Valois sí que havia demostrat unes grans dotes pel lideratge, com va exhibir durant la seva campanya a Verdun durant la Gran Guerra.³⁴⁷ El que ocorria era que en el fons, sempre havia tingut una manera d'entendre l'hegemonia, basada en una conquesta intel·lectual, que recordava la concepció que criticava a Maurras: «vous êtes un maître, vous n'êtes pas un chef».³⁴⁸ Ja com a anarquista, havia rebutjar els mètodes de l'atemptat i havia apostat per una atracció a través de la idea: «il me semble, au contraire, que cela est parfaitement possible pour les moyens pacifiques tels que la conquête intellectuelle et morale, la conquête industrielle et commerciale».³⁴⁹ Dues dècades després, hi tornaria a incidir des d'una altra trinxera, en un míting als estudiants reialistes el 1922. Des de l'atri, va instar la joventut a ocupar «partout les premières places» perquè «l'excellence professionnelle vous vous mettez en mesure de reconquérir l'État». Per Valois, l'intel·lecte, i no la subversió armada, era «l'instrument essentiel de l'action».³⁵⁰ L'elitisme en què concebia la societat, basada en un ordre vertical, en la cooperació de forces, en la rellevància de les qualitats, era indestruïble de com entenia el procediment humà, per a qui «les parties essentielles du génie sont le jugement et la volonté».³⁵¹

Tampoc li fa justícia la descripció amb què una ploma anònima de l'AF que va redactar la notícia en què es comentava l'agressió reialista al barri Llatí va proporcionar als lectors. Encara que més seré i més encertat, no deixava de ser un retrat esbiaixat: «le cas de Valois est celui d'un officier d'administration qui, las de remplir ses fonctions

³⁴⁵ Charles MAURRAS, “La Politique. III. Une exécution”, *L'Action française*, 15 de desembre de 1925, p. 1.

³⁴⁶ En una nota del 18 de gener de 1927, dins de F⁷13212, en AN. La qüestió del lideratge serà un tema que, com es veurà, va afectar greument l'estabilitat del *Faisceau*.

³⁴⁷ Els seus mèrits li van valdre el rang de sots-tinent i la Legió d'Honor.

³⁴⁸ Georges VALOIS, “Préface”, en *Contre la mensonge... op. cit.*, p. XXII.

³⁴⁹ G[eorges]. GRESSENT, “Enquête sur la guerre et le militarisme”, *L'Humanité Nouvelle*, número suplementari especial, maig de 1899, 59-62, p. 60.

³⁵⁰ “Le quartier Latin acclame l'Action française. Georges Valois”, *L'Action française*, 30 de novembre de 1922, 1-2, p. 1.

³⁵¹ G[eorges]. GRESSENT, “*Psycho-psychologie...*”, *art. cit.*, p. 389.

honorables et utiles d'économiste, se mettait en tête de faire la besogne d'un chef d'armée pour appliquer la stratégie du café du Commerce».³⁵² No només perquè el reduïa a una comparsa dels burgesos, sinó perquè capgirava l'ordre dels factors. Més que un economista que havia volgut ser un líder, la naturalesa de Valois s'adequava millor a la d'un capità que s'havia dedicat a pontificar sobre crisis monetàries i organitzacions socials. Perquè si hi havia una tret distintiu que separava l'excombatent de l'autor de *Kiel et Tanger* (1910) com el cel de la terra, aquest era la sensibilitat pràctica del primer. La mentalitat de Valois era pragmàtica, de gestor i organitzador: tenia clar que allò que conqueria els esperits era presentar l'ideal aplicat. En definitiva, es podria argüir que Valois va ser presoner de la imatge racional que amb què s'havia recreat, una imatge que el seu caràcter narcisista va portar-lo a supeditar qualsevol forma de comandament actiu a les ànsies per inscriure el seu nom en els annals de la història intel·lectual. La balança per la ciència, pel saber, per ser reconegut com un economista de primer ordre, van acabar per obnubilar la capacitat provada i real d'encapçalar i dirigir. La màscara, en aquest cas concret, va acabar per sobreposar-se al rostre. De forma sarcàstica, la frase lapidària amb què va atacar Maurras ben bé podria girar-se-li en contra; podria servir d'epitafi cruel a la seva trajectòria política: «réussite intellectuelle et littéraire; échec politique formidable».³⁵³

³⁵² «De l'action! De l'action!... En voilà!», *L'Action française*, 15 de desembre de 1925, 1-2, p. 2.

³⁵³ Georges VALOIS, «Préface», en *Contre la mensonge... op. cit.*, v-XXXVI, p. XVI.

Infància i adolescència

1. El valor del treball i de l'esforç. La forja d'una identitat (1884 – 1896)

La presa de consciència política. Un tutoratge republicà de la mà de l'avi (1884 – 1890)

Les circumstàncies en què Alfred-Georges Gressent va experimentar, per primera vegada, un procés de politització, entès com el que Jacques Lagroye ha definit com «la prise de conscience chez des acteurs étrangers aux jeux ordinaires de l'espace politique de ce qu'ils appellent la dimension ou la portée politique de leurs activités»,³⁵⁴ van ser de tot menys vulgars. S'iniciaren principalment sota la tutela del seu avi adoptiu i culminaren als deus anys, entre el 5 de maig i el 31 d'octubre de 1889, en el mes en què visitaren l'Exposició de 1889. No obstant la repercussió d'aquesta primera identitat política i la transcendència de l'efemèride en què va confirmar-se, els primers passos de Georges Valois cap a la politització han estat sempre tractats de forma sumària. Potser perquè, llevat del que va deixar per escrit, no hi ha fonts secundàries ni material d'arxiu que puguin ajudar a aprofundir en els anys d'infantesa i adolescència que tant crucials resulten per comprendre la cosmovisió del personatge, per situar millor el naixement de les dèries i obsessions que van acompanyar-lo tants i tants decennis al llarg de les nombroses giragonses polítiques. Una forma de cobrir les mancances és donar relleu tant al context històric com a l'ambient familiar. Aprofundir en el clima cultural polític i social dels primers anys de la Tercera República, a fi de comprendre millor quins van ser els factors que el dugueren, a una edat tan tendra, definir-se com un fidel seguidor de la «République des républicains» i a expressar amb orgull que «vers ma dixième année, l'enseignement de mon grand-père avait porté tous ses fruits. J'étais passionnément républicain et patriote».³⁵⁵

Els seus orígens familiars eren modestos: provenia d'una nissaga de pagesos, soldats i artesans. La seva àvia, Jeanne Destot, era la filla gran de Pierre i Marguerite Destot. Havia nascut a Creancey, a la Costa d'Or, el 20 de març de 1827.³⁵⁶ Va mudar-se a París, a fer de cosidora. Era la generació que havia conegut el primer èxode rural i que havia fornit de mà d'obra els petits tallers i els nuclis industrials urbans. A la capital, va casar-se amb

³⁵⁴ Jacques LAGROYE, *La politisation*, Belin: París, 2003, pp. 365-366.

³⁵⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 36.

³⁵⁶ "Acte de naissance de DESTOT, Jeanne", 2E 218/006, n° 25, en A. C.-O.

François Joseph Evrard, qui va morir prematurament.³⁵⁷ Berthe Joséphine Evrard, la futura mare de Valois, nasqué d'aquesta unió el 9 de març de 1857 a París.³⁵⁸ La viudetat va ser un període difícil per la seva àvia, qui només va conèixer l'estabilitat gràcies a un segon enllaç matrimonial el setembre de 1875.³⁵⁹ Prova d'això és que, quan va casar-se a París amb el també vidu Frédéric Eugène Marteau a l'edat de 69 anys, no tenia cap feina.³⁶⁰

Uns mesos després que la seva àvia hagués contret matrimoni, Berthe Evrard, de divuit anys, va esposar Edmond Alfred Gressent, un normand de vint-i-nou anys oriünd de Neuville-Ferrières que havia obert una carnisseria a Montrouge.³⁶¹ Les noces van celebrar-se a Jouarre, a la casa familiar dels Marteau, el 25 de novembre de 1875.³⁶² Després, van retornar a París. A la capital, en el XIV districte, van donar llum a Alfred-Georges Gressent el 9 d'octubre de 1878.³⁶³ El 1881, quan tenia tres anys, el seu pare va morir a causa d'un accident laboral que el va deixar incapacitat durant uns mesos al llit. Sembla ser, però, que hi hauria una altra versió tant del naixement de Valois com de la mort prematura i accidentada d'Edmond Gressent que tindria a veure amb l'origen il·legítim del fill.³⁶⁴ Des del decés de la figura paterna, els Evrard-Gressent van mudar-se a casa del seu besoncle padrí, el germà de la seva àvia, un llogador de cotxes que habitava al mateix barri parisenc. Allí, hi va viure un temps, fins que la seva àvia va convèncer la resta de la família, adduint motius de salubritat, perquè anés a viure amb ells a Jouarre, a la regió de Brie, d'on era oriünd el seu avi adoptiu.³⁶⁵

³⁵⁷ Va morir el 3 de maig de 1859. En "Acte de décès d'EVARD, François Joseph" dins d'*État civil reconstitué*, V3E/D 536, en els A. de P.

³⁵⁸ En el III districte. Veure: "Acte de naissance d'EVARD, Berthe Joséphine", n° 9558, acte de naixement 4442, dins d'*État civil reconstitué*, V3E/N 854, en els A. de P.

³⁵⁹ Es casaren pel civil, a les portes de l'ajuntament. En l'acte de matrimoni, s'explicita el dia 2 de setembre de 1875, però l'enllaç va produir-se, segons l'acte de defunció, el dia 15. Crf: "Mariages", d'*État civil*, 14, V4E 4406, n° 452 en els A. de P.; "Acte de décès de MARTEAU, Frédéric Eugène", *État civil, Jouarre: décès (1890)*, 6^E252/20 (1890), n° 56, en A. Dpt. S.-M.

³⁶⁰ En l'acte apareix com a «sans profession». Es casaren en el XIV districte. En "Mariages", d'*État civil*, 14, V4E 4406, 1875, n° 452 en els A. de P.; Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 12-13.

³⁶¹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 14.

³⁶² La cerimònia va oficialitzar-se pel civil. En *État civil: mariages (1872-1876)*, 5MI8794, 1875, n° 22, en A. Dpt. S.-M.

³⁶³ Seguint a Douglas, tots els autors han situat el naixement de Valois el 7 d'octubre de 1878, quan en l'acte de naixement apareix datat del 9 d'octubre de 1878: "Acte de naissance de GRESSENT, Alfred Georges", n° 9558, V4E 4442, en A. de P. Crf: Allen DOUGLAS, *From fascism... op. cit.*, p. 1; Yves GUCHET, *Georges Valois... op. cit.*, p. 11. Veure el relat de la seva concepció: Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 14.

³⁶⁴ Segons el que va explicar Philippe Gressent, fill de Valois, a Allen Douglas en una entrevista el 18 de juliol de 1987. En Allen DOUGLAS, *From fascism... op. cit.*, p. 2.

³⁶⁵ «Ma grand'mère avait démontré que l'enfant avait été bien affaibli pendant deux ans, que l'air de Paris était très mortel, que l'air de la campagne lui serait indispensable, que l'on n'aurait pas trop de deux, cinq ou même dix ans pour le remettre en parfaite santé». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 17.

La precarietat i la misèria van facilitar que l'infant de cinc anys anés a viure al petit municipi de dos mil i pocs habitants del departament del Sena-et-Marne. En aquell «pays fleuri»,³⁶⁶ va desenvolupar-se intel·lectualment, a l'ombra dels arbres silvestres, sota la brisa pura del camp. La rebuda a la nova llar, una casa «bonne et solide de petit rentier de province» situada «au bout de la grand'place» de la vila,³⁶⁷ va ser càlida, malgrat que, en un principi, qui esdevindria el seu mentor intel·lectual en la primera adolescència no estava gaire entusiasmada amb la seva arribada. Aleshores, el marit de la seva àvia era tinent d'alcalde i temia que l'entrada d'un infant pogués pertorbar una carrera política en plena ascendència.³⁶⁸ Una actitud reticent a ajudar la família política que ja hauria mostrat anys enrere en no voler fer-se càrrec dels Gressent després que morís el pare,³⁶⁹ la qual cosa podria confirmar les confessions de Philippe Gressent sobre la paternitat del seu pare. Amb tot, l'ascendent que va exercir sobre el nét adoptiu va ser monumental. En absència de la figura paterna, el seu avi putatiu va exercir el rol de tutor i es convertí en un referent. Sense ell, no es comprèn com a l'alçada de 1889, en una edat tan tendra, es definís com un fidel seguidor de la «République des républicains».

Sembla necessari detenir-se una estona en la figura de Frédéric Eugène a fi de comprendre millor quin era l'espill en què va emmirallar-se el petit Gressent. A grans traços, la seva trajectòria s'assimilava a la dels fills de província que havien conquerit la república i que, al seu torn, foren conquerits per la tríade de llibertat, igualtat i fraternitat.³⁷⁰ Va néixer el 1822, fill d'una família nombrosa amb nou germans. El seu pare, Pierre Denis Marteau, era un rendista de Jouarre.³⁷¹ La seva mare, Margarine Virginie Legouge, filla de propietaris, tenia disset anys quan va contraure matrimoni.³⁷² Com tants d'altres *provinciaux*, va haver de buscar-se la vida fora de casa. Primer a París, després a altres regions, fins que va anar a parar finalment a les forges d'Indret com a

³⁶⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 16.

³⁶⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 23.

³⁶⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 21.

³⁶⁹ «Le second mari de ma grand'mère ne s'était pas remarié pour soutenir des enfants qui n'étaient pas de son sang». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 14.

³⁷⁰ Philippe VIGIER, *La Monarchie de Juillet*, PUF: París, 1962; Maurice AGULHON, *1848 ou l'apprentissage de la République*, 1848-1852, Seuil: París, 1973.

³⁷¹ Pierre Denis Marteau va morir als vuitanta anys a Jouarre el 28 d'agost de 1872: "Acte de décès de MARTEAU, Pierre Denis", en *État civil, Jouarre: décès (1869-1874)*, 5MI1073, 1872, n° 62, en A. dpt. S.-M.

³⁷² Margarine Virginie Legouge va néixer el 31 de juliol de 1799 a Orly i va morir a Jouarre el 28 d'agost de 1851. Va casar-se el 31 de gener de 1816. En "acte de décès de LEGOUGE, Margarine Virginie", en *État civil, Registre des actes de naissances, mariages, décès (1848-1851)*, 5MI1073, n° 118, en A. dpt. S.-M.; "acte de mariage", en *État civil*, 5MI1059 (1816), n° 27, A. dpt. S.-M.

«ouvrier de premier ordre, dans la construction mécanique naissante».³⁷³ Situades al departament del Loira-inferior, a la riba esquerra del Loira, a uns deu quilòmetres riu amunt de Nantes, les forges constituïen la prova fefaent d'un procés d'industrialització imparable des que el 1827 va convertir-se una antiga fonedora de 1777 destinada a la producció de canyons en una manufactura de màquines de vapor per a la marina. El 1838, les forges donaven feina a 349 obrers a les drassanes i a 208 en les màquines.³⁷⁴ Va ser entre fums i repics que el futur tutor de Valois va adquirir consciència política. La crisi econòmica prèvia a la caiguda de la monarquia i els conflictes subseqüents de conflictivitat social havien contribuït a conscienciar el proletariat. Encara que alguns patrons, com els d'Indret,³⁷⁵ fossin sensibles a les condicions materials tan precàries i afavorissin un lloguer baix, eren moltes les veus que començaven a prendre consciència que els treballadors conformaven una comunitat els membres de la qual calia que s'unissin malgrat les diferències de ram.³⁷⁶ La relació entre politització obrera i republicanisme va trobar en el bastió industrial d'Indret una significació exemplar que venia de lluny. El 1834, el diari republicà *Le Réformateur* va explicar com la fàbrica contribuïa «à briser l'aristocratie de naissance et de fortune, à nous ramener aux sentiments d'égalité, de solidarité, d'association, qui sont à la fois la destruction de la Société qui meurt et le fondement de celle qui renaît».³⁷⁷ El metge republicà i saint-simonià Ange Guépin, futur prefecte gambettian el 1870, la considerava un punt estratègic en el progrés de la nació.³⁷⁸ Instituint el nou règim, com a comissari de la República va voler tirar endavant els plans «d'organiser sociétairement l'atelier d'Indret, d'y créer un

³⁷³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 19.

³⁷⁴ Stéphane GIRANDIER, "L'établissement d'Indret des origines à 1914", *Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest*, vol. 100, n° 3, 1993, 357-378.

³⁷⁵ Pierre QUENTIN-BAUCHART, *La crise sociale de 1848. Les origines et la révolution de février*, Librairie Hachette: París, 1920, p. 69.

³⁷⁶ Agricol PERDIGUIER, *Le livre du compagnonnage*, Perdiguier: París, 1840, p. 217. «De l'organisation du travail dépendent le bonheur et l'avenir de la société». En Adolphe BOYER, *De l'état des ouvriers et son amélioration par l'organisation du travail*, Dubois: París, 1841, p. 140; Pierre MOREAU, *De la réforme des abus du compagnonnage et de l'émancipation du sort des travailleurs*, Prévot: París, 1843, p. 160; Flora TRISTAN, *Union Ouvrière*, Prévot: París, 1843, pp. 15-17.

³⁷⁷ Atribuït a Ange Guépin, "Les forges d'Indret", *Le Réformateur*, 26 de desembre de 1834, citat en Aussel, Michel, *Le docteur Ange Guépin: Nantes, du Saint-Simonisme à la République*, Presses Universitaires de Rennes: Rennes, 2016, p. 81.

³⁷⁸ «On peut se demander encore s'il ne vaudrait pas mieux que cette usine fût exploitée par une association dont tous les ouvriers seraient membres». En Ange GUÉPIN, *Voyage de Nantes à Indret*, P. Sebire: Nantes, 1836, p. 72.

syndicat d'ouvriers» que la dirigessin.³⁷⁹ De totes aquestes sinèrgies i processos socials que el 1848, amb 24 anys, proclamés la república a la fàbrica.³⁸⁰

Un cop Marteau va arribar a contramestre, va retornar a la seva vila natal. El 1850, va esposar-se amb Jeanne Voisenet, una rendista oriünda de Saint-Didier, a la Costa d'Or.³⁸¹ Durant aquells anys, va promoure la propaganda republicana i ajudar els seus conciutadans en la millora material de llurs condicions de treball tot instal·lant conductes d'aigua o reparant la maquinària espatllada.³⁸² L'actitud altruista que es descriu concordava amb l'esperit republicà de l'època, el qual tenia en el centre de les preocupacions l'educació de la població rural com a condició prèvia a l'exercici democràtic que els havia d'emancipar i convertir en «maîtres en vertu de la raison».³⁸³ «Le peuple ne sait pas, il faut qu'il sache» era la màxima dels revolucionaris de febrer, els quals tenien clar que per aconseguir que «les travailleurs redressent leurs fronts courbés par la servitude» era menester una tasca educativa profunda, gradual i incessant perquè «dans les campagnes, toutes les influences sont aux mains des aristocrates».³⁸⁴ El país de Brie era, per aquells anys, un enclavament de la monarquia i de les forces reaccionàries. L'església del poble on va passar la infància va inspirar Ernest Renan a escriure una peça teatral intitolada *Abbesse de Jouarre* (1886), l'acció de la qual se situava durant la revolució de 1789 i tenia com a tema central les converses espirituals dels màrtirs cristians la nit abans de ser executats.³⁸⁵ La tradició, però, havia sobreviscut als planys i murmuris dels presoners del Terror que van ser executats. A les eleccions legislatives de 1871, només a tres dels set cantons van presentar-se candidatures republicanes, les quals guanyaren a Meaux i a La Ferté-sous-Jouarre.³⁸⁶ No va ser fins al 1879 quan, ja retirat i casat en segones núpcies amb l'àvia de Valois, va decidir tornar a

³⁷⁹ Tanmateix, el projecte no va prosperar perquè «à cette époque le parti républicain n'était pas à la hauteur de sa mission. Les socialistes étaient traités en suspects au sein de la grande famille démocratique». En André GUÉPIN, *Philosophie du socialisme ou étude sur les transformations dans le monde et l'humanité*, Gustave Sandré: París, 1850, pp. 699 i 700.

³⁸⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 20.

³⁸¹ "Acte de décès de VOISENET, Jeanne", en *État civil, Jouarre: décès (1869-1874)*, 5MI1073, nº 54, en A. dpt. S.-M.

³⁸² «Il avait observé qu'un homme n'est vraiment libre de son action politique que lorsqu'il ne dépend pas d'ingénieurs ou de directeurs réactionnaires». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 20.

³⁸³ Expressió per designar els ciutadans que s'havien emancipat gràcies al sufragi universal. En Léon GAMBETTA, "Discours prononcé le 26 octobre 1877 à Château-Chinon", en *Discours et... op. cit.*, vol. VII. *Cinquième partie (16 mai 1877 – 14 décembre 1877)* (11 volums), G. Charpentier et Cie.: París, 1882, 312-327, p. 324.

³⁸⁴ *Bulletin de la République*, nº 2, 15 de març de 1848, p. 1.

³⁸⁵ Ernest RENAN, *L'Abbesse de Jouarre*, Calmann Lévy: París, 1886.

³⁸⁶ Daniel DAËRON, *L'idée républicaine en Seine et Marne de 1870 à 1878*, prefaci de Langlois, Claude, Éditions Amateis: Le Mée-sur-Seine, 1988, p. 56. No en va, Valois fa esment que el nom que rebia la regió del Pays de Brie era «Terre Sainte». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 18.

prendre part active en els afers socials i despertar les consciències dels seus conveïns. Fer la guerra pel seu compte s'havia demostrat una estratègia infructuosa davant de persones que «ne veulent entendre parler que du rendement des moissons, avec Badinguet ou Henri V».³⁸⁷ Per aquesta raó, amb 55 anys, quan ja s'havia jubilat, va decidir enrolar-se a l'administració pública: va ser llavors que va ser escollit conseller municipal, «non pas à cause de ses opinions radicales, mais parce que, dans le courant des affaires il était tenace et avait un grand bon sens».³⁸⁸

Els camins de Marteau i del nét putatiu van entrecruar-se com a conseqüència d'un seguit de circumstàncies en què l'enginy del jove infant va tenir de forma activa o passiva un paper capital. En sintonia amb la imatge que Valois va construir-se en presentar-se com un individu amb capacitats notòries, en les seves memòries es presenta amb un enginy prematur. En una de les situacions que descriu, explica que els progressos que va tenir a l'escola van despertar l'atenció del professorat local: «il fut acquis assez rapidement que les écoles du pays avaient recruté un sujet intéressant qui ferait honneur à ses maîtres dans les concours». La institutriu de l'escola maternal i del director de l'escola de nois, «prêt à me prendre avant l'âge», haurien advertit el seu tutor, «grand protecteur des écoles laïques», de com d'espavilat era.³⁸⁹ Com relata, de cop i volta: «j'apparus sous un nouveau jour: j'allais être l'enfant éclairé par la science laïque, la promesse de l'avenir, un sujet d'édification pour le pays. Je n'avais pas six ans que l'occasion se présenta d'en fournir une preuve éclatante».³⁹⁰ L'altre episodi va ocórrer poc després, un dia d'estiu, a l'edat de sis anys. Va venir marcat per una discussió a la plaça entre l'alcalde i el seu avi arran d'una fuga d'aigua. Un esdeveniment que, més enllà de la problemàtica quotidiana, tenia la morbositat d'enfrontar «la République et la réaction». El tinent d'alcalde va responsabilitzar el batlle, un monàrquic, d'haver punxat la canonada mentre foradava el sòl. Enmig de les negacions i dels retrets creuats, el petit Gressent s'esmunyí i descobrí entre els fluxos, un forat per on brolla el líquid. Davant de la cara «plus bête qu'aparavant» que va quedar a l'alcalde, el cop de mà va valdre-li el reconeixement més preuat que podia esperar: «désormais, la maison de mon grand-père est la mienne».³⁹¹

³⁸⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 20.

³⁸⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 20-21.

³⁸⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 22.

³⁹⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 22.

³⁹¹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 22 i 23.

A partir d'aleshores, el qui era un estrany va convertir-se en un apadrinat i va rebre totes les atencions i ensenyances que mereixia un fill. En *D'un siècle à l'autre*, es relata amb detall l'admiració que sentia per l'ancià.³⁹² Una imatge que va quedar-se-li gravada a la memòria va ser el moment en què el seu avi va pujar a l'estrada amb tota la plana major republicana de la regió durant la inauguració de l'estàtua del general Beaurepaire a Coulommiers el 14 d'abril de 1884.³⁹³ La seva figura és presentada com una icona a qui exculpa el fet d'haver tingut una actitud tan distant amb ell, i ho justifica assenyalant la virtuositat de l'home que anteposa els deures de la nació als assumptes personals: «il n'y avait aucun égoïsme dans son cas. La République passait avant moi, ce qui s'entend fort bien».³⁹⁴ D'aquesta forma, dedicar-se al bé públic va aparèixer-li com una abnegació humanitària. Des dels anys del Consolat, les alcaldies s'havien percebut com una peça vertebradora axial en la conformació del règim republicà. La comuna era el lloc privilegiat d'acció de les idees republicanes perquè era la balda que connectava un territori encara ancorat en les velles formes amb l'estat central.³⁹⁵ El 5 d'abril de 1884, un any després de l'arribada de Gressent a Jouarre, el govern va aprovar una llei municipal importantíssima que confirmava el paper d'avançada que havien de jugar els republicans a les províncies. La preocupació de l'avi davant de l'arribada del seu nét, doncs, s'ha de comprendre en el marc de la «République des communes», en què els càrrecs municipals estaven altament considerats i passaven per ser part d'un engranatge que els permetia escalar socialment i fer carrera.³⁹⁶ De fet, la importància dels funcionaris locals va quedar palesa en el banquet que va organitzar-se el 18 d'agost de 1889 en commemoració a la revolució i el qual va aplegar uns 13.000 alcaldes i representants dels municipis.³⁹⁷

El bon funcionari, en tant que home electe per sufragi universal, havia de ser el reflex fidel de la virtut i la probitat. Els valors d'un home que havia proclamat la república en una fàbrica el febrer de 1848, que havia mostrat, a partir de l'altruisme, les meravelles

³⁹² «Je suis fier de mon grand-père». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 24.

³⁹³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 38.

³⁹⁴ En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 21. Aquesta idea es fa eco del pensament republicà que feia de l'home *engagé* el cor de la república: «C'était la République et non l'homme». En Léon GAMBETTA, "Discours" (pronunciat el 26 de setembre de 1872 a Grenoble), en *Discours et... op. cit.*, vol. III. *Deuxième partie (suite) (19 septembre 1872 – 10 mai 1873)*, 1881, 88-120, p. 92.

³⁹⁵ Marguerite BOULET-SAUTEL, "Villes et communautés sous l'Ancien Régime", dins de Fougère, Louis; Machelon, Jean-Pierre i Monnier, François (dirs.), *Les communes et le pouvoir de 1789 à nos jours*, PUF: París, 2002, 1-43, pp. 15-25.

³⁹⁶ Amb la implantació de la Tercera República, hi va haver una «révolution des mairies», encara que els notables no van desaparèixer. En Jocelyne GEORGE, *Histoire des maires (1789-1939)*, Plon: París, 1989, pp. 223-229.

³⁹⁷ La Masque de fer [Philippe Gille], "Echos. À travers de Paris", *Le Figaro*, 18 d'agost de 1889, p. 1. *L'Événement*, 20 de setembre de 1889.

dels progressos tècnics als seus veïns incrèduls i que havia arribat a ser «comme le grand électeur du pays, consulté par le sous-préfet et par les journalistes politiques de l'arrondissement»,³⁹⁸ passaven pel mèrit. En aquell temple del civisme que era la llar familiar dels Marteau, enmig d'«un grand médaillon en bronze où est modelé le fier profil d'une jeune république bien séduisante, un autre médaillon où apparaît un Gambetta dont les cheveux flottent héroïquement, une autre république, moins séduisante déjà, et qui est en terre cuite», artesanies que havien sortit dels «vieux doigts qui ont la goutte» del seu avi,³⁹⁹ Gressent va ser instruït en els punts doctrinals del republicanisme radical. La lliçó que va rebre de petit va quedar-se-li gravada amb ferro roent. Tota la trajectòria intel·lectual posterior va girar entorn de l'ensenyança del seu avi i referent: «il m'explique que est le premier des devoirs, qu'un bon travailleur porte la tête haute et que la République est l'amie des travailleurs».⁴⁰⁰ Pels republicans, el treball era el camí que permetia a l'individu realitzar-se. No en va, va ser Léon Gambetta, el pare fundador de la Tercera República, qui més èmfasi en dignificar les aptituds. Com a exponent de les «couches profondes de la société» que havien aconseguit gràcies a llurs mèrits accedir «non seulement au travail, à la propriété, mais à la capacité politique»,⁴⁰¹ el seu avi havia crescut i s'havia polititzat en aquests principis en què la virtut s'havia de demostrar. A través de l'esforç, les persones havien de mostrar la seva vàlua per guanyar-se un lloc en la societat civil i ser mereixedors de la ciutadania. L'autosuficiència, la capacitat individual, el valer-se per un mateix havien desplaçat els privilegis de sang i de llinatge. El taller era l'espai privilegiat on desenvolupar el talent. La descripció que en fa transmet les impressions d'un espai pur, bucòlic, que mereix ser reproduït:

Je suis admis à entrer dans l'atelier: c'est une grande salle aménagée dans le bâtiment placé entre la cour et le jardin. En avant, la cour, mi-cour mi-jardin, pleine de rosiers, d'hortensias et de glycines; en arrière, le jardin. L'atelier a une fenêtre ouverte sur la cour d'où vient le parfum des roses et des grappes de glycine, une sur le jardin, par où entre l'odeur des prunes. Entre les fleurs et les fruits, une forge, un établi de menuisier, un tour à bois et les outils de dix corps de métier. C'est ici que j'aurai le droit de travailler le bois et le fer lorsque je serai capable de tenir un marteau ou une lime. C'est un monde plein de mystères, et je ne sais ce qui l'emporte, ou de son odeur de bois sec, de charbon de forge et de ferraille, ou de l'odeur du grand jardin, où, après une rangée de lauriers-roses, je découvre un

³⁹⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 21.

³⁹⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 24.

⁴⁰⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 25.

⁴⁰¹ Léon GAMBETTA, "Discours pour un fait personnel" (discurs pronunciat el 12 de juliol de 1873 a l'Assemblea nacional), en *Discours et... op. cit.*, vol. IV. *Troisième partie (10 juin 1873 – 3 décembre 1875)*, 1881, 38-59, p. 42.

parterre de fleurs, puis les carrés de légumes entourés par les poiriers et les pommiers dont les bras, chargés de fleurs ou de fruits, dessinent des figures géométriques.⁴⁰²

Va ser en aquella sala, ajudant a la forja, on va conèixer «les joies de la création, lorsque l'on voit un morceau de fer informe devenir un outil ou une rosace, lorsqu'un morceau de buis est transformé en une coupe, ou un tronc de chêne en une chaise». La capacitat de transformació de la matèria, en definitiva el triomf de l'èsser humà sobre la natura, era el que va fascinar-lo. No concebia el treball artesanal com un treball groller, mecànic i desproveït d'encant. Tot el contrari: el treball manual era l'expressió de la reflexió: «d'où vient cette magie?», es preguntava en observar com a cops de martell les masses informes es modelaven fins a donar-li una figura exacte i delicada. «De l'esprit», va respondre's, perquè «rien n'est fait par la main de l'homme qui ne soit d'abord conçu par l'esprit et exécuté sous sa direction constante».⁴⁰³

A partir de llavors, la infància de Gressent va ser indestriable d'un ambient republicà. El seu avi l'«emmenait presque partout afin de faire mon éducation».⁴⁰⁴ Com explica, «mon grand-père avait dans la région quinze ou vingt amis de cette trempe, de même origine, tous fils de paysans, demeurés près de la terre, durs à la besogne, francs et ardents».⁴⁰⁵ És interessant veure amb qui socialitzaven els Gressent per dilucidar una mica millor quin era clima intel·lectual i polític en què va créixer. A fi d'instruir-lo més dignament, el seu tutor va dur-lo a casa d'un antic deixeble d'Auguste Comte que havia estat company de fatigues del seu avi, perquè hi treballés com a secretari a canvi que l'ajudés a preparar els exàmens.⁴⁰⁶ Pel que s'explica, podria haver-se tractat de François Réthoré, antic professor de lògica al Lycée Impérial de Tours i de filosofia al Lycée Impérial de Marsella.⁴⁰⁷ Per aquells volts, Réthoré havia publicat unes quantes obres sobre metafísica.⁴⁰⁸ També havia traduït al francès la tercera edició de *The classification*

⁴⁰² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 25-26.

⁴⁰³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 28-29.

⁴⁰⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 31.

⁴⁰⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 35.

⁴⁰⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 32. Sembla ser que Réthoré sí que va ser un deixeble de Comte. Així apareix en la relació establerta per Mary PICKERING, *Auguste Comte. An Intellectual biography*, vol. III (3 vols.), Cambridge University Press: Cambridge, 2009, 641-642, p. 642.

⁴⁰⁷ Va guanyar-se una plaça a Tours en el concurs nacional el 1856. En "Les agrégés de l'enseignement secondaire. Répertoire 1809-1950", en http://rhe.ish-lyon.cnrs.fr/?q=agregsecondaire_laureats_old#11830. Del 1864 al 23 de setembre de 1865, va estar emplaçat a Marsella. En "Personnel des lycées d'Amiens, Angers, Besançon, Bordeaux, Brest, Cahors, Carcassonne, Clermont, Coutances, Dijon, Douai, Grenoble, le Havre, Laval, Lille, Lyon, le Mans, Marseille, Metz, Montpellier, Nancy, Nantes, Nevers, Nice, Nîmes, Niort, Orléans, Pau, Périgueux, Poitiers, Rennes, Saint-Étienne, Saint-Quentin, Strasbourg, Tours; du collège de Toulon", *Bulletin administratif de l'instruction publique*, vol. 4, 79, 1865, 386-393, p. 390.

⁴⁰⁸ François RÉTHORÉ, *Critique de la philosophie de Thomas Brown*, Auguste Durand: París, 1863; íd., *Condillac ou l'empirisme et le rationalisme*, Auguste Durand: París, 1864.

of the sciences (1852) d'Herbet Spencer.⁴⁰⁹ En plena turmenta *dreyfusienne*, fent gala del seu pensament positivista, escriuria una *Science des religions* (1894) on exploraria amb criteris objectius els fenòmens religiosos.⁴¹⁰ Valois descriu àmpliament la seducció intel·lectual que va provocar-lo el savi: escoltava «bouche bée cet aveugle qui parlait, avec une voix douce et nuancée, des choses que les vivants ne voyaient pas».⁴¹¹ Una altra coneixença republicana era la família dels Yvonnet de la vila de La Ferté, el patriarca de la qual era maçó per interessos crematístics.⁴¹² Les vetllades a casa dels Yvonnet són descrites com «des entretiens politiques». En una d'elles, entorn d'una taula que aplegava uns vint comensals, es va viure una autèntica festa patriòtica:

Les vieux disent leurs souvenirs de 1870, récits du siège de Paris, récits de mobiles, de francs-tireurs, car plusieurs ont fait le coup de feu dans les bois de la région, pendant l'occupation. Vivats pour le jeune héros qui relève l'honneur militaire du pays. Les bouteilles vides sont en lignes imposantes sur le sol. Il est tard, très tard, mais les enfants ne dorment pas, et voici le père Yvonnet qui demande la *Marseillaise*. Alors, soudain, tous debout, deviennent graves: le chant s'élève, des mains sont crispées, des larmes coulent lentement sur le visage des femmes, et quel accent lorsque tous les hommes, tournés vers le jeune marin, appellent: Aux armes!⁴¹³

Com va reblar, «qui n'a pas entendu, la gorge serrée, qui n'a pas chanté, frémissant, ces *Marseillaises* des familles françaises, ne connaît pas la passion patriotique qui animait la France entre 1880 et 1890». El patriotisme que emanava de les converses de sobretaula tenien una significació especial que s'explica per la sort del país de Brie durant la guerra de 1870, quan la regió va estar ocupada per les tropes prussianes. L'eufòria nacionalista d'aquell grup de republicans contrasta amb el comportament que havia tingut el gruix de la població durant l'ocupació, com alguns coetanis anotaren amb pesar.⁴¹⁴ Els pocs

⁴⁰⁹ Herbert SPENCER, *Classification des sciences*, Librairie Germer Baillière et C.: París, 1881.

⁴¹⁰ En el prefaci, explica que la ciència, «à l'aide de la *critique historique*, remonte à l'origine de ces phénomènes, examine les lois dont ils sont sujets, compare et se prononce sur eux». En François RÉTHORÉ, «Introduction. Plan et but de cet ouvrage», en *Science des religions: du passé et de l'avenir, du Judaïsme et du Christianisme*, A. Durand et Pedone-Lauriel, A. Pedone, successeur: París, 1894, 1-2, p. 2.

⁴¹¹ La capacitat per transmetre idees de Réthoré se subratlla amb èmfasi: «les affaires publiques, comme les affaires locales, étaient traitées avec une sérénité supérieure, et avec une autorité qui s'imposait à tous». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 32.

⁴¹² «Il s'en excuse en disant que cela rend service pour les affaires; il est sûrement en sommeil, au point de vue maçonnique s'entend, car, pour le reste, il ne dort point». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 33.

⁴¹³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 33.

⁴¹⁴ Semblen molt pertinents les impressions que va deixar Marcel Jozon, republicà d'una família de camperols oriünda de Brie, enginyer de formació i alt funcionari durant el segon imperi. En els seus quaderns, anota amb decepció el comportament egoista dels seus connacionals: «j'apprends à un petit village de la Marne près de Charsin, que la République vient d'être proclamée. Les habitants accueillent cette nouvelle avec une indifférence complète. Ils ne croient ni à l'Empire ni à la République. Ils ne voient qu'une chose, leurs vignes, à laquelle ils sacrifieraient toute la France. Où est donc la patriotique population

republicans que hi havia van haver d'organitzar-se per mitjà de «guides naturels»,⁴¹⁵ com va fer Dariot, patriota republicà de Coulommiers, qui va actuar durant la guerra de «chef d'une bande de francs-tireurs».⁴¹⁶ En aquella regió coneguda com la Terra Santa, com anota Valois, «ils étaient les soutiens de la République dans un pays qui, sans les aimer peut-être, les respectait et les craignait».⁴¹⁷ Les explicacions dels republicans per justificar l'actitud política de l'electorat redundaven en el fet que tots aquells habitants havien viscut atemorits, no només durant la guerra, sinó també sota el jou bonapartista: «quand nous nous adressons à eux en invoquant le patriotisme et l'humanité, ils refusent, si nous menaçons, ils cèdent. Quel triste abaissement de tous les caractères. Ces gens ont tremblé pendant vingt ans sous le régime impérial, c'est leur excuse».⁴¹⁸ A causa d'una exaltació patriòtica que es confonia amb l'amor per la república, s'explica com alguns amics del seu avi sentissin afecció, entre 1886 i 1887, pel ministre de la guerra i veiessin en Georges Boulanger les aspiracions secretes de la revenja contra els alemanys. A les eleccions d'octubre de 1885 es va donar la situació en el departament del Sena-et-Marne que, si bé el sentiment republicà majoritari era radical, hi havia hagut una gran mobilització conservadora de caràcter protestatari respecte de 1881.⁴¹⁹

Tanmateix, el jove Gressent no professava cap tipus de simpatia cap al general *tonkinois*. La seva identitat política s'havia modelat a imatge i semblança del seu avi, un republicà gambettia qui havia escandalitzat en més d'una ocasió a la família «par son radicalisme et par son passion par les affaires politiques».⁴²⁰ En una ocasió, s'havia enfrontat a un cunyat reaccionari abonat a *Le Soleil*,⁴²¹ diari de tendència monàrquica que pretenia unir els legitimistes i els orleanistes sota una monarquia democràtica.⁴²² Però

qui, en 1814, se battrait d'une manière héroïque pour défendre la Champagne?». En Marcel JOZON, «26 août 1870. À quatre heures», *Carnets de Marcel Jozon*, citat en Allorant, Pierre, «L'invasion et l'occupation prussiennes de 1870 vues par un ingénieur des travaux publics», *Histoire@Politique. Politique, culture, société*, nº10, 2010, 1-23, p. 8.

⁴¹⁵ Jean-Marie MAYEUR, *La vie... op. cit.*, p. 24 i Daniel DAËRON, *L'idée républicaine... op. cit.*, p. 44.

⁴¹⁶ «Sa passion pour la France se confondait avec sa passion pour la République. Sa grande haine était pour Badinguet, livrant la France aux Prussiens». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 35.

⁴¹⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 35.

⁴¹⁸ En Marcel JOZON, «29 septembre 1870», *Carnets... op. cit.*, citat en Allorant, Pierre, «L'invasion et...», *art. cit.*, p. 20.

⁴¹⁹ Odille RUDELLE, *La république absolue: aux origines de l'instabilité constitutionnelle de la France républicaine, 1870-1889*, Publications de la Sorbonne: Paris, 1986 [1983], p. 134.

⁴²⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 31.

⁴²¹ «L'aboutissement était une dispute assez vive, et nous restions parfois des mois sans voir l'abonné du *Soleil*». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 31.

⁴²² «En 1814 et en 1830 la monarchie devait être constitutionnelle ou n'être pas. Aujourd'hui la monarchie doit être démocratique ou n'être pas». En Édouard HERVÉ, «Une manifestation significative», *Le Soleil*, 9 de gener de 1885, p. 1.

també havia mantingut discussions amb familiars d'altres sensibilitats republicanes.⁴²³ Aleshores, el seu avi era un «lecteur du *Mot d'Ordre*, du *Rappel*, ou du *Radical*»,⁴²⁴ diaris que havien estat en menor o major mesura anti-versallistes durant la Comuna i que durant el règim republicà combatien amb els oportunistes des d'una posició radical-socialista.⁴²⁵ Les capçaleres ajuden a dilucidar una mica més quina era la seva concepció del republicanisme, la qual es podria emmarcar dins d'una «politique des revendications immédiates, des libertés individuelles et politiques et des réformes sociales».⁴²⁶ Per aquells anys, la política gambettiana havia perdut ascendent. D'altres republicans que es presentaven com els hereus directes del radicalisme de 1869 els acusaven d'haver propiciat una «déplorable politique opportuniste, dont les effets ont eu des conséquences si désastreuses pour la prospérité du pays».⁴²⁷

Amb tot, les cultures polítiques no estaven del tot definides, i molt menys una de tant polièdrica com la republicana. La cosmovisió que tenia l'ala radical sobre la identitat republicana no diferia excessivament de la que tenien els gambettians.⁴²⁸ El que canviava entre ambdues postures no era tant el contingut com l'esperit a l'hora d'abordar les qüestions. Mentre que els radicals pretenien aprofundir en les reformes socials,⁴²⁹ sense que això impliqués cap mena de concessió als col·lectivistes, els gambettians defensaven llur obra de govern com una «politique de la raison», com una «politique du succès».⁴³⁰ Si els tempos, les tàctiques i les execucions podien omplir de matisos la família republicana, els individus també tenien un relleu propi i genuí. Una bona mostra l'aporta

⁴²³ «Avec un de mes grands-oncles, qui avait eu une sympathie marquée pour les communards, il y eut une tempête terrible provoquée par la personnalité de Clemenceau: un plat entier de haricots fut projeté en l'air, à l'appui d'un argument décisif». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 31.

⁴²⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 31.

⁴²⁵ Els atacs als republicans oportunistes eren durs: «Monarchico-opportunistes». En Ernest BLUM, «Zigzags dans Paris», *Le Rappel*, 14 de desembre de 1882, p. 3.

⁴²⁶ Amadée BLONDEAU, «Le Banquet anniversaire de la proclamation de la République», *Le Rappel*, 23 de setembre de 1882, p. 2.

⁴²⁷ «Léon Gambetta», *Le Radical*, 3 de gener de 1883, 2-3, p. 3.

⁴²⁸ Georges Clemenceau pretenia «délivrer l'homme de l'ignorance, l'affranchir du despotisme religieux, politique, économique et l'ayant affranchi régler par la seule justice, la liberté de son initiative». En Georges CLEMENCEAU, *Discours prononcé à Marseille le 28 octobre 1880*, Imp. De Schiller: París, 1880, p. 25.

⁴²⁹ «Après la victoire, la République est fondée, les républicains étaient au pouvoir, tout semblait gagné; deux ans ont passé: rien n'est fait», per això, reclamaven «une politique largement populaire, l'égalité même dans l'amnistie, des reformes nettes et des libertés entières». En «À nos lecteurs», *La Justice*, 16 de gener de 1880, p. 1. L'editorial va ser escrit molt probablement per Clemenceau.

⁴³⁰ «Cette politique, on l'a appelée d'un nom mal fait, d'un véritable barbarisme. Pour une chose mal conçue, il fallait un mot mal conçu: on l'a appelée «opportuniste». Si ce barbarisme signifie politique avisée, ne laissant jamais passer l'heure propice, les circonstances favorables, mais ne sacrifiant rien ni au hasard, ni à l'esprit de violence, on pourra tant que l'on voudra appliquer à cette politique une épithète mal sonnante et même inintelligible, mais je dirai que je n'en connais pas d'autre». En Léon GAMBETTA, «Discours prononcé le 12 août 1881 à la réunion électorale du XXe arrondissement», en *Discours et... op. cit.*, vol. IX. *Sixième partie (6 février 1879 – 20 octobre 1881)*, 1883, 385-427, p. 339.

el fet que el seu tutor es declarés positivista. Com apunta Valois, «je ne crois pas qu'il ait jamais connu les jugements portés par Comte sur la démocratie».⁴³¹ Les nocions que devia tenir aleshores el seu tutor devien girar entorn a les vulgaritzacions que els republicans havien fet sobre el pensament comtià, els quals havien convertit la «*religion de l'Humanité*», una religió natural tal i com l'havia concebut l'autor de *Système politique positiviste* (1851-1854),⁴³² amb un pensament científic laic adaptat a les convencions del règim representatiu.⁴³³ Fos quina fos l'accepció del seu tutor, la literal o l'adaptada, ambdues li eren útils pel seu propòsit ulterior: desacreditar i desarmar el perill clerical.⁴³⁴ L'anticlericalisme va ser un tret distintiu de Marteau, tal i com ho demostra la columna pagana que assenyala el lloc en què va ser inhumat en el petit cementiri de Jouarre.⁴³⁵

De resultes d'aquesta simpatia caps als republicans governamentals que rebutgés l'onada de revisió constitucional que propugnaven els seguidors de Boulanger. Enfront de l'opinió de companys de classe que celebraven «la fin de la Ruine publique», considerava el boulangisme com «l'espoir de toutes les réactions coalisées».⁴³⁶ Una percepció que s'empara amb el que Christophe Prochasson ha definit com la clau per entendre el moviment entorn del general, un producte polític que sintetitzà els valors confusos que s'anaren gestant i percebent al llarg de 1880.⁴³⁷ La vida escolar va estar fortament marcada per l'assetjament. Valois descriu com de petit va ser discriminat per les idees republicanes que professava.⁴³⁸ Per una banda, va patir els embats de la reacció: «un jour qu'étant allé chercher la belle eau fraîche de nos sources à une fontaine, une bande d'enfants, connus pour leurs relations avec le couvent, renversèrent mon seau à

⁴³¹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 32.

⁴³² La religió de la humanitat era «l'ensemble des êtres passés, futurs et présents qui concourent librement à perfectionner l'ordre universel». En August COMTE, *Système de politique positiviste ou Traité de sociologie instituant la religion de l'Humanité*, vol. IV. *Tableau synthétique de l'esprit humain* (4 vols.), Carilian-Gœury et V. Dalmont: París, 1854 (1851-1854), p. 30.

⁴³³ Littré va difondre el pensament comtià tot adaptant les observacions empíriques als principis del republicanisme moderat: «L'expérience se charge de jour en jour de prouver que la liberté de discussion n'est effective que dans els gouvernements représentatifs. M. Comte prétendait leur substituer la dictature. Mais avec la dictature on ne combinera jamais la liberté de discussion; et cependant M. Comte demandait constamment, et c'étaient pour lui des principes inviolables, la liberté de réunion et la liberté de la presse». En Émile LITTRÉ, *Auguste Comte et le positivisme*, L. Hachette et Cie: París, 1863, p. 602.

⁴³⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 32.

⁴³⁵ A l'epitafi, s'hi llegeix: «Un libre penseur vécut pour la République et non par elle». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 99. Els pilars pagans eren un símbol estès entre els lliurepensadors republicans de l'època, entre els quals s'hi comptava Marteau: Jacqueline LALOUETTE, *La Libre pensée en France, 1848-1940*, prefaci de Agulhon, Maurice, Albin Michel: París, 2001 [1997], p. 311.

⁴³⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 37.

⁴³⁷ Christophe PROCHASSON, “Les années 1880: au temps du boulangisme”, dins de Winock, Michel (dir.), *Histoire de l'extrême... op. cit.*, 51-82, p. 63.

⁴³⁸ «Les parents entretenaient une hostilité sourde contre mon grand-père; cela lui parvenait par les manifestations des enfants à mon égard». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 37.

grands coups de pied, en déclarant que seuls des républicains pouvaient avoir des seaux pareils». ⁴³⁹ Però també els colps dels boulangistes. A la vetlla de les eleccions generals de 1889, davant de l'expectació perquè Boulanger fos escollit, va ser víctima de l'eufòria i de la fúria desencadenada dels revisionistes:

Le buste de la République subit un bombardement sérieux; je pleure de désespoir; on me raille; on me met au défi d'acclamer la gueuse: je saute sur une table et je lance un vibrant: Vive la République! Bataille. L'adjoint entre et veut m'expulser; il m'arrache à mon banc; je me défends à coups de pied. La classe manifeste bruyamment. Enfin, je suis conduit au piquet devant les manifestants qui acclament Boulanger.

La petita escena de batalla campal que narra va valdre-li l'aprovació definitiva del seu tutor. Aleshores, la seva identitat republicana estava ja conformada. Episodis com els que van succeir-li a l'acte de Coulommiers a l'abril de 1884 van refermar-li la creença que la república era el millor dels règims possibles. ⁴⁴⁰ Fins i tot el seu republicanisme era tan arrelat que va començar a diferir del pensament republicà del seu avi, a qui advertia unes actituds *démodées*, uns tics que no es corresponien amb als nous temps. La impressió va covar-la durant l'Exposició de 1889. Després d'«acclamer Carnot», d'estrènyer-li la mà, el seu tutor va discernir Enric d'Orleans, duc d'Aumal, i va esforçar-se vanament per escapolar-se entre els assistents i anar a saludar-lo. L'entusiasme cap a un exponent de l'antic ordre de les coses s'explicava pel rol que va desencadenar a l'hora d'acceptar la república. ⁴⁴¹ Però les simpaties que monàrquics i nobles despertaven en el seu tutor, per molt capitals que haguessin estat en donar llum a la Tercera República, li semblaven una rêmora d'un home massa lligat al passat. Pel que explica, sembla ser que va viure una ruptura generacional. El seu avi era fill dels somnis de la primavera dels pobles. Per a molts, el 48 era una revolució oblidada, ⁴⁴² feta per homes i dones que havien propiciat «gaietés de carnaval et des allures de bivouac». ⁴⁴³ Una generació que va ser susceptible

⁴³⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 37.

⁴⁴⁰ «À un moment où la foule acclamait l'armée qui défilait, je m'élançai sur l'estrade en poussant des cris enthousiastes pour la République. Mon grand-père me rappela; mais un personnage chamarré, le sous-préfet probablement, me mit la main sur l'épaule et dit amicalement: Voilà un enfant qui sera un bon républicain plus tard». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 38.

⁴⁴¹ «Mon grand-père nous fit l'éloge de ce prince, nous disant que s'il n'y avait eu que des princes comme lui et le prince de Joinville, la République n'eût pas été faite». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 39.

⁴⁴² La repressió, però, va ser ferotge. Maurizio GRIBAUDI i Michèle RIOT-SARCEY, *1848, la Révolution oubliée*, La Découverte: París, 2009 [2008].

⁴⁴³ Gustave FLAUBERT, *L'Éducation sentimentale. Histoire d'un jeune homme*, vol. II, (2 vols.), Michel Lévy frères: París, 1870 [1869], p. 91.

de ser sacrificada pels fills que ja havien nascut en república.⁴⁴⁴ Precisament, és aquesta la sensació que recorre els pensaments del nét:

J'eus le sentiment confus qu'il serait bon, pour l'avenir de la République, qu'il y eût de jeunes républicains comme moi qui ne fussent pas attachés à des princes par de très anciens sentiments. J'avais assez entendu dire que nos pères avaient été peu éclairés, qu'ils avaient été heureusement dépassés par leurs fils, pour penser que j'aurais à faire quelques pas de plus que mon grand-père sur la route du progrès.⁴⁴⁵

Amb aquest bagatge de republicanisme avançat, fins i tot intransigent contra qualsevol exponent que pogués ser considerat sospitós de reacció, va presentar-se a l'Exposició de 1889, un espai emblemàtic on les lliçons sobre el treball que el seu avi li havia inculcat van veure's confirmades.

La fascinació d'una exposició. La confirmació de la cosmovisió sobre el treball i el model d'obrer (1889)

A l'Exposició de París, no només va tenir la sensació de ser un avançat de la república, de formar part d'una fornada de republicans que aconseguirien fer realitat tot les generacions anteriors havien somniat, sinó que va veure reafirmats tots els principis que el seu tutor va ensenyar-li. L'Exposició va ser un catalitzador del que Marteau va inculcar-li en el taller, del que va aprendre al seu costat i del que va sentir en les vetllades i tardes que va compartir rodejat dels amics dels seu avi. L'escenari amb què va culminar la seva cosmovisió no era baladí: tractava d'un esdeveniment majúscul. A la feineda que comportava cada exposició universal, s'hi havia de sumar la transcendència de les dates, les quals, ni més ni menys, se sobreposaven a la fita històrica de la revolució nacional, la primera revolució moderna en el continent.⁴⁴⁶ L'emoció per la commemoració s'aprecia en la primera sessió parlamentària que va tenir lloc l'any de la inauguració, en què el president de la cambra, Pierre Blanc va animar a commemorar «les grands noms et les grands choses de la Révolution», a saludar «l'ère de notre émancipation, l'avènement de la démocratie dans le monde» i a unir «tous nos efforts pour que l'Exposition qui va

⁴⁴⁴ Maurice AGULHON, *1848 ou... op. cit.*; íd., *Les Quarante-huitards*, Gallimard-Julliard: París, 1976.

⁴⁴⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 39.

⁴⁴⁶ La importància que va tenir la commemoració i el pes que va jugar a l'hora de preparar l'efemèride ha portat a considerar l'Exposició com un lloc de memòria. Veure: Pascal ORY, "Le centenaire de la Révolution française, la preuve par 89", dins de Nora, Pierre (dir.), *Les lieux de mémoire*, vol. 1 (2 vols.), Gallimard: París, 1994, 523-560.

s'ouvrir soit la plus haute glorification du travail, la plus importante manifestation de la richesse de la nation».⁴⁴⁷

Les expectatives que s'havien generat eren altíssimes. L'opinió pública havia contribuït a inflar l'expectació. L'Exposició internacional sobre l'electricitat el 1881 havia deixat un llistó molt alt: havia esdevingut un autèntic èxit de masses.⁴⁴⁸ El repte, vuit anys després, es presentava enorme. Per un ciutadà de carrer, l'exposició convertia en màgia tot el que fins aleshores s'havia comprès com un miracle dels temps moderns.⁴⁴⁹ El ferro, l'acer, l'electricitat, el gas, eren els elements de l'alquímia moderna. Les innovacions tècniques van convertir-se fins i tot en motius literaris. La societat fantasiejava amb el que les incipients novel·les de ciència ficció presentaven com a utopies realitzables. L'èxit de ventes d'històries fascinants com *De la terre à la lune* (1863) o *Vingt mille lieues sous les mers* (1870) alimentaven un marc mental en què els avenços tècnics i les troballes científiques acostaven la humanitat cap a la felicitat. Gressent, coneixedor d'aquesta literatura,⁴⁵⁰ no podia sinó quedar meravellat, com qualsevol infant o adult, pel que veia en les galeries i pavellons, espais que feien tangibles el que les pàgines suggerien. No es coneix la reacció que va tenir en situar-se als peus de la torra de més de tres-cents metres que era la joia i l'orgull dels organitzadors. Emperò, es pot suposar que el seu estat d'ànim no va diferir gaire de l'entusiasme amb què el comitè va presentar l'enginy arquitectònic el 1887, el qual es vanagloriava que «pour nous, il est une considération qui domine toutes les autres et dont se réjouit notre chauvinisme, c'est qu'à la France appartiendra la gloire d'avoir créé la première un aussi gigantesque spécimen de l'industrie moderne!».⁴⁵¹ Com va deixar palès en la seves memòries, «la conclusion était que nous devons tous ce bien à la démocratie», amb la qual cosa «le Progrès et la République furent désormais associés étroitement dans mon

⁴⁴⁷ Discurs de Pierre Blanc en *Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés*, 8 de gener de 1889, p. 2.

⁴⁴⁸ «Le succès des auditions théâtrales téléphoniques au Palais de l'Industrie n'a pas d'équivalent dans l'histoire des expositions, il a excité au plus haut degré la curiosité, l'étonnement et même l'enthousiasme du public. On a compté jusqu'à 400 personnes faisant la queue pendant des heures aux abords des salons réservés, dans l'espoir d'entendre pendant les deux minutes réglementaires les chants de l'Opéra». En Henri de PARVILLE, *L'Electricité et ses applications. Exposition de Paris*, G. Masson: París, 1883 [1882], p. 452.

⁴⁴⁹ Pascal ORY, *1889. L'Expo universelle*, Éditions Complexe: Brussel·les, 1989, p. 25.

⁴⁵⁰ «Ayant lu Jules Verne, j'associais l'image de M. Rétoré, fumant dans sa bibliothèque, à celle du capitaine Nemo, enfermé dans l'île mystérieuse, au moment où il va s'enfoncer dans les flots avec son Nautilus». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 33.

⁴⁵¹ A. L. R., «La Tour Eiffel», *L'Universelle Exposition de 1889 illustrée*, 1 de febrer de 1887, p. 4.

esprit»,⁴⁵² cosa que evidenciava que el missatge triomfalista del govern havia calat profundament.

La passejada des del Camp de Mart fins als Invàlids, passant per Trocadéro, van inflar-li l'esperit. Tot estava preparat per captivar i seduir. Aquelles xarxes expositives,⁴⁵³ aquells espais de la modernitat que es condensaven en la *Galerie des Machines* la bellesa de la qual va conduir a un enemic de la modernitat com era l'escriptor decadentista Joris-Karl Huysmans a comparar-la amb la d'una catedral gòtica,⁴⁵⁴ van descobrir-li la capacitat tècnica a l'hora d'organitzar el treball, el potencial prometeic de les ciències per construir un món que alliberés l'ésser humà de les misèries terrenals. La reacció no va ser fortuïta, sinó que es troba en el caràcter genuí de l'exposició. Per primera vegada, la qüestió social va tractar-se com un tema.⁴⁵⁵ Crida l'atenció que la singularitat que va caracteritzar l'Exposició de 1889 hagi passat inadvertida pels biògrafs de Valois, quan resulta ser tant un episodi capital en la formació intel·lectual del personatge com una atracció fonamental de l'exhibició, tal i com ho va palesar Alfred Picard en l'informe general en afirmar que «l'Économie sociale avait tous les titres à une place d'honneur dans la grandiose manifestation de 1889».⁴⁵⁶ L'absència historiogràfica pot explicar-se pel fet que l'interessat tampoc insisteix molt en la incidència que li va causar. Més enllà dels sentiments de fascinació que descriu, ni en les memòries ni en cap text posterior s'estableix cap connexió entre l'originalitat temàtica de l'Exposició i el contingut que el va meravellar. Tampoc fa referència, per nímia que sigui, al material que s'hi desplegava, ni molt menys, cap valoració sobre la perspectiva amb què va tractar-se la qüestió social. Els silencis i les omissions no deixen de ser curioses, atesa la transcendència que va donar-li a la visita. Per aquesta raó, resulta primordial esclarir els buits a fi de conèixer millor un moment que, per precoç que pugui semblar, el va considerar crucial, ja que va modelar la seva *Weltanschauung* sobre el treball, una obsessió que l'acompanyaria al llarg de la seva trajectòria intel·lectual i sobre la qual pivotarien totes les preses de posició polítiques. Examinar el contingut de l'Exposició permetrà conèixer millor quins eren els

⁴⁵² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 40.

⁴⁵³ Alexander C. T. GEEPERT, *Fleeting cities. Imperial exhibitions in fin-de-siècle Europe*, Palgrave Macmillan: Nova York, 2010, p. 4.

⁴⁵⁴ «On entre dans la galerie des machines, et les yeux harassés se rassèrent dans cette prodigieuse salle où la gloire de la fonte éclate!». En Joris-Karl HUYSMANS, "Promenades à l'Exposition: Les derniers travaux", dins de Dumas, François Guillaume (dir.), *Revue de l'Exposition Universelle 1889*, n° 1, 1 de maig de 1889, 17-18, p. 18.

⁴⁵⁵ "L'Exposition d'économie sociale", *Bulletin officiel de l'Exposition Universelle de 1889*, 14 de maig de 1887, p. 5.

⁴⁵⁶ Alfred PICARD, *Exposition universelle internationale de 1889 à Paris. Rapport général*, vol. IX (10 vols.), Imprimerie Nationale: París, 1891, p. 8.

elements que van integrar la seva cosmovisió en el primer moment de politització. Alhora, tenir més clar quin va ser el punt de partida de la seva cosmovisió servirà per calibrar millor la seva trajectòria ulterior; saber si es produïren variacions en la forma de pensar, canvis en la mentalitat, o si, pel contrari, sempre va mostrar-se fidel, amb més o menys matisos, a la informació que va codificar el 1889.

El 6 de juliol de 1886 es va promulgar la llei que va donar el tret de sortida a la construcció de tots els preparatius per l'exhibició que s'havia d'acollir al Camp de Mart. Les raons que van permetre que la qüestió social fos protagonista d'una exposició universal s'han de buscar en la intenció del règim republicà de netejar la seva imatge després d'una conjuntura en què es va veure seriosament contra les cordes. A redós de la crisi econòmica de 1882, sectors de les classes populars els havien girat l'esquena per passar a engruixir les files del moviment revisionista.⁴⁵⁷ La fragilitat dels governs, els escàndols polítics i l'ambient antiparlamentari van conduir sectors tant republicans com socialistes a sumar-se a l'aventura boulangista amb l'esperança de trobar una estabilitat fora dels «*ministère de moyenne*».⁴⁵⁸ Després d'anys de tibantors, en què van succeir-se complots i intents de cop d'estat, les eleccions de setembre-octubre havien donat un triomf consolador als republicans governamentals. Amb un resultat tan còmode, l'oportunisme esdevenia la força principal i nuclear del règim republicà.⁴⁵⁹ La victòria va servir-los per reafirmar-se en una conjuntura en què ho necessitaven. L'Exposició els va brindar l'ocasió perfecta per reivindicar-se com a hereus legítims de l'esperit revolucionari al mateix temps que allunyar les crítiques que titllaven la política social republicana de conservadora i tímida. No en va, entre 1871 i 1891 es van viure unes 2.923 vagues, l'equivalent a més de 10 milions de jornades de protesta.⁴⁶⁰ Per revertir la impopularitat, els diferents governs republicans van comprometre's a finançar un projecte que havia nascut d'una iniciativa privada, però que tenia com a objectiu reflexionar sobre les millores de «*la condition morale et matérielle*» dels treballadors.⁴⁶¹

⁴⁵⁷ Uns sectors de l'esquerra van esdevenir antiparlamentaris a redós de l'immobilisme ministerial de 1885. La diagnosi que en feren els sectors obrers va ser que la constitució de 1875 no permetia superar les crisis, un punt que va acostar-los als boulangistes. En Jacques NERÉ, *La Crise industrielle de 1882 et le mouvement boulangiste*, tesi doctoral de la Universitat de París, vol. II (2 vols.), 1959, pp. 298-300.

⁴⁵⁸ Ministeris de coalició entre moderats, progressistes i radicals que duraven molt poc i i que donaven una sensació de incapacitat i de deriva política. "La crise", *La Lanterne*, 30 de gener de 1882, p. 1.

⁴⁵⁹ Els boulangistes obtingueren només 42 electes amb uns 709.223 vots. En Jean-Marie MAYEUR, *Les débuts de la Troisième République, 1871-1898*, Seuil: París, 1973, p. 178.

⁴⁶⁰ Michelle PERROT, *Les ouvriers en grève. France, 1871-1890*, vol. II (2 vols.), École Pratique des Hautes Études: Mouton, 1974, p. 597.

⁴⁶¹ Veure la sessió del 16 de juny de 1887, "Procès-verbaux de la Commission d'organisation de l'Exposition d'Économie sociale à l'Exposition de 1889", dins de F¹² 3767 en AN.

Poc després que es promulgues la llei a l'agost de 1885 per demanar un crèdit per començar a tirar endavant els preparatius,⁴⁶² van sorgir veus que apuntaven a convertir l'efemèride del centenari en un expositor dels avenços socials. Una de les suggestions va provenir d'Émile Cheysson, antic director del servei de màquines a l'Exposició de 1867. Ja en l'última exposició parisenca, sota el comissariat general de Frédéric Le Play,⁴⁶³ es va promoure un guardó que recompensava les persones o entitats que havien contribuït a la cooperació laboral i al benestar de l'obrer.⁴⁶⁴ El 1864, Le Play ja havia destacat que «les expositions universelles offriraient, pour cette innovation un terrain tout préparé».⁴⁶⁵ No obstant el precedent, es volia anar un pas més enllà. En una carta oberta publicada al gener de 1886, Cheysson va mostrar-se favorable a aprofitar la cobertura internacional per mostrar «des progrès réalisés depuis un siècle, et la préoccupation du sort des travailleurs, auxquels sont dues toutes les merveilles étalées sous les yeux du public».⁴⁶⁶ La proposició llançada a l'opinió pública va ser considerada com el punt de partida per la proposta que va acabar-se per desenvolupar sota la presidència de Léon Say i la vicepresidència de Jules Siegfried.⁴⁶⁷

La qüestió social va presentar-se al públic amb el nom d'«économie sociale». En l'informe general de l'Exposició de 1900, Charles Gide, reaci al punt de vista dels promotors, va justificar-ne tanmateix la inclusió temàtica en declarar que «cette superbe science des richesses», referint-se a l'economia política, «rien dit au peuple de ses peines ni des moyens de les guérir, tandis que l'économie sociale lui parlait de tout cela».⁴⁶⁸ D'aquesta forma, l'economia social apareixia com una perspectiva de treball dels fluxos econòmics que tenia en compte els efectes de les revolucions industrials sobre la societat.

⁴⁶² El parlament va ratificar l'1 d'agost la decisió del dia anterior que s'havia aprovat en el Senat. El crèdit consistia en 100.000 francs. Veure: *Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés*, 2 d'agost de 1885, p. 4073.

⁴⁶³ Amb el càrrec, va recompensar-se el treball intel·lectual. Després de l'èxit de l'exposició, va ser designat senador vitalici per Napoleó III. Veure: Édouard VASSEUR, "Frédéric Le Play et l'Exposition universelle de 1867", dins de Savoye, Antoine i Cardoni, Fabien (coords.), *Frédéric Le Play. Parcours, audience, héritage*, Presses de Mines: París, 2007, 79-97.

⁴⁶⁴ "Rapport sur le nouvel ordre de récompenses", en Chevalier, Michel (dir.), *Rapports du jury international*, vol. I (13 vols.), Imp. Administrative de Paul Dupont: París, 1868, 361-369, p. 362.

⁴⁶⁵ Frédéric LE PLAY, *La Réforme sociale en France déduite de l'observation comparée des peuples européens*, vol. II (3 vols.), Plon: París, 1864, p. 38.

⁴⁶⁶ Émile CHEYSSON, "Exposition Universelle de 1889 (correspondance)" (23 de desembre de 1885, París), *Le Génie civil. Revue générale des industries françaises et étrangères*, 2 de gener de 1886, 135-137, p. 136.

⁴⁶⁷ En un primer moment, havia de ser una conferència, però va optar-se per una exposició. En Charles ROBERT, "Les origines de l'Exposition d'Économie sociale", *Bulletin de la participation au bénéfices*, n° 12, 1890, 72-79, pp. 76-77.

⁴⁶⁸ Charles GIDE, *Économie sociale. Les institutions du Progrès Social au début du XXe siècle*, L. Larousse et L. Tenin: París, 1905 [1900], p. 2.

El concepte no era nou, sinó que es remuntava al naixement de l'economia com a ciència moderna al primer terç de segle.⁴⁶⁹ Tanmateix, el concepte no estava del tot definit o, per ser més exactes, era excessivament polisèmic. En ser un enfocament metodològic, era un terme proteic, les definicions del qual estaven en pugna perquè amalgamava diversos punts de vista i sensibilitats. El 1829, Jean-Baptiste Say la considerava la forma més idònia per referir-se a «*économie politique*», a «l'étude que l'on a faite de la nature et des fonctions des différentes parties du corps social».⁴⁷⁰ Per un altre liberal com Charles Dunoyer, integrava tots els fenòmens que intervenien en l'economia de la societat,⁴⁷¹ és a dir, «toutes les industries qui approprient les choses aux besoins de l'homme» i «toutes celles qui s'exercent directement sur lui».⁴⁷² Els socialistes també tindrien una visió sobre el què era l'economia social vinculat a una visió progressista i triomfal de la societat. Segons el punt de vista de Constantin Pecqueur, era un sinònim de civilització, l'estudi de la qual havia de conduir a «la socialisation progressive des sources de la richesse, des instruments de travail, des conditions de bien-être universel».⁴⁷³ Poc abans de la revolució de 1848, François Vidal considerava l'economia social com la següent fase històrica.⁴⁷⁴ En tant que branca de la ciència social, «science du bonheur de l'humanité», l'economia social s'ocupava de les necessitats físiques.⁴⁷⁵ A finals de segle, el *communard* Benoît Malon va reafirmar-se en la posició d'una economia social com una eina metodològica «analytique et évolutionniste» del fet socioeconòmic.⁴⁷⁶ El conservadorisme catòlic

⁴⁶⁹ Fins i tot, podia ser anterior, tal i com demostra una traducció (bastant lliure) de *Politikeia* d'Aristòtil feta l'any V de la revolució feta per Jean-François Champagne. En ella, es fa referència al terme: «Le bien est le fin des arts et des sciences: le premier des biens est donc la fin de la première des sciences. Or celle science est l'économie sociale: le premier des biens se trouvent dans l'ordre politique. Ce bien est la justice, c'est-à-dire, l'utilité générale». En Champagne, Jean-François, *La Politique d'Aristote ou la science des gouvernements: ouvrage traduit du grec, avec des notes historiques et critiques, par le citoyen Champagne*, vol. I (2 vols.), Imp. Antoine Bailleul: Paris, 1797, p. 215.

⁴⁷⁰ Jean-Baptiste SAY, *Cours complet d'économie politique pratique, ou simple exposition des causes sous l'influence desquelles les hommes parviennent à user de leurs forces avec le plus de liberté, c'est-à-dire avec le plus de facilité et de puissance*, vol. I (2 vols.), Rapilly: Paris, 1828 (1828-1829), p. 2.

⁴⁷¹ Charles DUNOYER, *Nouveau traité d'économie sociale, ou Simple exposition des causes sous l'influence desquelles les hommes parviennent à user de leurs forces avec le plus de liberté, c'est-à-dire avec le plus de facilité et de puissance*, vol. I (2 vols.), A. Sautélet: Paris, 1830, p. 17.

⁴⁷² Charles DUNOYER, *Nouveau traité... op. cit.*, vol. II, p. 41.

⁴⁷³ Constantin PECQUEUR, "Avant-propos", d'*Economie sociale: des intérêts du commerce, de l'industrie, de l'agriculture et de la civilisation en général, sous l'influence des applications de la vapeur, machines fixes, chemins de fer, bateaux à vapeur, etc.* (obra que va rebre el premi el 1838 de L'Institut de France), vol. I (2 vols.), Désessart: Paris, 1839, v-XIX, p. XII.

⁴⁷⁴ «L'économie industrielle et commerciale a déjà commencé à absorber la politique; mais à son tour, elle sera prochainement, celle est inévitable, débordée, puis absorbée, par l'économie sociale». En François VIDAL, "Préface", de *De la répartition des richesses ou de la Justice distributive en Économie Sociale: Ouvrage contenant l'examen critique des théories exposées soit par les économistes, soit par les socialistes*, Libraire-Éditeur Capelle: Paris, 1846, 1-17, pp. 2-3.

⁴⁷⁵ François VIDAL, *De la répartition... op. cit.*, p. 25.

⁴⁷⁶ Benoît MALON, *Manuel d'économie sociale*, Derveaux: Paris, 1883, p. 185.

també va participar de la semàntica en fixar una accepció a partir de les ciències positives. Pel filantrop i juriconsult Firmin Marbeau, era la «science, une science exacte, qui doit avoir, comme la physique, ses principes et règles».⁴⁷⁷ Seguint uns criteris legalistes, establí que l'economia social es dividia en dues ciències, la legislativa, que integrava les branques de la història, el dret, l'estadística i l'economia política, i una ciència executiva, encarregada dels afers que concernien l'administració pública.⁴⁷⁸ En el marc de l'Exposició de 1867, Le Play va ser el qui va donar al concepte d'economia social les connotacions heurístiques que van fer fortuna entre els impulsors de la de 1889. Com va descriure-ho Charles Gide el 1909, «en face de l'Économie politique, science de la richesse», Le Play «fit une place à une autre science, celle de la vie heureuse, dont la richesse est un des éléments sans doute, mais dont la paix sociale et la stabilité, selon ses expressions, étaient les fondements».⁴⁷⁹

A les acaballes del Vuit-cents, tot el bosc conceptual va conduir a assimilar economia social amb pensament econòmic, però les divergències interpretatives acabaren per cristal·litzar-se en quatre grans tendències o escoles, cadascuna amb una visió particular dels fets socioeconòmics. Gràcies al cicle de conferències que la *Société chrétienne suisse d'économie sociale* (1889) va promoure entre l'hivern i la primavera de 1890, es té una idea més acurada de quin era l'estat d'opinió sobre l'economia social que predominava en els anys de l'Exposició, així com llurs característiques i punts de discordança. L'escola *leplayenne* apostava per fomentar «le rôle d'Institutions rectificatives d'un ordre économique fondé sur la recherche de l'intérêt particulier», com ara «sociétés de secours mutuels, sociétés pour la construction d'habitations ouvrières, corporations professionnelles libres, syndicats agricoles, assurances mutuelles, sociétés coopératives».⁴⁸⁰ Es mostrava totalment contrària a la intervenció de l'estat en els afers econòmics. La perspectiva que seguia era la del *self help* que s'havia desenvolupat a Anglaterra i que tenia com a base la filantropia.⁴⁸¹ Per tant, apostava pel patronatge i la

⁴⁷⁷ Jean-Baptiste-Firmin MARBEAU, “Avant-propos”, d'*Études sur l'économie sociale*, Comptoir des Imprimeurs Réunis: París, 1844, I-IV, p. I.

⁴⁷⁸ Jean-Baptiste-Firmin MARBEAU, *Études... op. cit.*, pp. 1-3.

⁴⁷⁹ Charles GIDE, “Les Expositions d'économie sociale. Passé et avenir (1867-1909)”, *La Réforme sociale*, nº 18, 16 de setembre de 1906, 349-358, p. 349.

⁴⁸⁰ Claudio JANNET, “Le socialisme d'État et la Réforme sociale” (conferència del 28 de febrer de 1890), dins de *Quatre écoles d'économie sociale. Conférences données à l'Aula de l'Université de Genève, sous les auspices de la Société chrétienne suisse d'Économie sociale*, Librairie Fischbacher: París, 1890, 3-53, pp. 33 i 35.

⁴⁸¹ Gaston STIEGLER, “Coup d'œil sur le socialisme contemporain” (14 de març de 1890), dins de *Quatre écoles... op. cit.*, 57-92, p.

tutela.⁴⁸² El programa de l'escola col·lectivista, una de les moltes branques del món socialista, per acabar amb les desigualtats tenia dos eixos: que tots els mitjans de producció fossin propietat col·lectiva i que els objectes de producció es disposessin a càrrec personal segons les necessitats.⁴⁸³ Això implicava que «le collectivisme ne songe pas à supprimer la propriété individuelle», sinó a circumscriure-la.⁴⁸⁴ L'estat havia de jugar un paper d'àrbitre, «l'unique fonction» del qual era «réglée sur les besoins».⁴⁸⁵ Els col·lectius més vulnerables, com infants i dones, havien d'estar protegits. També apostava perquè hi haguessin caixes de jubilació pels ancians i els invàlids.⁴⁸⁶ L'*École nouvelle* era la més recent i eclèctica: agrupava un conjunt de corrents i sensibilitats que no encaixaven ni en «l'école de la liberté», ni en «l'école de l'égalité» ni en «l'école de l'autorité».⁴⁸⁷ La tendència de la qual feia part Charles Gide s'inspirava en el moviment cooperativista que havia sorgit de l'*École de Nîmes*,⁴⁸⁸ i que desembocaria uns pocs anys després en la filosofia política del solidarisme.⁴⁸⁹ L'economia social s'havia de regir per la premissa de la «solidarité», entesa com «la coopération pour la vie».⁴⁹⁰ Abans d'arribar a aquest estadi de conscienciació, els solidaris o cooperativistes trobaven necessària la intervenció de l'estat tant per pal·liar els desajustos que havien provocat l'individualisme exacerbats com per frenar els embats revolucionaris.⁴⁹¹ En definitiva, es tractava de «réaliser la démocratie dans l'organisation sociale».⁴⁹² En quant a l'escola liberal, era la que tenia

⁴⁸² «Non seulement il doit assurer à ses ouvriers pendant leur séjour à l'atelier la sécurité corporelle et le respect de leur moralité, ce qui est un devoir de stricte justice; mais il a encore le devoir de charité de les aider autant que possible dans leurs nécessités physiques et morales et de propager le bien parmi eux». En Claudio JANNET, «Le socialisme d'État...», *op. cit.*, p. 39.

⁴⁸³ Gaston STIEGLER, «Coup d'œil...», *op. cit.*, pp. 80-81.

⁴⁸⁴ «Il a simplement pour but de la rendre exclusive du capital et de la limiter aux objets de consommation». En Gaston STIEGLER, «Coup d'œil...», *op. cit.*, p. 84.

⁴⁸⁵ Gaston STIEGLER, «Coup d'œil...», *op. cit.*, p. 84.

⁴⁸⁶ Gaston STIEGLER, «Coup d'œil...», *op. cit.*, p. 92.

⁴⁸⁷ Charles GIDE, «L'École nouvelle» (28 de març de 1890), dins de *Quatre écoles... op. cit.*, 101-154, pp.

⁴⁸⁸ Els fundadors van ser Édouard de Boyve, un apòstol social de fermes creences religioses, i Auguste Fabre, un fourierista convençut. Ambdós s'haurien conegut en les sessions nocturnes de la petita «chambrée» obrera de Nîmes que Fabre havia fundat després de la guerra de 1870 i que passaria a conèixer-se el 1884 com a *Société d'Économie Populaire* després de fusionar-se amb l'*Abeille nîmoise* de Boyve, fundada l'any anterior. El Congrés de les Societats cooperatives del Consum que va tenir lloc el 27 de juliol de 1885 a París va ser la presentació oficial de l'escola. Veure: Charles GIDE, *École de Nîmes. Cours sur la coopération au Collège de France, décembre 1925- avril 1926*, Association pour l'Enseignement de la Coopération: París, 1926, pp. 7-18.

⁴⁸⁹ «L'association coopérative aboutit à ce résultat original de permettre aux faibles de bénéficier de l'énergie des forts». En Charles GIDE, *L'idée de solidarité en tant que programme économique*, V. Giard et E. Brière: París, 1893, p. 15.

⁴⁹⁰ Charles GIDE, «L'École...», *op. cit.*, 101-154, p. 140.

⁴⁹¹ «Nous protestons contre ce détestable sophisme qui consiste à confondre l'individualité avec l'individualisme» i «nous ne saurions admettre l'expropriation violente de ceux qui possèdent». En Charles GIDE, «L'École...», *op. cit.*, 101-154, pp. 141 i 148.

⁴⁹² Charles GIDE, «De la coopération et des transformations qu'elle est appelée à réaliser dans l'ordre économique» (discurs pronunciat a l'obertura del Congrés internacional de societats cooperatives de

més recorregut.⁴⁹³ Per economia social, entenia l'assumpció, tan contestada en el final de segle, del liberalisme sociopolític clàssic: un ordre de tinença de les propietats.⁴⁹⁴ Per acabar amb les desigualtats, s'havia de «faire disparaître ou à réduire cette part de la force et de la fraude dans les affaires humaines».⁴⁹⁵ La solució, però, no passava per l'estat, el qual s'havia de quedar al marge de tot allò que concernien els afers individuals. Mitigar la bretxa de la riquesa només produïa una ansietat per les subvencions que desvirtuava les lleis del mercat i creava artificialment una bombolla.⁴⁹⁶

Aquesta radiografia permet fer-se un mapa de coordenades de les postures majoritàries que intervenien en l'opinió pública en els anys de l'Exposició. De la mateixa manera, la col·lecció de documents posa sobre la taula la disparitat de criteris, els punts de vista dels quals xocaven tant en les diagnosis com en els remeis. La confrontació s'aprecia perfectament en l'organització del projecte d'economia social. Encara que Cheysson declarés, en la carta que va fer pública, que «il faut compter avec tout le monde, les entrepreneurs, les ouvriers, les exposants, les puissances étrangères»,⁴⁹⁷ els promotors i organitzadors van mantenir una aproximació molt restrictiva de la pluralitat. Per «tous les hommes qui se sont occupés particulièrement des questions économiques et sociales» que havien d'integrar els comitès de les quinze seccions,⁴⁹⁸ la major part van ser economistes

consum al Palais de Trocadéro, París, 8 de setembre de 1889), *Revue d'Économie politique*, vol. 3, 1889, 473-496, p. 496.

⁴⁹³ Aquest era un tret que es volia subratllar: «les écoles nouvelles, nous dit-on, n'ont point de programmes définis; elles n'apportent pas de remède aux maux qu'elles dénoncent; elles ne disent pas comment on pourra dénouer les difficultés qui pèsent sur le présent». En Frédéric PASSY, “L'École de la liberté” (conferència del 9 d'abril de 1890), dins de *Quatre écoles... op. cit.*, 157-231, p. 161.

⁴⁹⁴ La propietat sempre havia existit: «la propriété s'est manifestée, nous ne l'ignorons pas, au début, sous d'autres aspects que de nos jours et elle a dans l'espace et dans le temps, passé par des phases très différentes». Per aquesta raó, no podia ser eliminada perquè trencaria l'equilibri del cos social: «le corps social, comme le corps humain, a sa constitution naturelle, ses organes nécessaires qui ne peuvent être supprimés sans porter atteinte à l'ensemble». En Frédéric PASSY, “L'École de...”, dins de *Quatre écoles... op. cit.*, pp. 173 i 170 respectivament.

⁴⁹⁵ Frédéric PASSY, “L'École de...”, *op. cit.*, 157-231, p. 176.

⁴⁹⁶ Frédéric PASSY, “L'École de...”, *op. cit.*, 157-231, pp. 216-217.

⁴⁹⁷ Émile CHEYSSON, “Exposition Universelle de 1889 (correspondance)” (23 de desembre de 1885, París), *Le Génie civil. Revue générale des industries françaises et étrangères*, 2 de gener de 1886, 135-137, p. 136.

⁴⁹⁸ Les comitès d'admissió finals van ser: «Section I: Rémunération du travail. - Section II: Participation aux bénéfiques. Associations coopératives de production. - Section III: Syndicats professionnels. - Section IV: Apprentissage. - Section V: Sociétés de secours mutuels. - Section VI: Caisses de retraites et rentes viagères. - Section VII: Assurances contre les accidents et sur la vie. - Section VIII: Epargne. - Section IX: Associations coopératives de consommation. - Section X: Associations coopératives de crédit. - Section XI: Habitations ouvrières. - Section XII: Cercles d'ouvriers. Recréations et jeux. - Section XIII: Hygiène sociale. - Section XIV Institutions diverses créées par les chefs d'exploitation en faveur de leur personnel. - Section XV: Grande et petite industrie. Grande et petite culture». En *Exposition d'Economie sociale. Enquête, Instructions et questionnaires*, Imprimerie Nationale: París, 1887, pp. 35-42.

i homes d'estudi reputats. Això significava que la major part de les cadires estiguessin ocupades per afins i professors de les escoles liberal i conservadora.

El sectarisme ideològic va posar-se de manifest quan Édouard Lockroy, el ministre de Comerç, d'Indústria i de les Colònies, que va acceptar després d'una entrevista amb els promotors el gener de 1887 engegar una exposició sobre economia social,⁴⁹⁹ va ser substituït per Lucien Dautresme com a conseqüència de la formació del gabinet Rouvier. En veure's en la llista definitiva de la sisena secció de l'exposició que s'havia fet pública a través del *Journal officiel*, la reacció de Benoît Malon va destapar el pla original que tenia en ment el ministre radical: incloure una comissió socialista. Pel que afirmava, Lockroy li havia garantit la potestat d'escollir els membres en «une commission socialiste composée exclusivement de socialistes et ayant pour tâche première de faire l'inventaire des idées et des tentatives de réformes sociales qui se sont imposées à l'opinion depuis le commencement du siècle».⁵⁰⁰ El nou ministeri, encara que també radical, va decidir aparcar els plans del seu antecessor en el càrrec. El rebuig ministerial a incloure una visió socialista de la qüestió social va ser el que va portar Malon a refusar el càrrec, ja que no tenia la més mínima intenció de ser la «comparse socialiste, dans une section économiste à tendances bourgeoises».⁵⁰¹ Les tibantors continuaren durant el govern Floquet, de posicions radicals més esquerranes, amb l'elecció subseqüent de Pierre Legrand al capdavant del ministeri. El 9 d'agost de 1888 va estipular-se una setzena secció que no s'havia contemplat en el programa original i que estaria dedicada a la intervenció de l'estat en els afers públics. Pels promotors i organitzadors, se sap que va ser una imposició del govern.⁵⁰² No en va, ho consideraven com «l'introduction du socialisme d'État dans l'exposition d'Économie sociale».⁵⁰³ Un cop més, l'ocasió posa de manifest que els promotors no tenien cap intenció de fer una exhibició inclusiva.

⁴⁹⁹ En un primer moment, havia de ser una conferència, però va optar-se per una exposició. En Charles ROBERT, "Les origines de l'Exposition d'Économie sociale", *Bulletin de la participation au bénéfices*, n° 12, 1890, 72-79, pp. 76-77.

⁵⁰⁰ S[imon]. DEYNAUD, "Le socialisme à l'Exposition de 1889", *La Revue socialiste*, vol. VIII, agost de 1887, 69-75, p. 71.

⁵⁰¹ Benoît HAMON, "Socialisme à l'Exposition", *L'Intransigeant*, 18 de juny de 1887, p. 1.

⁵⁰² Veure la carta de Georges Berger a Jules Simon, en data del 25 de juliol de 1888: «La création de la seizième section de l'exposition de l'Économie sociale nous est imposée. Une charge à fond de train a été faite dans un dernier conseil des ministres, contre le programme de notre exposition d'Économie sociale». Citat en Laure GODINEAU, "L'Économie sociale à l'Exposition universelle de 1889", *Le Mouvement social*, n° 149, 1989, 71-87, p. 86.

⁵⁰³ Veure la sessió del 23 de juny de 1888, "Procès-verbaux de la Commission d'organisation de l'Exposition d'Économie sociale à l'Exposition de 1889", dins de F¹² 3767, en AN.

El nou front va ser ràpidament capitalitzat i monopolitzat per persones amb posicions clarament antiestatistes.⁵⁰⁴ El punt de vista esbiaixat dels «plus redoutables adversaires cléricalo-monarchico-économistes de la République» va ser denunciat un altre cop per Malon, qui va declarar que «le ministère, trompé encore une fois par M. Berger, ne s'en doute peut-être pas, mais cette nomination, où n'entre ni un ouvrier ni un interventionniste, est une véritable provocation à la classe ouvrière» i afegia amb recança que després «on s'étonne que des flots de mécontents viennent grossir le courant plébiscitaire».⁵⁰⁵ De poc van valdre les queixes i les mencions al boulangisme. En l'acte de clausura, Claudio Jannet no va dissimular les maniobres que hi havia hagut per desbancar la proposta d'«un ministre plus ou moins en rapport avec les socialistes» que volia, «au sein de la grande Exposition», «faire une exposition spéciale» de «toutes les utopies socialistes». Amb orgull, reivindicava el triomf de la parcialitat: «ecarté tant de mal et qu'au lieu de cette pensée malsaine», el que s'havia tirat endavant, gràcies a l'autoritat de Cheysson, tenia com a fil conductor «une pensée éminemment généreuse, la pensée de son illustre maître Le Play».⁵⁰⁶

Amb aquestes premisses ideològiques i maniobres de passadís, va construir-se el projecte que va atreure riuades de badocs i curiosos que deambulaven pel recinte, entre els quals s'hi trobaven el joveníssim Gressent i el seu avi. Les idees van materialitzar-se en un «village ouvrier», és a dir, una colònia industrial. En establir comparacions amb l'Exposició que va tenir lloc el 1900 també a París, Charles Gide, un resolut enemic de la visió dels organitzadors, va elevar-ne el muntatge. Si «le palais de 1900 avait un peu trop l'aspect d'un musée», «en 1889 l'exposition de l'Économie sociale était bien mieux qu'un Musée social: c'était une Cité sociale, toute une petite ville qui avait poussée dans un coin de l'Esplanade des Invalides. C'était moins froid, plus pittoresque, plus vivant».⁵⁰⁷ La configuració de la colònia, que estava situada davant per davant del pavelló colonial, estava estructurada entorn d'«un cercle ouvrier avec ses dépendances et formant le centre

⁵⁰⁴ Frédéric Passy, economista d'orientacions liberals, va afirmar que Léon Donnat, president de la secció, i Yves Guyot, sots-president, eren «des adversaires résolus et convaincus des idées socialistes». En la sessió del 23 de juny de 1888, “Procès-verbaux de la Commission d'organisation de l'Exposition d'Économie sociale à l'Exposition de 1889”, dins de F¹² 3767, en AN.

⁵⁰⁵ Benoît MALON, “Le mouvement social en France et à l'étranger”, *Revue socialiste*, vol. VIII, setembre de 1888, 322-325, pp. 322 i 323-324.

⁵⁰⁶ Claudio JANNET, “L'organisation du travail d'après F. Le Play et le mouvement social contemporain, discours prononcé le 19 juin à la séance de clôture du Congrès d'Économie sociale”, *La Réforme sociale*, n° 95, 1 de desembre de 1889, 625-651, p. 640.

⁵⁰⁷ Charles GIDE, “Sixième partie. Économie sociale. L'Économie sociale au XIXe siècle”, dins d'*Exposition universelle de 1900. Rapports du Jury international*, vol. VII., *Introduction générale. Tome 5 et dernier*, (45 vols.), Imprimerie Nationale: París, 1902 (1902-1906), 1-332, pp. 9-11.

d'une agglomération de constructions destinées aux maisons ouvrières, dispensaire, café de tempérance, restaurant populaire».⁵⁰⁸ Com succeïa amb els pavellons colonials d'enfront, l'edifici volia convidar el visitant a endinsar-se en un univers tan exòtic com estrany, ple de prejudicis i idees preconcebudes. La centralitat de l'exposició no es trobava tant en la façana, que de ben segur devia provocar un gran impacte visual. Si s'hagués tractat d'un simple complex, la popularitat hagués estat circumstancial i vinculada a l'atractiu estètic, ja que una construcció d'aquelles característiques no tenia res d'innovador. En l'Exposició de 1867 ja van presentar-se prototips de ciutats obreres, com la «Maison modèle» de la *Société coopérative immobilière*.⁵⁰⁹ Des de llavors, arreu de França es trobaven colònies, com la «Cité Mame» de Tours, construïda a iniciativa de l'impressor Alfred Mame el 1869 gràcies a un dels premis que es concedien per a la millor de la harmonia social.⁵¹⁰

El que va esbalair, el punt que va merèixer l'aplaudiment unànime de la crítica, va ser la galeria interior.⁵¹¹ Els promotors tenien clar que la galeria havia de ser «la véritable originalité de la nouvelle Exposition».⁵¹² Gran part de l'èxit va raure en la forma d'exhibir-se. El que es pretenia no era, com s'havia fet en d'altres ocasions, apilar objectes descontextualitzats, com si es tractés a «l'image du musée de Cluny ou du musée de Kensington», sinó de donar-los-hi contingència a partir de la metodologia antropològica i etnogràfica perquè el visitant fos conscient que el nivell de vida havia millorat.⁵¹³ Hi havia l'ambició que els esforços que dipositaven anessin més enllà de la caducitat d'una exposició temporal.⁵¹⁴ En gran mesura, l'exposició va ser l'embrió del Musée Social que obriria les portes el 1894.⁵¹⁵ D'aquesta manera, havia de ser una atracció que servís tant

⁵⁰⁸ Sessió del 28 de juliol de 1887, “Procès-verbaux de la Commission d'organisation de l'Exposition d'Économie sociale à l'Exposition de 1889”, en A. N. F¹² 3767.

⁵⁰⁹ El complex, també va conèixer-se com a «maisons économiques Ferrand» en honor al seu constructor, l'arquitecte Stanislas Ferrand. En C[harles]. A[fred]. OPPERMAN, “Visites à l'Exposition universelle de 1867”, *Nouvelles Annales de la Construction*, n° 150, juny de 1867, p. 62.

⁵¹⁰ Mame va guanyar un dels premis que es concedien. En Chantal DAUCHEZ, “Alfred Mame. Cité ouvrière et institutions sociales”, *Société d'économie et de science sociales*, n° 149-150, 2009, 189-204.

⁵¹¹ «Si admirablement dirigé et mis en lumière» per «le magnifique groupe de l'Économie sociale», el qual «a obtenu tant de succès». En Alfred NEYMARCK, “Ce que la France a gagné à l'exposition de 1889”, *Journal de la Société statistique de Paris*, n° 31, 1890, 79-96, p. 81.

⁵¹² Émile CHEYSSON, “L'Économie sociale à l'Exposition universelle de 1889” (comunicació del 13 de juny al congrés d'Economia social per rebre els visitants), *La Réforme sociale*, n° 85, 1 de juliol de 1889, 1-19, p. 4.

⁵¹³ “L'histoire du travail”, *Bulletin officiel de l'Exposition Universelle de 1889*, n°5, 18 de desembre de 1886, 5-6, p. 6.

⁵¹⁴ Aquesta idea va ser l'embrió del Musée Social, fundat el 1894. Instigadors de l'exposició d'economia social com Cheysson i Say hi jugaren un paper capital. Veure: Janet HORNE, “Le Musée social à l'origine: les métamorphoses d'une idée”, *Le Mouvement social*, n° 171, 1995, 47-69.

⁵¹⁵ «L'accumulation de documents concernant l'organisation ouvrière à l'Exposition universelle de 1889, avait particulièrement frappé l'opinion publique On craignait la dispersion et la disparition finale de cette

per instruir com per meravellar.⁵¹⁶ Émile Cheysson tenia clar com de rellevant era una bona posada en escena: «le problèmes est autrement compliqué, lorsqu'on veut viser le grand public, et intéresser au passage ce visiteur pressé qui ne s'arrête pas à feuilleter des brochures ou des tableaux de chiffres». A fi de captivar el públic, va optar-se per presentar artísticament unes xifres que, en sec, eren carregoses.⁵¹⁷ Es volia evitar -més aviat dissimular- l'angle des del qual es presentava l'exposició, l'objectiu del qual era que els obrers quedessin «frappés et touchés de ce ben ensemble où l'on s'occupait tout le temps d'eux et de leur bien-être».⁵¹⁸ Per això, s'havia de conservar la sobrietat i transmetre la impressió de ser un espai seriós i imparcial.⁵¹⁹ Amb tot, el conjunt no donava marge a l'error. El que el visitant es trobava dins de la galeria era una oda al paternalisme. Els gràfics i les xifres estaven acompanyades per fotografies d'institucions patronals i socials,⁵²⁰ busts d'empresaris honorífics,⁵²¹ maquetes de colònies obreres, amb llurs esglésies, jardinetes i biblioteques.⁵²² Elements que havien d'estimular la idea que «les patrons, chefs d'usine, soient capables de dévouement».⁵²³

histoire en action de l'activité moderne». En Raoul CHARBONNEL, “Le Musée Sociale”, *Le Monde Illustré*, 18 de març de 1898, 226-228, p. 228. En el mateix article, es troba una descripció minuciosa del museu.

⁵¹⁶ L'exposició havia de «frapper les yeux du public», per això va optar-se per «diagrammes, plans en relief ou autres» formes d'exhibir les dades. En la sessió del 16 de juny de 1887, “Procès-verbaux de la Commission d'organisation de l'Exposition d'Économie sociale à l'Exposition de 1889”, en dins de F¹² 3767, en AN.

⁵¹⁷ «La commission a recommandé de traiter les diagrammes et les légendes ‘à l'effet’, en style décor, de tracer les courbes en gros traits, avec des tons très vifs». En Émile CHEYSSON, “L'Exposition d'Économie sociale en 1889 – Programme-situation actuelle”, *Revue des Institutions de Prévoyance*, febrer de 1889, 59-67, pp. 62 i 63 respectivament.

⁵¹⁸ Émile CHEYSSON, “Section XIV. Institutions patronales”, dins de Picard, Alfred (dir.) *Exposition universelle internationale de 1889 à Paris. Rapports du Jury international*. vol. XIX. *Groupe de l'Économie sociale. Seconde partie* (19 vols.), Imprimerie Nationale: París, 1891, 351-516, p. 356.

⁵¹⁹ «Ces détails matériels doivent être traités avec assez de sobriété pour que la malignité, même la plus malveillante, ne puisse s'y méprendre et y suspecter une arrière-pensée de réclame industrielle, mais ils ont pour objet de prévenir la monotonie banale des installations purement graphiques et de donner aux institutions patronales un cadre à la fois pittoresque et précis». En Émile CHEYSSON, “L'Exposition d'Économie sociale...”, *art. cit.*, p. 66.

⁵²⁰ Émile CHEYSSON, “L'Exposition d'Économie sociale...”, *art. cit.*, p. 65; ÍD., “Section XIV...”, dins de Picard, Alfred, *Exposition... op. cit.*, vol. XIX, p. 352.

⁵²¹ Émile CHEYSSON, “Section XIV...”, dins de Picard, Alfred, *Exposition... op. cit.*, vol. XIX, p. 352.

⁵²² Maurice TALMEYR, “La Exposición de Economía social en la Esplanada”, dins de Dumas, François Guillaume (ed.), *Revista de la Exposición universal de 1889*, Montaner y Simón Eds: Barcelona, 1889, 492-494, p. 494.

⁵²³ Jules MICHEL, *Exposé des bons rapports qui existent entre les patrons et les ouvriers dans la papeterie d'Annonay et dans la fabrique de chaux hydraulique du Teil (Ardèche)* (sessió del 19 de desembre de 1875, Société Internationale des Études Pratiques d'Économie sociale), Imprimerie P. Dupont: París, 1875, p. 6.

Tal i com desitjaven els promotors,⁵²⁴ Gressent va sortir ben alligonat de la visita a l'exposició. Les nocions que va fer-se de l'obrer i del treball es trobaven a l'origen de la idiosincràsia amb què, des de 1907, va pretendre salvar les contradiccions entre Capital i Treball que havia provocat la modernitat: amb una cooperació de les forces productores i l'organització social dels productors. Uns vectors que recorrerien tots els seus projectes. D'aquesta forma, el resultat de la visita va ser una cosmovisió sobre economia social eclèctica i sincrètica que combinava la informació que havia processat amb les idees republicanes que l'escola i el seu tutor alimentaven. La fe cega en què els individus podien prosperar en l'escalafó social gràcies als mèrits propis va sortir-ne reforçada. Era la creença en un món just, en un sistema l'ordre del qual no estava marcat per privilegis de sang, que es corresponia amb els principis que règim republicà fonamentava.⁵²⁵ Ell mateix provenia d'una família de camperols que havien intentat espavilar-se i fer fortuna.⁵²⁶ Tanmateix, hi havia unes diferències de fons en el punt de vista tant oportunista com radical respecte de la concepció que es presentava en l'exposició que responia al rebuig dels promotors a qualsevol idea d'intervenció estatal. En efecte, un oportunista com Jules Ferry considerava que l'estat havia d'estimular la paritat.⁵²⁷ En canvi, tant els seguidors de La Play com els «économistes» liberals abjuraven de la mà governamental. Els primers perquè creien que eren els filantrops els qui havien de pal·liar les diferències massa abruptes.⁵²⁸ Els segons, perquè veien una ingerència en les lleis rígides i inflexibles del mercat.⁵²⁹

A l'Exposició, Gressent també va perfilar una idea d'obrer idealitzada. En consonància amb els missatges republicans, el treballador era una persona esforçada, la suor del qual

⁵²⁴ Els organitzadors van bolcar-se perquè l'exhibició d'economia social tingués un caràcter pedagògic i didàctic, que fos una «leçon de choses». Sessió del 31 d'octubre de 1888, "Procès-verbaux de la Commission d'organisation de l'Exposition d'Économie sociale à l'Exposition de 1889", en A.N., F¹² 3767.

⁵²⁵ François EWALD, "La question sociale", dins d'Hamon, Léon (dir.), *Les opportunistes. Les débuts de la République aux républicains*, Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme: Paris, 1986, 149-162.

⁵²⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 12.

⁵²⁷ «L'État a une haute mission à remplir. Il est chargé, dans la limites des libertés, de faire disparaître, d'égaliser peu à peu les inégalités naturelles qui pèsent sur la classe laborieuse et la plus pauvre». En una intervenció de Jules Ferry al Senat del 25 de juliol de 1884, *Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Sénat*, 26 de juliol de 1884, p. 1344.

⁵²⁸ «Nous croyons que la liberté, malgré ses abus, malgré les graves inconvénients qu'engendrera toujours la concurrence, vaut mieux que la contrainte par le despotisme incohérent de l'Etat que vous voulez organiser». Intervenció d'Édouard Aynard el 4 de maig en el *Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés*, 5 de maig de 1899, p. 1292. De fet, apostava per una caritat moderna, és a dir, per la filantropia, com s'observa en «il serait bon d'établir un *Claraing House* de la charité» a Lió. En íd., *Lyon en 1889: introduction au rapport de la section d'économie sociale*, Imp. Mougin-Rusand: Lió, 1889, p. 25.

⁵²⁹ «Les choses sont comme elles sont, et tant pis si elles ne vous conviennent pas ainsi ; nous ne pouvons rien pour vous, frappez à côté». En Frédéric PASSY, "L'École de...", dins de *Quatre écoles... op. cit.*, p. 161.

l'havia de recompensar. Una sensibilitat que de nou vindria marcada per les expectatives que el seu avi tenia dipositades en ell:

Mon grand-père [...] voyait son rêve près de sa réalisation: je serais l'ouvrier par excellence, l'ouvrier total, conscient de ses droits et de ses devoirs, le citoyen-type. L'avenir, pour lui, était à l'ouvrier, non pas à l'ouvrier abruti des assommoirs, non pas l'homme à la blouse comme ce Thivrier qui venait en blouse à la Chambre, mais l'ouvrier instruit, libre, noble, entrant au Parlement avec une haute forme et des gants, maître de la science et des machines. Je voyais assez bien cet avenir.⁵³⁰

L'oubrer modèlic era l'antitesi dels personatges abandonats que les novel·les naturalistes representaven amb cruessa.⁵³¹ La imatge que es va projectar des de l'exhibició d'Economia social presentava un treballador virtuós, que no era carn de taberna, ni de cabaret, ni de bordell i és que, a l'alçada de 1889, eren molts els estigmes que la classe obrera carregava. Els alienistes havien vinculat els problemes d'alcoholèmia amb les teories de la degeneració racials.⁵³² No en va, des d'actituds benpensants s'havia associat la Comuna a «un monstrueux accès d'alcoolisme aigu».⁵³³ Els problemes amb la beguda havien arribat a constituir un tema de debat seriós en l'opinió pública. Estadístiques contemporànies sobre el consum ajuden a fer-se una idea dels hàbits populars: el consum mitjà d'alcohol pur anual era de 3,64 litres el 1885 i de 4,35 litres el 1900.⁵³⁴ De 1879 a 1911, el nombre s'havia disparat amb una mitjana de «4.500 débits nouveaux ouverts par an».⁵³⁵ El 1896, en el departament Seine-et-Marne, on residia la família Gressent, es

⁵³⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 41.

⁵³¹ Veure les referències sobre l'alcohol en l'obra de Zola: «l'ouvrier n'aurait pas pu vivre sans le vin, le papa Noé devait avoir planté la vigne pour les zingueurs, les tailleurs et les forgerons. Le vin dégrasait et reposait du travail, mettait le feu au ventre des fainéants». En Émile ZOLA, *L'Assommoir*, Charpentier: París, 1879, p. 277.

⁵³² «L'infériorité cérébrale, cause directe des excès de boisson, trouve son origine le plus souvent dans l'hérédité, en d'autres termes les buveurs sont des dégénérés; et cette autre: l'alcoolisme est une des causes les plus puissantes de la dégénérescence mentale, en d'autres termes les fils d'alcooliques sont des dégénérés». En Dr. [Paul-Maurice] LEGRAIN, *Hérédité et Alcoolisme. Étude psychologique et clinique sur les dégénérés buveurs et les familles d'ivrognes*, Doin: París, 1889.

⁵³³ Jules BERGERON, "Rapport sur la répression de l'alcoolisme", *Annales d'hygiène publique et de médecine légale*, n° 38, 1872, 5-72, p. 6.

⁵³⁴ Veure el gràfic: "Production, prix et consommation des alcools depuis 1850. Alcool pur", *L'Étoile bleue*, febrer de 1909, p. 26.

⁵³⁵ Amb la llei del 17 de juliol de 1880, el govern va permetre obrir locals sense permís, amb l'única regulació que la llei de l'oferta i la demanda. El 1879, hi havia «334,000 débits de boissons en France», mentre que el «31 décembre 1911, 482,704». Segons l'informe d'Eugène Guérin el 25 de juny de 1911 al Senat. En "Suite de la discussion du projet de loi relatif aux débits de boissons", *Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Sénat*, 26 de juny de 1915, 305-310, p. 306. Per a un major aprofundiment, veure: Jacqueline LALOUETTE, "La consommation de vin et d'alcool au cours du XIX e et au début du XX e siècle", *Ethnologie française*, vol. 10, n° 3, 1980, 187-302.

consumien per cap uns 167 litres de vi i uns 6,58 litres d'alcohol.⁵³⁶ Malgrat no ser de les més altes del país, són unes xifres que esborronen, si es tenen en consideració els esforços governamentals des de la dècada de 1890 per conscienciar els ciutadans des de ben petits a través de campanyes escolars.⁵³⁷ Alguns metges explicaven episodis de bevedors que colprien per la bestialitat.⁵³⁸ Els cabarets animaven a la vida dissoluta, a l'evasió, als plaers sensorials que permetien oblidar. Frédéric de Chirac, dramaturg de tall naturalista, va denunciar la situació de misèria a la qual es veien abocades les famílies que tenien un pare de família bevedor. La peça *Prostituée!* (1891) és colpidora en aquest aspecte: Pauline es veu en l'obligació de prostituir-se a fi de poder dispensar al fill malalt un tractament mèdic, ja que el marit gasta tot el salari en joc i beguda.⁵³⁹ Malgrat que els cabarets i tavernes actuessin com espais de sociabilitat,⁵⁴⁰ eren vistos per amplis sectors com uns antres de degradació moral.⁵⁴¹ Els organitzadors partien de tots aquests prejudicis: «l'ouvrier n'a que l'abominable "zinc" ou se consomment des liqueurs exécrales ou du café-concert qui débite des insanités».⁵⁴² D'aquesta forma, s'apostava

⁵³⁶ Henri SEMPÉ, *Régime économique du vin. Production, consommation, échanges*, París, 1898, pp. 82 i 83.

⁵³⁷ Thierry LEFEVRE, "La propagande antialcoolique en milieu scolaire au début du xxe siècle", *Revue d'histoire de la pharmacie*, n° 309, 1996, 143-150.

⁵³⁸ Com la d'un tal Joseph B., que es reconeixia «très fier de ses prouesses de buveur». Paleta de quaranta anys i pare de sis fills, va morir d'una congestió després de tres gots d'absenta quan, davant dels seus companys, hauria volgut repetir la gesta de beure'n dotze. Veure: Dr. [Paul-Maurice] LEGRAIN i PÉRÈS, A., *L'enseignement antialcoolique à l'école. 24 leçons, lectures, pensées, devoirs*, Fernand Nathan: París, 1899, p. 98.

⁵³⁹ Veure la ressenya de les obres de Chirac en: A. B., "Théâtres et livres. Théâtre réaliste", *L'Art social*, gener de 1892, 69-72, p. 69. La premsa benpensant va ser taxativa a l'hora de catalogar el teatre de Chirac de pornografia i d'atemptar contra la moral: «sous le fallacieux prétexte de théâtre réaliste, divers attentats à la pudeur ont été commis hier soir, et publiquement» perquè «les délits les plus caractéristiques, prévus et punis par l'article 330 du Code pénal, ont été commis en scène». En Adolphe MAYER, "Un scandale", *Le Soir*, 24 de desembre de 1891, citat en Yvan LECLERC, "En marge du naturalisme: le «théâtre réaliste» de Frédéric de Chirac", dins de Popovic, Pierre i Vigneault, Érik (dirs.), *Les dérèglements de l'art. Formes et procédures de l'illégitimité culturelle en France (1715-1914)*, Presses de l'Université de Montréal: Montréal, 2001, 247-263, p. 251. Chirac va morir mentre representava *Un viol, étude passionnelle*. «M. de Chirac y jouait le rôle d'un alcoolique en proie aux spasmes affolés du delirium tremens» i ningú va adonar-se que «de la pâleur croissante de l'acteur et ses contractions». En Le Diable boiteux, "Ceux qui se'n vont", *Gil Blas*, 14 de març de 1906, p. 1.

⁵⁴⁰ «Je soutiens», afirmava Proudhon, que «ces lieux de réunion [le café et le cabaret] valent plus pour la civilisation que la maison de prière, et qu'au lieu de les détruire, une police intelligente tendrait à en perfectionner l'usage». En Pierre-Joseph PROUDHON, *De la justice dans la Révolution et dans l'Église. Nouveaux principes de philosophie pratique*, vol. I (3 vols.), Librairie Garnier frères: París, 1858, p. 455.

⁵⁴¹ El cabaret, «tient pour les classes ouvrières, dans la société actuelle, la place de l'Église dans la société passé», cosa que era «un mal terrible». En Paul LEROY-BEAULIEU, *De l'état moral et intellectuel des populations ouvrières et de son influence sur les taux des salaires*, Guillaumin et Cie.: París, 1868, p. 74. Inclús per obreristes com Bakunin, «la révolution sociale seule aura la puissance de fermer en même temps tous les cabarets et toutes les églises». En Mikhaïl BAKUNIN, *L'Empire knouto-germanique et la Révolution sociale* [1871], *Œuvres*, vol. III (6 vols.), P.-V. Stock: París, 1908 (1895-1913), 7-178, p. 31.

⁵⁴² Étienne.-O[ctave]. LAMI, "Section XII. Cercle d'ouvriers. Récréations et jeux", dins de Picard, Alfred (dir.), *Exposition... op. cit.*, vol. XIX., 231-281, p. 233.

per una visió moralista de la vida del treballador que passava per amagar els aspectes més degradants de la societat i obviar els detritus del progrés. Per evitar caure en els vicis, s'havien de fomentar les «distractions saines et agréables, des éléments d'instruction sociale», com ara associacions gimnàstiques, corals o de tir.

Alhora, l'arquetip de Gressent també divergia de l'obrer militant i caricaturesc, tal i com l'encarnava a l'època el diputat socialista Christophe Thivrier, qui va presentar-se a la Càmera dels Diputats el 1889 amb la brusa blava i negant-se a treure-se-la tot i les amenaces d'expulsió. Un gest que va trasbalsar els diaris, els quals qualificaren l'acte d'«une vulgarité du plus mauvais goût» perquè era «réanimer la lutte de classes».⁵⁴³ L'animadversió que tant avi com nét tindrien cap al diputat podria venir marcada pel fet que Thivrier va fer campanya com a boulangista,⁵⁴⁴ amb tot el que això comportava i representava per als Gressent-Marteau. Més aviat, el seu model coincidia amb el que s'exposava en el pavelló. Els promotors ja havien pres la precaució de no representar «les Sociétés et cercles ouvriers» per les connotacions polítiques.⁵⁴⁵ Més aviat, el model de treballador que tenien en ment trobava un reflex en la figura d'Henri Tolain, únic membre de la comissió de l'exposició amb una trajectòria que podia considerar-se obrerista. Tolain havia estat un cisellador de bronze que va arribar a ser diputat i, des de 1876, ostentava el càrrec de senador. Entre 1863 i 1864, va lluitar per formar una candidatura obrera en ple Segon Imperi.⁵⁴⁶ També va ser un dels fundadors de la Primera Internacional (AIT) el 1871, però la seva posició contrària a la Comuna va considerar-se un acte de traïció, cosa que va valdre-li una defenestració amarga.⁵⁴⁷ Amb tot, més que un obrer de fàbrica, el seu

⁵⁴³ Ernest MONTUSÈS, *Le député en blouse*, E. Figuière: París, 1913, pp. 39-40.

⁵⁴⁴ Leslie DERFLER, *Paul Lafargue and the Flowering of the French Socialism, 1882-1911*, Harvard University Press: Harvard, 2009 [1998], p. 82.

⁵⁴⁵ En una de les trobades, Étienne-Octave Lami va referir-se textualment a «éliminer» els espais de sociabilitat obrera de l'exhibició per ser «un sujet de trouble par leur caractère de politique militante». En la sessió del 20 de gener de 1888, “Procès-verbaux de la Commission d'organisation de l'Exposition d'Économie sociale à l'Exposition de 1889”, en A.N., F¹² 3767.

⁵⁴⁶ Henri TOLAIN, *Quelques vérités sur les élections de Paris (31 de mai 1863)*, E. Dentu: París, 1863. Va ser un dels impulsors del *Manifeste des Soixante*, programa d'acció que defensava que «depuis 89, tous les Français sont égaux devant la loi». En “Manifeste des Soixante” (17 de febrer de 1864, *L'Opinion Nationale*), *Le Temps*, 18 de febrer de 1864, 1-2, p. 1. La seva idea de socialisme passava per una democratització plena de la societat. Compartia els mateixos valors i ideals que els republicans, de resultes d'això que advoqués per «l'union sérieuse, durable des démocrates sans distinction de classe ni de position». En Henri TOLAIN, “Aux rédacteurs”, *Le Temps*, 24 de febrer de 1864, 1-2, p. 1.

⁵⁴⁷ L'escriptor Jules Vallès en seria un dels crítics més despietats. «Spectacle douloureux! un homme de la hauteur de ce Tolain, qui, pour ne plus louer ses bras, vend son cerveau...». En Jules VALLÈS, “Les sénateurs de Paris”, *Le Cri du Peuple*, 20 de novembre de 1883, p. 1. «Pourvu qu'il ne coupe pas ce cordon-là, un matin - et qu'il ne lâche pas les blousiers comme il a lâché la blouse!». En ÍD., *L'Insurgé*, Charpentier et Cie.: París, 1886, p. 97.

perfil s'esqueia més al d'un treballador manual.⁵⁴⁸ Però el que interessava subratllar als republicans de govern era que la trajectòria de Tolain s'adequava a la honorabilitat, un valor tan apreciat pel règim de la «couche sociale nouvelle», uns estrats que treballaven sense «reconnaître d'autre supériorité que celle qui résulte de la vertu, du talent ou d'un service rendu».⁵⁴⁹ Era una carrera escrita a base de capacitats i mèrits, tot partint de la base que no pertanyia als estrats més desfavorits del medi obrer, com podien ser els miners. Com es veurà, aquest va ser un aspecte indestruïble del pensament sociopolític de Valois.

La crisi del "somni republicà" (1890 – 1895)

Les idees sobre el treball que va forjar-se a l'empara de Marteau i que l'Exposició, amb les maquinàries, diagrames i estadístiques que es desplegaven en la *Galerie des Machines* i en el pavelló de l'*Économie sociale*, va reafirmar, patiren una greu sacsejada quan va acabar l'escola primària. El 1890, Gressent va mirar als ulls a la vida i la va trobar lletja. El començament de la desil·lusió va tenir lloc quan va preguntar-se-li què era el que volia fer. La resposta que va donar va ser ferma i concisa: «je voulais étudier les sciences. Pourquoi? Pour étudier, pour savoir ce que c'est que l'homme». No obstant la vehemència i el convenciment, la resposta no va ser l'esperada. El seu tutor va apressar-lo a espavilar-se, a guanyar-se la vida.⁵⁵⁰ Quan Gressent va ingressar a l'educació primària, imperava la llei sobre el treball de 1874, la qual estipulava que l'edat amb què els infants podien començar a treballar a qualsevol taller –entès com a indústria de qualsevol mida- era a partir dels dotze anys,⁵⁵¹ però, mentre cursava els estudis

⁵⁴⁸ Vallès el descriu com un «plébéien émancipé» que «il a la peur du travail qui salit les mains». En Jules VALLÈS, *L'Insurgé... op. cit.*, p. 96.

⁵⁴⁹ Léon GAMBETTA, "Discours prononcé le 22 décembre 1878" (teatre Château-d'Eau, París), en *Discours et... op. cit.*, vol. VIII., 1883, 292-296, p. 296.

⁵⁵⁰ «On s'est demandé alors si je n'avais pas déjà beaucoup trop lu. On m'a montré qu'un garçon dans ma situation avait à chercher comment il gagnerait sa vie». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 65.

⁵⁵¹ L'article 2 era resolutiu: «les enfants ne pourront être employés par les patrons ni être admis dans les manufactures, usines, ateliers ou chantiers avant l'âge de douze ans révolus». Només podien emplear-se infants de deu anys «dans les industries spécialement déterminées». En "Loi sur le travail des enfants et des filles mineures dans l'industrie (19 mai 1874)", dins de Le Crom, Jean-Pierre (dir.), *Deux siècles de Droit du travail. L'histoire par les lois*, Éditions de l'Atelier: París, 1998, 57-59, p. 57. Aquestes excepcions, aprovades el 25 de març i l'1 de març de 1877, eren: «1° Dévidage de cocons; 2° Filature de bourre de soie; 3° Filature de coton; 4° Filature de laine; 5° Filature de lin; 6° Filature de la soie; 7° Impression à la main sur tissus; 8° Moulinage de la soie; 9° Papeterie (les enfants de 10 à 12 ans ne peuvent être employés au triage de chiffons); 10° Retordage de coton; 11° Tulle et dentelles (fabrication mécanique des); 12° Verrerie; 13° Dévidage de coton; 14° Corderie à al fendue». En *Le travail des enfants et des filles mineures dans l'industrie: loi du 19 mai 1874, règlements d'administration publique, circulaires, instructions ministérielles, décisions judiciaires*, textos reunits i comentats per Bouquet, Louis, Berger-Levrault: París, 1885, p. 8.

elementals, van aprovar-se les lleis Ferry el març de 1882 que allargaven el període educatiu als tretze anys i, conseqüentment, retardaven en un any l'ingrés dels infants al món laboral.⁵⁵² La mediació de la seva àvia i del director de l'escola, amic de Marteau, va valdre-li una pròrroga en un curs especial que compartí amb dos alumnes més.⁵⁵³ Tanmateix, llavors va presentar-se-li la mateixa disjuntiva. Aquesta vegada, la discussió va involucrar familiars i amics, els quals es posaren de part de l'avi.⁵⁵⁴ Un altre cop, les intervencions dels mitjancers van aconseguir ablanir l'ancià republicà, qui va transigir i acceptà que es matriculés a un curs professional a l'*École Diderot* de París, on havia obtingut una beca de tres anys.⁵⁵⁵

La reacció del seu tutor i de la major part dels que l'envoltaven el va deixar atònit. Va ser el primer contacte amb la lògica que va imposar-se a redós de la consolidació del sistema liberal-capitalista: la de fer fortuna. Per estupor seu, Gressent va adonar-se que els mecanismes motrius de la societat contemporània no eren les idees, sinó el diner. Va aprendre fatídicament que «dans un siècle dont la loi est celle de l'argent», el cultiu de la intel·ligència estava en funció del cabdal: «un jeune homme qui a le goût de la science désintéressée, et qui est totalement dépourvu de fortune, n'a presque aucune chance d'atteindre les buts qu'il se propose».⁵⁵⁶ La majoria de consells l'instaven a trobar un ofici, perquè en els temps que corrien «on doit penser à gagner de l'argent».⁵⁵⁷ De res li valia apel·lar les proclames democràtiques sobre la ciència i el progrés. El que interessava a uns republicans com el seu avi no era el saber en ell mateix, sinó els rèdits, els profits, que podien extreure's dels avenços científicotècnics.⁵⁵⁸ Era el materialisme inherent al progrés, no el coneixement, el que es trobava en el cor de la societat burgesa, la columna vertebral de la qual la constituïen totes aquelles classes mitges de petits propietaris, comerciants, arrendataris i propietaris que Balzac, amb una ironia subtil, va descriure com

⁵⁵² La llei Ferry va convertir una escolarització formal o temporal en efectiva. Michel ÉLIARD, *La fin de l'école*, PUF: París, 2000, p. 45.

⁵⁵³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 65.

⁵⁵⁴ «Parents et amis sont coalisés contre ma folie, et l'on me démontre que mes idées sont des idées de l'autre siècle, qu'elles ne conduisent à rien de positif». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 65.

⁵⁵⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 66; ÍD., «Le «cas Valois»», *Le Nouvel Âge*, 20 de setembre de 1936, 20-27, pp. 24-26. Yves Guchet va afirmar que l'estada l'havia fet a «l'école Bouille». En Yves GUCHET, *Georges Valois... op. cit.*, p. 14. Una afirmació que, inspirada pel text de Guchet, seria represa per Jean-Claude DROUIN, «Georges Valois...», dins de Merlio, Gilbert, *Ni droite ni gauche... op. cit.*, p. 76.

⁵⁵⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 64.

⁵⁵⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 65.

⁵⁵⁸ «Mon grand-père, que j'essaie de séduire au nom delà Science, mère de la démocratie, regarde la science pure comme un luxe d'homme riche; la science qui l'intéresse est celle qui fait les machines, et les machines, finalement, font l'argent». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 65-66.

un món en què «l'épicièr devient certainement pair de France».⁵⁵⁹ Acabat d'entrar en l'adolescència, el jove va trobar-se un camí truncat o, si més no, ple d'obstacles que impedièn que prosseguís en els estudis de matemàtiques i química que tant l'interessaven. La seva set era vista com un caprici, com un desig inabastable, perquè «la science que je désire n'est une carrière que pour les gens qui ont leur fortune faite».⁵⁶⁰ Com afirma Saccard, l'especulador i antiheroi de *l'Argent*, «rien n'était possible sans l'argent, l'argent liquide qui coule qui pénètre partout, ni les applications de la science, ni la paix finale universelle».⁵⁶¹ L'asseveració no anava desencaminada. A l'època, eren molts els científics que es queixaven d'enveges i d'un sistema de promoció nefast. El químic Henri Bouasse va denunciar la plaga de mediocres i ignorants que pul·lulaven per l'*Académie des Sciences*,⁵⁶² en la qual mai va poder ser-ne membre. Aquesta situació topava frontalment amb un discurs públic en què la ciència ocupava un lloc preminent perquè qualsevol avenç era motiu d'orgull nacional després de la desfeta de 1870. Encara que fos per mostrar al món que França continuava essent un referent, els governs republicans promocionaren enormement el desenvolupament científic, ja fos per mitjà de congressos o en guardons.⁵⁶³

La negativa a seguir estudiant, que no provenia d'un monàrquic, d'un home arrelat als privilegis d'antany, sinó d'un prohoms de Jouarre, republicà fins a la medul·la i tinent d'alcalde de la Tercera República, va esbardellar-li les il·lusions que tenia dipositades en el règim. Els principis que tenia tan assumits van començar a trontollar. A partir d'aleshores, va advertir la fragmentació del cos social, la frontera invisible que separava els individus en col·lectivitats en funció de les rendes. Va prendre consciència que la gran família republicana no existia com una unitat homogènia, com havia cregut i li havien fet creure. D'una forma tan nítida com dolorosa, la societat va aparèixer-li desposseïda de l'harmonia funcional, paternalista i regulada amb què l'exposició seccionada en classes. Pel que explica, l'escola professional va contribuir notablement a atiar-ne la intuïció.

⁵⁵⁹ Honoré de BALZAC, "Avant-propos" (París, juliol de 1842), dins de *La Comédie humaine. Œuvre complète*, vol. I (17 vols.), Furne: París, (1842-1848), 7-32, p. 11.

⁵⁶⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 65-66.

⁵⁶¹ Émile ZOLA, *L'Argent*, Charpentier: París, 1891, p. 132.

⁵⁶² Assenyalava que l'estat de la ciència a França es trobava en un estat de «décadence complète». En Henri BOUASSE, *Bachot et bachotage. Étude sur l'enseignement en France*, Tolosa, 1910, p. 225. El 14 de febrer de 1911, va donar suport a una manifestació d'estudiants de Tolosa, els quals havien organitzat un «chahut» a un professor de ciències naturals que acabava de guanyar la plaça com a mesura de protesta pel sistema en què, des de París, s'organitzava l'ensenyament. Veure: A. C., "L'incident de la Faculté des Sciences", *L'Express du Midi*, 15 de febrer de 1911, p. 11.

⁵⁶³ Robert FOX, *The savant and the State. Science and Cultural politics in Nineteenth-century France*, The Johns Hopkins University Press: Maryland, Baltimore, 2012, pp. 227-231.

D'una banda, perquè la major part tant del professorat com de l'alumnat professaven idees obreristes.⁵⁶⁴ De l'altra, perquè va tenir una topada negativa amb les dinàmiques del règim republicà que van infondre una nota de ressentiment en la ferida oberta pel desengany: arran d'una manifestació contra la qualitat del menjar, va ser expulsat de l'escola. La sortida forçada va valdre-li la convicció que «on n'aurait pas fait cela à des bourgeois».⁵⁶⁵

El desencís que va patir, fruit de la incomprensió familiar i del mal tràngol estudiantil, mereix una atenció especial per la transcendència que va tenir en el desenvolupament de la seva presa de posició política posterior. L'episodi va suposar l'inici de la seva croada personal contra el diner,⁵⁶⁶ el fil conductor que donaria sentit a tota la seva trajectòria ideològica.⁵⁶⁷ Tot i la rellevància quasi fundacional, aquest capítol de la seva biografia ha passat bastant desapercebut quan, precisament, si s'hi aprofundeix, resulta ser molt esclaridor de cares a comprendre els paràmetres mentals del personatge. Un altre cop, les raons que expliquen aquesta imperceptibilitat es troba en la forma superficial en què el reflecteix en les memòries. De bones a primeres, Valois planteja el seu refús cap al republicanisme com la reacció a una situació que desaprovava o, com va declarar, una «protestation à la face de l'univers».⁵⁶⁸ Tanmateix, per comprendre com va produir-se aquesta aversió profunda cap a la modernitat, és necessari entendre la nova presa de posició no com una ruptura, sinó com un traspàs. El que pot semblar una incoherència, és en efecte una reafirmació. De forma espasmòdica, el mateix interessat ho deixa entreveure i matisa l'asseveració amb què ordeix el relat en insinuar que la seva nova presa de consciència era en efecte una radicalització: «je le poussais à ses dernières conséquences

⁵⁶⁴ Com va relatar, alguns familiars li desaconsellaren entrar en una escola industrial precisament perquè els centres «mettent des idées fausses dans la tête des enfants». Un judici que Valois corroboraria posteriorment: «ce n'était pas mal jugé, je le dis trente ans plus tard, car les écoles industrielles ont fourni un large contingent au socialisme et à l'anarchie, au siècle passé». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 67. Un exemple del que es referia l'aporta el cas del diputat del Sena i Marne entre 1906 i 1910 pel partit socialista (inscrit en el grup parlamentari dels socialistes unificats), André César Dubois, obrer metal·lúrgic de professió, fundador de la *Chambre syndicale des ouvriers et employés de chemins de fer* el 1890, dissenyador a la *Compagnie des chemins de fer* de la PLM i expulsat després de la vaga de 1891, qui va ser professor de l'*École Diderot* durant aquells anys. En Jean-Marie MAYEUR i Alain CORBIN (dirs.), *Les parlementaires de la Seine sous la Troisième République*, vol. II. *Dictionnaire biographique* (2 vols.), Publications de la Sorbonne: París, 2001 (1981-2001), pp. 210-211.

⁵⁶⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 67.

⁵⁶⁶ «Je le reproche au capital et au capitalisme qui ont donné aux miens des idées qu'il faut détruire». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 64.

⁵⁶⁷ Un tercer volum de memòries havia d'aparèixer publicat sota el títol de *Conquête de sa liberté contre se majesté l'argent*, el qual no va publicar-se. Algunes idees esbossades el 1939 confirmen la fixació ja passada la maduresa. Veure: Georges VALOIS, "Travail", *Le Nouvel Âge*, 11 de juliol de 1939.

⁵⁶⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 64

[l'amour de la Révolution], et voilà tout».⁵⁶⁹ Encara que sigui de forma somorta, Valois ho presenta no com un trencament, sinó com una translació.

El que pot semblar una incoherència, és en efecte una reafirmació. El despertar del somni republicà, l'esclat de la bombolla amb què, se suposa, havia cregut tan fermament, no va ser una cesura, sinó una translació. L'experiència del desencantament ha de servir per endinsar-se en la mentalitat del personatge i avaluar-la sota els efectes dels estímuls pràctics. L'experiència del desencantament és un túnel que permet escodrinyar més a fons la cosmovisió que fins aleshores havia mantingut perquè, en entrar amb confrontació amb les vicissituds empíriques, els esquemes mentals es posen a prova. La ideologia queda despallada dels elements menors, accessoris i secundaris. És davant dels dilemes quan es discerneix amb més exactitud quina jerarquia hi ha entre valors, quines són les idees prioritàries del personatge i si hi es produeixen paradoxes entre el pensament i l'actuació. En definitiva, se separa el gra, el cor de la cosmovisió, de la palla, és a dir, dels discursos justificadors i de les superfluitats. Això no obstant, no significa que les queixes, més enllà de la lectura i de les percepcions que pogués concloure de les vivències negatives, no tinguessin una contingència històrica real: abans de 1914, només un alumne de primària sobre 2.000 passava a secundària.⁵⁷⁰ De fet, la instrucció estava destinada més a l'educació cívica que a promoure la mobilitat social.⁵⁷¹ La retòrica sobre els mèrits i les capacitats amagava una preservació aclaparadora de les diferències de classe: el 1904, només 12 de 722 estudiants havien aconseguit, gràcies a l'escola, ascendir en l'escalafó social.⁵⁷² No en va, la meritocràcia no estava renyida amb la concepció elitista de la burgesia que volia convertir-se en la classe dirigent.⁵⁷³

Encara que de forma perceptiva i no qualitativa Gressent fos conscient de les fal·làcies discursives de l'escola republicana, el desencís no explica perquè, tot i el trencament amb la ideologia republicana, continués conservant els principis i valors que havien modelat la seva *Weltanschauung*. Interpretar-ho només com la realització de la perversió del sistema liberal-capitalista, com l'efecte immediat d'haver-se adonat del decalatge que existia entre la imatge triomfalista que es projectava des dels altaveus oficials i les

⁵⁶⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 101.

⁵⁷⁰ Alain DALANÇON, *Histoire du SNES*, vol. I. *Plus d'un siècle de mûrissement des années 1840 à 1966/67* (2 vols.), IRHSES: París, 2003 (2003-2007), p. 12.

⁵⁷¹ L'escola era segregava i defensava uns «intérêts de classe bien compris». En Yves CAREIL, *École libératrice, école inégale*, Syllepse: París, 2002, p. 17.

⁵⁷² Jean-Pierre TERRAIL, *La Scolarisation de la France, critique de l'état des lieux*, La Dispute: París, 1997, pp. 23-24.

⁵⁷³ Jérôme KROP, *La méritocratie républicaine: élitisme et scolarisation de masse sous la IIIe République*, prefaci de Chanut, Jean-François, Presses Universitaires de Rennes : Rennes, 2014, pp. 105-124.

dinàmiques amb què funcionaven els engranatges del règim, és quedar-se amb una anàlisi superficial en què es redueix Valois a una víctima del sistema. És acceptar sense resiliència, donar per vàlid (més aviat, empassar-se), el relat que l'autor construeix com a encarregat de la casa editorial d'AF, cosa que impedeix entrar a fons en les contradiccions inherents a la cosmovisió que van emergir amb el desencís i que ajuden a entendre millor una evolució que apareix com a tortuosa i inconnexa. El que pot semblar una posició ideològica contradictòria resulta ser un factor clau que explica les polítiques successives des d'una perspectiva congruent. Amarat per l'esperit democràtic del mèrit com a recompensa per l'esforç ardu, Gressent va topar-se amb una realitat que havia substituït els privilegis de sang pels privilegis del diner. Valois presenta el seu viratge com el fruit d'unes circumstàncies exògenes que ell no podia controlar ni dirigir. Amb «l'appétit âpre de la Science», explica com «je me voyais invité de tous côtés à gagner de l'argent». Una situació injusta que responia a la paradoxa insalvable: «le monde de l'esprit ne s'ouvre aisément qu'à l'argent, qui le méprise».⁵⁷⁴

Tanmateix, l'antinòmia que ajuda a comprendre la trajectòria ulterior de Gressent no prové tant dels factors exògens -la descoberta del funcionament del sistema liberal-capitalista-, com d'un altre desquadrament que troba la seva raó de ser en l'actitud del personatge, en la dissensió entre discurs i actuació. El conflicte va produir-se, i aquí es beslluma la paradoxa que ha de servir com a desllorigador per comprendre el traspàs, quan va optar per no fer cas al seu tutor, qui l'instava a trobar un ofici i a desenvolupar-se en el món del treball, un consell que no era descabellat, sinó que es trobava en plena sintonia amb les idees que ambdós deien professar. Com a republicà fill d'una petita burgesia popular, Marteau va posar-li els exemples d'homes de província que havien fet carrera i havien ascendit socialment fins a tenir un lloc privilegiat en la societat: «on m'a dit l'histoire de Boucicaut, de Félix Potin et d'un nombre considérable de gens qui sont arrivés à Paris en sabots et qui en sont sortis en carrosse».⁵⁷⁵ Eren homes fets a si mateixos que havien treballat fins a aixecar emporis comercials. Nogensmenys, no va seguir el camí que la dinàmica que l'havia conduït a creure en la meritocràcia del règim semblava dictar-li. Tot el contrari: escull una opció diametralment oposada, que era la de l'estudi, un estudi com a refugi del treball. Ell mateix confessa que esdevenir professor no era el

⁵⁷⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 99.

⁵⁷⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 65.

que tenia en ment,⁵⁷⁶ però, tot i així, guanyar una plaça de funcionari hagués estat una bona forma de reivindicar les seves aptituds.

La resistència a endinsar-se en el món laboral va conduir-lo a acceptar uns posicionaments obreristes que el van allunyar d'un règim que havia admirat. A l'*École Diderot*, l'expulsió hauria estat la prova que va confirma-li els judicis sobre la hipocresia del republicanisme, la qual s'explicaria per la seva condició d'obrer. Aquesta afirmació s'ha de posar en quarantena. Primer, perquè el seu avi era un rendista provincià. Segon, perquè l'escola professional on va accedir no era un establiment destinat a la instrucció de quadres tècnics sortits de la burgesia, sinó a la formació d'obrers preparats.⁵⁷⁷ La major part de l'alumnat que ingressava al primer curs a finals de segle tenia uns orígens familiars populars on una sisena part eren descendents d'obrers no qualificats. Gairebé la meitat dels alumnes tenien pares obrers (47,1%), mentre que la resta del gruix es dividia entre una parentela d'artesans (28,3%) i de petits comerciants (16,9%).⁵⁷⁸ Originalment, l'*École Diderot* va ser fundada com a *École municipale pour apprentis* el gener de 1873 i es presentava com «une école professionnelle en même temps qu'une école primaire» que tenia per finalitat formar «des ouvriers pour tous les métiers concernant le travail du fer et du bois, comme serruriers, ajusteurs, mécaniciens, forgerons, tourneurs sur métaux, menuisiers, modeleurs, ébénistes».⁵⁷⁹ Quan Gressent va entrar-hi amb catorze anys el 1892, la institució es coneixia com a *École municipale professionnelle Diderot*, nom que adoptà el febrer de 1884, i havia canviat el programa formatiu, però no l'objectiu de ser un centre per les classes populars.

Sembla idoni fer una petita menció al programa educatiu del centre a fi de dirimir millor quin paper va jugar en la formació ideològica de Gressent. Des de la dècada de 1880, la institució es trobava al bell mig del conflicte entre el ministeris de Comerç i el d'Instrucció Pública sobre les competències en l'ensenyament de la formació professional. Quan Octave Gréard va fundar-la el 1873, tenia en ment posar en marxa una formació bàsica, «un certain ensemble de notions scientifiques, immédiatement

⁵⁷⁶ «On m'oppose qu'elles [les bourses d'études] ne me serviront qu'à végéter dans le professorat, que j'ai d'ailleurs écarté moi-même». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 66.

⁵⁷⁷ El plantejament que tenia l'*École Diderot* entre 1890 i 1900 era «une réduction, de l'enseignement, scientifique et technologique et une spécialisation immédiate par suppression de la rotation dans divers ateliers». El que es buscava era formar mà d'obra qualificada: «c'est l'ouvrier qualifié de l'expansion industrielle qu'il s'agit de former et non l'ouvrier technicien destiné à devenir contremaître, chef d'atelier, ou sous-ingénieur», segons Bernard CHARLOT i Madeleine FIGEAT, *Histoire de la formation des ouvriers, 1789-1984*, Minerve: París, 1985, p. 149.

⁵⁷⁸ Dades per l'any 1875. Bernard CHARLOT i Madeleine FIGEAT, *Histoire... op. cit.*, p. 160.

⁵⁷⁹ «École municipale d'apprentis de Paris», *Bulletin administratif de l'instruction publique*, vol. 16, n° 321, 1873, 908-909, p. 908.

utilisables, non impossibles à grouper et à enseigner sous la forme la plus simple et la plus élémentaire». No es tractava de substituir el taller per l'escola, sinó de donar a una formació bàsica des de les aules: «le travail industriel peut ainsi, déjà, être rapporté à quelques opérations fondamentales, telles que dresser ou aplanir, ajuster, tourner».⁵⁸⁰ A partir de 1890, sota la direcció de Émile Kern, l'*École Diderot* va reforçar la formació pràctica en contra dels estudis més generals de cultura.⁵⁸¹ Com va palesar l'estudiant expulsat en les memòries, s'havia de convertir en un instrument al servei de la tècnica: «j'accepte provisoirement d'être une machine à faire des machines».⁵⁸²

El que hi havia en joc darrera de les picabaralles entorn dels atributs ministerials era un combat per l'hegemonia entre dues concepcions, ambdues burgeses, sobre el rol que havia de tenir l'obrer en la societat moderna.⁵⁸³ En el mateix any en què va entrar per cursar la instrucció industrial, l'enfrontament de les dues nocions va palesar-se en el consell municipal de París entre Alphonse Darlot, conseller municipal del III districte de París (Sainte-Avoye), president del consell de supervisió i de perfeccionament de l'*École Diderot* i defensor d'una educació especialitzada; Jean-Baptiste Piperaud, director d'institució, també conseller municipal del IV districte (Saint-Gervais), qui era partidari d'una educació secundària superior pels obrers, i Athanase Bassinet, exconseller municipal del XV districte de la ciutat (Necker) i empresari d'obra pública.

Darlot: Le ministère de l'Instruction publique forme des bacheliers, des instituteurs: il ne fait pas d'ouvriers.

Piperaud: Nous voulons faire des ouvriers instruits.

Darlot: D'accord, mais l'ouvrier qui a reçu une instruction trop complète n'est plus un bon ouvrier.

Bassinot: Le parchemin empêche de manier l'outil.

Darlot: [...] Ce qu'il nous faut, c'est non de petits bacheliers, mais des forgerons, des mécaniciens, des ouvriers, en un mot.⁵⁸⁴

⁵⁸⁰ Original de Louis Guémied en *La Revue de l'enseignement*, citat en Ferdinand BUISSON, *Dictionnaire pédagogique et instruction primaire*, 1r part, vol. II (5 vols. i 2 suplaments), Hachette: París, 1888 (1882-1893), pp. 1824-1825.

⁵⁸¹ Yves LEGOUX, *Du compagnon au technicien. L'École Diderot et l'évolution des qualifications 1873-1972. Sociologie de l'enseignement technique français*, Technique et Vulgarisation: París, 1971, pp. 177-179.

⁵⁸² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 66.

⁵⁸³ Bernard CHARLOT i Madelaine FIGEAT, *Histoire... op. cit.*, pp. 147-155.

⁵⁸⁴ "Ajournement d'un projet de modification du régime des écoles manuelles d'apprentissage" (fragment del procés-verbal de la sessió del 14 de març de 1892), dins de Lambeau, Lucien (ed.), *L'Enseignement professionnel à Paris, recueil annoté contenant les discussions, délibérations, rapports du Conseil municipal de Paris*, vol. III. *De 1892 à 1895*, (5 vols.), Ville de Paris, monographies municipales: París, 1899 (1898-1900), 43-51, p. 47.

La pugna sobre quina havia de ser la formació dels treballadors s'ha d'emmarcar en les diferents nocions que des de l'economia social es tenia del que havia de ser el bon obrer. Els republicans progressistes del ministeri d'Instrucció Pública apostaven per una visió holística de l'ensenyament professional. L'exercici del treball era una disciplina més d'un programa general. Era un punt de vista intervencionista, en què el paper de l'estat era el de regulador de la formació de la mà d'obra disponible en el mercat.⁵⁸⁵ En canvi, el ministeri de Comerç tenia una visió oposada. La formació s'havia de correspondre a les necessitats dels patrons. Curiosament, va ser Édouard Lockroy, el republicà radical que va emprendre gestions perquè el socialisme pogués tenir veu en el pavelló de l'Exposició de 1889, qui més interès va posar des de 1886 perquè es tirés endavant un ensenyament tècnic desvinculat del ministeri d'Instrucció Pública.⁵⁸⁶ Segons els criteris dels "industrials", la finalitat de les escoles professionals era formar un obrer «en pleine possession de toutes les habilités de son métier», per aquest motiu, es requeria d'un ensenyament «non pas entre les mains d'une administration toute-puissante, mais sous le contrôle permanent d'un conseil de perfectionnement composé des industriels intéressés».⁵⁸⁷ A les dues visions, se n'hi havia d'afegir una tercera, encapçalada per parlamentaris sorgits de l'artesanat, com ara Tolain, amb una concepció més obrerista que feia èmfasi en la formació educativa del treballador com a pas indispensable per aconseguir l'emancipació individual.⁵⁸⁸ Però era una postura minoritària, la qual també, però, participava d'una concepció benpensant de la identitat obrera.

Aquesta era la situació política i ideològica de la que feia part l'*École municipale professionnelle Diderot* l'any que va ingressar-hi i que permet situar l'explicació del canvi de perspectiva fora del centre del bulevard de la Villette i dins de l'esquelet mental del personatge. L'assistència a l'aulari i les pràctiques en el taller no justifiquen el canvi de postura sinó és per realçar les antinòmies ideològiques que van derivar de la paradoxa

⁵⁸⁵ «La meilleure école d'apprentissage, c'est une école primaire supérieure où l'apprentissage est comme encadré dans la culture générale». En "Rapport de M. F. Buisson présenté à la Commission mixte, le 14 octobre 1887", Leblanc, René (ed.), *L'enseignement professionnel en France au début du xxe siècle*, Édouard Cornély Éd.: París, 1905, 196-219, p. 211.

⁵⁸⁶ Jean-Philippe DUMAS, *L'État, moteur du progrès. Le ministère du Commerce et de l'Industrie, 1970-1914*, Institut de la gestion publique et du développement économique, Comité pour l'histoire économique et financière de la France: París, 2016, p. 125.

⁵⁸⁷ "Rapport de M. Ollendorff présenté à la commission mixte en réponse à celui de M. F. Buisson" (14 d'octubre de 1887), dins de Leblanc, René (ed.), *L'enseignement... op. cit.*, 220-242, p. 230.

⁵⁸⁸ Com s'observa en: H[enri]. TOLAIN i P[aul]. JACQUEMART, "École nationale d'enseignement primaire supérieur et professionnel. (Rapport au ministre de l'Instruction publique et des beaux-arts)", *Bulletin administratif de l'instruction publique*, t. 24, n° 469, 1881, 1131-1136. Veure: Bernard CHARLOT i Madelaine FIGEAT, *Histoire... op. cit.*, p. 149.

que el xoc emocional va fer emergir, la qual es resumia en lloar el treball manual i negar-se a tenir un ofici perquè es preferia optar pel desenvolupament intel·lectual. El valor que pot atribuir-se al pas pel centre professional no és tant el d'haver estat el detonant o impulsor d'una sensibilitat obrerista com el d'haver enfortit i reforçat les nocions i estructures mentals que tenia sobre com havia de ser l'obrer modèlic, apreses amb el seu avi i absorbides a l'Exposició universal. En línies generals i com es tractarà més endavant, la instrucció tècnica que va rebre (encara que incompleta), incardinada en els debats sobre economia social sobre el tipus més adequat d'obrer en una societat cada vegada més mecanitzada, van contribuir al desenvolupament posterior de la seva aposta tecnocràtica com a millor forma d'organització sociolaboral a la dècada de 1920.

D'aquesta forma, el desdeny cap a la burgesia va deure's més a un acte reflex que al fruit d'una meditació sobre què implicava abraçar una posició obrerista. Evidentment, el pas cap a una identitat de classe no s'explica per l'ambient a les aules. L'expulsió no va fer més que conformar un estat d'ànim propens a l'animadversió. Va servir-li de pretext per justificar un rancor els orígens dels quals s'ha de situar fora d'un centre les ensenyances del qual feien justícia amb la concepció que a priori deia mantenir sobre el treball i que, a més, estava en acord amb la seva condició social. Per ells mateixos, aquests elements no són suficients per justificar l'hostilitat contra el règim republicà. El que escateix el seu enuig és la percepció de no estar al lloc que li corresponia. En recordar els seus passos per l'esquerra, no s'amaga d'haver tingut mala sort i falta d'oportunitats. El rancor contra gent que escalfava els pupitres de les aules perquè llurs pares havien estat mecenes o també hi havien estat alumnes,⁵⁸⁹ no només era una mostra del victimisme en què solia presentar-se. Els sentiments inveterats de malícia cap a les classes burgeses s'expliquen per una visió exageradament elitista de la societat. Al llarg de tota la seva trajectòria, Valois no va deixar mai de mantenir un elitisme que el portava a situar-se en l'apex de la piràmide. Gressent se sentia un desclassat. Per la seva estima tan alta que es professava, no es veia en un col·legi industrial destinat a fornir de mà d'obra, per més qualificada que fos, a les indústries. Davant de la injustícia que era que no hagués pogut demostrar les seves capacitats intel·lectuals, va girar-se d'esquenes al règim i blasma una falta d'oportunitats que es resumia en la seva negació a acceptar el treball no com una forma de prosperar, sinó com el seu camí a seguir. El que maleïa, era no formar part dels

⁵⁸⁹ «Je savais qu'un nombre considérable de gaillards encombraient inutilement les écoles et facultés, uniquement parce que leurs pères étaient venus avant eux». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 99.

afavorits. El seu pas posterior per l'anarquisme, punt culminant de la recerca interior que va començar amb les traves a poder estudiar, ho va palesar.

Males experiències laborals i descoberta del fet colonial. La reubicació anarquista (1895 – 1897)

La consciència política que va adoptar entre els 14 i 15 anys i va mantenir fins a 1906 no va ser el producte d'una rabieta, o no només. Darrera de la rebel·lia d'adolescent, hi havia una preservació dels principis rectoris de la seva cosmovisió: l'esforç i el treball entesos com la via més noble de cultivar-se, però sempre com uns paràmetres en què l'enginy en regís l'execució. De res servia el treball si no era una manifestació de la intel·ligència, si no requeria d'una organització, cosa que per aconseguir-ho, es requeria d'una ment capacitada. Amb aquesta idea enfortida, no va tenir més remei que buscar feina un cop l'estada al col·legi industrial va veure's truncada abruptament. La seva primera experiència laboral també es va veure ràpidament avortada. Al barri de les Halles, va ser contractat per un mercader de bruses i draps monàrquic. Un personatge que s'adequava al perfil que el seu avi i la seva família tenien en ment d'home triomfador que buscava fer fortuna a la capital.⁵⁹⁰ Les vivències no van ser-li gaire grates, malgrat que el marxant era un home simpàtic. Enmig d'un «propos séditieux», d'una conxorxa amb alguns clients, va intervenir per defensar les institucions republicanes. El discurs va escandalitzar el seu patró, cosa que va valdre-li el primer acomiadament amb setze anys.⁵⁹¹ Un cop al carrer, va picar la porta de la premsa, de les capçaleres dels diaris que el seu avi Marteau llegia amb passió. Una elecció que a priori estava més amb sintonia amb la concepció aristocràtica que tenia del treball, ja que considerava la premsa «comme le lieu où vit l'esprit».⁵⁹² Però va ser desestimat i, segons com ho explica, amb males maneres.⁵⁹³ Malgrat les negatives de les tribunes republicanes, va trobar ofertes dins del gremi, encara que no fossin les esperades. Va trobar asil en dos dels diaris «cléricaux et réactionnaires» per antonomàsia: *La France Nouvelle* i l'*Observateur Français*.⁵⁹⁴

Fora del que s'esperava, l'acollida que va tenir va ser grata i agradable. Els records que evoca, en especial de l'*Observateur Français*, són càlids. Una de les raons de la

⁵⁹⁰ Era un home «qui est venu, lui aussi, à Paris en sabots». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 67.

⁵⁹¹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 67.

⁵⁹² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 68.

⁵⁹³ «Je fais mes démarches et je suis reçu comme un Huron». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 68.

⁵⁹⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 68.

comoditat podia deure's al fet que les tasques que l'ocupaven eren menors i supèrflues: «le vieux M. Lefebvre, qui me permet de lire les collections du journal, à condition que je ne le dérange pas». El senyor *Lefebvre* no era altre que Charles Lefèvre, el corrector que havia fet de mentor a Charles Maurras quan el 23 d'octubre de 1888 va entrar a formar part de la plantilla. El martigal també conservaria un bon record del redactor de setanta anys, a qui descriuí com un ancià «vert encore, l'esprit tout peuplé des chansons et des bons mots de l'autre siècle, la mémoire approvisionnée des anecdotes du romantisme auquel il avait assisté».⁵⁹⁵ L'escenari distava molt de les figuracions que s'havia fet sobre els agents capellanescos. Va conviure amb ells amb cordialitat, malgrat que llurs punts de vista poguessin xocar, com va posar de relleu un company de redacció durant el cicle vaguístic a Carmaux, a la regió d'Occitània. El periodista, que utilitzava el nom de ploma de Jacques de Sévery, va afirmar-li que «c'est entendu, le métier de mineur est dur; mais pourquoi se font-ils mineurs?».⁵⁹⁶ Llavors, l'ambient polític era tens a redós de l'acusació de Jaurès. El socialista, que havia estat testimoni de com l'exèrcit va sufocar la primera vaga el 1892, va ser escollit diputat per la vila el gener de 1893 i des de llavors va dedicar-se a protegir des de seu parlamentària la innocència dels condemnats i a destapar que «le capital et l'anarchie fraternisaient en passant sur le boulevard des Italiens».⁵⁹⁷ En les intervencions a l'estrada parlamentària, context en què devia inserir-se l'episodi que descriu Valois, va ser molt contundent. Va acusar el govern de promocionar a «anarchistes de la police», agents provocadors a favor «des capitalistes, des chefs de grandes maisons industrielles, des chefs de grands magasins», a través d'uns fons secrets que haurien vingut de Rothschild i de la duquessa d'Uzès.⁵⁹⁸ Les connivències entre el ministeri de l'Interior i infiltrats obreristes era una tàctica policial estesa. El 1882, la premsa obrera ja va denunciar un tal Serraux de ser un confident.⁵⁹⁹ El *mouchard*

⁵⁹⁵ Charles MAURRAS, “Souvenirs, Charles Lefèvre”, *Semaine de Paris*, 23 de juny de 1895, citat en Léon Samuel ROUDIEZ, *Maurras jusqu'au l'Action française*, Éd. A. Bonne: París, 1957, p. 145.

⁵⁹⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 69.

⁵⁹⁷ Jean JAURÈS, “Reculade”, *La Dépêche*, 12 de març de 1894, p. 1.

⁵⁹⁸ Jaurès va declarar que Tournadre era un delator: «dans cette malle, on a trouvé deux cartes; l'une est ainsi libellée: “À M. Tournadre, M. de Rothschild, avec tous mes remerciements”; et l'autre: “À M. Tournadre, Mme la duchesse d'Uzès, regrettant de ne pouvoir faire davantage”». En el discurs de Jean Jaurès en *Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés*, 30 d'abril de 1894, pp. 660 i 661.

⁵⁹⁹ «Il s'agirait, d'après nos amis belges, d'un nommé SPILLEUX (Egide), plus connu à Paris sous le nom de GENLIS et SERRAUX». En “Mouvement social. France”, *Le Révolté*, n° 11, 22 de juliol de 1882, 2-4, p. 2.

treballava en el setmanari *La Révolution sociale*, fundat dos anys abans, un òrgan que havia estat finançat pel ministeri de l'Interior.⁶⁰⁰

La manca de comprensió del fet social va conduir-lo a pensar que els tradicionalistes eren gent a qui el pas del temps els havia deixat fora del flux temporal.⁶⁰¹ Tanmateix, encara que les oposicions en els aspectes socials divergissin notablement, les opinions que els despertaven els polítics era molt similar. En comentar l'atemptat a la Cambra dels diputats que Auguste Vaillant va perpetrar el 9 de desembre de 1893, va trobar-se que ambdós compartien el mateix parer sobre el que havia passat: «ils ne louaient pas Vaillant, mais ils ne plaignaient pas les députés».⁶⁰² Aquest acord tàcit que Valois remarca permet per fer-se una idea de quin tipus d'anarquisme professava l'adolescent. Tot i no compartir l'atemptat com a tàctica, l'hostilitat cap al règim deixa entreveure que el pilar que sustentava la ràbia prenia la forma de desdeny cap a la classe política, representada pels parlamentaris.⁶⁰³ Una posició que era compartida per alguns sectors de la reacció, els quals poc a poc anaven donant forma a un antiliberalisme modern, centrat en eliminar la representació no perquè fos una cesura amb la tradició, sinó perquè atemptava contra el cos nacional a causa d'haver-se demostrat ineficaç i fal·laç.⁶⁰⁴ Enmig dels escàndols de corrupció, aquesta visió aniria prenent força en una conjuntura en què les cultures poroses tenien afinitats electives que podrien ser sorprenent, com va evidenciar el boulangisme. Alguns socialistes van esgrimir el frau que representava el sufragi: «ce n'est point la valeur d'un candidat qui décide de son élection, c'est avant tout son argent. La lutte électorale se fait de plus en plus à coups de billets de banque».⁶⁰⁵ L'anarquista *La Révolte* va anar un pas més enllà i va declarar que els *panamistes* «auront prouvé aux plus imbéciles l'imbécillité de tenir un gouvernement représentatif».⁶⁰⁶

⁶⁰⁰ Louise Michel hi havia participat com a redactora sense saber d'on provenien els fons. En Louis ANDRIEUX, *Souvenirs d'un préfet de police*, vol. 1 (2 vols.), Jules Rouff et Cie: París, 1885, p. 340.

⁶⁰¹ «Ces réactionnaires avaient beau être sympathiques; ils n'étaient pas de leur temps». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 69.

⁶⁰² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 69.

⁶⁰³ Valois va escriure que «nous étions dans le même sentiment» respecte dels parlamentaris. En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 69.

⁶⁰⁴ «Les habitudes révolutionnaires font considérer la corruption politique et gouvernementale comme un accident sans conséquences», es considerava en l'editorial, un fet que duia a evidenciar «une incompatibilité d'humeur prononcée entre la bégueulerie du Peuple et la non bégueulerie républicaine». Per això, proposava «une consultation de la Nation». En «Pas de bégueulerie!», *La Gazette de France*, 31 de desembre de 1893, p. 1.

⁶⁰⁵ Victor JACLARD, «La corruption politique», *La Revue socialiste*, n° 98, febrer de 1893, 129-142, p. 135.

⁶⁰⁶ «Le régime parlementaire», *La Révolte*, n° 12, 4-10 de desembre de 1892, p. 1.

La feina, però, li va durar poc. El diari va veure's en l'obligació de reduir la plantilla a la meitat perquè «l'argent du pape n'arrive plus». Així va ser com ell i Lefèvre, entre d'altres, van haver d'abandonar la redacció.⁶⁰⁷ La reducció del finançament pot explicar-se per l'estratègia de distensió que va adoptar el Vaticà des de febrer de 1892, quan Lleó XIII va encoratjar als catòlics francesos d'acceptar el règim republicà perquè «la République est une forme de gouvernement aussi légitime que les autres».⁶⁰⁸ A partir de la incitació al *ralliement*, l'opinió pública catòlica va seguir les directrius que el papa havia marcat. Això va traduir-se en una premsa menys bel·ligerant fins a 1905. La situació menys tensa va permetre que s'obrissin nous rotatius i que la competència pels lectors fos més compatible.⁶⁰⁹ Després del pas pel sector de la informació, va anar a parar sota les ordres d'un químic, també d'idees reaccionàries. La feina semblava escaure a les ambicions educatives i formatives que no havia pogut acomplir a través dels estudis superiors. Tanmateix, va topar-se amb un infortuni: el seu cap va descobrir que professava idees anarquistes, el va acomiadar. A sobre, aquell «vilain bourgeois» el va denunciar a la policia, però el cas no va transcendir.⁶¹⁰ La reacció té una explicació natural que s'emmarca en el context de terror i esquizofrènia que vivien les societats europees davant del terrorisme de classe. La bomba de Vaillant al parlament no va ser l'únic atemptat que va sacsejar la quietud de la societat burgesa. El període en què Gressent va ingressar en les files de l'obrerisme, el moviment llibertari es trobava en plena ebullició, immers en les aventures nihilistes d'alguns dels seus membres. Encara que els informes policials afirmessin que eren pràctiques individualistes,⁶¹¹ la propaganda pel fet provocava autèntic pànic.

Desproveït de qualsevol ingrés, va assabentar-se que un empresari colonial buscava un aprenent per succeir-lo. Tal i com ho evoca, l'entusiasme no dissimulava la joia de saber que abandonava els problemes econòmics i, sobretot, les rutines fatigoses que implicava tenir una jornada laboral: «tous les problèmes matériels sont résolus; je ne perdrai pas trois heures par jour dans les omnibus; à cinq heures, chaque soir, je serai libre, et quelle occasion unique de voir, d'apprendre, de connaître les peuples, l'homme

⁶⁰⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 69.

⁶⁰⁸ Tristan [Ernest Judet], "La Parole du Vatican", *Le Petit Journal*, 17 de febrer de 1892, p. 1.

⁶⁰⁹ Pierre ALBERT, "L'apogée de la presse française (1880-1914)", dins de Bellanger, Claude; Godechot, Jacques; Guiral, Pierre i Terrou, Fernand (dirs.), *Histoire générale de la presse française. De 1871 à 1940*, vol. III (5 vols.), Presses universitaires de France: París, 1972 (1969-1976), 339-405, p. 327.

⁶¹⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 70.

⁶¹¹ "Rapport de la Préfecture de Police de Paris", 23 d'abril de 1894, dins de F⁷ 12504, en AN.

et son mystère!». ⁶¹² Amb disset anys, va signar un contracte i va embarcar-se cap a Singapur, orgullós de pensar que a la seva edat havia aconseguit molt més que qualsevol burgés mimat de la seva edat. ⁶¹³ Amb aquest bagatge, va posar-se a les ordres de Chaumette, «un homme avec qui l'on pouvait vivre et qui mettait de la gaité dans une maison», que havia conservat l'«allure parisienne» entre tant d'exotisme. ⁶¹⁴ Però el seu patró, com van advertir-lo, tenia un altre rostre: «pouvait être un aventurier». ⁶¹⁵ A l'època, el terme aventurer tenia una connotació negativa. En les novel·les d'aventures de mitjan segle XIX que tant bé coneixia Gressent, els protagonistes eren sempre models narratius basats en l'«aventureux», ⁶¹⁶ personatges que no buscaven una satisfacció personal en les aventures que emprarien, sinó contribuir al bé comú o alguna causa concreta relativa als avenços del progrés, com ara les descobertes científiques, arqueològiques o antropològiques. En definitiva, eren prototips literaris que encarnaven una «éthique héroïque». ⁶¹⁷ Chaumette no s'ajustava a la categoria. Més aviat, «c'était, au fond, un aventurier, qui se donnait le plaisir de payer patente», un comerciant murri, a qui «les trafics normaux ne l'intéressaient que dans la mesure où ils lui fournissaient une assise, un port d'attache». ⁶¹⁸ Que no era cap heroi ni cap cavaller donat pel sacrifici ho va comprendre quan va adonar-se que el contracte que havia signat tenia una part escrita que mai no va conèixer, però en comptes de fer-se enrere, un cop desembarcà, va tirar endavant amb el que havia signat. ⁶¹⁹

Malgrat exercir el treball de compra-venta amb una «honnêteté louable», ⁶²⁰ Gressent no va trobar-se còmode en un món en què *La Revue socialiste* i *Le Chambard socialiste*

⁶¹² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 71.

⁶¹³ «J'ai fait mille lieues à l'âge où les fils de bourgeois ne voyagent qu'avec leur maman. C'est déjà un résultat». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 72.

⁶¹⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 77.

⁶¹⁵ Més endavant, s'interrogaria si els negocis de Chaumette eren legals. En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 60.

⁶¹⁶ Algunes novel·les més representatives del gènere mostren la dicotomia entre «aventurier» i «aventureux». Michel Ardan, l'imaginatiu i enginyós personatge, era descrit com «un bohémien du pays des monts et merveilles, aventureux, mais pas aventurier, un casse-cou, un Phaéton menant à fond de trait le char du soleil, un Icare avec des ailes de rechange». En Jules VERNE, *De la terra à la lune. Trajet direct en 97 heure 20 minutes*, J. Hetzel et Cie.: París, 1872 [1865], p. 105. El capità Corcoran, mariner intrèpid, també era representat amb uns termes heroics, però no com un aventurer: «il était homme de premier mouvement, qu'il adorait les aventures (sans être un aventurier)». En Alfred ASSOLANT, *Aventures merveilleuses mais authentiques du capitaine Corcoran*, Hachette: París, 1898 [1867], p. 107.

⁶¹⁷ Paul GERBOD, «L'Éthique héroïque en France (1870-1914)», *Revue historique*, n° 544, 1982, 409-429.

⁶¹⁸ Gressent sospitava de la legalitat dels negocis: «Que vendait-il? Qu'achetait-il? Vendait-il même ou achetait-il quoique ce soit? Je n'en ai jamais rien su». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 77-78.

⁶¹⁹ Textualment, defineix l'acord en aquests termes: «le contrat était vraisemblablement un marché de dupes». Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 76.

⁶²⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 76.

no donaven una explicació acurada del que els seus ulls veien.⁶²¹ La impressió que va tenir de Singapur i de Saigon, del vast territori asiàtic, on convivia tants d'homes i dones diferents, de distints pobles, en què les llengües que es parlaven creaven en l'ambient un cor de sonoritats intel·ligibles però totes divergents, va produir-li una «una grande mystification», ja que com relata «mes idées d'Europe sur l'évolution des peuples reçurent un choc». La convivència entre ètnies i cultures va portar-lo a formular-se la pregunta si l'espai colonial no era «l'œuvre de la fraternité des peuples réunis dans el suffrage universel».⁶²² Malgrat que la pregunta retòrica és tramposa, ja que no deixava de ser formulada retrospectivament, quasi tres dècades després de l'experiència colonial des d'una posició completament contrària als postulats de la fraternitat universal, la sensació aclaparadora que devia de sentir no deixava de ser menor. Com tampoc era menys real la percepció que devia tenir de les colònies com un terreny neutral, de confluència, on el bullici i el contacte afavorien enormement l'intercanvi. Un judici peculiar, però en absolut estrany o allunyat d'algunes sensibilitats llibertàries coetànies. No obstant l'antiimperialisme del moviment anarquista, la majoria distingia entre colònies d'exploració i colònies de població. Aquestes darreres, eren les que permetien somiar amb una societat nova, intercultural, híbrida, en què els nadius i els colons podien viure i desenvolupar-se harmònicament i amb llibertat. Sense anar gaire lluny, Élisée Reclus, el geògraf anarquista de referència, no tipificava l'assentament a Saigon com una regió conquerida: «quoique els Français aient l'habitude de parler de la “colonie” de Cochinchine, elle n'est comme l'Inde anglaise, qu'est une terre de conquête».⁶²³ Una opinió que Gressent compartia. Des de Port-Said fins a Singapur, passant per Aden i Ceilan, la ruta «jalonnée d'escales anglaises» va portar-li a concloure que «pour organiser ces escales et les placer sous l'autorité effective de Sa Majesté britannique», «il a fallu déplacer du monde, renverser des trônes, bousculer des peuples».⁶²⁴ La naturalesa de l'imperialisme anglès li semblava un model d'ocupació per la força que res tenia a veure amb els principis que regien el missatge civilitzador nascut de la revolució de 1789: «la France (avec ses colonies) était le seul pays de l'univers où la fraternité des peuples était une réalité, que tout le reste du monde était soumis à l'empire de la Force brutale».⁶²⁵

⁶²¹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 63.

⁶²² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 61.

⁶²³ Élisée RECLUS, *Nouvelle géographie universelle. La terre et les hommes*, vol. VIII (19 vols.), *L'Inde et l'Indo-Chine*, Hachette et C.: París, 1883 (1876-1894), p. 888.

⁶²⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 84.

⁶²⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 85.

Malgrat proclamar la república social per a tots els pobles, tenia recances sobre les cultures asiàtiques. Com a europeu educat en una societat paternalista i racista, malfiava de la bondat inherent dels pobles a l'est del vell continent. El jove va advertir el ressentiment latent que existia en l'ambient contra els homes de negocis, emissaris de la revolució, portadors de la paraula de Déu, que pul·lulaven pels territoris motivats per causes personals com moguts per causes suposadament altruistes. «Je vois une haine bestiale dans des yeux bridés»,⁶²⁶ remarca. I no dubte en afirmar que «ils étaient prêts à jeter à la mer tous les hommes de ma couleur et à s'entre-tuer ensuite».⁶²⁷ Les apreciacions de l'adolescent eren pròpies de la crisi eurocèntrica i en particular del temor a un hipotètic “perill groc”. Encara que les seves consideracions puguin sorprendre, una altra vegada no eren alienes a certs sectors de l'obrerisme. El 1888, Charles Malato, militant anarquista que seria conegut per un atemptat fallit contra Alfons XIII d'Espanya el 1905, desitjava «se délivrer définitivement du péril chinois en poussant la race jaune à s'affranchir», si bé mitjançant una «croisade pacifique». Amb un to de supremàcia, esperava que «les Japonais qui sont en quelque sorte les Français de l'Extrême-Orient, contribueront à désinfecter la vieille Asie de ses religions et de ses autocraties».⁶²⁸

Tot el seguit de reflexions fetes enmig dels paisatges tan selvàtics com paradisiacs de la Indoxina colonial francesa, va fer créixer-li un sentiment d'enyorança. Una certa melangia va apoderar-se d'un jove de disset anys que de cop i volta havia trobat com a única opció pujar a bord del paquebot de *Messageries Maritimes* com una sortida a la desesperada d'una situació d'inseguretat econòmica i de refús al sistema, però també com una forma d'escapar d'un procés natural que li era fatídic: el d'entrar a la maduresa. En el clima càlid i humit, va envair-lo la melangia. Poc més de tres mesos d'haver començat a treballar, Chaumette ja va adonar-se que el qui havia escollit per succeir-lo no estava a gust fent carrera a les colònies i, per aquesta raó, havia pres com a successor un holandès «courtois et correct, mais parfaitement antipathique».⁶²⁹ Amb tot, l'associació va durar poc. Un incendi nocturn va cremar fins als ciments la torra on vivien. Chaumette va acomiadar l'holandès i va voler traslladar-se a Hong Kong. Gressent va aprofitar la nova

⁶²⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 88.

⁶²⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 85.

⁶²⁸ Charles MALATO, *Philosophie de l'anarchie (1888-1897)*, P.-V. Stock: París, 1897, p. 212. En l'edició de 1897, en una nota al peu de la mateixa pàgina, després de la guerra sino-japonesa, continuava pensant que els japonesos, com a potència “imitadora dels occidentals”, eren la solució a l'amenaça xinesa: «Les Japonais ont démontré leur vitalité: au point de vue industriel et maritime, ils ont devant eux un rôle considérable».

⁶²⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 80.

situació per rescindir el contracte.⁶³⁰ La seva estada a Àsia va perllongar-se un temps més al costat d'un tal Martin, un propietari de plantacions que habitava isolat prop del mar malai des de feia vint anys i que era un àvid lector de l'*Intransigent*, fins que l'«angoisse constante» en què vivia va ser-li insuportable.⁶³¹ El relat de la melangia que evoca és quasi poètic, però captura suficientment l'abstracció de la nostàlgia: les ganes de tornar a casa, a la pàtria, van fer-se-li irresistibles un vespre de juliol de 1897 a Saigon, quan va escoltar en una de les places de la ciutat que sonava música militar.⁶³²

La confirmació d'una translació: un anarquisme inconformista (1897 – 1898)

Després de divuit mesos d'absència, amb dinou anys, «l'Européen retourne à l'Europe», però ara no com els occidentals que després d'una jornada trafegosa en els mercats malais i vietnamites, enmig de la torba que venia joies, pells, cotons, en una orgia de colors i sensacions, busca assossec tot retirant-se en els jardins de construcció europea que hi havia en els barris pudents de les ciutats, sinó com el fill pròdig que torna a casa després d'un període tan enriquidor com convuls.⁶³³ El retrobament, però, va ser efusiu, però no l'esperat pels qui van donar-li la benvinguda. Gressent va retornar amb la mateixa convicció d'emprendre una carrera d'estudis que va comportar que els seus familiars i amics pensessin que «il n'est pas guéri».⁶³⁴ Lluny de minar-li les conviccions, l'evasió als mars de Xina va enfortir-los-hi.⁶³⁵ Incloent en la reflexió la seva estada per l'*École Diderot*, la reacció cap a una situació que ja havia viscut i que va merèixer-li un any i mig d'exili voluntari, va recruar:

La louange de la Science par les bourgeois démocrates n'est qu'une mystification; ces gens-là ne se sont occupés de donner la Science au peuple que pour faire de bons employés, de bons ingénieurs, et des professeurs pour former les uns et les autres; leur objet, c'est de gagner de l'argent; quant à la pensée pure, ils s'en désintéressent complètement.⁶³⁶

L'anarquisme va aparèixer-li com l'opció que més s'adequava als seus plantejaments. No va ser un canvi de jaqueta motivat per l'obtenció d'algun benefici material directe.

⁶³⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 81.

⁶³¹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 94.

⁶³² Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 40.

⁶³³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 93.

⁶³⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 98.

⁶³⁵ Valois ho descriu amb perspectiva, conscient que els sentiments només poden posar-se en ordre quan es pren una distància suficient: «Pendant longtemps, les leçons de mes voyages furent enfouies sous la cendre du feu qui me consumait; il ne me restait que l'éblouissement de l'Orient». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 99.

⁶³⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 100.

Tampoc va obtenir rèdits de cap tipus de forma tangencial. La decisió es fundava sobre uns principis rectors inalterats tant pel disgust, per les males experiències laborals com pel viatge a les colònies remotes de l'Àsia. La presa de posició anarquista era l'expressió que l'inconformisme que havia forjat a través de totes les vivències agres i amargues havia pres. Com va explicar, va limitar-se a aplicar les glorificades llibertats dels republicans, una «liberté, limitée à leurs besoins» i a proclamar «la liberté intégrale, donc l'anarchie», de tal manera que «les biens de l'esprit ne soient pas monopolisés par ceux qui en font un instrument de richesse et de domination, mais appartiennent à tous ceux qui en sont dignes».⁶³⁷ Durant els quatre anys en què va viure immers en el «pays de l'anarchie», va passar per una situació econòmica difícil. Emperò, va ser gelós d'un estat que ningú podia arrabassar-li: «j'étais maître de moi-même».⁶³⁸

Entendre el credo anarquista com la realització completa de les consignes de llibertat promulgades pel liberalisme no va ser, en absolut, una singularitat de Gressent. En referir-se a la naturalesa de l'anarquisme, alguns pensadors com Rudolf Rocker i Noam Chomsky van posar de relleu com la cultura política llibertaria es trobaria a mig de camí del socialisme i del liberalisme; com era el pont entre una concepció d'allò social.⁶³⁹ En els textos de pensadors revolucionaris liberals més avançats ja es troben els gèrmens del que posteriorment seria la columna espinal de l'anarquisme: el rebuig de l'estat.⁶⁴⁰ No en va, Mikhaïl Bakunin va arribar a l'anarquisme a través de la crítica sistemàtica a la *révolution manquée* que havien estat les revolucions liberals del primer terç de segle.⁶⁴¹ Amb anterioritat, Proudhon també havia capít el concepte de federalisme com un desenvolupament ulterior dels principis del liberalisme polític.⁶⁴² En consonància amb les trajectòries intel·lectuals dels fundadors i pares de l'anarquisme teòric, la posició de Gressent no va divergir d'aquesta visió. La societat burgesa s'havia fundat damunt de la traïció:

⁶³⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 100-101.

⁶³⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 102.

⁶³⁹ Rudolf ROCKER, *Anarchosyndicalism*, Secker and Warburg: Londres, 1938; Noam CHOMSKY, "Notes on Anarchism", *For Reasons of State*, New Press: Nova York, 2003.

⁶⁴⁰ La prova que palesa que els orígens de l'anarquisme teòric poden trobar-se en els mateixos inicis del liberalisme polític l'aporten: Wilhelm von HUMBOLDT, *The limits of the State action*, edició, introducció i notes de Burrow, J. W., Cambridge University Press: Cambridge, 1969 [1792].

⁶⁴¹ «Tout inspirés que nous sommes des sentiments les plus larges et les plus libéraux», el pensament de llibertat «devait plus tard et par une conséquence nécessaire aboutir au fédéralisme». En Mihail BAKUNIN, *Fédéralisme, socialisme et antithéologisme* [1867-1868], dans *Œuvres... op. cit.*, vol. I (1895), pp. 3 i 40.

⁶⁴² «Entre le contrat fédératif et celui de Rousseau et de 93, il y a toute la distance de la réalité à l'hypothèse». En Pierre-Joseph PROUDHON, *Du principe fédératif et de la nécessité de reconstituer le parti de la révolution*, E. Dentu: París, 1863, p. 68, nota a peu de pàgina.

Les anarchistes de la fin du siècle dernier se réclamaient tous de la tradition intellectuelle de 1789, et ils regardaient les bourgeois démocrates qui guillotinaient les propagandistes par le fait comme d'affreux hypocrites qui, ayant réalisé une certaine anarchie, pour leur compte, ne reportaient l'anarchie intégrale au XXIIe siècle que pour jouir.⁶⁴³

El període en què va viure com a anarquista van ser anys difícils. Va ser un retorn a la pobresa, a una «bienheureuse pauvreté», però que va servir-li per afermar les conviccions prèvies que havia tingut entorn de la hipocresia de la burgesia i de la mesquinesa del sistema. Instal·lat ben a prop del barri Llatí, va veure com l'entrada a la maduresa de la mà dels seus principis, els quals palpitaven amb una convicció febril, van valdre-li l'allunyament de familiars i amics. Explica el cas d'una tia àvia, on va allotjar-se després de retornar, a qui les seves idees van inquietar a ella i als seus infants.⁶⁴⁴ Ahora, la seva relació amb l'avi va anar decaient: «nous ne parlâmes plus que de l'industrie et de mes voyages».⁶⁴⁵ Els comentaris sobre l'escàndol de Panamà que va empantanegar els republicans governamentals, oportunistes i radicals, va deixar molt tocat a un home qui «avait proclamait deux fois la République».⁶⁴⁶ El seu avi, llavors a les darreries de la seva vida,⁶⁴⁷ va sentir-se molt malament quan va veure'l llegir un dels molts fulletons mordaços i satírics que destapaven el fang i la misèria política dels republicans.⁶⁴⁸

Per la incomoditat que causava a la família i per la sensació d'estar asfixiat, va decidir traslladar-se prop del barri estudiantil. Després d'una breu estada en una agència publicitària, va anar entrar a treballar amb els cosins Blondel. Aleshores, Georges Blondel era un economista força reputat, la recerca del qual se centrava en la qualitat de vida dels obrers alemanys de Turíngia i la Saxònia. La seva perspectiva d'anàlisi de la qüestió social era la d'un conservador catòlic, com s'intueix en les asseveracions i proposicions sobre una via cooperativa entre patrons, obrers i estat que evités el liberalisme clàssic, el col·lectivisme i l'estatisme.⁶⁴⁹ Quant a André, era un enginyer que investigava sobre l'electricitat. Encara que els hagués revelat que professava la Idea anarquista, la situació

⁶⁴³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 107.

⁶⁴⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 101.

⁶⁴⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 98.

⁶⁴⁶ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 39.

⁶⁴⁷ El seu avi va defallir el 15 de setembre de 1896. En "Acte de décès de MARTEAU, Frédéric Eugène", *État civil, Jouarre: décès (1890)*, 6^e252/20 (1890), n° 56, en A. Dpt. S.-M.

⁶⁴⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 98.

⁶⁴⁹ Segons Blondel, el progrés industrial alemany havia demostrat que «la moralité de la population à beaucoup souffert» a causa de la lògica productivista. En Georges BLONDEL, "L'ouvrier allemand" (conferència al Musée Social del 7 de març de 1899, presidida per M. Linder), *Le Musée social*, n° 9, setembre de 1899, 447-464, p. 456.

amb els Blondel va ser cordial.⁶⁵⁰ Les impressions que va palesar el 1921 quedarien confirmades uns anys després, durant el procés de difamació que el va portar a enfrontar-se amb l'AF als tribunals. André Blondel, a qui Gressent li havia fet de secretari, va emetre una defensa elogiosa de seva la capacitat d'abnegació i eficiència que havia mostrat el jove.⁶⁵¹ La impressió favorable de l'enginyer es corresponia amb el confort que havia sentit Gressent a l'hora de treballar pels Blondel, ja que «mes travaux auprès d'eux me laissaient toute la liberté que je désirais». Al cap i a la fi, el que buscava era «assurer l'existence quotidienne par des moyens qui ne me prissent que quelques heures par jour», encara que això significués una «revenu était mince».⁶⁵² Un altre cop, es pot llegir entre línies que la prioritat durant els anys de joventut va ser gaudir de l'autonomia, cosa que implica subratllar com el treball no es trobava en l'esforç quantitatiu, sinó qualitatiu. L'estat de misèria imposada, l'austeritat com a martiri escollit, era el que va nodrir l'inconformisme que, durant aquells anys, va trobar en la sensibilitat anarquista el vehicle per on poder expressar els seus principis. Un anarquisme que com es veurà s'adaptava a les conviccions i necessitats; s'emmotllava com un guant a la cosmovisió que havia forjat durant el 1889.

Adherit «aux doctrines du prince Kropotkine», Gressent va descobrir el grup anarquista de l'*Art social*, «qui tenait ses réunions dans une brasserie de la rue du Louvre, et qui publiait une revue philosophico-littéraire dont le titre était le nom même du groupe».⁶⁵³ El cercle intel·lectual estava dirigit per Gabriel de la Salle, «poète, qui avait une tête douloureuse d'apôtre, où souriaient tristement des yeux clairs pleins de bonté»,⁶⁵⁴ i per Eugène Châtelain, a qui Valois curiosament no esmenta en cap dels escrits memorístics. El cercle editava una revista de tiratge mensual en què no va poder participar-hi perquè quan va ingressar feia un any que s'havia deixat de publicar: el primer número va sortir el novembre de 1891, mentre que el darrer ho va fer el juliol de 1896. No obstant la fugacitat, es disposa d'un nombre suficient com per fer-se una impressió de quina era la sensibilitat del grup i el perquè va trobar-s'hi tan còmode.

Els paràmetres en què es movia no eren els d'una militància de carrer ni s'incardinaven dins de cap organització sociopolítica. Era un cercle que formava part de la constel·lació

⁶⁵⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 102.

⁶⁵¹ «Nous fûmes frappés de la loyauté avec laquelle il nous faisait connaître ses idées, qu'il savait être en contradiction avec les nôtres». Carta d'André Blondel del 26 de maig de 1927: "Document n° 7. Lettre d'André Blondel", en Georges VALOIS, *Basile... op. cit.*, 645-647, p. 647.

⁶⁵² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 101-102.

⁶⁵³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 108.

⁶⁵⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 108.

artística que des de la dècada de 1890 va emergir en tant que intersecció entre l'acció de carrer i l'antiburgèsisme cultural.⁶⁵⁵ Tal i com va definir-se retrospectivament, llavors era un «anarchisant».⁶⁵⁶ El propòsit del grup era tirar endavant un art *engagé*, compromès; arremolinar totes les sensibilitats inconformistes que veien en la creació artística un vehicle transgressor.⁶⁵⁷ Era un anarquisme intel·lectual, de rebuig a les societats burgeses a través d'un art crítica, lliure, obert i sense regles.⁶⁵⁸ Com va reblar De la Salle, ells eren els lluitadors de la paraula: «aujourd'hui le socialisme a compris qu'il ne suffit pas d'être un lutter à muscles pour vaincre et qu'il faut être aussi éducateur».⁶⁵⁹ Per aconseguir la finalitat d'educar el poble, van fundar un *Théâtre de l'Art Social* el 1892, el qual buscava ser l'altaveu a través del qual arribar als sectors desfavorits.⁶⁶⁰ Les seves peces anaven en contra del naturalisme detallista,⁶⁶¹ dels fulletons melodramàtics i de consum fàcil, però també del teatre socialista acusat de fer «essentiellement de critique positive» perquè proclamava «la hantise de l'évolutive perfectibilité de l'être humain».⁶⁶² Però no pretenien fer un teatre *à thèse*, «car la rampe n'est pas toujours une tribune», com tampoc fer el joc als «prêtres et admirateurs du MOI», als «masturbateurs littéraires». El seu, era un art que ambicionava esdevenir «la comédie qui pique, brûle à petit feu», un «*art humain*».⁶⁶³

La diagnosi que tenia el grup de la qüestió social estava molt lluny de qualsevol doctrina econòmica o filosofia materialista. La majoria d'ells observava el conflicte a través d'unes lents idealistes. En algunes ocasions, la bretxa es presentava com un

⁶⁵⁵ Eren propers a la visió d'art sociocràtic que proposava el poeta simbolista René Ghil: «Nous ne faisons aucune difficulté pour reconnaître que la vision d'*art sociocratique* de M. René Gil se rapproche sensiblement, sinon tout à fait, de notre vision à nous». En «Petite guerre», *L'Art social*, desembre de 1891, p. 49.

⁶⁵⁶ Georges VALOIS, «Notre...», en *L'État syndical... op. cit.*, p. XVI.

⁶⁵⁷ «La bonne littérature est une forme éminente de la propagande par le fait». En Pierre QUILLARD, «L'anarchie par la littérature», *Entretiens politiques et littéraires*, n° 25, abril 1892, 149-151, p. 150.

⁶⁵⁸ Es descrivia com a «revue de l'art libre et indépendant, sans chefs ni pontifes». En «L'Art social» (novembre 1891), *L'Art social*, novembre de 1891, p. 1.

⁶⁵⁹ Gabriel de la SALLE, «Prise d'armes», *L'Art social*, novembre de 1891, 2-6, p. 3.

⁶⁶⁰ «Le Théâtre d'Art social est fondé dans un but de critique négative de la Société et pour la production d'œuvres pouvant servir la cause révolutionnaire». En «Théâtre d'Art social. Statuts», *L'Art social*, febrer de 1892, 69-72. Per una major comprensió del teatre popular anarquista i, en particular, del teatre promogut pel cercle de l'*Art social*, veure el capítol 5, específicament: Jessica WARDHAUGH, *Popular theatre and political utopia in France, 1870-1940. Active citizens*, Palgrave Macmillan: Londres, 2017, pp. 199-206.

⁶⁶¹ L'art social, defensava, «ne comporte ni le luxe de détails, ni le développement de descriptions, ni l'intensité d'analyse psychologique de l'étude de moeurs», ja que «il n'est point un réquisitoire contre le présent, mais un hymne en faveur de l'avenir». En Marcel BATILLIAT, «Le Naturalisme et l'Art social», *L'Art social*, febrer de 1892, 84-86, p. 85.

⁶⁶² André VEIDAUX, «Le théâtre socialiste», *L'Art social*, febrer de 1892, 77-79, pp. 77 i 79.

⁶⁶³ Auguste LINERT, «Le socialisme au théâtre. Notes de critique et d'art», *L'Art social*, gener de 1892, 59-62, pp. 60 i 61.

conflicte entre els vells i els joves, en què «*le vieux est l'ennemi du bien*».⁶⁶⁴ L'ur anarquisme es comprenia com una solució regeneracionista del cos social, amb el que això implicava: un contingut elitista, d'avantguarda emancipadora,⁶⁶⁵ en què «l'Art humain réclame de ses élus une infinie conscience esthétique, une ineffable sérénité d'égoïsme créateur».⁶⁶⁶ Alguns dels seus membres es mostraven admiradors de Barrès, del novel·lista que havia aconseguit impulsar «l'égoïsme à plusieurs».⁶⁶⁷ No seria descabellat pensar que la primera coneixença de Valois amb l'escriptor lorenès tingués lloc en la seva etapa com a anarquista en una de les trobades vespertines a la Brasserie du Louvre. No s'ha d'oblidar que Barrès va participar en la primera, i darrera, representació teatral impulsada per l'*Art social* a la *Maison du Peuple* a Montmartre el 1894.⁶⁶⁸

En definitiva, el grup s'acomodava a la idea que la imatge de l'anarquista que s'havia construït a partir de *Les réfractaires*.⁶⁶⁹ La lectura d'aquell «petit livre» que va llegir d'una revolada va fer-lo emmirallar-se en la vida dels rebels inconformistes que lluiten per un futur millor, per una societat més justa, com uns herois de l'endemà.⁶⁷⁰ D'aquesta forma, va sentir-se identificat en la lluita que propugnaven «par la plume, par la parole, par le pinceau, par le crayon».⁶⁷¹ L'afinitat que va trobar en el grup de l'*Art social* s'explicava perquè condensava la paradoxa que el tenallava. Era un cercle la idiosincràsia del qual s'emotllava a la perfecció a la cosmovisió sobre treball, capacitat i esforç que havia desenvolupat i interioritzat. Carregaven contra els estudiants de liceu, de les facultats del *Collège de France*, perquè «ne veulent pas de politique», sinó «uniquement des livres spéciaux, des conférences, des échanges d'idées». Davant de la putrefacció estudiantil, l'única solució passava per «isoler, assiéger lentement, jusqu'à ce qu'un flot d'énergie les entame et les désagrégé».⁶⁷²

⁶⁶⁴ Alphonse COUTARD, “Jeunes et vieux”, *L'Art social*, novembre de 1891, 10-13, p. 12.

⁶⁶⁵ La missió redemptora s'aprecia en l'afirmació, exagerada per paternalista, de «le peuple n'a pas encore sa littérature». En Émile COURET, “Le Peuple. Ses prosateurs et ses poètes”, *L'Art social*, desembre de 1891, 37-40, p. 37.

⁶⁶⁶ André VEIDEAUX, “L'art individualiste”, *L'Art social*, març-abril de 1892, 100-101, p. 101.

⁶⁶⁷ Ludovic HAMILO, “Un effort moral”, *L'Art social*, març-abril de 1892, 108-110, p. 110.

⁶⁶⁸ Chantal MEYER-PLANTUREUX, “Le théâtre au tournant du XXe siècle: un enjeu politique. L'exemple de la Maison du Peuple de Montmartre (1891-1901)”, *Parlement[s], Revue d'histoire politique*, nº 3, 2012, 123-136, p. 124.

⁶⁶⁹ El llibre en qüestió era una biografia de Jules Vallés i dels *communards* literats. Era una oda a tots els «déclassés de la plume» que havien combatut per una societat més justa. En Jean RICHEPIN, “Prologue. Les déclassés”, de *Les étapes... op. cit.*, 7-13, p. 9.

⁶⁷⁰ «Qui prédisait la mort de la bourgeoisie et annonçait le triomphe de l'innombrable prolétariat». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 94.

⁶⁷¹ E[rnest]. MUSEUX, “Mission”, *L'Art social*, desembre de 1891, 26-28, p. 26.

⁶⁷² Ludovic HAMILO, “Les étudiants”, *L'Art social*, maig de 1892, 123-125, pp. 124 i 125.

Per una banda, afirmaven sense embuts que no creien «à cette science infuse descendente du ciel sur le front qu'elle éclaire subitement», sinó en una cultura de la perseverança: «pour faire de l'art, il faut beaucoup travailler, étudier sans cesse».⁶⁷³ Però per l'altra, defensaven la genialitat, una forma de geni entès com el producte de les forces socials, de l'herència i de les causes socials, «l'Artiste, homme doué, ait la jalouse intention de faire retourner à la Commune ce qu'il détient de la Commune».⁶⁷⁴ Era un refugi de rebotats, de furibunds enemics de «les faux artistes que n'écrivent, ne peignent ou ne sculptent que pour gagner de l'argent»,⁶⁷⁵ els quals es consideraven com «les résignés», «les révoltés, nous les gueux, réfractaires».⁶⁷⁶ No obstant les etiquetes, el seu *modus vivendi* s'incardinava a la bohèmia finisecular, a la dels desclassats que vivien als marges de la societat burgesa sense tallar el cordó umbilical que els unia amb la classe social que tant odiaven. Eren individus desclassats que feien de l'estètica de la misèria, de la rebel·lia inconformista, una forma de viure que pretenia *épater le bourgeois*.⁶⁷⁷

La crítica als escriptors populars, als novel·listes de les masses, que amb narracions havien triomfat i havien pogut viure de llur producció, eren menyspreats.⁶⁷⁸ Només s'ha de mirar el sarcasme amb què es parlava dels èxits de venda, construïts amb «verbes aux allures pédantes», amb un lèxic «soigneusement extrait de dictionnaires spéciaux», uns volums que, s'interrogava, «sont-ils utiles?».⁶⁷⁹ Eren enemics de qualsevol subvenció, de l'art artificios que tenia com a finalitat convertir-se en mercaderia, i predicaven obertament que «tout ce qui ne vit pas de sa seule puissance doit mourir».⁶⁸⁰ El vitalisme creador en l'art tenia una translació darwiniana en l'aspecte politico-social que, malgrat les dissimulacions, romania latent. El seu obrerisme era indestruïble de la seva voluntat de presentar-se com una minoria rectora. De resultes d'això que desdenyessin el sufragi universal per «facilement criminel» i «souvent imbécile».⁶⁸¹ La crítica als *socialistes embourgeoisés* o les lloes a l'expropiació kropotkiniana no ha d'amagar que es veien a si

⁶⁷³ E[rnest]. MUSEUX, "Le critique d'art", *L'Art social*, gener de 1892, 64-66, p. 66.

⁶⁷⁴ André VEIDEAUX, "L'art...", *art. cit.*, p. 100.

⁶⁷⁵ Émile COURET, "Œuvre à faire", *L'Art social*, novembre de 1891, 16-17, p. 16.

⁶⁷⁶ André VEIDEAUX, "La chanson du néant. Les résignés", *L'Art social*, gener de 1892, 67-68, p. 67.

⁶⁷⁷ Després de la representació de *La Cloche de Caïn* al *Fantaisies parisiennes*, Alfred Linert va ser detingut per la policia després que fos aclamat pels espectadors al crit de «Vive l'anarchie! Vive la sociale!», un fet que «provoqua la fuite des journalistes bourgeois». Albert LINERT, "Souvenirs des temps d'anarchie (1885-1895). Deuxième partie" (*Plus Loin*, n° 84, abril de 1932), *L'Œil bleu*, n° 5, gener del 2008, 21-35, p. 31

⁶⁷⁸ La crítica devia anar encaminada a autors com Xavier de Montépin, Émile Richebourg o Jules Mary, escriptors molt prolífics i amb una atracció social important.

⁶⁷⁹ Émile COURET, "Lettre aux littérateurs" (gener de 1892), *L'Art social*, gener de 1892, 49-52, p. 49.

⁶⁸⁰ J[ules]. MARET-LERICHE, "Sociologie artistique", *L'Art social*, març-abril de 1892, 113-115, p. 113.

⁶⁸¹ J[ules]. MARET-LERICHE, "Fétiche et Manitou", *L'Art social*, desembre de 1891, 30-32, p. 30.

mateixos no com a part del poble, sinó com «une minorité intelligente et audacieuse».⁶⁸² Com a part d'aquesta elit obrerista, una de les activitats del grup, com va explicar Valois, era impartir «conférences savantes à Belleville et à Ménilmontant».⁶⁸³

Els membres que nodrien el grupuscle i la revista, «dont les rédacteurs n'étaient naturellement pas payés»,⁶⁸⁴ corroboren perquè Gressent va trobar afinitat en el grup de l'*Art social*. Tots ells són descrits com persones agradables, properes, sense prejudicis, d'ascendència burgesa, anarquistes que rebutgen la sang i que basen llur identitat obrerista en el cultiu de la intel·lectualitat o en l'organització del treball. Charles-Albert, pseudònim de Charles Daudet, professor de filosofia al *Collège de Sedan*, era un «bourgeois intellectuel qui croit agir pour le plus grand bien de l'humanité», qui «jouissait de quelque fortune»,⁶⁸⁵ la conversió a l'anarquisme del qual va deure's a la cruesa de la fusillada de Fourmies l'1 de maig de 1891.⁶⁸⁶ Llurs camins es trobarien a creuar en unes circumstàncies tant inesperades el 1897 com inimaginables el 1928, quan va adherir-se al *Parti républicain syndicaliste* que havia sorgit de la recomposició del *Faisceau*.⁶⁸⁷ Un altre membre que va deixar empremta en el jove anarquista va ser Paul Delesalle, tipògraf de professió i secretari de la *Confédération Générale du Travail* (CGT). Un home que avorria la violència, com va demostrar el 1908 en «quitté la rue Grange-aux-Belles au moment des émeutes de Draveil et de Villeneuve-Saint Georges».⁶⁸⁸

Un dels personatges que més va influir-lo va ser Fernand Pelloutier. D'origen acabalat, era un dels pocs que van imprimir a la revista una perspectiva materialista.⁶⁸⁹ Valois el va descriure com un «intellectuel de haute valeur», alhora que «un homme d'action»,⁶⁹⁰ elogis que no eren desmerescuts. En l'àmbit del pensament, va impulsar amb el seu germà la tribuna *L'Ouvrier des Deux Mondes* entre 1897 i 1899. Era una petita revista mensual

⁶⁸² Paul POURROT, «Paroles d'anarchiste», *L'Art social*, juny de 1892, 148-151, p. 150.

⁶⁸³ Potser amb una mica de menyspreu, amb la mirada crítica de qui vol desprendre's del passat per emmotllar-se en el present dins d'una lliga d'extrema-dreta, Valois va declarar que «il n'y venait que les membres du groupe». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 111.

⁶⁸⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 109.

⁶⁸⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 109.

⁶⁸⁶ Des que «brusquement éclata la fusillade de Fourmies», va transitar entre el guesdisme i l'anarquia. En Victor MÉRIC, «Charles-Albert», *Les Hommes du jour*, n° 97, 27 de novembre de 1909, 1-3 [sense paginació concreta], p. 1.

⁶⁸⁷ Mantindrien unes concepcions tècniques sobre l'estat molt similars: «l'État, c'est la nation elle-même, spécifiquement organisée en vue de se défendre contre tout ce qui, du dehors ou du dedans, la menace». En Charles-Albert [Charles Daudet], *L'État moderne. Ses principes et ses institutions*, Librairie Valois: París, 1929.

⁶⁸⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 110. La vaga de Draveil i Villeneuve-Saint-Georges va tenir lloc el 2 de maig de 1908. La repressió duta a terme pel gabinet Clemenceau el 30 de juliol va ser catalogada de massacre: «Une journée sanglante», *Le Matin*, 31 de juliol de 1906, 1-2, p. 1.

⁶⁸⁹ Era l'encarregat d'escriure «Le mois politique et social».

⁶⁹⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 110.

d'economia social farcida de dades, estadístiques i informació relativa a les condicions materials dels obrers francesos i europeus.⁶⁹¹ L'objectiu era «pourvoir le prolétariat organisé du manuel de renseignements économiques le plus sûr et le plus complet».⁶⁹² Quant al terreny pràctic, va ser l'instigador de les *Bourses de Travail* el 1886.⁶⁹³ El seu projecte era animar els anarquistes a entrar en el moviment d'organització del treball a fi d'educar la classe obrera en la tradició llibertària i federalista.⁶⁹⁴ El camí que va emprendre Pelloutier va ser un punt d'inflexió en el moviment anarquista, ja que va traçar una tàctica fins aleshores inexplorada que va permetre de repensar les posicions després de la repressió virulenta com a conseqüència dels atemptats. Diversos informes de la policia són testimonis del canvi conjuntural que va operar-se entre 1895 i 1897, en què «les compagnons» ja no buscaven «désagrèger les syndicats ou à y semer la discorde, mais au contraire, ils iraient y faire de la propagande libertaire».⁶⁹⁵ És aquesta metamorfosi que va viure la cultura política anarquista, fruit del pas d'un moviment individualista a una aposta sindical, la que posteriorment reivindicaria Valois en la maduresa.

Si Pelloutier va ser un referent a nivell organitzatiu, qui més afecta va despertar-li va ser Lucien Dieudonné, funcionari de l'ajuntament de París que s'ocultava darrera del nom de ploma de Lucien Jean perquè necessitava mantenir una família i es trobava «sans aucun appui politique».⁶⁹⁶ L'amistat amb Dieudonné va ser recíproca.⁶⁹⁷ Una vegada a la setmana, es reunien a casa seva, un edifici vell prop de l'*Hôtel de la Ville*, decorat amb

⁶⁹¹ Veure per exemple els articles de fons de Fernand PELLOUTIER i Maurice PELLOUTIER, “La vie ouvrière en France”, *L'Ouvrier des deux mondes*, n° 1 (1 de febrer de 1897, 1-4), n° 2 (1 de març de 1897, 17-19), n° 4 (1 de maig de 1897, 49-52), n° 5 (1 de juny de 1897, 65-68), n° 6 (1 de juliol de 1897, 81-84), n° 7 (1 d'agost de 1897, 97-100), n° 8 (1 de setembre de 1897, 113-116), n° 9 (1 d'octubre de 1897, 129-132), n° 11 (1 de desembre, 165-168) i n° 12 (1 de gener de 1898, 181-183). Per una visió del conjunt de la revista, veure: Jacques JULLIARD, “L'Ouvrier des deux mondes”, *Cahiers Georges Sorel*, n° 5, 1987, 39-47.

⁶⁹² Com va palesar en l'últim número: “Aux Bourses du travail”, *Le Monde ouvrier*, n° 6, juliol de 1899, 81-82, p. 81.

⁶⁹³ Fernand PELLOUTIER, *Histoire des bourses du travail: origine, institutions, avenir*, prefaci de Sorel, Georges, Alfred Costes Éditeur: París, 1921.

⁶⁹⁴ Fernand PELLOUTIER, “L'Anarchisme et les syndicats ouvriers”, *Les Temps Nouveaux*, 2-8 de novembre de 1895.

⁶⁹⁵ “Rapport du 14 mars 1895”, dins de BA/80 en APP. El 1897, notarien que «l'action anarchiste s'affirme de plus en plus dans les syndicats et les milieux corporatifs». En “Rapport du 28 juillet 1897”, dins de BA/1497, en APP.

⁶⁹⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 112.

⁶⁹⁷ Juntament amb Charles-Louis Philippe, Gressent va ser una de les persones més properes al poeta llibertari. En Louis LANOIZELÉE, *Lucien Jean, l'écrivain, l'apôtre*, M. Pernet: París, 1952, p. 40. Valois també va referir-se al «cercle d'hommes jeunes dont quelques-uns ont fait figure dans la littérature française: Charles-Louis Philippe, J.-G. Prodhomme, Louis Lumet». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 117.

reproduccions de les grans obres d'art.⁶⁹⁸ Segons Valois, la causa de la connexió tan íntima va venir marcada pel fet de compartir una mateixa concepció del que significava ser anarquista, fruit d'uns orígens socials i d'una trajectòria anàlogues, en què la lògica materialista de la societat capitalista li havia escapat les ales i l'havia obligat a guanyar-se el pa. A diferència de Gressent, «il n'avait point de haine, pas même à l'égard des bourgeois».⁶⁹⁹ Com va escriure en el petit prefaci que obria el recull d'articles de Dieudonné que es va editar com a homenatge després de la seva mort, «il était simple, il était bon, il était juste».⁷⁰⁰ Abominava la propaganda del fet, no per la seva naturalesa violenta, sinó pels danys col·laterals que causaven les matances.⁷⁰¹ La tendresa, l'amor a la humanitat, devien commoure enormement un individu a qui el rebuig del sistema liberal-capitalista el va emprendre a repudiar de les institucions republicanes per hipòcrites. Sota la seva ègida, Valois va declarar que «l'anarchie s'humanisait».⁷⁰² La correspondència que van mantenir durant el 1897-1904 revela que l'amistat va anar més enllà de la camaraderia per convertir-se en una amistat franca i propera.⁷⁰³ Per Valois, el cercle que va congregar-se entorn del funcionari, en què «quelques-uns ont fait figure dans la littérature française: Charles-Louis Philippe, J.-G. Prodhomme., Louis Lumet», representava el cor de l'anarquisme obrerisme. Entre aquests noms, hi destaca el de Charles Louis-Philippe, un anarquista qui «n'a jamais renié cette culture profonde de l'âme et du cœur que nous devons au christianisme».⁷⁰⁴ Junt amb Lucien Jean, l'autor de *Bubu de Montparnasse* (1901) era un home que admirada perquè s'adequava al perfil que havia traçat d'obrer abnegat, categoria en què ell s'incardinava: «fils de travailleurs obscurs, sollicité par la vie brillante des gens de lettres, il restait pauvre dans son cœur».⁷⁰⁵

Però no totes les impressions que va tenir dels anarquistes eren positives. La imatge que projectà de Sébastien Faure no pot ser més negativa. Valois explica que a l'època se'l

⁶⁹⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 116.

⁶⁹⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 113.

⁷⁰⁰ Georges VALOIS, "Notice", en Jean, Lucien, *Parmi les hommes: nouvelles, petits caractères, petites gens de la cité, notes, carnets de route, le romantisme nietzschéen*, Mercure de France: París, 1910, I-XI, p. I. El text original va ser publicat com a "Lucien Jean 20 mai 1870- 1er juin 1908", *Nouvelle Revue Française*, n° 13, febrer de 1910, 39-45.

⁷⁰¹ «Une bombe tuera un grand coupable; elle tuera aussi ce cocher, cet employé de ministère, ce passant qui se trouveront à côté du grand coupable. [...] Dans certaines circonstances, il est bien difficile de distinguer un justicier d'un simple criminel». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 116.

⁷⁰² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 115.

⁷⁰³ «...Vous me dites mon cher Gressent des choses infiniment aimables», va agrair-li Lucien Jean del juliol de 1901, en Louis LANOIZELÉE, *Lucien Jean... op. cit.*, p. 62.

⁷⁰⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 115.

⁷⁰⁵ Georges VALOIS, "Au jour le jour: Charles-Louis Philippe", *L'Action française*, 27 de desembre de 1909, p. 1.

veia amb suspicàcia perquè se'l considerava un delator de la policia.⁷⁰⁶ Un altre personatge singular que va deixar-li un pòsit agre dolç va ser Agustín Hamon, per a qui va treballar com a secretari, «dans des conditions peu élégantes, à une époque où la maigre rétribution qu'il me donnait (ce n'était pas sa faute) m'était bien utile».⁷⁰⁷ Llavors, Hamon era un personatge tant conegut com singular. Com Pelloutier, havia col·laborat amb algunes columnes a *La Cocarde*, on defensava en un to inconformista que encaixava amb l'estil postboulangista que «l'esprit de révolte est inhérent à l'être humain».⁷⁰⁸ La participació *corcadienne* s'entén en tant que Hamon professava un antisemitisme profundament anticapitalista. A les acaballes de l'aventura boulangista, havia publicat un pamflet a quatre mans en què denunciava els jueus com a «accapareurs».⁷⁰⁹ La reputació, però, va arribar-li davant d'un seguit de retrats psicològics que va publicar el 1894 i el 1895 com a resposta als estudis sociològics que apuntaven a l'anarquista o al revolucionari com un criminal. En sintonia amb les posicions antimilitaristes de la cultura anarquista, va descriure els soldats com «prédisposés à la violence par leur organisation psychique, résultante de leur organisme physiologique, de leur ambiance physique, éducationnelle, sociale».⁷¹⁰ En canvi, els anarquistes, lluny dels estereotips i de les imatges cruentes que havien deixat els nihilistes, professaven un «ardent amour de l'humanité, une grande pitié par les humbles, les faibles».⁷¹¹ Com Valois explicita, Hamon es vantava de ser un anarquista científic,⁷¹² atribut que li va valdre no poques ironies per part d'Octave Mirbeau, qui el va ridiculitzar en alguns dels seus escrits.⁷¹³ En

⁷⁰⁶ «Dans les groupes anarchistes où je fréquentais, Sébastien Faure était tenu, dès 1898, pour un homme suspect à tous égards». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 119. Sembla ser que les impressions anotades per Valois són errònies. Més aviat, era Faure el qui estava vigilat per la *Sûreté Générale*, cim explicita l'informador Legrand en un informe sobre la conferència que va pronunciar a la Salle Trianon el 13 de setembre de 1898: «La nouvelle conférence de Sabastien (sic) Faure... a (sic) fait salle presque comble et grosse recette surveillée de près par le froid Matha et Leballeur», dins de BA/1497, en APP.

⁷⁰⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 122.

⁷⁰⁸ Agustín HAMON, «L'esprit de la révolte», *La Cocarde*, 30 de setembre de 1894, p. 2.

⁷⁰⁹ Agustín HAMON i Georges BACHOT, *L'agonie d'une société*, Albert Savine: París, 1889, p. 49.

⁷¹⁰ Agustín HAMON, *Psychologie du militaire professionnel. Études de psychologie sociale*, Charles Rosez: Brussel·les, 1894, p. 186.

⁷¹¹ Agustín HAMON, *Psychologie de l'anarchiste-socialiste*, P. V. Stock: París, 1895, p. 139.

⁷¹² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 126.

⁷¹³ Mirbeau va burlar-se dels retrats psicològics en imitar-lo: «Les scientifiques sont des gens excessivement ingénieux et hardis, et qui, chaque jour, découvrent les plus merveilleuses choses du monde par quoi s'enrichit le trésor de l'humanité, dans des proportions insoupçonnées». En Octave MIRBEAU, «Scientismes», *Le Journal*, 20 de juny de 1895, p. 1. En un altre article, va felicitar-lo per haver demostrat com «il faut savoir tirer parti de la copie des autres». En íd., «Merveilles de la science», *Le Journal*, 21 de juny de 1896, p. 1. L'anècdota és recollida per Valois, qui, a més, afegeix que se'l coneixia amb el malnom de «Pot-à-Colle». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 124. Aquesta actitud va valdre-li una picabaralla amb René Ghil en un intercanvi de cartes obertes on el primer rebutja «les plaisanteries» de Mirbeau i aquest s'afanya a «contenter en son double et juste orgueil de poète et de scientifique» la víctima. Veure *Le Journal*, 28 de juny de 1896, p. 2.

el retrat que en fa Valois, tampoc surt gaire més afavorit: se'l presenta com un personatge esperpèntic i ridícul.⁷¹⁴

A través de *l'Art social*, Gressent va introduir-se en els principals circuits anarquistes. A part de les *Les Temps Nouveaux* de Grave, «le journal officiel de la doctrine»,⁷¹⁵ on suposadament va entregar el seu primer article amb tretze anys,⁷¹⁶ va treballar en un altre bastió del pensament anarquista, en *L'Humanité Nouvelle* d'Augustin Hamon, de qui va ser-ne secretari. El record que en guarda no va ser gaire plaent. De 1897 fins a 1899, va dedicar-se treballar per una revista que va descriure com a «lourde, indigeste, bourrée de comptes rendus de livres dont la plupart étaient assommants».⁷¹⁷ No en va, el poc més de dos anys que va estar al seu servei van desplaure'l tant que, com va explicar posteriorment, van ser el punt de partida del seu desencís.⁷¹⁸ La indigestió de què parlava la coneixia bé, ja que va ser un dels varis col·laboradors que fornien les recensions. Les obres que ressenyava eren de temàtica molt variada i abraçaven un ampli espectre de les ciències socials i humanes. De fet, és una magnífica guia de les lectures que interessaven a l'anarquisme científic de finals de segles: l'evolucionisme, «le principe qu'un croit nouveau est découvert depuis cinquante ans» per Lamarck,⁷¹⁹ el dret social, amb què, «la peine à pour but de faire disparaître tous les êtres nuisibles de la société»,⁷²⁰ fins a l'antropologia de la religió, en ressaltar com la «science a ses origines dans les lointaines rations de nos ancêtres».⁷²¹

Gràcies a les ressenyes, es poden resseguir parcialment algunes de les moltes lectures que devia fer durant els anys com a anarquista. Aquest fet és primordial, perquè serveix per conèixer quines foren les idees que alimentaren la seva idiosincràsia -com ara les de

⁷¹⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 125.

⁷¹⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 120.

⁷¹⁶ No es disposaven d'evidències de cap col·laboració, ja que apareix cap article afirmar com a Georges Gressent. Tampoc el director del diari dona validesa a l'afirmació de Valois. «Dans une discussion que j'eus, plus tard, avec Georges Valois, celui-ci m'écrivait qu'il avait, autrefois, collaboré aux Temps Nouveaux. Sous quel nom? C'est ce qu'il n'indiquait pas, Valois ne me disait rien». En Jean GRAVE, *Quarante ans de propagande anarchiste*, Flammarion: París, 1973, p. 352.

⁷¹⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 122.

⁷¹⁸ «C'est chez lui que j'ai commencé à me dégager, lentement, des illusions du siècle». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 125.

⁷¹⁹ G[eorges]. GRESSENT, "Revue des Revues. Revues de langue française. *Le principe du transformisme*, par P. G. MAUDEAU, (*Revue mensuelle de l'École d'anthropologie*, juillet 1897)", *L'Humanité Nouvelle*, n° 4, agost-setembre de 1897, p. 496.

⁷²⁰ G[eorges]. GRESSENT, "Revue des Revues. Revues de langue française. *L'évolution de la peine*, par le prof. J. MAKAREWICZ, (*Archives d'Anthropologie criminelle*, 15 mars)", *L'Humanité Nouvelle*, n° 12-13, juliol de 1898, p. 107.

⁷²¹ G[eorges]. GRESSENT, "Revue des Revues. Revues de langue française. *Religions. Religion, Magie et Spiritualisme*, par Élie RECLUS, (*Revue Universitaire*, Bruxelles, Nov-Déc. 1898)", *L'Humanité Nouvelle*, n°22, 10 d'abril de 1899, p. 524.

Max Nordau, les d'Auguste Chirac- i quines, en canvi, van ser circumstancials, transitòries, i li serviren només per acréixer l'odi cap al sistema després del desencís de l'afer Dreyfus. Si s'examina amb deteniment, s'observen detalls que poden passar desapercibuts i que són molt reveladors tant de la seva formació intel·lectual com de la seva persona. Sens dubte, un aspecte poc conegut del seu pensament és la seva posició cap a l'alienació femenina, el qual ha quedat engolit, comprensiblement, per la dimensió que han ocupat les crítiques antiparlamentària, econòmica i estatal del sistema en els seus escrits, però que ha estat, en les ocasions en què ha emergit, un factor a no desmerèixer.⁷²² En ressenyar l'estudi del doctor J. Martignon sobre la deformació dels peus a què es veien obligades les xineses, en què contraposava una deformació estètica oriental que «gêne de la marche» amb l'asfíxia de la moda burgesa occidental, amb els cossets i les cotilles, que «comprimant l'estomac, luxant le rein, écrasant le foie, gênant le cœur, empêche souvent les femmes de faire bons enfants», aconsellà «que toutes les femmes entendissent ces paroles».⁷²³ Aquesta sensibilitat, potser insuficient com per descriure-la com a feminista, pot comprendre's com una il·lació més de seva croada contra la societat burgesa, encara que resulta significatiu perquè no tots els obrers tenien en compte la posició de les dones en la lluita social.

En línies generals, l'anarquisme de Gressent era el d'un *compagnon* rebotat amb els principis rectors de la modernitat liberal-capitalista, però conscient de la hipocresia que regnava en alguns ambients bohèmics en què «la révolution a obligé ainsi beaucoup de braves garçons à une hypocrisie absurde». Els cenacles anarco-literaris que va descobrir a través de *L'Humanité Nouvelle* el deixaven fred i provocaven que «ma foi anarchiste en souffrait», ja que «les politiciens, qui sont des roués ou des cyniques, se tirent d'affaire en emportant dans leur valise de vieux vestons et un bel habit», mentre que «ceux qui se croient prophètes et jouent à mépriser le siècle, ne savent pas comment résoudre le problème».⁷²⁴ A grans trets, Valois va donar un repàs en *D'un siècle à l'autre* de les

⁷²² En un intent de psicoanalitzar el personatge, Soucy va atribuir una frustració sexual que hauria estat la font de la irritabilitat i de la voluntat de projectar una societat familiar. Més enllà de ser una interpretació plausible, el silenci entorn de les dones com una projecció d'un trauma amb la seva mare provocat per l'abandonament i causat per la promiscuïtat que hauria estat a l'origen de la seva il·legimitat com a fill no sembla avalat per cap evidència. En Robert SOUCY, *Le fascisme... op. cit.*, p. 182. Soucy es basava en la pell morena de Valois, a qui consideraria un mestís. Malgrat que no hi ha proves del mestissatge, el to colrat era un tret suficientment distintiu com perquè se'l descrivís com «un monsieur très brun et d'allure très jeune». En Charles PORTALIÉ, "Silhouettes: Georges Valois", *Le Roussillon*, 1 de febrer de 1924, p. 1.

⁷²³ G[eorges]. GRESSENT, "Revue des Revues. Revues de langue française. À propos d'un pied de Chinoise, par le Dr. J. MATTIGNON" (*Archives d'Anthropologie criminelle*, 15 juillet 1898)", *L'Humanité Nouvelle*, n° 17, novembre de 1898, 622-623, p. 623.

⁷²⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 126.

principals *soirées* que va freqüentar. Una d'elles era la de Paul Argyriadès, «un socialiste grec qui possédait un délicieux petit hôtel à Auteuil», i que publicava la revista *La Question Sociale*, on arremetia contra el cooperativisme perquè era «une de ces mystifications que les bourgeois ont seuls le secret d'inventer».⁷²⁵ Allí, s'hi rendia homenatge als discursos de «Camille Pelletan, de Mme Paule Mink, ou d'un écrivain symboliste» i, tot i les proclames, l'ambient era excèntric, i els individus que rondaven l'hoste eren «plus baroques que les cannes dont il était si fier».⁷²⁶ Un altre dels amfitrions era René Ghil, poeta transgressor que estava amb sintonia amb el grup de l'*Art social*.⁷²⁷ En la vetllada que dirigia, Charles-Louis Philippe va llegir-hi els primers capítols de *Bubu de Montparnasse* i Gressent «un drame à la manière d'Ibsen, dont le manuscrit est allé au feu il y a vingt ans».⁷²⁸ En les reunions a casa de Ghil, «l'anarchie se faisait là très discrète et mettait des gants et des bijoux». Eren vetllades en què proliferaven «les symbolistes et quelques serviteurs de la nouvelle idole», una gent «qui auraient probablement reculé d'horreur devant un vrai mouvement révolutionnaire».⁷²⁹ Era l'ambient de la bohèmia literària en què les al·lusions socials eren vel·leïtats transgressores de les regles burgeses en un sentit estètic, una contestació artística dels patrons i models establerts. Bona prova de l'inconformisme bohemí i obrerista el proporciona el comentari de Stéphane Mallarmé, amic de Ghil, que hauria fet en un banquet de *La Plume* arran de l'atemptat de Vaillant: «je ne sais pas d'autre bombe, qu'un livre».⁷³⁰ «Ces manifestations», com Valois va considerar, «nous éloignaient de l'anarchie militante: on s'y embourgeoisait, ou l'on anarchisait la bourgeoisie».⁷³¹ L'opinió, que pot semblar esbiaixada i interessada si es té en compte l'època en què la va plasmar sobre el paper, era en realitat l'expressió d'un sentiment genuí i profund que compartia amb Charles-Albert i amb Lucien Jean. Aquest

⁷²⁵ Paul ARGYRIADÈS, “La coopération”, *Almanach de la Question sociale et de la libre pensée*, n° 1, gener de 1891, 159-162, p. 159.

⁷²⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 127.

⁷²⁷ «Nous ne faisons aucune difficulté pour reconnaître que la vision d'*art sociocratique* de M. René Gil se rapproche sensiblement, sinon tout à fait, de notre vision à nous». En “Petite guerre”, *L'Art social*, desembre de 1891, p. 49. Verlaine diria que «René Ghil représente la génération levante d'ouvriers en vers, et fortement, par l'exemple et le précepte», en Paul VERLAINE, “René Ghil” (*Les Hommes d'aujourd'hui*, n° 338 [1888]), en *Œuvres complètes*, vol. v (5 i 2 volums d'obres pòstumes), Vanier-Messein, 1905 (1901-1913), 398-404, p. 399.

⁷²⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 129.

⁷²⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 128.

⁷³⁰ Léon DESCHAMPS, “Opinions diverses”, *Le Journal*, 10 de desembre de 1893, p. 6. L'amistat entre els dos poetes pot apreciar-se en el prefaci de Stéphane MALLARMÉ, “Avant-dire”, en Ghil, René, *Traité du Verbe*, Giraud: París, 1886, 5-7,

⁷³¹ «Lucien Jean, Charles-Louis Philippe et moi, qui étions tous trois du vrai peuple, nous nous tenions là avec le plus grand sérieux, mais le comique de certaines situations ne pouvait nous échapper et, parfois, quand nous sortions, nous riions de bon cœur en pensant à ces bourgeois qui jouaient à faire peur aux autres». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 129.

darrer, l'aconsellava en una carta de «n'écoutez pas les rabâchages de Ghil» i, amb ironia, es preguntava si «est-ce qu'il sait seulement ce qu'il y a au-delà [sic] de la rue Lauriston, de son cabinet d'écriture et de son Vendredi?».⁷³² Un altre dels salons que va sovintejar fou el de l'escultor Jean Félix Masseau, més conegut com a Fix-Masseau, «sculpteur de grand talent qui travaillait et se désintéressait du mouvement social». Com no podia ser d'altra manera, en les reunions «on sortait presque complètement de l'anarchie».⁷³³

Va ser entre la redacció del pare de l'anarquisme científic en què l'ofici l'obligava a la ressenya de lectures tan diverses com feixugues, entre vetllades on els amfitrions eren homes extravagants, entre tertúlies literàries en què la transgressió provenia del verb i entre salons d'aburgats inconformistes, que Gressent va formar-se una opinió de l'anarquisme, va conèixer tant la bohèmia com els grups militants polítics. L'afer Dreyfus el trobà enmig d'aquesta panòpia d'individus de sensibilitats tan disperses i de classe tan transversal. Un episodi, l'afer, que va convertir-se en un períple iniciàtic, en una ècdisi, la lliçó del qual, tot i les dècades, seria contundent, sincer i traumàtic: «je remercie le Ciel de m'avoir tenu éloigné du monde socialiste».⁷³⁴

⁷³² La carta de Lucien Jean a Georges Gressent data del novembre de 1902, en Louis LANOIZELÉE, *Lucien Jean... op cit.*, p. 66.

⁷³³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 130.

⁷³⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 131.

La rebel·lió juvenil. De l'agitació anarquista a l'impàs reflexiu

2. Èxtasi i decepció d'un *dreyfusard*. El fracàs de l'assalt al cel (1897 – 1906)

Una recomposició del mapa. L'afer, l'agitació i una col·laboració a contrapel (1897-1898)

El gruix dels anys en què Gressent va viure de primera mà la vida de bohèmia rebel, la societat francesa estava immersa en un tornado de passions i sentiments exaltats, talment com Caran d'Ache va caricaturitzar-la en la vinyeta “Un diner en famille”.⁷³⁵ El que podia semblar una exageració pròpia de la sàtira, fins i tot simpàtica, traslladava a l'ambient familiar les corredisses i les batusses que s'escoltaven des dels carrers. En quatre anys, els ànims van incendiar-se d'una forma que no podia esperar-se. L'obrerisme va passar de l'expectació, fins i tot de la joia, a involucrar-se en la campanya que va dividir l'opinió pública en dues faccions antinòmiques.

Els orígens del daltabaix social van tenir lloc a finals d'octubre de 1894, quan *La Libre Parole* va publicar una carta signada per un tal Henry i dirigida a Adrien Papillaud, redactor del diari, en què se l'advertia d'un complot semita per silenciar la detenció d'un oficial.⁷³⁶ Va ser a través d'una suposada filtració -o d'un informador confidencial-anomenat “Henry” que l'opinió pública va assabentar-se, amb quinze dies de retràs, de l'empresonament del capità d'artilleria Alfred Dreyfus a la presó parisenca de Cherche-Midi. El misteri que envoltava la detenció va fer les delícies d'un diari que dos anys abans havia publicat les notes de Micros, un anònim que havia posat en alerta l'opinió pública que «les administrateurs de la Compagnie de Panama ne veulent pas passer au correctionnelle». ⁷³⁷ En vint-i-quatre hores, la major part de la premsa va fer-se eco dels rumors que apuntaven a un militar d'alt rang empresonat per traïció i reproduïren les notes que havia proporcionat l'informador anònim al diari de Drumont.⁷³⁸ *La Patrie* va precisar que es tractava d'«un officier israélite». ⁷³⁹ Va ser llavors quan la maquinària

⁷³⁵ Caran d'ACHE, “Un diner en famille”, *Le Figaro*, 4 de febrer de 1898.

⁷³⁶ La carta, adreçada a Papillaud i amb data del dia 28, va ser rebuda el diumenge 29 per la redacció, que no va decidir publicar-la fins passat el cap de setmana. La carta declarava que «c'est le capitaine Dreyfus» i advertia que «on dit qu'il est en voyage mais c'est une mensonge parce qu'on veut étouffer l'affaire. Tout Israël est un mouvement». El text no es faria públic fins uns quants anys més tard, quan Reinach va fer-se amb una còpia: Joseph REINACH, “Du Paty, Henry et Starhazy”, *Le Siècle*, 2 d'abril de 1899, p. 1.

⁷³⁷ Micros [Ferdinand Martin], “Les Dessous de Panama”, *La Libre Parole*, 6 de setembre de 1892, 1-2, p. 1.

⁷³⁸ «L'individu arrêté serait accusé d'espionnage». En Ad[rien]. P[apillaud]., “Une question”, *La Libre Parole*, 29 d'octubre de 1894, p. 1.

⁷³⁹ Eugène DESTÉZ, “Une affaire d'haute trahison”, *La Patrie*, 1 de novembre de 1894, p. 1.

propagandística contra el capità alsacià va posar-se en marxa. De bon inici, la sort d'Alfred Dreyfus no havia pres la magnitud d'un afer, ni tant sols el d'un cas singular. Tanmateix, la insistència de *La Libre Parole* va aconseguir transformar una maquinació de despatx en un escàndol nacional.⁷⁴⁰ Només van caldre-li dos dies des de la publicació de la carta inicial per començar a ordir una teranyina asfixiant. A partir d'una altra nota anònima, en què instava a buscar «parmi les Dreyfus, les Mayer ou les Lévy», va saber-se que el culpable es refugiava «à Mulhouse, où réside sa famille». El «crime inouï», encara que «ce n'est pas un vrai Français qui a commis le crime», requeria explicacions i responsables.⁷⁴¹

L'èxit de tirada del diari de Drumont no va tractar-se d'una febrada circumstancial. Nombrosos estudis sobre el racisme antisemita a la França finisecular han arribat a concloure que l'ambient antisemita va precedir i, en bona mesura, va ser el causant de la magnitud que va tenir l'afer.⁷⁴² Fabricar un escàndol amb el material de què es disposava no va ser gaire complicat. Alfred Dreyfus representava el boc expiatori perfecte, ja que reunia tots els ingredients que articulaven les fòbies dels nacionalistes des de 1871. Com a alsacià, encaixava en el perfil de contra-espia, mentre que com a jueu, encarnava la traïdoria i la baixesa moral. L'espionatge era un tema molt sensible que es trobava a flor de pell. A l'abril de 1887, la tensió revengista propiciada pel discurs boulangista ja havia fet esclatar una tensió diplomàtica amb l'imperi wilhelmià a redós de la detenció, per part d'agents alemanys, del comissari de policia alsacià Guillaume Schnaebelé, a qui se l'acusava de ser un espia francès.⁷⁴³ Per l'altra, l'antisemitisme havia calat profundament en la psique francesa des de la segona meitat del segle, ja que oferia una explicació expiatòria de les transformacions que la modernització havia propiciat. Les diatribes de Drumont contra l'ascendent del poder jueu, perpetrador de la decadència nacional i

⁷⁴⁰ Per la implicació de Drumont i *La Libre Parole* en la construcció de l'afer, veure: Grégoire KAUFFMANN, *Édouard Drumont*, Perrin: París, 2008. Sobre el desenvolupament de l'afer, veure: Vincent DUCLERT, *L'affaire Dreyfus*, La Découverte: París, 1994 i Bernard JOLY, *Histoire politique de l'affaire Dreyfus*, Fayard: París, 2014.

⁷⁴¹ C. Z., "Haute Trahison. Arrestation d'un officier juif", *La Libre Parole*, 1 de novembre de 1894, p. 1.

⁷⁴² Michael R. MARRUS, *Les Juifs de France à l'époque de l'affaire Dreyfus*, Seuil: París, 1972 o Marc ANGENOT, *Ce que l'on dit des juifs en 1889. Antisémisme et discours social*, Presses Universitaires de Vincennes: Vincennes, 1989 [1984].

⁷⁴³ Enmig del clima boulangista, la tensió feia pensar en una nova guerra, malgrat que els *revanchards* no aspiraven, més enllà de la retòrica, a una distensió. Prohoms republicans van criticar la *Ligue des Patriotes* de pretendre «saper l'édifice», voler una guerra, malgrat les paraules pragmàtiques i assenyades de Boulanger de «si je voulais la guerre, je serais un fou; si je ne m'y préparais pas, je serais un misérable». En Jules SIMON, *Souviens-toi du deux-décembre*, V. Havard: París, 1889, pp. 15 i 41.

l'afflicció finisecular, ja dataven de 1886.⁷⁴⁴ Uns anys més tard, l'onada boulangista va posar en pràctica el que el nacionalisme antidreyfusard va explotar rabiosament durant l'afer: les diatribes contra els jueus des de l'estrada parlamentària,⁷⁴⁵ la posada en escena de campanyes antisemites,⁷⁴⁶ la racialització de l'adversari polític.⁷⁴⁷ Gestos que, encara que aïllats, van constituir el substrat d'un discurs polític xenòfob.⁷⁴⁸

Però hi havia un tercer element que va desencadenar un paper crucial a l'hora de construir el relat contra l'acusat: el fet d'haver estat fill de la meritocràcia republicana.⁷⁴⁹ Un cop revelada la identitat de «l'officier juif», el diari va arremetre contra els seus presumptes padrins polítics.⁷⁵⁰ Convençut antirepublicà i antidemòcrata, Drumont va subvertir les qualitats que havien fet de Dreyfus un agent tant apreciat en l'exèrcit (domini de l'alemany i preparació politècnica) per convertir-lo en una arma llancívola contra la república. Per desacreditar la política liberal, només va caldre-li vincular l'estela del capità d'artilleria amb la d'altres jueus republicans com Jacques de Reinach, sogre del republicà oportunista Joseph Reinach, banquer que s'havia vist esquitxat pel fang de la

⁷⁴⁴ «La force des Juifs est de ne plus procéder comme autrefois, par des méfaits isolés; [...] ils ont modifié sans bruit les lois qui les gênaient ou obtenu des arrêts qui paralysent l'action de ces lois, ils ont soumis la presse au capital, de façon qu'elle soit dans l'impossibilité de parler». En Édouard DRUMONT, *La fin...* *op. cit.*, p. 79.

⁷⁴⁵ El març de 1889, enmig de la crisi del coure, Francis Laur va carregar contra Rothschild i la política semítica del govern, «le but final poursuivi est de nous ruiner pour nous mieux vaincre». En *Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés*, 21 de març de 1889, p. 640.

⁷⁴⁶ El republicà radical i revisionista Maurice Vergoin, diputat del departament del Sena i Oise, va ser un dels primers en promoure una campanya antisemita durant els comicis de 1888. Aleshores, Boulanger el va desautoritzar. Veure: Robert Francis BYRNES, *Antisemitism in modern France*, vol. I, *The Prologue of the Dreyfus Affair*, (3 vols.), Rutgers University Press: New Brunswick, 1950, pp. 234-235. Tanmateix, les proclames i campanyes antisemites durant els processos electorals van ser recurrents. Els plafons amb què el còmic i il·lustrador Adolphe Willette va presentar-se a les eleccions de 1889 eren inequívocament racistes: «Électeurs, les juifs ne sont grands que parce que nous sommes à genoux» va afirmar, per després reblar que «il n'est pas question de religion. Le Juif est d'une race différente et ennemi de la nôtre». En François BOURNAND, *Juifs et antisémites en Europe*, Tolra: París, 1891, pp. 66-67.

⁷⁴⁷ Dérouledè va referir-se a Joseph Reinach com «ce petit juif qui finirait par me dégoûter des Israélites». En Paul DÉROULEDE, «Discours de M. Déroulède» (Assemblée General de la Ligue des Patriotes, 25 de novembre de 1888), *Le Drapeau*, 9 de desembre de 1888, 4-8, p. 6.

⁷⁴⁸ Com va posar de manifest el director de *L'Univers Israelite*, «le boulangisme et l'antisémitisme étaient comme deux courants issus presque à la même heure de sources différentes et qui, routant sur la même pente, finirent par mêler leurs eaux». En I[sàie]. M. LEVAILLANT, *La Genèse de l'antisémitisme sous la troisième République. Conférence faite à la Société des études juives, le 14 avril 1907*, Durlacher: París, 1907, p. 18.

⁷⁴⁹ Format a l'*École Polytechnique*, Dreyfus era un model de patriota format per l'educació republicana. Vincent DUCLERT, *Alfred Dreyfus: l'honneur d'un patriote*, Fayard: París, 2006, p. 45.

⁷⁵⁰ «Le gouvernement n'a cédé à aucune préoccupation patriotique en donnant aux fonctionnaires de tout ordre, sous peine de révocation immédiate, la consigne de se taire. C'est la Juiverie toute entière qui lui a imposé le silence». En Gaston MÉRY, «Haute Trahison», *La Libre Parole*, 2 de novembre de 1894, pp. 1-2.

corrupció *panamiste*.⁷⁵¹ El diari va afanyar-se a proclamar als quatre vents la inseguretat d'una institució capital per la salvaguarda de la pàtria: «l'Armée est peut-être le plus saisissant exemple de la façon dont l'Oligarchie dirigeante, Financiers, gros Juifs, députés vendus et gentilshommes dégénérés, ont démoralisé le pays, ont tué en lui tout patriotisme et tout idéal». ⁷⁵² No s'ha d'oblidar que el maig de 1892, abans de la coneixença de les corrupteles dels *chéquards* i de molt abans de la sort de Dreyfus, el diari ja havia començat a passar revista als membres de l'exèrcit amb una sèrie d'articles «absolument remarquables et d'un caractère en quelque sorte prophétique», com va vantar-se'n. ⁷⁵³ Les suspicàcies entorn que els governs republicans havien promocionat agents antinacionals era una opinió força estesa en determinats sectors de la societat francesa. A Algèria, per exemple, va acusar-se el 1883 «le pommadé Waldeck- Rousseau, qui a casé dans les préfectures et les sous-préfectures tous les juifs qui restaient encore sur le carreau». ⁷⁵⁴ No en va, l'esclat antisemita durant l'afer va prendre el 1898 una virulència inusitada en aquella regió d'ultramar tan receptiva als complots drumontians. ⁷⁵⁵

Fins al procés del 19 de desembre, la major part de les capçaleres van pressionar perquè el cas fos jutjat a porta tancada, ⁷⁵⁶ tal i com es va procedir. Fins i tot el general Mercier va declarar en una entrevista a *Le Figaro* que creia en la culpabilitat de Dreyfus, abans i tot de celebrar-se el judici. ⁷⁵⁷ El germà de l'inculpat no va deixar de repetir per activa i

⁷⁵¹ Édouard DRUMONT, “L’espionnage juif”, *La Libre Parole*, 3 de novembre de 1894, p. 1. «C’est Reinach qui mène toute l’intrigue», afirmava Gaston MÉRY, “Haute Trahison”, *La Libre Parole*, 5 de novembre de 1894, 1-2, p. 1.

⁷⁵² Édouard DRUMONT, “Le Ministère de la Guerre”, *La Libre Parole*, 5 de novembre de 1894, p. 1. El diari també va ocupar-se de fer estadístiques sobre la “penetració” dels jueus en l’exèrcit: C^t. Z. va ocupar-se d’una rúbrica “Les officiers juifs” (*La Libre Parole*, 2 de novembre de 1894, p. 1 i 4 de novembre de 1894, p. 1), en què conclouïa que: «sur les vingt-cinq officiers que nous venons de citer, quatorze occupent des postes de faveur; c’est peut-être excessif».

⁷⁵³ Édouard DRUMONT, “Les Juifs dans l’Armée”, *La Libre Parole*, 6 de novembre de 1894, p. 1. Els articles que menciona, es troben sota la rúbrica “Les Juifs et l’Armée” els dies 23 i 24 de maig de 1892. La publicació d’aquests atacs antisemites va valdre-li el repte a un duel amb André Crémieu-Foa, capità de dragons a Meaux, l’1 de juny, en què ambdós van sobreviure: “Les Juifs dans l’Armée”, *La Libre Parole*, 29 de maig de 1892, p. 1. Irònicament, un del padrins d’armes de Crémieu-Foa va ser Esterhazy, l’home darrera de la inculpació de Dreyfus: “Procès-verbaux” (31 de maig de 1892, Paris), *La Libre Parole*, 2 de juny de 1892, p. 1.

⁷⁵⁴ Georges MEYNIÉ, *Les Juifs en Algérie*, Albert Savine: París, 1888, p. 285.

⁷⁵⁵ Sophie B. ROBERTS, *Citizenship and antisemitism in French colonial Algeria, 1870-1962*, Cambridge University Press: Cambridge, 2017, pp. 84-99. En l’apex de les manifestacions antisemites el 1898, «the riots in Algeris were an extreme version of those in metropole», p. 95.

⁷⁵⁶ Hi havia por a les filtracions de secrets d’estat a causa del suposat espionatge. «Le huis clos est notre refuge inexpugnable» contra l’Alemanya, diria Tristan [Ernest Judet], “Le procès Dreyfus. Ni provocation ni platitude. Le huis clos. II”, *Le Petit Journal*, 17 de desembre de 1894, p. 1. Del mateix parer eren els catòlics exacerbats: «dans l’état actuel de l’affaire le huis clos le plus absolu s’impose». En “L’affaire Dreyfus (nº 1 le traître)”, *La Croix*, 18 de desembre de 1894, p. 2.

⁷⁵⁷ «La culpabilité de cet officier est absolument certaine et qu’il a eu des complices civils». En Charles LESER, “L’espionnage militaire”, *Le Figaro*, 28 de novembre de 1894, 1-2.

per passiva que les campanyes periodístiques estaven dirigides per l'estat major,⁷⁵⁸ els membres dels quals professaven un antisemitisme poc dissimulat.⁷⁵⁹ Però els oficials de l'exèrcit no eren els únics a qui els orígens confessionals del capità alsacià despertaven recels. Que hi havia pulsions antisemites dins del republicanisme liberal s'havia palesat el 1882, quan es va fer campanya contra l'arribada d'immigració jueva procedent de l'imperi tsarista.⁷⁶⁰ No ha de sorprendre, doncs, que un republicà radical com Théodore Denis es permetés declarar, en el marc d'una interpel·lació sobre la revocació d'un funcionari que resultava tenir ascendència semita, la qual va mutar ràpidament en un debat sobre «les dangers de l'infiltration incessante de la race juive», que el jreu «trafique de tout sur la terre et que, lorsqu'il n'a pas autre chose à vendre, il n'hésite pas à vendre la patrie».⁷⁶¹ No en va, com va assenyalar el germà del capità que va batre's en duel contra Drumont, l'antisemitisme era un discurs que havia impregnat totes les cultures polítiques.⁷⁶²

En aquests aires tan enverinats, l'esquerra va mantenir-se en uns primers instants vergonyantment ambivalent. Per exemple, Hamon no va abandonar el seu antisemitisme en tant que argument per desestimar la societat capitalista. Tanmateix, va virar-ne l'òptica. El capità acusat de traïció no s'emmotllava al retrat psicològic que havia fet dels militars, cosa que va despertar-li el benefici del dubte. Això el va portar a situar-se en una posició equidistant durant l'afer Dreyfus.⁷⁶³ El veritable *engagement* no va arribar fins a la publicació del famós manifest "J'accuse" de Zola a *L'Aurore* el 13 de gener de 1898.⁷⁶⁴ Curiosament, la primera pedra la va llançar una mà que havia contribuït notòriament a la divulgació d'un antisemitisme anticapitalista amb les seves novel·les sobre el problemes

⁷⁵⁸ Mathieu DREYFUS, *L'Affaire telle que je l'ai vécu*, Grasset: París, 1978, pp. 24-27.

⁷⁵⁹ «L'antisémitisme, dans ce milieu clérical, surchauffé par la lecture de la prose meurtrière de Drumont, n'a pas cessé, un instant, de le guetter». En Joseph REINACH, *Histoire de l'Affaire Dreyfus*, vol. I. *Le procès de 1894* (7 vols.), La Revue Blanche: París, 1901 (1901-1911), p. 71. També el relat que presenta Maurice PALÉOLOGUE, *Journal de l'Affaire Dreyfus, 1894-1899. L'Affaire Dreyfus et le quai d'Orsay*, Plon: París, 1955.

⁷⁶⁰ X., "L'invasion sémitique", *L'Estafette*, 10 d'octubre de 1882, p. 1.

⁷⁶¹ *Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés*, 25 de maig de 1895, p. 1472.

⁷⁶² Ernest CRÉMIEU-FOA, *La Campagne antisémitique: les duels, les responsables*, Alcan Levy: París, 1892, p. 12.

⁷⁶³ En ressenyar *La Vérité sur l'Affaire Dreyfus* (1897), de Lazare: «Dreyfus condamné par un conseil militaire à huis-clos. Il peut donc être innocent ou coupable». En A.[gustin] HAMON, "Revue des livres. Livres français. *La Vérité sur l'Affaire Dreyfus*, par Bernard Lazare", *L'Humanité Nouvelle*, n° 1, maig de 1897, p. 125.

⁷⁶⁴ Encara que les primeres setmanes va haver-hi un silenci tímid, la carta de Zola va contribuir a «repoussar» el compromís tebi, metòdic i científic proDreyfus, a agitar l'opinió. Veure: Gilles Le BÉGUEC, "Zola repousser? Les intellectuels libéraux et le refus du dreyfusisme", *Les Cahiers naturalistes*, 1980, 282-298.

socials.⁷⁶⁵ I és que com va recordar quasi tres dècades després de la conclusió de l'afer Charles Andler, filòsof germanista i *dreyfusard*, la història va esborrar de la memòria col·lectiva el fet que «il y a eu un temps où Jaurès et Clemenceau regrettaient qu'on n'eût pas fusillé Dreyfus». La grandesa dels intel·lectuals, dels homes que després s'arreglarien en *La Lignes des Droits de l'Homme*, afirmava Andler, no va ser tant per motiu propi, sinó de «s'être rangé derrière Lucien Herr», un socialista jueu que va saber veure la injustícia més enllà de la broma de les acusacions fàcils i de les lectures de classe simples.⁷⁶⁶ Valois va ratificar l'estat d'opinió majoritari del món obrer, el qual estava imbuït per «un antisémitisme certain, bien que non déclaré».⁷⁶⁷

Malgrat que rudimentària i racista, l'antisemitisme proporcionava una clau interpretativa per analitzar la qüestió sociolaboral.⁷⁶⁸ Des dels batecs del primers corrents socialistes, aquells que el marxisme va definir pejorativament com a utòpics, com ara les escoles fourierista o la saintsimoniana, van participar en la reinterpretació dels estigmes medievals a fi de proporcionar una explicació intel·ligible al canvi de paradigma que s'havia obert amb la revolució.⁷⁶⁹ Els jueus eren vistos com «la lèpre et la perte du corps social»,⁷⁷⁰ la força disgregadora que havia desencadenat el pauperisme. La relació causal entre un sector minoritari de la població i els desajustos socioeconòmics que van establir-se van donar lloc a una relectura dels vells mites del complot semita. En *Les Juifs, rois rois de l'époque* (1845), el fourierista Alphonse Toussenel va afirmar que «le Juif règne et gouverne en France». Per jueu, entenia «son acception populaire: juif, banquier,

⁷⁶⁵ En les seves novel·les abunden els passatges caricaturescs antisemítics: «il y avait là, en un groupe tumultueux, toute une juiverie malpropre, de grasses faces luisantes, des profils desséchés d'oiseaux voraces, une extraordinaire réunion de nez typiques, rapprochés les uns des autres, ainsi que sur une proie, s'acharnant au milieu de cris gutturaux, et comme près de se dévorer entre eux» o «Est-ce qu'on a jamais vu un juif faisant œuvre de ses dix doigts? est-ce qu'il y a des juifs paysans, des juifs ouvriers? Non, le travail déshonore, leur religion le défend presque, n'exalte que l'exploitation du travail d'autrui. Ah! les gueux!». En Émile ZOLA, *L'Argent*, G. Charpentier: París, 1891, pp. 16 i 92.

⁷⁶⁶ Charles ANDLER, *Vie de Lucien Herr (1864-1926)*, Rieder: París, 1932, pp. 119 i 120.

⁷⁶⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 137. Reinach també va subratllar els flirteigs entre el socialisme parlamentari i l'antisemitisme populista en què la tesi del complot de l'or «resserre le lien entre les socialistes et les antisémites. Cette note ne détonne pas dans le concert des haines; elle le complète. Les chefs du collectivisme ne seront pas absents de cette foule qui hurle à mort. Ils crient avec elle, dans l'air saturé de folie». En Joseph REINACH, *Histoire... op. cit.*, vol. I., p. 474.

⁷⁶⁸ Es tractaria d'un «social-chauvinisme» que beuria de tradicions hébertistes, blanquistes i proudhonians en una reelaboració del *sans-coulottisme*. Veure: Marc CRAPEZ, *La gauche réactionnaire. Mythes de la plèbe et de la race*, prefaci de Taguieff, Pierre-André, Berg International: París, 1997, pp. 270-274.

⁷⁶⁹ Zosa SZAJKOWSKI, "The Jewish saint-simonians and socialist anti-Semites in France", *Jewish Social Studies*, vol. 9, n° 1, 1947, 33-60; Edmund SILBERNER, "The attitude of the Fourerists towards the Jews", *Jewish Social Studies*, vol. 9, n° 4, 1947, 339-362; ÍD., "Charles Fourier on the Jewish question", *Jewish Social Studies*, vol. 8, n° 4, 1946, 245-266.

⁷⁷⁰ Charles FOURIER, "Du commerce et des commerçants" (1803), dins de *Publications des manuscrits. Années 1853-1856*, vol. III (3 vols.), Librairie Phalanstérienne: París, 1856, 5-38, p. 35.

marchand d'espèces», tot allò que fes tuf de filosofia capitalista, inclosos «les habitants de Genève» i «les puritains de Boston».⁷⁷¹ El saint-simonià Pierre Leroux també va carregar les tintes contra «l'esprit de *gain*, de *lucre*, de *bénéfice*, de l'esprit de *négoce* et d'*agio*» que no era més que «l'esprit juif» que s'havia fet amb l'hegemonia en el segle XIX. Després de Waterloo, «le vrai successeur de Napoléon, c'est le Juif».⁷⁷² Inclús un socialista compromès com Malon, defensor de l'economia social revolucionària, havia declarat, no amb una ingenuïtat dubtosa, que l'obra de Toussenel mereixia reeditar-se.⁷⁷³ Amic de Drumont, va obrir les portes de la seva tribuna a articles goubinistes en què es defensava que el socialisme era «une création Franco-germanique, c'est-à-dire Aryenne dans toute la force du terme».⁷⁷⁴ Aquesta actitud no ha d'estranyar si es té en compte que un dels cofundadors de la revista era Auguste Chirac, autor de *Les Rois de la République* (1883),⁷⁷⁵ obra en què aprofundia en el mite dels jueus com a depredadors financers i senyors de la societat capitalista, i col·laborador d'un diari tan suggestiu com *L'Anti-sémitique*.⁷⁷⁶ Inclús Jaurès, en analitzar la difícil situació econòmica de la societat algeriana, va comentar com «par l'usure, par l'infatigable activité commerciale et par l'abus des influences politiques» els jueus acaparaven «peu à peu la fortune, le commerce, les emplois lucratifs, les fonctions administratives, la puissance publique».⁷⁷⁷ Tots aquests prejudicis que havien modelat la cultura socialista van emergir durant el cas Dreyfus, quan l'ocasió va requerir enfrontar-se a uns estigmes molt arrelats i digerits.

⁷⁷¹ «*Juif et protestant, c'est tout un*». En Alphonse TOUSSENEL, *Les Juifs, rois de l'époque: histoire de la féodalité financière*, Librairie de l'École Sociétaire, París, 1845, pp. 177-178.

⁷⁷² Pierre LEROUX, «De la recherche des Biens Matériels. Les Juifs Rois de l'époque», *La Revue social*, nº 4, gener de 1846, 49-58, pp. 49 i 51.

⁷⁷³ En la ressenya que va fer sobre *La France juive*, Malon va afirmar que no creia que el llibre impulsés «émeutes antisémitiques» perquè «il n'y a jamais eu de courant antisémitique» a França, ja que «l'œuvre admirable de Toussenel, les *Juifs rois de l'époque*, 1846, était un pamphlet purement anticapitaliste». En Benoît MALON, «La question juive», *La Revue Socialiste*, nº 18, juny de 1886, 505-514, pp. 505 i 506.

⁷⁷⁴La sèrie de set articles van publicar-se en 1888 i 1890. La cita es troba en el primer d'ells: Albert REGNARD, «Aryens et Sémites. Le bilan du Christianisme et du Judaïsme. I», *La Revue Socialiste*, nº 30, juny de 1887, 499-518, p. 517. Com va deixar clar l'autor, no era un malentès: «Je nie que le Socialisme poursuive "l'Égalité de la race" [...]. J'ajoute que même en adoptant l'idée de la lutte des races, le Socialisme se place encore au vrai point de vue en défendant une race supérieure par ses qualités intellectuelles et morales». En íd., «Correspondance» (carta del 2 de març de 1890), *La Revue Socialiste*, nº 63, març de 1890, 348-349, p. 348.

⁷⁷⁵ Auguste CHIRAC, *Les rois de la République. Histoires des juiveries*, 3 vols., P. Arnould: París, 1883-1889.

⁷⁷⁶ Chirac va publicar-hi fragments de *La Haute Banque et les révolutions* (1876) a partir del nº 14 (1 de setembre de 1883). El diari era transparent en el seu enfocament: com a subtítol de la capçalera, es llegia «Le Juif, voilà l'ennemi». A més, el comitè de redacció en el primer editorial va ser taxatiu: «ce Juif, ce financier dont la tête sort d'un Grand-livre, n'est ni Français, ni Allemand, ni Russe ni d'aucun pays: il est ISRAÉLITE». En «Avant la lutte», *L'Anti-sémitique*, nº 1, 2 de juny de 1882, 1-2, p. 2.

⁷⁷⁷ Jean JAURÈS, «La politique. La question juive en Algérie», *La Dépêche*, 1 de maig de 1895, p. 1. Fins i tot, va parlar que «l'antisémitisme se propage en Algérie» com «un véritable esprit révolutionnaire». En íd., «La politique. Choses algériennes», *La Dépêche*, 8 de maig de 1895, p. 1.

La cultura política anarquista també participava del marc mental antisemita des dels inicis de la formació com a corrent de pensament. Proudhon va tatxar el jueu de ser un «entremetteur toujours frauduleux et parasite».⁷⁷⁸ Segons l'autor de *Du principe fédératif*, «le Juif est l'ennemi de la race humaine», un animal improductiu. Però l'aversion que sentia era molt més visceral. Tal i com va apuntar en els quaderns personals, la solució per acabar amb la plaga social passava per «renvoyer cette race en Asie ou l'exterminer».⁷⁷⁹ L'odi exacerbant de Proudhon va calar en el moviment llibertari del qual n'era considerat un dels pares fundadors. En particular, la imatge antisemita no era aliena als cercles que freqüentava Gressent en l'adolescència. Sense anar més lluny, Augustin Hamon era un furibund antisemita. El 1889, havia escrit a quatre mans un pamflet en què encoratjava una interpretació de la decadència social basada en l'assimilació entre els jueus i el capital i on justificava l'antisemitisme popular: «les juifs et les judaïsants amassent tant de ruines autour d'eux, que la haine naît peu à peu dans le cerveau du peuple».⁷⁸⁰ En *L'Humanité Nouvelle* no era sorprenent trobar entre la nòmina de tribuns autors com Chirac que animaven les dèries de complot entorn de l'alta finança.⁷⁸¹ No es difícil pensar que les relacions amb Hamon, de qui era el seu deixeble, el portessin a compartir una visió de la modernitat molt similar. De resultes d'aquesta relació i de l'ambient que freqüentava, Allen Douglas va incloure el jove anarquista en la nòmina d'obreristes populistes.⁷⁸²

Dins del cercles anarquistes, només Bernard Lazare va alçar la veu enmig del silenci anarquista per trencar una llança a favor del condemnat.⁷⁸³ Com va denunciar, «sous le

⁷⁷⁸ «Qui opère en affaires comme en philosophie», afegiria, «par la falsification, la contrefaçon, le maquignonnage». En Pierre-Joseph PROUDHON, *Césarisme et christianisme (de l'an 45 avant J.-C. à l'an 476 après)*, vol. I (2 vols.), prefaci de Langlois, J.-A., C. Marpon i E. Flammarion: París, 1883, p. 139.

⁷⁷⁹ Pierre-Joseph PROUDHON, “24 de desembre de 1847”, en *Carnets de Proudhon*, prefaci de Halévy, Daniel, notes de Hauptmann, Pierre i presentació de Henneguy, Suzanne i Fauré-Fremier, Jeanne, Marcel Rivière, vol. II. *1847-1848* (2 vols.), 1961 (1960-1961), p. 337.

⁷⁸⁰ També van fer gala d'un argumentari racialista en afirmar que «c'était la lutte de l'Hébreu contre l'Aryen et là encore le premier acte vainqueur, mais, qu'il se garde d'oublier que l'Aryen est le nombre, qu'il est le génie et qu'un jour il sera le maître». En Augustin HAMON i Georges BACHOT, *L'agonie d'une... op. cit.*, p. 36.

⁷⁸¹ Auguste CHIRAC, “Les Discussions sur la Banque de France. Comédie parlementaire”, *L'Humanité Nouvelle*, n° 4, 1897, 407-426.

⁷⁸² Allen DOUGLAS, *From fascism... op. cit.*, p. 8. Tot i que no es disposen d'evidències escrites per concloure que Valois professava aleshores una visió social-xovinisme, es pot inferir pels textos que es disposen de l'etapa immediatament posterior, un cop l'afer conclougué i passà a formar part de la lliga realista, com s'aprecia en *L'Homme qui vient*. De fet, la capacitat d'atracció del projecte monàrquico-sindical que va desenvolupar a partir de 1907 va beure d'unes tendències obreristes que són perceptibles en *L'Humanité Nouvelle*.

⁷⁸³ Péguy va reblar que Lazare tenia «l'honneur d'avoir fait l'affaire Dreyfus». En Charles PÉGUY, *Notre... op. cit.*, p. 85. Pels detalls sobre l'enrolament de Lazare en la defensa d'Alfred Dreyfus, veure: Philippe ORIOL, *Bernard Lazare*, Stock: París, 2003; Uri EISENZWEIG, “Représentations illégitimes. Dreyfus, ou la fin de l'anarchisme”, *Romantisme*, n° 87, 1995, 75-86.

couvert du Juif financier et agioteur, on attaque tous les Juifs». ⁷⁸⁴ El seu convenciment i els seus antecedents jueus van valdre-li les burles àcides d'alguns camarades obreristes, els quals el titllaren de «representant du *high-life* anarchiste», de «l'un des plus fidèles admirateurs de Sa Majesté Rothschild». ⁷⁸⁵ El testimoni de Valois s'ajusta als prejudicis que van haver de fer front els obreristes jueus per convèncer llurs companys, per a qui «le premier sentiment fut l'indifférence». ⁷⁸⁶ La lectura que transmet sobre l'episodi no deixa de ser tant interessada com acurada. És curiós observar com les justificacions a posteriori s'acoblen a una realitat alguns coetanis, com ara Halévy, ⁷⁸⁷ van descriure i que la historiografia ha corroborat. ⁷⁸⁸ El silenci primerenc dels anarquistes passava per no veure en la inculpció del capità un cas que els incumbís. Inclús els qui s'hi havien involucrat, ho havien fet des de la trinxera contrària. Figures del seu cercle més proper van participar en *La Cocarde* de Barrès, tribuna obertament *antidreyfusarde*, durant els primers batecs del cas. ⁷⁸⁹ El seu cap, Hamon, va escriure-hi per matisar Drumont, un «haut esprit philosophique», qui només veia «le seul et unique Juif» quan la traïdoria anava molt més enllà. ⁷⁹⁰ Per més inri, ell mateix era un lector de *Le Chambard socialiste*, revista en què els jueus hi apareixen sota l'apel·latiu pejoratiu de «youpins». ⁷⁹¹

Segons el que relata Gressent, el detonant que el gruix revolucionari prengué part pel capità jueu no va deure's a cap amor incondicional per la justícia, el dret i la veritat. ⁷⁹² El mateix Jaurès va ser aplaudit per Papillaud quan va ser expulsat de la cambra per acusar el govern d'haver mediat perquè no executés un burgés just després del veredicte del

⁷⁸⁴ Bernard LAZARE, *Contre l'antisémitisme. Histoire d'une polémique*, P.-V. Stock: París, 1896, p. 6.

⁷⁸⁵ Alexandre ZÉVAËS, «Une apologie de Dreyfus», *La Petite République*, 10 de novembre de 1896, p. 1.

⁷⁸⁶ «Au premier coup, je fus, comme tous les camarades, totalement insensible à la campagne pour Dreyfus». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 136-137.

⁷⁸⁷ Sobre el pamflet de Lazare, va afirmar que «ce vigoureux écrit ne produisit aucun effet». En Daniel HALÉVY, *Apologie pour notre passé*, Cahiers de la Quinzaine: París, 1908, p. 31.

⁷⁸⁸ Veure Vivien BOUHEY, *Les anarchistes contre la République. Contribution à l'histoire des réseaux sous la Troisième République (1880-1914)*, prefaci de Levillain, Philippe, Presses Universitaires de Rennes: Rennes, 2008, pp. 327-336.

⁷⁸⁹ Encara que llurs contribucions no toquessin el tema de Dreyfus, és significativa la col·laboració en una revista que era el romanent del boulangisme i que mantenia postures antisemites, cosa que prova quins eren els paràmetres en els quals es movia l'anarquisme de Gressent. Veure: Paule MINK, «Croquis à la vapeur. Pauvres petiots!...», *La Cocarde*, 20 octubre de 1894, p. 1 i «Croquis à la vapeur. Bon cœur», *La Cocarde*, 27 de novembre de 1894, p. 2. Pelloutier va encarregar-se de fer ressenyes i comentaris sobre el congrés obrer de Nantes, per exemple en Fernand PELLOUTIER, «Mouvement ouvrier. À la suite du Congrès de Nantes», *La Cocarde*, 5 de novembre de 1894, p. 3.

⁷⁹⁰ Augustin HAMON, «Réflexions sur la trahison», *La Cocarde*, 1 de gener de 1895, p. 2.

⁷⁹¹ «Le petit marchand d'allumettes, les yeux petits, ronds, d'un noir-vert inquiétant, le nez extraordinairement recourbé en bec de hibou, tombant sur une bouche large, lippue. Sur le visage anguleux, blafard, vicieux, on lit toute la rapacité du youte, toute la crasse de la race maudite». En Émile VIOLARD, «Types d'Algérie. Youpins», *Le Chambard socialiste*, 24 de març de 1894, p. 2.

⁷⁹² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 137.

consell de guerra al desembre de 1894.⁷⁹³ També seria erroni pensar que hi va haver una solidaritat jueva unànime, com pretenien els conspiradors antisemites. El testimoni d'obrers jueus palesen que no existia cap simpatia cap als grans financers semites.⁷⁹⁴ Més aviat, va ser l'impuls dels predicadors, dels intel·lectuals que van agitar l'opinió pública, que van remoure els tallers, els teatres, les tertúlies, tots els espais de sociabilitat, els qui erosionaren la d'indiferència i aconseguiren apaivagar l'adeltament dels detractors. Valois ho planteja com una conquesta en què «on gagna les intellectuels, et on les lança ensuite sur les groupements ouvriers. En moins de six mois, l'opération totale était faite».⁷⁹⁵ Els informes de la policia confirmen que a l'estiu de 1898 el tema era una qüestió candent que ocupava «toute l'agitation anarchiste».⁷⁹⁶ En l'ambient que freqüentava, recorda l'arribada d'«un certain Natal Humbert (sic), juif qui nous arrivait d'Italie», el qual va començar a fer proselitisme per la causa del condemnat a l'Illa del Diabla.⁷⁹⁷ El canvi en l'estat d'ànim va començar a fer-se perceptible a partir de la tardor de 1897. La publicació d'*Une erreur judiciaire* de Lazare va ser simptomàtic del viratge.⁷⁹⁸ El manifest que signaren les grans patums de l'esquerra electoralista el 13 de gener de l'any següent demostra l'esclatxa a través de la qual el cas havia aconseguit penetrar en l'agenda obrera.⁷⁹⁹ Poc a poc, la premsa anarquista i socialista extraparlamentària i antiparlamentària va anar-se arremolinant fins a conformar un bloc més o menys sòlid a favor de la innocència del capità. Va ser després de les eleccions de maig de 1898 quan la perspectiva va acabar per confirmar-se. Després d'una reculada electoral respecte de les generals de 1893, la lectura que va fer el socialisme dels resultats va ser conservadora:

⁷⁹³ A l'estrada, Jaurès va arremetre contra dels membres del govern que «essayent de jouer du apatriotisme». En *Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés*, 24 de desembre de 1894, p. 2322. El periodista antisemita va qualificar la jornada parlamentària de fastigosa: «il y a longtemps que nous avons vu une séance aussi répugnante». En Ad[rien]. PAPILLAUD, “Bravo! Jaurès”, *La Libre Parole*, 25 de desembre de 1894, p. 1.

⁷⁹⁴ «S'il n'y avait pas de gros financiers juifs, il n'y aurait peut-être plus de haine contre la race juive, honnie partout». En Paul POTTIER, “Essai sur le prolétariat juif en France”, *Revue des Revues*, març de 1899, 482-492, p. 492.

⁷⁹⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 139.

⁷⁹⁶ Informe del 9 de setembre de 1898, BA/1497 en APP.

⁷⁹⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 143. Es referia a Natal Umbert, editor de la revista literària de tall anarquista i molt marginal *Le Libre*, la qual només va treure cinc números entre desembre de 1897 i juny de 1898. Veure: Natal UMBERT, “«Le Libre» et la question sémite”, *Le Libre*, nº 2, gener de 1898, 39-41.

⁷⁹⁸ Bernard LAZARE, *Une erreur judiciaire. L'affaire Dreyfus*, P.-V. Stock: París, 1897.

⁷⁹⁹ Malgrat que el text apuntava a una «lutte entre deux factions rivales de la classe bourgeoise», les referències antisemítiques en tant que expressió popular d'anticapitalisme són nombroses. Per exemple, adverteix que «les opportunistes et les judaïsants s'essaient à une résurrection politique et morale», els quals voldrien netejar les «souillures d'Israël». El manifest conclou amb un crit de «guerre au capital juif au chrétien!». En “Au prolétariat”, *La Lanterne*, 20 de gener de 1898, p. 1. Entre d'altres signants, hi havia els noms de Guesde, Hugues, Jaurès, Millerand, Vaillant i Viviani.

calia arreplegar les forces entorn de la defensa de la república dels drets civils i socials, amenaçada pels embats reaccionaris. Es temia que un nou boulangisme emergís de les ruïnes. La diagnosi va ser compartida pels anarquistes. *Le Père Peinard*, altaveu de l'anarquisme polític per excel·lència, va passar d'un tebi «pas plus Dreyfus que les autres»⁸⁰⁰ a abraçar la causa *dreyfusarde* i a presentar-se com «les anarchos, champions de la République bourgeoise».⁸⁰¹ Aquesta va ser la raó per la qual Gressent va esdevenir allistar-se a les files del capità.⁸⁰² Amb tot, el suport no va estar exempt de malfiances i retrets per part d'alguns sectors, com ara els guesdistes, reticents a anar més enllà del que convingués per defensar la república social.⁸⁰³

En la majoria, emperò, el sacseig institucional que havia provocat la campanya contra el judici del capità es veia com l'oportunitat d'instaurar una «révolution intégrale» que «servirait à détruire l'Armée, la Magistrature, l'Église et l'État».⁸⁰⁴ Els tempos històrics s'havien d'aprofitar. El llavors sindicalista revolucionari Hubert Lagardelle va encoratjar a «ne peut pas rester immobile» perquè «il a besoin, pour évoluer plus librement dans le milieu capitaliste, que les éléments démocratiques triomphent».⁸⁰⁵ En definitiva, el món obrer va viure la col·laboració, forçosa, tàctica si es vol, amb una facció de la burgesia republicana amb èxtasi. Com un imant, l'interès d'alguns sectors va acabar per atreure el gruix del moviment. A mitjans de 1898, els anarquistes més aguerrits van moure fitxa pel capità. Jean Grave, qui havia agraït públicament a Drumont el seu suport que va brindar als anarquistes quan van aprovar-se les *Lois scélérates*,⁸⁰⁶ va passar a condemnar la seva

⁸⁰⁰ Émile POUGET, “Dreyfus sera revisionné”, *Le Père Peinard*, 6-13 novembre de 1898, citat en Bouhey, Vivien, *Les anarchistes... op. cit.*, p. 329.

⁸⁰¹ “Ouvrons l'œil les fistons”, *Le Père Peinard*, 30 octubre al 9 novembre de 1899, citat en Bouhey, Vivien, *Les anarchistes... op. cit.*, p. 330.

⁸⁰² «J'avais opté pour la justice en 1898 contra la réaction». En Georges VALOIS, “Notre République”, en *L'État... op. cit.*, VI-XXXVII, p. XVI.

⁸⁰³ En un altre manifest, Guesde i Vaillant, amb el *Parti Ouvrier Français*, el *Parti Socialiste Révolutionnaire* i l'*Alliance Communiste Révolutionnaire* el darrera, van afirmar que «le parti socialiste, parti de classe, ne saurait être ou devenir, sous peine de suicide, un parti ministériel». En “À la France ouvrière et socialiste”, *La Petite République*, 15 de juliol de 1899, p. 1.

⁸⁰⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 142. La policia també va reblar que els llibertaris hi veien «une excellente occasion pour la continuation de l'agitation antipatriotique et antimilitariste». En un informe del 17 de juliol de 1898, BA/1497, en APP.

⁸⁰⁵ Hubert LAGARDELLE, “Le socialisme et l'affaire Dreyfus”, *Mouvement socialiste*, n° 3, 15 de febrer de 1899, 155-299, pp. 162-163.

⁸⁰⁶ «Je trouve, moi, que cette disproportion est essentiellement anarchique, antisociale, antichrétienne. Elle m'apparaît sous l'aspect repoussant d'une sorte de difformité physique». En Édouard DRUMONT, “Ce qu'a dit Jean Grave”, *La Libre Parole*, 10 d'agost de 1894, p. 1. Grave sempre va agrair Drumont la campanya a favor dels anarquistes, malgrat que condemnés la propaganda pel fet, durant el procés dels Trenta a l'agost de 1894. A la presó, «de tous les autres, je ne me rappelle que Drumont, à la *Libre Parole*». En Jean GRAVE, *Le mouvement libertaire sous la III République*, Les Œuvres Représentatives: París, 1930, p. 146.

presa de posició, la qual considerava «une manœuvre cléricale qui masque l'œuvre la plus réactionnaire qui soit».⁸⁰⁷ Des de *Le Journal du Peuple*, Grave animava a l'agost de 1899 a prendre el carrer contra els nacionalistes i els reaccionaris.⁸⁰⁸ La tensió es mastegava en els carrers. En bona part de les manifestacions i conferències es produïen enfrontaments entre els dos bàndols en què més d'un assistent resultava ferit. Ja a principis de 1898, un informador anònim va declarar a la policia que a les tabernes, als salons i als cafès de Montmartre i Clignancourt «l'exaspération est universelle», cosa que el feia presagiar que una «tourbe de gens sans aveu qui n'ont rien à perdre, des jeunes gens exaltés, des anarchistes, des ennemis des Juifs» es preparaven per cometre algun acte violent.⁸⁰⁹ De fet, a l'alçada de 1899, la passió i els sentiments estaven tan caldejats que des de la *Ligue des Patriotes* (LP), en un míting a la Salle Pacaud el 5 de desembre de 1898, es va donar fe des de l'atri que «s'il faut faire la guerre civile, nous la ferons».⁸¹⁰

El colofó dels enfrontaments van succeir-se a la primavera i estiu de 1899, donant lloc a un episodi tan sonat com esperpèntic en què Jules Guérin i una trentena d'*antidreyfusards* més s'atrinxeraren en l'edifici número 51 del carrer Chabrol durant trenta-vuit dies, on hi havia les oficines de l'associació antisemita del *Grand Occident de France* i del diari *L'Antijuif*.⁸¹¹ El tancament al “fortí Chabrol”, tal i com va passar a ser coneguda l'acció de parapetar-se, va ser un dels episodis més tensos entre partidaris i detractors del capità, però alhora va posar de relleu el compromís d'un sector anarquista amb la restitució de l'honor de Dreyfus. L'adhesió entre les diverses forces campiones de la república social, de la veritat, de la justícia va arribar a tal punt que els actes públics van estar coordinats entre els agents de la revolució i els defensors de la democràcia parlamentària.⁸¹² Com va relatar Valois, «c'est de cette époque que datent les relations presque officielles du gouvernement de la République avec les armées de la Révolution».⁸¹³

⁸⁰⁷ En contestar-lo, Grave no s'oblida del que suport que va rebre del director de *La Libre Parole*. Jean GRAVE, “A M. Drumont”, *Les Temps Nouveaux*, 25 de juny a 1 de juliol de 1898, p. 1.

⁸⁰⁸ La portada obria amb el titular “Tous dans la rue!”. “Aux révolutionnaires”, *Le Journal du Peuple*, 20 d'agost de 1899, p. 1.

⁸⁰⁹ Informe del 14 de gener de 1898, BA/1043 en APP.

⁸¹⁰ Les paraules les hauria pronunciades Georges Thiébaud, exboulangista i antiprotestant. En Paul DESACHY, *Répertoire de l'Affaire Dreyfus, 1894-1899*, s. n, 1905, p. 231.

⁸¹¹ Guérin va preparar el «Fort Chabrol» des de l'abril: «il a blindé avec des plaques d'acier les portes et les fenêtres» a fi de «soutenir un siège contre la police, pour le cas où on viendrait à vouloir l'arrêter», segons un informe al ministeri de setembre de 1899, dins de F⁷ 15964/2, en AN.

⁸¹² *La Ligue des Droits de l'Homme* i els anarquistes s'organitzaven conjuntament segons un informe policial del 9 de setembre de 1898, BA/1497, en APP.

⁸¹³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 145.

L'apatia en l'eufòria. Unes reflexions doloroses enmig d'un naufragi (1898-1902)

La mateixa dinàmica, però, que va empènyer cultures polítiques i tradicions ideològiques tan disperses a posar-se frec a frec en una mateixa causa, va ensorrar-ne l'entesa. L'aliança que «réunissait pour la première fois officiellement les journaux anarchistes et l'*Intransigeant*, la *Petite République* et les journaux simplement radicaux»⁸¹⁴ va patir, a partir de 1899, un seguit de tensions que van anar aguditzant-se a mesura que l'afer es perllongava en el temps. Com evidencien els informes policials, alguns sectors dins de l'anarquisme van començar a fer sentir el seu malestar en declarar que «on commence à en avoir assez de la campagne de réunions en faveur de l'Affaire Dreyfus et de Picquart».⁸¹⁵ El motiu de la inquietud es trobava en la participació efusiva de quadres i dirigents obrers en els canals institucionals, un aspecte que Valois va subratllar en diversos escrits, no només en les memòries de 1921, ja que va constituir una tendència política que va ser l'origen pel qual va sentir-se progressivament desenganyat amb la causa revolucionària. La cooperació, els actes coordinats, la conjunció sota una mateixa lluita, havia arribat a incomodar una militància que empal·lidia davant situacions tan estrafolàries com quan Clemenceau, en un article a *L'Aurore* per desacreditar els bonapartistes i els exboulangistes, va afirmar que els anarquistes, a la manifestació de Longchamp a favor del president Loubet, «ne pourront que s'entraider, pour la bonne cause».⁸¹⁶ Una afirmació que va valdre-li una dura rèplica per part del director de *Les Temps Nouveaux*.⁸¹⁷ Davant de les bromes d'alguns mitjans entorn de la connivència entre la policia i els llibertaris,⁸¹⁸ és normal que un sector gens negligible del moviment, sobretot aquell que s'havia mostrat més reticent a l'hora de prendre partit per Dreyfus, se sentís inquiet per temor a ser manegats a conveniència.

El relat de Valois sobre l'epíleg de l'afer és pesarós: «à la fin de la campagne dreyfusiste, la révolution que nous attendions ne fut pas faite, et les dreyfusards au pouvoir eurent, à l'égard de toute tentative révolutionnaire menaçant vraiment l'ordre

⁸¹⁴ Informe del 9 d'agost que fa referència a la trobada al teatre del Château d'Eau, BA/1497 en APP.

⁸¹⁵ En un informe del 17 de gener de 1899. Les queixes es farien extensibles fora de París, en què també hi hauria un bon grapat de llibertaris «fatigués de l'Affaire», tal i com assenyala un informe del 18 d'abril de 1899. Ambdós en BA/1497 en APP.

⁸¹⁶ G[eorges]. CLEMENCEAU, “Ne pleurez plus”, *L'Aurore*, 10 de juny de 1899, p. 1.

⁸¹⁷ Jean GRAVE, “Kif-Kif bourriquot”, *Les Temps Nouveaux*, 4 al 10 de febrer de 1899, p. 1.

⁸¹⁸ Segons cita Valois, *L'Illustration* del 28 de gener de 1899 es feia ressò de la bona sintonia d'una formà còmica. En trobar-se un gendarme i un llibertari en una manifestació davant del domicili de Zola, el primer pregunta «qu'est-ce que vous venez faire ici», amb la qual cosa l'anarquista respon: «défendre la propriété, Monsieur le Commissaire», i amb sorna afegeix: «une fois n'est pas coutume». La breu conversa acaba en què ambdós se'n van tot rient. En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 144.

social, la même politique que les autres gouvernements». ⁸¹⁹ Lluny d'acomplir amb els objectius que es marcaren, una part dels anarquistes veia que «les avantages de cette campagne ont été nuls pour le parti». ⁸²⁰ No en va, molts anarquistes i socialistes havien pensat que l'entrada massiva als canals estatals era una magnífica oportunitat per subvertir el règim del capital. ⁸²¹ Algunes personalitats influents com Jules Guesde ja havien advertit que els vots obrers que s'obtenien eren en tant que vots oficials i no obreristes, com a «agents de Waldeck-Rousseau» i que el creixement es devia més a una tàctica d'infiltració «comme des républicains battant des monarchistes» que «comme mandataires du prolétariat contre la bourgeoisie». ⁸²² Quant als anarquistes, el desengany també va caure com una llosa damunt d'un sector que havia abandonat l'estoic «soyons nous-mêmes: ni dreyfusiens ni esthéraziens!» ⁸²³ per entrar en una cooperació positiva. Jean Grave, qui havia encoratjat una campanya contra l'antisemitisme i contra la càrrega nacionalista, va plegar marres per la mateixa raó. ⁸²⁴ Únicament Sébastien Faure va prosseguir en el seu ímpetu d'establir una aliança àmplia. ⁸²⁵ Les conseqüències, com subratlla un informe policial, van deixar l'anarquisme dividit i tocat. ⁸²⁶ La sinèrgia de la coalició va acabar per desmembrar un espai polític que des de l'experiència boulangista havia maldat per reconfigurar-se.

A causa d'una força major, Gressent va haver d'absentar-se de París en el punt àlgid de les lluites per la rehabilitació. El novembre de 1898, va ser cridat al servei militar per incorporar-se al 46e regiment d'infanteria a Fontainebleau, on Alfred Dreyfus havia estat admès com a sots-capità a l'escola d'artilleria entre 1880 i 1882. ⁸²⁷ Enrolar-se encara que fos circumstancialment a l'exèrcit va provocar la recança natural a un «anarchiste, antimilitariste, antipatriote, avec la pensée», a qui la idea de «vivre pendant deux ans sous le commandement des brutes galonnées et dessous-officiers tortionnaires»

⁸¹⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 145.

⁸²⁰ Informe del 18 d'abril de 1899, BA/1497 en APP.

⁸²¹ «ils sont ou paraissent les maîtres du pouvoir et à tout le moins de participer largement à ses avantages». En Joseph REINACH, *Histoire... op. cit.*, VI. *La révision*, 1908, p. 428.

⁸²² Jules GUESDE, “Discours” (pronunciat a la Comissió de la tàctica, 18 d'agost de 1904), *Au Congrès d'Amsterdam. Discours de Jules Guesde, Aug. Bebel, Édouard Vaillant*, Siège du Conseil Central: París, 1904, 1-11, p. 3.

⁸²³ Émile POUGET, «Soyons nous-mêmes: ni dreyfusiens ni esthéraziens!», *Le Père Peinard*, 16 de gener a 23 de gener de 1898, citat en Bouhey, Vivien, *Les anarchistes... op. cit.*, p. 329.

⁸²⁴ «Bleu, blanc, rouge, tricolores, noirs ou gris, tous se valent, tous sont nos ennemis». En J[ean]. GRAVE, “Pourriture sociale et politique”, *Les Temps Nouveaux*, 10-16 de juny de 1899, p. 1.

⁸²⁵ «Una campanya virulente contre les réactions qui se cachent sous la masque du Nationalisme, de l'Antisémitisme et de la Démocratie chrétienne». En Sébastien FAURE, “Bonne nouvelle”, *Le Libéraire*, 22-28 de gener de 1899, p. 1

⁸²⁶ Informe del 12 d'abril de 1899, BA/1497 en APP.

⁸²⁷ Vincent DUCLERT, *Alfred Dreyfus... op. cit.*, p. 46.

l'abominava.⁸²⁸ No en va, era el que s'esperava del deixeble i assistent d'Hamon, l'autor d'un dels estudis antimilitaristes més punyents de l'època. En la imatge obrerista, l'exèrcit era un dels caus on la reacció niava amb més profusió.⁸²⁹ La literatura que presentava la brutalitat de la soldadesca, de l'home militar, era una de les lectures més populars entre els llibertaris i els internacionalistes ja des de la instauració de la Tercera República.⁸³⁰ A Jules Vallès se li deuen alguns dels esclats antimilitaristes més escabrosos, com el que féu en el marc de la guerra al Tonkin.⁸³¹ Emperò, l'eclosió de la novel·lística antimilitarista va despuntar a la segona meitat de la dècada dels 1880s, en plena ebullició de la crisi boulangista i de l'afer Schnaebelé el 1887. El primer en disparar en bala contra l'estament militar va ser Abel Hermont amb una novel·la naturalista en què «j'essaye le premier d'appliquer une vision artiste et les procédés du roman d'analyse à l'étude sur nature du Soldat».⁸³² Coetània de l'assaig del seu cap de *L'Humanité Nouvelle*, la novel·la antimilitarista en un sentit anarquista va ser *Sous-offs* (1889), la qual va conèixer una enorme tirada a causa de l'escàndol que va suscitar.⁸³³ Encara que l'autor pretengués incitar «des améliorations et des réformes à la vie du soldat» en escriure la seva obra,⁸³⁴ les vivències fictícies que es presentaven quadraven amb bona part de les queixes i denúncies populars: els soldats per vocació eren uns corruptes, uns bàrbars i uns incivilitzats.⁸³⁵ No deixa de ser curiós que els anarquistes utilitzessin els mateixos

⁸²⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 148.

⁸²⁹ Hi ha una bibliografia força extensa al respecte: Jean RABAUT, *L'Antimilitarisme en France 1810-1975. Faits et documents*, Hachette: París, 1975; Alain BROSSAT i Jean-Yves POTEL, *Antimilitarisme et révolution*, 2 vols., UGE 10/18: París, 1975-1976.

⁸³⁰ Girardet va establir una tipologia d'antimilitarismes en distingir-ne tres corrents majors a cavalls entre els segles XIX i XX. Un d'ells seria «littéraire et bourgeois», un altre «humanitaire et pacifiste» i un tercer «antimilitarisme révolutionnaire». Veure Raoul GIRARDET, *La Société militaire dans la France contemporaine, de 1815 à nos jours*, Perrin: París, 1998 [1953], pp. 160-185.

⁸³¹ «Le pain de tes enfants, tourlourou! Mais tu n'auras jamais d'enfants, tu n'auras jamais de famille, tu pourras violer les femmes aux bords du fleuve Jaune, où sont les cormorans et les verts». En Jules VALLÈS, “Prends ton sac!”, 2 de novembre de 1883, *Le Cri du peuple*, 2 de novembre de 1883, p. 1.

⁸³² Abel HERMANT, “Préface” (16 de novembre de 1886), en *Le cavalier Miserey. 21e chausseurs*, Charpentier: París, 1887, I-III, pp. I-II. L'autor va inspirar-se les vivències al 12e regiment de perseguidors a cavall de Rouen el 1884.

⁸³³ Veure els articles de la premsa conservadora i nacionalista. *Le Figaro*, animava als sotsocials a no defallir: «cotonuez à porter la tête haute». Saint-Genest [Emmanuel-Arthur Bucheron], “L'honneur de l'armée”, *Le Figaro*, 13 de desembre de 1889, p. 1. Un fulletó contrari a l'obra de Descaves no va trigar en circular, on se l'acusava explícitament: «il a insulté l'armée française!». En Georges DARIEN i Édouard DUBUS, *Les vrais sous-offs. Réponse à M. Descaves*, Albert Savine: París, 1890, p. 10.

⁸³⁴ Lucien DESCAVES, *Souvenirs d'un ours*, Les Éditions de Paris: París, 1946, p. 114.

⁸³⁵ «Toute l'ignominie de l'exploitation des grades, toutes les roueries de l'intimidation, des responsabilités esquivées, déplacées; le cynisme dans l'escroquerie et la lâcheté dans le dépouillement, -les deux nouveaux fourriers firent ce honteux apprentissage à bonne école». En Lucien DESCAVES, *Les sous-offs. Roman militaire, suivi de Misères du sabre et des plaidoiries prononcées devant la cour d'assises, le 15 mars 1890, par Mes. Tézenas et Millerand*, il·lustracions de Courboin, Eugène, Tresse et Stock: París, 1892 [1889], 3-471, p. 62. El diari *Gil Blas* apostava per desprendre's en «nos régiments d'une foule d'officiers fatigués

adjectius per imputar als militars les tares que l'opinió pública benpensant i part dels sociòlegs els atribuïen.⁸³⁶ En aquest tipus de ficcions, els militars tenien un «caractère injuste et tyrannique»,⁸³⁷ eren homes d'«accès alcooliques les plus violents»,⁸³⁸ uns animals perversos per a qui «avoir un grade, c'est le droit de punir».⁸³⁹

Amb aquest bagatge terrorífic sobre la casta militar va ingressar en el regiment de Fontainebleau on, per sorpresa seva, va quedar «immédiatement déçu». Tot i que els oficials eren «vraisemblablement tous antidreyfusards», eren «hommes avec qui l'on peut parfaitement vivre». Els sotsoficials, la pesta de la legió d'autoritaris en els relats antimilitaristes, exercien «l'autorité avec moins d'habileté et peut-être avec quelque brutalité», però era «facile de ne pas souffrir de leur humeur».⁸⁴⁰ Gressent va adonar-se de la distorsió que existia entre l'imaginari grotesc, exagerat i simplista que es propagava des dels mitjans obrers i la vida casernària. Encara que només hi hagués romàs sis mesos dels tres anys que li pertocarien per culpa d'una malaltia,⁸⁴¹ Valois descriu l'estada en el batalló com una experiència grata. Allà va descobrir la fascinació per la guerra a través de les maniobres que representava en els boscos de Fontainebleau; va veure com despertava dins seu una pulsio instintiva que l'allunyava de les ensenyances kropotkinianes.⁸⁴² En definitiva, segons el que narra, l'espai casernari l'hauria allunyat dels càntics d'«À bas l'Armée!», crit de guerra genuí de l'antimilitarisme anarquista, mantes vegades entonats i corejats en els carrers i manifestacions abans i després de l'afer, fins al punt «je crois que j'aurais pris volontairement du service».⁸⁴³

No s'ha de menystenir la importància del servei militar com a espai de sociabilitat i de transmissió d'idees i valors si es vol comprendre l'efecte que l'estada a Fontainebleau va tenir en el jove que hi havia entrat com un militant anarquista i antimilitarista. Com ha posat en evidència Guy Vincent, el servei militar sobrepassa la dimensió pràctica de

qui vont l'exercice sans enthousiasme, et doté nos régiments territoriaux de cadres instruits». En Séverac, «Dans l'armée», *Gil Blas*, 14 de febrer de 1889, p. 2.

⁸³⁶ Aquesta inversió d'atributs és curiosa. En la literatura, l'anarquista se'l sol presentar com un homicida qui «a assassiné un brave homme» només «pour le plaisir». En Jane de la VAUDÈRE, *L'Anarchiste*, Paul Ollendorf: París, 1893, p. 81. La follia, les males vivències i la desesperació eren causes que els sociòlegs atribuïen al terrorisme anarquista: «leur criminalité ressort encore du manque général de sens moral». En Cesare LOMBROSO, *Les Anarchistes*, Ernest Flammarion: París, 1897 [1894, italià], p. 43.

⁸³⁷ Marcel LUGUET, *Élève-martyr. Le monde militaire*, Albert Savine: París, 1889, p. 142.

⁸³⁸ Paul BONNETAIN, *Autour de la caserne*, Victor-Havard: París, 1885, p. 10.

⁸³⁹ Georges DARIEN, *Biribi: discipline militaire*, Albert Savine: París, 1890, p. 285.

⁸⁴⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 148-149.

⁸⁴¹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 150.

⁸⁴² «Une admiration secrète pour cette autorité qui donne tant d'ordre aux mouvements des hommes». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 148.

⁸⁴³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 149.

l'ofici de les armes perquè es converteix, no sols en una opció d'ascens social, sinó en un espai d'aculturació, en què l'aprenentatge moral s'integra dins del marc nacional i patriòtic, en un marc on la disciplina, els deures i els drets queden estrictament delimitats.⁸⁴⁴ D'aquesta manera, l'exèrcit no només era el que Eugen Weber va definir com un instrument de nacionalització, on un estudiant bretó podia quedar impactat pels costums i el tarannà dels seus companys d'armes,⁸⁴⁵ sinó que es convertia en una vivència de reflexió i de redescoberta a redós de la simulació bèl·lica. Si bé aquests eren els pensaments que albergava en la intimitat, públicament s'alineava amb els corrents antimilitaristes, com es dedueix fàcilment dels seus escrits coetanis. El 1899, va col·laborar en un número de *L'Humanité Nouvelle* exclusivament dedicat a la qüestió militar, en què va respondre a l'enquesta de la revista sobre els efectes de l'exèrcit, els quals considerava «déplorables» pel que feia a l'economia, a la intel·lectualitat i a la moral.⁸⁴⁶ Just després de tornar del servei militar, va declarar sense embuts que els conflictes bèl·lics eren «déplorables a tous les points de vue». Si en l'autobiografia expressa que professava «une admiration secrète pour cette autorité qui donne tant d'ordre aux mouvements des hommes»,⁸⁴⁷ els judicis que emetia públicament anaven en la direcció contrària, ja que reblava que «le résultat le plus clair du passage à la caserne est un aveulissement caractérisé par l'affaiblissement de l'esprit d'initiative chez certains, par la perte de cet esprit chez d'autres».⁸⁴⁸

Atesa la contradicció tan evident, es podria pensar que el relat que Valois presenta en *D'un siècle à l'autre* sobre el que va ocórrer en els sis mesos en què va integrar-se en el regiment es troba distorsionat. Afirmar-ho seria l'opció més fàcil i més planera. Abans, però, s'hauria de considerar la situació en què es trobava, la qual es pot suposar delicada i compromesa: mentre l'assetjaven les tribulacions i els dubtes, el seu cercle de coneixences i amistats l'integraven obreristes de tota condició i treballava en una revista anarquista el director de la qual era un conegut i furibund enemic de l'exèrcit. Hom pot creure que el punt de vista que va expressar en l'article que va publicar-se el 1899, si bé no devia ser del tot franc, devia estar subjecte a pressions i a temors. Un altre cop, però,

⁸⁴⁴ Guy VINCENT, *Recherches sur la socialisation démocratique*, Presses Universitaires de Lyon, Lió: 2004, p. 85.

⁸⁴⁵ Eugen WEBER, *Peasants into Frenchman: the Modernization of Rural France, 1870-1914*, Stanford University Press: Stanford, 1976, p. 301.

⁸⁴⁶ Tal i com s'observa en el "Tableau synoptique des opinions exprimés. Effets du militarisme", *L'Humanité Nouvelle*, número suplementari especial, maig de 1899, pp. 260-261.

⁸⁴⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 149.

⁸⁴⁸ Georges GRESSENT, "Enquête sur la guerre...", *art. cit.*, p. 61.

les distorsions han de servir per anar un pas més enllà. Les esclertes han de permetre endinsar-se en el més profund del personatge, molt més complex (encara) del que a vegades sol presentar-se. El que pot asseverar-se amb claredat és que poc després de l'estada a Fontainebleau va deixar de col·laborar amb la revista d'Hamon i va emprendre una sèrie de viatges que l'allunyarien de París. Amb tot, el distanciament no va representar una cesura quirúrgica respecte del Gressent previ a l'ingrés al servei militar. Davant de tant detalls i matisos, l'experiència casernària no s'hauria d'analitzar com un detonant, sinó més aviat com l'inici d'un procés d'erosió que el van portar a contrastar les raons per les quals havia entrat a formar part de la campanya amb els resultats que l'obrerisme havia aconseguit. Un element de pes, un entre molts d'altres, que el van fer decidir a virar el rumb el 1906.

El procés de reflexió que explica va adequar-se al desengany que van experimentar molts enrolats en la causa de Dreyfus. El sis mesos que va passar convalescent a Brie amb la seva àvia van ser l'inici de la revisió de les idees que havia albergat des de feia sis anys. A la Terra Santa, la regió que el seu avi i els seus companys havien pretès republicanitzar, la població va col·laborar de forma gens desestimable al monument al coronel Henry que va posar en marxa *La Libre Parole* entre el 13 de desembre de 1898 i el 15 de gener de 1899.⁸⁴⁹ L'antisemitisme de la zona s'explicava per un conservadorisme de tall tradicionalista, una raó extrapolable a les demés àrees circumdants de París.⁸⁵⁰ Més concretament, en el cantó de la Ferté, la presència semítica era notòria. Des de la pèrdua d'Alsàcia i Lorena, la vila de Ferté-sous-Jouarre havia rebut un degoteig de població jueva procedent de les províncies annexades. L'apogeu de la comunitat va arribar entre 1880 i 1890, com s'aprecia amb la inauguració d'una nova sinagoga el 21 de setembre de 1891.⁸⁵¹ El 1900, es composava d'un nombre que oscil·lava entre 150 i 180 membres sobre una població de 4.500 habitants. D'aquesta forma, els recels i el subseqüent comportament electoral s'expliquen no tant pel nombre de francesos d'ascendència o religió jueva com pel fet que els membres de la comunitat s'adequaven a la imatge de

⁸⁴⁹ La subscripció va ser anunciada el dia 13 i va posar-se en marxa el dia següent: "Pour la veuve du colonel Henry. Contre le Juif Reinach", *La Libre Parole*, 14 de desembre de 1898, p. 1. La Sena i Marne va ser un dels departaments amb una taxa de subscripció mitjana segons la llegenda del mapa departamental que es troba a Pierre QUILLARD, *Le Monument Henry liste des souscripteurs classés méthodiquement et selon ordre alphabétique*, P.-V. Stock: París, 1899.

⁸⁵⁰ Pierre BIRNBAUM, *Le moment antisémite. Un tour de France en 1898*, postfaci inèdit, Pluriel: París, 2015 [1998], pp. 110-111.

⁸⁵¹ Paul COHEN, *La Communauté israélite de la Ferté-sous-Jouarre de 1800 à 1950*, Ed. Christian: París, 2003, pp. 120-125.

l'especulador i financer, del «*latifundia* judaïque»,⁸⁵² que els antisemites explotaven en els seus discursos, ja que la gran majoria dels francesos jueus de la zona eren benestants.⁸⁵³

La seva àvia feia part d'aquest col·lectiu jouarrès. Estar al costat d'ella, una dona catòlica i nacionalista, devia contribuir a apaivagar les passions desenfrenades que havien nascut del desencís de no poder accedir als estudis superiors i que l'havien empès com un torrent desbocat a recórrer mig món i a portar una vida bohèmia. No costa gaire imaginar-se quina devia ser la postura sobre Dreyfus i l'estima cap a personatges com Zola. En el medi tradicionalista, amb els aires carregats de consignes *antidreyfusardes*, Gressent va replantejar-se el que havia viscut. «Le premier résultat de l'examen», afirma, «ne fut point favorable à la Révolution».⁸⁵⁴ En els camps de Brie, el contacte que va tenir amb la política que s'havia instituït amb el *ralliement* obrerista-republicà el va repugnar: un seu parent ric finançava la candidatura socialista; un milionari es presentava a les eleccions municipals en la llista socialista.⁸⁵⁵ El nou escenari en què les fronteres de classe semblaven haver quedat esborrades el va pertorbar. Si el seu acostament a l'anarquisme va ser una reacció a les fal·làcies i dobles morals de la societat burgesa, ara el seu inconformisme antirepublicà prenia un caire antipolític.⁸⁵⁶ En diverses ocasions, Gressent havia estat en contacte amb posicions antiparlamentàries en què s'acusava els socialistes com Jaurès de ser uns hipòcrites que ballaven al ritme de la democràcia parlamentària.⁸⁵⁷ Una situació que no va fer més que accentuar-se a l'alçada de 1899, quan les aliances del front republicà *dreyfusard* van començar a esquinçar-se per la costura anarquista, quan s'observà com «toute leur tactique peut se résumer en une figure: c'est la politique de la tache d'huile».⁸⁵⁸

⁸⁵² Édouard DRUMONT, *La dernière bataille. Nouvelle étude psychologique et sociale*, E. Dentu: París, 1890, p. 13.

⁸⁵³ Stephen WILSON, "Le monument Henry: la structure de l'antisémitisme en France, 1898-1899", *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, n° 2, 1977, 265-291, p. 269.

⁸⁵⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 150.

⁸⁵⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 150-151.

⁸⁵⁶ «Vrai peuple qui travaille, berné au nom des idées opposées, est l'éternelle victime des politiciens qui se disputent le pouvoir ». Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 151.

⁸⁵⁷ Les critiques cap a la «propagande social-parlementaire», a la qual se l'acusava de tenir un «programme minimum», eren recurrents. En A[chille].-D[audé]. BANCEL, "Trade-unionisme... (I)", *art. cit.*, p. 713. De fet, s'acusava a «la tactique socialiste» de «fournir des palliatifs, et à apporter des atténuations» al règim burgès. En Henri DAGAN, "La question agraire et les système économiques", *L'Humanité Nouvelle*, n° 20, febrer de 1899, 208-221 p. 212.

⁸⁵⁸ Les Étudiants socialistes internationalistes, "Scission socialiste", *L'Humanité Nouvelle*, n°27, 10 de setembre de 1899, 359-372, p. 367.

A la tardor de 1901, va retornar a París amb una descreença profunda cap a la política liberal-parlamentària. Per rescabalar-se de l'estat de nihilisme profund, va buscar consol en Nietzsche.⁸⁵⁹ Des de 1890, el filòsof alemany era un autor conegut que no havia deixat indiferent al món intel·lectual.⁸⁶⁰ Pel que fa al món anarquista, era pres com un apòstol de la subversió de la civilització burgesa.⁸⁶¹ Gràcies al ressò que n'havia fet la *Revue Blanche*, revista bimensual d'art d'inspiració anarquista que havia pres part a favor del moviment *dreyfusard*, Nietzsche era lloat com un profeta capaç «de concourir à la formation du génie» perquè «il ne juge pas le progrès nécessaire, mais il le conçoit possible, à présent que l'homme est devenu conscient».⁸⁶² Les reflexions sobre el superhome i l'acció no eren en absolut desconegudes pels cercles anarquitzants que freqüentava. Els sindicalistes revolucionaris i els anarco-sindicalistes prendrien el filòsof com un dels referents de l'acció directa, moguts «par un désir d'action, par une volonté de puissance que Nietzsche qualifierait de dionysiaque».⁸⁶³ Fernand Pelloutier, un dels col·laboradors que més ascendent va exercir en Gressent en quant a l'acció sindical, va estar en contacte amb el pensament de Nietzsche quan va participar a la revista *La Société Nouvelle* entre 1894 i 1895.⁸⁶⁴ A més, ell era un lector àvid de *La Revue Blanche* o de *La Société Nouvelle*.⁸⁶⁵ Poder plantejar una recepció entre 1897 i 1899 és més transcendental del que pugui semblar, perquè evidencia com el nietzscheanisme de *L'Homme qui vient*

⁸⁵⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 151.

⁸⁶⁰ Els sectors benpensants no tenien Nietzsche en gaire alta estima. Algunes de les crítiques que se li van fer eren molt aspres: «l'originalité, chez Nietzsche, commence presque toujours avec la perversion malade des idées banales». En Alfred FOUILLÉE, *Nietzsche et l'immoralisme*, F. Alcan: París, 1902, p. 96. Com ha palesat Pinto, l'absència del filòsof alemany en els curs de filosofia de 1890 a 1914 no s'explica per la manca de coneixement de l'autor, l'obra del qual era editada i traduïda, sinó per la «revendication de professionnalisme peu propice à un produit difficile à importer et à utiliser». En Louis PINTO, *Les neveux de Zarathoustra. La réception de Nietzsche en France*, Seuil: París, 1993, p. 38.

⁸⁶¹ Ernest GYSTROW, "Nietzsche et son temps", *Le Mouvement Socialiste*, n° 214, octubre de 1909, 194-205. A més, la recepció prèvia de l'obra de Max Stirner ja va fer més factible adoptar-ne algunes nocions: «Stirner a donc valu tout d'abord comme précurseur de Nietzsche». En Victor BASCH, "Préface" (Rennes, març de 1903), en *L'individualisme anarchiste: Max Stirner*, París, 1904, i-vi, p. iii.

⁸⁶² Michel ARNAULD, "Frédéric Nietzsche", *La Revue Blanche*, t. 23, 1900, 113-121, p. 120.

⁸⁶³ «L'époque de l'action directe, de l'affirmation du moi, que Nietzsche admire tant», va escriure A[ngelo].-O[liveiro]. OLIVETTI, "Action directe et médiation", *Le Mouvement Socialiste*, n° 212, 26-38, pp. 27 i 33.

⁸⁶⁴ Jacques JULLIARD, *Fernand Pelloutier et les origines du syndicalisme d'action directe*, Seuil: París, 1971, p. 98. Les traduccions, de 1892 a 1895, foren: Friedrich NIETZSCHE, "Le Cas Wagner", traducció d'Halévy, Daniel Halevy i Dreyfus, Robert, *La Société Nouvelle*, gener-febrer de 1892, 117-147; "Ainsi Parla Zarathoustra", traducció de P., W., *La Société Nouvelle*, abril de 1892, 390-401; "Dithyrambes et Dionysos", traducció de Mesnil, Georges, *La Société Nouvelle*, juny de 1892, 744-50; "L'Antéchrist", traducció d'Albert, Henri, *La Société Nouvelle*, gener de 1895, 87-104, febrer de 1895, 208-22; març de 1895, 390-99, maig de 1895, 657-71 i juny de 1895, 778-84.

⁸⁶⁵ «Je lus chaque semaine les *Temps Nouveaux* et le *Libertaire* et, chaque mois, la *Société Nouvelle* et la *Revue Blanche*». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 101.

(1906) no va ser una ruptura amb el període anarquista, sinó una reinterpretació de l'obra nietzschiana filtrada pel desengany d'un projecte polític.

Pres d'un fort neguit, assolat pels dubtes i turmentat per la dislocació que havia originat l'afer i que culminava amb l'entrada d'Alexandre Millerand en el govern i en un socialisme que esdevenia cada vegada més «un *mouvement ouvrier dans la démocratie*»,⁸⁶⁶ la sortida més factible i imperiosa per remeiar l'angoixa passava per allunyar-se de tot i de tothom. «Quitter Paris, quitter même la France» va semblar-li la via d'escapament «pour rompre avec toutes les habitudes de l'esprit, me chercher moi-même et me trouver».⁸⁶⁷ Durant uns anys, Gressent va mantenir-se allunyat de casa seva a fi de trobar-se a si mateix.⁸⁶⁸ Si a vint lletges de París, en un ambient tan diferent dels cafès i tertúlies que freqüentava com podia ser el de Jouarre va dubtar de la seva trajectòria, a Suïssa va prendre «conscience de l'agonie des idées révolutionnaires». A Ginebra, on va passar una temporada abans de dirigir-se a l'imperi tsarista com a professor particular, ser conscient de l'opinió que es tenia de la república francesa a l'estranger. Malgrat que partidaris de la innocència del capità Dreyfus, la companyia de «trois horlogers de la Chaux-de-Fonds et un inspecteur agricole d'Orient-de-l'Orbe» amb qui va festejar la nit del 31 de desembre de 1901, va fer-li veure els dèficits i les debilitats d'un règim republicà pel que concernia a la política exterior.

L'inspecteur agricole donna la conclusion: «Un grand pays comme la France ne devrait pas être en République; la République nous convient à nous. Suisses, qui n'avons pas de politique étrangère; mais la France, en République, est trop exposée aux intrigues de l'Allemagne et de l'Angleterre; vous venez de le voir pendant l'affaire Dreyfus; il n'y a qu'un régime qui convient à la France, c'est la monarchie.» Cela fut dit avec tant de force que je n'opposai qu'une protestation timide.⁸⁶⁹

L'afer havia deixat tocada la imatge del règim republicà en nombrosos estats i territoris tan europeus com americans. Seria un error pensar que la major part de la crítica a l'estat francès va provenir dels sectors obreristes. Com va succeir en l'opinió pública francesa, el parer en els altres estats també era plural, va respondre a diversos interessos i estigué sotmès a diversos eixos, des del religiós fins al de classe, passant per les filies i fòbies

⁸⁶⁶ Georges SOREL, "Préface" de Colajanni, Napoleon, *Le socialisme*, V. Giard i E. Brière: París, 1900, I-XXI, p. IV.

⁸⁶⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 151.

⁸⁶⁸ Com va aclarir més endavant, durant el procés de calúmnies en què l'AF el va involucrar, «j'ai passé à Genève la fin de décembre 1901 (et non l'automne), presque tout le mois de janvier 1902, fin de janvier et le mois de février à Jouarre (Seine-et-Marne), chez ma grand'mère, Mme veuve Marteau, et les premiers jours de mars à Paris, dans un hôtel de la rue Dupin». En "Plaidorie de M. Le batonnier Marie de Roux", en Georges VALOIS, *Basile...*, *op. cit.*, 436-481, p. 480, nota a peu de pàgina.

⁸⁶⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 152.

nacionalistes.⁸⁷⁰ Suïssa no va ser diferent al calidoscopi de judicis. Gràcies als estudis sobre l'impacte i la recepció de l'afer al país alpi, es coneix que la regió francòfona, en comparació amb la germànica, més expectant i distant, va involucrar-se més apassionadament.⁸⁷¹ Si ens guiem per la informació que Valois proporciona, els quatre suïssos que va conèixer procedien de Romandia. En el cantons francòfons, les capçaleres regionals es poden tipificar en quatre grans grups segons la cultura política: els catòlics (*antidreyfusistes*), els liberal-conservadors protestants (*dreyfusards*), els radicals (revisionistes) i els socialistes (indiferents). Amb tot, l'opinió suïssa en general, independent de la comunitat lingüística, projectava una imatge comuna: la d'una França governada pel desordre i incapaç de resoldre un embolic que anava a més.⁸⁷² L'opinió dels *dreyfusistes* francòfons que s'emetia des de les principals tribunes durant el clímax d'enfrontaments l'any 1898 casa amb els comentaris que colpiren a Gressent.⁸⁷³ No en va, fou el suís Paul Seippel, historiador *dreyfusard*, qui va reflexionar, arran de les preocupacions que l'havien assolat durant l'afer, sobre la naturalesa caïnita de la societat francesa.⁸⁷⁴ Es coneix que el tractament mediàtic que es feia des del país veí va incomodar l'estat francès, el qual va transmetre diplomàticament el malestar.⁸⁷⁵ La imatge que es conformava de França a l'exterior va inquietar els detractors del capità. No en va, els *antidreyfusards* van servir-se de la deterioració de la imatge nacional per carregar contra el règim.⁸⁷⁶

⁸⁷⁰ Veure l'obra conjunta de Michel DENIS, Michel LAGRÉE i Jean-Yves VEILLARD (dirs.), *L'Affaire Dreyfus et l'opinion publique en France et à l'étranger*, Presses Universitaires de Rennes: Rennes, 1995.

⁸⁷¹ Pierre-Alain ETSCHINGER, "La presse suisse en face à l'Affaire Dreyfus. Une comparaison entre gazettes catholiques romandes et alémaniques 1894-1906", *Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte = Revue d'histoire ecclésiastique suisse*, n° 92, 1998, 119-41.

⁸⁷² Alain CLAVIEN, "L'affaire Dreyfus en Suisse: repérages", *Le Mouvement Social*, n° 166, 1994, 39-52, p. 44.

⁸⁷³ «La crise judiciaire actuelle et une grande joie pour les détracteurs de la France et une grande tristesse pour ses amis». En Albert BONNARD, "Revue politique. Zola", *La Semaine Littéraire*, 19 de febrer de 1898, 88-90, p. 88.

⁸⁷⁴ «On oubliait presque Dreyfus devenu le point central d'une formidable mêlée». Les preocupacions sobre la gestió de l'afer, en què es va rehabilitar el capità ultratjat sense admetre l'error judicial, es trobaven en el cor de la reflexió de Seippel: «jusqu'ici les Français se sont donc montrés incapables de se constituer une conscience nationale d'où l'élément religieux, positif ou négatif, fût éliminé. [...] L'affaire Dreyfus nous l'a bien montré». En Paul SEIPPEL, "Introduction", *Les Deux France... op. cit.*, XI-XXXVI, pp. X i VII respectivament.

⁸⁷⁵ Alain CLAVIEN, "L'affaire Dreyfus...", *art. cit.*, p. 50.

⁸⁷⁶ Com va palesar Henri Vaugeois en la carta de resposta a l'enquesta, es tractava d'un afer qui «[a] livré en spectacle à l'Europe une France entortillée dans le plus ridicule et le plus insoluble des procès de chantage». En Charles MAURRAS, "Lettre de M. Henri Vaugeois", *Enquête sur la Monarchie. Suivie de Une campagne royaliste au «Figaro» et Si le coup de force est possible*, Nouvelle Librairie Nationale, 1925 [1900], 33-463, p. 160. Daudet també va carregar contra la «politique du pur intérêt immédiat et commercial, politique de mercantilisme et de placement de fonctionnaires, politique sans gloire ni raison noble» que havia provocat el «le bluff républicain de d'expansion industrielle a abouti au Panama» i «le bluff républicain de rapprochement international a abouti à l'affaire Dreyfus» i la comparava amb «la

Els comentaris dels helvètics el sacsejaren. Els inputs que va rebre d'uns estrangers li confirmaren les conclusions a les quals havia arribat durant la convalescència a Jouarre després de l'experiència a Fontainebleau. L'emulsió d'assabentar-se de la imatge de debilitat que projectava el règim republicà va constatar que la gestió de l'afer, i la mateixa defensa que s'havia brindat a Dreyfus, Picquard i Zola, havia estat un error tàctic. Llavors, va assimilar el descrèdit de la política burgesa com una derrota pròpia. Amb la idea que carregava amb «cadavres d'idées»,⁸⁷⁷ caigué en un nihilisme que no era més que el reflex d'una nova translació, d'una reubicació de la seva identitat en el seu mapa personal de valors, idees i obsessions. En escoltar el discurs de l'advocat de Dreyfus, Ferdinand Labori al *Théâtre de la Renaissance* en què va exposar l'«éternelle revendication sur l'Alsace-Lorraine», va tenir la certesa que els homes que defensaven el programa *dreyfusard* pertanyien «à une génération dépassée».⁸⁷⁸ Submergit en les lectures de Nietzsche i de Spinoza, fent feines en què polia «des verres d'optique ou des pièces d'horlogerie», va sortir-li l'oportunitat de trobar «la solitude intellectuelle» que tan desitjava. Davant dels dubtes i les afliccions, el germanista Bernard Bouvier, catedràtic de literatura des de 1895 a la universitat de Ginebra i futur fundador de la *Société Jean-Jacques Rousseau el 1904*,⁸⁷⁹ va proposar-li de prendre un preceptorat a l'imperi tsarista. La suggestió va plaure-li gratament i, després d'uns mesos, va fer-se càrrec de l'educació del fill del governador de Kovno, Alexander Vatazzi, un jovenet de vuit anys.⁸⁸⁰

Un exili autoimposat. La reafirmació de la identitat nacional (1902-1906)

«Pour venir à Souwalki, de Fribourg, il faut prendre la direction de Varsovie, par Berlin ou Vienne». «À Varsovie, vous devrez vous rendre à la gare de Saint-Pétersbourg par le train de 4 h. ½ du matin et vous pourvoir d'un billet direct à Souwalki (par

France formidable et respectée, suivant toujours l'intérêt de l'État ainsi qu'une tradition glorieuse» d'«aucun souverain de l'ancien temps». En Léon DAUDET, «La République et l'Étranger», *Le Gaulois*, 18 de desembre de 1901, p. 1.

⁸⁷⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 153.

⁸⁷⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 156.

⁸⁷⁹ Veure: Eugène RITTER, «La Société Jean-Jacques Rousseau», *Annales de la Société Jean-Jacques Rousseau*, n° 1, 1905, 1-23, p. 23. No deixa de resultar irònic que fos un estudiós del pensador ginebrí qui li aconsellés prendre un preceptorat l'estada a l'estranger del qual fou l'inici d'un camí que el va conduir a rebutjar la modernitat des d'un angle antirousseaunià. Tampoc deixa de ser irònic que Bouvier afirmés que «celui qui condamne les idées de Rousseau, qu'il le veuille ou non, condamne quelques-unes des tendances profondes du XIXe siècle tout entier». En Bernard BOUVIER, «L'enfance de Jean-Jacques», en *Jean-Jacques Rousseau: conférences prononcées dans l'Aula de l'Université de Genève à l'occasion du deuxième centenaire de la naissance de J. J. Rousseau*, A. Jullien: Ginebra, 1912, 1-38, p. 6.

⁸⁸⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 154; «Plaidoirie de M. Le bâtonnier Marie de Roux», en *id.*, *Basile... op. cit.*, p. 480.

Grodno)». ⁸⁸¹ Aquestes eren les indicacions que Emmanuel Aleksàndrovitx Vatazzi va donar-li a Gressent perquè es dirigís a la seva casa, on va exercir de mentor fins a l'agost de 1903. Valois explica que el trajecte en tren que l'havia de conduir a la Polònia russa, a la ciutat de Suwalki, amb una població que rondava els 33.000 habitants i la principal economia de la qual era el comerç de manufactures de cotó i de gra, ⁸⁸² va ser un viatge iniciàtic cap al nacionalisme. La ruta que va seguir va ser la que passava pel *kaiserreich*. «En moins de quarante-huit heures, le temps d'aller d'Herbesthal à Thorn, avec arrêts brefs à Cologne et à Berlin», explica, «je me découvris Français, à tel point que, à la frontière russe, je regrettais de n'avoir pas eu le temps de prendre du galon dans l'armée française». ⁸⁸³ Una transformació molt sobtada per algú que poc abans de pujar al tren havia desdenyat per “caduca” la retòrica revengista de Labori. De fet, la descoberta de l'alteritat nacional no era un fenomen que se li revelés per primera vegada, encara que en aquest estadi, el de recomposició ideològica, i en la tessitura d'estar cara a cara amb els “prussians”, Valois ho magnificà de forma interessada. De fet, les impressions que detalla en passar per territori alemany no s'allunyen de les males experiències que va tenir, anys abans, amb els guardes fronterers britànics quan es dirigia cap a Singapur. L'actitud que li dedicà un funcionari anglès, qui el tractà de «*bloody Frenchman*», va fer-li bullir la sang. ⁸⁸⁴ Malgrat experimentar un allunyament de la república dels oportunistes, no deixava de ser un ciutadà francès educat en les glòries de la nació en un marc, per més inri, de tensions imperialistes entre ambdós estats que acabaria el 1898 en la derrota francesa a Fashoda. Si el tracte irrespectuós va enervar els sentiments patriòtics, no és menys cert que una altra raó per l'anglofòbia, de tant o més pes, es trobava en l'estigma anticapitalista que sempre va atribuir al món anglosaxó.

La descripció que fa de la travessia per les terres alemanyes no deixa indiferent. Amb una mescla entre sarcasme i ressentiment, les experiències que narra, fictícies o verídiques, serveixen per fer-se una idea més o menys detallada del trànsit mental tan complex que van viure alguns *dreyfusards* els primers anys del Nou-cents. A Colònia, va trobar-se un jove enginyer que havia conegut a París, les brometes eròtiques sobre «*plaire aux femmes dans la famille de mon élève*» van semblar-li típiques de «*le dernier des*

⁸⁸¹ Carta d'Emmanuel de Vatazzi a Georges Gressent, 29 d'octubre (11 de novembre) de 1901, dins de Georges VALOIS, *Basile... op. cit.*, 654-656, p. 656.

⁸⁸² William Henry BEABLE, *Russian gazetteer and guide, being an account of the territorial divisions and a description of over 300 of the principal town and cities of Russia, Finland and Siberia*, The Russian Outlook: Londres, 1919, p. 125.

⁸⁸³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 157.

⁸⁸⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 84.

goujats». Entre Colònia i Dortmund, va fer-se una «idée de la brutalité allemande» quan «le contrôleur, le chef de gare et un troisième personnage qui me traitèrent ensemble de c... de Français» van fer-lo baixar del tren en plena nit per una qüestió d'una tarifa suplementària que no havia pagat. En el bufet de Dortmund, va ser testimoni de la «grossièreté allemande» i la «discipline d'État» quan un comensal, després de fer les necessitats enmig de la sala, va ser pres per un agent de la policia sense que el detingut oposés resistència. «Après avoir vu dix spectacles de ce genre, je me demandais comment un peuple si peu policé, si grossier, si bête, si naïf, et qui mange si mal, pouvait vivre ailleurs que dans les bois», va arribar a Berlin, on va ser rebut amb tots els honors de «l'Allemagne impériale, qui se voulait gracieuse pour les étrangers». En deixar enrere les fronteres teutones, va sospesar que França i Alemanya tenien dues cultures diferents indistintament de la filiació política. Aquesta impressió «me faisait percevoir une telle différence de culture que, pour la première fois depuis plusieurs années, j'éprouvai quelque fierté à me dire Français».⁸⁸⁵

En comparació amb el cúmul de torbacions que el caràcter alemany va suscitar-li, la família Vatazzi, en canvi, va fer-lo sentir com a casa. Des del primer terç del segle XVIII, el francès era la llengua franca de les elits, un fet que no va canviar durant l'època de la *guerra i la pau* contra Napoleó i que es va mantenir fins a la consolidació de la revolució bolxevic.⁸⁸⁶ La cultura francesa, com testifica Valois, era molt present a la rica i nodrida biblioteca dels Vatazzi.⁸⁸⁷ La figura del preceptor va posar-se en voga a l'imperi a mitjan segle XVIII.⁸⁸⁸ Gressent va fer-se càrrec de l'educació del jove fill del funcionari per tal que pogués accedir a l'escola de dret i pogués emprendre una carrera diplomàtica. A part que el seu fill rebés una preparació idònia, l'obsessió d'Emmanuel Aleksàndrovitx Vatazzi era que el seu hereu rebés «les informations qui devraient lui être utiles, aussi bien pour comprendre les nations étrangères que pour aider son pays à éviter des troubles aussi funestes que ceux de la Révolution française». Un temor premonitori per algú que acabaria morint en una presó bolxevic el 1921.⁸⁸⁹ La seva persona va deixar una molt

⁸⁸⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 158-159.

⁸⁸⁶ «L'aristocratie russe était bilingue et il s'agissait bien du bilinguisme coordonné, avec parfois la prédominance du français». En Aïda MARKOSYAN, "Situation de la langue française en Russie: le français, deuxième langue étrangère", *Cahiers de l'Association internationale des études françaises*, 2000, n° 52, 31-39, p. 32.

⁸⁸⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 161.

⁸⁸⁸ Anne MÉZIN, "Une vue générale de l'immigration française en Russie au XVIIIe siècle", dins de Poussou, Jean-Pierre, Mézin, Anne i Perret-Gentil, Yves (dirs.), *L'influence française en Russie au XVIIIe Siècle*, Presses Université Paris-Sorbonne: París, 2004, 659-674, p. 669.

⁸⁸⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 162. Esgrimida com a prova a favorable a Valois durant el judici contra l'AF, una carta de Marie de Vatazzi a Charles Maurras del 28 de gener de 1926 va descriure

bona impressió en els Vatazzi, qui el consideraren «un home parfaitement probe et loyal». A més, els resultats que s'esperaren de la seva tasca pedagògica foren, com va certificar el patriarca, excel·lents: «il a dirigé le développement de mon fils, tant pour l'esprit et la vie morale que pour la vie énergique et créatrice, dans le sens le plus favorable à ses intérêts futurs et à ceux de notre pays».⁸⁹⁰

El tutoratge a Alexandre Vatazzi va portar-lo a repensar les concepcions que els occidentals, sobretot els anglesos i els francesos, tenien sobre l'ignot i llunyà imperi rus. La major part dels judicis que s'emetien es feien en base «au point de vue de la liberté ou de l'autorité, ou de quelque doctrine politique ou sociale fabriquée pour nos pays où les questions de race ne se posent guère». Les decisions polítiques es prenien entre «l'Europe civilisée et l'Asie barbare, qui se disputent non seulement les allogènes, mais les âmes des habitants de la Russie propre».⁸⁹¹ Valois no amaga la seva aposta per una Rússia occidental, allunyada del barbarisme eslau que tant defensava el tolstoïsm, vist com perill per l'Europa.⁸⁹² Durant el període de tres anys que va romandre com a preceptor, Gressent va aprofitar per explorar un territori tan diferent als que havia trepitjat, per endinsar-se en una societat els racons de la qual no hi distingia més que ombres. Cal recordar que la seva mirada no era la d'un neòfit que queda embadalit per la immensitat del món només de trepitjar el carrer del costat de casa. Des dels setze anys, ja duia a les esquenes una motxilla carregada d'imatges, sensacions i impressions de l'estada colonial a Singapur sota les ordres de Chaumette que l'havien avesat a la diversitat cultural. Tanmateix, l'esguard tampoc era tan objectiu i innocent com el que descriu, en què amb menys d'una setmana va poder desprendre's de la cuirassa de prejudicis que l'havien fet actuar de forma ridícula i distant.⁸⁹³

Després d'examinar la societat russa, d'escodrinyar-ne els intersticis, les conclusions a les quals va arribar el 1903 no van ser d'altres que veure en el tsarisme l'engranatge que permetia l'estabilitat d'un estat tan dispers i divers.⁸⁹⁴ Les apreciacions el van portar a concloure, en un to occidentalista i paternalista, que «l'autocratie est un gouvernement

el seu marit com a «martyr»: “Document n° 21. Lettre de Mme de Vatazzi à M. Charles Maurras”, íd., *Basile...*, op. cit., 659-661, p. 661.

⁸⁹⁰ Segons va constatar el 13 de març de 1926: “Document n° 20. Certificat délivré par M. le gouvernement de Vatazzi”, en Georges VALOIS, *Basile... op. cit.*, 658-659, p. 659.

⁸⁹¹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 164.

⁸⁹² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 165.

⁸⁹³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 179.

⁸⁹⁴ «L'œuvre des tsars, c'est de verser dans cette immense cuve, où s'agitent cent peuples d'Asie, du sang d'Occident qu'y apportent les soldats, les administrateurs, les ingénieurs que l'Empire n'a cessé de recruter dans les élites européennes, et de renouveler sans cesse ce flot, afin de triompher de l'indolence ou de la frénésie du sang asiatique». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 165.

bien fait pour un peuple que son émotivité peut porter sans transition à des mouvements excessifs et contraires». ⁸⁹⁵ El seu eurocentrisme, encara que inconscient, però, distava del que podien expressar guardians del progrés republicà, que veien en l'autocràcia «un soleil qui ne veut point admettre de satellite de peur d'en voir son propre éclat éclipsé ou obscurci». ⁸⁹⁶ Respectant les distàncies, la seva perspectiva no s'allunyava de les observacions que podien tenir alguns russos coetanis. Per exemple, tot meditant sobre les causes que van propiciar la revolució d'octubre de 1917, Vassili Rózanov va emetre una reflexió tan contundent com similar. Segons l'escriptor i filòsof, els russos necessitaven una mà dura que dominés llurs ànims. ⁸⁹⁷ De fet, des de l'onada d'atemptats promoguts pels *narodniki* el 1881, l'imperi vivia una conjuntura d'estabilitat que només s'havia vist alternada per episodis puntuals. No obstant la deducció, la sensació que el règim autocràtic dels tsars era el garant de l'ordre era una apreciació enganyosa. En l'horitzó, els núvols que anunciaven una tempesta que esclataria a Sant-Petersburg el 1905 s'estaven acumulant. Com va explicar-li Marie de Vatazzi, els russos es trobaven «dans la situation où était la France à la veille de la Révolution». ⁸⁹⁸ Valois va atribuir les causes de la tempesta revolucionària a la infiltració de les idees liberals, unes idees que considerava, com a anarquista, falses i impostades, però que en els esperits d'aquelles gents que pugnaven per mantenir-se en la civilitat davant de les pulsacions constants i incessants del barbarisme, actuava com una metzina. ⁸⁹⁹

Els anys de preceptor també van fer-li ponderar una altra apreciació sobre els jueus diferent a la que havia pogut viure a França durant l'afer. Durant els sis mesos que va estar viatjant per les terres russes, va donar classes a comunitats jueves a fi de fer calaix

⁸⁹⁵ En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 175. Si bé la visió que palesa podia haver passat pel sedàs del maurrassisme que professava a l'època en què ho va escriure, també podria ser que el seu inconformisme, el desdeny cap als prejudicis de la societat burgesa, el portessin a rebutjar el punt de vista republicà, el qual, lluny d'aplaudir cegament l'aboliment de la servitud el 1862, va instar a implementar reformes encara més profundes de cara a la representació política del règim. La reforma es veia buida, mal feta, allunyada de les idees liberals: «Qu'en est-il résulté? L'agitation a pris un caractère bien autrement grave et redoutable». En Charles de MAZADE, «La Russie sous l'empereur Alexandre II», *Revue des Deux Mondes*, vol. 37, 1862, 256-295, p. 292.

⁸⁹⁶ «Rien de plus défectueux que les principaux ressorts du gouvernement russe». En Anatole LEROY-BEAULIEU, «La Russie sous le tsar Alexandre III», *Revue des Deux Mondes*, vol. 51, 1882, 375-404, pp. 386 i 378.

⁸⁹⁷ Creia que la revolució havia estat promoguda pels alemanys, agents de Satanàs, i pels jueus, agents de l'Anticrist. Vasili RÓZANOV, *El apocalipsis de nuestro tiempo*, Acantilado: Barcelona, 2017 [1919].

⁸⁹⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 172. Els anys de 1901 a 1903, període en què Valois va fer el preceptorat, han estat descrits com els de «la découverte de la crise sociale». En Hélène CARRÈRE D'ENCAUSSE, «L'agitation révolutionnaire en Russie de 1898 à 1904, vue par les représentants de la France», *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, vol. 27, n° 3, 1980, 408-442, p. 417.

⁸⁹⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 174.

de cara al seu matrimoni i retornar a París.⁹⁰⁰ La seva esposa era Marguerite Schouler, una jove suïssa d'ascendència alsaciana i de confessionalitat protestant.⁹⁰¹ Allà, va fer d'instructor a dos joves de famílies jueves, una de les quals no en recorda el nom, mentre que de l'altra, la família Froumkine, n'evoca la filia socialitzant del jove a qui va instruir.⁹⁰² Les comunitats israelites, tal i com les descriu, distaven molt dels jueus que havia pogut conèixer tant a Jouarre com a París, on l'aculturació a la identitat francesa era completa.⁹⁰³ En canvi, els russos jueus van semblar-li un cos aliè a la nació russa, clausurats i estancats com si fossin «une extraordinaire pouillerie».⁹⁰⁴ Durant el regnat d'Alexandre III, es van emprendre un seguit de polítiques d'assimilació que tenien com a base la russificació de tots els pobles, comunitats, nacions i grups humans del vast imperi. Els jueus que no eren benestants van quedar confinats, juntament amb d'altres minories, com ara finlandesos, ucraïnesos o lituans, en una línia d'assentament coneguda amb el nom de Demarcació Jueva, una àrea que actualment estaria compresa en les fronteres de Polònia, Lituània, Ucraïna i Moldàvia.⁹⁰⁵

El procés de nacionalització que es va engegar tenia com a objectiu russificar les poblacions no russòfones a través de l'adscripció forçada a una cultura i a una confessionalitat. Tanmateix, no hi havia una idea clara del que significa ser rus. Molts habitants de l'imperi que es consideraven russos lluien cognoms eslaus o germànics,⁹⁰⁶ cosa que en determinats cercles hipernacionalistes era sempre motiu de recel i suspicàcia.⁹⁰⁷ L'aculturació de costums, hàbits i creences, l'assimilació a la qual es van

⁹⁰⁰ “Déposition de Mme Emmanuel de Vatazzi”, en Georges VALOIS, *Basile...*, *op. cit.*, 156-162, p. 160.

⁹⁰¹ El nom de la seva esposa es coneix gràcies a les declaracions de Philippe Barrès a Allen Douglas en una entrevista el 18 de juliol de 1987. En Allen DOUGLAS, *From fascism... op. cit.*, p. 10.

⁹⁰² “Déposition de Mme Emmanuel de Vatazzi”, en Georges VALOIS, *Basile...*, *op. cit.*, p. 160.

⁹⁰³ Els estudis sobre els francesos de confessionalitat o ascendència jueva així ho mostren: Michael R. MARRUS, *Les Juifs... op. cit.*, pp. 104-109. Per les especificitats de la classe alta parisenca, veure: Cyril GRANGE, *Une élite parisienne. Les familles de la grande bourgeoisie juive (1870-1939)*, CNRS: París, 2016.

⁹⁰⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 186.

⁹⁰⁵ Per un major aprofundiment en la quotidianitat de la comunitat jueva, uns 4,8 milions, en l'imperi rus, veure: Alexander ORBACH, “The development of the Russian Jewish community, 1881-1903”, dins de Klier, John D. i Lambroza, Shlomo (eds.), *Pogroms: anti-Jewish violence in modern Russian history*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, 137-163, p. 139.

⁹⁰⁶ El soldat Tusenbach n'és una bona mostra. En repetides ocasions, aclareix que «soy ruso, palabra de honor, y ni siquiera hablo el alemán. Mi padre era ortodoxo» o «tengo tres apellidos. Me llamo barón de Tusenbach-Krone-Alschauer, pero soy ruso, ortodoxo, como usted. Es poco lo que me a quedado de alemán, (...)». En Anton TXÈKHOV, *Las tres Hermanas* (1900), en *Teatro. La Gaviota, Tío Vanía, Las tres Hermanas, El jardín de los cerezos*, pròleg de Maksim, Gorki, Ed. Porrúa: Mèxic, 2007, 71-110, pp. 78 i 85. Veure: Theodore R. WEEKS, “Russification: Word and Practice 1863-1914”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 148, n° 4, 2004, 471- 489.

⁹⁰⁷ Amb una ironia no exempta d'amargor, el qui va ser primer ministre entre 1905 i 1906, explica com hi havia certs sectors que només consideraven com a russos els qui tenien un cognom acabat en “-ov”. En

veure sotmeses les minories, va comportar els efectes contraris que s'esperaven. La “nacionalització en negatiu”, fenomen que Alejandro Quiroga ha encunyat per descriure la descohesió nacional fruit de processos de formació d'identitats ferotges i impostats,⁹⁰⁸ va ser totalment perceptible per Gressent en les comunitats jueves que va conèixer a Souwalki, Kovno o Vila. Les imposicions no havien aconseguit més que allunyar espiritualment els jueus del tsar i abjurar de la identitat russa tal i com l'havien concebut els oficials i l'aplicaven els canals institucionals. No en va, molts nacionalistes russos abans de 1905 veien com un fracàs la política de russificació per la poca adhesió a la idea de nació russa.⁹⁰⁹ Els jueus manifestaven «un nationalisme exaspéré, qui était cultivé au moyen du sionisme, et qui vivait chez eux en même temps que le socialisme marxiste, aussi bien chez les intellectuels que chez les bourgeois».⁹¹⁰ Segons s'estima, abans de l'esclat de la revolució a l'octubre 1917, hi havia uns 300.000 sionistes i uns 34.000 membres afiliats a la *Unió General de Treballadors Jueus de Lituània, Polònia i Rússia*, més coneguda com la *Bund* (Unió), organització socialista fundada el 1897.⁹¹¹ Malgrat les disputes que podia haver entre el programa internacionalista defensat pels *bundistes* i els partidaris de la creació d'un estat d'Israel a Palestina, la realitat era que ambdues preses de consciència política i nacional vivien en simbiosi i compartien canals de comunicació suficients com per ser els dos pilars de resistència i oposició a la marginalitat a la qual les polítiques de russificació havien postrat la comunitat jueva. De resultes de la fervent identitat que mantenien com a nació dins d'una nació, que patís pel futur que podria obrir-se. El fracàs d'una assimilació violenta per part de l'imperi i el costum de les comunitats jueves de dissociar-se i replegar-se en si mateixes va portar a Gressent a considerar un esdevenir molt fosc. Una hipòtesi era la d'un esclat revolucionari orquestrat pel judaisme, esdeveniment que ja havia succeït i que sintetitzava la tesi del complot judeo-bolxevic. L'altra, evidència una lucidesa bastant cridanera:

«J'eus l'angoisse de l'avenir quand j'eus compris la situation; deux hypothèses pouvaient être faites: dans le combat engagé entre les Russes et les Juifs et où ceux-ci seuls ont une pensée offensive, si les

Serguéi WITTE, *Memories of count Witte*, traducció i edició de Harcave, Sidney, Sharpe: Armonk, Nova York, 1990 [1920], p. 272.

⁹⁰⁸ Aquesta proposta, aplicada a la dinàmica espanyola, podria servir per explicar un desfasament entre la identitat que es buscava des de les institucions i el que va desenvolupar-se a baix. Alejandro QUIROGA, “La nacionalización en España. Una propuesta teórica”, *Ayer*, nº 90, 2013, 17-38, p. 32.

⁹⁰⁹ Don RAWSON, *Russian Rightists and the Revolution of 1905*, Cambridge University Press: Cambridge, 1995.

⁹¹⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 188.

⁹¹¹ Zvi Y. GITELMAN, *A century of ambivalence: The Jews of Russia and the Soviet Union, 1881 to the present*, Indiana University Press: Bloomington, 2001 [1988], pp. 60-61.

Juifs réussissent, c'est la Révolution, et une Révolution terrible, car ces millions de Juifs, campés entre la Mer Noire et la Baltique, se jeteront sur la Russie d'un seul mouvement, et la Russie connaîtra des jours sombres; si les Juifs échouent, ils risquent le massacre général».⁹¹²

A part de la persecució cultural, els anys que van anar des de 1881 a 1905, els jueus van patir els efectes d'uns processos d'industrialització forçats que va degradar llurs condicions de vida material. A diferència del que va ocórrer amb la pagesia, la qual va proletaritzar-se, l'artesanat jueu va patir un procés invers de pauperització que el va evocar a sobreviure en els marges dels circuits econòmics.⁹¹³ Desproveïts de les fonts tradicionals d'ingressos i inadaptats en la lògica moderna, van veure's evocats a sobreviure en els marges dels circuits econòmics, amb les implicacions sociopolítiques que això comportava. Com havia succeït en els segles precedents, els jueus eren presos com a cap de turc quan les desgràcies assolaven la societat. La primera impressió que va tenir Gressent va ser que «l'antisémitisme était là-bas un mouvement populaire».⁹¹⁴ Segons relata, va ser testimoni d'una agitació sagnant, la dels pogroms: «à Kovno, en 1902, des efforts que fit le gouverneur Vatatzi (sic) pour empêcher une émeute antijuive».⁹¹⁵ Amb tot, els poders i les autoritats jugaven la carta de l'antisemitisme per desviar l'atenció. En definitiva, els jueus servien de cortina de fum per ocultar els problemes endèmics de l'organització tsarista a l'hora de fer front a la modernitat.⁹¹⁶

No és estrany pensar que el contacte i la convivència amb les comunitats jueves, amb una realitat que Valois va afirmar que era desconeguda pels antisemites francesos i diametralment oposada a la que podien tenir ciutadans francesos d'ascendència semítica, l'allunyessin de l'antisemitisme biològic i racial, si és que mai havia flirtejat amb unes vel·leitats que no li eren alienes a causa de la seva proximitat amb Hamon i Malon. Com a *ligueur* amb un cert estatus a l'AF, heroi de guerra i economista reconegut en els cercles de la dreta antiliberal, mantingué un judici xenòfob però no racista sobre els jueus. Això no obstant, no exclou que usés l'antisemitisme de tall anticapitalista, l'associació fàcil i caricaturesca del financer i usurer també explotada per partidaris de l'esquerra més radical, no només com un mitjà de propaganda i agitació, sinó com una creença ferma i

⁹¹² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 189.

⁹¹³ Malgrat ser una minoria excepcional, hi va haver un petit sector comercial que va poder integrar-se en els processos d'industrialització. Veure: Arcadius KAHAN, "The Impact of Industrialization in Tsarist Russia on the Socioeconomic Conditions of the Jewish Population", en Weiss, Roger (ed.), *Essays in Jewish Social and Economic History: Arcadius Kahan*, Chicago University Press: Chicago-Londres, 1986, 1-69.

⁹¹⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 187.

⁹¹⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 187.

⁹¹⁶ Hans ROGGER, "Russian Ministers and the Jewish Question 1881-1917", en *Jewish Policies and Right-Wing Politics in Imperial Russia*, Palgrave Macmillan: Londres, 1986, 56-112, pp. 109-112.

arrelada. El que es vol remarcar, és que Valois, en la maduresa del seu pensament com a maurrassià i sorelista, va apostar per una solució pacífica de la qüestió jueva que mantingué com a feixista: «le peuple d'Israël existe; on ne peut songer à le faire disparaître, et il faudra trouver le moyen de vivre avec lui». Com va concloure, «la question juive serait résolue lorsque les Juifs du monde entier seraient reconnus comme citoyens palestiniens» perquè «le destin d'Israël peut être regardé comme plus tragique que jamais dans l'immense tumulte des forces barbares qu'il a lui-même déchaînées».⁹¹⁷ Aquestes reflexions són vitals per comprendre el seu feixisme i per reflexionar sobre el moviment feixista en general, per posar damunt de la taula que no sempre la racialització de l'enemic, l'odi cap a l'altre i el menyspreu vers l'estranger han de venir marcats per concepcions racistes biològiques.

Tot i les consideracions polítiques sobre la societat tsarista, els judicis que tenia sobre els russos eren favorables i afables. En la comparació amb d'altres estats i nacions, en sortien afavorits perquè eren autèntics, i gaudien d'unes mires àmplies que, deixant de banda la qüestió estatal, feia que la societat russa tingués «beaucoup moins de préjugés, moins de barrières pour la curiosité de l'esprit que dans les salons anarchisants que j'avais fréquentés à Paris».⁹¹⁸ A part de la cortesia i l'educació, els russos eren acollidors, sincers: «ils apportent, dans les relations privées une bonhomie, une sorte de fraternité qui va du tsar au plus humble moujik». «Cette fraternité qu'ils expriment plus par des actes, par des attitudes, que par des paroles, elle n'est pas au seul bénéfice des étrangers», sinó un tret distintiu natural i interclassista.⁹¹⁹ Això ho va apreciar quan va passar les vacances d'estiu en uns terrenys dels Vatazzi en el governament de Mohilef. Allà va quedar impressionat per la proximitat que existia entre senyors i pagesos en les zones rurals, uns lligams estrets i personals. Va meravellar-lo el tracte afable cap al seu alumne. Els joves s'hi dirigien amb el diminutiu de *Barine*, mentre que els més ancians que l'havien vist créixer ho feien amb el nom de pila que Gressent va imputar a la llengua russa:

Et comme le langage russe, sur la terre, exclut la plupart des appellations nobles et comporte l'emploi direct des prénoms de celui à qui l'on parle, quel qu'il soit et quel que soit son rang, les relations du propriétaire terrien avec le paysan étaient empreintes d'une bonhomie que nous ne connaissons guère dans nos pays, où les différences sont marquées par beaucoup de signes extérieurs.⁹²⁰

⁹¹⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 191.

⁹¹⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 181.

⁹¹⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 181-182.

⁹²⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 183-184.

A les terres dels tsars, les creences que l'havien empès a participar en els cercles anarquistes van anar esllanguint-se. Malgrat considerar-se encara un *dreyfusard*, no va sentir cap emoció davant les notícies que li arribaren de la mort, estranya i accidentada, de Zola.⁹²¹ Valois va enumerar tot un seguit de situacions que subratllen una desafecció que va progressant a mesura que s'endinsa en la cultura russa. En escoltar la Marsellesa que un mariscal de la noblesa li posa en el seu honor, li ve un cert fastig. Ja no és la cançó que li eriçava la pell quan el seu avi i els seus companys republicans la cantaven. Ara, explica, «elle me parut ridicule».⁹²² Alhora, però, que es desprenia de l'embolcall progressista i anarquista amb què s'havia abillat, a mesura que la terra russa el feia posar-se davant d'una realitat desconeguda, va créixer en ell la necessitat de reafirmar-se, d'enfortir una identitat que estava en entredit, que era qüestionada a causa dels desencisos i de la qual necessitava apartar-se perquè l'incomodava. Entre 1902 i 1903, Gressent va veure's com un desarrelat. Desemparat en la immensitat dels camps imperials que s'estenien entre Polònia i Lituània, enmig d'una cruïlla entre la civilització occidental i l'esperit asiàtic, no va trobar cap altra medecina per apaivagar les afliccions que reforçar la seva condició de francès. No és cert que fins al preceptorat no albergués sentiments nacionals o fins i tot nacionalistes. La seva infància va estar impregnada d'un nacionalisme republicà molt combatiu, tant pel que devia sentir dir a la colla republicana del seu avi com pel que devia aprendre a l'escola. A més, no s'ha d'oblidar l'odi de la seva àvia cap als "prussians".⁹²³

Amb tot, va ser debatent sobre les campanyes napoleòniques amb el jove Alexander Vatazzi que va sentir la necessitat de reivindicar una tradició que li pertanyia, a la qual estava adscrit, en tant que francès. Va ser llavors, tot contrastant la bellesa del Voga amb la del Roina, tot comparant la grandesa de Pere el Gran amb les del Rei Sol, que va trobar-se amb imperiosa urgència d'escriure «à Paris pour faire venir les livres de Barrès».⁹²⁴ La comanda no era fortuïta. Barrès era l'autor del nacionalisme finisecular per excel·lència, qui havia aconseguit establir una identitat nacional desvinculada del progressisme republicà. L'escena que Valois detalla amb el seu pupil, amb qui discutia sobre la campanya napoleònica a Rússia, no deixa de ser un homenatge a l'autor de *Les Déracinés*,

⁹²¹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 174.

⁹²² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 173.

⁹²³ «Elle n'a cessé de m'annoncer que je serais de ceux qui prendraient la revanche sur les Prussiens, peuple inférieur, fait d'hommes à la tête carrée, dont l'infériorité était amplement démontrée par l'usage ordurier qu'ils faisaient, en 1870, des marmites et des soupieres». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 150.

⁹²⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 186.

la novel·la que millor exemplifica el desconsol dels qui es veuen desfullats, desarrelats de la terra materna i la rememoren amb nostàlgia i melangia. Quan els protagonistes de l'obra de Barrès visiten la tomba de Napoleó, no poden estar-se de sentir-se part d'un *nosaltres* que se sostreu de la grandesa d'aquell «professeur d'énergie».⁹²⁵ És justament després de patir un desassossec provocat per allò que les ciències socials han descrit com una interacció entre dimensions relacionals de la construcció identitària, és a dir, l'evidència que les cultures per si soles no generen barreres, sinó que són les interaccions entre grups socials i els mitjans de diferenciació que incorporen llurs relacions allò que delimita la identitat cultural,⁹²⁶ que Gressent té fretura de l'obra del lorenès. No és la notícia sobre la mort de Zola que impulsa la necessitat d'arrelar-se nacionalment, sinó la meditació sobre les contradiccions que russos i francesos tenen de Napoleó:

Je n'ai jamais aimé Napoléon, j'étais loin de regarder l'expédition en Russie comme un grand titre de gloire pour la France. Mais nous nous trouvâmes l'un et l'autre surpris par la soudaineté de nos sentiments contraires devant l'inscription qui disait, pour lui, la libération de son pays, pour moi, la mort terrible de mes compatriotes sur la route de Moscou. Je connus que, si j'avais désappris ma nationalité, je portais dans ma chair mon nom de Français.⁹²⁷

La paternitat i la primera experiència sindical. La mà negra en l'organització obrera (1903-1905)

A l'agost de 1903, va reincorporar-se a la vida frenètica parisenca ja casat amb Marguerite Schouler i amb un fill,⁹²⁸ però amb les idees encara més torbes i l'esperit més desestabilitzat de que quan havia decidit marxar. L'isolament intel·lectual que va viure va sumir-lo en un estat en què va anar-se allunyant de les coneixences anarquistes i obreristes que havia freqüentat. A més, la seva àvia, havia mort.⁹²⁹ Només va mantenir un contacte estret amb el seu cercle més íntim, en què s'hi comptava Lucien Jean,⁹³⁰ qui va aconsellar-lo «qu'il ne faut tirer sur les nôtres qu'avec une grande réserve surtout

⁹²⁵ Maurice BARRÈS, *Les Déracinés...* op. cit., p. 232.

⁹²⁶ Alonso GARCÍA MARTÍNEZ, "La influencia de la cultura y las identidades en las relaciones interculturales", *Kairos. Revista de Temas Sociales*, vol. 12, n° 22, 2008, 1-16, pp. 5-6.

⁹²⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle à l'autre...*, op. cit., p. 186.

⁹²⁸ El fill era Bernard Gressent. El 1907, va néixer Marie, mentre que Philippe ho faria el 1910. L'esposa era una alsaciana protestant. Es casaren durant el preceptorat: "Déposition de Mme Emmanuel de Vatazzi", en Georges VALOIS, *Basile...* op. cit., p. 160.

⁹²⁹ Segons l'acte de defunció, va morir el 7 de març de 1903. En "Acte de décès de DESTOT, Jeanne, veuve MARTEAU", en *État civil: registres paroissiaux, état civil et tables décennales (1897-1904)*, 6E252/27, 1903, n° 12, en A. dpt. S.-M.

⁹³⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle...* op. cit., p. 195.

lorsque nous le faisons dans certaines conditions».⁹³¹ El distanciament amb el món obrerista va ser el símptoma palmari d'un procés en què va abandonar les postures anarquistes que havia mantingut des de 1897.⁹³² Segons explica, el canvi de postura va anat acompanyat d'un article intítulat "L'Arche dans la Steppe" on explicava les hipòtesis sobre el perill de la revolució judaica-plutocràtica en el territori tsarista, però que va ser desestimat pel director del *Mercure de France*.⁹³³ No hi ha cap rastre del manuscrit que hauria entregat a la revista, però podem deduir que la major part d'explicacions i arguments que fornïa no distaven gaire dels que va desenvolupar uns quants anys més tard en *L'Homme qui vient* o en els *Cahiers du Cercle Proudhon*.

Entre 1904 i 1905, Gressent va experimentar la metamorfosi intel·lectual que el conduiria a desprendre's del seu bagatge com a republicà, com a anarquista i com a *dreyfusard* per entrar a la trinxera oposada, la dels nacionalistes, les dels catòlics i la dels monàrquics. El naixement de Bernard, el seu primogènit, va obligar-lo a encaminar el seu present. La paternitat va omplir el buit que l'acompanyava des de 1899. «Ces liens du sang, que j'avais regardés comme inférieurs à ceux de l'esprit» ara els veia «plus forts que toute amitié, même la plus chère».⁹³⁴ La nova condició familiar va obligar-lo a reconduir la trajectòria, a posar ordre en el galimaties de inquietuds i a abandonar el garbuix de volubilitats que l'havien conduït a enrolar-se a l'empresa colonial i a embrancar-se en el moviment a favor de Dreyfus com a anarquista. Això no obstant, no va implicar que abandonés els ressentiments i la frustració. La posició que va desenvolupar aleshores, malgrat que conservadora, estava amarada pels mateixos valors que l'havien apropiat a l'inconformisme antiburgès, ara galvanitzats per la descreença amb la conducta dels líders dels partits obreristes. Les lògiques de la modernitat que l'havien fet rebotar d'infant i que li havien marcat l'adolescència se li apareixien ara amb tota la seva cruesa i malignitat: «il s'agit de savoir si, oui ou non, je pourrai loger, vêtir et nourrir, en plus de ma personne, deux êtres dont la présence auprès de moi est incontestablement un effet de mes sentiments et de ma volonté».⁹³⁵ La por de no poder mantenir els seus estimats l'obligava a treballar, a arremangar-se, a morir «dans la peau d'un vieil employé

⁹³¹ En una carta datada del 24 de febrer de 1904, dins de Louis LANOIZELÉE, *Lucien Jean... op. cit.*, p. 67.

⁹³² «Je n'étais plus anarchiste; j'étais redevenu Français», no entès com un nacionalista, sinó com un patriota de carrer, un ciutadà més: «je regardais le nationalisme comme un état d'esprit arriéré; mais l'internationalisme ne m'apparaissait plus que comme un aspect du nationalisme ploutocratique juif». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 190.

⁹³³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 191.

⁹³⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 198.

⁹³⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 196.

de bureau» perquè «je n'ai pas de rentes». Enmig de l'angoixa d'un home qui es *pater familias*, que es veu amb la càrrega vital de cuidar i protegir els seus, aflora la paradoxa que és el quid de la seva trajectòria ideològica, que no és altra que la de posar fi al treball intel·lectual, al conreu del coneixement, per laborar: «il me faut donc travailler, louer pour le gain un cerveau que j'eusse voulu vouer à la seule recherche de la vérité».⁹³⁶ Una altra vegada, la feina per la qual aposta és un treball que no el rebaixa. De forma conscient o no, Valois projecta l'elitisme del qui sempre ha tingut inquietuds intel·lectuals latents i l'ambició de demostrar-les: «absolument obligé de gagner ma vie, j'entrerais chez Armand Colin, et que j'écrirais des livres». Després d'haver «offert mes services à vingt éditeurs», va ser «Armand Colin qui m'accueillait comme secrétaire». Però a Colin no l'entusiasmaven els somnis literaris de Gressent, el qual va deixar-li clar que «tout mon temps devant être pris par mon travail pour ses livres, je ne pourrais pas songer à écrire pour mon propre compte».⁹³⁷

A Armand Colin, va descobrir la seva vocació d'editor,⁹³⁸ tasca que va acomplir durant la resta de la seva vida laboral, primer al capdavant de l'editorial de l'AF i després com a director de la seva casa de publicacions. Mogut pel pensament que va llegir-li la seva àvia, en què «démocratie, socialisme, anarchie ne valent que dans la mesure où ils sont favorables à la famille et au travail», trobava el seu pensament torbat per idees contradictòries com a efecte de la translació que experimentava:

Je considérais, sans m'en donner encore les raisons, que la vie intérieure d'une entreprise exigeait une discipline ordonnée par une tête, et une seule tête sous un seul bonnet; mais dans le même temps, je demeurais attaché au syndicalisme sous sa forme révolutionnaire: j'avais sur l'avenir de l'Europe les idées que j'avais construites en Russie, ce qui ne m'empêcha pas d'organiser auprès de mes collègues une souscription pour les révolutionnaires de Russie, au moment des émeutes de janvier 1905.⁹³⁹

El 1904, va ser la data que Valois estipula com el revulsiu que el va portar a deixar enrere les conviccions polítiques que l'havien acompanyat. Amb la reforma de l'educació, Gressent va observar amb estupor com la filosofia anarquista a què havia sotmès a examen esdevenia la filosofia oficial de l'escola republicana.⁹⁴⁰ Va ser testimoni del procés que havia intuït abans de partir cap a Fontainebleau: l'ingrés als canals institucionals de quadres obreristes que havia provocat l'eclosió d'intel·lectuals, d'homes

⁹³⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 196.

⁹³⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 197.

⁹³⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 66 i 197.

⁹³⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 200.

⁹⁴⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 201.

que se servien dels estudis rebuts per amonestar i adoctrinar els menys instruïts gràcies als quals havien pogut ocupar el càrrec que ostentaven.⁹⁴¹ La infiltració de demagogs i falsos profetes de classe va ser un dels temes que van ocupar-lo durant els anys de 1904 fins a 1911. La crítica a l'escola va tenir molt d'ajustament de comptes amb un sistema que li havia impedit formar-se un currículum acadèmic a través del qual ascendir en l'escalafó social. No obstant el recel personal, el fenomen era palpable: el *ralliement* va comportar que socialistes declarats i pensadors anarquistes prenguessin uns faristols que fins aleshores els hi estaven vetats.⁹⁴² Però els transvasaments en els canals educatius no van ser els únics pols de penetració. Com va comprovar a Armand Colin, les connexions del *ralliement* obrerista van obrir pas a maniobres polítiques fosques. Al llarg de 1904, va involucrar-se en la formació d'un sindicat d'empleats del món editorial que va veure la llum l'octubre del mateix any. Aleshores, Gressent creia que «l'organisation syndicale était pour moi le seul produit sain de la vie moderne».⁹⁴³ L'experiència organitzativa a l'editorial va ser la primera topada amb la gestió sindical en un sentit pràctic. Fins al moment, les nocions de sindicalisme que tenia es circumscrivien als contactes amb Pelloutier i a la coneixença d'alguns escrits de Sorel, amb qui va compartir espai intel·lectual en la revista d'Hamon des de 1898.⁹⁴⁴ Però com apunta Yves Guchet, la influència del sindicalista revolucionari era, a la vetlla de l'adhesió obrerista a la campanya per Dreyfus, dispersa i especialitzada, ja que el gruix de les seves obres més importants encara no havien estat publicades i l'accés a les seves idees se circumscrivien als articles que presentava en les revistes socialistes o anarquistes.⁹⁴⁵

En els seus orígens fundacionals, el sindicalisme s'havia definit com una força obrera apolítica centrada en la lluita social. A Saint-Étienne el 1892, en el congrés que va donar a llum la *Fédération des Bourses*, la voluntat dels constituents era clara: «le Congrès déclare que les travailleurs doivent repousser d'une façon absolue, l'ingérence des pouvoirs administratifs et gouvernementaux dans le fonctionnement des Bourses».⁹⁴⁶ De la mateixa manera, en el congrés de Limoges del 1895, la CGT també va fer adoptar una

⁹⁴¹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 202.

⁹⁴² Aquest va ser l'origen de la crítica a l'educació que va desenvolupar posteriorment: la fusió de l'anarquisme com a filosofia de l'estat.

⁹⁴³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 207.

⁹⁴⁴ «J'ai connu Georges Sorel à l'*Humanité Nouvelle*, quand il vint y apporter son étude sur *L'Avenir socialiste des Syndicats*». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 131.

⁹⁴⁵ Yves GUCHET, *Georges Valois... op. cit.*, p. 56.

⁹⁴⁶ Marius BRANQUE, *Congrès de Saint-Etienne, février 1892, rapport du citoyen Branque, délégué des menuisiers en bâtiment, administrateur de la bourse du travail; Bourse du travail de Toulouse*, Impr. G. Berthoumieu: Tolosa, 1893, p. 23.

actitud «dehors de toutes les écoles politiques».⁹⁴⁷ Amb tot, el panorama havia canviat notòriament cinc anys després. La conjunció contra les forces de la reacció col·ligades, contra l'exèrcit i l'església, havia entusiasmat no només els dirigents del socialisme parlamentari, sinó també alguns líders sindicals, com Lagardelle o Sorel, que van pensar que participar frontalment en la defensa de la república social era el camí més efectiu per implantar uns drets socials col·lectius. Amb tot, la politització dels sindicats no data del moment en què un gruix obrerista decideix fer campanya explícita a favor del condemnat, sinó d'abans. La realitat que Gressent va trobar-se el 1904-1905, en què «le syndicalisme était empoisonné par la politique»,⁹⁴⁸ va ser el fruit d'uns processos que la conjuntura dràstica de l'afer no van fer més que accelerar. Abans de la implicació amb Dreyfus i Zola, els anarquistes ja van començar a integrar-se en les estructures sindicals tot seguint l'estela de Pelloutier. El problema va venir amb el desenllaç de l'afer, quan es va fer balanç dels guanys i pèrdues de l'aliança amb la realització del bloc socialista el 1905 i els resultats no van agradar. El 1901, Halévy ja va posar en dubte la capacitat dels sindicats de poder mantenir-se sense les subvencions i ajudes que venien des dalt,⁹⁴⁹ cosa que va evidenciar-se amb tota la seva cruïlla amb la supressió d'ajuts que va tirar endavant el govern Clemenceau el 1908.⁹⁵⁰

Tanmateix, els decantaments no s'han d'observar només com l'entrada d'elements partidistes que van desvirtuar una naturalesa suposadament pura de la lluita sindical. Molts sindicalistes també veieren l'oportunitat de penetrar en espais d'altres classes socials. Per tant, tota desnaturalització sindical o obrerista va respondre a un moviment bidireccional en què els quadres i militants obrers van tenir un paper molt actiu. El cas significatiu d'aquest doble camí s'observa amb nitidesa en la maçoneria. Des del 1880, un bon nombre d'anarquistes van entrar a formar part de les lògies maçòniques. Va ser l'origen de la «diversion perfide», tal i com recordarien amb repugnància alguns sindicalistes desenganyats.⁹⁵¹ Els maçons tenien un interès molt gran en guanyar-se les

⁹⁴⁷ VII Congrès national corporatif: des chambres syndicales, groupes corporatifs, fédérations des métiers, unions et bourses du travail: tenu à Limoges du 23 au 28 septembre 1895, [s. n.], 1895, p. 53.

⁹⁴⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 209.

⁹⁴⁹ A excepció de Roubaix i Lille, amb un model cooperatiu, «la faiblesse des Bourses du Travail est sans doute la nécessité où elles se trouvent d'obtenir une subvention pour vivre». En Daniel HALÉVY, *Essai sur le mouvement ouvrier en France*, Librairie Georges Ballais: París, 1901, p. 83.

⁹⁵⁰ Hi havia una contradicció flagrant entre «le caractère indéniable d'opposition du syndicalisme et le fait de solliciter ou même d'accepter une aide extérieure». En Paul DELESALLE, «Les Bourses du Travail et leurs difficultés actuelles», *Le Mouvement Socialiste*, n° 196, 15 de desembre de 1908, 161-170, pp. 162-163.

⁹⁵¹ Émile JANVION, *La franc-maçonnerie et la classe ouvrière* (conferència del 3 d'abril de 1911, Hôtel des Sociétés Savantes), París, 1912, p. 14.

classes populars, alhora que els obrers veien en les societats secretes un mitjà de difusió i propaganda de la revolució.⁹⁵² La cooperació va palesar-se el 1894 quan en l'assemblea general, el Gran Orient va afirmar que «la Franc-maçonnerie doit s'investir dans le mouvement social».⁹⁵³ Com va subratllar Valois mantes vegades, l'anticlericalisme, igual que l'antimilitarisme, havia estat l'argamassa que havia unit el gruix de l'obrerisme amb el republicanisme per la causa *dreyfusarde*,⁹⁵⁴ la qual cosa no va naturalitzar unes aliances que fins aleshores no s'havien trasplantat mai al camp de l'acció conjunta. Els lligams que van establir-se entre les diferents forces favorables al capità alsacià van arribar a una connexió tan imbricada en què alguns sectors obreristes van haver de recordar als seus militants «qu'ils ne sauraient distinguer entre leurs adversaires de classes et qu'ils doivent les combattre au même titre, qu'ils soient catholiques, protestants, sémites, antisémites, francs-maçons, libres penseurs».⁹⁵⁵ La resolució adoptada pel *Parti Ouvrier Français* (POF) en el congrés de Roubaix era més que el recordatori sobre una situació de simbiosis incerta en què la curiositat va deixar pas a la preocupació, com ho palesaria anys després *Le Mouvement Socialiste* en parlar de l'Association Générale des Agents des Postes, «ce groupement qui apparaît comme un syndicat d'appétits, à la remorque du gouvernement et des politiciens»,⁹⁵⁶ en què els maçons hi tindrien un fort ascendent.

En paral·lel a la croada anticlerical en les escoles religioses, Combes va engegar una republicanització de totes les estructures de l'estat. El 20 de juny de 1902, el govern va emetre una circular als prefectes en què els instava a afavorir en l'administració tots aquells «qui ont donné des preuves non équivoquées de fidélité aux institutions républicaines».⁹⁵⁷ Aquesta crida a promocionar i afavorir els republicans convençuts no

⁹⁵² Hi havia un procés gradual, quasi natural, per explicar la convergència: «l'évolution qui amène la Franc-maçonnerie au socialisme». Jules UHRY, *Socialisme et franc-maçonnerie* (discurs pronunciat al Congrès de Lió el 1912), Librairie de la Guerre Sociale: París, 1913, p. 46.

⁹⁵³ Assemblée générale (AG), "Programme d'études", *Bulletin du Grand Orient de France*, vol. 5, 1894, 112-117.

⁹⁵⁴ Mentre que «en novembre 1897, nous nous associions au sentiment des travailleurs organisés», considerant el cas una qüestió burgesa, «en janvier 1898, nous luttions tous pour Dreyfus. Une opinion nouvelle nous était venue, nous ne savions comment: l'affaire Dreyfus devait servir à donner le coup de grâce à la société bourgeoise; à démolir la magistrature, l'armée, l'État, l'Église». En Georges VALOIS, "Réponses de MM. E. Deniau-Morat, rédacteur au «Libertaire», et Jean Grave, directeur des «Temps Nouveaux»" (*Revue critique des idées et des livres*, vol. 2, n° 6, 10 de juliol de 1908, 50-72), en *La Monarchie... op. cit.*, 243-, 262, p. 253. En l'article original, la cronologia és diferent: parla que «en septembre 1898» es mantien apartats del cas i que va ser «en novembre» del mateix any quan lluitaren a amb els republicans a favor del capità, p. 61.

⁹⁵⁵ "Bulletin Social. Les Congrès", *L'Aurore*, 20 de setembre de 1901, p. 3.

⁹⁵⁶ L'organització va ser autoritzada per un decret de Waldeck-Rousseau el 29 de novembre de 1900. «Au mois d'avril, l'A.G. ne comptait que 3.000 adhérents; au mois de mai 1902 elle en avait près de 12.500». En Gabriel BEAUBOIS, "Les Syndicats de Fonctionnaires. Les Syndicats et les Employés de l'État", *Le Mouvement Socialiste*, n° 171, 15 de febrer de 1906, 165-180, pp. 172 i 170 respectivament.

⁹⁵⁷ Émile COMBES, "Circulaire aux Préfets", 20 de juny de 1920, dins de F^{1A} 3515, en AN.

era més que una operació per controlar i depurar els elements poc afins a la República que havien anat brollant durant l'afer Dreyfus. L'exèrcit, vist com un catau d'*antidreyfusards*, i la magistratura, els prejudicis dels membres de la qual havien empantanegat el judici, van ser els dos camps d'acció principals. Tanmateix, la maniobra governamental per fer arrelar els valors humanitaris dins del funcionariat no va estar exempt de procediments il·lícits i d'abusos de poder. Amb anterioritat a la circular, el ministre de la Guerra, el general André, de fortes conviccions republicanes, havia encarregat unes ressenyes sobre una trentena de militars a un capità el germà del qual tenia vincles molt íntims amb la maçoneria a la primavera de 1901. El servei va plaure al ministre, qui des d'aleshores va encomanar unes vint mil fitxes que van tramitar-se del Gran Orient de França als despatxos del ministeri.⁹⁵⁸ Els mecanismes empleats van saltar a l'opinió pública uns anys més tard i van causar un gran revolt. En un article el 27 d'octubre de 1904, *Le Figaro* va denunciar una xarxa de delacions a l'exèrcit l'origen de la qual va estimar –erròniament– que va començar del 1903. Tot aprofitant la campanya anticlerical del govern, explicava com «quelques francs-maçons, et non des moindres, pensèrent que l'heure était propice pour payer d'audace et organiser dans l'armée, sous prétexte de défense républicaine, un service occulte de surveillance et de renseignements».⁹⁵⁹ L'endemà, Guyot de Villeneuve, diputat nacionalista i catòlic fervent que havia deixat de banda abruptament una carrera militar el 1901 com a mesura de protesta contra la inspecció inquisitorial amb què la política republicana ofegava l'exèrcit, va acusar el general André en l'atri parlamentari de tenir proves materials sobre els informes secrets que havia demanat ressenyar.⁹⁶⁰ L'afer de les fitxes, tal i com va conèixer-se, va esdevenir un escàndol majúscul que va acabar amb la dimissió de Combes

⁹⁵⁸ Jean GARRIGUES, *Les scandales de la République. De Panama à l'affaire Cahuzac*, Nouveau Monde Éditions: París, 2013 [2004], p. 69.

⁹⁵⁹ Vidi [Emmanuel Arène], “La Délation dans l'Armée. Une nouvelle maffia. La «Sol... Mer...»”, *Le Figaro*, 27 d'octubre de 1904, p. 1.

⁹⁶⁰ Guyot de Villeneuve va declarar que «pour rechercher les officiers, cléricaux et réactionnaires, pour pouvoir les persécuter, les chasser de l'armée, M. le général André s'est fait renseigner sur eux». En *Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés*, 28 d'octubre de 1904, p. 2232. Segons els informes policials, els documents haurien arribat a les mans de Guyot de Villeneuve després d'una compra: «On prétend que Guyot de Villeneuve a payé de ses derniers 2.500 francs les documents lus à la Tribune, à celui qui les pris au Grand Orient. D'autre part, on a dit que c'est M. Archdéacon, député, qui aurait payé 50.000 francs à Bidegain, secrétaire adjoint du Grand Orient les dits documents», segons un informe del 2 de novembre de 1904, dins de F⁷ 12476, en AN. Una altra nota sembla confirmar que els documents haurien estat filtrats pel secretari de la lògia: «Ce dernier [Guyot de Villeneuve] croit pouvoir, à l'aide des documents reçues de BIDEGAIN et avec d'autres renseignements qu'il dit avoir, dresser la liste de tous les officiers affiliés à la Franc-maçonnerie», “La liste des officiers Francs-maçons”, 25 de desembre de 1904, dins de F⁷ 12476, en AN.

el gener de l'any següent i que va tenir amb l'esglai al cor el "bloc" radical i radical-socialista fins a les eleccions de 1906.⁹⁶¹

La descoberta de la implicació de la maçoneria en els afers estatals va avivar les suspicàcies cap a les lògies i va servir d'aliment a les campanyes antimaçòniques dels sectors nacionalistes i catòlics. Emperò, l'efecte més perjudicial que va tenir l'escàndol va ser el fet de posar al descobert fins a quin punt s'havia pervertit l'estat en nom d'una causa justa. «Les juges de tout ordre en témoignent un mécontentement qui pour n'être pas bruyant, n'est pas moins réel et digne d'être signalé», va fer notar un informant sobre els ànims dins de la magistratura després que el ministeri de l'Interior ordenés que «les Préfets sont chargés de fournir des notes sur les magistrats et sur leurs jugements».⁹⁶² Un altre confident, va explicar com l'exèrcit estava fragmentat per dues faccions, «celle des officiers qui, sans distinction de préférences politiques, suivent leur voie» i una amb «arrivistes qui tâchent d'escalader les grades par n'importe quel moyen».⁹⁶³ En definitiva, el descrèdit del govern no va ser més que el desprestigi del moviment *dreyfusard*, els ideals del qual van veure's esquitxats pel deshonor d'una praxis política que, buscava, paradoxalment, refundar cívicament el règim republicà.

Com va comprovar ben aviat Gressent, el sector de l'edició, per la posició privilegiada que ocupava en la transmissió d'idees, era especialment sensible a totes aquestes dinàmiques creuades i pugnes per l'hegemonia. La història que descriu amb els aires d'un complot entronca directament amb l'ingrés als canals acadèmics dels sectors més radicals i socialistes i amb l'escàndol la influència dels maçons en els afers estatals. En organitzar el sindicat, va observar moviments sospitosos que el van portar a pensar que s'intentava boicotejar la iniciativa. Llavors, va descobrir una guerra comercial en què el sindicat havia de ser cavall de Troia d'una editorial enemiga. Segons el que va observar, «l'éditeur concurrent aurait lancé ses collections auprès des instituteurs, dûment informés par ses soins que Colin n'était qu'un simple réactionnaire». Per aconseguir la situació de inestabilitat, l'empresa rival hauria col·locat agents, com era el cas d'un tal B., «un garçon qui, par l'action syndicale, visait deux buts: servir les intérêts de la maison à laquelle il

⁹⁶¹ Un confident va explicar que Guyot de Villeneuve posseïa fitxes «d'un grand nombre de députés radicaux et socialistes» i que «leur publication commencerait avec l'ouverture de la période électorale». En "Au sujet de la campagne des fiches", 12 de febrer de 1906, dins de F⁷ 12476, en AN.

⁹⁶² "Dans le monde de la Magistrature", 7 de desembre de 1904, dins de F⁷ 12476, en AN.

⁹⁶³ "Dans l'Armée", 30 de desembre de 1904, dins de F⁷ 12476, en AN.

appartenait et qui entreprenait une forte concurrence contre Colin; sortir du métier en gagnant quelque mandat de conseiller municipal».⁹⁶⁴

En un article intitulat “Histoire d’un syndicat maçonnique” publicat a la *Revue critiques des idées et des livres* el 1908 i que faria part de *La Monarchie et la classe ouvrière*, Valois va aprofundir una mica més en les interioritats que va veure i viure durant aquells dos anys, malgrat mantenir gran part dels noms sota un nom fals per evitar possibles querelles.⁹⁶⁵ Sota el pretext de laïcitzar, algunes editorials com l’esmentada van voler treure profit de la refundació dels manuals escolars que havien d’instar a una nova republicanització de l’alumnat primari.⁹⁶⁶ Les editorials antigues eren reticents a desprendre’s dels volums que havien editat perquè implicava una despesa considerable. En canvi, d’altres de més novelles i amb unes connivències polítiques haurien estat les capdavanteres en l’operació de renovació del material escolar. El cop d’estat educatiu hauria estat orquestrat per una coalició de totes les forces del contuberni imaginables: Valois va parlar de les connivències entres jueus, polítics radicals i socialistes i la maçoneria.⁹⁶⁷ No en va, darrera de l’instigador B. s’amagava un tal Bontron, qui el 6 de desembre de 1906 va ingressar formalment a una lògia.⁹⁶⁸ Bontron era un empleat a l’editorial Cornély.⁹⁶⁹ El dirigent de l’editorial, Édouard Cornély, era un republicà radical d’origen jueu molt actiu a les files del moviment *dreyfusard* i amb molt bona connexió amb la historiografia radical les tesis de la qual es volien fer servir de base pels nous textos educatius.⁹⁷⁰ De fet, amb una contundència reiterada i inusitada, va acusar editorials jueves de manipular el coneixement arran de la intromissió amb el poder, entre les quals es trobava l’editorial Alcan.⁹⁷¹

⁹⁶⁴ Georges VALOIS, *D’un siècle... op. cit.*, p. 209.

⁹⁶⁵ Anomena l’editor rival encarregat de donar el cop de força *Jacob Manassé*, mentre que es refereix a l’editorial Armand Colin com a *maison Jean-Jacques*.

⁹⁶⁶ «On ne demande pas un Lavisser, revu et corrigé; on veut un Aulard tout neuf». En Georges VALOIS, “Histoire du syndicat maçonnique”, en *La Monarchie... op. cit.*, 361-375, p. 362.

⁹⁶⁷ Georges VALOIS, “Histoire... art. cit.”, en *La Monarchie... op. cit.*, p. 361.

⁹⁶⁸ Segons constata Guchet en comprovar la referència que Valois dona en el *Repertoire maçonnique* de 1906, p. 89, 1.12. En Yves GUCHET, *Georges Valois... op. cit.*, pp. 49-50, nota 125.

⁹⁶⁹ Monatte va explicar que «bien sûr, les employés de chez Cornély étaient au syndicat, l’un d’eux, Bontron, en était le secrétaire, mais jamais pareille pensée n’aurait peut leur venir à l’esprit». En Pierre MONATTE, *La lutte syndical*, presentació de Chambelland, Colette, F. Maspero: París, 1976, p. 93. L’aclariment de Valois es troba en el *Nouvel Âge* del 4 de setembre de 1935.

⁹⁷⁰ Valérie TESNIÈRE, *Le Quadrige, 1860-1968: Un siècle d’édition universitaire*, Presses Universitaires de France: París, 2001, pp. 163-164.

⁹⁷¹ «On sait qu’il existe un organe de librairie spécialement destiné à répandre les œuvres juives. C’est la maison du juif Alcan, qui a en quelque sorte monopolisé, grâce à l’appui de l’État, l’édition des ouvrages philosophiques et peut ainsi empêcher de se produire les philosophies qui n’acceptent pas els directions de l’État juif». En Georges VALOIS, “Réplique à MM. Em. Guillaumin et M. Bernard” (*Revue critique des idées et des livres*, vol. 4, n° 22, 10 de març de 1909, 415-450), en *La Monarchie... op. cit.*, 291-326, p. 304, nota 1.

Finalment, «la manœuvre fut esquissée, mais avorta, sans que nous eussions à faire preuve d'une grande perspicacité».⁹⁷² La caiguda de Combes, juntament amb el poc arrelament del sindicalisme en el ram del llibre, va provocar que les accions individuals dels infiltrats caiguessin en sac foradat i que mica en mica anessin dissolvent-se.⁹⁷³ L'intent de boicot i l'actitud d'alguns dels seus companys que hi estaven involucrats van donar-li una prova febaent que el *dreyfusisme* havia pervertit les aspiracions obreres. Un d'aquests sindicalistes era Pierre Monatte, empleat de la revista *Pages libres*. Un individu a qui va acusar a *D'un siècle à l'autre* d'omplir-se la boca de la revolució per desentendre's de treballar: «il cherchait un moyen de quitter son travail: il était entré au syndicat afin de se faire déléguer au conseil de l'Union des Syndicats de la Seine, et de prendre place parmi les chefs du syndicalisme révolutionnaire».⁹⁷⁴ Curiosament, seria Monatte qui el 1926, després de la desfeta del *Faisceau*, va impugnar la veracitat del relat conspiranoic sobre els esdeveniments, titllant-lo de «formidable roman-feuilleton». Segons el dirigent comunista, les complicacions van arribar quan Hachette va amenaçar d'acomiadar a un treballador sindicat. Llavors, Monatte va tenir l'idea de fer pressió a l'editorial, però en cap cas convocar la vaga. Al final, el sindicat va mantenir el lloc de treball, però de sobte «les syndiqués chez Colin ne parurent plus aux assemblés, puis d'autres; le syndicat déperit plus vite qu'il n'avait grandi». Per Monatte, la causa que explicava el decreixement eren les falòrnies conspiranoiques de Gressent, a qui acusà ja aleshores de «prendre pour argent comptant toutes les explications fournies par Maurras».⁹⁷⁵ Fos com fos, no es disposen ni de més testimonis ni evidències que ajudin a esclarir i a contrastar millor els fets, la història és prou il·lustrativa de com d'embullat era el panorama politicosocial que va propiciar l'afer Dreyfus, amb les aliances tàctiques, les afinitats electives i les lluites compartides que van donar-se conjunturalment. La impressió que Gressent va tenir, i que cal retenir perquè des d'aleshores va ser un temor constant, va ser que els sindicats podien ser instrumentalitzats pels patrons amb finalitats fosques i perjudicials pels treballadors.

⁹⁷² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 209.

⁹⁷³ «L'homme sur lequel on comptait le plus se dérobe, renonçant à toute action sociale; un autre, qui flaire la tricherie, se retire discrètement; un troisième, las d'agir, veut se reposer». En Georges VALOIS, "Histoire... art. cit.", en *La Monarchie... op. cit.*, p. 238.

⁹⁷⁴ «Monatte ne s'intéressait pas, mais pas du tout, à l'organisation du travail; il ne s'animait que pour une discussion philosophique ou pour la révolution». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 211.

⁹⁷⁵ P[ierre]. M[ONATTE]., "Le dictateur dégonflé", *La Révolution prolétarienne*, n° 14, febrer de 1926, p. 6.

En el nom del rei

3. Una flor de llis a la solapa i un llibre a la butxaca (1905 - 1909)

Un home que ja ha arribat. El bateig d'un contrarevolucionari (1905 – 1906)

L'experiència organitzativa dels treballadors del sector del llibre va acabar per ensorrar definitivament l'empatia que li quedava cap als ideals que havia abanderat durant la causa *dreyfusarde*. No només per les maniobres il·lícites entre patrons en competència, sinó sobretot per l'actitud d'alguns companys que es reclamaven sindicalistes, la qual va acabar per corroborar-li les impressions negatives que havia tingut en retornar del preceptorat: «ils voulaient sortir du travail, tandis que j'y entrais».⁹⁷⁶ Aquesta afirmació, en boca de Gressent, qui havia defugit de tots els treballs imaginables per considerar-los penosos o inadequats a les seves capacitats, tot i acomplir les funcions amb escreix, resulta d'allò més curiosa. Tanmateix, el tarannà que va adoptar cara a cara amb els demés obreristes s'emmarca en el que ell explicita com una diferència de mires. Els demés sindicalistes tenien una perspectiva de rang curt; se centraven en fer proselitisme per conscienciar els treballadors i engreixar les files de la revolució, mentre que ell tenia com a preocupació pragmàtica: saber com gestionar el triomf un cop els propietaris haguessin estat expulsats i l'editorial socialitzada.⁹⁷⁷ Les hipòtesis sobre com actuar que li venien en ment eren tres. La primera, escollir un consell d'administració en què cada membre acabés fent la guerra per «nous disputer les places de conseillers», cosa que evocaria «tous les vices de la démocratie dans le travail». Segonament, que fos el sindicat qui anomenés els consellers. En comptes de barallar-se en el consell, es crearien «coalitions pour la répartition des places d'administrateurs», una «autre forme de la démocratie dans le travail» perjudicial. Per últim, la tercera opció passava perquè fos l'òrgan confederal el qui nomenés els administradors. La situació que s'obriria seria que «ou bien ils travailleront mal ou pas du tout, ou bien ils empliront leurs poches». «Autre forme de la démocratie» tan odiosa en el món laboral. Tots els escenaris que besllumava portaven a la ruïna i al desgavell més absolut. La reflexió que va deduir va ser que «le syndicalisme

⁹⁷⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 211.

⁹⁷⁷ Si es compara amb el que Monatte, per exemple, va explicar posteriorment, Gressent no coneixia els permenors de la decisió del consell, cosa que el va portar a construir una teoria sense cap fonament real. «Gressent-Valois, absent à cette réunion du conseil, ignorant comment nous avons été amenés à prendre cette décision, se mit en tête une histoire abracadabrante». En Pierre MONATTE, *La lutte... op. cit.*, p. 93.

est à conserver, comme moyen d'action sur le patronat; mais la révolution est une énorme erreur».⁹⁷⁸

Sota aquest prisma, Gressent va replantejar la seva cosmovisió de l'economia social adquirida en la infantesa i alimentada per les diverses experiències laborals amb el que havia après en la seva vida social. L'esforç, valor del qual sempre havia fet gala perquè era la clau que obria —o havia d'obrir— les portes del mèrit, requeria d'un complement que l'encarrilés, que evités que les aspiracions es desviessin o quedessin en un no-res. Aquest guardià no era més que la disciplina, el control ferm exercit pels qui estaven més capacitats. A partir de 1905, Gressent incardina la vivència a Fontainebleau en uns plantejaments ja aleshores elitistes, deutors del paternalisme patronal *leplayien* i de la meritocràcia liberal-republicana que, en la seva nova condició de pare, s'havien exacerbat.⁹⁷⁹ La necessitat d'un cap li apareix amb tanta nitidesa com urgència. Amb tot, quan parlava de la figura que havia d'exercir el control tan indispensable, no es referia al propietari, al soci burgès de la firma o a l'inversor capitalista, financers que només coneixien el negoci en funció dels guanys i les pèrdues que els ocasionava a les butxaques. El que tenia en ment era un capità de vaixell, un coll-blau la tasca del qual fos garantir l'eficàcia del treballador; un càrrec que acomplia a la perfecció Max Leclerc, els modals del qual, «grand, élané, souple, élégant, prompt à la décision comme à l'attaque et à la riposte», demostraven «qu'il a servi dans la cavalerie».⁹⁸⁰ Eren aquests trets cavallerescos, de soldat en uniforme civil, el que Gressent admirava del seu patró, les idees del qual estaven allunyades, a priori, de les seves.⁹⁸¹

En assumir aquestes conclusions, el pensament valoisà sobre el treball va entrar en la maduresa. No perquè experimentés unes mutacions estructurals, sinó perquè va naturalitzar unes pulsions que havien estat latents però romanien encobertes. En integrar la disciplina en la cosmovisió, en acceptar l'amo com a quadre tècnic dirigent, Gressent va assumir que l'individu no pot realitzar-se exclusivament en el treball de forma autònoma si no hi ha mesures de control que el regulin, el vigilin i l'atenguin. Aquest pas va ser possible gràcies al procés que va anar-lo apartant de qualsevol convicció en el

⁹⁷⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 212-213.

⁹⁷⁹ «Le père, au milieu de ses enfants, conçoit l'avenir. Il ordonne les travaux». En Georges VALOIS, *Le père... op. cit.*, p. 22.

⁹⁸⁰ «J'eus un très vif attachement pour Max Leclerc, malgré des différences d'idées et de caractère qui n'étaient point faites pour faciliter nos relations». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 215.

⁹⁸¹ Max Leclerc havia estat un dels impulsors de *L'Union pour l'action morale* que va fundar Paul Desjardins el 1892. Es tractava d'una lliga kantiana i protestant, republicana, de poc més de mil membres, la qual pretenia fornir al país una elit moral. François CHAUBET, "L'Union pour l'action morale et le spiritualisme républicain (1892-1905)", *Mil neuf cent*, n°17, 1999, 67-89.

règim de la igualtat i la llibertat: «je devenais antidémocrate avec une vigueur sans cesse accrue».⁹⁸² Com el patriarca d'una família, «investi du commandement sur les siens»,⁹⁸³ els oficis requerien d'un puny ferm que exprimís els esforços i motivés les capacitats. Totes les tribulacions sobre la disciplina i la jerarquia en el món laboral van aparèixer-li revelades el juny de 1905, mentre escrivia unes entrades sobre el treball en un diccionari que l'editorial estava preparant. En el *Dictionnaire encyclopédique illustré*, el concepte hi és descrit com l'«effort de l'homme pour satisfaire ses besoins par l'utilisation des ressources de la nature». És també interessant la definició que s'ofereix sobre la divisió del treball, «l'organisation de la production industrielle par spécialités» que «en résulte une grande économie de temps, une plus grande habilité technique et par suite une intensité de production beaucoup plus considérable».⁹⁸⁴ Amb una nota de dramatisme, va explicar en *D'un siècle à l'autre* com les deu pàgines que va condensar en vint línies van provocar-li mareig, «car j'avais le sentiment net que ces vingt lignes allaient changer toute ma vie».⁹⁸⁵ Eren l'embrió de les tesis de *L'Homme qui vient* (1906). Una hora després va donar forma a la faula del fuet amb què s'inicia l'obra i que contindria la llei científica que vertebraria el seu pensament: la llei del mínim esforç.⁹⁸⁶

Valois va presentar la seva obra capital no com «une apologie prémédité de l'autorité», sinó com «un journal, où un home partant de la pire barbarie note les pensées par lesquelles il s'achemine vers une connaissance de plus en plus profonde de l'autorité, jusqu'au jour où il la conçoit comme un bienfait dont la jouissance est accordée à l'homme».⁹⁸⁷ En un principi, les conclusions de l'obra, les quals corroboren el trasllat de la seva cosmovisió a una nova postura política, no eren tan literals ni rotundes com ho foren un cop van publicar-se en l'editorial de l'AF. Valois va definir el seu manuscrit com «le procès-verbal d'une expérience qui ne réussit pas du premier coup. Mon premier plan de *L'Homme qui vient* ne prévoit ni les conclusions monarchistes ni l'adhésion à la foi

⁹⁸² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 218.

⁹⁸³ Georges VALOIS, *Le père... op. cit.*, p. 22.

⁹⁸⁴ *Dictionnaire encyclopédique illustré Armand Colin*, Armand Colin: París, 1905, p. 966.

⁹⁸⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 224.

⁹⁸⁶ Sempre va reivindicar-la com una tesi fundacional: «La suite, mes ouvrages la contiennent; tout ce que j'ai écrit n'est que le développement de cette loi que je regarde (je ne suis plus seul) comme une loi fondamentale de l'économie politique; mes ouvrages sont l'application à cent problèmes de la méthode que j'avais définie pour moi-même en juin 1905». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 225; «Au bout de deux ans, je sors de ma retraite, avec un livre qui contient une vérité dont j'ai fait la base de tous mes travaux». En ID., «Lettre à Léon Jouhaux et aux dirigeants de la Confédération Générale du Travail» (París, febrer de 1935), en *Technique de la révolution syndicale*, Éditions Liberté: París, 1935, 105-147, p. 112.

⁹⁸⁷ Georges VALOIS, «Préface de la deuxième...», *L'Homme qui... op. cit.*, 17-29, p. 22.

catholique. Le livre devait se terminer par une “prière au dieu inconnu pour avoir des prophètes”». ⁹⁸⁸ Fos quina fos l’embolcall formal amb què es presentessin les conclusions, cal comprendre el contingut que s’expressava com el punt i final d’una etapa que l’autor rebutjava per equivocada. Si s’analitza exclusivament com el naixement del Valois membre de l’AF, es perd perspectiva a l’hora d’analitzar la seva trajectòria i la contingència del text queda subordinada al seu pas per la lliga reialista, quan és molt més que una carta de presentació per esdevenir *ligueur*. Només observant-ho des d’aquest angle, es passa per sobre del període micro de la biografia del personatge, el qual abraça des de l’escriptura de l’entrada del diccionari a la publicació del manuscrit, un temps en què Gressent encara deambulava entre les teranyines de la desorientació i en què el text que redactava, amb el títol suggestiu de *L’Homme qui vient*, constituïa la prova més feaent del desconcert. Aquest matís és important, perquè el nucli de l’obra, el conjunt de reflexions que l’articulen, precedeix l’ingrés a l’AF, antecedeix la trobada amb Maurras, i no a la inversa. Per aquesta raó, encara que l’obra definitiva aparegui com el començament de la seva experiència com a monàrquic i catòlic, representa, més aviat, la cloenda com a Gressent, fill adoptiu de Marteau, amic de Dieudonné i secretari d’Hamon. Com a mínim, en els aspectes formals d’adscripció en les tradicions polítiques que representaven cadascun dels tres pilars de la seva anterior vida.

En aquest aspecte, la cosmovisió es va mantenir intacte. És més, hi va haver una recapitulació en què algunes idees-motriu de l’Exposició emergiren a la superfície. El mite que constitueix el cor de l’obra i emmarca la translació demostra que no hi va haver un trencament irreversible en el pensament, sinó un canvi de tou. El panegíric cap a la fraternitat dels pobles sota el sufragi universal que mantenia mentre es passejava pels carrers poblats de tantes cultures i llengües intel·ligibles de Singapur van deixar pas a un retrat pessimista de la naturalesa humana individual. Era un atac directe a tota idiosincràsia que des dels segles XVII i XVIII havia construït una imatge de la condició humana virtuosa, bona i lliure. ⁹⁸⁹ La faula o paràbola recorda, com molt bé va destacar André Coucher, l’ambient selvàtic que Rudyard Kipling va descriure en *The Jungle book* (1894), quan l’elefant Hathi retrata una societat peresosa i deixada, que dormia allà on

⁹⁸⁸ Georges VALOIS, *D’un siècle... op. cit.*, p. 225.

⁹⁸⁹ «Rousseau était fou, qui croyait à la bonté originelle de l’homme, mais il ne raisonnait que sur des imaginations». En Georges VALOIS, “Les enseignements...”, en *La Monarchie... op. cit.*, p. 254.

menjava.⁹⁹⁰ Un relat que Gressent va fer gala, anys més tard, de conèixer bé.⁹⁹¹ El quadre presenta l'individu en l'estat natural com un salvatge inapte per sobreposar-se a les adversitats del medi. Davant la impotència i la incapacitat dels seus semblants, s'erigeix «un homme fort, aux poings solides, à l'esprit prompt» que acaba per esdevenir el líder. Després de matar les feres que atemorien i subjugaven els convilatans i de vèncer els qui se l'oposaren, l'home «revint avec quelque chose de son invention, un bâton auquel il avait lié la queue du tigre: le Fouet, et maintenant, dit-il, TRAVAILLEZ».⁹⁹² La moralina era clara: el treball és un estadi de la civilitat que només s'aconsegueix superar amb mà de ferro perquè els humans són ganduls per naturalesa i només la força dels més capaços pot superar l'estadi de lassitud: «c'est précisément cet acte, cet effort, que l'individu humain ne peut se déterminer à faire de son propre mouvement, parce qu'il n'a aucune raison d'agir lorsqu'il est rassasié».⁹⁹³ L'única forma que tenen els individus d'entrar en societat és a través de «l'Homme au fouet, dont les coups de fouet arrachent les hommes à leur paresse naturelle, et qui les fait entrer dans la civilisation, par le travail auquel il les contraint».⁹⁹⁴ Gressent va adoptar una de les idees ja motrius del conservadorisme *leplayien*, que «l'homme ne s'habitue à un travail régulier qu'en domptant, avec une volonté soutenue, ses instinct sensuels et cette propensions en quelque sorte animale qui le porte d'abord à éviter tout effort pénible». Si l'autor de *La Réforme sociale* l'havia plantejat en un sentit moralitzador, en què «le travail exerce une influence manifeste sur le progrès moral de l'humanité»,⁹⁹⁵ com un camí cap a la llibertat, Gressent-Valois va desproveir-ne del contingut ètic per convertir la constricció en una llei que legitimava l'autoritat.

Difuminada darrera de la llei del mínim esforç, s'amagava una diatriba agra contra tota l'arquitectura filosòfica progressista. En efecte, va ser el corol·lari del *dextrisme* que Albert Thibaudet va descriure: el fruit d'un procés de translació en què les decepcions del passat van sumar-se als desenganys d'una gran causa.⁹⁹⁶ La publicació de *L'Homme qui*

⁹⁹⁰ André COUCHER, "M. Georges Valois. Doctrinaire de l'Autorité et de l'Énergie", *Le Monde Nouveau*, 15 de juny de 1926, 1297-1304, pp. 1300-1301. Dins de FOC CN1 232 (15616), en BNF.

⁹⁹¹ Va citar «Au Tigre! Au Tigre!» com a epígraf en el capítol sobre com Clemenceau va sufocar la vaga de Draveil en Georges VALOIS, "Les enseignements...", en *La Monarchie... op. cit.*, p. 77. De fet, va certificar que «des faiseurs de contes, un Kipling, un Wells, par d'autres moyens, agirent heureusement sur nous, par leur ironie, et parfois par leur mépris». En íd., "Introduction", *L'Homme qui... op. cit.*, p. 34.

⁹⁹² Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, p. 49.

⁹⁹³ Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, p. 52.

⁹⁹⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 227.

⁹⁹⁵ Frédéric LE PLAY, *La Réforme... op. cit.*, vol. I, p. 238.

⁹⁹⁶ Albert THIBAUDET, *Les Idées politiques de la France*, Stock, Delamain et Boutelleau: París, 1932, 29-30.

vient va ser la conclusió del període de reflexió que va obrir-se amb el servei militar el desembre de 1898 i va cristal·litzar el 1900 a mesura que l'afer Dreyfus prenia una deriva ignota. Si els conflictes de l'adolescència responien a la rebel·lia després de veure com les expectatives que tenia com a individu en el futur s'havien vist evocades al fracàs, ara la derrota prenia una dimensió col·lectiva. Les esperances que tenia dipositades en una societat més justa havien naufragat i, amb elles, tota la credibilitat d'un moviment que es volia redemptor i fundador. Per aquesta raó, en l'obra passa revista a tot el bagatge intel·lectual que havia atresorat i arriba a la conclusió que els camins que havia emprés havien estat erronis. Com acostuma a succeir en cada translació de Valois, el seu pensament es transfigura, però manté l'essència, tal i com si es decantés un líquid en una ampolla nova i el que definís el contingut no fos l'essència del fluid, sinó l'etiqueta que el cataloga. Prova de l'exercici per ressituar-se, Gressent va arremetre contra tot allò amb què s'havia identificat des que va entrar a *L'Art social* perquè no havia acomplert les expectatives. La causa *dreyfusarde* no havia aconseguit eliminar la hipocresia política, ans el contrari: l'havia engreixada amb tot de falses esperances, de traïdories, d'intercanvis d'idees per poltrones. Des del sentiment de desengany, va atacar el principal vici del règim democràtic: la tendència artificial d'igualar els vàlids amb els ineptes. Aquesta reflexió, que no era més que la transposició del desengany republicà als esdeveniments que havien tingut lloc entre 1898 i 1900, va dur-lo a formular-se una pregunta fonamental: «à quels signes ces moins capables reconnaîtront-ils les plus dignes, puisque leur esprit de peu capable ne leur permet point de se représenter une capacité plus grande que la leur».⁹⁹⁷

L'antiparlamentarisme de *L'Homme qui vient* difereix substancialment del que podien compartir els sectors obreristes revolucionaris, els dirigents sindicalistes dels quals veien en el parlament la font de l'ordre burgès que impedia el desenvolupament de la lluita de classes.⁹⁹⁸ L'argumentari que s'hi troba no s'emeta des d'una atalaia de classe, sinó des de la més estricta individualitat elitista. Aquest punt de vista confirma que, tot i les formes, el fons de la seva cosmovisió no va variar. Això no obstant, no implica que Gressent no englobés l'elitisme dins d'un marc inconformista que agrupés tots els qui, com ell, es veien menyspreats per un sistema que promocionava sense un criteri electiu

⁹⁹⁷ Georges VALOIS, *L'Homme qui...* op. cit., p. 212.

⁹⁹⁸ Nathalie PONSARD, "Sur les traces d'un «antiparlamentarisme syndical» marginal (France, XXe siècle)", en la jornada d'estudis intitulada "Formes et acteurs de l'antiparlamentarisme de la Révolution française à nos jours: continuités et mutations XVIII-XXIe siècle", Caron, Jean-Claude (org.), del 22 de juny de 2012 al CHEC, *Siècles*, n° 32, 2010, URL: <http://journals.openedition.org/siecles/1020>

meritocràtic. La seva crítica, doncs, l'acostava a la posició de Barrès, qui lamentava viure en un règim «où l'on distribue les places sans tenir compte du talent, où l'on pousse aux événements sans souci de l'avenir, où l'on sacrifie toujours le bien public à des intérêts privés».⁹⁹⁹ Els atacs als tribuns obreristes i als demòcrates republicans eren exemples que li serviren per sustentar la seva teoria sobre el mínim esforç. La voluntat subterrània del socialista d'escapar del treball el convertia en un enemic per la societat perquè era «un homme qui aime la richesse et les jouissances de la vie, mais ne vit pas faire l'effort pour les obtenir».¹⁰⁰⁰ El comentari era un atac extensible a tots els representants del socialisme, però particularment als dirigents obreristes epicuris i hedonistes,¹⁰⁰¹ contra «l'envahissement du Parlement par les chiens maigres»,¹⁰⁰² els caça-fortunes que «au lieu de chercher l'accroissement de leurs revenus dans une meilleure utilisation du sol, ce qui est pour eux le plus grand effort, ils (les puissants) recherchent la protection de l'État sous forme de subventions, ou d'achats forcées, ou d'une protection particulière à leur industrie».¹⁰⁰³ Al costat dels socialistes parlamentaris, hi havia el demagog, «un homme dangereux et l'ennemi de la civilisation», el qual pregonava «la Plus Grande Satisfaction pour la Moindre Fatigue».¹⁰⁰⁴ Eren els «parlementeurs», com els batejà Léon Daudet, homes «impatiens de verser leur verbe».¹⁰⁰⁵

De resultes de tota aquesta tipologia de representants indignes, que la institució parlamentària fos «la désorganisation organisée, systématique, de la nation».¹⁰⁰⁶ La depredació dels recursos públics, l'egoisme acèrrim que passava per damunt de qualsevol interès general, eren comportaments nocius que acabaven per desembocar en un escàndol polític i financer. Com a catau de la corrupció, el parlament era el pati dels rics, qui amb

⁹⁹⁹ Maurice BARRÈS, *L'appel au soldat. Le roman de l'énergie nationale*. 2, E. Fasquelle: París, 1900, p. 109.

¹⁰⁰⁰ Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, p. 128.

¹⁰⁰¹ Entre els socialistes de caràcter «bon vivant», Jean Jaurès ocupava un lloc d'honor en l'imaginari antiliberal. Un fet que no és gratuït, ja que el socialista cultivava una fama de paladar fi: «il aimait particulièrement les confits d'oie, spécialité de la région. Il mangeait à pleine bouche», segons el testimoni de M. Naves en el restaurant Panis de Valence d'Albigois. Jaurès, amb un somriure, hauria respost que «“nous ne sommes pas des ascètes”». En Laurent NAVES, *Mon chemin*, Éd. Sociales: París, 1968, p. 144. Un article on culpava l'explotació capitalista d'obligar els camperols a menjar productes de baixa qualitat mentre els hi prohibia cuinar «à la bonne graisse, au bon lard et au bon jambon des porcs de nos montagnes du Tarn et de l'Aveyron, de Pampelonne, de Saint-Christophe et de Najac» pot servir d'exemple de la seva fama de siberita. En Jean JAURÈS, “La Politique. La délivrance des paysans”, *La Dépêche*, 23 de setembre de 1897, p. 1.

¹⁰⁰² Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, p. 216.

¹⁰⁰³ Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, p. 213.

¹⁰⁰⁴ Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, p. 78.

¹⁰⁰⁵ Léon DAUDET, *Le pays des parlementeurs*, E. Flammarion: París, 1900, p. 359.

¹⁰⁰⁶ Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, p. 213.

llur influència compraven unes voluntats promptes a la servitud. La descripció que fa del règim no pot ser més dura:

Toute démocratie n'est jamais qu'une oligarchie de puissants entrepreneurs ligués pour satisfaire leurs intérêts individuels aux dépens des intérêts de la nation, et son assemblée d'intérêts dégénère rapidement en assemblée d'appétits, appétits de ressources publiques que l'on peut obtenir, par le moindre effort, sans souci d'organisation du travail, en s'emparant du pouvoir par les manœuvres électorales.¹⁰⁰⁷

L'analogia amb l'opinió dels nous corrents nacionalistes és notòria. Maurras havia fet de la denúncia a «l'État-Argent» la columna de la crítica antidemocràtica al sistema liberal-capitalista.¹⁰⁰⁸ El discurs crític amb el capital, però, no era exclusiu dels reialistes o nacionalistes. Gressent, qui segons explica aleshores no coneixia l'AF més enllà del nom, estava més que familiaritzat amb aquest tipus d'invectives. El discurs antiliberal sobre l'influx nociu de l'Or, entès com el producte del materialisme per excel·lència, el fill reeixit de la modernitat, havia constituït un factor explicatiu de nombrosos sectors anarquistes, els quals en realçaren la càrrega anticapitalista i antiburguesa per denunciar «une société qui s'écroule dans la boue et le sang».¹⁰⁰⁹ Alhora, era una crítica que connectava amb el camp de l'antisemitisme a través d'uns prejudicis compartits.¹⁰¹⁰ D'aquesta forma, no hauria de sorprendre que Gressent utilitzés un vocabulari similar quan decidís fer el pas cap a una nova trinxera política, ja que era un camp semàntic que vehiculava dos mons que compartien un mateix enemic: el procés de modernització nascut el 1789. A més, no s'ha d'oblidar que *L'Homme qui vient* estava escrit des del despit per una experiència fallida que s'atribuïa a l'esquerra. En aquesta direcció, la filípica contra els demagogs burgesos de Gressent antecedeix la de Georges Sorel, qui va blasmar «la dictature des démagogues dont la langue excelle dans la flatterie»,¹⁰¹¹ encara que ambdós arribessin a la mateixa conclusió a través d'un procés paral·lel.

¹⁰⁰⁷ Georges VALOIS, *L'Homme qui...* op. cit., p. 212.

¹⁰⁰⁸ Charles MAURRAS, *L'Avenir de l'Intelligence* (1905), dins d'*Œuvres capitales...* op. cit., vol. II, 101-155, p. 146.

¹⁰⁰⁹ Valentin COURAUD, "Quelques réflexions. Sur la force sociale de la haine pour le déterministe", *L'Humanité Nouvelle*, t. II, vol. IV, 431-440, p. 440.

¹⁰¹⁰ Drumont, qui, com ja s'ha subratllat, mantenia relació amb certs cercles obreristes, com ara el de *L'Humanité Nouvelle*, va ser dels primers en arremetre contra «la boue», el fang polític que havia nascut de l'escàndol Grévy, un afer maquinat per «l'or» i que havia conduït a «la sang» dels atemptats nihilistes. «Il n'y a rien, plus rien que la poussière, la poussière glorieuse qui soulève dans la grande avenue des Champs-Élysées le landau de quelque flibustier de la Haute Banque qui a réduit des milliers de braves gens à la misère, au désespoir ou au suicide, avec les Bons turcs, les emprunts argentins ou les emprunts du Honduras...». En Édouard DRUMONT, *De l'or, de la boue, du sang*, Flammarion: París, 1896, p. 266.

¹⁰¹¹ Georges SOREL, "Mes raisons du syndicalisme" (*Divenire sociale*, 1 de març-16 de maig de 1910), en *Matériaux d'une théorie du prolétariat*, Marcel Rivière: París, 1919, 239-286, p. 278.

El to de l'obra, sobretot pel que fa a la construcció de les paràboles sobre la llei del mínim esforç i l'origen del treball, està amarat dels preceptes de la moral nietzschiana. En repetides ocasions, Valois va subratllar l'influx del filòsof prussià «et d'autres penseurs barbares» abans dels vint-i-cinc anys.¹⁰¹² En la introducció ho deixa clar: «je dois a Nietzsche ma libération».¹⁰¹³ Una influència que, com va subratllar, era sensible a males interpretacions.¹⁰¹⁴ Amb tot, la lectura de Nietzsche era interessada: Gressent va adaptar el punt de vista de la lluita entre forts i dèbils a la vida sociopolítica, no a l'àmbit de la confessionalitat,¹⁰¹⁵ on originàriament se situava la disputa. En bona mesura, el nietzscheanisme de què se serveix s'adscriu més a un darwinisme social basat en els prejudicis moderns que vulgaritzaven les troballes i els principis d'unes ciències abnegades per descobrir, conduir i reconduir els mecanismes dels fets socials. En aquest aspecte, l'exanarquista no va dissimular-ho: presentà la reflexió com una forma d'arribar al bon govern més idoni per a la nació. L'autoria principal en què va basar-se per dotar d'una pàtina de rigor a unes tribulacions que partien d'un desconcert subjectiu va ser *L'eau du mer, milieu organique* (1904) de René Quinton. El mèrit del biòleg havia estat el de completar «d'une manière inattendue l'œuvre darwinienne» perquè «détruit la contradiction que nous avons cru avoir entre ces deux termes "Conservation" et "Progrès"».¹⁰¹⁶ Va servir-se dels principis de la immutabilitat dels éssers exposats per Quinton per flagel·lar el credo de la filosofia del progrés, «cet absurde roman de l'évolutionnisme, qui repose sur une imagination». Mentre que «l'évolutionnisme biologique n'est qu'une hypothèse scientifique», «l'évolutionnisme moral est une supercherie scientifico-philosophique» que els estudis científics han desmuntat: «les théories de Quinton montrent la vie ayant trouvé sa perfection essentielle dès les origines, en réaction constante contre les forces extérieures qui lui sont hostiles».¹⁰¹⁷

¹⁰¹² Georges VALOIS, "Préface. Le Dossier d'une querelle", d'Ariès, Nel, *L'Économie politique et la Doctrine catholique. Les thèses de "L'Économie nouvelle". La Morale catholique et les Enseignements pontificaux*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1923, v-xv, p. vi.

¹⁰¹³ Georges VALOIS, "Introduction", *L'Homme qui... op. cit.*, p. 32.

¹⁰¹⁴ Com va explicar, l'ús d'un autor alemany, pagà i descregut per un francès reialista i catòlic no deixava de ser un element que podia servir als seus crítics com a arma llancívola. «Il peut paraître étrange que nous, Français, nous ayons eu besoin des enseignements de cet étranger brutal pour revenir à la vraie vie». En Georges VALOIS, "Introduction", *L'Homme qui... op. cit.*, p. 33.

¹⁰¹⁵ «L'ouvrage est agencé par un moralisme chrétien, mais forgé avec des outrances par l'influence nietzschienne». En Georges VALOIS, "Notre République", en *L'État syndical... op. cit.*, vi-xxxvii, p. xvi.

¹⁰¹⁶ Georges VALOIS, "Introduction", *L'Homme qui... op. cit.*, p. 36.

¹⁰¹⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 220 i 221.

La pretesa científicitat amb què volia presentar les meditacions l'acostaven als enfocaments positivistes finiseculars que buscaven soscar la legitimitat de l'estat liberal a partir d'evidències històriques i dinàmiques socials. Com Bourget, defensava que la ciència recolzava una política autoritària.¹⁰¹⁸ No en va, l'autor de *Le Disciple* va ser un dels major intèrprets de l'obra de Quinton. En el seu ímpetu per dotar de «caractère scientifique» els estudis literaris, en una «analogie de méthode entre les sciences naturelles et notre doctrine», Bourget adaptava quasi bé totes les aproximacions i mètodes d'altres disciplines naturals o socials, entre les quals es trobava «la loi de constance» del biòleg.¹⁰¹⁹ Tanmateix, Gressent va anar un pas més enllà.¹⁰²⁰ L'obra feia un ús particular del positivisme per reafirmar un progrés per conservar «le fondement de l'ordre» davant dels embats de la modernització liberal-capitalista.¹⁰²¹ La contingència que travessa les meditacions de *L'Homme qui vient* el situen, quant a la concepció sociopolítica de l'ordre, més a prop de Maurras. Anys abans, l'autor de *l'Enquête sur la Monarchie* va deduir la legitimitat de la monarquia hereditària en base a l'anàlisi empírica.¹⁰²² En les memòries sobre el seu pas a l'AF publicades dues dècades més tard, Louis Dimier va recalcar com la paradoxa de defensar la tradició per mitjà d'aproximacions deductives fora dels canons argumentals del tradicionalisme –la qual seria la pedra de toc de la gran part de les utopies contrarevolucionàries del segle XX–, era un tret distintiu de la lliga, on els membres «s'amusaient à éblouir le monde en mariant les inconciliables, en tirant le droit divin de les cornues de Claude Bernard».¹⁰²³

Amb el manuscrit de l'obra enllestit el 1906, la solitud que va experimentar des de 1900 i que va empènyer-lo a viatjar fins a Souvalki va aguditzar-se fins a convertir-se en un turment interior. A diferència, però, amb el que va ocórrer-li feia cinc anys quan estava

¹⁰¹⁸ Georges VALOIS, "Introduction", *L'Homme qui...* op. cit., p. 35. «Bourget a écrit que l'on s'apercevra un jour que la science et les méthodes scientifiques expliquent, justifient les institutions traditionnelles du pays». En íd., *D'un siècle...* op. cit., pp. 236-237.

¹⁰¹⁹ Paul BOURGET, *Pages de critique et de doctrine* (capítol escrit el juny de 1904), vol. II (2 vols.), Plon-Nourrit: París, 1910, p. 142. «Il y a une très importante vérité psychologique dans ce principe de fixité de métier [...]. C'est l'analogie social de la loi biologique de constance découverte par M. Quinton. Si le paysan souhaite de rester paysan, el commerçant de rester commerçant, ils seront plus aptes à faire de leur fils, celui-ci un bon paysan, celui-là un bon commerçant». En íd., "De la vraie méthode scientifique" (desembre de 1905), en *Études et portraits*, vol. III. *Sociologie et littérature* (4 vols.), Plon-Nourrit: París, 1906 (1903-1906), p. 219.

¹⁰²⁰ Estem d'acord amb Douglas que, tot i el deute amb Bourget, «the brutal struggles of *L'Homme qui vient* are far from the conservatism of the author of *L'Étape*». En Allen DOUGLAS, *From fascism...* op. cit., p. 15.

¹⁰²¹ Georges VALOIS, "Introduction", *L'Homme qui...* op. cit., p. 35.

¹⁰²² Charles MAURRAS, *Trois idées politiques: Chateaubriand, Michelet, Sainte-Beuve* dins d'*Œuvres...* op. cit., vol. II, 61-98, p. 82.

¹⁰²³ Louis DIMIER, *Vingt ans d'Action Française*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1926, p. 70.

a la «dérive», ara havia pogut ordenar els pensaments i desprendre's de les preocupacions per mitjà de l'exercici de l'escriptura. Amb la «vérité désespérante» al cor, la qual no era més que «tout ce que ma grand'mère avait placé dans mon esprit»,¹⁰²⁴ Gressent va encaminar-se cap a una «nouvelle recherche» en què «je ne cherchais plus des idées», sinó «des hommes».¹⁰²⁵ La qüestió era saber amb qui emprendre l'acció. Pel que explica en les memòries, no tenia «absolument aucun goût pour entrer en relations avec les royalistes ou avec les habitants du quartier Saint-Sulpice. Ma conclusion pratique était qu'il fallait travailler à faire la monarchie».¹⁰²⁶ Els nous aliats havien de ser persones que poguessin comprendre el seu bagatge i entendre el rerefons d'una translació que podia semblar una ruptura, però que, sota l'aparença formal de cesura, hi romanien unes lliçons interioritzades de molt d'abans que només requerien d'una bona arena per germinar. Tal i com ho explica de forma retrospectiva, el panorama va aparèixer-li desolador:

Et puis, quelle indigence d'idées dans ce que l'on connaissait d'eux! Qui voir? Barrés? Je l'admire, c'est un grand intellectuel, mais il est républicain. Les antisémites? Il n'y a pas de doctrine chez eux. Chez les royalistes? Arthur Meyer? J'aurais préféré redevenir anarchiste.¹⁰²⁷

Els sectors *antidreyfusards* més concorreguts van semblar-li inadequats. Un examen dels individus amb qui va decidir provar sort mostren que la conversió a uns postulats que s'adequaven als del nacionalisme integral va ser, més aviat, una ècdisi, una muda de pell, que no un trencament abrupte amb el que abans havia defensat, ja que les essències de la seva cosmovisió romanien impertèrrites i, per tant, el seu pensament no havia patit una transformació essencial. Prova d'això, és que va decidir a provar sort amb un seguit d'individus el perfil del qual distava del que podia ser l'AF, però amb una visió de conjunt més o menys similar, basada en una ambició inconformista cap al sistema, amb una sensibilitat social i un rebuig a les hipocresies del règim republicà.

La primera porta que va trucar va ser la de Paul de Rousiers, un gerent del sindicat d'armers molt atent als desenvolupaments organitzatius a l'estranger. Encara que vinculat al món del treball, Rousiers no tenia una identitat de classe. Alguns autors l'han definit com un «sociologue conservateur»,¹⁰²⁸ com «un authentique représentant de la science

¹⁰²⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 226.

¹⁰²⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 234.

¹⁰²⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 228.

¹⁰²⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 235.

¹⁰²⁸ Shlomo SAND, *L'Illusion du politique. Georges Sorel et le débat intellectuel 1900*, La Découverte: Paris, 1985, p. 200.

sociale leplaysienne». ¹⁰²⁹ Si hagués professat fílies socialistes, si hagués estat un dels «chiens maigres» de què tan abominava, no l'hagués anat a buscar com a company d'aliança. No va ser, però, la seva filiació política el que més va interessar a l'autor de *L'Homme qui vient*. Rousiers tenia un gran coneixement sobre les dinàmiques organitzatives a l'estranger. Estava molt atent a les transformacions que les noves onades d'industrialització havien imposat en el món del treball. Obres com *Le Trade-unionisme en Angleterre* (1897), un estudi que havia estat encarregat pel Musée Social, de fundació recent i els col·laboradors dels quals provenien de l'escola de Le Play, permeten fer-se una idea del marc interpretatiu en què discorria el seu pensament: el d'una visió favorable al sindicalisme dins d'un règim que garantia la promoció d'una aristocràcia del treball que podia accedir a la societat amb facilitat gràcies al nomenament de secretaris sindicals com a jutges de pau. ¹⁰³⁰ Emperò, els seus treballs sobrepassaven els límits de l'economia social conservadora. Aquest és un punt important a remarcar, perquè permet explicar les raons per les quals Gressent va entrar en contacte amb el paladí del *Syndicat des Forges*. Algunes de les seves obres havien estat lloades per Georges Sorel, fins al punt d'influenciar-lo en la seva visió sindicalista. ¹⁰³¹

Com Valois, Rousiers sentia una atracció per la mecanització. A les fàbriques de Chicago, va quedar meravellat perquè «aucun coup de marteau ne se donne», «aucun tour de roue ne se fait mal à propos», tal i com si «une intelligence supérieure, aidée d'une grande expérience technique, a présidé tout cela». ¹⁰³² La fascinació per la tècnica de Rousiers no anava en el sentit despectiu que Valois atribuïa als socialistes, als quals imputava la ingenuïtat de creure que, gràcies al progrés científic, l'individu s'emanciparia del treball, sinó com una nova prova, en un sentit herculi, en què la humanitat havia d'esforçar-se per adequar-se als nous temps. ¹⁰³³ La fe en la redempció mecànica era un aspecte que Valois odiaria de la major part dels socialistes obreristes per tractar-se d'un fantasme amb la ciència que amagava un horror profund cap a la tecnificació. Paul Argyriadès, a qui havia freqüentat, encarnava a la perfecció el model de socialista per a

¹⁰²⁹ Antoine SAVOYE, "Paul de Rousiers, sociologue et praticien du syndicalisme", *Cahiers Georges Sorel*, n° 6, 1988, 52-77, p. 54.

¹⁰³⁰ Paul de ROUSIERS, *Le Trade-unionisme en Angleterre (avec la collaboration de Mme. De Carbonnel, Festy, Fleury, et Wilhelm)*, A. Colin: París, 1897, p. 309-311.

¹⁰³¹ El pare intel·lectual del mite de la violència va elogiar l'autor de *Le Trade-unionisme en Angleterre*: «M. Rousiers», va dir, «a fait de cette question une étude pleine de sagacité». En Georges SOREL, "L'Avenir socialiste des syndicats", *L'Humanité Nouvelle*, 1898, 294-308, p. 434.

¹⁰³² Paul de ROUSIERS, *La vie Américaine: Ranches, fermes et usines*, vol. I (2 vols.), Firmin-Didot: París, 1892, p. 266.

¹⁰³³ Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, p. 31.

qui «le machinisme est le martyrologe de la classe ouvrière» perquè, segons argumentava el greco-francès, la maquinària, en un sistema d'exploració capitalista, no alliberava el treballador de la fatiga, sinó que la hi multiplicava.¹⁰³⁴ Per Valois, aquesta assumptió era criminal; era una lloa a la deixadesa, a cantar un paradís terrenal impossible d'efectuar perquè el treball era una condició indispensable en l'ésser humà, car el dignificava en posar a prova la seva vàlua. Rousiers compartia una veneració cap a la capacitat individual. Lloava la cultura del mèrit nord-americana en què «chacun agissant sous sa propre responsabilité et individuellement, chacun reçoit le prix entier de son effort».¹⁰³⁵ Home de gran seriositat i sentit pràctica, la resposta que va oferir-li, però, va ser taxativa: «la monarchie est morte avec le comte de Chambord».¹⁰³⁶

El següent a qui va acudir tenia un perfil molt diferent al de Rousiers. Georges Noblemaire era un home de negocis fill d'una família d'empresaris ferroviaris que preparava el salt a la política en les eleccions legislatives del maig de 1906.¹⁰³⁷ Els punts d'encontre entre Valois i el magnat republicà són més nombrosos i profunds del que es pot copsar a primera vista si es contraposen les cultures polítiques sense endinsar-se en les cosmovisions, tradicions i valors de cadascun d'ells. Com a devot de l'economia de mercat, Noblemaire era un convençut de la meritocràcia. El desdeny cap a tots «ces parasites, jouisseurs et paresseux», de tots «ces éternels vaincus qui sont là par avance de toute initiative personnelle et jaloux stérilisateurs de tout effort tenté par autrui»¹⁰³⁸ no tenia res a envejar amb el que projectava *L'Homme qui vient*. En sintonia amb el que va ocórrer a l'exanarquista a Fontainebleau, la seva mentalitat oberta al talent va quedar reforçada en el seu pas per la caserna -on va tenir una carrera molt més dilatada. No en va, hi va sortir amb els galons d'un oficial d'artilleria. La bravura i la gallardia, juntament amb la jerarquia i la disciplina, li haurien fet prendre consciència que «la vie n'est pas un idylle, elle n'est pas un repos» sinó «un combat perpétuel».¹⁰³⁹

El devia captar l'atenció de Gressent, era la motivació de Noblemaire per trobar una cooperació de classes dins d'un sistema que recompensés la vàlua i en què les capacitats

¹⁰³⁴ Paul ARGYRIADÈS, “Étude sur le socialisme scientifique”, *Alamanch de la Question sociale et de la libre pensée*, n° 1, gener de 1891, 24-53, p. 39.

¹⁰³⁵ Paul de ROUSIERS, *La vie Américaine: L'Éducation et la Société.*, vol. II, Firmin-Didot: París, 1892, p. 663.

¹⁰³⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 235.

¹⁰³⁷ La seva candidatura, però, va sortir derrotada. Pierre PIERRARD, *Dictionnaire de la IIIe République*, Larousse: París, 1968, pp. 164-166.

¹⁰³⁸ Georges NOBLEMAIRE, “Le devoir social”, en *La République libérale. Causeries sur quelques sujets actuels, suivies d'un appendice contenant le texte de la loi de séparation celui des encycliques pontificales*, Plon: París, 1906, 143-190, p. 146.

¹⁰³⁹ Georges NOBLEMAIRE, “Le devoir social”, en *La République... op. cit.*, 143-190, p. 153.

fossin la unitat de mesura de qualsevol acció. Condemnava els extrems ideològics a què la modernitat empenyia l'individu, el qual «en tombant de Charybde en Scylla, de l'*Individualisme* descend à l'*Étatisme*».¹⁰⁴⁰ Com a administrador de la *Compagnie des chemins de fer de Paris à Lyon et à la Méditerranée* des de 1905, càrrec on va succeir el seu pare, era coneixedor de les reivindicacions obreres i del potencial demolidor que podia tenir l'organització de classe. Per aquest motiu, lluny de ser un dèspota *manchesterià*, encarnava el “bon cap” que Gressent tan havia apreciat en la figura de Marx Leclerc. Una actitud, però, que no deixava de ser una treta per evitar la sindicació. Sota la seva direcció, la companyia va potenciar la filosofia de «la grande famille des cheminots» que des de la fundació de l'*Association Fraternelle* el 1880, una mútua de socors, va esdevenir el marc de les relacions laborals.¹⁰⁴¹ Aquesta cultura *familialiste* s'evidenciava en la multitud de banquets que s'organitzaven, uns actes festius que eren una forma de tenir contents els empleats alhora que un mecanisme per pal·liar les fractures salarials i socials per mitjà d'un enfortiment dels lligams interclassistes. L'esperit de germanor va ser tan potent que va arribar a fascinar quadres sindicalistes. És representatiu el cas de Marius André, delegat de la CGT, qui en un dels banquets a Aix va prendre la paraula i va dirigir-se al “pare” dels treballadors amb una mescla d'admiració i respecte: «permettez-nous, Monsieur le Directeur, de saluer en vous ici, le chef de la grande famille qu'est l'Union-PLM». Unes paraules de lloança i familiaritat que van valdre-li un expedient en el congrés sindical nacional de 1908 per haver «méconnu absolument le principe de la lutte des classes».¹⁰⁴²

Encara que republicà, el seu esperit era el d'un home moderat, pietós, arrelat als costums. La tradició ideològica de què se sentia partícip era la de les conquestes de 1879, la del «libéralisme de la Révolution» que havia desbancat els privilegis de sang i les prebendes i havia ofert «les rênes du gouvernement familial entre les mains du père de famille». No obstant això, no era un defensor a ultrança de la revolució. No entenia el procés revolucionari com un tot, sinó que en distingia les etapes. Imputava al «jacobinisme de la Terreur» el fet d'haver desviat l'esperit cívic republicà i alimentar,

¹⁰⁴⁰ Georges NOBLEMAIRE, *Le complot contre la famille*, prefaci de Lamy, Étienne, Bloud et C.: París, 1908, 5-9, p. 21.

¹⁰⁴¹ L'objectiu de les trobades festives era «de se trouver au milieu de vous en hôtes et en amis plutôt que sur celui de l'habituelle hiérarchie». En Gustave NOBLEMAIRE, “De l'Association Fraternelle. París, 11 novembre 1899”, en *Hommes et choses de chemins de fer*, Imp. de P. Dupont: París, 1905, 272-273, p. 272.

¹⁰⁴² Veure la sessió del 16 de maig en què va discutir-se si calia expulsar André del sindicat: *Compte-rendu du 19e congrès national du Syndicat National des Travailleurs des chemins de fer, 15 au 18 mai 1908*, Imp. Nouvelle: París, 1908, pp. 77-94.

amb la corrupció i la perversió, els radicalismes visceralment i la disgregació social que ara assolaven la nació.¹⁰⁴³ D'aquesta forma, era molt crític amb desenvolupament de la modernitat política: «l'histoire du dix-neuvième siècle», explicava, havia estat una «lutte longue et acharnée, non point pour ressusciter cette liberté et cette autorité meurtries, mais pour les confisquer au profit des partis et des régimes successivement au pouvoir». Des del seu punt de vista, «les politiciens du bloc ont rétabli, en faveur de leurs coteries, tous les abus, tous les privilèges que la Révolution avait voulu abolir».¹⁰⁴⁴ No ha de sorprendre, doncs, que l'opinió que li mereixia la democràcia parlamentària a l'alçada del Nou-cents trobés unes notes assonants amb el que Valois va escriure en referir-se al funcionament de la vida pública: «toute la démocratie n'est jamais qu'une oligarchie de puissants entrepreneurs ligués pour satisfaire leurs intérêts individuels aux dépens des intérêts de la nation», una voracitat que «dégénère rapidement en assemblée d'appétits, appétits de ressources publiques que l'on peut obtenir, par le moindre effort, sans souci d'organisation du travail, en s'emparant du pouvoir par les manœuvres électorales».¹⁰⁴⁵

A part del menyspreu cap als elements improductius de la societat i cap a la democràcia radical-socialista, hi havia una tercera aresta que justifica l'interès de Gressent cap a un prohoms *polytechnicien*. Al costat d'una cosmovisió similar sobre el treball, d'una filosofia sobre la vida i d'una diagnosi més o menys compartida sobre l'estat actual de la política, hi havia la creença en uns mateixos fonaments de l'ordre social contraris a «les lois qui dépravèrent les mœurs».¹⁰⁴⁶ Un d'ells era la família, «la plus essentielle des institutions humaines».¹⁰⁴⁷ L'autoritat paterna era un dels sòcols amb què s'havia bastit organitzat la societat i ara era rebatuda amb els embats agressius de la secularització del govern Combes, les polítiques del qual responien a «l'absolutisme étatiste» que «n'a cessé de revendiquer les cerveaux et les âmes de nos enfants».¹⁰⁴⁸ De la mateixa manera que Valois, per a qui l'autoritat moral del cap de família es transmetia «par l'exemple qu'il leur donne hors de son foyer, dans cette partie du monde, mystérieuse pour l'enfant, où résident les obscurs dangers qui menacent la maison» i «non pas par l'enseignement direct, constant, dans les plus petites choses (où son autorité serait gaspillée et faiblirait)»,¹⁰⁴⁹ Noblemaire considerava que minar la influència dels tutors sobre els fills,

¹⁰⁴³ Georges NOBLEMAIRE, *Le complot... op. cit.*, p. 27.

¹⁰⁴⁴ Georges NOBLEMAIRE, "La République libérale", en *La République... op. cit.*, 1-52, pp. 18-19.

¹⁰⁴⁵ Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, p. 208.

¹⁰⁴⁶ Georges NOBLEMAIRE, *Le complot... op. cit.*, p. 6.

¹⁰⁴⁷ Étienne LAMY, "Préface", de Noblemaire, Georges, *Le complot... op. cit.*, 5-9, p. 5.

¹⁰⁴⁸ Georges NOBLEMAIRE, "Le Père, ou l'État?", en *La République... op. cit.*, 103-142, pp. 112-113.

¹⁰⁴⁹ Georges VALOIS, *Le père... op. cit.*, p. 55.

amb qui hi havia un vincle legítim, només podia conduir a la «faillite terroriste», producte de «politique qui, niant l'autorité paternelle, détruisait la famille, cellule primitive de la société».¹⁰⁵⁰ En cap cas, però, es defensava un retorn als abusos autoritaris i desenfrenats. El que garantia la moderació i la templança era l'esperit cristià. La religió establia i emparava les relacions paternofiliales, perquè havien estat les societats cristianes les primeres en cuidar els infants i en abandonar les pràctiques paganes atenenques i espartanes.¹⁰⁵¹ Excloure l'Església de l'ensenyament era atemptar contra un dels sustentacles de la civilització, era abandonar els fills a un monopoli arbitrari, en què un dia se'ls podia imbuir dels benfets de la revolució i, amb el següent canvi de govern, adoctrinar-los sobre les bondats del jesuïtisme més reaccionari.¹⁰⁵² No obstant les nombroses passarel·les que connectaven el recent monàrquic amb l'empresari republicà, hi va haver un situació insalvable. No tant perquè «la monarchie était morte depuis Charles X», sinó per la diferent òptica des de la qual enfocaven la solució: «il ne vît point le couronnement de l'édifice que je lui présentais».¹⁰⁵³ En definitiva, Noblemaire era un pragmàtic, un home de negocis la identitat burgesa del qual, tot i horroritzar-se dels governs que havien resultat de l'afer, no deixava de tenir uns vincles molts forts amb una societat en què el capital menava sobre el treball i hi havia imposat un status-quo del qual n'era un fill reeixit.

Truncat el camí de l'acció, va trobar-se també les portes barrades en el camp intel·lectual amb diverses negatives editorials. Perrin, Fasquelle, Juven i el *Mercure de France* van ignorar el manuscrit. Només, com a darrera opció, va dirigir-se al carrer Barbet-de-Jouy, on residia Bourget, qui un va citar-lo un mes més tard per una entrevista. A l'alçada de 1900, l'escriptor d'Amiens era un far per a tota una constel·lació de literats i pensadors finiseculars que havien viscut amb inquietud els oneigs de la modernitat que la crisi finisecular va posar de relleu. La seva biografia era el reflex del desassossec que es va viure durant el crepuscle del segle: al llarg de la campanya *antidreyfusarde*, poc a poc va anar mudant del conservadorisme republicà al tradicionalisme fins a retrobar-se

¹⁰⁵⁰ Georges NOBLEMAIRE, "Le Père, ou l'État?", en *La République... op. cit.*, 103-142, p. 113.

¹⁰⁵¹ «Ni chez les Grecs, ni chez les Romains, l'enfant n'avait de "droit", au sens juridique du mot, pas même celui de vivre; et ni l'avortement, ni l'infanticide, par abandon ou par exposition, n'y étaient regardés ou en tout cas punis comme des crimes». En Ferdinand BRUNETIÈRE, "Le droit de l'enfant" (discurs de l'assemblea de les Unions de la Paix sociale, Lille, 18 de gener de 1903), *La Réforme sociale*, vol. V, gener-juny de 1903, 201-221, p. 207.

¹⁰⁵² Georges NOBLEMAIRE, "Le Père, ou l'État?", en *La République... op. cit.*, 103-142, p. 125.

¹⁰⁵³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 236.

amb la religió catòlica que havia abandonat.¹⁰⁵⁴ La seva influència era tal que Maurras va certificar l'empremta que havia deixat l'escriptor en els cors de les generacions més joves.¹⁰⁵⁵ La rebuda va ser càlida i afable i la impressió que va tenir de l'escriptor va ser més que positiva. Amb gran talent, el veterà literat va aconsellar-lo que presentés el manuscrit a l'AF, trobada en què va comprometre's a fer d'enllaç: «allez voir Charles Maurras; je lui donnerai votre manuscrit».¹⁰⁵⁶ En *D'un siècle à l'autre*, Valois dóna idees contraposades sobre si coneixia la lliga abans de la recomanació de Bourget. Per una banda, comenta que «j'ignorais l'existence de l'Action Française» després d'escriure *L'Homme qui vient*.¹⁰⁵⁷ L'única coneixença que en tenia, segons el que explicà en les memòries, va tenir lloc a finals de 1905, quan «je venais d'apprendre ce qu'était l'Action française par une longue critique de son œuvre faite par un certain Fidao-Giustiniani dans le *Correspondant*».¹⁰⁵⁸ L'article, en què destriava una «doctrine sans précédents», una «initiative intellectuelle inédite»,¹⁰⁵⁹ sembla ser posterior a la plasmació damunt del paper de la filosofia de l'autoritat. A efectes pràctics, però, es fa difícil imaginar que en la lluita contra la reacció nacionalista que representaven els enemics de Dreyfus, no hagués sentit parlar mai dels nacionalistes integrals. L'equívoc, doncs, pren una volada de contradicció quan, en les mateixes memòries, hi relata que, com «anarchistes, nous jugions les parlementaires socialistes à peu près de la même manière que nous jugeons ces bonshommes à l'Action Française».¹⁰⁶⁰

Un ressentit es fa ligueur. L'assalt contrarevolucionari a l'educació (1906-1907)

L'AF, que pot ser considerada l'escissió d'un nucli radical dins de la *Ligue de la Patrie Française* (LPF),¹⁰⁶¹ va esdevenir la plataforma gravitacional i hegemònica de la insipient cultura contrarevolucionària quan Georges Valois va incorporar-s'hi.¹⁰⁶² Pels

¹⁰⁵⁴ Llavors, va fer seves «les opinions conservatrices de Taine et de Balzac, dont il s'était fait l'écho sans véritable conviction». En Michel MANSUY, *Prélude et suite de Cosmopolis*, Les Belles Lettres: París, 1962, pp. 106-107.

¹⁰⁵⁵ «La jeunesse studieuse et inquiète nommait ce jeune philosophe son prince». En Charles MAURRAS, «L'esprit de M. Paul Bourget», *La Revue de Paris*, desembre de 1895, 560-579, p. 578.

¹⁰⁵⁶ «L'accueil du maître me fit comprendre que je me trouvais devant un homme, et non devant un auteur». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 238.

¹⁰⁵⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 228.

¹⁰⁵⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 238.

¹⁰⁵⁹ J[oseph].-É[mile]. FIDAO, «Un Nouvel état d'esprit politique. Les postulats de «L'Action Française»», *Le Correspondant*, 10 de desembre de 1905, 927-958, p. 927.

¹⁰⁶⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 131.

¹⁰⁶¹ Zeev STERNHELL, *La Droite... op. cit.*, p. 162.

¹⁰⁶² En una «soirée d'étude» promoguda per l'AF al febrer de 1901 en què Barrès comentava el seu *Appel au soldat*, un observador va notar que, malgrat insistir en com havia contribuït a nacionalisme francès, «Maurras lui avait coupé l'herbe sous le pied» perquè «le nationalisme integral avait absorbé l'autre».

volts en què Gressent entrava en contacte amb la primera organització sindical i meditava tot el que posteriorment traslladaria en el paper, el camp nacionalista *antidreyfusard* patia uns rendiments decreixents molt accentuats. El suïcidi de Gabriel Syveton a finals de novembre de 1904 a redós d'un escàndol sexual estrofolari va deixar un panorama negre als nacionalistes. Des de l'ensulsiada electoral de la *Ligue des Patriotes* (LP) dos anys abans, «toute la réaction s'incarné en lui».¹⁰⁶³ En les seves memòries, Léon Daudet va lloar l'atractiu de l'intel·ligent i ambiciós secretari que s'havia convertit en el portaestendard a l'estrada parlamentària de l'extrema-dreta nacionalista durant l'afer de les fitxes maçòniques el 1904: «Lemaître n'avait, comme chef de parti, ni la fermeté, ni la prompte décision, ni l'ubiquité d'un Maurras. Il le savait et s'en remettait à ses lieutenants, à Syveton notamment, du soin des détails et quelquefois aussi des ensembles».¹⁰⁶⁴ El misteri que envoltava la seva mort, la qual recordava a les circumstàncies estranyes en què va perir Zola dos anys abans, va desencadenar nombroses teories.¹⁰⁶⁵ El decés del diputat va portar a la LPF ha patir una davallada que va tenir com a colofó la conversació al monarquisme de Lemaître.¹⁰⁶⁶ L'altra formació nacionalista històrica, la LP de Déroulède, no es trobava tampoc en unes condicions gaire envejables.¹⁰⁶⁷ Conseqüentment, que Dimier declarés que, després de la mort de Syveton, «l'Action Française fut seule à detenir l'espoir du pays».¹⁰⁶⁸

En aquest context, la lliga realista va aconseguir expandir-se. L'ascendent no només s'explica pel retrocés de les demés organitzacions nacionalistes, ja fos per desgast electoral o per les condemnes judicials a llurs dirigents. Mentre que la LPF i la LP no van saber adequar-se al nou segle, l'AF tenia clar que els seus principis, doctrina i full de ruta havien de marcar la pauta de la nova centúria.¹⁰⁶⁹ Per aquesta raó, tot i que el

Robert LAUNAY, «Maurice Barrès à «l'Action française»», *Mercur de France*, n° 615, 1 de febrer de 1924, 668-678, p. 677.

¹⁰⁶³ Louis DIMIER, *Vingt ans... op. cit.*, p. 20.

¹⁰⁶⁴ Léon DAUDET, *Salons et journaux*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1917, p. 30.

¹⁰⁶⁵ Daudet va qualificar el presumpte assassinat de «meurtre rituel». En Léon DAUDET, «Le signe de Détresse», *La Libre Parole*, 11 de desembre de 1904, p. 1. Per un relat més desenvolupat sobre les possibles conxorxes policials i polítiques, veure: ÍD., *Au temps de Judas (l'affaire Dreyfus, la ligue de la Patrie française, l'affaire Syveton)*, Bernard Grasset: París, 1933 [1920], pp. 217- 280.

¹⁰⁶⁶ A finals d'abril de 1906, «la *Ligue de la Patrie française* n'existe plus que nominativement». En Léon DAUDET, *Salons et journaux... op. cit.*, p. 575.

¹⁰⁶⁷ Informe de l'1 d'agost de 1906, dins de F⁷ 12564, en AN.

¹⁰⁶⁸ Louis DIMIER, *Vingt ans... op. cit.*, p. 23.

¹⁰⁶⁹ «M. le duc d'Orléans qui n'appartient pas au XIXe siècle, mais au XXe, est d'ailleurs le premier des prétendants français qui ait eut à la fois l'idée et l'occasion de marquer avec force les deux termes de la Restauration prochaine: reconstitution d'un état autoritaire, reconstitution des corps, compagnies et autres libres communautés que nous nommons à l'*Action française* des républiques». En Charles MAURRAS, «Réplique», *L'Action française bi-mensuelle*, n° 68, 15 d'abril de 1902, 649-657, p. 652.

transvasament després de la «dislocation des troupes de Syveton» va ser lent,¹⁰⁷⁰ la sensació dels reialistes era de puixança. Un any després de la mort de l'home fort de la LPF, la impressió de Dimier sobre la preeminència de l'AF era compartida per la policia, qui veia en els *ligueurs* els únics «capables de faire quelque chose» perquè es trobaven «seuls dans l'opposition».¹⁰⁷¹ La lliga reialista era una formació antiliberal amb un caràcter genuí i nou. Encara que defensessin la monarquia, el reialisme dels nacionalistes integrals no es limitava a una fidelitat cap a un llinatge ni es basava en una nostàlgia cap a un sistema feudal pretèrit. Una bona prova n'és l'actitud de desdeny que mostraven cap a la *Jeunesse Royaliste*, la vella guàrdia del duc d'Orleans, la qual consideraven un «groupe de beaux messieurs trop occupés de leur toilette et trop entichés de leurs titres pour daigner s'occuper des questions politiques».¹⁰⁷² Pels nacionalistes integrals, la «monarchie traditionnelle, héréditaire, antiparlementaire et décentralisée» era més que un règim, era una modernitat alternativa que alliberava la nació del jou de 1789.¹⁰⁷³

També es distingia d'altres corrents nacionalistes antiliberals i antiparlamentaris perquè no confonia *història* amb *tradicció*. El matís, que pot semblar subtil, esdevé primordial per comprendre la naturalesa contrarevolucionària de l'AF en comparació a altres posicionaments com el barressià. Enfront del que proposava Maurras, Barrès va mostrar-se completament enemic de dissoldre els principals espirituals de la França republicana. En la resposta que el lorenès donà a l'*Enquête*, s'aprecia la negativa a trencar amb els valors simbòlics i cívics de la república. Amb un to força agre, va declarar que «je comprends qu'une intelligence jugeant *in abstracto* adopte le système monarchique qui a constitué le territoire français».¹⁰⁷⁴ Encara que el pensament maurrassià busqués legitimar-se a través de l'empirisme, l'escriptor de la Lorena l'acusava de ser antihistòric.¹⁰⁷⁵ La visió organicista o holística que tenia Barrès de la nació francesa el portaven a no interpretar la tradició a conveniència, a admetre les incoherències de la història perquè, com subratllà, «je ne date pas d'un siècle l'histoire de la France, mais je

¹⁰⁷⁰ Informe del 12 de març de 1905, dins de F⁷ 12862, en AN.

¹⁰⁷¹ Informe del 18 de juny de 1906, dins de F⁷ 12862, en AN.

¹⁰⁷² «Au comité de «l'Action française»», 2 de novembre de 1906, p. 2, dins de BA/1341, en APP.

¹⁰⁷³ Charles MAURRAS, «Discours préliminaire, 1900-1924», *Enquête sur la Monarchie... op. cit.*, VII-CLV, p. VII.

¹⁰⁷⁴ Charles MAURRAS, «Lettre de Maurice Barrès», en *Enquête sur la Monarchie... op. cit.*, 133-143, pp. 134-135.

¹⁰⁷⁵ «Après tout, la France consulaire, la France monarchique, la France de 1830, la France de 1848, la France de l'Empire autoritaire, la France de l'Empire libéral, toutes ces Frances enfin qui, avec une si prodigieuse mobilité, vont à des excès contradictoires, procèdent du même fonds et tendent au même but; elles sont le développement du même germe et sur un même arbre les fruits des diverses saisons». En Maurice BARRÈS, *Scènes et doctrines du nationalisme*, F. Juven: París, 1902, pp. 82-83.

ne puis non plus méconnaître ses périodes les plus récentes».¹⁰⁷⁶ Malgrat que en *Les Déracinés* es criticà durament el jacobinsime per nefast perquè, sota un model centrífug que no respectava la diversitat regional, havia aconseguit l'efecte contrari del que pretenia, atomitzar els francesos, *L'Appel au soldat* posà de relleu la importància de la revolució del 89 com un esdeveniment fundador de la nació.¹⁰⁷⁷ En definitiva, la coherència nacional per Barrès raïa en no trossejar el passat perquè «l'histoire n'admet pas de pastiches».¹⁰⁷⁸ En canvi, els reialistes consideraven que els republicans, malgrat definir-se com a patriotes, estaven equivocats perquè «la sensibilité démocratique et républicaine qui se débat instinctivement contre ces idées, et surtout contre leurs conséquences, fait ce qu'elle peut pour y échapper».¹⁰⁷⁹ El nacionalisme, en mans de l'AF, deixava de ser un patriotisme, un amor místic, una religió com el *dreyfusisme*, per convertir-se en «un mouvement tout politique».¹⁰⁸⁰ Més endavant, Valois va explicar la diferència entre els nacionalismes plebiscitaris o protestataris republicans i el nacionalisme integral contrarevolucionari des de la perspectiva de la seva etapa com a anarquista: «pour nous, révolutionnaires et dreyfusards, Déroulède, c'était la bourgeoisie revancharde en fièvre. Les royalistes, c'était l'annonce d'un gouvernement qui ne serait pas celui des bourgeois».¹⁰⁸¹

La franquesa amb què parlaven els nacionalistes integrals era un tret distintiu que els distingia de les demés formacions, subordinades als vaivens de l'electorat o als constrenyiments de la moral burgesa. El trencament amb la cultura nacionalista benpensant s'evidencia en un discurs sense ambages que, a orelles dels conservadors, devia, com a mínim, inquietar: «il ne faut pas une révolution, il en faut deux: l'une contre la République et l'autre contra la Démocratie». El fet de mostrar-se enemics de la modernitat els portava a exhibir una actitud transgressora: «nous assumons volontiers, à

¹⁰⁷⁶ Charles MAURRAS, "Lettre de Maurice Barrès", en *Enquête sur la Monarchie... op. cit.*, 133-143, p. 135.

¹⁰⁷⁷ Maurice BARRÈS, *L'appel au... op. cit.*, p. 337.

¹⁰⁷⁸ Maurice BARRÈS, *Assainissement et fédéralisme: discours prononcé à Bordeaux, le 29 juin 1895*, Librairie de la Revue Socialiste: París, 1895, p. 7.

¹⁰⁷⁹ Charles MAURRAS, "Réalités. La Patrie", en *d'Œuvres... op. cit.*, vol. II, 263-272, p. 270. Les crítiques als demés representants *antidreyfusards* serien reiterades: «Cavaignac est bien antidreyfusard, mais il est surtout républicain, et, par conséquent, plus républicain qu'antidreyfusard». En "Cavaignac le lâcheur", *La Gazette de France*, 18 de gener de 1900. «Il va falloir sauver la France de Déroulède». En Charles MAURRAS, "Le sauveur", *L'Action française*, 17 de juny de 1909, p. 1. Per una descripció més detallada de la relació dels *ligueurs* amb els altres integrants del *parti national*, veure: Bertrand JOLY, "Les ligues nationalistes et l'Action française: un héritage subi et rejeté", dins de Leymarie, Michel i Prévotat, Jacques (dirs.), *L'Action Française... op. cit.*, 87-97.

¹⁰⁸⁰ Henri VAUGEOIS, "Notes politiques. La difficulté capitale", *L'Action française bi-mensuelle*, n° 13, 1 gener de 1900, 1-10, p. 5.

¹⁰⁸¹ Georges VALOIS, "Les enseignements...", en *La Monarchie... op. cit.*, p. 24.

ce double égard, la nette profession de révolutionnaire». ¹⁰⁸² En el primer congrés de la *Ligue d'Action française* celebrat el desembre de 1907, es va ser taxatiu en aquest aspecte: «l'Action française tend à renverser la République, à construire la Royauté par la violence. Mais l'usage de la violence ne saurait avoir lieu sans la complicité d'une fraction notable de l'esprit public. Cette fraction, il faut la créer ou la conquérir». ¹⁰⁸³ Les reivindicacions d'Henri Vaugois en la revista anaven encaminades a demostrar que l'AF no albergava uns sentiments abstractes cap a la nació, que el nacionalisme integral es diferenciava del «patriotisme révolutionnaire», del «patriotisme *va-nu-pieds de Valmy*» perquè els seus membres no volien ser «des héros, le jour de la catastrophe», sinó viure amb la nació, evitar-ne la degeneració última. ¹⁰⁸⁴

Aquests eren els principis que sustentaven la doctrina maurrassiana quan el nounat monàrquic que va adoptar el sobrenom de Georges Valois va entrevistar-se per primera vegada amb l'antic felibre al carrer Verneuil. Poc temps després, Maurras va dur-lo a conèixer el duc d'Orleans a Ostende. A la ciutat flamenca, on residia el pretendent exiliat, va «saluer la monarchie vivante». ¹⁰⁸⁵ Després del viatge a Flandes, va sentir-se «conquis par la personne du prince», «plein de cette majesté simple, alerte, qui est celle que le peuple français aime à trouver chez ses rois». ¹⁰⁸⁶ La impressió que va provocar-li l'hereu no va diferir gens de la que havia colpit Vaugois cinc anys abans, quan després de reunir-se per primera vegada amb Felip d'Orleans a Bèlgica, va declarar que «j'ai connu, du même coup, la plus haute vérité», ni tampoc de la impressió que havia tingut Daudet, «conquis à jamais» ¹⁰⁸⁷ després d'haver-s'hi entrevistat una hora en un restaurant de Londres, on «j'eus le coup de foudre». ¹⁰⁸⁸ La raó per la fascinació es trobava en què «je venais d'apercevoir une autre France, celle-là même que connurent nos pères, et qui se tenait debout encore, forte de toute la majesté de son histoire dans la personne du descendant de tous les rois qui l'ont faite». ¹⁰⁸⁹ Les emocions règies, aquest feix d'exaltacions mito-poètiques que emanaven dels atributs de la figura reial, no deixen de

¹⁰⁸² Charles MAURRAS, “Balzac royaliste. Révolutionnaires comme Balzac”, *La Gazette de France*, 19 d'agost de 1900, p. 1.

¹⁰⁸³ Paul ROBAIN, “Première communication du siège central de la ligue. Pour créer un état d'esprit: la Librairie”, *L'Action française bi-mensuelle*, n° 205, 1 de gener de 1908, 14-27, p. 26.

¹⁰⁸⁴ Henri VAUGOIS, “Notes politiques”, *L'Action française bi-mensuelle*, n° 36, 15 de desembre de 1900, 977-986, pp. 982-983.

¹⁰⁸⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 240.

¹⁰⁸⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 242.

¹⁰⁸⁷ Léon DAUDET, *Au temps... op. cit.*, p. 201.

¹⁰⁸⁸ Léon DAUDET, *La Recherche du beau (âme et corps)*, Flammarion: París, 1932, p. 242.

¹⁰⁸⁹ Henri VAUGOIS, “Un Français chez le Duc d'Orléans”, *L'Action française bi-mensuelle*, n° 57, 1 de novembre de 1901, 671-673, pp. 671 i 673.

ser una postil·la propagandística que entronca amb la (re)presentació majestàtica del pretendent que el seus acòlits desplegaven com a dispositiu de poder.¹⁰⁹⁰ Les qualitats de l'hereu, però, no van ser el que el van empènyer-lo a ingressar a la lliga. Aquestes al·lusions grandiloqüents i laudatòries, suficients per complir la funció de vassallatge inherent a tota tradició política monàrquica, quedaren en un segon terme. La seva entrada a l'AF va deure's a una qüestió que anava més enllà de l'esplendor dinàstic. El que va entusiasmar-lo va ser que la causa, si bé justa i legítima, apareixia com a realitzable. Hi havia un treball i un equip darrera que augurava que no seria una aventura, una fantasia:

Auprès de lui [de Charles Maurras], des hommes ardents, énergiques, chefs eux aussi d'une troupe encore peu nombreuse, mais qui croît déjà rapidement. Objectif: le renversement de la république, et la restauration, nous dirions presque, tant la monarchie nous paraît rajeunie ou même jeune, l'instauration de la monarchie. Moyens d'action: refaire un esprit public, d'abord; ensuite, tous les moyens même légaux. Chefs et troupe: les Français de toute condition.¹⁰⁹¹

Com els nacionalistes que veien en l'AF la formació capaç de canviar un panorama estancat en què «vingt fois il y a eu l'occasion de soulever» però «vingt fois, par pusillanimité, faiblesse et manque d'entente, on laissa passer l'occasion»,¹⁰⁹² Gressent va sentir-se captivat per l'ambició d'una formació en plena efervescència. Quan hi ingressà, la lliga estava immersa en un procés d'expansió. El 8 de desembre de 1905, s'havien creat els *Étudiants d'Action française* sota la presidència de Lucien Moreau.¹⁰⁹³ Uns anys després, la formació ja disposava d'un diari, el primer número del qual va publicar-se el 21 de març de 1908, i una tropa de xoc, els *Camelots du roi*,¹⁰⁹⁴ constituïda per Pujo i Moreau poc després, el 26 de novembre del mateix any. Al costat d'una doctrina ferma i treballada, hi havia uns caps i una tropa amb voluntat d'acció total. Els escamots actuaven com l'avantguarda miliciana de la lliga en tant que «gendarmes supplémentaires»¹⁰⁹⁵ i

¹⁰⁹⁰ El procés de fabricació de la imatge règia ha estat ben treballat en el cas del pretendent carlí Carles de Borbó al tron d'Espanya. Si bé en el cas del carlisme la medul·la era la sacralitat, la base del legitimisme maurrassià era la instrumentalització d'un *locus amoenus* nacional perdut. Veure: Lluís Ferran TOLEDANO GONZÁLEZ, "El crucifijo y el baile. El trasvase de la sacralidad entre el trono y la comunidad política en la familia real carlista, 1868-1876", *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, n° 14, 2015, 79-107.

¹⁰⁹¹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 243.

¹⁰⁹² Léon DAUDET, *Au temps... op. cit.*, p. 46.

¹⁰⁹³ Guillaume GROS, "Les Jeunes et l'Action française (1914-1939)", dins de Leymarie, Michel i Prévotat, Jacques (dirs.), *L'Action Française... op. cit.*, 217-228.

¹⁰⁹⁴ Per a una aproximació a la vida de Lucien Moreau, veure: Laurent FERRI, "Lucien Moreau (1872-1935)", en Callu, Agnès i Gillet, Patrice (eds.), *Lettres à Charles Maurras. Amitiés politiques, lettres autographes, 1898-1952*, Presses Universitaires du Septentrion: Villeneuve-d'Ascq, 2008, 45-54, p. 46.

¹⁰⁹⁵ Pierre PUJO, "Préface", de Steinbach, Guy, *Histoire des Camelots du Roi*, Les Documents d'Action Française, Presses Bretonnes, Saint-Brieuc, 1989, 1-2, p. 1.

«centre de propagande» de les tesis de la lliga.¹⁰⁹⁶ Si els boulangistes havien pres el carrer, si els antisemites feien gala d'una retòrica xenòfoba i brutal, com durant el pic de virulència de 1898, transmutava en agressions físiques, si els anarquistes nihilistes havien desplegat els atemptats com a propaganda pel fet, el braç executor de l'AF feia de l'atemoriment i l'assetjament l'altra cara del combat per les idees i per la nació.¹⁰⁹⁷

No només Valois va esdevenir contrarevolucionari en el moment en què s'articulava l'espai, sinó que la seva entrada a l'AF va produir-se just quan la lliga es preparava per venjar la derrota moral que havia patit amb la rehabilitació del capità. Sorpren la poca atenció que la historiografia -en particular, Guchet i Douglas com a biògrafs- ha prestat a la possible raó per la qual Gressent va poder sentir-se atret per la formació. Sobretot, si es té en compte que la diana de l'ofensiva que la lliga preparava tenia a veure amb el gran trauma que desencadenà el seu itinerari polític el 1891, quan va despertar del “somni republicà”: el sistema educatiu. No s'ha de negligir, doncs, que en l'elecció hi jugués la rancúnia cap a un model educatiu que el va dur a fer-se anarquista davant de la impossibilitat de cursar estudis, que va ser el motiu pel qual va desencantar-se amb la causa *dreyfusarde*, quan «il me parut prodigieusement fou que ma philosophie anarchiste, que je rejetais, devînt en quelque sorte la philosophie officielle»,¹⁰⁹⁸ i que, més recentment, havia estat el teló de fons del fracàs de la seva primera experiència sindical, en què hi va veure una maniobra d'interessos foscos, en el marc de la reedició de nous manuals que requeria la política de secularització. D'aquesta forma, l'ingrés a l'AF hauria estat una baula més en el periple d'un inconformista que buscava amb desesper una tribuna que se li adequés.

Hi ha vàries pistes que permeten pensar en com l'adhesió al realisme va venir marcat per l'horror que els efectes de l'aliança *dreyfusarde* li provocaren, en especial els que tenien a veure amb l'escola. Des del retorn a París, havia contactat amb persones crítiques amb l'ensenyament. En contraposar els models educatius anglès i francès, Max Leclerc havia reblat que «les maîtres de notre jeunesse paraissent moins préoccupés de former des homes utiles que des esprits ornés, ouverts à tout, des dilettantes souvent, presque

¹⁰⁹⁶ “Les origines de l'Action française et ses moyens de propagande” (fragments d'un conferència de Alain Raizon de Cleuziou a la secció de la lliga de Côtes-du-Nord el 29 de gener de 1906), *Almanach de l'Action française*, Action Française: París, 1911, 77-84, p. 83.

¹⁰⁹⁷ Per a la republicanització i la transmissió de les idees republicanes a l'ensenyança superior, veure: Serge BERNSTEIN, “Les institutions républicaines au début du XXe siècle” i íd. “La cultura républicaine dans la première moitié du XXe siècle”, dins de Bernstein, Serge i Rudelle, Odile (dirs.), *Le modèle républicaine*, PUF: París, 1991, 147-157 i 159-171 respectivament.

¹⁰⁹⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 201.

toujours des homes de luxe que la Société doit nourrir à l'ombre après la course du baccalauréat».¹⁰⁹⁹ En quant a Georges Noblemaire, el republicà era contrari al model laic.¹¹⁰⁰ A més, tant la cronologia com els esdeveniments immediats al seu ingrés semblen avalar la hipòtesi. Des de principis de segle, els reialistes havien diagnosticat que les arrels del desgavell social provenia de «l'instruction publique centralisée en un ministère» que evocava a «un pays gouverné par l'opinion, ou de moins administré au nom d'une opinion officielle».¹¹⁰¹ Després de l'afer, l'AF preparava la seva venjança contra els intel·lectuals com un assalt a l'educació. Tal i com recordarà el 1914, la seva adhesió va coincidir amb «une insurrection générale de l'intelligence française».¹¹⁰² El sollevament no va ser exclusiu dels reialistes. En llur enquesta a *L'Opinion* el 1910, Alfred de Tarde i Henri Massis denunciaren el fetitxisme del «méthode scientifique et de bibliographie» alemany que s'havia instaurat en la universitat francesa. Acusaven que «la science veut être désormais, non plus littéraire, mais technique et positive», ja que l'estudiant «est assujéti à une tâche précise où il lui faut prouver des qualités “d'ouvrier de la science”».¹¹⁰³ Emperò, els nacionalistes integrals tenien un pedigrí especial: el de no haver fet part de la cultura política republicana, el d'haver denunciat una educació basada en una metafísica tan perniciosa des de 1899. Com va declarar Agathon, les generacions més joves «rejoignent la renaissance du sentiment religieux et le catholicisme extérieur, le “romanisme” de Charles Maurras».¹¹⁰⁴

Un any i escaig després de la seva adhesió, en el primer congrés de la lliga que va celebrar-se el desembre de 1907, militants del sud-oest van proposar la redacció d'un manual escolar que servís de contrapès a la «déformation systématique dont notre histoire n'est l'objet».¹¹⁰⁵ Al juliol de 1908, els *ligueurs* van decidir marcar el tret de sortida del concurs. En paral·lel, estudiants i *camelots* assaltaren la universitat. La primera de les

¹⁰⁹⁹ Max LECLERC, “Avant-propos” (París, octubre de 1894), en *Les professions et la société en Angleterre: l'éducation et la société en Angleterre*, A. Colin: París, 1894, v-XIII, p. VII. Leclerc apostava per una educació professional, tècnica, com l'anglesa.

¹¹⁰⁰ «Un enseignement obligatoire et uniforme, promulguant des dogmes laïques et une vérité officielle» era «la négation même et la définitive destruction de l'autorité paternelle». En Georges NOBLEMAIRE, *Le complot... op. cit.*, pp. 28 i 29.

¹¹⁰¹ HENRI VAUGEUIS, “Notes politiques. L'éducation catholique”, *L'Action française bi-mensuelle*, n° 43, 1 d'abril de 1901, 519-528, p. 523.

¹¹⁰² Georges VALOIS, “Les enseignements...”, en *La Monarchie... op. cit.*, p. 17.

¹¹⁰³ L'enquesta va tenir lloc del 23 de juliol al 31 de desembre de 1910. Agathon [Alfred de Tarde i Henri Massis], *L'esprit de la nouvelle Sorbonne. La crise de la culture classique. La crise du Français*, Mercure de France: París, 1911, pp. 22 i 54.

¹¹⁰⁴ Agathon [Alfred de Tarde i Henri Massis], *Les jeunes... op. cit.*, p. 92.

¹¹⁰⁵ “Concours pour la rédaction d'un Manuel de l'Histoire de la France”, *La Revue Critique des Idées et des Livres*, n° 6, 10 de juliol de 1906, 5-14, p. 5. El manual havia de presentar-se abans de l'1 d'agost de 1909 i que el format havia de ser in-16 i de 350 pàgines aproximadament.

agressions va tenir lloc al maig de 1908, quan s'inicià una campanya contra el germanista i filòsof Charles Andler, professor d'alemany a la Sorbona, perquè havia organitzat un viatge pels seus estudiants a Berlin.¹¹⁰⁶ El que era una sortida per conèixer el país,¹¹⁰⁷ pels reialistes era la prova de com un reconegut socialista i *dreyfusard* promovia un pacifisme que equivalia a la subjugació de la cultura francesa a la germànica.¹¹⁰⁸ A causa de la bel·licositat amb què els *ligueurs* actuaren durant dues setmanes, els cursos d'Andler van haver d'impartir-se amb accés restringit.¹¹⁰⁹ Un segon episodi va tenir lloc a les acaballes de 1908. Un grup d'estudiants dirigits per Real del Sarte van boicotejar els seminaris d'Amédée Thalamas, arquetip de professor republicà.¹¹¹⁰ L'odi cap a Thalamas es remuntava el 1904, quan va desmentir que Joana d'Arc tingués una naturalesa sobrenatural.¹¹¹¹ Quatre anys després, quan va ser convidat a la Sorbona per què impartís uns seminaris, els reialistes protestaren perquè «un médiocre professeur de l'Enseignement secondaire qui ne possédait même pas le titre de docteur ès-lettres exigé par les règlements pour faire un cours d'enseignement supérieur» gosava atemptar contra la memòria nacional francesa.¹¹¹² L'incident va estar plegat de detencions.¹¹¹³ Fins i tot, l'escàndol va arribar al parlament.¹¹¹⁴ La darrera de les mobilitzacions va tenir com diana Charles Lyon-Caen, degà de la facultat des de 1906. Amb pretextos nimis, els estudiants reialistes engegaren una campanya contra el degà d'ascendència jueva a finals de 1909, la qual tingué com a colofó les manifestacions dels dies 6, 8 i 9 de novembre, aquesta darrera força violenta, ja que dos *camelots* foren disparats per la policia.¹¹¹⁵ El desenllaç va resoldre's amb el tancament del col·legi de dret el que quedava de curs i amb la

¹¹⁰⁶ Antoinette BLUM, "Charles Andler en 1908: un Germaniste pris entre la France et l'Allemagne", *Revue germanique internationale*, n° 4, 1995, 27-44.

¹¹⁰⁷ Carta oberta de Charles Andler a "Correspondance", *Le Temps*, 10 de maig de 1908, p. 2.

¹¹⁰⁸ "Contre l'oubli de 71. La réunion de la rue de Grenelle", *L'Action française*, 5 de maig de 1908, pp. 1-2; Léon DAUDET, "D'Andler à Dreyfus par Zola", *L'Action française*, 22 de maig de 1908, p. 1.

¹¹⁰⁹ "La manifestation de la Sorbonne", *L'Action française*, 8 de maig de 1908, p. 2; "On Chahute! On Chahute", *L'Humanité*, 15 de maig de 1908.

¹¹¹⁰ Jean-François SIRINELLI, "Un boursier conquérant: Amédée Thalamas", dins de *Génération intellectuelle: khâgneux et normaliens dans l'entre-deux-guerres*, PUF: París, 1994, 220-226.

¹¹¹¹ L'obra injuriosa a la qual els *camelots* feien referència és: Amédée THALAMAS, *Jeanne d'Arc, l'histoire et la légende*, Paul Paclot & Cie: París, 1904.

¹¹¹² Maurice PUJO, "La défense de Jeanne d'Arc", *Almanach de l'Action française*, 1910, 51-66, p. 53.

¹¹¹³ Maxime Real del Sarte, Marius Plateau, Maurice Pujo, Yves Real del Sarte, Henry des Lyons, Marius Plateau, Georges Bernanos entre altres anònims. Veure: "Le Procès de M. Pujo" (28 de gener de 1909), *Revue des grands procès contemporains*, Librairie Général de Droit: París, vol. XXVII, 1909, 335-340.

¹¹¹⁴ "L'affaire Thalamas à la Chambre. La cause de l'Université défendue par Jean Jaurès", *Revue des Lycées et des Collèges*, 25 de desembre de 1904, 4-7.

¹¹¹⁵ Informes dels "Renseignements Généraux", 9 de novembre de 1909, dins de BA/1342, en APP.

dimissió del degà a principis de 1910 després que, un cop represes les classes al 4 de gener, fos víctima d'una nova persecució.¹¹¹⁶

Atònit per com «l'école primaire, l'enseignement secondaire, l'Université allaient rapidement vers une sorte d'anarchisme intellectuel assez marqué» després de la reforma educativa de 1904,¹¹¹⁷ és factible pensar que davant d'un argumentari que coincidia amb les seves vivències, Gressent se sentís atret per la formació, la qual, a més, disposava d'una militància coherent i disposta a combatre el que vilipendiava. La comoditat quedaria palesa en el fet que, encara que no hagués participat directament en els boicots al professorat universitari, sí que va contribuir, amb pàgines i pàgines, a construir un relat inculpatori i pervers sobre l'ensenyament laic.¹¹¹⁸ Sense dilacions, va posar la seva biografia al servei de l'embat contrarevolucionari. No va ser un acte de servilisme cap als nous companys de viatge, un peatge per ser acceptat, sinó una professió de fe a la qual s'hi entregava voluntàriament, ja que va veure en l'AF la plataforma que li brindava l'oportunitat d'executar la seva revenja personal. La prova de la consciència en què s'entregava es troba en com entremesclà les seves vivències amb l'anàlisi dels fets presents. La virulència amb què va tractar la manifestació que havia promogut l'esquerra francesa contra l'ajusticiament de Ferrer i Guàrdia a l'estiu de 1909 pot llegir-se com una forma de passar comptes amb si mateix, com l'ocasió per jugar el paper que hauria d'haver jugat durant el procés contra Dreyfus i Zola. Una prova d'aquesta ànsia per purgar el seu passat s'observa en la crítica denigrant que dedicà a Ferrer, a qui va descriure com un personatge d'una «extrême pauvreté intellectuelle», de «très faibles aptitudes pédagogiques», «déséquilibré par la lecture des ouvrages de prétendue philosophie scientifique», un home que era «l'expression de la philosophie dite scientifique que représentent si joyeusement en France M. Jean Grave et M. Augustin Hamon».¹¹¹⁹ Si es té en compte que el director de *Les Temps Nouveaux* va ser a qui va lliurar suposadament el seu primer article i que Hamon havia estat el seu cap, resulta temptador imaginar-se com les invectives contra l'anarquista català s'adreçaven realment al seu jo de joventut.

L'expurgació personal que va dur a terme arran de l'afer Ferrer va marcar el tret de sortida contra l'ensenyament republicà. Junt amb François Renié, Marius Riquier i Jean

¹¹¹⁶ “Le faux doyen. Démission!”, *L'Action française*, 5 de gener de 1910, 1-2 i Maurice PUJO, “La démission de M. Lyon-Caen”, *L'Action française*, 8 de febrer de 1910, p. 1.

¹¹¹⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 201.

¹¹¹⁸ Fins a la ruptura amb l'AF, la lluita contra la religió del progrés era una obsessió constant, com s'evidencia amb la reedició dels seus escrits de 1910-1911 com a Georges VALOIS, *La religion de la laïcité, l'enseignement de la morale à l'école laïque*, Action Française: París, 1925.

¹¹¹⁹ Georges VALOIS, *L'Affaire Ferrer...*, en *Histoire et... op. cit.*, pp. 210 i 211.

Herluison, Valois va ser una de les plomes afilades que va desmuntar l'escola laica en les pàgines de la *Revue Critique des Idées et des Livres* entre 1910 i 1911. El punt de vista amb què s'abordà la campanya pretenia ser tant rigorós com demolidor: «nous tenons la neutralité par une sottise ou en mensonge et nous abandonnons sa défense à l'hypocrisie officielle».¹¹²⁰ No obstant publicar inicialment els textos sota el pseudònim d'Outis,¹¹²¹ Valois va tenir-hi un rol capdavanter, com s'observa en el fet d'aparèixer no només com a coautor, sinó també com a prologuista quan va publicar-se l'obra. En els seus texts, s'aprecia com la causa del rancor que travessa el relat, el nus de la seva diatriba, evoca la decepció de l'experiència com a *compagnon*: «l'œuvre des moralistes officiels complète la besogne des politiciens».¹¹²² Per la seva banda, Renié va encarregar-se de subratllar la «déformation, par quelques exemples généraux, portant sur des faits dont la valeur et le sens sont depuis longtemps fixés» en els textos d'història de França.¹¹²³ Pel que fa a Riquier, va carregar contra els manuals de lectura. Si l'escola *ferryste* requeria de llibres amb una «réserve hypocrite, moralisme douceâtre, deïsme inavoué», a partir de 1900, en ple *ralliement* obrer, es canviaren els mètodes de lectura, s'expurgà del cànon autors clàssics i s'imposà la premissa «qu'un écrivain, qu'un penseur, ne sont vraiment dignes d'admiration intellectuelle et d'estime morale que s'ils sont républicains, et dans l'exact mesure où ils sont républicains».¹¹²⁴ Els textos científics perseguïen la finalitat governamental: «ils font servir l'anatomie, la physiologie, la géologie, et jusqu'à la chimie, au renforcement des dogmes quatre-vingt-neuviens».¹¹²⁵ En quant a Herluison, acusava no només el contingut de les matèries, sinó la perillositat d'un programa en què «l'écolier, chargé d'un bagage inutile, est comme isolé quand il quitte l'école», ja que «on verrait rarement faire œuvre de rattachement régional».¹¹²⁶ En grans trets, la

¹¹²⁰ Georges VALOIS, "Introduction" (març 1911), en Valois, Georges i Renié, François, *Les manuels scolaires. Étude sur la religion des primaires; Manuels d'histoire: falsifications historiques; manuels de morale: falsifications scientifiques; manuels de lecture: falsifications littéraires*, amb la col·laboració de Riquier, Marius i Herluison, Jean, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1911, v-XV, p. XIV.

¹¹²¹ Els articles intitulats coma "Les manuels de morale" escrits com a Outis van aparèixer en els fascicles nº 57 (25 d'agost de 1910), nº 58 (10 de setembre de 1910), nº 59 (25 de setembre de 1910), nº 64 (10 de desembre de 1910), nº 66 (10 de gener de 1911), nº 68 (10 de febrer de 1911), nº 69 (25 de febrer de 1911) en *La Revue Critique des Idées et des Livres*. El text és el que fa part de "La Religion du Progrès".

¹¹²² Georges VALOIS, *La religion du progrès...*, en *Histoire et... op cit.*, p. 156.

¹¹²³ François RENIÉ, "Manuels d'histoire de France (II)", *Revue Critique des Idées et des Livres*, nº 43, 25 de gener de 1910, 121-172, p. 147.

¹¹²⁴ Marius RIQUIER, "Les manuels scolaires: les manuels de lecture", *Revue Critique des Idées et des Livres*, nº 62, 10 de novembre de 1910, 285-315, pp. 288 i 312.

¹¹²⁵ Marius RIQUIER, "Les lectures scientifiques (Manuels scolaires)", *Revue Critique des Idées et des Livres*, nº 70, 10 de març de 1911, 579-587, p. 585.

¹¹²⁶ Jean HERLUISON, "Faits et documents divers. Pour un enseignement régional", *Revue Critique des Idées et des Livres*, nº 49, 25 d'abril de 1910, 249- 258, pp. 249 i 258.

conclusió global era ferotge: «la religion des Primaires est l'œuvre de quelques docteurs de Sorbonne, soutenus par quelques hauts fonctionnaires et quelques têtes délirantes de la vie publique».¹¹²⁷ Fora del rebombori militant dels aldarulls universitaris en el barri Llatí, on la lliga va presentar-se com una organització seriosa i perillosa, l'impacte de la campanya intel·lectual contra els manuals va ser notable, però contrastada. En el món catòlic, diverses revistes van fer-se eco de les accions que els reialistes estaven duent a terme. Tot i que «certaines idées politiques nous paraîtraient tout au moins contestables», Jean Guiraud, historiador de la *Revue des questions historiques*, va ressaltar que «MM. Georges Valois et François Renié ont fait œuvre salubre en dénonçant, avec leur compétence, les déformations de l'histoire, les erreurs et les mensonges qui fourmillent dans les manuels scolaires».¹¹²⁸ El medievalista Gabriel Ledos, tot i afirmar que «ce n'est pas à dire que le livre qu'il nous présente ne soit pas utile ou instructif», va afegir que «nous sommes obligés de mettre nos lecteurs en garde contre ce qu'ont d'exagéré et de dangereux les doctrines de M. Valois».¹¹²⁹

Més enllà de la incidència que pogué tenir la campanya, l'assalt a l'educació republicana que s'estava planificant des de l'AF va ser l'atractiu que va motivar Gressent per adherir-s'hi. A partir d'una afinitat electiva que no deixava de respondre a les pulsions inconformistes que havien vertebrat les seves decisions polítiques anteriors, l'editor i sindicalista va enrolar-se en una formació àvida per estendre el seu ascendent. La sincronia d'interessos va donar lloc a una simbiosi fructífera, a una tempesta perfecta que va modelar la cultura política contrarevolucionària, procés en què Valois va tenir-hi un paper capital a l'hora de posar en marxa una aproximació que permetés a la formació fer-se amb un contingent obrer. La bona sintonia va deure's a una comunió d'interessos, però també a la suma de l'agenda expansiva de la formació i a un intangible com era el caràcter actiu de l'exanarquista. De la mateixa manera que l'antic *dreyfusard* va veure en la formació una trinxera des d'on atacar les mentides republicanes i la hipocresia revolucionària, no és menys cert que la plana major tingué un gran interès en sumar el desenganyat i perdut treballador d'Armand Colin a les seves files perquè el seu itinerari

¹¹²⁷ Georges VALOIS, "Introduction", en Valois, Georges i Renié, François, *Les manuels... op. cit.*, p. XIV.

¹¹²⁸ J[ean]. GUIRAUD, "Bulletin bibliographique. Georges Valois et François Renié, avec la collaboration de Marius Riquier et Jean Herlison: *Les manuels scolaires. Étude sur la religion des primaires*", *Revue des questions historiques*, 1 de juliol de 1911, 282-283, p. 283.

¹¹²⁹ E[ugène].-G[abriel]. LEDOS, "Les Manuels scolaires: étude sur la religion des primaires (Georges Valois)", *Polybiblion. Revue bibliographique universelle*, juny de 1911, p. 518. L'equip de l'obra va respondre a Ledos amb una carta del 20 de juliol de 1911 on explicava que el treball «a été fait en commun» i on exhortava al director de la revista a «bien vouloir inviter votre collaborateur à expliquer son accusation». En "Faits et documents", *Revue Critique des Idées et des Livres*, 739-741, pp. 739 i 740.

els confirmava les tesis que sostenien. Alhora, però, Gressent-Valois era un gran actiu per aconseguir l'estratègia que ambicionaven: atreure a la causa reialista els qui com ell estaven desencantats amb la *révolution dreyfusienne*.¹¹³⁰ La qualitat d'imant, tan necessària per expandir la formació, era una faceta que el mateix nouvingut va explotar des de bon inici a causa d'una ànsia per actuar que l'impel·lia l'anhel de revenja. Com va explicar, la seva contribució al monarquisme maurrassià, en tant que cultura política noucentista, passava per introduir «des notions puisées dans le socialisme (et non dans l'expérience syndicale)».¹¹³¹ En aquest sentit, Valois va erigir-se com una mena de *speculum vitae* en què les seves vicissituds biogràfiques servien de model per desllorigar un fenomen històric més global: «j'exprime ici quelques vues personnelles», va escriure el 1911, alhora que aclaria que «je cherche une interpretation, une explication du mouvement».¹¹³² Enmig de la insurrecció de la intel·ligència, va dedicar-se gustosament a atreure naufrags i desafectes, com ara Albert Vincent, institutor republicà i laic que va ser testimoni de com «rapidement, l'effort syndicaliste de l'enseignement est dévoyé par la démocratie, frappé d'impuissance par l'esprit antisocial, parfois antinational qui anime des instituteurs formés par le marxisme».¹¹³³ La campanya contra l'educació primària, axial tant en la biografia de Valois com en el full de ruta de la lliga, va ser un filó a través del qual captar tota mena de desencisats.

Pescar en aigües tèrboles. L'ambició de l'AF i la crisi del marxisme (1902-1906)

Després de desplegar una campanya ingent, les eleccions generals del maig de 1906 van situar a l'AF com l'opció preferent de la dreta nacionalista per exercir d'oposició als grups republicans i socialistes.¹¹³⁴ En una de les primeres columnes polítiques al diari, Maurras va reblar que el vot també era un mitjà de protesta, un més, i que si podia servir a la causa de la restauració, no s'havia de negligir: «votiez, je vote, votons tous. La devise de notre Action Française est d'agir, d'avancer, de manifester "par tous les moyens",

¹¹³⁰ Vaugeois mostrava molt d'interès amb els conversos perquè constituïen un gran actiu i uns fervents defensors de la nova causa. Maurras diria d'ell que era un «pêcheur d'hommes». En Charles MAURRAS, "Les Idées-Mères", *Au signe de Flore. Souvenirs de vie politique, l'affaire Dreyfus, la fondation de L'Action Française (1898-1900)*, Bernard Grasset: París, 1933 [1931], 247-293, p. 283.

¹¹³¹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 246.

¹¹³² Georges VALOIS, "Préface" (juny 1911), de Maxe, Jean, *L'École primaire contemporaine (1900-1911). Laïcisme et syndicalisme*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1911, v-XII, p. XI.

¹¹³³ Georges VALOIS, "Préface" (5 de setembre de 1918), de Vincent, Albert, *Les instituteurs et la démocratie*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1918 [1912], v-XII, p. VIII.

¹¹³⁴ Sembla ser que imprimiren més d'un milió i mig de pamflets per distribuir-los per tot el país. Yves CHIRON, *La vie de Maurras*, Godefroy de Bouillon: París, 1999 [1991], p. 215.

même les légaux». ¹¹³⁵ Un informe policial coetani ressalta com la lliga va ser constituïda «surtout en vue des élections législatives prochaines». ¹¹³⁶ La naturalitat de la premissa no deixa de tenir un cert regust irònic si es tenen en compte les trifulgues posteriors que se'n derivarien quatre anys més. La realitat era, però, que no hi havia una contradicció flagrant en ser una formació contrarevolucionària i en concórrer les eleccions. De fet, en *D'un siècle à l'autre*, Valois va limitar-se a evocar l'esperit general de la lliga durant els primers anys de formació. Part de l'èxit dels *ligueurs* a principis de segle es troba en no desestimar cap oportunitat per fer-se notar i en compaginar la violència i la retòrica. No s'ha de perdre de vista que dos anys després, Maurras i Dutrait-Crozon meditarien sobre «“comment” le coup *devra* se produire». ¹¹³⁷ D'aquesta forma, seria un error examinar el tarannà de la formació a principis de segle amb una mirada que jutgés els esdeveniments des de la problemàtica que esclatà el 1925.

Prova d'això és que Henri Vaugeois va fer una lectura particular d'uns resultats que havien quasi bé esborrat de l'arena parlamentària l'extrema-dreta nacionalista. Amb sorna, va reblar que la victòria aclaparadora dels partits d'esquerra permetria «tout au moins pour quelques mois, dans une période de silence, de calme», reconèixer «la profondeur et la nature exacte de l'illusion dont ils ont été victimes». El director de la revista esperava que la legislatura fes obrir als ulls a tots els antisemites, exboulangistes, nacionalistes i conservadors catòlics que s'havien deixat enganyar pel *ralliement*. Amb tot, els mals resultats s'han de relativitzar. Després de l'ensulsiada electoral, la lliga va donar prioritats a altres vies d'expansió. La formació va decidir-se per «tuer, brûler, mettre en cendre, par tous les moyens, par toutes les forces de la discussion critique, de l'ironie ou de la colère, les mauvaises broussailles toujours stériles, et aujourd'hui pourries sur pied, du demi-républicanisme, et de tous ces hypocrites *essais loyaux*» que havien infectat els cervells dels francesos des de 1873. ¹¹³⁸ L'AF, amb Barrès com a candidat, s'havia centrat en «comprendre toute l'étendue des charges des humbles, des plaintes des ouvriers, des vexations sans nombre que, par exemple, reprochent au fisc les

¹¹³⁵ Ch[arles]. M[AURRAS]., “La Politique. Le gonfalonnier de la République”, *L'Action française*, 27 de març de 1908, p. 1.

¹¹³⁶ Informe del comissari de policia M. Soullière, “Au sujet de la ligue d'Action française”, 3 de febrer de 1905, dins de BA/1341, en APP.

¹¹³⁷ Charles MAURRAS i Henri DUTRAIT-CROZON, “Si le coup de force est possible. I”, *L'Action française bi-mensuelle*, n° 206, 15 de gener de 1908, 131-160, p. 133.

¹¹³⁸ Henri VAUGEOIS, “Notes politiques. Après les élections!...”, *L'Action française bi-mensuelle*, n° 166, 15 de maig de 1906, 247-253, pp. 248 i 249.

petits commerçants toujours exploités et jamais défendus». ¹¹³⁹ Però escrutats els vots, s'havia demostrat que ni Barrès mantenia el magnetisme dels temps boulangistes ni que podia atreure's un seguici a través d'un planteig electoralista.

Com qualsevol formació que volgués presentar-se com una alternativa vàlida, l'AF anhelava esdevenir un partit de masses. Des de 1902, Maurras va percebre que «l'idée démocratique perd sa popularité» a les bases del moviment obrer. ¹¹⁴⁰ La impressió del provençal no anava gens desencaminada, ja que se sostenia en el progressiu desencís de molts obreristes a la política parlamentària. A finals de 1901, George Sorel, a qui el curs dels esdeveniments el portaven cada vegada més a repudiar la instrumentalització que es feia de la lluita antimilitarista i anticlerical per treure rèdits, va preguntar-se, tal i com ho havia fet Engels en 1848, si el socialisme estava destinat a esdevenir un «antisémitisme à grandes phrases» per culpa d'anar «à la remorque de demagogues qui lui promettent de faire passer une partie de la richesse des *gras aux maigres*». ¹¹⁴¹ Els seus temors no anaven gaire errats. Un lustre després, Robert Louzon va publicar a *Le Mouvement socialiste*, revista hereva de *La Revue socialista* de Malon, un article amb una alta càrrega antisemítica. El rebrot de l'antisemitisme populista va llegir-se des de l'AF com que «le pacte infame de 1898 était déchiré». ¹¹⁴² Reivindicant el pensament drumontia, Louzon declarava que «nous n'avons pas plus foi dans les protestations en faveur du Droit et de la Justice du juif que dans la vertu du curé» i afirmava amb rotunditat que «la classe ouvrière, elle, ne doit rien avoir à faire en une semblable galère; si elle veut rester elle-même, si elle veut garder son indépendance, ses qualités propres qui seules lui permettront de construire un monde nouveau, il lui est imposé de n'être juive ni jésuite». ¹¹⁴³

Les posicions cada cop més violentes dels sindicalistes revolucionaris i anarcosindicalistes contra el millerandisme i el socialisme ministerial que s'expressaven en *Le Mouvement socialiste* van portar a un ull sagaç com Jacques Bainville a concloure que «à l'extrême gauche socialiste, il est des théoriciens qui n'hésitent pas à proscrire, eux aussi, de leur langage le mot démocratie, après avoir critiqué el fait démocratique».

¹¹³⁹ Henri de NOUSSANNE, "Maurice Barrès dans le combat social", *L'Écho de Paris*, 26 d'abril de 1906, p. 1.

¹¹⁴⁰ Charles MAURRAS, "Le dossier d'une discussion. Le mot «démocratie»", *L'Action française bimensuelle*, n° 72, 15 de juny de 1902, 1010-1041, p. 1023.

¹¹⁴¹ Georges SOREL, "Introduction" (desembre de 1901), a Gatti, Gerolamo, *Le socialisme et l'agriculteur*, V. Giard et E. Brière: París, 1901, 7-38, p. 29.

¹¹⁴² Georges VALOIS, "Réponse d'Émile Janvion. Secrétaire du Syndicat des employés municipaux" (*Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 3, n° 14, 10 de novembre de 1908, 125-155), *La Monarchie... op. cit.*, 334-360, p. 342.

¹¹⁴³ Robert LOUZON, "La faillite du Dreyfusisme ou le triomphe du Parti juif", *Le Mouvement socialiste*, n° 176, juliol de 1906, 193-199, pp. 198-199.

Una posició, reblava, que era «utile à notre point de vue».¹¹⁴⁴ Atreure els proletaris desencisats, però, no constituïa en si mateix cap novetat tàctica. El boulangisme havia estat la primera experiència, rudimentària però significativa, d'un populisme sincrètic entre forces reaccionàries i revolucionàries el 1882. Barrès havia escrit alguns articles sobre la necessitat de potenciar l'obrerisme nacional a fi de treure rèdits de la delicada situació socioeconòmica,¹¹⁴⁵ o sobre la necessitat que el socialisme esdevingués una força nacional.¹¹⁴⁶ Com a antic col·laborador a *La Cocarde*, Maurras coneixia bé els plantejaments populistes. Precisament, es reclamava continuador d'un «socialisme éternel»¹¹⁴⁷ d'arrelament nacional enemic dels internacionalismes cosmopolites que, sota el pretext de fraternitzar, deixaven sense oportunitats els conciutadans. La reivindicació d'un socialisme nacional va portar Louis Dimier a catalogar el nacionalisme integral com un «nouvelle boulangisme».¹¹⁴⁸ Emperò, el que distingia la contrarevolució de qualsevol moviment populista anterior era l'envergadura de l'objectiu. Mentre els boulangistes pretenien transformar el règim gràcies a diversos sectors descontents coalitzats, l'AF aspirava a extirpar i reemplaçar els pilars d'un sistema que havia donat forma al règim republicà.

Tal i com havia predit Vaugois, la situació el 1906 semblava favorable a les aspiracions reialistes. El que l'AF va observar amb tant de delit era l'esquinçament de l'entesa obrera amb els republicans a favor de Dreyfus en el marc revisionista. El que es coneix com a revisionisme, i que va emergir arran del *Bernstein debate* en el partit socialdemòcrata alemany el 1896, amagava una qüestió de fons que anava més enllà de les simplificacions entre uns suposats defensors de l'ortodòxia i uns heterodoxos revisionistes.¹¹⁴⁹ Si els aires finiseculars van conduir al sorgiment de la contrarevolució dins del camp nacionalista antiliberal i antiparlamentari desassossegat amb la modernització i asfixiat per la idea de decadència, en el món marxista va provocar una

¹¹⁴⁴ Jacques BAINVILLE, “Antidémocrates d'extrême gauche”, *L'Action française bi-mensuelle*, n° 74, 15 de juliol de 1902, 121-128, p. 121.

¹¹⁴⁵ Maurice BARRÈS, “Réflexions. Les employeurs d'étrangers”, *La Cocarde*, 20 de novembre de 1894, p. 1.

¹¹⁴⁶ «Le socialisme pour être l'expression satisfaisante de notre époque devra s'informer des nationalités provinciales aussi bien que des nationalités principales». En Maurcie BARRÈS, “Réflexions. Fédération non uniformiste dans le socialisme”, *La Cocarde*, 28 d'octubre de 1894, p. 1.

¹¹⁴⁷ «Hostile à tout étatisme», aquest socialisme etern era un «instinct social». En Charles MAURRAS, “Notes de critique. Politique mortelle et Société renaissante”, *La Gazette de France*, 21 de desembre de 1905, 1-2, p. 2.

¹¹⁴⁸ Louis DIMIER, *Vingt ans... op. cit.*, p. 8.

¹¹⁴⁹ Per una aproximació transnacional, veure: Bo GUSTAFSSON, *Marxismo y revisionismo: la crítica bersteiniana del marxismo y sus premisas histórico-ideológicas*, Grijalbo: Barcelona, 1975 [1969].

introspecció de la doctrina. El que es dirimia era quina havia de ser l'actuació del moviment obrer davant d'unes sinèrgies -intervenció estatal, mutacions dins del liberalisme per encarrilar les masses, aliances obreres dins d'un règim burgès- que Marx no havia contemplat ni predit en *El Capital*. Davant de la falta de pistes, es va procedir des de diverses ideologies a qüestionar el rigor científic de l'obra marxiana, especialment les premisses que articulaven el materialisme històric, però amb un argumentari acadèmic. Eugen Böhm van Bawerk, un economista liberal de la Universitat de Viena, va rebatre el plantejament dialèctic amb què es concebia la teoria del valor a través de l'expropiació del treball obrer.¹¹⁵⁰ El filòsof Benedetto Croce va afirmar que «la concezione del Marx è sostanzialmente erronea»¹¹⁵¹ perquè no havia aconseguit explicar quina era la diferència entre plusvàlua i profit quan es parlava de capital variable i invariable.¹¹⁵² Des de la sociologia, Vilfredo Pareto, enemic reeixit del sufragi universal i de tot el procés de democratització, va concloure que «tous ces termes: plus-value, sur-travail, degré d'exploitation du travail, sont calculés, on le voit, pour jeter le blâme, par association d'idées, sur le “capitaliste”».¹¹⁵³ Davant de l'envestida, el socialista Arturo Labriola va ser contundent: «si le capitalisme ne génère pas le progrès ininterrompu du mal, à quel principe attribuer la justification de l'œuvre de dissolution et de reconstruction méditée par le socialisme?».¹¹⁵⁴

A França, el sacseig revisionista va esclatar en la conjuntura en què l'aliança obrera i republicana es posava en entredit. L'entesa, que reposava en la premissa que «la République est la formule politique du socialisme, comme le socialisme est l'expression économique et sociale de la République»,¹¹⁵⁵ va fer esllanguir les aspiracions de canvi transformador sota una política ministerial de reformes a curt termini que anaven en la direcció d'acomodar l'obrerisme dins dels canals institucionals. En el congrés sindical de Bourges el 1904, va perfilar-se una alternativa obrera en desacord amb la inferència

¹¹⁵⁰ Eugen BÖHM VON BAWERK, *Karl Marx and the close of his system: A criticism*, T. Fisher Unwin: Londres, 1898 [1896], p. 37.

¹¹⁵¹ Benedetto CROCE, “Recenti interpretazioni della teoria marxistica del valore e polemiche intorno ad esse” (*Riforma sociale*, vol. 6, n° 5, maig de 1899), dins de *Materialismo storico ed economia marxista*, Bari-Laterza e figli: Roma, 1921 [1900], 131-148, p. 133.

¹¹⁵² Benedetto CROCE, “Una obiezione allà legge marxistica della caduta del saggio di profitto” (*Atti della Pontaniana*, vol. 29, 1 de maig de 1899), dins de *Materialismo... op. cit.*, 149-161, p. 160.

¹¹⁵³ Vilfredo PARETO, *Les systèmes socialistes: cours professé à l'université de Lausanne*, vol. I (2 vols.), V. Giard i E. Brière, 1902-1903, p. 335.

¹¹⁵⁴ Arturo LABRIOLA, “Syndicalisme et réformisme”, *Le Mouvement socialiste*, n° 168-169, 15 de desembre de 1905, 393-415, p. 397.

¹¹⁵⁵ Alexandre MILLERAND, “Discours prononcé dans le XIIe arrondissement le 3 décembre 1902”, en *Socialisme réformiste français*, Société Nouvelle de Librairie et Édition: Paris, 1903, 54-60, p. 56.

política quan va adoptar-se la proposició que la base va plantejar sense que els dirigents sindicals en tinguessin constància.¹¹⁵⁶ L'argument era senzill. Com va declarar Hubert Lagardelle a Robert Michels, calia «svelare l'illusione parlamentarista, ridurre a un secondo piano, se volete, l'azione parlamentare, che non è affatto, all'atto pratico», perquè «la lotta di classe non può essere condotta lì. La coscienza rivoluzionaria non può svilupparsi lì».¹¹⁵⁷ Enfront del sindicalisme revolucionari, el socialisme parlamentari també va organitzar-se. A Globe l'abril de 1905, va fundar-se la *Section Française de l'Internationale Ouvrière* (SFIO), en què les tendències parlamentàries de Jaurès hi tingueren molt de pes.¹¹⁵⁸ És enmig d'aquesta bifurcació on s'incardina la trajectòria de Georges Sorel, la qual culminà amb la publicació de *Réflexions sur la violence* el 1906. El plantejament que Sorel va condensar en l'obra va ser la senyal inequívoca que advertí els *ligueurs* que les impressions que havien copsat el 1902 s'estaven complint. Els realistes trobaren en l'enginyer de formació i socialista autodidacta el filó a través del qual captar en el moviment obrer decebut. Encara que no va ser l'únic a l'hora de voler acostar el sorelisme al nacionalisme integral, Valois va ser qui desenvolupà l'aproximació més reeixida gràcies a una lectura precisa i acurada de la intencionalitat de Sorel. La capacitat de comprensió del nouvingut s'explica perquè ambdós compartiren unes experiències biogràfiques quasi idèntiques entre 1897 i 1906: tots dos coincidiren com a redactors en *L'Humanité Nouvelle* i es trobaren en la mateixa trinxera *dreyfusarde*. L'esdevenir de l'afer els va dur a allunyar-se de la causa i a mostrar-se escèptics amb les actituds d'alguns dels dirigents obrers a partir de 1898 i acabaren fastiguejats per la política i s'aproparen a posicions sindicalistes. A causa d'aquests paral·lelismes, resulta important comprendre la trajectòria de Sorel a fi de situar millor tant el pas de Gressent a Valois com la importància que va tenir dins de l'AF a l'hora de modelar la contrarevolució.

En poc més de cinc anys, Sorel va passar de la més fidel ortodòxia de la «science exacte, absolue, des relations économiques»¹¹⁵⁹ a promoure «une guerre de sécession» amb «*déclassés de l'intelligence*» i amb «tous ceux qui ont besoin de l'alibi de la

¹¹⁵⁶ Hubert LAGARDELLE, "Le Congrès de Bourges et le socialisme ouvrier", n° 142, *Le Mouvement socialiste*, 1 de novembre de 1904, 29-32, pp. 29-30.

¹¹⁵⁷ Carta d'Hubert Lagardelle a Robert Michels (23 d'octubre de 1904), en Volpe, Giorgio (ed.), *Carteggio fra Roberto Michels e i sindacalisti rivoluzionari*, Federico II University Press: Verona, 2018, 224-225, p. 224.

¹¹⁵⁸ Francis de PRESSENSE, "L'Unité socialiste", *L'Humanité*, 25 d'abril de 1905, p. 1.

¹¹⁵⁹ Georges SOREL, "L'Ancienne et la Nouvelle Métaphysique" (*L'Ere nouvelle*, 1894), *D'Aristote à Marx. (L'Ancienne et la Nouvelle Métaphysique)*, prefaci de Berth, Édouard, Marcel Rivière: París, 1935, 93-106, p. 96.

lâcheté».¹¹⁶⁰ Amb el procés de refutació, de neteja i de depuració, pretenia alliberar el pensament de Marx dels «préjugés répandus» a què l'havien sotmès altres socialistes.¹¹⁶¹ La revisió, però, s'ha de comprendre com una heterodòxia més dins del marasme de replantejaments en què les cosmovisions sobre la revolució estaven farcides de barreres imaginàries i personals.¹¹⁶² Com Croce o Pareto, compartia la diagnosi sobre la ineficàcia de les teories econòmiques a l'hora de proporcionar una resposta vàlida per haver estat cimentades sobre creences errònies. El desdeny per la teoria de la plusvàlua, principi «qui n'a plus d'utilité scientifiques et qui engendre beaucoup de malentendus»,¹¹⁶³ reposava en la voluntat d'actualitzar el marxisme pel fet que «nous savons aujourd'hui que les choses ne se passant point aussi simplement que Marx le supposait en 1847».¹¹⁶⁴ El determinisme econòmic li semblava «une de ces bêtises qui ont rendu si ridicules les vulgarisateurs du matérialisme vulgaire», una «*voie mystérieuse de l'évolution*» sobre la qual Marx mai havia parlat.¹¹⁶⁵ En alliberar la sort del moviment obrer dels fluxos economicosocials en què els divulgadors l'havien empresonat, Sorel anava més enllà de dotar la classe obrera d'autonomia: desmuntava el principi rector del materialisme històric, el de l'enfrontament entre dos pols socials dicotòmics. Segons el socialista francès, el moviment obrer disposava d'una llibertat absoluta, era sobirà de si mateix, mentre que el capitalisme estava evocat a una fatalitat igual d'absoluta.¹¹⁶⁶ Això provocava que l'antagonisme entre classes no es produís per inèrcia econòmica, cosa que duia a la conclusió que «la théorie marxiste de classes constitue une *abstraction*». Les classes mitges, les famoses *couches nouvelles*, escapaven a qualsevol exercici de categorització.¹¹⁶⁷

En afirmar que la guerra social no estava garantida per les sinèrgies econòmiques, el col·laborador de *Le Mouvement Socialiste* emplaçava la doctrina marxista fora de

¹¹⁶⁰ Antonio LABRIOLA, “Préface à l'édition française” (31 de desembre de 1898, Roma), *Socialisme et philosophie*, V. Giard et E. Brière: París, 1899, I-V, p. IV.

¹¹⁶¹ Georges SOREL, “Préface”, en *Essais sur... op. cit.*, p. 3.

¹¹⁶² Alguns estudiosos han subratllat la lectura interessada de Sorel i el seu desconeixement més absolut de part de l'obra de Marx. Veure: Maximilien RUBEL, “Georges Sorel et l'achèvement de l'œuvre de Karl Marx”, *Cahiers Georges Sorel*, n° 1, 1983, 9-36, pp. 27-28.

¹¹⁶³ Georges SOREL, “Les polémiques pour l'interprétation du marxisme: Bernstein et Kaustky” (*Revue française de sociologie*, 1900), en *La décomposition du marxisme et autres essais*, Paquot, Thierry (ed.), Presses Universitaires de France: París, 1982, 141-183, p. 151.

¹¹⁶⁴ Georges SOREL, “Idées socialistes et faits économiques au XIXe siècle (suite)”, *La Revue socialiste*, n° 208, abril de 1902, 385-410, p. 401.

¹¹⁶⁵ Georges SOREL, “Préface”, en *Essais sur... op. cit.*, pp. 7 i 8.

¹¹⁶⁶ Georges SOREL, “Idées socialistes et faits économiques au XIXe siècle (suite et fin)”, *La Revue socialiste*, n° 209, maig de 1902, 519-544, p. 519.

¹¹⁶⁷ Georges SOREL, “Préface” de Colajanni, Napoleon, *Le socialisme*, V. Giard et E. Brière: París, 1900, I-XXI, p. VIII.

qualsevol concepció materialista de la història. El marxisme tal i com el concebia era una doctrina que explicava però alhora respectava «ce mystère fondamental qu'une science frivole prétend écarter».¹¹⁶⁸ D'aquesta forma, la revisió soreliana ressaltava que «les appréciations morales abondant dans *Le Capital*».¹¹⁶⁹ Des de la perspectiva de Sorel, la dinàmica històrica apareixia emmarcada i delimitada per la moral. Els mecanicismes teleològics i les afirmacions sociològiques havien soterrat el «caractère éthique de la lutte de classes». Segons la lectura tan singular que feia de Marx, el que permetia «le caractère du plein développement d'une classe» era «l'union des intelligences et des cœurs» en la pugna contra el dret.¹¹⁷⁰ Precisament, malgrat rebutjar «la conscience morale élémentaire et le sens moral primitif», és a dir, «toutes les constructions imaginées par les gens qui expliquent les phénomènes par des mots», no considerava que el socialisme fos amoral.¹¹⁷¹ Ans el contrari: «le socialisme est une question morale, en ce sens qu'il apporte au monde une nouvelle manière de juger les actes humaines». El que convertia la revolució social en el pitjor dels malsons per la burgesia no era la dimensió de «catastrophe matérielle», sinó el fet de representar una «catastrophe morale».¹¹⁷² En substituir els factors econòmics per factors emocionals i psicològics, Sorel pensava retornar al pensament fidel del seu mestre, ja que considerava que si es llegia la seva obra literalment, «ce *texte apocalyptique* n'offre qu'un intérêt très médiocre». Calia interpretar-los «comme une vue de l'esprit, comme une image construite en vue de la formation des consciences».¹¹⁷³ És aquí on rau la gran aportació del revisionisme sorelià: la introducció de factors explicatius antimaterials dins d'una cultura política que s'havia forjat a l'escalf del progrés i s'havia abillat d'una aura de científicitat.

Tot aquest replantejament teòric tenia una correlació directa amb el que havia viscut. A diferència de la desviació parlamentària de Millerand o Jaurès, el revisionisme sorelià tingué una orientació sindical. El que pretenia era «esquisser une doctrine du mouvement ouvrier qui s'adaptât exactement à cette forme de lutte ouvrière» que requeria de l'acció directa.¹¹⁷⁴ Resulta curiós que algú amb una experiència pràcticament nul·la en el món

¹¹⁶⁸ Georges SOREL, "Avant-propos" (gener de 1908), de *Les illusions du progrès*, Marcel Rivière et Cie.: París, 1911 [1908], 1-12, p. 2.

¹¹⁶⁹ Georges SOREL, "Préface", en *Essais sur... op. cit.*, p. 16.

¹¹⁷⁰ Georges SOREL, "L'Éthique du socialisme", *Revue de métaphysique et de morale*, t. VIII, març de 1899, 280-301, pp. 286 i 288.

¹¹⁷¹ Georges SOREL, "Superstition socialiste?", *Le Devenir social*, nº 8, novembre de 1895, 729-764, p. 757.

¹¹⁷² Georges SOREL, "Préface" a Merlino, Saverio, *Formes et essence du socialisme*, V. Giard et E. Brière: París, 1898, I-XLV, p. XLII.

¹¹⁷³ Georges SOREL, "Préface", *Le socialisme... op. cit.*, p. XII.

¹¹⁷⁴ Georges SOREL, "Mes raisons...", en *Matériaux... op. cit.*, p. 285.

sindical es convertís en el cap visible d'una *nouvelle école* socialista sindicalista contra la participació democràtica. En aquest aspecte, les conclusions que va extreure del desenvolupament de l'afer són idèntiques a les reflexions de Gressent: el motor dinamitzador que requeria l'obrerisme no podia trobar-se en el partit, una estructura viciada per les dinàmiques perverses del parlament i feble davant de la demagògia de xarlatans que havien fet entrar «un mouvement ouvrier dans une démocratie».¹¹⁷⁵ La malfiança cap a qualsevol pacte polític i la creença en l'autonomia del moviment obrer el van portar a centrar-se en l'única organització genuïna de la classe treballadora. Si «le socialisme est donc l'organisation de la révolte», aleshores «le syndicat à tendances révolutionnaires est ce qu'il y a de plus spécifiquement socialiste».¹¹⁷⁶ L'entusiasme que mostrava en la capacitat del sindicat de convertir-se en l'únic bastió obrer que podia resistir els embats de franc-maçons, plutòcrates i jueus,¹¹⁷⁷ era el mateix que havia tingut el treballador d'Armand Colin a l'hora d'organitzar un sindicat del sector de l'edició. La història els demostraria -Gressent ho comprovà immediatament- que l'organització sindical no era impermeable a les manipulacions.

Arran de les vivències i de la tradició marxista, la concepció sindical de Sorel diferia de la que havien desenvolupat els anarquistes entre 1895 i 1900. Mentre que el corrent majoritari de la CGT l'entenia com un mecanisme per conquerir l'autonomia de la classe obrera en l'organització del treball,¹¹⁷⁸ el sindicalista revisionista el concebia com un espai on desenvolupar la moral.¹¹⁷⁹ Des de la seva perspectiva antimaterialista, el sindicalisme «n'est peut-être pas la méthode la plus appropriée pour obtenir des avantages matériels immédiats», però sí que era, en la seva concepció redemptora dels valors morals, l'instrument per «sauver le monde de la barbarie».¹¹⁸⁰ Convençut que l'única manera que tenia el proletariat per estar actiu era a través de la mobilització emocional, va construir una teoria mitico-poètica a través de la qual atiar i canalitzar l'acció revolucionària. Ho legitimava amb l'argument que «il est probable que déjà Marx n'avait présenté la conception catastrophique que comme un mythe».¹¹⁸¹ Els mites socials tal i

¹¹⁷⁵ George SOREL, "Préface", *Le socialisme... op. cit.*, p. IV.

¹¹⁷⁶ Georges SOREL, "Idées socialistes...", *art. cit.*, p. 401.

¹¹⁷⁷ George SOREL, *L'Avenir socialiste des syndicats*, (publicat a *L'Humanité Nouvelle* el març-abril de 1898), Librairie G. Jacques: París, 1901, pp. 102-105.

¹¹⁷⁸ Victor GRIFFUELHES, *L'Action syndicaliste*, Marcel Rivière: París, 1908, pp. 14-16.

¹¹⁷⁹ «On parle beaucoup d'organiser le prolétariat mais organiser ne consiste point à placer des automates sur des boîtes. L'organisation est le passage de l'ordre mécanique, aveugle, commandé de l'extérieur, à la différenciation organique, intelligente et pleinement acceptée; en un mot, c'est un développement moral». En Georges SOREL, *L'Avenir socialiste... op. cit.*, p. 36.

¹¹⁸⁰ Georges SOREL, *Réflexions sur la violence*, Librairie "Pages Libres": París, 1908, p. 57.

¹¹⁸¹ Georges SOREL, *Introduction à l'économie moderne*, Marcel Rivière: París, 1922 [1903], p. 396.

com els concebia eren «ensembles d'images capables d'évoquer *en bloc et par la seule intuition*, avant toute analyse réfléchie, la masse des sentiments qui correspondent aux diverses manifestations de la guerre engagée par le socialisme contra la société moderne». ¹¹⁸² Si la força dels ideals havia estat el detonant que el va dur a mobilitzar-se a favor d'Alfred Dreyfus, ara, entre 1903 i 1904, un mateix torrent passional el duia a allunyar-se'n. D'aquesta forma, poc importava si els vectors que empenyien a l'acció eren falses o no es corresponien amb els fets socials. L'ur virtut radicava en ser construccions «nécessités par l'action révolutionnaire moderne», ¹¹⁸³ les quals «il ne faut pas chercher à analyser», sinó «prendre en bloc comme des forces historiques». ¹¹⁸⁴

L'agitació sindical de 1906 li havia confirmat que «au lieu d'atténuer les oppositions», els mitjans d'expressió que empleava «accusent toute la valeur des forces mises en jeu». ¹¹⁸⁵ En aquest sentit, Sorel va comprendre que el més gran dels mites era la vaga general. «Solidement établi dans les cerveaux», es convertia en una força motriu que transcendia qualsevol escrutini racional perquè passava a formar part de «les conviction religieuses». ¹¹⁸⁶ El mites com els de la vaga fornien al proletariat l'antagonisme de classe que el sistema capitalista no garantia, alhora que el convertien en el vector de la regeneració moral. Tal i com va reblar, la violència proletària exercida des dels sindicats no només «peut assurer la révolution future, mais encore elle semble être le seul moyen dont disposent les nations européennes, abroutis par l'humanisme, pour retrouver leur ancienne énergie». ¹¹⁸⁷ Aquest element antimaterial que rebutjava les premisses econòmiques i insidia en la perversitat de la política va cridar l'atenció a l'AF. Sorel apel·lava a esfondrar un món decadent que havia quedat atrapat en la matèria, malalt de sociologia, dels dogmes dels doctors de la Sorbona. S'establiren uns connexions intel·lectuals que Valois va saber captar perquè, en gran mesura, tant ell com el veterà enginyer havien seguit camins paral·lels que havien culminat en un desencís, un estat d'ànim des del qual, van capir unes conclusions similars que els va dur a allunyar-se de les perspectives que havien mantingut i apartar-se de les amistats, sense que això afectés llur cosmovisió.

¹¹⁸² Georges SOREL, *Réflexions... op. cit.*, p. 89.

¹¹⁸³ Georges SOREL, *Introduction... op. cit.*, p. 396.

¹¹⁸⁴ Georges SOREL, "Introduction. Lettre à Daniel Halévy" (15 de juliol de 1907), XVII-XLIII, en *Réflexions... op. cit.* p. XXVI.

¹¹⁸⁵ Georges SOREL, *Réflexions... op. cit.*, p. 89.

¹¹⁸⁶ Georges SOREL, "Introduction...", en *Réflexions... op. cit.* p. XXXVII.

¹¹⁸⁷ Georges SOREL, *Réflexions... op. cit.*, p. 49.

La concurrència de Valois: les aproximacions obreristes dins de la lliga (1904-1907)

El que interessava als reialistes del procés de revisió no eren les qüestions doctrinals que preocupaven els marxistes, sinó el caràcter antiliberal de les diatribes contra el règim, l'esperit antidemocràtic dels postulats revolucionaris i els motius antisemites. El seu objectiu era atiar les diferències entra uns obrers antidemocràtics i el sector que catalogaven amb sorna tot fent èmfasi en l'origen alemany del terme- com a «social-démokrat», és a dir, els socialistes com Guesde i Jaurès, «subordonnés à l'idée religieuse et philosophique de la démocratie».¹¹⁸⁸ Un diari legitimista com *Le Soleil* s'alegrava de «l'élection d'hommes comme Biétry qui représente la liberté du travail contre les antipatriotes».¹¹⁸⁹ Per aquesta raó, la lliga va seguir amb atenció el transcurs de l'onada de protestes socials que van ocupar els dos anys següents. A redós de la insurrecció dels viticultors que va esclatar l'estiu de 1907 a causa d'una sobreproducció i que va conduir el govern a enviar l'exèrcit per apaivagar els ànims, Maurras va recuperar un article publicat el 1903 en què havia denunciat els abusos administratius i la mala venda dels productes vitícoles del seu Midi natal per posar el dit a la llaga i ressaltar la ineficàcia de l'administració jacobina.¹¹⁹⁰ En aquest aspecte, les raons polítiques que el de Martigues descriu com a detonants de la revolta no estaven desencaminades de la realitat frontera.¹¹⁹¹ L'esclat popular, les grans mobilitzacions que van acabar amb l'exèrcit disparant contra els manifestants, havien fet somniar l'extrema-dreta que «la République est donc virtuellement abolie, déposée, dans cinq départements du joyeux Midi».¹¹⁹²

Amb la idea de beneficiar-se del descontentament obrer cap a la política republicana, la lliga va treballar per presentar el règim monàrquic com la forma de govern idònia per a la pau social. Un exemple clarificador es troba en el festeig del dia de Sant Felip l'any

¹¹⁸⁸ Charles MAURRAS, “Sur le nom de socialiste”, *L'Action française bi-mensuelle*, n° 34, 15 de novembre de 1900, 859-867, p. 863.

¹¹⁸⁹ Liber, “L'expérience continue”, *Le Soleil*, 21 de maig de 1906, p. 1.

¹¹⁹⁰ Charles MAURRAS, “Le Midi esclave” (*La Gazette de France*, 19, 22 i 24 de desembre de 1903), *L'Action française bi-mensuelle*, n° 193, 1 de juliol de 1907, 31-72.

¹¹⁹¹ La demanda dels viticultors d'una llei que perseguís el frau i el tràfic il·legal venia de lluny. El 1905, advertien que «la fraude» augmentava «artificiellement une production déjà trop suffisante pour les besoins de la consommation». En Ed. L., “Production de vins en 1904”, *La Vigne française*, març de 1903, número especial, 1-2, p. 2. Durant la crisi, el reclam va ser transversal. Els socialistes demanaven al govern «les mesures destinées à prévenir la fraude». En Jean JAURÈS, “Opinions. Où va le Midi?”, *La Dépêche*, 14 de juny de 1907, p. 5. Alhora, els monàrquics bramaven que «les protecteurs de la fraude» eren «les auteurs directs et responsables de tous les maux dont souffre le Midi». En André DESPÉRAMONS, “La dernière étape”, *Le Roussillon*, 8 de juny de 1907, p. 1. El frau, però, havia estat un dels factors de la crisi junt amb la competència de la sidra, les importacions i la sobreproducció. Veure: Jean SAGNES, “Le mouvement de 1907 en Languedoc-Roussillon: de la révolte viticole à la révolte régionale”, *Le Mouvement social*, n° 104, 1978, 3-30, p. 7.

¹¹⁹² Francis MARATUECH, “Chronique. Une régence populaire”, *Le Roussillon*, 12 de juny de 1907, p. 1.

1907, l'equivalent a la Festa del Treball que els treballadors celebraven el primer de maig. En aprofitar la coincidència en el calendari, Daudet va referir-se al «roi moderne» com «le roi du travail et de la nation». En una època en què «la charte surannée et arbitraire des droits de l'homme pâlit et s'efface devant la charte des droits du travailleur», els francesos requerien «un chef qui ne soit pas un capitaine de fortune, qui n'ait contre lui aucun préjugé d'exploitant à l'exploité, de maître à esclave, de mercenaire à salarié».¹¹⁹³ Vaugeois, qui tampoc demostrava una sagacitat particular en la problemàtica entre Capital i Treball més enllà de les fòbies que podien despertar-li a parts iguals els revolucionaris i els especuladors, lloava la monarquia la possibilitat que «toutes les classes du Peuple français» estiguessin protegides per «une main sûre et de haut».¹¹⁹⁴ A partir d'aleshores, la lliga va integrar en el discurs el tòpic del monarca com «le fossoyeur des odieux politiciens et comme la revanche des métiers».¹¹⁹⁵

Tota aquesta retòrica interessada va alimentar-se d'algunes veus dins de la lliga que havien començat a rumiar quins podien ser els punts d'unió entre el reialisme i els desafectes. Al costat de la proposta obrerista que va presentar Georges Valois el 1907, la lliga contemplava diverses aproximacions al moviment obrer. La primera incursió que va dur a terme la direcció reialista va tenir lloc el 1905, quan va apropar-se al moviment sindicalista dels *jaunes* dirigit per Pierre Biétry.¹¹⁹⁶ L'origen del sindicalisme groc es remuntava a la iniciativa de Paul Lanoir, un obrer del ferrocarril exboulangista que havia estat purgat del sindicat per mantenir posicions massa tènues i moderades.¹¹⁹⁷ Com a reacció al sindicalisme que pregonava l'acció directa, va fundar una «Bourse indépendante» i uns «syndicats exclusivement professionnels, constitués en dehors de tout esprit politique ou confessionnel» i enemic dels «professionnels de la gréviculture».¹¹⁹⁸ L'adjectiu de groc, doncs, tenia una connotació antirevolucionària per contrast a la tonalitat roja.¹¹⁹⁹ Era un moviment que defensava que «le Capital-Travail et

¹¹⁹³ Léon DAUDET, “Discours de M. Léon Daudet. Le Roi du Travail”, *L'Action française bi-mensuelle*, n° 190, 15 de maig de 1907, 265-280, pp. 275 i 273 respectivament.

¹¹⁹⁴ Henri VAUGEOIS, “La politique. Le roi du travail”, *L'Action française*, 2 de maig de 1909, p. 1.

¹¹⁹⁵ Léon DAUDET, *Ceux qui montent. Roman contemporain*, Fayard: París, 1912, p. 257.

¹¹⁹⁶ La bibliografia sobre el moviment és força àmplia. Sense ser exhaustius, els estudis més representatius són: George L. MOSSE, “The French Right and the Working Classes: *Les Jaunes*”, *Journal of Contemporary History*, vol. 7, n° 3-4, 1972, 185-208; Edward J. ARNOLD, *The developing... op. cit.*, pp. 43-59; Christophe MAILLARD, *Un syndicalisme impossible? L'aventure oubliée des Jaunes*, Vendémiaire: París, 2016.

¹¹⁹⁷ Lanoir va acusar de corrupció al seu company boulangista. En “M. de Belleval conpue par ses électeurs”, *Le XIXe Siècle*, 3 de febrer de 1891, p. 2.

¹¹⁹⁸ Tal i com reproduceix Émile BERR, “Revue des journaux. Une scission”, *Le Figaro*, 30 de setembre de 1901, 2-3, p. 2.

¹¹⁹⁹ Maurice TOURNIER, “Les jaunes: un mot-fantasma à la fin du 19e siècle”, *Mots*, n° 8, 1984, 125-146.

le Capital-Argent sont les deux facteurs indispensables à la vie sociale. L'un complète l'autre; les deux se font vivre mutuellement».¹²⁰⁰ Com es pot esperar, aquesta concepció obrerista del sindicalisme era animada per burgesos i polítics tant conservadors com nacionalistes.¹²⁰¹ De fet, al llarg de tota la seva trajectòria, Biétry va gaudir del suport de l'empresari de Gaston Japy.¹²⁰² Amb tot, quan l'AF s'interessa pel relleu sindicalista, ja feia anys que aquest havia trencat amb Lanoir.¹²⁰³ Paradoxalment, Biétry va sortir reforçat de la disputa i va aconseguir «le supplanter dans son autorité auprès des patrons et à canaliser une partie des libéralités dont il bénéficiait naguère» el novembre de 1902.¹²⁰⁴ Poc a poc, va fer-se amb un ascendent molt important malgrat els nombrosos fracassos entre 1902 i 1903.¹²⁰⁵

En sintonia amb els nacionalistes integrals, els grocs pretenien una «Renaissance nationale», «la résurrection des grandes corporations d'autrefois dans une France grandie, apaisée, chrétienne et libre».¹²⁰⁶ Malgrat que en una primera instància Béranger escrivís en la revista grisa que Biétry era un traïdor de la classe obrera,¹²⁰⁷ el seu pensament sociopolític l'acostava a algunes de les idees que s'havien desenvolupat en les pàgines de *La Cocarde* i de la qual el maurrassisme n'era deutor: combatia els intel·lectuals per ser agents disgregadors de la nació,¹²⁰⁸ defensava el treballador autòcton de l'invasor estranger,¹²⁰⁹ advocava per la descentralització administrativa,¹²¹⁰ participava de la

¹²⁰⁰ Cita indirecta en Charles CHINCHOLLE, «Contre les bureaux de placement», *Le Figaro*, 31 d'octubre de 1901, p. 2.

¹²⁰¹ La policia parla «des patrons de la métallurgie, des mines, des tissus, des compagnies de transport et des particuliers de la Patrie française, de L'Action libérale, de l'Alliance des progressistes et de certains membres de la Chambre de commerce de Paris». En un informe del 18 d'agost de 1906, dins de F⁷ 12793, en AN.

¹²⁰² Veure els informes policials del 13 de novembre de 1901 i del 13 de desembre de 1902, on s'afirma respectivament que l'empresari va fer-se càrrec dels costos d'una multa i on se'l finançava, dins de F⁷ 15931/2, en AN.

¹²⁰³ El trencament va venir a redós d'unes acusacions de corrupció mútues. La policia relata que Biétry «comme l'a fait Lanoir, à s'enrichir aux dépens des ouvriers». Tanmateix, els obrers van considerar Lanoir com «un aventurier prêt à souscrire à tous les marchés susceptibles de lui procurer de l'argent». En un informe de «Metz» de l'11 d'octubre de 1904, dins de F⁷ 15931/2, en AN.

¹²⁰⁴ Informa de la policia del 18 d'agost de 1906, dins de F⁷ 12793, en AN.

¹²⁰⁵ Les vicissituds de la *Fédération Nationale des Jaunes de la France* de l'abril 1902 i del *Parti socialiste national* (PSN) al desembre del mateix any estan molt ben decrites en Christophe MAILLARD, *Pierre Biétry (1872-1918). Du socialisme au nationalisme, ou l'aventure du leader des Jaunes à la Belle Époque*, Université de Technologie de Belfort-Montbéliard: Belfort, 2013, pp. 77-100.

¹²⁰⁶ Pierre BIÉTRY, *L'utopie socialiste. Rouges et Jaunes, leur socialisme*, Bourse libre du Travail: París, 1903, p. 2.

¹²⁰⁷ Informe policial del 3 d'agost de 1905, dins de F⁷ 15931/2, en AN.

¹²⁰⁸ Gaston JAPY, *Réalités et utopies. Les idées jaunes*, Plon: París, 1906, pp. 284-286.

¹²⁰⁹ «Les ouvriers étrangers», *Le Jaune*, 9 de setembre de 1905, p. 1.

¹²¹⁰ Pierre BIÉTRY, *Les jaunes de France et la question ouvrière*, Paul Paclot et Cie.: París, 1906, p. 98.

paranoia sobre una conxorxa judeo-maçònica,¹²¹¹ tatxava la corrupció política com una causa de la decadència nacional.¹²¹² Quant a la seva concepció obrerista, compartia uns trets distintius similars als que es poden trobar en Valois. Biétry defensava la implantació de «*Chambres de Capacités par corporations, régions et métiers*», en una mena de principi tecnocràtic.¹²¹³ Alhora, sentia fascinació per la tècnica i la ciència i lloava el maquinisme.¹²¹⁴ Ben aviat, però, els dirigents de la lliga s'adonaren del potencial del sindicalisme antirevolucionari. El 1905, els *jaunes* eren un dels contrapesos més significatius de les forces obreristes antirevolucionàries de França. Les estimacions policials situen el nombre d'adherits entre uns 100.000 després de la ruptura amb Lanoir el 1902.¹²¹⁵ A més, a part del nombre de militants i de l'extensió territorial, el seu dirigent era aleshores una figura ascendent en el món de l'extrema-dreta. Pròxim a Drumont, va adherir-se a la *Fédération Antijuive*, on ràpidament va convertir-se'n en un dels dirigents més carismàtics.¹²¹⁶ Conscients del pol d'influència de l'obrer antisocialista, l'AF va començar a flirtejar-hi a fi d'atreure'l a la causa. El març de 1905, va ser convidat a exposar les seves tesis a l'*Institut de l'Action française*.¹²¹⁷ A partir de llavors, els elogis per part dels reialistes es multiplicaren. En recordar la conferència que havia donat, en un dels discursos de clausura del centre d'estudis de la lliga del semestre de febrer-juliol de 1906, Léon Daudet va afirmar, amb l'entusiasme de l'audiència, que «je ne vous cache pas qu'une grande partie de mon espérance immédiate repose sur ce vaillant Pierre Biétry».¹²¹⁸

Paral·lelament, la formació disposava d'un nucli propi, d'ascendència tradicionalista però sensible a les qüestions socials. René de Marans, un reialista convers el 1906 que va

¹²¹¹ "Au «couvent' maçonnique»", *Le Jaune*, 23 de setembre de 1905, p. 1. Dels jueus, dirien: «au point de vue du travail, les juifs ont accaparé les matières premières et ils jouent avec les Bourses du monde entier». En Pierre BIÉTRY, "Les propos du Jaune", *Le Jaune*, 18 de novembre de 1905, p. 1.

¹²¹² Els *jaunes* es presentaven precisament com a incorruptibles: eren «indépendants des politiciens et des Rouges et se sont donnés des chefs incorruptibles et entièrement dévoués à leurs camarades». En Théophile, *Les Cahiers de l'ouvrier*, prefaci de Biétry, Pierre, Lombardin: París, 1904, p. 23.

¹²¹³ Referències indirectes citades en H. de RAUVILLE, "Le Peuple et la Révolution. Les Jaunes. M. Pierre Biétry", *La Libre Parole*, 17 de juliol de 1906, p. 1.

¹²¹⁴ "La réunion de la Salle d'Athènes. Questions sociales et Antisémitisme. Discours de Biétry", *La Libre Parole*, 12 d'abril de 1905, p. 4.

¹²¹⁵ Informe del 10 de març de 1902, dins de F⁷ 12793, en AN.

¹²¹⁶ Informe de "Metz" 10 d'abril de 1905, dins de F⁷ 12793, en AN.

¹²¹⁷ L'Action Française, "M. Pierre Biétry, président de la Fédération des jaunes, à l'Institut de l'Action Française", *L'Action française bi-mensuelle*, n° 165, 1 de maig de 1906, 217-221. Des del punt de vista dels *jaunes*, veure la ressenya de Jean NORMAND, "La conférence de Pierre Biétry à l'Action Française", *Le Jaune*, 31 de març de 1906, p. 3.

¹²¹⁸ Léon DAUDET, "Discours de M. Léon Daudet", *L'Action française bi-mensuelle*, n° 169, 1 de juliol de 1906, 59-67, p. 65.

provenia de les files del tradicionalisme catòlic,¹²¹⁹ va ser el primer en apostar per un aproximació a la nova escola socialista revolucionària capitanejada per Sorel.¹²²⁰ En les pàgines de l'*Association catholique*, de Marans ja havia ressenyat la divisió del socialisme entre un corrent que entrava dins del legalisme burgès i un d'altre que separava socialisme de democràcia.¹²²¹ Aquest camí va explotar-lo més àmpliament Jean Rivain, un dels fundadors i coordinadors tant de la *Nouvelle Librairie Nationale* el 1906 com de la revista *Revue critique des Idées et des Livres* l'abril de 1908. En diversos articles publicats entre 1906 i 1908 a la revista bimensual de l'AF, va escrutar detalladament «l'esprit de révolte» que havia colpit una fracció del socialisme.¹²²² Amb l'orgull propi del deixeble, es congratulava que els pronòstics anunciats per Maurras (i per Bainville, tot sigui dit) haguessin acabat per donar llum a «ce socialisme anti-démocratique» que s'allunyava del parlamentarisme.¹²²³ Les conclusions a què havia arribat de les lectures de *Le Mouvement socialiste* era que s'havia d'agrupar els sindicalistes com Sorel. El pacte que s'havia d'articular havia de raure en la supressió del sistema de llibertats:

Ne pourra-t-on leur faire comprendre un jour qu'en supprimant le régime politique des partis dont vivent tant de parasites, il faut empêcher le régime corporatif d'être une même cause d'anarchie, et que pour accorder et protéger les intérêts divers, c'est-à-dire pour gouverner, il faut un souverain?¹²²⁴

Una altra aproximació que manejava la lliga era la corporativa, la qual estava representada per dues tendències. Una d'elles estava encapçalada pel sacerdot Georges de Pascal, col·laborador assidu en el diari, on disposava d'una rúbrica, primer amb "Mouvement social" i posteriorment amb "Chronique sociale", en què examinava els processos de modernització en diversos estats.¹²²⁵ A més, era conferenciant en l'*Institut*

¹²¹⁹ Es coneix molt poc sobre el personatge. Veure: Georges VALOIS, "Les enseignements...", en *La Monarchie... op. cit.*, p. 29.

¹²²⁰ René de MARANS, "Les Réflexions sur la violence de M. Georges Sorel", *L'Association Catholique*, n° 62, 1906, 531-539.

¹²²¹ René de MARANS, "La Grève générale et les deux socialismes", *L'Association Catholique*, n° 59, 1905, 315-324.

¹²²² Jean RIVAIN, "L'avenir du syndicalisme", *L'Action française bi-mensuelle*, n° 222, 15 de setembre de 1908, 467-484, p. 471.

¹²²³ Jean RIVAIN, "Les socialistes antidémocrates", *L'Action française bi-mensuelle*, n° 185, 1 de març de 1907, 412-418, p. 416.

¹²²⁴ Jean RIVAIN, "Les socialistes antidémocrates. (Suite) 1", *L'Action française bi-mensuelle*, n° 186, 15 de març de 1907, 470-487, pp. 470 i 487.

¹²²⁵ La rúbrica "Mouvement social" va estar en marxa del 26 de març de 1908 al 30 de juliol, quan va passar-se a anomenar "Chronique sociale". Posteriorment, va suspendre's l'1 de desembre de 1910, en què el diari anunciava que «l'abondance des matières nous oblige à ajourner la Chronique Sociale de notre collaborateur G. de Pascal». En *L'Action française*, 1 de desembre de 1910, p. 3. Seria represa fins al 1914.

d'*Action française*.¹²²⁶ La seva visió sobre el fet social partia d'un antisemitisme de tall drumontia, profundament arrelat en l'antiliberalisme capitalista i que feia part de l'obsessió paranoica d'un complot universal israelita.¹²²⁷ El 1905, havia encoratjat, junt amb Bourget, un cercle de debat catòlic anomenat *Tradition et Progrès* que mantenia nombroses connexions amb els antisemites.¹²²⁸ En consonància, la cosmovisió que tenia sobre la qüestió social enllaçava amb la defensa d'un ordre perdut i trastocat per la revolució. Emperò, seria un error confondre el plantejament corporativista del dominic amb un romanent predomern. Tot i les connexions que es poden establir amb el pensament reaccionari i malgrat que el dominic es basés en una perspectiva d'anàlisi que provenia del tomisme escolàstic, la seva diagnosi, profundament antiliberal, diferia de la dels integristes.¹²²⁹ Més aviat, de Pascal era seguidor de l'ordre social cristià que havia inspirat La Tour du Pin.¹²³⁰ Enfront de l'economia de mercat que alimentava la lluita de classes, exposava que «le régime féodale» era «né de la nécessité de maintenir et de conserver la propriété foncière» i que per tant «cé régime n'a tenu à la considération ni des classes sociales (nobles, clercs, etc.), ni des races».¹²³¹ La solució que concebia per «la rupture de la continuité historiques, et le brisement des liens sociaux» que havien causat els processos revolucionaris passava per retornar a una jerarquia corporativa: «il n'y a pas de société sans ordre, il n'y a pas d'ordre sans diversité dans les fonctions sociales, et il n'y a pas diversité dans les fonctions sociales, sans inégalités, nécessaires et bienfaisantes».¹²³² El sindicat era, per ell, una part orgànica, una associació professional. Tot i ser conscient de la dinàmica que empenyia al moviment social a orientar-se «dans

¹²²⁶ Ocupava la càtedra La Tour du Pin d'economia social i la càtedra Fustel de Coulanges d'història francesa, com s'observa en: "La Ligue de l'Action française. Le programme de notre institut", *L'Action française*, 28 de novembre de 1908, p. 2.

¹²²⁷ «Le capitalisme, pour me servir d'un mot barbare comme la chose elle-même, est le maître, et le Juif est le roi incontesté du capitalisme». En Georges de PASCAL, *La Juiverie*, amb una carta-prefaci de Drumont, Édouard, Henri Gautier, suc.: París, 1887, p. 109.

¹²²⁸ Paul BOURGET i Georges de PASCAL, *Tradition et progrès*, Nouvelle Librairie nationale: París, 1905.

¹²²⁹ El seu pensament va ser titllat de socialista pels integristes lionesos en el marc de les primeres setmanes socials. En André LAUDOUEZE, "La pensée sociale du monarchiste Georges de Pascal", en Durand, Jean-Dominique; Comte, Bernard; Delpal, Bernard; Ladous, Régis i Prudhomme, Claude (dirs.), *Cent ans de catholicisme social en Lyon et en Rhône-Alpes*, Les Éditions Ouvrières: París, 1992, 391-405, pp. 402-403.

¹²³⁰ El seu pensament estava «de concert avec son éminent ami, le marquis de La Tour du Pin». En A[bbé Jean-Amable]. de la VALETTE-MONTBRUN, "Le Père de Pascal. II", *L'Action française*, 11 de desembre de 1917, 1-2, p. 1. La seva concepció de l'ordre social es resumia en: «Dieu au sommet par son Décalogue et son Evangile; le Roi assisté de ses conseils; le peuple représenté dans ses Etats». En Georges de PASCAL, *Enseignement social. Vues sociales d'un homme de tradition*, X. Rondelet: París, 1899, p. 3.

¹²³¹ "La Ligue de l'Action française. Notre institut", *L'Action française*, 3 d'abril de 1908, p. 2. No en va, el mateix diari el presentava com a «sa conception traditionnelle de la propriété».

¹²³² G[orges]. de PASCAL, "Chronique sociale. Les déviations du mouvement social", *L'Action française*, 16 de juliol de 1908, p. 3.

le sens organique et professionnel» segons les pautes de Georges Sorel, de Pascal subordinava l'element antidemocràtic dels sindicalistes revolucionaris al seu somni de «rendre par l'*Institution* monarchique traditionnelle et nationale, la liberté dans l'ordre à laquelle il a droit». ¹²³³ Era la figura del monarca, i no la classe obrera autònoma -o les repúbliques, tal i com les anomenava la doctrina maurrassiana- la que dictaminava les necessitats del treball. ¹²³⁴ «L'organisation professionnelle», assegurava, «ne peut prendre racine, fleurir et se développer pleinement, que dans le cadre de ce régime traditionnel, - dont notre Prince, dans ses directions royales, a tracé un si beau programme». ¹²³⁵ En aquest aspecte, el diocesà feia gala d'un paternalisme autoritari que xocava frontalment amb la concepció valoisiana.

La segona tendència corporativa presentava un caràcter més modern, ja que pretenia ser la resposta als problemes d'organització que la crisi finisecular havia posat sobre la taula amb l'adveniment de les masses. Els avantatges de la societat corporativa era que aquesta «a sa base dans les réalités économiques, dans les besoins profonds de notre société du 20e siècle». ¹²³⁶ En alguns aspectes formals i pràctics, era una concepció que antecedia la revifalla corporativista que Matteo Pasetti ha examinat recentment pels anys de 1918 a 1926. ¹²³⁷ El rostre més visible de la facció era Firmin Bacconnier, un tipògraf reialista que havia travat coneixença amb Maurras a *La Gazette de France* quan hi treballava com redactor. ¹²³⁸ Llavors, Bacconnier era el president i fundador del comitè de l'*Avant-Garde royaliste*, ¹²³⁹ un dels varis grupuscles monàrquics que a principis del Nou-

¹²³³ G[eorges]. de PASCAL, “Chronique sociale. Les tendances actuelles du mouvement social”, *L'Action française*, 13 d'agost de 1908, p. 3.

¹²³⁴ Uns anys més tard, carregaria contra la conscienciació de classe que s'havia obert amb el sistema liberal-capitalista. Amb crueltat, escriuria sobre el que, segons el seu punt de vista, era la quimera de la identitat: «un être conscient et libre: conscient, de quoi? De son infinie misère et de ses infinis besoins; libre, en son isolement, de végéter et de mourir de faim, exploité par d'autres êtres conscients et libres, eux aussi conscients de leur puissance sans règle el libres de donner pleine satisfaction à leurs appétits». En G[eorges]. de PASCAL, “Chronique social. Le syndicalisme: la doctrine”, *L'Action française*, 2 de juliol de 1911, p. 3.

¹²³⁵ G[eorges]. de PASCAL, “Mouvement social. Les Retraites ouvrières”, *L'Action française*, 26 de març de 1908, p. 3.

¹²³⁶ Firmin BACCONNIER, “Notes sociales”, *L'Accord Social*, 7-21 d'abril de 1907, p. 1.

¹²³⁷ Matteo PASETTI, *L'Europa corporativa. Una storia transnazionale tra le due guerre mondiali*, Bolonia University Press: Bolonya, 2016.

¹²³⁸ «Je le rencontrai pour première fois, voici quelques années, dans les bureaux de la *Gazette de France*». En Charles MAURRAS, “Préface” (1903), en Bacconnier, Firmin, *Manuel du Royaliste*, Bureaux de la “*Gazette de France*”: París, 1903, I-XII, p. II. A partir de llavors, van entaular una relació cordial i íntima: «Je dédie la leçon à M. Étienne Lamy, qui fut le chef du ralliement Avant d'être l'éditeur d'Aimée de Cogny. Mais je le dédie également à mes amis de l'*Action française*, à l'*Avant garde royaliste* de M. Bacconnier». En Charles MAURRAS, “Mademoiselle de Cogny”, *La Gazette de France*, 14 de juliol de 1902, 1-3, p. 3.

¹²³⁹ Lluny del que s'ha repetit, l'*Avant-garde royaliste* no va fundar-se el 1904. Les primeres traces es troben el juny de 1901, quan en un banquet reialista a la sala de l'Harmonie, davant 4.000 electors, «M.

cents pul·lulaven entorn d'Henri de Lupé de Mayol,¹²⁴⁰ i que havia estat ràpidament fagocitat per la doctrina del nacionalisme integral. El grup que presidia volia mostrar que «l'Association corporative, rendant moins tendues les relations du Patron et de l'Ouvrier, assurant la vie matérielle de ce dernier et grâce au patrimoine corporatif», aportava «la solution simple et complété des grands problèmes sociaux: Réorganisation de la famille, disparition du paupérisme, réalisations des retraites ouvrières».¹²⁴¹ Per tant, es defensava que la qüestió social estava supeditada al retorn de la monarquia: «la Famille, la Corporation, pour mieux dire *La Tradition*, encadrait dans notre vieille France les ouvriers artistes».¹²⁴² Només la restauració era capaç de reorganitzar els vincles socials que la revolució havia esquinçat i que havien permès al socialisme de «s'arroguer le rôle de défenseur de la classe ouvrière».¹²⁴³

Si es té únicament en compte la idiosincràsia, el tipògraf no distava gaire dels tradicionalistes com de Pascal. Però com va apuntar Sternhell, «le corporatisme de *L'Accord social* est beaucoup plus proche du modèle fasciste qu'on serait tenté de la penser à première vue».¹²⁴⁴ Bacconnier i el seu equip tenien una aproximació més realista i pragmàtica respecte de la qüestió social, cosa que es trobava en sintonia amb una lliga que ambicionava créixer a partir d'una activitat militant. Ja des de la fundació de l'*Avant-Garde royaliste*, Bacconnier era conscient que s'havia d'animar l'adhesió a través del

Bacconnier, le président du quatrième arrondissement, a préconisé l'action de toutes les forces vives du pays et il leur a demandé de se grouper dans l'*Avant-garde* royaliste du quatrième arrondissement». En «L'Action royaliste. Le banquet royaliste du XIe arrondissement», *La Gazette de France*, 18 de juny de 1901, 2-3, p. 2. La constitució formal del grup va ser a finals d'any: «Nous apprenons avec plaisir la formation, dans cet arrondissement, d'un groupe d'Etudes et d'Action sociales. Ce groupe, sous la dénomination de "l'Avant-Garde", a essentiellement pour but de propager par des conférences régulières, des brochures et surtout des réunions contradictoires les doctrines monarchiques et d'arriver par là même à créer dans les classes ouvrières un état d'esprit monarchique». «L'Action royaliste. IVe arrondissement», *La Gazette de France*, 19 de novembre de 1901, p. 3. Entre alguns dels equívocs, veure, per exemple: «L'Avant-Garde royaliste de Firmin Bacconnier, créée au même moment [1904]» en Laurent JOLY, *Naissance de l'Action française. Maurice Barrès, Charles Maurras et l'extrême droite nationaliste au tournant du XXe siècle*, Grasset: París, 2015, p. 310 o «animateur, de 1904 à 1906, de l'*Avant-Garde royaliste*», en Ariane CHEBEL D'APPOLLONIA, *L'Extrême-droite en France: de Maurras à Le Pen*, Éditions Complexe: París, 1996 [1987], p. 156.

¹²⁴⁰ El grup de Bacconnier feia part d'una constel·lació amb nombrosos transvasaments, entre els quals es trobaven: «MM. le comte de Mayol de Lupé, président des Comités royalistes de la Seine, Thierry de la Loge, avocat à la Cour d'appel, Ludovic de Plas». En «L'Action royaliste», *La Gazette de France*, 20 de març de 1902, p. 3.

¹²⁴¹ «L'Action royaliste. IVe arrondissement», *La Gazette de France*, 26 de novembre de 1901, 2-3, p. 2.

¹²⁴² André MILLOT, «Mélanges. Choses d'Art», *Le Supplément de La Gazette de France*, 18 de novembre de 1902, 3-4, p. 4.

¹²⁴³ «La fête du Monseigneur le duc d'Orléans. Discours de M. Firmin Bacconnier», *La Gazette de France*, 9 de juny de 1902, 1-2, p. 2.

¹²⁴⁴ Zeev STERNHELL, *La Droite... op. cit.*, p. 516.

contacte directe, del debat i la discussió, tant amb socialistes,¹²⁴⁵ com, posteriorment, amb sindicalistes revolucionaris.¹²⁴⁶ Gràcies a aquesta forma de procedir, poc a poc va anar fent-se un nom dins de l'AF com a veu autoritzada en les qüestions socials.¹²⁴⁷ Com a grups fidels al duc d'Orleans, *L'Accord Social* i l'AF cultivaven bones relacions. Prova d'això, és que Bacconnier era un orador habitual de les qüestions socials en alguns actes de la lliga a províncies,¹²⁴⁸ una cooperació que es va estrènyer a partir del 14 de febrer de 1909, quan Bacconnier va passar a redactar un article mensual al diari en la rúbrica "Le Mois corporatif".¹²⁴⁹ El seu ímpetu com a publicista va atreure l'atenció del pretendent, qui va finançar-lo perquè cohesionés els petits grups de treballadors monàrquics que hi havia dispersos.¹²⁵⁰ D'aquest encàrrec va néixer *L'Accord Social*, una revista bimensual, i després setmanal, que va començar a editar-se a finals d'abril de 1907 i que va convertir-se en la plataforma on desenvolupar les propostes obreristes del corporativisme monàrquic. A mitjans de 1907, la *Ligue d'Accord Social* disposava de 40 grups d'estudis, 12 a la capital i 28 a províncies.¹²⁵¹ A finals de 1908, reivindicaven haver tingut 130 reunions i pronunciat 300 conferències.¹²⁵² La propaganda frenètica a què va sumir-se va valdre'ls l'adhesió de Paul Georges, un trànsfuga de la CGT, qui ràpidament va entrar en el joc del monarquisme social en declarar que «la CGT organisée solidement, c'est un élément précieux de réorganisation corporative dans la monarchie restaurée».¹²⁵³

En termes generals, *L'Accord Social* es definia com un «programme positif et constructif du *traditionalisme social*».¹²⁵⁴ Per societat corporativa, entenia

¹²⁴⁵ En una «réunion organisée contradictoire avec les groupements socialistes», hi va intervenir «le citoyen Bonvalet, fervent guesdiste» qui va mirar de «combattre les arguments précédents». En *L'Avant-Garde*, "L'Action royaliste", *La Gazette de France*, 25 de febrer de 1902, p. 3.

¹²⁴⁶ En una reunió «très nombreuse» a la sala Les Trois Lions, «un certain nombre de socialistes révolutionnaires qui sont venus exposer leurs doctrines et critiquer les théories royalistes». En "L'Action royaliste. Vingtième arrondissement", *La Gazette de France*, 16 de juny de 1903, p. 3.

¹²⁴⁷ L'AF estava encantada amb Bacconnier, tal i com van demostrar-ho en elogiar «notre grand ami» qui «avait précisément quitté une séance de son groupe pour venir prendre part à cette réunion», on «les paroles de Firmin Bacconnier exposant le programme de la Monarchie sociale ont, comme toujours, été vivement applaudies». En "Ligue d'Action Française. La réunion de mercredi dans le dix-septième arrondissement", *L'Action française*, 15 de gener de 1909, p. 2.

¹²⁴⁸ Com en la conferència a Angers el 15 de maig, on Bacconnier va encandilar al públic. En "Ligue de l'Action française. Angers", *L'Action française*, 20 de maig de 1908, p. 1.

¹²⁴⁹ Els vincles serien anunciats i celebrats per ambdues formacions a la primera pàgina: Rivarol [Léon Daudet], "Échos", *L'Action française*, 11 de febrer de 1909, p. 1 i "Firmin Bacconnier à l'«Action française»", *L'Accord Social*, 21 de febrer de 1909, p. 1.

¹²⁵⁰ Informe del 23 de desembre de 1909, dins de F⁷ 12862, en AN, pp. 161-165.

¹²⁵¹ "Bulletin de la Ligue d'Accord Social", *L'Accord Social*, 16 de juny al 7 de juliol de 1907, p. 4.

¹²⁵² Segons el discurs de Firmin Bacconnier a "L'Accord Social aux Sociétés Savantes", *L'Accord Social*, 22 de novembre de 1908, 2-3, p. 2.

¹²⁵³ Georges PAUL, "Les royalistes qui s'ignorent", *L'Accord Social*, 11 de juliol de 1909.

¹²⁵⁴ Firmin BACCONNIER, "Pour l'Accord Social hebdomadaire", *L'Accord Social*, 5 al 27 de desembre de 1907, p. 1.

l'«agroupement en une seule association des éléments organisés de la profession», és a dir, «une Union Syndicale des divers éléments professionnels, Union mise en mouvement et en action par un conseil mixte».¹²⁵⁵ Tot i acceptar que el sindicat era un «organe de l'intérêt de classe», defensava que la conscienciació s'havia de supeditar a la professió per evitar que es convertís en un «agent de guerre civile».¹²⁵⁶ Era una perspectiva orgànica que veia el sindicat com una de les «sociétés intermédiaires qui encadrent l'individu».¹²⁵⁷ A diferència de Valois, qui aleshores mantenia la identitat de classe com a motor del règim sindical, els adeptes de *L'Accord Social* eren «hostiles à toute lutte de classes» perquè fracturaven l'harmonia social. Per la mateixa raó, es mostraven igual de contraris a les temptatives patronals, com la *Confédération Générale du Patronat*, «parce qu'elle est une organisation de classe et qu'elle tend, par le même, à la guerre sociale».¹²⁵⁸ L'alternativa passava per què cada associació professional agrupés, sense confondre'ls, elements diversos del cos de l'Estat i alberguessin «dans leur sein des Conseils de conciliation et d'arbitrage».¹²⁵⁹

En darrer lloc, hi havia el cas d'Émile Para, el qual era un representat dels «antidémocrates de gauche» que la lliga buscava atreure a l'òrbita del nacionalisme integral.¹²⁶⁰ Sobta la poca atenció que ha rebut un personatge tan singular com Para, sobretot si es té en compte que va ser un dels grans concurrents que va tenir l'editor d'Armand Colin per esdevenir l'home fort de la lliga en matèria social. La raó de la concurrència es troba en què el camí que va dur el socialista a adscriure's en el nacionalisme integral no era gaire diferent del que va dur a Gressent a escriure *L'Homme qui vient*.¹²⁶¹ Originàriament, Para havia militat a les files del socialisme: havia estat l'antic secretari de la *Jeunesse socialiste*, formació que va abandonar per adherir-se al

¹²⁵⁵ Firmin BACCONNIER, “Notes sociales. Nos syndicats de l'Accord Social”, *L'Accord Social*, 2 de maig al 16 de juny de 1907, p. 1.

¹²⁵⁶ Firmin BACCONNIER, “Le mois corporatif. Affirmation du lien professionnel. Le syndicalisme et la démocratie”, *L'Action française*, 13 de març de 1909, p. 3.

¹²⁵⁷ Firmin BACCONNIER, “Le Mois corporatif. Réaction contre l'étatisme”, *L'Action française*, 14 de febrer de 1909, p. 3.

¹²⁵⁸ Firmin BACCONNIER, “Notes sociales. La Confédération Générale du Patronat”, *L'Accord Social*, 5-14 d'agost, p. 1.

¹²⁵⁹ *L'Accord Social*, “Notre programme”, *L'Accord Social*, 7-21 d'abril de 1907, p. 1. Veure també Jean LUY, “La représentation professionnel”, *L'Accord Social*, 15 de maig de 1909, p. 2.

¹²⁶⁰ El concepte vindria a englobar tots els qui no pertanyien originàriament al camp de la dreta però que per circumstàncies, experiències o conviccions eren fervents antiliberals o antirepublicans. Veure: Georges VALOIS, “Préface”, a Vincent, Albert, *Les instituteurs... op. cit.*, p. X.

¹²⁶¹ «Parmi les raisons qui l'avaient amené à douter de la vertu et de l'efficacité de la République, l'attitude hostile des gouvernements républicains vis-à-vis des organisations ouvrières et du mouvement syndical, les poursuites “stupides” engagées contre les militants de la C.G.T. et d'autre part la duperie, la mystification, le chantage dont le prolétariat a été victime dans l'affaire Dreyfus». En “Ligue d'Action française. Angers et Chartres”, *L'Action française*, 29 de març de 1908, p. 2.

reialisme pels volts en què es fundava el diari *ligueur*.¹²⁶² El sindicalista reialista, com va passar a definir-se des de llavors, va entrar a formar part del cercle corporativista de Bacconnier.¹²⁶³ La lliga, però, havia tingut un interès particular en promocionar-lo a partir de la primavera de 1908.¹²⁶⁴ Malgrat que Valois va ingressar a l'AF amb anterioritat i presentà el seu projecte sindicalista un any abans que l'exsocialista formés part de la redacció, Para s'havia convertit en una de les veus autoritzades, al costat d'André Falaise,¹²⁶⁵ en temes sindicals de l'equip del diari, amb columnes com "Nos enquêtes" i "Le Mouvement syndical". A més, va disposar ocasionalment d'un espai a la *Revue Critique des Idées et des Livres*. En paral·lel, havia impulsat el mateix any, junt amb André Becheyras,¹²⁶⁶ qui n'acabaria essent el delegat general, el *Comité d'Action des syndicalistes royalistes*,¹²⁶⁷ grup d'estudis que mantenia reunions privades i debats pública.¹²⁶⁸ Amb sarcasme, els revolucionaris descriuriem els membres del grupuscle com a «syndicalistes d'opéracomique».¹²⁶⁹ L'any següent, va tirar endavant una revista d'estudis econòmics i socials en què hi publicaren *ligueurs* habituals en el diari com Abel Manouvrez. L'ànima de la revista era demostrar que «le syndicalisme incorpore l'ouvrier à la nation, lui fait prendre conscience de ses intérêts nationaux et fortifie par là le patriotisme».¹²⁷⁰ Des d'aleshores, Para va convertir-se en un actiu frenètic. Per una banda,

¹²⁶² "Ligue d'Action française. À Chartres", *L'Action française*, 22 de març de 1908, p. 2; "Ligue d'Action française. Angers et Chartres", *L'Action française*, 29 de març de 1908, p. 2.

¹²⁶³ Informe del 10 d'agost de 1908, Arras/1603, París, dins de F⁷ 13195, en AN.

¹²⁶⁴ A Chartres, va prendre part en una sessió com a ponent de la conferència "Du socialisme à la Monarchie". "Ligue d'Action française. À Chartres", *L'Action française*, 22 de març de 1908, p. 2.

¹²⁶⁵ Tot i escriure en determinades ocasions a la rúbrica "Le Mouvement syndical", Falaise no es podia considerar un especialista en la matèria com Para, ja que en gran mesura les seves columnes estaven destinades a tractar l'espionatge i la situació colonial. Malgrat això, les anàlisis seguien la pauta de la lliga d'aprofundir en les «le divorce fondamental qui sépare tout corps constituée et organisé du parlementarisme impuissant». En André FALAISE, "La réunion à l'Hippodrome. Le syndicalisme contre la République", *L'Action française*, 5 d'abril de 1909, p. 1.

¹²⁶⁶ Becheyras era un dels homes que els estudiants *ligueurs* van infiltrar a la universitat a través de l'*Association générale des Étudiants*. En concret, Becheyras va ser-ne delegat a la facultat de Dret. En informe de febrer de 1907, B/A 1341 en APP. Pel seu paper com a conductor dels estudiants, veure: "L'agitation nationaliste au quarter Latin. La réunion de la rue Danton", *L'Action française*, 23 de maig de 1908, 1-2 i "L'agitation nationaliste au quarter Latin. La réunion contradictoire du café Procope", *L'Action française*, 24 de maig de 1908, 1-2.

¹²⁶⁷ Hi ha hagut sovint força confusió entre la *Union des syndicalistes royalistes* i el *Comité d'Action des syndicalistes royalistes*. El primer grup, va estar fundat per Valois, mentre que Para pertanyia al segon. Inclús la lliga va confondre's i va haver de rectificar: "Ligue d'Action française. Charleville. Les syndicalistes royalistes", *L'Action française*, 24 de juliol de 1908, p. 2. "Ligue d'Action française. Charleville", *L'Action française*, 30 de juliol de 1908, p. 2.

¹²⁶⁸ Les reunions tenien lloc cada divendres a nou del vespre el número 41 del carrer Jussieu: "Ligue de l'Action française. Comité des syndicalistes royalistes", *L'Action française*, 30 de novembre de 1908, p. 2.

¹²⁶⁹ El grup, segons el diari, l'integraven: «Charles Maurras, Vaugeois, Ernest Daudet, et Thoyot, comme délégué». Ch[arles]. DESPLANQUES, "Mouvement social. La situation", *Les Temps Nouveaux*, 3 d'octubre de 1908, p. 4.

¹²⁷⁰ André BLOT, Charles EBNER, Paul GRAZIANI, Maurice HUGOT, Émile PARA, Léon THOYOT, Paul TRABAUD, "Au lecteur", *Revue du syndicalisme français*, 10 d'agost de 1909, 1-2, p. 1.

s'involucrà en els enfrontaments i agressions contra els membres del *Sillon*, cosa que li va valdre algun judici.¹²⁷¹ Per l'altra, va ser un dels implicats en el penjament de l'efígie de la Marianne en la Bourse du Travail el 1908.¹²⁷² Per últim, va posar la seva ploma al servei de la campanya contra l'ensenyament laic. Des del diari, va dedicar-se a afirmar que «la déformation systématique de l'histoire de France est une nécessité du régime républicain»,¹²⁷³ a denunciar com «les Amicales se voyaient choyées par l'administration autant que par les partis politiques et homes politiques»¹²⁷⁴ i a fer apologia de la violència en celebrar els efectes terapèutics que havien tingut en «l'insulteur de Jeanne d'Arc», l'historiador Thalamas, «la paire de gifles» que li propicià Real del Sartre.¹²⁷⁵

A causa de l'afer, quan el partit socialista «n'apparaît plus comme une espérance»,¹²⁷⁶ va donar l'esquena al règim republicà.¹²⁷⁷ La dinàmica política el va fer adonar-se de «la facilité avec laquelle els jeunes bourgeois deviennent socialistes».¹²⁷⁸ Fruit d'aquest desengany, que el seu planteig obrerista mantingui forces punts d'encontre amb el de Valois. Al contrari que Bacconnier, ambdós partien d'una concepció sindical que es volia vincular a la que propugnaven «les écrivains socialistes de l'école nouvelle».¹²⁷⁹ Com l'antic anarquista, considerava que la naturalesa dels sindicats es trobava en «fuir de la politique, qu'ils considèrent comme un danger».¹²⁸⁰ En aquest aspecte, el seu argumentari estava en plena sintonia amb el que defensaven altres òrgans revolucionaris que veien en el «Parti socialiste a été un parti électoral» i que «les syndicats qui ne veulent être que des groupes d'action finissent dans le subventionnisme».¹²⁸¹ Allunyar-se de la política havia

¹²⁷¹ En la vista a Maxime Real del Sartre en què va ser condemnat a quinze dies de presó i a cinquanta francs de multa, ell va ser un dels qui va haver de pagar els costos del judici. En "Le procès du «Sillon»", *L'Action française*, 22 de gener de 1909, p. 2.

¹²⁷² "Les réactionnaires et les syndicats", 10 d'agost de 1910, p. 10, dins de F⁷ 13195, p. 10, en AN.

¹²⁷³ Émile PARA, "Les manuels condamnés. Gauthier et Deschamps", *L'Action française*, 21 de novembre de 1909, 1-2, p. 1.

¹²⁷⁴ Émile PARA, "Les «Amicales» d'instituteurs. Ce qu'elles sont", *L'Action française*, 13 de desembre de 1909, p. 2.

¹²⁷⁵ Émile PARA, "L'insulteur de Jeanne d'Arc. Les Rétractions de Thalamas. Merveilleux effet des gifles", *L'Action française*, 6 de gener de 1909, p. 2.

¹²⁷⁶ Émile PARA, "Le socialisme et l'opinion", *L'Action française*, 15 de juny de 1908, p. 3.

¹²⁷⁷ Émile PARA, "Nos enquêtes. Le crime des syndicalistes", *L'Action française*, 6 d'agost de 1908, p. 2.

¹²⁷⁸ É[mile]. P[ara]., "Notes bibliographiques. Le socialisme. Exposé du pour et du contre, par Mermeix (Ollendorf, éd.)", *Revue Critique des Idées et des Livres*, n° 4, 10 de juny de 1908, 365-367, p. 366.

¹²⁷⁹ Émile PARA, "Le mouvement syndicaliste. La diffamation du syndicalisme", *Revue Critique des Idées et des Livres*, n° 1, 25 d'abril de 1908, 85-93, p. 89.

¹²⁸⁰ Émile PARA, "Politique et syndicats", *Revue Critique des Idées et des Livres*, n° 5, 25 de juny de 1908, 418-421, p. 418.

¹²⁸¹ A. BRUCKÈRE, "Quel est le rôle du Parti socialiste Est-ce un parti électoral? Est-ce un parti d'action?", *La Guerre sociale*, 26 de febrer de 1908, 1-2, pp. 1 i 2.

de servir per «développer le syndicalisme dehors de toutes les influences occultes».¹²⁸² Amb tot, el replegament cap una vida sindical pura, lliura de la intromissió d'agents forans i de lluites sindicals, només era possible «dans la Monarchie héréditaire».¹²⁸³ En òrbita amb els nacionalistes integrals, considerava la descentralització «le seul remède efficace aux maux dont souffre la France contemporaine» perquè permetria a tots els cossos socials, entre ells les associacions professionals, «d'intensifier leur vie et de se développer librement».¹²⁸⁴

En quant a la concepció social, aquesta entroncava amb un socialisme de base populista. En les seves columnes, compaginava diatribes contra els patrons forans, els quals apareixien com uns tirans explotadors,¹²⁸⁵ amb laments d'alguns compatriotes que es queixaven dels «sept à huit cents étrangers» que els prenien els llocs de treball.¹²⁸⁶ Aquesta posició nacionalista, però, no exclouïa la consciència de classe. A diferència de Biétry, Para no considerava el sindicat com una força antirevolucionària al servei d'un patró, per francès que fos. De fet, el seu realisme es basava en la idea que per acabar amb «l'odieux et funeste privilège des patrons républicains» calia «supprimer la République».¹²⁸⁷ Tal i com ho palesà en la lluita contra l'alcoholèmia, la seva aproximació enfonsava les arrels en una perspectiva de classe. Lluny de «la maladresse des primaires et l'étroitesse des huguenots», es feia eco de campanyes que no recorrien «ni aux démonstrations pseudo-scientifiques de certains instituteurs ou pasteurs, ni à la propagande par les images à prétentions terrifiantes comme on en voit chez les libraires de quartier», sinó a demostrar que el diner que es gastava «sert à remplir les caisses de l'État».¹²⁸⁸ Si l'aproximació sindical i de classe presenta uns vasos comunicants entre ambdós personatges que realcen la figura de Para fins al punt de convertir-lo en un antecessor de Valois, les connexions entre ambdós encara s'estrenyen més quan es té en compte que l'antic socialista va ser un dels primers en instrumentalitzar el pensament de

¹²⁸² Émile PARA, “Politique et syndicats. Contre les politiciens. Chez les fonctionnaires”, *L'Action française*, 7 de setembre de 1909, p. 2.

¹²⁸³ Émile PARA, “Les difficultés du syndicalisme”, *Revue du syndicalisme français*, 10 d'agost de 1909, 24-29, p. 29.

¹²⁸⁴ Émile PARA, “Décentralisons! Les fonctionnaires réclament l'autonomie des services publics. Déclarations de M. Chastenet”, *L'Action française*, 20 de setembre de 1909, 1-2, p. 1.

¹²⁸⁵ Émile PARA, “Le scandale de l'Hôtel Continental. Un directeur italien contre des ouvriers français”, *L'Action française*, 21 de juny de 1908, p. 2.

¹²⁸⁶ Émile PARA, “Nos enquêtes. Les ouvriers étrangers en France”, *L'Action française*, 6 de setembre de 1908, p. 2.

¹²⁸⁷ Émile PARA, “Nos enquêtes. Les grands patrons républicains. M. Dufayel”, *L'Action française*, 30 de juny de 1908, 1-2, p. 2.

¹²⁸⁸ Émile PARA, “Les initiatives ouvrières. L'Association des Travailleurs antialcooliques. Une forme inconnue de l'action syndical”, *L'Action française*, 15 de setembre de 1909, p. 2.

Proudhon. En la data del centenari del naixement del filòsof, el sindicalista reialista va formar part d'una delegació de la lliga que va retre-li homenatge a la tomba, on improvisà un discurs sobre «Proudhon maître de la contre-révolution».¹²⁸⁹ Com diria més endavant, el retrat del pensador mereixia estar a la paret de cada despatx reialista «à côté de celui de Pie X ou du duc d'Orléans».¹²⁹⁰

A part de promoure discussions públiques des del grup d'estudis, la seva tàctica per atreure els obrers desil·lusionats passava per assenyalar que el que es dirimia en el si del moviment obrer organitzar no era una pugna entre «révolutionnaires et réformistes, mais entre le syndicalisme et le gouvernement».¹²⁹¹ En termes generals, Para es dedicava a comentar l'actualitat del moviment obrer en sintonia amb la idea que la plana major de la lliga havia tingut quan va decidir impulsar l'òrgan quotidià: atacar el règim republicà a través de la quotidianitat. Això passava per donar veu a experiències obreres «qu'un gouvernement misérable a jetés sur le pavé»,¹²⁹² revelar el mal ús d'una llei d'assistència social que es destinava a «les indigents que la République subventionne sur les fonds versés par les Français laborieux»,¹²⁹³ advertir de les últimes maniobres socialistes d'enredar els obrers per «sauvegarder les intérêts politiques du parti socialiste»,¹²⁹⁴ criticar una llei de jubilació obrera l'abast limitat de la qual «n'est pas faute d'argent», sinó «faute de la bonne volonté et de loyauté financière»,¹²⁹⁵ o malfiar del creixement de l'administració perquè «ces emplois nouveaux seront autant des moyens de corruption dont le gouvernement pourra disposer».¹²⁹⁶ Va ser aquest estil prosaic i empíric el que el

¹²⁸⁹ “Ligue d'Action française. Le centenaire de Proudhon et les syndicalistes royalistes”, *L'Action française*, 18 de gener de 1909, p. 2. Les capçaleres d'esquerra van esglaiar-se davant de la instrumentalització: «M. Emile Pava (sic), s'improvisa conférencier et tenta de montrer un Proudhon adversaire irrécconciliable (!) du collectivisme de Marx, précurseur du syndicalisme français, critique impitoyable (!) des systèmes utopiques inspirés des Droits de l'Homme et un maître de la contre-révolution (!)». En “Sur la tombe de Proudhon. Les royalistes fêtent son centenaire”, *L'Action française*, 18 de gener de 1909, p. 2. Els socialistes «au patriote français qui combattit le principe de nationalité en Europe, au justicier socialiste qui dénonça les crimes (!) sociaux de la Révolution et les mensonges (!) économiques du collectivisme juif, à l'immortel auteur du *Principe fédératif*». En M. H., “Singulière manifestation. Les royalistes sur la tombe de Proudhon!”, *L'Humanité*, 18 de gener de 1909, p. 2.

¹²⁹⁰ Citat en una entrevista a Émile Para a *Paris-Journal* el 1910, en Georges GUY-GRAND, “Le procès de la démocratie (à propos d'ouvrages récents). II”, *Revue de métaphysique et de morale*, n° 2, 1910, 242-261, p. 245.

¹²⁹¹ Émile PARA, “La vie ouvrière. Une élection à la C.G.T.”, *L'Action française*, 24 de febrer de 1909, p. 2.

¹²⁹² Émile PARA, “Une expérience sociale. La «Laborieuse»”, *L'Action française*, 10 d'agost de 1909, p. 2.

¹²⁹³ Émile PARA, “Le sabotage des lois sociales”, *L'Action française*, 21 d'agost de 1909, p. 2.

¹²⁹⁴ Émile PARA, “Chez les unifiés. Un nouveau groupe. «Les socialistes syndicalistes»”, *L'Action française*, 6 d'octubre de 1909, 1-2, p. 2.

¹²⁹⁵ Émile PARA, “Les retraites républicaines”, *L'Action française*, 23 de gener de 1910, p. 2.

¹²⁹⁶ Émile PARA, “Les reformes de Millerand. Vers le socialisme d'État”, *L'Action française*, 2 de novembre de 1910, p. 2.

va catapultar dins de la lliga, com ho demostra l'èxit que va aconseguir amb la campanya de denúncia que va iniciar l'estiu de 1908 contra «le sort misérable qui est fait par l'État républicain aux petits employés de l'Assistance»,¹²⁹⁷ amb què va posar al descobert els salaris ínfims, les malversacions del material mèdic i pregonà una entesa entre malats i infermers per acabar amb els abusos. Maurras va lloar l'esperit d'una recerca que «fait toucher du doigt cette iniquité qui, déjà, dans beaucoup de carrières, aboutit à la dépossession complète de nos Français», i que permetia concloure que «il s'agit de rendre la France sensible aux yeux et au cœur du travailleur français, il s'agit de nationaliser la question ouvrière et de la régler comme entre des frères, frères par la nationalité, par la tradition, par la sang».¹²⁹⁸

El projecte monàrquico-sindicalista valoisà. Convèncer la dreta (1907-1908)

La gran aportació de Georges Valois que el situa en un espai d'honor dins del pensament contrarevolucionari va ser dotar a la doctrina maurrassiana d'un projecte obrerista tangible just en l'instant en què la lliga s'enlairava. En aprofitar l'onatge d'una conjuntura que l'havia conduït del bàndol *dreyfusard* a la platja del nacionalisme integral, Valois va posar tot el bagatge intel·lectual i totes les lliçons de les seves vivències al servei de la contrarevolució a fi d'eixamplar les mires de l'organització reialista. Ja en l'*Enquête sur la Monarchie*, Maurras havia realçat que, pels orleanistes, «la Monarchie seule peut favoriser pleinement l'association».¹²⁹⁹ Tanmateix, tot eren vaguetats; no hi havia res de corpori i, molt menys, no hi havia cap evidència que deixés entreveure una possible interacció amb el moviment obrer conscienciat per aconseguir la restauració. Fins llavors, l'audiència de l'AF es limitava a elits benestants, a inconformistes cultivats, a tota una sèrie d'*antidreyfusards* incòmodes amb els governs radicals i radical-socialistes.¹³⁰⁰ Sobre la base de les intuïcions que Maurras, però sobretot Bainville, havien tingut sobre el procés de deslberalització que secundava el *ralliement* obrer amb la república, l'empleat a Armand Colin va anar més enllà de les aproximacions teòriques de Jean Rivain i Pascual de Marans, ja que va voler posar en marxa un pla per atreure el corrent obrer antiliberal i canalitzar-lo a favor de la causa monàrquica.

¹²⁹⁷ Émile PARA, "Nos enquêtes. Scandale permanent. Les hôpitaux de l'A.P. L'exploitation du personnel et du public", *L'Action française*, 4 de juliol de 1908, 1-2, p. 2. Diàriament, Para va furnir exemples escandalosos sobre la situació dels treballadors de l'assistència. La campanya va durar del 4 al 25 de juliol.

¹²⁹⁸ Charles MAURRAS, "L'antimilitarisme", *L'Action française*, 22 d'agost de 1908, p. 1.

¹²⁹⁹ Charles MAURRAS, "Chez M. André Buffet", en *Enquête sur la Monarchie... op. cit.*, 33-80, p. 59.

¹³⁰⁰ Informe del 26 de novembre de 1905, dins de F⁷ 12862, en AN.

Al contrari que Rivain, l'exanarquista tenia una trajectòria tant familiar com política que atorgava un plus a la seva proposta obrerista. L'impulsor de la *Revue Critique des Idées et des Livres* provenia d'una família adinerada. Era gendre de la comtessa de Courville, amiga de Maurras i de la família Barrès, sufragava els projectes realistes a cop de telonari.¹³⁰¹ A més, la seva formació intel·lectual es trobava a les antípodes de la del nét de Marteau: havia rebut una educació pròpia de l'aristocràcia tradicionalista de la qual mai va renegar, com ho palesa el *Cercle Joseph de Maistre* que va fundar a principis de 1907 com a grup d'estudis.¹³⁰² Per últim, hi havia un element substancial que separava Valois de l'aristòcrata o de de Marans, i era l'experiència pràctica. El primer havia estat l'únic que disposava d'una experiència sindical i d'un bagatge laboral prou amplis com per conèixer, tot i els nombrosos prejudicis de què era presoner, les inquietuds dels treballadors. Un tret distintiu que s'ha de sumar a les vivències intel·lectuals. Com tots els sindicalistes revolucionaris de la nova escola soreliana, Valois havia estat *dreyfusien*.

El primer pas, consistia en convèncer l'audiència reialista que els obrers no eren un enemic, sinó un aliat potencial en la lluita contra el règim republicà. D'aquesta forma, va encaminar la lliga cap als objectius de la plana major de presentar el nacionalisme integral com una opció moderna i atractiva que permetés, per primera vegada i gràcies a un pensament travat i rigorós, ser monàrquic i avantguardista.¹³⁰³ La primera pedra intel·lectual amb vista a la conjunció va esbossar-se en *La révolution sociale ou le roi* (1907). Es tractava d'un petit estudi que abans de sortir editat com a fullet amb el prefaci del pretendent de la casa d'Orleans va aparèixer publicat a tongades a la revista grisa.¹³⁰⁴ En ell, Valois va inserir les tesis sorelianes a l'arquitectura doctrinal del maurrassisme en el que va ser el primer intent de conjunció teòrica entre les dues noves tradicions antiliberals que havien nascut de la crisi finisecular. Malgrat matisar-ne la influència el 1921, el pensament sorelià és indestriable del seu projecte monàrquico-sindicalista, fins al punt que «mon adhésion à la monarchie comportait l'utilisation des thèses soréliennes. Elle était l'aboutissement de mes réflexions sur le travail et sur la vie syndicale des temps modernes».¹³⁰⁵ Durant l'experiència sindical de 1904, Sorel encara no era el referent del

¹³⁰¹ En un principi, com en el cas de la *Nouvelle Librairie Nationale*, va jugar exclusivament el rol de mecenes abans de prendre'n les regnes. Veure: Pierre LAFUE, "13 août 1944", *Pris sur le vif*, prefaci de Joxe, Louis, Les Éditions Mondiales: París, 1978, 219-220, p. 219.

¹³⁰² Informe del 3 de febrer de 1907 en BA 1341, dins d'APP. El grup va estar emparat dins de l'*Institut d'Action française* i el curs tindria una audiència de disset persones segons l'informant.

¹³⁰³ Eugene WEBER, *L'Action... op. cit.*, p. 84.

¹³⁰⁴ El 15 de setembre, el 15 d'octubre, el 15 de novembre i l'1 de desembre de 1907.

¹³⁰⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 244.

sindicalisme revolucionari. Com va apuntar Yves Guchet, la seva influència abans de 1905 era dispersa i especialitzada, ja que el gruix de les seves obres més importants van ser posteriors. A més, l'accés a les seves idees se circumscriu als articles que presentava en les revistes socialistes o anarquistes.¹³⁰⁶ El mateix Valois va certificar que va ser l'organització pràctica del sindicat el que va apropar-lo a les tesis sorelianes, no a la inversa.¹³⁰⁷

A fi d'aconseguir-ho, pretenia desmuntar el prejudici republicà, la fal·làcia que havia conduït a un miratge des dels temps de la revolució i que es resumia en què «“un républicain est un ami du peuple”». ¹³⁰⁸ La tesi que s'esbossava era simple però partia d'un angle diferent al que solia ser la crítica habitual al procés revolucionari per part dels seus col·legues *ligueurs*. El que pregonava, era que la culpa del desgavell nacional no era de la burgesia, o no de tota ella, sinó dels republicans:

La prétendue domination bourgeoise, la très éphémère domination bourgeoise, a donc été une mystification organisée par les républicains pour amener la bourgeoisie à sa propre perte, et le régime dont elle a facilité l'instauration ne profite qu'aux politiciens, qui possédant aujourd'hui l'État, exercent des brigandages sur la production capitaliste, et à ces bourgeois étrangers, juifs, protestants et francs-maçons, qui ont partie liée avec les républicains pour piller la bourgeoisie française.¹³⁰⁹

En aquest punt, s'aprecia la intersecció entre els quatre estats confederats maurrassians i el pensament de Sorel. En *Réflexions sur la violence*, afirmà que el que la nova escola marxista esperava aconseguir és «*la morale des producteurs futurs*». ¹³¹⁰ Aquests productors no eren exclusivament obrers, sinó que també integrava la burgesia regenerada que havia recuperat el seu rol de patró gràcies a la violència proletària. ¹³¹¹ Des del punt de vista del sindicalisme revisionista, perspectiva que seria adaptava i compartida per Valois perquè casava amb la concepció que tenia de l'esforç com a valor, «la révolution

¹³⁰⁶ Yves GUCHET, *Georges Valois... op. cit.*, p. 56.

¹³⁰⁷ «Je me devais de collaborer, à ma place professionnelle, à ce travail d'organisation dont je faisais pour mon compte la philosophie à la suite de Sorel». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 207. Tanmateix, aquestes asseveracions s'haurien de prendre amb cautela, perquè Valois es mostrava previsor a l'hora d'introduir el sorelisme als cercles monàrquics i Maurras pressionava perquè enquadrés les tesis del sindicalisme revolucionari dins d'altres tradicions menys “agressives” pel públic a què es dirigia per temor a espantar-lo. A més, aquestes impressions estan escrites després de la ruptura entre Maurras i Sorel, cosa que pot portar a pensar que Valois volia assossegat el *maître*.

¹³⁰⁸ Georges VALOIS, *La Révolution sociale... op. cit.*, p. 9. L'estudi va publicar-se posteriorment a *La Revue Critique des Idées et des Livres* el 15 de setembre, 15 d'octubre, 15 de novembre i 1 de desembre de 1907.

¹³⁰⁹ Georges VALOIS, *La Révolution sociale... op. cit.*, p. 15.

¹³¹⁰ Georges SOREL, *Réflexions... op. cit.*, p. 219.

¹³¹¹ «Tout peut être salvé si, par la violence, il parvient à reconsolider la division en classes et à rendre à la bourgeoisie quelque chose de son énergie». En Georges SOREL, *Réflexions... op. cit.*, p. 57.

est tout autre chose que la victoire d'un parti, c'est l'émancipation des producteurs, débarrassés de toute tutelle politique; c'est la décomposition du pouvoir; c'est l'organisation des rapports sociaux en dehors d'un gouvernement de non-travailleurs».¹³¹² Expulsada la política liberal, es condonava una part de la burgesia, la patriota, la fidel a la nació, la qual havia estat una víctima més del poder depredador dels quatre estats confederats. Amb aquest argument, Valois no només salvava els obrers, als quals considerava que havien estat enganyats «*par les siens, dans le Parlement*»,¹³¹³ sinó també una part de patrons, industrials i empresaris, com ara Max Leclerc, el seu cap a Armand Colin. D'aquesta forma, el perill que s'havia d'erradicar eren les forces col·ligades dels *chiens maigres*, els socialistes parlamentaris que ja va flagel·lar en *L'Homme qui vient*, i dels intel·lectuals republicans, els quals havien pactat «entraver le mouvement syndicaliste», ja que «pour tout travailleur conscient, la pierre de touche pour les sentiments et les actes d'un home politique est le Syndicat».¹³¹⁴

En gran part, Valois tornava a incidir en les conclusions a què l'experiència l'havia conduit: el sindicalisme li semblava la més pura i neta de les aspiracions obreres. De resultes d'aquesta assumpció, que declarés que «l'organisation syndicale, c'est l'ordre» i que, per tant, «royalistes, nous sommes syndicalistes».¹³¹⁵ Aquí, però, s'imposen unes aclariments. Si bé l'afirmació de la identitat sindicalista en tant que monàrquica era una formulació inèdita, genuïna de Valois, aquest es recolzava en el conservadorisme catòlic per, molt probablement, amorosir el possible impacte que podien tenir les idees que plantejava en els medis de dreta. Un dels autors en què es va sustentar-se va ser René de la Tour du Pin, un dels grans defensors catòlics de la noció de classe en tant que «*esprit des corps*» a mitjan de segle. «Les classes», declarava, «ne peuvent redevenir des corps que si cet esprit propre à chacune d'elles est le ressort de leur réorganisation».¹³¹⁶ El marquès de La Charce havia estat un dels grans deixebles intel·lectuals de Le Play, a qui considerava com un mestre i qui havia exercit una influència incontestable.¹³¹⁷ D'aquesta forma, el que Valois proposava no només partia de l'experiència sindical en què va

¹³¹² Georges SOREL, "Préface" (1 de novembre de 1900), *L'Avenir socialiste...*, op. cit., v-XIX, p. VIII. El que es tractava era d'explotar la dicotomia entre «la société économique en face de la société politique». En Édouard BERTH, *Les Nouveaux Aspects du socialisme*, Marcel Rivière: París, 1908, pp. 16-17.

¹³¹³ Georges VALOIS, *La Révolution sociale...* op. cit., p. 17.

¹³¹⁴ Georges VALOIS, *La Révolution sociale...* op. cit., p. 23.

¹³¹⁵ Georges VALOIS, *La Révolution sociale...* op. cit., p. 24.

¹³¹⁶ René de la TOUR DU PIN, "Conservateurs et rénovateurs" (*Association Catholique*, març de 1895), en *Vers un ordre social chrétien: jalons de route, 1882-1907*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1917 [1907], 234-248, p. 243.

¹³¹⁷ Henri ROLLET, *L'Action sociale des catholiques en France (1871-1901)*, Presses Universitaires de Paris: París, 1950, p. 100.

involucrar-se feia poc més de tres anys. Si bé aquesta va ser capital, la seva cosmovisió sobre el món del treball ja estava familiaritzada amb la visió dels sindicats com a cossos intermedis en l'organigrama social, encara que fos de forma subjacent. Aquesta proximitat amb les idees del conservadorisme catòlic s'ha de buscar temps enrere; antecedeix tant a l'estada a les estepes russes com al viatge a Àsia sota les ordres de Chaumette. S'ha de retrocedir més de quatre dècades enrere, fins arribar a les vitrines de l'Exposició de 1889, on la mà dels *leplayiens* va ser crucial en la presentació de la qüestió social.

Fer una associació tan directa entre la informació que va rebre en la infància i les idees que va desenvolupar en la maduresa intel·lectual sembla arriscat, però s'ha de tenir en compte que la visita a l'exposició de l'economia social no va ser un episodi més de tants d'altres que devien ocupar la vida del petit Georges Gressent, sinó un esdeveniment majúscul que va cristal·litzar en una cosmovisió que mantindria en tots els trànsits intel·lectuals. A més, les continuïtats sobre les nocions d'economia de què va amarar-se, -les quals, com s'ha vist en el primer capítol, eren una amalgama d'idees que casaven amb les ensenyances tant del seu avi com de la seva àvia-, no s'han d'analitzar des d'una perspectiva teleològica, en què les imatges i coneixements que van meravellar-lo es mantenen congelats dins seu com un fòssil que aflora intacte després de remoure uns estrats, sinó com un flux d'idees que tornen, retornen i s'adapten. De resultes d'això, res impossibilita que els inputs que va rebre se sincronitzessin amb vivències més recents, com l'organització del sindicat d'editors o la coneixença del futur autor de *Réflexions sur la violence*. De fet, els dos afluents dels quals Valois va beure per redactar l'opuscle mantenen nombrosos punts d'encontre amb l'economia social conservadora. Com és d'esperar, els vincles entre el nacionalisme integral i la tradició del catolicisme social són amplis. Maurras va palesar que «j'avais lu, on s'en doute, avec un solide profit, Taine et Le Play». ¹³¹⁸ Les influències del maurrassisme eren vàries, però com recalca Colette Capitan-Peter, «Auguste Comte ou Frédéric Le Play étaient là à titre de caution pour garantir l'authenticité de la doctrine». ¹³¹⁹ Més amagades queden les connexions de Sorel amb el pensament conservador. No s'ha d'oblidar que alguns dels seus articles primerencs sobre les corporacions i les vagues va publicar-los en *La Science Sociale* entre 1899 i

¹³¹⁸ Charles MAURRAS, "Confession politique", *La Revue de Paris*, 1 de juliol de 1930, 5-42, p. 12. en *Au signe... op. cit.*, 1-49, p. 10.

¹³¹⁹ Colette CAPITAN-PETER, *Charles Maurras et l'idéologie de l'Action française: étude sociologique d'une pensée de droite*, Seuil: París, 1972, p. 20.

1900, una de les revistes insígnia dels hereus de l'autor de *La réforme sociale en France*.¹³²⁰ Els contactes amb uns cercles que distaven tant de les opinions marxistes que mantenia s'expliquen, en gran part, per una mentalitat oberta i una ideologia heterodoxa que el va portar a freqüentar coneixences d'allò més heterogènies i diverses. No en va, per aquells volts, va ser un dels tres administradors de l'École des Hautes Études Sociales, institut que va obrir el novembre de 1900 i que volia esdevenir un centre d'estudis plural.¹³²¹ Per aquesta raó, l'enginyer socialista coneixia de molt a prop els treballs dels catolicisme conservador, tal i com va demostrar en l'*Introduction à l'économie moderne*, on desglossà extensament el pensament de Le Play i n'agafà prestats conceptes com els d'«Autorités sociales».¹³²² De fet, les seves obres eren plenament deutores de treballs dels seus deixebles, tals com Paul de Rousiers, a qui Valois va dirigir-se en plena deriva el 1906. L'influx del sociòleg en l'elaboració de *L'Avenir socialiste des syndicats* va ser tan gran que Pierre Andreu, biògraf del sindicalista, va declarar que Sorel va extreure «toute sa documentation sur le syndicalisme dans le livre d'un grand bourgeois, M. Paul de Rousiers, sur le syndicalisme anglais et non dans la pratique quotidienne du syndicalisme français».¹³²³ Però la tradició intel·lectual *leplayenne* no va se l'única font que va nodrir la seva concepció de l'economia social. Com a antiracionalista i antimaterialista, el sindicalista revisionista va cimentar el seu mètode marxista en l'autoria d'antiil·lustrats com Giambattista Vico, «le grand napolitain» la proposició empírica del qual considerava, per més estrofolari que pugui sonar, «une des plus importantes pour le marxisme».¹³²⁴

¹³²⁰ Georges SOREL, “Les divers types de sociétés corporatives”, *La Science sociale*, t. XXVIII, 1899, 172-201; íd., “Les grèves. Les théories contrariés par les faits”, *La Science sociale*, t. XXX, 1900, 311-332; íd., “Les grèves. Les théories contrariés par les faits (suite et fin)”, *La Science sociale*, t. XXXI, 1900, 417-436.

¹³²¹ Charles PROCHASSON, “Sur l'environnement intellectuel de Georges Sorel: l'École des hautes études sociales (1899-1911)”, *Cahiers Georges Sorel*, nº 3, 1985, 16-38, p. 23.

¹³²² Georges SOREL, *Introduction... op. cit.*, p. 79. En plena guerra mundial, anys després de la revisió marxista i de la conjunció amb l'AF, va escriure a propòsit de «des hommes qui possédaient assez de qualités éthiques pour pouvoir devenir des autorités sociale» que «Le Play ne se trompait donc pas complètement lorsqu'il pensait qu'une large vulgarisation de ses doctrines serait propre à éveiller chez ces personnes respectées un fort sentiment d'une mission patriotique à remplir». En Georges SOREL, “Projet de préface à *La Réforme Intellectuelle et Morale*” (prefaci a la traducció italiana de l'obra de Renan que Missiroli havia de publicar el 1915), edició de Rolland, Patrice, *Revue Française d'Histoire des Idées Politiques*, nº 11, 2000, 153- 184, p. 169.

¹³²³ Pierre ANDREU, *Notre maître, M. Sorel*, prefaci d'Halévy, Daniel, Bernard Grasset: París, 1953, p. 120.

¹³²⁴ Georges SOREL, *Introduction... op. cit.*, p. 372. Sorel, conscient de «l'importance des thèses que Vico a présentées à propos des *suites* et des *recommencements*», va apropiat-se de la idea que «toujours l'esprit passe de l'instinctif à l'intellectuel, de l'empirisme à la connaissance raisonnée». En íd., “Préface” (desembre de 1901), a Pelloutier, Fernand, *Histoire des Bourses... op. cit.*, 1-32, p. 5.

En sintonia amb el pensament contrarevolucionari, la crítica destructiva a la política liberal i la defensa del sindicat en tant que medi natural d'organització dels treballadors conduïa a desprendre de la consciència de classe l'ímpetu revolucionari. Les vel·leïtats revolucionàries acabaven jugant en contra dels interessos dels humils perquè, en el context de guerra social que s'obria amb la subversió, els febles quedaven a mercè dels forts. En aquest punt, Valois incidia en la pregunta que cap ardent revolucionari podia respondre amb certesa: com actuar després del triomf de la classe obrera. Amb la captura de l'estat, apareixia una broma espessa d'incerteses i inseguretats que «conduit les travailleurs à la misère par la désorganisation de la production»,¹³²⁵ tal i com va presenciar funestament en el sindicat del món de l'edició amb les maniobres fosques per fer-se amb el control. Com explicaria més endavant en les seves memòries, el “què fer” era un aspecte que havia desenvolupat com a prolongació de l'obra de Sorel. Com certifica, a la premissa soreliana «qu'une classe ouvrière ardemment révolutionnaire est capable de rendre à la bourgeoisie sa mission historique», «j'ajoutais ceci: à la condition que l'Etat ne puisse être tourné par la bourgeoisie contre la classe ouvrière».¹³²⁶ Per confirmar la confusió dels qui predicaven la revolució sobre com procedir un cop s'hagués conquerit el poder, només cal repassar l'enquesta que va promoure *Le Mouvement Socialiste* el 1904 entre els seus lectors sobre la vaga general. En ella, l'opinió dels enquestats es trobava dividida. Mentre els anarquistes i els anarcosindicalistes veien la vaga general com una forma d'acció activa cap a la captura del poder, pels socialistes era un mitjà de defensa davant de les sinèrgies que impedièren que el partit obrer es desenvolupés legalment i políticament.¹³²⁷ No fa falta incidir en la repulsa que li despertaven les opinions del socialisme parlamentari, ben reflectides tant en *L'Homme qui vient* com en *La révolution sociale ou le Roi*. En quant a la dels seus excamarades anarquistes, va ressaltar que enfocaven la vaga d'una forma encertada, però que pecaven d'una ingenuïtat terrible, d'un puerilisme que derivava de no saber què fer, cosa que permetia la supervivència del capital.¹³²⁸

¹³²⁵ Georges VALOIS, *La Révolution sociale... op. cit.*, p. 32.

¹³²⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 244.

¹³²⁷ Hubert LAGARDELLE (ed.), *La grève générale et le socialisme. Enquête internationale. Opinions et documents*, Cornély: París, 1905.

¹³²⁸ Aquesta idea, exposada en *D'un siècle à l'autre* quan rememorava l'experiència organitzativa en el ram de l'edició, esdevé un argument capital en el pamflet per desmuntar el sentit de la revolució social, cosa que evidència la importància que donava a la gestió de les transformacions socials: «Tous les groupes de producteurs croient avoir détruit le capitalisme, un capitalisme que conserve tout son pouvoir, parce qu'un mystérieux mot d'ordre l'aura défendu contre les attaques des révolutionnaires». En Georges VALOIS, *La Révolution sociale... op. cit.*, pp. 38-39.

Davant dels perills que suposava pels treballadors assaltar al poder, els quals afectaven per igual una burgesia esclava de les finances estrangeres i d'uns treballadors depauperats sotmesos als cants de sirena dels demagogs, només restava la contrarevolució política: la restauració de la monarquia, en què el Rei no era el «Chef de guerre» sinó el «Maître de la paix».¹³²⁹ Ell era el garant de l'auge de la nació perquè «l'intérêt du Roi étant lié à l'intérêt de la Nation (puisqu'il grandit lorsque la Nation grandit, et diminue lorsqu'elle diminue), le Roi, pour être puissant lui-même, veut une nation puissante».¹³³⁰ La fal·làcia que presenta per justificar les bondats d'un règim monàrquic no era genuïna. Ja havia estat utilitzada per Maurras en *L'Enquête sur la monarchie* per contraposar els interessos de la corona, basats en el bé nacional, amb la dels polítics republicans, els anhels dels quals sempre giraven sobre l'egoisme partidista o individual.¹³³¹ En bona mesura, el vocabulari i els arguments sobre el monarquisme són deutors de la idiosincràsia del nacionalisme integral. A part de les evocacions als quatre estats confederats, tant explícita en els *bourgeois étrangers, juifs, protestants et francs-maçons*, Valois fa referència a les «républiques ouvrières»,¹³³² un llenguatge que retrotreu a les «républiques» maurrassianes en tant que corporacions d'interessos.¹³³³ Com s'ha dit, l'originalitat de l'opuscle no s'ha de buscar en les concepcions sobre el monarquisme. En aquest sentit, es limitava a reproduir les lletanies del maurrassisme. On radica la seva contribució, és en l'ambició de voler convertir el nacionalisme integral en un projecte polític obrerista aprofitant una conjuntura històrica les dinàmiques de la qual van permetre-li posar sobre la taula unes propostes de conjunció antiliberal que podien semblar arriscades.

La recepció que va tenir *La révolution socialie ou le Roi* en la premsa *antidreyfusarde* va ser dispar. En l'àmbit antisemita, per exemple, el ressò va ser discret, però receptiu. En parlar d'un estudi que era «en même temps une manifestation et un acte»,¹³³⁴ *La Libre Parole* va quedar-se amb la idea de «les conséquences désastreuses, profitables aux Juifs seuls et à l'étranger qu'aurait la révolution socialiste pour le monde ouvrier français»,¹³³⁵ mentre que *Le Petit Antijuif* de Nancy va descriure concisament el fulletó d'«élegante

¹³²⁹ Georges VALOIS, *La Révolution sociale... op. cit.*, p. 45.

¹³³⁰ Georges VALOIS, *La Révolution sociale... op. cit.*, p. 47.

¹³³¹ Charles MAURRAS, "Discours préliminaire, 1900-1924", *Enquête sur la Monarchie... op. cit.*, VII-CLV, p. CXXVII.

¹³³² Georges VALOIS, *La Révolution sociale... op. cit.*, p. 48.

¹³³³ «*Sub rege, republica*, dit une ancienne maxime du droit français. Le roi est l'arbitre, le chef, le protecteur des *républiques* que si juxtaposent, se conjuguent, s'entrecoupent, se compénètrent dans la complexité du *royaume* de France, par toute l'étendue de l'*empire* français». En Charles MAURRAS, "Réponse à M. Eugène Ledrain", en *Enquête sur la Monarchie... op. cit.*, 268-281, p. 276.

¹³³⁴ "L'Action française", *La Libre Parole*, 20 d'octubre de 1907, p. 2.

¹³³⁵ "Bibliographie. L'Action française", *La Libre Parole*, 23 de novembre de 1907, p. 3.

brochure».¹³³⁶ L'impacte va ser molt major en la premsa catòlica, l'opinió de la qual no va ser unànime. Els catòlics conservadors del Musée social van limitar-se a comentar que «dans son idée, le roi serait le roi du travail et de la production».¹³³⁷ Un posat que van seguir els de *Polybiblion*, amb to neutre.¹³³⁸ La *Revue du clergé français*, més progressista, va descriure, potser amb un deix d'ironia, l'objectiu de Valois com «une entreprise laborieuse».¹³³⁹ Els catòlics belgues de la *Revue agustinienne* van mostrar-se sorpresos.¹³⁴⁰ En canvi, els catòlics intransigents entorn de *La Croix*, com *La Croix du Centre*, diari imprès a Blois, van retratar amb sorna “l’aliança singular” que planejaven els maurrassians: «on verra le citoyen Griffuelhes, pour prix de ses services, recevoir un portefeuille de ministre, lorsque M. Maurras sera président du Conseil».¹³⁴¹ Una resposta irònica que recorda a la dels republicans de *Le Petit Meridional*, els quals no s’imaginaven «le peuple se faisant tuer pour restaurer en France un maître et un despote».¹³⁴² En canvi, la majoria de capçaleres que van acollir favorablement la iniciativa compartien un perfil similar. O bé mantenien contactes amb Charles Maurras a través de la coneixença personal o de la lliga, o bé s’adcrivien en posicions orleanistes. *Le Reveil de la Haute-Saône*, diari tradicionalista borgunyó, va comentar que «le rapprochement fait par M. Georges Valois entre l’*Action française* et la *Confédération Générale du Travail*, est de nature à estomaquer les pauvres dupes qui se figurent candidement être plus “avancés”, plus de “leur temps” que nous».¹³⁴³ *La Gazette du Centre*, de Llemotges, i *Le Nouvelliste* de Bordeus, en reproduïren fragments per ressaltar la tesi que «chaque mouvement ouvrier est marqué comme un mouvement de la réaction», ja que «cette opinion donne au mouvement royaliste une puissance considérable, et les travailleurs finissent par se rendre compte que leur action est antirépublicaine».¹³⁴⁴ En la mateixa línia va enfocar l’article el periodista Paul Besse, per a qui una conjunció «entre ces deux systèmes» deixava sense

¹³³⁶ “La Révolution sociale ou le Roi”, *Le Petit Antijuif*, 4 d’abril de 1908, p. 2.

¹³³⁷ “Bulletin bibliographique. Valois (Georges), *La Révolution sociale ou le roi*”, *Le Musée social*, nº 10, octubre de 1908, p. 306.

¹³³⁸ D. V., “Bulletin. La Révolution sociale ou le Roi, par Georges Valois”, *Polybiblion. Revue bibliographique universelle*, octubre de 1908, p. 366.

¹³³⁹ “Notes bibliographiques. G. Valois, *La révolution sociale ou le Roi*”, *Revue du clergé français*, 1 d’abril de 1909, p. 96.

¹³⁴⁰ «C’est un examen de la question ouvrière à un point de vue un peu spécial». En “Réflexions et lectures. Valois (G.): *La révolution ou le roi*”, *Revue agustinienne*, 15 de juny de 1908, p. 802.

¹³⁴¹ E. R., “Singulière alliance”, *La Croix du Centre*, 9 d’abril de 1908, p. 1.

¹³⁴² Jules LESCOQ, “Royal-syndicat”, *Le Petit Meridional*, 15 de maig de 1908, p. 1.

¹³⁴³ Hubert BAILLY, “Où sont les Retardataires?”, *Le Reveil de la Haute-Saône*, 8 d’octubre de 1907, p. 1.

¹³⁴⁴ El mateix article amb els mateixos fragments van ser publicats per O[scar]. HAVAR a *La Gazette de Centre* del 14 de març de 1908 i en *Le Nouvelliste* el 3 d’abril de 1908, dins de “Fonds Georges Valois”, VA 2, en Sciences Po, París.

aliats «la République cosmopolite, la Franc-Maçonnerie, la tourbe des politiciens vénaux, des intrus naturalisés, venus des quatre coins de l'horizon, et qui dominent par la corruption politique, administrative ou financière».¹³⁴⁵ *L'Âme Latine*, revista tolosana molt propera a Maurras gràcies al felibrisme meridional,¹³⁴⁶ va publicar una ressenya laudatòria d'una obra que devia «provoquer de nombreuses réflexions». De forma categòrica, va concloure que «il faudrait faire lire cette brochure à tous les socialistes qui pensent».¹³⁴⁷ En un diari local, Bernard de Vesins va recalcar la idea de la nocivitat republicana en subratllar que «devant l'irrésistible logique qui ramène au roi les ouvriers exploités cherchant un protecteur, on pourra dresser l'épouvantail du complot».¹³⁴⁸

En gran part, la lectura que va fer-se de la intencionalitat de la proposta va ser esbiaixada. Foren pocs els qui en copsaren la naturalesa del projecte. La raó es troba en què, com va remarcar el republicà Georges Guy-Grand, «M. Valois est infiniment plus moderne. Il est royaliste, comme M. Dimier, mais c'est un royaliste dans le train».¹³⁴⁹ El mateix va inferir Maurice Kahn, per a qui «le syndicalisme monarchique est, d'ailleurs, une doctrine récente; seules, des circonstances récentes en permettaient l'élaboration».¹³⁵⁰ El projecte que ambicionava aleshores, entre 1907 i 1914, no era el d'un retorn a les corporacions, reivindicació secular dels catòlics conservadors i dels tradicionalistes. El que pretenia, i aquí radicava la dificultat per comprendre'l, era instaurar una organització sindical de la societat, és a dir, partint dels paràmetres moderns que es derivaven de la tensió entre treball i capital, sota l'arbitri d'un monarca. Com va explicar, «je concevais que la monarchie serait un arbitre permanent au-dessus des classes en conflit et même en lutte, pour les obliger les unes et les autres à respecter les règles du jeu».¹³⁵¹ Dins de l'espai monàrquic, tant els neocorporativistes com els tradicionalistes socials van adaptar els planteigs de *La Révolution sociale ou le roi* a llurs visions. L'equip de *L'Accord Social* va acomodar les tesis de l'obra al seu punt de vista,¹³⁵² mentre que el marsellès *Le Soleil*

¹³⁴⁵ P[aul]. BESSE, “Une théorie d'accord nationaliste”, *Le Soleil du Midi*, 3 d'abril de 1908, p. 1.

¹³⁴⁶ La revista va ser fundada per Armand Praviel el 1897 i va esdevenir «le foyer où devaient prendre naissance les premiers groupements méridionaux de l'Action française». En Albert MOREL, “Armand Praviel”, *L'Action française*, 20 de gener de 1944, p. 2.

¹³⁴⁷ H. R., “La Révolution sociale ou le Roi”, *L'Âme Latine*, maig de 1908, dins de “Fonds Georges Valois”, VA 2, en Sciences Po, París.

¹³⁴⁸ B[ernard]. [de] V[esins]., “Le futur complot”, *Le Petit Versaillais*, 14 de maig de 1908, p. 1.

¹³⁴⁹ Georges GUY-GRAND, “Bulletin bibliographique. Du nationalisme (suite 1)”, *Les Annales de la Jeunesse Laïque*, article dins de “Fonds Georges Valois”, VA 2, en Sciences Po, París.

¹³⁵⁰ Maurice KAHN, “Deux enquêtes sur la Monarchie. II”, *La Grande Revue*, 25 d'octubre de 1909, 796-802, p. 802

¹³⁵¹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 244-245.

¹³⁵² Per una banda, es va obviar el plantejament sindicalista de Valois i va ressaltar-se el contingut professional i corporatiu de la «monarchie sociale». En Firmin BACCONNIER, “Démarquage de la

du Midi també va fer gala de confondre la naturalesa del projecte en declarar que «l'avenir du régime corporatif n'est possible qu'avec celui de la monarchie».¹³⁵³ A *Le Pays de France*, també es va presentar als seus lectors com un fulletó que demostrava «que dans l'organisation corporative sous le régime de la monarchie traditionnelle se trouve la vraie solution des difficultés de l'heure présente».¹³⁵⁴ En general, la lectura més corrent que va fer-se des dels monarquisme va venir marcada per la càrrega antiliberal en fer èmfasi en què «la République n'est pas le régime qui peut le mieux assurer le bonheur, la dignité, la sécurité de l'ouvrier».¹³⁵⁵

Tot i els biaixos interessats o de comprensió, també hi va haver sectors que en subratllaren l'esperit. Un dels qui va fer-ne una lectura precisa fou Oscar Havard, qui afirmà que «le syndicalisme ne peut trouver de satisfaction intégrale que dans le régime monarchique».¹³⁵⁶ Un article sense firmar de *Le Réveil de la Haute-Saone* tocava la tecla correcta quan observava en el plantejament una proposta d'«élite, minorité énergique, brigade de fer», però ho presentava com el contrari d'una dictadura: com un projecte nacional, transversal, en què els sindicats només podrien ser lliures «que si l'État est placé hors de nos convoitises».¹³⁵⁷ Paradoxalment, Charles Maurras, de qui dècades més tard Valois es queixaria d'haver-li distorsionat el projecte i d'haver-lo pressionat per agradar la vella cultura política monàrquica, va ser qui va capir més lúcidament el que volia transmetre. Escrit amb «avec beaucoup de clairvoyance», «la *Révolution sociale ou le Roi*, a bien montré tout ce que la civilisation, la nation, le travail français perdraient et tout ce que le parasite juif gagnerait infailliblement à quarante-huit heures d'un désordre un peu général».¹³⁵⁸ Un altra editorial, va ressaltar el valor de la proposta del seu acòlit sense fer cap al·lusió al corporativisme o als antics cossos intermedis, sinó que, tot fent gala del lèxic flamant del nacionalisme integral, va reblar que «nous sommes

Révolution sociale ou le Roi”, *L'Accord Social*, 1-24 de maig de 1909, p. 1. Per l'altra, es va urgir en la necessitat d'extirpar la classe política i el parasitisme *dreyfusard* republicà per tal d'aconseguir l'harmonia social. En Jacques HÉLO, “Dreyfus et le prolétariat français”, *L'Accord Social*, 14 de març de 1909, p. 2.

¹³⁵³ P[aul]. BESSE, “Une théorie d'accord nationaliste”, *Le Soleil du Midi*, 3 d'abril de 1908, p. 1.

¹³⁵⁴ “La Révolution sociale ou le Roi”, *Le Pays de France* [s.d.], dins de “Fonds Georges Valois”, VA 2, en Sciences Po, París.

¹³⁵⁵ Hubert BAILLY, “Antirépublicanisme des Socialistes et des Syndicalistes”, *Le Réveil de la Haute-Saone*, 10 de desembre de 1907, p. 1.

¹³⁵⁶ Fragment de *Le Courrier du Centre* [s.d.], dins de “Fonds Georges Valois”, VA 2, en Sciences Po, París.

¹³⁵⁷ “Deux prolétaires”, *Le Réveil de la Haute-Saone*, 26 de juny de 1908, 1-2, p. 1

¹³⁵⁸ Charles MAURRAS, “Nos constituents. IV”, *L'Action française*, 20 d'abril de 1909, p. 1

royalistes et par conséquent syndicaux: le Roi est le président-né de toutes les républiques professionnelles ou locales dont se compose la nation».¹³⁵⁹

L'objectiu de convèncer l'audiència monàrquica va veure's reduït, en part, a l'abast limitat que tenia la *Revue de l'Action française*. Amb tot, convèncer «aux patriotes, aux royalistes» que «les fins du syndicalisme sont opposées, non seulement à l'anarchie, mais à la démocratie», era només una part d'una estratègia més àmplia. En vistes a pretendre fer del nacionalisme integral una opció obrerista, faltava convèncer a l'altra part de la conjugació, calia fer veure «aux syndicalistes, que le nationalisme et son expression parfaite, la monarchie, ne sont pas hostiles aux classes ouvrières, et que l'intérêt national coïncide avec l'intérêt ouvrier». Per aquesta raó, *La révolution sociale ou le Roi* va servir «de quelque sorte de préambule» a la segona fase del pla,¹³⁶⁰ el qual va venir encapçalat per una crida directa als obrers. Es tractava de demostrar que «à la “classe ouvrière” que le syndicalisme la conduit à la monarchie, comme il m'y avait conduit moi-même».¹³⁶¹

El projecte monàrquico-sindicalista valoisà. Guanyar-se els revolucionaris (1908-1909)

Les vagues de Draveil i Villeneuve-Saint-Georges van obrir un horitzó envejable per sondejar el moviment obrer. La lliga, que havia estrenat recentment l'òrgan quotidià, va carregar l'artilleria contra Georges Clemenceau, president del consell i ministre de l'Interior, qui s'havia apropiat el sobrenom de «premier flic de France».¹³⁶² En aquest marc d'agitació social i protesta, va buscar-se atiar el descontentament amb columnes enfocades a demostrar la hipocresia dels radicals.¹³⁶³ Les rúbriques incendiàries no només se centraven en atacar el règim hereu del 89, en la que havia estat la línia habitual des de la constitució del grup *antidreyfusard*, sinó en aproximar-se als obrers que se sentien traïts

¹³⁵⁹ Charles MAURRAS, “Le bien de tous”, *L'Action française*, 24 de març de 1908, p. 1.

¹³⁶⁰ Georges VALOIS, “Les enseignements...”, en *La Monarchie... op. cit.*, p. 262.

¹³⁶¹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 249.

¹³⁶² A partir de la catàstrofe de Courrières el març de 1906, els socialistes i els sindicalistes revolucionaris el titllaren de “Primer policia de França”. Des de llavors, els contrarevolucionaris també s'apropriaren del malnom en correspondència amb l'estratègia d'atreure les masses obreres. El provençal va parlar d'«haine sanglante» contra la CGT. En Charles MAURRAS, “Les syndicats domestiqués”, *L'Action française*, 11 d'agost de 1908, p. 1. Per la seva part, Daudet va incidir en «la main scélérate du vieux Clemenceau dans ce guet-apens machiné contre l'organisation ouvrière». En Léon Daudet, “Justice et République”, *L'Action française*, 1 de novembre de 1908, p. 1. Inclús els bonapartistes entraren en el joc d'«espérer la fin du régime dreyfusard, zolaïque et picqueresque que nous subissons sous la férule du premier flic des flics». En “Ligue d'Action Française. Note d'un bonapartiste”, *L'Action française*, 18 de juny de 1908, p. 2. Per un aprofundiment de la repressió, veure: Jacques JULLIARD, *Clemenceau, briseur de grèves: l'affaire de Draveil-Villeneuve-Saint-Georges*, Julliard: Mesnil-sur-l'Estrée, 1965.

¹³⁶³ «On n'a jamais vu, sous tant de bon nets rouges, tant de larmes et de grimaces de crocodiles. Cette levée en masse des carmagnoles pour la légalité et contre la révolte est la plus saisissante illustration de la tartufferie du régime». En Léon DAUDET, “Un Homme embété”, *L'Action française*, 5 d'agost de 1908, p. 1.

pels republicans per tal d'enfortir la base social del reialisme. La perspectiva amb què s'abordava la situació era des de la crítica política, no social; un punt de vista que permetia establir nexes més fàcilment amb els vaguistes perquè abolia els temes conflictius.¹³⁶⁴ Enemic com era de l'anarquia social, Maurras va mostrar empatia amb les penúries per els que passava el miner de Draveil, un «ouvrier, qui n'a que son travail et son salaire, doit naturellement appliquer son effort à gagner beaucoup en travaillant peu, sans souci d'épouser l'industrie qui l'emploie».¹³⁶⁵ Després de l'esclat vaguístic a Villeneuve, va brandar la ploma per reivindicar el moviment reialista com l'única alternativa pels obrers abandonats pels republicans:

Ainsi, c'est la Confédération du Travail qui a tort, c'est le syndicalisme qui, d'un bout à l'autre de la presse parisienne, reçoit les réprimandes après avoir reçu les coups: qu'on soit opportuniste ou radical, nationaliste ou conservateur, c'est le travailleur organisé, c'est l'organisation ouvrière que l'on rabroue! Dans cette unanimité touchante, il n'y a guère qu'une exception. Elle est royaliste. Nous en sommes fiers.¹³⁶⁶

És en tota aquesta agitació sociopolítica com a teló de fons que Valois va tirar endavant el seu pla per penetrar dins del moviment obrer a través del món sindical amb una tàctica idèntica a la que Maurras havia emprat el maig de 1900 per captar adeptes en nom del pretendent orleanista entre les runes del boulangisme. El que més endavant va publicar-se com a *La Monarchie et la classe ouvrière* el 30 de juny de 1909, va ser una campanya d'interpel·lació que va publicar-se en la *Revue critique des idées et des livres* entre l'abril de 1908 i el maig de 1909. El març,¹³⁶⁷ va enviar un qüestionari «aux militants du syndicalisme que l'on est convenu de qualifier de "rouge" et à quelques-uns de ses théoriciens, ce ceux qui constituent la "nouvelle école" socialiste et qui limitent systématiquement leur action d'intellectuels à la définition des principes philosophiques du syndicalisme», juntament amb un exemplar de l'edició recent de *La révolution sociale et le Roi*.¹³⁶⁸ Les preguntes que va dirigir als dirigents sindicalistes i líders obrers van ser:

¹³⁶⁴ «Le prolétariat», va escriure, «pouvait célébrer paisiblement, selon le genre de discipline qui lui est propre, la jour née de chômage qu'il avait décrétée». En Charles MAURRAS, "Le sang ouvrier. Bloody!", *L'Action française*, 31 de juliol de 1908, p. 1.

¹³⁶⁵ Charles MAURRAS, "Causes politiques", *L'Action française*, 1 d'agost de 1908, p. 1.

¹³⁶⁶ Charles MAURRAS, "Liberté d'esprit", *L'Action française*, 4 d'agost de 1908, p. 1.

¹³⁶⁷ L'estimació es basa en el les paraules del mateix Valois, qui explica que va enviar la carta a Lagardelle el març: Georges VALOIS, "Faits et documunets. Syndicalisme et démocratie.- Une note de M. Hubert Lagardelle", *Revue Critique des Idées et des Livres*, n° 66, 10 de gener de 1911, 87-90, p. 87.

¹³⁶⁸ Georges VALOIS, "Lettre adressée aux militants et aux théoriciens syndicalistes", *La Monarchie... op. cit.*, 203-208, p. 207.

- 1- La République est-elle un bien pour la classe ouvrière?
- 2- Les progrès du syndicalisme sont-ils favorisés par le régime républicain?
- 3- Le régime syndical peut-il coexister avec le régime parlementaire?
- 4- Sinon, quelle solution espérez-vous? La Révolution sociale ou le Roi? L'Anarchie ou la Monarchie?
- 5- Les républiques ouvrières (c'est-à-dire la classe ouvrière organisée), trouveront-elles leur bénéfice à renouer l'antique alliance des communes et du roi, faites jais contre les brigands et quelques féodaux indisciplinés, et qui doit se renouer aujourd'hui contre les politiciens et les exploités?
- 6- Comment concevez-vous l'organisation ouvrière dans le régime royal appliqué au monde moderne, la constitution traditionnelle de la monarchie française étant, nous vous le rappelons, une réunion de corps formés spontanément, hors de toute ingérence de l'Etat?¹³⁶⁹

Un total de catorze enquestats van respondre la missiva.¹³⁷⁰ Una mostra que pot semblar pobre si es tenen en compte les nombroses absències, però que tanmateix abraça una representació prou significativa, ja que hi són representats càrrecs sindicals, teòrics obreristes, anarquistes i obrers agrícoles.¹³⁷¹ D'altra banda, l'escassetat de contestes pot explicar-se per l'estupor que devia causar una carta amb un qüestionari adjunt enviat per un integrant de l'AF que signava com «un Syndiqué», adjectiu que, tot i ser oportunista, no era cap mentida: el 1907, Valois va intentar muntar un altre sindicat d'empleats de l'edició.¹³⁷² Tot això, però, era desconegut de cara al públic perquè Gressent s'amagava sota el pseudònim de la casa reial. Com va palesar Michel Bernard en la resposta que va adreçar a Valois, en primera instància va pensar que tot plegat era «une énorme mystification venant d'un homme déséquilibré».¹³⁷³ En efecte, la perplexitat devia ser la reacció més estesa entre els escollits en veure que havien rebut una carta per part d'un

¹³⁶⁹ Georges VALOIS, "Lettre adressée...", *La Monarchie... op. cit.*, p. 206.

¹³⁷⁰ L'estimació es basa en el les paraules del mateix Valois, qui explica que va enviar la carta a Lagardelle el març: Georges VALOIS, "Faits et documunets. Syndicalisme et démocratie.- Une note de M. Hubert Lagardelle", *Revue Critique des Idées et des Livres*, n° 66, 10 de gener de 1911, 87-90, p. 87.

¹³⁷¹ Entre els que proporcionaren resposta, hi havia teòrics del sindicalisme revolucionari com Georges Sorel; el sindicalista antisemita Robert Louzon, membre de la CGT i redactor en *Le Mouvement socialiste* i en *La Guerre sociale*; el llibertari Georges Deherme, fundador de *La Coopération des Idées*; E. Deniau-Morat, redactor en *Le Libéraire*; l'anarquista Jean Grave de *Les Temps Nouveaux*; un obrer agrícola, A. Morel; Isidore Bonin, secretari del sindicat de llenyadors de la regió d'Avallon; l'antic membre del *Parti ouvrier socialiste révolutionnaire*, Michel Darguenat; Paul Ader, secretari de la *Fédération des travailleurs agricoles* del Midi; Raoul Lenoir, secretari de la *Fédération des mouleurs de métaux* de França; el secretari del sindicat dels empleats municipals, Émile Janvion i Émile Guillaumin i Michel Bernard de la *Fédération des syndicats de cultivateurs* de la regió de Moulins. Al marge, Georges Guy-Grand no va respondre directament argüint que no era sindicalista, però va correspondre-li amb dues cartes que van ser publicades igualment.

¹³⁷² «Je demandai l'adhésion à la Confédération générale, du Travail, et je fus moi-même délégué à l'Union des Syndicats, avec Joseph Boissier». Tanmateix, l'experiència va ser decepcionant perquè «la majorité des délégués qui y prenaient part se désintéressaient complètement de l'organisation de la production» i, com que no gaudien «de la protection maçonnique, nous subîmes une rude offensive de la part des éditeurs». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 251.

¹³⁷³ Georges VALOIS, "Enquête sur la Monarchie et la Classe ouvrière. Réponses de MM. Émile Guillaumin et Michel Bernard. Discussion: *La population agricole et le Nationalisme* par Georges Valois", *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 4, n° 19, 25 de gener de 1909, 125-161, p. 144.

ligueur. Com va relatar Lagardelle el 1910, «nous ne fûmes plutôt interloqués et sa demande nous parut extravagante». En definitiva, «il nous semblait oiseux de protester contre un paradoxe sans danger».¹³⁷⁴

L'idea motriu que el va empènyer a engegar una campanya d'atracció responia precisament en la creença ferma que els obrers, amb «leur action libératrice», «prenant corps dans les syndicats, est exactement contre-révolutionnaire» i que, per tant, «appelle la Monarchie».¹³⁷⁵ El denominador entre enquestats era l'aversion, en menor o major mesura, cap al règim polític, sobretot després de com havia acabat l'aventura republicana durant l'afer i com les il·lusions d'una república social s'havien esfumat a les vinyes del Llenguadoc el 1907 i a les extraccions mineres de Drapeil i Villeneuve el 1909 en una reedició de la massacre de Fourmies del 1891. Només hi havia una notable excepció que venia representada per Guy-Grand, tal i com reconeixia l'autor de l'enquesta. El filòsof republicà, tot i advocar per una reforma del sufragi universal, era un gran defensor de l'acció política, cosa que, com declarava, quan sentia parlar de política partits «*je n'entends pas nécessairement corruption*».¹³⁷⁶ Amb tot, el desdeny cap al règim dels arribistes, dels corruptes i dels hipòcrites no implicava forçosament una adhesió a la corona. Tant un sindicalista revolucionari com Robert Louzon, qui en sintonia clara amb l'esperit marxista -i en la perspectiva rescatada pel revisionisme sorelià- declarava que la república era la millor forma de govern pels obrers perquè atjava la guerra social «*sans que l'on puisse faire naître les luttes secondaires*»,¹³⁷⁷ com un anarquista com Georges Deherme, qui, al contrari, cridava que «*la République parlementaire est le pire des gouvernements pour la classe ouvrière*» perquè alimentava «*tous les parasitismes*» que no deixaven desenvolupar el treball organitzat,¹³⁷⁸ eren del parer que la monarquia no

¹³⁷⁴ Hubert LAGARDELLE, “Revue des livres. La Monarchie et la Classe ouvrière”, *Le Mouvement socialiste*, n° 224, octubre de 1910, 239-240, p. 239.

¹³⁷⁵ Georges VALOIS, *La Monarchie... op. cit.*, p. 202.

¹³⁷⁶ Com estudiós perspicaç de les dinàmiques sindicalistes i nacionalistes, i en correspondència amb la seva identitat política, les conclusions que presentava eren fermes: «*les producteurs ne reconnaîtront de plus ne plus d'autres autorités que celles qui seront fondées sur les compétences*». En Georges VALOIS, “Enquête sur la Monarchie et la Classe ouvrière. Deux lettres de M. Georges Guy-Grand. Discussion: *La population agricole et le Nationalisme* par Georges Valois”, *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 4, n° 23, 25 de març de 1909, 504-523, pp. 509 i 514.

¹³⁷⁷ Georges VALOIS, “Enquête sur la Monarchie et la Classe ouvrière. Lettre de M. Robert Louzon et discussion par Georges Valois”, *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 1, n° 3, 25 de maig de 1908, 243-256, p. 246.

¹³⁷⁸ Georges VALOIS, “Enquête sur la Monarchie et la Classe ouvrière. Réponse de M. Georges Deherme et discussion par Georges Valois”, *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 1, n° 4, 10 de juny de 1908, 335-348, pp. 339 i 340.

donava garanties als obrers i que el moviment obrer conscienciat no veia en el rei una aposta de futur.

Els anarquistes i llibertaris tenien clar que la república havia demostrat ser inoperant i maligna pels interessos dels treballadors. En un article posterior titulat “Pour une dictature. Réponse à M. Georges Valois” que va publicar a *La Coopération des Idées* el 16 de juliol, Deherme va reafirmar-se en les postures que ja havia apuntat sumàriament en el qüestionari: que si bé «le système parlementaire est inapte à cette fonction essentielle d'ordre et progrès», una monarquia necessita una cort de nobles, els quals, «dans une société industrielle, ils ne peuvent être que des parasites».¹³⁷⁹ Per la seva banda, Deniau-Morat considerava que fos poc probable que «votre “instauration” soit inférieure à l'ignoble république de l'abject Clemenceau» perquè «rien ne saurait descendre plus bas». Com a anarquista, prometia lluitar contra les injustícies del règim, però, no es fiava de les promeses polítiques reialistes, ja que «la Monarchie est superbe sous la République de même que celle-ci était bien belle sous l'Empire».¹³⁸⁰ Més taxatiu va mostrar-se Jean Grave, a qui Valois havia conegut durant els seus anys en *L'Art Social*. L'anarquista no dissimulava el seu enuig cap a un règim republicà que «ayant chaussé les souliers de l'Empire et de la Royauté», havia conduit a «l'atroce désillusion» de l'afer. Emperò, malgrat la pèrdua de confiança, Grave certificava que unes «institutions qui pendant dix-neuf siècles se sont montrées pillardes, paillardes, négatrices du droit humain» no li despertaven cap simpatia.¹³⁸¹ Inclús Émile Janvion, amic proper de Lucien Jean des de 1895,¹³⁸² i qui com Valois va denunciar les maniobres d'infiltració maçònica en els sindicats obrers,¹³⁸³ va mostrar-se reticent. Tot i titllar el règim de «*république excrémentielle*», d'una «*République de pédicures et de philistins*» que era la negació del règim sindical, no pensava que la monarquia oferís cap garantia a la classe obrera, ja que

¹³⁷⁹ Georges VALOIS, “Enquête sur la Monarchie et la Classe ouvrière. Réponse complémentaire de M. G. Deherme. Discussion par Georges Valois”, *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 2, n° 9, 25 d'agost de 1908, 291-323, pp. 294 i 301.

¹³⁸⁰ Georges VALOIS, “Enquête sur la Monarchie et la Classe ouvrière. Lettres de M. Deniau-Morat et M. Jean Grave. Discussion par Georges Valois”, *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 2, n° 6, 10 de juliol de 1908, 50-72, p. 66.

¹³⁸¹ Georges VALOIS, “Enquête sur la Monarchie et la Classe ouvrière. Lettres de M. Deniau-Morat et M. Jean Grave. Discussion par Georges Valois”, *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 2, n° 6, 10 de juliol de 1908, 50-72, p. 68.

¹³⁸² Louis LANOIZELÉE, *Lucien Jean... op. cit.*, pp. 34-36

¹³⁸³ Émile PARA, “Politique et syndicats”, *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 1, n° 1, 25 d'abril de 1908, 418-421, p. 418.

resultava impossible concebre «un régime monarchique sans politiciens et sans exploiters».¹³⁸⁴

La diferenciació entre la política dels republicans i la República com a règim s'aprecia també en les respostes que van proporcionar els obrers agrícoles. Tot i que considerava els republicans «une poignée d'arrivistes "arrivés"» que estaven «soumis uniquement à ce dieu corrompé: l'Or, par lequel une minorité de politiciens, comédiens et braillards, vit de l'exploitation des masses productrices», Morel es mostrava orgullós de mantenir-se «attaché au principe républicain».¹³⁸⁵ Del mateix parer era Isidore Bonin, per a qui la república, malgrat ser una forma de govern capitalista que «n'est que la caricature de la démocratie promise par les politiciens bourgeois, radicaux ou autres actuellement au pouvoir», no considerava la monarquia una opció adient perquè «elle ne serait qu'une survivance d'un passé nous rappelant trop d'esclavage et le servatge de l'ancien régime».¹³⁸⁶ Paul Ader, representant del sindicalisme agrícola, també opinava que «le régime républicain ne favorise pas le progrès du syndicalisme», sinó que «l'entrave de toutes ses forces» i, com els seus homòlegs, considerava que una monarquia era «une inutilité ou une superfétation».¹³⁸⁷ Émile Guillaumin va donar una opinió similar a la de Grave: «la République était très belle sous l'Empire, tout comme votre Monarchie idéale aujourd'hui. Que de désillusions si la chose arrivait!». Recorda l'explicació del seu camarada Bernard, que si bé «les nobles et les bourgeois, qu'ils soient chrétiens ou juifs, voire francs-maçons, s'entendent très bien au fond», en el camp no hi ha «aucune espèce de sympathie pour la monarchie».¹³⁸⁸

Quant als sindicalistes revolucionaris, les respostes que Valois va rebre deixen una mica que desitjar. Sobretot la de Georges Sorel, qui es mostrà força neutre en l'aproximació a les preguntes que es formulen en l'enquesta. Lluny de l'agressivitat que

¹³⁸⁴ Georges VALOIS, "Enquête sur la Monarchie et la Classe ouvrière. Réponse de M. Émile Janvion. Discussion par Georges Valois", *Revue critique des Idées et des Livres*, t. 3, n° 14, 10 de novembre de 1908, 125-155, pp. 142 i 148.

¹³⁸⁵ Georges VALOIS, "Enquête sur la Monarchie et la Classe ouvrière. Réponses de MM. A. Morel et Isidore Bonin. Discussion par Georges Valois", *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 2, n° 8, 10 d'agost de 1908, 217-236, pp. 220-221.

¹³⁸⁶ Georges VALOIS, "Enquête sur la Monarchie et la Classe ouvrière. Réponses de MM. A. Morel et Isidore Bonin. Discussion par Georges Valois", *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 2, n° 8, 10 d'agost de 1908, 217-236, pp. 222 i 223.

¹³⁸⁷ Georges VALOIS, "Enquête sur la Monarchie et la Classe ouvrière. Réponse de M. Paul Ader. Discussion par Georges Valois", *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 2, n° 11, 25 de setembre de 1908, 455-470, pp. 458 i 459.

¹³⁸⁸ Georges VALOIS, "Enquête sur la Monarchie et la Classe ouvrière. Réponses de MM. Émile Guillaumin et Michel Bernard. Discussion: *La population agricole et le Nationalisme* par Georges Valois", *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 4, n° 19, 25 de gener de 1909, 125-161, pp. 136, 138 i 141.

s'espera de l'autor de *Les Illusions du progrès* i de *La décomposition du marxisme*, els comentaris que va adreçar-li són tebis i eviten qualsevol punt espinós. En la línia voluntarista que havia emprès amb el procés de revisió de l'obra de Marx, el sindicalista va explicar que pels obrers era molt difícil adherir-se a la corona a causa de la repressió cruenta de 1871, en què «*c'est la légende de la Commune et non sa réalité qui domine tout*». ¹³⁸⁹ En canvi, la resposta més desenvolupada del sindicalisme revolucionari la va furnir Raoul Lenoir, un altre col·laborador de *Le Mouvement Socialiste*, encara que la seva posició no fos tan suculent com la que es podia esperar d'un inconformista antiburgès com Sorel. Lenoir va respondre de forma indirecta a través d'un article, "Tyranie capitaliste. Royauté, république, empire", que hauria de publicar-se a *La Fonderie*, l'òrgan de la federació dels modeladors del metall. Com d'altres companys seus, declarava que estava fart d'una política en què els «*bourgeois qui ont le plus promis sont ceux qui nous trahissent le plus*», però englobava les diatribes antirepublicanes dins d'una crítica més general que tenia el capitalisme com a sistema d'explotació socioeconòmic com a diana. Les idees sobre la forma del govern només eren «*étiquettes qui nous ont trop longtemps grisés et derrière lesquelles s'abrite, entrelacée avec les mots République, Empire ou Royauté, la Tyranie capitaliste et affameuse*». ¹³⁹⁰ En aquest aspecte, Lenoir s'apropava a l'opinió que havien expressat alguns anarquistes de *Le Libéraire* en ressenyar l'anterior fulletó de Valois. ¹³⁹¹

Només la resposta de Darquenat va correspondre's als interessos de l'enquestador. Resulta curiós com la conversió de l'antic militant socialista a la doctrina del nacionalisme integral s'explica a través del revisionisme sorelià, el qual «a contribué à nous débarrasser des préjugés démocratiques». Per culpa de la metafísica enciclopèdica i l'adoració de la ciència racional, afegia, «la République a fait de l'ouvrier un politicien, elle n'en a pas fait un syndiqué». Ara, qualsevol sindicalista sabia que només hi havia dues opcions, l'anarquia o la corona. La primera portava a la negació completa i infructuosa de l'estat, mentre que la monarquia ompliria de sentit el treball: «l'ouvrier conscient de sa force et de ses droits, participant à la vie de la nation non plus

¹³⁸⁹ Georges VALOIS, "Enquête sur la Monarchie et la Classe ouvrière. Quelques réflexions de M. Georges Sorel. Discussion", *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 1, n° 2, 10 de maig de 1908, 145-156, p. 149.

¹³⁹⁰ «*La ploutocratie républicaine est maintenant à l'apogée de sa pantagruélique digestion*», però advertia que, alhora, «*les disciples du roi sont invités à la table nationale et républicaine*». En Georges VALOIS, "Enquête sur la Monarchie et la Classe ouvrière. Réponse de M. Raoul Lenoir. Discussion par Georges Valois", *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 3, n° 12-13, 10-25 d'octubre de 1908, 52-73, pp. 56 i 57.

¹³⁹¹ «*La révolution que nous voulons faire, c'est moins contre la république, forme politique du pouvoir bourgeois, que contre le capitalisme, forme économique de ce même pouvoir bourgeois*». En Ludwig GERHART, "La Révolution nécessaire", *Le Libéraire*, 29 de novembre de 1908, p. 2.

de façon artificielle, mais de façon étroite et intime», estaria agrupat per interessos organitzats.¹³⁹²

Si es té en compte l'impacte immediat, aquest pot semblar escàs i poc fructífer. Si el fulletó de *La révolution sociale ou le Roi* va ser rebut amb sorna,¹³⁹³ l'enquesta no va variar gaire la perspectiva. *L'Humanité*, altaveu del partit socialista i objecte de vilipendi constant en qualsevol escrit de l'AF, va tornar els cops rebuts en mofar-se de la «question baroque» que el reialista va proposar a «écrivains pseudo-syndicalistes».¹³⁹⁴ Quant als llibertaris, donaven la raó en l'aproximació de Valois sobre la desafecció obrera envers el règim, però en desestimaven les conclusions, tal o com ho havia fet Deniau-Morat.¹³⁹⁵ Quant a *Les Nouvelles*, «Georges Valois place tous les espoirs d'un néo-monarchisme, confiant jusqu'à l'aveuglement, dans ce syndicalisme déjà chancelant».¹³⁹⁶ Els òrgans republicans radicals es burlaren de l'opció que atribuïa un rei als sindicalistes.¹³⁹⁷ Però dins del moviment obrer, la recepció que més interessava, pel fet de ser l'audiència a la qual es dirigia, era la de la CGT, objectiu principal de la maniobra de captació. Des de *La Vie ouvrière*, revista mensual que va convertir-se poc després en el setmanari del sindicat, es va subratllar que l'enquesta «fut plutôt maigre en résultats». En la línia que ja havia expressat Lenoir en el formulari, la ressenya va repetir la tesi anarcosindicalista «que l'État, monarchique ou républicain, est toujours, pour les gruger, au service du Capital».¹³⁹⁸ La presa de posició crítica amb la república de la majoria dels sindicalistes revolucionaris i dels anarcosindicalistes era una actitud que, com va assenyalar un estudiós catòlic del sindicalisme com Paul-Olivier Lacroye, s'havia de posar en context:

¹³⁹² Georges VALOIS, “Enquête sur la Monarchie et la Classe ouvrière. Réponse de M. Michel Darguenat. Discussion par Georges Valois”, *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 2, n° 10, 10 de setembre de 1908, 370-390, pp. 379, 382 i 384.

¹³⁹³ «On est tenté de le prendre en pitié». En M. K., “La Révolution sociale ou le Roi”, *Pages Libres*, 18 d'abril de 1908, p. 444.

¹³⁹⁴ Gustave ROUANET, “Lectures pour tous”, *L'Humanité*, 15 de novembre de 1909, p. 3.

¹³⁹⁵ Encara que «la République est en baisse chez les travailleurs», no implicava «que les ouvriers soient prêts à acclamer un roi». En Louis GRANDIDIER, “Une enquête sur la monarchie et la classe ourvière”, *Le Libertaire*, 2-9 d'agost de 1908, p. 2.

¹³⁹⁶ “La Monarchie et la Classe ouvrière”, *Les Nouvelles*, 19 de juliol de 1909, dins de “Fonds Georges Valois”, VA 2, en Sciences Po, París.

¹³⁹⁷ «Philippe VIII sera le roi de la CGT. Je lui souhaite bien du plaisir». En Lector, “Coups de ciseaux”, *Le Petit Bourguignon*, 12 de juliol de 1909, p. 1.

¹³⁹⁸ H.[enry] AMORÉ [Henry Fuss], “À travers les livres. La Monarchie et la Classe ouvrière, par Georges Valois”, *La Vie ouvrière*, n° 2, 20 d'octubre de 1909, dins de “Fonds Georges Valois”, VA 2, en Sciences Po, París. Molts anys més tard, després de l'ensulsiada de *Le Faisceau* i amb un Valois que s'esforçava en ser acceptat en el món socialista, Monatte escriuria en les seves memòries pòstumes que amb la seva ressenya a *La Vie ouvrière*, Amoré «avait procédé à la démolition brutale du pauvre échafaudage de Valois». En Pierre MONATTE, *La lutte... op. cit.*, p. 92.

«les syndicats ne sont antidémocrates que parce qu'ils sont antipolitiques».¹³⁹⁹ Aquest judici va subscriure'l el sindicalista Charles Rappoport, qui va assenyalar que l'acció de la classe obrera organitzada anava dirigida a regenerar les llibertats democràtiques «conquises dans et par le sang prolétarien», amb la qual cosa «la classe ouvrière n'a rien de commun avec cette haine réactionnaire».¹⁴⁰⁰ I és que les conclusions que Lagardelle va presentar després de promocionar una enquesta el 1905 sobre “l'Idée de patrie et la classe ouvrière” (més extensa que la de Valois i amb respostes de personalitats més capdavanteres en el món sindical i obrer) demostren que l'estat d'esperit no havia variat.¹⁴⁰¹ Un aspecte que també s'observa en la revista antimilitarista italiana *La Pace*.¹⁴⁰²

La virtut de la campanya de Valois no s'ha de jutjar, com s'ha dit, per haver estat incapaç d'atreure el gruix dels afiliats al sindicat majoritari de França al blasó del pretendent, sinó tant pel que va representar en l'àmbit del pensament i per l'impacte posterior que va desencadenar. Historiogràficament, s'ha tendit a donar valor a l'aspecte tàctic de la maniobra d'aproximació per la seva originalitat i per ser un episodi fonamental en la seva maduresa intel·lectual del personatge.¹⁴⁰³ Sense objectar d'aquestes perspectives, la campanya va representar molt més: l'enquesta va ser l'obra d'estudi social més ambiciosa que s'havia fet mai des de la dreta antiliberal. D'aquesta forma, per valorar-ne la incidència, s'ha de mirar més enllà tant de les respostes dels enquestats com de l'entorn adjacent. Valois no va ser el primer ni en adonar-se de les similituds d'esperit ni en sondejar el moviment obrer perquè la seva biografia era la prova fefaent que existien unes sinèrgies nascudes en la crisi finisecular que permetien posar en contacte diferents sensibilitats ideològiques. El seu mèrit radica en ser el primer en posar en pràctica un programa ambiciós de connexió: era una apel·lació directa, un diàleg que es volia de tu a tu entre unes cultures polítiques que, dins del marc parlamentari, es veien empeses a la

¹³⁹⁹ P[aul]. OLIVIER-LACROYE, “La Révolution sociale ou le Roi”, *Bulletin de la Semaine*, 6 de maig de 1908, dins de “Fonds Georges Valois”, VA 2, en Sciences Po, París.

¹⁴⁰⁰ Dr. Ch[arles]. RAPPOPORT [Félix Arnold], “Mouvement ouvrier. Des divers syndicalismes”, *Documents du Progrès*, setembre de 1908, 848-851.

¹⁴⁰¹ Hubert LAGARDELLE, “Avant-propos à l'Enquête sur l'idée de patrie et classe ouvrière”, *Le Mouvement socialiste*, nº 160-161, 1 al 15 d'agost de 1905, 431- 434. Les conclusions apareixerien en forma de dos articles: ÍD., “L'idée de patrie et le socialisme”, *Le Mouvement socialiste*, nº 174-175, 15 de maig al 15 de juny de 1906, 5-32 i “L'idée de patrie et le socialisme (suite)”, *Le Mouvement socialiste*, nº 177-178, 1 d'agost a l'1 de setembre de 1906, 329-340.

¹⁴⁰² «Noi abbiamo avuto in Italia l'esempio d'un Re buono e francamente non sapremmo consigliare ai laboratori rancesi di sperimentare uno per conto loro». En B., “Giorgio Valois. La révolution sociale ou le Roi”, *La Pace*, 15 d'agost de 1908, dins de “Fonds Georges Valois”, VA 2, en Sciences Po, París.

¹⁴⁰³ Allen DOUGLAS, *From fascism... op. cit.*, p. 22; Yves GUCHET, *Georges Valois... op. cit.*, p. 86.

pugna però que, fora de l'artifici liberal, estaven agermanades per un sentiment comú de repulsa cap a la modernitat. No és exagerat, doncs, afirmar que la transcendència que va tenir *La Monarchie et la classe ouvrière* en l'espai antiliberal va ser similar a la de l'enquesta de Maurras el 1900. No en va, des de la premsa monàrquica van traçar-se'n nombroses comparacions.¹⁴⁰⁴ *Le Petit Déodatien*, tribuna provincial de Saint-Dié, va encertar-la quan va referir-se al fet que «l'originalité de M. Valois, c'est d'avoir traité la question avec un esprit de classe qui s'est rarement exprimé jusqu'ici dans les études sociales des royalistes, et il a apporté dans le débat des vues personnelles d'économie politique».¹⁴⁰⁵ Paul Mazgaj ha considerat molt oportunitat la proposta obrerista de Valois dins de l'AF com una proposició que va ser capaç de traçar un rumb d'actuació.¹⁴⁰⁶ I és que la campanya que va iniciar-se el 1907 va ser un succés en tant que va ser una aposta personal que va acabar per sobresortir d'entre la resta d'opcions que es manegaven dins de la plataforma reialista. Tot aprofitant les circumstàncies conjunturals que coneixia tan bé perquè l'havien marcat de forma directa i punyent en la seva trajectòria vital, el recent ingressat a la lliga va guanyar protagonisme fins al punt que es pot parlar d'un "moment Valois" no només en la història de l'AF, sinó en la de la formació de la cultura política contrarevolucionària. Des de llavors, totes les cultures polítiques contrarevolucionàries noucentistes, com la feixista, s'escarrassarien per modelar una simbiosi similar a la que va plantejar.

¹⁴⁰⁴ Auguraven que l'obra de Valois «pouvait bien avoir une influence semblable à celle qu'exerça en 1900 et depuis cette date l'*Enquête sur la Monarchie* de Charles Maurras parmi le intellectuels et les jeunes générations». En A. Le TRANIER, "La Révolution sociale ou le Roi", *Le Mémorial des Pyrénées*, 7 de maig de 1909, dins de "Fonds Georges Valois", VA 2, en Sciences Po, París. «Sont livre complète excellemment le livre fondamental de Charles Maurras», els quals «donnent toute la doctrine de la jeune école de l'*Action française*». En X. P., "Questions sociales. La Monarchie et la Classe ouvrière", *Le Mois littéraire et pittoresque*, n° 129, setembre de 1909, p. 90.

¹⁴⁰⁵ "L'Enquête de Georges Valois", *Le Petit Déodatien*, 4 de setembre de 1909, p. 3.

¹⁴⁰⁶ Paul MAZGAJ, *The Action française... op. cit.*, pp. 78-79.

A la conquesta d'un front antiliberal

4. L'execució d'una experiència (1909 - 1914)

El moment Valois o el triomf d'una proposta (1909)

Quan les impremtes de la Librarie Nationale van editar *La Monarchie et la classe ouvrière*, Valois es trobava en una posició de preeminència dins de la lliga. De les opcions obreristes que hi havia hagut damunt la taula, la proposta monàrquico-sindicalista va acabar per imposar-se. Per diferents circumstàncies, alguns concurrents que havien pogut fer-li ombra entre 1907 i 1908 van perdre el crèdit de què havien gaudit. L'idil·li amb Pierre Biétry, per exemple, va tenir un final abrupte. No obstant la pluja d'elogis que va rebre i els afalacs que el seu dirigent va dedicar a Maurras,¹⁴⁰⁷ la relació de l'AF amb els *jaunes* va acabar obtusament. La personalitat egocèntrica i l'ambició desmesurada del dirigent sindical van impedir una aventura que augurava forces èxits. Tal i com es té constància, el líder de la FNJF jugava a múltiples bandes. Rebia finançament tant dels nacionalistes integrals com de les forces *ralliées*.¹⁴⁰⁸ Un doble joc que va irritar el provençal, qui va acusar-lo el 1908 de ser un esperit qui «à tout diviser».¹⁴⁰⁹ A més, la identitat política separava el sindicalista groc de la lliga, ja que Biétry sempre s'havia mostrat republicà. Tot i els punts d'acord, la seva cultura política s'aproximava a la drumontiana i la seva concepció política a la posició boulangista d'un Henri Rochefort que no als postulats dels nacionalistes integrals.¹⁴¹⁰

Jean Rivain, membre dels comitès directors i impulsor de la *Revue Critique*, va disgustar-se amb el rumb que prenia la lliga.¹⁴¹¹ Les tensions, que esclatarien a partir de 1912, es trobaven en el control inquisitorial tan asfixiant respecte del cànon literari francès amb què el dogma maurrassià perseguia els autors que no considerava adients va

¹⁴⁰⁷ «Le critique indiscuté parce qu'indiscutable» i «le profond analyste des causes de l'anarchie française contemporaine». En *Le Jaune*, 6 de gener de 1906, citat en Christophe MAILLARD, *Pierre Biétry... op. cit.*, p. 124.

¹⁴⁰⁸ Biétry rebia finançament de *La Croix* (informe del 28 d'agost de 1906, dins de F⁷ 15931/2, en AN) com de l'*Action Libérale Populaire* (informe del 18 d'agost de 1906, dins de F⁷ 12793, en AN).

¹⁴⁰⁹ Charles MAURRAS, "Pour le «Jaune»", *L'Action française*, 14 de setembre de 1908, p. 1.

¹⁴¹⁰ Informe del 14 de novembre de 1907, dins de F⁷ 12793, en AN.

¹⁴¹¹ Sobre aquest punt, hi ha discrepàncies interpretatives. Valla manté que «Maurras se méfie quelque peu» de Rivain, mentre que Huguenin és del parer que les tensions es devien a les ambicions de la joventut realista, cosa que no hi hauria hagut ruptures, sinó només dissensions dins del nacionalisme integral. Cf: Jean VALLA, *Georges Valois... op. cit.*, p. 88, François HUGUENIN, *L'Action française... op. cit.*, pp. 230-231.

molestar el grup de joves reialistes que participaven a la revista.¹⁴¹² A més, a part de les pressions doctrinals sobre estètica classicista, hi havia el fet que Rivain, com a fervent catòlic, es mostrava reticent amb el catolicisme pragmàtic i positivista. Això explicaria que, malgrat haver assumit el punt de vista sindicalista de Valois,¹⁴¹³ no hagués volgut prendre part en els seus projectes futurs perquè no feia èmfasi en el punt de vista de la tradició catòlica sobre la qüestió social.¹⁴¹⁴ Al seu torn, el jesuïta Georges de Pascal va quedar relegat en una mena d'ostracisme plàcid. El professor de l'institut del nacionalisme integral, que havia estat el nexa d'unió entre els catòlics *ligueurs* amb les setmanes socials de debat promogudes pels demòcrates cristians, va passar a ocupar un pla d'eminència doctrinal però poc incident. Encara que no va deixar de publicar al diari al llarg de 1909 i 1910, també ho feu en altres espais, com en les pàgines de *La Revue du clergé français*, revista que s'enquadrava dins d'una línia progressista i prospera al *ralliement*.¹⁴¹⁵ En aquest aspecte, va patir la mateixa sort que La Tour du Pin, la figura del qual se la tenia en gran estima dins de la lliga,¹⁴¹⁶ però que no resultava en absolut

¹⁴¹² Des de la fundació de la revista, Rivain i Clouard van impulsar una recuperació de l'obra de Stendhal que no va plaure gaire a Maurras, qui es preguntaria amb segones si «nos amis de la *Revue Critique* ont-ils donné un exemple de “désintéressement politique” en fondant un prix Stendhal et en consacrant à Stendhal tout un numéro?». En Criton [Charles Maurras], “Revue de la presse. La politique de Stendhal”, *L'Action française*, 16 de març de 1913, p. 5. Els rectors del nacionalisme integral rebutjaven de Stendhal un individualisme en què «l'influence de Jean-Jacques Rousseau est indéniable». En Léon DAUDET, “À propos de Stendhal”, *L'Action française*, 18 d'agost de 1911, p. 1. Per una major perspectiva de la “querelle”, veure: Gaetano DELEONIBUS, “Discordances du classisme maurrassien”, en Dard, Olivier, Leymarie, Michel, McWilliam, Neil (eds.), *Le maurrassisme et la culture. L'Action française: Culture, société, politique (III)*, Presses Universitaires du Septentrion: Villeneuve d'Ascq, 2010, 161-172. A part de l'arrel romàntica, hi havia una qüestió que amoinava Maurras respecte de la recuperació de Stendhal, la qual era la percepció que podrien tenir els sectors catòlics. Per això, que el 1913, insistís en «l'autonomie de la revue». En Charles MAURRAS, *L'Action française et la religion catholique les éléments d'une imposture, agressions libérales, démocratiques, sillonistes: les maîtres de l'Action française, l'Action française et la morale*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1913, p. 176.

¹⁴¹³ Seguint el raonament de Valois, afirmava que l'AF era la reacció contra «la désorganisation politique de la société» mentre que la CGT era la reacció contra «la désorganisation économique de la société». En Jean RIVAIN, “L'avenir...”, *art. cit.*, p. 468.

¹⁴¹⁴ Rivain hauria rebutjat la instrumentalització de la fe. Aquest fet s'aprecia en el *Cercle Proudhon*: «Des fondateurs du Cercle Proudhon, un seul était catholique; les autres sont tous d'anciens républicains ou révolutionnaires. Or, sur six personnes, en 1914, deux appartiennent corps et âme à l'Eglise, trois autres sont absolument pénétrées par la philosophie et la morale catholiques et désirent la foi, la dernière, de formation absolument laïque, ne demande qu'à vivre en accord avec son curé». En Georges VALOIS, “De quelques tentatives d'agression contre le cercle Proudhon”, *Cahiers du Cercle Proudhon*, vol. 2, n° 1, gener-febrer de 1914, 72-94, p. 92.

¹⁴¹⁵ És força revelador aquest fragment en què Maurras tracta l'obra del catolicisme social com una tendència prosseguida en el diari però no pel diari: «il ne faut pas parler d'échec au sujet de cette grande œuvre. Nous la voyons se continuer, en partie, à la Jeunesse Catholique; et M. de la Tour du Pin, M. l'abbé de Pascal, bien d'autres de ses créateurs de la première heure, ont souvent reconnu leur pensée dans la pensée social et politique de ce journal». En Criton [Charles Maurras], “Revue de la presse. La vocation d'Albert de Mun”, *L'Action française*, 26 de febrer de 1909, p. 3.

¹⁴¹⁶ [René de] La TOUR DU PIN CHAMBLY, “La Tour du Pin. Les origines de l'Armée nouvelle sous la Constituante”, *L'Action française*, 28 de març de 1909, 1-2.

atractiva per atreure el moviment sindical antiliberal.¹⁴¹⁷ Com s'aprecia en un escrit al diari de finals de 1909, el dominic no estava d'acord amb la visió de classe que proposava Valois. Encara que no el cités, «à l'heure où j'écris, tout le monde parle de corporation, d'association professionnelle, de syndicat», es lamentava, i reivindicava la idea d'un sindicat com «un parfait organisme social» en tant que agrupació professional. És a dir, una «conception organique du syndicat, avec son rôle de pacification, de réglementation, de collaboration à la législation ouvrière».¹⁴¹⁸

Pel que fa a Émile Para, l'estela fulgurant que s'intuïa el 1908 va anar-se apagant. A la primavera, encara gaudia d'un paper protagonista, al costat de Bacheyras i Valois, en les conferències socials a províncies.¹⁴¹⁹ Des de mitjans de 1909, les seves aparicions van anar decaient a mesura que el ressò de l'enquesta de Valois va fer-se més evident. L'espai que tenia al diari quasi bé en monopoli va passar a ser compartit esporàdicament amb André Falaise. A partir de 1910, el seu rol va anar derivant cap al de reporter, una tendència que va perfilar-se a finals d'any, quan es dedicà quasi en exclusiu a tractar qüestions de la vida política.¹⁴²⁰ Una prova del relegament en què va veure's es troba en el fet que en el dia de la “Saint-Philippe” de 1910, l'orador principal va ser l'autor de *La Révolution sociale ou le Roi*.¹⁴²¹ En definitiva, quan les impremtes de la Librarie Nationale van editar l'enquesta amb el títol *La Monarchie et la classe ouvrière*, Valois es trobava en una posició de preeminència dins de la lliga. Per últim, les relacions amb *L'Accord Social* tampoc van prosperar a causa de les tibantors que van produir-se entre els dos cercles a redós d'uns conflictes interns dins de l'orleanisme a finals de 1910. Bacconnier pretenia distanciar-se del jou maurrassià i condemnà una «attitude hostile de

¹⁴¹⁷ En aquest punt, coincidim amb Allen DOUGLAS, *From fascism... op. cit.*, p. 32. Sense rebutjar ni les premisses ni les tesis vertebradores del marquès, les quals eren més acceptades i intel·ligibles pel *ligueur* mitjà, la plana major va optar per promocionar una aproximació més coherent amb l'ambició de captar el moviment obrer i, a fi d'acomplir-ho, no podien onejar com a estandard ni un noble ni un clergue. La relació amb La Tour du Pin, a més, va estar marcada per una simbiosi de necessitat, una col·laboració en què el marquès també havia fet gala de requerir l'aprovació dels *ligueurs*, tal i com ho prova una carta del 21 de juny de 1909 amb què buscava apaivagar qualsevol dubte de desautorització: «j'y prends l'occasion de m'expliquer sur cette action». En Léon de MONTESQUIOU, “Toujours de textes pour nous prendre. Une lettre de M. La Tour du Pin”, *L'Action française*, 23 de gener de 1909, 1-2, p. 2.

¹⁴¹⁸ G[eorges]. de PASCAL, “Chronique sociale. Vers l'organisation professionnelle”, *L'Action française*, 30 de desembre de 1909, p. 3. Més aviat, La Tour du Pin hauria estat útil «dans les milieux que le conservatisme social effrayait, non sans apparence de raison, en montrant les violences syndicalistes et les malfaçons étatistes des lois sociales». En Marie de ROUX, *Charles Maurras et le nationalisme de l'Action française*, Grasset: París, 1928, p. 200.

¹⁴¹⁹ “La Réunion royaliste de Chartres”, *Le Réveil de la Haute-Saone*, 31 de març de 1908, p. 1.

¹⁴²⁰ “Le traître Dreyfus. Il fait une conférence à huis clos”, *L'Action française*, 15 de febrer de 1910, p. 1; Émile PARA, “Coulisses parlementaires”, *L'Action française*, 10 de novembre de 1910, p. 2.

¹⁴²¹ “La Saint-Philippe à l'«Action Française»”, *Le Réveil de la Haute-Saone*, 6 de maig de 1910, p. 1

l'Action Française» que «à notre égard est déjà ancienne».¹⁴²² L'episodi va aixecar polseguera i violència entre militants. La policia va relatar en uns informes que l'AF va voler reclutar, sota les ordres del duc d'Orleans, pertorbadors perquè boicoteassin la propaganda dels comitès i del setmanari.¹⁴²³

Amb tot, l'hegemonia que va adquirir la seva proposta no s'ha de contemplar només com un fruit de l'atzar. A part d'unes circumstàncies al·lògenes, el triomf s'explica per la capacitat a l'hora d'articular una proposta engrescadora en què havia sabut acomodar el seu bagatge a les necessitat de la formació. Un atractiu que va valdre-li l'èxit personal de veure's catapultat com una de les joves ments més prometedores, i heterodoxes, dins del reialisme. En les seves memòries, Dimier va afirmar que «il parlait avec un succès énorme, et j'ai vu des Chouans se lever dans nos congrès pour lui dire que les ligueurs d'Action Française le regardaient comme leur maître à l'égal de Maurras».¹⁴²⁴ Un pes pesat de la lliga com Léon Daudet va lloar-ne el pensament nou i fètil. L'escriptor i polemista va declarar amb entusiasme que «un pareil livre, écrit par un syndicaliste, sonne le glas du système parlementaire et de la longue duperie républicaine», per concloure «il aura sa place aussi bien sur la table du militant ouvrier que sur celle du royaliste d'Action française».¹⁴²⁵ Sense cap mena de dubte, es trobava en l'apogeu. Assaboria una glòria que, tot i la dolçor instantània, li deixaria un sabor amarg com va ho poder comprovar després de la guerra. L'opció monàrquico-sindicalista resultava ser una opció coherent no només dins de la lògica de la lliga reialista en una conjuntura àvida per esdevenir un moviment de masses gràcia a una *entente naturelle* amb els obrers antiliberals, sinó també per un determinat sector inconformista de l'esquerra revolucionària desafecta amb el règim burgès. Valois va aconseguir el seu propòsit, el qual no era més que atreure els desassossegats del camp *dreyfusard* que, com ell, havien viscut amb inquietud i angúnia els esdeveniments que derivaren del front republicà de 1898. Com s'ha explicat, les respostes que va rebre per l'enquesta i la recepció que va fer-se'n des dels altaveus obrers amaga una realitat més profunda. Tot i no conquerir el gruix de les masses, sí que va ser capaç de promoure l'interès en tots aquells esperits desafectes.

¹⁴²² Firmin BACCONNIER, ««L'Accord Social» et «L'Action Française»», *L'Accord Social*, 16 de desembre de 1910, p. 1. Els *ligueurs* van tatxar de mentiders els de Bacconnier pel que feia al nombre de seguidors. Veure: «Les menteurs de «L'Accord Social»», *L'Action française*, 26 de desembre de 1910, p. 2.

¹⁴²³ Informe del 23 de desembre de 1910, dins de F⁷ 12862, en AN.

¹⁴²⁴ Louis DIMIER, *Vingt ans... op. cit.*, p. 224.

¹⁴²⁵ Léon DAUDET, «La Monarchie et la Classe ouvrière», *L'Action française*, 11 de juliol de 1909, p. 1

L'atracció d'Émile Janvion va ser-ne una prova fefaent. El sindicalista, conegut pel seu creixent antisemitisme i per les denúncies de complot maçònic, va passar d'una actitud apolítica a albergar un odi antirepublicà visceral. La lliga, a través de Valois, l'hauria temptejat després de la crisi de Villeneuve-Saint-Georges.¹⁴²⁶ La seva primera mostra d'adhesió, però, no va produir-se fins a finals de 1909, quan va oferir una entrevista al diari sobre l'afer Ferrer i on va anunciar l'aparició de *La Terre Libre*,¹⁴²⁷ un bimensual del qual n'era el director. El recorregut que va seguir Janvion fins a contactar amb la lliga manté nombrosos paral·lelismes amb el de Valois, a qui de ben segur coneixia gràcies a l'amistat comuna amb Lucien Jean.¹⁴²⁸ Com Gressent i d'altres obreristes que havien militat en l'anarquisme feia vint anys, el funcionari municipal, «délaissant la propagande anarchiste pur et théorique à laquelle il s'était jusque-là adonné, descendit des hauteurs philosophiques et se mêlât à la vie syndicale». Aleshores, l'antic col·laborador de *L'Ennemi du peuple* de Louise Michel va passar de la «propagande anarchiste» a «l'action syndicaliste» a fi que els funcionaris poguessin adherir-se a la CGT, cosa que va valdre-li l'acomiadament el maig de 1907.¹⁴²⁹ L'ensopegada laboral va radicalitzar una posició política, ja de per si antagonica amb el règim, com a conseqüència de l'entesa *dreyfusarde* de 1898: «je suis le seul de toute la redaction qui ait dédaigné les superbes situations octroyées comme un droit, après la victoire, aux rédacteurs de l'*Aurore*, organe de Dreyfus et de Zola». Ara, es considerava una víctima de la perversitat d'unes praxis nepòtiques gràcies a les quals «les garçons du bureau de ladite *Aurore*, eux-mêmes, ont obtenu des postes qui en font aujourd'hui mes supérieurs dans l'échelle administrative».¹⁴³⁰ Entorn de la seva fatalitat, va construir-se una imatge de víctima del

¹⁴²⁶ Informe del 15 de setembre de 1908, dins de F⁷ 13195, en AN.

¹⁴²⁷ R. D., «À propos de l'Affaire Ferrer. Déclarations de M. Émile Janvion», *L'Action française*, 2 de novembre de 1909, 1-2. El bimensual va aparèixer el 15 de novembre de 1909 fins a ser interromput el 15 de març de 1912. A partir d'aleshores, tornaria ser imprès el primer de desembre de 1913 fins al primer de maig de 1914.

¹⁴²⁸ Ambdós havien travat una amistat molt profunda amb Lucien Jean. Janvion, qui l'havia conegut el 1895, es trobava amb ell per discutir problemes obrers. Tots dos eren funcionaris municipals i havien tirat endavant, junt amb d'altres camarades, el *Syndicat des employés municipaux* el 1904. En Louis LANOIZELÉE, *Lucien Jean... op. cit.*, pp. 34 i 36. Malgrat que en *D'un siècle à l'autre* surt esmentat un cop i indirectament, a l'enquesta subratlla que alguns dels seus camarades anarquistes «étaient les miens». En Georges VALOIS, «Réponse d'Émile Janvion... art. cit.», *La Monarchie... op. cit.*, 334-360, p. 345.

¹⁴²⁹ Émile POUGET, «Tribune syndical. Le cas Janvion», *L'Humanité*, 16 de maig de 1907, 1-2, p. 1.

¹⁴³⁰ Carta que Émile Janvion va adreçar al diari l'11 de novembre de 1912, en «L'Affaire Bintz. Incident Janvion», *La Bataille syndicaliste*, 4 de gener de 1913, p. 2. Veure els comentaris desdenyosos del seu antic diari amb què neguen el relat de Janvion: «il n'a jamais été chef d'informations à l'*Aurore*». En «Syndicaliste halluciné», *L'Aurore*, 5 de gener de 1913, p. 1.

«droit que pense avoir acquis tout citoyen d'écrire, de penser à sa guise»,¹⁴³¹ de sindicalista alienat contra la «logomachie établie par quelques syndicologues officiels»,¹⁴³² i un treballador honrat que no entenia com «mes idées d'homme privé peuvent avoir de subversif et d'incompatible avec mes fonctions».¹⁴³³

L'aureola de símbol de la lluita sindical va catapultar-lo dins de la CGT com una de les veus més vehements i autoritzades. En el congrés a Marsella que va celebrar-se a l'octubre de 1908, va ser partidari de l'«action directe, avec ses conséquences révolutionnaires: antimilitarisme, antipatriotisme, antiparlementarisme, anti-étatisme (sic)». Amb ímpetu, va tatxar la posició de Louis Niel de «thèse asexué du syndicalisme», ja que declarava que no trobava cap diferència entre el «syndicalisme groupe d'intérêts, groupe d'intestins, sans idéal, sans cœur et sans soleil» que s'havia aprovat a Amiens i «une association amicale de gardiens de prison, de flics ou de syndiqués jaunes». Segons Janvion, reflexionar sobre la tàctica sindicalista sense definir la naturalesa del sindicat tenia el perill de convertir el moviment en «une espèce de rond-de-cuirocratie, une manière de parlementarisme ouvrier, qui ne serait pas d'autre chose qu'une pâle caricature du Palais-Bourbon».¹⁴³⁴ Des de llavors, va compaginar el posat de sindicalista radical amb actuacions pròpies d'agitador social que van valdre-li les aprovacions i el reconeixement de la dreta. Motivats pel rancor que sentia cap a Clemenceau, amb qui havia col·laborat a *L'Aurore* en temps de la revisió,¹⁴³⁵ va irrompre enmig d'una sessió parlamentària al març en què el “Tigre” havia estat interpel·lat per recordar-li la seva militància antimilitarista.¹⁴³⁶

¹⁴³¹ L'escrit era una carta amb data del 13 d'abril de 1907. Émile JANVION, “Les fonctionnaires de «digestion». Une lettre de citoyen Janvion. Les «lentilles ministérielles””, *La Liberté*, 15 d'abril de 1907, p. 1.

¹⁴³² Émile JANVION, “Conseils de guerre administratifs”, *Le Matin*, 10 de maig de 1907, p. 4.

¹⁴³³ “Les fonctionnaires syndiqués. Les impressions d'un révoqué”, *La Presse*, 6 de maig de 1907, p. 1.

¹⁴³⁴ La intervenció de Janvion a la sessió del vespre del dia 9 d'octubre, en *XVIIe congrès national corporatif (Xe de la C.G.T.) et 3e Conférence des bourses du travail ou unions des syndicats: tenus à Marseille du 5 au 12 octobre 1908: compte-rendu sténographique des travaux*, Imprimerie Nouvelle: Marsella, 1909, 175-211, pp. 192-195.

¹⁴³⁵ Janvion es dedicava a escriure-hi petites notes, en què ja advertia que «obliger les gens à penser en anarchiste est le contraire de la conception anarchiste». En Émile JANVION, “Deux mots”, *L'Aurore*, 26 de setembre de 1899, p. 2.

¹⁴³⁶ Sembla ser que Clemenceau, en tant que militant *dreyfudard*, va fer una donació de deu francs, com a subscripció, a l'*Association International Antimilitariste* després que Jourdain i Gonon l'anessin a veure. La subscripció, feta a contracor, va esdevenir una arma llancívola: «Clemenceau etant, peu après l'époque dont je parle, devenu ministre, sa petite pièce de dix francs devint une arme entre les mains des anciens compagnons du vieux diable devenu ermite». En Francis JOURDAIN, *Sans remords ni rancune, souvenirs épars d'un vieil homme “né en 76”*, Corrêa: París, 1953, pp. 20-21.

El tarannà irreverent i bullangós va ser aplaudit per tot l'arc polític de la dreta.¹⁴³⁷ Janvion va començar a entusiasmar a tradicions polítiques que no pertanyien a l'esquerra, tal i com s'aprecia amb el furor que va despertar el discurs que va donar a la *Bourse du Travail* el dia 1 de maig del mateix any. Davant d'un auditori de prop de 3.000 aturats, el funcionari revocat va oferir una xerrada del que acabaria essent un dels seus temes estella: la infiltració maçònica en el món sindical després del front *dreyfusard*. La conferència va ser aplaudida pels catòlics, ja que les invectives contra «Clemenceau-le-Chouan» i «Briand-la-Vipère», exponents del que definia com el «péril actionnaire» que havia adormit el proletariat amb un discurs anticlerical,¹⁴³⁸ es combinaven amb declaracions tan esperades com «tous les conflits ouvriers sont voués à ne pas aboutir, contaminés d'avance par la franc-maçonnerie».¹⁴³⁹ En la línia estratègica d'atracció del moviment obrer organitzat, els nacionalistes integrals al·ludien sense gaire rubors a punts de vista comuns amb el sindicalista.¹⁴⁴⁰ *L'Accord Social* no deixava de citar-lo quan denunciava la perfídia del maçons en la sort del moviment obrer organitzat.¹⁴⁴¹ Com li agradava ressaltar a Maurras, Janvion es descrivia com un cas simptomàtic del refús a «la tragi-comédie par laquelle la Franc-Maçonnerie, la Juiverie et surtout la Huguenoterie se sont payé la tête de la France».¹⁴⁴² Les simpaties que rebia per part de catòlics i nacionalistes va posar en guàrdia els llibertaris de *Les Temps Nouveaux*, sector obrerista a qui Janvion guardava malvolença per haver estat un dels artífexs del *ralliement* obrer. Des del diari anarquista, se'l tatxà de «venimeux frelon»,¹⁴⁴³ de «mensonger» qui «n'a semé que discorde et division».¹⁴⁴⁴ El to estrident, els estirabots contra els reformistes i els parlamentaris i les apologies a l'acció directa l'havien convertit en un personatge

¹⁴³⁷ «Vous avez été, monsieur Clemenceau», va espetar-li, «l'ami de ces gens-là, vous leur avez donné même de l'argent pour la propagande!». En J. St.-L., «L'incident Janvion-Clemenceau», *La Libre Parole*, 14 de març de 1908, p. 1. En una entrevista que va coincidir al diari de Rochefort, Janvion va assegurar que la sessió parlamentària «fut vraiment écœurant de lâcheté!». En *La Patrie*, «Les fonctionnaires revoqués en plein conflit», *La Patrie*, 15 de març de 1908, p. 2. «Le Parlement. La Chambre», *L'Action française*, 31 de març de 1908, p. 2.

¹⁴³⁸ «Le 1er Mai à Paris. Les révolutionnaires contre la F.-M.», *La Croix*, 2 de maig de 1908, 1-2, p. 2.

¹⁴³⁹ «Nos enquêtes. Le premier mai», *L'Action française*, 2 de maig de 1908, 1-2, p. 2.

¹⁴⁴⁰ Els *ligueurs* no dissimulaven que hi havia punts d'entesa entre ambdós cultures polítiques: «pour les amis de M. Janvion comme pour nos propres, il doit être évident que le point vulnérable du régime n'a pas changé». En Criton [Charles Maurras], «Revue de la Presse. Le témoin Janvion», *L'Action française*, 1 d'abril de 1908, p. 3.

¹⁴⁴¹ «On se souvient des articles du citoyen Janvion dans la Guerre Sociale dénonçant "le Péril Maçonique dans le Syndicalisme"». En Jacques DELEST, «La franc-maçonnerie et les syndicats», *L'Accord Social*, 11 d'octubre de 1908, p. 1.

¹⁴⁴² «Nos enquêtes. Le syndicalisme et l'Affaire Dreyfus», *L'Action française*, 13 de setembre de 1908, p. 2.

¹⁴⁴³ André GIRARD, «Un saltimbanque», *Les Temps Nouveaux*, 15 de juny de 1909, p. 4.

¹⁴⁴⁴ André GIRARD, «Précisions», *Les Temps Nouveaux*, 15 de juliol de 1909, p. 4.

caricaturesc.¹⁴⁴⁵ No obstant totes les crítiques, Janvion continuava essent un actiu molt cobejat en el món sindical.¹⁴⁴⁶

Va ser en aquestes circumstàncies que Valois va posar-s'hi en contacte per segon cop després de l'enquesta. L'atracció del sindicalista als postulats del nacionalisme integral van acabar per entronitzar-lo dins de la lliga. Janvion va ser-li un aliat indispensable per desfer-se de la competència que li quedava. A redós de les disputes amb els neocorporativistes a finals de 1910, el sindicalista de la CGT va prendre partit pels *ligueurs* i atacà sense treva l'equip de *L'Accord Social*.¹⁴⁴⁷ De resultes de les trifulgues entre grups, Valois va fer-se també amb el lloc de Para com a expert sindical, el qual va veure's desplaçat després d'haver conxorxat contra ell i Janvion en veure la seva posició amenaçada.¹⁴⁴⁸ Amb tot, la proposta valoisiana no va limitar-se a la captació de Janvion, sinó que va arribar molt més enllà, a una cota unimaginable quan es va iniciar el sondeig: aconseguir atreure Georges Sorel. Si s'analitza fredament la resposta que va brindar el veterà enginyer a l'enquesta, res feia pensar que l'autor de *La décomposition du marxisme* pogués interactuar amb la lliga a la primavera de 1910. Tampoc semblava que Janvion s'hi hagués de sumar, i en poc menys d'un any era tractat amb respecte i cordialitat per Vaugeois.¹⁴⁴⁹ L'excentricitat de la proposició monàrquico-sindical era proporcional a una originalitat que la feia congruent amb la conjuntura. Era un projecte massa transformador com per ser una febrada passatgera. Lagardelle, qui s'havia mofat de la iniciativa, va donar-se compte de l'error, encara que, per no caure en lloances, va voler treure ferro als èxits.¹⁴⁵⁰

¹⁴⁴⁵ L'escriptor va batejar un magistrat de la «démocratie pingouine» qui «ne se gouvernait point par elle-même» amb el nom del sindicalista. En Anatole FRANCE [François Anatole Thibault], *L'Île des Pingouins*, Calmann Lévy: París, 1908, p. 173.

¹⁴⁴⁶ La seva posició contrària a fundar escoles sindicals perquè implicaria demanar subvencions públiques va ser ben acollida per *Le Mouvement socialiste* perquè «il nous plaît aussi de lire sous la plume de l'un des plus autorisés d'entre eux, les affirmations que nous avons souvent formulées». En M[arius].-T[ortillet]., LAURIN, «Les écoles syndicales», *Le Mouvement socialiste*, nº 205, 15 de gener de 1909, 40-48, p. 47.

¹⁴⁴⁷ «Ce royalisme douceâtre, ce corporatisme ranci ne sont dangereux pour personne». En Marius RIQUIER, «Le royalisme accordéon», *La Terre Libre*, 15 de gener a l'1 de febrer de 1910, p. 1. El grup de Janvion va esdevenir un autèntic flagell pels seguidors de Bacconnier, al quals se'ls titllava de «royalistes de synagogue et de république». En François PRINGAULT, «Les dupes», *La Terre Libre*, 1-15 de gener de 1910, p. 1.

¹⁴⁴⁸ Pel que sembla, Para va estar ressentit amb Valois després del fracàs de l'*Union des syndicats royalistes* i va maniobrar perquè l'expulssessin juntament amb Janvion. En un informe del 5 de novembre de 1910, dins de F⁷ 13195, en AN. A més, Valois va passar a ser el nexa d'unió entre el pretendent i Janvion, a qui finançava.

¹⁴⁴⁹ S'hi referí com a «brave Janvion». En H[enri]. V[AUGELOIS]., «La politique. Chez les instituteurs», *L'Action française*, 10 d'abril de 1910, p. 1.

¹⁴⁵⁰ «Ce qui nous paraissait un paradoxe, il y a quelques années, va devenir une réalité pour nos collaborateurs d'alors Sorel et Berth. M. Valois fonde avec eux une revue royale-sindicaliste: *La Cité française*. Toutes les évolutions sont permises et je comprends la joie des néo-monarchistes d'avoir conquis

La resposta cauta i neutra que va brindar Sorel al formulari no ha d'amagar l'interès subterrani que li despertava l'opció esbossada per Valois. El sindicalista revisionista era conscient del potencial de l'opció que havia plantejat l'autor de *La Révolution sociale ou le Roi*, i des de l'enquesta va seguir amb atenció el que s'estava desenvolupant a la *Revue Critique*. No s'ha d'obviar que pocs números després d'aparèixer la seva resposta, va donar a la revista la traducció d'un article sobre el modernisme religiós que havia publicat el novembre de l'any anterior a *Il Divenire sociale*.¹⁴⁵¹ En una carta a Croce, va justificar-ho d'una forma recargolada: «ces jeunes gens sont très intelligents. Comme ils citent continuellement mes livres, je ne pouvais leur refuser une collaboration de ce genre».¹⁴⁵² De fet, en el mateix número, Valois havia fet una ressenya laudatòria de les *Illusions du progrès* en què assenyalava com la crítica al «dogme charlatanesque» era «étroitement apparentée à la nôtre».¹⁴⁵³ La relació va estrènyer-se el setembre de 1909, després que la lliga l'entrevistés en motiu de l'obra que estava escrivint sobre l'afer Ferrer.¹⁴⁵⁴ Sorel era plenament conscient que hi havia uns punts en comú entre el seu pensament, cada vegada més antiliberal, i la doctrina de l'AF. Les similituds en l'argumentari van portar a alguns observadors a veure els dos moviments com a productes intel·lectuals del diletantisme finisecular.¹⁴⁵⁵ El judici no anava desencaminat. Tant el sindicalisme revisionista com el nacionalisme integral eren el resultat de la crisi de la modernitat. El nacionalista italià Enrico Corradini, coetani de la desafecció i impulsor d'una conjunció antiliberal a Itàlia, va anar més al fons en deduir que els nexes en comú es trobaven un odi profund cap al resultat que havia engendrat la «democrazia borghese contemporanea», el de «subordinare l'individuo a la società».¹⁴⁵⁶ Les paraules de Corradini no estaven

nos anciens collaborateurs. Mais je crains qu'ils les aient conquis seuls: les idées et le mouvement syndicaliste restent». En Hubert LAGARDELLE, «La monarchie et la classe ouvrière», *Le Mouvement Socialiste*, octubre de 1910, 239-240, p. 240.

¹⁴⁵¹ Georges SOREL, «Modernisme dans la religion et dans le socialisme», *Revue Critique des Idées et des Livres*, nº 8, 10 d'agost de 1908, 177-204, p. 204.

¹⁴⁵² Carta de Georges Sorel a Benedetto Croce del 18 de setembre de 1908, «Appunti e documenti – Lettere di Georges Sorel a B. Croce. II», *La Critica. Rivista di Letteratura, Storia e Filosofia*, nº 26, 1928, 92-108, p. 108.

¹⁴⁵³ Georges VALOIS, «Notes bibliographiques. *Les Illusions du progrès*», *Revue Critique des Idées et des Livres*, nº 8, 10 d'agost de 1908, 252-256, pp. 253 i 255.

¹⁴⁵⁴ Pierre GILBERT, «La conversation avec M. Georges Sorel. Ferrer et Briand. Un interview», *L'Action française*, 29 de setembre de 1909, 1-2.

¹⁴⁵⁵ «Ce n'est pas raison que les écrivains de *L'Action française* rapprochent certaines de leurs idées de celles du syndicalisme révolutionnaire». Les connexions eren «symptomatiques de notre désarroi morale, de notre dédain pour le raisonnement, la logique ou les principes; de notre tendance à exalter, par raffinement intellectuel, les procédés de l'instinct, de l'action spontanée, des modes irréfléchis de la vie». En Dominique PARODI, *Traditionalisme et démocratie*, Armand Colin: París, 1909, p. 184.

¹⁴⁵⁶ Els mals eren múltiples: «pacifismo borghese, mercantilismo borghese, dogma dell'inviolabilità della vita umana, glorificazione della viltà, dell'abilità, dell'egoismo». En Enrico CORRADINI, «Restaurazione», *Il Marzocco*, 23 de març de 1910, 3-4, p. 4.

desconnectades de les preocupacions de Valois. L'italià coneixia la «lunga dimostrazione dell'impossibilit  d'un riordinamento rivoluzionario in Francia» que era la base de *La Monarchie et la classe ouvrière*. A diferència de Pataud i de Pouget, l'escriptor tosc  tenia en estima la tesi del sindicalista reialista. Malgrat la impressi  inicial que portava a pensar que «pi  che un nuovo movimento di spiriti ci sembra un resto di vecchio partito», la realitat era que «tutta la sua critica del parlamentarismo dalla rivoluzione in poi   d'una rara acutezza e d'una rara solidit . Risponde a uno stato di coscienza e non ad un'opportunit  demagogica».¹⁴⁵⁷

La conjunció antiliberal pren forma: els primers fruits saborosos (1909-1911)

En el segon congr s anual de la lliga que se celebr  el 17 al 20 de juny de 1909, Valois va animar als *ligueurs* a submergir-se en «la collection de brochures publiées par l' diteur Marcel Riviere sous le titre *Bibliothèque du Mouvement socialiste*», la qual reunia a autors sindicalistes tan variats com Pouget, Berth, Janvion o Griffuelhes, i en «les *Réflexions sur la violence* de M. Georges Sorel». Com que l'èxit de la captació de la massa obrera passava per «couper les ponts entre l'électoral et le syndical», s'havia de treballar per seduir-los i estimular que «les classes ouvrières elles-m mes d cident immédiatement d'éliminer “les politiciens et les intellectuels”».¹⁴⁵⁸ L'afinitat abstracte entre idees, però, no és una raó suficient com per explicar l'atracció de Janvion i, un any més tard, la de Sorel. A uns plantejaments politicoculturals que podien sobreposar-se en tant que expressions de rebuig contra la modernitat que representava el règim republicà, va sumar-se-li el curs dels esdeveniments. El dia a dia polític empenyia les dues forces antiliberals a conèixer-se: els *ligueurs* veien confirmada la impressió que havien copsat el 1902, mentre que els sindicalistes semblaven avalar el discurs tant repetit pels reialistes que la república era nociva per la classe obrera. En aquesta conjuntura, l'opció obrerista de classe que Valois va articular capt  l'atenció que abans se li havia negat.

Les circumstàncies que van fer-la possible es troben en la delicada situació que va viure la CGT entre 1908 i 1910. El sindicalisme revolucionari va veure's colpejat per una prolongació de la crisi finisecular que la cultura política socialista havia viscut un lustre enrere. Si el 1905 havia afectat els partits socialistes i havia posat en escac la Segona Internacional, ara eren els sindicats, i el moviment sindicalista en general, els qui es veien

¹⁴⁵⁷ Enrico CORRADINI, “Mei comentarii dell'avvenire”, *Il Marzocco*, n  4, 23 de gener de 1910, p. 2.

¹⁴⁵⁸ Georges VALOIS, “La propagande dans les milieux syndicalistes”, *L'Action française*, n  32, juliol-desembre, 71-76, pp. 71 i 73.

desencaixats per la pugna entre els qui apostaven per aconseguir unes millores immediates i els qui aspiraven a una transformació radical. Lluny de inocular la força del mite revolucionari a la classe obrera, les onades vaguístiques de Draveil i Villeneuve-Saint-Georges van fer aflorar en la CGT un debat que va estar a punt de fracturar l'organització.¹⁴⁵⁹ Sorel, qui ja havia advertit de la creixent acomodació dels sindicalistes en la lògica socialista-parlamentària el 1906,¹⁴⁶⁰ va veure com tres anys després, amb la renúncia de Griffuelhes i l'elecció de Louis Niel, s'abandonava l'acció directa.¹⁴⁶¹ Les noves posicions avorrien Sorel, per a qui el pensament del nou secretari sindical era la «indication de la sottise de l'ouvrier qui se croit malin».¹⁴⁶² El marc dicotòmic entre revolució i reforma, en què gran part dels coetanis enfocaven la pugna,¹⁴⁶³ era la projecció d'un nus més intricat que provenia de les incoherències internes de la major part de resolucions que s'adoptaren en el congrés d'Amiens de 1906 i que es convertiren en l'eix vertebral del moviment sindical.¹⁴⁶⁴ La polarització entre reformistes i revolucionaris no és suficient com per explicar les tensions que es vivien dins del moviment sindical perquè el camp revolucionari no era homogeni. Jacques Julliard va distingir unes pulsions antagòniques entre una facció ultra i un grup que es reclamava revolucionari però que apostava per la via política.¹⁴⁶⁵ D'aquesta forma, el pas dels «temps héroïques du syndicalisme français» a l'«élan rompu» de la crisi no hauria estat provocat per un sotrac sobtat i inesperat,¹⁴⁶⁶ sinó per una sinèrgia que, com la metxa d'un detonant, va anar-se consumint fins a deflagració. L'existència de bàndols dins del camp revolucionari

¹⁴⁵⁹ Jeremy JENNINGS, *Syndicalism... op. cit.*, p. 141. El cisma va produir-se el 1921.

¹⁴⁶⁰ El 1906, ja havia considerat com una traïció involucrar-se amb una rúbrica sindical a *L'Humanité*, el diari socialdemòcrata per excel·lència. La recemor que va produir-li va conduir-lo a escriure a Lagardelle que posés punt i final a la revista *Le Mouvement socialiste* fins que no hi tornés a haver un ardor revolucionari Carta de l'11 de juny de 1906, en "Lettre de Giorgio Sorel a Uberto Lagardelle", *Educazione fascista*, vol. 11, agost-setembre de 1933, 760-783, p. 773.

¹⁴⁶¹ L[ouis]. NIEL, "Tribune syndicale. Vers le centre", *L'Humanité*, 28 d'agost de 1908, 1-2.

¹⁴⁶² Carta del 12 de setembre de 1909 (nº 48), "Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième partie: 1909-1910", *Cahiers Georges Sorel*, nº 4, 1986, 79-139, p. 93.

¹⁴⁶³ «Si M. Griffuelhes apparaît comme le type le plus représentatif de l'élément révolutionnaire de la C.G.T., c'est assurément M. Keufer qui en personnifie le mieux l'élément réformiste». En Joseph BOIS, "À la C.G.T. Deux Hommes-deux Thèses", *Le Correspondant*, 25 de juliol de 1910, 242-63.

¹⁴⁶⁴ Henri DUBIEF, "Introduction", *Le syndicalisme révolutionnaire. Textes choisies*, Armand Colin: París, 1969, 7-63, pp. 42-44; Jeremy JENNINGS, *Syndicalism... op. cit.*, pp. 149-155. Fent gala d'una observació aguda, Buisson va afegir que la contradicció flagrant que explicava la crisi sindicalista era la que «il n'y a aucune représentation proportionnelle» a la CGT. L'oficina central estava representada per la minoria revolucionària, mentre que la majoria de sindicats tenien una direcció reformista. Aquesta situació va portar que «au congrés d'Amiens certaines organisations disposaient d'une voix par 31 membres, tandis que d'autres n'avaient que une voix que pour 3.000 membres». En Étienne BUISSON, "Le Parti Socialiste et les Syndicats", *Cahiers de la Quinzaine*, s. IX, nº 3, 1907, 7-124, p. 20.

¹⁴⁶⁵ Jacques JULLIARD, *Clemenceau... op. cit.*, pp. 70-71.

¹⁴⁶⁶ Édouard DOLLÉANS, *Histoire du mouvement ouvrier*, vol. II. 1871-1936 (3 vols), Armand Colin: París, 1946 [1939] (1946-1953 [1936-1953]), pp. 89 i 151.

s'aprecia en l'intercanvi d'opinions que Janvion va mantenir amb Pouget en *L'Humanité*, en què el primer representava una tendència revolucionària «*au delà du parlementarisme*»,¹⁴⁶⁷ mentre que el segon apostava per una corrent «*contre la politique*».¹⁴⁶⁸

Les ingerències que Janvion i Valois havien denunciat entre 1906 i 1907 i que ara preniën una nova volada amb la campanya de Daudet per enfangar *L'Humanité* i la facció *jaoussienne* del SFIO enmig de conxorxes amb la jueria internacional,¹⁴⁶⁹ van portar-lo a pensar que el moviment sindicalista estava enverinat per la política. L'afer Ferrer havia brindat als *ligueurs* una magnífica ocasió per ordir una malla de conspiració amb què atrapar agitadors socialistes i antinacionalistes i demostrar la immixtió del diner governamental en els assumptes revolucionaris als més escèptics. Valois va encarregar-se gratament de la tasca. Amb l'argúcia que se li estimava, va acusar «le juif Naquet», el «professeur besogneux» Laisant, un «petit bourgeois» qui «sert la Maçonnerie», l'«anarchiste intellectuel» Charles Albert, el «carbonaro égaré» Malato, el «maître de la Révolution» Jaurès i el «chef de bandes» Hervé de contuberni amb la finalitat de crear un clima revolucionari artificiós en base a una situació de repressió fictícia.¹⁴⁷⁰ Tanmateix, el que a primera vista no eren més que unes teories de pamflet, van resultar ser un punt evident de connexió amb els sectors obreristes desafectes com Sorel, qui examinà l'agitació social a favor del lliurepensador català des de l'escepticisme del qui havia viscut amb desencant el pas de la mística a la política durant el procés Dreyfus. Les conxorxes que revelaven els reialistes no eren castells a l'aire, perquè els mateixos sindicalistes veïen tristament com la política havia penetrat en el sindicat. En un article publicat a l'octubre, enmig de l'espiral de tensions que constrenyia la CGT, l'exsecretari Griffuelhes va blasmar la seducció corruptora que polítics com Millerand i Briand havien exercit damunt dels líders obrers.¹⁴⁷¹ L'acusació, feta per un alt dirigent sindical, segur que devia haver trasbalsat un Sorel que el 1891 defensava que el sindicat com l'únic bastió que podia resistir els embats de franc-maçons, plutòcrates i jueus.¹⁴⁷² A causa de la mà negra del

¹⁴⁶⁷ Émile POUGET, “Sans le Parlement ou contre lui? Où va le syndicalisme. Divergences dans la C.G.T. Aparlementaires. Thèse de Pouget”, *L'Humanité*, 12 d'agost de 1907, 1-2, p. 1.

¹⁴⁶⁸ Émile JANVION, “Sans le Parlement ou contre lui? Où va le syndicalisme. Divergences dans la C.G.T. Antiparlementaires. Thèse de Janvion”, *L'Humanité*, 12 d'agost de 1907, 1-2, p. 2.

¹⁴⁶⁹ Léon DAUDET, “127 jours de prison!”, *L'Action française*, 18 d'agost de 1909, p. 1; L[éon]. D[AUDET]., “La Politique. Le financier et le justicier”, *L'Action française*, 30 d'agost de 1909, p. 1; Léon DAUDET, “Arthur Jaurès et Jean Meyer”, *L'Action française*, 10 de setembre de 1909, p. 1.

¹⁴⁷⁰ Georges VALOIS, *L'Affaire Ferrer... op. cit.*, en *Histoire... op. cit.*, pp. 191-196.

¹⁴⁷¹ Victor GRIFFUELHES, “La leçon du passé”, *La Vie Ouvrière*, n° 1, 1909, 1-7.

¹⁴⁷² George SOREL, *L'Avenir... op. cit.*, pp. 102-105.

politiqueig, va apartar-se del moviment sindicalista.¹⁴⁷³ A finals d'octubre de 1908, Sorel va escriure a Lagardelle per comunicar-li que estava decidit a «retirer immédiatement» la seva ploma de l'equip de *Mouvement socialiste* a causa de la línia que prenia la revista amb la SFIO.¹⁴⁷⁴ Un any més tard, seria més específic en el perquè de la decisió: temia que els «syndicalistes-socialistes» estiguessin treballant pel govern.¹⁴⁷⁵

En aquest sentit, la metamorfosi de l'apòstol de la violència revolucionària s'assimilava a la que havia viscut Valois, tot i que amb un decalatge d'uns quants anys. Amb el pretext de la senectut, Sorel va desentendre's del moviment sindical fins al punt de renunciar a prendre part en *La Révolution*, el diari que Émile Pouget pretenia posar en marxa i amb qui s'havia compromès, el juliol, a donar dos articles mensuals.¹⁴⁷⁶ Com va succeir a Georges Gressent, el desengany no només va conduir-lo a repudiar la política i a menystenir els dirigents obreristes, sinó que també va fer-lo adonar que hi havia un altre marc mental a través del qual examinar els fenòmens socials que havia romàs, fins aleshores, en una posició secundària: el nacional. De la mateixa manera que les converses amb els suïssos i la seva estada com a preceptor a la Polònia russa van fer adonar a Gressent que la nació podia fer part de la identitat amb tanta o més força que qualsevol idea motriu, el balanç de tots els anys de campanya *dreyfusarde* va portar al sindicalista revisionista a concloure que tot el procés polític havia afeblit la nació francesa perquè els esperits dèbils havien ocupat càrrecs indispensables pel funcionament social.¹⁴⁷⁷ Aquesta proliferació dels mediocres havia tingut una repercussió tan negativa en el taulell internacional perquè afeblia l'ascendent de França que no dubtava en qualificar-lo d'un segon Sedan.¹⁴⁷⁸ A criteri de Sorel, l'AF era l'únic «mouvement nationaliste sérieux qui ait existé en France» a les darreries de 1908.¹⁴⁷⁹ De fet, així va fer-ho saber a Maurras en

¹⁴⁷³ «À la fin de 1908 je vis qu'il y avait là trop de politiciens: ceux-ci désiraient que Berth et moi nous leur laissions le champ libre; je partis et Berth me suivit peu de temps après». En una carta de Sorel a Lanzillo del 20 de febrer de 1910, en Francesco GERMINARIO, «À propos de la correspondance de Georges Sorel avec Agostino Lanzillo (1909-1921)», *Cahiers Georges Sorel*, n° 6, 1988, 164-175, p. 174.

¹⁴⁷⁴ Carta del 31 d'octubre de 1908, en «Lettere de Giorgio Sorel a Uberto Lagardelle», *Educazione fascista*, vol. 11, novembre de 1933, 956-975, p. 968.

¹⁴⁷⁵ «J'ai tout lieu de croire que ce groupe marche sous les ordres de Briand». En una carta del 10 d'octubre de 1909, en «Lettres de Georges Sorel à Jean Bourdeau. Première partie: 1906-1913», edició de Prat, Michel; Rolland, Patrice; Petit, Irène; Gianinazzi, Willy; Netter, Marie Laurence, *Mil neuf cent*, n° 14, 1996, 159-222, p. 182. El que mereix atenció, és que la conclusió li va suggerir la lectura de l'article que Émile Para havia escrit 6 d'octubre de 1909 en el diari.

¹⁴⁷⁶ Carta de Georges Sorel a Émile Pouget, en Gian Biagio Furiozzi, «Quattro lettere inedite di Sorel a Pouget e Dolléans», *Il Pensiero politico*, n° 3, 1977, pp. 421-422.

¹⁴⁷⁷ Georges SOREL, *La révolution dreyfusienne*, Marcel Rivière: París, 1909, pp. 57-64. No podem estar més d'acord amb el punt de vista que assenyala Paul MAZGAJ, *The Action française... op. cit.*, pp. 118-119.

¹⁴⁷⁸ Jean VARIOT, «12 novembre 1908», *Propos de Georges Sorel*, Gallimard: París, 1935, 24-25, p. 25.

¹⁴⁷⁹ Jean VARIOT, «14 novembre 1908», *Propos... op. cit.*, 25-27, p. 27.

una carta privada el juny de 1909, en què el felicità pel succés de *L'Enquête sur la Monarchie* ara que sortia una segona edició.¹⁴⁸⁰ A Itàlia, ja havia fet pública l'admiració per «les amis de Maurras», aquella «avant-garde, pleine d'audace, qui engage le combat à fond contre les mufles qui ont corrompu tout ce qu'ils ont touché dans notre pays». L'article seria reproduït un mes després en el diari de l'AF amb una breu introducció que demostrava el valor que els *ligueurs* donaven a l'acostament del sindicalista.¹⁴⁸¹

A mitjans de 1909, la premsa republicana va fer-se ressò, per delit de Maurras i triomf de Valois, que molts exdreyfusards eren víctimes del que la premsa republicana va anomenar «la désaffection».¹⁴⁸² Una majoria gens desdenyable de sindicalistes donava mostra de constricció amb el seu passat i intentaven esmenar l'obra de joventut. Per aquests volts, era evident que existien afinitats electives que podien inquietar els defensors de l'ordre parlamentari, com les reunions contradictòries que protagonitzaven Daudet, de Vesins amb alguns *camelots* en barris obrers en què s'hi congregaven dues-centes i cinc-centes persones.¹⁴⁸³ Amb tot, el que més podia alertar era la compareixença en públic de pesos pesants d'ambdues formacions, com la que va tenir lloc en un míting a les *Sociétés Savantes* el 9 de juny al crit “Ouvrons les prisons!”.¹⁴⁸⁴ Des de la primavera, s'havia establert una complicitat entre reialistes i certs sectors antimilitaristes i revolucionaris, en particular l'equip d'Hervé de *La Guerre sociale*, que passava per una fraternitat de calabós a La Santé, estada que va contribuir a foragitar prejudicis.¹⁴⁸⁵ A part

¹⁴⁸⁰ Carta del 16 de juny de 1909, dins de Pierre ANDREU, *Notre maître... op. cit.*, p. 325.

¹⁴⁸¹ Georges Sorel, “La disfatta dei «mufles»”, *Il Divenire sociale*, 16 de juliol de 1909, pp. 177-181. L'article va publicar-se en francès com a “Socialistes antiparlementaires”, *L'Action française*, 22 d'agost de 1909, 1-2, p. 2.

¹⁴⁸² “Désaffection”, *La Presse*, 7 d'abril de 1909, p. 1. Davant de les manifestacions antiliberals dels sindicalistes, Maurras va comentar sardònicament que «les beaux yeux de *Temps* sont changés en cascades». En Criton [Charles Maurras], “Revue de la Presse. «La désaffection»”, *L'Action française*, 7 d'abril de 1909, p. 3. En el II congrés de la l'AF, Valois també va referir-se a la «désaffection». En Georges VALOIS, “La propagande...”, *art. cit.*, p. 71. Es tractava d'un procés de desliberalització, de rebuig de qualsevol institució i principi liberal, com ara el parlament o l'esperit democràtic. Va ser un procés invers al que va portar el 1898-1899 a identificar-se amb el règim republicà.

¹⁴⁸³ “L'Action française dans les faubourgs. À l'Alcazar d'Italie”, *L'Action française*, 27 de març de 1909. L'informador “Lesueur” va considerar que, tot i el nombre, la immensa majoria d'assistents eren simpatitzants de l'AF, en un informe del 2 d'abril de 1909, dins de BA/1342, en APP.

¹⁴⁸⁴ La situació va ser motiu d'escàndol entre els socialistes parlamentaris, els quals aquella «combinaison de présences, à une même tribune, de socialistes, de syndicalistes, de royalistes, n'a pas été, nous le savons, du goût de tous les orateurs qui y furent associés en dehors de leur volonté». En *L'Humanité*, “Explications utiles”, *L'Humanité*, 12 de juny de 1909, p. 1. El diari socialista lamentava el discurs demagog de Daudet, el qual pretenia «flatter le populo, essayer de lui donner le change» sobre «la mensonge de la revanche». En “«La mensonge de la revanche»”, *L'Humanité*, 11 de juny de 1909, p.1. L'endemà, Janvion va respondre al diari que «aucun syndicaliste ne s'est effarouché, je le sais, de la présence de MM. Daudet et Gregori à la “même tribune” où Griffuelhes, Marie, Lefèvre, Janvion ont pris la parole». En Émile JANVION, “À propos d'explications”, *L'Humanité*, 13 de juny de 1909, p. 2.

¹⁴⁸⁵ «Nos rapports avec les royalistes», recorda el periodista de *La Guerre sociale* pres, «furent très cordiaux. Nous nous considérons, les uns et les autres, comme victimes de l'arbitraire de Clemenceau.

de les germanors, hi havia qüestions més tangibles que podien, tot i l'abast reduït, ser motiu tant de celebració per l'AF com d'atribolament pels parlamentaris. Al novembre, va sortir el primer número de *La Terre Libre* de Janvion. La fulla es presentava com un vigia contra maniobres polítiques i sectàries i es reclamava, com va declarar el seu director, partidària del nacionalisme integral.¹⁴⁸⁶ El diari era el primer projecte en què un *ligueur* com Marius Riquier, proper a Valois, col·laborava frec a frec amb exponents del sindicalisme per atacar la república.¹⁴⁸⁷ A part de Riquier, l'equip redactor estava compost per diversos llibertaris o sindicalistes de la facció ultra molestos pel tarannà reformista i polític que prenia la CGT, entre els qui es comptaven Georges Darien, autor de la novel·la antimilitarista *Biribi*, o el sindicalista miner Émile Broutchoux.¹⁴⁸⁸ La simbiosi s'entenia perquè l'enemic a abatre no era altre que «la République capitaliste, maçonnique et fusilleuse».¹⁴⁸⁹ A més, la nació s'hi reivindicava com una veritat innegable: «on ne peut plus nier la nation qu'on ne peut nier la famille».¹⁴⁹⁰ La temàtica que s'hi desplegava era completament bel·licosa i adoptava totes les premisses de la mentalitat histriònica del complot hereva del socialisme nacional i tan ben explotada per l'AF. «La France» apareixia com «un pays conquis» per «les rois de l'or».¹⁴⁹¹ A l'antimaçonisme i l'antisemitisme, s'hi sumava l'odi a «la dernière piperie» que representava el socialisme

Nous menions, sur des terrains différents et avec des buts opposés, la même bataille contre le régime qu'ils qualifiaient de “républicain” et nous de “bourgeois”. Méric era conscient del «désir de nous amadouer et de nous capter». Els sindicalistes s'adonaren que tot i que alguns provenien de nissagues aristocràtiques, «le gros de la troupe était formé de courtauds de boutiques et de rejetons de pipelets». En Victor MÉRIC [Henri Coudon], *À travers la jungle politique et littéraire*, vol. 1. *Laurent Tailhade, une saison à la Santé, la petite bohème, joyeuses électorales, Gustave Hervé, Une élection sous Clemenceau, Camille Pelletan* (2 vols.), *Librairie Valois: Paris, 1930 (1930-1931)*, pp. 55 i 44 respectivament. *Per la seva banda, l'AF va explicar com, per sorpresa dels carcellers, s'establí una simpatia entre gent «qui trinquaient ensemble, qui faisaient excellent ménage et qui commençaient à se tutoyer». A més, els reialistes aprengueren que, no obstant les teories antimilitaristes, «tout en eux, en dépit d'eux, est irrémédiablement français». En La Bastille, “Au jour le jour. Nos prisons. Deuxième partie. v. Au régime politique (suite)”, *L'Action française*, 25 de maig de 1909, p. 1. Veure també: Gilles HEURÉ, *Gustave Hervé. Itinéraire d'un provocateur*, La Découverte: Paris, 1997, pp. 138-139.*

¹⁴⁸⁶ Émile JANVION, “Un sociologue de Sorbonne”, *La Terre Libre*, 1-15 de setembre de 1910, p. 1.

¹⁴⁸⁷ «Marianne et la classe ouvrière auraient beau faire pour s'aimer. Il y a trop de cadavres entre eux». En Marius RIQUIER, “Les aliborons de foi laïque”, *La Terre Libre*, 15-30 de novembre de 1909, p. 1.

¹⁴⁸⁸ Sobre Broutchoux, Monatte diria: «son anarchisme n'était pas doctrinaire, il était fait de syndicalisme, d'antiparlementarisme et de beaucoup de gouaille». En Pierre MONATTE, *La lutte... op. cit.*, p. 15. Broutchoux estava renyit amb Émile Basly, qui representava el sector reformista. Amb desdeny, els revolucionaris dirien que «au point de vue politique, les baslycots ne valent pas même certains radicaux». En Émile BROUTCHOUX, “Sus aux bloccards!”, *L'Action syndicale*, 3 de maig de 1908, p. 2.

¹⁴⁸⁹ Émile JANVION, “À propos d'une interview”, *La Terre Libre*, 15-30 de novembre de 1909, p. 1.

¹⁴⁹⁰ “Notre programme et les événements”, *La Terre Libre*, 1-15 de novembre de 1910, p. 1.

¹⁴⁹¹ Marius RIQUIER, “La race persecuté”, *La Terre Libre*, 15 de novembre-15 de desembre, 1910, p. 1.

parlamentari.¹⁴⁹² L'aposta era clara: una revolució antiliberal.¹⁴⁹³ Tot eren tòpics que estaven destinats a reforçar el caràcter sindical d'una identitat obrera antirepublicana. Mazgaj va donar en el clau quan va apuntar que el to pessimista de la revista recordava l'escepticisme iracund i rancuniós que traspuava *L'Homme qui vient*.¹⁴⁹⁴

Malgrat compartir una desafecció com Valois i Janvion, Sorel no va dirigir-se directament al carrer de Rome. La seva presa de contacte amb els reialistes va ser més subtil·lina. A diferència de Gressent, un militant sense pedigrí el 1905-1906, i del director de *La Terre Libre*, un activista més que no un teòric, l'enginyer gaudia d'una reputació com a pensador obrerista en l'opinió pública des de 1908.¹⁴⁹⁵ Ara, la seva dimensió de pensador de l'esquerra sindicalista es va veure també corresposta per una admiració creixent per part de la dreta antiliberal. El menyspreu cap a les institucions democràtiques i les al·lusions a les conxorxes polítiques que havia condensat en *La révolution dreyfusienne* van valdre-li l'estima impagable de Drumont, qui exclamà que, arran de l'opuscle, Sorel «est en train de devenir à la mode parmi les conservateurs mondains»,¹⁴⁹⁶ una apreciació que no tardaria gaire en veure's confirmada. Un any després, Bourget va basar-se en les seves tesis, tal i com va certificar a la premsa,¹⁴⁹⁷ per elaborar la seva peça teatral *La Barricade* (1910).¹⁴⁹⁸ Les mostres d'afecte van torbar l'ancià enginyer, qui no va voler que se'l considerés públicament un amic dels reaccionaris, ja que ell no era monàrquic. Encara que no rectificà la postura sobre el govern Briand i l'equip de *La Guerre social* en la campanya de protesta que havia mostrat en l'entrevista que va concedir a l'AF l'any anterior,¹⁴⁹⁹ sí que volgué actuar amb cautela davant de les

¹⁴⁹² Émile JANVION, "Réactionnaires", *La Terre Libre*, 15 d'octubre-15 de novembre, 1911, p. 1.

¹⁴⁹³ «Espèrent-ils faire la révolution en temps de paix?», preguntava retòricament i amb incredulitat a tots els sindicalistes revolucionaris. Émile JANVION, "Les mirlitons du pacifisme", *La Terre Libre*, 1-15 de juny de 1910, p. 1.

¹⁴⁹⁴ Paul MAZGAJ, *The Action Française... op. cit.*, p. 104.

¹⁴⁹⁵ Després del revés electoral del socialisme parlamentari a les municipals, la premsa es va fer ressò de *Réflexions sur la violence*. Veure: Georges SOREL, "Apologie de la violence. Hors la grève, pas de socialisme", *Le Matin*, 18 de maig de 1908, p. 1.

¹⁴⁹⁶ Édouard DRUMONT, *Sur le chemin de la vie (souvenirs)*, Crès: París, 1914, p. 247.

¹⁴⁹⁷ Sorel era conegut per l'opinió pública a principis de 1910, com s'evidencia en els comentaris dels periodistes. En una trobada amb Bourget en l'època en què l'escriptor enllestia la peça teatral, aquest va preguntar al periodista si coneixia Sorel. La resposta va ser: «Je lui fis savoir que je le connaissait fort bien, mais que je ne l'avais pas vu pendant longtemps». En Albert-Émile SOREL, "M. Georges Sorel", *L'Écho de Paris*, 4 de gener de 1910, p. 1. «M. Georges Sorel, dont tout le monde parle aujourd'hui, est connu de peu de personnes, car c'est sage s'est depuis longtemps retiré du monde (...)». En G[eorges]. De MAIZIÈRE, "Aux armes, les bourgeois! Chez M. Georges Sorel", *Le Gaulois*, 11 de gener de 1910, p. 1.

¹⁴⁹⁸ Paul BOURGET, *La Barricade. Chronique de 1910*, Plon-Nourrit: París, 1910.

¹⁴⁹⁹ L'atac del diari d'Hervé va ser furibunda, amb la qual cosa va respondre en una petita nota a Itàlia, on tenia molt de predicament. A la revista italiana, va etzibar: «I furori dei rivoluzionari non mi sorprendono per nulla; essi provano che il sindacalismo avrà molta pena a liberarsi dalli tradizione giacobine». En "Breve

amonestacions que rebia per part dels seus antics companys de trinxera, els quals l'acusaven «d'avoir tout récemment brodé, sur la bannière syndicaliste, les lys de France avec le Sacré-Cœur».¹⁵⁰⁰ Aleshores, Sorel es trobava pinçat per les acusacions del seu antic cercle sindicalista i per les mostres d'afecte de Georges Valois, qui intentava insistentment d'estrènyer els llaços emotius que s'havien insinuat l'any anterior a través de Berth.¹⁵⁰¹ Amb tot, a l'alçada de 1910, Sorel estava convençut que el camí a seguir era el de l'antiliberalisme i va renunciar a escriure sobre socialisme.¹⁵⁰² Com a prova del canvi d'orientació, la relació amb Lagardelle va ressentir-se'n,¹⁵⁰³ fet que confirmava el camí que havia emprés des de la separació amb *Le Mouvement socialiste*.

La dèria de Sorel era intentar adequar els sentiments patriòtics que el daltabaix sindical li havien fet despertar amb els prejudicis antidemocràtics que havia forjat des de la revisió de la doctrina marxista durant l'afer Dreyfus. Com va escriure, tenia molts dubtes sobre els èxits polítics del nacionalisme integral. Pensava que «ce mouvement n'aboutira certainement pas aux résultats politiques qu'en attendent ses promoteurs». El que l'interessava de «Maurras et quelques-uns de ses amis» era el fàstic per un «monde un peu trop médiocre qui occupe les premiers avec trop d'insolence».¹⁵⁰⁴ Per servir-se de les energies que havien de regenerar la decadència que assotava la societat, va pensar en ajuntar-se amb un company de viatge que es trobava en una condicions de inquietud similars.¹⁵⁰⁵ Charles Péguy, qui com ell havia estat un *dreyfusard* de primera hora, ara es trobava que amb la publicació de *Le mystère de la charité de Jeanne d'Arc* (1910), s'havia

dichiarazione per alcuni giornali di pessimo umore”, *Il Divenire sociale*, n° 20-21, 16 de desembre de 1909, p. 275. La diagnosi de Sorel sobre la manipulació de la campanya era calcada a la que va presentar Valois.

¹⁵⁰⁰ Maurice RECLUS, “Autour d'une «conversion». Le cas de Charles Péguy”, *Gil Blas*, 23 de maig de 1910, p. 1.

¹⁵⁰¹ «J'ai reçu une lettre de Valois qui m'annonce qu'il vous invite à déjeuner pour dimanche; vous y rencontrerez quelques-uns de ses amis; il m'a invité aussi mais je crois qu'il est prudent que je n'y aille pas». En una carta de l'1 d'abril de 1910 (n° 58), “Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième...”, *art. cit.*, p. 105.

¹⁵⁰² Georges SOREL, “Avant-propos” (juliol de 1914), *Matériaux... op. cit.*, 1-53, p. 2.

¹⁵⁰³ Amb una ironia amarga, Sorel escriví a Berth, en una carta del 27 de març de 1910 (n° 57), que «je n'ai plus aucune nouvelle de Lagardelle; je lui ai écrit pour lui réclamer mon manuscrit, mais il n'a pas répondu; serait-ce que le fait d'être candidat lui ferait mépriser les pauvres bourgeois comme nous?». En “Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième...”, *art. cit.*, p. 105. Per la seva banda, Lagardelle no només estava molest per les noves companyies del seu amic i la deriva antidemocràtica, sinó per les decepcions i ofenses que hauria sentit, com posa al descobert en una carta inèdita del 18 de gener de 1951: «C'est à ce moment que, subitement, reniant tout ce qu'il avait dit ou supporté, il m'a laissé seul, en tête à tête avec moi-même, et m'a discrédité auprès des jeunes singes italiens qui “jacassaient” à son image», citat en Alceo RIOSA, “La correspondance Sorel-Lagardelle: la découverte de l'original”, *Cahiers Georges Sorel*, n° 2, 1984, 130-136, p. 135.

¹⁵⁰⁴ Carta del 27 de juny de 1909, “Appunti e documenti – Lettere di Georges Sorel a B. Croce. IV”, *La Critica. Rivista di Letteratura, Storia e Filosofia*, n° 26, 1928, 334-348, pp. 334-335.

¹⁵⁰⁵ «J'ai apporté hier chez Péguy les volumes de Valois et de P. Lasserre». En una carta del 20 de juliol de 1909 (n° 47), a “Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième...”, *art. cit.*, 79-139, p. 90.

guanyat una reputació notòria per haver abraçat la tradició en el que va interpretar-se com un retrobament amb el patriotisme.¹⁵⁰⁶ Ja abans de 1910, l'escriptor catòlic havia estat molt crític amb el dogmatisme socialista, fins al punt de trencar amb Jaurès.¹⁵⁰⁷ Aleshores, Sorel va creure trobar en Péguy i els seus *Cahiers de la Quinzaine* un magnífic altaveu on desenvolupar un pensament que mantenia molt ecos amb el seu gràcies, ja que estava convençut que, com ell, havia trencat amb el passat.¹⁵⁰⁸ D'aquesta forma, la ressenya que va publicar en el diari dirigit per Vaugeois a l'abril tenia com a finalitat precisament arremolinar l'energia nacionalista i llançar-la cap als ciments decadents de la política.¹⁵⁰⁹ Tanmateix, la trajectòria de Péguy ben aviat va revelar-se divergent als interessos del sindicalista, com va fer saber al públic amb l'aparició de *Notre jeunesse* a l'estiu.¹⁵¹⁰

El cop va ser molt dolorós. L'aproximació a Péguy, que havia de servir-li per acostar-se a Albert de Mun i els sectors corporativistes catòlics,¹⁵¹¹ havia quedat truncada. Les crítiques que havia rebut per haver participat en el diari de l'AF el van deixar sol i abandonat.¹⁵¹² Davant de la soledat, l'única sortida, tot i les reticències a semblar un traïdor de la classe obrera, era tirar endavant amb l'opció que Valois havia presentat en la *Revue Critique*, una opció que, com va confessar a Croce, l'havia impressionat: «son livre renferme pas mal de d'observations qui montrent que l'auteur a une intelligence élevée et perspicace».¹⁵¹³ Al final, Sorel va acceptar involucrar-se amb el projecte que

¹⁵⁰⁶ El llibre va ser descrit com «un des signes d'une résurrection de la vie traditionnelle dans les âmes». En Maurice BARRÈS, "Une Jeanne d'Arc en 1910", *L'Écho de Paris*, 28 de febrer de 1910, p. 1. «C'est un primitif, mais sans pastiche, sans effet en *toc*, une pénétration, une évocation plutôt de l'âme de Jeanne d'Arc». En Édouard DRUMONT, "La Jeanne d'Arc d'un ancien Dreyfusard", *La Libre Parole*, 14 de març de 1910, p. 1. «Péguy place la source de l'héroïsme de Jeanne dans la foi et dans la pratique catholiques». En Pierre LASSERRE, "Chronique des Lettres. Charles Péguy", *L'Action française*, 22 de març de 1910, p. 3.

¹⁵⁰⁷ La ruptura amb Jaurès va tenir lloc a causa de l'afer de les fitxes de 1904-1905, quan el socialdemòcrata va donar suport al govern de Combes en l'escàndol. Llavora, «le jaurésisme se révèle ce qu'il est, exactement le contraire au socialisme». En Charles PÉGUY, "Un essai de monopole", *Cahiers de la Quinzaine*, s. VI, n° 4, 1904, VII-XLVII, p. XIX.

¹⁵⁰⁸ Sorel tenia la intenció de publicar en els *Cahiers* de Péguy «études sur les rapports possibles d'un marxisme pur et d'un nationalisme raisonné». En Jean VARIOT, *Propos... op. cit.*, pp. 260-261.

¹⁵⁰⁹ Georges SOREL, "Le Réveil de l'âme française", *L'Action française*, 14 d'abril de 1910, 1-2.

¹⁵¹⁰ «Que l'on sache bien c'est ce traître que nous avons toujours été et que nous serons toujours». En Charles PÉGUY, *Notre jeunesse*, Cahiers de la Quinzaine: París, 1910, p. 40. Malgrat les lectures que se'n van fer des de les tribunes *antidreyfusardes* i dels *dreyfusiens* desenganyats, Péguy va confessar a Sorel que «je ne veux rien renier de mon passé». En Jean VARIOT, *Propos... op. cit.*, p. 258.

¹⁵¹¹ Éric CAHM, *Péguy et le nationalisme français*, Minard: París, 1972, pp. 63-64.

¹⁵¹² «J'ai compris que j'y étais dénoncé comme un suppôt de la réaction». En una carta del 12 d'agost de 1909 (n° 50), a "Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième...", *art. cit.*, p. 95.

¹⁵¹³ També va comprometre's a recomanar el llibre als seus coneguts d'Itàlia. Veure la carta del 22 d'agost de 1909 en "Appunti e documenti - Lettere di Georges Sorel a B. Croce. III", *La Critica. Rivista di Letteratura, Storia e Filosofia*, n° 26, 1928, 187-1997, p. 188.

Valois havia capit el juny.¹⁵¹⁴ Nogensmenys, va acceptar amb condicions, en una mostra més de l'actitud ambivalent que havia demostrat amb l'AF des de 1908. La salut delicada -i els temors de veure's encara acusat de ser un reaccionari- el van empènyer a acceptar però amb la condició que Édouard Berth fos també codirector.¹⁵¹⁵ El projecte no era altre que tirar endavant una revista que havia d'adreçar-se «aux hommes de raison qui ont été écœurés par le sot orgueil de la démocratie, par les balivernes humanitaires, par les modes venues de l'étranger».¹⁵¹⁶ La revista va prendre el nom de *La Cité française* i havia de servir a l'objectiu d'«organiser la Cité en dehors des idées démocratiques» i «réveiller la conscience que les classes doivent posséder d'elles-mêmes et qui est actuellement étouffée par les idées démocratiques».¹⁵¹⁷ No hi ha cap dubte que, com es palesa en el manifest, la conjunció tenia com a eix la integració de les classes en l'organigrama nacional, no la seva atenuació per mitjà del paternalisme estatal o privat ni la seva negació, com es podria trobar en els cercles tradicionalistes, neocorporativistes o conservadors.

El 1910, es l'any en què Valois va veure els seus desitjos confirmats. Encara que el resultat final no fos el que s'esperés, *La Cité française* va ser l'embrió de l'entesa que havia desitjat. Tot i que el projecte que va engegar no va ser la primera revista de conjunció antiliberal, ja que hi havia l'experiència prèvia de *La Terre Libre*, sí que va ser la primera experiència en què hi va intervenir l'autor de *La Monarchie et la classe ouvrière*. La nòmina de cinc plomes que s'havia agrupat el projecte feia pensar que, com la revista de Janvion, el socialisme nacional i l'antiparlamentarisme serien els vectors ideològics dels editorials, junt amb l'antisemitisme. Valois havia estat molt dur amb Péguy, a qui havia acusat d'«inaptitude à concevoir la question juive».¹⁵¹⁸ A part de Sorel, Berth i Valois, l'equip estava integrat per Jean Variot i Pierre Gilbert. Variot era un autor novell que s'havia donat a conèixer recentment amb *Très véridique histoire de deux*

¹⁵¹⁴ Carta del 17 de juny de 1910 (nº 63), “Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième...”, *art. cit.*, p. 117.

¹⁵¹⁵ «Quelques jeunes gens qui paraissent avoir des moyens d'action, ont imaginé de fonder ici une revue dont je serai le directeur. C'est une affaire terriblement lourde pour moi, en raison de mon état maladif; mais j'ai accepté à la condition que Berth soit codirecteur». En una carta del 28 de juny de 1910, “Appunti e documenti – Lettere di Georges Sorel a B. Croce. IV”, *La Critica. Rivista di Letteratura, Storia e Filosofia*, nº 26, 1928, 334-348, p. 341.

¹⁵¹⁶ Édouard BERT, Georges SOREL, Jean VARIOT, Pierre GILBERT, Georges VALOIS, “Déclaration de la «Cité Française»”, en Andreu, Pierre, *Notre maître... op. cit.*, 327-328.

¹⁵¹⁷ Édouard BERTH, Georges SOREL, Jean VARIOT, Pierre GILBERT, Georges VALOIS, “Déclaration...», en Andreu, Pierre, *Notre maître... op. cit.*, p. 327-328.

¹⁵¹⁸ Carta de Georges Valois a Charles Péguy del 27 de juliol de 1910, en Éric CAHM, *Péguy... op. cit.*, pp. 100-101.

gredins, una novel·la satírica sobre els integrants del bàndol *dreyfusard* que situava l'acció en l'Antic Règim i en què es feia al·lusió explícita al politikeig i a la degeneració moral.¹⁵¹⁹ Tot i que poc conegut, el literat havia tingut una trajectòria esquerrana heterodoxa força rica: havia estat un assidu de les tertúlies que Lucien Descaves celebrava els diumenges, un usual a la llibreria de l'editor Georges Crès i un col·laborador a *La Guerre Sociale* d'Hervé,¹⁵²⁰ amb la qual cosa tenia experiència en el camp de l'opinió. A més, l'amic de Péguy havia conegut personalment Sorel feia uns anys a «l'étrange boutique» dels *Cahiers de la Quinzaine*.¹⁵²¹ El cinquè home provenia de la lliga: Gilbert havia estat un dels impulsors de la *Revue Critique*, on atacava la ideologia de la modernitat en la rúbrica “Les nuées”, a part de ser un col·laborador del *Cercle Joseph de Maistre*.¹⁵²² Tots cinc es coneixien prèviament, ja que Valois havia intentat mantenir reunions entre els fundadors des de l'abril.¹⁵²³ El projecte, tanmateix, no va veure mai la llum. Entre novembre i desembre del mateix any, va avortar-se, sense que cap número sortís publicat, a redós d'unes discrepàncies internes.¹⁵²⁴

El que s'ha vist com una pugna d'egos entre Georges Valois i Jean Variot, tensions que van conduir a la marxa d'aquest últim i a la separació de l'equip, va tenir unes causes més profundes que la simple incompetència de caràcters a què Sorel va al·ludir per justificar la desavinença.¹⁵²⁵ La implosió del grup antiliberal s'explica per les tensions entre un Sorel que no havia digerit la ruptura amb el llegat *dreyfusard* i una lliga que pressionava per convertir l'autor de *La révolution dreyfusienne* en un cavall de Troia. A mesura que es modelava el projecte, Sorel es mostrava menys receptiu a mantenir una línia editorial agressiva i maldava per «bannir autant que possible le caractère politique» de la revista.¹⁵²⁶ La prudència amagava una autèntica païra als comentaris dels seus antics

¹⁵¹⁹ Entre molts altres crims i aberracions, els protagonistes, Flécharde i Philibert, es dediquen a lapidar l'erari públic: «Nous allons dépenser beaucoup d'argent. D'ailleurs, nous n'avons pas besoin de nous gêner, c'est l'État qui paiera la note». En Jean VARIOT, *Très véridique histoire de deux gredins*, Delesalle: París, 1910, p. 250.

¹⁵²⁰ Hervé SERRY, *La naissance de l'intellectuel catholique*, La Découverte: París, 2004, p. 135.

¹⁵²¹ Jean VARIOT, “Le premier jeudi d'octobre 1908”, *Propos... op. cit.*, p. 16.

¹⁵²² Pierre GILBERT, “La valeur de la science sociale”, *Études Sociales et Politiques. Cercle Joseph de Maistre*, febrer-març de 1907, 127-159.

¹⁵²³ «Nous pourrions nous réunir mercredi ou vendredi prochain, soit à 6 heures, soit après le dîner — (soit encore pour dîner) — rue de Rennes, ou chez Variot ou chez moi. Ce sera comme vous voudrez». En la carta del 3 de juny de 1910, “Lettre de Georges Valois à Édouard Berth”, *Cahiers Georges Sorel*, nº 4, 1986, 138-139, p. 139.

¹⁵²⁴ «Je dois dire que je suis la cause à mon grand ennui. Valois et moi, nous ne nous entendons pas du tout». En Jean VARIOT, *Propos... op. cit.*, p. 262.

¹⁵²⁵ «Leurs caractères ne sont guère faits pour sympathiser». En una carta de l'11 de novembre de 1910 (nº 68), “Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième...”, *art. cit.*, p. 117.

¹⁵²⁶ Carta del 17 de juny de 1910 (nº 63), “Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième...”, *art. cit.*, p. 123.

companys *dreyfusards* i examics sindicalistes. De ben segur que els rumors sobre el prefaci que Lagardelle preparava, i on carregava contra «l'accord récent de Georges Sorel, suivi d'Édouard Berth, avec les amis de l'*Action Française*»,¹⁵²⁷ devien esverar el torturat teòric del marxisme. A finals d'any, va confessar a Berth que «il faudra nous opposer radicalement à ce que la revue entre dans l'actualité de la politcaillerie; Valois se trompe totalement quand il croit que nous avons qualité pour prononcer des jugements sur le monde».¹⁵²⁸ El 17 de novembre, pren una decisió rotunda i «renonce à la direction», però en «demeure collaborateur». Una decisió que, un cop més, s'explica pels temors de ser jutjat: «Valois et Gilbert nous apportent un public sur l'importance duquel on n'est pas fixé, mais ils éloignent de nous beaucoup de collaborateurs». Això no obstant, no abandona l'equip, però posa un seguit de condicions ineludibles:

- 1) Mon nom ne figurera plus comme co-directeur de la revue.
- 2) On supprimera mon article: «Indépendance française» qui a trop une allure d'editorial.
- 3) Le premier numéro ne renfermera pas mon article: «Préface pour une œuvre nouvelle III».
- 4) Ma collaboration durera seulement un an.
- 5) Elle cesserait dans le cas où la revue ne paraîtrait plus à la maison Rivière.
- 6) Je ne m'engage pas à donner plus de 80 pages d'articles; ces articles pourraient être des discussions de livres.
- 7) Je fournirai en plus autant de pages de comptes rendus de livres; ces livres me seront fournis sur mes indications par la revue. Au cas où ces sept conditions ne seraient pas acceptées, je me retirerais complètement et mon nom devrait être rayé de la liste des fondateurs.¹⁵²⁹

Els recels d'un Sorel espaordit eren proporcionals a les maniobres reialistes per fer-se amb el control subterrani de la direcció. Com va revelar a Berth, els interessos de Valois anaven de la mà de la línia estratègica de la lliga de colonitzar qualsevol nou espai que els servís per expandir-se:

Au lieu d'apparaître comme deux groupes bien distincts d'origine se rencontrant sur un terrain commun, nous mettrions en avant le groupe de Sorel, et nous groupe de l'A.F. nous nous présenterions

¹⁵²⁷ A diferència dels «néo-royalistes», Lagardelle era de l'opinió que el moviment sindicalista era un «mouvement issu de la démocratie» per «critiquer la démocratie, non pour la supprimer». En Hubert LAGARDELLE, «Préface» (15 de novembre de 1910), *Le socialisme ouvrier*, V. Giard-E. Brière: París, 1911, v-xv, pp. xiv-xv. Més tard, quan va fer-se'n ressò, va escriure a Berth: «j'ai vu ce matin Pirrodi; il m'a annoncé que Lagardelle va réunir en volume des articles et des conférences qu'il a faites; il serait en train de corriger les épreuves et il doit parler, dans sa préface, des raisons qui nous ont amenés, vous et moi, à quitter sa revue; ce sera probablement assez piteux». En una carta 5 de desembre de 1910 (nº 71), «Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième...», *art. cit.*, *Cahiers Georges Sorel*, nº 4, 1986, p. 128.

¹⁵²⁸ Carta de l'11 de novembre de 1910 (nº 68), en «Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième...», *art. cit.*, p. 123.

¹⁵²⁹ Carta del 17 de novembre de 1910 (nº 69), «Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième...», *art. cit.*, pp. 125 i 124 respectivament.

comme vos invités et nous vous remercierions d'avoir bien voulu nous accueillir parmi vous et de nous laisser toute liberté d'expression. Ça sera une bonne façade.¹⁵³⁰

Tot i la contundència amb què va expressar-se, Valois no entenia solament *La Cité française* com un projecte propi, encara que la seva gran autoestima podia haver estat el detonant d'algun que altre encontre. La lluita per l'hegemonia entre *ligueurs* i la resta de membres ben bé podia haver anat acompanyada de rivalitats personals de Valois amb Variot, unes tensions que van anar a l'alça a partir de novembre i que haurien accentuat les reticències de Sorel fins al punt de deixar la direcció. Però com ha apuntat Géraud Poumarède, la lliga tenia molt d'interès en convèncer el teòric sindicalista perquè hi prengués part, fins al punt de renunciar a molts càrrecs de la direcció.¹⁵³¹ Sorel coneixia la vàlua que tenia per a l'AF i va intentar servir-se'n per reconduir la situació,¹⁵³² una actuació que, això no obstant, va servir-li de ben poc. El 27 de novembre, ja considerava «l'entreprise comme morte».¹⁵³³ Segons va detallar a Croce, «la revue dont je vous avais envoyé le programme ne paraîtra pas; il y a eu trop de complications».¹⁵³⁴ De ben segur, no devien agradar-li els rumors que circulaven en els cercles socialistes i que l'assenyalaven com el possible confident del qual Valois s'hauria servit per elaborar un informe pel congrés de l'AF d'aquell mateix desembre.¹⁵³⁵ En resum, la situació era desoladora i el 18 de desembre «Variot va écrire à Maurras pour arranger la différend pour la liquidation».¹⁵³⁶ La marxa definitiva del seu amic va brindar a l'autor de les *Réflexions sur la violence* un pretext idoni per separar-se d'una empresa que l'incomodava a causa de la «mainmise occulte» de l'AF.¹⁵³⁷

¹⁵³⁰ Carta de Valois a Berth del 3 de juny de 1910, dins de “Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième...”, *art. cit.*, 138-139, p. 138.

¹⁵³¹ Géraud POUMARÈDE, “Le Cercle...”, *art. cit.*, p. 63.

¹⁵³² «La situation de V[alois] et de G[ilbert] est même diminuée par le fait de mon départ, car ils vont être fort ennuyés pour expliquer à Maurras et à Daudet pourquoi le premier numéro ne renferme pas d'article de moi et pourquoi mon nom n'y figure plus comme directeur». En carta del 17 de novembre de 1910 (nº 69), “Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième...”, *art. cit.*, *Cahiers Georges Sorel*, nº 4, 1986, p. 125.

¹⁵³³ Carta del 27 de novembre de 1910 (nº 70), “Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième...”, *art. cit.*, p. 127.

¹⁵³⁴ “Appunti e documenti – Lettere di Georges Sorel a B. Croce. IV”, *La Critica. Rivista di Letteratura, Storia e Filosofia*, nº 26, 1928, p. 343.

¹⁵³⁵ «Il [Pirrodi] prétendait que je devais savoir le nom de l'auteur de ce mémoire, et il a eu l'air de supposer que j'aurais pu y collaborer. Ne pourriez-vous savoir quel est le Pierre Galand dont le pseudonyme apparaît pour la première fois?». En una carta del 5 de desembre de 1910 (nº 71), “Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième...”, *art. cit.*, p. 129.

¹⁵³⁶ Carta del 18 de desembre de 1910 (nº 73), “Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième...”, *art. cit.*, p. 130.

¹⁵³⁷ Pierre ANDREU, *Georges Sorel. Entre le noir et le rouge*, Syros: París, 1982, pp. 73-78.

La mort prematura de *La Cité française* va conduir als impulsors a separar-se. Variot va proposar al seu mentor de tirar endavant una revista pròpia, un espai on expressar-se que va ser del gust del vell sindicalista.¹⁵³⁸ Així és com va posar-se en marxa *L'Indépendance* del març de 1911 fins al juliol de 1913.¹⁵³⁹ El títol, escollit per Sorel, era prou eloqüent. Tanmateix, la conclusió fortuïta de la revista no va significar un fracàs per a Valois, qui va desitjar-li «nos bons vœux pour le succès de *l'Indépendance*».¹⁵⁴⁰ Si bé va ser un cop dur perquè s'allunyava el qui havia estat la insígnia del sindicalisme antiliberal, antidemocràtic i antimaterialista durant el darrer lustre, la proposta monàrquico-sindical no va esllangir. Valois va saber sobreposar-se per vertebrar un projecte que, aquest cop sí, va poder desenvolupar-se fins a aconseguir uns resultats materials.

La defensa de l'esperit contrarevolucionari. Les tensions dins del monarquisme i l'oportunitat inesperada de Georges Valois (1910-1911)

Les tibantors pel control de la direcció de *La Cité française* van transcórrer en un mar de fons complicat pels *ligueurs*. El tercer congrés de l'AF que va tenir lloc entre el 28 de novembre i el 3 de desembre de 1910 a la sala Géographie de París va ser més que un aplec rutinari. Tal i com informa un agent de la policia, el simposi era una demostració de força dels reialistes cap a la vella guàrdia monàrquica.¹⁵⁴¹ En aquest context de pugna interna, la plana major havia de demostrar els progressos per justificar l'estratègia davant d'un gabinet del pretendent que, des de l'estiu, era cada vegada més contrari als discursos i a la praxis del grup contrarevolucionari.¹⁵⁴² Des de l'atri, els *ligueurs* van intentar reivindicar tant els mitjans com la proposta de la *monarchie sociale*. Daudet va parlar de «l'état de colère et de dégoût que les exactions des parlementaires ont créé dans la masse ouvrière».¹⁵⁴³ En el seu informe, Valois va insistir en què «nos camarades ouvriers et

¹⁵³⁸ Jean VARIOT, *Propos... op. cit.*, p. 262.

¹⁵³⁹ La revista va esdevenir mensual entre el 15 de març al 15 de juny de 1913.

¹⁵⁴⁰ Pierre GILBERT i Georges VALOIS, "Faits et documents. «La Cité française» et «l'Indépendance»", *La Revue Critique des Idées et des Livres*, n° 69, 25 de febrer de 1911, 469-470, p. 470.

¹⁵⁴¹ En el congrés, els maurrassians van fer gala d'una organització jeràrquica força funcional. L'informador va explicar que era «une école où les membres de la province venaient recevoir des instructions décidées à l'avance, des ordres dont ils n'auront pas eu à connaître, qu'ils écoutent, auxquels ils obéissent sans discussion». En un informe del 6 de desembre de 1910, dins de F⁷ 12862, en AN.

¹⁵⁴² El juny de 1909, Roger Lambelin, qui simpatitzava amb el reialisme maurrassià, va ser substituït del càrrec de director de l'oficina política del pretendent per Henry de Larègle, partidari d'encarrilar els nacionalistes integrals. Veure els informes dels agents "Chatenet" de l'11 de juny de 1909 i de "Brasseur" del 12 de juny de 1909, dins de BA/1342, en APP.

¹⁵⁴³ "À la Salle Wagram. Léon Daudet", *L'Action française*, 3 de desembre de 1910, p. 2.

employés» havien d'entrar «dans les syndicats et à venir renforcer ce mouvement».¹⁵⁴⁴ Per la seva banda, Bernard de Vesins va defensar la tàctica essencial de la lliga: l'agitació. En una apologia de la violència, va declarar que «les coups servent à connaître ceux qui ont du courage et apprendront aux calculateurs qu'il vaut mieux, en présence d'une politique de violence, se trouver derrière ceux qui donnent des coups que de leur faire obstacle» perquè «la violence, messieurs, est le recours légitime et sacre contre la force».¹⁵⁴⁵ Les agitacions dels *camelots* en els ambients estudiantils, el llenguatge pro-obrer d'ençà de les repressions de 1907 i 1908 o, inclús, els atacs a l'exèrcit,¹⁵⁴⁶ eren maniobres que escapaven el marc mental d'uns aristòcrates temorosos de qualsevol pertorbació en l'ordre social per més antirepublicana que fos. El mateix duc d'Orleans les havia desaprovades en una entrevista en *La Gaulois* el 20 de març d'aquell mateix any; una publicació que va iniciar una disputa agra que va durar vuit dies entre el diari de Vaugeois i el d'Arthur Meyer, un reialista que havia donat suport a Boulanger, fins que el pretendent va acabar per matisar la declaració.¹⁵⁴⁷ Després d'anar a veure al pretendent a Sevilla per temperar l'ambient, la lliga semblava haver triomfat. Tanmateix, la victòria de l'AF era pírrica: l'estat d'ànim dels nacionalistes integrals els portava a pensar que «la politique des barricades est abandonnée».¹⁵⁴⁸

La lliga va trobar-se el 1910 en la tessitura difícil; havia de prendre la decisió de si prosseguir en allò que els feia únics dins del camp de la dreta, és a dir, mantenir un *ethos* contrarevolucionari, o si rebaixar el to, claudicar en l'empresa i convertir-se en un dels molts òrgans tradicionalistes de tall de conservador.¹⁵⁴⁹ Evidentment, mantenir-se fidels a la línia que havien seguit fins ara comportava el perill de veure's desautoritzada pel

¹⁵⁴⁴ Georges VALOIS, "Rapport sur les milieux syndicalistes", *L'Action française bi-mensuelle*, n° 243, 15 de desembre de 1910, 517-528, pp. 526-527.

¹⁵⁴⁵ "À la Salle Wagram. Bernard de Vesins", *L'Action française*, 3 de desembre de 1910, p. 2.

¹⁵⁴⁶ En el marc d'una vaga contra les companyies ferroviàries, Briand va enviar l'exèrcit a reprimir la protesta. L'AF, qui no suportava Briand ni els empresaris capitalistes, els quals considerava exponents de l'or corruptor, quan no estrangers, va escriure que «si nous voyons se lever le sabre juif, le sabre que nous refusons de reconnaître, le sabre du général Gérard, le Gérard de Narbonne, ce jour-là, nous autres royalistes, nous serons à vos côtés, du même côté de la barricade». En *L'Action Française*, "Les ennemis de l'A.F.", *L'Action française*, 25 d'octubre de 1910, p. 1.

¹⁵⁴⁷ Malgrat «à me féliciter de l'aide utile et précieuse qu'a apportée par exemple à ma cause la philosophie scientifique de M. Maurras», no dubtava en desaprovat-los «s'ils continuaient à ne pas distinguer entre ennemis et amis». En "Déclarations de Monseigneur le duc d'Orléans", *Le Gaulois*, 20 de març de 1910, p. 1. Finalment, va moderar el to després que una delegació composta per Maurras, el comandant Cugnet, de Montesquiou, Pujo i Moreau l'anessin a veure a Sevilla: «Un jugement de lui, celui-là authentique, nous autorise à déclarer que nous sommes "EN ENTIERE COMMUNION D'IDEES AVEC LUI"», *L'Action Française*, "Avec le Roi", *L'Action française*, 28 de març de 1910, p. 1. El mateix dia, *Le Gaulois* admetia la derrota: «Notre devoir est de nous incliner». En *Le Gaulois*, "Monseigneur le Duc d'Orléans et L'«Action Française»", *Le Gaulois*, 28 de març de 1910, p. 1.

¹⁵⁴⁸ Informe dins de F⁷12853, n°5, en AN.

¹⁵⁴⁹ Eugen WEBER, *L'Action... op. cit.*, p. 78.

pretendent. No obstant els riscos, els comitès directors decidiren continuar en la dinàmica que els havia fet populars. La mala maror amb la camarilla tradicionalista va deixar-los en una situació d'equilibri fràgil, conscients que la calma que els havia valgut els aclariments era circumstancial.¹⁵⁵⁰ L'estira-i-arrotonsa va accentuar-se amb l'esclat de la vaga general dels obrers del ferrocarril a la tardor. Davant de les veus que portaven acusant-los des de feia temps que no dubtarien en unir-se a «anarchistes, collectivistes et ainsi de suite à condition que ce soient des révolutionnaires»,¹⁵⁵¹ els reialistes d'AF van justificar les posicions com una política de conquesta en què «il faut répandre ce programme de paix sociale et d'accord social pour faire connaître et aimer la Monarchie».¹⁵⁵² L'AF no podia desentendre's, per coherència, del full de ruta que havien traçat com una solució a la desfeta moral que havia representat l'absolució de Dreyfus. A més, molts membres estaven implicats en l'estratègia.¹⁵⁵³ Per aquest motiu, com va explicar Louis Dimier en les memòries, van apostar per justificar la seva postura i assenyalar que el pretendent estava mal aconsellat; una decisió que els permetia ser fidels sense haver de rectificar.¹⁵⁵⁴ Uns mesos més tard, un esdeveniment fortuït però il·lustratiu del tarannà *ligueur* que no acceptava la vella guàrdia reialista va desencadenar novament la turmenta poc abans del congrés. En una gesta que no tenia res a envejar a la gesticulació *déroulèdienne* el 1899, Lucien Lacour, «ouvrier menuisier» i membre del comitè director dels *Camelots*, va agredir Aristide Briand durant la inauguració del monument a Jules Ferry el 20 de novembre com a protesta per la seva hipocresia.¹⁵⁵⁵

Davant la repressió i l'engarjolament del reialista irreverent, la lliga va obrir ràpidament una subscripció per atorgar a l'empresonat una medalla d'or i va esforçar-se per convertir l'acte de violència en una expressió de resistència contra el desgreu que vivien els obrers. A més a més, va aprofitar per obrir foc contra tots els socialdemòcrates com Jaurès que defensaven Briand, però també contra els cercles liberal-conservadors, en què incloïa els diaris *Le Gaulois*, *Le Figaro* i *L'Écho de Paris*,¹⁵⁵⁶ simpatitzants de la causa tradicionalista. La camarilla del duc no va tardar en moure fils per desaprovar el que consideraven un greu error tant en les formes com en la naturalesa de l'acte.

¹⁵⁵⁰ Informe del 21 de juny de 1910, dins de F⁷ 12862, en AN.

¹⁵⁵¹ Informe del 21 de juny de 1909, dins de F⁷ 12862, en AN.

¹⁵⁵² Charles MAURRAS, "La politique de conquête", *L'Action française*, 25 d'octubre de 1910, p. 1.

¹⁵⁵³ Daudet havia fet una aposta personal en la campanya obrerista i Pujo esta molt involucrat en la lluita al carrer. Veure l'informe de "Lesueur" del 7 de juliol de 1910, dins de BA/1342, en APP.

¹⁵⁵⁴ Louis DIMIER, *Vingt ans... op. cit.*, pp. 197-199. Diria que era l'excusa «moins insoutenable».

¹⁵⁵⁵ Maurice PUJO, "Lucien Lacour", *L'Almanach de l'Action française*, 1912, 53-78, p. 54 i 57.

¹⁵⁵⁶ León DAUDET, "Autour de deux gifles. Des libéro-conservateurs aux socialistes parlementaires", *L'Action française*, 22 de novembre de 1910, 1-2.

Tanmateix, la lliga va avançar-se i va atacar primer. Mentre se celebrava el congrés, el grup va desacreditar l'oficina del pretendent amb un editorial que duia la firma de les patums dels comitès directors i en què s'acusava el secretari d'afers polítics de conxorzar.¹⁵⁵⁷ El to va escalar desmesuradament fins al punt que la lliga, fent gala del millor del seu argumentari, va acusar el despatx polític «d'enjuivement».¹⁵⁵⁸ Davant del greuge i la tossuderia dels *ligueurs*, el pretendent va fer oficial l'excomunió a mitjans de desembre.¹⁵⁵⁹ Va ser aleshores que l'AF va maniobrar de forma conspiradora per reconduir la situació gràcies a l'adhesió dels simpatitzats o de monàrquics que havien trencat amb l'hereu després de la mort del comte de París.¹⁵⁶⁰

En l'enfrontament dins del grup monàrquic, el paper de Valois va correspondre's al d'un quadre: no va tenir una implicació directa, sinó més aviat secundària i testimonial. Tot i no estar al capdavant (el seu nom no apareix en cap dels editorials que se signaven perquè no era membre dels comitès reialistes), la dimensió del conflicte sí que l'afectava enormement, ja que en la picabaralla hi havia en joc la seva aposta. Per aquesta raó, va ser dels primers en col·laborar en la medalla per Lacour i va acompanyar la donació de dos francs amb una proclama obrerista.¹⁵⁶¹ La seva intervenció més notable va tenir lloc durant el congrés, quan reafirmà l'aposta per la conjunció amb els sindicalistes revolucionaris antiliberals com la ruta a seguir. El dijous 1 de novembre, a la sessió de la tarda, va pujar al faristol i va prendre la paraula «dans le plus grand silence et avec un

¹⁵⁵⁷ Henri VAUGEOIS, Léon DAUDET, Charles MAURRAS, Léon de MONTESQUIOU, Lucien MOREAU, Jacques BAINVILLE, Robert de BOISFLEURY, Bernard de VESINS, Maurice PUJO, Pierre LASSERRE, Jean RIVAIN, "Éxecution nécessaire", *L'Action française*, 30 de novembre de 1910, p. 1.

¹⁵⁵⁸ Henri VAUGEOIS, Léon DAUDET, Charles MAURRAS, Léon de MONTESQUIOU, Lucien MOREAU, Jacques BAINVILLE, Louis DIMIER, Paul ROBAIN, Robert de BOISFLEURY, Bernard de VESINS, Frédéric DELEBECQUE, Maurice PUJO, Pierre LASSERRE, Jean RIVAIN, "Enjuivement", *L'Action française*, 13 de desembre de 1910, p. 1.

¹⁵⁵⁹ En una carta a Larègle del 2 de desembre, el duc feia palès que «je n'admets cependant qu'ils profitent de cette indépendance pour se livrer contre d'autres royalistes à des attaques violentes et injustifiées». En *L'Action française*, 4 de desembre de 1910, p. 1. Una quinzena de dies més tard, arribava l'exclusió: Léon DAUDET, "En interdit!", *L'Action française*, 17 de desembre de 1910, p. 1. "La scission dans le parti royaliste", *L'Intransigeant*, 17 de desembre de 1910.

¹⁵⁶⁰ La lliga va obrir una subscripció el dia 5 de desembre sota el títol «Contre l'or juif» per «rendre la propagande en faveur du Roi encore plus intense» contra «un bandit, M. de Larègle» i «l'officine du traître juif Arthur Meyer» (en *L'Action française*, 5 de desembre, p. 1). Un cop va consumir-se l'expulsió, la rúbrica va passar titular-se «Le Juif sera vaincu», del 14 de desembre al 9 de gener, amb el lema «aucun coup ne nous abattra, aucune épreuve ne nous découragera» (en *L'Action française*, 14 de desembre, p. 1). Per un relat més detallat sobre els fets que va moure Maurras, veure: Eugen Weber, *L'Action... op. cit.*, pp. 79-80.

¹⁵⁶¹ «Vive Lacour, qui a vengé les insultes faites au prolétariat français par le renégat Briand, complice de l'assassin de Villeneuve-Saint-Georges!». En "Appel au pays. Hommage à Lucien Lacour.", *L'Action française*, 23 de novembre de 1910, 1-2, p. 2.

intérêt soutenu».¹⁵⁶² L'informe que hi va llegir s'intitulava "Les milieux syndicalistes". El text portava la firma del desconegut Pierre Galland, la identitat del qual va portar de corcoll Georges Sorel -perquè hi havia rumors que li atribuïen l'autoria de l'indicador anònim-, el qual sospitava que l'obrer confident podia ser un heterònim del reialista.¹⁵⁶³ Fos el contingut inventat o el resultat d'una revelació, la tesi que desprenia era meridiana: els obrers «comprendront -ils commencent déjà à comprendre- que pour être à jamais débarrassés de la politique, il faut, comme l'a dit Maurras, faire une dernière fois de la politique, de celle qui tend au renversement de la République: au rétablissement du Roi».¹⁵⁶⁴

A causa de la ruptura amb Biétry i la mala maror amb Bacconnier -l'enfrontament amb el qual va esclatar arran de les pugnes amb la camarilla del duc-, i gràcies a l'atractiu de la seva proposta, la qual ja havia proporcionat uns rèdits tangibles, minses però suculents, amb la incorporació de Janvion i la col·laboració de Sorel, Valois era l'expert obrerista de la lliga el 1910. No obstant la condició de factòtum de què gaudia, les baralles intestines entre orleanistes no l'afavorien. Ja de per si conscient que la seva aproximació sindical des d'una perspectiva de classe era difícil de comprendre per un tradicionalista - i que inclús podia aixecar recels-, cosa que es traduïa en una lectura desvirtuada, com va poder comprovar amb les ressenyes elogioses però deformades que es feren de *La Révolution sociale ou le Roi*, la situació caïnita el deixava en una posició delicada, ja que una tàctica habitual que emprava la plana major *ligueuse* per buscar la distensió amb el pretendent era relativitzar el contingut inconformista d'aproximacions transgressores que poguessin inquietar als benpensants, com era el cas de la proposta monàrquico-sindical. A la tardor, va observar com la lliga feia ús d'aquest estratagema edulcorant per apaivagar les censures de la vella guàrdia monàrquica. Enfront de les veus que els tixaven de revolucionaris, Maurras va emfatitzar que els sindicats «ont un objet propre, un intérêt qui n'a rien de spécifiquement électoral», cosa que era un tret comú. Però malgrat referir-se al «saisissant dilemme de notre ami, de leur ami [des syndicats], Georges Valois», Maurras recuperava la idea conservadora d'una organització basada en «l'intérêt

¹⁵⁶² "3 Congrès de l'Action Française. Séance de l'après-midi. Les milieux syndicalistes", *L'Action française*, 2 de desembre de 1910, p. 2.

¹⁵⁶³ «Tâchez de savoir qui est ce Galand (sic) dont Valois aurait lu un mémoire au congrès d'Action française; j'imagine que c'est un personnage imaginaire et que V[alois] a fait ce mémoire en profitant des renseignements qu'il a sur le mouvement syndicaliste; il ne pouvait pas être bien difficile pour lui de fabriquer une œuvre pseudo-épigraphique». En una carta de l'11 de novembre de 1910, (nº 72), "Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Deuxième...", *art. cit.*, p. 129.

¹⁵⁶⁴ En Georges VALOIS, "Rapport sur les milieux...", *art. cit.*, 517-528, p. 525.

professionnel». ¹⁵⁶⁵ No en va, el dia abans, en ressenyar el llibre *L'Accord social* (1910) de Paul Desroches, va reivindicar les tradicions corporatives del catolicisme social i del tradicionalisme: «M. de Mun, de l'abbé de Pascal et surtout le marquis de la Tour du Pin la Charce». ¹⁵⁶⁶ Les declaracions, fossin fruit d'un intent per sufocar els ànims o el reflex sincer del que pensava l'autor de *Kiel et Tanger*, no disminuïren ni desanimaren l'exanarquista, qui estava decidit en donar un impuls definitiu al seu projecte monàrquico-sindical per demostrar que el seu camí era el més adient. Tanmateix, el panorama no convidava a una eufòria excessiva. Més aviat, feia predir un desenllaç abrupte.

A part de l'enfrontament turbulent que vivia l'AF, Valois es trobava immers en la dinàmica negativa que va dur a avortar el projecte de *La Cité française*. Per fortuna seva, la marxa de Sorel no va ser més que un sotrac. *L'Indépendance* no va suposar en cap cas un obstacle pel desenvolupament de la proposta monàrquico-sindicalista ni un concurrent pels anhels de la lliga. Un dels motius va ser la naturalesa del butlletí. Per evitar les murmuracions que el teòric marxista tant temia, la nova revista va prendre la forma d'un mensual de cultura i de debat. ¹⁵⁶⁷ El to que va adaptar va ser conservador, allunyat de qualsevol politització profundament antiliberal, tal i com es podia llegir en el dors de la portada del primer número: «la tradition, loin d'être une entrave, est le point d'appui nécessaire qui assure les élans les plus hardis». ¹⁵⁶⁸ La defensa de la tradició s'ha d'entendre com l'expressió d'un inconformisme burgès que es feia eco de la principal obsessió soreliana: regenerar la missió històrica de la burgesia a fi de revertir la decadència de la modernitat. ¹⁵⁶⁹ L'eix de coordenades es trobava entre el *traditionalisme intégral* de Bourget, defensor de la família i el catolicisme, ¹⁵⁷⁰ i un barressisme cultural. ¹⁵⁷¹ El to benpensant s'explica perquè, a diferència d'altres revistes com la *Revue Critique*, *L'Indépendance* agrupava, a part de les plomes consolidades de Bourget i

¹⁵⁶⁵ Ch[arles]. M.[AURRAS]., «La Politique. «La Révolution sociale ou le Roi»», *L'Action française*, 21 d'octubre de 1910, p. 1.

¹⁵⁶⁶ Charles MAURRAS, «Principes communs», *L'Action française*, 20 d'octubre de 1910, p. 1.

¹⁵⁶⁷ «Le programme a été rédigé par Paul Jamot qui, étant au Musée du Louvre, a beaucoup de relations avec les artistes». En una carta del 25 de gener de 1911 (CXCv), «Appunti e documenti – Lettere di Georges Sorel a B. Croce. IV», *La Critica. Rivista di Letteratura, Storia e Filosofia*, n° 26, 1928, 334-348, p. 344.

¹⁵⁶⁸ *L'Indépendance*, n° 1, 1 de març de 1911.

¹⁵⁶⁹ Thomas ROMAN, «L'Indépendance (1911-1913) et la crise de la bourgeoisie», *Revue Française d'Histoire des Idées Politiques*, n° 17, 2003, 93-121, p. 95.

¹⁵⁷⁰ Paul BOURGET, «Préface. Mon cher Lemaître» (18 d'abril de 1912, París), *Pages de... op. cit.*, vol. I, I-VIII, p. IV.

¹⁵⁷¹ Jean-Marie DOMENACH, «Barrésisme et révolution conservatrice», dins de Guyaux, André; Jurt, Joseph i Kopp, Robert (dirs.), *Barrès. Une tradition dans la modernité*, Honoré Champion: París, 1991, 139-143, p. 143. Barrès va integrar el comitè des de l'1 d'octubre de 1912, tal i com explica Sorel a Berth en una carta (n° 108) del 21 d'agost de 1912: «Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Troisième partie: 1911-1917», edició de Prat, Michel, *Cahiers Georges Sorel*, n°5, 1987, 143-204, p. 187.

Barrès, eminències de la talla de Vilfredo Pareto i Gustave Le Bon. Una altra raó va ser que la participació de Maurras, Bainville i d'altres reialistes, tot i no imprimir un caràcter contrarevolucionari, sí que van contagiar la revista dels tropismes propis del nacionalisme integral, ja que l'aspecte cultural del maurrassisme era compartit àmpliament.¹⁵⁷² Per últim, hi havia qüestions logístiques que provocaren que la revista no acabés d'arrencar. La tàctica d'incorporar plomes consagrades va provocar una situació d'impàs difícil de gestionar, perquè com que molts dels col·laboradors participaven també en d'altres espais d'opinió més consagrats, com ara la *Nouvelle Revue Française*, la direcció del mensual emergent va topar-se amb el fet que molts redactors participaven més activament en una revista més sòlida, cosa que repercutia negativament en els ingressos.¹⁵⁷³

D'aquesta forma, els núvols grisos que semblaven congregar-se en l'horitzó a finals de 1910 van dissipar-se i revelaren un futur il·luminat per uns raigs tebis d'esperança mig any més tard. A la primavera, l'AF va aconseguir imposar-se a la pugna intestina. El pretendent va anunciar que «je laisse à tous la liberté de défendre ma cause suivant les méthodes qu'ils jugeant préférables».¹⁵⁷⁴ Entre abril i juny, tots els opositors del nacionalisme integral van ser purgats.¹⁵⁷⁵ La travessa arriscada de mantenir-se fidels tant a la causa reial com a la naturalesa contrarevolucionària els va donar resultats. El triomf va legitimar l'estratègia que s'havia ratificat en el tercer congrés. En sintonia amb el frenesí general, Valois, qui havia romàs apartat i a l'expectativa tot aquell temps, va sortir de la letargia i va prendre un paper capdavanter: va multiplicar les conferències,¹⁵⁷⁶

¹⁵⁷² Roman parla d'un «maurrassisme banal ou de proto-maurrassisme» per explicar l'influx del nacionalisme integral en els redactors. Variot no va començar a inclinar-se cap a Maurras fins al 1912. Thomas ROMAN, “L'Indépendance: avec ou sans Maurras?”, dins de Dard, Olivier; Leymarie, Michel i McWilliam, Neil (dirs.), *Le maurrassisme... op. cit.*, 61-72, p. 68.

¹⁵⁷³ Marie Laurence NETTER, “Sorel et Gide. À propos d'une querelle littéraire”, *Cahiers de l'Herne*, n° 53, 1986, 183-191 i íd., “Georges Sorel et l'Indépendance”, *Cahiers Georges Sorel*, n°5, 1987. 95-104. Aquest transvasament va ser motiu de col·lisió entre Sorel i Gide a finals de 1911. Amb menyspreu i rancúnia, Sorel tataria la revista del novel·lista de ser una «association de littérateurs homosexuels». En una carta del 31 de maig de 1911 (n° 86), “Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Troisième...”, *art. cit.*, p. 156.

¹⁵⁷⁴ El diari reialista va publicar una carta de resposta adreçada als comitès directors amb data del 10 de maig. En “Réponse de Monseigneur le Duc d'Orléans”, *L'Action française*, 19 de maig de 1911, p. 1.

¹⁵⁷⁵ La policia va constatar que la lliga «restait donc seule à la tête du mouvement royaliste». En un informe del 19 de maig de 1911, F⁷ 12862, en AN. El 15 de juny, es va saber que «le Prince a ordonné de suspendre momentanément la publication de la Correspondance Nationale dont le contrôle lui échappait» i que «la démission du comte de Larègle est définitivement accepté par le Monseigneur le Duc d'Orléans». En *L'Action française*, 15 de juny de 1911, p. 1.

¹⁵⁷⁶ Una «réunion exceptionnellement importante» en el XVIII districte «sur *Les Intellectuels politiques, les Bourgeois démocrates et les financiers*». En “La Ligue d'Action Française. Nos réunions et nos sections”, *L'Action française*, 17 de novembre de 1911, p. 2.

emprenqué un proselitisme molt actiu a les províncies,¹⁵⁷⁷ com s'aprecia en el cicle de debats públics amb un grup de socialistes a Béthune,¹⁵⁷⁸ i esdevingué un dels presidents de secció parisenca dels *camelots* quant a la propaganda.¹⁵⁷⁹ A més, el transcurs fluctuós de *L'Indépendance* van portar a allunyar Berth del projecte de Sorel i Variot. L'ancià sindicalista revisionista, qui també tindria dubtes sobre l'esdevenir de la revista a partir de 1913,¹⁵⁸⁰ era conscient que les preferències del seu amic i deixeble anaven cap a una altra banda. «Berth qui devait venir à l'*Indépendance*», confessava Sorel, «me semble couler peu à peu vers l'A[ction] F[ranaise]». ¹⁵⁸¹

Un home de combat. El paper de Valois en la construcció de l'antisemitisme ligueur: l'afer Bernstein i una nova oportunitat de conjunció (1911)

Mentre discorria el pols contra el consell polític del pretendent, la lliga va fer gala del seu esperit polemista que tan inquietaven al «bandit Larègle» i al «Judas Meyer» per marcar territori.¹⁵⁸² En el salt endavant que havien decidit posar en pràctica en el congrés que celebraren el desembre, els comitès directors van promoure una campanya furibunda entre febrer i març contra Henri Bernstein, dramaturg francès d'origen jueu que estrenava *Après moi* a la Comédie-Française. La primera pedra contra el dramaturg, però, la va tirar

¹⁵⁷⁷ Uns socialistes «lis sont partis avec les livres de Valois, que nous leur avons prêtés ». En «Ligue de l'Action Française. Pour la propagande du journal et contre l'Or juif», *L'Action française*, 4 d'octubre de 1911, p. 2. «Maurice Roger remercie de sa présence Georges Valois, l'auteur de ces beaux livres: l'*Homme qui vient* et les *Manuels scolaires*, qui portent déjà des traits dans les milieux ouvriers de Blois et d'Orléans». En «Ligue de l'Action Française. Camelots du Roi. Blois», *L'Action française*, 4 d'octubre de 1911, p. 2.

¹⁵⁷⁸ Hi va a vàries sessions de discussions (8 d'octubre, 8 de novembre) en què Valois, sota la presidència del reialista local E. de Resnes, va voler rebatre dialècticament els plantejaments del socialista Cuviez. Veure les recensions en: «Ligue de l'Action Française», *L'Action française*, 18 d'octubre de 1911, p. 2. L'AF es felicitava de «l'accueil si sympathique qui rencontrent nos doctrines» i «de cette campagne soutenue et méthodique». En «Ligue de l'Action Française. La réunion de Béthune», *L'Action française*, 18 de novembre de 1911, p. 2.

¹⁵⁷⁹ Valois era president de la secció del XIV districte. Veure, per exemple: «Ligue de l'Action Française. Nos réunions et nos sections. Convocations de la ligue d'A.F. XIV arrondissement», *L'Action française*, 18 d'octubre de 1911, p. 2.

¹⁵⁸⁰ En una carta (nº 20) a Jean Bourdeau del 15 de març de 1913, va explicar que «je n'ai pas cessé en principe ma collaboration à l'*Indépendance* mais je n'y écris plus que des comptes rendus; le travail de rédaction m'est devenu tellement pénible que je l'évite autant que je peux; peut-être abandonnerai-je tout à fait l'*Indépendance* dans quelque temps». En «Lettres de Georges Sorel à Jean Bourdeau. Ire partie...», *art. cit.*, p. 207. Sembla ser que els retards en l'aparició d'un número va ser el pretext del sindicalista per desvincular-se'n: «j'ai écrit à Variot que je ne voulais pas figurer parmi les membres du comité d'une revue si mal administrée. Depuis longtemps je ne donnais plus d'articles, parce que Variot faisait de la revue un petit journal où les questions graves et légères étaient traitées sur le même ton. J'ai profité de cet incident du retard exceptionnel pour m'en aller». En una carta (nº 25) de Sorel a Bourdeau del 7 de maig de 1913, en «Lettres de Georges Sorel à Jean Bourdeau. Ire partie...», *art. cit.*, pp. 216-217.

¹⁵⁸¹ Carta (nº 11) de Georges Sorel a Jean Bourdeau del 3 de maig de 1911, en «Lettres de Georges Sorel à Jean Bourdeau. Ire partie...», *art. cit.*, p. 191.

¹⁵⁸² Rivarol [Léon Daudet], «Échos. Eh bien, bandit Larègle, et ce désaveu?. Judaeus Judaeum fricat», *L'Action française*, 23 de febrer de 1911, p. 1.

L'Œuvre quan va esclaiar-se en veure, a principis d'any, que el drama de Bernstein era la tercera peça escrita per un jueu que es representaria al gran teatre parisenc.¹⁵⁸³ Urbain Gohier, cofundador del diari, ja havia advertit el 1905 que «le théâtre appartient aux Juifs».¹⁵⁸⁴ Des que Georges de Porto-Riche, escriptor i dramaturg també d'ascendència jueva, havia estrenat *Vieil Homme* al Théâtre de la Renaissance el 12 de gener, la mala maror de fons no va fer més que anar en augment. La peça havia despertat els baixos instints antisemites; els reialistes es mofaven que «les plus impatientes commençait à nommer à propos de M. Porto-Riche, non seulement Racine et Marivaux», sinó també «par dessus (sic) le marché, Musset, Shakespeare et Wagner».¹⁵⁸⁵

Pels nacionalistes integrals, el *théâtre juif* no era una qüestió menor. Des de la fundació de la *Revue Critique*, Pierre Gilbert havia abordat la qüestió del «sémisme au théâtre» en constatar, com Gohier, que «les auteurs dramatiques juifs sont légion». La “invasió” estrangera era un tema que fregava la paranoia. Amb acidesa, Daudet es referí a com «les douze tribus préparent l'envahissement de demain et les recettes futures en donnant du génie à leur “modeste” circonpatriote».¹⁵⁸⁶ En l'enquesta, Valois havia denunciat «une expropriation des écrivains français» per part de «vingt juifs coalisés».¹⁵⁸⁷ A causa de «leurs qualités d'étrangers», explicava Gilbert, «les juifs qui découvrent notre société, mettent dans leurs ouvrages non de la couleur locale, mais de la couleur actuelle» perquè eren uns apàtrides incapaços de connectar amb la tradició nacional francesa.¹⁵⁸⁸ Amb una xenofòbia difícil d'igualar, els nacionalistes integrals afirmaven que «le seul type original mis à la scène par les auteurs israélites était celui du *Mufle*»,¹⁵⁸⁹ cosa que repercutia en l'estat de decadència nacional. De fet, tota la premsa conservadora estava imbuïda d'un antisemitisme cultural que emergia quan s'examinaven certes qüestions estètiques o de valor. Sense anar més lluny, *Gil Blas* havia comentat que «le théâtre épileptiforme de M. Bernstein et la délicieuse corruption de M. Tristan Bernard ne sont pas du tout de réels

¹⁵⁸³ Veure el número intítulat “Les Juifs au théâtre”, *L'Œuvre*, 11 de gener de 1911.

¹⁵⁸⁴ Urbain GOHIER [Urbain Degoulet], *La Terreur juive. Après l'armée de Condé, la tribu de Lévi. L'ancien régime et le rétabli pour les millionnaires juifs. Le déserteur juif du “Figaro”. Le socialisme juif*, Éd. chez l'auteur: París, 1905, p. 16.

¹⁵⁸⁵ Ergaste, “À la Renaissance. Vieil Homme et réclame juive”, *L'Action française*, 13 de gener de 1911, 1-2, p. 1.

¹⁵⁸⁶ Rivarol [Léon Daudet], “Échos”, *L'Action française*, 16 de gener de 1911, p. 1.

¹⁵⁸⁷ Georges VALOIS, “Réponses de MM. Émile Guillaumin et Michel Bernard...”, *art. cit.*, *La Monarchie... op. cit.*, 376-383, p. 380.

¹⁵⁸⁸ Pierre GILBERT, “Sémisme au théâtre (1)”, *Revue Critique des Idées et des Livres*, nº 1, 10 de maig de 1908, 97-115, p. 98.

¹⁵⁸⁹ “Faits et documents. De la «Massière» au «Vieil Homme»”, *Revue Critique des Idées et des Livres*, nº 68, 10 de febrer de 1911, 340-350, p. 341.

produits de notre race».¹⁵⁹⁰ Malgrat que *Gil Blas* va mostrar-se més prudent que d'altres tribunes conservadores, no va deixar de tenir un to contundent. No obstant considerar tant ridícul convertir el tema en una qüestió antisemítica com mesquí portar-ho a un terreny personal, el diari considerava el teatre jueu «destructif de toute tradition nationale et de toute hérédité intellectuelle» i, declarava, que «il ne faut pas instituer le théâtre juif comme une sorte de théâtre d'État».¹⁵⁹¹

Tres anys després des del seu primer escrit, Gilbert va plaure's de poder comprovar com «à propos du *Vieil Homme* qui, sans vouloir cher, n'est cependant pas le pire ouvrage de la scène juive», «la révolte de la critique française contre l'arrogante débilité du génie dramatique juif s'organise et s'intensifie chaque jour».¹⁵⁹² Poc a poc, s'havia format un clima d'expectació malèvola, com s'observa en la carta d'un lector anònim al director de *Gil Blas*, en què deixava anar que «le syndicat des auteurs juifs que vous démasquez, sera forcé de se rattraper sur la prochaine pièce de Bernstein».¹⁵⁹³ Va ser en aquestes circumstàncies que va rebre's l'estrena de Bernstein. A ulls dels nacionalistes, que un estranger veiés representada una obra al teatre nacional era un greuge difícil de passar. Amb un erotema pervers, *La Gazette de France* convidava als lectors a veure-hi un complot: «embusqués dans tous les secrétariats ou presque, les Juifs ne font-ils pas mille efforts pour écarter la critique indépendante (*rari nantes...*) tandis qu'ils prodiguent les services aux fils de Sem?».¹⁵⁹⁴ L'histrionisme va arribar a uns nivells tan inusitats en què André Gaucheur, militant reialista, va declarar que «à la Comédie-Française, naîtraient les nouvelles créations et le nouvelle répertoire, juifs tous deux. M. Pierre Wolf remplacerait Racine. Et M. Bernstein dirait à Corneille: "Après moi"».¹⁵⁹⁵ Tanmateix, la fatuïtat del dramaturg no només es trobava en la seva ascendència semítica. La persecució que va patir no només s'explica pel fet que la seva obra estigués impregnada d'«un tret constant de la fausse culture juive» o que els personatges fossin «âmes restées barbares en dépit de toute culture».¹⁵⁹⁶ El seu destí va prendre un degoter més amarg que el de

¹⁵⁹⁰ Henri de NOUSSANNE, "Vous inclinez-vous?", *Gil Blas*, 14 de gener de 1911, p. 1.

¹⁵⁹¹ Gil Blas, "Le théâtre juif. Il ne faut pas l'instituer théâtre d'État", *Gil Blas*, 21 de febrer de 1911, p. 1.

¹⁵⁹² Pierre GILBERT, "Le semitisme au théâtre", *Revue Critique des Idées et des Livres*, nº 68, 10 de febrer de 1911, 290-299, p. 291.

¹⁵⁹³ La carta data del 14 de febrer. En "Lettre d'un correspondant inconnu touchant la seconde représentation du «Viel Homme»", *Gil Blas*, 16 de gener de 1911, p. 2.

¹⁵⁹⁴ G[eorges]. M[alet]., "Glanes du Matin", *La Gazette de France*, 15 de gener de 1911, p. 2.

¹⁵⁹⁵ André GAUCHEUR, "Courrier des théâtres. Le Nouveau répertoire de la Comédie-Française", *L'Action française*, 7 de febrer de 1911, p. 5.

¹⁵⁹⁶ Ergaste, "Les théâtres", *L'Action française*, 21 de febrer de 1911, p. 3. De forma més sibil·lina, des de *Gil Blas* es va justificar el caràcter *afrancès* de l'obra en assenyalar que els diàlegs haurien tingut una sonoritat anglesa a causa de la voluntat de l'autor de representar-la a Londres, amb la qual cosa «son idé

Porto-Riche a causa d'un pesat comprometedor: el 1897, havia abandonat amb vint-i-quatre anys la caserna i se n'anà a Bèlgica per una qüestió de faldilles. A més, el 1900, va ser amnistià sense penedir-se del seu acte, ans el contrari: «je m'en vante», va confessar en una carta a Urbain Gohier el 18 de febrer de 1900.¹⁵⁹⁷ La publicació a *L'Œuvre* de la carta per part del receptor va situar el seu nom en els annals de la traïdoria i va fer ressorgir els fantasmes nacionals que s'havien viscut amb la condemna i injuriosa del capità. Per horror de Léon Daudet, «aux yeux des juifs, l'entrée du déserteur juif Henry Bernstein à la Comédie-Française dans ces conditions, est une victoire».¹⁵⁹⁸ Sense dubtar, l'escriptor reialista, amb el verb punyent amb què acostumava a flagel·lar els pilars del règim, va afirmar que «le gouvernement de la République supporte qu'on accuse publiquement du crime de faux la magistrature suprême. Mais il ne paraît pas disposé à tolérer qu'on critique les pièces de M. Henry Bernstein».¹⁵⁹⁹

Si bé va ser Gustave Téry el primer en promoure les manifestacions davant del teatre durant els assaigs, els reialistes se sumaren de bon grat a la protesta després que el director de *L'Œuvre* fos detingut.¹⁶⁰⁰ Daudet va atacar incessantment Jules Claretie, l'administrador del teatre, qui acusava de còmplice a causa del seu passat com a «bon dreyfusard».¹⁶⁰¹ El 1911, el diari reialista havia substituït la tribuna de Drumont com a referent del nacionalisme antisemitisme. Malgrat que l'autor de *La France juive* hi continuava participant profusament, *La Libre Parole* havia quedat somorta amb el canvi de direcció que s'havia produït a finals de l'any anterior.¹⁶⁰² Maurras va prendre la iniciativa. Des del diari, va aprofitar les evidències del cas Bernstein per desenvolupar la concepció antisemítica del nacionalisme integral que havia iniciat quan va emprendre *Les Monod peints par eux-même* el 1897. Les evidències de deserció i d'amnistia convertien

intime aurait été de faire *Après moi* une œuvre non pas française, mais internationale». En *Le diable boiteux*, «Échos. Le fond d'«Après moi»», *Gil Blas*, 22 de febrer de 1911, p. 1.

¹⁵⁹⁷ Urbain GOHIER [Urbain Degoulet], *La Terreur... op. cit.*, p. 6. Gohier va explicar posteriorment que va decidir publicar-la perquè s'havia sentit ultratjat «[Bernstein] voulait em faire sentir brutalement que les rôles étaient intervertis depuis 1900». En «Les incidents d'Après moi. MM. Urbain Gohier et Gustave Téry répliquent à M. Henry Bernstein. Lettre de M. Urbain Gohier», *Le Matin*, 23 de febrer de 1911, p. 1.

¹⁵⁹⁸ Léon DAUDET, «À la Comédie-Française», *L'Action française*, 17 de febrer de 1911, p. 1.

¹⁵⁹⁹ L[éon]. D[AUDET]., «La Politique. Le Juif sacré», *L'Action française*, 20 de febrer de 1911, p. 1.

¹⁶⁰⁰ Gustave TÉRY, «Les Juifs au théâtre français. Le déserteur Bernstein», *L'Œuvre*, 16 de febrer de 1911, 1-12. També: «Au théâtre. Un incident», *Le Matin*, 19 de febrer de 1911, p. 2.

¹⁶⁰¹ Léon DAUDET, «Le déserteur Juif déserteur», *L'Action française*, 22 de febrer de 1911, p. 1; íd., «Les responsabilités de Jules Claretie», *L'Action française*, 28 de febrer de 1911, p. 1. El redactor en cap del diari afirmà que «le Claretie 70-71 doit frémir de l'outrage imposé à la Maison de Molière par Claretie 1911». A més, en un to amical que no deixava de contenir una amenaça velada, li recordava que «aucun de nous ne songe encore à vous accuser de faire la raite des planches au profit de tel ou tel ministre». En íd., «Jules Claretie», *L'Action française*, 2 de març de 1911, p. 1

¹⁶⁰² Eugen WEBER, *L'Action... op. cit.*, p. 102.

el cas en un afer nacional.¹⁶⁰³ Com a resposta a l'article de *Gil Blas*, que havia demanat no fer del teatre jueu una qüestió d'estat, Charles Maurras va afirmar que «le sentiment populaire et l'instinct national» havien revelat tot el contrari: que «l'antisémitisme est affaire d'État». Que la Comédie-Française es prestés a representar el drama d'un desertor jueu evidenciava que «la démocratie républicaine a démesurément étendu les fonctions de l'État; elle n'a pas osé encore le charger de primer les *mauvais* citoyens».¹⁶⁰⁴ El provençal considerava que els problemes de convivència provenien de la mentida, «de soutenir qu'un Juif est un Français». Només «échappant au vertige de la toute puissance et dépouillés d'une immunité corruptive, “ces” ridicules Français», concloïa, «pourront devenir des bons Juifs». El control del comportament només podia fer-se des de dalt i, per això, es requeria d'un estat francès, nacional, condicions que la república no acomplia. Segons Maurras, la monarquia, permetria, en canvi, encarrilar «le Juif, sujet français» cap al bé nacional.¹⁶⁰⁵

En la construcció de l'escàndol, la lliga no va escatimar en mitjans i el cop d'afecte va superar el de les mobilitzacions a la universitat. Els atacs des del diari van acompanyar-se d'una agitació continuada que va començar el mateix dia de l'estrena, el 20 de febrer. El matí, un *camelot* havia canviat el cartell que anunciava *Après moi* per «Le Juif déserteur. Pièce en cent actes divers».¹⁶⁰⁶ Al vespre, Pujo va interrompre la funció per assenyalar que el lloc del jueu desertor no era «à la Comédie-Française, mais à Bruxelles». L'acte va valdre-li l'expulsió, junt amb Marius Plateau, però per goig dels reialistes, una part del públic els va acomiadar amb un «À bas les juifs!».¹⁶⁰⁷ Davant de l'enrenou, el dramaturg va admetre que «j'ai simplement agi comme un jeune fou».¹⁶⁰⁸ L'excusació no va ablanir els antisemites,¹⁶⁰⁹ els quals continuaren congregant-se cada dia de funció al cafè Univers, davant del teatre, a les nou del vespre, mentre entonaven càntics antisemites com la *Youpignole*.¹⁶¹⁰ En cada funció, el nombre de detencions anava

¹⁶⁰³ Entre 1911 i 1913, Maurras va desenvolupar una concepció antisemítica que va permetre-li guanyar «le combat théorique» a d'altres nacionalistes. En Laurent JOLY, “Les débuts de l'Action Française (1899-1914) ou l'élaboration d'un nationalisme antisémite”, *Revue historique*, n1 3, 2006, 695-718, p. 710.

¹⁶⁰⁴ Charles MAURRAS, “La question juive”, *L'Action française*, 23 de febrer de 1911, p. 1.

¹⁶⁰⁵ Charles MAURRAS, “Le peuple juive”, *L'Action française*, 28 de febrer de 1911, p. 1.

¹⁶⁰⁶ Maurice PUJO, “Le Juif déserteur”, *L'Action française*, 21 de febrer de 1911, p. 1.

¹⁶⁰⁷ “La première du «Juif déserteur» à la Comédie-Française”, *L'Action française*, 22 de febrer de 1911, p. 1.

¹⁶⁰⁸ Henry BERNSTEIN, “Les incidents d'Après Moi. M. Henry s'explique”, *Le Matin*, 22 de febrer de 1911, p. 1.

¹⁶⁰⁹ Amb ironia, Pujo va reblar que Bernstein, ara que era ric, podia desprendre's de les vel·leïtats antimilitaristes. Maurice PUJO, “Le Juif déserteur s'explique”, *L'Action française*, 23 de febrer de 1911, p. 1.

¹⁶¹⁰ “La «quatrième» du «Juif déserteur»”, *L'Action française*, 26 de febrer de 1911, p. 1.

en augment. Daudet va ser apallissat i reduït per la policia la segona nit,¹⁶¹¹ mentre que en la cinquena representació, Pujo va ser emmanillat després d'intentar assaltar el teatre.¹⁶¹² Que la funció del dia 28 s'anul·lés no havia servit de res; els antisemites continuaren congregant-se davant del «Théâtre-Hébreu» per «crier leur colère».¹⁶¹³ Els ànims eren de revenja: els «étudiants plébiscitaires et nationalistes», vociferaven «“À bas Reinach! À bas Dreyfus!”» i «“À bas la République”». El dijous 2, tot i els nombrosos efectius que s'havien desplegat, el públic va haver de ser evacuat en finalitzar l'espectacle.¹⁶¹⁴ L'AF havia creat una espiral de tensió en què cada detenció era corresposta amb una nova demostració de força. Finalment, el dia 4 de març es va fer públic que la funció s'havia anul·lat i que es reemplaçava per *Hernani* de Victor Hugo. La caiguda del teló era un triomf aclaparador per a la lliga,¹⁶¹⁵ per molt que Maurras mostrés indignació contra «un État-serf» perquè «Bernstein “retire” sa pièce»; “on ne la lui interdit pas».¹⁶¹⁶ Gohier va considerar que «c'est juste» perquè «tout se paie».¹⁶¹⁷

Tot i mantenir-se, com en els escàndols a la Sorbona, a la rereguarda, Valois va aprofitar les circumstàncies per dir la seva. Si l'afer Bernstein havia servit a Maurras de pretext per prosseguir en la conceptualització de l'antisemitisme, l'expert sindicalista va veure en l'esclat antisemític una oportunitat magnífica per aprofundir en la conjunció antiliberal a través del nexa antisemític, per a qui «la retraite de Bernstein aux Français devant la sommation de l'Action française» era «le signal éclatant de la Contre-Révolution».¹⁶¹⁸ Des del 1906, Valois s'havia donat a conèixer com un antisemita que

¹⁶¹¹ “La «seconde» du déserteur juif”, *L'Action française*, 24 de febrer de 1911, p. 1, “Devant le théâtre”, *L'Action française*, 25 de febrer de 1911, p. 1. La lliga va explotar el martirologi: «Le rédacteur en chef de l'Action Française semblait commencer à exercer son droit naturel de justice sur les suppôts (sic), les esclaves et les complices des Juifs». En Maurice PUJO, “Contre Léon Daudet. L'Attentat”, *L'Action française*, 26 de febrer de 1911, p. 1.

¹⁶¹² “À la Comédie-Française. La «cinquième» du «Juif déserteur»”, *L'Action française*, 28 de febrer de 1911, pp. 1 i 2. L'AF explotà la «mesure indigne» que va rebre Pujo. En “À la neuvième chambre, Les manifestants du «Théâtre-Français» en correctionnelle”, *L'Action française*, 1 de març de 1911, 1-2, p. 1.

¹⁶¹³ J. GRAVELINE, “Contre le Juif déserteur”, *L'Action française*, 2 de març de 1911, p. 1.

¹⁶¹⁴ «Deux pelotons et trois compagnies de gardes républicains, des agents es brigades de réserve, des gardiens de la paix de divers arrondissements et une nuée d'inspecteurs de la Sûreté». En “À la Comédie-Française. La «sixième» du «Juif déserteur»”, *L'Action française*, 3 de març de 1911, 1-2, p. 1. Hi havia la sensació que els agents de l'ordre i l'exèrcit eren utilitzats en favor «du riche déserteur juif». En un informe de “Lesueur” del 3 de març de 1911, dins de BA/1343, en APP.

¹⁶¹⁵ Es tractava de la «première victoire indiscutable de la seconde vague antisémite», la qual «présage des victoires futures». En Abel MANOUVREZ, “À la neuvième chambre. Après la victoire. Déclaration de Maurice Pujo”, *L'Action française*, 5 de març de 1911, 1-2. p. 2.

¹⁶¹⁶ Charles MAURRAS, “Droit français et devoir juif”, *L'Action française*, 4 de març de 1911, p. 1.

¹⁶¹⁷ A més, «la jeune génération se corrompt à ces spectacles». En Urbain GOHIER [Urbain Degoulet], “La justice immanante”, *Le Matin*, 8 de març de 1911, p. 1.

¹⁶¹⁸ Georges VALOIS, “Prologue: L'Affaire Bernstein”, *Revue Critique des Idées et des Livres*, 25 d'abril de 1911, n° 73, 158-173, p. 158.

connectava la tendència xovinista de la dreta amb la tendència anticapitalista de l'esquerra. En *La Révolution sociale et le Roi*, havia anat un pas més enllà en la síntesi: havia demostrat que el nacionalisme social proper al maurrassisme no era incompatible amb l'antisemitisme obrerista del seu bagatge anarquista. Daudet, potser un dels membres dels comitès directors més entusiasmats amb la monarquia social, havia apuntat cap a la direcció que li interessava. A través d'un «examen psycho-ethnique du personatge», Daudet va acusar «l'insulteur d'officiels» de ser «un mandrille» que amb un «profil romantique de Manfred du ghetto» havia passat de «la barricade de l'anarchie à antimilitariste au conservatisme social» només per anar «contre les petites gens du proletariat français».¹⁶¹⁹ La idea la va reprendre a la sala Wagram el 17 de març quan va festejar el triomf: «l'ouvrier français, le syndicaliste français, le révolutionnaire français, ne seraient pas, à si peu de distance, une deuxième fois la dupe de Judas».¹⁶²⁰ L'argumentari, tot i que fluix, entroncava amb el marc mental de l'antisemitisme popular que interessava Valois: el que imaginava el portaveu de la modernitat capitalista amb un nas ganxut i un canelobre. La victòria sobre el dramaturg jueu revelava «la transformation qui s'accomplit dans la société française».¹⁶²¹

Per aquesta raó, no va dubtar en veure en la denúncia de *L'Œuvre* una manifestació del treball que havia iniciat el 1907. El setmanari de Gustave Téry, malgrat definir-se com a republicà i anticlerical, presentava una línia editorial xovinista que recordava el socialisme populista finisecular. Téry era un bon exponent d'un jacobinisme eclèctic en què es compaginaven pulsions socialitzants sota una cosmovisió nacionalista donada al complot jueu-alemany.¹⁶²² Fervent anticlerical,¹⁶²³ el seu pensament era suficientment heterodox com perquè la lluita en nom de laïcitat el conduís a una posició antimaçònica després de l'escàndol de les fitxes el 1904.¹⁶²⁴ El seu setmanari estava dedicat a destapar conxorxes i es vantava de ser una capçalera que «dit tout ce que ne disent pas les autres»

¹⁶¹⁹ Léon DAUDET, “Peint par lui-même”, *L'Action française*, 24 de febrer de 1911, p. 1.

¹⁶²⁰ Léon DAUDET, “La guerre franco-juive. Discours à la salle Wagram”, *L'Action française*, 19 de març de 1911, p. 1.

¹⁶²¹ Georges VALOIS, “Prologue...”, *art. cit.*, p. 170.

¹⁶²² «Si cela vous étonne, bons Français, il n'y a rien là qui puisse étonner les Ullmann, les Spitzer ou les Finaly, bons Boches. Une opération de ce genre leur semble toute naturelle et parfaitement légitime, ils y réalisent des bénéfices fort honnêtes; “par-surcroît”, c'est pour leur pays qu'ils travaillent, si ces Juifs-là ont un pays» En Gustave TÉRY, “Du bas de laine au casque à pointe” (22 de gener, *L'Œuvre*), en *Les Allemands chez nous*, L'Œuvre: París, 1918, 109-116, p. 116.

¹⁶²³ «J'ai compris que ne pas combattre Église, c'est la servir, et que le silence est lâche». En Gustave TÉRY, “Préface”, *Les cordicoles*, Édouard Cornély: París, 1902, I-XII, p. IV.

¹⁶²⁴ Gustave TÉRY, *Laïcisons la franc-maçonnerie!*, L'Œuvre: París, 1904. En l'obra, l'autor, antic lliurepensador, ridiculitza els ritus iniciàtics de la maçoneria i li atribueix tot els vicis d'una secta.

o que «dit tout haut ce qui tout le monde pense tous bas»,¹⁶²⁵ una mentalitat sens dubte hereva del *franc parler* que havia reivindicat altivament *La Libre Parole*.¹⁶²⁶ No és casualitat que la mà dreta de Téry, Urbain Gohier, hagués treballat a l'històric diari antisemita. El periple del polemista reflecteix la porositat de les cultures polítiques en la crisi de la modernitat i demostra, tal i com ho fa la biografia de Valois, l'orfandat en què van caure molts obreristes després de la mistificació *dreyfusarde*. Orleanista el 1884, Gohier va llançar-se a engreixar les files revisionistes el 1897 per incidència de Lazare. Col·laborà activament amb Zola, Clemenceau i Mirbeau en *L'Aurore*. El 1900, però, trencà amb ells. Després de deambular per *L'Intransigeant*, *Le Libertaire* o *Le Matin*, acabà substituint Drumont a *La Libre Parole* el 1909. Una trajectòria ideològica que, com l'ha definida Kauffmann, va consistir en «une longue serie de revirements».¹⁶²⁷ Tanmateix, hi havia una constant en aquest onatge de vaivens: un antisemitisme arrelat. Ara, sota el pseudònim de Goy, el socialista i cofundador de *L'Œuvre* donava pàbul a uns deliris xenòfobs que constitueixen una magnífica mostra de la *pensée de la décadence*: «parce que nous avons peur de tout, quarante millions de Français tremblent devant cent mille Juifs». Amb un pessimisme cru, conclouïa que «nous n'en trouvera pas pour redresser la tête devant l'insolence du maître juif».¹⁶²⁸

En efecte, hi havia uns brots verds que el feien augurar que l'entesa antiliberal anava cap a la bona direcció. Abans de la victòria, Victor Méric, amb prudència, s'havia referit a l'esclat antisemític de nova «vague».¹⁶²⁹ Un mes després, Gustave Téry va congratular-se que l'opinió pública fos favorable als seus reclams.¹⁶³⁰ *La Guerre sociale* d'Hervé, diari amb els membres de la qual els *ligueurs* havien confraternitzat a redós de l'empresonament a La Santé, podia ser un ganxo que permetés col·lidir un front antiliberal. Després que la peça es cancel·lés, Hervé va celebrar com els *camelots* havien posat en escac la «radicaille».¹⁶³¹ Des de *La Terre Libre*, Janvion advertia als proletaris jueus que, «par vos accès de nationalisme inconvenant», serien víctimes de «l'explosion

¹⁶²⁵ Les divises s'aprecien a la cobertura de *L'Œuvre*, nº 11, 18 de març de 1911, pp. 3 i 4 respectivament.

¹⁶²⁶ «Dire tout haut ce que chacun pense tout bas». En Édouard DRUMONT, “Le coup d'épaule d'Arthur Meyer”, *La Libre Parole*, 8 de febrer de 1895, p. 1.

¹⁶²⁷ Grégoire KAUFFMANN, “Urbain Gohier (Degoulet-Gohier, dit)”, en Taguieff, Pierre-André (dir.), *L'Antisémitisme de plume, 1940-1944. Études et documents*, Berg International Éditeurs: París, 1999, 412-418, p. 412.

¹⁶²⁸ Goy [Urbain Gohier], “Ceux qui tremblent devant le Juif”, *L'Œuvre*, nº 10, 9 de març de 1911, 9-13, pp. 12-13.

¹⁶²⁹ Victor MÉRIC, “Au parterre: houle de juifs”, *La Guerre sociale*, 22-28 de febrer de 1911, p. 1.

¹⁶³⁰ Gustave TÉRY, “Et maintenant, qu'allons-nous faire?”, *L'Œuvre*, 30 de març de 1911, 17-21, p. 20.

¹⁶³¹ Un Sans-Patrie [Gustave Hervé], “La Ministère Rothschild”, *La Guerre sociale*, 8-14 de març de 1911, p. 1.

que vous redoutez».¹⁶³² Émile Pataud, secretari del sindicat d'obriers electricistes, qui, com Janvion, havia estat contactat per la lliga poc després de l'edició de l'enquesta de Valois,¹⁶³³ va declarar, en una carta a Rothschild que Émile Para -en una columna minúscula- va comentar i citar, que «nous ne sommes pas encore antisemites», però «nous serions presque tentés de le devenir».¹⁶³⁴ En paral·lel a la discussió de Maurras amb Téry sobre un programa de mínims i màxims sobre l'antisemitisme,¹⁶³⁵ la conjunció antiliberal avançava cap a propostes materials. La prova va ser-ne el míting que Janvion i Pataud van dirigir contra la infiltració maçònica a les *Sociétés Savantes* el 3 d'abril.

Les manifestacions antisemites encapçalades pels reialistes van deixar les esquerres en una posició incòmoda. Durant l'agitació, Jaurès va alertar el govern de la «campagne contre le Parlement»,¹⁶³⁶ però en línies generals, la premsa d'esquerres es mostrà apàtica: es limitaren a fer alguna crònica de les manifestacions i a informar sobre els duels de Daudet i Téry contra els defensors de Bernstein. Com va ressaltar Paul Mazgaj, el més significatiu de tot plegat va ser la nul·la oposició que els nacionalistes antisemites trobaren al carrer.¹⁶³⁷ L'explicació que va donar Valois sobre la inacció era simple: «en 1911, cela produit l'effet d'une très inconvenante mystification». No en va, va descriure el dia 3 de març com el dia en què «la Bête révolutionnaire courbe la tête» i «rentre au chenil sous son fouet».¹⁶³⁸ Només van prendre's seriosament la qüestió quan es retirà l'obra de la cartellera. Només llavors, s'adonaren que no s'havia tractat «d'une émeute pour rire».¹⁶³⁹ Amb un acte de constricció, Marcel Sembat va reprendre l'actitud passiva dels membres de l'aliança republicana perquè «le peuple a regardé, faisant à vos dépens de gorges chaudes. Vous avez donc capitulé».¹⁶⁴⁰ L'afer Bernstein havia demostrat amb cruïsa que «si l'on veut organiser un scandale et crier longtemps, on peut avoir raison finalement, et forcer l'État à se désavouer, à retirer sa police et sa magistrature».¹⁶⁴¹ En efecte, la retirada d'*Après moi* i la paràlisi dels demòcrates a l'hora de programar una

¹⁶³² Émile JANVION, "Aux prolétaires juifs.", *La Terre Libre*, 15 d'abril-1 de març, 1911, p. 1.

¹⁶³³ Informe de "Mauve", del 13 d'abril de 1909, dins de BA/1603, en APP.

¹⁶³⁴ É[mile]. P[ara], "Pataud et Rothschild.", *L'Action française*, 6 de març de 1911, p. 2.

¹⁶³⁵ Charles MAURRAS, "Le programme antjuif. Maximum et minimum", *L'Action française*, 26 de març de 1911, p. 1.

¹⁶³⁶ Jean JAURÈS, "La fin d'une honte. Hier, l'aventurier s'en est allé... «Après moi»", *L'Humanité*, 28 de febrer de 1911, p. 1.

¹⁶³⁷ Paul MAZGAJ, *The Action... op. cit.*, p. 154.

¹⁶³⁸ Georges VALOIS, "Prologue...", *art. cit.*, pp. 168 i 158 respectivament.

¹⁶³⁹ Gustave GEFFROY, "Notre époque. La question juive", *La Dépêche*, 7 de març de 1911, p. 1.

¹⁶⁴⁰ Marcel SEMBAT, "Sa fiole", *L'Humanité*, 8 de març de 1911, p. 1.

¹⁶⁴¹ Camille MAUCLAIR, "Notre époque. Un précédent grave", *La Dépêche*, 10 de març de 1911, p. 1.

contramanifestació era suficient com per pensar que les amenaces de la lliga no eren una mera figura retòrica.¹⁶⁴²

Més enllà del ball de dades habituals sobre l'assistència, el míting de Pataud i Janvion va ser un cop d'efecte. El discurs antiliberal tenia una audiència obrera.¹⁶⁴³ Posats sobre avís, els defensors de la república s'adonaren que l'afer Dreyfus no havia posat fi als vicis finiseculars de l'obrerisme, sinó que els tropismes antisemites havien romàs latents, a l'espera d'un estímul que els revitalitzés. El congrés de la SFIO a Saint-Quentin del mateix mes d'abril va fer-se eco del malestar. Tot i que Charles Rapoport va declarar solemnement a «ne se compromettre jamais avec la boue de la réaction antisémite», la mala maror dins del partit era evident: s'acusà a militants, com Pierre Myrens, de connivències amb «des homes comme les Gustave Téry, les Janvion, les Pataud».¹⁶⁴⁴ Els revolucionaris també restaren inquiets davant del poder de convocatòria que tenia el discurs del complot judeo-maçònic en una conjuntura de crisi dins de la CGT. Des de la presó, Gustave Hervé, qui fins llavors havia vist amb bons ulls l'agitació i, a més, havia donat cobertura a les especulacions antimaçòniques de Janvion feia uns anys, ara es retractava, temorós que les seves proclames contra la república *dreyfusarde* haguessin alimentat una criatura incontrolable.¹⁶⁴⁵ Eugène Merle, membre de *La Guerre sociale* i un dels ponents del debat de Janvion i Pataud, «dont tout les mots soulevent les protestations de l'auditoire», va intentar explicar el filosemitisme del setmanari on treballava, mentre un rebombori acusava *La Guerre sociale* d'estar a sou de l'or jueu.¹⁶⁴⁶

¹⁶⁴² Informe de “Lesueur”, 3 de març de 191, dins de BA/1343, en APP.

¹⁶⁴³ Un informe del 5 d'abril parla de 1.500 oïents, dins de F⁷ 12862, n° 7, en AN. Els reialistes es limitaren a subratlar que «la salle des Sociétés Savantes était comble». En “Pataud et Janvion aux Société Savantes. Une réunion syndicaliste antimaçonnique”, *L'Action française*, 4 d'abril de 1911, p. 1. Els antisemites, aplaudiren que «les deux tiers de la salle étaient composés d'ouvriers». En “Meeting antijuif et antimaçon”, *La Libre Parole*, 4 d'abril de 1911, p. 3. En canvi, els socialistes hi veiren majoritàriament «jeunes bourgeois antisémites et royalistes» et «prêtres en soutane». En “Dernière heure. Une manifestation antisémite et réactionnaire”, *L'Humanité*, 4 d'abril de 1911, p. 3.

¹⁶⁴⁴ En la sessió matutina del dia 17, en *Compte rendu du 8e Congrès national, tenu à Saint-Quentin, les 16, 17, 18 et 19 avril 1911*, 166-201 pp. 166 i 188.

¹⁶⁴⁵ Un Sans-Patrie [Gustave Hervé], “Ni antisémite ni antifranç-maçon”, *La Guerre sociale*, 5-11 abril de 1911, p. 1. De forma paral·lela a l'afer Bernstein, els *hervéistes* havien començat a organitzar les *Jeunes Gardes*, unes tropes de xoc socialistes que havien de ser la punta de llança de la revolució al carrer. Els reialistes consideraven que «l'argent juif, qui sentait la nécessité de se défendre contre la seconde vague antisémite, ne refuserait pas d'en faire les frais». En Maurice PUJO, “Jeunes gardes ministériels?”, *L'Action française*, p. 1. Segons l'agent un tal “X de la 2e brigade”, *La Guerre sociale* estava dividida entre una facció encapçalada per Almayreda, propícia a aprofundir en un front antirepublicà perquè tenia «affinités naturelles» amb l'AF, i un altre bàndol proper a Hervé que preferia abandonar la venjança contra el govern per no veure's involucrats amb els reialistes. Veure l'informe del 17 de gener de 1911, BA/1343, en APP. Sorpren que no hi hagi cap menció sobre l'afer Bernstein ni el paper que van tenir-hi Hervé i el seu equip en l'estudi de Gilles Heuré.

¹⁶⁴⁶ “Pataud et Janvion aux Société Savantes. Une réunion syndicaliste antimaçonnique”, *L'Action française*, 4 d'abril de 1911, p. 1. Veure: informe del 5 d'abril de 1911, n° 7, dins de F⁷ 12862, en AN.

Amb el míting, l'esquerra socialista va despertar sobtadament de la letargia. Els socialistes s'havien mobilitzat per emparar els proletaris jueus.¹⁶⁴⁷ Gustave Téry va allunyar-se dels postulats antisemites de Maurras perquè considerava que l'opció més propícia passava per assimilar els jueus més antics.¹⁶⁴⁸ Inclús Pataud, una de les estrelles de la conjunció, va desmarcar-se de Janvion i, de retruc, de la l'AF, en declarar-se antimilitarista i en allunyar-se de l'antisemitisme, potser davant de les pressions que rebia de Faure en les reunions contradictòries.¹⁶⁴⁹ Amb malícia, Valois va justificar el despertar de l'esquerra perquè, a la reunió del 3 d'abril, els conferenciants havien atacat Rothschild i el seu rol en la vaga del ferrocarril.¹⁶⁵⁰ L'al·lusió al magnat hauria posat en marxa els mecanismes de defensa del règim i hauria pressionat per avortar qualsevol intent subversiu. Tot i el desànim que embolcallava la plana major de l'AF,¹⁶⁵¹ la persecució a Bernstein els havia brindat una lliçó molt valuosa. Valois l'havia entesa perfectament: que «la métaphysique révolutionnaire, qui, pendant plus d'un siècle a dirigé les passions françaises devient impuissante dans la vie de la cité».¹⁶⁵² L'allunyament dels sectors polítics de l'esquerra a través d'un aglutinant antisemita era un revés dur, ja que es trencava una possible entesa prometedora. Emperò, els *hervéistes* o els republicans de *L'Œuvre* no eren els grups més propicis per a una avinença antirepublicana dins d'un marc antiliberal. Davant del camí barrat, Valois va decidir centrar-se en el nínxol d'audiència que s'havia mostrat, des de l'enquesta, més propícia a les tesis de l'aproximació monàrquico-sindical, el sector que ell coneixia bé perquè s'hi sentia identificat: el dels sindicalistes revolucionaris.

El Cercle Proudhon: culminació del plantejament monàrquico-sindicalista (1911-1912)

Aclarits els núvols de tempesta dins de l'espai monàrquic gràcies a la victòria en l'afer Bernstein, i amb el seu caràcter infatigable, Georges Valois va planificar com abordar la següent fase de conjunció antiliberal. La guspira que va incitar a moure'l cap a la constitució del *Cercle Proudhon* (CP) va provenir d'un company reialista, més

¹⁶⁴⁷ “Dernière heure. Contre l'antisémitisme. Une réunion de prolétaires juifs”, *L'Humanité*, 7 d'abril de 1911, p. 3.

¹⁶⁴⁸ «La conversation engagée avec Gustave Téry menace de chôme», va afirmar el provençal. La raó era que Téry proposava, en el fons, una modificació de la llei de 1889 sobre la nacionalitat. En Charles MAURRAS, “L'aphorisme antijuif”, *L'Action française*, 6 d'abril de 1911, p. 1. Cf: Gustave TÉRY, “France d'abord”, *L'Œuvre*, 5 de maig de 1911, 11-17.

¹⁶⁴⁹ “Dernière heure. À la Bellevilloise. La conférence de Sébastien Faure”, *L'Humanité*, 14 d'abril de 1911, p. 3.

¹⁶⁵⁰ Georges VALOIS, “Les enseignements...”, en *La Monarchie... op. cit.*, p. 72.

¹⁶⁵¹ Informe de “Lesueur” del 20 d'abril de 1911, dins de BA/1343, en APP.

¹⁶⁵² Georges VALOIS, “Prologue...”, *art. cit.*, p. 170.

específicament d'un *camelot*, el sector de la militància que des de la victòria sobre la camarilla va recuperar el rol de punta de llança.¹⁶⁵³ El company en qüestió era Henri Lagrange, un jove inquiet que havia entrat a la lliga amb només setze anys empès per l'acció, atret per la bohèmia del barri llatí i per l'agitació inconformista que prometia la formació.¹⁶⁵⁴ El perfil de Lagrange s'adequava al retrat que Agathon va pintar sobre la nova generació intel·lectual nascuda sota l'ègida del maurrassisme.¹⁶⁵⁵ Com la gran majoria de plomes que escrivien assíduament a la revista, la qüestió social era un tema candent que el preocupava. Però la seva perspectiva s'apartava del *gauchisme* paternalista que podia tenir Rivain. A diferència del fundador de la *Revue Critique*, ell estava convençut que s'havia de seguir amb el que Valois havia posat en pràctica el 1907. A més, no era un intel·lectual que ponderava des del tinter. Mogut per l'ardor de la militància, havia estat un interlocutor clau en l'entramat de connexions obreristes de la lliga. Lagrange era l'home que feia de pont entre l'AF i *La Bataille syndicaliste*. Més específicament, amb Charles Gogumus, director de la tribuna, com va saber-se a partir de maig de 1913.¹⁶⁵⁶

L'obsessió de Lagrange per resoldre el malestar social va portar-lo a fer partícip a l'autor de *La Révolution sociale ou le Roi* de la necessitat de tirar endavant un «cercle d'études où les nationalistes poursuivraient selon leurs méthodes l'étude de l'économie» a la primavera de 1911.¹⁶⁵⁷ Aquesta suggestió va convertir-se, en mans de l'antic *dreyfusard*, en una empresa monàrquico-sindicalista que ben aviat va superar qualsevol

¹⁶⁵³ No en va, Vaugois va descriure'ls com «le moyen de traduire en actes décisifs, de transformer en forces brisantes contre le mensonge républicain cette vérité royaliste». En Henri VAUGEOIS, "Allocution aux Camelots du Roi", *L'Action française*, 16 d'octubre de 1911, p. 1.

¹⁶⁵⁴ Sobre el caràcter ansiós i la vocació literària de Lagrange, veure els comentaris de Maxime BRIENNE, "Le Témoignage de la génération sacrifiée. 1, Henri Lagrange", *Les Essais nouveaux*, n° 2-3, setembre-octubre 1917, 11-12. Poc després de suggerir-li la fundació d'un grup d'estudis, Lagrange va ser empresonat per sis a mesos a Rouen haver cridat «Vive la France! Vive le Roi! À bas la République! À bas Fallières!». *La Revue Critique* va fer una crida als escriptors a solidaritzar-s'hi: "L'emprisonnement d'Henri Lagrange et la protestation des écrivains (juillet 1911)" (*Revue Critique des Idées et des Livres*, n° 79, 25 de juliol, 212-218), en Lagrange, Henri, *Vingt ans en 1914: études politiques et littéraires, portraits et polémiques, lettres de guerre*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1920, 89-93, p. 89. Maurras va veure-ho com un complot jueu-republicà: Charles MAURRAS, "Le cas d'Henri Lagrange", *L'Action française*, 9 de juliol de 1911, p. 1.

¹⁶⁵⁵ Culte i refinat, la qualitat literària de les peces que publicava a la *Revue Critique* van ser elogiades, a tall d'homenatge després de la seva mort a la guerra, per l'escriptor de *Leurs figures*: «ses violences contiennent un élément de douceur et de tristesse». En Maurice BARRÈS, "Les diverses Familles Spirituelles de la France. Les traditionalistes (suite)", *L'Écho de Paris*, 7 de març de 1917, p. 1.

¹⁶⁵⁶ Lagrange i Gogumus van intercanviar correspondència i van veure's a casa del primer. Hi hauria hagut una confabulació en què *La Bataille syndicaliste* enviava els articles a la lliga, la qual els hi retornava «avec des corrections afin de les publier», segons un informe del comissari de Policia del 31 de maig de 1913, dins de BA/1605, en APP.

¹⁶⁵⁷ Georges VALOIS, "Notre première année", *Cahiers du Cercle Proudhon*, n° 3-4, maig-agost de 1912, 150-169, p. 157.

expectativa inicial. De les runes de l'anterior projecte, el flamant enquestador de *La Monarchie et la classe ouvrière* va bastir el *Cercle Proudhon* a finals de 1911, cap al desembre, el corol·lari de la seva ambició i el reflex fidel de la cosmovisió que havia covat al llarg de tantes vivències. En *Les grands cimetières sous la lune* (1938), Georges Bernanos va evocar el frenesí que despertava la qüestió social en la nova generació reialista abans de la guerra: «nous formions des vœux pour le syndicalisme naissant». El seu estat d'ànim era clar:

Nous préférons courir les chances d'une révolution ouvrière, que compromettre la monarchie avec une classe demeurée depuis un siècle parfaitement étrangère à la tradition des aïeux, au sens profond de notre histoire et dont l'égoïsme, la sottise et la cupidité avaient réussi à établir une espèce de servage plus inhumain que celui jadis abolis par nos rois.¹⁶⁵⁸

Malgrat que Sorel ja no s'hi trobava involucrat, el sindicalisme estava ben representat pel seu deixeble més proper, Édouard Berth, qui no havia vist amb bons ulls el projecte de *L'Indépendance*,¹⁶⁵⁹ on només hi publicaria un article, malgrat les insistències del seu mentor. Per contra, les tesis de Valois van semblar-li un al·licient, tal i com va confessar-li en la resposta a l'enquesta que va furnir al seu autor posteriorment.¹⁶⁶⁰ A part de Lagrange, Berth i Valois, el nou projecte va comptar amb cinc integrants més: Gilbert Maire, filòsof bergsonià habitual en la *Revue Critique* des de 1912, des d'on flagel·lava la filosofia del progrés i els professors republicans;¹⁶⁶¹ René de Marans, qui provenia del catolicisme social i havia estat un dels primers en fer-se eco del revisionisme de Sorel; Marius Riquier, l'home de la lliga en *La Terre Libre* de Janvion; André Becheyras, més conegut com André Pascalon, qui havia engegat, juntament amb Émile Para, l'*Union des Syndicats Royalistes* el 1908 i, per últim, Albert Vincent, republicà federal i deixeble de Proudhon que s'havia adherit a la lliga. Un any més tard, el grup comptaria amb una

¹⁶⁵⁸ Georges BERNANOS, *Les grands cimetières sous la lune*, Plon: París, 1938, p. 48.

¹⁶⁵⁹ «On ne vous a pas demandé votre collaboration parce que vous m'aviez dit que vous ne pensiez pas pouvoir marcher avec Variot après les différends qui s'étaient produits; mais vous savez que vous avez toujours une place partout où je suis». En una carta del 3 de febrer de 1911 (nº 77), "Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Troisième...", *art. cit.*, p. 144.

¹⁶⁶⁰ «La rapide dégénérescence du mouvement syndicaliste» i les «fortes leçons que vous donnez actuellement à l'Institut d'Action Française sur la *politique sociale*» van ser el detonant. En Jean DARVILLE [Édouard Berth], "Réponse de M. Jean Darville", en *La Monarchie... op. cit.*, 119-144, p. 121.

¹⁶⁶¹ «Aujourd'hui, le budget de l'instruction publique sert surtout à payer les maîtres de la Sorbonne qui enseignent la Révolution dans les chaires officielles, mais sont eux-mêmes de bons bourgeois paisibles et fidèles au régime qui, pour prix de quelques éloges, leur assure un appartement confortable». En Gilbert MAIRE, "De l'esprit universitaire. Notes et réflexions", *Revue Critique des Idées et des Livres*, nº 112, 10 de desembre de 1912, 529-544, p. 543.

quinzena més de persones.¹⁶⁶² Tot els vuits fundadors tenien una relació estreta amb la *Revue Critique*,¹⁶⁶³ en què per aquells volts el redactor en cap era Pierre Gilbert, soci inicial de *La Cité française*. Però com recorda Valois, «la *Revue Critique* devenait presque exclusivement littéraire, ce qui ne paraissait pas permettre un large développement à nos études».¹⁶⁶⁴ Una forma més que subtil d'eludir les desavinences amb Rivain.

A les nou del vespre del 3 d'octubre, va tenir lloc la primera reunió, on es va examinar «le programme des réunions et travaux de 1911-1912».¹⁶⁶⁵ Tanmateix, la sessió inaugural va posposar-se dos mesos. L'acte inaugural va celebrar-se a l'Institut d'Action Française el 16 de desembre, també a les nou del vespre, sota la presidència de Louis Dimier. Charles Maurras va fer els honors amb una al·locució. Els conferenciants foren Georges Valois, qui va tractar el tema “Pourquoi nous nous rattachons à l'esprit proudhonien” i el misteriós Pierre Galland, amb un discurs similar que duia per títol “L'actualité de Proudhon”.¹⁶⁶⁶ Quatre dies després, es va procedir a la primera sessió de treball.¹⁶⁶⁷ Les reunions van desenvolupar-se assíduament cada dimecres a l'institut entre 1911 i 1914 per discutir les conferències mensuals.¹⁶⁶⁸ Les sessions de treball es compaginaven amb conferències que anaven a càrrec dels fundadors o de col·laboradors externs més o menys assidus. Els temes que es tractaven eren transversals, però sempre partien de la perspectiva que els fundadors havien capít, la qual no era altra que establir un marc teòric «commun aux nationalistes et aux antidémocrates dits de gauche».¹⁶⁶⁹ Poc temps després, l'equip va dotar-se d'un butlletí. A finals de gener de 1912, van sortir els *Cahiers du Cercle Proudhon* (CCP), «qui paraîtront six fois par an, en fascicules de 32 ou 48 pages»,¹⁶⁷⁰ per difondre els textos que es presentaven.

¹⁶⁶² Com es revela en el sopar commemoratiu el 27 de maig de 1912 que celebrava el primer aniversari del *Cercle* en honor a Sorel. Tots els fundadors hi eren presents, menys de Marans, que s'havia excusat per carta, i Riquier.

¹⁶⁶³ «Le centre de nos travaux était à la Revue critique des idées et des livres. C'est là que nous tenions, presque chaque soir, des réunions d'une animation extraordinaire». En Georges Valois, “Notre deuxième année”, *Cahiers du Cercle Proudhon*, n° 5-6, setembre-desembre de 1912 (1913), 268-272.

¹⁶⁶⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 254.

¹⁶⁶⁵ “La Ligue d'Action Française. Cercle Proudhon”, *L'Action française*, 3 d'octubre de 1911, p. 2.

¹⁶⁶⁶ La sessió va difondre's tant en portada com en la rúbrica habitual “Ligue d'Action Française. Cercle P.-J. Proudhon”, *L'Action française*, 16 de desembre de 1911, pp. 1 i 2.

¹⁶⁶⁷ “Ligue d'Action Française. Cercle Proudhon”, *L'Action française*, 20 de desembre de 1911, p. 2

¹⁶⁶⁸ Les sessions començaven a les 9 del vespre i discutien les conferències cada segon dimecres del mes (“Ligue d'Action Française. Cercle P.-J. Proudhon. Fondée en 1911”, *L'Action française*, 14 de desembre de 1911, p. 2) o el tercer dimecres del mes (“Ligue d'Action Française. Cercle P.-J. Proudhon”, *L'Action française*, 16 de desembre de 1912, p. 2).

¹⁶⁶⁹ Georges VALOIS, “Notre première...”, *art. cit.*, p. 157.

¹⁶⁷⁰ “Ligue d'Action Française. Cercle P.-J. Proudhon”, *L'Action française*, 12 de gener de 1912, p. 2.

El nom del cercle reflectia l'esperit antiliberal que es perseguia: reivindicar un socialisme nacional de base sindical i de classe que fos atractiu pel gruix obrer. El pensament de Proudhon era suficientment ambigu com perquè els reialistes se'l poguessin apoderar sense gaires contemplacions.¹⁶⁷¹ Des de l'instant en què l'AF va advertir la *tournure* antiliberal del sindicalisme revolucionari el 1902, va erigir l'autor de *La Philosophie de la misère* (1846) en el pedestal preeminent de «nos maîtres».¹⁶⁷² «Le nom de Proudhon», explicava Maurras, «met en accusation le régime avec son revêtement de blagologie nuageuse».¹⁶⁷³ Abans de la constitució del grup d'estudis, els membres de la lliga ja havien donat mostrar reiterades d'honorar-lo. Sense anar més lluny, Bainville va dedicar-li l'obra *Bismarck et la France* el 1907.¹⁶⁷⁴ La mostra de respecte més fefaent va donar-se al gener de 1909, quan la delegació encapçalada per Para i alguns comitès sindicals reialistes van dipositar una corona de flors per homenatjar el pensador en el centenari del seu naixement.¹⁶⁷⁵ Emperò, des de la instauració del cercle, l'interès pel pensador de Besançon va adquirir una nova dimensió. No només va esdevenir objecte de debat,¹⁶⁷⁶ sinó que les posicions van tornar-se intransigents fins al punt d'actuar com els garants de l'ortodòxia proudhoniana. Una sessió de treball va estar dedicada exclusivament a les «récentes manifestations pseudo-proudhoniennes des politiciens radicaux et socialistes».¹⁶⁷⁷ Uns *camelots* van provocar aldarulls durant la presència del president Armand Fallières a la inauguració del monument a Proudhon a Besançon.¹⁶⁷⁸ Amb l'agressivitat que els caracteritzava, carregaven contra qualsevol interpretació que

¹⁶⁷¹ «Nous ne visons point à une utilisation totale et exclusive de l'œuvre de Proudhon et nous estimons qu'il y a une tâche plus pressante à mener que l'exégèse terre à terre des textes proudhoniens». En Pierre GALLAND, «Proudhon et l'ordre», *Cahiers du Cercle Proudhon*, n° 1, gener-febrer de 1912, 29-33, p. 31.

¹⁶⁷² Louis DIMIER, *Les Maîtres de la Contre-Révolution au XIXe siècle. (Leçons données à l'Institut de l'Action française, chaire Rivarol, février-juin 1906)*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1907.

¹⁶⁷³ Charles MAURRAS, «À Besançon», *Cahiers du Cercle Proudhon*, n° 1, gener-febrer de 1912, 3-8, p. 8.

¹⁶⁷⁴ La dedicatòria era: «à Proudhon, qui dans sa pleine liberté d'esprit retrouva la politique des rois de France et combattit le principe des nationalités». En Jacques BAINVILLE, *Bismarck et la France, d'après les Mémoires du prince de Hohenlohe: Les souvenirs de M. de Gontaut-Biron et sa mission à Berlin. Les idées napoléoniennes et l'unité allemande. Les alliances de 1870. Les difficultés de l'unité allemande. La jeunesse et les premières armes de Bismarck. Le centenaire d'Iéna*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1907.

¹⁶⁷⁵ En la cinta ornamental, s'hi llegia: «au patriote français qui combattit le principe de nationalité en Europe, au justicier socialiste qui dénonça les crimes sociaux de la Révolution et les mensonges économiques du collectivisme juif, à l'immortel auteur du *Principe fédératif*». En «Ligue d'Action Française. Notre couronne chez Proudhon», *L'Action française*, 19 de gener de 1909, p. 2.

¹⁶⁷⁶ Per exemple, destaca la conferència de Marcel Thibault, amb el títol «Proudhon et la bourgeoisie révolutionnaire», sota la presidència de Tissier en el XVIII districte. «Ligue d'Action Française. Nos réunions et nos sections. Convocations de la ligue d'A. F.», *L'Action française*, 15 d'octubre de 1912, p. 2.

¹⁶⁷⁷ «Ligue d'Action Française. Cercle Proudhon», *L'Action française*, 28 de febrer de 1912, p. 2.

¹⁶⁷⁸ «Ligue d'Action Française. La manifestation de Besançon», *L'Action française*, 16 d'agost de 1912, p. 2 i Maurice PUJO, «Nos amis de Besançon», *L'Action française*, 17 d'agost de 1912, p. 1.

no estigués emmarcada en llurs plantejaments. El pitjor parat va ser el filòsof Célestin Bouglé, qui va guanyar el 1912 un premi de 500 francs per *La sociologie de Proudhon* en «l'Académie des Sciences Immorales et Impolitiques».¹⁶⁷⁹

A través del nom del filòsof obrerista, el cercle pretenia instrumentalitzar aquells aspectes del pensament que servissin per forjar una aliança monàrquico-sindical. Mentre Valois parlava d'un esperit revolucionari proudhonià contra els vertaders enemics de l'explotació capitalista, les finances jueves i internacionals,¹⁶⁸⁰ Berth, sota el pseudònim de Jean Darville,¹⁶⁸¹ presentava un pensador socialista plenament arrelat amb la tradició nacional.¹⁶⁸² Un tret que van explotar amb força va ser el de l'antisemitisme financer. El grup d'estudis va convertir la lluita contra la plutocràcia i les finances internacionals en un autèntic mite, el de la plutocràcia, que tant de joc donaria a partir de 1914 en el llenguatge contrarevolucionari.¹⁶⁸³ L'antisemitisme obrer, observat ja en els casos de Benoît Malon o Robert Louzon, van prendre a principis de segle una nova ressorgida amb la paranoia de la infiltració de forces obscures en els sindicats.

Un altre element que van manejar per aprofitar-se'n va ser el menyspreu cap a Rousseau. En el marc dels debats parlamentaris sobre si commemorar el naixement del pensador suís a l'estiu de 1912, la lliga va alçar-se per subratllar la influència nociva que havia tingut en el pervenir de França. En el clima d'agitació dels sectors nacionalistes i d'extrema-dreta, el cercle va organitzar una reunió extraordinària per debatre sobre el tema, en què Berth, ocult sota l'heterònim de Jean Darville, i Octave de Barral tractaren el llegat funest de l'anarquista de Ginebra.¹⁶⁸⁴ Pels reialistes, la figura del ginebrí era la

¹⁶⁷⁹ “Ligue d'Action Française. Le «Proudhon» de Bouglé”, *L'Action française*, 10 de setembre de 1912, p. 2. Des del Cercle Proudhon, va acusar-se'l d'haver-se erigit com «l'interprète officiel de Proudhon» i emportar-se'l cap a «l'orthodoxie démocratique». En Gilbert MAIRE, “Un politicien de Sorbonne: M. Bouglé”, *Revue Critique des Idées et des Livres*, nº 109, 25 d'octubre de 1912, 161-180, p. 163.

¹⁶⁸⁰ Georges VALOIS, “L'esprit proudhonien”, *Cahiers du Cercle Proudhon*, nº 1, gener-febrer de 1912, 31-48, pp. 34-43.

¹⁶⁸¹ El nom de ploma provenia del socialista Édouard Darville, un dels quatre personatges que, juntament amb el filòsof Louis Brosier, el poeta Olivier Dortal i el neocristià Henry Ferron, protagonitzaven els debats en Édouard BERTH, *Dialogues socialistes*, G. Jacques et Cie.: París, 1901.

¹⁶⁸² Jean DARVILLE [Édouard Berth], “Proudhon”, *Cahiers du Cercle Proudhon*, nº 1, gener-febrer de 1912, 9-28, pp. 10-13.

¹⁶⁸³ Veure: Georges VALOIS, “La bourgeoisie capitaliste”, *Cahiers du Cercle Proudhon*, nº 5-6, setembre-desembre de 1912 (1913), 214-248, p. 218 i Jean DARVILLE [Édouard Berth], “Satellites de la Ploutocratie”, *Cahiers du Cercle Proudhon*, nº 5-6, setembre-desembre de 1912 (1913), 177-213.

¹⁶⁸⁴ La sessió extraordinària va tenir lloc el 22 de juny. La conferència de Berth portava per títol «Proudhon contre Rousseau. Les jugements de Proudhon sur Rousseau», mentre que la de de Barral era molt més suggerent: «Rousseau désorganisateur. Les caractères anti-sociaux des idées roussiennes». En “Ligue d'Action Française. Nos réunions et nos sections”, *L'Action française*, 22 de juny de 1912, p. 2. En la ressenya de la sessió que va publicar el diari tres dies després, la lliga es congratulava del retrat que havien fet del filòsof «sans formation familiale, défroqué, déclassé, dénationalisé » que era «le type même de l'homme qui a rompu tous les liens sociaux». En “Au Cercle Proudhon”, *L'Action française*, 25 de juny de

d'un infiltrat del luteranisme i del cosmopolitisme disgregador. Com va definir-lo Bainville, «Jean-Jacques Rousseau a été le Christophe Colomb de l'Allemagne».¹⁶⁸⁵ Però la faceta que més interessava subratllar al *Cercle Proudhon* era la de ser un dels pares del desordre liberal-capitalista, de les *nuées révolutionnaires*, com els agradava referir-s'hi. Amb el verb demolidor que el caracteritzava, Léon Daudet va sintetitzar a la perfecció el missatge obrerista que es volia llançar: «ouvriers et patrons soumis à la simple et brutale loi de l'offre et de la demande, c'était-le résultat de l'abolition et de l'interdiction, édictées par la Révolution, sur le plan de Rousseau, des groupements professionnels».¹⁶⁸⁶ Aquest odi a l'atomització de l'individu conduïa a una crítica acèrrima al parlamentarisme, l'individualisme portat a la política. Interpretant els escrits proudhonians sobre el sufragi universal i la representació parlamentària, els diferents membres de la conjunció antiliberal tenien clar que «la démocratie ruine tout ce qu'elle touche».¹⁶⁸⁷ En aquest sentit, era «le plus mauvais terrain qui se puisse trouver pour une véritable lutte des classes».¹⁶⁸⁸

Un tercer plantejament que van extreure de l'obra de Proudhon i que era molt atractiu pel nacionalisme integral, en particular pels criteris de Maurras, era l'organització federal. «Les premières démarches de notre Cercle», va exposar Lagrange, anaven orientades a donar resposta als qui desitjaven dotar «la France d'une démocratie organique, syndicale et fédérale».¹⁶⁸⁹ Berth va reblar que la tendència dins del món obrer havia de ser la que conservés la «prépondérance des Bourses du Travail» perquè permetia «de conserver au mouvement ouvrier un caractère du localisme, de fédéralisme, de décentralisation, de liberté, beaucoup plus grand».¹⁶⁹⁰ La democràcia i el capitalisme havien reduït la burgesia a la decadència mental, l'havien convertida en un «bourgeoisie judaïsante» àvida d'or.¹⁶⁹¹

L'interès que van demostrar els nacionalistes integrals cap a Proudhon feia part d'un ressorgiment més global que va arrencar com a conseqüència del desassossec de la crisi

1912, 1-2, p. 2. Un fragment de text extret de *De la Justice dans la Révolution et l'Église* va servir per il·lustrar l'opinió que tenia el pensador de Besançon sobre el ginebrí: Joseph-Pierre PROUDHON, “Rousseau jugé par Proudhon”, *Cahiers du Cercle Proudhon*, nº 3-4, maig-agost 1912, 105-108.

¹⁶⁸⁵ Jacques BAINVILLE, “Rousseau et nous”, *L'Action française*, 22 de juny de 1912, p. 1.

¹⁶⁸⁶ Léon DAUDET, “Rousseau et les socialistes”, *L'Action française*, 24 de juny de 1912, p. 1.

¹⁶⁸⁷ Albert VINCENT, “Le bilan de la démocratie”, *Cahiers du Cercle Proudhon*, nº 2, març-abril de 1912, 98-104, p. 103.

¹⁶⁸⁸ Jean DARVILLE [Édouard Berth], “La monarchie et la classe ouvrière”, *Cahiers du Cercle Proudhon*, vol. 2, nº 1, gener-febrer de 1914, 7-34, p. 10.

¹⁶⁸⁹ Henri LAGRANGE, “L'œuvre de Sorel et le Cercle Proudhon. Précisions et prévisions”, *Cahiers du Cercle Proudhon*, nº 3-4, maig-agost de 1912, 125-133, p. 130.

¹⁶⁹⁰ Jean DARVILLE [Édouard Berth], “Satellites...”, *art. cit.*, p. 184.

¹⁶⁹¹ Georges VALOIS, “La bourgeoisie...”, *art. cit.*, p. 228.

finisecular. Precisament, havia estat Sorel qui, en el procés de revisió de l'obra marxiana, havia apostat per trobar en el qui havia estat el rival del pensador alemany per trencar amb els mecanicismes teleològics.¹⁶⁹² De resultes de la relectura soreliana, que també es reivindicava com a pròpia la influència de l'autor de *Les Réflexions sur la violence*, a qui es considerava un hereu privilegiat del pensador de Besançon. No en va, el segon quadern va estar dedicat monogràficament a les relacions entre el socialisme proudhonià i el sorelisme. En un dels articles, Valois va justificar la genealogia perquè ambdós havien preparat «la rencontre de deux traditions françaises qui se sont opposées au cours du XIXe siècle: le nationalisme et le socialisme authentique, non vicié par la démocratie, représenté par le syndicalisme».¹⁶⁹³ Des del primer moment, es va fer èmfasi en l'herència proudhonià que el sindicalisme havia recollit. La cinquena sessió de treball va estar dedicada a l'anarcosindicalista Pelloutier,¹⁶⁹⁴ mentre que una «grand séance de travail» va examinar els «successeurs» Sorel i Berth.¹⁶⁹⁵

Capitalitzar Proudhon, difunt des de feia més de mig segle, era una qüestió bastant senzilla, però servir-se de Sorel, tot i l'edat i la salut, era un tema més complicat. Com havia demostrat d'ençà de l'entrevista que va concedir a l'AF el 1909, la relació de l'autor de la *Décomposition du marxisme* amb el grup proudhonià no va ser lineal. Gràcies a la seva correspondència amb Berth, se sap que el sindicalista revolucionari era completament aliè a la fundació del grup.¹⁶⁹⁶ Un cop va conèixer que el seu amic hi estava implicat, va mostrar-se escèptic en quant a la capacitat dels *ligueurs* de comprendre l'obra de l'autor de *Du principe fédératif* (1863).¹⁶⁹⁷ Amb el temor que el caracteritzava, va

¹⁶⁹² «Tout le monde parle de progrès; il n'est pas difficile de concevoir un processus suivant une loi; il y a aussi des régressions et il faut les expliquer». En Georges SOREL, "Essai sur la philosophie de Proudhon", *Revue philosophique de la France et de l'Étranger*, t. 33, gener-juny de 1892, 622-638, p. 638. Segons Patrice Rolland, la influència de Proudhon en Sorel va ser molt profunda. Per una banda, va fer que aprofundís en la sensació de decadència en què vivia la societat contemporània. Per l'altra, va allunyar-lo políticament tant de la socialdemocràcia com de la revolució leninista. Veure: Patrice ROLLAND, "La référence proudhonienne chez Georges Sorel", *Mil neuf cent*, n° 7, 1989, 127-161, pp. 149 i 160.

¹⁶⁹³ Georges VALOIS, "Sorel et l'architecture sociale", *Cahiers du Cercle Proudhon*, n° 3-4, maig-agost de 1912, 111-115, pp. 111-112.

¹⁶⁹⁴ S'intitulava: «Les successeurs de Proudhon: Fernand Pelloutier, l'organisation des Bourses de Travail». En "Ligue d'Action Française. Cercle Proudhon", *L'Action française*, 21 de febrer de 1911, p. 2. L'article, que havia d'anar a càrrec de René de Marans, no va publicar-se.

¹⁶⁹⁵ «Les héritiers de la pensée proudhonienne: Georges Sorel et Édouard Berth». En "Ligue d'Action Française. Cercle Proudhon", *L'Action française*, 6 de març de 1911, p. 2

¹⁶⁹⁶ «J'ai vu dans l'*Action française* que les royalistes ont fondé un cercle Proudhon!», va confiar-li ingènuament en un postscriptum d'una carta del 22 de desembre de 1911 (n° 94), "Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Troisième...", *art. cit.*, p. 166.

¹⁶⁹⁷ «Je me suis persuadé que cette entreprise est condamnée à ne pas avoir le moindre succès» perquè «il faut faire abstraction de tous projets politiques, et ce cercle se trouve sous des patronages qui lui donnent une couleur très politique. En una carta del 24 de desembre de 1911 (n° 95), "Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Troisième...", *art. cit.*, p. 167.

recomanar-li «que vous feriez mieux de ne pas vous associer à une affaire qui ne peut donner de bons résultats».¹⁶⁹⁸ Tanmateix, i tot i que dubtava que «on puisse produire 6 cahiers intéressants sur Proudhon chaque année», va abonar-s'hi.¹⁶⁹⁹ Les turbulències dins de *L'Indépendance*, amb el joc d'influències que van enterbolir els plantejaments inicials i les males ventes, el devien fer veure amb bons ulls una revista que poc a poc es feia amb un nom propi dins de la xarxa d'opinió contrarevolucionària.¹⁷⁰⁰ És molt probable que fos l'autor de la carta anònima que va publicar-se en el tercer i quart número i on es discutia la reivindicació de Proudhon que Lagardelle havia presentat en *Le Mouvement Socialiste*.¹⁷⁰¹ A partir del segon any de vida del *Cercle Proudhon*, els seus membres van dedicar-se a combatre sorneguerament «l'indignation de M. Bouglé, les protestations de M. Herriot, les brusques sursauts du *Temps*, les intrigues nouées dans les couloirs de la Sorbonne et qui inspirèrent les notes publiées sur Proudhon et sur le Cercle Proudhon par les journaux doctrinaires de la Démocratie». Com argumentava Lagrange triomfalment, «les causes de cette levée de boucliers contre le Cercle Proudhon», «c'est que les agents de la Démocratie et les serviteurs de la Ploutocratie internationale ont vu, dans la constitution même de notre Cercle, une défaite et une injure personnelles».¹⁷⁰² La simpatia va anar creixent fins que a mitjans d'any 1914, va proposar un article «si Rivière ne veut pas l'utiliser pour le volume *Matériaux pour une théorie du prolétariat*».¹⁷⁰³

No obstant les reticències inicials i la presa de distància, ben aviat va revelar-se que el grup intel·lectual que havia reunit «républicains fédéralistes, nationalistes intégraux et syndicalistes»¹⁷⁰⁴ es trobava en plena òrbita amb les seves inquietuds. Tal i com va voler

¹⁶⁹⁸ Carta del 24 de desembre de 1911 (nº 95), “Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Troisième...”, *art. cit.*, p. 168.

¹⁶⁹⁹ Carta del 15 de març de 1912 (nº 101), “Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Troisième... art. cit.”, p. 174.

¹⁷⁰⁰ Jean DARVILLE [Édouard Berth], “Satellites...”, *art. cit.*, p. 177.

¹⁷⁰¹ La carta anònima encapçala “Notre première...”, *art. cit.*, pp. 150-151. En una carta a Berth, reprèn bona part de l'argumentari de l'escrit que van publicar els del *Cercle Proudhon*: si «Lagardelle reproche aux socialistes français de ne pas s'occuper de Proudhon», es preguntava «pourquoi il ne fait pas de sa revue un organe proudhonien». La resposta era un punyal: «je crois qu'il n'a autour de lui aucune personne qui soit capable d'écrire avec une certaine autorité sur Proudhon». En una altra carta al seu amic i deixeble, es burlà dels comentaris de Lagardelle a *Le Mouvement Socialiste*: «je ne suppose pas que Lagardelle veuille comparer ses perpétuelles palinodies aux contradictions qui existent dans l'œuvre de Proudhon». En carta del 15 de març de 1912 (nº 101), “Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Troisième...”, *art. cit.*, p. 176.

¹⁷⁰² Jean DARVILLE [Édouard Berth], Henri LAGRANGE, Gilbert MAIRE, René de MARANS, André PASCALON, Marius RIQUIER, Georges VALOIS i Albert VINCENT, “Déclaration”, *Cahiers du Cercle Proudhon*, nº 1, gener-febrer de 1912, 1-3, p. 1.

¹⁷⁰³ Carta de l'11 de setembre de 1914 (nº 112), “Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Troisième...”, *art. cit.*, p. 190.

¹⁷⁰⁴ «Est-ce que les Cahiers du Cercle Proudhon sont enterrés?», va preguntar a Berth amb sorpresa en veure que Lagrange publicava un article en la revista mensual de la lliga «qui aurait dû paraître dans ces cahiers».

desenvolupar en *L'Indépendance*, el grup monàrquico-sindical apostava per instaurar una nova ètica que permetés acabar amb la degeneració causada per la «stupidité judéo-conservatrice d'une bourgeoisie qui, assiste bien confortablement à la table de l'État».¹⁷⁰⁵ Sota el prisma del sorelisme, la crítica a la il·lustració va ser un altre element proudhonià que va servir d'amalgama per cohesionar les fòbies antidemocràtiques del nacionalisme integral. El grup va afegir, a la crítica maurrassiana al progrés, un matís propi del pensament de Sorel: «les siècles chrétiens, avec leur pessimisme, sont, comme les siècles tragiques de la Grèce, des siècles plus forts que le XVIIIe avec son plat optimiste scientifique».¹⁷⁰⁶ La conclusió era que la conjunció antiliberal, si volia regenerar el cos nacional, requeria del vigor de totes les classes socials.

Hi havia, doncs, una confluència entre el nacionalisme integral i el sindicalisme revisionista sorelià. Els reialistes se sentien atrets pel sorelisme perquè permetia «l'utilité de l'action directe, la beauté de la violence au service de la raison».¹⁷⁰⁷ Lagrange, l'actiu més interessant del *Cercle Proudhon* perquè encarnava els valors i la mentalitat de l'antropologia contrarevolucionària a què aspiraven,¹⁷⁰⁸ va resumir perfectament l'ambient noucentista que travessava els ànims violents i les passions ardents d'un grup que pertanyia a una «Génération qui ne se plaît que dans l'exaltation de la violence et le combat».¹⁷⁰⁹ Els membres del grup proudhonià sentien com la conjuntura requeria d'un discurs enèrgic, vitalista i vigorós que permetés captar tots els sectors inconformistes contraris al model de vida decadent que «postule la vie facile, les agréments, les commodités de l'existence, une liberté anarchique, la réduction du temps de travail, l'accroissement indefinit des loisirs».¹⁷¹⁰ Per això, era primordial que al costat de l'ímpetu revolucionari dels obrers, la burgesia es regenerés i abandonés «cette passion de l'or et la passion du plaisir» que el capitalisme li havia inoculat.¹⁷¹¹ Aquesta crida a la regeneració també es dirigia als sindicats, sobretot després de les desil·lusions amb els dirigents sindicals que s'havia obert amb la crisi el 1910. La guerra dels italians a Trípoli i l'aixecament balcànic contra l'imperi otomà havien assenyalat el camí que havien de

En una carta del 2 de març de 1912 (nº 100), "Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Troisième...", *art. cit.*, p. 173.

¹⁷⁰⁵ Jean DARVILLE [Édouard Berth], "Satellites...", *art. cit.*, p. 180.

¹⁷⁰⁶ Jean DARVILLE [Édouard Berth], "La monarchie...", *art. cit.*, p. 13.

¹⁷⁰⁷ Gilbert MAIRE, "La philosophie de Georges Sorel", *Cahiers du Cercle Proudhon*, nº 2, març-abril de 1912, 57-81, pp. 62-64.

¹⁷⁰⁸ «Tout le monde n'a pas été Henri Lagrange, tout le monde n'a pas goûté cette vie violente à vingt ans!». En Charles MAURRAS, "Henri Lagrange", en Lagrange, Henri, *Vingt ans... op. cit.*, I-XVI, p. VII.

¹⁷⁰⁹ Henri LAGRANGE, "Vingt ans en 1914", en *Vingt ans... op. cit.*, 189-204, p. 195.

¹⁷¹⁰ Albert VINCENT, "Le bilan...", *art. cit.*, p. 102.

¹⁷¹¹ Georges VALOIS, "La bourgeoisie...", *art. cit.*, p. 218.

seguir les nacions per sortir del decaïment social a què els havia empès el pacifisme parlamentari.¹⁷¹² Influït per *L'Homme qui vient* i pels escrits apocalíptics del seu mestre, Berth, qui ja havia atacat la concepció sindical anarquista que creia en l'alliberació de l'individu el 1908,¹⁷¹³ va concloure que la degeneració del sindicalisme havia arribat perquè la classe obrera no havia trencat amb la filosofia setcentista.¹⁷¹⁴ Amb «Dionysos renié, Apollon vaincu, le troisième et le deuxième ordre délaissés», va preguntar-se pesarós, «que reste-t-il de l'homme moderne, dissous par la démocratie».¹⁷¹⁵

L'abast que va tenir el grup d'estudis no s'ha de menystenir. La dotzena de persones que assistien als mítings,¹⁷¹⁶ xifra que pot semblar escassa, amaga més que el d'una assistència regular. Els oients eren gent de pes, quadres reialistes o pensadors amb una reputació notable.¹⁷¹⁷ A més, amb els dos primers *Cahiers*, comptaven amb un centenar d'abonats i de subscriptors.¹⁷¹⁸ Més enllà dels guarismes, estava perfectament acoblat en els circuits intel·lectuals de l'extrema-dreta *ligueuse*,¹⁷¹⁹ ja que constituïa la punta de llança del projecte obrerista contrarevolucionari més ben definit i posicionat. Després d'uns anys d'activitat, va fer-se inclús amb un ressò fora dels canals adjacents. Junius, redactor de *L'Écho*, va fer elogis del grup dispar de membres «qui se rencontrent dans

¹⁷¹² Jean DARVILLE [Édouard Berth], “Satellites...”, *art. cit.*, p. 177.

¹⁷¹³ Com Valois, qui havia traçat una al·legoria del treball capitalista, i com Sorel, gran defensor del capitalisme agressiu com a únic mitjà per conscienciar els obrers, Berth afirmava que «le syndicalisme reconnaît parfaitement que al civilisation a débuté et dû débiter par la contrainte, que cette contrainte fut salubre, bienfaisante, et créatrice, et que si l'on peut espérer un régime de liberté, sans tutelle patronale comme sans tutelle étatique, c'est encore grâce à ce régime de contrainte lui-même qui a discipliné l'humanité et l'a rendue peu à peu capable de s'élever au travail libre et volontaire». En Édouard BERTH, *Les nouveaux... op. cit.*, pp. 34-35.

¹⁷¹⁴ Édouard BERTH, *Les méfaits des Intellectuels*, Marcel Rivière: París, 1914, p. 310.

¹⁷¹⁵ Édouard BERTH, “Le procès de la démocratie”, *Revue Critique des Idées et des Livres*, t. 13, abril-juny de 1911, 9-46, p. 46.

¹⁷¹⁶ “Déclaration du Cercle Proudhon”, *Cahiers du Cercle Proudhon*, nº 3-4, maig-agost de 1912, 174-175, p. 175.

¹⁷¹⁷ No es disposa de gaire informació sobre els col·laboradors o assistents habituals. En la sessió del 3 d'abril de 1912, a part dels fundadors, s'hi trobaven «O. de Barral, Pierre Galland, Gudin, J.-A. Hernández, P. Lecoeur, Robert Martin, Alain Mellet, E. du Passage, Rogier, Sudre, Jacques Toussaint, Marcel Thiébault, R. Wasier». En “Déclarations du Cercle Proudhon”, *L'Action française*, 5 d'abril de 1912, p. 1. Un any més tard, en una reunió del 29 de gener, hi havia «Jean Darville, O. de Barral, A. Gudin, Fageau, Henri Laurent, Sudre, Furcy-Raynaud, Toussaint, Pierre Lecoeur, René de Marans, H. de Mondion, F. Rogier, Hernández, Robert Martin, J. Boissier, Henri Lagrange, Georges Valois». En “À Charles Maurras”, *L'Action française*, 30 de gener de 1913, p. 1.

¹⁷¹⁸ G[eorges]. V[alois]., “Note de l'administration des Cahiers”, *Cahiers du Cercle Proudhon*, nº 3-4, maig-agost de 1912, p. 176.

¹⁷¹⁹ «Le très curieux *Cahiers du cercle Proudhon* où des sociologues d'Action française — Georges Valois, Lagrange, Marans, Gilbert Maire — voisinent avec quelques théoriciens du syndicalisme et quelques républicains fédéralistes». La constatació va ser feta per Charles-Eugène Schmidt a la revista alemanya *Verhanger und Klasings Monatshefte* en analitzar el progrés de les idees reialistes a França. Veure la traducció a O[ctave]. de B[arral]., “Revue étrangères. Revue allemandes”, *La Revue hebdomadaire*, t. 6, juny de 1912, 413-418. També veure els comentaris de Criton [Charles Maurras], “L'Action française vue de l'Étranger”, *L'Action française*, 2 de juliol de 1912, p. 3.

une série d'affirmations très cohérentes». ¹⁷²⁰ A més, el cercle d'estudis va aconseguir traspasar les fronteres; no tant les seves idees entorn de l'opció monàrquico-sindical, sinó en donar a conèixer una nova dimensió del pensament de Proudhon, com així ho va constatar Pierre Galland en parlar del creixent interès portuguès pel pensament proudhonià de la mà d'AF. ¹⁷²¹ El projecte monàrquico-sindical es trobava a la cresta de l'onada; havia aconseguit constituir un equip que combatia unit i des de diferents fronts la modernitat.

El Cercle Proudhon: el declivi obligat d'una proposta hegemònica (1912-1914)

El *Cercle Proudhon* va ser un autèntic laboratori d'idees dins de l'espai contrarevolucionari: va ser el primer projecte durador que va assajar en l'àmbit teòric una conjunció entre els posicionaments del sindicalisme sorelià i del nacionalisme integral des d'una perspectiva antiliberal, amb uns resultats que transcendiren les expectatives inicials. Justament, a causa de la seva funció de frontissa, la posició del grup dins de la lliga no va ser del tot senzilla. En certa manera, es podria dir que va morir d'èxit o, si més no, que les circumstàncies l'empenyeren a una mort assistida. Des de bon principi, el grup d'estudis va haver de pugnar per fer-se un espai. Un dels concurrents va ser el *Cercle d'Étude Corporatiste*, actiu entre el 5 de gener de 1910 i el 8 de juny de 1911. ¹⁷²² D'ençà de l'afer Larègle, l'entitat que dirigia Joseph Delest havia trencat amb la lliga perquè estava vinculada a *L'Accord Social*. ¹⁷²³ Emperò, el seu planteig corporativista era preponderant en els sectors tradicionalistes. El cercle de Valois era conscient de les dificultats de conjugar una identitat de classe, aspecte crucial si es volia atreure el moviment obrer organitzat, amb la noció d'un espai nacional comunitari. El seu repte consistia a fer entendre que els «corps sont une organisation des différences, et ces différences, il faut d'abord qu'elles soient marquées et senties», amb la qual cosa,

¹⁷²⁰ Junius, "Le Billet de Junius", *L'Écho*, 1 de setembre de 1913, p. 1. Veure l'eco que se'n fa Criton [Charles Maurras], "Revue de la Presse. Le Cercle Proudhon: Un Joseph de Maistre prolétaire", *L'Action française*, 2 de setembre de 1913, p. 3.

¹⁷²¹ Particularment, d'*Os meus Cadernos*, bimensual d'Amédée de Vasconcellos, qui va consagrar el primer número a Proudhon. Pierre GALLAND, "L'Action Française et Portugal", *L'Action française*, 22 de març de 1914, p. 4.

¹⁷²² El grup tenia l'objectiu «de connaître et d'approfondir la question sociale et sa solution politique». En "Ligue d'Action française. Cercle d'études corporatistes", *L'Action française*, 5 de gener de 1910, p. 2. El comitè director el formaven H. de Barrès, Ch. Béné, G. Cornut, Joseph Delest, A. Delobel, M. Gilard, E. Journolleau, G. Larroque, A. Levavasseur i R. Pilon, com es pot comprovar en les signatures en "Le guet-apens contre Maxime Réal del Sarte. Félicitations", *L'Action française*, 24 de febrer de 1910, p. 1.

¹⁷²³ El Théâtre de la Rénovation Sociale amb què comptava el grup era de Delest. En "Ligue d'Action française. Cercle d'études corporatistes", *L'Action française*, 22 de gener de 1910, p. 2. Veure: Joseph DELESTE, "Le Théâtre de l'Accord Social", *L'Accord Social*, 7 de febrer de 1909, p. 1.

com va afirmar René de Marans, «rien ne naît sans douleur et aussi rien ne vit sans douleur».¹⁷²⁴ Una tasca àrdua i que no sempre va gaudir del recolzament incondicional dels més propers.

La concepció obrerista de classe va ser un motiu de tibantor interna dins de la lliga. Una nota d'un tal agent "Delnard" confirma que, a principis de 1912, la lliga es trobava fracturada entre el grup corporativista de Rivain i els membres del *Cercle Proudhon*.¹⁷²⁵ Però per valorar en la justa mesura el rol que va tenir l'equip de Valois, cal examinar la correlació de forces, delicada i voluble, que tensava la lliga des de 1912. Més enllà de la pugna intrageneracional entre l'equip congregat entorn de Rivain i el grup proudhonià, és important dilatar l'horitzó, examinar la problemàtica des de diferents arestes (discrepància tàctica, motius personals, divergència doctrinal), perquè només així pot comprendre's la situació equívoca de Valois des de la fundació del grup d'estudis dins de l'AF. Les tensions, doncs, van desenvolupar-se en diferents plans en què reduir-les a una dicotomia entre defensors i detractors de l'aposta monàrquico-sindical seria caure en una simplicitat barroera. En primer lloc, hi havia el que Laurent Joly ha descrit com la primera dissidència dins de l'AF.¹⁷²⁶ Aquesta primera dissidència enfonsava les arrels en la situació particular que ocupava la *Revue Critique* dins dels esquemes de la lliga. El 1911, la vella guarda reialista va voler fusionar la petita revista grisa que havia esdevingut mensual amb la revista més jova i dinàmica a fi d'oferir una única publicació que es presentava com una nova fornada reialista en relació als impulsors veterans de l'AF.¹⁷²⁷ Tanmateix, la unió no va produir-se. Per tant, la subordinació ideològica que Maurras o Vaugeois esperaven no va posar fi a l'autonomia de l'equip de la revista més jova.¹⁷²⁸ Poc a poc, la temàtica i l'enfocament posaren damunt la taula un criteri propi que s'allunyava dels cànons neo-clàssics maurrassians.¹⁷²⁹ La ruptura, però, no va consumir-se fins a principis del 1914.

¹⁷²⁴ René de MARANS, "Grandes rectifications soréliennes. Lettre de René de Marans" (25 de maig de 1912, París), *Cahiers du Cercle Proudhon*, n° 5-6, setembre-desembre de 1912 [1913], 117-124, p. 121.

¹⁷²⁵ Informe de l'agent "Delnard" del 28 de febrer de 1912, dins de BA/1343, en APP.

¹⁷²⁶ Laurent JOLY, "La *Revue critique des idées et des livres*. Première dissidence d'Action française ou première génération intellectuelle de «maurrassiens» indépendants? (avril 1908 – février 1914)", dins de Dard, Olivier, Leymarie, Michel i McWilliam, Neil (eds.), *Le maurrassisme... op. cit.*, 45-60, p. 51.

¹⁷²⁷ Jean RIVAIN, "La *Revue Critique* et nos disciples", *Revue Critique des Idées et des Livres*, n° 89, 25 de desembre de 1911, pp. 644-645.

¹⁷²⁸ Després de la Gran Guerra, quan la revista va tornar a posar-se en marxa, es reafirmaria l'autonomia: «sans penser à renier aucune filiation intellectuelle légitime, la *Revue critique* avait notamment à éviter la confusion qui avait pu être faite entre elle et les organes de l'Action française ». En *La Revue critique*, "Un programme", *Revue Critique des Idées et des Livres*, n° 153, juillet 1919, 345-350, p. 347.

¹⁷²⁹ Un dossier sobre Stendhal va aixecar moltes ampolles a la pell antiromàntica del veterà provençal.

A la pugna doctrinal, s'hi havia de sumar la posició de Rivain, la qual va veure's disminuïda dins de la lliga quan va vendre's la llibreria que havia impulsat el 1912. Després de ser administrada tres anys per René de Marans i, posteriorment, per Eugène Marsan a causa de l'estat de salut delicat del primer, la Nouvelle Librairie Nationale va passar a mans d'una nova societat, la «Société française d'Édition et de Librairie», composta per «quelques-uns de nos amis qui ont bien voulu prendre le soin de nos intérêts dans la librairie française».¹⁷³⁰ El canvi va fer-se públic a principis d'estiu, quan el diari de l'AF va anunciar que la Nouvelle Librairie Nationale i la *Revue Critique* serien administrades per dues societats diferents a partir del juliol. L'editorial es traslladaria al carrer Médecins número 11, on hi havia les oficines del *Cahiers del Cercle Proudhon*, ja que a partir d'aleshores el seu director seria la persona amb més experiència dins del camp de l'edició que hi havia dins de la lliga: Georges Valois.¹⁷³¹ Quant a la revista, no hi va haver canvis. Eugène Marsan va continuar com a administrador, mentre que Jean Lognon va mantenir-se en el càrrec de secretari de redacció.¹⁷³² Rivain va entendre la nova direcció com una ofensa. Tanmateix, és innegable que l'editorial, sota la batuta de Valois, va ressorgir amb força.¹⁷³³ Al congrés de la lliga de 1913, es presentava el que havia estat una empresa mig arruïnada com un «véritable “bulletin de la victoire”»,¹⁷³⁴ cosa que encara devia desplaure-li més. Progressivament, va distanciar-se tant de la ruta que empenia l'AF com dels postulats del *Cercle Proudhon*, fins que les dissensions que van esclatar entre el diari i la revista que culminarien al febrer de 1914 van ser aprofitades per alguns membres de la direcció per forçar-lo a dimitir com a encarregat d'un dels catorze comitès directors.¹⁷³⁵

¹⁷³⁰ El consorci estava format per: «le président est le lieutenant de Boisfleury, et qui compte parmi son conseil d'administration, notre éminent ami le comte de Lur-Salûces, le commandant Milleret, le comte de Rennes, M. Marc Furcy-Raynaud, M. Jean Delemer et Frédéric Delebecque». En “La transformation de la Nouvelle Librairie Nationale”, *L'Action française*, 9 d'agost de 1922, p. 1.

¹⁷³¹ Rivarol [Léon Daudet], “Échos”, *L'Action française*, 30 de juny de 1912, p. 1.

¹⁷³² Rivarol [Léon Daudet], “Échos”, *L'Action française*, 30 de juny de 1912, p. 1. També mantindria l'establiment en el número 85 del carrer de Rennes.

¹⁷³³ En el congrés, Valois va informar triomfalment que, «faisant suivre d'ordre», l'editorial va guanyar-se «ainsi la sympathie de toute la corporation». En “5e Congrès d'Action Française. Séance du matin. Rapport de Georges Valois”, *L'Action française*, 28 de novembre de 1912, p. 2.

¹⁷³⁴ En el sisè congrés, va felicitar-se «d'avoir fait “de bonnes affaires”», perquè «un des signes les plus caractéristiques de la vitalité et de la force de pénétration de nos doctrines». En “Sixième Congrès d'Action Française. Séance du matin. La Nouvelle Librairie Nationale. Rapport de Georges Valois”, *L'Action française*, 27 de novembre de 1913, p. 2.

¹⁷³⁵ Laurent JOLY, “La *Revue critique*... art. cit.”, dins de Dard, Olivier, Leymarie, Michel i McWilliam, Neil (eds.), *Le maurrassisme... op. cit.*, pp. 59-60. A principis de gener de 1914, el seu nom no apareixia entre els signants, els quals eren tretze: “Le duc d'Orléans”, *L'Action française*, 15 de gener de 1914, p. 1.

Les dissonàncies amb la *Revue Critique*, però, no implicaven una acceptació ni immediata ni cega de les opinions de l'equip d'estudis proudhonià. Dins de la plana major, hi havia una opinió dividida respecte de l'aproximació del grup que Valois i Berth impulsaven amb entusiasme. Maurras, qui havia admès l'aproximació monàrquico-sindical com la via més fructífera per atreure el moviment obrer i que s'havia mostrat entusiasmat davant de la possibilitat de servir-se de Sorel, no comprenia ni compartia aspectes crucials del pensament del sindicalista.¹⁷³⁶ L'aposta maurrassiana per la violència s'entenia com un mitjà per aconseguir una finalitat molt concreta: la restauració contrarevolucionària.¹⁷³⁷ El provençal abjurava de qualsevol societat cimentada en el conflicte de classes. Com va proclamar, «un État qui se tient ou progresse parce que toutes ses parties s'élèvent au plus haut degré des rivalités et des haines n'est rien, à mon avis, qu'un cadavre d'État».¹⁷³⁸ Al llarg dels cursos i sessions de treball del grup d'estudis, Maurras havia maldat per rebaixar els punts menys conflictius de l'aposta monàrquico-sindicalista tot conservant-ne el vigor i el caràcter transgressor. Per exemple, els comentaris sobre la conferència “Sur le nationalisme” de Valois, en què posava en vigor el rol de els elits en el desenvolupament de la civilització francesa,¹⁷³⁹ va ser traduït per Maurras com que «la haute société assume la fonction de sauvegarder l'économie nationale».¹⁷⁴⁰

Si bé en un principi havia acceptat o s'havia mostrat indulgent amb els postulats sindicalistes que Valois va presentar en el quart congrés de l'AF, on animava a «prêcher la vraie révolution intégrale»,¹⁷⁴¹ el curs dels esdeveniments van apartar el director doctrinal de la lliga del que planejaven els acòlits. Una d'elles va ser la pressió de la clientela catòlica, cada vegada més intensa. A final de desembre de 1911, després del quart congrés, La Tour du Pin va enviar una carta oberta al diari reialista en què es queixava del punt de vista obrerista que es prenia des de la lliga perquè s'allunyava del

¹⁷³⁶ «Nous disons: à une exception près. Brillante exception: Paul Bourget. Mais que de discussions il eut avec Maurras, toujours horripilé par Sorel». En Robert HAVARD de la MONTAGNE, “Georges Sorel”, *L'Action française*, 8 de setembre de 1922, p. 4.

¹⁷³⁷ «Cet état d'esprit, nous le destinons essentiellement à suggérer, à susciter, à seconder un coup, un coup de force, ce coup de force dirigé contre le régime qui tue la France». En Charles MAURRAS i Henri DUTRAIT-CROZON [Frédéric Delebecque i Georges Larpent], *Si le coup de force est possible*, en Maurras, Charles, *Enquête sur la Monarchie... op. cit.*, 541-588, p. 596.

¹⁷³⁸ Charles MAURRAS, “Disciplinez-vous”, *L'Action française*, 6 de gener de 1910, p. 1.

¹⁷³⁹ Es tractava de la cinquena conferència. “La Ligue d'Action Française. Cercle Proudhon”, *L'Action française*, 17 d'abril de 1912, p. 2. És probable que la tesi que va plantejar fos el germen del text següent: Georges VALOIS, *Les salons... op. cit.*, en *Histoire et... op. cit.*, p. 427. L'escrit sortiria publicat per la Nouvelle Librairie Nationale amb el mateix títol *Les salons, les châteaux et le peuple français* el 1912.

¹⁷⁴⁰ Charles MAURRAS, “Le «Monde» et la Nation”, *L'Action française*, 4 de maig de 1912, p. 1.

¹⁷⁴¹ Georges VALOIS, “Nationalisme et syndicalisme”, *L'Action française*, 11 de desembre de 1911, p. 1.

catolicisme social.¹⁷⁴² Aleshores, Maurras va decidir tirar endavant i deixar fer a Valois i Lagrange perquè el cercle servia tant per mostrar les vergonyes dels republicans com per fer proselitisme entre les masses obreres.¹⁷⁴³ Ben aviat va posar-se de relleu que la direcció amb què treballaven els membres del laboratori antiliberal no era la mateixa que la que es podien esperar els corporativistes, ja que cap dels integrants del grup va citar mai La Tour du Pin. Tot i la influència que va tenir el conservadorisme catòlic en la forja de la cosmovisió de Valois, la relació de l'equip del cercle amb el pensament social del marquès va establir-se més dins d'uns paràmetres que s'entenen més com un homenatge que com un referent. Aleshores, l'únic contacte evident entre la posició de Valois i la del marquès era la Nouvelle Librairie Nationale, on s'editaven les seves obres.¹⁷⁴⁴ No en va, a mesura que s'observava que les posicions eren irreconciliables (cap dels membres del *Cercle Proudhon* va advocar públicament ni per les posicions dels patronatges catòlics, tot i compartir un punt de vista elitista, ni per un acord social desproveït d'antagonisme social), els sectors catòlics socials i els tradicionalistes corporativistes van engegar, a l'estiu de 1914, les hostilitats cap a una proposta que els inquietava enormement perquè no participava de la seva tradició. Així, sobre la segona edició de *La Monarchie et la classe ouvrière*, dirien que «il est indéniable que les conclusions de M. G. Valois s'imposent à l'attention de tout homme réfléchi; mais nous trouvons qu'il n'est pas assez sévère pour le syndicalisme lui-même qui constituerait une menace redoutable même dans une monarchie qui lui donnerait un statut légal».¹⁷⁴⁵ Igual de cruel va ser el judici sobre *Le méfait des intellectuels* de Berth, un llibre que «n'est pas seulement areligieux», sinó «antireligieux».¹⁷⁴⁶

Els *ligueurs* ja havien anat arraconant els sectors corporativistes i catòlics des de 1909 pels seus propòsits i havien fet front als escarafalls dels tradicionalistes i conservadors com Larègle i Meyer sense gaires contemplacions. Per ells mateixos, els esglais i recels

¹⁷⁴² «Nous prions amis et con tradicteurs de mesurer leur jugement sur notre langage à sa conformité à celui-là». En [René de] La TOUR DU PIN CHAMBLY, "Une note de M. La-Tour-du-Pin", *L'Action française*, 24 de desembre de 1911, p. 1.

¹⁷⁴³ Aquesta instrumentalització s'aprecia nítidament quan afirma que «malheureusement, les étudiants ironent, cet hiver, écouter le même Proudhon commenté au cercle Proudhon de l'Institut d'Action française, par des royalistes tels que Dimier, Valois, Lagrange et quelques autres» o quan valora l'informe que Valois va presentar en el congrès perquè «rectifiait par avance les erreurs» dels revolucionaris. En Criton [Charles Maurras], "Revue de la Presse. Nouvel aveu républicain: ils manquent de doctrine. Les Syndicalistes et l'Action française", *L'Action française*, 11 de desembre de 1911, p. 3.

¹⁷⁴⁴ Veure la ressenya a Robert de BOISFLEURY, "Les «Feuillets d'Histoire militaire» du Colonel de la Tour du Pin", *L'Action française*, 18 de març de 1912, p. 1.

¹⁷⁴⁵ "Notes bibliographiques", *La Croix*, 24 de juliol de 1914, p. 4.

¹⁷⁴⁶ «Il y a là des vérités, mais il est évident que tout projet de reconstitution sociale sans religion, sans conscience, est erreur et utopie». En "Notes bibliographiques", *La Croix*, 9 de juny de 1914, p. 3.

no conformaven un element de preocupació si no fos perquè, tots aquests escarafalls, arrossegaven uns vents de turmenta que presagiaven una amenaça real: l'excomunió papal. L'ombra del Vaticà va ser la causa real que va obligar Maurras a intervenir i canviar el rumb que s'havia pres de feia més de set anys. Davant del que representava una greu amenaça pel futur de l'AF, el doctrinari, que ja havia estat durant anys perseguit pel seu agnosticisme,¹⁷⁴⁷ va haver de sortir del pas. Si poc abans havia presentat Proudhon com un *camelot du Roi* davant de l'estupor d'alguns conservadors,¹⁷⁴⁸ i fins i tot havia recomanat a Jouhaux un «bel article de M. Darville dans les derniers *Cahiers du Cercle Proudhon*»,¹⁷⁴⁹ ara havia de fer marxa enrere com fos. En nom de la l'AF, va haver de rectificar les postures dels seus companys de la plana major que, com ell, havien elogiat el federalista, com ara Vaugeois, qui s'havia referit a *Les Femmelins* com «le beau travail de redressement spontané» del «vieux Français authentique» de Besançon, una obra que Henri Lagrange va editar i prologar.¹⁷⁵⁰ Per la seva part, Bainville també havia tingut paraules laudatòries cap a qui, «au milieu des fumées de son imagination contradictoire», «avait même entrevu les conséquences déplorables et l'agitation indéfinie que devait entraîner à l'avenir le principe de la démocratie libérale».¹⁷⁵¹ En una tessitura delicada i incòmoda, Maurras va marcar distàncies amb tot el que s'havia dit i fet amb el seu vistiplau. El temor a una excomunió explica que, després d'encoratjar un homenatge a la tomba del filòsof i de donar el tret de sortida al grup d'estudis, afirmés que «la moitié du Cercle Proudhon me fera ici les gros yeux» perquè el pensament de Proudhon «me déplait». A part de distanciar-se de l'obra prouhouniana, va veure's obligat a reafirmar la fe dels integrants del grup:

En 1911, deux des principaux membres du Cercle Proudhon, tous les deux pères de famille, représentaient, eux compris, dix personnes: de ce nombre, il y en avait six éloignées du catholicisme, sur lesquelles, aujourd'hui, l'une a abjuré le protestantisme, une autre est rentrée dans l'Eglise avec

¹⁷⁴⁷ «En matière sociale et politique, le christianisme catholique est étudié avec respect ou sympathie par des hommes qui ne partagent pas nos croyances, comme MM. Ch. Maurras, Maurice Barrès, ou même parfois M. Georges Sorel (...) il faut cependant se garder d'un danger». En «Chaire d'apologétique. Cours de M. L. Grandmaison», *La Croix*, 25 de gener de 1913, p. 3.

¹⁷⁴⁸ Veure els comentaris del *Courrier Européen* que comenta el diari de l'AF en Interim, «Revue de la Presse. Si Proudhon fut Camelot du Roi?», *L'Action française*, 12 de gener de 1914, p. 3.

¹⁷⁴⁹ Criton [Charles Maurras], «Revue de Presse. Le discours de Briand. Réponse à M. Jouhaux», *L'Action française*, 20 de desembre de 1913, p. 1.

¹⁷⁵⁰ Henri VAUGEOIS, «Les «Fémmelins»», *L'Action française*, 6 de gener de 1913, p. 1.

¹⁷⁵¹ Jacques BAINVILLE, «Une grande voix», *L'Action française*, 28 de maig de 1914, p. 1.

laquelle elle avait rompu, trois jeunes enfants ont été baptisés, et la dernière s'est placée "sur les marches du temple".¹⁷⁵²

De fet, l'últim *Cahier*, el qual va fer part d'una segona sèrie en què només va publicar-se'n un número, va estar dedicat quasi exclusivament a desmentir els atacs dels catòlics intransigents.¹⁷⁵³ Poc importava ja, en l'ofensiva contra la lliga, que *La Croix* hagués afirmat un any abans que «Georges Valois a donc bien raison d'affirmer "Croyants ou incroyants, nous savons que c'est à l'Eglise seule qu'il appartient de former les mœurs et de juger de la moralité, et que, hors l'Église, tout effort moral est une pure absurdité"». ¹⁷⁵⁴ Des de febrer, els atacs cap a Valois havien anat en augment, fins al punt de desembocar en una baralla amb un dels difamador.¹⁷⁵⁵

Amb l'escenari d'incertesa que s'havia obert amb la possible condemnaió papal, les pugnes que afectaven els comitès directors van agreujar-se. La querella sobre el classicisme havia recreuat a causa del conat desesperat de la plana major per purgar el nacionalisme integral de qualsevol bri de pensament sospitós que pogués incomodar la Santa Seu, com ara el bergsonisme. Davant dels elogis excessius de la revista cap al «juif Bergson»,¹⁷⁵⁶ la plana major va voler eliminar qualsevol referència a una filosofia que l'Església estava disposada a condemnar.¹⁷⁵⁷ El *Cercle Proudhon* va trobar-se sobtadament en l'epicentre de la inquisició i de les diferències entre Rivain i Maurras: Gilbert Maire, deixeble de Bergson, va presentar la seva dimissió el gener, molest per

¹⁷⁵² Charles MAURRAS, "Proudhon", *L'Action française*, 20 de desembre de 1913, p. 1.

¹⁷⁵³ Georges VALOIS, "De quelques...", *art. cit.*, p. 92.

¹⁷⁵⁴ Charles MAURRAS, "Proudhon", *L'Action française*, 20 de desembre de 1913, p. 1. Jean DIDIER, "Nos jeunes gens. I- Le livre d'Agathon", *La Croix*, 25 d'abril de 1913, p. 3. No s'ha d'oblidar que el 1913, Valois havia publicat *Le Père*, donant mostres d'una confessionalitat catòlica contrària a les «absurdités empruntées à Bouddha, à Confucius, aux sages de la Nouvelle-Zélande et à quelques rêveurs qu'ont produit les brumes des pays nordiques et le ciel gris des steppes». En Georges VALOIS, *Le père...* *op. cit.*, p. 97.

¹⁷⁵⁵ El *Courrier Européen* va publicar el 14 de febrer una nota anònima en què «notre ami Georges Valois est diffamé dans sa vie privée et sa vie publique». El cas va anar a més, després que l'agreujat comparegués a la redacció el dia 17 amb Lagrange i Bruchard per demanar unes explicacions que no van arribar. Finalment, va encarar-se amb M. P. S., el director responsable del diari. Veure: Henri de BRUCHARD i Henri LAGRANGE, "Un incident" (17 de febrer, París), *L'Action française*, 18 de febrer de 1914, p. 1. Valois va justificar-se «pour exécuter, moi-même, seul et directement, mais devant témoins, la réparation nécessaire». En Georges Valois, "Un incident (suite)" (carta del 19 de febrer de 1914 al lloctinent coronel Mas i a Eugène Balliman), *L'Action française*, 22 de febrer de 1914, p. 1.

¹⁷⁵⁶ Léon DAUDET, "Le Juif Bergson à l'Académie. Le suprême effort de l'intrigue", *L'Action française*, 8 de febrer de 1914, p. 1 i íd., "Dans les remous académiques. L'élection du Juif Bergson", *L'Action française*, 25 de febrer de 1914, p. 1.

¹⁷⁵⁷ *Essai sur les données immédiates de la conscience* (1899), *Matière et mémoire* (1896) i *L'évolution créatrice* (1907) van ser indexats com a llibres prohibits a través d'un decret de l'1 de juny de 1914. Veure: Bruno NEVEU, "Bergson et l'Index", *Revue Métaphysique et de Morale*, nº 4, 2003, 543-551.

l'asfíxia dogmàtica.¹⁷⁵⁸ La depuració ideològica que va conduir a la baixa de Maire va ser el detonant que va desencadenar la ruptura amb Rivain i l'equip de la *Revue Critique*. Alhora, pels interessos del grup de Valois, els efectes de la picabaralla van anar més enllà del trencament d'un dels seus socis amb la lliga. De retruc, la línia de treball es trobava entredit perquè Sorel, a qui es reivindicava obertament, s'havia basat extensament en l'instint bergsonià a l'hora de concebre els mites revolucionaris de *Réflexions sur la violence*.¹⁷⁵⁹

Les purgues no cessaren. A principis de l'estiu, hi va haver la defenestració d'un dels membres més eminents del cercle: Henri Lagrange. Les circumstàncies del trencament del *camelot* amb la plana major estan recobertes d'un bel de misteri, però no és difícil intuir que l'expulsió va respondre a la tensió interna de la lliga davant de la conjuntura bèl·lica. Cal recordar que Lagrange era un admirador de Stendhal, cosa que, després de la ruptura de la *Revue Critique*, el feia susceptible d'heretgia.¹⁷⁶⁰ L'ebullició nacionalista de preguerra va portar a Lagrange a involucrar-se activament en una manifestació nacionalista contra el president «Caillaux “l'Allemand”» i «sa Tueuse» enmig de l'afer Calmette.¹⁷⁶¹ L'acció arrauxada li va valdre l'empresonament. La lliga va respondre amb el que millor sabia fer: agitar l'opinió pública, fins que, de forma abrupta, la campanya mediàtica va concloure a finals de maig.¹⁷⁶² El 18 de juny, el diari va anunciar per sorpresa en una petita nota en una pàgina interior que «MM. Henri Lagrange et Raymond Tournay ont été exclus de toutes les organisations et réunions d'Action française».¹⁷⁶³ El motiu de l'expulsió, vergonyosa segons Dimier, del secretari general dels *Étudiants d'Action Française* havia estat una discussió arrauxada amb Pujo.¹⁷⁶⁴ Lluny del que podia imaginar-se, el pitjor parat no va ser qui va tirar endavant la iniciativa, Georges Valois,

¹⁷⁵⁸ La fascinació pel bergsonisme seria motiu d'una obra posterior molt explícita: les seves memòries. Allà, explica que «à plus d'un romanticisme, je demeurais secrètement fidèle, malgré le classicisme prôné par la discipline». En Gilbert MAIRE, *Bergson, mon maître*, Grasset: París, 1935, p. 198.

¹⁷⁵⁹ «L'enseignement de Bergson nous a appris que n'est pas seule à occuper la région de la conscience profonde; les mythes révolutionnaires y ont leur place au même titre qu'elle». En Georges SOREL, "Introduction...", en *Réflexions... op. cit.* p. XXXVIII.

¹⁷⁶⁰ «Même aux plus beaux jours romantisme, ce bonheur de notre race s'impose à l'observateur français: un Stendhal n'est-il pas le contemporain d'Auguste Comte?». En Henri LAGRANGE, "Hugues Rebell. Nationaliste et classique" (*Revue critique des Idées et des Livres*, 25 de juny de 1911), en *Vingt ans... op. cit.*, 13-23, p. 21. Stendhal era un exponent «de cette forme d'esprit anti-idéaliste que les livres de Maurras et de Barrès suscitent parmi les jeunes gens». En ÍD., "Stendhal et la jeunesse", en *Vingt ans... op. cit.*, 83-85, p. 84.

¹⁷⁶¹ Léon DAUDET, "Les assassins et leur victime. Caillaux «l'Allemand», sa tueuse et Gaston Calmette", *L'Action Française*, 20 de març de 1914, p. 1.

¹⁷⁶² La campanya pot seguir-se des del 18 de març fins al 24 de maig de 1914 en el diari realista.

¹⁷⁶³ La decisió va ser presa pels comitès directores el dia 5 de juny. "Ligue d'Action Française. Fédération Nationale des Étudiants d'Action Française", *L'Action Française*, 18 de juny de 1914, p. 2.

¹⁷⁶⁴ Louis DIMIER, *Vingt ans... op. cit.*, pp. 226-230.

sinó un dels seus amics més pròxims i qui va inspirar-lo.¹⁷⁶⁵ En una estructura tan fèrria com era l'AF, basada en una doctrina en què tota discrepància hi tenia cabuda si s'adaptava als principis bàsics del nacionalisme integral, les veus pròpies acabaven per callar o ofegar-se. Aleshores, Valois va poder sortir-se'n sense gaires danys col·laterals perquè era un quadre que s'havia demostrat valuós.

Si les baixes internes van ser un colp que va deixar ferit de mort el grup,¹⁷⁶⁶ la conjuntura prebèl·lica va truncar les aspiracions generals. Resulta paradoxal com els aires de conflagració van palesar el que *La Bataille syndicaliste* havia declarat després de l'afer de Bernstein: «si ses critiques du régime démocratique se croisent quelque fois avec nos critiques propres, rien n'autorise l'organe du nationalisme intégral à penser qu'il puisse exister, entre nous et lui, la moindre conformité de tendances et d'action».¹⁷⁶⁷ L'assassinat de Jaurès a mans de l'estudiant nacionalista Raoul Villain el 31 de juliol, a part de posar els reialistes sota el punt de mira,¹⁷⁶⁸ va tenir com a efecte que els sindicalistes revolucionaris, inclús els antimilitaristes convençuts, acceptessin entrar en guerra. Tanmateix, malgrat l'oposició de sectors com el de Monatte,¹⁷⁶⁹ el gruix de la CGT va entendre la conflagració com la defensa de la república i les llibertats democràtiques i socials enfront de l'autoritarisme despòtic. En la tomba de Jaurès, Jouhaux va pronunciar que davant de a tots aquells «hobereaux de Prusse et grands seigneurs autrichiens, qui par haine de la démocratie avez voulu la guerre», «nous serons les soldats de la liberté pour conquérir aux opprimés un régime de liberté; pour créer l'harmonie entre les peuples par la libre entente entre nations, par l'alliance entre les peuples. Cet idéal nous donnera la possibilité de vaincre».¹⁷⁷⁰ Si els camins de la CGT i els de l'AF transcorrien en paral·lel, la Gran Guerra no va ser la intersecció que els va fer convergir.

¹⁷⁶⁵ De fet, Valois i Lagrange compartirien nombroses reunions de debat i protagonitzarien sessions de discussions conjuntament. Veure: "L'Action française dans les provinces. À Cherbourg", *L'Action Française*, 26 de gener de 1914, p. 1 o "Ligue d'Action Française. Puteaux, Suresnes, Courbevoie", *L'Action Française*, 15 de març de 1914, p. 2.

¹⁷⁶⁶ La darrera sessió va ser l'1 de juny a l'Institut. «M. Albert Vincet parlara de l'École et de la Démocratie et M. Georges Valois parlara des Rapports du Syndicalisme, du Socialisme et de l'État depuis 5 ans». En "Ligue d'Action Française. Cercle Proudhon", *L'Action Française*, 1 de juny de 1914, p. 2.

¹⁷⁶⁷ Am. D., "Mise au point", *La Bataille syndicaliste*, 18 de maig de 1911, p. 2.

¹⁷⁶⁸ L'AF va condemnar l'acte i va repetir per activa i per passiva que no havia estat un *camelot* ni un *ligueur*. L'Action Française, "Assassinat de M. Jaurès", *L'Action française*, 1 d'agost de 1911, p. 1.

¹⁷⁶⁹ «Des appels de socialistes en faveur de la paix n'auront trouvé aucun écho dans les organisations centrales françaises». La carta "Pourquoi je démissionne du comité confédéral" es troba en Pierre MONATTE, *La lutte... op. cit.*, 128-132, p. 130.

¹⁷⁷⁰ L'afirmació de prendre part a la guerra era inconfusible: «nous prenons l'engagement de sonner le glas de votre règne». En Léon Jouhaux, *À Jean Jaurès: discours prononcé aux obsèques de Jean Jaurès*, La Publication sociale: París, 1914, p. 11. Per una major comprensió de l'actitud dels sindicalistes davant la declaració de guerra: Jeremy JENNINGS, *Syndicalism... op. cit.*, pp. 161-165.

En *D'un siècle à l'autre*, va explicar el final de l'aventura del *Cercle Proudhon* com el fracàs d'uns incompresos: «notre action ne pouvait procurer ni places, ni honoraires, ni belles relations, notre opération provoqua une heureuse sélection parmi ceux qui avaient paru s'intéresser à nos travaux». Però una dècada després, quan la seva sort va seguir el camí de Lagrange en passar del mutisme a l'ofec sord, va adduir a tibantor interna dins de la lliga que es vivia el 1912. Una tibantor que, si la guerra no hagués esclatat, hagués provocat una més que probable «scission» entre «notre groupe de syndicalistes et l'Action française» el 1915.¹⁷⁷¹ La guerra va acabar de soca-rel amb una experiència que s'havia vist pinçada per les pugnes dins de la lliga i per unes circumstàncies -el perill d'excomunió i l'actitud dels sindicalistes davant de la guerra després de l'assassinat de Jaurès- que havien provocat que, en el moment en què el projecte monàrquico-sindical havia pres cos, els planteigs que defensava fossin molestos. Amb tot, si bé l'experiència va veure's avortada i el grup va quedar desmembrat, l'aproximació antiliberal amb què es buscava «pousser au fond le parallèle entre Maurras et Sorel»¹⁷⁷² va ser un èxit que va transcendir la vida del cercle. L'aproximació antiliberal havia obtingut més reeiximents del que podia haver-se esperat amb l'enquesta el 1908. Hi va haver una atracció real, un arrossegament de personalitat i veus de l'esquerra que, desencisades pel rumb de la democratització, havien cooperat amb l'AF en un front comú. Una captació que no va ser tant superficial o esporàdica com pot arribar a pensar-se. Les sinèrgies que s'havien posat en marxa des de 1907 sobrevisqueren l'horror de les trinxeres. L'itinerari d'Édouard Berth n'es un exemple. El 1915, es convertí al catolicisme.¹⁷⁷³ Un cop signada la pau, va dedicar unes paraules elogioses a Maurras, a qui considerava un dels pilars per «enfanter un nouveau *grande siècle*» a través de «l'alliance fraternelle de Dyonisos et Apollon».¹⁷⁷⁴ D'aquesta forma, la conjunció no només havia demostrat «ce qu'il pouvait y avoir de fructueux dans un tel dialogue, voire dans une alliance entre courants politiques opposés, que rapproche la claire perception d'un ennemi commun».¹⁷⁷⁵ El projecte monàrquico-sindical que Valois havia concebut gràcies al seu bagatge com a republicà, com a

¹⁷⁷¹ Georges VALOIS, *L'homme contre... op. cit.*, p. 86.

¹⁷⁷² Édouard BERTH, *Les méfaits... op. cit.*, p. 55.

¹⁷⁷³ En una carta (nº 119) a l'esposa de Berth del 25 e juliol de 1915, Sorel va mostrar-se tan irònic com afligit: «il me semble que dom Besse sera fort heureux de dire à l'intention de Berth une messe d'actions de grâces: je vous demande la permission de ne pas y assister; j'ai tant de soucis et je ne tiens pas à me montrer». En "Lettres de Georges Sorel à Édouard Berth. Troisième...", *art. cit.*, p. 200.

¹⁷⁷⁴ Édouard BERTH, "Charles Maurras et le syndicalisme", en *Charles Maurras: poèmes, portraits, jugements*, introducció de Sicard, Émile, Le Feu-Nouvelle Librairie Nationale: Aix-París, 1919, p. 144.

¹⁷⁷⁵ Alain de BENOIST, "Préface. Le Cercle Proudhon, entre Édouard Berth et Georges Valois", en *Les Cahiers... op. cit.*, 13-109, p. 92.

anarquista, com a *dreyfusard* i com a sindicalista va vertebrar i marcar la forma d'actuar de la contrarevolució, ja que va dotar a la cultura política noucentista d'una proposta obrerista que va permetre a la lliga portar l'espai d'influència a uns terrenys que solament amb la *politique d'abord* maurrassiana li haurien estat vetats.

Tots els camins del carrer de Rome

5. L'experiència de guerra, d'apòsit balsàmic a cicatriu profunda (1914 - 1925)

Les lliçons en el front de l'Est. El periple d'un heroi en el camp de batalla (1914 – 1918)

«Le 2 août au matin», recordava Valois, «l'état d'esprit était déjà transformé: les mobilisés se hâtaient vers les gares avec une résolution presque joyeuse. La France se donnait à elle-même le spectacle d'un réveil de son énergie».¹⁷⁷⁶ Després d'abraçar la seva dona i d'acomiar-se dels seus fills, el pare de família es dirigia a París. Quan Àustria va declarar la guerra a Sèrbia el 28 de juliol, havien passat més de sis anys des que havia deixat enrere les tribulacions que derivaren de la tàctica *millerandiste* i que culminaren en la política *combiste*, dinàmiques que l'empenyeren a un llarg viatge interior a milers de quilòmetres enllà de les fronteres de França. D'ençà de l'entrada a la lliga, molts aspectes de la seva vida havien patit modificacions notòries, més enllà del més que visible canvi de trinxera. Amb la incorporació a la direcció de la Nouvelle Librairie Nationale, va abandonar Armand Colin després de nou anys sota les ordres de Max Leclerc: «nous nous séparâmes loyalement, non sans émotion de ma part».¹⁷⁷⁷ La seva posició dins de la lliga s'havia enfortit. Tot i les trifulgues dins de l'AF a redós de les pressions exteriors que van afectar col·lateralment als membres del *Cercle Proudhon*, era indubtable que des de 1907 s'havia fet un petit nom propi en un espai contrarevolucionari cada vegada més assentat, un aferment en què n'havia estat una peça clau,¹⁷⁷⁸ tal i com s'aprecia amb la segona edició de *La Monarchie et la classe ouvrière* el juliol, «épuisé depuis plus d'un an», i reeditada perquè «un grand nombre de nos amis».¹⁷⁷⁹ A més, l'editorial rutllava com mai: malgrat els dubtes inicials, «les prévisions de Valois ont été vérifiées. La pénétration de nos doctrines a été si forte depuis deux ans».¹⁷⁸⁰

¹⁷⁷⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 263.

¹⁷⁷⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 258.

¹⁷⁷⁸ Veure per exemple la recepció notòria i la bona premsa que va tenir (i que es va fer des de la lliga) de *Le Père*: Georges VALOIS, “Le Père”, *L'Action française*, 2 de gener de 1914, p. 1. També va guanyar pes com a entès en els aspectes sociopolítics: «Le cours de Valois [la *Politique sociale*] comprendra huit leçons qui seront données, à partir du 15 janvier, le jeudi, à cinq heures un quart». En Rivarol [Léon Daudet], “Échos”, *L'Action française*, 12 de gener de 1914.

¹⁷⁷⁹ Rivarol [Léon Daudet], “Échos”, *L'Action française*, 7 de juliol de 1914, p. 1. La lliga va fer-ne força publicitat: Charles MAURRAS, “Une saison de propagande”, *L'Action française*, 11 de juliol de 1914, p. 1. Fragments del prefaci van ser publicats a les primeres pàgines: Georges VALOIS, “La Monarchie et la Classe ouvrière. La métaphysique du progrès dans les mouvements ouvriers”, *L'Action française*, 11 de juliol de 1914, p. 2; íd., “La Monarchie et la classe ouvrière. Syndicaliste et Callautisme.”, *L'Action française*, 14 de juliol de 1914, 1-2.

¹⁷⁸⁰ Charles MAURRAS, “Propagande! Propagande! Les Amis de l'Action française. La librairie”, *L'Action française*, 24 de gener de 1915, p. 3.

El 3 d'agost va marcar un abans i després a la lliga. El diari, que des de 1908 obria amb un calendari de l'afer Dreyfus per recordar el triomf jueu, va justificar-ne l'omissió davant de l'horitzó urgent que s'aclaria: «le souvenir n'en est plus possible devant l'ennemi, à la veille des luttes où chacun peut se racheter».¹⁷⁸¹ Des que Maurras va publicar *Kiel et Tanger* el 1910, on advertia dels perills colonials alemanys,¹⁷⁸² la lliga havia versat nombrosos rius de tinta a l'hora de prevenir els francesos de la guerra i advertir les maniobres secretes dels enemics nacionals. A partir de l'estiu de 1911, amb l'esclat de l'afer d'Agadir, Daudet va iniciar una inquisició frenètica per desemascarar els espies jueus-alemanys.¹⁷⁸³ Dos anys després, el redactor en cap del diari va publicar les conxorxes en *L'Avant-guerre*, un autèntic èxit de vendes que Valois va saber explotar,¹⁷⁸⁴ on s'indagava en les penetracions obscures dels despatxos de Berlin amb connivència amb els poders fàctics israelites per fer sucumbir la nació francesa.¹⁷⁸⁵ Una obsessió que no va cessar d'anar en augment a l'estiu de 1914.¹⁷⁸⁶ Entre uns polítics “sommàmbuls”,¹⁷⁸⁷ la lliga, i aquest aspecte sembla difícil de rebatre, delejava la guerra armada.¹⁷⁸⁸ Abans de l'assassinat de Jean Jaurès, el polític socialista havia estat la víctima, se l'havia denigrat per les seves posicions internacionalistes i per l'actitud pacifista.¹⁷⁸⁹ Encara que no existeixi una connexió directa entre l'estudiant oriünd de Reims i la lliga,¹⁷⁹⁰ el que sí que cal apuntar és el clima hostil de revenja que imperava

¹⁷⁸¹ En un postscriptum, Charles MAURRAS, “La vérité”, *L'Action française*, 4 d'agost de 1914, p. 1.

¹⁷⁸² «En 1905, éclata le coup de foudre de Tanger, qui ne fut rien qu'un Fachoda interverti». En Charles MAURRAS, *Kiel et Tanger, 1895-1905. La République française devant l'Europe*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1910, p. 65.

¹⁷⁸³ Léon DAUDET, “L'espionnage juif-allemand”, *L'Action française*, 17 de setembre de 1911, p. 1.

¹⁷⁸⁴ «Notre ami Georges Valois», va agrair Daudet, «eut le courage de publier [l'œuvre] à la Nouvelle Librairie National». En Léon DAUDET, “En cas de guerre. Contre l'espionnage allemand (premier article)”, *L'Action française*, 30 de juliol de 1914, p. 1.

¹⁷⁸⁵ La neura del polemista era clara: «en cas de défaite de la France, tout ce peuple d'Allemands, vivant en France et vivant sur la France, se trouverait ensuite tout porté pour germaniser à fond un pays dont il connaît et emploie ses ressources». En Léon DAUDET, *L'avant-guerre. Études et documents sur l'espionnage juif-allemand en France depuis l'affaire Dreyfus*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1913, p. 306.

¹⁷⁸⁶ Léon DAUDET, “En cas de guerre. Contre l'espionnage allemand. Premier article”, *L'Action française*, 30 de juliol de 1914, p. 1 i íd., “En cas de guerre. Contre l'espionnage allemand. Second article”, *L'Action française*, 31 de juliol de 1914, p. 1.

¹⁷⁸⁷ Veure l'aproximació de Christopher CLARKE, *The sleepwalkers. How Europe went to war in 1914*, Penguin Books: Londres, 2013 [2012].

¹⁷⁸⁸ Jacques BAINVILLE, “L'ultimatum de l'Autriche. Une épreuve par l'alliance franco-russe”, *L'Action française* 25 de juliol de 1914, p. 1. Per una visió panoràmica de les relacions franco-russes: Pierre RENOUVIN, “Les relations franco-russes à la fin du XIXe siècle et au début du XXe siècle [Bilan des recherches]”, *Cahiers du Monde Russe*, n° 1, 1959, 128-147.

¹⁷⁸⁹ «Chacun le sait, M. Jaurès, c'est l'Allemagne». En Charles MAURRAS, “La Politique. Le sérieux du régime”, *L'Action française*, 18 de juliol de 1914, p. 1.

¹⁷⁹⁰ El diari socialista *L'Humanité* va voler incidir en aquest aspecte durant el procés judicial a Vaillant el 1919, però no hi va haver evidències de vinculació significatives: “Point éclairci”, *L'Humanité*, 30 de novembre de 1919, p. 1.

en la dreta i l'extrema-dreta, de la qual Vaillant n'era un membre més que representatiu. El jove nacionalista estava afiliat al cercle irredemptista *Ligue des Jeunes nationalistes d'Alsace-Lorraine*, formació que pregonava «de grouper tous ceux qui placent l'Alsace Lorraine au premier plan des préoccupations nationales»,¹⁷⁹¹ i el qual comptava, a la primavera de 1914, amb una implantació força notable i amb uns simpatitzants heterogenis.¹⁷⁹² Com molt bé va apuntar Eugen Weber, l'assassí del parlamentari socialista feia part d'una tradició nacionalista en què cada vegada l'ascendent del nacionalisme integral maurrassià era més present.¹⁷⁹³

Amb l'escenari bèl·lic com a realitat indefugible, la lliga va apostar perquè tots els francesos s'apleguessin com una comunitat indivisible contra els enemics de la pàtria. Aquesta estratègia va resultar en acceptar i participar activament en el marc de la *Union Sacrée* plantejada pel president Raymond Poincaré en l'*Assemblée Générale* el 4 d'agost.¹⁷⁹⁴ La lliga va prestar-se gratament a donar suport a tots els antics enemics que havia vilipendiat amb tant de zel: Viviani,¹⁷⁹⁵ president del Consell i ministre d'Afers Estrangers, Millerand, ministre de la guerra,¹⁷⁹⁶ Briand, successor de Viviani a l'octubre de 1915,¹⁷⁹⁷ o el tan vilipendiat destructor de vagues, Clemenceau; tots ells van ser elogiats durant el curs de la guerra. Una actitud que va sorprendre els lectors i simpatitzant

¹⁷⁹¹ "Aux Amis de l'Alsace-Lorraine", *L'Alsacien-Lorrain de Paris*, 12 de març de 1911, p. 1.

¹⁷⁹² A Bordeus, «dans une réunion on se trouvaient représentées les opinions politiques les plus diverses, les étudiants républicains, libéraux et progressistes, radicaux, plébiscitaires, socialistes indépendants, royalistes... ont décidé de s'affilier ensemble» sota la batuta del professor universitari Albert Dufourcq. En "Échos. Les jeunes amis de l'Alsace-Lorraine", *Les Marches de l'Est*, maig-octubre de 1913, pp. 376-377. En el sepeli a Déroulède el gener de 1914, Chaumont-Quitry va parlar «au nom de ses trois mille membres». En "Chronique des *Marches de l'Est*. Paul Déroulède", *Les Marches de l'Est*, novembre de 1913-abril de 1914, 439-445, p. 445.

¹⁷⁹³ Eugen WEBER, *L'Action... op. cit.*, p. 112. Cal recordar com la *Revue Critique* va fer publicitat, en el moment de ser fundada, de la lliga que «a pour but de répandre dans la jeunesse française la connaissance des problèmes alsaciens et de faire écho en France à l'héroïque résistance de la jeunesse des deux provinces». En "Faits et documents. Ligues des Jeunes Amis de l'Alsace-Lorraine", *Revue Critique des Idées et des Livres*, n° 86, 10 de novembre de 1911, pp. 344-345. A més, després de la guerra, quan el govern va nomenar Chaumont-Quitry cavaller de la Legió d'Honor, l'AF va mostrar molt d'entusiasme pel qui havia estat un dels fundadors, «avec notre ami Bernard Frey», de la secció de la lliga a Estrasburg. En "Échos", *L'Action française*, 21 de novembre de 1920, p. 1.

¹⁷⁹⁴ Raymond POINCARÉ, *Au service de la France: neuf années de souvenirs*, vol. IV (10 vols.). *L'union sacrée, 1914*, Plon: París, 1927 (1926-1933), p. 546. Quan Poincaré va ser escollit president, Maurras va considerar que «malheureusement, nous ne pouvons partager leur confiance» perquè «Poincaré est un homme ordinairement faible et un esprit flottant». En Charles MAURRAS, "Poincarisme!", *L'Action française*, 18 de febrer de 1913, p. 1.

¹⁷⁹⁵ «Avec Viviani, notre adversaire d'hier, aujourd'hui notre chef à tous et notre ami». En Criton [Charles Maurras], "Le «jour sacré»", *L'Action française*, 6 d'agost de 1914, p. 2.

¹⁷⁹⁶ «On sait tout ce qui nous sépare de Millerand», però «nous mettrons la même raison et la même passion pour le soutenir aujourd'hui». En Charles MAURRAS, "La Politique. I. Les nouveaux ministres", *L'Action française*, 28 d'agost de 1914, p. 1.

¹⁷⁹⁷ «Du contact de ce réaliste [Jules Cambon] avec "réalisateur" que veut être M. Briand, on attendra le plus grand bien». En J. B., "Le Réaliste et le Réalisateur", *L'Action française*, 31 d'octubre de 1915, p. 1.

del nacionalisme integral perquè veieren una moderació en els postulats.¹⁷⁹⁸ Inclús Poincaré va deixar palès que «depuis le début de la guerre, Léon Daudet et Charles Maurras ont oublié leur haine contre la République et les républicains, pour ne penser qu'à la France».¹⁷⁹⁹ En efecte, la plana major va apaivagar els ànims encesos d'una militància a la qual havia mobilitzat per agitar la universitat i manifestar-se davant de la Comédie-Française.¹⁸⁰⁰ Emperò, els serveis prestats al règim que tant odiaven no eren de franc. La lliga va voler aprofitar les circumstàncies per expandir-se mediàticament. El que semblava una acomodació era una estratagema per créixer aprofitant uns canals oficials que, en d'altres circumstàncies, li haurien estat de difícil accés o vetats.¹⁸⁰¹ Els reialistes ho aprofitaren per intentar atreure sectors conservadors.¹⁸⁰² A més, des del diari, es van fer crides a la reforma de l'estat mentre es reformaven les seccions regionals de la lliga.

En aquest context de connivència nacional, Georges Valois, aleshores un refet pare de família de 35 anys, va trobar-se el dia 6 d'agost a Verdun, «en faction sur le plateau d'Hardaumont, face à la plaine parcourue par les patrouilles françaises et ennemies».¹⁸⁰³ En un regiment format «presque entièrement par les paysans de la Brie, dont beaucoup sont un peu anticléricaux, et socialisants, et qui ont souffert de l'invasion aux premiers jours de septembre»,¹⁸⁰⁴ Valois va ingressar-hi com a «soldat de deuxième classe», on va poder «vivre de la vie élémentaire qu'est la vie du soldat en campagne».¹⁸⁰⁵ A l'exèrcit, va maldar per prosseguir amb les tasques bàsiques de l'editorial per mantenir-la dempeus.¹⁸⁰⁶ La dedicació que va mostrar va servir per catapultar les ventes. Segons Valois, el secret de «le plus beau succès» es devia al fet que «les 5.000 personnes qui

¹⁷⁹⁸ Louis Dimier, *Vingt ans... op. cit.*, pp. 264-269.

¹⁷⁹⁹ Anotat en el 28 d'octubre de 1917. En Raymond POINCARÉ, *Au service... op. cit.*, vol. IX. *L'année trouble, 1917*, 1932, p. 339.

¹⁸⁰⁰ Maurice Leclerc, cap dels *camelots*, va ser expulsat a l'agost, com evidencia un informe del 24 d'agost de 1915, dins de F⁷ 12863/5-100, en AN. Pierre Lasserre, una de les plomes més cultes del reialisme, va abandonar descontent la formació. Veure l'informe del 25 d'octubre de 1915 "Membres des comités directeurs", dins de F⁷ 12863/5-F/1655 (135), en AN.

¹⁸⁰¹ Laurent JOLY, "D'une guerre à l'autre. *L'Action française* et les juifs, de l'Union Sacrée à la révolution nationale (1914-1944)", *Revue d'Histoire moderne et contemporaine*, vol. 4, n° 59, 2012, 97-124, pp. 99-100.

¹⁸⁰² "Campagne d'affichage antirépublicain de l'Action française", 18 d'agost de 1915, dins de F⁷ 12863/5 en AN; "Bilan du mouvement royaliste en France", 22 de setembre de 1915, dins de F⁷ 13195/3, en AN.

¹⁸⁰³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 264.

¹⁸⁰⁴ Carta de Georges Valois a Charles Maurras del 24 de novembre de 1914, dins de 576 AP 69, en AN.

¹⁸⁰⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 266.

¹⁸⁰⁶ Per exemple, va rebaixar el preu de *L'Enquête sur la Monarchie* a 5 francs a l'espera de la nova edició. *Échos*, *L'Action française*, 20 de setembre de 1914, p. 1. «Notre ami, Georges Valois, directeur de la Nouvelle Librairie Nationale, est aux armées, mais sa librairie demeure ouverte». En Léon DAUDET, "Une lecture de guerre", *L'Action française*, 13 de desembre de 1914, p. 1.

suivent nos publications» no entenen «ce que signifie “aversion pour la guerre”». ¹⁸⁰⁷ Una abnegació per l'ofici que va ser lloada reiteradament des de la redacció del diari. ¹⁸⁰⁸

Fora de les tasques i obligacions mundanes, a la trinxera, va observar de primera mà el que a Fontainebleau havia intuït amb les maniobres. La guerra va aparèixer-li com un dinamitzador de les forces socials, un teatre grandiloqüent on les sinèrgies de la vida comunitària apareixien despullades de la metafísica i les impostures abstractes amb què s'havien encarcerat les relacions humanes d'ençà de la revolució del 89. «Nous allons voir», va relatar en les memòries, «comment une société s'organise, crée ses chefs et ses organes». ¹⁸⁰⁹ Durant divuit mesos, la vivència bèl·lica confirmava els plantejaments que havien emergit en la crisi finisecular i que apostaven per un ressorgiment de l'acció, la violència i l'explosió com a elements terapèutics contra la decadència. Imbuït «du véritable esprit guerrier» que tant evocava el sorelisme, ¹⁸¹⁰ Valois entrava de ple en l'heroïcitat. No havia escrit el 1913, en *Le Père*, que «un guerrier, un homme d'action, un constructeur», no era més «qu'un être absorbé par une sorte de folie lucide»? ¹⁸¹¹ La guerra era una realització individual, un taller de la masculinitat. La lliga cantava amb orgull les gestes soldadesques: «un brillant fait d'armes a valu à notre admirable ami Georges Valois, sergent au 36e régiment territorial, les félicitations de ses chefs et une citation à l'ordre» per haver assaltat un oficial i dos soldats alemanys emboscats. ¹⁸¹² «Patriote aussi brave», Valois «vient de recevoir la croix de guerre» l'11 de juliol de 1915. ¹⁸¹³ El maig de 1916, després de dues citacions més per les seves gestes, va ser ascendit a sots-tinent. ¹⁸¹⁴ Dom David, reverend benedictí que comandava el seu equip, ¹⁸¹⁵

¹⁸⁰⁷ Carta de Georges Valois a Henri Massis del 4 de març de 1916, dins de 576 AP 69, en AN.

¹⁸⁰⁸ «Notre ami Valois a pu assurer avant son départ la marche pendant la durée de la guerre». En “Échos”, *L'Action française*, 18 d'octubre de 1914, p. 1. També: «notre ami Georges Valois, actuellement dans l'Est, continuant toutefois de s'occuper comme il le peut de la Librairie, s'est préoccupé d'assurer la publication de plusieurs ouvrages importants sur la guerre: histoire, diplomatie, stratégie, etc». En “Échos”, *L'Action française*, 12 d'octubre de 1914, p. 1. «Valois s'en fiche, surmonte, comme toujours», va lloar Daudet, «toutes les difficultés, qui sont, à son avis, le meilleur stimulant». En Léon DAUDET, “La librairie du bon moral”, *L'Action française*, 12 d'octubre de 1918, p. 1.

¹⁸⁰⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 266.

¹⁸¹⁰ Georges SOREL *Réflexions... op. cit.*, p. 248.

¹⁸¹¹ Georges VALOIS, *Le Père... op. cit.*, p. 85. Per contra, «la bêtise humaine est une fiction ou un produit démocratique». En ÍD., *D'un siècle... op. cit.*, p. 274.

¹⁸¹² J[ules]. C[Hallamel]., “L'Action française au champ d'honneur. Deux cent trente-quatrième liste”, *L'Action française*, 23 de maig de 1915, p. 1.

¹⁸¹³ J[ules]. C[hallamel]., “L'Action française au champ d'honneur. Deux cent quatre-vingtième liste”, *L'Action française*, 11 de juliol de 1915, p. 1.

¹⁸¹⁴ “Échos”, *L'Action française*, 14 de maig de 1916, p. 1.

¹⁸¹⁵ La personalitat del monjo el feia ser estimat per la tropa: «Notre troupe est composée de mécréants, mais elle est fière de son moine, elle l'aime et veut le garder. A la Pentecôte, on organise une messe en grande pompe: on fait à Dom David la surprise d'un autel magnifique, et presque toute l'équipe assiste à la messe». Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 279.

va declarar que el seu camarada havia penetrat «à la baïonnette dans un village tenu par des postes ennemis».¹⁸¹⁶ No en va, en un editorial de finals de 1914, Maurras va situar-lo com un referent del vitalisme heroic: «Sorel et Valois ont consacré des pages pénétrantes à l'étude du développement de l'honneur chez les prolétaires syndiqués, mais ils ont bien soin d'avertir que cette vertu est un fruit de nos guerres, guerres hélas!».¹⁸¹⁷

La vàlua personal que tant havia glossat en *L'Homme qui vient* s'incardinava, en el context bèl·lic, en un entramat superior, on l'individu capacitat formava part d'un engranatge comunitari. En tant que francès, havia d'aturar la marxa dels alemanys i venjar el greuge de 1871. Si la propaganda tendia a encendre l'odi contra l'enemic, una tendència dins de les trinxeres s'inclinava cap a la banda contrària: a posar rostre al «kamarade» de davant, al «malheureux boche» que també es veia obligat a prendre el fusell.¹⁸¹⁸ No va ser el cas del reialista. La conflagració se li presentava com una croada nacional contra el bàrbar. «Nous luttons pour conserver la France», reblaria el 1917, però «nous ne luttons moins pour épargner à l'humanité une immense catastrophe qui dépasserait en étendue et en profondeur l'effondrement de l'Empire romain».¹⁸¹⁹ L'antiprussianisme de la seva àvia, juntament amb el nacionalisme llatí recalcitant de què s'havia amarat a l'AF, eren vectors d'una identitat nacional apresada a l'escola en els anys del revengisme i redescoberta a partir de l'alteritat en les estepes tsaristes, però que no tenien un reflex real en la seva biografia fins al moment. L'estada com a preceptor dels Vatazzi va fer despertar la seva consciència de francès, però l'esperit de revenja no va trobar una contingència vital fins a trepitjar el fang llacós per la sang i la pluja. Alhora, com a contrarevolucionari, ambicionava edificar un nou ordre. Va ser entre els ecos de les canonades que retrunyien en les defenses agòniques franceses, que les paraules que Berth va escriure a Halévy el 1909 prengueren, a les ribes del riu on es mesclaven gestes memorables i ganyotes d'horror, una dimensió real: «je paraphaserai volontiers le mot de Nietzsche: la femme a été créée pour le délassement du guerrier, en rappelant que le producteur doit remplacer le guerrier, comme Proudhon, dans *La Guerre et la Paix*, en a proposé la magnifique

¹⁸¹⁶ «Citations à l'ordre du jour», *L'Action française*, 27 d'abril de 1916, p. 3.

¹⁸¹⁷ Charles MAURRAS, «La Politique. IV. La noblesse», *L'Action française*, 23 de novembre de 1914, p. 1.

¹⁸¹⁸ Sylvie HOUSIEL, «La perception de l'ennemi dans les lettres des combattants français de la Grande Guerre», *Argumentation et Analyse du Discours*, n° 13, 2014.

¹⁸¹⁹ Georges VALOIS, «Introduction. Contre l'ennemi du genre humain» (maig de 1917), *Le Cheval... op. cit.*, 17-40, p. 37.

hypothèse». ¹⁸²⁰ És molt important subratllar aquesta identitat soldadesca bifront que la guerra no faria sinó que radicalitzar, perquè és indispensable per comprendre la trajectòria ulterior de Valois en els anys de postguerra.

La vida comunitària en què l'individu se submergia en l'anonimat de l'uniforme per acatar o comandar no anorreava, en cap circumstància, la individualitat. Precisament, la realització del "jo" era un dels aspectes que expliquen millor l'atracció que va sentir per la vida militar. L'exèrcit oferia el marc de relacions humanes on millor s'adequaven les pulsions d'una individualitat elitista que discorria dins d'una cosmovisió que pensava en l'organització comunitària. Valois valorava la condició individual del soldat com un element indispensable pel bon funcionament col·lectiu: «il faut placer ou laisser se placer, à chaque point où un homme commande à d'autres hommes, à chaque point où un homme a du pouvoir sur les choses, un intérêt particulier» a fi de servir millor el bé comú. ¹⁸²¹ «L'idée que les compétences individuelles doivent être évaluées au regard de la maîtrise d'un savoir savant ou scolaire», ha afirmat Nicolas Mariot en el seu vast estudi sobre les relacions entre els intel·lectuals i les classes populars durant la guerra, «paraissent renforcés par l'environnement du front». ¹⁸²² Contràriament al que es podia pensar, la situació bèl·lica va subvertir la piràmide social en un sentit pràctic. En front d'unes elits intel·lectuals inaptes en les qüestions manuals, les classes populars amb ofici eren les que millor s'adaptaven en el marc que s'havia obert amb el conflicte. ¹⁸²³

En l'atrinxerament, Valois va demostrar el bo i millor de les seves qualitats. El 1915, va preconitzar que la tàctica de posicions només podria ser superada mitjançant un cavall de Troia, un «*char d'assaut*, cuirassé terrestre ou fortin mobil». ¹⁸²⁴ La premonició va prendre forma corpòria un any després amb l'aparició dels tancs britànics en els camps del Somme al setembre de l'any següent. Des de la lliga, reivindicaren la capacitat analítica del *camelot*, qui des de novembre de 1915 «concluait à la nécessité des moyens

¹⁸²⁰ La carta va ser escrita el 23 de novembre de 1909. Dins de Michel PRAT, "Une lettre d'Édouard Berth à Daniel Halévy sur les «nouveaux aspects du socialisme»", *Mil neuf cent*, n°17, 1999, 91-102, pp. 101-102.

¹⁸²¹ Georges VALOIS, "Les idées et l'organisation de l'armée" (setembre de 1917), *Le Cheval... op. cit.*, 97-168, p. 112.

¹⁸²² Nicolas MARIOT, *Tous unis dans la tranchée? 1914-1918, les intellectuels rencontrent le peuple*, Éditions du Seuil: París, 2013, p. 206.

¹⁸²³ Els intel·lectuals i artistes no ho van tenir fàcil per fer-se un lloc a través de la destresa o les aptituds físiques. Veure: Nicolas MARIOT, *Tous unis... op. cit.*, pp. 172-187.

¹⁸²⁴ Reflexions escrites entre l'agost de 1915 a Souville, el desembre de 1915 a Veaux i el 17 de novembre a París. Georges VALOIS, "Le problème de la grande guerre" (camps de Souville, agost de 1915; Vaux, desembre de 1915; 17 de novembre de 1917, París), *Le Cheval... op. cit.*, 177-226, p. 216.

de rupture autres que l'artillerie». ¹⁸²⁵ Junt amb la sagacitat militar i l'acompliment de gestes heroiques, patriotes o valeroses, Valois era conscient de la seva utilitat durant les feines mundanes. Aquest sentiment de ser dipositari d'un mèrit prosaic però útil quedava realçat quan observava com companys que en la vida civil havien pogut fer carrera es veien sobrepassats per les labors manuals i posaven damunt la taula de forma poc honrosa que els certificats i els diplomes no servien per suplir la destresa. L'autoafirmació devia ser un al·licient, un estímul i un gaudi per algú que havia acumulat dins seu tones de rancor, que s'havia sentit desclassat injustament per no haver pogut accedir a estudis superiors i, en conseqüència, s'havia vist en l'obligació de feinejar. Ara, traginant la bossa a l'esquena, reparant els desperfectes o habilitant els espais comuns de la trinxera, realçava unes qualitats que no havia pogut explicar i que havien estat desdenyades pels qui eren incapaços d'executar-les fefaentment. Un contrast emblemàtic respecte del sergent Gressent l'aporta el d'un intel·lectual socialista i protestant com Jules Puech, industrial de professió i doctor en dret, a part també de ser un estudiós sobre l'obra de Proudhon, ¹⁸²⁶ que servia com a soldat ras. L'acadèmic admetia no estar preparat per les feines prosaiques: «décidément», va confessar a la dona, «[je ne suis] pas très doué». ¹⁸²⁷ Sens dubte, l'oportunitat de venjar-se, encara que fos indirectament contra el destí i contra els qui envejava, devia proporcionar a Valois una satisfacció mesquina però indescriptible.

En les memòries de 1921, va afirmar que el que volia ressaltar de les vivències a Verdun no era la crònica dels records, sinó «la leçon que la guerre m'a donnée». ¹⁸²⁸ El context de fraternitat jeràrquica, en què «dans le rang, il y a des hommes de toute condition, bourgeois, ouvriers, paysans», va deixar-lo fascinat. ¹⁸²⁹ En una conjuntura en què la intervenció de l'estat en matèria econòmica es feia sentir en tots els àmbits, ¹⁸³⁰ en

¹⁸²⁵ El diari publicaria també uns fragments del·libre. ««Le Cheval de Troie». Le problème de la guerre: l'annulation du retranchement», *L'Action française*, 24 de novembre de 1917, 1-2, p. 1.

¹⁸²⁶ Veure: Jules PUECH, *Le proudhonisme dans l'Association Internationale des Travailleurs*, prefaci d'Andler, Charles, Félix Alcan: París, 1907.

¹⁸²⁷ En una carta de Jules Puech a la seva del 24 de juliol de 1915. En una altra carta del 19 de juliol de 1915, també li havia confessat que: «je me sentais si inutilement immobilisé que je soupirais après n'importe qu'elle "embuscade" peut-être non dangereuse, mais au moins utile». Citat en Nicolas MARIOT, *Tous unis... op. cit.*, pp. 178 i 179.

¹⁸²⁸ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 265.

¹⁸²⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 266.

¹⁸³⁰ La premsa nacionalista i antisemista seria contrària al dirigisme: «nous allons économiser le sucre; pour avoir droit à la ration fixée, nous avons fait connaître notre âge, notre sexe, le nom et le domicile de notre patron: toutes révélations dont on n'aperçoit pas clairement le rapport avec l'objet principal de la formalité (...). Un de nos grands hommes d'Etat disait: "Quand on est dans l'incohérence, on y reste". Et cet axiome se vérifie chaque jour. Mais quand on entre dans l'"interventionnisme", on y plonge, on y enfonce, on s'y

el front, el panorama era molt diferent: «Verdun fut proclamé propriété collective des troupes du camp retranché». «Malgré le principe de l'armée démocratique, qui est communiste, puisqu'il est entendu que le soldat ne possède rien», el sergent Georges Gressent va testimoniar com «le droit de propriété fut affirmé et proclamé, par les hommes, les escouades, les sections, les compagnies, les régiments». La propietat privada va aparèixer-li com una veritat inqüestionable en el camp de batalla perquè «sur les positions, chaque escouade eut sa tranchée; au cantonnement, sa maison ou son abri; et enfin, chaque soldat posséda, à la tranchée, son gourbis, au cantonnement, sa place dans l'abri, ou dans la grange, ou dans la maison».¹⁸³¹ En aquella terra de ningú, com va batejar John Keegan l'atrinxament de la batalla, el que era real era la guerra i no la propietat, que romania com quelcom fictici en una situació en què conquerir un pam de sòl era una victòria insegura.¹⁸³²

Si la vida casernària li havia deixat la impressió que l'exèrcit actuava com una família, el dia a dia en el front no va fer més que confirmar-ho. La sensació de pertinença no era, lluny del que es pugui pensar, una opinió estesa exclusivament en els cercles nacionalistes o militaristes. Un activista socialista com el coronel Louis Barthas va ratificar que «l'escouade est une petite famille, un foyer d'affection où règnent entre ses membres de vifs sentiments de solidarité, de dévouement, d'intimité, d'où l'officier et le simple sergent lui-même sont exclus».¹⁸³³ Un manual militar de 1906 ja definia la companyonia soldadesca com un estat d'esperit indispensable per un bon funcionament de la tropa: «la camaraderie est utile aux intérêts de l'armée et par conséquent aux intérêts de tous les soldats».¹⁸³⁴ A la trinxera, la germanor jerarquitzada que hi imperava no era ni facciosa ni partidista. Segons el *ligueur*, l'origen de l'amistat es trobava en el fet que «le mécanisme diviseur de l'élection ne jouait pas», cosa que «donne le sentiment de la fraternité que régnera en France lorsque nous aurons complètement éliminé la démocratie».¹⁸³⁵ El funcionament quotidià de les tasques, la presa de decisions, la divisió organitzativa dels homes van revelar-li la inoperància de la democràcia parlamentària a

engloutit». En Urbain GOHIER [Urbain Degoulet], "Notre pain quotidien. Les coupables habitudes de gaspillage", *Le Journal*, 3 de març de 1917, p. 1.

¹⁸³¹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 267 i 268.

¹⁸³² John KEEGAN, *El rostro de la batalla*, Turner Publicaciones S.L.: Madrid, 2013 [1976], p. 175. Valois va declarar que «c'est ainsi que l'homme est attaché à la glèbe». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 268.

¹⁸³³ Nota del 27 de setembre de 1915, en Louis BARTHAS, *Les carnets de guerre de Louis Barthas, tonnelier, 1914-1918*, Maspero: París, 1978, p. 175.

¹⁸³⁴ *Manuel d'infanterie à l'usage des sous-officiers et caporaux*, Charles-Lavauzelle: París, 1906 [1898], p. 36.

¹⁸³⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 273.

l'hora de cohesionar la nació. Tanmateix, no implicava, com ha explicat Jean Nicot a partir dels nombrosos testimonis estudiats, una relació igualitària entre soldats i oficialitat, ja que els darrers gaudien de millors serveis i manaven.¹⁸³⁶ En cada moment, la desigualtat jeràrquica, tot i el llenguatge de la camaraderia,¹⁸³⁷ era visible i explícita.¹⁸³⁸ Valois va posar èmfasi en aquesta relació vertical clarament amb la finalitat de ressaltar que allò que imperava no era la solidaritat de classe, sinó l'obediència al rang.

Per capricis del destí, Valois va sobreviure l'infern de l'atrinxerament a causa d'un contratemps mèdic a l'octubre de 1916. L'itinerari fulgurant que duia com a soldat va veure's interromput prematurament quan va haver d'ingressar al quiròfan i sotmetre's a dues operacions delicades: la primera, a causa de les contusions que es derivaren de la caiguda en una trinxera, i una segona, perquè es va detectar una obstrucció en un bronqui. Aquesta darrera, va estar dirigida per Léon Daudet, metge de formació i «le seul à pouvoir tenter et réussir l'opération»,¹⁸³⁹ i pel doctor Maurice Cazin a l'hospital Messimy de París.¹⁸⁴⁰ En un primer moment, la versió que *Le Carnet de la Semaine* va fer circular l'11 de març era que havia estat «envoyé par blessures légères à l'hôpital de Vitry-le-François»,¹⁸⁴¹ en un to que donava a entendre que l'oficial realista havia trobat un pretext per allunyar-se de la metralladora. Les insinuacions van encendre la còlera de l'AF. La ploma afilada i punyent del provençal no va trigar en desmentir les injúries d'una revista que ja havia atacat amb anterioritat la lliga en posar en dubte el seu patriotisme.¹⁸⁴² Maurras va aclarir que Valois havia estat enviat «en convalescence à Paris» després de ser tractat «d'abord comme tuberculeux; puis hospitalisé à la suite de la découverte d'un corps étranger égaré dans une bronche pendant l'anesthésie de la première opération».¹⁸⁴³ Davant de l'ofensiva *ligueuse*, el setmanari va voler «rétablir les faits, par respect de la vérité» i va recalcar que l'oficial Gressent havia patit «une opération délicate et

¹⁸³⁶ Jean NICOT, *Les poilus ont la parole. Dans les tranchées: lettres du front, 1917-1918*, Éditions Complexe: París, 2003 [1998], p. 231.

¹⁸³⁷ «Il s'adresse à moi non en supérieur mais en camarade», va anotar Barthas en evocar com va dirigir-se-li un sergent per anar a patrullar. En Louis BARTHAS, *Les carnets... op. cit.*, p. 289.

¹⁸³⁸ «Les poilus auront la paille, moi un lit», comenta un sots-tinent en un dels quaderns de memòries. Nota del 7 de març de 1917, en Louis MAIRET, *Carnet d'un combattant, 11/2/1915-16/4/1916*, Éd. Georges Crès et Cie: París, 1919, p. 293.

¹⁸³⁹ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 22.

¹⁸⁴⁰ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 55. També: J[ules]. CHALLAMEL, «L'Action Française au champ d'honneur», *L'Action française*, 13 de gener de 1917, p. 1.

¹⁸⁴¹ Charles MAURRAS, «La Politique. III. Georges Valois défenseur de Verdun», *L'Action française*, 24 de març de 1917, p. 1.

¹⁸⁴² «L'Action française d'abord; la patrie française ensuite». En Le Liseur, «Carnet du Liseurs. La Presse. La Monarchie au-dessus de tout», *Le Carnet de la Semaine*, 10 de maig de 1915, 16-17, p. 17.

¹⁸⁴³ Charles MAURRAS, «La Politique. III. Georges Valois défenseur de Verdun», 24 de març de 1917, p.

grave». ¹⁸⁴⁴ El director del setmanari va acompanyar l'aclariment amb una carta a Maurras -qui no va publicar-la al diari-, ¹⁸⁴⁵ sinó que va limitar-se a comentar-ne el contingut per atacar els «chiens insulteurs des héros». ¹⁸⁴⁶

Un economista sortit de Verdun. Administrar i organitzar la nació victoriosa (1918-1919)

A causa dels contratemps mèdics, va ser un dels afortunats que va poder reincorporar-se a la vida civil després d'haver passat per un camp de batalla tant mortífer com el de Verdun, gesta que li valdria la Legió d'Honor el 1921. ¹⁸⁴⁷ Va restar a París fins que va ser traslladat a Chambéry, al *Pavillon des Chimères*, el 17 d'agost. La seva intenció des de llavors va ser demanar «une affectation spéciale dans un service où j'aurai la possibilité de me soigner». ¹⁸⁴⁸ Aleshores, va passar a disposició de l'*Inspection Générale des Prisonniers de Guerre* a Annemasse al setembre, fins que gràcies a la mediació de la lliga a través de Jules Delahaye, diputat de Maine i Loira, va poder obtenir a l'octubre «une affectation aussi rapprochée que possible de Paris». ¹⁸⁴⁹ Valois havia insistit molt per aconseguir que fos declarat inapte i poder passar la convalescència prop de París. ¹⁸⁵⁰ Finalment, ufanós, va escriure a Maurras que «la situation va être réglée» i que partia el mateix vespre cap a la capital. ¹⁸⁵¹ La sort de què va gaudir no l'havien trobat altres companys reialistes com Léon de Montesquiou o Octave de Barral. ¹⁸⁵² Tampoc amics del *Cercle Proudhon* com Henri Lagrange, ¹⁸⁵³ o companys de la Nouvelle Librairie

¹⁸⁴⁴ “Pour la vérité”, *Le Carnet de la Semaine*, 25 de març de 1917, p. 5.

¹⁸⁴⁵ La carta seria publicada posteriorment pel setmanari amb un comentari del director que lamentava la «violence invraisemblable» de Maurras. En A[lfred]. D[UBARRY]., “«L'Action française» contre le «Carnet de la Semaine»”, *Le Carnet de la Semaine*, 1 d'abril de 1917, p. 14.

¹⁸⁴⁶ Charles MAURRAS, “La Politique. v. La réponse des infâmes”, 25 de març de 1917, p. 1. Amb dinou anys, Lagrange va ser ferit el 6 i morí el 30 d'octubre. Amb aquest homenatge, Maurras va voler honorar el *camelot* i posar fi a la disputa que l'havia conduït a l'expulsió.

¹⁸⁴⁷ “Georges Valois décoré”, *L'Action française*, 13 de novembre de 1921, p. 1.

¹⁸⁴⁸ Valois es lamentava que la carta del diputat, amb data del 24 d'agost, no li hagués estat entregada fins ahir. En carta de Georges Valois a Jules Delahaye del 5 de setembre de 1917, dins de 576 AP 69, en AN. Per contra, en una carta de Georges Valois, sense destinatari conegut, enviada el 30 d'agost de 1917 des de París, contradiu la data que donà a Delahaye; explica que «je ne pars que demain soir à 7 heures pour Chambéry», dins de 576 AP 69, en AN. Podria ser que s'hagués demorat en traslladar-s'hi.

¹⁸⁴⁹ Carta del Ministeri de les Colònies a Jules Delahaye del 2 d'octubre de 1917, dins de 576 AP 69, en AN.

¹⁸⁵⁰ Conspiranoic com era, considerava que hi havia hagut un «invraisemblable retard» en el correu, com assenyala en una carta a Charles Maurras també del 5 d'agost de setembre de 1917, dins de 576 AP 69, en AN.

¹⁸⁵¹ També s'exclamava pel que li havia dit el metge en cap: que necessitaria «deux ou trois ans per me remettre complètement!». Carta de Georges Valois a Charles Maurras del 13 d'octubre de 1917, dins de 576 AP 69, en AN.

¹⁸⁵² Henri VAUGEUIS, “Adieu à Montesquiou”, *L'Action française*, 9 d'octubre de 1915, p. 1 i Charles MAURRAS, “La vie et la mort d'Octave de Barral”, *L'Action française*, 18 d'agost de 1915, p. 1.

¹⁸⁵³ Charles MAURRAS, “Henri Lagrange”, *L'Action française*, 5 de novembre de 1915, p. 1.

Nationale,¹⁸⁵⁴ com el seu soci Joseph Boissier.¹⁸⁵⁵ A tots ells, els homenatjà: «amis, par votre sacrifice, par le sacrifice, par le sacrifice de nos innombrables frères d'armes, la France a été victorieuse».¹⁸⁵⁶ A les morts tràgiques de la guerra, s'hi va sumar la d'Henri Vaugeois per circumstàncies naturals el primer semestre del mateix any en què va restar convalescent.¹⁸⁵⁷ El còmput general era demolidor: les seccions juvenils van tardar quasi cinc anys en recuperar el nombre d'afiliats de preguerra, obligant a la lliga a reclutar més precoçment la militància.¹⁸⁵⁸

L'oficial Georges Gressent-Valois va incorporar-se a la rereguarda no només com un heroi de guerra, sinó com un actiu molt important per l'AF. Durant els anys que va durar el conflicte armat, la reputació intel·lectual de què gaudia era equiparable a la d'altres patums reialistes. «J'ai lu aussi la *Monarchie et la classe ouvrière*», afirmava un estudiant mobilitzat en una carta oberta al diari, i «je'n suis resté baba».¹⁸⁵⁹ Declaracions com aquesta es repetien periòdicament en una rúbrica d'acció propagandística conduïda per Maurras en què el combatent apareixia com una autoritat en matèria social: «lisez un peu ce qu'en dit tel auteur compétent», reblava un lector sobre l'autor de *La Monarchie et la classe ouvrière*.¹⁸⁶⁰ La seva obra s'havia difós suficientment com perquè el plantejament monàrquico-sindicalista arribés a ser atractiu fins i tot pels qui no eren adherits a la lliga, com va ser el cas d'un obrer flequer qui va esdevenir monàrquic el 1910 i va sentir-se fascinat pel tema de «la Monarchie et la classe ouvrière», «sujet ample, que quelques brochures de M. Georges Valois m'avaient permis d'aborder, et d'éclaircir, mon ancien syndicalisme».¹⁸⁶¹ De fet, un examen aprofundit del que es publica en el diari permet calibrar l'abast de la proposta de Valois i meditar sobre l'impacte positiu que va tenir a l'hora de captar sàvia nova a la lliga. Així ho corrobora un antic *silloniste*, qui havia sortit de l'error «d'une conception, sans doute chimérique, généreuse et sympathique du monde

¹⁸⁵⁴ Henri Geel, *camelot* com ell i empleat a l'editorial. En J[ules]. CHALLAMEL, "L'Action Française au Champ d'Honneur", *L'Action française*, 14 de maig de 1916, p. 1. Heel va morir el 19 d'abril a causa d'una bala al crani.

¹⁸⁵⁵ Joseph Boissier, sots-tinent al 79e regiment d'artilleria, va caure el 9 de maig «au cours d'une charge extrêmement brillante». En J[ules]. CHALLAMEL, "L'Action Française au champ d'honneur", *L'Action française*, 6 de juny de 1915, p. 1.

¹⁸⁵⁶ "Préface. À la mémoire de Joseph Boissier, Octave de Barral, Octave de Sampigny, Henri Lagrange. Morts pour la grandeur française", en *La Révolution... op. cit.*, 9-14, p. 9.

¹⁸⁵⁷ Charles MAURRAS, "La mort d'Henri Vaugeois", *L'Action française*, 12 d'abril de 1916, p. 1.

¹⁸⁵⁸ "Informations sur les sections d'Action française", novembre de 1924, dins de F⁷ 13194, en AN.

¹⁸⁵⁹ Charles MAURRAS, "Propagande! Propagande! Les amis de l'Action française. Lettre d'un étudiant", *L'Action française*, 12 de setembre de 1915, 3-4, p. 4.

¹⁸⁶⁰ Charles MAURRAS, "Propagande! Propagande! Les amis de l'Action française. Hervé contre les ruraux (suite)", *L'Action française*, 5 de juliol de 1916, 3-4, p. 4.

¹⁸⁶¹ Charles MAURRAS, "Propagande! Propagande! Les amis de l'Action française. La campagne de Léon Daudet", *L'Action française*, 12 de juliol de 1916, 3-4, p. 3.

et de la vie sociale» gràcies a «le cher livre de Georges Valois *La monarchie et la classe ouvrière*». ¹⁸⁶² Un altre antic catòlic republicà va afirmar que «dès la lecture de ce livre [*La Monarchie et la classe ouvrière*] je fus fortement ébranlé et à partir de ce jour, de temps à autre je lisais l'A. F., je devenais royaliste, je dirai presque malgré moi». ¹⁸⁶³

Al costat de les mencions de lectors i simpatitzants anònims, la categoria de Valois quedava ratificada constantment per Maurras: «son histoire est celles des meilleurs de l'Action française». ¹⁸⁶⁴ No només en lloava la trajectòria militar, sinó que també en valorava l'obra escrita. Considerava el prefaci a la nova edició de *La Monarchie et la classe ouvrière* com la «clé» per comprendre la hipocresia dels progressistes. ¹⁸⁶⁵ Va elogiar-ne la teoria «tracée de main de maître», ¹⁸⁶⁶ amb uns arguments que catalogava com a «admirablement analysés», ¹⁸⁶⁷ contra les argúcies polítiques per enganyar els obrers, i no es cansava de repetir «que la réponse» a les explicacions dels proletaris embriagats pel govern «est dans le livre de Valois». ¹⁸⁶⁸ Algunes de les aportacions del combatent van ser utilitzades reiteradament per confirmar els principals punts doctrinals del nacionalisme integral. Si el juliol de 1914 l'havia brandat contra els orleanistes, ¹⁸⁶⁹ ara li servia per atacar els socialistes en subratllar els vincles entre les «douze tribus» de l'alta finança jueva i la fundació de *L'Humanité*. ¹⁸⁷⁰ Encara que només fos de la cara a la galeria, Maurras va elevar-lo a la categoria d'entès en Proudhon juntament amb Berth i

¹⁸⁶² Charles MAURRAS, “Propagande! Propagande! Les amis de l'Action française. Un silloniste”, *L'Action française*, 11 de març de 1916, 3-4, p. 4.

¹⁸⁶³ Charles MAURRAS, “Propagande! Propagande! Les amis de l'Action française. Un ancien silloniste”, *L'Action française*, 6 de setembre de 1916, 3-4, p. 4.

¹⁸⁶⁴ El petit epígraf biogràfic és completament elogiós. En Charles MAURRAS, “La Politique. II. Le soldat citoyen”, *L'Action française*, 13 de gener de 1918, p. 1.

¹⁸⁶⁵ Charles MAURRAS, “La Politique. I. Le catholicisme et le paix”, *L'Action française*, 17 de novembre de 1914, p. 1.

¹⁸⁶⁶ Charles MAURRAS, “La Politique. II. La monarchie et la classe ouvrière”, *L'Action française*, 19 de maig de 1915, p. 1.

¹⁸⁶⁷ Charles MAURRAS, “La Politique. III. La République et les prolétaires”, *L'Action française*, 9 de març de 1915, p. 1.

¹⁸⁶⁸ Charles MAURRAS, “La Politique. IV. L'intérêt des chefs”, *L'Action française*, 27 de maig de 1915, p. 1.

¹⁸⁶⁹ Maurras va remetre Denys Cochin, orleanista que seria durant la guerra ministre d'Estat en el govern Briand d'octubre de 1915 a desembre de 1916, les lectures «des livres comme L'Enquête sur la Monarchie et la Classe ouvrière de Georges Valois ou *Les Méfaits des Intellectuels* d'Édouard Berth». Charles MAURRAS, “La Politique. Réponse à M. Cochin”, *L'Action française*, 19 de juliol de 1914, p. 1.

¹⁸⁷⁰ «Reproduits dans son livre la Monarchie et la classe ouvrière, page 318 de la nouvelle édition», els noms eren: «MM. Levy Bruhil, Levy Brahm, Dreyfus, Louis Dreyfus, Ely Rodrigues, Léon Picard, Salomon Reinach, Blum, Rouff, Cazewitz, Herr, Sachs». En Charles MAURRAS, “La Politique. IV. Les fondateurs de l'«Humanité»”, *L'Action française*, 17 de febrer de 1916, p. 1. Veure també: ÍD., “La Politique. VI. Autorités irrécusables”, *L'Action française*, 21 de febrer de 1916, p. 1 i ÍD., “Propagande! Propagande! Les amis de l'Action française. Les fondateurs de l'«Humanité»”, *L'Action française*, 6 de març de 1916, 3-4, p. 3.

de Riquier.¹⁸⁷¹ L'autor de *L'Enquête sur la monarchie* reivindicava l'obra del *Cercle Proudhon*, a què «nous adhérons et avons toujours adhéré», basada en «la réaction contre le libéralisme économique, contre les doctrines qui sacrifient l'espèce à l'individu, le désir d'un équilibre social-national, organisant le travail à l'intérieur de la nation et non plus sur un plan cosmopolite».¹⁸⁷² «Les arguments que nos amis avaient mis en commun et qui sont condensés dans le livre de Valois», concloïa, «on reçu de nombreuses, d'éclatantes vérifications», ja que «les premiers points du programme dont ils tombèrent rapidement d'accord aux années 1910, 1911, 1912, 1913 et 1914, consistèrent à arracher également à la querelle des partis la législation du travail et de la Défense nationale».¹⁸⁷³ Totes aquestes citacions que han passat d'esquiltlentes a l'hora d'avaluar la situació de Valois a la lliga assenyalen el moment dolç que vivia com a quadre d'AF a l'alçada de 1917. Si bé hauria pogut haver un cisma en cas que la guerra no hagués esclatat, el contrafactual va ser devorat pels fets empírics. Evidentment, les senyes d'afecte de Maurras podien no ser del tot sinceres a causa de les diferències fonamentals en llurs respectives cosmovisions, però les mostres de lloança de què es feia eco el diari eren una evidència innegable que demostraven la reputació que s'havia forjat amb *La Révolution sociale ou le roi* deu anys abans. No en va, el reconeixement es va traduir en l'obtenció d'una rúbrica pròpia, en què cada dilluns, a partir del 24 de març de 1919, va gaudir d'una quarta pàgina on reflexionar sobre els aspectes econòmics, socials i materials de la nació.¹⁸⁷⁴

La fi de la guerra havia irradiat d'eufòria uns esperits que blasraven des de finals de segle la decadència nacional. «1918 est pour moi l'an premier de la vie nouvelle» perquè «définitivement les hommes de ma génération cessent d'être les générations de la défaite. Ils sont les générations de la victoire».¹⁸⁷⁵ Però «la revanche de Sedan»,¹⁸⁷⁶ com així intitulava Daudet la columna del 9 de novembre de 1918, va deixar pas a una alegria continguda pocs dies després de l'armistici el dia 11. Si durant l'*Union sacrée* la lliga va sacrificar l'autonomia a fi de poder expandir-se per mitjà de la col·laboració

¹⁸⁷¹ Charles MAURRAS, "La Politique. II. Bravades sans autorité", *L'Action française*, 3 de març de 1915, p. 1.

¹⁸⁷² Charles MAURRAS, "Propagande! Propagande! Les amis de l'Action française. Syndicalisme et nationalisme", *L'Action française*, 31 de juliol de 1915, 2-3, p. 3.

¹⁸⁷³ Charles MAURRAS, "La Politique. I. Le Cercle Proudhon", *L'Action française*, 2 de maig de 1916, p. 1.

¹⁸⁷⁴ Maurras va anunciar l'espai de l'excombatent amb entusiasme. Charles MAURRAS, "La main-d'œuvre civique", *L'Action française*, 21 de març de 1919, p. 1; "Échos", *L'Action française*, 23 de març de 1919, p. 1.

¹⁸⁷⁵ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 43.

¹⁸⁷⁶ L[éon]. D[AUDET]., "La revanche de Sedan", *L'Action française*, 9 de novembre de 1918, p. 1.

governamental,¹⁸⁷⁷ ara apareixien tots els dimonis de la preguerra. Tampoc era que durant el breu, però intens, interval de quatre anys haguessin desaparegut. Sobretot a partir de 1917, l'AF havia combatut els sectors republicans antisemites i revolucionaris amb qui havia flirtejat entre 1910 i 1911. A començaments d'any, els reialistes van carregar contra *L'Œuvre* de Téry.¹⁸⁷⁸ A l'estiu, a redós de l'afer Malvy, acusaren *Le Bonnet Rouge* de Miguel Almereyda de derrotistes.¹⁸⁷⁹ Valois s'havia mostrat molt preocupat respecte de la tessitura difícil amb què es trobaven els nacionalistes a l'hora de desemascarar els «traitres avérés» i els «serviteurs du Roi de Prusse».¹⁸⁸⁰ Ara, però, amb el pervenir de la nació francesa victoriosa pendent d'unes negociacions a porta tancada, les paranoies histriòniques ressorgiren amb una virulència desfermada. Valois tenia clar que no es podia perdonar l'enemic. Si mai havia arribat a plantejar-se una entesa mútua, després de la mortaldat de què va ser testimoni a Verdun, els sacrificis que els combatents i els civils van haver de suportar, l'única sortida factible i justa era que «les allemands payeront. Voilà un bénéfice précis de la guerre, bénéfice individuel, autant que national et que détermine l'acceptation Générale de la poursuite de la guerre».¹⁸⁸¹

Davant de la crispació pessimista, Valois tenia molt clar quin era el camí que s'havia d'emprendre per preservar els fruits de la victòria: aplicar les condicions materials i morals que havia observat en l'exèrcit a la societat desmobilitzada. Des del camp base i la trinxera, Valois havia reflexionat profundament sobre l'impacte de la guerra en la vida nacional. En una carta a Maurras de finals de 1916, el combatent va imaginar un cop d'estat a través de «crier un gouvernement à côté du gouvernement existant». A causa de la guerra, la substitució seria fàcil. El «comité dictatorial» hauria d'estar format per «quelques hommes pris au Comité des Forges, au Syndicat des Armateurs, trois ou quatre

¹⁸⁷⁷ Louis DIMIER, *Vingt ans... op. cit.*, pp. 298-300.

¹⁸⁷⁸ Daudet va emprendre-la contra Téry perquè aquest va defensar una llei sobre la llibertat de premsa més laxa. En Léon DAUDET, "Une Man-«Œuvre» contre la presse. Téry et Hesse", *L'Action française*, 22 de gener de 1922, p. 1. Fins i tot Gohier va atacar el seu antic company del diari, a qui tractà de «mouchard». En Urbain GOHIER [Urbain Degoulet], "L'«Affiche Rouge» et le couple Vigo-Téry", *La Vieille France*, n° 49, 15 de novembre de 1917, 9-12, p. 9.

¹⁸⁷⁹ Léon Daudet, "L'Affaire du «Torchon». À quand l'arrestation de Vigo?", *L'Action française*, 18 de juliol de 1917, p. 1. El 14 d'agost, es va trobar mort Almereyda a la seva cel·la, qui havia estat encarcerat una setmana abans. Malvy va haver de dimitir com a ministre de l'Interior el 17 de setembre després que Daudet el fes responsable d'haver boicotejat l'ofensiva al Chemin-des-Dames a causa de connivència amb l'enemic. Clemenceau, interessat en fer-lo saltar, va col·laborar en la pinça mediàtica contra el ministre i *Le Bonnet Rouge*. Veure: Jean-Yves LE NAOUR, *L'affaire Malvy. Le Dreyfus de la Grande Guerre*, Hachette: París, 2007.

¹⁸⁸⁰ «Si dans un moins d'ici les traitres qualifiés ne sont pas nommés tels par le gouvernement, on risque de les voir passer, aux yeux de beaucoup de Français, pour des victimes politiques. Quelle terrible hésitation!». En una carta de Georges Valois a Charles Maurras del 5 de setembre de 1917, dins de 576 AP 69, en AN.

¹⁸⁸¹ Georges VALOIS, "Nos raisons de combattre" (juliol de 1917), *Le Cheval... op. cit.*, 75-97, p. 88.

hommes très représentatifs des grands intérêts nationaux, trois ou quatre hommes à qui j’imagine que vous diriez: vous n’avez pas le droit de ne rien faire». Amb aquest «comité d’organisation nationale», caldria reunir els caps de les associacions comercials, financeres, industrials i agrícoles i convidar-los a prevenir-se contra «une mobilisation civile qui bouleverserait tout» i a «réaliser eux-mêmes l’organisation de la nation». L’objectiu seria «de faire entrer tous les Français dans els cadres d’une organisation professionnelle afin de les recensr et de recenser leurs possibilités de travail».¹⁸⁸² Aquesta idea, que pot semblar una fantasia colpista pròpia d’una ment donada al complot, era el germen del que posteriorment desenvoluparia un cop desmobilitzat a causa de la ferida.

Més que mai, considerava que s’havia d’instaurar una economia nova que donés sortida a les lliçons de la guerra. Sense abandonar els punts amb què havia treballat des de 1907, va reajustar el prisma des del qual posar punt i final a la modernitat amb el que l’experiència bèl·lica li havia ensenyat. Amb convicció, considerava una urgència eliminar qualsevol rastre de la metafísica liberal-parlamentària perquè «l’homme né de la guerre ne comprend plus le langage de la Déclaration des Droits de l’Homme et du Citoyen». Els drets naturals eren, en realitat, figures inconsistents que sepultaven sobre el pes de la metafísica «les deux créateurs authentiques des sociétés humaines: le Guerrier et le Producteur».¹⁸⁸³ El funcionament militar li havia demostrat que la «rémunération égale dans chaque catégorie, quelle que soit la qualité dans le travail ou la quantité dans le rendement» era una il·lusió.¹⁸⁸⁴ A part, però, de les inconsistències filosòfiques que posaren en entredit les nocions polítiques sorgides de la revolució, la Gran Guerra també va desautoritzar qualsevol principi econòmic. Des de començaments de segle, corrents pacifistes defensaven que un xoc entre grans potències era inviable.¹⁸⁸⁵ Però poc a poc, l’opinió liberal clàssica va adoptar aquest punt de vista. El 1909, Norman Angell, economista anglès, va publicar *Europe’s Optical illusion*, on asseverava que la guerra es basava en una «optical illusion concerning material interest».¹⁸⁸⁶ Anys més tard, Paul Leroy-Beaulieu, president de la *Société d’Économie Politique* el 1911,¹⁸⁸⁷ va afirmar que una guerra europea era improbable que es pogués perllongar gaire. Va conjecturar que,

¹⁸⁸² Carta de Georges Valois a Charles Maurras del 19 de desembre de 1916, dins de 576 AP 69, en AN.

¹⁸⁸³ Georges VALOIS i Georges COQUELLE, *Intelligence et production... op. cit.*, p. 116.

¹⁸⁸⁴ Georges VALOIS, “Les idées...”, *Le Cheval... op. cit.*, p. 112.

¹⁸⁸⁵ Jean de BLOCH, *Impossibilités techniques et économiques d’une guerre entre grandes puissances* (conferències a La Haia, juny de 1899), Paul Dupont: París, 1899.

¹⁸⁸⁶ Norman ANGELL, *Europe’s Optical illusion*, Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent and Co: Londres, 1909, p. 125.

¹⁸⁸⁷ “Séance du 4 novembre 1911”, *Bulletin de la Société d’économie politique*, F. Alcan: París, 1911, 124-135, p. 131.

«comme celle de 1870», «peut-être pourrait-elle durer une demi-année».¹⁸⁸⁸ El descrèdit a què van conduir tals prediccions va portar a Valois a replantejar-se la validesa de les aproximacions socials dels grans corrents d'economia política.

El principal error del liberalisme econòmic, asseverava, es trobava en la llei de l'oferta i la demanda, basada en l'especulació o, com va descriure, en les «campagnes de crédit et de discrédit qui font les financiers»,¹⁸⁸⁹ les quals jugaven amb el valor de les mercaderies. L'engany del capitalisme es trobava en negar que el valor objectiu no es trobava «*en dehors de tout sentiment, désir ou jugement de l'homme*». Per contra, el valor era «*la qualité de toute chose qui entretient, conserve et développe la vie humaine*».¹⁸⁹⁰ La creença en una llei sempiterna que servia per explicar «il y a deux siècles, pourquoi votre fille était muette»,¹⁸⁹¹ no era més que una prova més de la «vie artificielle de l'homme» que havia impulsat la modernitat setcentista.¹⁸⁹² El cost d'un objecte, explicava, no depenia de si els productes eren molt o poc demandants. Tot prenent l'exemple del vi, va palesar que el que marcava el preu final eren les condicions de producció: «le rendement de la vigne ayant plus élevé, et les frais de récoltes et de fabrication égaux à ceux de l'année précédente, le prix revient du tonneau est moins élevé».¹⁸⁹³ L'accent en la productivitat apareix des de llavors com un element indispensable; esdevé el pilar de tota l'arquitectura socioeconòmica que bastiria en la postguerra. Si el pensament econòmic liberal era d'una pobresa extrema pel que feia a l'organització de la producció, el marxisme tampoc ofería una aproximació gaire més fiable: «la production», contràriament al que els socialistes divulgaven, «n'est point le résultat de l'action combinée du travail et du capital; ni de l'action de ces trois seuls facteurs: intelligence, capital, travail; ni de l'action de ces deux facteurs: technique et main-d'œuvre». En anular el xoc entre capital i treball, negava la plusvàlua, una invenció de Marx, qui no havia tingut en consideració ni la qualitat ni el temps d'elaboració del producte, així com la «part qui revient à l'organisation intellectuelle du travail» en el procés de producció.¹⁸⁹⁴

¹⁸⁸⁸ Paul LEROY-BEAULIEU, “La première année de la guerre. Première semaine. Du 1er au 7 août 1914”, *La Guerre de 1914 vue en son cours chaque semaine*, Delagrave: París, 1915, 1-7, p. 7. L'obra és una antologia dels texts de la rúbrica “La guerre: la situation, les perspectives” de *L'Économiste français*.

¹⁸⁸⁹ Georges VALOIS, *L'Économie... op. cit.*, p. 54.

¹⁸⁹⁰ Georges VALOIS, “Introduction. Critique des dogmes de l'économie libérale. La valeur et la loi de l'offre et de la demande” (Montréal, agost de 1924), en *L'Économie...*, en *Œuvre économique. I... op. cit.*, 5-69, p. 40.

¹⁸⁹¹ Georges VALOIS, “Introduction...”, en *L'Économie...*, en *Œuvre économique. I... op. cit.*, p. 40.

¹⁸⁹² Georges VALOIS, “Introduction...”, en *L'Économie...*, en *Œuvre économique. I... op. cit.*, p. 32.

¹⁸⁹³ Georges VALOIS, *L'Économie... op. cit.*, p. 51.

¹⁸⁹⁴ Georges VALOIS, *L'Économie... op. cit.*, p. 71.

Les dinàmiques que havia viscut en l'exèrcit el van portar a replantejar-se l'aproximació amb què havia abordat la relacions socials. L'exèrcit, com a organisme socialista, explica Valois, conduïa a un socialisme d'Estat, a una col·lectivització en què la corrupció i el malbaratament es convertien en una constant. Tanmateix, aquesta situació de descontrol, en què els interessos individuals estan mal connectats amb l'interès general, desapareix durant el combat. En el moment de la batalla, el sentiment d'igualtat desapareix i s'imposa la jerarquia.¹⁸⁹⁵ Aquesta situació va dur-lo a, sense negar la noció de classe, la qual semblava corroborada, tot i que mitigada, en l'enquadrament unificat, «rejeter définitivement les erreurs que je devais à ma formation révolutionnaire». Les nits en el camp de batalla, entre camarades i companys d'armes, van fer-lo distingir «entre la classe conçue sur le plan social, et la classe conçue sur le plan économique»: «la première existe, la seconde est un mythe».¹⁸⁹⁶ El que negava era la dialèctica marxista com a principi social. Les classes havien d'actuar en concòrdia, restablir-se, i actuar a l'uníson pel bé nacional. En aquest sentit, l'experiència en el front no va fer sinó que radicalitzar encara més l'ascendent proudhonià,¹⁸⁹⁷ cosa que va portar-lo a escriure un contundent «vive Proudhon contre Marx!» en la introducció de *L'Économie nouvelle*. Més enllà de les referències laudatòries, però, hi havia una qüestió de fons pràctica que explica el rebuig de la visió marxista: l'organització de la postguerra requeria que s'abandonés la «notion d'antagonismes et de solidarités qui rendent la production impossible».¹⁸⁹⁸ Una societat devastada no es podia recompondre a colps de vaga generals ni de *lockouts*. D'alguna manera, les vivències de la Gran Guerra van provocar-li una mena de revisió del revisionisme sorelià, en què, com va succeir-li al socialista entre 1908 i 1910, l'allunyaren de la concepció sindicalista unilateral.

Una de les proves manifestes de la reorientació de la concepció sindicalista que havia mantingut des de 1905 va ser la negació de l'antagonisme de classes en l'àmbit laboral. És a dir, en les relacions econòmiques. Lluny quedava el que havia escrit en la revista del *Cercle Proudhon* el 1912: «dans une monarchie pure avec le concours un syndicalisme ouvrier pur de toute influence parlementaire ou juive et dirigeant action des corps spécialisés contre toutes les classes bourgeoises, les antagonismes utiles à la vie une nation se produiront heureusement, dans la paix civile».¹⁸⁹⁹ Tanmateix, aquest canvi de

¹⁸⁹⁵ Georges VALOIS, "Les idées...", *Le Cheval... op. cit.*, pp. 112-114.

¹⁸⁹⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 246.

¹⁸⁹⁷ Georges VALOIS, "La salutation à la paix" (28 de juny de 1919), en *L'Économie... op. cit.*, 7-11, p. 9.

¹⁸⁹⁸ Georges VALOIS i Georges COQUELLE, *Intelligence... op. cit.*, p. 25.

¹⁸⁹⁹ Georges VALOIS, "La bourgeoisie... art. cit.", p. 248.

perspectiva no implicava, ni molt menys, abandonar la substància dels planteigs que havia mantingut. Més aviat, les vivències com a soldat el van portar a adaptar-se a les problemàtiques socioeconòmiques de l'escenari postbèl·lic. Si s'examinen quines van ser les ensenyances que va incorporar de la trinxera, s'observa com els trets essencials de la cosmovisió que havia mantingut des de 1898 van romandre intactes. Tot i la negació de la lluita de classes com a motor de les dinàmiques socioeconòmiques, «la doctrine de l'*Économie Nouvelle*», va declarar, «est celle du syndicalisme intégral, avec au centre l'idée sorélienne que la pression ouvrière syndicalement organisée dans chaque groupe économique est indispensable au progrès technique».¹⁹⁰⁰ Els referents prebèl·lics no havien variat. La *contrainte mutuelle* es basava en una organització autoritària del treball. El que va pressentir a Fontainebleau i va ratificar a Verdun era que qualsevol divisió del treball requeria d'uns mecanismes de coacció: «contrainte des groupes de la main-d'œuvre sur les groupes de chefs, de telle manière que les prix s'établissent, non pas des accords individuels où ils s'avilissent mis par les accords collectifs, où ils sont comprimés dans les limites des possibilités du moment». El control, doncs, seria exercit per sindicats intermedis: «dans ce régime tous sont syndiqués, pour vendre, pour acheter, pour produire, pour travailler; les prix de toutes les choses, les conditions de la production, sont réglés par les accords syndicaux entre syndicats intéressés».¹⁹⁰¹

Segonament, la llei del mínim esforç que per primera vegada va esbossar en *L'Homme qui vient* el 1906 va adquirir tota la contingència possible en el règim de la constricció mútua vuit anys més tard. La violència terapèutica soreliana es mesclava amb l'autoritat del flagell al crit de «au travail, au travail!».¹⁹⁰² La necessitat d'una organització autoritària s'oposava tant al «régime de la liberté économique» que «nous a valu une fameuse exploitation des faiblesses humaines qui ont absorbé les efforts d'un nombre énorme de travailleurs», com al sistema marxista, on una «production librement libérée» origina la «baisse énorme de la production et, parallèlement, gaspillage, détournement de produits et de denrées de tous côtés».¹⁹⁰³ Era indispensable el comandament d'una individualitat capaç que s'imposés «à lui-même l'effort de direction et d'organisation que nécessite la réalisation de ses conceptions».¹⁹⁰⁴

¹⁹⁰⁰ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 54.

¹⁹⁰¹ Georges VALOIS, *L'Économie... op. cit.*, p. 112.

¹⁹⁰² Georges VALOIS, "La salutation..." en *L'Économie... op. cit.*, p. 9.

¹⁹⁰³ Georges VALOIS, *L'Économie... op. cit.*, pp. 60 i 74.

¹⁹⁰⁴ Georges VALOIS, *L'Économie... op. cit.*, p. 101.

En tercer lloc, les situacions que havia viscut com a *poilu* en la trinxera, primer com a soldat ras i després com a oficial, van fer aflorar la càrrega elitista que sempre havia mantingut. Si «le créateur littéraire peut dire *mon œuvre*», no entenia perquè «le créateur économique est presque obligé de dire *notre œuvre*». «Ces hommes que le créateur économique va utiliser, diriger, commander», es preguntava, «sont-ce de simples exécutants?». La resposta era clara: «tous, ou presque tous, sont, eux aussi, de créateurs».¹⁹⁰⁵ Coneixent l'educació que va rebre d'adolescent i l'experiència laboral posterior, no ha d'estranyar la consideració que tenia cap als quadres intermedis. El seu pas per l'*École Diderot* van fer-lo prendre consciència de la importància de l'especialització en el món del treball. Com en l'exèrcit, en què «chacun de nous sait que, l'ordre étant donné à nos chefs, les hommes de l'escouade seront solidaires du caporal, les escouades du sergent, les sections du capitaine, et qu'une solidarité active nous unira tous dans un même mouvement»,¹⁹⁰⁶ l'obrer havia de seguir les ordres i acomplir amb les tasques específiques. Alhora, com va succeir-li de jove i que en bona part explica el fracàs del seu pas per l'escola professional, Valois es creia més que un simple soldat la labor del qual estigués limitada a tasques menudes i específiques. Se sentia part d'un cos tècnic, a la imatge de Max Leclerc a Armand Colin, un d'aquells caps naturals que l'estat de guerra havia col·locat al lloc que la democràcia li havia denegat.¹⁹⁰⁷ Considerava que feia part d'una classe nascuda de la necessitat històrica de postguerra, una «classe d'intellectuels, de techniciens, d'organiseurs du travail, d'inventeurs, de chef de service, de contremaîtres, qui, entre les possesseurs du sol et des capitaux, et les bataillons prolétariens est la grande créatrice du monde moderne».¹⁹⁰⁸

La classe de productors era una altra de les continuïtats que es troben en el seu pensament, solament que ara, amb l'experiència bèl·lica, prenia una dimensió més acurada que la que s'havia plantejat en les pàgines sincrètiques del *Cercle Proudhon*. De fet, prosseguia amb les tesis de Georges Sorel sobre «les nouveaux directeurs».¹⁹⁰⁹ Imbuït per «l'esperit “technicien”» sorelià,¹⁹¹⁰ no va fer més que aplicar la teoria de «l'industrie

¹⁹⁰⁵ Georges VALOIS, “L'Économie nouvelle. Réflexions sur l'individu et la création littéraire”, *L'Action française*, 6 de setembre de 1920, p. 4.

¹⁹⁰⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 289.

¹⁹⁰⁷ «Les chefs et sous-chefs venus de la société civile comme simples soldats étaient devenus chefs et sous-chefs aux armées, remplaçant peu à peu les quelques inutilités nommées dans le temps de paix, et qui avaient disparu vers l'intérieur». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 271.

¹⁹⁰⁸ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 38.

¹⁹⁰⁹ Georges SOREL, *Introduction... op. cit.*, p. 220.

¹⁹¹⁰ Yves GUCHET, *Georges Sorel, 1847-1922. Serviteur désintéressé du prolétariat*, L'Harmattan: Paris, 2001, p. 140.

progressive», «la combinaison parfaite de la science et de la production -du laboratoire et de l'atelier- des qualités de l'inventeur et du exécutant»,¹⁹¹¹ ara amb comunió amb les reflexions que el progrés tecnològic permetia aplicar a la producció en temps de guerra.¹⁹¹² El coneixement tècnic, la visió científica que tant l'interessava i que constituïa una de les il·lusions perdudes d'un expedient acadèmic mancat i truncat, bastia tota una aproximació socioeconòmica que ben mereix ser considerada com una primera temptativa tecnocràtica.¹⁹¹³ Gràcies a uns ritmes industrials que conduïen a la valorització de l'enginyer per sobre de la força,¹⁹¹⁴ la *intelligence* maurrassiana quedava entronitzada en el setial de la producció creadora, alliberadora i civilitzadora. Tal i com havia posat per escrit el 1906, l'única forma que els humans tenien de progressar en la conservació era amb una «carapace» artificial.¹⁹¹⁵ Com que l'esforç manual reculava davant de l'especialització intel·ligent, Valois, qui gaudia d'una gran autoestima, veia en l'estructura laboral insipient que s'havia estat forjant des de principis de segles una oportunitat per elevar-se d'entre la massa i demostrar els seus dots de lideratge i enginyer.

Malgrat negar amb rotunditat el conflicte entre classes en el sentit marxista, l'autor de *L'Économie nouvelle* continuava creient en la tensió entre agents, només que ara el pols de tensió el situava fora de l'àmbit socioeconòmic. Les pressions es trobaven en el pla políticofinancer: eren els partits, grups de pressió o *lobbies* els qui pugnaven per desequilibrar la nació: «ce n'est pas la lutte de classes qui fait notre histoire, c'est la lutte des partis».¹⁹¹⁶ De forma contradictòria, la guerra que havia obligat a repensar les aliances geopolítiques, que havia modificat les fronteres i transformat bona part dels règims, havia ensems tornat a situar al vell mig del vell continent les principals problemàtiques del segle anterior. Una d'elles era la revolució social. La insurrecció bolxevic d'octubre de 1917 havia demostrat el perill de l'expansió roja, «*le recul pour la civilisation*» de què havia parlat el 1907.¹⁹¹⁷ L'altra, el polític. El pla Wilson es veia com una «terrible mascarade» perquè «sous le manteau de la République allemande», el germen de la guerra pels nacionalistes francesos, mantenien intactes «les aspirations à l'unité

¹⁹¹¹ Georges SOREL, *Introduction... op. cit.*, p. 220.

¹⁹¹² Yves GUCHET, *Georges Valois... op. cit.*, p. 111.

¹⁹¹³ Olivier DARD, "Introduction à la nouvelle édition", en Valois, Georges, *L'Homme contre... op. cit.*, 15-30, pp. 28-29.

¹⁹¹⁴ «Ce que nous nommons mécanisation de l'effort n'est autre chose que l'intellectualisation de l'effort». En Georges VALOIS i Georges COQUELLE, *Intelligence... op. cit.*, p. 138.

¹⁹¹⁵ Georges VALOIS, "Introduction", en *L'Homme qui... op. cit.*, p. 40.

¹⁹¹⁶ Georges VALOIS, "L'économie nouvelle. Introduction à l'étude des problèmes économiques et sociaux au XIXe siècle (III)", *L'Action française*, 25 d'agost de 1919, p. 4.

¹⁹¹⁷ Georges VALOIS, *La révolution... op. cit.*, p. 309.

germanique». ¹⁹¹⁸ Les taules de negociacions es van seguir amb gran recel. Darrera de l'estat soviètic i de la reorganització alemanya hi havia unes mans negres fàcilment perceptibles: els plutòcrates. El terme no era nou: Berth, sota el pseudònim de Darville, s'hi havia referit extensament en un article en els *Cahiers*. Tampoc era una anàlisi gaire genuïna, ja que acomplien la mateixa funció que els quatre estats confederats.

Com els agents maurrassians, els plutòcrates eren un grup cosmopolita, desarrelat, amb uns interessos que atemptaven contra el bé comú. A diferència, però, del model interpretatiu que el precedia, l'element disgregador no es trobava en el fet de ser exponents d'una cultura aliena a la tradició francesa, com podien ser els jueus, maçons, forans o protestants, sinó per manipular els ritmes financers i intervenir en les decisions polítiques. L'enemic plutocràtic enfonsava les arrels en les pors anticapitalistes de les tradicions obreristes, com la que representaven el Proudhon de *De la capacité politique de la classe ouvrière* (1865) ¹⁹¹⁹ o el Kropotkin que havia llegit en l'etapa inconformista de *L'Art Social*, ¹⁹²⁰ més que no pas en el marc mental del nacionalisme cultural. Tanmateix, el mot va fer fortuna dins de la lliga perquè, com el constructe maurrassià, disposava d'una elasticitat enorme. Els enemics interns i externs es mesclaven seguint un únic criteri: l'ús il·legítim i fraudulent del maneig políticofinancer que havia permès la modernitat liberal-capitalista. ¹⁹²¹ D'aquesta forma, els responsables últims del desgavell de postguerra apareixien com un conglomerat heterogeni i a vegades contradictori de perills col·ligats, com ara «le capitalisme germano-judéo-américain», ¹⁹²² en què els dos barbarismes, el capitalista i el comunista, es mesclaven. ¹⁹²³ Però l'èxit del terme també s'explica perquè la plutocràcia representava el triomf de l'Or sobre la política, principal front de la l'AF juntament amb el cultural. La política republicana, parlamentària i liberal

¹⁹¹⁸ Léon DAUDET, "Une mascarade terrible. La démocratisation de l'empire allemand", *L'Action française*, 15 de novembre de 1918, p. 1.

¹⁹¹⁹ Proudhon havia declarat que dins de la burgesia ja no existia el sentit de classe, sinó que es tractava d'una «minorité qui trafique, qui spéculé, qui agiote». En definitiva, «une cohue». En Pierre-Joseph PROUDHON, *De la capacité politique de la classe ouvrière*, Dentu: París, 1865, p. 69.

¹⁹²⁰ Com Kropotkin, Valois tendia a centrar-se en la supervivència de l'espècie humana com a col·lectiu, en el que podia ser una adaptació de la «*physiologie de la société*». En Pierre KROPOTKINE, *La conquête du pain*, prefaci de Reclus, Élisée, Tresse et Stock: París, 1892 [1888], p. 236. Com molt bé ha assenyalat Douglas, l'anarquista rus i el contrarevolucionari francès compartien una tendència a barrejar biologia i societat: Allen DOUGLAS, *From fascism... op. cit.*, p. 42.

¹⁹²¹ «Les bons jardiniers de la ploutocratie», «à qui les encyclopédistes ont livré la nation, les économistes libéraux la bourgeoisie, et les socialistes, les classes ouvrières». En Georges VALOIS, *L'Économie... op. cit.*, p. 42.

¹⁹²² Georges VALOIS, "Introduction à l'étude des problèmes économiques et sociaux au XIXe siècle", *L'Action française*, 11 d'agost de 1919, p. 4.

¹⁹²³ «La barbarie ploutocratique fournit de l'or à la barbarie bolcheviste». En Georges VALOIS, "La salutation...", en *L'Économie... op. cit.*, p. 8.

era víctima, quan no còmplice i culpable, de la corrupció. Ras i curt, «le plutocrate est roi en démocratie»,¹⁹²⁴ una situació que s'havia de subvertir, d'una vegada per totes, mitjançant l'aplicació de l'experiència de guerra.

La composició d'una aproximació sindical-corporativa. Continuitats i discontinuïtats d'un plantejament en la lluita contra la plutocràcia (1919-1920)

De forma paradoxal, quan començava a ser reconegut com a pare de la proposta monàrquica-sindical, el poliment dels plantejaments després de Verdun el van dur a apropar-se a les fonts d'economia social primigènies que havien modelat la seva cosmovisió, les quals no deixaven de ser, malgrat el període de 1907 a 1914, els referents més comprensibles per bona part dels reialistes. En l'edició de *La Monarchie et la classe ouvrière* de 1924, alguns passatges del prefaci "Les enseignements de cinq ans", com ara parts d'algunes reflexions i respostes, van ser extirpats de la versió original perquè l'obra «procède d'une erreur, celle qui faisait encore l'auteur sur les classes».¹⁹²⁵ Era evident que la guerra el va portar a reconsiderar algunes de les conclusions a què les vicissituds laborals i l'experiència *dreyfusarde* l'havien portat a meditar. El canvi va fer-se apreciable el 1919, quan al costat de Proudhon i Sorel, va citar com a autoritats «Le Play et La Tour du Pin que nous honorons».¹⁹²⁶ Uns referents que, en les poques ocasions que se'ls havia mencionat en obres anteriors, ho eren per realçar la posició de *La Révolution sociale ou le roi*. De fet, en el prefaci de 1924 de *L'Économie nouvelle*, Valois es va declarar un dels pocs qui havia comprès «les leçons du colonel de La Tour du Pin».¹⁹²⁷ Nogensmenys, l'acostament als postulats del conservadorisme social no va suposar-li cap trauma. Tot al llarg de la seva trajectòria havia mantingut contactes amb l'economia social catòlica, ja fos com a visitant de l'Exposició de 1889, com a net d'una catòlica nacionalista, com a lector de Sorel, qui s'havia inspirat en autors *leplayens*, o com a catòlic i membre de l'AF. De fet, ja havia evidenciat abans de la guerra amb *Le Père* els lligams que l'apropaven a

¹⁹²⁴ R[obert]. HAVARD DE LA MONTAGE, "Revue de la presses. La question financière", *L'Action française*, 17 d'abril de 1920, p. 3.

¹⁹²⁵ Georges VALOIS, "Note de 1924", en *La Monarchie... op. cit.*, 497-498, p. 497.

¹⁹²⁶ Georges VALOIS, *L'Économie... op. cit.*, p. 19.

¹⁹²⁷ Georges VALOIS, "Introduction...", en *L'Économie...*, en *Œuvre économique. I... op. cit.*, p. 13.

algunes visions catòlico-conservadores.¹⁹²⁸ Ara, a la llum de la situació urgent de reconstrucció nacional, la lectura prenia un nou caire i una contingència nova.¹⁹²⁹

El llenguatge i alguns conceptes que va desenvolupar al llarg dels treballs de la immediata postguerra demostren un coneixement actualitzat del reformisme social catòlic. Les referències al salari just o al preu just evocaven al vocabulari de l'encíclica *Rerum novarum*.¹⁹³⁰ En gran part, l'acostament a la clientela catòlica responia a una qüestió pràctica. El pas per la trinxera li havia demostrat que la praxis econòmica requeria tant de creients com d'agnòstics i ateus. Més enllà, però, d'ambicionar una comunitat social, els catòlics eren indispensables sobretot pel bon funcionament de l'engranatge nacional perquè proporcionaven un model de moralitat capaç de defugir les temptacions corruptores del diner. En aquesta línia, els creients eren «les mieux qualifiés pour échapper à la corruption de l'argent».¹⁹³¹ Al mateix temps, la fe era indispensable per amarrar les solidaritats entre treballadors i grups de producció. De la mateix manera que s'havia de confiar cegament amb el camarada que et guardava l'esquena, el treball requeria d'un component anímic i d'una ètica perquè tot funcionés.¹⁹³²

La relació de Valois, però, amb els cercles catòlics va ser més aviat ambivalent. La primera plataforma en fer-se eco extensament dels treballs sota el nou enfocament va ser *L'Univers*, setmanari que va publicar un fragment de *Le Cheval de Troie* relatiu al paper

¹⁹²⁸ Una part dels dominics era molt favorable a l'autor de *Le Père*: «Georges Valois est un apôtre de la vérité catholique reconquise à l'en contre de la barbarie révolutionnaire». En Thomas-M. PÈGUES, «Chroniques. Chroniques de moral», *Revue thomiste. Questions du temps présent*, n° 22, 1914, 340-361, p. 356. Fins i tot, Sorel va admetre que «c'est du Le Play lyrique». En una carta del 31 d'octubre de 1913 (n° 37), en «Lettres de Georges Sorel à Jean Bourdeau. Deuxième partie: 1913-1921», *Mil neuf cent*, n° 15, 1997, 127-214, p. 141.

¹⁹²⁹ Quan va sortir publicat *D'un siècle à l'autre*, un mitjà catòlic va subratllar que l'itinerari de Valois el 1921 no s'entenia sense les ensenyances de la seva àvia: «la reste d'une telle femme reste ineffaçable». En Antoine LESTRA, «De l'Anarchie à la Foi», *La Documentation Catholique*, n° 151, 6 de maig de 1922, 1110-1114, p. 1112.

¹⁹³⁰ «Ainsi comprise, la théorie de l'Encyclique sur le juste salaire aura pour effort d'empêcher le patron d'abuser de sa position pour frustrer l'ouvrier de son salaire normal, lorsque ce salaire peut être payé sans nue le patron en soit obère». En Charles PERIN, «Appendice. Le juste salaire d'après l'encyclique «Rerum novarum»», *Premiers principes d'économie politique*, Victor Lecoffre: París, 1896 [1895], 379-420.

¹⁹³¹ Georges VALOIS, «L'Économie nouvelle. Le rôle des catholiques dans la nouvelle organisation économique», *L'Action française*, 7 de juny de 1920, p. 4.

¹⁹³² Com va escriure un advocat catòlic i *ligueur* en una ressenya elogiosa de *Le Cheval de Troie*, «l'intérêt et le devoir, ces deux moteurs» eren «également nécessaires» tant en la vida social com en el camp de batalla. En M[arie]. du ROUX, «L'Étatisme pendant la guerre», *Revue Catholique des institutions et du droit*, setembre-octubre de 1922, 442-456, p. 448. «Les «contraintes mutuelles» des groupes économiques les uns sur les autres ne peuvent créer qu'un équilibre instable, si un principe moral ne les domine et les tempère». En J. B., «La pensée catholique à la Semaine Sociale de Toulouse», *Revue pratique d'apologétique*, 1 de setembre de 1921, 541-548, p. 544.

de la família i als aspectes morals de la guerra.¹⁹³³ Des de 1912, l'antic diari favorable al *ralliement* s'havia convertit en una revista dominical que havia entrat dins de l'òrbita maurrassiana.¹⁹³⁴ Una altra de les tribunes més receptives va ser *La Croix*. El diari considerava *L'Économie nouvelle* «une étude de grande valeur»,¹⁹³⁵ mentre que presentava l'autor com «un de nos économistes les plus distingués».¹⁹³⁶ En una ressenya més detallada, René Johannet, proper al maurrassisme, va escriure que «la critique du socialisme dans l'ouvrage de Valois, est un chef-d'œuvre de bon sens d'observation magistrale, de logique rude et attaquable». Amb molt d'encert, el periodista va destacar que la principal virtut del plantejament era que, en sintonia amb la naturalesa contrarevolucionària de pretendre supplantar la modernitat liberal-capitalista, «il ne se borne pas à détruire, mais il s'efforce de bâtir et de créer».¹⁹³⁷ L'òrgan anual de l'Associació de juriconsults catòlics, *La Revue Catholique des institutions du droit français*, arma contra la laïcització republicana des de 1873,¹⁹³⁸ també va fer-se eco de la necessitat de l'harmonia social que requeria la lluita contra les barbàries revolucionària i plutocràtica que havia desemmascarat l'excombatent.¹⁹³⁹ A més de les recensions favorables, l'Institut Catòlic de París va oferir-li instruir un curs públic.¹⁹⁴⁰

Les recensions favorables o les invitacions per impartir seminaris no han de fer oblidar que el catolicisme polític tenia altres sensibilitats fora dels cercles afins a l'AF. Un d'ells eren els catòlics demòcrates. Els antics *sillonistes*, agrupats entorn de la *Ligue de la Jeune République* des de 1912, van atacar durament la percepció de les realitats

¹⁹³³ El fragment en qüestió era “Le problème social par excellence. La famille”, publicat a “Nos enquêtes. La moral chrétienne, facteur indispensable des énergies nationales”, *L'Univers*, 23 de desembre de 1917, 265-267.

¹⁹³⁴ Jacques PRÉVOTAT, *Les Catholiques et l'Action française. Histoire d'une condamnation, 1899-1939*, Fayard: París, 2001, pp. 39-42.

¹⁹³⁵ “Notes bibliographiques”, *La Croix*, 31 de desembre de 1919, 3-4, p. 4. Per exemple, el diari va fer-se ressò del premi Montyon amb què l'*Académie Française* va guardonar amb 500 francs *L'Économie nouvelle*. “À L'Académie Française”, *La Croix*, 6 de juny de 1920, p. 1.

¹⁹³⁶ Alphonse MORTIER, “Réflexions sur la littérature catholique. Une idole nouvelle”, *La Croix*, 11 de març de 1920, p. 3.

¹⁹³⁷ “L'Économie nouvelle en face du socialisme”, *La Croix*, 8 de gener de 1920, p. 3.

¹⁹³⁸ La revista era marcadament reialista i intransigent. Primer va ser propera al catolicisme social de l'escola d'Angers i després va acostar-se a l'AF. Veure: Catherine FILLON, “La Revue Catholique des institutions du droit, le combat contre-révolutionnaire d'une société de gens de robe (1873- 1906)”, dins de Leuwers, Hervé, Barrière, Jean-Paul i Lefebvre, Bernard (dirs.), *Élites et sociabilités au XIXe siècle. Héritages, identités*, Publications de l'Institut de recherches historiques du Septentrion: Villeneuve d'Ascq: 2001, 199-218. Frédéric AUDREN i Patrice ROLLAND, “Juristes catholiques”, *Revue française d'Histoire des Idées politiques*, n° 28, 2008, 227-231.

¹⁹³⁹ Albert VALENSIN, “Les clauses ouvrières du Pacte de Versailles et l'encyclique «Rerum novarum»”, *Revue Catholique des institutions et du droit*, març-abril de 1920, 128-144, p. 144.

¹⁹⁴⁰ Sota el títol de “Caractère idéologique et religieux des prétendues luttes de classe” el dia 17 de novembre de 1920. En “À l'Institut Catholique. Cours public”, *La Libre Parole*, 12 de novembre de 1920, p. 4.

històriques escrites en un «style tendu, lourd, oratoire, qui s'efforce en vain aux grâces littéraires».¹⁹⁴¹ «Le fanatisme de l'autorité dans le régime de la contrainte mutuelle» els semblava una fal·làcia pròpia dels burgesos fastigujats amb l'esdevenir del liberalisme.¹⁹⁴² Des de l'*Action Populaire* també va rebutjar-se el plantejament, ja ells que partien de la base que «la classe existe». A més, tampoc compartien que les corporacions fossin una «construction purement vertical qui retient seulement comme normaux les contacts que les groupements salariés et patronaux ont dans le cadre de la profession», sinó que també contemplaven les relacions horitzontals.¹⁹⁴³ Quant a Charles Gide, un dels primers teòrics de l'economia social, va mostrar-se contrari al principi de «substituer l'atelier à l'État» perquè «ceux qui produisent ne sont pas tout, et n'ont pas le droit d'être seuls écoutés quand il s'agit du gouvernement et des intérêts de la nation».¹⁹⁴⁴ Al seu torn, la revista *La Chronique Sociale de France* va incidir en els «deux erreurs mortelles» de *L'Économie nouvelle*: «faire encore de l'économique "autre chose" que du social» i «condamner ainsi "l'action sociale" ou "économie appliqué", à laquelle elle donne mission d'exploiter ces "lois", à faire œuvre de pure technique intellectuelle».¹⁹⁴⁵ Catòlics liberals opositors del socialisme com Paulin Daulny també es mostraren en total desacord perquè «ce qui vaut, nous dit saint Thomas, ce n'est pas la raison d'autorité, c'est l'autorité des raisons apportés».¹⁹⁴⁶ Fins i tot alguns sectors reaccionaris en van combatre les posicions socioeconòmiques. Contrari a l'agnosticisme positivista del maurrassisme,¹⁹⁴⁷ el canonge Bernard Gaudeau, director de la revista *La Foi Catholique*, li reprovava el fet que «il sépare doctrinalement, intellectuellement, l'Économie de la morale et de la religion, de même que Maurras sépare doctrinalement, intellectuellement

¹⁹⁴¹ Joseph FOLLINET, "Un système monarchique d'économie nouvelle. I", *La Démocratie*, 10 de gener de 1924, 285-291, p. 286.

¹⁹⁴² Joseph FOLLINET, "Un système monarchique d'économie nouvelle. II", *La Démocratie*, 10 de febrer de 1924, 405-413, p. 409.

¹⁹⁴³ Gustave DESBUQUOIS, "Role de la profession organisée contre l'injustice dans les relations économiques" en *Semaine Sociale de France. La science pour l'action. 13eme session, Toulouse, 1921*, Émile Vitte: Lió, 1922, 173-188, p. 177.

¹⁹⁴⁴ Veure la ressenya de la conferència feta a la sala de conferències de La Démocratie, carrer Raspail, el 20 de maig de 1920: Guy de FERRON, "L'Action sociale. Les conséquences économiques de la guerre. II. Dans la consommation, par M. Charles Gide", 10 de juny de 1921, *La Démocratie*, 8-9, p. 8.

¹⁹⁴⁵ J[oseph]. VIALATOUX, "La notion d'économie politique. Relation entre le désordre de notre économie et l'oubli de la vraie nature de l'ordre économique", en *Semaine Sociale de France. Le rôle économique de l'État. 14eme session, Strasbourg, 1922*, Émile Vitte: Lió, 1922, 147-168, pp. 167-168.

¹⁹⁴⁶ P[auline]. DAULNY, "Lettre de M. Daulny à M. Valois", *La Foi Catholique: Revue critique anti-kantiste*, 25 d'octubre de 1920, 65-79, p. 77.

¹⁹⁴⁷ El canonge havia combatut «l'agnosticisme radical et absolu» del maurrassisme. En B[ernard]. G[AUDEAU]., "Catholiques du dehors et hérétiques du dedans", *La Foi Catholique: Revue critique anti-kantiste*, 25 de desembre de 1913, 401-448, p. 429.

la politique de la morale et de la religion». En definitiva, l'acusava de «regarder comme des dogmes intangibles certaines vues utopiques».¹⁹⁴⁸

Per defensar-se, Valois va assenyalar com les crítiques entraven en contradicció les unes amb les altres perquè partien de tradicions catòliques disperses i enfrontades.¹⁹⁴⁹ Tanmateix, a causa del gran nombre de reprovacions, Yves Guchet va afirmar que les proposicions que s'havien exposat en *L'Économie nouvelle* no feien part d'una economia política cristiana.¹⁹⁵⁰ Com el mateix autor va explicar en el prefaci del llibre d'Ariès, els crítics mantenien un punt en comú: li reprotxaven que hagués deduït les tesis des d'un «d'un point de vue strictement réaliste et de ne point s'appuyer sur la doctrine catholique». En consonància amb el mètode d'anàlisi, i malgrat el pes de la catolicitat en alguns punts de l'obra, Valois va certificar que no tenia cap interès en seguir cap tradició social en particular, sinó en fer examen imparcial del fet econòmic: «nous faisons l'analyse des phénomènes économiques à peu près comme nous ferions l'analyse des phénomènes chimiques».¹⁹⁵¹ En aquest aspecte, alguns coetanis ja advertiren que la perspectiva amb què Valois havia deduït els principis no s'ajustava a cap tradició de l'economia social catòlica.¹⁹⁵²

Valois no va esperar gaire a posar en pràctica el remolí de conclusions a què va arribar gràcies a l'experiència com a combatent. Amb l'armistici encara per signar, va fundar un comitè que agrupava enginyers, industrials i quadres tècnics de la indústria el maig de 1918 per tirar endavant la *Confédération Nationale de la Production* (CNP), organisme que pretenia agrupar els productors per formacions professionals.¹⁹⁵³ Els objectius de l'organització eren «intensifier la production française avec 1.500.000 Français de moins». Per aconseguir-ho, es requeria la creació d'òrgans col·lectius en «contact permanent entre les divers éléments de la productions». Aquests òrgans havien de «mettre

¹⁹⁴⁸ B[ernard]. GAUDEAU, “L'«Économie Nouvelle» de M. Georges Valois”, *La Foi Catholique: Revue critique anti-kantiste*, 25 d'octubre de 1920, 79-80, p. 79.

¹⁹⁴⁹ Georges VALOIS, “L'Économie nouvelle. Une défense du libéralisme économique sous la couverture de loi morale”, *L'Action française*, 4 d'octubre de 1920, p. 4; ÍD., “L'Économie nouvelle. Économie, morale, religion”, *L'Action française*, 5 de setembre de 1921, p. 4. Les diatribes contra l'economia nova que va rebre Valois van ser discutides i desmentides pel pintor realista Nel ARIÈS, *L'Économie politique... op. cit.*, pp. 124-225.

¹⁹⁵⁰ Yves GUCHET, *Georges Valois... op. cit.*, p. 119.

¹⁹⁵¹ Georges VALOIS, “Préface...”, en Ariès, Nel, *L'Économie politique... op. cit.*, p. VIII.

¹⁹⁵² «À travers de ses thèses, la lumière de la vérité doctrinale semble dépourvue de la chaleur qui rayonnerait jusqu'aux âmes». En Henri du PASSAGE, “L'Économie nouvelle”, *Études*, 5 de febrer de 1920, 317-326, p. 326.

¹⁹⁵³ La nòmina d'impulsors era: «MM. Victor Cambon, ingénieur, Gaston Bruyant, banquier, Georges Valois, éditeur, avec le concours d'industriels et d'ingénieurs parmi lesquels se trouvaient MM. Borgeaud, Bourgain, Cheilus, Grangé, Laisné, Paul Lefebvre, J. Lepain, Villemin, etc.». En Georges VALOIS i Georges COQUELLE, *Intelligence... op. cit.*, p. 95.

en contact Syndicats patronaux et Syndicats ouvriers y compris les syndicats féminins à tous les échelons de la production». S'havia de tenir en compte que, si bé la base era sindical, els sindicats no havien de sumir-se en la pugna, sinó que representaven «les intérêts de la corporation».¹⁹⁵⁴ Pocs mesos després, va fer pública la intenció d'establir una «union générale de tous les producteurs, où, aux différents de la vie économique, corporative, régionale, nationale, les syndicats ouvriers et patronaux se rencontreront dans toute indépendance» en una conferència al *Cercle Commercial et Industriel de France*.¹⁹⁵⁵ La proposa es presentava com la solució a la pau: «si le patriotisme, si les chefs de l'industrie et du commerce organisent intellectuellement, économiquement, socialement, la rentrée des mobilisés, on peut affirmer que le retour des combattants marquera l'ouverture d'une ère de prospérité sans égale».¹⁹⁵⁶

La conferència va despertar l'interès d'un bon nombre de prohoms dels ambients econòmics. Segons s'aprecia en la crònica de *L'Action française*, van aplegar-se «quatre-vingts convives, des plus éminents dans le monde des affaires».¹⁹⁵⁷ El tema, atractiu per la seva actualitat, va traspasar ben aviat els canals de difusió de la lliga,¹⁹⁵⁸ abans i tot el text fos publicat per la Nouvelle Librairie Nationale el 16 de novembre a causa del desig d'«un grand nombre de personnes».¹⁹⁵⁹ Alhora, la plana major va rebre el plantejament de Valois de forma agradable, fins al punt d'apropriar-se'l sense gaires mirament, ara que semblava que l'aproximació casava amb una doctrina social que podia estar més en acord amb l'auge de les posicions intransigents: «M. Georges Valois a développé avec beaucoup de clarté et de précision la théorie de l'union nationale et corporative que l'Action française a toujours soutenue».¹⁹⁶⁰ La seva idea passava per una organització en què «vous êtes d'abord Français, et ensuite Provençal, Lorrain ou Breton, et ensuite

¹⁹⁵⁴ Georges VALOIS i Georges COQUELLE, *Intelligence... op. cit.*, pp. 96-97.

¹⁹⁵⁵ Georges VALOIS, *La Réforme économique et sociale*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1918, p. 48.

¹⁹⁵⁶ Georges VALOIS, *La Réforme... op. cit.*, p. 9.

¹⁹⁵⁷ Entre els congregats, destacaven: «Charles Blanc, Charles Boulay, président de la Chambre syndicale des propriétaires; Barbet, ancien président de la Société des Ingénieurs civils; Victor Cambon; Chaboche, ingénieur; J.-. Espana; Grange; Jean Gérard, président de l'Union Nationale des Associations d'Étudiants; Hugelin, secrétaire générale de l'Union des Sociétés alsaciennes-lorraines; Stanislas Kozicki, membre du Conseil national polonais; Émile Lafuma, administrateur de l'Association syndicale des marchands de fer de France, etc., etc... Le capitaine Despagnat était venu au nom du ministre des régions libérées. M. Jules Lepain, directeur fondateur du C. C. I. F., et le comte Henri Villers, président». En «La Réforme économique et sociale. La conférence de Georges Valois. Le problème de la démobilisation. L'organisation patronale et ouvrière d'après-guerre», *L'Action française*, 12 d'octubre de 1918, 1-2, p. 1.

¹⁹⁵⁸ «La revue *Commerce et Industrie*, 29, boulevard des Italiens, Paris, publia dans son numéro d'octobre la conférence que notre ami a faite sur la *Réforme économique et sociale*». En «Échos. La conférence de Georges Valois», *L'Action française*, 8 de novembre de 1918, p. 1.

¹⁹⁵⁹ «Ligue d'Action Française. La Réforme économique et sociale», *L'Action française*, 21 de novembre de 1918, p. 2.

¹⁹⁶⁰ «L'organisation nationale du travail», *L'Action française*, 17 de maig de 1918, p. 2.

laboureur, ou producteur de bé, ou de laine, ou de fer, et ensuite patron, technicien ou ouvrier»,¹⁹⁶¹ en un sistema d'organització que recordava el del sindicalisme *jaune*. Emperò, a diferència dels sindicalistes de Biétry, Valois rebutjava la filosofia d'esquirol i la supremacia del patronat.¹⁹⁶² Més aviat, la guerra l'havia apropiat als postulats corporatius que Bacconnier havia promogut una dècada i mitja abans: un sindicalisme que no potenciés la lluita classes. La diferència era que ara, ambdós cossos sindicals quedaven diluïts en una mateixa formació que potenciava el seu rol professional.¹⁹⁶³ No en va, l'exdirector de *L'Accord Social* va col·laborar en el projecte sindical-corporatiu a partir de 1923.¹⁹⁶⁴ Amb tot, Valois era taxatiu: «ni collaboration, ni lutte de classes», sinó «accord technique entre les divers éléments de la production».¹⁹⁶⁵ Es tractava d'una solució de tercera via, en l'embrió de l'aposta tecnocràtica que desenvoluparia anys més tard.

Tot i l'interès que va generar, el projecte no va poder prendre forma el 1918. Les raons que Valois va donar recorden les maniobres fosques que va descriure per explicar el fracàs de l'experiència sindical el 1905: una «tentative malheureuse de réaction» per part d'un conglomerat d'interessos van posar en marxa la *Confédération Générale de la Production Française* (CGPF) el 19 de març de 1919 després d'«étudier par quatorze mois» el pla d'acció que havia traçat per la CNP. Sembla ser que un dels membres involucrats va ser-li deslleial i va filtrar el projecte.¹⁹⁶⁶ Segons explica, «c'est à M. Tardieu que M. Loucheur confia le soin d'élaborer le plan et le programme de la C. G. P. en remettant divers documents de la C. N. P.» que hauria obtingut gràcies a les filtracions.¹⁹⁶⁷ Louis Loucheur, enginyer i ministre de la Reconstrucció industrial des de novembre de 1918, encarnava feia anys el prototip de «profiteur de guerre».¹⁹⁶⁸ Dins del món de l'extrema-

¹⁹⁶¹ Georges VALOIS i Georges COQUELLE, *Intelligence... op. cit.*, p. 122.

¹⁹⁶² «Nous demandons aux chefs d'industrie», proclamava, «de ne pas rejeter les ouvriers dans l'agitations. Nous demandons aux chefs syndicalistes de ne pas rejeter les bourgeois dans la malheureuse idée de défense sociale». En Georges VALOIS, “L'économie nouvelle. L'Action syndicaliste et l'agitation marxiste”, *L'Action Française*, 21 d'abril de 1919, p. 4.

¹⁹⁶³ Georges VALOIS i Georges COQUELLE, *Intelligence... op. cit.*, pp. 123 i 133.

¹⁹⁶⁴ Bacconnier es mostrava entusiasmat: «mais voici la Confédération de l'Intelligence et de la Production française, qui va introduire un commencement d'ordre dans ce chaos». En Firmin BACCONNIER, “La résurrection des états professionnels”, *Almanch de l'Action française*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1923, 140-146.

¹⁹⁶⁵ Georges VALOIS, “L'Économie nouvelle. Collaboration ou lutte de classes?”, *L'Action française*, 2 de juny de 1919, p. 4.

¹⁹⁶⁶ «Bruyant, qui s'était mis en vedette dans les affaires de trahison, en se présentant à la Haute Cour comme attaché au Service du Moral aux armées». En Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 44.

¹⁹⁶⁷ Georges VALOIS i Georges COQUELLE, *Intelligence... op. cit.*, p. 56.

¹⁹⁶⁸ Sembla ser que els rumors d'enriquiment foren infundats. Veure: Stephen Douglas CARLS, *Louis Loucheur, 1872-1931: Ingénieur, homme d'état, modernisateur de la France*, prefaci de Chadeau, Emmanuel, Presses Universitaires du Septentrion: Villeneuve d'Ascq, 2000 [1993], pp. 202-203.

dreta, Loucheur representava els passadissos que existien entre els negocis i la vida pública d'un règim «où chacun avait licence de s'enrichir par tous les moyens, bons ou mauvais, sans devoir de comptes à qui que ce soit».¹⁹⁶⁹ Léon Daudet va batejar-lo sarcàsticament amb el mal nom de «Loucheur-tout en or» perquè l'imputava haver fet fortuna durant els anys que ocupà la cartera d'Armament entre 1917 i 1918.¹⁹⁷⁰ La crítica de Valois no anava desencaminada. En la fundació de la patronal, es trobaven nombrosos interessos polítics i financers: Loucheur hauria encarregat a «M. Clémentel et M. Citroën (le frère du constructeur)»,¹⁹⁷¹ el primer, ministre de Comerç i Indústria, i el segon, germà del jerarca de l'imperi automobilístic, organitzar la contraofensiva.

La CGPF, però, no era una entitat anàloga a la que Valois havia concebut. El projecte de Loucheur passava per organitzar un sindicat patronal que reunís els empresaris i els barons de la indústria. L'amenaça que l'excombatent *ligueur* temia era que els plutòcrates es fessin també amb el control de la massa obrera a través d'una CGT que, des del seu punt de vista, era molt permeable al politiquer des de 1910. El fet que hagués deixat d'apostar per un sindicalisme de classe no implicava que admetés el control de l'organització obrera per part dels financers. El que pretenia era una entesa de col·laboració nacional: «nous demandons aux chefs d'industrie», proclamava, «de ne pas rejeter les ouvriers dans l'agitations. Nous demandons aux chefs syndicalistes de ne pas rejeter les bourgeois dabs la malheureuse idée de défense sociale». Ara, amb l'aprovació de la llei de les vuit hores diàries el 23 d'abril de 1919 es va témer el pitjor. Fent ús de la ploma esmolada tan habitual en els membres de l'AF, va acusar el magnat de l'electricitat que ocupava una cartera ministerial d'estar darrera de les demandes obreres del sindicat.¹⁹⁷²

Al costat de les maniobres políticofinanceres, la realitat era que les ambicions que Valois va voler posar en marxa i que aconseguiria engegar finalment el 1920 van topar-se amb una concurrència que provenia de tots els flanc ideològics des de 1919. Després de la guerra, les proposicions corporatives i sindicals inundaven el panorama polític,

¹⁹⁶⁹ Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. Notre position", *L'Action Française*, 26 de gener de 1920, p. 4.

¹⁹⁷⁰ Léon DAUDET, "Les nouveaux riches et la presse parisienne", *L'Action Française*, 13 de gener de 1919, p. 1. La campanya seguiria tot el primer trimestre de 1919 en les editorials del 15 de gener, el 16 de gener, el 19 de gener i l'11 de març.

¹⁹⁷¹ Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. Ventres dorés et préfets rouges", *L'Action Française*, 17 de maig de 1920, p. 4.

¹⁹⁷² El control de la confederació obrera era una tasca fàcil, només calia enviar «des hommes à la C. G. T. afin que M. Jouhaux pût s'appuyer sur des masses "modérées"». En Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. Le cas Loucheur", *L'Action Française*, 6 d'octubre de 1919, p. 3.

social i econòmic.¹⁹⁷³ Al març de 1919, s'havia format la *Union des Syndicats des Techniques de l'Industrie, du Commerce et de l'Agriculture* (USTICA).¹⁹⁷⁴ L'esquerra sindicalista també havia advertit que «on conçoit aujourd'hui, dans les milieux ouvriers, un type intellectualisé de producteurs».¹⁹⁷⁵ Conscients de l'ús de conceptes com els de productor que difuminaven l'esperit de classe,¹⁹⁷⁶ i per no repetir els errors de la revolució bolxevic, algunes veus sindicalistes demanaven absorbir els tècnics «dans les rangs de la classe ouvrière» i eliminar la «classe-tampon» que s'havia convertit en els «chiens de garde fidèles» del capital.¹⁹⁷⁷ La USTICA venia a aportar rangs tècnics en el consell econòmic del treball que havia d'agrupar assalariats, consumidors, quadres i funcionaris sindicats i que havia estat impulsat per la CGT.¹⁹⁷⁸ Valois va esforçar-se en contrarestar un sindicat que considerava que precisament animava l'esperit de classe i que només entenia la producció només com la suma de la mà d'obra i la tècnica.¹⁹⁷⁹ Però no només eren els revolucionaris els qui havien arribat a unes conclusions similars.

El neo-saintsimonisme, en auge gràcies a la revista *Le Producteur*, també va amenaçar la seva idea d'agrupar les forces nacionals de la producció.¹⁹⁸⁰ Segons el *ligueur*, la concepció social saint-simoniana era desencertada perquè partia de l'error que ell havia comès en *L'Homme qui vient*: que la creació econòmica equivalia a la creació literària.¹⁹⁸¹ Des del món catòlic també van proliferar iniciatives sindicals que competiren

¹⁹⁷³ Com va indicar Maier, «corporatism was suggested as an ideal type or tendency that emerged to varying degrees in the different societies. The point was not that each society revealed the same degree of "corporatist" development, but rather that as parliamentary mediation encountered difficulties with the problems of the interwar era». En Charles S. MAIER, "Preface to the 1988 reprinting", en *Recasting Bourgeois Europe: Stabilization in France, Germany and Italy in the decade after World War I*, Princeton University Press: Princeton, 2016 [1975], XIX-XXV, p. XXII. Pel cas francès, veure: Stephen. L. KAPLAN i Philippe MINARD (dirs.), *La France malade du corporatisme? XVIIIe-XXe siècles*, Belin: París, 2004.

¹⁹⁷⁴ Marc DESCOSTES i Jean-Louis ROBERT (dirs.), *Clefs pour une histoire du syndicalisme cadre*, Ed. Ouvrières: París, 1984, pp. 73-81.

¹⁹⁷⁵ Maxime LEROY, *Les techniques nouvelles du syndicalisme*, Garnier: París, 1921, p. 37.

¹⁹⁷⁶ Maxime LEROY, *Les techniques...* op. cit., p. 37.

¹⁹⁷⁷ Pierre BESNARD, "Discours de Besnard", en *XXIIe congrès national corporatif (XVIe de la C.G.T.): tenu à Lille du 25 au 30 juillet 1921: compte-rendu des travaux*, Impr. "L'union typographique": Villeneuve-Saint-Georges, 1921, 170-190, p. 183.

¹⁹⁷⁸ "La participation de l'U.S.T.I.C.A.", *La Voix du Peuple*, octubre de 1919, 600-601, p. 601. El consell econòmic va posar-se en marxa el gener de 1920. En Ch[arles]. LUSSY, "La séance inaugurale du Conseil économique du Travail", *Le Populaire*, 9 de gener de 1920, p. 1. Veure: Roger FRANCO, *Le Travail au pouvoir. Essai d'organisation technique de l'État démocratique*, Ed. de la Sirène: París, 1920.

¹⁹⁷⁹ "U.S.T.I.C.A. et C.G.T. Une alliance marxiste", *L'Action française*, 29 de desembre de 1919, p. 4; G[eorges]. V[ALLOIS]., "L'Économie nouvelle. Moyens de création économique", *L'Action française*, 19 de gener de 1920, p. 4.

¹⁹⁸⁰ Valois va definir la fórmula saintsimoniana en tant que «une ploutocratie, utilisant des intellectuels bien nourris, gouvernant des classes ouvrières». Georges VALLOIS, "Le néo-saint-simonisme", *L'Action française*, 28 de juny de 1920, p. 4.

¹⁹⁸¹ «L'œuvre sortie d'une conception individuelle et non pas d'une création individuelle, mais une création collective». En Georges VALLOIS, "L'Économie nouvelle. Le Roi dit: «Nous voulons»", *L'Action française*, 6 de setembre de 1920, p. 4.

col·lateralment amb els seus projectes. El reformisme social, que gaudia d'una llarga tradició,¹⁹⁸² havia donat forma a la *Confédération Française des Travailleurs Chrétiens* (CFTC) a finals de 1919.¹⁹⁸³ En base als principis cristians, apostava per «grouper les divers éléments de la production en associations séparées jouissant d'une indépendance absolue, mais reliées par des commissions mixtes».¹⁹⁸⁴ Segons Valois, el sindicat pecava d'adoptar les reclamacions dels revolucionaris *cegetistes*, com ara la llei de les vuit hores.¹⁹⁸⁵ Tampoc la seva idea d'agrupar professionalment els intel·lectuals va acabar per ser original. L'excombatent va veure com emergia la *Confédération des Travailleurs Intellectuels* el març de 1920, una crida a unir les professions intel·lectuals sota l'ègida de l'Església,¹⁹⁸⁶ l'agrupació dels *Compagnons de l'Intelligence*,¹⁹⁸⁷ poc temps després, i com Henri Massis, inspirant-se en els seus projectes, llançaria un any després, una *Confédération Professionnelle des Intellectuels Catholiques*.¹⁹⁸⁸

Una aposta tècnica. La Confédération de l'Intelligence et la Production Françaises i les setmanes socials (1920-1922)

Un tarannà tan impulsiu, un caràcter tan ansiós per una acció pràctica que posés en escena les disquisicions econòmiques i les premisses d'economia social que havia madurat des del retorn de Verdun, i una personalitat avesada a tants plans truncats, frustrats o avortats, no va acoquinar-se per unes argücies financeres que rebien el beneplàcit dels despatxos ministerials. Més aviat, l'obstacle no va fer més que envalentir-lo. En el marc del VII congrés que va celebrar-se del 17 al 20 de març de 1920, l'editor va

¹⁹⁸² Per exemple, la *Union Sociale des Ingénieurs Catholiques* del 1892, la qual va esdevenir sindicat el 1905. Veure: André THÉPOT, "L'Union sociale Ingénieurs Catholiques dans la première moitié du 20e siècle", en Thépot, André (dir.) *L'ingénieur dans la société française*, Les Editions ouvrières: París, 1985, 71-108.

¹⁹⁸³ La CFTC estava formada per vàries tendències del corporativisme catòlic agrupades per fer front al bolxevisme. Michel LAUNAY, *La CFTC, Origines et développement 1919- 1940*, prefaci de Duroselle, Jean-Baptiste, Publications de la Sorbonne: París, 1987, pp. 28-29.

¹⁹⁸⁴ "Circulaire n° 8. Confédération française des travailleurs chrétiens", *Syndicalisme chrétien*, 31 de maig de 1920, París, 39-46, p. 43.

¹⁹⁸⁵ Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. Le rôle des Catholiques dans la réorganisation économique. Deuxième article", *L'Action française*, 14 de juny de 1920, p. 4.

¹⁹⁸⁶ La posició del sindicat era la solidaritat professional per «constituer sur des bases nouvelles» l'estat. En José GERMAIN, *Le syndicalisme et l'Intelligence, organisation du travail intellectuel depuis la guerre*, Librairie Valois: París, 1928, p. 88.

¹⁹⁸⁷ "Les Compagnons de l'Intelligence", *Le Matin*, 10 de març de 1920, 1-2. La iniciativa va provenir d'Alfred de Tarde. Veure: Gilles Le BÉGUEC, "Alfred de Tarde et le syndicalisme des intellectuels", *Bulletin de la Société des Lettres, Sciences, et Arts de la Corrèze*, t. xcvi, 1993, 171-185.

¹⁹⁸⁸ Sota la presidència del novel·lista René Bazin, l'organització va néixer dels esforços conjunts de la *Revue universelle* de Massis i de *Revue des Jeunes* del jurista catòlic François Hepp. Veure: Henri MASSIS i François HEPP, "La Confédération professionnelle des intellectuels catholiques", *La Documentation catholique*, n° 108, 14 de maig de 1921, 526-529.

urgir, entre «salves d'applaudissements», la fundació d'un organisme sota els principis de l'economia nova que havia traçat i que va anomenar *Confédération de l'Intelligence et la Production Française* (CIPF). «Applaudi pour toute l'assistance», algunes veus autoritzades van celebrar la iniciativa: «Cornu-Langy se félicite de voir, dans notre nouvelle organisation, un moyen de prendre enfin contact avec les jeunesses syndicalistes». Davant dels més escèptics que temien que «le nom de l'A. F., entreprise, œuvre politique» allunyés del projecte els obrers, va dissipar els dubtes en afirmar que la lliga era «le seul organe indépendant, comme le seul mouvement comptant des amis et des affiliés dans toutes les classes» capaç d'organitzar la societat i regenerar la nació.¹⁹⁸⁹ Aquesta seguretat en el valor de la lliga com a moviment nacional heterogeni i interclassista, fruit de la vocació d'integrar tots els cossos nacionals sota l'estàndard de la monarquia i que tant l'aproximava als populismes moderns, va ser ratificat en nombroses ocasions, cosa que porta a pensar que aleshores, en els primers compassos de la proposta de la CIPF,¹⁹⁹⁰ existia una reciprocitat entre la plana major de lliga, la qual admetia l'autoritat de l'autor de *L'Économie nouvelle*, i l'excombatent, qui confiava en els seus companys per dur a terme els seus projectes.

El canvi d'aproximació en la forma d'enfocar el problema econòmic, en separar-lo del fet social, no va fer minvar la popularitat que li havien valgut els escrits de preguerra. Més aviat, els mèrits com a soldat i el treball ardu en l'editorial van erigir-lo com un model. Ara, presidia un *Cercle d'Études Économiques et Sociales* al carrer André des Arts on organitzava conferències pels estudiants *ligueurs*.¹⁹⁹¹ A més, fora de París, les seves tesis, sobretot després del setè congrés, van esdevenir subjecte de debat i estudi entre seccions regionals de la lliga.¹⁹⁹² Es va publicar una edició més assequible a l'abril

¹⁹⁸⁹ «La Journée de clôture du 7e congrès national d'Action Française. Le rapport de Georges Valois: La Confédération de l'Intelligence et de la Production Française», *L'Action Française*, 21 de març de 1920, 1-2, p. 2.

¹⁹⁹⁰ Com Kalman, creiem que la CIPF va tenir «the full backing of his royalists colleagues in the Action Française». En Samuel KALMAN, *The Extreme... op. cit.*, p. 70.

¹⁹⁹¹ «Ligue d'Action Française. Étudiants d'Action Française», *L'Action Française*, 22 d'abril de 1920, p. 2.

¹⁹⁹² A Saint-Étienne, el 17 de març: «M. Chambeyron a développé quelques aperçus sur une restauration scientifique et réaliste de l'organisation professionnelle» i «a cité et commenté rapidement quelques pages de l'«Économie Nouvelle» de Georges Valois», en «Ligue d'Action française. Provinces. Saint-Étienne», *L'Action Française*, 1 d'abril de 1920, p. 2. El 10 d'abril a Nîmes: «M. Louis Sentupéry» va donar un seguit de «conférences sur l'«Économie Nouvelle» de Georges Valois», en «Ligue d'Action française. Provinces. Nîmes», *L'Action Française*, 9 d'abril de 1920, p. 2. El 24 d'abril a Tours, «analyse de l'«Économie Nouvelle» de Georges Valois par M. Raymond Nicot», en «Ligue d'Action française. Provinces. Tours», *L'Action Française*, 23 d'abril de 1920, p. 2.

de *L'Économie nouvelle* «afin de permettre la diffusion du livre nouveau».¹⁹⁹³ En una reunió mensual a Tarbes que tenia com a títol «Karl Marx ou Georges Valois?», se'l situava per sobre del pare del socialisme científic.¹⁹⁹⁴ Maurras no escatimava en elogis. Parlava d'«exposés brillants, nets solides», de l'«esprit si réaliste et si rationnel de Georges Valois».¹⁹⁹⁵ Davant dels esdeveniments soviètics, li atorgava una aura de visionari per haver predit en un estudi, «vielle d'au moins dix ans», que la revolució social només serviria per enriquir el jeu.¹⁹⁹⁶ Pujo també el citava com a un referent per atacar l'organització militar bolxevic,¹⁹⁹⁷ mentre que Daudet el tenia com un company de viatge a l'hora de defensar els «intérêts légitimes de TOUS les travail leurs» conforma «aux directions royales qui vont, pour l'époque contemporaine, du comte de Chambord au duc d'Orléans». A més, deixava pels núvols la rúbrica setmanal.¹⁹⁹⁸ Però el més vehement va ser Havard de la Montagne, qui va preguntar sense embuts «quand le gouvernement français écouterait-il Georges Valois?».¹⁹⁹⁹

La presentació oficial de la CIPF va tenir lloc el 22 de març, quan va publicar-se l'informe que va llegir en el setè congrés en les primeres pàgines del diari. Amb seu al carrer de l'Havre n° 10, el comitè provisorí de l'entitat es dividia en dues branques, una que s'ocupava de la Producció (agricultura, indústria, comerç, transports, banques) i una altra dedicada a la Intel·ligència (lletres, arts, ciències, ensenyament, professions jurídiques, medicina). En total, el supersindicat es dividia en 25 categories. El comitè director estava presidit per Georges Valois, mentre que Bernard de Vesins i Achille Huguenin en serien sots-presidents i Georges Coquelle, secretari.²⁰⁰⁰ El text es presentava

¹⁹⁹³ “Édition de propagande de Georges Valois. *L'Économie nouvelle*”, *L'Action Française*, 1 de maig de 1920, p. 2.

¹⁹⁹⁴ El títol complet de la sessió era: «La cherté de la vie, ses causes et ses conséquences; ses remèdes; l'expérience russe et l'“Economie nouvelle”; Karl Marx ou Georges Valois?». En “Ligue d'Action française. Provinces. Tarbes”, *L'Action Française*, 29 d'abril de 1920, p. 2.

¹⁹⁹⁵ Charles MAURRAS, “Les millions de la reconstitution nationale”, *L'Action Française*, 15 de juliol de maig de 1920, p. 1.

¹⁹⁹⁶ Charles MAURRAS, “La Politique. III. La conquête juive et le monde. Le cas de conscience”, *L'Action Française*, 17 de setembre de 1920, p. 1.

¹⁹⁹⁷ «Dans son beau livre, le *Cheval de Troie*, Georges Valois avait montré que l'organisation du travail, en socialisme, avait sa parfaite image dans l'organisation du travail aux armées», reflexió que aprofitava per atacar el comunisme: «le socialisme intégral est le régime où l'on sera soldat tout, le temps: dans le militaire et dans le civil». En Maurice PUJO, “La Politique. II. Trotsky contre Jaurès”, *L'Action Française*, 17 d'abril de 1920, p. 1.

¹⁹⁹⁸ «La chronique politique et économique du travail retient l'attention de tous les hommes compétents, qu'ils, soient patrons, ouvriers, secrétaires de syndicat ou délégués de toute catégorie». En Léon DAUDET, “La farce révolutionnaire”, *L'Action Française*, 1 de maig de 1920, p. 1.

¹⁹⁹⁹ R[obert]. HAVARD DE LA MONTAGNE, “Revue de la Presse. Les réparations et le système forfaitaire”, *L'Action Française*, 22 d'abril de 1920, p. 3.

²⁰⁰⁰ Pel que fa a la Producció: «B. de Vesins, agriculteur; Albert Maumené, architecte de Jardins; Julien Malézieux, industriel; Maurice Denis, ingénieur; Albert Pillon, ouvrier mécanicien; Georges Coquelle,

com un “Appel aux producteurs français”, una crida explícita a totes les forces nacionals per agrupar-se i reconstruir la postguerra. En el programa, es dividia el territori francès en regions, mentre que catalogava les professions en 26 agrupacions professionals.²⁰⁰¹ L’objectiu de l’entitat anava enfocat a combatre l’augment del nivell de vida, és a dir: lluitar per una abaixada general dels preus.²⁰⁰² Per aconseguir-ho, es proposava «constituer, dans chaque corporation, un comité d’action corporative» que representés els patrons, obrers i tècnics. Cada comitè havia d’engegar, per mitjà dels sindicats patronals, una «campagne tendant à l’institution d’une monnaie saine» segons les indicacions del comitè nacional. Aleshores, cada comitè d’acció corporativa estudiaria «la recherche des moyens professionnels propres à faire baisser les prix de sa corporation» i encarregaria a «les syndicats ou comités d’action de patrons, de techniciens ou d’ouvriers de travailler à la réalisation du programme professionnel» que establís. Els sindicats patronals s’havien de fer càrrec del control dels preus en cada corporació, a través de l’establiment «de comptoirs d’achats», «de bureaux d’études corporatifs», mitjançant la «répartition de matières primaires», «de règles et coutumes syndicales rigoureuses» o controlant el preu de venda «tant à l’égard des membres de la corporation qu’à l’égard des membres des commissionnaires grossistes ou détaillants». En quant als sindicats obrers, havien d’establir un règim comú a totes les empreses de la corporació per la «rémunération, durée, embauche, engagements, ententes et dénonciations d’entente, délais-congés, maladies, assurances familiales», crear «caisses corporatives», investigar nous mitjans per millorar un treball cada cop més «rationnellement et humainement simplifié», fundar «centres d’instruction» i, per últim, «mouvement destiné à exercer une pression sur les syndicats patronaux routiniers afin de les engager dans la voie des perfectionnements techniques».²⁰⁰³

L’organisme no buscava crear nous sindicats que s’afiliessin a la CIPF. Es podien conservar les agrupacions existents, però era indispensable modificar-ne l’esperit i el punt de vista que mantenien, ja que, segons Valois, les desavinences entre productors eren el

ingénieur; Rémy Wasier, cheminot; Georges Valois, éditeur-libraire; Georges Navion-Leclerc, employé de commerce; Hervé Le Grand, attaché d’agent de change». Quant a la Intel·ligència: «Charles Maurras; Abel Manouvriez, publiciste; Louis Dunoyer, physicien; Pierre Dufrenne, inspecteur de l’enseignement primaire; Marie de Roux, avocat; René Le Feunteun, docteur en médecine». En “Organisation générale de la C.I.P.F.”, *L’Action Française*, 22 de març de 1920, p. 2.

²⁰⁰¹ Georges VALOIS, “Congrès d’Action Française. Confédération de l’Intelligence et de la Production française. Appel aux producteurs français”, *L’Action Française*, 22 de març de 1920, 1-2, p. 2.

²⁰⁰² “Considérations des statuts de la C.I.P.F.”, *L’Action Française*, 22 de març de 1920, p. 2.

²⁰⁰³ Comitè director de la CIPF, “L’Économie nouvelle. Confédération de l’intelligence et de la production française. Programme d’action économique immédiat”, *L’Action française*, 22 de març de 1920, p. 4.

resultat d'un conflicte ideològic i no econòmic. Per organitzar-se, va proposar dos models. A París, els productors es reunirien per formar un grup de cinc a vint membres, el qual esdevindria un comitè d'acció econòmica d'obrers, patrons o tècnics de corporació. Cada comitè establiria un programa d'acció professional segons el treball i el defensaria en el sindicat professional del qual n'eren membres. Alhora, els comitès escollirien uns delegats per constituir un comitè general d'acció econòmica de la corporació que actuaria sobre els sindicats. A les províncies, els productors formarien un comitè d'acció econòmica intercorporatiu mitjançant adhesions individuals a fi de crear comitès professionals en contacte amb París. Llavors, el comitè intercorporatiu admetria delegats de cada grup fins a convertir-se en un consell econòmic local. Paral·lelament, s'emprendria la tasca d'organitzar comitès regionals d'un mateix ofici.²⁰⁰⁴

El divendres 23 d'abril de 1920 a dos quarts de nou del vespre, va tenir lloc, a la sala Colbert de Nantes, «sous la présidence de M. le sénateur J. Balbin-Chevaye», la presentació oficial de la CIPF.²⁰⁰⁵ Davant d'una assistència molt nombrosa, Valois va declarar que «le remède devait être cherché dans le groupement des intellectuels, des patrons, des techniciens, des employés et des ouvriers, collaborant dans une confiance et une entente communes». Entre grups no hi podia haver conflicte, explicava, «car les intérêts de tous les artisans de la production, qu'ils soient patrons, employés ou ouvriers, sont identiques». Tal i com havia concebut la CNP, «le groupement de leurs organisations respectives pourrait se faire par ville, puis par région», fins a fornir tot el país d'una mena de «conseil supérieur de la production, coordonnant, en vue de l'intérêt national, les efforts des groupements locaux et régionaux».²⁰⁰⁶ Aquest consell nacional l'entenia com «un véritable parlement, émanation des professions et des régions qui, disposant sur toutes les questions des avis des conseils économiques régionaux et des fédérations nationales pourra élaborer un programme économique».²⁰⁰⁷

A fi d'articular els comitès que bastirien la superestructura del CIPF, Valois i Coquelle van recórrer el país d'abril a juny, convidats per institucions comercials o agrupaments industrials. Des de bon principi, el projecte va atreure l'atenció del *Comité National d'Études Sociales et Politiques* que havia fundat el banquer i filantrop Albert Kahn el

²⁰⁰⁴ Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. Confédération de l'intelligence et de la production française. Son esprit et ses méthodes d'organisation", *L'Action française*, 29 de març de 1920, p. 4.

²⁰⁰⁵ "Échos", *L'Action Française*, 22 d'abril de 1920, p. 1.

²⁰⁰⁶ "LA C.I.P.F à Nantes", *L'Action française*, 27 d'abril de 1920, p. 1.

²⁰⁰⁷ Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. Confédération de l'Intelligence et de la Production Française. Programme d'action économique immédiat", *L'Action française*, 22 de març de 1920, p. 4.

1916. El grup va convidar Valois perquè exposés «à ses auditeurs la doctrine et les méthodes de la *Confédération de l'Intelligence et de la Production* (sic)» el 10 de maig, en una de les reunions setmanals privades a la Cour de Cassation.²⁰⁰⁸ Un del grans pols d'atracció van ser les zones industrialitzades del nord, on impartiren conferències i mítings a Roubaix, convidat pel *Cercle d'Études économiques et sociales de Roubaix-Tourcoing* al cafè Pandore el 24 d'abril;²⁰⁰⁹ a Le Havre, davant de nombrosos personalitats locals, Valois va pronunciar una conferència el 4 de maig a la sala Lyre;²⁰¹⁰ a Saint-Étienne, acollit per la *Société d'Études Économiques*, mentre que l'*Union des Industriels* el rebria el dia següent a la sala Fenéol de Saint-Chamond,²⁰¹¹ i Lió, convidat pel *Palace de la Chambre de commerce* tres dies més tard.²⁰¹² També van dirigir-se a Bordeus, capital de la viticultura dies després, on va omplir el Gran Amfiteatre el dia 17.²⁰¹³ En el sud, van fer parada a Nantes,²⁰¹⁴ a l'*Hôtel de l'Europe* el dia 16 amb «près de 300 auditeurs» de Tolosa,²⁰¹⁵ a Grenoble els dies 19 i 20 de juny,²⁰¹⁶ mentre que a Marsella va desembarcar-hi els dos dies següents.²⁰¹⁷ En gran part, van aplegar els sectors benestants i les classes mitges locals.

Amb tot, malgrat que el pols d'interès eren els ambients econòmics nacionals, els membres del CIPF no van oblidar-se de predicar les virtuts del nou sindicalisme en els

²⁰⁰⁸ «Una communication de Georges Valois au Comité National d'Études Politiques et Sociales», *L'Action française*, 3 de maig de 1920, p. 4.

²⁰⁰⁹ «Échos», *L'Action Française*, 24 d'abril de 1920, p. 1.

²⁰¹⁰ «MM. François Dupont, sous-directeur de la Compagnie des Docks; Biévelot, Copin industriels; colonel Filhoux; Bézin, Rossignol, Robinson, Lamy, Maris, ingénieurs; Doré, président du Syndicat patronal du bâtiment; Anquetil, président du Syndicat des pâtisseries; Méry, président du Cercle d'études des employés de bureau; plusieurs docteurs médecins; Hofgaard, publiciste; Lessage, président du conseil d'administration du journal *Havre-Éclair*; Caspar-Jordan, rédacteur en chef du *Petit Havre*; Homais, avocat, etc.». A més, havien rebut adhesions per constituir un consell local. En «La conférence de Georges Valois au Havre», *L'Action française*, 14 de maig de 1920, p. 3.

²⁰¹¹ «Diverses industries locales: métallurgie, construction mécanique, armurerie, rubanerie, mines». En «Les conférences de Georges Valois à Saint-Étienne», *L'Action française*, 17 de maig de 1920, p. 4.

²⁰¹² L'endemà, el dia 15, va tenir lloc «la première réunion du Comité d'Action lyonnais», sota la presidència de Coquelle, i on «Félix Bethoux, désigné par le comité directeur de la C. I. P. F., en qualité de secrétaire général des groupements lyonnais de la CIPF», va exposar els plans a seguir. En «La C.I.P.F à Lyon. Une conférence de Valois», *L'Action française*, 20 de maig de 1920, p. 2.

²⁰¹³ El dia següent, «Georges Valois recevra à la salle 2 de l'Athénée les personnes s'intéressant à la C. I. P. F.». En «Échos», *L'Action Française*, 17 de maig de 1920, p. 1.

²⁰¹⁴ Junt amb Coquelle, Valois va desenvolupar la conferència del 28 de març a Nantes. «Échos», *L'Action Française*, 24 d'abril de 1920, p. 1.

²⁰¹⁵ «Séance tenante, des adhésions nombreuses ont été recueillies et on a nommé secrétaire provisoire: M. Jehan de Thélis, ingénieur-électricien aux usines Latécoère». En A. C., «Ligue d'Action Française. La C.I.P.F à Toulouse», *L'Action française*, 22 de maig de 1920, p. 2.

²⁰¹⁶ El dia 19, van fer una conferència a la Cambra de comerç i, el dia 20, una altra a la sala de concerts de l'ajuntament. «C.I.P.F. Province», *L'Action Française*, 14 de juny de 1920, p. 4.

²⁰¹⁷ A Marsella, van celebrar-se dues conferències, una a la *Société pour la Défense du Commerce* i l'altra als salons Massilia. Aquesta darrera, amb caràcter públic, va ser un èxit: «les salons Massilia étaient bondés. Toutes les corporations et les associations de fonctionnaires étaient représentées». «LA C.I.P.F. Georges Valois à Marseille», *L'Action française*, 23 de juny de 1920, p. 1.

ambients populars, en particular en els de la regió parisenca. Una de les conferències més notables va tenir lloc al *Palais de la Mutualité* del barri obrer de Saint-Martin el 29 de juny, davant d'una assistència expectant.²⁰¹⁸ A més, ben aviat van adherir-se organitzacions obreres, com un sindicat d'empleats de Roubaix,²⁰¹⁹ o van trobar aliats en empleats del metro de París que no volien seguir la vaga convocada pe la CGT pel primer de maig de 1920.²⁰²⁰ De fet, una de les grans preocupacions continuava essent com integrar el proletari, «producteur salarié rémunéré selon ce qui est dit “le prix de la vie”», a la contrarevolució. No només pensava en l'obrer industrial, sinó en «un nombre considérable d'hommes appartenant au monde des employés, des intellectuels, et même à certes catégories dites bourgeoises». Valois apostava per «les utiles antagonismes qui se produisent au sein des entreprises privées», sense que això impliqués admetre en la polarització social. La solució que oferia per erradicar la misèria a què empenyia el capitalisme era a través de la creació d'un «fonds professionnel commun, constitué par les parts individuelles réunies mais distinctes». Aquestes caixes corporatives havien de ser gestionades pels sindicats que representaven els diversos factors de la producció.²⁰²¹ En resum, considerava vies errònies tant la participació obrera als beneficis de l'empresa com qualsevol almoïna filantròpica o subvenció estatal.²⁰²²

En línies generals, els inicis del CIPF eren prometedors. La lliga va afirmar que la campanya per la zona industrial del nord «a dépassé toutes les espérances».²⁰²³ Un dels principals avaladors de la regió va ser Eugène Mathon, un industrial oriünd de Roubaix que presidia el Comitè central de la llana,²⁰²⁴ qui havia quedat corprès per la tesi de la

²⁰¹⁸ “À la salle de la Mutualité. Une réunion de la C.I.P.F.”, *L'Action française*, 30 de juny de 1920, p. 2.

²⁰¹⁹ “La C.I.P.F. et l'économie nouvelle. Dans les métiers, l'opinion et la presse”, *L'Action Française*, 3 de maig de 1920, p. 4.

²⁰²⁰ Charles MAURRAS, “La Politique. VI. La Réaction naturelle du peuple au Métro et au Nord-Sud”, *L'Action française*, 12 de maig de 1920, p. 1.

²⁰²¹ D'aquesta forma, «chaque producteur, ayant son compte personnel alimenté selon la prospérité de sa profession», vincularia l'interès personal a la prosperitat comuna, ja que podria «connaître les résultats de ses propres efforts et ceux des chefs de profession». En Georges VALOIS, “L'Économie nouvelle. L'incorporation du prolétariat aux sociétés modernes”, *L'Action française*, 23 d'agost de 1920, p. 4.

²⁰²² “La participation aux bénéfices. M. Villemin montre une fois de plus le danger de cette grave erreur”, *L'Action française*, 24 de maig de 1920, p. 4.

²⁰²³ Es va fundar el *Cercle des Études Économiques et Sociales* de Lilla-Roubaix-Tourcoing. A més, la proposta va rebre el suport de «M. Nicolle, président de la Société Industrielle du Nord». La conferència va congregar prohoms locals: «MM. Dubar, Guibaut, secrétaire de la Chambre de commerce, Crespel, Wallaert père, Leblan, Demesmay, Paul Allègre, Thiriez-Delesalle, Descamps, Vallas, doyen honoraire de la Faculté de-droit, le docteur-Lemière, Drillon, etc.». En “La Confédération de l'Intelligence et de la Production Française. Les conférences de Georges Valois. Premiers résultats, premiers succès”, *L'Action Française*, 2 d'abril de 1920, 1-2, p. 1.

²⁰²⁴ Veure: Jean-Claude DAUMAS, “L'idéologue et le secrétaire: les dirigeants du consortium de l'industrie textile de Roubaix-Tourcoing (1919-1942)”, dins de Dard, Olivier Dard i Richard, Gilles (dirs.), *Les Permanents patronaux: éléments pour l'histoire de l'organisation du patronat en France dans la première*

contrainte mutuelle.²⁰²⁵ A més, alguns polítics també van apadrinar el projecte, com va succeir a l'Oest «sous la présidence de M. Babin-Chevaye, sénateur».²⁰²⁶ Cap a l'estiu, ja era perceptible una implementació arreu del país.²⁰²⁷ A més, Valois disposava de tot el suport de la lliga. Tant Valois com Maurras partien d'una visió contrarevolucionària de l'organització nacional.²⁰²⁸ Sembla ser, doncs, que el projecte sindical-corporatiu no entrava en contradicció amb el maurrassisme. De fet, el major dels reconeixements, la gran carta d'aval que l'inseria en l'entramat d'autoritats en la ciència social, va provenir de René de La Tour du Pin, el vanagloriat pensador del corporativisme catòlic, qui el va distingir com un dels seus deixebles més meritoris.²⁰²⁹ És difícil de calibrar quin efecte va tenir el reconeixement a l'hora d'impulsar la CIPF. A part del prestigi individual de l'eludit, l'elogi del marquès, probablement, va servir més com un reclam publicitari per un públic ja fidel que com un atractiu per neòfits.

La proposta sindical-corporativa de Valois i Coquelle no va passar inadvertida. Fora de París, la premsa nantesa va ser la que més extensament va examinar la proposició.²⁰³⁰ Les publicacions més tècniques, com *Le Moniteur des Travaux Publics et du Bâtiment*, la *Halle aux Cuirs* o el *Bulletin de la Société chimique de France*, van valorar la iniciativa

moitié du 20e siècle, Centre de recherche Histoire et civilisation de l'Université de Metz: Metz, 2005, 243-267.

²⁰²⁵ «Eugène Mathon patrona l'Économie Nouvelle dans tout le Nord». Segons explica, va ser «Jean Delemer, un des administrateurs des établissements Kuhlmann, et qui faisait partie du Conseil d'administration de la Nouvelle Librairie Nationale» qui li va presentar. En Georges Valois, *L'Homme contre... op. cit.*, pp. 55 i 44 respectivament.

²⁰²⁶ D'un corresponsal particular, «La C.I.P.F. à Nantes», *L'Action Française*, 27 d'abril de 1920, p. 3.

²⁰²⁷ A principis de mes, el comitè d'acció econòmica de Lió va decidir «réaliser dans le plus bref délai possible les comités d'organisation professionnelle, par métiers, pour toute action corporative immédiate»; a Nantes, el dia 12, va tenir lloc la primera reunió del comitè d'organització; els «mécaniciens, les menuisiers, les employés de banque et d'assurance, les employés de l'alimentation» estaven a punt de formar comitès d'acció professional; mentre que a Roubaix-Tourcoing i a la regió de París ja s'estaven demanant adhesions. En «C.I.P.F.», *L'Action Française*, 21 de juny de 1920, p. 4. A finals de mes, s'havia format a París un comitè d'acció de tècnics de la construcció mecànica, i els comitès d'acció que s'havien anunciat per Grenoble ja havien pres forma. «C.I.P.F.», *L'Action Française*, 28 de juny de 1920, p. 4.

²⁰²⁸ Valois resumiria el seu punt de vista en declarar que «nous sommes des constructeurs. Nous construisons l'ordre nouveau. Le passé nous fournit des directions et des matériaux: nous préparons l'avenir». En Georges VALOIS, «L'Économie nouvelle. Confédération de l'intelligence et de la production française. Son esprit et ses méthodes d'organisation», *L'Action française*, 29 de març de 1920, p. 4. Alhora, Maurras va comentar amb entusiasme la proposició de la CIPF, «organe tout nouveau, fonction des nécessités déjà anciennes, qui nous pressent de plus en plus». En Charles MAURRAS, «Confédération de la Intelligence et de la Production Française. L'œuvre commune de la paix sociale», *L'Action Française*, 5 d'abril de 1920, p. 1.

²⁰²⁹ La carta, datada el 23 de març de 1920, es troba reproduïda en l'editorial de Charles Maurras, «Confédération de l'Intelligence et de la Production Française. L'œuvre commune et la paix sociale», *L'Action Française*, 6 d'abril de 1920, p. 1.

²⁰³⁰ Eugène LE BRETON, «Les Confédérations de l'Intelligence», *L'Ouest-Éclair*, 13 d'abril de 1920, p. 1 i J. COX, «À propos de la conférence de M. Valois», *L'Ouest-Éclair*, 28 d'abril de 1920, p. 3.

a la llum de la naturalesa corporativisme.²⁰³¹ A les grans capçaleres, el tractament va ser dispar. *Le Figaro* va descriure la CIPF com una de les vàries agrupacions corporatives d'intel·lectuals que havien emergit a la postguerra.²⁰³² Al seu torn, el nacionalista *Le Gaulois* també va comentar la proposició de fer entrar els intel·lectuals «dans les associations corporatives que leur activité cérébrale intéresse, me semble supérieure», però va mostrar-se'n escèptic, ja que esperar un ressorgiment de les lletres a través de la sindicació era «une dangereuse illusion».²⁰³³ Per contra, va ser la premsa obrera i l'opinió antirepublicana les que van analitzar el planteig des d'un punt de vista socioeconòmic. L'opinió socialista de *L'Humanité* va rebre la CIPF tal i com rebia qualsevol acció que provingués de l'AF: considerant-la una opció patronal.²⁰³⁴ Sobretot, *La Bataille*, òrgan proper a l'USTICA, va condemnar l'aproximació nacionalista.²⁰³⁵ *La Croix* va aplaudir una iniciativa impulsada per idees comunes, encara que lamentés que la proposta fos massa realista.²⁰³⁶ *La Libre Parole* es va mostrar «pleinement d'accord avec l'auteur de l'Économie nouvelle» i va lloar la iniciativa professional que permetia eliminar l'artificialitat de la dialèctica.²⁰³⁷

El pas definitiu de cares a l'expansió va venir donat per l'organització d'unes *semaines* temàtiques. Per setmanes, s'entien unes jornades hebdomadàries de caràcter anual els seus orígens de les quals es trobaven en els congressos que els sectors catòlics socials celebraven per discutir i debatre aspectes de la qüestió obrera.²⁰³⁸ Tanmateix, l'esperit que va animar Valois a reprendre les sessions de debat era demostrar que les setmanes dels catòlics demòcrates tenien un marc mental erroni. Ell pretenia actuar des de la perspectiva antiliberal que «l'Économie pure n'existe pas». Per això, va decidir tirar

²⁰³¹ “La C.I.P.F. et l'économie nouvelle. Dans les métiers, l'opinion et la presse”, *L'Action Française*, 3 de maig de 1920, p. 4.

²⁰³² Victor BUCAILLE, “Les Intellectuels catholiques et le Syndicalisme intellectuel”, *Le Figaro*, 15 de juliol de 1920, p. 3. El diari també va publicitar alguna de les conferències de Valois a París: “Réunions, cours et conférences. Aujourd'hui”, *Le Figaro*, 29 de juny de 1920, p. 3.

²⁰³³ Lucien CORPECHOT, “Les syndicats d'hommes de lettres”, *Le Gaulois*, 13 d'abril de 1920, p. 1.

²⁰³⁴ A[ntoine]. KER, “L'Union patronale devant la scission ouvrière”, *L'Humanité*, 30 de juny de 1921, p. 4.

²⁰³⁵ Veure la resposta de Valois a un article del 2 de maig de *La Bataille*: G[eorges]. V[ALLOIS]., “Comment au nom de l'USTICA, M. Roger Francq présente nos doctrine”, *L'Action française*, 10 de maig de 1920, p. 4.

²⁰³⁶ A. M., “La Confédération de l'intelligence et de la production française”, *La Croix*, 12 de maig de 1920, p. 3.

²⁰³⁷ Joseph AGEORGES, “Nos écrivains et nos artistes meurent de faim”, *La Libre Parole*, 10 d'abril de 1920, p. 1.

²⁰³⁸ El primer congrés va celebrar-se a Lió el 1904 sota l'auspici de Marius Gonin, obrer autodidacte i fundador del diari *La Chronique sociale de France* el 1892, i Adéodat Boissard, professor a facultat de dret de la Universitat de Lilla. Veure: *Semaines Sociales de France. Cours de doctrine et de pratique sociales. Ière session, du 1er au 7 août 1904*, Chronique du Sud-Est: Lió, 1904.

endavant una activitat més dinàmica, que tingués més a veure amb «une question d'organisation, plus que d'enseignement»,²⁰³⁹ i que fos impulsada per gent que cregués en els objectius i mitjans de la CIPF. La primera setmana va tenir lloc del 15 al 21 de novembre i va estar consagrada a l'estat de l'edició francesa. La idea va desenvolupar-la entre l'estiu i la tardor i, poc a poc, va acabar per agrupar tots els sindicats del Llibre, de la Impremta i del Paper.²⁰⁴⁰ En bona mesura, la setmana del llibre va ser la cúspide d'un dels grans problemes quotidians que va turmentar-lo des de finals de la Gran Guerra.²⁰⁴¹ No només perquè cregués que la resurrecció nacional, a partir de la transmissió de l'esperit de la victòria, passava per la difusió dels testimonis i records dels excombatents,²⁰⁴² sinó per raons pragmàtiques a què obligava la postguerra i que eren la continuació de les activitats que des del reingrés a la vida civil l'havien mantingut ocupat.

Un any i escaig de reingressar a la vida civil, havia impulsat la *Société mutuelle des éditeurs français*, una societat corporativa pels transports dels llibres on era possible la racionalització col·lectiva. La fundació, que havia tingut lloc a *Le Mercure de France* el novembre de 1918, amb «M. Besancenet, de la maison Flammarion, M. Theveny, de la Renaissance du Livre», responia a la necessitat de pal·liar els costos i la feblesa del sector de l'edició en una conjuntura deflacionista. Un any més tard, «après un rencontre avec M. Paul Gillon, l'un des chefs de la Maison Larousse, qui avait fondé pensant la guerre une autre société corporative d'éditeurs pour la propagande mondiale du livre français», va proposar de fusionar-se per donar lloc a la *Maison du Livre Français*.²⁰⁴³ En un principi, van intentar col·laborar amb la casa Hachette, la qual havia esdevingut una societat anònima el 1919 gràcies a la intervenció del totpoderós director de la *Banque de*

²⁰³⁹ Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. Les Danaïdes. Second article", *L'Action française*, 13 d'agost de 1923, 1-2, pp. 1 i 2.

²⁰⁴⁰ El comitè inicial estava compost per un antic *ligueur* de l'AF, «un jeune chef de publicité, Martial Buisson», qui va esdevenir el secretari general de la Setmana del Llibre, un col·laborador de la CIPF, «José Germain, qui mettait sur pied la Confédération des Travailleurs intellectuels, et qui déclencha ses amis», i «Edmond Haraucourt qui entraîna les Gens de Lettres». Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 69. L'anunci per les adhesions va començar l'1 d'octubre: Marcel BUISSON, "Confédération de l'Intelligence et la Production Française", *L'Action française*, 4 d'octubre de 1920, p. 4.

²⁰⁴¹ Valois va pronunciar una conferència el 8 de maig al *Cercle Commercial et Industriel* de França sobre les dificultats d'exportar el llibre francès. Veure'n el resum: "Au Cercle Commercial et Industriel. Le livre et l'exportation", *L'Action française*, 12 de maig de 1919, p. 4.

²⁰⁴² Tal i com va escriure en les últimes pàgines *D'un siècle à l'autre*, estava convençut que «c'est par le Livre qu'il faut commencer toute œuvre». Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 290. «C'était à mon sens la seule manière de surmonter le communisme», afegiria anys més tard. En íd., *L'Homme contre... op. cit.*, p. 45.

²⁰⁴³ L'establiment logístic va ser, des del 1921, el Marché Saint-Germain. Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, pp. 46 i 63.

Paris et du Pays-Bas,²⁰⁴⁴ el banquer Horace Finaly, cap de la petrolífera de capital nord-americà *Standard Oil*.²⁰⁴⁵ Per culpa de l'actitud i el desdeny que demostrava la gran casa editorial, no hi va haver cap acord.²⁰⁴⁶ Encara que en obres anteriors s'hagués mostrat favorable als trusts -tot i donar preeminència a la corporació-,²⁰⁴⁷ el creixent poder d'Hachette amenaçava d'establir un monopoli. A través de les *Messageries Hachette*, Valois va témer que l'editorial es fes amb control exclusiu de la manufactura i la distribució dels diaris i llibres.²⁰⁴⁸ A partir de 1921, el banquer, la família del qual era jueva i d'ascendència hongaresa, va convertir-se en un dels plutòcrates per excel·lència, en un «Prince de l'argent»,²⁰⁴⁹ en «Finaly Ier, Roi de la République».²⁰⁵⁰

La setmana del llibre va ser un èxit.²⁰⁵¹ Valois no només va ser reconegut com un gran editor,²⁰⁵² sinó també com un emprenedor i un teòric de l'economia respectable.²⁰⁵³ La bona acollida de les jornades va animar l'editor i excombatent a proposar altres setmanes monotèmiques durant els anys immediats. La més exitosa, sens dubte, va ser la Setmana de la Moneda,²⁰⁵⁴ la qual va celebrar-se entre el 6 i 11 de juny de 1922. El cicle de

²⁰⁴⁴ L'operació comercial es va fer en dos temps: el 30 de juny de 1919 i el 12 de setembre de 1919. Llavors, l'Hachette et Cie. va passar-se a conèixer-se com a Librairie Hachette. Veure: Jean MISTLER, *La Librairie Hachette: De 1826 à nos jours*, Hachette: París, 1964, pp. 339-341.

²⁰⁴⁵ Per una biografia del personatge, basada sobretot en la funció de banquer, veure: Éric BUSSIÈRE, *Horace Finaly, banquier: 1871-1945*, Fayard: París, 1996.

²⁰⁴⁶ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 61.

²⁰⁴⁷ Georges VALOIS i Georges COQUELLE, *Intelligence... op. cit.*, pp. 174-176. Precisament, els socialistes van considerar la maniobra perjudicial per la independència editorial. Amb sorna, comentarien com «cette société s'est choisie un directeur, et ce directeur est, comme par hasard M. Georges Valois, directeur de la Nouvelle Librairie Nationale, syndicaliste d'Action Française. Moralité? C'est que les écrivains qui veulent rester libres, qui déjà n'avaient pas grande place au soleil, n'en auront bientôt plus du tour». En «La Vie Intellectuelle. Petite chronique. L'encerclement», *L'Humanité*, 26 de febrer de 1921, p. 2.

²⁰⁴⁸ Georges VALOIS, «L'Union des Corporations françaises», *Cahiers des États Généraux*, nº 8, 15 de desembre de 1923-15 de gener de 1924, 375-382, p. 381; íd., *L'Homme contre... op. cit.*, p. 62.

²⁰⁴⁹ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 222.

²⁰⁵⁰ Léon DAUDET, «Finaly Ier, Roi de la République», 15 d'octubre de 1922, p. 1.

²⁰⁵¹ «Le sixième jour», va declarar triomfal, «il vint tant de personnalités des corporations et de la presse que ce fut triomphal». Maurras, «enregistrant ce succès», va voler penjar-se medalles i va declarar que «Martial Buisson était un des plus anciens Camelot du Roi». En Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, 68. En Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 68. El congrés va tocar tots els temes que fan referència a la creació, edició i distribució del llibre. Veure: «La Semaine du Livre a été inaugurée hier», *Le Journal*, 16 de novembre de 1920, p. 2; Charles TARDIEU, «Le sort du livre français», *Le Figaro*, 17 de novembre de 1920, p. 3; «La Semaine du Livre», *La Croix*, 21 de novembre de 1920, p. 2. Veure l'entrevista que li fan, on respon que el remei a la crisi de l'edició passava per «la diminution des frais généraux, la diminution des frais de transports et l'augmentation des moyens de vente». En Ch[arles]. TARDIEU, «Un Conseil économique du livre», *Le Figaro*, 26 de juliol de 1920, p. 3.

²⁰⁵² «M. Georges Valois, éditeur clairvoyant et très attentif à tous les problèmes de notre expansion industrielle et économique». En Georges LECOMTE, «Un péril pour l'esprit français. La crise du livre», *Revue des Deux Mondes*, vol. 56, 1920, 397-428, p. 421.

²⁰⁵³ René GONNARD, «Notes et memoranda. L'Économie nouvelle. À propos d'un livre récent», *Revue d'économie politique*, nº 35, 1921, 60-72.

²⁰⁵⁴ Entre el 9 i el 14 de maig de 1927 va celebrar-se una Segona Setmana de la Moneda, mentre que el 29 de maig al 3 de juny de 1933 va tenir lloc una tercera jornada sobre la moneda.

conferències que va tenir lloc a començaments d'estiu va versar sobre una altra de les grans cabòries que el tenien preocupat des del final de la guerra: el nivell de vida. La temàtica entroncava amb el contingut dels primers articles que va signar quan va obtenir l'espai setmanal del diari el 1919 i que portaven el títol de "La vie chère".²⁰⁵⁵ L'any següent, va sintetitzar totes les observacions en *La monnaie saine tuera la vie chère*, un petit estudi en què declarava que l'alça dels preus no es devia a un increment en els costos de producció, sinó en una inflació monetària. Al juliol de 1920, va responsabilitzar el Banc de França de la devaluació del franc per imprimir moneda per fer-la circular.²⁰⁵⁶ El febrer, ja havia proposat l'adopció del franc-or en una reunió d'editors. La idea l'havia manllevat del «marc-banco de la Banque de Hambourg», però, tal i com ho recorda amb aspror en les memòries, aleshores el van prendre per un dement.²⁰⁵⁷ Llavors, va dedicar-se a posar en alerta els productors nacionals de la irresponsabilitat d'una política econòmica republicana les polítiques inflacionistes de la qual beneficiaven els deutors estrangers perquè podien pagar els deutes per un valor inferior al real.²⁰⁵⁸ Però la inflació va ser seguida per una conjuntura deflacionista a finals d'any que beneficiava, ara, als creditors de la plutocràcia internacional.²⁰⁵⁹ Davant d'una inestabilitat econòmica que impossibilitava les inversions i l'expansió, va donar forma a la idea d'una Setmana de la Moneda a finals de 1921.²⁰⁶⁰

L'organització va comptar amb suports polítics i financers de primer ordre. Mathon va contribuir-hi a establir contactes amb els industrials a través de la *Journée Industrielle*. Entre els involucrats, hi havia Frédéric François-Marsal, exministre de Finances en els governs Millerand i Leygues de gener de 1920 a gener de 1921 i director de la *Banque de l'Union parisienne*, qui havia escrit nombrosos articles sota pseudònim en què reivindicava el pagament d'unes reparacions de guerra al govern alemany.²⁰⁶¹ Polític conservador, com a financer, formava part del comitè director, des de 1919, d'una de les

²⁰⁵⁵ Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. Le problème de la vie chère", *L'Action française*, 8 de setembre de 1919, p. 4.

²⁰⁵⁶ Georges VALOIS, "Inflation et déflation" (juliol de 1920), *La monnaie saine tuera la vie chère*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1920, 37-62, pp. 38-42.

²⁰⁵⁷ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 67.

²⁰⁵⁸ Georges VALOIS, "Inflation... art. cit.", en *La monnaie...* op. cit., p. 42.

²⁰⁵⁹ Georges VALOIS, "Le problème monétaire" (novembre de 1920), *La monnaie...* op. cit., 63-98, pp. 76-77.

²⁰⁶⁰ El comitè organitzador el formaren «Eugène Mathon, Lucien Romier, Étienne Peschier, Jacques Arthuys, Georges Coquelle et moi». En Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 78.

²⁰⁶¹ Veure: Custos [Frédéric François-Marsal], "Les problèmes de la victoire", *L'Écho de Paris*, 25 d'abril de 1919, p. 1.

banques que pugnava contra la *Banque de Paris et des Pays-Bas*,²⁰⁶² mentre que com a ministre, va enfrontar-se en nombroses ocasions tant amb Loucheur com amb els interessos petrolífers de la *Standard Oil*.²⁰⁶³ La posició política de François-Marsal respecta de Berlin i Moscou casava amb les preocupacions que l'AF havia manifestat recentment en una conferència a Bèlgica, on de Vesins, Maurras i Valois advertiren dels perills germano-russos i urgiren a establir una aliança franco-belga.²⁰⁶⁴ Un altre aliat i col·laborador valuós era Jules Décamps, director del departament d'estudis econòmics del Banc de França.²⁰⁶⁵ Els interessos dels cercles financers van atreure figures polítiques com el senador Raphaël-Georges Lévy, president de l'Institut de França i economista preocupat per l'estabilització monetària,²⁰⁶⁶ el qual va acceptar gratament presidir el congrés. En línies generals, la nòmina de personalitats va obtenir les simpaties del govern republicà.²⁰⁶⁷ El punt de vista dels participants era clar: tots es mostraven partidaris de la convenció François-Marçal de 1920,²⁰⁶⁸ criticaven la política inflacionista,²⁰⁶⁹ i veien els dèficits pressupostaris les raons de la depressió.²⁰⁷⁰ Com a colofó, Valois va fer una defensa aferrissada del franc-or perquè, al seu parer, afavoriria la deflació dels preus.²⁰⁷¹ Charles de Lasteyrie, ministre de Finances i també defensor de la revalorització,²⁰⁷² va fer seu en el banquet de clausura «une politique d'économie, de répression des gaspillages et de suppression de tous les services nés de la guerre, de manière à comprimer jusqu'aux

²⁰⁶² Hubert BONIN, *La Banque de l'Union parisienne (1874/1904-1974). Histoire de la deuxième grande banque d'affaires française*, Plage, 2001, pp. 92-94 i 337.

²⁰⁶³ Stephen Douglas CARLS, *Louis Loucheur... op. cit.*, pp. 221-222. Éric BUSSIÈRE, "La France et les affaires pétrolières au lendemain de la Première Guerre Mondiale: a politique des groupes financiers à travers celle de la banque de l'Union Parisienne", *Histoire, économie et société*, n° 2, 1982, 313- 328, p. 318.

²⁰⁶⁴ La conferència va tenir lloc el 29 de maig de 1922. Veure: Charles MAURRAS, "La Politique. III. L'action urgent", *L'Action française*, 31 de maig de 1922, p. 1 i "À la salle Wagram. La Réunion de clôture du Neuvième congrès d'Action française", *L'Action française*, 10 de juny de 1922, 1-2, pp. 1-2.

²⁰⁶⁵ Jules DÉCAMPS, *Les Changes étrangers, exposé général des conditions et des moyens de règlements des comptes internationaux et de la crise des changes 1914-1921*, Félix Alcan: París, 1922.

²⁰⁶⁶ Raphaël-Georges LÉVY, *Initiation financière*, Hachette: París, 1921.

²⁰⁶⁷ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 78-79.

²⁰⁶⁸ Jacques ARTHUYS, "La Dévaluation", en *La politique financière et monétaire de la France. Rapports, travaux et comptes rendus des séances de La Semaine de la Monnaie 6-11 juin, 1922*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1922, 152-171, p. Jules DÉCAMPS, "Pour une saine monnaie", *La Revue de Paris*, 1 de juliol de 1922, 164-178, pp. 165-167.

²⁰⁶⁹ Eugène MATHON, "L'inflation et les troubles sociaux", en *La politique financière... op. cit.*, 40-53, p. 52.

²⁰⁷⁰ Yves GUYOT, "La déflation", en *La politique financière... op. cit.*, 129-151, p. 151.

²⁰⁷¹ Georges VALOIS, "L'emploi du franc-or", en *La politique financière... op. cit.*, 361-370, p. 370.

²⁰⁷² Florence DESCAMPS, "Charles de Lasteyrie, un ministre «technicien» dans la tourmente (1922-1924)", dins de Vaïsse, Maurice i Nivet, Philippe (dirs.), *Charles de Lasteyrie: Un politique et un financier en République (1877-1936)*, Encrage: París, 2018, 111-124, p. 117.

plus extrêmes limites les dépenses publiques».²⁰⁷³ Pocs dies després, les principals capçaleres propugnaven l'adopció d'una política antiinflacionista.²⁰⁷⁴ Era una victòria.

Cap a la conquesta de l'estat. La campanya pels Estats Generals (1922-1924)

Encara amb la ressaca del succès, Valois va advertir com diversos sectors industrials i financers que s'havien enriquit en la conjuntura econòmica inflacionista maniobraven per aturar les proposicions que s'havien discutit en el congrés. En un to críptic i paranoic, va afirmar que «une personnalité du ministère du Commerce», vinculada a la finança estrangera, «déclara qu'il fallait "en finir avec Valois"».²⁰⁷⁵ L'«initiateur apparent de la campagne» era «M. Charles Dulot, directeur, de l'*Information sociale*, et rédacteur au *Temps*». Segons explicava, el pla passava per «briser l'élan des producteurs» en afirmar que els «membres de la C.I.P.F. agissant en partisans et non en professionnels» perquè eren homes de l'AF.²⁰⁷⁶ La maniobra va estendre's com la pólvora als mitjans socialistes, els quals insistiren en la pretesa maquinació de la lliga reialista per dividir els productors a través de l'aliança amb una patronal reaccionària.²⁰⁷⁷ Els *cegetistes*, per exemple, acusaven el ministeri de Finances d'acceptar la solució proposada per Valois de reduir els acomptes sense disminuir els preus, opció que «permettrait étrangler la République avec un fil d'or».²⁰⁷⁸ Els rumors apuntaven a la connivència entre industrials i l'AF, la qual s'hauria fet hàbilment amb el control del comitè Mascuraud.²⁰⁷⁹

²⁰⁷³ Sobre l'actuació del ministre durant el període, veure: Charles de LASTEYRIE, "Discours prononcé au banquet de clôture", en *La politique financière... op. cit.*, 525-528.

²⁰⁷⁴ «L'inflation fiduciaire légale n'est déjà, alors, que trop néfaste, avec ses répercussions désastreuses sur tous les prix, au détriment surtout des masses laborieuses». En "La Monnaie", *Le Temps*, 15 de juliol de 1922, p. 1; "Pour la saine monnaie", *Le Temps*, 25 de juliol de 1922, p. 1; "La politique financière de la France. Un important discours de M. de Lasteurie", *L'Action française*, 6 d'octubre de 1922, 1-2.

²⁰⁷⁵ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 80.

²⁰⁷⁶ Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. A.L.G.P. Les intérêts privés et la politique de parti contre l'intérêt général et contre les producteurs", *L'Action française*, 19 de juny de 1922, p. 4.

²⁰⁷⁷ Spectator, "La coalition réactionnaire. Les patrons français sous l'aile monarchiste", *Le Peuple*, 16 de juny de 1922, p. 1. «Sous le couvert même d'une action économique, il [M. Georges Valois] formait des groupements industriels importants, qu'il ralliait en sous main (sic) à la politique de l'*Action Française*». En "MM. Chaumet et Paul Laffont adherent-ils à l'«Action Française»", *Le Rappel*, 22 de desembre de 1922, p. 1. «Tentative habile pour gagner au royalisme les forces industrielles». En P[ierre].-René CHAVAGNES, "Pour un cartel économique républicain. II", *Le Rappel*, 3 d'agost de 1922, p. 1.

²⁰⁷⁸ Eugène MOREL, "Les remboursements à la Banque de France. Vincent Auriol critique notre politique financière", *Le Peuple*, 29 de desembre de 1922, p. 1.

²⁰⁷⁹ Per comitè Mascuraud, s'entenia el *Comité républicain de commerce et d'industrie*, creat el 1899. "Les tendances nouvelles du Patronat. Les Comité Mascuraud allié à l'«Action Française»", *Le Matin*, 8 de juny de 1922, p. 1. El secretari general de *Ligue de la République* escriuria que «le comité Mascuraud à l'origine républicaine, mais dont les abdications ne se comptent plus devant les représentants du nationalisme intégral». En P[ierre].-René CHAVAGNES, "Pour un cartel économique républicain. II", *Le Rappel*, 10 d'agost de 1922, p. 1.

Qui manegava el fil des de la bambolines era l'*Union des Intérêts Économiques*, grup que «appuiera indifféremment des hommes de droite ou de gauche, pourvu que au prix de concessions verbales», perquè llurs membres «se conduisent en hommes qui facilitent ce qu'elle appelle les affaires». La «politique de Catoblépas», com va definir l'actitud dels plutòcrates en referència al monstre mític que caminava mirant a baix perquè li pesava el cap, només pensava en poder fer negocis amb els soviets i amb la República de Weimar i, per obrir-se als nous mercats, requeria un govern d'esquerres.²⁰⁸⁰ L'operació per fer-lo caure va accentuar-se a partir de la campanya pels Estats Generals el 1923. El motiu ulterior de Valois per agrupar els productors i els excombatents i regenerar la nació passava per subvertir la modernitat liberal-capitalista, per conquerir l'estat i extirpar-ne els valors republicans. El 19 de desembre de 1921, «nous nous réunissons vers cinq heures du soir chez moi, place du Panthéon, Lucien Moreau, Maurras et moi».²⁰⁸¹ L'objectiu de la reunió era discutir l'estratègia per impulsar un cop de força. Enmig del conculat conspirador en un dels despatxos de la Nouvelle Librairie Nationale, va exposar els diferents passos a seguir. En primer lloc, era menester atiar els diferents sectors socials davant d'una crisi imminent: «demander de l'argent aux rentiers, qui n'ont aucune valeur révolutionnaire; préparer des organisations techniques avec les syndicats de chefs d'entreprise, qui sont peu disposés à l'action; les coaliser en les invitant à défendre leurs prix par le franc-or». Un cop mobilitzada les opinions, calia «construire des organismes intersyndicaux et inter-corporatifs pour tenir en mains des organes de commande dans la vie économique». A través de la CIPF, es llançaria «un large appel aux classes ouvrières, fin de contraindre les syndicats de chefs d'entreprise à une action qui les effraiera lorsqu'il y seront». Quan es gaudís d'un suport suficient, es procediria a «faire campagne pour le salaire-or, sauvegarde des intérêts ouvriers, ce qui mettra les entreprises dans l'obligation de demander une monnaie sains à l'État». Aquesta fase havia de ser acomplerta per les Setmanes, les quals coordinaven «tous les efforts, amener par parliers tous les groupes d'intérêts à se fédérer et à poser brutalement la question au Parlement pour l'obliger à se reformer ou à disparaître». Com que el comunistes podien haver concebut un pla similar, era indispensable «créer trois ou quatre centres prouvant prendre le commandement en cas de défaillance de l'État» i «tenir prêtes les troupes de l'Action française comme

²⁰⁸⁰ Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. A.L.G.P. Les intérêts privés et la politique de parti contre l'intérêt general et contre les producteurs. (Deuxième article)", *L'Action française*, 26 de juny de 1922, p. 4.

²⁰⁸¹ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 93.

troupes de choc». L'última fase consistia en «convoquer les États Généraux» i «poser la question du régime au pays par le suffrage universel».²⁰⁸²

Si, a mitjans de 1922, s'havia aconseguit sacsejar les consciències amb la Setmana de la Moneda, ara només faltava executar el tram final del pla: difondre la necessitat dels Estats Generals en vistes al plausible esfondrament d'un estat incapaç de gestionar la inflació. Precisament, va ser a partir de la posada en marxa d'aquest propòsit a les darreries d'any quan es desencadenaren les hostilitats amb més virulència. La primera al·lusió a com concebia el nou ordre es troba en *Le Point. L'État et la production*, un recull d'articles revisats que havia publicat al diari a l'octubre. Valois pretenia instaurar «un État libre au-dessus des partis et des groupes; un chef d'État permanent, incarnant l'intérêt national». «Devant l'État», conclouia, s'organitzarien «les États professionnels, les États régionaux, les États généraux pour représenter et détendre, non plus une poussière de citoyens, mais des corps, c'est-à-dire, des Familles, des Métiers et des Provinces».²⁰⁸³ De mica en mica, la lliga va anar fent al·lusions al nou ordre. Maurras va deixar anar que «si la vie économique française était organisée et représentée, s'il y avait des États généraux de la production, une véritable récompense et dotation nationale serait offerte à la C.I.P.F. pour la remercier de l'œuvre de salut et surtout pour la mettre en état d'opérer beaucoup d'interventions analogues».²⁰⁸⁴ En ressenyar l'antologia de Valois, Daudet va concloure que «seul, un changement complet -sans bouleversement- de l'orientation, du système et du régime politiques, peuvent nous épargner la faillite, la banqueroute, une nouvelle invasion -la sixième depuis le "Stupide" [XIXe siècle]- et une nouvelle guerre».²⁰⁸⁵

Perquè el cop de força fos efectiu, no només calia presentar-se com la solució al desgavell econòmic, sinó magnificar el sensació d'inestabilitat nacional. El descrèdit de cap al parlament no costava gaire de fomentar, ja que la institució s'havia forjat una d'impopularitat notòria d'ençà de finals de segle. Des que Valois tenia ús de raó política que el parlament francès havia donat bona mostra de ineptitud i ineficiència. Només s'ha

²⁰⁸² Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 84.

²⁰⁸³ En lletres versaletes, el text acabava amb la direcció que prenen les forces productores, que no era altra que cap a «UN ÉTAT LIBRE AU-DESSUS DES PARTIS ET DES GROUPES» amb un «CHEF D'ÉTAT PERMANENT, INCARNANT L'INTERET NATIONAL». En Georges VALOIS, «Conclusions générales. La lèpre européenne. Renaissance des peuples, décadence des États» (*L'Action française*, 25 de setembre de 1922), en *Le Point. L'État et la production*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1922, 61-72, pp. 65-72.

²⁰⁸⁴ Charles MAURRAS, «Aux non-cotisants de l'Action Française», *L'Action française*, 24 d'octubre de 1922, p. 1.

²⁰⁸⁵ Léon DAUDET, «Une forte brochure de Valois. «Le Point»», *L'Action française*, 11 de novembre de 1922, p. 1.

de recordar que la translació cap a l'inconformisme anarquista va tenir lloc en els anys de l'escàndol de Panamà, un primer contacte amb la «cloaque»²⁰⁸⁶ que va jugar un paper determinant a l'hora de fer-li obrir els ulls sobre la fallàcia del somni republicà. Ara, amb quasi 45 anys, no amagava que la conquesta de l'estat passava per la consigna imperativa d'«il faut faire sauter le parlementarisme».²⁰⁸⁷ De fet, els costums polítics no havien canviat gaire des de 1892. L'assalt al poder va planificar-se en el marc d'un nou escàndol de corrupció que vinculava la finança i la política. El juliol de 1921, l'AF va airejar una trama d'abús de poder que tenia com a protagonista el secretari general d'Afers exteriors, Philippe Berthelot, a qui s'acusava d'haver incorregut en un conflicte d'interessos en intervenir a favor de la banca *Banque industrielle de Chine* que el seu germà havia aixecat el 1913. El que semblava un cas flagrant però personal de frau va acabar per revelar un entramat ignominiós en què la camaraderia política es barrejà amb la ingerència privada en els afers públics. Enmig del fang familiar dels Berthelot, es trobaven les mans negres més denunciades per Valois i per la lliga. Per una banda, Louis Loucheur, ministre de les Regions Alliberades, qui havia pressionat per desviar fons públics del ministeri de Finances per tapar el forat de la *Banque industrielle de Chine*.²⁰⁸⁸ Per l'altra, Horace Finaly, el qual havia mogut fitxa a favor dels germans en formar un consoci de banques per evitar-ne la fallida,²⁰⁸⁹ i qui havia intentat per tots els mitjans apagar informativament del frau.²⁰⁹⁰ El fangueig va arribar a esquitxar Aristide Briand, president del Consell i ministre d'Afers exteriors.²⁰⁹¹ Daudet va aprofitar la indecència moral per carregar contra la política exterior de Briand i Loucheur, la qual només es podia entendre si s'observava

²⁰⁸⁶ L'expressió es deu a Barrès, qui va titllar els ressorts administratius i polítics durant l'afer Rochette de ser un clavegueram. Maurice BARRÈS, *Dans le cloaque. Notes d'un membre de la Commission d'enquête sur l'affaire Rochette*, Émile-Paul Frères: París, 1914.

²⁰⁸⁷ Georges VALOIS, "Conclusions générales. La lèpre... art. cit.", en *Le Point... op. cit.*, p. 70.

²⁰⁸⁸ Daudet publica una carta de Loucheur al seu homòleg a la cartera de Finances Paul Doumer (18 de juny de 1921): Léon Daudet, "En Haute-Cour, Briand, Loucheur, et Cie. La parole est à Louis Barthou", *L'Action Française*, 8 de febrer de 1922, p. 1.

²⁰⁸⁹ Charles Maurras, "La Politique. III. La lettre de Sir Philip", *L'Action Française*, 10 de febrer de 1922, p. 1.

²⁰⁹⁰ Les maniobres del banquer van portar el provençal a afirmar que «ce qui était un crédit d'État devient discrédit de l'État». En Charles Maurras, "La Banque industrielle proche voisine de l'État", *L'Action Française*, 2 de juliol de 1921, p. 1.

²⁰⁹¹ El republicà pacifista va veure's involucrat negativament en l'assumpte quan va prendre partit a favor de l'acusat en la cambra de diputats al juliol de 1921. Allí, va defensar-lo davant de les veus que l'inculpaven d'haver falsificat la firma de l'aleshores president Georges Leygues. Tanmateix, un segon telegrama falsificat, brandat per Pierre Taittinger, aquesta vegada amb la seva firma, el deixaren en evidència. El diputat nacionalista d'*Action républicaine et sociale* acusà el govern de mantenir un règim on «nos fonctionnaires tiennent, en dehors de leurs hautes fonctions, des emplois dans de grandes sociétés». En *Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés*, 8 de juliol de 1921 i 24 de desembre de 1921, p. 5268 i 3310 respectivament.

des del prima de l'interès privat del gran capital jueu, encarnat en els banquers Rothschild i de Finaly.²⁰⁹²

A mesura que l'opinió pública republicana es feia eco tímidament de l'afer Berthelot, com es va apuntar amb sarcasme des de la lliga mig any després de denunciar-ho,²⁰⁹³ les propostes per reformar l'estat anaven prenent forma. En un seguit d'editorials, Henry de Jouvenel, redactor en cap del diari, va declarar que «partout l'organisation professionnelle domine l'organisation politique». La diagnosi que feia de les conseqüències de la Gran Guerra eren severes i contundents: «l'esprit de parti se meurt».²⁰⁹⁴ Calia «réorganiser l'état et son administration», «faire cesser la séparation de la politique et de l'élite», i «rapprocher le Parlement de la nation en instituant la représentation des intérêts et des compétences».²⁰⁹⁵ Enmig del clima de debat sobre la crisi del parlamentarisme que van suscitar les reflexions de Jouvenel,²⁰⁹⁶ Valois va decidir a fer una crida explícita i oberta a favor dels Estats Generals el dia 11 de novembre. Amb el títol “Vers les États Généraux”, va insistir en la urgència de replantejar la representació de la sobirania nacional, d'adaptar-la als tempos de postguerra. El parlament havia de deixar de ser «l'organe de direction et l'organe de critique» al mateix temps. A diferència, però, del polític i redactor, el *ligueur* pretenia trencar amb la tradició republicana en sintonia amb la seva visió contrarevolucionària: «c'est n'est pas une restauration historique d'une institution sans liens avec le présent», explicava, sinó la resposta a «les nuées qui avaient envahi la salle des États de 1789». Els Estats Generals havien de ser la reunió d'unes elits que els cossos econòmics devien de proveir. El vot s'havia de fer per grup i no per cap, ja que eren els interessos materials de les forces vives de la intel·ligència i de la producció els qui havien d'estar representats.²⁰⁹⁷

La presentació oficial de la campanya per la transformació integral de l'estat va tenir lloc el 18 de desembre a la Sala Wagram. L'aforament va depassar les previsions:

²⁰⁹² Léon DAUDET, “Briand et la B.I.C. Escroquerie, chantage, trahison”, *L'Action Française*, 5 de febrer de 1922, p. 1.

²⁰⁹³ Léon DAUDET, “La Presse d'«Information» découvre les «BIC»”, *L'Action Française*, 17 de febrer de 1922, p. 1.

²⁰⁹⁴ Henry de JOUVENEL, “Où sont les partis? Honnête récompense à qui les retrouvera”, *Le Matin*, 23 d'octubre de 1922, p. 1.

²⁰⁹⁵ Henry de JOUVENEL, “Si nous ne parvenions plus à nous brouiller entre Français!...”, *Le Matin*, 2 de novembre de 1922, p. 1.

²⁰⁹⁶ El ressò va ser comentat per Charles MAURRAS, “La Politique. III. Deux partisans républicains”, *L'Action française*, 27 de desembre de 1922, p. 1.

²⁰⁹⁷ Georges VALOIS, “L'Économie nouvelle. Vers les États généraux”, *L'Action française*, 11 de desembre de 1922, p. 4.

s'acomodaren dues sales i encara no es va poder donar cabuda a tots els interessats.²⁰⁹⁸ «Cet avenir a mis dix-huit ans à mûrir», va declarar Maurras a la vetlla de la xerrada, satisfet de veure com s'orquestrava un moviment antiparlamentari. Amb tot, l'orgull no ofuscava la voluntat d'acollir a tots els qui volguessin ser-ne partícips. Fent gala d'una actitud gens sectària ni facciosa, atributs que sempre havia imputat als republicans, afirmava que «plus on sera nombreux, instruits et appliqués, dans ce labeur de représentation nationale, plus il aura de chances sérieuses d'aboutir».²⁰⁹⁹ Daudet, qui havia pres la paraula com a conferenciant, va declarar que «l'appel aux États généraux, c'est un appel à l'ordre, à la hiérarchie, au travail fécond. C'est un appel à la refonte de l'État».²¹⁰⁰ Tota la plana de l'AF va assistir-hi, juntament amb el comitè de la CIPF i nombroses personalitats del món industrial, comercial i polític. Totes les patums de la lliga que van pujar al faristol van indicar la peremptorietat d'una transformació nacional que s'havia retardat massa. Com era d'esperar, la intervenció de Valois va ser la més llarga i la més elaborada.

L'orador va començar amb una diatriba contra el mecanisme elector del sufragi universal, la inoperància del qual es palesava en el fet que «aucun des problèmes de la paix n'est résolu». Davant de la crisi, «il ne s'agit plus de soutenir ou de combattre les hommes: il s'agit de redresser un État qui s'effondre entre leurs mains parce qu'il repose sur des bases fragiles». «Nous ne demandons pas la réunion du Clergé, de la Noblesse et du Tiers-Etat», va aclarir amb fermesa. Tampoc era partidari d'un parlament exclusivament professional perquè «nous ne sommes pas seulement des gens de métier, nous sommes chefs ou membres de familles, nous sommes fils de nos provinces». A més, un parlament exclusivament professional traslladaria el desgavell de la vida pública a l'àmbit laboral. El sistema d'elecció es faria a través de «corps constitués par les Français» i l'elecció seria en base al mèrit: «n'est plus à coups de chèques, ou d'affiches, ou de barricades de vin que l'on se fait nommer», sinó a «force de travail, de dévouement, à l'œuvre commune». Els estats no havien de ser òrgans legisladors, sinó equips que proveïen informació per elaborar les lleis. Amb una representació que canalitzés les forces

²⁰⁹⁸ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 95. Les xifres que va donar l'AF són de «vingt mil patriotes». En Abel MANOUVRIEZ, “Revue de la Presse. Les États Généraux”, *L'Action française*, 28 de desembre de 1922, 3-4, p. 3.

²⁰⁹⁹ Charles MAURRAS, “La Politique. II. Les États Généraux”, *L'Action française*, 18 de desembre de 1922, p. 1. La frase de Maurras era una referència clara a les paraules altives que Millerand va etzibar als realistes el 1904, el qual, amb sec i afilat «c'est l'avenir», donava a entendre que els monàrquics eren un vestigi del passat.

²¹⁰⁰ Léon DAUDET, “Vers les États Généraux. Péroraison du discours prononcé hier à la salle Wagram”, *L'Action française*, 19 de desembre de 1922, p. 1.

productores, Valois tenia clar que la República de Weimar hagués pagat el deute i que la reconstrucció nacional s'hagués acomplert. El discurs va acabar amb una exhortació a tots els francesos «sans distinction de parti», a qui animar a construir un estat qui «ne soit plus l'organe qui gaspille les forces nationales au lieu de les économiser».²¹⁰¹

Tres setmanes més tard, va constituir-se el comitè nacional pels Estats Generals. Eugène Mathon en va prendre la presidència. Quatre dels integrants eren membres dels comitès directors de l'AF, «Bernard de Vesins, Paul Robain, Ambroise Rendu et un quatrième qui fut démissionné peu après», mentre que també hi havia representants del món del treball, com «Auguste Cazeneuve, président de la Fédération de la Mécanique, Max Leclerc, Martin-Mamy, Jacques Arthuys» i Valois. Al mateix mes de gener, el comitè va enviar un programa a cinquanta mil persones.²¹⁰² A províncies, la maquinària de la lliga no va tardar gaire en començar a fer campanya.²¹⁰³ La propaganda per convocar els Estats Generals no va deixar de banda els altres fronts que l'havien ocupat des de 1919, com eren la lluita contra l'encariment de la vida i la denúncia de la depredació plutocràtica. En efecte, Valois havia concebut els Estats Generals com l'única solució capaç de posar fi a l'esfondrament nacional. A més, va continuar denunciant les maniobres promogudes des de la *Union* de cara als comicis.²¹⁰⁴ Per contra, la campanya contra els seus projectes tampoc va cessar. A la difamació, va unir-se *La France Libre*, capçalera socialista, qui va voler desprestigiar les Setmanes per ser una còpia dels catòlics belgues i va desmerèixer la iniciativa dels Estats Generals per ser «plan échafaudé par le patronat de droit divin et els royalistes».²¹⁰⁵

²¹⁰¹ “Il faut réunir les États Généraux. La manifestation de la Salle Wagram”, *L'Action française*, 19 de desembre de 1922, 3-4, pp. 3 i 4. Entre l'assistència, destacaven «Étienne Bernard-Précy, directeur de la *Journée Industrielle*; Lucien Romier, Hubert Bourgin, Cazeneuve, Eugène Mathon, Max Leclerc, Jacques Arthuys, Fouquet», polítics i personalitats rellevants com ara «le marquis de La Ferronnays et Jean Le Tour Grandmaison, députés de la Loire-Inférieure; Ruellan, député de l'Ille-et-Vilaine; Ambroise Rendu, député de la Haute-Garonne», «Roger Lambelin, le comte de Lur Saluces» i el comitè de la CIPF.

²¹⁰² Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 96.

²¹⁰³ A tall d'exemple, el 26 de desembre van tenir lloc a Marsella dues conferències sobre la idoneïtat de la nova representació sindical-corporativa. En “Ligue d'Action Française. Provinces. Marseille”, *L'Action française*, 30 de desembre de 1922, p. 3. Georges Valois també va intervenir en l'acció de propaganda. El 9 de gener, va pronunciar la conferència “Pourquoi il faut réunir les États généraux” a la sala del Casino-Eldorado de Tarbes, junt amb Pierre Dumas, qui va parlar de “Du syndicalisme révolutionnaire au syndicalisme corporatif”. En “Ligue d'Action Française. L'Action française à Tarbes”, *L'Action française*, 8 de gener de 1923, p. 3.

²¹⁰⁴ Georges VALOIS, “L'économie nouvelle. L'ordre et le désordre”, *L'Action française*, 22 de gener de 1923, p. 4.

²¹⁰⁵ Citat per Georges HAVARD de la MONTAGNE, “Revue de la Presse. Vers les États généraux”, *L'Action française*, 28 de maig de 1923, p. 3, i íd., “Revue de la Presse. L'Alliance des industriels”, *L'Action française*, 1 de febrer de 1923, p. 4.

El dia 22 de gener, poc abans que s'iniciés una sessió del *Comité national d'études* on havia de debatre la crisi dels partits amb «MM. De Jouvenel et Monzie», Valois va assabentar-se d'una desgràcia que el va sacsejar profundament: «notre ami Marius Plateau, secrétaire général des Camelots du Roi a été assassiné aujourd'hui par une anarchiste».²¹⁰⁶ El decés tràgic del seu amic *camelot* el va deixar consternat. Malgrat el dol, va continuar amb la tasca organitzativa i en l'activitat socioeconòmica, amb l'ímpetu que sempre l'havia caracteritzat.²¹⁰⁷ Més aviat, els sentiments de tristesa i impotència van avivar-li les ànsies per derruir els elements que s'havien conjuminat per fer possible el crim: «la balle vient d'Allemagne. La Finance sans patrie et la Révolution l'ont fondue, transportée».²¹⁰⁸ La ràbia que sentia va canalitzar-la en l'obra de reconstrucció nacional que paulatinament va anar a més. La campanya no va deturar-se. El divendres 2 de març, el comitè nacional va reunir-se en una segona trobada a la sala de l'Ateneu de Bordeus que va aplegar una assistència de cap a dues mil persones «composée de représentants de toutes les corporations et de toutes les opinions».²¹⁰⁹ Els grans mítings s'acompanyaven de reunions privades,²¹¹⁰ de proselitisme a les províncies.²¹¹¹ En tres mesos, s'havien format comitès locals a Bordeus, Tarbes, Rennes, mentre que s'estaven conformant a Nantes, Tours, Mulhouse, Perpinyà o Dijon.²¹¹² Un element clau en la propagació de les idees va ser la posada en escena d'un òrgan d'expressió propi que va començar a editar-se el 10 d'abril, com van ser *Les Cahiers des États généraux*, tot i aclarir que «les *Cahiers* sont une publication libre, dont l'administration même est étrangère à l'administration du Comité».²¹¹³

Amb tot, la posada en marxa no va estar exempta de dificultats. La primera trava va ser el trencament del Comitè Mascuraud amb la campanya, una aliança establerta amb la

²¹⁰⁶ “Déclarations faites au Comité national d'études”, *L'Action française*, 23 de gener de 1923, p. 2. L'objectiu de Germaine Berton era cometre una acció directa contra Daudet o Maurras com a protesta contra la invasió francesa del Ruhr.

²¹⁰⁷ El desànim, però, era profund. Va arribar a pensar que amb l'assassinat de Plateau tot s'havia acabat. En Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 100.

²¹⁰⁸ Georges VALOIS, “L'Économie nouvelle. L'assassinat de Marius Plateau”, *L'Action française*, 29 de gener de 1923, p. 4.

²¹⁰⁹ “Vers les États Généraux. Une grande réunion à Bordeaux”, *L'Action française*, 4 de març de 1923, p. 1.

²¹¹⁰ La reunió va tenir lloc al Cinema Gallia i va tractar-se «l'organisation corporative; l'Agitation révolutionnaire; les États généraux». En “Confédération de l'Intelligence et la Production française”, *L'Action française*, 28 de març de 1923, p. 1.

²¹¹¹ Paul Robain va tractar el tema “Il faut convoquer les États généraux” al Gimnàs municipal. En “L'Action Française à Grenoble”, *L'Action française*, 19 de març de 1923, p. 3.

²¹¹² Georges VALOIS, “L'Économie nouvelle. La campagne pour les États généraux”, *L'Action française*, 9 d'abril de 1923, p. 4.

²¹¹³ La Direction, “«Les Cahiers des États généraux». Texte de Déclaration préliminaire”, *L'Action française*, nº 1, 10 d'abril de 1923, 1-2, p. 2.

CIPF des de principis de 1922. El nou rumb es va produir quan Charles Chaumet, senador de la Gironda, exministre de la Marina el 1917 i antic avalador i financer dels *jaunes* el 1907,²¹¹⁴ va arribar a la presidència del *Comité républicain de commerce et d'industrie* el febrer. Chaumet era un republicà qui defensava que les «représentants du pays soient fermement unis sur les principes de la Révolution Française».²¹¹⁵ La bona sintonia que existia entre l'AF i el consorci, palesada per Maurras en elogiar la imparcialitat del comitè republicà,²¹¹⁶ va retornar a l'estat d'odi que havia imperat durant la preguerra en temps del republicà Mascuraud;²¹¹⁷ dos mesos després, se'ls feia responsables de «notre diminution nationale».²¹¹⁸ La raó era senzilla: els rumors que circulaven entre l'opinió pública havien fet efecte en Chaumet, primera gran víctima del complot plutocràtic que Valois tant aferrissadament denunciava. Poc importava que, en un article a la *Revue Hebdomadaire* de mitjans de 1923, Bernard-Précý hagués puntualitzat que els èxits dels Estats Generals «ne dépendent pas du fait qu'elle a pris naissance à droite ou à gauche».²¹¹⁹ El cert era que, de cara a la opinió republicana, no devia ajudar gaire que el pretendent lloés «l'heureuse suggestion de Valois» qui «appelle de ses vœux la réunion des États généraux»,²¹²⁰ ni que, en un article a *L'Opinion*, el periodista Lucien Romier es preguntés si els industrials volien un rei.²¹²¹ Tampoc hi havien contribuït positivament, com va apuntar Valois posteriorment, els aires triomfalistes que es projectaven des del diari. En un article, es declarava ufanament que la reunió de la CIPF a la *Salle du Peuple*

²¹¹⁴ Chaumet va ajudar a organitzar el congrés *jaune* de l'abril, segons un informe del 10 d'abril de 1907, en F⁷12794, en AN.

²¹¹⁵ J[ean].-F[rançois]. Louis MERLET, “Nos enquêtes. Le Pouls électoral de la France. Opinions de MM. Jean Hennessy, Chaumet et Bouysson”, *L'Ère nouvelle*, 8 de març de 1924, p. 1. Chaumet es mostrava fidel a Poincaré. El 29 de juliol a Bourdeaus, ja va defensar una unió republicana patriòtica que excloués els socialistes. Veure el discurs a “Pour l'Union Républicaine”, *Le Radical*, 30 de juliol de 1923, p. 1.

²¹¹⁶ Les paraules del president havien semblat «trop “faction” dans l'éloquence de MM. Chaumet et Mascuraud». En Charles MAURRAS, “La Politique. III. La manœuvre du «parti»”, *L'Action française*, 27 de febrer de 1923, p. 1.

²¹¹⁷ Va descriure el comitè com l'«arrière-boutique sénatoriale où le premier venu achète argent comptant le ruban, la rosette et les divers autres insignes de la Légion d'Honneur». En Charles MAURRAS, “La Politique. Au comité Wilson-Mascuraud”, *L'Action française*, 13 d'abril de 1910, p. 1. Pel provençal, «le comité Mascuraud trafique de la croix d'honneur». En íd., “«Mascuraud!»”, *L'Action française*, 19 de gener de 1911, p. 1.

²¹¹⁸ Charles MAURRAS, “La Politique. II. Dans les factions républicaines”, *L'Action française*, 28 d'abril de 1923, p. 1.

²¹¹⁹ Étienne BERNARD-PRÉCÝ, “Vers les États Généraux”, *La Revue Hebdomadaire*, n° 14, 7 d'abril de 1923, 5-18, p. 12.

²¹²⁰ Philippe, “Lettre de Monseigneur le Duc d'Orléans au colonel Milleret”, *L'Action française*, 2 de febrer de 1923, p. 1.

²¹²¹ Lucien ROMIER, “Les industriels veulent-ils un roi?”, *L'Opinion*, vol. 15, n° 4, 29 de desembre de 1922, p. 1541-1598.

Français «a obtenu un plein succès».²¹²² La situació va portar a una reunió d'urgència força tensa. Chaumet, qui no va poder obtenir cap prova de fidelitat constitucional per part dels *ligueurs*, va dimitir, cosa que va comportar el desmembrament del comitè d'enllaç.²¹²³ Amb la retirada del comitè Mascuraud, les hostilitats van agreujar-se.²¹²⁴

Tanmateix, les traves no van limitar-se al descrèdit, sinó que també torpedinaren les iniciatives. Valois tenia previst tirar endavant una Setmana de la Comunicació el 30 d'abril i el 5 de maig que gaudia de nombrosos suports.²¹²⁵ De forma inesperada, va veure com l'aposta de la CIPF va ser boicotejada: des del centre-esquerra va llançar-se una setmana alternativa els dies 23 i 27 d'abril.²¹²⁶ Valois va combatre amb unghes i dents la iniciativa de Paul Painlevé i Francis Delaisi, a la qual s'hi havia sumat Chaumet «à la manière de Kerensky».²¹²⁷ El desdoblament va causar una impressió forta a l'opinió pública i ambdós organitzadors s'atribuïren els mèrits de l'èxit.²¹²⁸

No obstant les vicissituds, Valois va cultivar alguns triomfs. Un d'ells va ser el llançament de *La République du Livre* al juliol, òrgan mensual de la Corporació del Llibre, publicació que evidenciava l'arrelament de la CIPF.²¹²⁹ Un altre èxit, aquest més notori, va provenir de l'assemblea de notables que va celebrar-se el 18 d'octubre a la sala dels *Ingénieurs Civils* de París. La trobada va marcar el punt àlgid de la campanya pels Estats Generals. La crida que s'havia fet des del comitè havia estat molt ben

²¹²² L'article que Valois al·ludeix podria ser: "Dans le dix-huitième. La réunion de la C.I.P.F.", *L'Action française*, 17 de febrer de 1923, p. 1. Encara que no vagi signat, el fundador de la CIPF va afirmar que l'autoria era de Daudet. Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 101.

²¹²³ «Le président de notre comité de liaison, M. Coignet» déclarés que «le comité ne pouvait siéger sans le Comité républicain». En Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, pp. 100-101.

²¹²⁴ ««États-Généraux»», *Le Temps*, 12 d'abril de 1923, p. 1; Edmond du MESNIL, "Éditorial. Les États généraux et le Roi", *Le Rappel*, 12 d'abril de 1923, p. 1. Amb la ponderació que el caracteritzava, Guy-Grand comprenia els temors dels vells republicans perquè «il faut organiser et purifier les partis. Il faut organiser et assainir les rapports de l'électeur et l'élu. Mais on ne peut supprimer ni les partis, ni le contrôle des électeurs sur les élus». En Georges GUY-GRAND, "Tribune libre. Les États Généraux et la République", *Le Rappel*, 19 d'abril de 1923, p. 1.

²¹²⁵ Estava organitzada per «les Chambres de Commerce et les grands groupements économiques sous le haut patronage de M. le président de la République, de M. le président du Conseil, de tous les ministères intéressés et des groupements économiques». La sessió d'obertura aniria a càrrec de «M. Laffont, sous-secrétaire d'Etat aux P. T. T.» i «M. Le Trocquer, ministre des Travaux publics», s'encarregaria de la cloenda. En "À propos de la Semaine des P.T.T. Se méfier des contrefaçons", *L'Action française*, 23 d'abril de 1923, p. 4.

²¹²⁶ Paul PAINLEVÉ, "Notre Semaine des P.T.T.", *L'Œuvre*, 14 d'abril de 1923.

²¹²⁷ Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. La dernière Painlevade ou la Semaine électorale du téléphone républicain", *L'Action française*, 30 d'abril de 1923, p. 4.

²¹²⁸ Robert VESYSSIÉ, "Une singulière «friture». Le téléphone n'est pas un instrument politique", *Le Radical*,

²¹²⁹ A partir d'octubre, la fulla va ser mensual. Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. Terre!", *L'Action française*, 23 de juliol de 1923, 1-2, p. 2.

corresposta.²¹³⁰ En la sessió, va voler treure pit en afirmar que «le Comité des États Généraux peut dire qu'il a reçu l'adhésion de l'élite des corporations françaises».²¹³¹ Aleshores, Valois encara gaudia de nombroses simpaties i suports, tal i com va quedar demostrat en ser convidat dos dies abans a presidir la primera reunió de la *Fédération des Ingénieurs Français*.²¹³² La sessió va cloure's amb una petició dels «huit cents représentants des professions libérales, de l'industrie agricole et commerciale et des intérêts régionaux» al cap de l'estat per «organiser à côté des pouvoirs de politiques, en dehors et au-dessus des partis une représentation organisée des grands intérêts permanents du pays qui formera les conseils de l'État».²¹³³ En gran part, les declaracions traspuaven l'optimisme cínic de Valois, qui tenia dipositades grans esperances en què s'esdevingués un escenari apocalíptic a redós de l'ocupació del Ruhr al gener.²¹³⁴ Si bé era cert que hi havia hagut una millora econòmica respecte el 1921, «on sait ainsi, confusément, mais on sait, que l'État français est loin d'avoir surmonté toutes les difficultés».²¹³⁵ El preu del franc s'havia elevat amb la decisió política, però la diplomàcia britànica i la campanya de l'esquerra havien tornat a la inestabilitat.²¹³⁶

Imaginant la revolució nacional. Una aigua que revitalitzi la flor (1924-1925)

El 1924 marca una etapa de no retorn en la trajectòria de Valois. L'any també va començar amb el fardell pesarós dol. La primera de les defuncions va ser inesperada: Philippe Daudet, primogènit del polític *ligueur*, va morir a l'edat de catorze anys el dia 20 de novembre en circumstàncies poc clares.²¹³⁷ Aquest decés tindria unes

²¹³⁰ De les 600, la meitat provenien de província. Professionalment, es dividien en 222 representants de professions liberals; 173 de sindicats agrícoles i 195 procedien del comerç i de la indústria. En Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. Le mouvement des États Généraux", *L'Action française*, 22 d'octubre de 1923, 1-2, p. 1.

²¹³¹ Georges VALOIS, "La Réponse du pays. La réunion du 18 octobre", *Les Cahiers des États Généraux*, n° 7, 15 de novembre de 1923, 168-182, p. 181.

²¹³² La sessió va tenir lloc el dia 16 a la sala dels *Ingénieurs Civils*. "Fédérations des Ingénieurs Français", *L'Action française*, 18 d'octubre de 1923, p. 1.

²¹³³ "À la Salle des Ingénieurs civils. Les États Généraux", *L'Action française*, 19 d'octubre de 1923, p. 1.

²¹³⁴ Poc temps abans, havia sentenciat que «nous sommes au bord de l'abîme». En Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. L'offensive contre le franc. Premier article", *L'Action française*, 20 d'agost de 1923, 1-2, p. 1.

²¹³⁵ Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. Le problème de l'action", *L'Action française*, 24 de setembre de 1923, 1-2, p. 1; íd., "Le mystère de la rue de Rivoli", *Les Cahiers des États Généraux*, n° 5, 15 de setembre de 1923, 414-432;

²¹³⁶ Valois va carregar contra els interessos que encarnava un tal Lysis, un «agent provocateur» darrera del qual «il y a un certain nombre capitalistes, industriels d'une région frontrière, qui avaient du goût por la Ruhr lorsqu'ils en attendaient une entente économique franco-allemande». En Georges VALOIS, "Les politiciens contre le travail", *L'Action française*, 16 de juliol de 1923, 1-2, p. 1.

²¹³⁷ La lliga va fer pública la notícia set dies més tard en una petita nota: Charles MAURRAS, "Philippe Daudet", *L'Action française*, 27 de novembre de 1923, p. 1. Daudet va iniciar la campanya amb una carta demolidora al procurador general el dia 1 de desembre de 1923. "Lettre de Léon Daudet au Procureur

conseqüències inimaginables en el seu itinerari com a *ligueur* que difícilment ningú, a l'alçada del gener, podia esperar-se. Aleshores, Valois va involucrar-se en la pressió mediàtica que el company que li havia salvat la vida el 1917 havia emprès sense quarter contra la policia, els anarquistes i el govern, ja que el seu fill Bernard era amic del jove Daudet. En un article punyent, l'editor va responsabilitzar «l'anarchisme de gouvern» que havia sorgit de l'aliança ignominiosa que el va fer apartar del *dreyfusisme* el 1898 dels esdeveniments.²¹³⁸ Poques setmanes després, el dia 6 de desembre, Maurice Barrès, el novel·lista nacionalista que l'havia fet adonar-se de la identitat de francès i del poder de l'autoritat, far de la joventut a finals de segle, va expiar a casa seva a causa d'una congestió pulmonar.²¹³⁹ En la tomba de Charmes, en veure que l'elit política republicana hi era present, va murmurar que «voilà donc le premier hommage officiel rendu à la pensée nationaliste!».²¹⁴⁰

Amb les malediccions i les amenaces de Daudet retronjint en les pàgines del diari, Valois va prosseguir en l'empeny de subratllar la gestió onerosa de la crisi per part de Lasteyrie,²¹⁴¹ «notre grand Argentier».²¹⁴² Mentre esperava amb delit una sotragada econòmica que comportés un terrabastall polític, va trobar-se amb un contratemps inesperat: no va comptar amb l'estancament de la CIPF. Malgrat que Charles Le Cour-Grandmaison, diputat monàrquic de la Loira-Inferior, animés a comprendre com de complexos i interessants eren les aportacions republicano-reialistes dels *Cahiers des États Généraux*, el principi d'any no era del tot encoratjador.²¹⁴³ Amb uns cinc mil abonats a la revista *La Production française* el juny de 1921,²¹⁴⁴ s'havien fet pocs avenços amb el llançament de la *Revue Hebdomadaire de la Production Française* el 17 de juny de 1923.²¹⁴⁵ Per pal·liar la sotragada de la retirada del Comitè Masceraud, va engagar-se la *Union de la Production Française* (UPF), un organisme que havia de suplir la CIPF. El

général”, *L'Action française*, 2 de desembre, p. 1. En un principi, el decés de l'adolescent va deure's a un suïcidi. Després que Philippe hagués intentat fugir a Canadà, hauria buscat auxili en els sectors anarquistes propers a Berthon. Sembla ser que Philippe professava simpaties per l'esquerra obrerista.

²¹³⁸ Georges VALOIS, “L'anarchie, flot bourbeux venu du dreyfusisme”, *L'Action française*, 10 de desembre de 1923, p. 4.

²¹³⁹ Léon DAUDET, “La mort de Barrès”, *L'Action française*, 6 de desembre de 1923, p. 1.

²¹⁴⁰ Charles MAURRAS, “La Politique. I. Au tombeau de Charmes”, *L'Action française*, 10 de desembre de 1923, p. 1.

²¹⁴¹ Georges VALOIS, “L'Économie nouvelle. La maladie financière”, *L'Action française*, 17 de desembre de 1923, p. 4; íd., “L'Économie nouvelle. Bilans”, *L'Action française*, 31 de desembre de 1923, p. 4.

²¹⁴² Veure el retrat sarcàstic d'Outis, “Portraits. M. de Lasteyrie”, *L'Action française*, 17 de febrer de 1923, p. 3.

²¹⁴³ [Charles] LE COUR-GRANDMAISON, “Correspondance”, *Le Temps*, 30 de gener de 1924, p. 3.

²¹⁴⁴ “Huitième congrés d'Action française. Séance de l'après-midi. La rapport de la CIPF”, *L'Action française*, 23 de juny de 1921, 1-2, p. 2.

²¹⁴⁵ “«La Production française» se transforme”, *L'Action française*, 9 de juny de 1923, p. 2.

canvi de nom va justificar-se com l'entrada en la segona fase de coordinació de les forces productores.²¹⁴⁶ Amb tot, els orígens de la nova nomenclatura són confusos. A partir d'octubre, el nou organisme apareix mencionat en la mateixa adreça que ocupava l'antic supersindicat.²¹⁴⁷ El novembre, va fundar-se un *Cercle d'Études de l'Union* que cada mes impartiria una conferència sobre temes econòmics en l'Institut de l'Action Française.²¹⁴⁸ A més, Valois va començar a fer proselitisme per captar els funcionaris desafectes amb l'encariment de la vida.²¹⁴⁹ Si s'agafen com a certes les explicacions de *L'Humanité*, el canvi s'adduïa als incidents que havien involucrat *camelots du roi* i tipògrafs.²¹⁵⁰ No és fins a principis de gener que s'oficialitza el canvi, cosa que, a més, va comportar una reestructuració del comitè central.²¹⁵¹ La més gran de les absències va ser la de Georges Coquelle, qui va desaparèixer del mapa de l'AF uns mesos després del desè congrés.²¹⁵² Com s'explica en un informe policial posterior, la desaparició misteriosa -una més en el procedir de la lliga-, s'explicava perquè l'enginyer buscava fer-se un nom propi dins de la formació, una actitud que va desplaure Valois.²¹⁵³ Amb la defenestració, tota la corporació requeia en mans de l'excombatent, qui es feia amb el poder quasi absolut en la presa de decisions.²¹⁵⁴

L'autoritat dins de la UCF va anar de la mà d'un reconeixement dins de la lliga: a finals de 1923, va ser escollit membre dels comitès directors.²¹⁵⁵ El que semblava un afermament de l'autoritat va convertir-se, segons el que va relatar posteriorment en *L'Homme contre l'argent*, l'inici d'unes tibantors que conduirien a un distanciament irreversible. Com es veurà, l'apreciació *post facto* del que va ocórrer no deixa de ser

²¹⁴⁶ Firmin BACCONNIER, "L'Union des Corporations Françaises (C.I.P.F.)", *Almanach de l'Action française*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1924, 151-156, p. 151.

²¹⁴⁷ Valois hi és presentat com a «président de l'Union des Corporations françaises». En "Informations. Les ingénieurs français", *L'Action française*, 10 d'octubre de 1923, p. 2.

²¹⁴⁸ En "Union des Corporations françaises. Cercle d'études de l'Union", *L'Action française*, 5 de novembre de 1923, p. 4.

²¹⁴⁹ Es va decidir admetre les associacions de funcionaris fundades a l'empara de la llei de 1901. Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. Les fonctionnaires", *L'Action française*, 26 de novembre de 1923, p. 4.

²¹⁵⁰ «La C.I.P.F. n'a plus osé montrer le nez avant d'avoir pris nouveau masque et pelure neuve». En "En passant. Changement d'enseigne", *L'Humanité*, 8 d'octubre de 1923, p. 1.

²¹⁵¹ Georges VALOIS, "Historique et objectifs présents de l'Union des Corporations Françaises" (discurs del Congrés de la UCF, París, el 21 i 22 de novembre de 1924), *Cahiers des États Généraux*, n° 17, 15 de desembre de 1924, 483-1892, pp. 484-485.

²¹⁵² En el congrés, va parlar sobre els èxits (5.000 abonats) a *L'Action française du dimanche*. En "Le dixième congrès de l'Action française. Séance de l'après-midi. L'Action française du dimanche", *L'Action française*, 21 de juny de 1923, 1-2, p. 2.

²¹⁵³ Coquelle va marxar «dégouté de ses agissements à son égard» En un informe "«L'Action française» et «Le Nouveau Siècle»", 22 de desembre de 1925, París, A. 10.493, dins de F7 13208, en els AN.

²¹⁵⁴ Informe "Le mouvement corporatif du «Faisceau»", abril de 1926, dins de F7 13208, en els AN.

²¹⁵⁵ A finals de novembre de 1923, ja formava part del comitès directors. Veure: "À Marius Plateau, héros et martyr. Le défile", *L'Action française*, 12 de novembre de 1923, 1-2, p. 1.

interessant, però també interessada, ja que Valois retrotrau la causa de la separació que va tenir lloc l'estiu de 1925 en situar-la en un escenari anterior. Tanmateix, el 1924 sí que va ser un any agitat, el tràfec del qual s'explica per l'interès de l'excombatent en donar un impuls a una lliga que s'havia estancat. A fi de revitalitzar la formació contrarevolucionària, Valois va embarcar-se una setmana cap a Itàlia amb de Vesins, Mathon i Bernard-Précy per conèixer el règim feixista.²¹⁵⁶ Des de les revoltes roges de 1922, que seguia les convulsions de la vida pública italiana. En línies generals, la lliga també havia dedicat en to de simpatia algunes anàlisis al règim feixista italià.²¹⁵⁷ De fet, una possible explicació del viatge es podia deure a l'interès de la lliga -i del mateix Valois- per observar de ben a prop la *terza via* corporativista que, pels nacionalistes integrals, era una via deutora de les tesis de *L'Économie nouvelle*.²¹⁵⁸

L'estada a Itàlia va concebre's a través dels contactes que l'excombatent tenia amb Curzio Suckert, més conegut com a Curzio Malaparte, escriptor que aleshores residia a França.²¹⁵⁹ La impressió que va tenir a Roma va ser d'admiració cap al *Duce*, però els nacionalistes italians, tals com Corradini, el tiraven enrere.²¹⁶⁰ A part, però, de l'organització socioeconòmica, un altre aspecte que l'interessava era saber com funcionava un estat en què la sobirania ja no residia en el parlament sinó en l'autoritat personal. Des de *Le Cheval de Troie*, havia emfatitzat la necessitat d'uns poders forts, una idea que ja es trobava de forma primigènia en *L'Homme qui vient*. Amb la crisi econòmica de finals de 1923, va començar a apostar fermament per una mà de ferro amb plens poders. Per aquesta raó, va atacar Raymond Poincaré, republicà conservador que s'havia guanyat les simpaties de la lliga per les seves accions patriòtiques, a qui acusà de titubejar, de no estar a l'alçada de les expectatives ni del moment històric. El dards enverinats que li

²¹⁵⁶ Com relata, «à peine avions-nous quitté Paris, la bataille commença». En Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 108.

²¹⁵⁷ El feixisme era vist com l'antídote gràcies al qual «chaque peuple, voulant vivre, expulsera a sa manière le virus révolutionnaire et démocratique». En Léon DAUDET, “La leçon du fascisme”, *L'Action française*, 14 d'agost de 1922, p. 1; Charles MAURRAS, “La Politique. I. L'avènement d'un minorité”, *L'Action française*, 26 d'octubre de 1922, p. 1. El director polític del diari considerava que el moviment feixista estava conduït, «avec une indiscutable maîtrise, par un homme que le tempérament d'un chef». En Léon DAUDET, “Le mouvement fasciste et la menace sur l'Italie”, *L'Action française*, 12 de setembre de 1922, p. 1.

²¹⁵⁸ Sobre l'anàlisi que un redactor de *La République française* fa del sindicalisme feixista, Havard de la Montagne es pregunta si «se rend-il compte de la répercussion en Italie des idées de Georges Valois?». En Georges HAVARD de la MONTAGNE, “Revue de la Presse. Syndicalisme et fascisme”, *L'Action française*, 5 de maig de 1923, p. 3.

²¹⁵⁹ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 109. Per més detall, veure: Didier MUSIEDLAK, “L'Italie fasciste et Georges Valois”, dins de Dard, Olivier (ed.), *Georges Valois... op. cit.*, 205-214 i Pierre MILZA, “Georges Valois et l'Italie”, en Decleva, Enrico i Milza, Pierre (eds.), *La Francia e l'Italia negli anni venti: tra politica e cultura*, Franco Angeli: Milà, 1996, 178-191.

²¹⁶⁰ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 109.

llançava van valdre-li una entrevista privada amb el president del consell de ministres a finals de gener de 1924. Si es fa cas al que explica, el republicà compartia l'opinió del *camelot* sobre «il faut un chef», però temia que la nació protestés davant de l'autoritarisme.²¹⁶¹

De retorn a París, va pugnar contra el paquet de lleis que Lasteyrie va dipositar el 17 de febrer, entre les quals n'hi havia una que prohibia qualsevol contracte basat en el franc-or o en dòlars sota pena d'un a cinc anys de presó. Ràpid de reflexes, la reacció de l'economista de la lliga no va fer-se esperar. En primer lloc, va promoure una *Ligue du Franc-or* a través de la *Union des Corporations Françaises* (UCF) el 30 de gener.²¹⁶² La UCF era l'agrupació amb què va passar-se a conèixer la CIPF després de posar fi a la col·laboració amb «les groupements industriels».²¹⁶³ La lliga va constituir-se unes setmanes més tard, amb un comitè director i un comitè d'organització i estudi sota la presidència de Valois.²¹⁶⁴ Un mes després, va convocar una gran reunió a favor dels Estats Generals pel 21 de febrer. En la gran sala dels *Ingénieurs Civils*, juntament amb Eugène Mathon, qui representava el ministre de Comerç, Max Leclerc, Jacques Arthuys i vuit-cents representants de la indústria, el comerç, l'agricultura i les professions liberals, van demanar «un gouvernement stable, armé de pleine pouvoirs, ayant à sa tête un chef libre de ses décisions et du choix de ses agents et de ses moyens d'action» a fi de separar el «crédit du franc du crédit de l'État par toutes mesures utiles pour rendre indépendant de la Trésorerie et de la vie parlementaire le remboursement régulier des avances de la Banque de France à l'État».²¹⁶⁵

No obstant la contraofensiva, el *ligueur* va trobar-se inesperadament amb l'oposició d'alguns aliats. L'estada a la península itàlica va marcar un punt d'inflexió en la relació

²¹⁶¹ Georges VALOIS, “Avant-propos. La crise de l'État” (febrer de 1924), en *L'État, les finances... op. cit.*, 187-192, p. 190.

²¹⁶² Pierre DUMAS, “Union de Corporations Françaises. Chronique de l'Union. Notre action pour une monnaie saine”, *L'Action française*, 17 de febrer de 1924, p. 4.

²¹⁶³ Georges VALOIS, “Historique et objectifs...”, *art. cit.*, p. 485.

²¹⁶⁴ El comitè director el formaven «Edmond Arthuys [Jacques Arthuys], Maurice Denis, Hervé Le Grand, Larcher, Jean Gazave, secrétaire», mentre que el comitè organitzador el constituïen «Edmond Heleme, Georges Homey, vici-présidents: Pierre de la Touanne, secrétaire; Henri Louis, trésorier; André Perisse, Louis Griffoul, Paul Hommey, Georges Trioulet». Aquest darrer comitè es dividia en quatre comissions d'estudi: una sobre estudis econòmics i comptables presidida per Heleme; una d'ensenyament, a càrrec d'Hommey; una de relacions corporatives i intercorporatives, a mans de Rozier; i una última de propaganda i publicitat sota la tutela de Louis. L'oficina estava emplaçada al carrer de l'Havre nº 10. En “Union de Corporations Françaises. Chronique de l'Union. La Ligue du Franc-or”, *L'Action française*, 24 de febrer de 1924, p. 4. El secretariat va confiar-se «à M. Pierre Héricourt», historiador, periodista i cònsul, el 12 de març de 1924. La seu va transferir-se al carrer Boissy-d'Anglas nº 11. “La Ligue du Franc-or”, *L'Action française*, 23 de març de 1924, p. 3.

²¹⁶⁵ “À la salle des Ingénieurs Civils. Pour la convocation des États Généraux”, *L'Action française*, 22 de febrer de 1924, 1-2.

amb Bernard-Précy, director de *La Journée Industrielle* i membre del comitè pels Estats Generals, un dels grans aliats des de bon inici. Segons l'excombatent, la cordialitat van trencar-se perquè l'enginyer va voler fer-li el llit.²¹⁶⁶ Alguns moviments anteriors l'havien fet sospitar. Anys després, Valois va interpretar la inoportunitat de l'article de Romier de finals de 1922 com una maniobra del director de la revista a favor dels plutòcrates.²¹⁶⁷ Ja el 1921, el periodista va haver de retirar-se del comitè organitzador de la CIPF quan en prou feines s'havia constituït perquè, segons Valois, «beaucoup d'industriels faisaient pression pour l'inflation».²¹⁶⁸ La tensió va esclatar públicament el febrer, poques setmanes després que Bernard-Précy fes campanya a Bordeus a favor dels Estats Generals.²¹⁶⁹ Davant de l'atac inesperat dels diaris dirigits per l'enginyer, la resposta contra la «lourde erreur» no es va fer esperar.²¹⁷⁰ Acte seguit, va procedir a expulsar-lo del comitè nacional pels Estats Generals el 2 de març.²¹⁷¹ L'expulsió, però, va encendre encara més els ànims. En un article demolidor, Valois va acusar-lo de voler repetir «à l'égard des industriels, le coup de Briand à l'égard des ouvriers» i va destapar, per escarni, com havia estat desproveït «de son grade, avec la mention “Pour faute contre l'honneur”» el 1906, després d'haver-se incorporat al 2n regiment d'artilleria de la marina el 1897.²¹⁷² Des de *La Journée Industrielle*, es va respondre a «l'ancien “compagnon” anarchiste Georges Gressent» amb una denúncia.²¹⁷³ La querella no va atemorir-lo. És més, va insistir en presentar-lo com el portaveu d'una croada «qui venait

²¹⁶⁶ Explica que tot va començar després d'una entrevista privada el novembre de 1923, on va fer saber al director del diari que «je le tenais pour un des hommes capables de jouer un rôle dans la crise proche». En Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 107.

²¹⁶⁷ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 106.

²¹⁶⁸ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 78.

²¹⁶⁹ En una conferència a la sala de l'Ateneu municipal el dia 21 de febrer, «Bernard-Précy fait tous ses vœux pour la constitution d'une forme quelconque de la représentation professionnelle des intérêts divers qui satisfasse le pays». En “La réunion régionale du Comité pour la convocation des États généraux”, *La Petite Gironde*, 25 de gener de 1924, p. 3.

²¹⁷⁰ Segons Valois, *La Journée Industrielle*, *L'Opinion*, *Le Journal de la Bourse et de la Banque* jugaven «à l'estouffade» amb el franc. Veure: Georges VALOIS, “L'Économie nouvelle. Trois manières d'accomoder le franc”, *L'Action française*, 2 de març de 1924, p. 3; íd., “L'Économie nouvelle. Alerte! Voilà les faux monnayeurs!”, *L'Action française*, 24 de febrer de 1924, p. 3.

²¹⁷¹ Sobre si va ser una dimissió o una expulsió, també hi va haver polèmica. Veure: “Au comité des États généraux”, *L'Action française*, 2 de març de 1924, p. 3. Els nou membres del comitè van afirmar que després de la reunió del 21 de febrer, va decidir demanar la dimissió. E[ugène]. MATHON, “Au comité des États généraux”, *L'Action française*, 12 de març de 1924, p. 1; G[eorges]. V[ALLOIS], “Le comité des États généraux et la Journée Industrielle”, *L'Action française*, 16 de març de 1924, p. 3.

²¹⁷² Georges VALOIS, “L'Économie nouvelle. Un sous-officier d'industrie ou le «Mystère» de la rue Geoffroy-Marie”, *L'Action française*, 13 d'abril de 1924, p. 3.

²¹⁷³ Étienne BERNARD-PRÉCY, “Un diffamateur en correctionnelle”, *La Journée Industrielle*, 13 d'abril de 1924, p. 1.

de Finaly et du ministère des Finances».²¹⁷⁴ Curiosament, la substitució fortuïta de Lasteyrie a favor de François-Marsal el març va posar punt i final a la campanya difamatòria.²¹⁷⁵

Amb el seu amic a la cartera de Finances, els ànims es van calmar. Els decrets-llei que prohibien la estipulació amb or van retirar-se i va poder prosseguir amb la campanya contra la deflació.²¹⁷⁶ Més tranquil, va poder centrar-se en com pal·liar els dèficits a l'hora de captar obrers que la UCF havia heretat de la CIPF. La guerra havia esborrat qualsevol rastre del *Cercle Proudhon*, ja fos perquè la guerra n'havia anihilat els membres o perquè havia desencadenat canvis de perspectiva. Si Valois va reflexionar sobre una nova aproximació al fenomen socioeconòmic, Édouard Berth, amb qui continuaria mantenint una relació cordial, va abraçar el bolxevisme.²¹⁷⁷ A part, l'excombatent tenia un problema seriós de legitimitat. No obstant els discursos obreristes amb què pregonava «rétablir l'équilibre rompu et de tenter de faire pour les techniciens et les salariés ce que nous avons fait pour les chefs de l'industrie et du commerce»,²¹⁷⁸ tenia un historial compromès: l'estiu de 1919, havia invertit quantitats ingents de tinta per apaivagar una vaga en el sector de la publicació,²¹⁷⁹ i no feia ni un any que la CIPF havia tingut problemes amb uns obrers tipògrafs. A més, desdenyava tant els *cegetistes* com els *jaunes*, cosa que reduïa la forquilla de penetració. En resum, els esforços per cohesionar un moviment de masses interclassista es veien circumscrits a uns èxits significatius però parcials: els empleats de la banca el juliol de 1920,²¹⁸⁰ la incorporació de Pierre Dumas,²¹⁸¹ antic

²¹⁷⁴ Georges VALOIS, “L'Économie nouvelle. Plaisirs d'été”, *L'Action française*, 10 d'agost de 1924, p. 3. Aquest article també va ser dut als tribunals. A. M., “À la XIIe chambre correctionnelle. L'Affaire de la Journée Industrielle”, *L'Action française*, 19 de desembre de 1924, p. 2.

²¹⁷⁵ A més, Bernard-Précy va dimitir com a director de *La Journée Industrielle* el 25 d'abril.

²¹⁷⁶ Argumentava que «le régime du franc-or donne à l'État des facilités de trésorerie». Amb tot, admetia que no era una panacea, ja que, recordava, «il ne transformera pas les voleurs en honnêtes gens». En Georges VALOIS, “L'Économie nouvelle. Le franc-or. Instrument de mesure de la production et des échanges”, *L'Action française*, 9 de març de 1924, p.3.

²¹⁷⁷ Veure l'explicació que forneix Édouard BERTH, *Guerre des États ou guerre de classes*, Marcel Rivière: París, 1924, p. 247.

²¹⁷⁸ Pierre DUMAS, “L'organisation ouvrière”, *Cahiers des États Généraux*, n° 17, 15 de desembre de 1924, 493-500, p. 500.

²¹⁷⁹ Georges VALOIS, “L'Économie nouvelle. Les grèves et les idées”, *L'Action française*, 9 de juny de 1919, p. 4 i íd., “L'Économie nouvelle. Le prix des livres”, *L'Action française*, 7 de juliol de 1919, p. 4.

²¹⁸⁰ El *Syndicat français des employés de Banque et de Bourse* continuava essent un dels majors acompanyaments de la CIPF. P[ierre]. D[UMAS]., “Union de Corporations Françaises. Chronique de l'Union. Syndicat français des employés de Banque et de Bourse”, *L'Action française*, 6 d'abril de 1923, p. 4.

²¹⁸¹ Com va aclarir *L'Humanité*, «il ne faut pas confondre notre loyal et dévoué camarade Pierre Dumas, secrétaire général de la Fédération unitaire des Produits chimiques, avec le sieur Pierre Dumas, ancien anarchiste individualiste, ancien membre du parti socialiste, ancien secrétaire de la Fédération nationale de l'habillement, devenu, par l'appât des picaillons des douairières (le bougre aime l'argent, à condition de ne pas le gagner à la sueur de son front), ligueur d'Action française et camelot du Roy», “Ne pas confondre”, *L'Humanité*, 25 de juny de 1925, p. 2.

sindicalista revolucionari, el maig de 1922,²¹⁸² o, més recentment, la refundació dels *cheminots* sindicats entorn de la revista *Le Rail*.²¹⁸³

Si, des de finals de 1923, insistia en postergar les eleccions a causa de complots,²¹⁸⁴ l'afer Bernard-Précy va tenir com a efecte més visible que Valois abandonés qualsevol tipus de moderació amb què s'havia embolcallat per no torpedinar les aspiracions electorals dels seus companys. A partir d'aleshores, no va estar-se d'escriure que «le parlementarisme est mort» i que «si nous entrons dans son palais, ce ne peut être que pour prendre leur cadavre et le mettre au tombeau».²¹⁸⁵ Al crit d'«organisons la révolte contre la ploutocratie»,²¹⁸⁶ va afegir-hi unes manifestacions explícites contra el joc electoral que s'inserien en la tradició antidemocràtica més florida de l'AF.²¹⁸⁷ L'argumentari no era nou. En *L'Homme qui vient*, s'hi exposaren arguments d'una cruesa similar. El que succeïa ara era que l'actitud de Valois, després del viatge a Roma, xocava amb l'acomodament d'una part dels comitès directors. No era que l'AF s'hagués moderat; els impropis i les acusacions a la *Sûreté Générale* per les morts de Plateau i Philippe Daudet eren eixordadors. El que succeïa era que la formació era presonera de l'experiència de la *Union Sacrée*. En una conjuntura en què recuperava la base militant, la plana major va decidir apostar per perllongar la bonança que s'havia aconseguit el 1914. La solució de continuïtat passava per apropar-se al poder, un objectiu que només podia assolir-se mitjançant els comicis. Aquesta assumpció explica el perquè es va concórrer a les eleccions el novembre de 1919, quan Léon Daudet va ser escollit diputat de París i va integrar la càmera del *Bloc national* en el grup d'independents.

²¹⁸² Segons va explicar, l'adhesió al «syndicalisme constructeur» va venir de la lectura de La Tour du Pin, de Valois i de Coquelle. En Pierre DUMAS, «Comment j'ai quitté la révolution», *Almanach de l'Action française*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1923, 134-139, p. 137. La primera mostra de la conversió va tenir lloc a una reunió contradictòria privada titulada «La République et les ouvriers» del 19 de maig de 1922 organitzada per l'AF. En «De Jouhaux à Daudet», *L'Humanité*, 21 de maig de 1922, p. 5. «L'esprit révolutionnaire est une erreur, et M. Pierre Dumas l'a compris», va celebrar Léon DAUDET, «Le cas de M. Pierre Dumas. L'adhésion aux doctrines d'A.F.», *L'Action française*, 2 de juny de 1922, p. 1.

²¹⁸³ L'òrgan de la *Fédération des Transports* va posar-se en marxa l'1 de maig. Veure: Georges VALOIS, «L'Économie nouvelle. Le Rail», *L'Action française*, 27 d'abril de 1924 p. 3 i Pierre DUMAS, «Union des Corporations Françaises. Chronique de l'Union. Un nouvel organe corporatif», p. 4.

²¹⁸⁴ Georges VALOIS, «L'Économie nouvelle. Le renversement des alliances», *L'Action française*, 19 de novembre de 1923, p. 4.

²¹⁸⁵ Georges VALOIS, «L'Économie nouvelle. Impuissance du parlementarisme», *L'Action française*, 23 de març de 1924, p. 3.

²¹⁸⁶ Georges VALOIS, «L'Économie nouvelle. Les Financiers contre la Nation», *L'Action française*, 17 de febrer de 1924, p. 3.

²¹⁸⁷ Georges VALOIS, «L'Économie nouvelle. La faillite du parlementarisme», *L'Action française*, 6 d'abril de 1924, p. 3.

Tanmateix, el «moment parlementaire» va convertir la lliga en una crossa, en l'ala més radical dels conservadors republicans al parlament.²¹⁸⁸ Malgrat que alguns informes policials apuntaven a la primavera de 1915 que l'AF «semble devenir, en attendant mieux, un refuge de mécontents»,²¹⁸⁹ alguns *ligueurs* ja havien girat l'esquena a la formació per la tònica que seguia. D'ençà l'armistici, la progressiva desafecció que havia colpit, per exemple, a Pierre Lasserre no va fer sinó que anar en augment. El 1920, Louis Dimier havia abandonat la formació perquè «la guerre avait fait reculer notre objet».²¹⁹⁰ Fins i tot Bainville havia caigut en un cert pessimisme després d'observar com en els països veïns s'assajaven formes autoritàries i dictatorials.²¹⁹¹ A més, l'optimisme de Valois, qui predicava una catàstrofe econòmica imminent, topava amb els interessos de la plana major. Maurras justificava la participació electoral amb la premissa de “*par tous les moyens*”,²¹⁹² mentre que Daudet no deixava de lluir cofoi el càrrec de “*député de Paris*” en cada editorial que signava. L'entusiasme dels veterans va conduir-lo a una tessitura incòmoda: no només va haver de col·laborar per sufragar els costos de la campanya com a *ligueur*,²¹⁹³ sinó que va trobar-se encapçalant la llista de la *Union nationale révisionniste* del quart sector.²¹⁹⁴ El que havia de ser un honor,²¹⁹⁵ implicava fer campanya, mobilitzar-se, atreure vots, un seguit d'activitats que contradieien les posicions que defensava en la rúbrica dominical però que havia d'emmotllar al curs de la lliga.²¹⁹⁶ La conclusió dels esdeveniments van donar-li la raó. La seva llista va obtenir uns 13,270 vots, tercer en

²¹⁸⁸ Jean GARRIGUES, “Le moment parlementaire de l'Action française: 1919-1924”, en Leymarie, Michel i Prévotat, Jacques (eds.), *L'Action française... op. cit.*, 243-254.

²¹⁸⁹ “À l'Action française”, 27 d'abril de 1915, dins de F⁷ 13195/2, en AN.

²¹⁹⁰ Louis DIMIER, *Vingt ans... op. cit.*, p. 258.

²¹⁹¹ Jacques BAINVILLE, “30 d'octubre de 1922”, en *Journal*, vol. II. 1919-1926 (3 vols.), Plon: París, 1949 (1948-1949), pp. 160-162.

²¹⁹² Charles MAURRAS, *La contre-révolution spontanée*, H. Lardanchet, París, 1943, pp. 170-171.

²¹⁹³ Valois va sufragar 25.000 francs. En “Pour l'action nationale aux élections”, *L'Action française*, 27 de març 1924, p. 3.

²¹⁹⁴ «Valois, c'est un grand espoir de la Patrie, dans le domaine économique, financier et politique», va escriure un Daudet foll per les eleccions, qui veia en l'excombatent un gran valor: «allez donc aux urnes, dimanche, au cri de “Vive Valois”». En Léon DAUDET, “La liste nationale Valois-Latzarus-Héricourt”, *L'Action française*, 6 de maig de 1924, p. 1.

²¹⁹⁵ Els altres tres sectors estaven encapçalats per Bernard de Vesins en el primer, Marie de Roux en el segon i Daudet en el tercer. Les llistes apareixen en la primera pàgina de *L'Action française*, 11 de maig de 1924, p. 1.

²¹⁹⁶ Per exemple, a la sala Couderc de Vincennes, el 4 d'abril, primer dia de campanya, va insistir en què «débarrasser du parlementarisme et de mettre en chef à la tête de la France» per acabar amb l'encariment de la vida. En “Avant les élections. L'Action française à Vincennes”, *L'Action française*, 5 d'abril de 1924, p. 2.

l'escrutini, mentre que Daudet, amb 17,438, no va poder mantenir l'escó.²¹⁹⁷ Va ser una ensulsiada majúscula.

A les oficines del carrer de Rome, Valois era l'únic que tenia motius per estar satisfet. El triomf del *Cartel des gauches* corroborava que el règim parlamentari era ineficaç per canalitzar les aspiracions nacionals, ja que evocava l'electorat al mínim esforç intel·lectual.²¹⁹⁸ A més, l'escenari polític podia confirmar imminentment la profecia que «le Bloc des gauches, c'est la banqueroute et la guerre».²¹⁹⁹ Amb l'ímpetu arrauxat que li era propi, va decidir posar en marxa la idea que els comicis havien aturat: una gran campanya per unir totes les faccions nacionalistes, republicanes i bonapartistes, els productors i els combatents en un moviment de «*rénovation nationale*».²²⁰⁰ El pla havia estat comentat en dues sessions privades abans de les eleccions. El dia 22 de maig, a casa de Frantz van den Broeck d'Obrenan,²²⁰¹ un aventurer que havia fet negocis al Marroc colonial, soci de la *Union Artistique* i del Club de Polo i membre de la camarilla del pretendent, el qual havia integrat la llista electoral que encapçalava, amb Bourgin, Cazaneuve, Arthuys, Valentin Smith i «deux ou trois personnes peu connues dans l'histoire et qui ont disparu».²²⁰² L'altra s'havia celebrat a casa de Moreau el dia 29 i comptava amb la presència de Maurras i de Vesins. Allí, hi va exposar «la première esquisse du mouvement de 1925-1926».²²⁰³ També va informar, uns mesos més tard, la reina Amèlia de Portugal, amb la presència de Maurras, perquè preparés l'adveniment del seu germà el príncep.²²⁰⁴ Pel que pot deduir-se per com van desenvolupar-se els esdeveniments, cada una de les parts implicades va entendre l'acord a la seva manera.

El pla passava per una intensa activitat de propaganda. El juny, Bourgin va tirar endavant una *Chronique des Ligues Nationales*, un fulletó que es repartia de franc entre les lligues per fer proselitisme de la subversió nacional.²²⁰⁵ A la tardor, es va fundar la

²¹⁹⁷ Georges LACHAPELLE, *Élections législatives du 11 mai 1924, résultats officiels suivis de l'application de la R.P. départementale: la R.P. intégrale et le scrutin d'arrondissement*, Librairie des Publications Officielles: París, 1924, pp. 206 i 201 respectivament.

²¹⁹⁸ Georges VALOIS, "Le Parlement, les États-généraux et le Soviet", *L'Action française*, 4 de maig de 1924, p. 3.

²¹⁹⁹ Georges VALOIS, "Il faut empêcher la guerre", *L'Action française*, 11 de maig de 1924, p. 6.

²²⁰⁰ Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. La Rénovation Nationale", *L'Action française*, 11 de maig de 1924, p. 3.

²²⁰¹ El personatge també va ser un dels principals finançadors. Informe "F. van den BROECK D'OBRENAN", dins de F⁷ 13208, París, 5 de desembre de 1925.

²²⁰² Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 135.

²²⁰³ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 125.

²²⁰⁴ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 138.

²²⁰⁵ Intérim, "Revue de la presse. *La Chronique des Ligues Nationales*", *Cahiers des États Généraux*, n° 14, 15 de setembre de 1924, 279-282.

Conférence des Ligues Nationales, sota la presidència també de l'excombatent i secretari general de la LP.²²⁰⁶ L'altra pas consistia en atreure la massa obrera. Si bé les eleccions havien demostrat que la lliga no era una opció pels obrers, la UCF tampoc aconseguia atreure'ls. Davant de l'atzucac, Valois va perfilar la idea d'una revolució nacional. La inspiració d'aquesta concepció era el model feixista. En les breus pàgines que conformen el prefaci a *La révolution fasciste* de Pietro Gorgolini, obra traduïda per Marsan, es condensa la fascinació de l'excombatent per un moviment que «ne se présente pas comme un acte pour la prise du pouvoir par un parti qui place ses créatures dans les postes de l'État», sinó que constituïa una força que «a renversé le pouvoir démocratique et a instauré un pouvoir national». En cap, reblava, era «un acte de défense bourgeoise».²²⁰⁷ L'afirmació que el moviment feixista no era una revolució de classe requeria d'un exercici de reflexió intern: suposava negar que la burgesia fos una classe dirigent. L'enfocament amb què va assumir aquesta premissa implicava superar el sorelisme, una aproximació que es basava en una solució dicotòmica.²²⁰⁸ Valois va esmenar el pensament del seu mestre Sorel a fi de reafirmar el que havia escrit el 1907. Ara, però, el vector d'atracció no va ser el sindicalisme revolucionari, sinó les forces productives.

Amb aquest bagatge va plantar-se el 12 d'octubre al teatre de Perigús, vila coneguda com la *Mecque rouge*.²²⁰⁹ Enmig d'una audiència heterogènia, Pierre Dumas i Valois van prendre la paraula en nom de la UCF per demostrar als comunistes que «votre critique à l'État bourgeois rencontre la nôtre». Després de tres hores i mitja, la reunió va saldar-se amb una confraternitat amb l'alcalde del fortí roig, Marcel Delagrang, treballador del ferrocarril. L'estat d'ànim positiu va poder confirmar-se l'endemà en una reunió privada a Bordeus.²²¹⁰ L'aliança que volia teixir va sacsejar tantes consciències com quan el 1907 va presentar-se com un *syndiqué* disposat a atreure el gruix dels revolucionaris a les files del reialisme. El nou pla passava per reorientar la direcció dels Estats Generals i revitalitzar la UCF. Encara que no s'hagués fet oficial, la campanya per la convocatòria havia quedat, sinó arraconada, en un segon terme després de les incongruències que va

²²⁰⁶ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 139.

²²⁰⁷ Georges VALOIS, "Préface. Quelques réflexions sur le fascisme" (6 de juliol de 1924, *L'Action française*), en Gorgolini, Pietro, *La Révolution fasciste, avec le texte intégral des principaux discours de Benito Mussolini*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1924, VII-XIII, pp. IX-X.

²²⁰⁸ «Il aurait fallu qu'il découvrit que l'État pouvait être autre chose qu'un État bourgeois ou ouvrier». En Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. Solution au problème bourgeois", *L'Action française*, 22 de juny de 1924, p. 3.

²²⁰⁹ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 142.

²²¹⁰ Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. Agonie de l'État libéral", *L'Action française*, 19 d'octubre de 1924, p. 3.

demostrar quan el govern Herriot va decidir aconsellar-se del *Comité consultatif du Commerce et du Travail* i el *Conseil économique du Travail*.²²¹¹ Valois va afanyar-se a atribuir-se el mèrit de la decisió governamental d'escoltar les forces productores i no va dubtar en batejar els òrgans com «la première convocation des États généraux».²²¹² Tanmateix, el poc reconeixement que va obtenir va portar-lo a desdenyar la capacitat dels comitès tècnics. Després d'anys d'haver-los reivindicat incessantment durant el *Bloc National*, va criticar la iniciativa de l'esquerra republicana, perquè era un error «croire qu'il suffit de rassembler des groupements, des corporations, pour qu'il sorte des débats une idée quelconque».²²¹³

La presentació de la revolució nacional al gran públic va tenir lloc a finals d'octubre. En companyia de Daudet, de Vesions i Robain, va anunciar el pla de tirar endavant una revolució nacional. A la sala *Scheherazade* de Nancy el dia 25, va reclamar «la Union des Français pour assurer la grandeur nationale et la sauvegarde de la paix qui ne peut être maintenu que par les combattants». L'endemà, a la sala Tabarin de Metz, «près de 3.000 Lorrains» van escoltar com Daudet, emparant-se del vocabulari del seu amic excombatent, va apressar a escollir «entre la Révolution internationale et la Révolution nationale».²²¹⁴ Per Valois, el nou ordre estava a les mans dels excombatents. Tot i que per aconseguir un moviment de masses era indispensable disposar d'una àmplia base obrera, el pes de la revolució havia de recaure en el soldat de 1914. Tant la CIPF com el comitè pels Estats Generals havien fet campanya per captar els herois de la guerra, però la mobilització dels excombatents només va passar a ser una prioritat després del viatge a Itàlia i del fracàs electoral. A més, la reorientació va ser una decisió empena per les circumstàncies: si l'èxit en l'atracció de proletaris era fragmentari, en l'àmbit agrícola era ínfim.²²¹⁵

²²¹¹ Amb tot, continuaria impulsant iniciatives com la Setmana de la Propietat comercial que va iniciar-se el 26 de novembre. “La Semaine de la Propriété commerciale”, *L'Action française*, 27 de novembre de 1924, p. 2.

²²¹² Georges VALOIS, “La première convocation des États généraux par le gouvernement français”, *Les Cahiers des États Généraux*, nº 15, 15 d'octubre de 1924, 289-299. En un article, va reblar envaïent que «c'est ainsi que l'Etat libéral commence d'ordonner ses propres funérailles». En íd., “L'Économie nouvelle. La loi de l'offre et la demande. Conclusions”, *L'Action française*, 28 de setembre de 1924, p. 3.

²²¹³ Georges VALOIS, “L'Économie nouvelle. La situation économique créée par le 11 mai”, *L'Action française*, 12 d'octubre de 1924, p. 3. De sobte, la lliga va passar a combatre la iniciativa governamental d'una representació professional: G. D., “Revue de la Presse. Una caricature des États Généraux”, *L'Action française*, 18 de setembre de 1924, p. 3.

²²¹⁴ “La vrai France se défend. L'Action française dans l'Est. Deux réunions triomphales”, *L'Action française*, 27 d'octubre de 1924, 1-2, pp. 1-2.

²²¹⁵ La lliga ja tenia problemes de penetració en la massa rural: Léon DAUDET, “Pour notre hebdomadaire rural. Il faut développer sa diffusion”, *L'Action française*, 13 de juliol de 1924, p. 1. Daudet parlava de «trente mille lecteurs». En íd., “La désertion des campagnes. Une enquête de l'«A.F. du dimanche»”,

A principis de novembre, Valois va publicar *La révolution nationale* dins d'una nova col·lecció editorial intitulada *Les Cahiers de la Victoire*. En gran mesura, l'obra és un balanç de les experiències dels últims dos anys: el que va veure a Roma, les lliçons sobre l'esterilitat de concórrer a les eleccions i els errors d'una campanya sobre el terrabastall econòmic i polític que no s'havia acomplert del tot. El primer «appel au combattant» va tenir lloc a la sala dels *Ingénieurs Civils* el dia 11 de novembre. Arthuys i Bourgin l'acompanyaren en una sessió que havia d'estar emparada per la *Revue Universelle* i que «ne fut pas un succès étourdissant».²²¹⁶ La ressenya que en va fer el diari, en canvi, va realçar una assistència «conquise par leurs arguments», uns arguments que Valois va resumir en «s'il faut aujourd'hui faire une révolution, c'est que depuis l'armistice une contre-révolution politicienne s'est opposée, avec les habitudes d'avant-guerre, à l'esprit qui était né le 2 août 1914». Valois incidí en què aquesta idea «est dominée par l'idée d'un chef».²²¹⁷ En cap cas, val a dir, va mencionar la restauració monàrquica. Una absència que va accentuar-se a mesura que va anar desenvolupant la idea de la revolució nacional, cosa que repercutí negativament en la seva relació amb la resta de companys de la lliga.

L'Action française, 1 d'agost de 1924, p. 1. Unes dificultats que afectaren l'empresa dels Estats Generals, el comitè del qual celebrava com a pròpia qualsevol manifestació de sindicació agrícola, com la reunió que va tenir lloc a Laon el 3 de juliol per part de la *Union des Syndicats Agricoles*, entitat formada el 1919, «où furent étudiées à fond des questions d'ordre professionnel». En Robert NOUVELLIÈRE, “Vers les États généraux”, *L'Action française*, 17 d'agost de 1924, p. 4.

²²¹⁶ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 145.

²²¹⁷ “À la salle des Ingénieurs civils. Le rôle des combattants”, *L'Action française*, 12 de novembre 1924, p. 3.

Dissensions dins de la contrarevolució

6. L'home que marxa (1924-1928)

Els materials per a la contrarevolució nacional: Le Nouveau Siècle i les Légions (1924-1925)

A finals de novembre, Valois va participar en dos congressos quasi simultanis. El dilluns 17, va iniciar-se l'onzè congrés de la lliga. Les sessions van desenvolupar-se fins al 20 de novembre a la sala de les *Sociétés Savantes*, a París. L'excombatent va intervenir en la sessió matinal del divendres 21 per celebrar la «pleine prospérité» de la Nouvelle Librairie Nationale i explicar l'èxit de les col·leccions editorials, amb la reedició de l'obra de Maurras, i la tasca propagandística.²²¹⁸ L'edició de les obres completes del provençal formava part d'una reedició dels textos més cèlebres de les plomes més insígnies de la lliga. Des del 1919, Valois havia mostrat molt d'entusiasme en reeditar el pensament del nacionalisme integral en una col·lecció intitulada “Les Écrivains de la Renaissance française”, cosa que prova que no hi havia una desafecció doctrinal, sinó tot el contrari: un ímpetu per actualitzar les ensenyances de la contrarevolució. Aquesta voluntat per rescabalar el pensament reialista pren un caire d'urgència en les obres de Maurras: «l'*Enquête*, datant de 20 ans, fait allusion à des faits ou des hommes dont les jeunes connaissent fort peu l'histoire». La bretxa generacional que s'havia intuït abans de la guerra, amb la deserció de Rivain, era una realitat palpable: «sans nous en apercevoir, nous commençons à vieillir un peu du seul fait que tout ce que nous avons écrit les uns et les autres appartient à une époque dont l'histoire n'est pas encore écrite et qui se trouve dans le noir pour les nouvelles générations».²²¹⁹ El mateix dia 21, va presidir el que va ser el primer congrés de la UCF, a la mateixa sala de reunions parisenca, un congrés que va allargar-se fins l'endemà. Allí, va fer balanç sobre les associacions com la Lliga del Franc-or, va parlar de l'encariment de la vida i va passar revista als progressos que s'havien fet dins del moviment obrer. Va aclarir que «comme doctrinaires de l'autorité, nous pouvons défendre les intérêts des ouvriers sans qu'on puisse nous soupçonner de vouloir ruiner cette autorité». En definitiva, es tractava d'aplicar en «le domaine

²²¹⁸ “Le XI congrès d'Action française. Quatrième journée. La Nouvelle Librairie Nationale”, *L'Action française*, 20 de novembre de 1924, p. 2.

²²¹⁹ Carta de Georges Valois a Charles Maurras del 9 de febrer de 1923, dins de 576 AP 69, en AN.

économique les mêmes méthodes que nous appliquions à nos postes de chefs durant la guerre». ²²²⁰

Tanmateix, a les acaballes de l'any, la ment de Valois estava ocupada en com executar la revolució contrarevolucionària que havia publicat feia poc. Tot apuntava que era el moment idoni. La revolució nacional que preconitzava es veia legitimada com a arma de combat tant contra l'ordre burgès com contra la revolució internacional. ²²²¹ En el banquet vespertí amb què es va posar fi a la primera sessió del congrés de la lliga, va emfatitzar que «à la révolution bolcheviste, il faut opposer la révolution nationale». ²²²² Indissociables de la concepció paranoica maurrassiana, les imatges dicotòmiques que Valois presentava venien a representar la lluita entre el bé i el mal, on la revolució internacional encarnava una «horde». ²²²³ L'opinió pública vivia sacsejada pel terror a la revolució. Les tribunes dels industrials de la regió de Roubaix alertaren dels moviments insurreccionals. ²²²⁴ *La Liberté*, va fer-se ressò de les maquinacions revolucionàries que s'havien discutit a principis de juny al congrés del partit a Sain-Denis. ²²²⁵ Pocs mesos després, Maurras va denunciar l'escola comunista de Bobigny de ser un catau de «pupilles communistes». ²²²⁶ Daudet advertia d'una maquinació consentida pel *Cartel*. ²²²⁷ A finals d'any, tota la dreta nacionalista estava a l'aguait d'una possible conspiració comunista. El traspàs de les cendres de Jaurès al Panteó el 23 de desembre va obrir les portes al terror. Des de l'estrada parlamentària, Taittinger va denunciar que «nous sommes à la merci d'un coup de main». ²²²⁸ El general de Castelnau, va declarar que «un plan méthodique se développe chez nous pour faire de la France la suivante de la Russie rouge». ²²²⁹ Els diaris obreristes també alimentaven el relat del complot. ²²³⁰ La tensió en l'ambient era crispat.

²²²⁰ “Le congrés de l'Union des Corporations françaises”, *L'Action française*, 23 de novembre de 1924, p. 3.

²²²¹ Georges VALOIS, “L'Économie nouvelle. Révolution nationale ou révolution internationale”, *L'Action française*, 16 de novembre de 1924, p. 3.

²²²² “Le banquet”, *L'Action française*, 19 de novembre de 1924, p. 2.

²²²³ Com va definir-la l'almirall Schwerer, «une horde juifs, de métèques et de franc-maçons ». En “Le banquet”, *L'Action française*, 19 de novembre de 1924, p. 2.

²²²⁴ R., “L'effervescence communiste”, *Journal de Roubaix*, 5 de desembre de 1924, p. 1.

²²²⁵ “Comment se prépare une révolution”, *La Liberté*, 23 d'agost de 1924, p. 3.

²²²⁶ Charles MAURRAS, “La Politique. I. La préparation révolutionnaire”, *L'Action française*, 30 de novembre de 1924, p. 1.

²²²⁷ Léon DAUDET, “L'émeute qui se prépare avec le consentement du gouvernement”, *L'Action française*, 6 de desembre de 1924, p. 1.

²²²⁸ *Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés*, 25 de novembre de 1924, p. 3827.

²²²⁹ *L'Écho de Paris*, 25 de novembre de 1924, p. 1.

²²³⁰ “La terre à coups de fusil!”, *L'Humanité*, 15 de novembre de 1924, p. 1; “Cellules d'entreprise”, *L'Humanité*, 28 de novembre de 1924, p. 4.

La reunió contradictòria a Nantes del 24 de desembre a la sala Mauduit va ser la presentació al gran públic del concepte de revolució nacional. L'almirall Antoine Schwerer i l'excombatent de Verdun van tractar sobre "la Révolution nationale ou la Révolution internationale" davant de dos mil oients.²²³¹ En aquestes circumstàncies, va tirar endavant una agrupació d'antics combatents. L'organització que pretenia instaurar seguia els passos de la *Légion*, una lliga nacionalista i anticomunista que tenia «pour but de rassembler, pour une action politique, et sous la direction d'anciens combattants, tous ceux qui veulent que la France recueille les fruits de sa victoire». La lliga havia estat fundada per Antoine Rédier el 24 d'agost de 1924.²²³² Rédier era un excombatent que, com Valois, tenia lligams amb el món editorial.²²³³ S'ha de subratllar que ambdós es coneixien i mantenien una relació suficientment estreta com perquè el *ligueur* li enviés una còpia de *Le Père*.²²³⁴ Les raons per la posada en marxa d'una associació d'excombatents es podria trobar en el fet que el director de la Nouvelle Librairie Nationale no volia deixar que una altra formació explotés un sector social que considerava cada vegada més important per poder mantenir l'hegemonia de la lliga reialista en l'espai contrarevolucionari. En conseqüència, que canviés d'aproximació a la tardor, quan va decidir focalitzar-se en els antics soldats i no tant en els obrers com a forces productores, un sector que en els darrers temps havia ofert un creixement limitat. Després del discurs a la sala d'*Ingénieurs*, un grup que pertanyia a l'*Association des Camarades de Combat* va entrar en contacte amb Arthuys després de la reunió de l'11 de novembre. Cazaneuve va entrar amb negociacions amb diferents sectors. Si bé «le sénateur Brangier, le général Bourgeois, André Michelin n'avaient pas donné de résultat», van trobar suports en «Jacques Roujon et son équipe de journalistes». Van den Broek també va col·laborar financeraament a la causa. Llavors, Ley va advertir-los que els industrials del Nord no donarien suport a cap diari que no estigués controlat per ells.²²³⁵

²²³¹ "L'Action française à Nantes", *L'Action française*, 24 de desembre de 1924, p. 2.

²²³² Informe de "«La Légion» et «Rassemblement»", del 12 de març de 1925, París, dins de F⁷13208, en AN.

²²³³ Novel·lista prolífic sobre l'experiència bèl·lica, Rédier era director de la *Revue Française*. Tot i que manca encara una biografia elaborada sobre el personatge, Soucy forneix unes pistes: Robert SOUCY, *Le fascisme... op. cit.*, pp. 54-55.

²²³⁴ Rédier va descriure'l com «un admirable livre», en un targeta dins de "Fonds Georges Valois", VA 3, en Sciences Po.

²²³⁵ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 161. Van den Broek, president del consell d'administració de la *Société Française d'Informations Politiques, Économiques et Sociales*, va jugar un paper destacat en «la publication du "Nouveau siècle"». En Informe "F. van den BROECK D'OBRENAN", 5 de desembre de 1925, París, dins de F⁷ 13208, en AN.

Malgrat els retards en la constitució del comitè redactor i en el finançament,²²³⁶ el primer número va començar a circular el 26 de febrer. Els inicis del diari convidaven a l'optimisme. Si en un principi «fut fondé sans argent», ben aviat «les abonnements affluèrent» gràcies a una majoria d'abonats aliens a l'AF.²²³⁷ Aquesta prosperitat és confirmada per la policia, qui va certificar com el setmanari que s'ubicava provisionalment al carrer Boissy d'Anglas «dispose de beaucoup d'argent» fins al punt d'augurar que «d'hebdomadaire pour l'instant, il deviendra quotidien dans un an».²²³⁸ Des de la lliga, la condició que va posar el doctrinari provençal va ser que el nou òrgan no fos setmanal perquè seria «un journal doctrinal, et cela causera des difficultés». Tanmateix, l'ímpetu del grup va aconseguir la periodicitat desitjada.²²³⁹ Malgrat les reticències, l'altaveu del nacionalisme integral va celebrar l'aparició de *Le Nouveau Siècle* com un apèndix que li garantia penetrar en tots aquells que exprimien els sentiments del 2 d'agost de 1914.²²⁴⁰ En bona mesura, la nòmina de col·laboradors habituals i de simpatitzants estava desvinculada de l'AF.²²⁴¹ Els finançadors eren gent propera a la lliga, però sobretot propers a la seva persona.²²⁴² Ho certifica el fet que el redactor en cap va ser, a partir de març, Léopold Marcellin, «ancien collaborateur de “L'Écho National” et ami personnel de M. Tardieu».²²⁴³ L'atracció de sectors estrangers acabaria per ser un punt conflictiu en els interessos dels dos homes.

Mentrestant, el setmanari de Valois s'anava consolidant com un petit cercle «peu nombreux» però amb «adhésions de cadres».²²⁴⁴ Per Pasqua, va fundar les *Légions pour la politique de la victoire*, una entitat on «nous rendrons impossible le bolchevisme dans la mesure où nous guérirons le monde moderne de la lèpre parlementaire, démocratique et

²²³⁶ Un informe policial explica que el diari, previst pel 19 de febrer, va retrassar-se perquè la Maison Gendrau «n'est pas outillée pour effectuer son tirage à 50.000 exemplaires». En una nota del 21 de febrer de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²²³⁷ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 162.

²²³⁸ Informe d'un corresponçal del 5 de març de 1925, París, dins de F⁷13208, en AN.

²²³⁹ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 162.

²²⁴⁰ Georges DANTHUEIL, “Revue de la Presse. Le *Nouveau Siècle*”, *L'Action française*, 26 de febrer de 1925, p. 6. Un informe policial del 6 de setembre de 1924, a París, ressaltava com la lliga, a través del pla de Valois, pensava treure profit del conflicte entre feixisme i comunisme. Dins de F⁷ 13195, en AN.

²²⁴¹ Als col·laboradors habituals, «M.M. Jacques Arthuys, Hubert Bourgin, L. Marcellin, Jacques Roujon, Georges Valois», s'hi sumaven «personnalités du monde de la presse et de la politique» tals com «Gabriel Bonvalot, Martin-Mamy, Henri Massis, Ambroise Rendu, Thierry Sandre Édouard Soulier». En un informe d'un corresponçal anònim del 5 de març de 1925, París, dins de F⁷13208, en AN.

²²⁴² La societat va estar creada per una durada de deu anys amb un capital de 50.00 francs, amb unes accions 500 francs subscrites per Van den Broeck, amb 33 accions; Eugène Mathon i Serge André amb 20; Valentin Smith amb 4 i Hubert Bourgin amb 1. En un informe de novembre de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²²⁴³ Informe “Au sujet du journal «Le Nouveau Siècle»” del 14 de març de 1925, París, dins de F⁷ 13208, en AN.

²²⁴⁴ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 162.

ploutocratique qui le ronge» i «dans la mesure où nous construirons un ordre où la corruption sera l'accident et non la loi». Les referències contrarevolucionàries prenien ja el rostre del feixisme sense gaire dissimulació: els legionaris eren «ces hommes qui travaillent l'outil ou le fer à la main, à la construction d'un monde nouveau». «Le fascisme?», preguntava de forma retòrica al lector, «et si nous le faisons ensemble?». ²²⁴⁵ El grup estava presidit per Arthuys, mentre que l'organització anava a càrrec d'André d'Humières, un capità d'aviació condecorat. Només podien ingressar-hi veterans de guerra, inclosos els qui havien participat en l'exèrcit colonial, i només els joves de vint anys que havien acabat el servei militar. Qualsevol parlamentari o electe en un càrrec públic podia sol·licitar-ne l'adhesió. ²²⁴⁶ A l'octubre, va instaurar-se una estètica uniformada comuna que encara l'acostaria més al feixisme italià. El codi de vestimenta dels *légionnaires* seria una «chemise bleue et col bleu horizon, avec cravate bleue unie, complet bleu marine, ou de couleur foncée (en chandail bleu horizon), chapeau gris avec ruban noir ou casquette grise», a més d'un «ruban des décorations de guerre, insigne des légions (écu tricolore traversée par une épée) à la boutonnière ou au côté gauche du canne». ²²⁴⁷

Com va poder intuir-se amb la publicació de *La Révolution nationale*, la posada en marxa de tot l'aparell per a la consecució d'una regeneració contrarevolucionària reflectia un altre enfocament. Malgrat mantenir els pilars de tots els projectes començats des de 1919, hi havia una orientació diferent. En aquest sentit, *Le Nouveau Siècle*, el «journal de la fraternité nationale» que «veut la politique de la victoire», va substituir els *Cahiers des États Généraux*. No era que l'excombatent hagués tallat amb l'herència precedent tot deixant enrere l'antiparlamentarisme i abandonant l'esperit tècnic. En el seu nou altaveu, pregonava sacrificar-se contra un estat que «représente les banquiers et l'enrichissement des banquiers», ²²⁴⁸ reivindicava «La Ligue du Franc-or qui nous avons fondée», la qual «recrute son grand état-major, qui prend la responsabilité de la réforme monétaire»; ²²⁴⁹ inclús comentava la recuperació d'«un grand conseil de la France», que no era res més que «la France des producteurs» tan ansiada des de 1923. ²²⁵⁰ En general, tots els

²²⁴⁵ Georges VALOIS, «Légionnaires», *Le Nouveau Siècle*, 2 d'abril de 1925, p. 1.

²²⁴⁶ «Les Légions», *Le Nouveau Siècle*, 16 d'abril de 1925, p. 2.

²²⁴⁷ Nota del 8 d'octubre de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²²⁴⁸ Georges VALOIS, «Le Gouvernement des Banquiers», *Le Nouveau Siècle*, 26 de març de 1925, p. 1.

²²⁴⁹ Georges VALOIS, «Pour sauver le Franc», *Le Nouveau Siècle*, 9 de juliol de 1925, p. 1.

²²⁵⁰ Georges VALOIS, «Fin du parlementarisme», *Le Nouveau Siècle*, 9 d'abril de 1925, p. 1.

moviments i projectes anteriors tenien un reflex en el setmanari.²²⁵¹ El que succeïa, era que la lliga no s'havia fet encara ressò de les prioritats amb què Valois ara treballava.²²⁵² Un any després de la reunió privada amb Maurras i Moreau, sembla que Valois hauria vist els límits de fer propaganda amb l'*Enquête sur la Monarchie* sota el braç. Tenia clar que per donar un cop mortal a la modernitat es requeria un nou clúster organitzatiu que hagués viscut l'experiència de Marne i Verdun. De resultes d'aquest enfocament, que fes una crida «aux combattants, à la jeunesse, au peuple des producteurs» per «rassemblons-nous et formons nos Légions» el 16 d'abril.²²⁵³

En bona mesura, el que tenia en ment per impulsar la política de la victòria era formar uns «nouvelles équipes», «venant de gauche ou de droite», i no exclusivament de tradició reialista o nacionalista integral, sinó més aviat d'un antiliberalisme inconformista. Els quadres, en sintonia amb la seva cosmovisió elitista recoberta de modèstia i humilitat popular, havien de ser persones «qui mangeront des pommes de terre cuites au four, n'auront pas de vêtements sorties des grands tailleurs», però «qui tenant le pouvoir pour la grandeur et la prospérité françaises, ne toléreront jamais que des mains criminelles en diminuent l'éclat et la puissance».²²⁵⁴ Un d'aquests reclutats va ser Philippe Barrès, fill del *Prince de la jeunesse* finisecular a qui Gressent tant havia admirat, heroi de guerra condecorat com a cavaller de la Legió d'Honor, escriptor, periodista en diversos diaris conservadors i candidat fallit per la *Union républicaine sociale et Nationale* en una llista amb d'altres nacionalistes tals com «M.M. Henry, Pate et Taittinger». El nom de l'adherit, que va entrar formalment a l'equip redactor al març,²²⁵⁵ no només donava llustre a la incipient formació, sinó que certificava que el camí que s'havia emprès per eixamplar la base contrarevolucionària era el correcte.²²⁵⁶ A més, Valois va trobar-se amb un aliat inesperat. Després de la pugna amb Bernard-Précy, Lucien Romier va passar a treballar

²²⁵¹ En el setmanari, encara es promocionava ocasionalment la campanya pels Estats Generals amb un «adhérez au comité des États généraux». En *Le Nouveau Siècle*, 23 de juliol de 1925, p. 2.

²²⁵² Daudet encara bramava, tot citant-lo, que es dissolgués el parlament i es convoquessin els Estats Generals. Léon DAUDET, “Au lieu d'accumuler les sottises... Faites donc les États généraux!”, *L'Action française*, 5 de març de 1925, p. 1.

²²⁵³ Georges VALOIS, “Mobilisation”, *Le Nouveau Siècle*, 16 d'abril de 1925, p. 1.

²²⁵⁴ Georges VALOIS, “L'Esprit du Nouveau siècle (deuxième article). La Conquête de l'État. 1.- Les nouvelles équipes”, *Le Nouveau Siècle*, 30 de juliol de 1925, p. 1

²²⁵⁵ A falta d'un estudi complet sobre Philippe Barrès, hi ha un informe policial molt extensiu en què detalla varis aspectes de la vida del personatge: informe “BARRES, Philippe, Pierre, Auguste” del 15 de desembre de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²²⁵⁶ Philippe, com el seu pare, mantenia una concepció nacionalista que no exclouïa la revolució de 1789 com a part de la història de França. Veure: Philippe BARRÈS, *La Guerre à vingt ans*, Plon-Nourrit: París, 1924, p. 312.

com a director de *Le Figaro Économique*.²²⁵⁷ Des de l'editorial, Romier va lloar la perspicàcia de l'editor, la qual «éclaire tout en côté de l'histoire».²²⁵⁸ El vent semblava bufar-li a favor.

Davant del *momentum* que se li havia presentat, l'heroi de Verdun va invertir nombrosos esforços en difondre el projecte: el setmanari del 21 de maig va repetir-se gratuïtament entre els 400 quioscos de la capital i es va preparar una campanya per penjar cartells.²²⁵⁹ La policia estava alerta sobre el possible abast del que es cuinava al despatx de l'edifici 21 del carrer Cambon, i incidia d'una probable i imminent transformació de *Le Nouveau Siècle* en un diari.²²⁶⁰ Com a mètode de difusió, va posar en marxa una de les tècniques propagandístiques més reeixides de l'AF: la de les campanyes violentes i difamatòries.²²⁶¹ El gran tema que va escollir fou la crisi econòmica i la nefasta gestió parlamentària, un tema que tenia per la mà. Joseph Caillaux va ser la diana d'unes diatribes agres que van ocupar un número especial intítulat "Le Franc assassiné". En l'editorial, va titllar el ministre de Finances d'haver aprovat una baixada en el valor que afavoria els deutors, l'Estat i els banquers.²²⁶² Tot aquesta campanya va acompanyar-se de les pàgines dominicals de *L'Action française économique*.²²⁶³ Amb malícia provocadora, va titllar les mesures del patró-or del govern de ser un «affreux bâtard» de les seves.²²⁶⁴ Els atacs continus van obtenir el pretext publicitari que desitjava: una persecució per part del ministre gràcies a la qual va poder mediatitzar-se com una víctima

²²⁵⁷ François COTY, "À nos lecteurs", *Le Figaro*, 31 de gener de 1925, p. 1.

²²⁵⁸ Lucien ROMIER, "Directions économiques. L'Économie Politique et la Morale", *Le Figaro Économique*, 16 de març de 1925, p. 1. Valois sempre va defensar que Romier havia estat manipulat per Bernard-Précy i que havia seguit les ordres del director en cap i de les pressions plutocràtiques. En les memòries de 1928, Valois explica que va reconciliar-se amb el periodista a finals d'agost, quan aquest «préparait son entrée au Figaro». Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 141.

²²⁵⁹ Nota del 20 de maig de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²²⁶⁰ L'administració del diari va passar a instal·lar-se a una nova localitat el 7 de maig, on compartia oficina amb els despatxos de les *Légions*, que abans s'havien ubicat al número 26 del boulevard Haussmann. En un informe "Le Nouveau Siècle", 30 de maig de 1925, París, dins de F⁷ 13208, en AN.

²²⁶¹ Una nota policial confirma el setmanari del 2 de juliol tenia «articles particulièrement violents contre le gouvernement» i disposava d'un tiratge de 5.000 exemplars. Nota de l'1 de juliol de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²²⁶² En gran part, repetia els mantes que havia exposat en la Setmana de la Moneda, però ara se centrava en un nou enemic. Georges VALOIS, "La vérité sur l'État, les finances publiques et la monnaie", *Le Nouveau Siècle*, 2 de juliol de 1925, p. 1.

²²⁶³ «Mais la nouveauté dans l'opération, celle qui porte la marque du génie de Caillaux, c'est que cette inflation se fait par un véritable coup d'État». En Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. L'assassinat du franc par la inflation", *L'Action française*, 28 de juny de 1925, p. 3. A més, el 16 de juliol va sortir publicat *l'État, les finances et la monnaie*, recull d'articles en el diari reialista.

²²⁶⁴ Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. Vers le franc-or", *L'Action française*, 5 de juliol de 1925, p. 3. El *ligueur* defensava que el patró-or era conseqüència d'una pujada del franc la finalitat de la qual era disminuir les càrregues de l'estat i reconstituir el valor nominal dels bons, no aspirar, com Caillaux, a un redreçament del Tresor.

política del complot que suposadament havia revelat.²²⁶⁵ Va preparar un número especial pel dijous 23 de juliol,²²⁶⁶ i va enganxar cartells i imprimir fulletons.²²⁶⁷ El tiratge consistia en 58.000 exemplars, 24.000 dels quals serien encarregats a venedors professionals, uns 8.000 a les missatgeries d'Hachette i la resta es destinaria a la propaganda.²²⁶⁸

La propaganda, sobretot després de la formació de les *Légions*, va esperonar els ànims. Des de *L'Humanité*, es va atacar sense miraments la nova agrupació i l'equip del diari.²²⁶⁹ En canvi, hi havia sectors republicans històricament conservadors que veien en l'aposta contrarevolucionària la solució a la decadència francesa. La capçalera regional *Paris-Centre* va publicar un article extens en què elogiava la proposta de revolució nacional. «Il est possible que au temps de Le Play, on aurait pu se limiter à une grande réforme sociale», però en els temps que corrien, «le régime parlementaire est le régime de l'incapacité», i es requeria extirpar la gangrena a fi de reconstruir el país.²²⁷⁰ Aquest article, que duia la signatura del director-redactor en cap, va alertar el prefecte de la Nièvre, el vocabulari antiparlamentari del qual, argüí, no podia desestimar-se perquè la tribuna «exerce une certaine influences sur une partie au moins des lecteurs». El més curiós del cas, però, és que l'informe declarava que el diari seguia «les directives de "l'Action Française"».²²⁷¹ La lliga reialista i el nou organisme vivien fins a finals de l'estiu en coexistència. Res feia pensar en tensions: la *Surêté* no va fer-se eco de cap conflicte intern. De fet, s'apreciava una col·laboració conjunta que operava com a una pinça. Daudet va declarar públicament presentar-se com a testimoni si el Caillaux, el

²²⁶⁵ Valois va obrir en el setmanari una petita columna en què publicava cartes, llistes de simpatitzants i comentaris favorables a la seva innocència sota el títol "Les poursuites contre Georges Valois" a la segona pàgina. A més, la policia va fer-se eco de com es va fer signar una carta de protesta a les seccions de l'AF contra «les poursuites dont M. Georges Valois est l'objet». A la carta, es defensava que «grâce aux campagnes de M. Georges Valois que l'on a peut pendant plusieurs années éviter l'inflation», en una nota del 20 de juliol de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²²⁶⁶ Per explotar la persecució, va encarregar la distribució d'un del número especial del 23 de juliol a «25 à 30 vendeurs», va pensar que «les journaux invendus seront distribués gratuitement aux terrasses des cafés et auprès des gares» i va decidir que «1.000 affiches seront apposées dans les emplacements réservés». En l'informe "Au sujet du journal «Le Nouveau Siècle»" d'un corresponçal anònim, 18 de juliol de 1925, París, dins de F⁷ 13208, en AN.

²²⁶⁷ Segons una nota del 21 de juliol de 1925, va encarregar a la impremta A. Vauzellaud 500 cartells que deien: «Lisez le "Nouveau Siècle" que Joseph Caillaux poursuit pour avoir dit la vérité sur la monnaie et les finances», dins de F⁷ 13208, en AN. El fulletó en qüestió era: Georges VALOIS, "Tract n° 2. Le Salaire-or", setembre de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²²⁶⁸ "Transmission", nota del 22 de juliol de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²²⁶⁹ F. M., "Le fascisme s'oriente. En attendant un chef", *L'Humanité*, 29 d'octubre de 1925, p. 4.

²²⁷⁰ A[bel]. L[AMY], "Un grand mouvement national. Les Légions veulent donner à la France la politique de la victoire", *Paris-Centre*, 21 d'agost de 1925, p. 1.

²²⁷¹ Carta del prefecte de la Nièvre al ministre de l'Interior, 27 d'agost de 1925, Nevers, dins de F⁷ 13208, en AN.

«chauve qui peut», portava el seu amic a judici per haver revelat la “veritat” sobre la condició misèrrima de les finances estatals.²²⁷²

A finals de juliol, Valois va anar a passar les vacances amb la seva família a Saint-Gaudens. Arthuys i Cazaneuve, sogre de l’amic del director de la Nouvelle Librairie Nationale, estiuaven a Montréjeau. En la calma dels Pirineus, van traçar un pla per catapultar el moviment feixista.²²⁷³ Més específicament, va ser a Salardú, a la Vall d’Aran, amb quaranta-set anys, quan «j’ai décidé, avec Jacques Arthuys et son beau-père, d’engager la lutte, sous le nom fasciste, contre la Puissance de l’Argent».²²⁷⁴ En primer lloc, va instruir Mathon perquè aplicés el salari-or a tota la regió industrial septentrional. A més, va reunir-se amb René de la Porte, el qual passaria a conèixer-se amb el pseudònim de Lusignac. La reunió amb de la Porte, un descendent d’un ministre del regant dels Orleans que s’havia encarregat de l’acció sindical durant la vaga de la banca que havia esclatat a la primavera,²²⁷⁵ era important perquè es buscava incidir encara més en el sector tècnic que la CIPF i la UCF ja havien penetrat. En donar suport els vaguistes quan van adoptar l’*échelle mobile* -tot i rebutjar les vagues com a mitjà de força des de 1919-, pressionava Caillaux.²²⁷⁶ Per últim, va trobar-se amb Delagrange i els seus homes per acordar organitzar una altra conferència multitudinària a fi de captar adeptes en massa els dies 14 i 15 d’agost.²²⁷⁷

Per ironies de la vida, la calma, quasi còmplice i apreciable, amb alguns fogots puntuals, entre la redacció de *Le Nouveau Siècle* i el carrer de Rome va veure’s sacsejada pel diner, el gran enemic modern que tant havien combatut els *ligueurs*. Poc després de fundar les *Légions*, a l’abril, François Coty, com era conegut François Spoturno, gran banquer i perfumista d’origen cors, propietari de diverses capçaleres, com ara *Le Figaro*, va decidir apadrinar financeraent *Le Nouveau Siècle* per tal que pogués tenir una publicació diària.²²⁷⁸ Coty, que ja havia establert nexes informals amb el projecte de

²²⁷² Léon DAUDET, “Caillaux contre Valois”, *L’Action française*, 8 de juliol de 1925, p. 1.

²²⁷³ Georges VALOIS, *L’Homme contre...* op. cit., p. 175.

²²⁷⁴ Georges VALOIS, *L’Homme contre...* op. cit., pp. 40 i 176.

²²⁷⁵ Banquer a Àfrica i Àsia, de la Porte va sentir-se fascinat per *Le Cheval de Troie, D’un siècle à l’autre* i *La Révolution nationale* segons explica en una carta en el fragment d’una carta de M. de X. del 23 d’abril de 1925, dins de Georges VALOIS, *La Politique...* op. cit., pp. 122-124. Va adherir-se a la UCF, la Lliga del Franc-or i el comitè dels Estats Generals, sempre sota el pseudònim de Lusignac.

²²⁷⁶ Finalment, la vaga va dissoldre’s el setembre. veure: L[René de la Porte], “Fin de grève”, *Le Nouveau Siècle*, 17 de setembre de 1925, p. 2.

²²⁷⁷ Georges VALOIS, *L’Homme contre...* op. cit., p. 176. Segons explica, la reunió del dia 15 va desencadenar «l’offensive contre notre œuvre, et surtout contre moi-même».

²²⁷⁸ Valois i Arthuys es reuniren amb el multimilionari i acordaren una quantitat que va anar decaient fins que al juliol els va fer una contraoferta definitiva d’un milió i mig. Georges VALOIS, *L’Homme contre...* op. cit., p. 163.

Valois a través de les lloes de Romier, ara es posicionava a favor del feixista davant de la instrucció que se li obria per un «attentat contre au crédit de l'État» a redós de les dures crítiques contra la política econòmica de Caillaux.²²⁷⁹ De resultes d'aquesta inversió, que els informes policials es fessin ressò de les altes probabilitats que el setmanari es transformés en una publicació periòdica.²²⁸⁰ Un temps després, a finals de mes, Maurras, assabentat del finançament que havia rebut, va demanar-li que l'acompanyés a veure el multimilionari. El diari de la lliga passava uns moments delicats i el provençal no volia deixar escapar l'oportunitat d'arreplegar alguns milions d'un industrial a qui havia atacat reiteradament per ser un exponent de la plutocràcia.²²⁸¹ Coty va accedir a invertir cinquanta mil francs en el diari doctrinal, però quan Maurras va conèixer l'oferta per *Le Nouveau Siècle* a finals de juliol, va insistir en invertir-los exclusivament en el diari, a la qual cosa, l'autor de *La Révolution nationale* va negar-s'hi rotundament.²²⁸² Els estira-i-arronses financers van gangrenar una relació en una conjuntura delicada i convertiren l'economista de la lliga en un dissident als ulls d'algunes personalitats reialistes. A partir d'aleshores, les iniciatives de Valois van trobar-se amb tota mena d'impediments. Una estratagema que havia capít amb Rendu per captar adeptes, la qual havia estat avalada prèviament per Maurras i Moreau, i que passava per formar un *Le Nouveau Siècle* meridional a través de la fusió de l'*Express du Midi* i del *Télégramme*, va ser cancel·lada de sobta.²²⁸³ El coronel Larpent va fer de dic de contenció: va oposar-se a fornir-li qualsevol llista de presidents regionals amb el temor que els volgués subscriure en el setmanari o afiliar-los a l'organització.²²⁸⁴ Qualsevol proposta era vista amb suspicàcia, inclús la reedició de l'obra de Péguy.²²⁸⁵ Només va ser aprovada una conferència a Roanne, la qual tenia com a objectiu fer publicitat de les *Légions*, perquè podia repercutir positivament al global de la lliga.²²⁸⁶

²²⁷⁹ “Un peu de sérieux!”, *Le Figaro*, 7 de juliol de 1925, p. 1.

²²⁸⁰ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* *op. cit.*, p. 168.

²²⁸¹ Charles MAURRAS, “La Politique. II. L'invalidation de M. François Coty”, *L'Action française*, 12 d'abril de 1924, p. 1. Daudet també havia mostrat desdeny cap a «le politicien-parfumeur Spoturno, dit “Coty”, patron de la liste Landry». En Léon DAUDET, “Pas d'amnistie ni de grâce pour les traîtres”, *L'Action française*, 23 de febrer de 1920, p. 1.

²²⁸² Georges VALOIS, *L'Homme contre...* *op. cit.*, p. 184.

²²⁸³ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* *op. cit.*, p. 177. Posteriorment, en els judicis contra Valois, es diria que la intenció de formar un òrgan diferent responia a les ambicions personals de l'excombatent. “Déposition de M. Pierre Bécat”, en Georges VALOIS, *Basile...* *op. cit.*, 9-15, pp. 11-13.

²²⁸⁴ “Déposition de M. Georges Larpent”, en Georges VALOIS, *Basile...* *op. cit.*, 69-72, p. 70.

²²⁸⁵ Per l'exemple, Maurras va voler prohibir que Valois reedités les obres de Péguy, catòlic i antisemita, amb el pretext que el detestava. Georges VALOIS, “Introduction. Mes relations avec l'«Action française»”, en *Basile...* *op. cit.*, VII-XLVI, p. XXVI.

²²⁸⁶ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* *op. cit.*, p. 178.

Un arreveure que és un adeu. La separació amb l'AF i Mathon (1925)

És a partir de la segona reunió amb François Coty, a finals de juliol, quan va començar a aflorar un malestar intern dins de la lliga que va tenir com a origen el finançament. La tesi del complot que ofereix Valois és atractiva perquè forneix un argumentari que casa amb les traves i els obstacles amb què va topar-se al llarg dels quinze anys de militància a la lliga. Tanmateix, la conxorxa és un argument d'expiació, tant subjectiu com inconcret. Que existissin dubtes, incomprendiments i suspicàcies en un edifici tant tancat i paranoic com era l'AF, en una conjuntura en què la lliga havia entrat en declivi en el pla doctrinal i en un clar retrocés electoral, no és una hipòtesi gaire inversemblant. Tampoc ho és pensar que el perfumista, que començava a comprar l'opinió pública de tot l'arc de la dreta, tingués interessos en desequilibrar la lliga per treure'n profit.²²⁸⁷ Emperò, totes les dinàmiques interpersonals que es desencadenaren es comprenen millor si s'observen com a efectes de la pèrdua d'ascendent i la manca de recursos de la lliga.

A diferència de Moreau i d'altres *camelots*, Maurras no estava per la labor d'aplicar el *coup de force* que havia escrit el 1907. L'enèsima confirmació va venir després de l'assassinat d'Ernest Berger, tresorer i secretari de Plateau, al juny.²²⁸⁸ Daudet, un dels qui li podria haver donat suport, estava capficat en vilipendiar tota l'arquitectura republicana. La mort de Philippe l'havia deixat en un estat comatós d'odi profund i inacció.²²⁸⁹ No en va, ja tenia la seva pròpia croada personal contra el veredict que el conduïa a buscar incessantment la immunitat política per prosseguir amb la caça de bruixes,²²⁹⁰ una aventura que va acabar per valdre-li un engarjolament de cinc mesos el novembre per negar la legitimitat del veredict sobre la mort del seu fill, al qual imputava haver-se emès amb un fals testimoni.²²⁹¹ L'afligiment nerviós que el turmentava va cobrar-se l'amistat amb Valois per culpa d'unes males paraules instigades per Pujo i d'altres membres de la lliga. Segons el testimoni de l'editor, uns rumors malintencionats el convertiren a ell i al seu fill Bernard en possibles sospitosos a causa del seu passat com a anarquista en l'adolescència.²²⁹² Els rumors, completament infundats, van trobar un sòl

²²⁸⁷ Segons explica Valois, Coty va jugar a dues bandes entre el seu grup i l'AF i no va adonar-se'n fins al 1926. En Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., pp. 195 i 232-233.

²²⁸⁸ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., pp. 171.

²²⁸⁹ Veure: François BROCHE, *Léon Daudet. Le dernier imprécateur*, Robert Laffont: París, 1992, pp. 340-341.

²²⁹⁰ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 171.

²²⁹¹ El diari va obrir el titular amb un «Verdict imbécile – Arrêt infame», prenent el títol de l'article de Maurice PUJO, «Verdict imbécile. Arrêt infame», *L'Action française*, 15 de novembre de 1925, pp. 1-2.

²²⁹² Els rumors van ser totalment infundats. No hi ha evidències de cap connexió entre els Gressent i el món anarquista posterior a l'entrada d'aquest a la lliga, si no és en els anys de 1907-1910 durant la seva aposta

fèrtil on arrelar, ja que aleshores traçava amb Delagrangue, un comunista, un pla per captar la massa obrera. Les reunions que va mantenir amb l'alcalde roig a l'agost havien aixecat recels dins de la lliga. Algunes veus apuntaven que «voulait s'emparer de Périgueux avec l'aide des communistes qui sont ses amis et des Camelots du Roi, et proclamer les États indépendants».²²⁹³

Les relacions dins de la lliga ja estaven tocases. En *L'Homme contre l'Argent*, va recordar com Jean Gazave, un col·laborador en les pàgines econòmiques del diari, va advertir-lo d'una conversa que havia tingut amb un tal Arthur, comissari de la Marina, secretari de la federació del Tèxtil i «créature de Pujol», en què el feia participar que «Valois va être exclu de l'Action française».²²⁹⁴ Aleshores, la mala maror ja havia traspuat i era de domini públic.²²⁹⁵ Una nota policial redactada en el mateix període en què se situa la confiança certifica que «Maurras est très mécontent de Georges Valois, qui paraît vouloir se détacher peu à peu de l'Action française». Les raons del malestar que s'argüeixen són dues i cap d'elles va tenir a veure amb un problema de naturalesa doctrinal. Per una banda, els mateixos *ligueurs* apuntaven al fet que «Valois est très ambitieux et qu'il a le vif désir de jouer un rôle important dans le mouvement fasciste et contre-révolutionnaire». Per l'altra, que una gran suma de diners «pousserait Valois à s'éloigner des royalistes». Els inversors «veulent qu'il serve à une propagande catholique et conservatrice et non à la politique».²²⁹⁶

Malgrat la mala intuïció sobre els plans intel·lectuals de l'excombatent, es pressentia que el malestar girava entorn de la pèssima situació econòmica. En una reunió privada que va mantenir a casa Moreau el 5 d'octubre i on van assistir Maurras, Daudet i de Boisfleury, el provençal va reafirmar la necessitat de fer una caixa comuna perquè «l'Action française devait sortir 700.000 francs en quelques semaines; elle n'avait pas le sou». Valois va prestar-se a servir-se de la caiguda del franc, però va topar amb una resposta categòrica: «caisse commune et renoncez au *Nouveau Siècle* quotidien».²²⁹⁷ Els

monàrquico-sindicalista. Tanmateix, Daudet va escriure que «la trahison de Georges Valois, pour parler crûment, A COÏNCIDE EXACTEMENT AVEC LE PROCES DE PHILIPPE». En Léon Daudet, "La République contre la patrie (1925). Par le Sang et par la Trahison", *L'Action française*, 2 de gener de 1926, p. 1. També: Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., pp. 172-173.

²²⁹³ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 176.

²²⁹⁴ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 182.

²²⁹⁵ Un informe policial del 25 de juliol de 1925 explica com «les dirigeants de l'Action française disent que le lancement de ce journal est ridicule et assurent qu'il ne peut toucher qu'un petit nombre de lecteurs. On prétend également que la Direction du «Nouveau Siècle» gaspille l'argent sans résultat». Dins de de F⁷ 13208, en AN.

²²⁹⁶ Nota del 25 de setembre de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²²⁹⁷ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 184.

companys dels comitès directors tenien una part de raó quan demanaven que no s'invertís fora del diari: les ventes del número especial del setmanari contra Caillaux van ser escasses tot i la inversió en propaganda.²²⁹⁸ La situació no va remuntar el mes següent, amb un «65% à 75% de numéros invendus».²²⁹⁹ Davant de l'atzucac, Valois va dimitir com a membre dels comitès directors públicament el dia 11 d'octubre, però conservant unes belles paraules per Daudet, a qui «je lui ai dû la vie», i Maurras, «dont l'amitié est un des plus grands bienfaits qu'un home puisse connaître».²³⁰⁰ Les formes es conservaren de cara a la galeria. L'endemà, l'autor de *Kiel et Tanger* va ratificar «la nécessité, pour lui comme pour nous, de recouvrer la pleine indépendance», però afirmant que res havia d'enfosquir la relació que havien mantingut des de 1906 i que havia de servir per «rencontrer des occasions nouvelles de mener en commun une action utile».²³⁰¹ En un primer moment, la renúncia només havia de ser com a membre dels comitès directors i com a redactor de les pàgines econòmiques, però, unes setmanes més tard, va dimitir de la direcció de la UCF en una carta oberta al diari.²³⁰² En general, va desvincular-se de tot, menys de l'editorial.²³⁰³

La dimissió va portar cua entre els *ligueurs* i *camelots*. Alguns li imputaren haver-se aprofitat de la lliga per fer-se un nom; d'altres, que havia aconseguit cinc milions pel seu setmanari. Dirigents com «MM. Ergal, Vasier et Tournus» pretenien «avoir deviné depuis longtemps ses intentions» i pensaven que la CIPF del carrer de l'Havre el seguiria. Ningú, però, opinava que *Le Nouveau Siècle* pogués ser un concurrent seriós del diari, llevat a

²²⁹⁸ «1.570 numéros seulement ont été vendus par 38 camelots professionnels qui en avaient reçu chacun 200. Plus de 6.000 ont été rendus le soir, aux administrateurs». Els excedents van repetir-se entre el migdia i les 6. En una nota del 24 de juliol de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²²⁹⁹ Informe «À l'«Action française». «Le Nouveau siècle»» d'un corresponsal anònim, 26 d'agost de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁰⁰ Georges VALOIS, «L'Économie nouvelle. Nouvelle étape», *L'Action française*, 11 d'octubre de 1925, p. 3.

²³⁰¹ Charles MAURRAS, «La Politique. v. Georges Valois», *L'Action française*, 12 d'octubre de 1925, p. 1.

²³⁰² Valois va justificar la dimissió en afirmar que «il n'en reste pas moins que l'Union des corporations a été fondée sur le territoire de l'Action française». En Georges VALOIS, «À l'Union des Corporations Françaises», *L'Action française*, 29 d'octubre de 1925, p. 2.

²³⁰³ En un principi, Valois va voler dimitir de tot. Moreau va aconsellar-li de recapacitar i va acceptar temporalment mantenir alguns càrrecs fins a l'allunyament total, una ruptura que s'allunya de la placidesa i solemnitat de com va presentar-se: «Je donnai donc ma démission de tout, c'est-à-dire: de membre des Comités directeurs de l'Action française, de membre de la Commission de propagande de l'Action française; de membre du Conseil d'administration de l'Action française, de président de l'Union des Corporations françaises, fondée par moi, et de toutes ses sections que je présidais; d'administrateur-délégué de la *Revue Universelle*, que j'avais fondée, pour laquelle j'avais trouvé la moitié des capitaux, et que j'avais tenu en mains pendant sa période noire, de membre du Conseil d'administration de l'Imprimerie française de l'Édition, fondée pour imprimer le journal et qui n'aurait jamais vu le jour sans moi et sans l'émission de 5 millions que j'avais organisée et réussie en quinze jours; de rédacteur en chef de l'*Action française économique et sociale*». En Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, pp. 186-186.

províncies. A més, tampoc hi havia rumors sobre actes de protesta per la ruptura en el carrer de Rome.²³⁰⁴ De fet, la relació va ser més o menys formal: un informe d'un corresponsal anònim de pocs dies després de la separació va anunciar que «royalistes et fascistes» pretenien dur a terme una gran conferència a Luna Park el dia 11 de novembre i que allí la direcció de *Le Nouveau Siècle* anunciaria l'edició del diari.²³⁰⁵ La trobada conjunta no va produir-se i, en poc temps, les tensions i recels es convertiren en agressions.

Encara que amb menys recorregut, l'altre puntal de la vida de Valois des de la guerra havia estat Eugène Mathon. Les dificultats amb l'industrial van produir-se quasi simultàniament que amb els companys *ligueurs*, encara que les raons per la ruptura van tenir una naturalesa diferent. En una carta del 27 de juny de 1925, l'industrial s'excusava de les darreres absències en el comitè nacional i demanava la dimissió a causa d'«un deuil cruel et des occupations de plus en plus lourdes». La missiva acabava amb una mostra d'amistat afectuosa.²³⁰⁶ Això no obstant, Valois va veure en la renúncia del seu col·lega una mà negra. Segons el que va explicar retrospectivament en les memòries, després de la conferència a la sala Mauduit de Nantes, va tenir la impressió que tot el complot comunista havia estat orquestrat. Segons el que va relatar quatre anys després, hi havia una connivència tant per part de l'esquerra com de la dreta per atiar el pànic.²³⁰⁷ Els mateixos informes policials certifiquen com després d'algunes detencions, «des gens du peuple, des ouvriers disaient que les mesures prises samedi étaient justes, qu'on en avait assez des complots communistes et de la menace rouge».²³⁰⁸ Tanmateix, s'imposa un aclariment. Si bé Valois podia tenir dubtes sobre la veracitat dels rumors que apuntaven a una insurrecció revolucionària, com va reblar el 1928, no va dubtar en treure'n profit mediàtic. Malgrat que va mantenir un perfil baix a l'hora d'atiar l'antibolxevisme en el diari de la lliga, l'article amb què va donar a conèixer *Le Nouveau Siècle*, per contra,

²³⁰⁴ «À L'Action française. Georges Valois et le «Nouveau Siècle»», 13 d'octubre de 1925, París, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁰⁵ Informe «A/S du «Nouveau siècle»», 10 d'octubre de 1925, París, A.8283, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁰⁶ Carta d'Eugène Mathon a Georges Valois del 27 de juny de 1925, París, dins de «Fonds Georges Valois», VA 23, en Sciences Po, París.

²³⁰⁷ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, pp. 148-149. Un informe policial posterior va fer-se eco d'aquesta «campagne brillante et soutenue» orquestrada per Ley i Martin-Mamy. Ambdós demanaren una assegurança de vida de 500.000 francs. A més, s'explica com «la caisse du consortium était largement pourvue et tracts et affiches inondèrent la région». En una nota del 10 de febrer de 1926, dins de F⁷ 12897, en AN.

²³⁰⁸ Informe del 5 de desembre de 1924, dins de F⁷ 12897, en AN.

explotava desvergonyidament l'anticomunisme més primitiu: contraposava «la Horde» amb les «Légions, les groupes qui refoulent le bolchevisme».²³⁰⁹

Amb tot, la conjura que afirmava haver descobert, si bé va semblar dissimular de cara al públic, va tenir un impacte enorme en el seu esdevenir. En *L'Homme contre l'Argent*, contradiu la ressenya que el diari de la lliga va fer del funcionament de la conferència a Nantes, on explicava que «grâce au service d'ordre admirablement organisé par les Camelots du Roi, pas le moindre tumulte ne s'est produit ni dans la salle ni dehors».²³¹⁰ Valois va recordar com «il y avait tout un groupe de faux communistes» tant a l'auditori com al carrer que la policia deixava en pau. Va ser llavor que intuï que «le traquenard avait été organisé par l'Action française».²³¹¹ El nom de Pujo apareixia subterràniament en totes les maniobres entre bambolines de la lliga. Al seu costat, hi havia un altre conjurat: Désiré Ley, «un ci-devant ouvrier du textile qui, après la guerre, est passé au service des patrons» fins a «devenir dictateur de la région, sous la masque de l'humilité».²³¹² Personatge fosc que havia col·laborat a la *Kommandatur* dels alemanys en la regió de Roubaix durant la guerra,²³¹³ la seva mala fama s'estenia per tot el Nord industrial.²³¹⁴ La perversitat de Ley, segons Valois, requeia en ser un instigador de malfiances que, a part de promoure el terror roig en filtrar documents sobre els congressos comunistes a la premsa, tenia una obsessió perversa cap als seus projectes.²³¹⁵ Encara que expliqués a *L'Homme contre l'Argent* com va negar-se a publicar els documents que li enviava Mathon i que provaven el cop de força en el diari de l'AF, no va escapar-se de la lògica anticomunista. Com s'aprecia en alguns textos de la rúbrica, la seva lluita sí que estava enfocada a combatre el perill plutocràtic,²³¹⁶ però hi havia col·laboradors en la

²³⁰⁹ Georges VALOIS, “La Horde et les Légions”, *Le Nouveau Siècle*, 26 de febrer de 1925, p. 1. Mesos després que s'hagués adonat, suposadament, de la maniobra, encara recordava als lectors que, després de «la première tentative contre la France en novembre et décembre de 1924», la Unió Soviètica tenia cartes que jugar. En íd., “Les Échecs communistes”, *Le Nouveau Siècle*, 5 de març de 1925, p. 1.

²³¹⁰ “L'Action française à Nantes”, *L'Action française*, 24 de desembre de 1924, p. 2.

²³¹¹ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 153.

²³¹² Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 154.

²³¹³ Ley va guanyar el judici del 14 de desembre de 1922 per un cartell en què se l'acusava de col·laborador. “Tribunal correctionnelle de Lille”, *Le Grand Écho du Nord*, 5 de març de 1922, p. 4.

²³¹⁴ Els sindicalistes cristians l'anomenaven «cochon de Ley», mentre que alguns cercles republicans el consideraven un «Mussolini au petit pied». Citat en André CAUDRON, “Du Consortium à la Bourgeoisie Chrétienne”, *Revue du Nord*, t. 73, n° 290-291, 1991, 411-415, p. 412.

²³¹⁵ A partir d'octubre, les capçaleres republicanes parlarien de «cellules» i «rayons» comunistes. Veure: Henri VONOVEN, “L'organisation communiste. Quelques précisions”, *Le Figaro*, 8 d'octubre de 1924, p. 1; “La propagande communiste”, *Le Temps*, 6 de desembre de 1924, p. 1; “La propagande communiste dans les usines parisiennes”, *La Liberté*, 14 de desembre de 1924, p. 1.

²³¹⁶ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 160. De fet, sí que és cert que en la rúbrica apostava per guiar els obrers contra el vertader enemic: «ou les révolutionnaires se laissent manœuvrer par la finance internationale, ce qui n'est pas nouveau; ou la finance internationale appuie l'entreprise révolutionnaire contre la France, ce qui ne sera pas nouveau non plus». En íd., “L'Économie nouvelle. Réflexions sur le

seva secció que sí que alimentaven un pànic que ell intentava capitalitzar indirectament.²³¹⁷

L'impacte de Ley en el divorci amb Mathon s'ha de matisar. La separació no va provenir de cap discussió acalorada que tingués el secretari com a tema de disputa. Més aviat, la falta d'entesa s'explica pels diferents punts de vista i interessos que existien entre ambdós col·laboradors. Mathon desitjava subordinar el sindicalisme obrer a una vigilància patronal, mentre que l'excombatent buscava mantenir l'obrerisme sindical absolutament lliure per tal que empenyessin els caps a la creació.²³¹⁸ L'actitud del secretari devia erosionar l'amistat en fer més profundes les discrepàncies: Ley va jugar de conseller pervers en demostrar que el projecte de Valois d'atreure els comunistes anava en contra dels interessos industrials, els quals s'enfocaven a la importació il·legal d'armes i a exportar capitals.²³¹⁹ La conseqüència la ruptura amb l'industrial de Roubaix i padrí de les tesis de *L'Économie nouvelle* va comportar el desmembrament del comitè per la convocatòria dels Estats Generals, el qual va quedar circumscrit a la seva persona i a la d'Arthuys. Martin-Mamy i Max Leclerc també l'abandonaren.²³²⁰ Començava una nova etapa sol, però amb la convicció que el que camí que empenia era el correcte.

La construcció del partit feixista. El Faisceau, vector de la contrarevolució nacional (1925-1926)

Fora de la lliga, desproveït dels antics aliats, Valois va prosseguir en l'empeny d'articular un moviment nacional contrarevolucionari a través de l'acció. Per aquells vols de tardor, el finançament semblava encarrilat gràcies a Serge André.²³²¹ En l'editorial del 22 d'octubre, explicava que malgrat «la campagne féroce qui a été faite contre nous», el

communisme. Deuxième article: M. Horace Finaly ou le bolchevisme financier”, *L'Action française*, 28 de desembre de 1924, p. 3.

²³¹⁷ Sobretot, Dumas era el col·laborador que més foc atia: Pierre DUMAS, “Eux et nous. La Révolution qui vient”, *L'Action française*, 14 de desembre de 1924, p. 3; ÍD., “Eux et nous. Révolution sociale ou provocation policière”, *L'Action française*, 21 de desembre de 1924, p. 3.

²³¹⁸ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 192.

²³¹⁹ Informe de “Jean” del 29 d'octubre de 1925, París, dins de F⁷ 12953, en AN.

²³²⁰ Informe de “Jean” del 4 de gener 1926, París, dins de F⁷ 12954, en AN. En un article, Martin-Mamy va justificar la separació: «construire un “faisceau national” et désirer, en même temps, un accord avec les communistes est contradictoire». En [Eugène] MARTIN-MAMY, “À propos du «Nouveau Siècle» et du «Faisceau français»”, *Le Télégramme du Nord*, 8 de desembre de 1925, p. 1. El periodista s'hauria vist en l'obligació de desvincular-se'n perquè Mathon era un dels grans finançadors del diari que dirigia. Tanmateix, la policia indicava que «on croit savoir que M. Martin-Mamy enverrait, de temps à autre, des “papiers” non signés au “Nouveau Siècle”». En un informe “Au sujet de M. Martin-Mamy et du quotidien «Le Nouveau Siècle»”, del commissari especial al prefecte del Nord, 11 de desembre de 1925, Lila, n° 4479, dins de dins de F⁷ 13208, en AN.

²³²¹ Informe del 21 d'octubre de 1925, París, F.10.043, dins de F⁷ 13208, en AN.

diari tenia previst sortir publicat en el temps previst i definia el nou format com «un journal d'information qui possèdera une doctrine».²³²² S'estudiava seriosament un «concours susceptible d'intéresser les lecteurs» a fi de publicar diàriament a partir de la primera quinzena de novembre. En principi, i és important subratllar-ho, «on ne pense pas qu'il y ait des difficultés avec l'«Action Française»».²³²³ Al mateix octubre, va començar a articular el que seria el *Faisceau* a partir de la constitució d'un òrgan director compost per Arthuys, Barrès, d'Humières i André.²³²⁴ Els preparatius per llançar la plataforma se situaven entorn del dia 11 de novembre a la sala Wagram, en una sessió que hauria de tenir lloc a les 10 del matí i que segons els informes policials apareixia avalada per la UCF, la Lliga del Franc-or, les *Légions* i la direcció de *Le Nouveau Siècle*. La reunió estava reservada als simpatitzants i adherits de les organitzacions que la convocaven, però també hi tenien accés «les hommes de confiance des “Jeunesses Patriotes”, de la “Ligue des droits du religieux ancien combattant”, de la Fédération Nationale Catholique», en un intent, com suggereix el mateix corresponsal, per captar adeptes d'associacions pròximes.²³²⁵

En la mateixa data de la conferència, es presentaria *Le Nouveau Siècle quotidien*, el qual seria explotat per la societat de Serge André. Es tenia en ment una primera emissió de 60.000 accions a cent francs per tal d'atreure «les membres des ligues nationales, aux producteurs, aux anciens combattants et aux épargnants».²³²⁶ Tanmateix, hi va haver uns contratemps. L'optimisme inicial va veure's truncat per problemes en la impressió que van obligar a postergar-ne el llançament més enllà de la conferència a la sala Wagram.²³²⁷ Anys després, va rebatre els rumors sobre la plètora de les arques de què disposava, les quals només li donaven just pel setmanari i per engreixar unes *Légions* que consumien més de cent mil francs al mes.²³²⁸ A les darreries d'octubre, mentre l'equip albergava «la plus grande réserve au sujet du lancement et de l'organisation du journal», buscava llogar

²³²² Georges VALOIS, “Ce que sera le Nouveau Siècle quotidien. *Sous le patronage d'Homère*”, *Le Nouveau Siècle*, 22 d'octubre de 1925, p. 1.

²³²³ S'explicava que la venda del diari, a cinc francs, aniria a càrrec de «crieurs professionnels» pagats amb 25 francs per dia durant un lapse de cinc a deu dies i de la casa Hachette, encarregada de distribuir - gratuïtament els primers dies o únicament el primer- el diari als quiosquers. Informe del 20 d'octubre de 1925, París, A.S.561, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³²⁴ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 195.

²³²⁵ Informe “Parmi l'opposition a/s du «Nouveau Siècle»” del 3 de novembre de 1925, París, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³²⁶ Informe del 6 de novembre de 1925, París, F.10.057, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³²⁷ Informe “A/S du Nouveau Siècle”, 3 de novembre de 1925, París, A.9.002, dins de F⁷ 13208, en AN. Sembla ser que el retard va deure's a «un accident de machine». En l'informe “A/S du Nouveau Siècle” que es fa eco del dia 5 de novembre, 9 de novembre de 1925, París, A.9.166, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³²⁸ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 199.

un local al carrer de Croissant.²³²⁹ Finalment, van decantar-se per traslladar les oficines del setmanari, juntament amb les de la Lliga del Franc-or i les *Légions*, del número 21 del carrer Cambon al carrer d'Aguesseau,²³³⁰ mudança que no es feria efectiva fins més tard.²³³¹ Malgrat que quedava certificat que el diari no s'anunciaria durant la conferència, la gran reunió privada seguí el seu curs sense demora: s'havien enviat tres mil convocacions i s'esperaven, entre els milers d'assistents, «toutes les sections de la Région Parisienne des Jeunesses Patriotes», excombatents, nacionalistes i, inclús, «un grand nombre de fidèles et même de militants de l'Action Française». A més, va pensar-se en treure un número especial del setmanari i repartir-lo a partir de dos quarts de cinc al metro per festejar la gran reunió privada.²³³² La campanya de publicitat va ser pensada al detall: les *Légions* es trobarien a la parada de metro Georges V i desfilarien a dos quarts de cinc fins arribar a l'Arc de Triomf, on rendirien homenatge a la tomba del Soldat Desconegut.²³³³ Una mitja dotzena el vendrien de quatre a set de la tarda a l'Arc de Triomf, mentre que uns altres sis romandrien a l'estació fins a les sis.²³³⁴

La reunió a la sala Wagram el dia de l'Armistici va correspondre's a les expectatives. Valois va plaure's d'una congregació que rondava les 6.000 persones, encara que la policia en va comptar dos mil menys.²³³⁵ No obstant el ball de xifres, no es podia negar que l'assistència fou tant nombrosa com entusiasta. Amb un goig reivindicatiu, en el número especial del setmanari que s'havia imprès per «annoncer “la naissance du fascisme à Paris” et la fondation du “Faisceau des Combattants et des Producteurs”»,²³³⁶ Valois va recordar que «nous n'étions que quelques dizaines d'hommes, quelques centaines d'hommes, au 11 novembre 1924, à la salle des Ingénieurs civils, pour préparer

²³²⁹ Informe “A/S du Nouveau Siècle” que es fa ressò del que succeïa al 31 d'octubre, 2 de novembre de 1925, París, A.8.974, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³³⁰ Es feien ressò del que es parlava a l'AF, uns rumors que van acabar per ser certs. Nota del 5 de novembre de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³³¹ Les *Légions* van transferir-s'hi a partir de l'1 de desembre. En un informe “Le Nouveau Siècle”, 1 de desembre de 1925, París, A.-9.862, dins de F⁷ 13208, en AN. Els serveis de *Le Nouveau Siècle* no van traslladar-se a l'immoble que ja hostejava les oficines del *Faisceau* fins al 4 d'agost. Veure la nota del 7 d'agost de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³³² Informe “«Le Nouveau Siècle» et le 11 novembre”, 9 de novembre de 1925, París, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³³³ Informe “A/S du «Nouveau Siècle»”, fent-se eco del 9 de novembre, A.9.232, 10 de novembre de 1925, París, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³³⁴ Nota del 8 de novembre de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³³⁵ “À la salle Wagram”, *Le Nouveau Siècle*, 19 de novembre de 1925, p. 1. En un informe sense data, es parlava d'uns 4.000, dins de F⁷ 13209, en AN.

²³³⁶ “Édition spéciale du «Nouveau Siècle»”, A.9.592, dins de F⁷ 13208, en AN. També s'apunta que el preu seria de 0,10 francs en comptes dels 0,30 habituals.

la proclamation de cette année. Nous avons été six mille à la salle Wagram».²³³⁷ L'acte va aixecar molta polseguera. La presentació del *Faisceau* va servir per atreure «un grand nombre de personnes» al carrer Cambon.²³³⁸ Tanmateix, la reacció no es va fer esperar davant de la primera manifestació explícitament feixista en sòl francès. Els republicans de *L'Ère Nouvelle* van exclamar-se que «les Légions fascistes du *Nouveau Siècle* égalent les Camelots de l'*Action française*, et réciproquement!».²³³⁹ Des de *L'Œuvre*, malgrat burlar-se de la proliferació de feixistes que pugnaven per convertir-se en el Mussolini francès, en el «Boulangier photogénique, qui sache monter proprement à cheval, saluer à l'italienne et qui offre des gages sérieux à l'armée, à l'Église et à la fortune acquise»,²³⁴⁰ tenien clar que «les dissensions du Cartel feraient le jeu du fascisme».²³⁴¹ Els republicans de *Paris-Soir* afirmaren que si havien d'escollir «entre ces deux dictatures», la blava i la roja, escollien la «liberté dont nous jouissons encore sans trop nous en apercevoir».²³⁴² La reunió a la sala Wagram els havia inquietat. Per això, s'afanyaren a proclamar que els francesos es negaven a «vivre sous la férule d'un César de pacotille, hissé au pouvoir de par (sic) la veulerie contemporaine».²³⁴³ Algunes propostes anaren encaminades a erigir un mur de contenció.²³⁴⁴ Les lògies maçòniques van fer una crida a tots els demòcrates per protegir els drets de l'home i del ciutadà.²³⁴⁵ El ministre de l'Interior va advertir que controlaria les activitats tant de les camises roges com de les blaves.²³⁴⁶ Fins i tot, els intel·lectuals van mobilitzar-se neguitejats davant de la possibilitat que s'importessin als

²³³⁷ Georges VALOIS, “Le Faisceau. *Pour l'organisation et l'action*. Appel à nos amis”, *Le Nouveau Siècle*, 11 de novembre de 1925, p. 1.

²³³⁸ Informe “Le Nouveau Siècle” del 19 de novembre de 1925, París, A.9.452, dins de F⁷ 13209, en AN.

²³³⁹ Charles FRAVAL, “Les Enquêtes de «L'Ère Nouvelle». Le fascisme en France. v. M. Valois, chef de l'État national?”, *L'Ère Nouvelle*, 28 de novembre de 1925, p. 2. Com explicaria Fraval, «il y a tout de même un danger fasciste». En íd., “Les Enquêtes de «L'Ère Nouvelle». Le fascisme en France. Les Légions et l'«Esprit des combattants»”, *L'Ère Nouvelle*, 24 de novembre de 1925, p. 2.

²³⁴⁰ «Les uns estiment que l'“entraîneur d'hommes” Taittinger est une figure un peu mièvre pour un rôle de cette envergure; les autres que l'ex-anarchiste et ex-orléaniste Valois serait heureusement cantonné dans un emploi de comptable». En A. G., “Chemises et faisceaux”, *L'Œuvre*, 18 de novembre de 1925, p. 1. L'editorial de *L'Œuvre* va optar per burlar-se de les manifestacions feixistes, en particular de les del *Faisceau*: Jean de PIERREFEU, “Points de vue et façons de voir. Plutarque au «Faisceau»”, *L'Œuvre*, 17 de novembre de 1925, p. 1. Jean PIOT, “Le fascisme est la politique du «n'importe quoi»”, *L'Œuvre*, 12 de desembre de 1925, p. 1.

²³⁴¹ Jean PIOT, “«Chemises bleues»”, *L'Œuvre*, 16 de novembre de 1925, p. 1.

²³⁴² Bernard GERVAISE, “Formez les faisceaux”, *Paris-Soir*, 13 de novembre de 1925, p. 1.

²³⁴³ Victor MÉRIC, “Les Chemises Bleues”, *Paris-Soir*, 16 de novembre de 1925, p. 1.

²³⁴⁴ André WALTZ, “Contre le fascisme formons les faisceaux républicains”, *Le Quotidien*, 25 de novembre de 1925, p. 1.

²³⁴⁵ La Grande Loge de France, “Contre le fascisme. Un appel de la Grande Loge de France aux forces démocratiques du pays”, *L'Ère Nouvelle*, 28 de novembre de 1925, p. 2.

²³⁴⁶ “M. Chautemps surveillera les porteurs de chemises rouges et bleues”, *Le Journal*, 1 de desembre de 1925, p. 1.

carrers de París les praxis violentes que havien espaordit la societat italiana cinc anys abans.²³⁴⁷

La fundació del *Faisceau* s'ha d'observar com la revitalització del moviment contrarevolucionari a través d'una organització d'acció global vers tots els aspectes del cos social. El directori estava compost per Valois, qui n'era el president; Arthuys, sots-president i mà dreta, un delegat general, que va anar a càrrec d'Humières; un delegat de la propaganda, posició que va recaure en Barrès, i l'administrador, André. El moviment estava compost per un *Faisceau des Combattants*, un *Faisceau des Producteurs*, «organisation sur le plan corporatif dans laquelle entrent: Paysans, Ouvriers, Employés, Techniciens, Chefs d'entreprise», un *Faisceau des Jeunes*, «constituée par les jeunes Français âgés de moins 20 ans», i un *Faisceau civique*, per les noies i per tots aquells que no entraven en les demés categories.²³⁴⁸ El 14 de desembre, va formar-se el *Faisceau universitaire*.²³⁴⁹ El camal més interessant era, però, el *Faisceau corporatif*, el qual s'havia pensat perquè jugués «vis-à-vis du Faisceau le rôle qui joue la C.G.T. vis-à-vis du Parti Socialiste et la C.G.T.U. à l'égard du Parti Communiste».²³⁵⁰ Bona part dels integrants d'aquesta secció havien pertanyut a la UCF. El perfil d'adherent que es tenia en ment era d'algú sortit dels «milieux Patrons (sic), directeurs d'usines, en majorité des anciens combattants, officiers en retraite, un peu de vieille aristocratie de province», però sobretot, classe mitjana: «ingénieurs, comptables employés, quelques ouvriers».²³⁵¹

Segons el que va apuntar el dirigent del *Faisceau*, entre la multitud de «combattants et techniciens» només va albirar una desena de *ligueurs* reialistes.²³⁵² La raó es trobava en el fet que la lliga havia prohibit als seus membres involucrar-se en projectes polítics, especialment en els del dissident.²³⁵³ Només es va trencar el silenci a finals de novembre, quan va fer-se públic la disputa que havia esclatat entorn de la Nouvelle Librairie Nationale. Els orígens de la pugna van estar precedits per la ruptura fortuïta el 4 de desembre entre la direcció de *Le Nouveau Siècle* i Jean Cazaneuve, qui no comprenia com

²³⁴⁷ La sessió va aplegar unes 900 persones. ««Les Intellectuels contre le fascisme». Meeting organisé Salle des Sociétés Savantes, rue Danton, le 16 février 1926», dins de dins de F⁷ 13210, en AN.

²³⁴⁸ «Les Légions», informe del 19 de novembre de 1925, París, A.9.466, dins de F⁷ 13208, en AN,

²³⁴⁹ La reunió privada, amb una assistència que es comptava que giraria entorn del miler d'oients, va tenir lloc a la sala d'*Horticulture*, amb les conferències de Valois, Bourgin, Arthuys i Lamour. Veure la nota del 12 de desembre de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁵⁰ Nota del 13 d'octubre de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁵¹ Nota del 12 de desembre de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁵² Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 198.

²³⁵³ «Nous avons, une fois pour toutes, averti les adhérents des organisations d'Action française qu'il est impossible de faire partie à la fois de nos organisations et d'autres groupements se proposent une action politique». En *L'Action Française*, «À nos amis», *L'Action française*, 10 de novembre de 1925, p. 1.

els seus companys volien tirar endavant els projectes amb un pressupost tan escanyat. La dimissió va arribar a les orelles de Bernard de Vesins, el qual mantenia una estreta relació amb el sogre d'Arthuys, ja que ambdós freqüentaven assíduament els mateixos cercles catòlics.²³⁵⁴ No hi ha fonts que puguin establir una relació de causa i efecte entre la pèrdua d'un dels administradors-delegats del consell d'administració i els inicis de l'ofensiva reialista,²³⁵⁵ però les dates coincideixen. El 25 de novembre, el diari *ligueur* va posar de manifest que hi havia hagut unes desavinences amb Georges Valois entorn de l'editorial, les quals s'havien solucionat amb la dimissió dels membres *ligueurs* del consell d'administració.²³⁵⁶ Resulta que Maurras va voler fer-se amb els drets de l'editorial i per boicotejar-lo, va servir-se de Lucien Moreau, proper a l'editor. Per sorpresa del doctrinari provençal, la jugada va sortir-li malament.²³⁵⁷ Amb l'orgull ferit per la derrota, els reialistes no van estar-se callats. El mateix dia que publicaven la resolució de l'editorial, se celebrava el dotzè congrés de la lliga. Amb la vehemència habitual, el coronel de Vesins va airejar les raons de la ruptura amb l'excombatent en el discurs inaugural. Les raons que va assenyalar van ser la falta d'acció que l'antic membre dels comitès directores imputava a la lliga, «celui de la méthode», i la instauració d'un setmanari que volia ser un «journal de doctrine, d'une doctrine différente à la nôtre».²³⁵⁸ La revelació a l'opinió pública del malestar per part del president de l'AF va donar el tret de sortida als enfrontaments.

Mentrestant, Valois mirava d'atreure sectors revolucionaris de cara a la lluita nacional contra la plutocràtica. El dia 17 de novembre, va fer camí cap al Perigús amb Arthuys, Lur-Saluces i tres camarades per donar una conferència amb Delagrangue, qui ja havia deixat de ser alcalde per culpa d'uns problemes amb el partit, però continuava essent regidor. La rebuda va ser de tot menys càlida: comunistes i socialistes els boicotejaren l'acte tot increpant-los de «chefs des assassins fascistes», fins que al final, després d'una hora de debat acalorat, acabaren per conquerir els cors d'uns adversaris que «nous serraient les mains».²³⁵⁹ A les darreries d'any, la situació semblava ser favorable als interessos feixistes. El diari havia rebut unes donacions quantioses: cinc milions de

²³⁵⁴ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., pp. 201-202.

²³⁵⁵ No s'ha trobat cap font documental que avaluï o desmenteixi la informació.

²³⁵⁶ “La Nouvelle Librairie Nationale”, *L'Action française*, 25 de novembre de 1925, p. 2.

²³⁵⁷ La data de la reunió del consell d'administració de l'editorial va ser el 12 de novembre, Allà, Moreau i els seus homes van ser exclosos, afligint una humiliació a l'AF. Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 225.

²³⁵⁸ “Notre Douzième Congrès. Une déclaration de Bernard de Vesins”, *L'Action française*, 26 de novembre de 1925, p. 1.

²³⁵⁹ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., pp. 198-199.

finançament procedents de la societat petrolífera *Spidoleine*;²³⁶⁰ Coty hi hauria contribuït amb 300.000 francs, François-Marsal, antic ministre i amic de Valois, li hauria donat suport a través d'Obremand, i totes les companyies del ferrocarril, menys l'estatal, també haurien finançat el moviment a través d'un intermediari.²³⁶¹ Les subvencions va permetre convertir el setmanari en diari a principis de desembre. Els preparatius estaven ja en marxa: la impremta encarregada de la impressió era la de *L'Intransigeant*. S'esperava un tiratge regular de 300.000 exemplars i d'un milió pels dos primers números.²³⁶² Finalment, la data de llançament va estar prevista pel dia 7.²³⁶³ En el primer editorial com a diari, Valois va d'escriure la recent tribuna quotidiana com l'instrument «pour aider les Français à entrer dans la crise avec la ferme volonté de triompher avec toutes les difficultés».²³⁶⁴ Una intenció que, segons les fonts governamentals, es traduïa en «mettre en vedette tout ce qui est de nature à servir l'intérêt général, prenant dans chaque parti la vérité, le morceau du bien publique qui s'y trouvent».²³⁶⁵ La recepció del diari, però, no va ser gaire espectacular.²³⁶⁶ Algunes veus ho consideraven «presque un “désastre”».²³⁶⁷ Tanmateix, tot i que finalment el tiratge dels primers números va ser de 197.000 exemplars, la publicitat va permetre un «bouillonnage» considerable en forma de nous abonaments.²³⁶⁸

No obstant els alegries contingudes, ben aviat va haver de fer front a una realitat que fins aleshores només havia captat des d'un atri privilegiat: el de les pugnes per una clientela. Semblava que Taittinger i el *chef* del *Faisceau* havien travat el novembre uns acords d'acció conjunta per fer desfilar a París unes 20.000 o 30.000 persones.²³⁶⁹ Tanmateix, no totes les demés formacions van mostrar-se igual de receptives amb els feixistes. Des del partit, n'eren conscients. A principis de desembre, es temien algun cop

²³⁶⁰ Informe del 19 de novembre de 1925, París, A.9.469, dins de de F⁷ 13208, en AN.

²³⁶¹ Informe “a/s du «Nouveau Siècle»”, 1 de desembre de 1925, París, dins de de F⁷ 13208, en AN.

²³⁶² Nota del 27 de novembre de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁶³ Nota del 24 de novembre de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁶⁴ Georges VALOIS, “La naissance du «Nouveau Siècle» quotidien et la crise financière”, *Le Nouveau Siècle*, 7 de desembre de 1925, p. 1.

²³⁶⁵ Informe “Le programme du Nouveau Siècle”, 7 de desembre de 1925, B-9, A.-14, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁶⁶ Malgrat gaudir d'alguns subscriptors forts, com l'Urodonal o els Magazins du Printemps, les ventes no superaven el 10% del tiratge. En un informe del 7 de desembre de 1925, F.10.102, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁶⁷ Informe “Le Nouveau Siècle”, 10 de desembre de 1925, París, A.10.125, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁶⁸ Nota del 9 de desembre de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN. Al final, el tiratge regular passaria a ser de 200.000 i «Georges Valois paraît satisfait», segons una nota del 10 de desembre de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁶⁹ Informe “Opposition”, 18 de novembre de 1925, París, dins de F⁷ 13209, en AN.

d'efecte de l'AF.²³⁷⁰ Les premonicions es van veure correspostes el dia 14 de novembre a la sala d'*Horticulture*, quan va iniciar-se una agressió durant la sessió on es pretenia fundar el *Faisceau universitaire* i en què hi intervingueren Bourgin, Arthuys, Valois i Lamour.²³⁷¹ L'endemà, l'escrit de Valois va ser d'una serenor demolidora: va afirmar que trencava qualsevol vinculació i futura col·laboració amb l'AF, una organització que «a laissé invengés ceux qui sont tombés pour elle: Marius Plateau, Philippe Daudet, Ernest Berger», però en canvi, «a eu la honte de lancer ses équipes, cinq contre un, contre des Français, contre des combattants» per despit.²³⁷² Els motius que haurien portat els comitès directors a decidir una ofensiva contra el *Faisceau* haurien estat les entrevistes que l'*exligueur* havia donat als mitjans italians i l'intent de captar trànsfuges reialistes.²³⁷³ La conseqüència més colpidora que va tenir el boicot va ser, segons va testimoniar Valois, advertir com la coalició de les dretes a què aspirava deixava de ser possible, no només per la posició hostil i evident de l'AF, sinó perquè l'actitud dels reialistes condicionava qualsevol entesa amb les altres formacions. Alguns lligues i organitzacions temien rebre «chaque matin des paquets de boue», mentre que les *Jeunesses Patriotes* (JP) es posicionaren clarament a favor de Maurras.²³⁷⁴

En aquest sentit, Valois tenia motius per queixar-se d'un bloqueig.²³⁷⁵ El *Faisceau* havia esdevingut un competidor, un jugador nacionalista inesperat en el taulell contrarevolucionari. Segons la policia, l'organització va disputar la joventut a l'AF: va

²³⁷⁰ De fet, els informes policials testimonien com «M. Garnier, administrateur du “Nouveau Siècle”, annonçait hier un article sensationnel qui devait paraître aujourd’hui. “Nous risquons d’être poursuivis”, disait-il. Mais le “Nouveau Siècle” de ce matin ne contient rien de sensationnel. Il doit y avoir une contre-ordre». En un informe “Le Nouveau Siècle”, 11 de desembre de 1925, París, A/10.166, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁷¹ Enmig de l'aplec, el doctor Guérin, membre de l'AF, va interrompre els oradors per preguntar «si M. Georges Valois est un honnête homme». La pregunta maliciosa va ser resposta amb un «Georges Valois est un misérable» per part de Larpent, qui també s'havia filtrat entre l'audiència. Davant de la estupefacció, un infiltrat de la policia que col·laborava amb la lliga va abraonar-se cap al doctor, donant lloc a la intervenció dels camelots, qui feriren André al cap, aïllaren el *chef* del *Faisceau* i encengueren bombes de fum i líquids lacrimògens. En Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 227. L'explicació casa amb la nota del 15 de desembre de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁷² Georges VALOIS, “Sur l’agression de l’Action Française”, *Le Nouveau Siècle*, 15 de desembre de 1925, p. 1.

²³⁷³ Segons les explicacions que haurien donat Maurras, Pujo, Larpent i Calzant. En Hubert BOURGIN i Léon de LAPÉROUSE, “La campagne de l’«Action française» contre Georges Valois”, *Le Nouveau Siècle*, 18 de desembre de 1925, p. 1.

²³⁷⁴ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 233.

²³⁷⁵ Valois afirmava que «les sympathisants jugeaient les attaques de l’Action française ignobles, mais ils n’admettaient pas que, par des ripostes de notre part, nous puissions diminuer la valeur d’un groupe dont on avait besoin contre le communisme». En Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 232. La policia va certificar com «Le Nouveau Siècle ne réussit toujours pas auprès du public qui ne prend pas du tout au sérieux cette tentative de “fascisme”». En un informe del 16 de desembre de 1925, París, F.10.112, dins de F⁷ 13208, en AN.

ser «le “commencement de la fin” de son hégémonie au quartier latin».²³⁷⁶ No en va, davant del competidor, estudiants reialistes i *camelots* boicotejaren una altra sessió dels feixistes estudiantils, aquesta a la sala de les *Sociétés Savantes* el 29 de gener de 1926.²³⁷⁷ Les ventes magres del diari, el pilar més fràgil de l'organigrama de Valois, no ha de fer perdre de vista l'ascendent que anava guanyant el *Faisceau* gràcies a l'enorme inversió en publicitat a províncies. A Laon, congregaren 325 persones, «parmi lesquels de nombreux commerçants de la ville et des cultivateurs des communes environnantes».²³⁷⁸ A Toulon, es distribuïa el diari als soldats i es venien 200 exemplars.²³⁷⁹ El desplegament era ambiciós: «peu de journaux d'opinion ont tenté à Nantes un effort de propagande comparable à celui de l'organe fasciste». A més, hi havia el factor de la recepció de les tesis d'un home ja conegut en el panorama nacional gràcies a un bon grapat de projectes i campanyes. Això provocava que «il est à présumer que ce mode de publicité contribuera à accréditer dans l'esprit du grand public les opinions du Président du Faisceau, sur la politique financière du gouvernement».²³⁸⁰ A part, hi havia el creixement propi del partit. Les *Jeunesses Patriotes* de Taittinger disposaven d'uns 5.000 adherits, un nombre d'inscrits similar al partit de Valois.²³⁸¹ Una xifra extraordinària si es té en compte que les JP i la *Légion* van fusionar-se a principis d'estiu.²³⁸² De fet, l'antic reialista havia sabut llegir bé els tempos; s'havia avançat a la maniobra de confluència en formar, com li agradava vantar-se'n, el primer partit que tenia com a programa la revolució nacional. No en va, va aconseguir penetrar en els cercles militars.²³⁸³

²³⁷⁶ Nota de l'1 de febrer de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁷⁷ Els *camelots* «renversèrent en effet les sièges, brisèrent les lampes électriques, puis ils lancèrent dans la salle des bombes fumigènes et vidèrent des flacons contenant des liquides lacrymogènes». La policia va detenir catorze estudiants de l'AF. En una nota del 30 de gener de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁷⁸ Informe del comissari central Caillaud al prefecte de l'Aisne, 21 de novembre de 1925, Saint-Quentin, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁷⁹ Informe del cap de servei de policia de l'Estat de Toulon i de la Sanha al director de la *Sûreté Générale*, “a/s du journal «Le Nouveau Siècle»”, 21 de desembre de 1925, Toulon, n° 26691, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁸⁰ La reunió va tenir lloc a la sala Vauban el dia anterior a l'escrit. La conferència va impartir-la Philippe Barrès. Informe del comissari especial al prefecte de la Loira-Inferior, 12 de desembre de 1925, Nantes, 1197, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁸¹ Comptant totes les seccions, hi havia uns 5.000 adherits. En una nota del 12 de desembre de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁸² Rédier va informar a l'audiència de la sala Colbert, on estava present Taittinger, que «son parti vient de fusionner avec celui de son ami Taittinger». En un informe del prefecte de la Loira-Inferior al ministre de l'Interior, 25 de juny de 1925, Nantes, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁸³ «C'est qu'on fait au Cercle Militaire une propagande plus au moins ouverte mais active non seulement pour le nationalisme de Taittinger, mais aussi en faveur du fascisme de Valois». En un informe del 26 de gener de 1926, París, F.10.150, dins de F⁷ 13208, en AN.

Malgrat tot, la força dins del camp de l'extrema-dreta continuava exercint-la l'AF, encara que fos per massa social amb uns 13.500 efectius en el departament del Sena.²³⁸⁴ L'oposició hostil dels reialistes va barrar el pas a les aspiracions de Valois de convertir el seu òrgan en un nexa de coalició nacional capaç d'atreure les forces obreres. Les traves no només responien al despit de veure com algú nascut i criat sota la flor de lis hagués decidit anar-se'n, sinó al fet també que l'organització d'un dissident pogués importunar-los en la conquesta de l'opinió pública: la marxa de Lur-Saluces, històric dirigent reialista i cap de secció de la lliga, el 28 desembre de 1925 va ser un cop molt dur pels *ligueurs*.²³⁸⁵ Ni la intervenció del pretendent va poder calmar els ànims d'un Maurras que no dubtava en fer públic que «le Prince est magnanime autant qu'intelligent... mais c'est nous qui sommes dans le bon chemin et nous continuons».²³⁸⁶ Els continus boicots a les accions dels homes del *Faisceau* per posar fre a un rival directe s'aprecien en les maniobres per atreure les simpaties de Mathon -amb qui la lliga no hi havia tingut anteriorment cap altra relació que a través de Valois i els seus projectes-, per evitar que el *Faisceau* penetrés el món industrial.²³⁸⁷

Davant d'unes circumstàncies més adverses de les previstes, Valois no va variar el pla traçat. Va prosseguir en fer publicitat del partit i el diari, a fer conèixer l'objectiu de revolució contrarevolucionària a què aspirava i a prevenir els compatriotes de la propera gran crisi del franc. Al febrer, ja comptaven amb nombroses adhesions, sobretot en el *Faisceau corporatif*, l'organisme més original.²³⁸⁸ Els avenços més fructífers del moviment es trobaven fora de l'àrea metropolitana, ja que se li augurava «grand'peine (sic) à conquérir à Paris une clientèle». Per contra, a les províncies tenia molt bona acollida: a la regió del Nord i a Pas de Calais era habitual llegir el diari al tren.²³⁸⁹ També hi havia rumors de l'acostament de Louis Dimier al partit de Valois, cosa que, com

²³⁸⁴ Informe del 13 d'abril de 1926, París, A.3359, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁸⁵ Lur-Saluces estava molt implicat en els projectes de Valois, tant en la CIPF com en el comitè pels Estats Generals. Informe "A/S du Comte Bertrand de Lur Saluces" del comissari especial al director de la *Sûreté Générale*, 18 de febrer de 1926, París, n° 993, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁸⁶ "Une lettre politique du Duc d'Orléans sur les querelles entre Français et particulièrement entre royalistes. Utilisation de cette lettre par le Nouveau Siècle et les amis de Valois", 9 de febrer de 1926, París, F.10.167, dins de F⁷ 13208, en AN. La camarilla del pretendent s'hauria reunit amb Lur-Saluces a Bordeus, a qui li hauria transmés que «l'"Action Française" ne devrait plus compter avec lui». En l'informe "A/S du comte Bertrand de Lur Saluces" del director de la *Sûreté Générale* al comissari especial de Bordeus, 10 de febrer de 1926, 1.127, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁸⁷ Informe "Nouveau Siècle et l'Action Française", 14 de març de 1926, París, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁸⁸ «Dans l'ensemble, beaucoup de techniciens, quelques ouvriers -peu encore- et des employés» se sumaven a la causa. Nota del 6 de febrer de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁸⁹ A més, havien difós l'òrgan a associacions d'excombatents «à tendances réactionnaires». En un informe del 16 de gener de 1926, París, F.10144, dins de F⁷ 13208, en AN.

advertien les fonts policials, dotaria d'un quadre importantíssim al partit feixista.²³⁹⁰ Amb tot, la gran posada en escena que tenia en ment el *chef* era un seguit de *rassemblements*, de trobades nacionals arreu del país que culminessin a París. Són aquest conjunt d'iniciatives que permeten integrar plenament el *Faisceau* dins de la contrarevolució, veure'l com un dinamitzador de l'espai a través d'un programa de naturalesa feixista i, alhora, observar-lo com un concurrent perillós, encara que modest, tant per efectius com per longevitat, en la relació amb les altres formacions d'extrema-dreta nacionalista.

La primera trobada s'havia pensat perquè tingués lloc a un espai emblemàtic tant en la memòria nacional col·lectiva com en la biografia de l'excombatent. Es va organitzar a Verdun el 21 de febrer, data que commemorava el desè aniversari de l'atac alemany. Davant de 4.000 assistents, va presentar-se un programa mínim de sis punts: «obliger à l'abdication du Parlement impuissant»; «instaurer une dictature national au-dessus des partis»; «organiser aussitôt une véritable représentation des intérêts nationaux»; «résoudre immédiatement le problème financier» per mitjà de la reducció de les cargues anuals de l'Estat, no aprovar nous impostos i convertir el deute en moneda sana; «organiser rationnellement la production» i «coordonner toutes les forces françaises, par le moyen d'un État unitaire, pour réaliser la prospérité et la grandeur pour lesquelles quatre cent mille Français sont tombés autour de Verdun».²³⁹¹ L'esdeveniment va costar uns 20.000 francs, cosa que va provocar «une petite crise financière» que Valois va poder gestionar gràcies a «une quarantaine d'amis fortunés».²³⁹² No obstant les despeses, l'aplec va ser una festa patriòtica i contrarevolucionària, una autèntica «assemblée nationale» que havia posat les pautes per un «programme de chaque commune, de chaque corporation, de chaque région» a través de l'acció.²³⁹³ La policia va afirmar que «le résultat fut de nature à satisfaire Valois».²³⁹⁴

Una de les virtuts de la concentració va ser aconseguir erosionar el cordó sanitari de l'AF.²³⁹⁵ La captació de trànsfuges *ligueurs* va permetre-li recuperar l'ambició inicial

²³⁹⁰ “M. Louis Dimier et «Le Nouveau Siècle». Ses «souvenirs» sur le monde royaliste”, informe del 6 de febrer de 1926, F.10.161, dins de F⁷ 13208, en AN. Tanmateix, mai va acabar per adherir-s'hi formalment.

²³⁹¹ “Faisceau des Combattants et des Producteurs. Le programme de Verdun”, dins de F⁷ 13209, en AN.

²³⁹² Nota del 27 de febrer de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁹³ Georges VALOIS, “La révolution nationale. La Journée de Verdun”, *Le Nouveau Siècle*, 23 de febrer de 1926, p. 1.

²³⁹⁴ Nota del 23 de febrer de 1926, dins de F⁷ 13210, en AN.

²³⁹⁵ *Le Nouveau Siècle* va atreure simpaties tant interessants com les de René Johannet, maurrassià catòlic que havia escrit editorials favorables al plantejament monàrquico-corporativista de *L'Économie Nouvelle* i amb qui havia mantingut una disputa intel·lectual sobre els valors burgesos. En Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 243. De fet, es parlava que «Georges Valois a l'intention de fonder, vers la fin Mai, à côté de son quotidien “Le Nouveau Siècle”, une revue hebdomadaire. Cette revue doit être pour

de convertir el partit en el vector federatiu d'una gran família nacional, cosa que passava per la comunió de les tres branques dinàstiques.²³⁹⁶ Al maig, era una certesa que el *Faisceau* «actuellement il commence à exercer une véritable influence sur l'opinion générale».²³⁹⁷ Tanmateix, Valois era conscient que créixer dins de l'espai contrarevolucionari era complicat. No només perquè l'AF s'encarregava de boicotejar-los, sinó perquè també es trobaven limitats a l'hora d'incidir en el sector industrial més antidemocràtic a causa de de Mathon i Ley.²³⁹⁸ Per aquesta raó, Valois tenia dipositades més expectatives en atreure les forces revolucionàries antiplutocràtiques: sobretot després de la conversió de Delagrangé, juntament amb uns quants comunistes, a finals de febrer.²³⁹⁹ De fet, en el consell nacional del *Faisceau* del 22 d'abril, va decidir formar un comitè a la regió parisenca per guanyar-se els sindicalistes i els obrers, ja que en la capital gaudia d'uns 2.000 efectius que, segons els informes policials, en cas que el partit patís un cataclisme, «retourneront ou s'affilieront, soit aux Jeunesses Patriotes, soit à l'Action Française».²⁴⁰⁰ Per evitar fugides massives i mantenir una base sòlida, va invertir una enorme suma de recursos a promoure cartells on pretenia subratllar que la font de l'elecció política no responia a criteris de classe, sinó a una actitud de rebuig cap a la modernitat liberal-capitalista.²⁴⁰¹ Al maig, va planificar una gran campanya als barris obrers a través d'un tiratge massiu de 20.000 exemplars.²⁴⁰² En el número especial del diari, va tractar el problema de la macrocefàlia de la capital. Encara que fos de forma esquemàtica, la solució que donava permet valorar com Valois estava atent als desgavells socials que havia provocat la modernitat liberal-capitalista més enllà de la retòrica antiliberal contra el règim.²⁴⁰³ Amb tot, els plantejaments obreristes no estaven renyits amb els interessos

le Faisceau ce qu'est "La Revue Universelle" à "l'Action Française", un organe de doctrine à la fois politique, économique et littéraire» dirigida per Johannet. En una nota del 13 de març de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁹⁶ Léon de Lapérouse, el comte de la Tour du Pin i el duc de Massa, representant oficial del pretendent Víctor, van reunir-se per intentar acordar un enllaç matrimonial. Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 242.

²³⁹⁷ "Chez les fascistes", informe del 26 de maig de 1926 dins de F⁷ 13210, en AN.

²³⁹⁸ Segons hauria dit Valois, «nous nous "fichons" des industriels et pensons orienter notre recrutement uniquement du côté des ouvriers. (...) Il n'y a rien à faire avec les industriels roubaisiens». En una nota del 18 de juliol de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN.

²³⁹⁹ Georges VALOIS, "La Révolution nationale. Sur la route de Reims. Marcel Delagrangé au Faisceau", *Le Nouveau Siècle*, 28 de febrer de 1926, p. 1.

²⁴⁰⁰ "Les fascistes en France", 30 d'abril de 1926, París, V.L./, dins de de F⁷ 13208, en AN.

²⁴⁰¹ El cartell duia per títol «Tu n'es pas communiste!» i seguia amb un «non, mon camarade, tu n'es qu'un révolté, un dégouté, et il y a de quoi!». Exemple d'un dels cartells que van penjar-se a Caen i que el comissari central va enviar al director de la *Sûreté Générale* el 12 de juny de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN.

²⁴⁰² Nota del 2 de maig de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN.

²⁴⁰³ La solució passava perquè «Paris et sa banlieue forment une unité économique et sociale, qui doit devenir une unité administrative». En Georges VALOIS, "Le Grand Paris doit devenir une unité

terrenals, com ho demostra la defensa enèrgica que va fer cap a les corporacions d'assegurances amb la finalitat prosaica d'atreure les simpaties pecuniàries del sindicat.²⁴⁰⁴

A mesura que s'acostava la primavera, floria un optimisme quasi apocalíptic en el cor de Valois, una batec que només palpitava quan intuïa una crisi. Des de les eleccions de maig de 1924, s'havien succeït set ministres de Finances. El franc baixava a un ritme estratosfèric i, davant de la davallada, el *chef* feixista esperava una catàstrofe financera a l'estiu. Amb aquesta premissa, va organitzar la segona trobada nacional a Reims, al departament del Marne, un altre lloc de memòria nacional vinculat a la guerra, el dia 27 de juny. D'ençà de la congregació a Verdun, el moviment contrarevolucionari havia experimentat un creixement notori en tots els apartats.²⁴⁰⁵ *Le Nouveau Siècle* continuava essent la vàlvula més fràgil i delicada,²⁴⁰⁶ però la resta de l'engranatge estava enfortit, cosa que va dur-lo a treure pit públicament en assenyalar que «le Faisceau aurait des finances tout à fait mauvaises si sa politique reposait sur une erreur».²⁴⁰⁷ Això va permetre-li concebre el segon *rassemblement* com una trobada nacional de totes les forces productores, com «une journée de travail, d'où sortiront des décisions, des décisions, des actes et les premiers cadres des assemblées organiques de demain».²⁴⁰⁸ L'expectativa que va generar el segon aplec es palesa amb l'exhaustiu seguiment policial que se'n va fer. Valois va certificar que les autoritats republicanes havien mostrat interès en el programa, però insistiren en què havia d'enquadrar-se dins de la república.²⁴⁰⁹ Aleshores, el dirigent feixista mantenia una posició ambivalent respecte del règim. A diferència de les JP,²⁴¹⁰ el *Faisceau* no havia fet gala de cap adhesió republicana, però es mostrava disposat a

administrative, économique et sociale, pourvue d'une direction propre", *Le Nouveau Siècle*, 12 de maig de 1926, p. 1.

²⁴⁰⁴ Informe "a/s du «Nouveau Siècle»", 1 de març de 1926, París, V.L./, dins de F⁷ 13208, en AN.

²⁴⁰⁵ «Le nombre d'adhérents est suffisant pour former soit: des compagnies (90 hommes), des sections (30 hommes), des groupes (10 hommes). Un chef est désigné pour diriger chacune de ces formations». En una nota del 10 de juny de 1926, dins de F⁷ 13210, en AN.

²⁴⁰⁶ A part de les ventes, Valois tenia problemes amb el volum de la plantilla de col·laboradors i pensava en «réduire le nombre de rédacteurs, de congédier quelques collaborateurs». En un informe del 16 de març de 1926, París, F.10.192, dins de F⁷ 13208, en AN.

²⁴⁰⁷ L'article anava centrat a demostrar al lector que l'organització financera estava dedicada exclusivament al moviment. Amb aquesta finalitat, s'havia creat comitè financer amb tres comissaris encarregats de les arques. En Georges VALOIS, "La Révolution Nationale. Les finances du Faisceau et notre mobilisation financière", *Le Nouveau Siècle*, 7 d'abril de 1926, p. 1.

²⁴⁰⁸ Georges VALOIS, "La Révolution Nationale. Première expression organique de la révolte constructive du pays", *Le Nouveau Siècle*, 10 d'abril de 1926, p. 1.

²⁴⁰⁹ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 252.

²⁴¹⁰ Les JP eren una salvaguarda de la nació republicana: «en face de la puissance rouge, elles dressent la puissance tricolore. Elles ne prétendent pas remplacer l'armée et la police, mais les assister». En "Les Jeunesses Patriotes. Notre doctrine. Pour l'Ordre – Contre l'Anarchie", circular de propaganda dins de F⁷13232, en AN.

recolzar «tout gouvernement national qui exécutera son programme [du Faisceau], même sans ses hommes».²⁴¹¹ En gran mesura, aquesta postura explicava les reticències i malfiances de les agrupacions de Millerand i de Taittinger.²⁴¹²

Si l'assemblea de Verdun va ser la trobada dels excombatents, la de Reims pretenia convertir-se en «le rassemblement organique des producteurs», «une révolte de la nation contre l'État parlementaire». El partit es trobava en un bon moment de forma i la militància experimentava un creixement notable.²⁴¹³ Amb una fortalesa que convidava a bons auguris, es va procedir amb un gran acte que va transcórrer com si fos una assemblea deliberativa, en un simulacre del futur govern de l'estat nacional. La plana major del partit va exposar set resolucions que els òrgans del moviment havien aprovat prèviament, però pensades per incorporar les opinions dels patriotes.²⁴¹⁴ En línies generals, la trobada nacional va ser un gran cop d'efecte tant per l'assistència, en què dos terços vestia la camisa blava, com per la superioritat amb què va desbancar-se la contramanifestació que comunistes i *camelots* havien organitzat a l'altra punta de la ciutat. Valois va accedir al vestíbul entre dos columnes de legionaris amb els braços alçats en la salutació romana. L'orador va cloure el míting amb un encoratjament als assistents perquè multipliquessin el proselitisme, ja que depenia amb una promesa forta i sagaç: «il dépend de vous, et de nous aussi et du travail d'organisation que nous ferons» acomplir amb el gran objectiu: «la conquête de l'État».²⁴¹⁵ Un cop acabada la sessió a les sis de la tarda, es van produir diversos enfrontaments entre, per una banda, els manifestants comunistes, on es trobava el futur líder feixista Marcel Déat, i membres de l'*Association nationale des anciens combattants*, i per l'altra, els legionaris de camisa blau cel i banda blava.²⁴¹⁶ Tot i els

²⁴¹¹ Georges VALOIS, "Sur la route de Reims. Événements en préparation", *Le Nouveau Siècle*, 24 de juny de 1926, p. 1.

²⁴¹² Nota del 3 de març de 1926, dins de F⁷ 13210, en AN.

²⁴¹³ Pels volts de l'assemblea de Reims, «au Faisceau on se montre satisfait du mouvement des adhésions. Leur nombre commence à être si important qu'un système de classement nouveau va être mis en vigueur». En una nota de 13 d'abril de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN. Segons la documentació, «les adhésions continuent à parvenir au Faisceau. On en compte une centaine par jour à Paris et en provinces pour les Légions et 70 par semaine pour les corporations», explicava una nota del 13 de maig de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN.

²⁴¹⁴ Les resolucions tocaven els temes obsessius de Valois: el parlamentarisme, l'estabilitat econòmica, els salaris, la creació d'una moneda de compta, les assemblees representatives davant de l'estat, la reforma de l'estat i la crida als combatents per crear un estat nacional "L'assemblée de Reims. Son objectif et sa méthode", *Le Nouveau Siècle*, 26 de juny de 1926, p. 1.

²⁴¹⁵ Georges VALOIS, "Septième résolution. L'appel aux combattants pour la création de l'État national", en *Première Assemblée Nationale... op. cit.*, 119-130, p. 127-128.

²⁴¹⁶ «Tandis que nous tenons une séance de congrès fédéral à Épernay, un émissaire communiste vient nous demander pour cette journée de faire "front unique" en organisant en commun une contre-manifestation». En Marcel DÉAT, *Mémoires politiques*, introducció i notes de Theis, Laurent, Denoël: París, 1989, p. 206. També Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 252.

incidents, l'aplec va valdre-li alguns altres adhesions comunistes, quadres que li asseguraven, com a mínim, predicament a les províncies.²⁴¹⁷

Tot esperant l'apocalipsi. La miopia telescòpica de Georges Valois o el somni d'una nit d'estiu (1926)

L'hecatombe econòmica que tant desitjava, i la qual tant havia predicat amb una vehemència profètica, no va materialitzar-se en la dimensió que esperava. L'estiu va escolar-se dins d'una contenció monetària en què una mala aposta, una presa de decisió errònia, va torpedinar qualsevol progrés de fer créixer el moviment feixista quan aquest semblava disposar d'uns condicionants idonis per executar el cop de força que havia promès subreptíciament en la cloenda de l'acte de Reims. En *L'Homme contre l'Argent*, va definir aquesta ensopegada com un episodi dificultós i dolorós que el va conduir a replantejar el projecte feixista tal i com l'havia concebut entre 1924 i 1925.²⁴¹⁸

El 4 de juliol, va sortir l'informe d'una comissió d'experts que s'havia constituït el primer dia de juny amb l'objectiu d'examinar la millor política financera davant de la crisi de canvis. Els resultats que va posar damunt la taula van envalentir l'economista autodidacta. Des de *Le Nouveau Siècle*, es va aplaudir que un equip de tècnics nomenat pel parlament hagués fet pública «la vérité que l'État n'avait jamais voulu avouer, ni même reconnaître, à savoir que le franc actuel est le pire des maux, et que le premier des devoirs de l'État est de rendre au pays la stabilité monétaire».²⁴¹⁹ Les decisions fiscals que Caillaux va anunciar arran de l'informe, però, el van desplaure enormement. Va acusar el ministre de voler crear nous impostos aprofitant la davallada del franc, cosa que repercutiria en una nova inflació i en el fet de recórrer a préstecs exteriors amb un valor indeterminat.²⁴²⁰ La realitat era que el govern es trobava lligat de mans i peus per culpa de la geopolítica: si s'acceptava una política financera de crèdits estrangers de llarg termini dels Estats Units, s'havia de ratificar l'acord dels deutes de guerra. Conscient de la disjuntiva tan delicada, Valois no va dubtar en atiar el malestar que la ratificació provocava entre els excombatents, els quals havien manifestat llur descontentament el dia

²⁴¹⁷ Per exemple, Lamidan, un exsecretari de la Union des Syndicats Unitaires del Nord. En una nota del 7 de juny de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN. Hi havia rumors que «travailleraït aussi par Loucheur». En una nota del 5 d'agost de 1926, dins de F⁷ 13210, en AN.

²⁴¹⁸ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 251.

²⁴¹⁹ Georges VALOIS, "La révolution en marche: Mise en accusation du Parlement souverain par les techniciens nommés par lui. La vérité sur l'État, les Finances et la monnaie dite officiellement par les personnalités mandatées par l'État", *Le Nouveau Siècle*, 6 de juliol de 1926, p. 1.

²⁴²⁰ Georges VALOIS, "Le Parlement contre la Nation. À quel prix M. Caillaux veut-il trouver une majorité pour sa nouvelle inflation?", *Le Nouveau Siècle*, 9 de juliol de 1926, p. 1.

7, en declarar que «le combattant est le véritable titulaire de la souveraineté».²⁴²¹ La situació va tornar-se encara més delicada a mesura que passaven els dies. El 17 del mateix mes, el govern Briand va caure, provocant una crisi política en què el feixista va acusar els parlamentaris de rentar-se les mans davant de la crisi, de no voler acceptar responsabilitats. El dia abans, Caillaux havia demanat una delegació dels poders legislatius per poder aplicar decrets-llei, però Édouard Herriot, president del Consell, va decidir oposar-s'hi. Valois va intentar avivar la discòrdia, atacant tant l'assassí del franc com la posició dels diputats.²⁴²² El nou govern Herriot no va ser gaire millor: Anatole de Monzie, ministre de Finances, va ser acusat de ser «un autre défi à l'honnêteté», «un péril public» i un «associé de M. Horace Finaly».²⁴²³ De fet, hi havia rumors que apuntaven que la decisió de desacreditar Caillaux havia gaudit del suport dels plutòcrates, cosa que apareix com a probable.²⁴²⁴

Davant de la situació d'instabilitat, de la mostra d'ineficàcia dels parlamentaris d'encarar les decisions que tinguessin en compte el bé nacional, Valois va continuar mantenint-se dins d'una ambigüitat que, a la llarga, va ser-li perjudicial. En una columna del diari posterior a la caiguda de Briand, va declarar que «ce que la France attend, ce ne sont pas des critiques, c'est une déclaration de prise de responsabilité». Davant d'un parlament en silenci, només «les hommes du Faisceau», afirmava, «sont prêts à risquer leurs têtes dans l'opération».²⁴²⁵ Ara, amb el govern Herriot al capdavant de “l'estat parlamentari”, es mostrava pesarós, ja que «ce serait le cabinet de la grande inflation».²⁴²⁶ Però mentrestant, combinava les mostres de suport sol·lícites amb amenaces i desplegaments al carrer.²⁴²⁷ La més gran va tenir lloc el dia 21, quan va caure el govern i, amb ell, el *Cartel*. Encara que anys després declarés que tot va ser un muntatge

²⁴²¹ Georges VALOIS, “Aux combattants. La véritable souveraineté nationale, c'est à vous”, *Le Nouveau Siècle*, 11 de juliol de 1925, p. 1.

²⁴²² Georges VALOIS, “Les pleins pouvoir ? Oui. À M. Caillaux? Non”, *Le Nouveau Siècle*, 17 de juliol de 1926, p. 1.

²⁴²³ Georges VALOIS, “La crise politique. Contre l'inflation”, *Le Nouveau Siècle*, 19 de juliol de 1926, p. 1.

²⁴²⁴ Segons l'informador de la policia, Finaly i els magnats de l'acer haurien maniobrat per derrocar Caillaux. Veure els informes de Jean del 23 de juny de 1926, París, 2.018 i del 27 de juliol de 1926, París, A.2.078, dins de F⁷ 12954, en AN. Les males relacions entre el president del *Comité des Forges*, qui odiava el pacifisme del ministre, i Caillaux han estat ratificades per Jean-Joël JEANNENEY, *François de Wendel. L'argent et le pouvoir, 1914-1940*, CNRS Éditions: París, 2019 [1976], pp. 307-313.

²⁴²⁵ Georges VALOIS, “Qui est prêt à prendre les responsabilités du pouvoir? Le Faisceau”, *Le Nouveau Siècle*, 18 de juliol de 1926, p. 1.

²⁴²⁶ Georges VALOIS, “La crise politique. Contre l'inflation”, *Le Nouveau Siècle*, 19 de juliol de 1926, p. 1.

²⁴²⁷ Va suggerir que el parlament es recolzés en «les forces du pays représentés par des comités économiques nationaux et sociaux». En Georges VALOIS, “Une situation révolutionnaire”, *Le Nouveau Siècle*, 20 de juliol de 1926, p. 1.

orquestrat per la policia amb el vistiplau d'Herriot,²⁴²⁸ no va dubtar, enmig dels esdeveniments coetanis, reivindicar la manifestació com la seva obra en declarar que «la peur du fascisme a fait naître le cabinet de concentration parlementaire».²⁴²⁹

Va ser en aquesta conjuntura que el nom de Poincaré va ressorgir. Estimat per la dreta pel seu nacionalisme i per l'afecte a l'ordre, respectat per l'esquerra a causa de l'estima republicana i la defensa de la laïcitat, encarnava l'home d'estat de consens. Valois ja l'havia atacat el 1924, i ara tornava a subratllar «l'imprévoyance et l'ignorance de M. Raymond Poincaré qui ont valu cette humiliation à la France».²⁴³⁰ Segons Valois, la realitat era que el govern Poincaré el formaven «une demi-douzaine d'échecs» polítics.²⁴³¹ Igualment, les polítiques monetàries eren, a parer del director de *Le Nouveau Siècle*, una panacea: el valor del franc havia pujat, però resultaven ser insuficients perquè no atacaven l'arrel del problema.²⁴³² Aleshores, va dedicar-se a desmentir els mites *poincaristes*, a atacar una política basada en fal·làcies, en embuts i que apedaçava un règim estèril i impotent.²⁴³³ La ràbia amb què condemnava les decisions del govern era equivalent a la inquietud que li provocava veure com el pessimisme que esbombava no es corresponia amb el redreçament monetari. No debades, el 1928 faria un judici sever: «Poincaré étant au pouvoir, nous devenions beaucoup plus vulnérables. Nous perdions cet épais matelas de sympathies que nous valait notre fonction de défenseurs du franc».²⁴³⁴ Valois sempre havia temut el poder d'atracció del *poincarisme*. El 1913, durant l'experiència del *Cercle Proudhon*, el *ligueur* ja havia maleït la «déviation du patriotisme

²⁴²⁸ El 1928, va palesar com «je suis un peu étonné de ne voir, parmi ces chemises bleues, aucun visage de connaissance, et de n'être salué par personne (...) Je découvre que les chemises bleues ne sont point de chemises d'ordonnance. Ce sont des chemises de fantaisie. Les porteurs? Il n'y a plus à se tromper: ce sont des employés de la police. Le traquenard est tout prêt». En Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 259.

²⁴²⁹ Georges VALOIS, "La Révolution nationale. Notre journal et nos moyens d'action", *Le Nouveau Siècle*, 5 d'agost de 1926, p. 1.

²⁴³⁰ Georges VALOIS, "La Révolution nationale. La catastrophe voulu par l'État parlementaire", *Le Nouveau Siècle*, 23 de juliol de 1926, p. 1.

²⁴³¹ Georges VALOIS, "La Révolution nationale. Un cabinet d'union parlementaire", *Le Nouveau Siècle*, 24 de juliol de 1926, p. 1.

²⁴³² Va descriure la proposta com una «simple opération fiscale». En Georges VALOIS, "La Révolution nationale. Au-dessus des partis, mais au-dessous de la partie", *Le Nouveau Siècle*, 28 de juliol de 1926, p. 1.

²⁴³³ La sèrie d'articles eren: Georges VALOIS, "La bataille pour la monnaie saine. Les mythes du poincarisme", *Le Nouveau Siècle*, 26 d'agost, p. 1; íd., "Les nouveaux mythes du poincarisme. Le mythe de la stabilisation (deuxième article)", *Le Nouveau Siècle*, 18 d'agost, p. 1; íd., "Les nouveaux mythes du poincarisme. Le mythe des crédits extérieurs", *Le Nouveau Siècle*, 30 d'agost de 1926, p. 1; íd., "Les nouveaux mythes du poincarisme. Le mythe des restrictions", *Le Nouveau Siècle*, 31 d'agost de 1926, p. 1; íd., "Les nouveaux mythes du poincarisme. Le mythe de la masse de manœuvre", *Le Nouveau Siècle*, 1 de setembre de 1926, p. 1.

²⁴³⁴ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 262.

au profit de la démocratie» que significava l'elecció del polític republicà.²⁴³⁵ Ben aviat, va ser conscient que per contrarestar l'entusiasme terapèutic que havia causat l'efecte del republicà conservador no podia sinó forçar els indicis pessimistes, retòrcer la realitat per disminuir qualsevol bri de recuperació, encara que el retorçiment el conduís cap al penya-segat.

Si la qüestió financera no aconseguia atreure subscriptors, s'havia d'apel·lar a uns sentiments primaris, abandonar les qüestions tècniques i estimular preocupacions més vagues i genèriques, com les d'un complot plutocràtic promogut per Finaly.²⁴³⁶ Sabia sobradament com promoure amb la ploma els instints nacionals; ja ho havia fet en nombroses ocasions quan militava a l'escola del nacionalisme integral del carrer de Rome. En aquesta conjuntura, va treure a col·lació el tercer i darrer aplec nacional, el qual s'havia anunciat que tindria lloc a Meaux els dies de la commemoració de la batalla del Marne, del 7 al 9 de setembre. Emperò, la publicitat de la tercera assemblea no va ser més que una pantalla de fum per mantenir els fidels mobilitzats. Dins del *Faisceau*, hi havia un malestar que impossibilitava ser més concret sobre la tercera etapa cap a la revolució nacional. Malgrat que el nombre d'afiliats era positiu (les *Légions*, els afiliats en el *faisceau des combattants*, comptaven amb una mica menys de 60.000 carnets),²⁴³⁷ tot i que «le nombre des nouveaux adhérents au “Faisceau des Corporations” c'est un peu relevé»,²⁴³⁸ i Taittinger sondejava una fusió de les JP amb les *Légions*,²⁴³⁹ les arque es trobaven sota mínims. Les donacions, malgrat que quantioses, no permetien posar en marxa totes les campanyes de propaganda, cosa que va acabar per repercutir en què el diari passés a tenir solament 4 pàgines a partir del 6 d'agost.²⁴⁴⁰ Des de l'agost, es veia a venir que no s'aconseguiria organitzar una assemblea com la de Reims. Les estretors financeres van provocar que allò que havia de ser un aplec nacional acabés per convertir-se en una cerimònia d'homenatge amb les demés lligues nacionalistes el 5 de setembre,

²⁴³⁵ Georges VALOIS, “L'Action française, l'expérience Poincaré et les syndicalistes”, *Cahiers du Cercle Proudhon*, n° 5-6, setembre-desembre de 1912 (1913), 273-276, p. 273.

²⁴³⁶ A fi de demostrar l'acció feixista, va reivindicar com «le Faisceau a été l'initiateur de la manifestation qui a précédé la chute d'Herriot». En Georges VALOIS, “Nous, Combattants, contre l'ennemi du salut public: Horace Finaly, organisateur et bénéficiaire de la baisse du franc depuis la guerre”, *Le Nouveau Siècle*, 5 de setembre de 1926, p. 1.

²⁴³⁷ Nota del 13 d'octubre de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN.

²⁴³⁸ Nota del 31 d'octubre de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN.

²⁴³⁹ Arthuys ho hauria desestimat perquè «ne sont pas partisans de se lancer dans des aventures pour soutenir les jeunes patriotes qui ont toujours l'intention de venger leurs morts de la rue “Danrémond”». També discrepaven en qüestions patriòtiques: «on a des vues sur le général Mangin». En una nota de l'1 de juliol de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN.

²⁴⁴⁰ «Notre caisse était complètement vide», arribaria a constatar el 1928. Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 255.

on una delegació de 150 camises blaves van commemorar l'aniversari de la batalla del Marne.²⁴⁴¹ Amb tot, des del diari s'insistia en estar alerta davant d'un esfondrament que ara se situava «a partir du 1er septembre», les conseqüències desastroses del qual, preconitzava, «s'étaleront sur un période de de six à huit mois».²⁴⁴²

Una geopolítica per un moviment transnacional. La connexió llatina (1926-1927)

Conscient que necessitava donar un cop d'efecte, Valois va organitzar un míting a la sala Wagram el 5 d'octubre. L'auditori va comptar amb una audiència atenta i nombrosa: 2.500 oients van escoltar com Arthuys i Delagrangue atacaven la política de Poincaré amb virulència i exposaven la política social feixista. L'acte va culminar amb el *chef* adreçant-se al públic amb un «Qui donc a fait la victoire?», pregunta que va fer esclatar de joia l'audiència, qui va entonar *La Marseillaise*.²⁴⁴³ Les mostres de suport acalorat van portar al dirigent feixista a concebre unes altres reunions de masses.²⁴⁴⁴ L'opció més senzilla per aconseguir engrandir els suports passava per explotar el rebuig que els acords de Washington generaven entre el sector nacionalista de la societat. Atacar els pactes entre aliats va situar-lo en una posició geopolítica que, des del punt de vista de la naturalesa del moviment, no era gens sorprenent: va alinear-se amb les posicions de la Itàlia feixista, també descontenta amb el Tractat de Versalles, la qual reivindicava acaloradament el mite de la *Vittoria mutilata*.²⁴⁴⁵ Va consagrar un gran nombre d'articles a teixir unes aliances que batejà amb el nom de «le Bloc latin». La campanya que va mantenir entre octubre i novembre va respondre a la necessitat específica d'obrir una finestra de sortida en cas que la porta de la crisi econòmica es tanqués.

Les relacions amb Itàlia dataven del viatge a Roma que va emprendre junt amb Mathon i Ley el gener de 1924. Una segona visita va tenir lloc el 10 de setembre. Van den Broeck va presentar-li a la primavera un periodista italià que havia arribat feia poc a la capital francesa. El tal Esposito no va mostrar un gran interès en l'assumpte fins al juliol, quan

²⁴⁴¹ Informe del comissariat especial de Melun, 6 de setembre de 1926, dins de F⁷ 13195, en AN.

²⁴⁴² Georges VALOIS, “Sur la route à Meaux. Pour l'action décisive”, *Le Nouveau Siècle*, 19 de setembre de 1926, 1-2, p. 1.

²⁴⁴³ Informe “Réunion organiser par le «Faisceau». Salle Wagram, 39 rue de Wagram, le 5 octobre 1926”, 5 d'octubre de 1926, dins de F⁷ 13210, en AN. Malgrat que en un inici la policia esperava uns 4.000 assistents, era evident que l'audiència seria molt important. En l'informe “Au sujet d'un meeting du «Faisceau»”, 4 d'octubre de 1926, dins de F⁷ 13210, en AN.

²⁴⁴⁴ «Le 20 et 25 courant», especificaria la policia. En una nota del 9 d'octubre de 1926, dins de F⁷ 13210, en AN.

²⁴⁴⁵ En un primer moment, resulta curiós com la policia, en definir la «politique continentale» del *Faisceau*, per oposició a «la politique pro-anglosaxonne», situés l'eix en un «rapprochement franco-allemand» i no en un acostament llatí. En una nota del 14 d'octubre de 1926, dins de F⁷ 13210, en AN.

va comentar-los que el germà del *Duce* estaria encantat de concertar una cita per discutir els problemes monetaris. Després d'un intent infructuós d'organitzar el viatge en agost, Valois i Arthuys van fer via cap a la frontera, a l'estació de Chiasso, camí de Milà.²⁴⁴⁶ Allí van entrevistar-se amb Edmondo Rossini, un sindicalista revolucionari que durant la guerra havia apostat per l'intervencionisme i que acabà per adherir-se al moviment feixista el 1921.²⁴⁴⁷ La conversa amb el president de les corporacions feixistes i sots-secretari d'Estat va ser fructífera: acordaren «organiser une conférence internationale à laquelle serait représentées toutes les organisations économiques fascistes». La reunió hauria de tenir lloc a Ginebra quan es reunissin els delegats del *Bureau International du Travail*.²⁴⁴⁸ El recorregut per Este va ser-li profitós. Va entrevistar-se amb un tècnic anònim, un tal M. N., els arguments sobre la revalorització del qual «le meilleur ne valait vraiment pas cher», i amb Margarita Sarfatti, escriptora i amant de Mussolini, qui «considérait, comme nous, que le fascisme est une des branches du socialisme».²⁴⁴⁹ Finalment, a Milà, Valois i Arthuys van entrevistar-se amb Arnaldo Mussolini i altres personalitats feixistes, però l'atemptat fracassat contra el cap del govern va precipitar les converses. Després de tres dies a la capital llombarda, els membres del *Faisceau* arribaren a Salso-Maggiore, on van reunir-se amb «Farinacci, Lacoix et quelques-uns de leurs amis», i acabaren l'estada tot passant quatre dies a Roma.²⁴⁵⁰

Després del retorn a França el 16 de setembre, Valois va estar en permanent contacte amb l'ambaixada italiana,²⁴⁵¹ cosa que va furnir als seus excompans realistes el pretext idoni per declarar insidiosament que estava a sou d'una potència estrangera. Va ser aleshores que des del carrer Aguesseau es va treballar per una reunió extraordinària que engresqués una parròquia de fidels expectants des de feia mesos, però sobretot, que evidenciés a l'opinió pública mundial l'encert de les tesis polítiques feixistes. La trobada va concertar-se el dia 2 de novembre al *Cirque* de París. Tant el programa com la posada en escena eren la culminació de la política exterior del Bloc llatí. En un desplegament transnacional, els oradors foren «Marinetti pour l'Italie, le colonel Reuhl (sic) pour la

²⁴⁴⁶ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, pp. 266-267.

²⁴⁴⁷ Es disposa d'una biografia recent sobre el personatge que explora la trajectòria intel·lectual. Rossini hauria quedat esgarriat pel tracte que rebien els treballadors immigrants italians als Estats Units després d'un viatge al país el 1910. John J. TINGHINO, *Edmondo Rossoni. From revolutionary syndicalism to fascism*, Peter Lang: Berna, 1991, pp. 128-130.

²⁴⁴⁸ Nota del 21 de setembre de 1926, dins de F⁷ 13210, en AN.

²⁴⁴⁹ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 268. Per la relació personal i estreta entre l'autora i el dictadors, veure: Roberto FESTORAZZI, *Margherita Sarfatti. La donna che inventò Mussolini*, Colla Editore: Vicenza, 2010.

²⁴⁵⁰ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, pp. 268-269.

²⁴⁵¹ Nota del 24 de setembre de 1926, dins de F⁷ 13210, en AN.

Belgique, Ibanez de Ibero (sic) pour l'Espagne, Rebello pour le Portugal et moi-même pour la France».²⁴⁵² La nòmina de conferenciants abraçava una gama àmplia de sensibilitats. Des de les clarament feixistes i transgressores, com les del poeta italià, qui va reblar que «le fasciste n'est pas réactionnaire, mais révolutionnaire et veut nous arracher au passé pour nous donner un futur»; nacionalistes exacerbats i contrarevolucionaris com les d'un dels cofundadors de l'*Integralismo Lusitano*, molt directe en propugnar la «disparition du politicien professionnel»; autoritàries com les de l'oficial belga, qui va arremetre contra la plutocràcia en afirmar que «les banquiers ne peuvent pas s'imaginer que nos camarades sont morts pour chose que du 71/2 pour cent»; o més tecnocràtiques, com les del representant espanyol, qui desitjava un eix francoespanyol «pour s'opposer au mercantilisme».²⁴⁵³ L'aforament va ser excel·lent: cinc mil persones es congregaren entre càntics de «l'*Hymne fasciste* et le *Chant au Départ*».²⁴⁵⁴ La crida a formar una aliança dels pobles llatins estava feta. Tanmateix, encara que hi hagués una massa social favorable a qualsevol pacte geopolític contrari als acords de Washington, les circumstàncies immediates, com lamentava Valois, no afavorien un acostament franco-italià.

L'atzar va jugar novament les cartes en contra dels plans del *chef*. El 10 del mateix mes, van produir-se els incidents de Vintimille, on un grup d'obriers del ferrocarril francesos van ser agredits per feixistes italians a l'estació de tren.²⁴⁵⁵ La dinàmica que va culminar en l'agressió s'explica per la campanya exterior que el govern italià va emprendre amb el congrés dels "Fasci a l'estero" a finals d'octubre de 1925, quan va convidar als *fuorusciti*, els italians immigrants, de mantenir una política combativa en front de la societat d'acollida, de no naturalitzar-se i preservar una identitat nacional que es volia assimilar a la identitat política feixista.²⁴⁵⁶ Des del consultat dels Alps-Pirineus s'encoratjava la insubmissió.²⁴⁵⁷ La situació de tensió fronterera va començar a créixer

²⁴⁵² Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 270.

²⁴⁵³ Citat en "Au Cirque de Paris", *Le Nouveau Siècle*, 3 de novembre de 1926, p. 1.

²⁴⁵⁴ "Une réunion du Faisceau", *Le Figaro*, 3 de novembre de 1926, p. 2.

²⁴⁵⁵ "Arrestation du principal auteur des incidents de Vintimille", *Le Journal*, 11 de novembre de 1926, p. 3.

²⁴⁵⁶ La relació entre identitat feixista i *italianità* queda reflectida en: «il Fascismo, entrando nelle Colonie, vi ha portato una energia sconosciuta chi ha saputo diventare azione continua e costante di valorizzazione italiana, un tutti i campi e con tutti i mezzi». En Giuseppe BASTIANINI, "I Fasci italiani all'estero: Il valore di un Congresso," *Gerarchia*, octubre de 1925, 633-639, p. 636.

²⁴⁵⁷ Les autoritats públiques vivien amb estupor com l'emigració italiana era aliena als costums republicans: «La politique générale du gouvernement fasciste étant nettement antifrançaise, il est de l'intérêt du gouvernement français de faire en sorte que les faisceaux et les autorités fascistes italiennes aient aussi peu d'emprise que possible sur les Italiens résidant en France». En una nota de març de 1926, dins de F⁷ 13459, en AN.

després de la temptativa d'assassinat del *Duce* el 31 d'octubre de 1926, quan els mitjans italians van assenyalar la laxitud amb què el govern francès permetia maniobrar els antifeixistes, una crítica que va agreujar-se després de la detenció de Ricciotti Garibaldi, nét de l'heroi de la unificació i espia feixista, a Niça, quan volia prendre part en la conjura de l'escamot català de Francesc Macià per derrocar la dictadura de Primo de Rivera a Espanya.²⁴⁵⁸ A més, l'AF va servir-se de l'opinió d'un desertor per articular tot el discurs de la traïdoria de Georges Gressent-Valois.²⁴⁵⁹ Tot aquest feix d'eventualitats va complicar que l'aposta internacional del *Faisceau* quallés en una opinió pública molt susceptible a les conxorxes internacionals, sobretot si hi havia bases empíriques que les validessin, com les que involucraven cèl·lules irredemptes d'estats estrangers. Valois va justificar els neguits de la millor manera possible, encara que insuficientment: «la croissance de mouvement que s'apparentent au fascisme dans chacun des pays du Bloc latin multipliera les risques d'incidents» perquè «le fascisme est une volonté de puissance des peuples, et que au cours de cette marche vers la grandeur commune, il y aura presque inévitablement des heurts entre les concurrents».²⁴⁶⁰

La defensa de la política llatina va valdre-li un xoc directe amb l'AF. La campanya de la lliga contra la seva persona, que Valois va tatxar d'«explosión sénile de Maurras»,²⁴⁶¹ va acabar en una acció dissuasiva per part dels camises blaves a les oficines del carrer de Rome el dia 14 de novembre.²⁴⁶² Dies abans, tant Valois com la resta de feixistes havien advertit severament Maurras que cessés en les conspiracions i en les difamacions.²⁴⁶³ L'atac a la seu de la lliga, acte que volia servir com a venjança pel boicot que havien rebut per part dels reialistes a la conferència de la sala d'*Horticulture*, va comportar-li conseqüències gens positives en l'esdevenir del partit. La més immediata, va ser que la

²⁴⁵⁸ Veure: Ralph SCHOR, "Le fascisme italien dans les Alpes-Maritimes (1922-1939)", *Cahiers de la Méditerranée*, vol. 42, n° 1, 1991, 125-165, pp. 134-138.

²⁴⁵⁹ Maurras va servir-se del testimoni de Jacques Debû-Bridel, redactor de *Le Nouveau Siècle* i secretari del delegat de la propaganda financera. El trànsfuga va reingressar a la lliga maurrassiana en declarar que «le but avoué entre eux des chefs du Faisceau est la destruction de l'A.F.», que «le Faisceau n'a rien fait dans le domaine de "l'action"» i que «l'attitude du Faisceau vis-à-vis du gouvernement italien est des plus troublantes». En Charles MAURRAS, "La Politique. II. Aux braves gens", *L'Action française*, 5 de novembre de 1926, p. 1.

²⁴⁶⁰ Georges VALOIS, "La politique extérieure du Faisceau. Pour le Bloc Latin", *Le Nouveau Siècle*, 7 de novembre de 1926, p. 1.

²⁴⁶¹ Georges VALOIS, "Le fascisme français et le fascisme italien", *Le Nouveau Siècle*, 8 de novembre de 1926, p. 1.

²⁴⁶² Va haver un intercanvi de trets i un feixista va ser ferit. Informe "Au sujet d'un coup de main", 15 de novembre de 1926, dins de F⁷ 13197, en AN.

²⁴⁶³ Georges VALOIS, "À propos des incidents franco-italiens. Les complices de Finaly, de Toeplitz, d'Anatole de Monzie", *Le Nouveau Siècle*, 12 de novembre de 1926, p. 1. «Vous allez vous taire. Et tout de suite. Ou nous, vous ferons taire». En Jacques ARTHUYS, Maurice de BARRAL, Marcel DUMOULIN, "Lettre ouverte à Maurras", *Le Nouveau Siècle*, 13 de novembre de 1926, p. 1.

iniciativa per una entesa estratègica París-Roma va cessar abruptament. En l'ambient de desconfiança bilateral entre ambdós estats a redós dels frecs a frecs fronterers, l'acusació de ser un espia italià va pesar-li com una creu. Al dossier rus, va afegir-se-li els rumors d'un dossier italià que, com en l'anterior cas, va atribuir a una campanya de desprestigi conjunta entre la lliga i la *Sûreté Générale*.²⁴⁶⁴ La segona conseqüència fou estructural i va posar al descobert la fragilitat de la direcció del partit i la volatilitat de la base social del moviment. Per una banda, alguns militants com Jean Brière estripaven el carnet a causa de «l'abandon le plus complet» amb què se sentien els que, com ell, eren encarregats de les regions provincials, com la de Lorena. Brière acusava l'actuació del partit de «complète négligence» i d'«indifférence profonde».²⁴⁶⁵ Per l'altra, es va demostrar que hi havia una militància que actuava com una clientela circumstancial, cosa que evidència com el *Faisceau* formava part del convuls i concorregut entramat contrarevolucionari. L'atac als reialistes va inquietar tots aquells que havien abandonat la lliga a la recerca d'una acció nacional però que en cap cas contemplaven un atac contra els reialistes,²⁴⁶⁶ uns companys que, si bé rancorosos, podien ser uns aliats importants. Una actitud que contrastava amb els militants més bel·licosos, els quals podien no haver pertanyut a l'òrbita de l'AF, i que se sentien incòmodes tant pel retard i la tebiesa amb què s'havia respost l'agressió a la sala d'Horticulture,²⁴⁶⁷ com per la inactivitat general.²⁴⁶⁸ La pèrdua de militància davant de les accions no era més que un reflex de l'ambivalència en què es movia el partit. A fi d'atreure el màxim sector de descontents possibles, Valois havia mantingut el *Faisceau* en una posició enigmàtica. Mentre festejava sense embuts el 14 de juliol, en afirmar que «le fascisme donnera son aboutissement, sa conclusion au mouvement de 1789»,²⁴⁶⁹ mantenia relacions amb el pretendent.²⁴⁷⁰ La prova de la transversalitat es troba en què a Sedan, es va fer un míting «devant d'un auditoire d'environ 200 personnes appartenant aux opinions les plus diverses».²⁴⁷¹ Tanmateix, la tàctica populista va trencar-se quan el nou hereu, el duc de

²⁴⁶⁴ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., pp. 276-277.

²⁴⁶⁵ Jean BRIÈRE, *Le Tartuffe démasqué*, Les Étoiles: París, 1928, pp. 25-26.

²⁴⁶⁶ Nota del 20 de novembre de 1926, dins de F⁷ 13210, en AN.

²⁴⁶⁷ Nota del 14 de gener de 1926, dins de F⁷ 13210, en AN.

²⁴⁶⁸ Particularment, els *légionnaires* van ser els qui més ansiosos estaven per una demostració de força. Nota del 21 d'abril de 1926, dins de F⁷ 13210, en AN.

²⁴⁶⁹ Georges VALOIS, "Le fascisme, conclusion du mouvement de 1789", *Le Nouveau Siècle*, 14 de juliol de 1926, p. 1.

²⁴⁷⁰ Georges VALOIS, "Notre république", en *L'État syndical...* op. cit., pp. XXII-XXIII.

²⁴⁷¹ Informe del comissari especial de Sedan al prefecte, del 21 de juny de 1926, dins de F⁷ 13209, en AN

Guisa, amb qui va reunir-se a Brussel·les el 8 d'agost,²⁴⁷² no va condemnar les denigracions dels reialistes.²⁴⁷³

L'estancament. Morir de victòries pírriques (1927)

Els ànims eren pesarosos a començaments de 1927.²⁴⁷⁴ L'estat de decaïment, lluny de superar-se, va pesar com una llosa damunt d'un partit que veia com, paradoxalment, amb cada èxit personal que aconseguia, en cada cop sobre la taula, s'estancava. Durant la primera meitat de l'any, el dirigent del *Faisceau* va haver d'enfrontar-se a nombroses vicissituds, algunes d'elles d'ordre intern, d'altres, com a conseqüència de la conjuntura politicoeconòmica que no havia sabut entreveure amb l'arribada de Poincaré al govern. La ruptura amb el pretendent va marcar els primers compassos d'un any que, mes a mes, va revelar les dificultats de mantenir articulats el projecte feixista. El partit semblava haver tocat sostre, haver ensopegat amb un topall de creixement. La polarització d'opinions en un moviment nacional que vertebrava el conjunt d'elements sincrètics sota un marc populista, tal volta com va succeir amb el boulangisme, va conduir a una fractura dins del partit quan la disjuntiva va ser insostenible. Una clivella que no va fer més que agreujar-se quan la falta de pressupost va escanyar la formació. I és el que el moviment era un elefant amb peus de fang. André d'Humières, el delegat general, com va lamentar el *chef*, concebia «l'action politique à la manière du grand seigneur»: organitzava el partit donant sumes de diners dels subscriptors als caps dels grups.²⁴⁷⁵ Des de la primavera de 1926, Valois havia intentat mantenir sota control el que passava en la seva formació. A l'abril, va constituir un consell nacional feixista, un òrgan que havia de «supprimer les assemblées délibérantes», el qual no podia prendre decisions per votació, però que s'associava «à des décisions préparés par le Directoire».²⁴⁷⁶ El moviment travessava unes estretors econòmiques que no havien passat inadvertides per la policia.²⁴⁷⁷ A partir de

²⁴⁷² El relat sobre la trobada amb el pretendent és interessant i serveix per justificar que ja des de mitjans de 1926 s'havia donat compte que durant vint anys havia estat presoner d'un «erreur de raisonnement». En Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., pp. 282-283.

²⁴⁷³ Informe del 9 de febrer de 1926, París, F.10.167, dins de F⁷ 13208, en AN. Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 274. També: “Déposition de Marcel Delagrangé”, en íd., *Basile...* op. cit., 125-129, p. 127 i

²⁴⁷⁴ Un informant va transmetre el malestar: «si aucun événement favorable ne se produit d'ici le début de l'année prochaine, les ¾ des adhérents ne feront pas renouveler leurs cartes», en una nota del 14 de desembre de 1926, dins de F⁷ 13208, en AN.

²⁴⁷⁵ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 286.

²⁴⁷⁶ Georges VALOIS, “Au conseil national du Faisceau”, *Le Nouveau Siècle*, 23 d'abril de 1926, p. 1.

²⁴⁷⁷ Una nota es fa ressò que els empleats del n° 20 del carrer d'Aguesseau no havien cobrat el juny. A més, com que «le personnel du Faisceau est payé en franc-or», estaven mosquejats per la depreciaió. En una nota d'un informador de Pas-de-Calais del 2 de juliol de 1926, dins de F⁷ 13210, en AN.

l'agost, Valois va imposar retallades per evitar costos innecessaris.²⁴⁷⁸ Malgrat la inversió, les campanyes per captar les masses obreres, si bé havien aportat alguns comunistes com Rouline, un «ouvrier fourrier» de Bordeus, no havien estat gaire exitoses.²⁴⁷⁹ Amb tot, el líder es demostrava «persuadé que le Faisceau a toujours le même avenir devant lui» d'ençà que havia incorporat a Paul-Charles River, un enginyer condecorat a la guerra, per reorganitzar «les services sur des nouvelles bases en luttant contre la bureaucratie excessive qui menaçait de tout submerger».²⁴⁸⁰ L'anunci d'ajustos econòmics va provocar neguit entre el «bureaucratisme» del partit.²⁴⁸¹ Dumas, Bucard o Delagrange van emprendre «des démarches en vue d'alimenter le Faisceau ou leurs personnes d'une manière opposée à la nôtre».²⁴⁸² Alguns quadres com Philippe Lamour i Marcel Bucard aprofitarien el descontentament per agitar els ànims amb l'objectiu «de le déstituer» del capdavant del partit.²⁴⁸³

Tot el marasme d'inquietuds va arremolinar-se en el primer congrés anual feixista que va celebrar-se del 22 al 24 de gener de 1927 a l'hotel des André, al mateix carrer on tenien les oficines. Les sessions no van tenir res a envejar a un camp de batalla. La mateixa convocatòria del congrés deixava entreveure un clima remogut: «on se demandait, à l'intérieur et à l'extérieur», apuntava Valois entre línies, «si le Faisceau a été vraiment formé».²⁴⁸⁴ Abans, però, que s'aixequés el teló, ja hi va haver un defenestrat. Pierre Dumas, lloctinent en la UCF i company en les pàgines socioeconòmiques dominicals del diari reialista, va ser expulsat pel fet d'haver mantingut contactes amb Mathon.²⁴⁸⁵ Els conspiradors que pretenien fer-lo caure van trobar-se, però, amb un editor bregat en tota mena de conjures i argúcies. La formació a l'AF va ser-li capital per fer front a l'entramat colpista. Durant més de quatre hores, Valois va rebatre punt per punt les acusacions sobre la línia que prenia el partit que li adreçava una majoria iracunda i atiada pel «coup Bucard-

²⁴⁷⁸ Valois, Arthuys, André i Van den Broeck d'Obrenan tenien la voluntat de començar la campanya de 1926-1927 amb els comptes sanejats i clars, segons una nota del 27 d'agost de 1926, dins de F⁷13210, en AN. La situació financera patia un malbaratament que, en les seves paraules «c'était de la démence». En Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 285.

²⁴⁷⁹ «L'élément exclusivement ouvrier boude malgré tout aux appels qui lui sont adressés par le Faisceau». En una nota del 27 d'agost de 1926, dins de F⁷13210, en AN.

²⁴⁸⁰ Nota del 9 de desembre de 1926, dins de F⁷13208, en AN.

²⁴⁸¹ Bardy considerava que «qu'on ne lui à pas fait une place correspondant aux services qu'il rend», mentre que Delagrange «qu'on sacrifie la propagande et l'action au "rond de cuirisme"». En una nota del 5 d'octubre de 1926, dins de F⁷13210, en AN.

²⁴⁸² Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 288.

²⁴⁸³ Nota del 18 de gener de 1927, dins de F⁷13212, en AN.

²⁴⁸⁴ Georges VALOIS, «Le premier congrés national des Faisceaux de France», *Le Nouveau Siècle*, 30 de gener de 1927, p. 1.

²⁴⁸⁵ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 298. Mathon havia trencat definitivament amb Valois a principis de 1926, com indica una nota del 17 de març de 1926, dins de F⁷13208, en AN.

Lamour».²⁴⁸⁶ Finalment, va poder recobrar la confiança dels seguidors gràcies a la fermesa i la desimboltura amb què va posar en entredit les crítiques. Com a contrapartida, va haver de mullar-se, d'oferir unes pautes a unes bases inquietes. Les línies d'actuació que el consell feixista suprem, format per Valois i els seus propers, van treure el partit de l'ambigüitat sobre la naturalesa del partit, el qual passava a adscriure's dins del marc republicà, sobretot després de trencar amb el pretendent, però no en precisaren els mitjans, els quals continuaven essent equívocs, com els de qualsevol moviment populista.

No obstant decidir no participar en els comicis, ni amb una candidatura pròpia ni com a part de cap grup electoral, va fer-se èmfasi en la necessitat d'establir tàctiques conjunturals a fi d'influir en el joc parlamentari. Durant el període electoral, es formarien uns comitès de vigilància, els quals estarien formats per membres que no concorreguessin en els comicis ni formessin part de cap partit, perquè vetllessin pels interessos de la nació. L'aposta per substituir la república dels camarades per la política dels excombatents i dels productors passava per constituir un «Bloc des jeunes» amb moltes sensibilitats diferents que servís de desllorigador a l'estancament parlamentari.²⁴⁸⁷ La tàctica va presentar-se com «une nouvelle forme d'action» que s'aplicaria a partir del 21 de febrer.²⁴⁸⁸ En definitiva, Valois va situar el *Faisceau* dins d'una legalitat extraparlamentària. Mantenia la idea de presentar el partit com el nexa per a una federació de forces nacionals, però amb uns postulats antiparlamentaris rebaixats que permetien tornar a inserir la crítica a les institucions dins dels efluis del reformisme tecnocràtic que compartien alguns republicans radicals com Henry de Jouvenel, els quals s'havien mostrat interessats amb la campanya dels Estats Generals el 1924.

El *chef* havia superat la prova, però amb uns costos altíssims. Van den Broeck va deixar la formació després que el partit s'allunyés definitivament de la posició monàrquica.²⁴⁸⁹ En canvi, els promotors de la conxorxa, Lamour i Bucard, s'hi quedaren.²⁴⁹⁰ L'entrada del *Faisceau* al règim republicà va acabar per fer miques una base que des de novembre registrava «quelques nouvelles démissions d'adhérents».²⁴⁹¹ La filiació filorepublicana i

²⁴⁸⁶ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 298.

²⁴⁸⁷ Georges VALOIS, "L'Action du Faisceau pendant la période électorale", *Le Nouveau Siècle*, 6 de febrer de 1927, p. 5.

²⁴⁸⁸ Georges VALOIS, "Nous reprenons la route. En avant!", *Le Nouveau Siècle*, 6 de febrer de 1927, p. 1.

²⁴⁸⁹ L'aventurer colonial va fer saber que dimitia en una carta del 15 de març de 1927, la qual va publicar-se deu dies després en obert. "À propos de «Notre République». Une lettre de notre ami van den Broeck d'Obrenan", *Le Nouveau Siècle*, 25 de març de 1927, p. 1. Alguns exmilitants com Brière argumentarien que el gir va deure's a un «inavouable dépit» de veure com el pretendent no li donava la raó. En Jean BRIÈRE, *Le Tartuffe...* op. cit., p. 29.

²⁴⁹⁰ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 299.

²⁴⁹¹ Nota del 27 de novembre de 1926, dins de F⁷13208, en AN.

l'atac a les oficines de la lliga havien decebut un sector important de la militància que tenia els seus orígens en el reialisme.²⁴⁹² A més, altres formacions, com el *Redressement Français* d'Ernest Mercier, fundat el 1925, també pretenien pescar en les aigües agitadaes del partit²⁴⁹³. Més que sortir-ne reforçat, el seu lideratge havia quedat qüestionat. Conscient que necessitava inflamar els ànims, va servir-se de la condemna que els havia caigut per l'agressió a les oficines de l'AF. En declarar que «les faire condamner en justice, c'est faire d'eux des martyrs», va voler presentar l'organització com una formació decidida que inquietava als poders fàctics.²⁴⁹⁴ Amb tot, el martirologi era insuficient per justificar una política d'acció a ulls d'uns seguidors escèptics. L'única opció que li quedava era recuperar el franc-or i convertir-lo en el cavall de batalla. L'intent s'assimilava més a un salt cap al buit que a una decisió impulsada per la reflexió. Després de la victòria pírrica davant dels seus homes, no es podia permetre meditacions ni especulacions. Sabedor que havia d'actuar amb celeritat, va decidir atacar amb les armes amb què era més destra. Emperò, a diferència de les anteriors ocasions, ara ja no disposava de les evidències, ínfimes, il·lusòries o circumstancials, que l'havien empès a engregar les campanyes monetàries amb un deix d'esperança en l'avenir. El seu ascendent havia quedat tocat després de veure com les prediccions catastròfiques que havia vaticinat s'havien limitat a uns ensurts. A més, hi havia un altre condicionant que el deixava en una posició d'inferioritat davant del contrincant: va intervenir en el debat econòmic quan les mesures ja estaven quasi preses. En d'altres ocasions, com el 1922, ell havia estat el promotor de les reflexions. Ara, les forces productores seguien un Poincaré que s'havia vist obligat pel Banc de França a aprovar l'adquisició d'or i de moneda estrangera per aturar la pujada del franc. D'aquesta forma, el president de la república, encara que sense

²⁴⁹² Segons un informe del comissari central de Bordeus al secretari general del ministeri de l'Interior, director de la Sûreté Générale, del 17 de novembre de 1926, l'agressió a la lliga va incomodar: «plusieurs assistants se sont montrés hostiles a tels précédés, qui, à leur avis, peuvent causer un préjudice sérieux au groupement et enrayer le mouvement d'opinion». En “Le Faisceau de Bordeaux”, n° 2516/M, dins de F⁷13210, en AN. Davant dels adherits que van refusar pagar la cotització de 1927, Valois va veure's en l'obligació d'adreçar-los una carta per explicar que «nous pouvons vous donner l'assurance que n'est que par patriotisme que nos chefs n'ont pas révélé le formidable complot qui se tramait et (sic) contre la fascisme français et contre une nation aliée». En un informe del comissari especial d'Estrasburg al prefecte del Baix-Rin del 25 de febrer de 1927, n° 379, dins de F⁷13212, en AN. «Si des royalistes protestent au congrès, il sera facile de les renvoyer à l'Action Française», augurava la nota del 18 de gener de 1927, dins de F⁷13212, en AN.

²⁴⁹³ «Le mouvement du Faisceau momentanément arrêté semble dominé par l'effort de recrutement du Redressement Français, parti nouveau qui n'a rien négligé en vue du regroupement des forces nationales». En un informe “Le Faisceau bordelais. Le Redressement Français” del comissari especial de Bordeus al director de la Sûreté Générale del 10 de desembre de 1926, n° 6911, dins de F⁷13210, en AN.

²⁴⁹⁴ Les penes van ser baixes: Valois va ser condemnat a dos mesos de presó, Arthuys a un i Langlois-Longueville, a 15 dies. En Georges VALOIS, “Notre procès et notre condamnation”, *Le Nouveau Siècle*, 6 de febrer de 1927, p. 1.

convenciment, havia ja adoptat una política d'estabilitat *de facto* en detriment de les mesures de revalorització.²⁴⁹⁵

Valois tenia poc marge de crítica davant d'un Poincaré que havia adoptat, no sense recel, les tesis del Banc de França. L'única escletxa per on podia atacar era agitar el fantasma de la inestabilitat, a posar pressió al govern perquè adoptés una solució punyent que es basés en «le franc-or monnaie de compte pour la production, la propriété et tous comptes» i «le franc-papier pour tous les règlements et pour les engagements d'État». És a dir, en establir dues monedes: «le franc du producteur et le franc du rentier». «M. Poincaré a toutes les chances dans son jeu», declarava maliciosament, per després advertir que «si un gouvernement refuse de le reconnaître, c'est qu'il a l'arrière-pensée de l'inflation».²⁴⁹⁶ Per continuar mostrant-se com el campió de la moneda sana, va demanar una audiència amb el president el dia 19 a fi de discutir les qüestions monetàries tècniques amb Jacques Arthuys en nom de la Lliga del Franc-or. L'actitud de Poincaré va ser tènue, però va acceptar la proposta d'una Segona Setmana de la Moneda.²⁴⁹⁷ Els preparatius van ser frenètics, ja que es presentava com una darrera oportunitat per recuperar el terreny que havia perdut des de l'estiu de l'any anterior. El dia 27, el diari va anunciar-ne la convocatòria pel 9 i 14 de maig. La presidència va recaure en Octave Homberg, «le grand animateur colonial» i antic col·laborador d'Alexandre Ribot.²⁴⁹⁸ Les sots-presidències van recaure en Valois i en dos diputats: Georges Bonnet, defensor del franc-or, i Louis Germain-Martin. La resta dels convidats provenien del món del dret, de la política parlamentària, de la banca, del comerç i diversos sectors industrials.²⁴⁹⁹

La Segona Setmana de la Moneda va demostrar una realitat incòmoda a Valois: que, si bé les seves receptes monetàries eren encertades, no va poder reivindicar-ne la paternitat. Malgrat que les tesis governamentals que recolzaven la revalorització van quedar desbancades, el congrés va tenir un impacte agredolç. Poc importava que presentés altivament i per primera vegada «une autre monnaie plus élevée que nôtre franc d'avant-

²⁴⁹⁵ John F. V. KEIGER, *Raymond Poincaré*, Cambridge University Press: Cambridge, 2002 [1997], pp. 326-327.

²⁴⁹⁶ Georges VALOIS, "L'attitude du Faisceau devant la politique de M. Raymond Poincaré", *Le Nouveau Siècle*, 13 de febrer de 1927, p. 1.

²⁴⁹⁷ Georges VALOIS, "Entrevue avec M. Poincaré", *Le Nouveau Siècle*, 27 de febrer de 1927, p. 2. *ÍD.*, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 310.

²⁴⁹⁸ El diari va fer-ne una petita presentació: "Octave Homberg", *Le Nouveau Siècle*, 27 de febrer de 1927, p. 2.

²⁴⁹⁹ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, pp. 310-312. La llista de participants es pot comprovar en: "Liste des adhérents à la Deuxième Semaine de la Monnaie", en *La stabilité monétaire: rapports, travaux et comptes rendus, vœux et résolutions de la deuxième Semaine de la monnaie*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1927, pp. XI-XV.

guerre, multiple de ce franc»,²⁵⁰⁰ o que Arthuys, fes una defensa fèrria i exhaustiva sobre com «le franc-or, monnaie de compte, avait une portée beaucoup plus étendue que celle qu'on lui accorde généralement pour les contrats à long terme».²⁵⁰¹ El 1922, el primer congrés sobre la moneda havia tingut un efecte considerable: havia suscitat un debat en l'opinió pública. A més, s'havia envoltat d'aliats poderosos, com François-Marsal. Ara, en unes circumstàncies en què tenia pressa per recuperar el control d'una situació que se li havia escapat de les mans, va trobar-se desproveït dels suports de què havia gaudit. Per una banda, va cometre l'error de no convidar l'exministre, amb el pretext que la política financera que havia presentat anteriorment ja no era aplicable davant d'una solució urgent d'estabilització.²⁵⁰² Per l'altra, com ben aviat va comprovar, l'altre gran aliat històric, el Banc de França, tot i estar a prop de les posicions que defensava, havia deixat d'orbitar entorn seu. El juny de 1926, el banc havia canviat de governador. El nou equip tècnic havia aconseguit imposar al govern, no sense nombrosos dubtes de Poincaré, una mesura estabilitzadora, però ara sense tenir cap vincle ni amb l'economista autodidacta ni amb el partit que liderava.²⁵⁰³ Valois s'havia convertit en un estrany, en una veu marginal en una conjuntura en què bona part de les tesis que sempre havia defensat començaven a ser hegemòniques.

Comprovar la pèrdua d'ascendent en l'àmbit on estava més bragat va ser un dels grans revessos de la seva carrera. El bany de realitat va condicionar l'enfocament de tal forma que la qüestió econòmica va passar a un segon terme. La magnitud del cop va ser tant gran que, Valois, habituat a penjar-se medalles, va passar de puntetes per les conclusions de la Segona Setmana. El silenci del diari és una prova irrefutable de com devia digerir l'exigüitat en què havia caigut. Les reaccions internes a la fallida no van fer-se esperar. Des del primer moment, havia estat conscient que la traça filibustera amb què havia apaivagat les espurnes de motí només li havia servit per guanyar un temps que, ara, després del fracàs de l'estratagema per recuperar la primacia en el terreny de la política monetària, se li havia acabat. De fet, els principals instigadors continuaven dins les files.

²⁵⁰⁰ Georges VALOIS, "Le Franc-or dans l'Inflation, la Déflation et la Stabilisation", dins de *La stabilité monétaire... op. cit.*, 111-121, p. 114.

²⁵⁰¹ Jacques ARTHUYS, "La monnaie de compte considérée comme le soutien d'une monnaie nouvelle", dins de *La stabilité monétaire, op. cit.*, 123-128, p. 128.

²⁵⁰² Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 311.

²⁵⁰³ El 15 de novembre de 1925, Moreau va palesar com Poincaré «est redevenu hostile à la stabilisation». El president del consell era partidari de la revalorització. Tanmateix, el 20 de desembre de 1926, es va acordar de mantenir la lliura a 120 francs. Hi havia l'acord de «continuer notre intervention sur le marché» per garantir l'estabilitat. Émile MOREAU, *Souvenirs d'un gouverneur de la Banque de France. Histoire de la stabilisation du franc 1926-1928*, prefaci de Rueff, Jacques, M.-Th. Génin-Librairie de Médecis: París, 1954, pp. 160 i 185.

Segons les explicacions posteriors, les raons perquè havia mantingut Lamour eren, en bona part, pràctiques, ja que el jove advocat era el qui portava el cas contra les injúries de l'AF, però també sentimentals: l'excombatent tenia «pour ce jeune homme plus que de l'amitié, une véritable affection».²⁵⁰⁴ En quant a Bucard, l'antic combatent eren figures d'un altre paner. No se l'havia expulsat perquè Valois no volia deixar en evidència d'Humières, qui l'havia reclutat.²⁵⁰⁵ Mesos després, va adonar-se'n que mantenir un personatge d'aquella estofa havia estat perjudicial,²⁵⁰⁶ tal i com va poder comprovar-ho durant la campanya anticomunista que va esclatar el maig.

De la mateixa manera que havia succeït a l'hivern de 1924, l'enrenou era un muntatge interessat. El perill real d'una revolució era ínfim.²⁵⁰⁷ Tanmateix, des de *Le Figaro*, Coty va publicar un seguit de columnes tremendistes en què advertia que Anglaterra era un aliat indispensable per frenar l'amenaça comunista.²⁵⁰⁸ El terror roig va convertir-se en una obsessió que omplia capçaleres i titulars. Tota la premsa conservadora reproduïa les faules de conxorxa.²⁵⁰⁹ El fet que nacionalistes exacerbats defensessin la centralitat de la potència insular en la defensa d'Occident va portar-lo a pensar que tot era un muntatge.²⁵¹⁰ Un soldat condecorat amb la Legió d'Honor com Valois, amb una identitat nacional formada en la lectura de Barrès i educada en l'escola maurrassiana, no podia concebre, ni molt menys tolerar, que la geopolítica francesa passés per les mans de Londres. Sense mencionar el magnat, va signar un article demolidor on va rebatre unes premisses que considerava que eren un insult pels qui havien donat la vida i combatut al Marne.²⁵¹¹ Molest amb l'article, Coty va trucar a la redacció per concertar una cita. Arthuys va reunir-s'hi i concretaren una reunió amb Valois pel primer de maig. La trobava va ser tensa. Després de no poder subornar-los en fer reparèixer *Le Nouveau Siècle* en format diari, l'actitud del magnat va passar a ser hostil: «il nous pressa, nous menaça,

²⁵⁰⁴ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 296.

²⁵⁰⁵ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 299.

²⁵⁰⁶ Alain Deniel ha matisat el judici tan poc amigable de Valois: en Alain DENIEL, *Bucard et le francisme*, Jean Picolet: París, 1979, pp. 16-17.

²⁵⁰⁷ L'auge de la persecució i la conspiració s'explica pel retorn de Jacques Doriot de la URSS i pels diversos afers d'espionatge. En Frédéric MONIER, *Le complot dans la République. Stratégies du secret de Boulanger à la Cagoule*, La Découverte: París, 1998, pp. 192-194.

²⁵⁰⁸ François COTY, "Le «Front unique» contre le communisme", *Le Figaro*, 7 de març de 1927, p. 1.

²⁵⁰⁹ «Coty a mille fois raison». En Curtius [Lucien Corpechot], "Le communisme et la réforme électorale", *Le Gaulois*, 11 de març de 1927, p. 1; Charles MAURRAS, "La Politique. III. La croisade antibolcheviste", *L'Action française*, 8 de març de 1927, p. 1.

²⁵¹⁰ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 301.

²⁵¹¹ Georges VALOIS, "Y a-t-il un péril communiste?", *Le Nouveau Siècle*, 10 d'abril de 1927, p. 1.

nous caressa, nous intimida, commit l'indiscrétion de nous dire que plusieurs de nos collaborateurs venaient se mettre à sa disposition».²⁵¹²

L'enfrontament, que s'havia mantingut de forma anònima de cara al públic, no va tardar gaire en esclatar i revelar qui s'amagava darrera dels retrets.²⁵¹³ Com a mostra de força, el líder feixista va organitzar un pelegrinatge a Domrémy-la-Pucelle el 22 de maig per mostrar respecte a Joana d'Arc. La canonització de l'heroïna d'Orleans va servir-li de pretext per erigir-la com el símbol de la victòria.²⁵¹⁴ La jugada buscava contrarestar les veus dins de la formació que albergaven dubtes sobre el rumb del partit i, sobretot, desarmar els agents interns del perfumista, desactivar els interessos tant de Londres com de Moscou tot presentant el partit com el campió de la victòria francesa. En el camp del nacionalisme, Valois tenia un bagatge que el capacitava per plantar cara a la falsa ruta patriòtica del magnat, tal i com va demostrar en un article on rebatia que França fos una «nation assistée».²⁵¹⁵ En aquest sentit, va reinterpretar una devoció que ja havia viscut de molt a prop a l'AF, quan la lliga va instrumentalitzar-la, aprofitant-ne la beatificació el 1908, per plantejar un contra-model a *Marianne* («la Gueuse»), icona nacional filla de la revolució jacobina.²⁵¹⁶ Si els reialistes la convertiren en la guardiana de les essències franceses contra la influència nociva dels quatre estats confederats,²⁵¹⁷ el *Faisceau* la va convertir l'emblema de la lluita contra la plutocràcia anglosaxona i l'amenaça soviètica.²⁵¹⁸ Així va ser com a les deu del matí, sota la direcció de Valois, Arthuys i Delagrange, uns cinc-cents o sis-cents congregats visitaren la casa de la santa i la basílica.

²⁵¹² Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 302.

²⁵¹³ Georges VALOIS, "Le problème des alliances", *Le Nouveau Siècle*, 8 de maig de 1927, p. 3.

²⁵¹⁴ Si el 1914 simbolitzava la innocència traïda, el 1920 va passar a significar la resurrecció nacional després de la mort. En Martha HANNA, "Iconology and Ideology: Images of Joan of Arc in the Idiom of Action française, 1908-1931", *French Historical Studies*, vol. 14, n° 2, 1985, 215-239, p. 228.

²⁵¹⁵ Georges VALOIS, "De Domrémy à la Marne. Sommes-nous un peuple libre, sujet ou mercenaire?", *Le Nouveau Siècle*, 8 de maig de 1927, p. 1.

²⁵¹⁶ El terme seria injuriós i es traduiria per «prostituta» o «captaire». Seria empleat per tots aquells opositors de la tercera República des de finals de Vuit-cents, però va ser l'extrema-dreta qui en feu un ús més exhaustiu per diferenciar la nació del règim republicà: «La Patrie dira à la Gueuse: 'Quand mon existence était en jeu, tu m'as coiffée du bonnet d'âne et avilie devant l'étranger». En Léon DAUDET, "Les bêtes au rancart", *L'Action française*, 31 de maig de 1908, p. 1.

²⁵¹⁷ Quan Abraham Schrameck, el ministre de l'Interior (abril-novembre de 1925), va decidir prohibir les manifestacions tant de l'1 de maig en el Dia Internacional dels Treballadors com de la *fête* de Joana d'Arc el dia 10 per evitar tensions al carrer, Maurras va etzibar-li: «L'Antifrance vous a choisi, M. Abraham Schrameck, pour être son champion contre Jeanne d'Arc. (...) On ne pouvait rêver mieux que votre nom, votre nez (...). Ah! monsieur Abraham Schrameck, votre sang étranger a pu nourrir cette illusion. Vous ne pouvez pas savoir ce qu'est Jeanne d'Arc pour les Français». En Charles MAURRAS, «La politique. IV. Le cortège fatale», *L'Action française*, 11 de maig de 1925, p. 1.

²⁵¹⁸ «Jeanne d'Arc a été brûlée par pour avoir voulu libérer la France de la tutelle anglaise. (...) Français, Combattants, au jour de la fête de Jeanne d'Arc, affirmez votre volonté d'éliminer le communisme». En un pamflet "Jeanne d'Arc. Le «complot» communiste et l'Angleterre", dins de F⁷ 13212, en AN.

Cap a les tres de la tarda, desfilaren, «bannière tricolore en tête», cap a l'hangar prop de la basílica, on va tenir lloc una conferència.²⁵¹⁹

El moviment va deixar en escac alguns conjurats, com Bucard, el qual va veure's en la tessitura de dimitir el dia 15 davant del pressentiment que l'expulsarien.²⁵²⁰ Amb tot, el desplegament a Domrémy va ser el reflex fidel de la situació d'estancament que vivia el partit des de l'estabilització econòmica. A diferència dels aplecs de Verdun o Reims, la jornada als Vosges havia tingut més de posada en escena que de maniobra de força. Seguint l'analogia d'Allen Douglas, la cerimònia va estar més aviat enfocada, com les processons anuals dels reialistes, a mantenir els membres entretinguts que a conduir-los cap al poder.²⁵²¹ En bona mesura, tant ell com el partit es trobaven a la corda fluixa. Si bé s'havia aconseguit contrarestar momentàniament la maniobra del perfumista, l'aplec a la terra lorenesa, lluny de constituir la *troisième étape* cap a la revolució nacional, havia posat al descobert les costures d'un moviment incapaç d'ensenyar múscul quan s'invocaven les essències nacionals. La baixa capacitat de congregació reflectia l'estat de desànim que planava sobre un partit en què el lideratge estava seriosament qüestionat per culpa de les conjuracions internes que pretenien desestabilitzar-lo i pel fracàs d'una estratègia que es basava en treure beneficis de la inestabilitat econòmica. Tot això es traduïa en una situació compromesa, d'inseguretat, que no ajudava a retenir militants ni, molt menys, guanyar-ne de nous.

Davant de l'atzucac, l'única alternativa factible per sortir de l'enquistament, després d'haver cremat totes les naus possibles, era tornar-se a adreçar als sectors obreristes. Desproveït de suports industrials potents i enfrontat amb el que havia estat un dels principals avaladors financers del projecte, cosa que significava tenir gran part de l'espai de la dreta republicana vetat, només li quedava cercar suports en el camp de l'esquerra, un planter que li havia donat resultats desiguals des de la CIPF. L'entrada a la república, fet que li havia valgut la desbandada dels adherits més nostàlgics de l'AF, no va desviar-lo en l'obsessió de bastir un moviment contrarevolucionari sobre la base de les masses obreres. La contra-campanya amb què havia denunciat les manipulacions del relat anticomunista havia de servir-li per recuperar el prestigi d'obrerista que havia anat perdent per culpa d'alguns flirteigs amb la gent d'ordre. En qualsevol cas, l'aproximació

²⁵¹⁹ Informe "Manifestation du Faisceau", comissariat especial de l'Épinal, n° 514, 23 de maig de 1927, dins de F⁷ 13212, en AN.

²⁵²⁰ Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., pp. 303-304.

²⁵²¹ Allen DOUGLAS, *From fascism...* op. cit., p. 140.

que va prendre per penetrar la classe obrera continuava pivotant entorn de «la création d'une seule classe, la classe producteur». Des del diari, es va fer una enorme campanya per crear unes institucions que es corresponguessin al segle que es vivia. Això passava per «des doctrines et des méthodes d'organisation rationnelle de la production». Els postulats els va acompanyar d'una crítica al «patronat conservateur» de mentalitat vuitcentista, els enemics que atiaven l'odi de classe.²⁵²² Totes les mostres d'obrerisme estaven destinades a reforçar la idea que la revolució nacional era un projecte que pretenia salvaguardar l'esperit de victòria davant de les forces antinacionals.

Mentre posava en marxa la tàctica de la política social, va trobar-se immers en un darrer front, una pàgina encara oberta de la seva anterior etapa com a *ligueur*. El juny, van començar els judicis a la *XIe Chambre Correctionnelle* de París, unes sessions que s'allargarien fins el 29 de juliol. El litigi va ser l'últim èxit de Valois: la sentència posava fi a la querrela que va emprendre contra els seus excompanys i amics de l'AF el setembre de l'any anterior com a mesura per posar punt i final a les calúmnies. La cambra va desestimar totes les queixes dels reialistes. Els acusats van haver de pagar-li 25.000 francs per danys i perjudicis i van ser, a més, multats. L'únic que no van ratificar va ser la petició que l'AF publicqués el resultat del procés en el diari.²⁵²³ Tanmateix, el triomf va tenir estrictament un valor de satisfacció personal. En quant al partit, el judici no va fer més que accentuar les divisions internes i posar en evidència les intrigues que s'hi havien anat covant des de finals de 1926. Coty va considerar el litigi com una oportunitat única per desacreditar-lo. Segons Valois, diversos antics membres i col·laboradors van amenaçar-lo de comprometre'l durant l'audiència si no accedia a llurs xantatges. El punt culminant va arribar el migdia del 30 maig, quan Bucard va presentar-se davant d'Arthuys i d'ell per calumniar Lamour. Valois era conscient que el jove advocat no era de fiar i que podia tractar-se d'una maniobra que haguessin caput plegats. Per aquesta raó, va servir-se d'un segon lletrat, Jacques Marx, un feixista de confiança, per evitar una ensarronada durant el plet.²⁵²⁴ A més a més, si bé el procés va exonerar-lo de les acusacions que el difamaven de ser un espia al servei del règim feixista italià, el seu nom va quedar tacat per un descrèdit menor però humiliant si es té en compte l'orgull del personatge. Va revelar-se que Umberto Ferrini, periodista que escrivia en *Le Nouveau Siècle* sobre qüestions

²⁵²² Georges VALOIS, "Notre politique ouvrière pour la nouvelle organisation économique", *Le Nouveau Siècle*, 1 de maig de 1927, p. 2.

²⁵²³ "Dossier n° 7. Gressent dit Valois contre Delest, Debu-Bridel et l'Action française", en Georges VALOIS, *Basile... op. cit.*, p. 633.

²⁵²⁴ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, pp. 306-308.

relatives al país transalpí, signava ocasionalment com a Fernand Rigny i René Lafoy, i que les notícies que es presentaven als lectors des de l'estranger eren escrites des de la redacció.²⁵²⁵ Un frau que no responia a la malícia, sinó a l'escassetat de mitjans econòmics, però que deixava tocada la reputació del diari.

La paràlisi del partit es manifestava tant en el degoteig d'afiliats com en els aires passius de bona part de la militància. Les fonts semblen posar en entredit l'optimisme de l'escena que va presentar en *L'Homme contre l'Argent*, quan va comentar com en una reunió de quadres que s'havia celebrat el dia 2 de maig per preparar el pelegrinatge «jamais nous n'avions atteint une pareille température».²⁵²⁶ En general, sacrificar una part de la base reialista després de traçar un full de ruta que havia inserit el *Faisceau* en el marc republicà per qüestions d'amor propi no va solucionar el problema endèmic del partit, el qual no era altre que la inestabilitat a què empenyia un moviment que buscava créixer sense un rumb gaire clar, a base de fagocitar i atreure sectors heterogenis sobre la base d'un ordre nou. Si s'examinen els motius de les desercions, la causa principal de defecció al Nord va ser la falta d'ímpetu amb què s'havia fet front a la política econòmica del govern.²⁵²⁷ Una manca d'agressivitat que reflectia la debilitat del partit en l'àmbit econòmic, tal i com va quedar de manifest els dies 9 i 14 de maig. En canvi, a les regions més meridionals, va haver una fuga de benpensants,²⁵²⁸ inquiets per l'adhesió d'antic sindicalistes, com ara d'Hubert Lagardelle,²⁵²⁹ o comunistes.²⁵³⁰ En una reunió del 9 de juny, un militant va fer-lo partícip del temor de «voir les théories, les doctrines du "Faisceau" s'é mousser» amb la incorporació d'elements exògens a les tesis del feixisme.²⁵³¹ Aquest esquema trenca la imatge organitzativa que se li ha atribuït al partit: unes regions septentrionals industrials conservadores contra un Midi roig que procedia de la tradició comunista. Nogensmenys, el matís no contradiu, només puntualitza, una realitat innegable: que la massa social del moviment estava composta per un aliatge de sensibilitats inconformistes cap al règim republicà, unides per una argamassa poc sòlida,

²⁵²⁵ "Déposition de M. Gilbert Charles", en Georges VALOIS, *Basile... op. cit.*, 55-58, pp. 57-58.

²⁵²⁶ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 303.

²⁵²⁷ Dins de F7 13212: informe del comissariat especial, 1 de febrer de 1927, Estrasburg, n° 220 i informe del comissariat especial, 15 de juny de 1927.

²⁵²⁸ Informe del comissariat especial, 5 de gener de 1927, n° 58, dins de F7 13212.

²⁵²⁹ La reunió i el banquet van celebrar-se el dia anterior. Informe "a/s d'une réunion et d'un banquet organisé par la section Toulousaine du Faisceau", comissariat especial de Tolosa, 26 de juliol de 1927.

²⁵³⁰ Va incorporar una «recrue nouvelle» en què destacava el cas de «Lauridan, militant communiste notoire du département du Nord». En l'informe "Réunion organisée par le «Faisceau». Salle Wagram, 39bis avenue Wagram le 5 d'avril" del 6 d'abril, dins de F7 13212, en AN.

²⁵³¹ Informe "Réunion du «Faisceau des Combattants. 63 rue du Faubourg Poussouinière le 9 juin" del 10 de juny de 1927, dins de F7 13212, en AN.

fràgil a qualsevol sotrac. La situació de feblesa davant del govern Poincaré havia actuat com un gran dissolvent: Valois havia convertit el partit en una crossa, pensant-se que així podria federar-se amb els cercles de joves republicans dissidents, cosa que va allunyar les opinions més bel·licoses. Les lluites intestines no ajudaven a mantenir cohesionat el grup, com tampoc els plets del líder contra la seva antiga organització en reforçaven la imatge.

El cant del cigne en bemoll feixista (1927-1928)

Des de la primavera, Valois era conscient de les dificultats de vertebrar el moviment contrarevolucionari des del feixisme. Poc abans que s'acabés el judici, va decidir anar a reposar a Lorda. Fatigat per la lluita constant per mantenir l'organització activa, angoixat pels obstacles continus que havia de salvar i encaboriat per un destí que no acabava de somriure-li, va trobar en el santuari una forma d'allunyar-se, prop dels seus, de les preocupacions. El dia 20, va sortir de París, escortat pel seus fills, el primogènit, Bernard, i el petit, Philippe, juntament amb alguns membres feixistes de confiança.²⁵³² Necessitava un respir, i la calma de la terra sacra li oferia l'oportunitat d'evadir-se d'una mundanitat terrenal agitada i, en masses ocasions, com havia pogut comprovar, ingrata. La vida, el dia a dia material, però, continuava el seu curs fora de les sis setmanes de repòs que s'havia regalat. René de la Porte va fer-se càrrec de totes les obligacions mentre el seu líder es trobava a dues-centes llegües «pour méditer et préparer la campagne d'automne».²⁵³³

Com havia donat a conèixer en el diari, el retir estiuenç li havia de servir per ordenar les idees. Des de mitjans de primavera, estava capint un canvi de rumb. D'ençà que havia emprés el projecte de la revolució nacional a les acaballes de 1924, el paisatge que l'envoltava havia canviat enormement. Havia deixat de ser un quadre de la lliga per a la qual havia concebut el projecte feixista; havia trencat amb els antics companys reialistes fins al punt de litigar-se contra ells; alguns dels socis inicials amb què havia impulsat *Le Nouveau Siècle* i el *Faisceau* s'havien convertit en enemics acèrrims, mentre que d'altres havien marxat poc convençuts i desmotivats per la ruta que se seguia; s'havien pres les solucions que predicava en matèria econòmica sense reconèixer-lo com a inspirador i la crisi que pregonava des de principis de la dècada no s'havia produït. Davant del que semblava inevitable, que «la situation comporte des éléments pour un magnifique succès»

²⁵³² Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, pp. 313 i 317.

²⁵³³ Georges VALOIS, "Sur la route", *Le Nouveau Siècle*, 24 de juliol de 1927, p. 1.

econòmic,²⁵³⁴ s'imposava albirar l'horitzó amb uns altres ulls. Això no implicava abandonar les premisses teòriques que derivaven d'una creença ferma en la necessitat de substituir les estructures corrompudes per uns pilars nous, de construir, en definitiva, un «ordre nouveau».²⁵³⁵ Només calia adaptar-se a les circumstàncies, embolcallar el contingut amb uns colors que li permetessin presentar-se com l'opció més atractiva, una habilitat que ja havia posat en pràctica en més d'una ocasió i que li havia servit per sobreposar-se a uns resultats que no eren els que bonament s'esperava.

Com era habitual en ell, no va llançar-se a la piscina sense saber si hi havia aigua per esmorteir l'impacte. L'aproximació obrerista no només va servir-li per atreure els sectors comunistes i sindicalistes nacionalistes o condecorats, sinó també per acostar-se als radicals inconformistes. Coneixia els moviments de diversos grupuscles republicans que havien prestat atenció al trencament amb l'AF i a algunes iniciatives com les de la Segona Setmana de la Moneda.²⁵³⁶ De fet, havia estat en sintonia amb alguns de llurs impulsors molt abans de concebre les línies mestres de la revolució nacional feixista, el 1924, quan estava plenament immers en la campanya pels Estats Generals i va adonar-se que existia un republicanisme descontent amb la vida parlamentària que també pretenia reformar els sòcols de la institució representativa. Aleshores, no va aconseguir establir cap contacte real amb aquestes forces tècniques a causa de l'abisme infranquejable que representava l'estigma reialista. Tampoc ho va aconseguir el juny de 1926, quan va convidar als «républicains historiques» a separar-se dels polítics i «rajeunir votre tradition dans le fascisme» en el marc de la trobada a Reims.²⁵³⁷

Ara, però, un cop havia trencat amb el pretendent, s'havia querellat amb l'AF i havia perdut bona part dels suports industrials, tenia l'oportunitat de repensar el bàndol des del qual podia atacar. Amb una antelació que contrastava amb l'astigmatisme que havia demostrat en algunes etapes de la seva vida, va poder capgirar la dinàmica de declivi gràcies a les reformulacions que s'havien aprovat en el primer congrés nacional del *Faisceau*. Sortir de l'ambigüitat, encara que fos per mantenir-se en una ambivalència estudiada en quant a la definició estricta del partit com a força filorepublicana, va servir-

²⁵³⁴ Georges VALOIS, "La situation monétaire. La stabilité du fait, la revalorisation et la stabilisation", *Le Nouveau Siècle*, 1 de maig de 1927, p. 2.

²⁵³⁵ Georges VALOIS, "Sur la voie glorieuse et rude de la pauvreté et de la réussite", *Le Nouveau Siècle*, 29 de maig de 1927, p. 3.

²⁵³⁶ "Le dimanche politique. Le congrès des Faisceaux", *La Volonté*, 24 de gener de 1927; p. 2. "Au Palais. La bagarre de l'«Action Française»", *Le Rappel*, 25 de gener de 1927, p. 2.

²⁵³⁷ Georges VALOIS, "Sur la route de Reims. Aux républicains", *Le Nouveau Siècle*, 21 de juny de 1926, p. 1.

li per presentar tant el moviment com la seva trajectòria com una expressió més de les tendències inconformistes que començaven a manifestar-se a les acaballes de la dècada. Va ser a través d'aquest raonament, una mica forçat per les circumstàncies, que va anunciar una «coalition» dins «le cadre de la République». La constitució del «parti nouveau» havia d'acordar-se no des de la «“bonne” république» immoral, corrupta i antinacional, «mais de la “vraie”». ²⁵³⁸

La proposta no havia estat una crida en el desert. Era la resposta a un diàleg que va establir-se a partir de maig-juny, després que es fes evident tant el trencament irreconciliable amb Coty com els límits d'una mobilització nacionalista a Domrémy. A principis de maig, Albert Dubarry, el director de *Le Carnet de la Semaine*, setmanari amb qui Maurras havia emprés una disputa agra a redós de les notícies que va difondre sobre la causa que el van dur a allunyar-se del front a finals de 1916, va escriure a *La Volonté*, el diari que acabava de fundar i que formava part de la constel·lació de tribunes tecnocràtiques, que es requeria d'un partit que no estigués corromput pels vicis vuitcentistes, el qual aglutinés tot l'espai que es trobava entre el feixisme i l'AF, d'una banda, i els comunistes, de l'altra. ²⁵³⁹ «Radical faisandé», com se'l descriuria, ²⁵⁴⁰ amant de la idea republicana, però amb una reputació dubtosa, ²⁵⁴¹ ja havia mostrat l'ambició, a la primavera del 1926, de constituir un *Parti des républicains constructeurs*. ²⁵⁴² Per atzars de la vida, el text de Dubarry va ser reprès per un dels seus col·laboradors, un home amb qui Valois, curiosament, també compartia un passat, aquest més pretèrit i llunyà, dels temps en què el feixista es coneixia com a Gressent: el comentari va sortir de la ploma de Charles-Albert, antic *compagnon* dels anys de *L'Art Social*. L'exanarquista havia treballat

²⁵³⁸ Georges VALOIS, “Question du jour. À la recherche d'un parti nouveau”, *Le Nouveau Siècle*, 5 de juny de 1927, p. 1.

²⁵³⁹ Albert DUBARRY, “Pour un Nouveau parti”, *La Volonté*, 6 de maig de 1926, p. 1.

²⁵⁴⁰ «Plus riche de verve que de culture; nanti de plus de camarades que de conviction». En Louis WEISS, *Mémoires d'une Européenne. 1919-1934*, vol. II (6 vols.), Payot: París, 1970 (1968-1976), p. 51.

²⁵⁴¹ La trajectòria del personatge és bastant grisa en aquest aspecte. Enmig de la guerra, l'AF va publicar una carta en què constava que havia robat: “L'aveu d'un voleur”, *L'Action française*, 18 d'octubre de 1917, p. 1. Amb el sarcasme demolidor que era natural a la casa, se'l va batejar com «le voleur de portefeuille»: Maurice PUJO, “Le roman de la «petite amie». Comment Albert Dubarry a volé la portefeuille”, *L'Action française*, 24 de juny de 1924, p. 1. També va ser un dels implicats en atiar les malavinences franco-italianes en donar veu als italians emigrats en la tribuna italiana del seu diari *La France de Nice et du Sud-Est*. Sembla ser que l'elecció antifeixista va deure's a la negativa de Mussolini de comprar l'espai. En Yves GASTAUT, “La France de Nice et du Sud-Est: journal-événement (1926-1928)”, *Cahiers de la Méditerranée*, 175-182, n° 62, 2001, nota al peu de pàgina 3. Posteriorment, el seu nom apareixeria en l'escàndol de *La Gazette du Franc* el 1928 i en l'afer Stavisky el 1934.

²⁵⁴² A Dubarry, se li hauria acudit la idea de muntar un partit propi entorn del radicalisme a l'abril de 1926, una idea que hauria propagat en els editorials de *La France de Nice et du Sud-Est*. Per saber més sobre la proposta, veure: Serge BERNTEIN, *Histoire du parti radical*, vol. II. *Crise du radicalisme, 1926-1939* (2 vols.), Presses de Sciences Po: París, 1982 (1980-1982).

com a redactor a *La Bataille Syndicaliste* abans de 1914, però després de la guerra va formar *L'Ordre Nouveau* el 1920, un grupuscle que apostava decididament per reformar l'estat a través de la integració del sindicalisme a les estructures públiques.²⁵⁴³ Amb força perspicàcia, el sindicalista tecnòcrata va advertir que l'esperit del feixisme de Valois era una manifestació pura i interessant, esquerrana i regeneradora, que no es corresponia amb la del *fascismo* italià.²⁵⁴⁴ Per tant, instava al seu vell company de bohèmia a rebutjar qualsevol etiqueta que l'obligués a situar-se en el mateix camp que els *squadristi*.

El que semblava una quadratura de cercle perfecte, on el primer traç s'havia iniciat enmig del desassossec finisecular, quan va donar-se compte de la fal·làcia del somni republicà, ara es tancava amb un retrobament en un projecte antiparlamentari i tecnocràtic que perseguia l'objectiu de fer realitat les premisses polítiques que fins al moment només eren paper mullat, quimeres i promeses electorals amb què es traficava com si fos mercaderia. L'esfera va semblar prendre una geometria encara més acabada gràcies al contacte amb trajectòries similars a la seva, a part de la de Charles-Albert, que li permetien poder sumar-se al corrent tècnic-reformista sense semblar una estridència, i reivindicar-les com a opcions germanes, com fou el cas de Pierre Dominique, home de lletres cors, el qual havia marxat de l'AF a causa de l'aburgesament electoral. De mentalitat regionalista, va decidir sortir del marc d'actuació de la lliga, de la qual n'havia estat el cap de la secció corsa des de 1919, per prendre part d'un projecte polític que perseguís més eficientment la descentralització administrativa. Per aquest motiu, va involucrar-se al *Partitu Corsu d'Azione*, on va formar part del comitè executiu, el 1923.²⁵⁴⁵ Des del 1926, es trobava a l'òrbita dels radicals.²⁵⁴⁶ Des del republicà *Le Rappel*, va fer-se eco el 31 de maig del que es plantejava en *La Volonté*: va advertir que s'estava gestant «un *futurisme français*» de tall «antipolíticien, antiparlementaire, antiélectoral».²⁵⁴⁷ A més, des de la condemna papal de l'AF al desembre de 1926, alguns catòlics decebuts havien abandonat la formació i Valois va servir-se'n per facilitar la maniobra d'aproximació que li permetés sortir del cul-de-sac. La fe catòlica era l'únic

²⁵⁴³ El seu pensament el va sintetitzar en un petit volum: Charles-Albert [Charles Daudet], *Des Réformes? Oui, mais d'abord une constitution*, L'Ordre Nouveau: París, s. d., (1920).

²⁵⁴⁴ Charles-Albert [Charles Daudet], "À propos du nouveau parti. Pourquoi pas un fascisme de gauche?", *La Volonté*, 13 de maig de 1927, 1-2.

²⁵⁴⁵ Antoine LECA, "A *Muvra* ou le procès de la France par les autonomistes corses 81920-1939)", *L'Europe entre deux tempéraments politiques; idéal d'unité et particularismes régionaux. Études d'histoire des idées politiques*, Ganzin, Michel i Leca (eds.), Antoine, Presses universitaires d'Aix-Marseille: Aix-en-Provence, 1994, 525-544, p. 531.

²⁵⁴⁶ Pierre MILZA, *Fascisme... op. cit.*, pp. 99, 107, 182.

²⁵⁴⁷ Pierre DOMINIQUE, "Les faits et les idées. Équipes nouvelles", *Le Rappel*, 31 de maig de 1927, 1-2, p. 2.

vestigi de 1906 que conservava sense embalsams ni mitges tintes. Com a quadre de la lliga, havia mantingut contactes amb catòlics heterodoxos com Jacques Maritain,²⁵⁴⁸ de la mateixa manera que, un cop va separar-se'n, va sondejar sense vergonya els grups *sillonistes*, els mateixos que havien condemnat les tesis de *L'Économie Nouvelle* quan freqüentava el carrer de Rome.²⁵⁴⁹

Per tal de flirtejar amb aquests grups, Valois va fer mostra de constrenyiment. Dominique no feia escarafalls en incorporar-lo, tot i que considerava que havia de rebutjar els termes «gauche» o «Faisceau» per la mateixa raó que repudiaria el mot «Soviet».²⁵⁵⁰ No dubtava que «des éléments venus depuis peu chez vous pourrait contribuer à bâtir l'État moderne», però dubtava, a causa de la naturalesa contrarevolucionària del moviment, que «le “Faisceau” tout entière» intervingués en l'obra de reconstrucció.²⁵⁵¹ Davant les esmenes, va decidir adaptar-se. El juny, va refundar *Le Nouveau Siècle* a tall de club republicà.²⁵⁵² Va reciclar la fórmula que havia fet del feixisme la suma del socialisme i del nacionalisme i presentà el *Faisceau* com el refugi per a tots aquells electors per a qui «l'extrémisme de gauche lui est aussi odieux que l'extrémisme de droite».²⁵⁵³ En una conferència del 15 de juny, va ser més explícit i va definir la posició del feixisme des d'un angle que, a primera vista, pot impressionar: «le Fascisme englobe l'esprit nationaliste et socialiste tout en restant attaché à l'esprit démocratique».²⁵⁵⁴ Lluny quedaven les proclames més virulentes contra el sufragi universal, una de les *nuées* de la modernitat per antonomàsia. La retòrica inflamada i la paraula estrident s'havien canviat

²⁵⁴⁸ Carta de Jacques Maritain a Georges Valois, 25 d'agost de 1924, dins de “Fonds Georges Valois”, VA 6, en Sciences Po. Era la resposta a la ressenya molt favorable de *La révolution nationale* de Jacques MARITAIN, “En lisant Georges Valois” (1 de gener de 1925, *La Gazette française*), dins de Valois, Georges, *La politique... op. cit.*, 153-155.

²⁵⁴⁹ Curiosament, en *L'Homme contre l'Argent* no menciona les disputes de postguerra amb els *sillonistes* i d'altres catòlics socials a redós de les tesis de *L'Économie nouvelle*. Allà, només es refereix a uns «jeunes catholiques» que feien part, junt amb «jeunes radicaux» i «jeunes socialistes», de «les hommes de l'ordre nouveau», enfront de «les tenants d'un vieil ordre de choses, vieux radicaux, vieux catholiques, et même vieux socialistes, incrustés, avec une doctrine figée, dans le vieux parlementarisme», com a part d'un relleu generacional. En Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 34. Com a líder del *Faisceau*, va anar a veure «Robert Cornilleux, directeur du “Petit Démocrate”», catòlic *rallié*, «pour que des relations plus étroites soient établies». Malgrat que hi va haver una negativa a col·laborar estretament, acordaren atacar plegats l'AF. «L'abbé Trochu aurait pour les mêmes raisons promis à Valois l'appui moral de “l'Ouest-Éclair”». Nota del 26 de novembre de 1927, dins de F⁷ 13208, en AN.

²⁵⁵⁰ Pierre DOMINIQUE, “Pour un parti nouveau”, *Le Rappel*, 27 de maig de 1927, p. 1.

²⁵⁵¹ Pierre DOMINIQUE, “Valois et nous”, *Le Rappel*, 7 de juny de 1927, p. 1.

²⁵⁵² Georges VALOIS, “L'organisation des clubs”, *Le Nouveau Siècle*, 26 de juny de 1927, p. 1.

²⁵⁵³ Georges VALOIS, “Question du jour. À la recherche d'un parti nouveau”, *Le Nouveau Siècle*, 5 de juny de 1927, p. 1.

²⁵⁵⁴ Informe “Réunion organisée par «Le Faisceau». Conférence de M. Georges Valois sur la doctrine et les réalisations du Faisceau. 63 rue du Fg Poissonnière – le 14 juin” del 15 de juny de 1927, dins de F⁷ 13212, en AN.

per arguments menys sagnants, encara que es brandaven amb la mateixa convicció que una arma afilada. Ja no s'animava els legionaris «à se tenir prêts à intervenir contre les forces destructrices de la patrie».²⁵⁵⁵ A Tolosa, en una reunió de principis de juliol, va declarar-se enemic de «descendre dans la rue» i va perjurar dels que tatlaven el *Faisceau* de «groupement de “matraqueurs”», mentre insistia en la voluntat d'instaurar «un régime Nouveau et meilleur».²⁵⁵⁶ De fet, deixaria esllanguir les *Légions* a mesura que el nombre d'afiliats descendia.²⁵⁵⁷

Malgrat el descontentament de la militància, la desfeixistització tant del partit com del moviment va ser un procés gradual, assumit, i menys abrupte del que es pot pensar.²⁵⁵⁸ Des de juny de 1926, Valois considerava que no es podia construir res a partir de les classes mitges perquè «ces classes n'admettent d'autre politique que celle qui est profondément anti-ouvrière, anti-syndicaliste et anti-socialiste, et individualiste».²⁵⁵⁹ Si bé és cert que les maneres i la retòrica havien canviat, la substància es mantenia invariable. No hi va haver una cesura irrevocable ni amb la cosmovisió ni amb el plantejament que s'havia defensat i propagat. Aquest és un punt central per entendre la dimensió del personatge: l'inconformisme antiliberal, entès com el rebuig a la política parlamentària i a les dinàmiques del capitalisme, es mantenia com una coherència al llarg de la seva trajectòria. Valois va mantenir el nucli que palpitava en tots els seus projectes, el qual no era altre que l'emanació de la seva cosmovisió, i el va redreçar, com era habitual, a fi de treure'n els millors avantatges. A grans trets, retorcia la naturalesa del que havia declarat en el congrés multitudinari que s'havia celebrat a la sala Wagram el 5 d'octubre de l'any anterior, en què apressava a organitzar «un front national contre le “Parlement»».²⁵⁶⁰ Amb habilitat, va saber servir-se dels claroscurs d'un moviment polièdric com era el de la revolució nacional. En el seu discurs, va passar-se a mencionar la nació d'una forma més reposada, inclús va substituir-la per termes del mateix espai

²⁵⁵⁵ Com va afirmar Jacques Arthuys i va recollir l'informe “Réunion organisée par «Les Légions». Grande salle des Sociétés Savantes, 8 rue Danton, 30 juin” de l'1 de juliol de 1925, dins de F⁷ 13208, en AN.

²⁵⁵⁶ Informe “a/s d'une réunion privée du Faisceau de Toulouse, avec le concours de M. Georges Valois” del 5 de juliol de 1927, Tolosa, dins de F⁷ 13212, en AN.

²⁵⁵⁷ El novembre, va declarar que només els excombatents podien afiliar-s'hi. Posteriorment, va fundar les *Gardes Bleues*, un cos de voluntaris, per protegir-se en els mítings. Veure la nota del 13 de desembre de 1927, dins de F⁷ 13208, en AN.

²⁵⁵⁸ Quan Douglas afirma que «Valois spent the rest of 1927 de-fascistizing his movement», ho fa des d'una perspectiva en què assimila el canvi en l'estil i les formes amb una ruptura amb els continguts, a fi de poder explicar, i justificar, com «the year 1928 found Valois on the left». En Allen DOUGLAS, *From fascism... op. cit.*, pp. 143 i 147.

²⁵⁵⁹ Georges VALOIS, “Lettre à Marcel Déat”, en *Technique...*, 15-66, p. 16.

²⁵⁶⁰ “À la salle Wagram. Le Faisceau affirme sa volonté de se substituer à l'état parlementaire défaillant”, *Le Nouveau Siècle*, 6 d'octubre de 1926, 1-2, p. 2.

semàntic menys estridents, com poble o pàtria, els quals, però, no li eren desconeguts.²⁵⁶¹ Alhora, va saber canalitzar els punts del primer congrés nacional. Va aprofitar les mesures antielectoralistes que van derivar de la posició alegal que va aprovar-se en el consell a principis d'any per presentar-ho com una mostra ferma per conformar un «regroupement des partis»,²⁵⁶² ja que «le Faisceau», prometia, «ne présentera ni liste ni candidats», però «il votera. Et il s'occupera de la préparation des élections. À fond».²⁵⁶³ També va presentar el *Faisceau* com un partit pacifista,²⁵⁶⁴ cosa que, en certa manera, no havia deixat mai de ser, ni quan enarborava la bandera del nacionalisme més exacerbada. No hi havia cap contradicció, només una modulació en el to, ja que l'objectiu sempre havia estat salvaguardar la victòria, és a dir, «organiser la paix».²⁵⁶⁵ De la mateixa manera va succeir amb l'antiparlamentarisme. Si havia declarat a Reims que el seu antiparlamentarisme era popular però constructor, distingí, un any més tard, un «antiparlamentarisme verbal des masses populaires protestant contre la corruption ou l'impuissance des élus» d'un corrent de «partisans du pouvoir personnel et des militaires qui veulent voir fonctionner la cité comme une caserne».²⁵⁶⁶ Al final, el que comptava era que s'abolís la institució liberal i se substituís per un òrgan que representés els interessos amb més precisió i pluralitat: «syndiquer les électeurs, en dehors des partis, avec le concours d'hommes qui ne sont pas candidats, pour provoquer la formation de ce grand parti nouveau».²⁵⁶⁷

No s'ha de perdre de vista que van ser les circumstàncies les que l'empenyeren a repensar el camí a seguir. A part del fracàs en la línia estratègica que va representar la gestió financera del govern Poincaré d'una crisi que no s'havia arribat a produir, hi havia la dificultat econòmica que travessava el moviment. A l'abril, ja circulaven rumors que *Le Nouveau Siècle* no recollia més que «600 à 650.000 Frs», i es posava seriosament

²⁵⁶¹ Per exemple, en el text del primer número de *Le Nouveau Siècle*, ja es parlava de «grandeur de la Patrie». En “Déclaration” (26 de febrer de 1925, *Le Nouveau Siècle*), dins de Valois, Georges, *La politique... op. cit.*, 1-4, p. 1.

²⁵⁶² Georges VALOIS, “Le regroupement des partis”, *Le Nouveau Siècle*, 31 de juliol de 1927, p. 1.

²⁵⁶³ Justificava aquesta posició en explicar que «à une époque où la réforme du parlementarisme est tout à fait à l'ordre du jour, il est absolument nécessaire qu'une équipe demeure tout à fait étrangère à la vie parlementaire». Per això, apostava per un «Syndicat des électeurs» que sindicés els interessos. En Georges VALOIS, “Proposition pour la fondation d'une Confédération Générale des Electeurs”, *Le Nouveau Siècle*, 19 de juny de 1927, p. 3.

²⁵⁶⁴ Georges VALOIS, “Au milieu de l'agitation, le Faisceau joue la carte de la paix”, *Le Nouveau Siècle*, 4 de setembre de 1927, p. 1.

²⁵⁶⁵ Georges VALOIS, *La révolution nationale... op. cit.*, p. 141.

²⁵⁶⁶ Georges VALOIS, “Les nouvelles formes de l'état et de la vie économique et sociale”, *Le Nouveau Siècle*, 17 de juliol 1927, 1-2, p. 1.

²⁵⁶⁷ Georges VALOIS, “La leçon de l'élection de l'Aube. À la recherche d'un parti nouveau”, *Le Nouveau Siècle*, 19 de juny de 1927, p. 1

en dubte la pervivència de l'òrgan.²⁵⁶⁸ En general, l'organització era un desgavell: la corporació de la construcció va escindir-se del moviment a l'agost.²⁵⁶⁹ Les estretores econòmiques van impulsar-lo a canviar el diari en setmanari. Tossut en no voler renunciar a una tribuna pròpia, i com a mesura preventiva a *L'Ami du Peuple* que estava a punt de llançar Coty,²⁵⁷⁰ va tornar al format quotidià el primer dia de desembre. Un diari de dues pàgines dedicat exclusivament a la doctrina i a l'orientació tècniques a fi de construir «un nouvel âge de l'humanité».²⁵⁷¹ Un altre motiu de la davallada es troba en la conjuntura geopolítica: l'aliança llatina havia quedat en un no-res després de testimoniejar com els feixistes italians feien cas omís de les seves intuïcions econòmiques.²⁵⁷² Cal recordar que Valois no havia deixat mai de ser un nacionalista per a qui, qualsevol tipus d'aliança transnacional, per més horitzontal que es presentés, havia de tenir com a àpex la nació francesa.

Tots aquest cúmul de vicissituds van dur-lo a prendre distàncies, a retirar-se temporalment. La revolució nacional pretenia ser un full de ruta que recuperés i activés els postulats primigenis i originals de la l'AF. El projecte feixista s'havia concebut per ser-ne el portaveu, l'agent que dinamitzés la contrarevolució per edificar un nou ordre. Originàriament, havia estat pensat per realitzar-se des de dins de l'AF, però les tibantors econòmiques que acabaren amb la ruptura van provocar que es posés en marxa fora de la lliga. Finalment, el fracàs per federar tot l'espectre de les dretes a través del *Faisceau* va conduir-lo a endinsar-se per una via que no era, en absolut, original ni li era, molt menys, desconeguda. Més aviat, datava de molt abans que capís les *Légions*: el de l'organització tecnocràtica que havia promogut des de la CIPF i des del comitè pels Estats Generals, amb la integració dels combatents i les forces productores.²⁵⁷³ De resultes d'això, que

²⁵⁶⁸ Nota del 15 d'abril de 1927, dins de F⁷ 13208, en AN.

²⁵⁶⁹ Nota del 25 d'abril de 1927, dins de F⁷ 13210, en AN. Pierras Darras, el president de la corporació, havia intentat el 1926 formar un sindicat *jaune*. En una nota del 27 de novembre de 1926, dins de F⁷ 13210, en AN.

²⁵⁷⁰ No és forassenyat pensar-ho davant de l'amenaça que va suposar el nou diari del perfumista: Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p.

²⁵⁷¹ Georges VALOIS, "Un nouvel âge de l'humanité", *Le Nouveau Siècle*, 1 de desembre de 1927, p. 1.

²⁵⁷² G[eorges]. V[ALOIS]., "La crise économique et financière de l'Italie fasciste", *Le Nouveau Siècle*, 7 d'agost de 1927, p. 1. Aquest seria una raó per la qual es distanciarria del model italià, cosa que li permetria, ensem, treure's l'etiqueta de feixista. La crítica a l'economia feixista va tenir com a corol·lari la seva obra de major difusió, ja que va ser traduïda al castellà (1930): *Finances italiennes*, Librairie Valois: París, 1930.

²⁵⁷³ «La question de l'action politique des combattants n'est pas résolue et demeure entièrement posée», va subratllar, mentre indicava que «l'adversaire à vaincre, c'est le vieil parlementarisme». En Georges VALOIS, "Des États Généraux à l'Assemblée Nationale", *Le Nouveau Siècle*, 20 de novembre de 1927, p. 1.

contactés amb el *Redressement Français*, formació que va lloar des del diari.²⁵⁷⁴ Darrera de qualsevol posada en escena, sota la multitud d'abillaments amb què revestia les iniciatives, Valois sempre havia perseguit l'objectiu d'instaurar un sistema polític, social i econòmic que es regís amb els valors i les premisses amb què havia s'havia polititzat des que era un infant. Com va precisar uns anys més tard, «on a pu croire, entre 1922 et 1926, que l'État fasciste serait la forme européenne de l'État technique».²⁵⁷⁵

A partir de la tardor, va començar a desmantellar el *Faisceau* per readaptar-lo als corrents antiparlamentaris tecnocràtics de naturalesa republicana i esperit sindicalista. Durant la seva absència, Delagrance va revelar-se com un egoista i un dèspota, potser a causa d'una entesa amb Coty.²⁵⁷⁶ El perfumista hauria estat preparant un últim assalt per decapitar un moviment que no havia pogut comprar. Com va succeir el 1927, la magnificència de les pugnes intestines van emergir en el segon congrés del partit, el qual va celebrar-se del 24 al 26 de febrer de 1928 a la nova oficina de l'entitat, al carrer del Faubourg-Poissonnière, número 63. El *chef* va haver d'apaivagar novament les maniobres insurrectes. En atiar el descontentament dels qui volien recuperar l'orientació de 1926, Lamour i els conjurats buscaven presentar-lo com un traïdor a la causa, tot basant-se en un article que havia escrit recentment.²⁵⁷⁷ A més, indicaren que René de la Porte era franc-maçó per desestabilitzar la cúpula. Tanmateix, Valois va saber sortir-se'n en demostrar que «le clan qui se disait antiparlementaire avait donné la veille le spectacle du plus écœurant parlementarisme».²⁵⁷⁸ Els subversius van ser expulsats el 20 de març, dos dies després que es publicqués en el diari, a tota pàgina, el manifest “Pour une République syndicale”.²⁵⁷⁹ Era la confirmació d'un nou rumb, d'una etapa ulterior en la lluita contra la modernitat, la qual, malgrat tot, forma part d'una altra història.

²⁵⁷⁴ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 243. «Le Comité Mercier» era el primer grup capitalista que apostava per donar «aux classes ouvrières la plus large participation aux avantages du progrès technique». En Georges VALOIS, “Notre politique ouvrière pour la nouvelle organisation économique”, *Le Nouveau Siècle*, 1 de maig de 1927, p. 2. Per la seva banda, Mercier no combregava amb les idees sindicalistes i antiparlamentàries de tall tecnocràtic perquè, com a neo-capitalista, «he was against vocational organization». Entre 1929-1930, Valois insistiria en una col·laboració fins que, davant de la negativa, en seria un crític hostil. En Richard F. KUISEL, *Ernest Mercier, French technocrat*, University of California Press: Berkeley-Los Angeles, 1967, p. 71.

²⁵⁷⁵ Georges VALOIS, *Un nouvel... op. cit.*, p. 138.

²⁵⁷⁶ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, pp. 317-320.

²⁵⁷⁷ En l'article en qüestió, Valois feia la distinció següent: «il y a le fascisme de la ploutocratie et le fascisme populaire. Nous combattons le premier et nous représentons le second». En Georges VALOIS, “Il y a fascisme et fascisme”, *Le Nouveau Siècle*, 25 de febrer de 1928, p. 1.

²⁵⁷⁸ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 331.

²⁵⁷⁹ Georges VALOIS, “Premier manifeste pour la République syndicale”, *Le Nouveau Siècle*, 18 de març de 1928, 1-2.

Coda

La fi d'una preponderància: els anys de la insignificança (1928-1945)

Les diferents fases biogràfiques que han conformat el nucli d'aquesta tesi formen un cicle, un període connex en què Georges Valois va deixar-hi una empremta enorme, ja que sense el qual es fa difícil comprendre'n el desenvolupament. Amb el pas del feixisme a l'experiència tecnocràtica antiparlamentària, va cloure's una etapa de congruència en la seva vida, que és el de la contrarevolució i, amb ella, el de la seva transcendència com a agent històric. A partir de 1928, Valois deixà de ser un actor preponderant, un demiürg de les idees, per convertir-se en un transeünt que vagabundeja, estigmatitzat tant pel seu passat més immediat com pel pes d'un itinerari que el fa impresentable a ulls de qui el mira. Des de llavors, Valois va estar constret per la tara d'haver estat durant tota la seva maduresa un quadre dirigent de l'extrema-dreta antiliberal: les seves decisions l'impel·lien a rebutjar qualsevol acostament, per nemi que fos, cap a posicions que li recordessin d'on provenia, encara que l'avinentesa entre idees fos més que evident. A la màcula del pecat original, hi havia també una qüestió igual de profunda que l'impedia posicionar-se a l'avantguarda. Amb cinquanta anys, era massa vell com per poder ser un líder. Les seves experiències eren alienes a una generació que va néixer quan escrivia les invectives contra Ferrer i lloava el linxament mediàtic a Bernstein, massa tendra com per considerar cap venjança contra Dreyfus, massa innocent com per haver conegut els horrors del front. La preocupació dels joves, tot i estar emparentades amb les del vetarà de Verdun, no passaven per les tesis d'una economia concebuda a la trinxera, com tampoc militaven en les concepcions antiliberals que es formularen en el trànsit d'entre dos segles. Valois es converteix, amb l'entrada de la dècada dels 1930s, en un precedent, la vàlua del qual és enorme, però, en cap cas, en un referent.

Després de la implosió del *Faisceau* i la reorientació cap als canals de la tecnocràcia antiparlamentària, Valois va intentar col·ligar-se amb les experiències tècniques de les quals ell n'havia estat un predecessor. El 9 de maig de 1928, va tirar endavant, junt amb Jacques Arthuys i la col·laboració de Hubert Bourgin i René de la Porte, una assemblea per fundar el *Comité républicain syndicaliste* «avec le concours de personnalités représentant les différentes tendances syndicalistes». El 10 de juny, els representants van impulsar el *Parti Républicain Syndicaliste* (PRS), amb un consell central que tenia a

Charles-Albert com un dels seus membres.²⁵⁸⁰ Seguint la visió que havia guiat el *Faisceau* en els últims moment, el nou partit tenia clar a qui s'havia d'adreçar. René de la Porte va ser cristal·lí quan es referí «à ce que l'on appelle la “jeunesse” et que je préfère appeler la génération d'après-guerre».²⁵⁸¹ L'interès dels sindicalistes tecnocràtics era mostrar-se atractius a tota la jovenalla rupturista que veia en els partits la quintaessència d'un règim caduc que calia refundar. Robert Cornilleau, l'impulsor del *Parti démocrate populaire* (PDP) el 1924, coincidia en el diagnòstic. Pel catòlic social, «les jeunes générations qui montent depuis la guerre, s'achementent pour les deux tiers, vers des formations opposées au “front unique” comme à tout ce qui ressemble à une politique réactionnaire». Davant d'aquesta evidència, calia «d'abord, maintenir le maximum de liberté, de manière à rendre possible la diffusion de l'idéal et des idées dans lesquels nous avons foi», i «puis, rallier à un programme positif et à une politique séduisante les jeunes, les indécis, ceux qui n'aveugle aucun préjugé hostile, les travailleurs surtout, dont nous épouserons les justes revendications sociales».²⁵⁸² A fi d'aprofundir els vincles amb la gènesi dels *Jeunes Turcs* radicals, Valois va publicar *La Révolution créatrice* (1928) de Pierre Dominique. L'antic *ligueur* sard va constatar que la joventut «s'oriente en masse à l'envers de l'idéologie libérale», i la conclusió a la qual va arribar era molt similar a la de Valois: «ceux qui prétendent défendre une Démocratie existante sont donc de mauvais fois; elle est à fonder».²⁵⁸³ Les connexions semblaven suficients com per establir una sintonia.

Emperò, hi havia un abisme entre voler atreure l'atenció dels joves i captar-los, cosa que no només s'explica pel salt generacional. En el que era una alabança, Bertrand de Jouvenel va constatar que el mèrit de Valois es trobava en ser «l'éditeur de notre génération», una persona oberta qui «en ce temps-là on ne demandait pas compte aux gens de leurs attitudes passées».²⁵⁸⁴ Valois es convertí en el valedor de la joventut, en un vector convergent, però no en un interlocutor vàlid. Segons l'enquesta que Roland Alix va conduir a la universitat entre 1927 i 1928 i que va publicar a la Librairie Valois, hi havia tendències que formaven part de les problemàtiques històriques finiseculars en què

²⁵⁸⁰ “Activité du Parti Républicain Syndicaliste”, *Les Cahiers Bleus*, n° 1, 15 d'agost de 1928, 25-28, p. 25.

²⁵⁸¹ René DE LA PORTE, “Préface”, en *L'Avenir de la République. Controverse sur le Parti nouveau, le Syndicat des partis rénovateurs, la Trêve de dix ans, la Réforme des institutions*, Librairie Valois: París, 1927, 5-36, p. 32.

²⁵⁸² Robert CORNILLEAU, “Leurs consignes et mots d'ordre” (*Le Petit Démocrate*, 11 de setembre de 1927), dins de *L'Avenir de la République... op. cit.*, 411-417, p. 417.

²⁵⁸³ Pierre DOMINIQUE, *La Révolution créatrice*, Librairie Valois: París, 1928, pp. 36 i 43.

²⁵⁸⁴ Bertrand de JOUVENEL, *Un voyageur dans le siècle*, amb la col·laboració de Malige, Jeannie, Robert Laffont: París, 1979, p. 82.

l'heroi de Verdun havia pres partit, com ara la revifalla religiosa.²⁵⁸⁵ Tanmateix, les sensibilitats respecte de com afrontar-les havien canviat. Els cadets eren «plus realistes que leurs anciens», diria Gaston Piou, un demòcrata i europeista, perquè «notons que beaucoup de ces étudiants doivent gagner leur vie».²⁵⁸⁶ Valois no era aliè ni a les condicions materials precàries ni a la noció geopolítica a la qual s'al·ludia: la seva identitat contrarevolucionària era una reacció a la mesquinesa hipòcrita de l'ascens social i havia apostat, des de *Le Nouveau Siècle*, quan va referir-se al *Lac Sacrée*, per teixir grans unions transnacionals com les que es plantejaven en els cercles europeistes. Els seus projectes no eren més idealistes ni menys rupturistes que els que defensaven les generacions que el seguien. L'únic que canviava, era la forma d'abordar-los i el protagonisme des d'on s'impulsaven, unes condicions que Valois havia deixat d'acomplir en donar l'esquena a l'espai ideològic i cultural que ho propiciava. Fora d'ell, Valois va convertir-se en un antecedent directe però anecdòtic; va limitar-se a ser jugar un rol de nexa generacional mentre maldava per trobar un lloc on situar-se en el taulell polític, cosa que va traduir-se, en el millor dels casos, en un paper testimonial, irrellevant.

El salt generacional no és l'únic factor que explica el perquè Valois va quedar desplaçat en unes circumstàncies històriques que semblaven idònies pels seus propòsits. Les dinàmiques de la dècada que culminaren amb la segona gran conflagració mundial, tot i els nombrosos vincles amb el pòsit anterior, tenen una estructura històrica que la diferencia del decenni immediat al Tractat de Versalles.²⁵⁸⁷ La dimensió temporal dels anys 1930 no va afavorir l'entesa. Per alguns coetanis, com ara el socialista belga dissident Henri de Man, «nous vivons au milieu de la révolution sociale la plus prodigieuse qu'ait jamais connue l'histoire. Il y a un vieux monde qui meurt et un monde nouveau qui naît».²⁵⁸⁸ Es tenia la impressió, com va apuntar Stefan Zweig, que s'estava davant d'una bretxa temporal, que s'era testimoni de com el món s'escolava, que les formes de fer, viure i sentir quedaven enrere per no tornar mai més.²⁵⁸⁹ Amb l'expressió “le rendez-vous manqué de relèves”, Olivier Dard va referir-se a la comunicació que va

²⁵⁸⁵ «Le matérialisme béat a fait son temps». En Roland ALIX, *La nouvelle jeunesse. Enquête auprès des jeunes gens d'aujourd'hui*, prefaci de Piou, Gaston, Librairie Valois: París, 1930, p. 86.

²⁵⁸⁶ Gaston PIOUS, “Préface”, en *La nouvelle jeunesse... op. cit.*, , 5-10, p. 7.

²⁵⁸⁷ Olivier DARD, *Les années trente. Le choix impossible*, Livre de Poche: París, 1999, p. 8; Ferran GALLEGO, *El Evangelio fascista. La formación de la cultura política del franquismo (1930-1950)*, Crítica: Barcelona, 2014, p. 37.

²⁵⁸⁸ Henri de MAN, *L'Idée socialiste*, Grasset: París, 1935, p. 455.

²⁵⁸⁹ «S'han destruït tots els punts entre el nostre Avui, el nostre Ahir i el nostre Abans-d'ahir». En Stefan ZWEIG, “Prefaci”, *El món d'ahir. Memòries d'un europeu*, Quaderns Crema: Barcelona, 2011 [1942], 9-15, p. 11.

produir-se entre dos grups generacionals contigus i sobreposats, el dels «réalistes» i el dels «spiritualistes», que es donaren l'esquena i no aconseguiren connectar a causa de les dinàmiques estructurals,²⁵⁹⁰ un estat que casa a la perfecció amb la incomunicació que Valois va patir i que el convertiren en la baula perduda entre la generació dels boulangistes i dels *antidreyfusards* de Charles Maurras i la dels col·laboradors i *vichystes* de Robert Brasillach. Davant d'una situació de marginalitat que el deixava en una posició d'irrellevància, la seva producció intel·lectual seria proactiva. Lluny quedava l'aura de modelador de la contrarevolució, de constructor de ponts antiliberals, de profeta d'una monarquia social, de campió d'un ordre nou feixista, d'instigador d'un pacte tècnic que li havien valgut tants elogis i amb què va fer-se un nom entre 1906 i 1928.

El projecte de remodelar el sud-oest va suposar, el 1930, el primer revés. Seguint la idea de l'electrificació de Tolosa que havia desenvolupat en *Les Cahiers Bleus* a l'octubre de 1928, va plantejar invertir en Saint-Gaudens, un petit poblet de l'Alta Garona, una zona que coneixia dels seus estiueigs als Pirineus. El desplaçament de la iniciativa va ser l'últim contacte del sindicalista amb els industrials. Les pressions mediàtiques,²⁵⁹¹ però, van truncar les expectatives: les companyies i els homes públics locals que li havien donat suport se'n desentengueren. En el fons, l'obra que volia tirar endavant era massa faraònica i monumental. El fracàs del projecte va portar-lo a abjurar dels radicals, als quals va tornar a veure com uns burgesos capitalistes. A part de no haver pogut connectar amb les joventuts antiparlamentàries, el joc amb els radicals va costar-li una amistat molt preuada. Édouard Daladier, escollit nou president en el congrés d'Angers de novembre de 1928, era l'home que Valois estimava com un puntal per emprendre les reformes transgressores,²⁵⁹² mentre que René de la Porte, havia basat les seves esperances en la minoria de *concentrationnistes à droite* que havia estat vençuda també en el congrés d'octubre de l'any següent a Reims. La col·laboració entre ambdós cessaria a partir de llavors.²⁵⁹³ La marxa de Lusignac va marcar el declivi d'un partit que era una closca buida i que entraria en un procés d'esllanguiment fins a la desaparició total el 1932.²⁵⁹⁴ Per més

²⁵⁹⁰ Olivier DARD, *Le Rendez-vous... op. cit.*, pp. 285-286.

²⁵⁹¹ La Flèche, "Les coulisses politiques. De la difficulté de prédire l'histoire", *La Dépêche*, 25 d'agost de 1930, p. 2. La resposta de Valois al que va considerar «un attaque assez brutale contre ma personne et le mouvement auquel je participe» en una carta oberta del 22 de setembre: "Une réponse", *La Dépêche*, 25 de setembre de 1930, p. 2.

²⁵⁹² En aquest aspecte, Valois es posicionava al costat d'Henry de Jouvenel. Veure: Henry de JOUVENEL, "De Daladier à Tardieu", *La Revue des vivants. Organe de la génération de la guerre*, nº 12, desembre de 1929, 555-563.

²⁵⁹³ Yves GUCHET, *Georges Valois... op. cit.*, p. 270.

²⁵⁹⁴ Jacques Arthuys, finalment, abandonaria el partit l'any abans. Pierre ANDREU, *Le Rouge et le blanc: 1928-1944*, La Table Ronde: París, 1977, p. 92.

inri, l'operació el va deixar en una posició econòmica molt delicada que arrossegaria fins a la guerra.

De gener a maig de 1931, Valois va emprendre el tercer i darrer viatge fora de les fronteres franceses continentals, cap a l'Illa de la Reunió, al costat de Madagascar. Les lliçons que va desenvolupar després de la travessia són una bona mostra del decalatge que existia entre la qualitat de les seves aportacions conceptuals i la capacitat de influència per implementar-les. Valois va considerar un pla de deu anys per convertir Àfrica en un «chantier de l'Europa», com un mitjà per superar la crisi mundial i impulsar la racionalització de l'economia general.²⁵⁹⁵ Idees que es consideraren «réflexions originales et vraiment intéressantes»,²⁵⁹⁶ i que entroncaven amb les il·lusions que diversos sectors econòmics i polítics exposaren en el marc de l'exposició colonial de Vincennes del maig de 1931.²⁵⁹⁷ A més, a redós del viatge al continent africà, Valois va incorporar la idea cooperativa a la visió sindical.²⁵⁹⁸ Un replantejament que va emprar per pescar aliats a l'esquerra després de palesar que no li havia recorregut a l'òrbita republicano-radical. En bona mesura, el canvi de temptativa no era cap innovació: des de *Le Nouveau Siècle* a finals de 1927, també havia lloat l'avantguarda socialista. Ara, Valois es disposava a transitar pel carril esquerra de l'inconformisme amb l'objectiu d'atreure algunes de les formacions que anaven prenent forma, en una actitud que no era nova, sinó que partia de l'ambivalència amb què havia basculat, segons la preferència circumstancial, durant tota la seva trajectòria.

La primera presa de contacte ja l'havia establert a finals de 1929, quan va publicar els escrits ambiciosos d'Henry Poulaille. El novel·lista i l'editor mantenien uns punts d'encontre que passaven per un itinerari en l'anarquisme finisecular i unes amistats comunes, com les de Charles-Louis Philippe.²⁵⁹⁹ La Librairie Valois va convertir-se en el pilar on Poulaille va desenvolupar la tendència de la *littérature prolétarienne*, «the class counterpart of the bourgeois literature then dominant», «a literary school», però, «outside the party».²⁶⁰⁰ Per l'autor, la literatura compromesa no es tractava ni de «le pseudo Art

²⁵⁹⁵ Aquesta idea va desenvolupar-la a l'Institut d'Études Européens de Brussel·les el 17 de novembre de 1931. Veure: Georges VALOIS, *Note sur l'Afrique, chantier de l'Europe*, Institut d'Économie Européenne: Brussel·les, 1932, pp. 5-6.

²⁵⁹⁶ Gérard BARGET, “Le problème de la redistribution. Ses modalités. Redistribution territoriale. Peuplement. Mise en valeur économique”, *L'Esprit*, n° 39, 1 de desembre de 1935, 405-430, p. 423.

²⁵⁹⁷ “L'Inauguration de l'Exposition coloniale. Le discours de M. Paul de Reynaud. Ministre des colonies”, *Le Temps*, 7 de maig de 1931, p. 8.

²⁵⁹⁸ Georges VALOIS, *L'Économique*, Librairie Valois: París, 1931, p. 142.

²⁵⁹⁹ Henry POULAILLE, *Nouvel âge littéraire*, Librairie Valois: París, 1930, p. 234.

²⁶⁰⁰ Allen DOUGLAS, “Literature, proletarian”, dins de Hutton, Patrick H. (ed.), *Historical dictionary of the Third French Republic*, vol. 1 (2 vols.), Greenwood Press: Nova York, 1986, 573-575, p. 573.

pour l'Art» ni de «cette autre inexacte formule d'Art Social».²⁶⁰¹ Un segon contacte va ser amb els nuclis que volien dinamitzar el socialisme. Per una banda, va estrènyer llaços amb Marcel Déat, a qui va publicar *Perspectives socialistes* (1930). Atret pel que Valois havia expressat a *Un Nouvel âge de l'Humanité*,²⁶⁰² el pare del neosocialisme era del parer que «en effet toute crise politique de l'Europe est une crise économique d'abord» i que «les pointes fascistes et guerrières s'émousseront d'elles-mêmes, si l'Europe économique est seulement amorcée».²⁶⁰³ Una perspectiva socioeconòmica que Valois havia anunciat i repetit d'ençà de *La Révolution nationale*. Per l'altra, va apadrinar els socialistes dins de la SFIO que s'havien sentit atrets per les idees planistes del belga Henri de Man en editar-los el manifest el 1932. El grup apostava per deixar enrere «l'inquiétude qui vient des erreurs passés» i «lui opposer ensuite la réalité du progrès socialiste». A «l'illusion du pouvoir politique», a «l'étatisme diguisé», Georges Lefranc, Pierre Bovin i Maurice Deixonne advocaven per un model sindical i cooperatiu perquè «rien de vraiment socialiste ne peut, nous le savons, se réaliser au sein de l'économie bourgeoise».²⁶⁰⁴

Tot i les llavors que podien convidar a pensar que el futur de Valois germinaria en sòl fèrtil, la decepció amb les tendències incipients de l'esquerra inconformista no va fer-se esperar. Per una banda, les ambicions editorials de Valois amb Poulaille van costar-li disgustos econòmics en un moment delicat. L'escola de la literatura proletària era una via morta; era massa irreverent, massa dissident per una cultura política com la comunista, on la disciplina de partit era tan fèrria i en què es valorava l'ortodòxia, fos quina fos la dominant.²⁶⁰⁵ A la primavera de 1932, l'editorial estava ferida de mort i l'editor va haver de reinventar-se en una cooperativa a fi d'obtenir liquiditat. Per l'altra, la relació amb els *néos* i els planistes tampoc va fructificar. Segons Valois, els neosocialistes apostaven per una via autoritària. Bon coneixedor del poder de la centralització i de la necessitat de la jerarquia en les relacions socials, trobava la perspectiva de Déat una via que «c'est du bonapartisme économique et sociale».²⁶⁰⁶ Alhora, l'autor de *L'Économie nouvelle*, qui

²⁶⁰¹ Henri POULAILLE, *Nouvel... op. cit.*, p. 141.

²⁶⁰² Marcel DÉAT, "Découvreurs de lune", *Le Populaire*, 6 de març de 1929, 1-2.

²⁶⁰³ Marcel DÉAT, *Perspectives socialistes*, Librairie Valois: París, 1930, p. 108.

²⁶⁰⁴ Georges LEFRANC, Pierre BOVIN i Maurice DEIXONNE, *La Révolution constructive*, Librairie Valois: París, 1932, pp. 127, 174 i 225. Segons Lefranc, va ser Valois qui va proposar el títol del manifest. En Georges LEFRANC, "Histoire d'un groupe du Parti Socialiste SFIO: Révolution constructive (1930-1938)" (1963), en *Essais sur les prombles socialistes et syndicaux*, Payot: París, 1970, 169-196, p. 169, nota a peu de pagina n° 4.

²⁶⁰⁵ Rosemary CHAPMAN, *Henry Poulaille and proletarian literature, 1920-1939*, Ed. Rodopi B.V.: Amsterdam, 1992, p. 173; Jean-Pierre BERNARD, *Le Parti communiste français et la question littéraire 1921-1939*, Presses Universitaires de Grenoble: Grenoble, 1972, pp. 25-28.

²⁶⁰⁶ Georges VALOIS, "Lettre à Marcel Déat", en *Technique...*, p. 30.

havia celebrat la mort del marxisme i havia estat un dels precursors de la visió que promulgaven aquests joves socialistes,²⁶⁰⁷ veia que en les proposicions d'Henri de Man i els seus seguidors s'hi amagava una entesa demoplutocràtica.²⁶⁰⁸ El distanciament amb aquests nuclis socialistes inconformistes va ser irreversible a partir del 6 de febrer de 1934.

A diferència de la manifestació que va fer caure el govern d'Édouard Herriot el 21 de juliol de 1926 -malgrat negar a posteriori que fossin les seves *chemises bleues* els agitadors-, els disturbis que tingueren lloc davant del Palais-Bourbon agafaren Valois a l'altra banda de la trinxera: en un «néo-révolutionnarisme»²⁶⁰⁹ inconformista que, a diferència del seu gran assoliment, el de modelar una cultura política, no va traduir-se en res de palpable. El detonant de l'*émeute* antiparlamentària va ser la revelació de l'afer Stavisky, el darrer frau que va posar al descobert les connivències politicofinanceres. L'escàndol va empantanegar la vida política fins al punt de fer caure el govern radical-socialista.²⁶¹⁰ Les formacions d'extrema-dreta van aprofitar l'avinentsa per llençar-la a la jugular dels republicans d'esquerres en el govern. Tot i que ara es coneix que la contrarevolució no tenia una intenció real d'assaltar el poder malgrat el trontoll institucional,²⁶¹¹ l'histrionisme va escampar-se com una bassa d'oli entre els coetanis. En bona mesura, les manifestacions de la primera quinzena de febrer van ser una conjunció antiparlamentària en què tant forces de la dreta contrarevolucionària, com antic combatents i socialistes revolucionaris van coincidir. Ara, però, Valois no ho observava amb els ulls amb què ho hagués analitzat el 1910 o el 1926. Els esdeveniments van posar al descobert una realitat dolorosa: que la seva clarividència a l'hora de fer pronòstics no s'acompanyava del do de l'oportunitat.

La més evident de les inadequacions va ser el fet de desballestar el partit feixista pensant-se que el *momentum* havia expirat. La proliferació de grups amb uns lemes i premisses que havien estat l'esperó del *Faisceau* set anys abans va palesar l'error de

²⁶⁰⁷ Georges VALOIS, "Au-delà du marxisme", *Le Nouveau Siècle*, 27 de juny de 1928, p. 3.

²⁶⁰⁸ Veure: Georges VALOIS, "Contre tout fascisme", *Les Chantiers coopératifs*, 28 de març de 1934.

²⁶⁰⁹ "Les enquêtes du Temps. Naissance d'un Nouveau parti politique", *Le Temps*, 4 de novembre de 1933, p. 3.

²⁶¹⁰ La trama político-financera va involucrar Serge Alexandre Stavisky, del *Crédit municipal* de Baiona, banquer hauria gaudit de la impunitat gracies a una amistat corrupta amb l'alcalde i diputat radical-socialista de la ciutat, Joseph Garat. Veure: Paul JANKOWSKI, *Cette vilaine affaire Stavisky: histoire d'un scandale politique*, Fayard: París, 2000.

²⁶¹¹ Kevin PASSMORE, "Crowd psychology, anti-southern prejudice, and constitutional reform in 1930s France. The Stavisky affaire and the Riots of 6 February 1934", dins de Kalman, Samuel i Kennedy, Sean (eds.), *The French... op. cit.*, 25-47.

càlcul. Les campanyes «contre les parasites» de *L'Ami du Peuple* de François Coty,²⁶¹² o el discurs dels *francistes* de Marcel Bucard, el qual proclamava que «notre francisme est à la France ce que le fascisme est en Italie», un moviment «qui met la patrie française au-dessus de tout» i que apostava per un «“socialisme national”»,²⁶¹³ reverberaven les consignes del míting a la sala Wagram el novembre de 1925. El desenvolupament posterior dels aldarulls acabaria per confirmar com la decisió que va prendre fou precipitada. Menys l'AF, «les Ligues étaient embryonnaires» abans de 1934.²⁶¹⁴ Les manifestacions del febrer van ser el detonant que activaren l'espai contrarevolucionari i convertiren el feixisme en una opció atractiva. De fet, l'agitació va ser un punt culminant pel moviment de les *Croix de Feu* que encapçalava el coronel François de La Rocque, fundat el 26 de novembre de 1927, just quan el *Faisceau* havia deixat de banda la tàctica de voler construir un front amb les altres formacions nacionalistes contrarevolucionàries i l'atracció pels excombatents va passar a un segon pla en detriment d'una aproximació obrerista més exacerbada. Tot i la dissolució de les lligues i la seva reconversió en partits a partits el juny de 1936, les hostes de La Rocque, malgrat la finta del seu líder, van augmentar exponencialment la seva base.²⁶¹⁵ Un triomf, de ben segur, més agre que dolç, perquè, a part de veure com havia interpretat malament els ritmes històrics, va sumar-s'hi que les profecies apocalíptiques que havia predit i que va creure esvaïdes després de la gestió monetària de Poincaré van acabar per complir-se. «Il a fallu se rendre à l'évidence», diria Déat, que «si le fascisme, se développait à travers l'Europe, c'était sans doute pour des causes diverses, mais l'une des raisons essentielles devait être cherchée dans les répercussions de la crise économique sur les classes moyennes».²⁶¹⁶ L'època del feixisme es corresponia amb la dècada que s'havia obert amb el crack borsari. De resultes d'això, que un article de *Le Temps* expliqués que, si bé «les chemises bleues n'étaient pas tout à fait inconnues à Paris, et déjà au temps du Faisceau nous avons rencontré d'élégants ligueurs», «l'apparition des “chemises bleues” de la Solidarité française causa, il faut le dire, environ 1932, une impression toute différente».²⁶¹⁷

²⁶¹² “Les vrais fonctionnaires et les parasites”, *L'Ami du Peuple*, 4 de juny de 1928, p. 1.

²⁶¹³ Marcel BUCARD, “Le francisme”, en *Sommaire du francisme. Aperçu doctrinal, résumé historique, son chef, ses statuts*, Le Coq de France: París, s. d., 4-5, p. 5.

²⁶¹⁴ Jean-Pierre MAXENCE, *Histoire de dix ans (1927-1937)*, Gallimard: París, 1937, p. 313.

²⁶¹⁵ El novembre de 1934, disposava d'una base de 180.000 homes, mentre que el març de 1935, va passar a 300.000. Jacques NOBÉCOURT, *Le Colonel de La Rocque (1885-1946) ou les pièges du nationalisme chrétien*, Fayard: París, 1996, p. 286.

²⁶¹⁶ Marcel DÉAT, “Les classes moyennes et l'avenir de la France”, *Le Front*, 8 de març de 1938, 1 i 3, p. 1.

²⁶¹⁷ Simon ARBELLOT, “Les enquêtes du Temps. Les ligues et les groupements. III.- Les chemises bleues”, *Le Temps*, 29 de gener de 1935, p. 8.

Emperò, si el desencert a l'hora de mesurar el ritmes dels temps el portaren a subestimar la potencialitat del feixisme per expandir-s'hi, la discordança històrica no va impedir que la lectura dels esdeveniments de febrer de 1934 fos tant preclara com contrària als seus interessos més immediats. Arran de l'atenció que li havien merescut els fets que ocorrien a Itàlia durant la dècada anterior, l'editor tenia una anàlisi de la crisi original però particular, la qual estava viciada per les seves vivències. Desenganyat amb la deriva que havia pres el feixisme italià, a qui havia criticat per haver-se venut a les finances internacionals i abandonar el seu caràcter transgressor -sentiment accentuat, en bona mesura, per l'experiència pròpia de veure com la precarietat material l'havia deixat en una posició de debilitat davant dels interessos de Coty, amb pugna amb Finaly-, va veure en l'agitació al carrer l'enèsima maniobra plutocràtica. Aquesta percepció va fer-la extensible als corrents socialistes i dirigistes antiparlamentaris que havia apadrinat. Valois, qui va justificar el canvi d'orientació del *Faisceau* a principis de 1928 en distingir un feixisme reaccionari d'un feixisme d'esquerres,²⁶¹⁸ considerava que l'amenaça més gran provenia de l'ímpetu dels segons. Com Déat i de Man, Valois tenia clar que una recessió econòmica era un clima idoni perquè el feixisme prosperés. Per aquesta raó, havia donat suport al pla de la CGT per uns Estats Generals.²⁶¹⁹ Amb tot, l'heroi de Verdun va pressentir que les propostes que abanderaven els neosocialistes i els campions del planisme se centraven en combatre la contrarevolució amb les mateixes armes, cosa que els exposava als dissenys corporatius de les grans finances.²⁶²⁰ La intuïció va provenir-li de les receptes que assajaven: tot i veure-les amb bons ulls en un principi, va rebutjar el *Plan du 9 de juillet de 1934*, un full de ruta acordat entre *néos* com Paul Marion, membres del grup del capitalistes reformistes de *X-Crise* encapçalats per Jean Coutrot i dels *Volontiers nationaux* de Bertrand de Maud'huy, afiliats a les JP i a les CdF, i joves radicals, en què es proposava una reforma profunda de l'estat segons paràmetres autoritaris i de planificació econòmica.²⁶²¹ En aquest aspecte, Valois va demostrar una perspicàcia aguda. Els itineraris de Marcel Déat, primer, amb el *Parti socialiste français de France-Union Jean Jaurès* (1933) i, després, amb el *Rassemblement national*

²⁶¹⁸ Distingia un «fascisme révolutionnaire», en qualitat de tecnocràtic i modernitzador, d'un «fascisme réactionnaire» que podrien representar Mathon i Coty. En Georges VALOIS, "À longueur d'ondes", *les Cahiers Bleus*, n° 6, 1 de desembre de 1928, p. 20.

²⁶¹⁹ "Fascisme rouge", *Le Temps*, 9 d'abril de 1934, p. 1. Veure: "Exposé sur le plan de rénovation économique de la C.G.T.", *La Bataille syndicaliste*, n° 167, setembre de 1934, 533-551.

²⁶²⁰ Georges VALOIS, "Appel pour la république syndicale" (10 de febrer-maig de 1934), en *Technique... op. cit.*, 149-191, pp. 160-166.

²⁶²¹ *Plan du 9 Juillet. Réforme de la France proposée par le Groupe du 9 juillet*, preàmbul de Romains, Jules, Gallimard: París, 1934, pp. 18-20.

populaire (1941), i de Jacques Doriot, amb el *Parti Poulair Français* (1936), li demostraren que no anava desencaminat.

En menor mesura, una tercera evidència de la inoportunitat històrica que va desembocar en la solitud de la Valois s'observa en la decisió d'aquest d'allunyar-se dels sectors catòlics en la conjuntura d'eclosió de les noves sensibilitats polítiques que apostaven decididament per una tercera via espiritual. La revifalla religiosa de la qual n'havia estat un croat va deixar de tenir la rellevància d'antany en l'instant en què va sortir de la contrarevolució, el medi propici on arrelaren les tendències antimaterialistes que culminarien en el ressorgiment de la religiositat que s'havia anunciat d'ençà de la crisi finisecular. Seguint el raonament aconfessional que havia de vertebrar l'estat nacional feixista, en *Un Nouvel âge de l'Humanité* va defensar que «l'État moderne ne peut être ni théocratique, ni métaphysique, ni religieux, ni anti-religieux, ni laïque ni anti-laïque. Il est État technique».²⁶²² Aquesta concepció va valdre-li nombroses blasmes per part de catòlics.²⁶²³ Amb tot, Valois no va abandonar mai la fe confessional. Simplement, va modificar les prioritats, però fou un gest suficient com per apartar-lo de la «transformation profonde de l'état d'esprit de chacun», sinèrgia a la qual havia participat com a membre de «les phalanges de l'Action française», les quals «avaient été, au début du siècle, les annonciatrices».²⁶²⁴ De fet, la catolicitat de Valois sempre havia estat poc ortodoxa, tal com ho corroboren les nombroses disputes amb reaccionaris, liberals i demòcrates. A més, mai havia estat un fervent apologeta clerical. Ni amb la condemnaió papal de l'AF el 1926, circumstància que va aprofitar per fer gala de religiositat, no va subordinar els interessos politiconacionals a l'agenda vaticana. Ara, durant la nova etapa biogràfica en què intentaria ressituar-se a l'esquerra, va aguditzar la crítica al que considerava que era «un système de croyances, auquel on adhère, et par quoi l'on est sauvé pour l'éternité d'abord, et assuré d'être associé aux bénéfiques matériels de l'Église triomphante dans le monde temporel».²⁶²⁵

²⁶²² Georges VALOIS, *Un nouvel âge... op. cit.*, p. 180.

²⁶²³ «Il veut se faire pardonner ses vingt années d'Action Française et les Chemises bleues». En «La dernière mode littéraire: le bolchevisme», *La Croix*, 14 de juny de 1931, p. 4. Els assumpcionistes es feien eco de l'article que havia publicat Civis a *Le Correspondant*.

²⁶²⁴ Thierry MAULNIER, «Le «fascisme» et son avenir en France», *La Revue universelle*, 1 de gener de 1936, 13-26, pp. 20 i 17.

²⁶²⁵ Georges VALOIS, «Lettre aux deux Internationales sur la révolution universelle» (10 de setembre de 1934 – 17 de gener de 1935), en *Technique... op. cit.*, 67-104, p. 75. També: «Les institutions morales et religieuses, qui vivaient autrefois de véritables impôts, ne durent que par des subventions des pouvoirs économiques ». En íd., *L'Économique... op. cit.*, p. 109.

Abandonar tots els camins de la contrarevolució no va implicar que trobés un acomodament a l'esquerra. A finals de 1934, va tenir un encontre amb la facció planista de la CGT, la qual es negà a sustentar o a col·laborar en *Le Nouvel Âge*.²⁶²⁶ Mig any després, va intentar apropiarse a les posicions comunistes dissidents de Jacques Doriot. La confluència semblava que conduïa cap a una entesa: s'organitzà una reunió a Saint-Denis el 10 i 11 d'agost en contra una possible *union sacrée* davant de la guerra. Amb tot, en una riallada cruel del destí, l'aplec no aconseguí prosperar a causa dels fantasmes feixistes que l'empaitaven. El seu passat comprometia, a ulls d'alguns anarquistes i sindicalistes, un consens.²⁶²⁷ Des de *La Révolution prolétarienne* de Robert Louzon, el sorelià l'escrit antisemita del qual havia servit d'evidència als nacionalistes integrals el 1906 per capir una conjunció antiliberal, sorgiren reticències a qualsevol iniciativa que comptés amb un antic feixista. Hi va haver un "cas Valois" que va dividir el contingent obrerista i que va portar, després de l'entrada de l'antic anarquista *dreyfusard* al comitè, a una desbanda per part de *Le Révolution prolétarienne* i dels *doriotistes*, els quals, tot i haver votat a favor, no volgueren mullar-se.²⁶²⁸ Poc va valdre que Édouard Berth hagués escrit a *La Révolution prolétarienne* el 1929 que l'experiència del Cercle Proudhon «ne fut pas là, comme on pourrait d'abord le supposer, un abandon du syndicalisme»,²⁶²⁹ o que l'acusat, en una carta oberta a *Le Peuple*, refutés les acusacions.²⁶³⁰ Per molt que insistís, Valois no podia esborrar la «tare indélébile» que el tacava de negra la seva biografia.²⁶³¹ Sense recorregut a l'esquerra revolucionària, l'antic camisa blava va adreçar-se directament a la SFIO. El partit socialista mantenia sectors pacifistes que no combregaven amb la visió de rearmament de Léon Blum. A l'octubre, Valois va anunciar que entrava a la quinzena secció del partit gràcies a l'aval de Marceau Pivert. Amb l'esperança d'haver trobat un altaveu, la realitat va tancar-li la porta: la seva adhesió va

²⁶²⁶ "À la Maison de la Mutualité", *Le Peuple*, 15 de desembre de 1934, p. 6; "Petit Carnet. Les grands sacrifices" *La Révolution prolétarienne*, n° 189, 25 de desembre de 1934, p. 476.

²⁶²⁷ El grup de la revista, van demanar a Valois «de ne pas figurer dans le Comité d'organisation de la conférence projetée» el 23 de juny a fi d'evitar un escàndol, que es va fer públic el dia 28, quan les opinions es polaritzaren. En "Contre la guerre. Quelques explications", *La Révolution prolétarienne*, n° 202, 10 de juliol de 1935, p. 9. Els anarquistes, foren més bel·ligerants. El presentaren com qui «organisa les premières chemises bleues et avec son équipe de matraqueurs traversa le pays pour saboter les réunions ouvrières». En J[ules]. CHAZOFF [Chazanoff], "Opinions de militants. La séance continue et la farce commence", *Le Peuple*, 13 d'agost de 1935, p. 3.

²⁶²⁸ M[aurice]. CHAMBELLAND, "Physionomie des débats", *La Révolution prolétarienne*, n° 205, 25 d'agost de 1935, 7-10.

²⁶²⁹ Édouard BERTH, "Le syndicalisme révolutionnaire. Du «Capital» aux «Réflexions sur la violence»", *La Révolution prolétarienne*, n° 76, 15 de març de 1929, 3-7, p. 4.

²⁶³⁰ Una carta del 14 d'agost: G[eorges]. VALOIS, "Une réponse", *Le Peuple*, 17 d'agost de 1935, p. 5.

²⁶³¹ "La conférence des 10 et 11 août. Les leçons d'une expérience", *Le Libertaire*, 23 d'agost de 1935, p. 1.

ser refutada per unanimitat pel consell federal de la Federació de la Sena al 16 de desembre a causa dels atacs agres i repetits que va dedicar a Jaurès des de 1906.²⁶³² Fins i tot, el seu avalador va votar en contra després de conèixer les injúries que hauria dedicat al socialista occità.²⁶³³

Amb el pas barrat als canals de l'esquerra comunista dissident i al partit socialista, Valois va decidir, a principis de 1936, explotar els contactes amb els *abondancistes*, grupscles tecnòcrates antiliberals de l'esquerra més marginal que havien aflorat feia uns anys, a fi de col·ligar-los dins de la seva revista.²⁶³⁴ Des de 1931, Valois mantenia bones relacions amb Gustave Rodrigues, fundador de l'organització "Droit à la vie", i amb Jacques Duboin i la seva "Ligue par le Droit du travail et du progrès social". A través d'aquests contactes, va pensar en atreure els afins de Joseph Dubois i diversos grups minoritaris, com ara l'ecologista i radical "Dynamo" de René Dumont o l'equip de tecnòcrates productivistes "Jeunes Équipes Unies pour une Nouvelle Économie Sociale" de Jean Nocher.²⁶³⁵ Com l'antic impulsor de la CIPF, aquests nuclis creien en «une théorie nouvelle, à base scientifique» de la gestió tècnica.²⁶³⁶ L'atracció va semblar anar per bon camí, ja que es va anunciar una coalició amb el nom de *Front de l'Abondance* al juliol, després de la victòria del Front Popular. La cooperació i l'intercanvi d'idees, però, degeneraren en retrets i recels, particularment per part de Duboin i Dubois, cosa que va portar a una diputa aspre dos mesos després que conclougué, a la fi, amb la separació.²⁶³⁷ Malgrat la implosió, Valois va obtenir més del que podia esperar: Gustave Rodrigues romangué a *Le Nouvel Âge* i es convertí en la seva mà dreta, en un dels grans pilars de l'antic combatent durant aquells últims anys d'isolament, suplint el rol que havia jugat Jacques Arthuys anteriorment.

En definitiva, Valois va nedar a contracorrent en qualsevol de les posicions majoritàries que es perfilaven en el marc de polarització que s'havia obert amb la crisi de

²⁶³² "La Fédération socialiste de la Seine a tenu hier soir son Conseil fédéral", *Le Populaire*, 17 de desembre de 1935, p. 2.

²⁶³³ "M. Valois chassé du parti socialiste", *La Révolution prolétarienne*, n° 213, 25 de desembre de 1935, p. 4.

²⁶³⁴ "Le Plan du nouvel Âge", *Le Nouvel Âge*, 23 de febrer de 1936, número especial, p. 1.

²⁶³⁵ Sobre els grups *abondancistes*, veure: Olivier DARD, "Technocratie et libéralisme en France durant les années trente", dins de Badoui, Rémi; Garrigues, Jean; Leymarie, Michel; Musiedlak, Didier i Piketty, Guillaume (dirs.), *Un professeur en République. Mélanges en l'honneur de Serge Berstein*, Fayard: París, 2006, 252-259, pp. 252-254.

²⁶³⁶ Jacques DUBOIN, *La grande révolution qui vient...*, Les Éditions nouvelles: París, 1934, p. 65.

²⁶³⁷ Les discrepàncies principals es trobaren en què Valois volia apostava per una economia descentralitzada, mentre que la resta de grups advocava per enfortir l'estat. Veure: Gérard BRUN, *Technocrates et technocratie en France. 1918-1945*, Albatros: París, 1985, p. 54 i Olivier DARD, *Jean Coutrot. De l'ingénieur au prophète*, Presses Universitaires Franc-comtoises: Besançon, 1999, pp. 267-268.

febrer de 1934 fins a situar-se als marges costeruts de la marginalitat. A més, havia perdut qualsevol capacitat d'influència, inclús en matèria econòmica, com va poder comprovar-se amb l'eco insonor que va tenir la Tercera Setmana de la Moneda. Malgrat que l'impulsor va voler presentar una continuïtat entre les jornades, la veritat era que les sessions de debat que van tenir lloc al *Conservatoire National des Arts et Métiers* de París els dies 30 de maig al 2 de juny de 1933 van celebrar-se en un clima molt diferent. Per començar, en aquesta darrera, els polítics i agents econòmics eren figures menors. Si la *semaine* de 1921 va gaudir del recolzament inestimable de Frédéric François-Marsal i la de 1927, del patronatge d'Octave Homberg, ara es veia avalat pel jurista i polític César Chabrun, president de la jornada, i Francis Delaisi, el socialista antiplutòcrata que havia intentat atreure el 1910 i que se sentia atret pel planisme.²⁶³⁸ Els oradors, tot i ser personalitats que jugarien un paper destacat en un esdevenir proper, com Vincent Auriol i Jean Coutrot, no estaven completament de la seva part. L'ascendent dels participants va repercutir en la incidència de l'acte. La Primera Setmana va establir un punt de debat importantíssim en ser una de les expressions més reeixides a l'hora de fer front les fluctuacions monetàries i establir una solució: el franc-or. La Segona Setmana va palesar que, malgrat les constriccions que tenallaven el *Faisceau* i limitaven el moviment feixista d'expandir-se, les tesis que defensava no només eren congruents i estaven a l'ordre del dia, sinó que apuntaven cap a la solució, com va demostrar, per amargor de l'afectat, la política impulsada dubitativament per Poincaré. Ara, va tancar files amb el pla Milhaud, el qual mai va aplicar-se, i hi afegí «la proposition d'une monnaie de compte internationale».²⁶³⁹ No deixa de ser irònic que en la conjuntura en què la dreta criticava durament els pressuposts per tractar-se d'una obra de caritat i amb una opinió pública conservadora que reivindicava el lliurecanvisme, Valois es trobés criticant l'estatisme i lloant la llibertat mentre temptejava els grups de l'esquerra minoritària.²⁶⁴⁰

Els governs del Front Popular van acabar per demostrar-se la seva solitud. Escèptic com era amb la capacitat política dels partits tradicionals, no veia clar com la participació

²⁶³⁸ Per la fascinació de Delaisi amb les tesis d'Henri de Man i la lluita contra el diner, veure: Arnau MANAS, "Francis Delaisi et la Banque de France ou l'obsession de l'Argent", dins de Bussière, Eric; Dard, Olivier i Duchenne, Geneviève (dirs.), *Francis Delaisi, du Dreyfusisme à "L'Europe nouvelle"*, Peter Lang: Brussel·les, 2015, 111-142.

²⁶³⁹ Georges VALOIS, "Rapport général" (sessió del 2 de juny, matí, 1934), *Déflation et dévaluation. Rapports, travaux et comptes rendus de la Troisième semaine de la monnaie*, Maison Coopérative du Livre: París, 1933, 397-413, p. 408.

²⁶⁴⁰ Des de la publicació d'*Un nouvel âge de l'Humanité*, Valois havia integrat algunes visions del *laissez-faire*, en tant que continuïum evolutiu, com un factor a tenir en compte, cosa que matisava la importància que havia concedit als constrenyiments i a l'autoritat en *L'Homme qui vient* i en *Le Père*, però sense que la correcció impliqués una esmena a la totalitat.

de personatges com Édouard Herriot, vestigi del *Cartel* i de les reiterades humiliacions en les negociacions internacionals de 1932, podien contribuir en la revolució cap a la nova edat que tant pregonava. Tampoc va inspirar-li confiança Léon Blum, la política economicofinancera del qual van portar-lo a pensar que el govern treballava pels trusts quan Charles Spinasse, ministre d'Economia, va posar Jean Coutrot al capdavant del *Centre national d'organisation scientifique*. L'elecció de l'enginyer va suposar la fi de la relació amb el qui havia estat un col·laborador a *Les Chantiers Coopératifs* i un aliat plausible en les conferències de la *Table Ronde* que Valois havia intentat impulsar el 1933.²⁶⁴¹ Un altre punt de fricció fou l'actitud tèbia del govern davant de l'esclat de la guerra civil a Espanya que va seguir al cop d'estat militar fallit al juliol de 1936. L'antic *ligueur* apostava per una intervenció ferma al país veí.²⁶⁴² Per Valois, Blum, el president del Consell, era l'arquetip del burgesot d'esquerres que des de l'afer Dreyfus tant havia odiat: un demagog que, quan no era manipulat pels poders plutocràtics, s'hi avenia de bon grat per evitar qualsevol transformació transgressora. Tanmateix, no donar-hi suport significava que la revolució la fessin les forces antiparlamentàries contrarevolucionàries. A més, l'arribada d'Adolf Hitler al poder dos anys abans constituïa, com s'havia pogut seguir amb les negociacions sobre desarmament i sobre el deute de guerra, un perill per a la seguretat de França.

La convivència de Valois amb els governs de coalició d'esquerres no va ser fàcil. A diferència de Jacques Doriot, opositor a la política d'aliança electoral amb els socialistes que impulsava el Komintern, les desavinences no venien marcades per qüestions de discrepància d'agenda. Valois, el que sí que tenia clar, era la seva filiació antifeixista. Des de l'intent per conjugar les forces tecnocràtiques antiparlamentàries el 1928-1929, havia publicat obres d'opositors italians que descrivien com «l'évènement du fascisme se manifeste sous la forme d'un tyrannie aux mille têtes»,²⁶⁴³ o mostraven el règim mussolinià com «ce système d'oppression ou de violence» que «s'intensifie au point de détruire les organisations ouvrières, les coopératives, les Maisons du Peuple encore existants».²⁶⁴⁴ L'emplaçament perifèric de Valois es troba, precisament, en la seva convicció antimilitarista, la qual ja havia anunciat el 1931 en asseverar amb rotunditat que «organiser la révolution de la paix pour être maître de l'évènement, afin de ne pas

²⁶⁴¹ Olivier DARD, *Jean Coutrot... op. cit.*, pp. 143-146 i 284-286.

²⁶⁴² Georges VALOIS, "La Guerre européenne en Espagne", *Le Nouvel Âge*, 25 de juny de 1937, p. 1.

²⁶⁴³ Pietro NENNI, *Six ans de guerre civile en Italie*, Librairie Valois: 1930, p. 150.

²⁶⁴⁴ Bruno BUOZZI i Vincenzo NITTI, *Fascisme et syndicalisme*, Librairie Valois: París, 1930, p. 114.

subir la révolution de la guerre».²⁶⁴⁵ Amb la declaració de Stalin el maig de 1935 a favor del rearmament, la cultura política comunista es va veure empesa no només a establir un front antifeixista tant governamental com electoral, sinó a preparar-se per la guerra.²⁶⁴⁶ Aquestes modulacions situaren Valois en una posició antagònica a la dels comunistes,²⁶⁴⁷ cosa que li va valdre una situació de marginalitat en els extrems de l'esquerra.

Allen Douglas ha considerat que Valois va sobreviure i prosperar en un ambient de competitivitat extrema fins al punt d'haver-se fet amb un lloc propi gràcies a *Le Nouvel Âge*, fita que no aconseguia des dels anys de la publicació de *Le Nouveau Siècle*.²⁶⁴⁸ La valoració de Douglas és, potser, massa optimista si es considera que les receptes monetàries que proposà no van ser escoltades malgrat demostrar-se efectives. Veure com el que pregonava va acomplir-se després de creure que no succeïrien devia causar amargor a algú que ja havia comprovat com les solucions que havia proporcionat en les últimes jornades econòmiques queien en sac foradat. L'única intervenció amb un cert eco va ser la caixa cooperativa que va engegar a l'octubre de 1937 pels membres de *Le Nouvel Âge*, una iniciativa que va ampliar després de la crisi de Munic al setembre de 1938. En un context de inflació, era una mesura que donava una certa seguretat als estalviadors.²⁶⁴⁹ Un altre triomf parcial va ser la conferència que va tenir lloc el 2 d'agost de 1937 on, sota el lema "L'Action contre la guerre", Valois va pretendre organitzar un front pacifista amb diversos grups, entre els quals hi havia associacions i faccions amb qui havia coincidit a Saint-Denis, però les tensions internes esclataren a principis de l'any següent.²⁶⁵⁰ El més destacat del que es plantejà va ser la campanya contra el petroli que més tard va estendre als carborans, la gasolina i el carbó.²⁶⁵¹ Itàlia, Alemanya i Japó, les potències de l'Eix, no disposaven de suficients materials com per mantenir una guerra de desgast. Però com va succeir a l'estiu de feia dos anys, la posició de Valois era massa complicada; no es podia

²⁶⁴⁵ Georges VALOIS, *Guerre ou révolution*, Librairie Valois: París, 1931, p. 170.

²⁶⁴⁶ El pacte franco-soviètic va radicalitzar la posició antistaliniana de Valois: "Préface" (21 de maig de 1935), en *Technique... op. cit.*, 7-11, pp. 9 i 11.

²⁶⁴⁷ "Au Congrès unitaire de l'Enseignement. Discussion sur les moyens de lutter contre la guerre", *L'Humanité*, 6 d'agost de 1935, p. 5; "Pointes rouges. Ah non! Pas ça!", *L'Humanité*, 2 de desembre de 1936, p. 2.

²⁶⁴⁸ Allen DOUGLAS, *From fascism... op. cit.*, p. 196.

²⁶⁴⁹ "La première caisse coopérative à stock d'or", *Le Nouvel Âge*, 17 de setembre de 1938.

²⁶⁵⁰ Georges VALOIS, "Guerre totale ou abolition totale de la guerre", *Le Nouvel Âge*, 4 de setembre de 1937, p. 11.

²⁶⁵¹ Georges VALOIS, "Notre campagne contre la guerre. Ni pétrole ni mazout...", *La Coopération culturelle*, n° 9, juliol de 1938, p. 5.

conjuminar l'antifeixisme amb el pacifisme en unes circumstàncies en què les tensions conduïen a una dinàmica similar a les que van encendre la metxa de la Gran Guerra.²⁶⁵²

Els anys previs a la conflagració no van canviar la tònica d'un Valois que en cada bogada, perdia un aliat. El juny de 1938, va arremetre contra Paul Desjardins i el cercle reformista que es congregava a l'abadia de Pontigny, on mantenia unes trobades bianuals, anomenades *décades*, des de 1910, en què es debatia sobre diverses qüestions d'actualitat. Després d'haver trencat amb Marcel Déat quatre anys abans, ara era el torn de passar comptes amb uns reformistes amb qui havia flirtejat. L'origen de la topada va ser una trobada franco-sueca a Pontigny on representants sindicalistes i patronals escandinaus van presentar un model de cooperació.²⁶⁵³ Valois va considerar la reunió una «trahison sans précédent», «une énorme supercherie» perquè «on utilise l'esprit de classe, la notion même de la lutte des classes pour amener les combattants du syndicalisme à reconnaître définitivement le droit éminent de la classe capitaliste sur les instruments de la production».²⁶⁵⁴ L'aïrt amb el grup de Desjardins també va comportar la ruptura definitiva amb els sectors planistes de la CGT a finals d'any. Les tesis d'Henri de Man havien tingut una acollida major en el sindicat que en la SFIO.²⁶⁵⁵ En el congrés de Nantes, algunes veus relativitzaren els models dels règims feixistes en afirmar que «tout n'est pas mauvais dans l'exemple que nous offrent certains Etats totalitaires et certaines démocraties plus actives que la nôtre» i en proposar que s'havia «d'essayer de s'évader de certaines formules qui sont vieilles sous le harnais et qui ne signifient plus grand chose».²⁶⁵⁶ Les idees amb les quals treballava la facció planista estaven en sintonia amb les d'alguns industrials com Auguste Detoef, qui pregonava que «il est indispensable que, dans leur

²⁶⁵² «Le blocus et pas un coup de fusil, pas un coup de canon contre les peuples». En Georges VALOIS, *Guerre ou Blocus économique*, Éd. Liberté: París, 1939, p. 122.

²⁶⁵³ Raymond MILLET, “À l'abbaye de Pontigny. Patrons et syndicalistes de Suède se rencontrent”, *Le Temps*, 27 de juny de 1938. Veure: Ralf NORDLING i Georges LEFRANC, “La rencontre franco-suédoise de Pontigny en 1938”, dins d'Heurgon-Desjardins, Anne (ed.), *Paul Desjardins et les Décades de Pontigny. Études, témoignages et documents inédits*, Presses Universitaires de France: París, 1964, 223-232.

²⁶⁵⁴ Georges VALOIS, “La trahison de Pontigny et le complot pour l'autonomie 1938”, *Le Nouvel Âge*, 27 d'agost de 1938, p. 3.

²⁶⁵⁵ La figura visible de la facció planista era René Belin, membre del comitè nacional de la CGT des de setembre de 1933, i fundador del setmanari *Syndicats* el 1936. Veure: René BELIN, *Du secrétariat de la CGT au gouvernement de Vichy*, Albatros: París, 1977, pp. 41-45.

²⁶⁵⁶ Aquestes propostes les feren sectors afin sals planisme, com ara Raymond Froidevel, administrador de *Syndicats* de Belin, i André Delmas, de la federació de professors. En *Congrès confédéral de Nantes, 1938: rapports moral et financier: compte rendu sténographié des débats du XXXIe Congrès national corporatif (XXVe de la C.G.T.) tenu à Nantes du 14 au 17 novembre 1938*, Éd. Confédération Générale du Travail: París, 1938, pp. 161 i 217.

action, les salariés soient organisés et dirigés» perquè «il faut également sauvegarder l'ordre».²⁶⁵⁷

El trencament amb els sindicalistes va dur Valois a sumir-se en un mar de judicis. Ja a l'abril de 1937, va haver d'indemnitzar Charles Maurras pel fet d'haver afirmat que «l'A. F. est stipendiée par l'Agence Havas et les Messageries Hachette»,²⁶⁵⁸ però la multa no va posar treva als atacs a la seva antiga lliga, ja que l'editor va prosseguir en les invectives fins al punt de declarar que «Maurras doit être arrêté à son retour de Burgos».²⁶⁵⁹ Valois va ser un habitual de la cambra XIIe. Va querellar-se contra el sindicalista Christian Pinot per haver declarat que l'editor formava part de «la corporation des “Vendeurs de Silence”» i contra el funcionari *cegetista* Charles Laurent per afirmar que «il est intolérable -et nous le disons- de voir un camaléon, passé successivement pour les besoins de sa vie par toutes les nuances de l'arc-en-ciel politique et n'ayant jamais vécu que de mensualités et de tapages, vouloir nous donner des leçons de moralité». Per contra, René Belin va denunciar-lo per haver escrit que «Belin est le pire des menteurs» i convertir-lo en l'instigador d'una «nouvelle escroquerie que tentent, au nom de la paix, des hommes que servent dès aujourd'hui une nouvelle préparation à la guerre».²⁶⁶⁰ Tampoc les relacions personals li anaven gaire millor a l'oficina del carrer de l'Abbaye. Anne Darbois, col·laboradora i cooperadora de la *Société du Nouvel Âge*, va querellar-se amb el gerent, Valois, i amb Gustave Rodrigues, la seva mà dreta, als quals acusà de mantenir un tarannà dictatorial.²⁶⁶¹ A la crítica personal de Darbois, va afegir-s'hi el seu marit, Georges Boirard, qui va afirmar que Valois no li havia retornat 15.000 francs que pagat com a donació al moviment cooperatiu el 1935.²⁶⁶²

Els plets i les discrepàncies internes no van fer-lo abandonar, sinó que l'encoratjaren per vaticinar que «soyez sûrs que cela va s'intensifier» perquè «toute la meute est prête: *Gringoire, Je suis partout, La Liberté, Le Jour, L'Action française*».²⁶⁶³ Valois tenia la sensació que la maniobra plutocràtica estava al caure. Si, a causa de l'experiència italiana,

²⁶⁵⁷ Auguste DETOEUF, *La construction du syndicalisme*, Gallimard: París, 1938, pp. 41 i 28.

²⁶⁵⁸ “Appel aux correctionnels. Les diffamateurs de l'«Action française»”, *L'Action française*, 23 de febrer de 1938, p. 5.

²⁶⁵⁹ La declaració va desencadenar la ira del diari reialista, el qual va atacar sense mesura «ce Valois dictateur en bois». En Pierre TUC, “Revue de la presse”, *L'Action française*, 11 de maig de 1938, p. 5.

²⁶⁶⁰ “Prix de revient de la calomnie ou la Justice telle qu'ont la rend à la XIIe Chambre Correctionnelle”, *Le Nouvel Âge*, 20 de febrer de 1939, p. 2. Dins de FOC CN1 232 (15616), en BNF.

²⁶⁶¹ Anne DARBOIS, *Pourquoi j'ai quitté “Nouvel âge”*, L. Solleau: París, 1938, pp. 20-35.

²⁶⁶² Georges VALOIS, “II. Affaire Darbois-Boirard”, *La Coopération culturelle*, n° 9, juliol de 1938, 11-12.

²⁶⁶³ Georges VALOIS, “La politique de la calomnie et la manœuvre des procès”, *Le Nouvel Âge*, 20 de febrer de 1939, p. 1.

havia considerat que el feixisme acabava essent dominat per la plutocràcia, a les portes del conflicte bèl·lic, davant de les sinèrgies del nacionalsocialisme alemany, va veure com els règims feixistes acabaven per confluir-se amb els interessos de les grans finances.²⁶⁶⁴ Per això, mesos abans de la *drôle de guerre*, va intentar constituir un front ampli que aplegués totes les sensibilitats inconformistes possibles, incloent grups amb els que s'havia separat anteriorment. Una mica a la desesperada, l'editor va pretendre incorporar els antics modernitzadors que havia criticat durant el govern Blum, com ara Jean Coutrot; els neotomistes com Maritain, amb qui havia mantingut una bona relació en els anys en què havia publicat *La Révolution nationale*; antics federats tecnòcrates com Henri Clerc, a qui Valois tenia en alta estima, futur col·laborador i empresari dels banys termals de Saint-Gaudens amb qui havia contactat el 1931 i que coneixia perquè havia editat el 1929,²⁶⁶⁵ i antics companys del *Faisceau* com Philippe Barrès, qui, com el *chef*, havia abandonat la camisa blava per la bandera de l'antifeixisme després d'haver estat corresponsal al Tercer Reich per *Le Matin* i per *Paris-Soir*.²⁶⁶⁶ A fi d'atreure els sectors del capitalisme revolucionari que havia lloat des de 1927 però amb els quals va separar-se'n el 1934, va lloar l'aportació conjuntural de les oligarquies ocultes, és a dir, dels poders financers, als primers demòcrates, als quals els faltava experiència en matèria econòmica.²⁶⁶⁷ Emperò, la vindicació tèbia i ponderada de la feudalitat financera no va ser suficient per superar les reticències dels tecnòcrates capitalistes, amb qui Valois va rompre les relacions a l'abril de 1940.²⁶⁶⁸ Aleshores, França havia perdut la guerra.

Els moviments geopolítics també deixaren en evidència com la seva capacitat analítica, sagaç quan examinava dinàmiques estructurals -sempre i quan es destriessin de les explicacions conspiranoiques-, topava amb els particularismes. Com molts d'altres francesos, Valois va creure tant en la capacitat de Bèlgica per aturar qualsevol avanç enemic com en la fortalesa defensiva de la línia Maginot, a la qual era «impossible qu'on arrive à faire une brèche».²⁶⁶⁹ De fet, en les mateixes pàgines del diari, Gustave Rodrigues va declarar que «les États totalitaires sont plus fragiles encore, s'il peut, que nos pseudo-

²⁶⁶⁴ Georges VALOIS, *Guerre ou... op. cit.*, pp. 9-10.

²⁶⁶⁵ Georges VALOIS, "Honneur à Henri Clerc", *Les Cahiers bleus*, 4 de gener de 1930, 22-24. L'obra teatral, una lloa al paper del funcionariat tècnic en la reconstrucció nacional després de la Gran Guerra, era: Henri CLERC, *Le beau métier. Pièce en quatre actes*, Librairie Valois: París, 1929.

²⁶⁶⁶ De l'estada a Berlin, va publicar un llibre sobre l'ascens de Hitler al poder i en què descrivia el moviment nazi com un populisme: «le mouvement hitlérien est resté, même au degré prodigieux de puissance où il se trouve aujourd'hui, un mouvement de petites gens». En Philippe BARRÈS, *Sous la vague hitlérienne, octobre 1932-juin 1933*, Plon: París, p. 59.

²⁶⁶⁷ Georges VALOIS, *Prométhée vainqueur ou Explication de la guerre*, Ed. Liberté: París, 1940, p. p. 23.

²⁶⁶⁸ Georges VALOIS, "La politique de la calomnie", *Le Nouvel Âge*, 23 d'abril de 1940, p. 1.

²⁶⁶⁹ Georges VALOIS, *Prométhée... op. cit.*, p. 103.

démocraties agonisantes».²⁶⁷⁰ L'excés de confiança va acabar amb la rendició del monarca belga i en l'ocupació de del país després de l'armistici del 22 de juny. Una altra predicció espifiada va tenir a veure amb l'avenir de la Unió Soviètica. El 1941, va anunciar que «cette forme de socialisme autoritaire qui est sortie d'Octobre 1917, est irrémédiablement condamné à la disparition» a causa de l'esforç bèl·lic.²⁶⁷¹ Un any després, augurava una societat federada i consumista que trencaria amb els marcs estatals, en què «l'individu usager» duria a terme «une révolution culturelle et morale, donnant naissance à un “homme nouveau”».²⁶⁷²

L'últim acte de la seva vida va desenvolupar-se en la resiliència contra gran part de les propostes que ell havia capít i difós. Com en els anys de l'afer Dreyfus, el posicionament entre col·laboradors i resistents és impossible de simplificar seguint les coordenades esquerra-dreta. La Resistència la integraren tant membres ultranacionalistes del grup terrorista *Cagoule* com de la xarxa militarista Corvignolles.²⁶⁷³ Alhora, la col·laboració i el règim de Vichy van aplegar des de contrarevolucionaris amb pedigrí fins a sindicalistes, tecnòcrates, comunistes, republicans, socialistes i revolucionaris inconformistes.²⁶⁷⁴ Seria un error, però, considerar Valois un *gaulliste* o un admirador de les potències aliades; la seva activitat va estar emmarcada dins del moviment *Combat*, de tendència comunista. La seva presa de posició antagònica a «l'entreprise hitlero-vichyste» s'explica perquè creia que la «réaction intérieure» propiciaria «l'atmosphère favorable à la transformation totale»,²⁶⁷⁵ mentre que el rebuig a qualsevol entesa amb l'invasor es comprèn des d'un antigermanisme que, si bé va quedar sufocat en alguna conjuntura,²⁶⁷⁶ mai va apaivagar-se.

El juny de 1940, Valois va exiliar-se al Marroc. Des de Casablanca, va conspirar contra el règim del mariscal Pétain, uns moviments que van ser advertits per la policia i que, al

²⁶⁷⁰ Gustave RODRIGUES, “La double faillite du fascisme et de la ploutocratie”, *Le Nouvel Âge*, 20 de febrer de 1939, p. 1.

²⁶⁷¹ Georges VALOIS, *La fin du bolchevisme*, Librairie Valois: París, 1941, p. 6.

²⁶⁷² Georges VALOIS, *Comment finira la guerre ou la vraie révolution*, tapuscrit, Le Val d'Ardières: 1942, p. 92. Dins de “Fonds Georges Valois”, VA 22, en Sciences Po, París.

²⁶⁷³ Valerie DEACON, *The Extreme Right in the French Resistance. Members of the Cagoule and Corvignolles in the Second World War*, Louisiana State University Press: Baton Rouge, 2016.

²⁶⁷⁴ Rémy HANDOURTZEL i Cyril BUFFET, *La collaboration... À gauche aussi*, prefaci de Remond, René, Librairie Académique Perrin: París, 1989.

²⁶⁷⁵ “Pour la libération totale”, *Après... la Résistance, par la révolution, pour la République*, nº 1, juny de 1943, p. 2.

²⁶⁷⁶ Encara que durant la dècada dels 1930 es pugui parlar d'«un changement de paradigme complet», com ha afirmat Grunewald, la realitat és que Valois mai va abandonar una identitat nacionalista francesa que es basava tant en les ensenyances de petit com en l'experiència a la Gran Guerra. Michel GRUNEWALD, “Georges Valois et l'Allemagne jusqu'en 1940”, dins de Dard, Olivier (ed.), *Georges Valois... op. cit.*, 91-119, p. 100.

desembre, li valgueren una estada a la presó de Meknès.²⁶⁷⁷ Al març de l'any següent, va ser traslladat a la presó militar de Clermont-Ferrand, on va rebre un tracte brutal.²⁶⁷⁸ Sense proves per condemnar-lo, va ser alliberat a l'abril. Amb la família, s'instal·là clandestinament prop de Lió, a la Val d'Ardières. En la petita casa rural, va continuar publicant clandestinament i coordinar activitats clandestines. La seva acció va rebre el suport financer d'un antic company del *Faisceau*, André d'Humières.²⁶⁷⁹ Amb l'ímpetu que li era habitual, va prosseguir amb les maquinacions fins que el 18 de maig de 1944, dos cotxes de la Gestapo, la policia alemanya, van detenir-lo, junt a Roger Maria, per endur-se'ls cap a Lió, on van enviar-lo primer al camp de Neuengamme i després a Bergen-Belsen.²⁶⁸⁰ En aquella instal·lació de confinament de la Baixa Saxònia que va ser descrita com «le champ de mort»,²⁶⁸¹ Valois va fer els últims esforços per fer-se sentir; amb el magnetisme que havia polit al llarg de tants anys de discursos i d'iniciatives organitzatives, va convertir-se en l'animador, en «la lumière et le feu d'une petite Société dont les membres», tristament, «se renouvelaient sans cesse», anihilats pel crematori.²⁶⁸² La salut, però, no l'acompanyava. Amb seixanta-sis anys, el viatge amb tren va marcar l'inici de la davallada, d'un esgotament vital que només faria que anar en augment en el barracó del Bloc 5 en el camp de concentració. El 16 de gener de 1945, malalt de tifus, va ser dut a la infermeria. Dos dies després, esllanguí.²⁶⁸³ No va ser a temps de veure l'alliberació el 15 de d'abril per part de les tropes britàniques.

A Bergen-Belsen, va caure el teló del segon acte d'una vida dilatada i agitada, d'una trajectòria extraordinària, el qual va transcórrer en un escenari desavinent que fa difícil valorar-lo degut a la situació perifèrica a la qual els temps, i la seva obstinació, van relegar-lo. La paràbola del Jueu Errant s'adapta molt bé a un personatge que es va veure exigit a vagar erràticament sense treva i que, a cada passa, s'allunyava més i més del

²⁶⁷⁷ Valois havia publicat un seguit d'articles intitolats la “La France nouvelle” a *La Presse marocaine*. Paul Baudouin, ministre d'Afers estrangers, va escriure al general Noguès en un telegrama del 3 d'octubre de 1940: «C'est avec étonnement que j'ai appris la présence, parmi les rédacteurs de ce journal, de Georges Valois dont la place est dans un champ de concentration ou dans une résidence surveillée», citat en Jamaà BAIDA, *La presse marocaine d'expression française. Des origines à 1956*, prefaci de Allain, Jean-Claude, Faculté des Lettres et des Sciences Humaines de Rabat: Rabat, 1996, p. 264.

²⁶⁷⁸ Pierre-Mendès FRANCE, *Liberté, liberté chérie... Choses vécues*, Didier: París, 1943, pp. 157-159.

²⁶⁷⁹ Allen DOUGLAS, *From fascism... op. cit.*, p. 239.

²⁶⁸⁰ Georges VALOIS, *L'Homme devant l'Éternel*, Librairie Valois: París, 1947, p. 319.

²⁶⁸¹ G[eorges].-L[ouis]. FREJAFON, *Bergen-Belsen, bagne sanatorium*, prefaci de Chauffier, Louis-Martin, Librairie Valois: París, 1947, p. 1.

²⁶⁸² Louis-Martin CHAUFFIER, “Préface”, en Frejafon, G[eorges].-L[ouis]., *Bergen-Belsen... op. cit.*, X-XV, p. XIII.

²⁶⁸³ G[eorges].-L[ouis]. FREJAFON, “Les derniers jours de Georges Valois”, en *Bergen-Belsen, bagne sanatorium*, Librairie Valois: París, 1947, XIX-XXIX, pp. XXV- XXIX.

centre gravitacional d'on havia emergit. Posar punt i final al projecte de l'Estat nacional va obligar-lo a replantejar els principis doctrinals que l'havien catapultat amb la finalitat de no ser engolit per la insignificança. Ho va fer entre 1929 i 1932 i, posteriorment i en reiterades ocasions, entre 1934 i 1938. Una actitud que no li era anòmala: en cada un dels viratges, Valois havia ajustat els planteigs i afinat les propostes amb l'objectiu de trobar l'atalaia adequada. Ara, però, la maniobra havia estat desesperada; consistí en un intent per continuar transitant, encara que fos sense la primacia, pels principals circuits intel·lectuals després de creure que s'havia quedat sense marge d'actuació en la contrarevolució. Amb tot, la seva fugida cap endavant no va posar punt i final a la cultura política que havia articulada. Ben aviat, l'espai politicoideològic que havia dilatada, gràcies als intents de conjunció antiliberal entre 1907 i 1914, va suplir-lo amb nous referents que ompliren el buit, deixant-lo en una orfanat dolorosa. Com va poder comprovar, les portes de l'esquerra parlamentària li estaven vetades. Tampoc va trobar acollida entre els sectors revolucionaris, ni va poder prosperar entre els cercles més minoritaris. Les cuites intel·lectuals l'obligaren a subsistir en els racons més ombrívols de la perifèria.

L'ocàs del seu ascendent, en sintonia amb el traspàs d'una era, no va implicar, però, un gir radical en el seu pensament. Amb perspicàcia, Douglas va afirmar que el ressentiment, el motor de la seva croada personal, continuava insuflant-li l'energia vital.²⁶⁸⁴ No obstant que, vint-i-cinc anys després de publicar *L'Homme qui vient*, declarés que «la guerre, destructrice de vie, est également destructrice du travail» perquè el conflicte armat li apareixia com «l'acte parasitaire» per excel·lència,²⁶⁸⁵ no va renunciar a les teories socials que havia postulat des del desencís amb la mística *dreyfusarde*: «toute la création économique se trouve expliquée par le triple mécanisme de l'application constante des trois lois: loi du moindre effort, loi de contrainte mutuelle organique, loi de l'intellectualisation de l'effort».²⁶⁸⁶ Una altra continuïtat innegable és el combat contra el diner. En el drama en tres actes *Journée d'Europe* (1932), l'única peça literària que se li coneix i que s'insereix en el corrent de literatura proletària, Valois va donar veu a un enginyer veterà de guerra que maldava per prevenir el director de la fàbrica de vendre-la a les finances plutocràtiques.²⁶⁸⁷ En *La France trahie par els trusts* (1943), Valois va donar una explicació sintètica en plena guerra sobre el que havia denunciat des de febrer

²⁶⁸⁴ Allen DOUGLAS, *From fascism... op. cit.*, p. 231.

²⁶⁸⁵ Georges VALOIS, *Guerre ou... op. cit.*, pp. 47-48.

²⁶⁸⁶ Georges VALOIS, *L'Économique... op. cit.*, p. 47.

²⁶⁸⁷ Georges VALOIS, *Journée d'Europe*, Librairie Valois: París, 1932.

de 1934. El mite de la Sinarquia prenia la forma corpòria de totes les obsessions anteriors: «derrière tous les rois, chefs d'État et ministres, il y a les Trusts, dont le public ne connaît pas les chefs, qui n'aiment pas à se faire connaître».²⁶⁸⁸ Amb tot, el que reafirma la consistència mental de la seva trajectòria es troba en les pàgines de *L'Homme devant l'Éternel* (1947). En les anotacions escrites entre el 7 de febrer de 1941 a la presó civil de Meknès i el 4 de juny de 1943 a la Val d'Ardières, va confessar al lector el que s'ocultava sota la ràbia contra el sistema, l'anhel que coagulava tota la seva acció política: aconseguir amb l'ideal de la modernitat genuïna, moral, redemptora. Impulsar «un État dispensateur de toutes les possibilités de bien-être venant de la science et de la technique», un règim que corregís els vicis del «libéralisme économique individualiste» i del «capitalisme ou socialisme d'État», una societat on «du libéralisme individualiste nous passons au libéralisme communautaire» a fi de gaudir d'«une liberté organisée».²⁶⁸⁹

Tanmateix, malgrat que els objectius i l'essència de la seva cosmovisió van romandre intactes, les seves contribucions foren, més que aportacions, els últims batecs d'una maquinària que esllanguia. La desubicació va precipitar-lo a la incomunicació. Malgrat la originalitat i la frescor que continuaven emanant dels seus judicis i de peculiaritat dels seus planteigs, l'obra posterior a 1928 va ser reactiva. Com era habitual en ell, la seva ambivalència, l'emboïllar amb una pàtina equívoca el producte que exposava, el feien susceptible a la incomprensió, perquè, sempre, sense excepcions, fos en qualitat d'exponent de la contrarevolució o com a revolucionari antifeixista, no va deixar mai de ser un heterodox. La pulsó inconformista i la mentalitat transgressora, atributs que l'havien caracteritzat fins al punt de convertir-lo en un model, ara el desplaçaven cap a direcció contrària: cap a la marginació. Poc importava que hagués estat l'antecessor de les tesis, iniciatives i teories que estaven a l'ordre del dia. No s'ha d'oblidar que la seva visió del feixisme com una dissidència revolucionària va fer fortuna entre la nova fornada de feixistes, fins al punt de quallar també en un segment gens negligible de la historiografia, dificultant-ne la comprensió del fenomen. Molts feixistes de la segona onada coincidiren en el que havia predicat des de les pàgines de *Le Nouveau Siècle*: que l'*ethos* del feixisme era un inconformisme antiburgés.²⁶⁹⁰ Pierre Drieu la Rochelle,

²⁶⁸⁸ Adam [Georges Valois], *La France trahie par les trusts*, número especial d'*Après*, 1943, p. 6. Sobre el mite de la Sinarquia, veure: Olivier DARD, *La synarchie: le mythe du complot permanent*, Perrin: París, 2012.

²⁶⁸⁹ Georges VALOIS, *L'Homme devant... op. cit.*, pp. 157, 179 i 319.

²⁶⁹⁰ «Nous n'avons pas d'intérêt dans l'univers capitaliste». En Robert BRASILLACH, *Notre... op. cit.*, p. 184.

militant *doriotiste*, afirmaria sense embuts que «le fascisme est toujours parti de la “gauche”». ²⁶⁹¹ L'escriptor, i futur col·laboracionista, va basar-se també en la tipologia entre feixismes dinàmics i feixismes caducs, una contraposició que Valois havia emprat però que ara prenia una nova volada a causa de l'eclosió de moviments feixistes a altres estats europeus. ²⁶⁹² Ser pioner, però, va girar-se-li en contra: no només perquè va truncar qualsevol possibilitat d'entesa amb uns grups, com els socialistes tecnòcrates o els modernitzadors capitalistes, que prenién la via que ell havia recorregut però que havia decidit abandonar, sinó, també, perquè el mèrit no li fou reconegut pels qui la continuaren. Tot i mantenir una visió sobre el feixisme comuna, Drieu el considerava un amic dels capitalistes. ²⁶⁹³ Més desdenyós va mostrar-se Brasillach. Els termes que va emprar per referir-se al *chef* del *Faisceau* permeten fer-se una idea del maltractament que va rebre Valois per part dels joves feixistes: va tatxar-lo de ser un «lunatique fort suspect» que havia promogut «une imitation falote» del feixisme italià. ²⁶⁹⁴

No deixa de ser irònic que el preconitzador del feixisme francès acabés menyspreat pels qui l'haurien d'haver pres com un model. Un oblit que no ha d'estranyar, perquè el cicle que va de 1928 a 1945 és la història personal d'una concatenació de fracassos reincidents: de l'error de pensar que el projecte feixista no podia assentar-se a França el 1928 i de l'entrecament posterior en donar l'esquena al passat que l'havia convertit en un capdavanter. Les joves generacions contrarevolucionàries ignorarien una experiència que no havia culminat i que havia quedat avortada tan abruptament. A més, a causa de les sinèrgies de la dècada dels 1930, els coetanis llegiren la inestabilitat política i la inseguretat econòmica com la sotragada definitiva que permetia fer un pas endavant i trencar definitivament amb una modernitat inestable i caduca. De resultes d'aquesta voluntat de ruptura que la contingència històrica semblava avalar, que els qui es definien com a feixistes reclamessin un moviment nou, pur, sincrònic amb els temps: «les années trente prenent un sens: c'est la liquidation, à travers toute l'Europe, de ceux qui haïssent l'effort, par ceux qui l'aiment». ²⁶⁹⁵ Tot aquest cúmulo de vicissituds expliquen la nebulosa de desconcert que encara rodeja la figura de Georges Gressent-Valois. Les circumstàncies

²⁶⁹¹ Pierre DRIEU LA ROCHELLE, “Verra-t-on un parti national et socialiste?”, *La Lutte des jeunes*, n° 2, 4 de març de 1934, 4-5,

²⁶⁹² «Ce fascisme italien qui prend la figure depuis quelque temps de fascisme modéré en face du fascisme allemand et de fascisme bourgeois en face du fascisme socialisant». En Pierre DRIEU LA ROCHELLE, *Socialisme fasciste*, Gallimard: París, 1934, p. 171.

²⁶⁹³ Pierre DRIEU LA ROCHELLE, *Socialisme... op. cit.*, p. 226.

²⁶⁹⁴ Robert BRASILLACH, *Une génération dans l'orage*, Plon: París, 1968, p. 46.

²⁶⁹⁵ Bertrand de JOUVENEL, *Le Réveil de l'Europe*, Gallimard: París, 1938, p. 234.

tràgiques i pesarosos del seu decés queden empetitides davant d'un perfil biogràfic inusual: un antic dirigent feixista que va morir com a resistent en un camp de concentració nazi. Un llegat que és obviat per la dreta i una memòria que resulta incòmoda a l'esquerra.

Conclusions. La poètica vital d'un inconformista

La dimensió històrica de Georges Valois: un modern antimodern

En els meandres confusos d'una revolta contra la modernitat. El fil d'Ariadna o una cosmovisió impertèrrita

Malgrat que escapçada, la història del recorregut biogràfic que clou a principis de 1928 és suficientment agitat i zigzaguejant com per adonar-se de la complexitat interior de Georges Gressent. A primer cop d'ull, seria difícil entreveure motivacions, pensaments, anhels o ideals comuns, en definitiva, coherències, enmig d'un atribolament de canvis en què sembla passar d'un extrem a l'altre sense gaires miraments: un republicà oportunista que es fa anarquista per despit, el qual, també per desil·lusió, s'allista posteriorment a les files d'una lliga reialista de la qual se n'acaba separant després de quasi bé vint anys per encapçalar un projecte feixista que desestima, en un lapse de dos anys, per iniciar una aventura sindical-tècnica. Inclús els seus pròxims, com ara Édouard Berth, tindrien dubtes de la coherència del seu pensament. Decebut momentàniament amb el rumb del seu company durant els anys que va estar al capdavant de la CIPF, va atacar-lo en presentar-lo com un renegat: «M. Georges Valois, qui, naguère, simple employé, et alors partisan de cette lutte de classes qu'il nie aujourd'hui péremptoirement, est devenu directeur de la Librairie Nationale, et a pris, comme tel, une mentalité de patron, de chef, pour qui, évidemment, les idées révolutionnaires sont des pures insanités».²⁶⁹⁶ Aquesta biografia tan sumària podria complicar-se encara més si s'entra en matisos i es puntualitza que quan va ser anarquista era, més aviat, un anarquitxant heterodox; que quan era *camelot*, va ser, primerament, un defensor d'una monarquia sindical per, després de la guerra, fer-se campió del neocorporativisme; que quan anhelava un nou ordre feixista, ho feia des d'uns supòsits contrarevolucionaris que no distaven gaire del que havia propugnat en els darrers moments de la seva militància a l'AF; que quan va penjar la camisa blava i va manifestar la seva adhesió a la república, continuava apostant per una reforma antiparlamentària.

Després d'haver recorregut quasi cinc dècades de la vida de Georges Gressent, esbossar un mínim comú múltiple suposa una tasca menys aventurada, i menys arriscada, que si s'intentés de bones a primeres. A fi de poder orientar-se en el que sembla un laberint caòtic de vaivens sense sentit, en el primer capítol, s'ha incidit en la importància de parar

²⁶⁹⁶ Jean DARVILLE [Édouard Berth], "La révolution en pantoufles", *Clarté*, n° 25, 15 de novembre de 1922, 12-17, p. 12.

atenció a com va ser la politització, a la forja de la seva cosmovisió en la infància. Malgrat que bona part del material de què es disposa per reconstruir-la prové de les memòries del subjecte i, com a font personal a posteriori, s'hi troben tant biaixos interessats com involuntaris, el fet d'haver resseguit l'itinerari posterior ha permès certificar com els elements que van modelar la primera consciència política van romandre impertèrrits al llarg de la seva trajectòria. Gràcies a una perspectiva de la llarga durada, s'ha pogut contrastar com en les diverses preses de posició, per molt allunyades que poguessin semblar l'una de l'altra, el nucli continuava essent la idiosincràsia que el 1921 explicava que l'havia empès, pels volts de 1889, a seguir els principis de l'educació que havia rebut de l'àvia materna i de l'avi putatiu. D'aquesta forma, enmig de la turmenta de decisions que poden aparèixer com a desarranjades, es manté una cosmovisió que les dóna coherència.

Georges Valois, tant el subjecte històric com el personatge creat el 1906, és un fill, a contracor de la modernitat liberal-capitalista. És el revers del fast i del triomf, les engrunes que s'amaguen sota una catifa persa. Darrera del posat rebel, sota una vestidura de bastard, s'oculta un exponent vívid del desencant a què van conduir unes promeses revolucionàries que van truncar-se, unes divises esperançadores que van ser traïdes i un missatge redemptor de felicitat que va resultar no ser real. Amb tot, Gressent-Valois no és una víctima, o no és aquesta la faceta amb què se l'ha d'abordar. La seva singularitat no recau en ser un damnificat; d'afectats pels desgavells de la modernitat, d'interfectes que, com Príam, van cremar-se en voler apropar-se massa al sol, n'hi ha moltíssims en la història que arrenca des de 1789. La tesi de Juan L. Linz sobre els orígens humils dels dirigents feixistes, la identitat política del qual s'explicaria pels desenganys de joventut, pels impediments a l'hora de formar part dels circuits acadèmics,²⁶⁹⁷ prendria una rellevància especial si nombrosos militants i polítics de l'esquerra socialista o comunista no haguessin patit les mateixes penúries en la infantesa i unes traves idèntiques en l'adolescència. Per tant, el que el converteix en un cas digne d'estudi, no és tant la seva estrella, compartida per nombrosos fills de famílies sociològicament similars a la dels Marteau, sinó en la forma d'actuar davant d'unes vicissituds que considerava injustes, en el com va afrontar la seva sort. En poques paraules: la perspectiva més idònia per examinar-lo és abordar-lo com un individu conscient, que pren decisions, que escull quin

²⁶⁹⁷ Juan J. LINZ, "Some notes towards a comparative study of fascism in sociological historical perspective", dins de Laqueur, Walter (ed.), *Fascism: A reader's guide*, University of California Press: Berkeley-Los Angeles, 1976, 13-78, p. 48.

camí seguir mentre en renuncia a d'altres. Només així es poden entreveure les línies rectes d'un periple polític tan sinuós.

La cosmovisió és el desllorigador que permet donar congruència a una trajectòria que pot semblar enigmàtica i que il·lumina cada propòsit, cada decisió. És la pedra de Rosetta que converteix un comportament discordant i jeroglífic en un codi intel·ligible. Sense conèixer la idiosincràsia, seria normal considerar l'odi que va professar cap a la *politicaïlle*, als *chiens*, als *intellectuels*, en definitiva, cap a tots els qui van prosperar o gaudien d'un ascendent social, com una venjança contra el món. Una aproximació certa, i encertada, però simplista, ja que seria acceptar acríticament la imatge biogràfica que el personatge s'havia construït. La ràbia obsessiva era fruit tant de l'enveja de no haver pogut ser el dipositari de la mateixa fortuna com del narcisisme de pensar que ell era el més vàlid i apte per ocupar places d'honor. Prova d'això és que Valois no va mantenir mai un criteri objectiu d'aversion, cosa prou significativa com per reflexionar sobre quins eren els mecanismes amb què funcionava la tírria. Mentre vilipendiava els burgesos parasitaris, els acadèmics universitaris i els polítics parlamentaris, Sorel, un burgés amb estudis superiors que jugava el mateix rol que Marx a l'hora de conscienciar la classe obrera,²⁶⁹⁸ no va ser el blanc de cap mena de crítica, ni per la seva condició social ni per haver volgut penetrar el món obrer. Tampoc Bourgin, un *normalien* de trajectòria socialista que va atacar els seus antics companys d'aula i de formació acadèmica,²⁶⁹⁹ va ser la diana de cap atac. Ans el contrari: el tenia per una «belle tête».²⁷⁰⁰ Vist en perspectiva, no és gaire difícil explicar perquè l'autor de *L'Avenir des syndicats* i la seva mà drete en el *Faisceau* no formaven part dels injuriats. Ambdós eren rebotats amb el sistema que havien sabut distanciar-se, com ell, de les fal·làcies progressistes, sí; però el més important, la raó que els acceptés, era perquè li permetien alimentar el ressentiment, li servien per confirmar el seu rancor. Aquest aspecte és important, perquè Valois

²⁶⁹⁸ Propers a Sorel certifiquen que tant l'ambient familiar com la carrera personal del sindicalista van ser privilegiades. «Il ne faut pas oublier que Sorel appartient à une de ces anciennes familles bourgeoises, chez qui s'était conservé une forte discipline de mœurs et le sentiment des valeurs supérieures». En una carta de Sorel a Lanzillo del 20 de febrer de 1910, en Francesco GERMINARIO, «À propos de la correspondance...», *art. cit.*, p. 174; Sorel «resta un tres bon élève» a l'École Impériale Polytechnique, cosa que va valdre-li un futur prometedor: «des nominations successives, la vie du fonctionnaire de la Troisième République, ballotté de sous-préfecture en sous-préfecture». En Pierre ANDREU, *Notre maître... op. cit.*, pp. 29 i 33. Fins i tot, Guchet puntualitza les penúries familiars que hauria passat després d'uns mals negocis paterns: «l'aisance fut difficile à maintenir et s'il n'existe pas de trace de la déconfiture de son père dans le registre des faillites du tribunal de commerce de Cherbourg où il exerçait son activité, il est certain que des mauvaises affaires contraignirent la famille à des privations, ne serait-ce qu'afin de désintéresser les créanciers». En Yves GUCHET, *Georges Sorel... op. cit.*, p. 12.

²⁶⁹⁹ Hubert BOURGIN, *De Jaurès à Léon Blum*, Fayard: París, 1938.

²⁷⁰⁰ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 197.

construeix una narrativa en què prefereix recrear-se i delectar-se en el seu infortuni que en superar-lo. Per aquesta raó, etiquetar-lo com un rebotat és quedar-se en l'aparença, no traspasar la superfície.

La mentalitat és un element indestruable que dona coherència a tota la seva trajectòria. Sense entendre'n la cosmovisió, l'experiència vital de Valois seria inconnexa, anàrquica i, per tant, planera i sense sentit. No caldria detenir-se gaire en comprendre-la: n'hi hauria prou en veure'l com un assoldat intel·lectual, un oportunista desmenjat, un convers a la millor causa, un transvestit sense principis. Unes definicions que no el caracteritzen ni fan justícia a algú que sempre va mantenir una ideologia congruent i sòlida. Era un supervivent, sí, però el que el movia era un inconformisme actiu cimentat en uns valors molt concrets, impertèrrits. La seva conducta, la qual el pot fer aparèixer com un cínic, no deixava, en el fons, de moure's dins d'uns paràmetres que eren sempre els mateixos: els de revelar «la vérité».²⁷⁰¹ Tota la croada que emprèn com a causa personal contra els falsos profetes obreristes, els polítics demagogs i les forces extractores, la justifica a partir d'uns principis morals.²⁷⁰² Malgrat no haver fet cap referència a *La Révolte en D'un Siècle à l'autre*, molt probablement Gressent-Valois hauria subscrit les paraules del diari de Jean Grave: «le but à atteindre ne justifie pas tous les moyens. Nous n'admettons pas comme moyens révolutionnaires ceux qui sont basés sur l'emploi du mensonge, de la bassesse, de la sournoiserie, en un mot sur des traits de caractère qui nous répugnent chez tout homme».²⁷⁰³ Amb tot, això no significa que actués com un Sant Francesc d'Assís. En quasi bé totes les campanyes, Valois va fer ús de camàndules per desprestigiar. La lectura fàcil seria argüir que vint anys compartint taula amb Maurras, Daudet i Pujo van contagiar-se-li les argücies pamfletàries, però no seria del tot encertat. A la lliga, va poder expressar obertament el seu caràcter, revelar unes contradiccions que responien a una inèrcia gravitacional: desemascarar els enemics de la nació, els causants dels desgavells, encara que això significués rebatre les mentides amb calúmnies. Les acusacions a la «bourgeoisie juive», als plutòcrates, als seus excompans de l'AF ho

²⁷⁰¹ Com a part del seu caràcter que s'ha explicat a la introducció, Valois considerava la seva vida com una experiència empírica de prova i error en què no hi havia un trencament amb el que pensava, sinó un poliment. Per exemple, com a *ligueur*, va escriure que en l'adolescència, «c'était l'époque heureuse de mes vingt ans, où pendant quelques années mon enfance m'apparut comme entourée d'erreurs», però que un cop va entrar a l'AF, va ser conscient de «les vivantes vérités que m'avaient transmises les miens». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 11.

²⁷⁰² Si es va fer anarquista després de quedar desenganyat per «la pensée qui s'est efforcée pendant un siècle à déformer les réalités», a les acaballes de l'afer va considerar «le profond ridicule de la morale prêchée par des hommes, au nom de l'homme» que havia unit anarquisme i democràcia. En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 10 i 203.

²⁷⁰³ *La Révolte*, «La violence», nº 47, 26 d'agost-1 de setembre de 1888, 1-2, p. 2.

certifiquen. Aquí es podria plantejar la qüestió de si es creia realment el que publicava, cosa que, en perspectiva, essent conscients de la tossuderia del personatge, de la monomania de presentar-se com una víctima i coneixent-ne la idiosincràsia, probablement, sí.

Les discordances en què sembla caure quan actua, les arbitriietats que l'assenyalen com un ésser contradictori, no són més que les expressions d'un codi moral tortuós que deriva d'una cosmovisió complexa. No s'ha d'oblidar que la personalitat de Valois és, en última instància, un difícil equilibri entre una imatge idíl·lica del "jo" i l'*ego* real. Les incongruències que demostra no són uns fogots aleatoris, sinó projeccions d'una personalitat enrevessada. Si la cosmovisió serveix per posar en correlació les antítesis de la seva forma d'actuar, les pulsions assonants de la seva personalitat, també cohesiona tot el reguitzell de iniciatives que poden semblar tan dispers i que va posar en marxa durant tants anys. Les lliçons que Marteau li va transmetre amb tanta passió, les moralines de la seva àvia, les idees que l'escola laica i republicana va inculcar-li, el missatge que el règim va plasmar en l'Exposició són uns fils que travessen tota la seva vida. La fe catòlica, que no va abandonar mai des de la conversió, o el sentiment nacional, en són bona mostra. També la fascinació per la ciència, per la indústria, per la capacitat humana de modelar els materials i sotmetre els elements, va acompanyar-lo tota la vida. El frontispici amb què va obrir *Le Nouveau Siècle* l'1 de maig de 1927, obra de l'arquitecte i militant Le Corbusier,²⁷⁰⁴ n'és un reflex fidel. Valois va congratular-se del Plan Voisin, un projecte que «dépassé prodigieusement Haussmann» i que «donnera au monde les Villes de la Lumière, de la Joie, de la Paix, d'où la misère sera bannie».²⁷⁰⁵ Un any després, un cop dins del camp antiparlamentari i tecnocràtic, va lloar Tolosa, «un des grands centres de la civilisation latine», oblidada per les inversions industrials vuitcentistes, pel fet de convertir-se en «une des grandes capitales du nouvel âge» gràcies a una iniciativa pionera d'electrificació rural.²⁷⁰⁶

Malgrat els nombrosos desencisos, no va renegar mai dels valors de la seva infància. Les males vivències educatives i laborals no van fer més que acreïxer els seus principis, els quals es podien resumir com «la vertu de la foi et de l'effort».²⁷⁰⁷ Tot això va fer de

²⁷⁰⁴ La relació de l'arquitecta amb el *Faisceau* ha estat molt ben examinada per Mark ANTLIFF, "La Cité française...", dins d'Affron, Matthew i Antliff, Mark (eds.), *Fascist visions... op. cit.*, 134-170.

²⁷⁰⁵ Georges VALOIS, "La Nouvelle étape du fascisme," *Le Nouveau Siècle*, 29 de maig de 1927, p. 1.

²⁷⁰⁶ Georges VALOIS, "Toulouse, capitale de l'électricité", *Les Cahiers Bleus*, nº 3, 15 d'octubre de 1925, 5-25, p. 5.

²⁷⁰⁷ Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.* 108.

Georges Valois un organitzador. Encara que hagués repudiat l'escola industrial per no considerar que era el lloc que li esqueia, tenia esperit de quadre tècnic, de gestor; una mentalitat que no era més que l'expressió del bell centre on la seva consciència obrera i l'elitisme narcisista es creuaven. L'esforç personal i la vàlua pel mèrit que tan apreciava estaven amalgamats per una alta concepció de si mateix, per una individualitat egòlatra que l'empenyia a la redempció dels qui, com ell, havien estat trepitjats i ultratjats per la modernitat. Aquesta autoestima, cisellada per la convicció que ell era un referent de treballador abnegat, comportava que actués d'una forma bipolar, que es mostrés com un ogre contra els qui considerava que havien escalat de forma immoral o sense merèixer-s'ho i que proferís una afecció paternal i, encara que pugui semblar hipòcrita, sincera cap a tots aquells humils, trepitjats i oblidats per la modernitat entre els quals s'hi comptava gustosament. Perquè Valois es creia un home del poble, però amb qualitats. Com a militant de l'AF, no va cessar mai de reivindicar el treball manual, a glossar les virtuts d'una societat que conservava «son esprit de famille, de métier, de corps et de classe (de classe surtout)».²⁷⁰⁸ El pensament proudhonià i el sorelisme van proveir-li d'un material inestimable amb què construir un concepte que li resultés còmode, el dels productors, una classe híbrida composta pels treballadors honrats i els burgesos bons. La teoria productivista sintetitzava perfectament els batecs discordants d'una cosmovisió construïda sobre uns autoenganys que actuaven com a conviccions fermes. Era una proposta obrerista que condemnava qualsevol proselitisme de revolucionarisme social, però que tenia una càrrega subversiva contra la modernitat. Alhora, es presentava com una aproximació nacional i justa, allunyada de les promeses demagògiques d'intel·lectuals i *meneurs*, però no deixava d'amagar una visió organitzativa i jeràrquica de la societat.

Sota l'etiqueta de forces productores, Valois pretenia resoldre les angoixes que s'havien convertit en *leitmotifs* durant crisi de finals de segle, com ara la irrupció de les masses i la representació i la participació en el poder. Fos a través d'uns projectes sindico-monàrquic, corporativista-sindical, feixista o tecnocràtic, buscava combatre els estralls socioeconòmics i polítics que havia causat la modernització liberal-capitalista. Totes les iniciatives eren expressions d'un antiparlamentarisme visceral que enfonsava les arrels en el mal funcionament de la vida política. Des del primer desengany, la diana de tots els dards va ser l'administració pública de la nació. La diagnosi que va fer des de

²⁷⁰⁸ Georges VALOIS, "L'esprit... art. cit.", *Cahiers du Cercle Proudhon*, n° 1, gener-febrer de 1912, 31-48, p. 35.

l'experiència va ser que la modernitat havia empès a una degeneració del lideratge: «l'armature politique et sociale, les cadres ayant été brisés par la Révolution, le corps bourgeois disparaît».²⁷⁰⁹ La guerra no va fer sinó accentuar-li l'assumpció que l'única forma de posar remei a la decadència era amb una gestió de la victòria que evités el retorn al poder dels mediocres i llurs fal·làcies. El partit de la intel·ligència, el qual va prendre forma amb la iniciativa de la CIPF, anava encaminat a supplantar un règim de representació fals i caduc a través d'una superestructura tècnica garantís que les organitzacions «soient d'abord françaises, puis régionales, puis professionnelles».²⁷¹⁰ En el discurs del primer congrés de la UCF, va posar en evidència la importància de la direcció: «l'Union veut voir, dans toutes les entreprises, des chefs authentiques, libres et responsables de leur action». Les relacions socials en la producció no eren horitzontals: «l'Union conçoit l'organisation du travail non comme une assemblée d'égaux, ou comme une république constitutionnelle, mais comme une hiérarchie de chefs, depuis celui dont le commandement s'exerce sur une Machine jusqu'aux chef suprême d'une entreprise».²⁷¹¹ La continuïtat s'aprecia el 1925, quan va presentar els feixistes com «les grands créateurs de l'économie nouvelle» que haurien d'impulsar el nou ordre.²⁷¹² La recerca de grups econòmics especialitzats sota la forma de productors i quadres tècnics va ser una constant que va repetir-se posteriorment, quan va promoure una «fédération des rénovateurs», «constructeurs du Nouveau régime», contra «la République ploutocratique».²⁷¹³ En resum, apostés per un executiu autoritari i incontestable, sota l'ègida d'un rei o un dictador, per organismes de control dels interessos nacionals, com la CIPF-UCF i els Estats Generals, o per una reforma profunda, higiènica, de la dinàmica electiva, el que volia era regenerar el cos polític, remodelar el règim.

Arribats a aquest punt, es podria afirmar que, en totes les etapes de la seva trajectòria intel·lectual, l'objectiu últim de les múltiples i variades iniciatives van anar dirigides a fer realitat la utopia en què va creure com a gambettià: una societat en què s'animés la cooperació i tothom pogués aportar la seva vàlua. Un ideal que cap home públic, polític o servidor de les causes justes havia aconseguit materialitzar. Com a membre de l'*Art Social*, va veure en l'anarquisme la doctrina que verdaderament advocava per una societat

²⁷⁰⁹ Georges VALOIS, "La bourgeoisie...", *art. cit.*, p. 216.

²⁷¹⁰ Georges VALOIS, "Appel aux producteurs français", en Valois, Georges i Coquelle, Georges, *Intelligence et... op. cit.*, 113-124, p. 122.

²⁷¹¹ Georges VALOIS, "Historique et objectifs...", *art. cit.*, p. 314

²⁷¹² Georges VALOIS, "La Révolution Nationale. L'équipe des grands producteurs," *Le Nouveau Siècle*, 21 de març de 1926, p. 1.

²⁷¹³ Georges VALOIS, "Fédérés et coalisés", *Le Nouveau Siècle*, 20 de desembre de 1927, p. 1.

harmònica, justa i equilibrada. Els continus desenganys van evocar-lo a una descreença en la ideologia del progrés, però l'escepticisme no va impedir-li buscar una trinxera des de la qual atacar la modernitat i corregir-ne els desequilibris. Al carrer de Rome, va trobar en el reialisme una opció política contrària a tot el que havia mantingut fins llavors, però coherent amb els anhels personals de rebel·lar-se contra els desgavells de la modernització. La «paix du Roi» a què es referia era l'expressió de «l'ordre tout court, l'ordre imposé à toutes les classes sociales par un organe indépendant de chacune», la creença en un estat neutral que regís els vassalls amb criteris igualitaris,²⁷¹⁴ una tasca que el règim liberal-parlamentari no garantia, sinó que més aviat pervertia en benefici d'uns pocs interessos. La mateixa idea va inspirar la revolució nacional. «Au-dessus des partis et des classes»,²⁷¹⁵ l'«État national» que ambicionava era «la négation de toute la philosophie politique, économique et sociale du XIXe siècle». Un règim en què «la grandeur privée» reposava «sur les services rendues à la nation, sur l'apport fait à la grandeur nationale».²⁷¹⁶ Després de la ruptura amb els reialistes, va defensar una «cité nouvelle», una nació a la «recherche systématique des moyens pratiques, économiques et sociaux par lesquels les sociétés humaines organiseront rationnellement l'exploitation des ressources de l'esprit humain».²⁷¹⁷ La prossecució de l'anhel no va deturar-se amb el col·lapse del *Faisceau*. Davant de la «nouvel âge» que s'obria el 1928, va advocar per «une nouvelle forme d'assemblée politique, à base de syndicalisme civique, permettant à l'État d'être organiquement en communication constante avec la source de la souveraineté éparse dans la nation».²⁷¹⁸ La quimera s'aprecia quan afirma que en aquesta «civilisation nouvelle», «Paix, Travail, Technique et Justice» eren els mots «que l'on inscrira sur les mouvements de la République syndicale».²⁷¹⁹

En definitiva, la voluntat de fer tangible unes promeses que només eren ficcions abstractes es palesa clarament al llarg de la seva carrera. «Il nous faut de véritables conducteurs», va escriure el 1906, fastiguejat per l'actitud de molts revolucionaris i dels polítics durant l'afer al crit de «*la carrière ouverte aux talents!*».²⁷²⁰ Des de llavors,

²⁷¹⁴ Georges VALOIS, “Les enseignements...”, en *La Monarchie... op. cit.*, 11-115, p. 22.

²⁷¹⁵ Georges VALOIS, “L'esprit du nouveau siècle (dixième article). Fascisme et communisme”, *Le Nouveau Siècle*, 24 de setembre de 1925, p. 1.

²⁷¹⁶ Georges VALOIS, “Introduction...”, en *La Révolution... op. cit.*, pp. 50-51.

²⁷¹⁷ Georges Valois, “Sur la voie glorieuse et rude de la pauvreté et de la réussite,” *Le Nouveau Siècle*, 29 de maig de 1927, p. 3.

²⁷¹⁸ Georges VALOIS, “Un Nouvel âge de l'humanité”, *Le Nouveau Siècle*, 1 de desembre de 1927, p. 1.

²⁷¹⁹ Georges VALOIS, “Révisions des idées avant l'action”, *Le Nouveau Siècle*, 25 de desembre de 1927, p. 1.

²⁷²⁰ Georges VALOIS, *L'Homme qui... op. cit.*, p. 60.

l'elecció per mèrits esdevé una reivindicació constant. En un dels darrers capítols de *La Révolution nationale*, va emfatitzar clarament que «la révolution nationale ouvre de nouveau la carrière aux talents» perquè «elle porte la hache dans ces institutions de la bourgeoisie libérale et de la ploutocratie. Elle rassemble l'élite qui est aujourd'hui réduite à l'impuissance par la coalition légale des médiocres, ou qui végète dans l'obscurité parce qu'elle n'a pas reçu à sa naissance les capitaux qui ouvrent les portes de la société ploutocratique».²⁷²¹ Més clarament, com a *chef* del *Faisceau*, va reblar que «nous avons tous au Faisceau le grand sentiment de 1789, la grande idée de la Révolution française et que résume le mot la carrière ouverte aux talents. C'est-à-dire aux possibilités d'accession de tous aux charges publiques». No podia ser més clar: «nous sommes ennemis de tout pouvoir qui fermerait ses propres avenues à certaines catégories de citoyens. Là-dessus nous avons tous la fibre républicaine».²⁷²² A través d'aquesta lectura, es comprenen més a fons les inquietuds interiors del personatge i llur relació amb una carrera intel·lectual plenament congruent: aconseguir la consecució d'uns ideals que s'havien traït. En *La Monarchie ou la classe ouvrière*, justifica la propietat privada vinculada a l'interès social, ja que «l'intérêt de la production, l'intérêt social, l'intérêt de la civilisation, l'intérêt de la race, venant confirmer l'intérêt individuel».²⁷²³ En el fons, la definició no deixa de ser un retorn primigeni als postulats del primer liberalisme clàssic, el redemptor, el que feia de l'individu una peça inextricable del bé comú. Una idea que reprèn, perquè mai va abandonar, com a *chef* feixista, quan urgia a «faire pénétrer la loi de l'intérêt nationale au cœur même de l'économie».²⁷²⁴ O quan va presentar l'«État syndical» com un règim «au-dessus des souverainetés particulières».²⁷²⁵ La seva persecució no era altre que aplicar el somni republicà, els ideals utòpics de la modernitat, encara que fos fora del marc del republicanisme, encara que impliqués subvertir el règim, posar en escac tot el sistema que havia alimentat les seves il·lusions i les havia traïdes. Només des d'aquesta perspectiva tortuosa i recargolada s'entenen els salts que poden semblar aleatoris i incongruents.

²⁷²¹ Georges VALOIS, *La Révolution... op. cit.*, p. 166.

²⁷²² Georges VALOIS, "Sur la route de Reims. Aux républicains", *Le Nouveau Siècle*, 21 de juny de 1926, p. 1.

²⁷²³ Georges VALOIS, "Le nationalisme et la production agricole", *La Monarchie... op. cit.*, 376-439, p. 398. Segons Valois, la «culture du sol» conduïa al patriotisme, arrel del nacionalisme, (p. 402).

²⁷²⁴ Georges VALOIS, "La Révolution nationale. La forme nouvelle de l'État", *Le Nouveau Siècle*, 30 de gener de 1926, p. 1.

²⁷²⁵ Georges VALOIS, "L'État syndical et la crise actuelle", *Le Nouveau Siècle*, 4 de gener de 1928, p. 1.

Georges Valois, l'home de la contrarevolució

En la introducció s'ha fet èmfasi en la importància d'aprofundir en la figura de Georges Valois perquè la seva trajectòria permet resseguir les principals pulsions antimodernes d'una època. Reincidir en aquesta idea no és baladí perquè emfatitza la coherència d'una trajectòria que massa sovint s'ha presentat com un vaivé incongruent, com el zig-zag d'un giracamises, d'un mercenari de les idees, com si el jove republicà, l'adolescent anarquista, l'excombatent *ligueur* i el *chef* feixista no formessin part d'un mateix procés vital. Com pocs coetanis, la seva biografia encarna, o més aviat sintetitza, la major part de tradicions antiliberals en un lapse de quasi trenta anys, des de la redacció de *L'Homme qui vient* el 1905 després d'un període de desassossec fins al contacte amb els cercles tecnocràtics i antiparlamentaris a principis de 1928. Aquest plantejament recupera un Valois contrarevolucionari que va més enllà del període com a *ligueur*, sens dubte importantíssim i central en la seva formació intel·lectual, però fragmentari i incomplet. En conseqüència, permet ponderar sense miratges ni prejudicis com d'important va ser en la cultura política contrarevolucionària. No només en la faceta de divulgador d'idees, en tant que editor de la Nouvelle Librairie Nationale i, posteriorment, de la Librairie Valois, sinó, sobretot, en qualitat de frontissa entre tradicions antiliberals, en tant que agent actiu les idees del qual dinamitzaren de l'espai contrarevolucionari.

L'entrada de Valois a l'AF va marcar una *tournure* en la cultura política contrarevolucionària. Per una banda, va convertir el nacionalisme integral en l'opció més completa de la contrarevolució en fornir la doctrina reialista d'una arquitectura obrerista. Per l'altra, va materialitzar els anhels i aspiracions que Édouard Drumont a través de *La Libre Parole* i el moviment boulangistes havien anhelat decennis abans: connectar les sensibilitats obreristes amb les nacionalistes. Valois va aportar a la lliga una aproximació obrerista genuïna que va ser rebuda amb els braços oberts per part dels reialistes. Léon Daudet va elogiar l'aproximació del sindicalista amb els epítets de «neuve et féconde».²⁷²⁶ Sobre *La Révolution sociale ou le Roi*, Maurras va lloar com el jove adherit «a examiné avec beaucoup de clairvoyance tout ce qui la civilisation, la nation et le travail français perdraient et tout ce que la parasite juif gagnerait» amb el triomf del partit radical-republicà.²⁷²⁷ Amb excitació, Henri Vaugeois va afirmar que «en face de l'alternative posée par Georges Valois, et qui s'impose maintenant jusque dans les cervelles des juifs

²⁷²⁶ Léon DAUDET, "La Monarchie et la Classe ouvrière", *L'Action française*, 11 de juliol de 1909, p. 1

²⁷²⁷ Charles MAURRAS, "Nos constituants. IV", *L'Action française*, 20 d'abril de 1909, p. 1.

parlementaires», «l'opportunisme fondé par Joseph Théodore vient d'en avouer l'agonie. C'est parfait!».²⁷²⁸ Conscient de les fortaleces que els proporcionava en una conjuntura en què la lliga estava necessitada d'incentius després de l'afer, Maurras va servir-se dels estudis del sindicalista per explicar com els obrers i els patrons eren «parties d'un même tout, membres d'une même nation» fora de les institucions republicanes, tal i com «Georges Valois l'a bien montré». ²⁷²⁹

Per comprendre per què Valois va aconseguir convertir la seva proposta en l'aposta principal de la lliga i, de retruc, convertir-la en la punta de llança obrerista de la contrarevolució, s'ha de tenir present el tarannà constructor del nét de Marteau. A diferència d'altres perfils obreristes que hi ingressaren coetàniament, com ara l'anarquista Adolphe Retté o el sindicalista Émile Para, Valois no va mantenir una actitud passiva. Era conscient que per combatre la modernitat calia ser diligent, agitar l'opinió pública, teixir aliances. Va ser aquest temperament el que va portar-lo a posar tot el seu bagatge al servei de la lliga. L'aproximació que va elaborar no estava encotillada pels límits doctrinals del realisme maurrassià, sinó que era la projecció d'una identitat antiliberal que s'havia modelat a partir de les nocions d'economia social que havia vist exhibides a l'Exposició Universal, de les ensenyances dels seus avis, de la fascinació pel sindicalisme de Pelloutier, de les tertúlies de l'*Art Social*, de la impressió que li havia causat Sorel i de les lectures de Barrès i Bourget. No s'ha d'oblidar que Gressent havia arribat a la contrarevolució entre 1904 i 1906, en un procés que el va dur a redactar *L'Homme qui vient*, quan encara no havia adoptat el pseudònim de Valois. En la carta a Maurras que va publicar com a dedicatòria a *La Monarchie et la classe ouvrière*, l'autor va evidenciar la pluralitat de la seva formació intel·lectual. Alhora que confessava que «je n'aurais pu le concevoir et le réaliser si vous n'aviez publié en 1900 votre *Enquête sur la Monarchie*», reivindicava diverses tradicions obreristes que no pertanyien al maurrassisme: «car si je me suis souvent rappelé, au cours de mon enquête, les enseignements de mon premier maître, M. Georges Sorel, je me suis surtout inspiré, dans mes conclusions, de principes qui me paraissent concorder avec ceux qu'a établis l'éminent auteur de *Vers un ordre social chrétien*». ²⁷³⁰ Gràcies a aquesta motxilla policromàtica, l'aposta monàrquica-sindical va aconseguir sobreposar-se a la concurrència perquè, a diferència d'altres

²⁷²⁸ H[enri]. V[augeois]., “La politique. L'aveu d'un Reinach”, *L'Action française*, 9 de novembre de 1910, p. 1.

²⁷²⁹ Charles MAURRAS, “Les syndicats”, *L'Action française*, 20 de setembre de 1910, p. 1.

²⁷³⁰ Carta de Georges Valois a Charles Maurras de l'1 de maig de 1909 [Per error, en aquesta edició apareix datada de 1903], en *La Monarchie... op. cit.*, 145-148, p. 147.

plantejaments, com el de René de Marans, no era una expressió del catolicisme antiliberal, tant contestat per la irrupció de la social-democràcia i de formacions com el *Sillon* de Marc Sagnier, ni negava l'esperit de classe, com els *jaunes* de Biétry, l'aproximació elitista de Jean Rivain i el corporativisme de Bacconnier, cosa que permetia presentar-se com un projecte transgressor, inconformista i allunyar les acusacions de ser una filial d'un sindicat patronal. En definitiva, era una aproximació genuïna, fèrtil i original.

Alhora, la gran rebuda que va tenir la proposta sindical-monàrquic no ha d'amagar ni desvirtuar la reciprocitat que va existir entre el pensament de Valois i el maurrassisme. Encara que la gran enemistat que va sorgir entre ambdues parts després de l'atac dels *camelots* al míting del *Faisceau* a la sala d'Horticulture va marcar una negació de les connivències passades, la realitat històrica és que, al mateix temps que l'*exdreyfusard* va dotar l'AF d'una arquitectura social que va permetre-li convertir-se en el centre gravitacional de la contrarevolució francesa, la imatgeria maurrassiana va calar en una mentalitat ja propensa a la conspiració. Valois va participar del mite maurrassià dels "Quatre estats confederats" i ho féu amb plena consciència i sense embuts. *La Monarchie et la classe ouvrière* girava entorn de com «la bourgeoisie des Quatre États confédérés, Juifs, Métèques, Protestants et Maçons qui a utilisé, lorsqu'elle ne les a provoqués, tous les mouvements révolutionnaires français pour attaquer, piller et dépouiller la bourgeoisie proprement française», s'ha fet amb el control polític.²⁷³¹ Durant els anys de l'afer Thalamas, en plena lluita contra l'ensenyança laica, Valois va metamorfosejar el vocabulari per advertir per advertir d'un futur amenaçador en què «les pays de France constitueraient les États sorbonniques, gouvernés par les pontifes des quatre Facultés».²⁷³² D'aquesta forma, s'aprecia com la línia discursiva paranoica del sindicalista reialista s'adcrivia a la retòrica doctrinal que va desenvolupar l'autor de *Kiel et Tanger*.

El delta que va resultar d'aquest encreuament va ser el Cercle Proudhon. El grup, inspirat per Lagrange i en què Berth va col·laborar-hi anònimament per poder escriure-hi amb entusiasme sense aixecar sospites, va ser, no obstant la mà d'aquests dos homes, un reflex fidel de l'esperit valoisian: un sincretisme, una experiència contrarevolucionària híbrida fruit de l'amalgama de diverses tradicions obreristes i nacionalistes unides per una argamassa antiliberal. Com va certificar, «l'alliance est faite par moi-même».²⁷³³ Malgrat el deix narcisista que el caracteritzava, no anava gaire errat. En les pàgines dels

²⁷³¹ Georges VALOIS, *La Monarchie... op. cit.*, p. 322.

²⁷³² Georges VALOIS, *La religion du... en Histoire et... op. cit.*, p. 132.

²⁷³³ Georges VALOIS, "Notre République", en *L'État, les finances... op. cit.*, p. XIII.

cahiers, s'aprecia l'intent de síntesi de les dues grans tradicions antiliberals que un lustre abans havia intentat galvanitzar amb l'enquesta. Com a cap de la redacció, Valois va esmerçar-se en combinar les preocupacions politicoculturals de la doctrina maurrassiana amb els factors socioeconòmics de l'obrerisme que havia intentat atreure amb l'enquesta. Sense gaires contemplacions, va escriure que «nous savons parfaitement que l'on ne peut rien entendre, absolument rien, aux problèmes politiques et économiques actuels, si l'on ne les regarde à la lumière de l'admirable et profonde théorie de Maurras sur les Quatre États confédérés»,²⁷³⁴ mentre afirmava també que «Sorel nous invitait à découvrir le plan des grands événements historiques, l'explication de certains conflits religieux, le champ de bataille des guerres dont vit la démocratie».²⁷³⁵ «Ces deux pensées», el realisme maurrassià i el sindicalisme, «nous animaient», ja que «elles expriment nos désirs, nos espoirs, nos volontés».²⁷³⁶

Després de la guerra, el rol que va jugar va ser el de dinamitzador de la contrarevolució. Com a excombatent, va maldar perquè l'AF aprofités les sinèrgies postbèl·liques per treure rèdits dels desajustos politicoeconòmics. Els seus companys van mostrar-se entusiasmats amb el projecte que els plantejava. El 1920, Daudet va celebrar l'estat d'ànim contrarevolucionari en què el seu «admirable ami Georges Valois y ait été pour quelque chose, et même pour beaucoup».²⁷³⁷ Envalentit per l'horitzó que els dibuixava, el diputat i escriptor va proclamar que «après Millerand, l'orientation à droite devra se faire sentir nettement, ouvertement, dans le gouvernement de demain», un govern en què «tous les intérêts français -ceux notamment du nouveau syndicalisme, C.I.P.F., de Georges Valois- s'en trouveront bien».²⁷³⁸ Maurras també va defensar públicament les propostes de la CIPF, de «cette jeune et hardie *Confédération de l'intelligence et de la production françaises* qui s'attache au facteur économique, à la question ouvrière, au problème des classes moyennes et propose les solutions de l'expérience et de la raison».²⁷³⁹ Les seves idees van penetrar i expandir-se en els cercles contigus als de l'espai

²⁷³⁴ Georges VALOIS, "Pourquoi nous rattachons à l'esprit proudhonien", *Cahiers du Cercle Proudhon*, nº1, gener-febrer de 1912, 34-47, p. 41

²⁷³⁵ Georges VALOIS, "Sorel et l'architecture sociale", *Cahiers du Cercle Proudhon*, nº 3-4, maig-agost de 1912, 111-115, p. 113.

²⁷³⁶ Georges VALOIS, "Notre première année", *Cahiers du Cercle Proudhon*, nº 3-4, maig-agost de 1912, 150-169, p. 169.

²⁷³⁷ Léon DAUDET, "Comment s'est effondré l'espovantail. Les Travailleurs contre la C.G.T.", *L'Action française*, 15 de maig de 1920, p. 1.

²⁷³⁸ Léon DAUDET, "À la Chambre du relèvement national. L'orientation à droite", *L'Action française*, 25 de maig de 1920, p. 1.

²⁷³⁹ Charles MAURRAS, "Aux Amis de l'Action Française. Pour leur œuvre! Pour leur journal!", *L'Action française*, 3 de juny de 1920, p. 1.

contrarevolucionari. En el marc de debat que va plantejar-se entorn d'una possible reforma administrativa, Félix Bethoux va argüir que el projecte de descentralització que requeria la nació francesa era una que organitzés «la *Production*, des corps d'État. Sur le plan *local*, un conseil économique à base corporative; sur le plan *régional*, un conseil où seront représentés, de même façon, les intérêts sociaux et économiques». Una proposta que, «en définitive, n'est-ce pas à cela qu'aboutira la C.I.P.F de M. Georges Valois, que, le *Revue fédéraliste* suit attentivement?».²⁷⁴⁰

L'estratègia que va capir per acabar amb la modernitat passava per crear un estat d'opinió hostil al règim republicà. Buscava demostrar que les institucions liberals eren ineficaces i incapaces de gestionar tant la victòria com les crisis econòmiques. Una altra vegada, Valois va actuar de nexa d'unió, de vàlvula connectora entre espais separats i, inclús, enfrontats, amb naturalitat. Si abans de 1914 s'havia centrat en captar els sindicalistes revolucionaris, ara pretenia estimular un estat d'opinió transversal a través de les *semaines*, unes jornades temàtiques presidides «par des personnalités du monde industriel».²⁷⁴¹ Era, com va reblar el senador Georges-Lévy, una iniciativa «ouverte à tous ceux qui croiront avoir des renseignements à lui fournir ou des opinions à lui soumettre».²⁷⁴² D'aquesta forma, les seves propostes no només estaven pensades per arribar als sectors hostils a la república, sinó a àmplies capes, a una audiència de productors, comerciants, estalviadors republicans que podien veure's atemorits per unes polítiques monetàries desastroses. Emperò, Valois era conscient que hi havia sectors dins de la lliga que no acabaven de comprendre la transcendència ni el valor del rerefons de les seves propostes. Per exemple, en posar en comú els planteigs de «nos amis Jacques Bainville et Georges Valois», Maurras va demostrar, a causa de la vellesa, que no tenia nocions gaire acurades sobre l'orientació dels vents que bufaven, per més que reiterés que «ces entreprises orientées sur les plans les plus différents, pas un, pas une qui ne corresponde à des exigences de politique intérieure ou de politique extérieure absolument irrésistibles».²⁷⁴³ Ambdós interpretaven l'estructura històrica que s'havia obert després de 1918 amb un prisma molt diferent: el primer analitzava els fenòmens a partir de

²⁷⁴⁰ “La République et la décentralisation. Notre enquête sur le projet Reibel. Le régime républicain peut-il décentraliser?”, *L'Action française*, 16 de gener de 1921, p. 3.

²⁷⁴¹ “Semaine de la Monnaie. Stabilisation des changes”, *Le Figaro*, 30 de maig de 1922, p. 2.

²⁷⁴² Raphaël GEORGES-LÉVY, “La Semaine de la Monnaie”, *La Petite Gironde*, 7 de juny de 1922, p. 1.

²⁷⁴³ Charles MAURRAS, “Aux Amis de l'Action Française. Pour leur œuvre! Pour leur journal!”, *L'Action française*, 3 de juny de 1920, p. 1.

categories prèvies a la Gran Guerra, mentre que el segon, ho feia incorporant les transformacions que s'havien obert.²⁷⁴⁴

No obstant ser conscient de l'existència d'un sector atàvic, més reaci a les transformacions que s'havien obert amb la guerra -prova d'això és que Bainville només apareix mencionat en una ocasió i en una cita intranscendent en *L'Économie Nouvelle*-, Valois no va desistir en l'impuls de retornar la lliga a l'avantguarda de l'espai contrarevolucionari. Tenia clar que els Estats Generals que Maurras anhelava eren indestriables d'un sentiment nostàlgic de «cette lointaine époque de 1888, où ma génération prenait la robe virile, le compte rendu de l'assemblée de Romans, inspirée par notre maître illustre le marquis de la Tour du Pin et organisée par M. Gailhard-Bancel et ses amis».²⁷⁴⁵ Per això, va intentar presentar la iniciativa com una reinterpretació d'aspiracions anteriors: «les idées semées il y a quarante ans ont germé; elles croissent aujourd'hui dans les cadres que leur donnait alors la doctrine élaborée par le colonel de la Tour du Pin et par Albert de Mun». En consonància, va lloar el projecte de llei sobre l'organització professional i regional de les assegurances socials que Hyacinthe de Gailhard-Bancel, diputat social-cristià, havia presentat a la primavera de 1922 com un projecte que «marque une date capitale dans la vie économique et sociale» perquè, si s'aprovava, acabaria legalment amb la concepció de l'enfrontament entre classes. Amb això, Valois connectava generacionalment la contrarevolució: «lorsque l'on fera l'histoire de la reconstruction française à laquelle nous participons, on verra que les générations de la victoire auront été les bénéficiaires de l'effort de ceux qui, au lendemain de la défaite, avaient prévu revenir et tracé le plan du redressement».²⁷⁴⁶ Aquí s'aprecia un altre cop la importància del bagatge divers que posseïa, de la capacitat de síntesi per connectar idees i tradicions. Establir uns vincles historicistes no li era difícil. No s'ha de perdre de vista que el marquès de la Tour du Pin va apadrinar-lo com un dels seus màxims seguidors. Al seu torn, tampoc s'ha de negligir el fet contrari: que Valois va dedicar elogis copiosos a l'autor de *Vers un ordre social chrétien*. Malgrat que posteriorment voldria reduir-ne la influència, en l'elogi fúnebre que va dedicar-li en ple procés de concepció de *La Révolution nationale*, va dedicar-li unes paraules afectuosos que revelen el deute

²⁷⁴⁴ Olivier DARD, “Jacques Bainville et l'économie”, dins de Dard, Olivier i Grunewald, Michel (dirs.), *Jacques Bainville. Profils et Receptions*, Peter Lang: Berna, 2010, 27-42, p. 35.

²⁷⁴⁵ Charles MAURRAS, “La Politique. II. Les États Généraux”, *L'Action française*, 18 de desembre de 1922, p. 1.

²⁷⁴⁶ Georges VALOIS, “L'Économie nouvelle. Vers l'organisation professionnelle”, *L'Action française*, 6 de març de 1922, p. 4.

intel·lectual: «je salue le chef et le maître qui disparaît, et dont la pensée demeurera vivante parmi nous».²⁷⁴⁷

Lluny de ser una excepció, la qüestió feixista reforça la dimensió històrica de Georges Valois com a frontissa de tradicions i com a dinamitzador de l'espai contrarevolucionari. En un primer moment, l'interès que va mostrar pel feixisme italià va ser molt similar al que tingueren Pujo, Daudet o Maurras. L'excombatent considerava que «le fascisme italien a montré ce que peut la volonté latine contre la barbarie asiatique», però que «la France n'a pas eu besoin de recourir à un fascisme pour réduire le bolchevisme français».²⁷⁴⁸ El canvi de percepció es va produir més endavant i va tenir com a corol·lari l'ensulsiada estrepitosa de les eleccions el 1924. Entre aquests dos anys, Valois va ser conscient que la lliga s'havia enquistat. No hi havia ni rumb ni un programa d'acció clar i els assassinats contra companys quedaven sense resposta. L'apatia regnava a la casa que havia estat el far de la lluita contra els mals de la modernitat. De la mateixa manera que havia concebut el projecte sindical-corporatiu el 1918, va capir la campanya dels Estats Generals el 1923 i, posteriorment, la revolució nacional. D'aquesta forma, la mateixa sinèrgia que va portar-lo a convertir-se en un dels quadres més importants de l'AF també el va portar a allunyar-se'n. Com s'ha volgut demostrar, el divorci entre Valois i els demés reialistes va deure's principalment a un problema crematístic: la cúpula de la lliga no podia permetre's costos superflus quan el diari passava per un mal tràngol. La col·lisió va manifestar-se a partir de l'estiu de 1925, quan va discutir-se com invertir el finançament de François Coty. Aleshores, totes discrepàncies supèrflues, latents i mitigades, emergiren. Fins llavors, la publicació de *Le Nouveau Siècle* o la concepció de la revolució nacional no havien generat tensions sorprenents. En bona part, incidir en les desavinences doctrinàries com el desencadenant de la desunió és obviar que l'excombatent i el provençal ja havien fet front anteriorment a opinions confrontades, com ara durant la crisi que va acabar amb la defenestració d'Henri Lagrange enmig de l'experiència del Cercle Proudhon. Valois va salvar-se de la purga i, molt probablement, les accions heroiques en el camp de batalla, el bon funcionament de l'editorial i l'èxit de *L'Économie Nouvele* van acabar de redimir-lo.

²⁷⁴⁷ Georges VALOIS, "L'Économie nouvelle. L'État libéral, la révolution internationale et la révolution nationale", *L'Action française*, 7 de desembre de 1924, p. 3.

²⁷⁴⁸ Georges VALOIS, "Où nous en sommes. Où est le péril?" (14 d'agost de 1922, *L'Action française*), *Le Point... op. cit.*, 5-12, p. 11.

Si s'examina atentament com va emergir el projecte feixista de Valois, s'observa com va concebre's com una proposta per vitalitzar la contrarevolució, per regenerar la formació que n'havia estat el pilar. El mateix fundador ho fa notar en el discurs inaugural de la sala Wagram, quan va recordar com «nous n'étions que quelques dizaines, quelques centaines d'hommes, au 11 novembre 1924, à la salle des Ingénieurs civils».²⁷⁴⁹ Dins del relat que construeix, s'estableix una continuïtat temporal entre els projectes previs a la separació amb l'AF i el camí posterior que emprèn després de la dimissió. En *L'Homme contre l'Argent*, escrit en plena ressaca del judici contra les calúmnies, certifica que el trencament amb els seus antics companys no va ser causada per un conflicte doctrinal quan relata que de camí cap al Perigús a l'octubre de 1925, va brindar el manuscrit de *La Révolution nationale* a Daudet, qui va llegir-lo d'una tacada i va exclamar un «épatant, mon cher, épatant!».²⁷⁵⁰ A més, l'hemeroteca n'avalua el relat. Daudet va meravellar-se dels capítols de l'obra primigènica del feixisme francès sobre la llatinitat i sobre la renovació de l'elit.²⁷⁵¹ Maurras també va fer un comentari favorable a la iniciativa que es condensava en «l'écroulement d'institutions indignes, d'un personnel inerte, l'avènements des patriotes et des combattants»,²⁷⁵² unes paraules que podia atribuir-se perfectament.

Des d'aquesta perspectiva, es palesa que el llegat del nacionalisme integral era un pòsit que no podia desmerèixer ni erradicar.²⁷⁵³ Una cosa era plantejar els anys de reialista com un «impasse maurrassien»,²⁷⁵⁴ i una altra de molt diferent, negar una cosmovisió que dictava, impel·lia i defenia la seva actuació. Al mateix temps, però, la cultura política feixista que va resultar del projecte de la revolució nacional no va ser un apèndix del maurrassisme. Un cop més, el pensament de Valois es presenta com un compendi de tradicions contrarevolucionàries. A causa de les picabaralles i de les tensions amb l'AF, Valois va reivindicar referents fora del camp reialista, referents que no li eren aliens, sinó que formaven part del seu bagatge intel·lectual anterior a l'entrada a la lliga. La font

²⁷⁴⁹ Georges VALOIS, “Le Faisceau. Pour l'organisation et l'action. Appel à nos amis”, *Le Nouveau Siècle*, 11 de novembre de 1925, p. 1.

²⁷⁵⁰ «À la fin du livre, il était conquis», subratlla l'autor. Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 144.

²⁷⁵¹ Léon DAUDET, “La «Révolution nationale» et la «Justice républicaine»”, *L'Action française*, 13 de desembre de 1924, p. 1.

²⁷⁵² Charles MAURRAS, “La Politique. v. Au premier rang”, *L'Action française*, 6 de desembre de 1924, p. 1.

²⁷⁵³ Valois va ser incapaç d'esborrar-ne l'influx, només minimitzar-lo: el feixisme, va escriure, «ne se rattache que par des liens assez ténus au nationalisme intellectualiste et maurrassien». En Georges VALOIS, “La Révolution nationale. Erreurs et vérités sur le fascisme”, *Le Nouveau Siècle*, 24 d'abril de 1926, p. 1.

²⁷⁵⁴ Georges VALOIS, “Notre république”, en *L'État syndical... op. cit.*, p. XIII.

d'autoritat que va decidir magnificar va ser el llegat de l'autor de *Les Déracinés*, la lectura del qual li havia estimulat la seva condició francès, antecedia la redacció de *L'Homme qui vient* i precedia la seva entrada en la contrarevolució. Poc importava que en els primers números de *Le Nouveau Siècle* setmanal, mesos abans que esclatés la tensió pel finançament, escrivís que «les pensées, les sentiments, les volontés qui portent et porteront les noms de Barrès et de Maurras sont aujourd'hui indispensables».²⁷⁵⁵ El ressentiment va propiciar que volgués desterrar de la seva educació sentimental tot el que tingués a veure amb l'AF. Tampoc és descabellat pensar que la companyonia de Philippe Barrès va servir-li per legitimar el canvi d'enfocament.²⁷⁵⁶ La variació en l'accent va iniciar-se el maig de 1926, quan va posar al descobert que el feixisme «est essentiellement le résultat de la fusion des parties viables -et vivantes- du nationalisme et du socialisme, ce qu'avait pressenti Maurice Barrès dans *La Cocarde*».²⁷⁵⁷ Mesos després, va arribar el colofó, quan va presentar el feixisme com la cloenda de la revolució 1789. Aquesta afirmació tan contundent, la qual és simptomàtica del canvi d'aproximació, és el nus de totes les dificultats a l'hora d'interpretar tant la naturalesa del feixisme com la trajectòria de Valois.

Malgrat les aparences, no va produir-se un trencament irreconciliable ni respecte de les posicions que havia mantingut, ja no com a *ligueur*, sinó des de jove, ni amb la contrarevolució. Allò que reivindicava del moviment del 14 de juliol no era res més que el fil d'Aracne que unia coherentment tota la seva trajectòria: l'obsessió per crear «un État capable de présider à la grande transformation économique qui s'annonçait». Admirava «le patriotisme qui a achevé de souder les uns aux autres les provinces de France», mentre desestimava, com a tret negatiu, «la débauche d'idées folles qui furent lancées dans le monde par une société décadente».²⁷⁵⁸ En el fons, continuava rebutjant «le nouvel ordre des sentiments» que havia denunciat Maurras.²⁷⁵⁹ La lectura esbiaixada que feia, doncs, del cicle revolucionari li servia per continuar fustigant la modernització liberal-capitalista, per atacar la falsa ruta que s'havia seguit i que havia culminat, segons

²⁷⁵⁵ Georges VALOIS, "Le Combattant et l'assassin", *Le Nouveau Siècle*, 4 de juny de 1925, p. 1.

²⁷⁵⁶ «J'étais particulièrement heureux de l'adhésion effective de Philippe Barrès. D'abord, parce que je dois une bonne partie de ma formation à Maurice Barrès, bien que je sois d'un tempérament tout à fait étranger au barréssisme». En Georges VALOIS, *L'Homme contre...* op. cit., p. 195.

²⁷⁵⁷ Georges VALOIS, "La Révolution nationale. La politique et l'économique ou Nationalisme + Socialisme = Fascisme", *Le Nouveau Siècle*, 16 de maig de 1926, p. 1.

²⁷⁵⁸ Georges VALOIS, "Le Fascisme. Conclusion du mouvement de 1789", *Le Nouveau Siècle*, 14 de juliol de 1926, p. 1.

²⁷⁵⁹ Charles MAURRAS, *L'Avenir...* op. cit., p. 31.

les paraules càustiques de Daudet, en un «siècle stupide».²⁷⁶⁰ La revolució nacional, la contrarevolució feixista, carregava contra la «bourgeoisie anesthésiée» i urgia a «détruire un ordre qui n'est qu'un faux ordre et qui est responsable de la décadence bourgeoise».²⁷⁶¹ En cap cas, la «querelle du bourgeois» constituïa una excepció amb el que havia defensat des del seu ingrés en la contrarevolució, quan va distingir una burgesia nacional d'una altra parasitària en *L'Homme qui vient* i quan, posteriorment, va apostar per dinamitzar la burgesia a través dels postulats heroics i vitalistes sorelians a través del Cercle Proudhon.

De fet, les dues tendències nacionalistes que havien articulat la seva identitat nacional no eren incompatibles, per molt que després pretengués erigir uns murs artificiosos. Sense anar gaire més lluny, la forma en què concebia la geopolítica evidència la naturalesa bifront de la seva identitat nacionalista. En la gran reunió que va celebrar al *Cirque* de París a finals de 1926, va proclamar que «le fascisme est, par ailleurs, l'organisation d'une renaissance de tout le monde latin».²⁷⁶² Encara que Barrès hagués tingut una predilecció septentrional, fruit d'un regionalisme lorenès que el portava a rebutjar «un certain esprit méridional», pregonava la seva regió com una «terre chargée de richesses helléno-latines».²⁷⁶³ L'actitud altiva que el va dur a distanciar-se del feixisme italià no només s'explica per les acusacions que li imputaven d'estar amb connivència amb Mussolini. Valois s'havia sentit decebut amb la rebuda tan freda dels seus planteigs econòmics per part dels *fascisti* italians, els quals els desestimarien amb el pretext que ambdós models feixistes divergien.²⁷⁶⁴ El rebuig transalpí va ser respost amb una febrada nacionalista, amb què acusà que un excés «d'orgueil italien» impossibilitava «le désir de voir fortifié le fascisme universel par une réalisation française».²⁷⁶⁵ Com qualsevol nacionalista covat a la cort del nacionalisme integral, Valois tenia una idea meridiana de l'ascendència de França. Per aquesta raó, que reivindicqués els orígens francesos del feixisme. L'actitud que va demostrar no era gaire diferent de la que Maurras havia fet gala quan va reivindicar

²⁷⁶⁰ Léon DAUDET, *Le stupide... op. cit.*, p. 109.

²⁷⁶¹ Georges VALOIS, "La Révolution nationale. Fin de la querelle du bourgeois. Lettre de Georges Valois à René Johannet", *Le Nouveau Siècle*, 5 de febrer de 1926, p. 2.

²⁷⁶² Georges VALOIS, "Le fascisme français et le fascisme italien", *Le Nouveau Siècle*, 7 de novembre de 1926, p. 1.

²⁷⁶³ Maurice BARRÈS, *Les lézardes sur la Maison*, E. Sansot et Cie: París, 1904, p. 50. Per un major aprofundiment, veure: Kevin PASSMORE "La droite et l'extrême-droite française et la Grande-Bretagne, 1870-1940: préjugés antiméridionaux, préjugés anticeltiques", dins de Vervaecke, Philippe, (dir.), *À la droite de la droite. Droites radicales en France et en Grande-Bretagne au XXe siècle*, Presses Universitaires du Septentrion: Villeneuve d'Ascq, 2012, 59-86.

²⁷⁶⁴ Mazzini PAVESI, *Giorgio Valois... op. cit.*, p. 89.

²⁷⁶⁵ Georges VALOIS, "Le fascisme français et le fascisme italien", *Le Nouveau Siècle*, 8 de novembre 1926, p. 1.

la influència de la seva doctrina en la constitució del feixisme italià.²⁷⁶⁶ La paternitat, però, no podia atribuir-se-la al maurrassisme, sinó que va emparentar-la amb una altra tradició que el va marcar: «c'est là une des plus grandes idées du fascisme, et qui vient de Georges Sorel, en droite ligne».²⁷⁶⁷

Totes aquests fronteres entre tradicions són artificis; construccions a posteriori que deriven de l'estat de les relacions personals, de sentiments volubles. Només s'ha de veure a qui considerava la lliga un far d'inspiració que hauria irradiat el feixisme italià el maig de 1923: «M. Raoul de Nolva a-t-il lu l'*Économie nouvelle*? Se rend-il compte de la répercussion en Italie des idées de Georges Valois?».²⁷⁶⁸ Alhora, *La Cocarde*, el projecte que Valois va reivindicar com a precedent del feixisme, n'és una prova fefaent: Maurras hi va contribuir notablement al costat dels editorials de Barrès i dels articles obreristes de Pelloutier. En reivindicar l'experiència *cocardienne*, un dels embrions de la contrarevolució francesa de la qual se'n sentia deutor i continuador, Valois evidenciava el seu bagatge polièdric en què diverses tradicions antiliberals nacionalistes i obreristes cohabitaven. L'emulsió de referents, la riquesa de vivències que han tendit a tatxar-lo de personatge inclassificable, fugisser als taxons, no és més que una pàtina superficial que, un cop perforada, posa al descobert una figura axial de la contrarevolució, un exponent indissociable de la història de la contrarevolució francesa.

Valois i el Faisceau: notes per un replantejament de la cultura política feixista

Com s'ha volgut realçar en el cos de la tesi, la seva concepció feixista va ser indissoluble de la seva formació anterior. Va ser una proposta de vitalització de l'AF en una conjuntura en què l'espai contrarevolucionari vivia una reordenació de forces, però també el precedent, a partir de finals de 1927, d'un punt de trobada amb grups tecnocràtics, amb els quals, no s'ha d'oblidar, ja hi havia hagut contactes el 1924. Sobretot, però, el *Faisceau* i les iniciatives que va engegar a través del partit foren una

²⁷⁶⁶ «Nous n'avons aucun embarras à reconnaître la haute valeur des formules de Mussolini, bien qu'elles soient proches cousines et même sœurs jumelles de celles que l'Action française ne se lasse de jeter dans le monde depuis près d'un quart de siècle bien près d'être sonné». En Charles MAURRAS, "Mussolini" (18 de juliol de 1923), *Dictionnaire politique et critique*, vol. III (5 vols.), establert per Chardon, Pierre, fasc. 12, À la Cité des Livres: París, 1933 (1932-1934), p. 125. De fer, Mussolini no va tenir Maurras com una font d'inspiració. Veure: Didier MUSIEDLAK, "Charles Maurras et l'Italie: histoire d'une passion contrariée", dins de Dard, Olivier i Grunewald, Michel (dirs.), *Charles Maurras et l'étranger. L'étranger et Charles Maurras*, PIE Peter Lang: Berna, 2009, 155-168, p. 165-167.

²⁷⁶⁷ Georges VALOIS, "La Révolution nationale. Origines françaises du fascisme", *Le Nouveau Siècle*, 27 d'abril de 1926, p. 1.

²⁷⁶⁸ Georges HAVARD DE LA MONTAGNE, "Revue de la presse. Le syndicalisme et le fascisme", *L'Action française*, 5 de maig de 1923, p. 3.

més de les expressions antimodernes amb què va atacar el règim republicà-parlamentari que havia originat la modernitat liberal-capitalista. Com van advertir Plumyène i Lasierra el 1963, el feixisme valoisà «s'élabore plus à partir de son passé anarcho-syndicaliste et de sa longue expérience au sein de Action française, qu'elle n'emprunte au fascisme italien».²⁷⁶⁹ És gràcies a aquesta perspectiva de contínuum amb què tant s'ha volgut insistir que la concepció feixista del qui va ser *chef* del *Faisceau* deixa de ser una «illusion fasciste» o un «fascisme modéré»,²⁷⁷⁰ un «fascisme naïf»,²⁷⁷¹ un «fascisme rêve».²⁷⁷² De fet, resulta ser tot el contrari. Si s'examina com una part d'un tot més gran, com una fase congènita a la trajectòria intel·lectual del personatge, la concepció feixista de Valois pren una rellevància i un calibre que no es copsen si s'aborden solament els textos, decisions i pensaments que van de 1925 al 1928: esdevé un cas que obre la porta a noves reflexions i interpretacions en l'estudi del feixisme perquè permet posar damunt de la taula un seguit d'evidències que fins aleshores no s'havien plantejat o havien quedat relegades a un segon pla pel fet d'haver-se considerat una manifestació esporàdica, marginal, sense impacte real en la història, més enllà de ser una originalitat curiosa i anecdòtica.

L'ombra de la crisi finisecular

Un primer filó interpretatiu connecta amb la coherència del seu inconformisme. Malgrat la crítica que va rebre el seu procediment metodològic, el gran encert de Sternhell va ser assenyalar com la dècada de 1880 resulta capital per esfilagarsar els *leitmotifs* que bateguen en el feixisme.²⁷⁷³ La biografia de Valois és paradigmàtica d'aquesta aproximació transecular, ja que la politització que es troba en la base de la seva cosmovisió va tenir lloc, precisament, en la conjuntura de les acaballes de segle, amb la crisi de l'estat burgès. De resultes de la mediocritat i decadències d'un règim els ideals dels quals s'han vist desmentits i per evitar la revolució social, Valois va oferir contínuament un projecte obrerista a la burgesia no plutocràtica amb la finalitat de regenerar les forces nacionals. No es tracta de veure en les idees que van aflorar a les darreries del Vuit-cents una prefiguració del feixisme, un predecessor embrionari de la cultura política noucentista, sinó d'abordar el feixisme com una ideologia transgressora que forma part d'un fenomen històric més ampli: el de la revolta contra la modernitat que

²⁷⁶⁹ Jean PLUMYÈNE i Raymond LASIERRA, *Les fascismes... op. cit.*, p. 39.

²⁷⁷⁰ Yves GUCHET, "Georges Valois...", *art. cit.*, p. 1138.

²⁷⁷¹ Zeev STERNHELL, *Ni droite ni... op. cit.*, p. 321.

²⁷⁷² Jean-Marie DUVAL, *Le Faisceau... op. cit.*, p. 171.

²⁷⁷³ Zeev STERNHELL, "Introduction", dins de *Ni droite ni... op. cit.*, 167-218, p. 173.

va sortir de les Llums,²⁷⁷⁴ sense que això impliqui desvirtuar el context en què el feixisme, com a fenomen històric concret, va manifestar-se. Aquesta aproximació no és una ocurrència infundada, un planteig malabàric i ahistòric. Els propis feixistes van establir continuïtats entre l'*air du temps* finisecular i el moviment avantguardista que es presentava com una ideologia tant novella com rupturista.²⁷⁷⁵ Aquestes il·lacions s'aprecien en una carta oberta de Valois als excombatents, en què estimulava el lector amb la següent exhortació: «tu construiras un monde nouveau, selon les principes éternels, mais en y incorporant tous les éléments historiques qui ont fait la victoire, l'unique chose qui est compté».²⁷⁷⁶ La continuïtat entre idees antimodernes i la concreció del feixisme com un fenomen noucentista no eren una contradicció: «il n'y a pas de commune mesure pour celui qui pense et pour celui qui agit. Sorel a pensé et imaginé. Mussolini a créé. Voilà le fait historique».²⁷⁷⁷ Precisament, es pot resseguir un fil conductor entre idees, obsessions i nocions perquè «le problème existait avant la guerre».²⁷⁷⁸

En reivindicar tradicions polítiques i intel·lectuals finiseculars, es posa en evidència que el moviment feixista era un hereu del clima antimodern que s'havia manifestat el segle anterior. Alhora, palesa que el projecte de la revolució feixista era un producte que entroncava amb les sinèrgies i dinàmiques de la societat on ha fermentat. D'aquesta forma, davant de les crítiques que podien apuntar al fet que el feixisme fos una importació italiana, sobretot davant de les acusacions d'estar a sou de Roma després del segon viatge, Valois va servir-se del bagatge antimodern nacional per reivindicar que el *Faisceau* no era una sucursal ni un emulador, sinó una resposta oriünda als problemes estructurals de França: «le fascisme italien a sauvé l'Italie en employant des méthodes conforme au fascisme italien: le fascisme français emploiera des méthodes conforme au génie

²⁷⁷⁴ Zeev STERNHELL, "Introduction. La modernité et ses ennemis. De la révolte contre les Lumières au rejet de la démocratie", dins de ÍD. (dir.), *L'Éternel retour. Contre la démocratie l'idéologie de la décadence*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques: París, 1994, 9-38, p. 33.

²⁷⁷⁵ «Nel grande fiume del fascismo troverete i filoni che si dipartirono dal Sorel, dal Péguy, dal Lagardelle del *Mouvement Socialiste* e della coorte dei sindacalisti italiani, che tra il 1904 e il 1914 portarono una nota di novità nell'ambiente socialista italiano, già svirilizzato e cloroformizzato dalla fornicazione giolittiana, con le *Pagine libere* di Olivetti, *La Lupa* di Orano, il *Divenire sociale* di Enrico Leone». En Benito MUSSOLINI, *La dottrina del fascismo* (1932), en *Opera omnia*, a càrrec de Suismel, Edoardo i Duilio, La Fenice: Florència, 1952, vol. XXXIV (35 vols.); Ernesto GIMÉNEZ CABALLERO, "Reseña sobre la obra de Miguel Artigas: Menéndez y Pelayo", *Revista de Occidente*, vol. XVIII n° LIII (1927), 279-283, p. 282.

²⁷⁷⁶ Georges VALOIS, "L'année du légionnaire", *Le Nouveau Siècle*, 1 de gener de 1926, p. 1.

²⁷⁷⁷ Georges VALOIS, "La Révolution nationale. Origines françaises du fascisme", *Le Nouveau Siècle*, 27 d'abril de 1926, p. 1.

²⁷⁷⁸ Georges VALOIS, "La coordination des forces nationales", en *L'État syndical... op. cit.*, 251-274, p. 260.

français».²⁷⁷⁹ La reacció de Valois no va ser diferent a la d'altres feixistes estrangers. El 1929, Ernesto Giménez Caballero va reivindicar «nuestro hacismo», una tradició que retrocedia «en el siglo xv» amb «un franciscanismo comunista universal» i «la expulsión del infiel, del moro».²⁷⁸⁰ Malgrat les proclames que el feixisme «est le fait européen et même universel dans lequel va s'accomplir la transformation totale des institutions»,²⁷⁸¹ el fet de voler incidir en unes arrels nacionals, explica les dificultats d'analitzar-lo com una cultura política homogènia. No s'ha de perdre vista que el feixisme bevia del nacionalisme més ardent. La lògica d'actuació tenia la nació com a marc d'acció. Valois no podia ser més clar quan va reblar que «il repousse l'internationalisme qui soumettrait les nations à une seule direction», perquè «à la base de la vie fasciste, il y a l'indépendance des nations».²⁷⁸²

La congruència històrica del feixisme i els miratges de la cronologia

Posar de relleu el valor del pòsit finisecular no implica menystenir ni obviar la dimensió de la Gran Guerra, sinó ressituar-ne el significat. El propi Valois era conscient que els antecedents antimoderns, tot i ser un referent, eren incomplets: «le boulangisme, le nationalisme ont été des formes du fascisme. Il leur a manqué l'esprit de la victoire et une doctrine comportant la solution du problème social».²⁷⁸³ Per un nacionalista francès recalitrant com ell, mortificat pel *Gallia poenitens* de 1871, la vivència a Verdun va ser l'oportunitat de retre comptes amb el passat. És la voluntat de cicatritzar la ferida allò que estableix un fil contingent. La importància que donava a l'excombatent no venia marcada tant per l'estatus de soldat o heroi, sinó per la condició moral de vencedor, de qui ha estat capaç d'exorcitzar els dimonis nacionals: «nous étions un peuple battu. Nous sommes de nouveau un peuple victorieux».²⁷⁸⁴ La mateixa sensació de continuïtat s'aprecia en els escrits de Mussolini. «La trinzerocrazia», el nou ordre sorgit de la guerra que hauria de separar «quelli che hanno combattuto e quelli che non hanno combattuto; quelli che hanno

²⁷⁷⁹ Georges VALOIS, «Le Faisceau. Pour l'organisation et l'action. Appel à nos amis», *Le Nouveau Siècle*, 11 de novembre de 1925, número especial, p. 1.

²⁷⁸⁰ Ernesto GIMÉNEZ CABALLERO, «Carta a un compañero de la Joven España», *La Gaceta Literaria*, 15 de febrer de 1929, any III, n° 52, p. 5.

²⁷⁸¹ Georges VALOIS, «La Révolution nationale. Caractère universel du fascisme», *Le Nouveau Siècle*, 28 d'abril de 1926, p. 1.

²⁷⁸² Georges VALOIS, «La Révolution nationale. Les nations, laboratoires politiques et sociaux de l'humanité», *Le Nouveau Siècle*, 28 de gener de 1926, p. 1.

²⁷⁸³ Georges VALOIS, «La Révolution nationale. Erreurs et vérités sur le fascisme», *Le Nouveau Siècle*, 24 d'abril de 1926, p. 1.

²⁷⁸⁴ Georges VALOIS, «La fraternité des combattants et la valorisation de la victoire», *Le Nouveau Siècle*, 21 de febrer de 1926, p. 1.

lavorato e i parassiti»,²⁷⁸⁵ era una modernitat alternativa que no s'entén si no és com una contraposició al règim liberal-parlamentari: la «vittoria dev'essere esaltata contro tutti i rospi del pantano decadentista della letteratura e della politica».²⁷⁸⁶ En subratllar un contínuum que emparenta la cultura política feixista amb les expressions d'antimodernitat finiseculars es pretén oferir una explicació alternativa a les teleologies amb què s'ha vinculat la brutalització amb l'auge del feixisme.²⁷⁸⁷ S'intenta, doncs, oferir una resposta més global alhora que més ajustada que permeti integrar totes les experiències feixistes que no van tenir contactes amb la trinxera, com ara l'espanyola, la qual en el període d'entreguerres disposava no d'excombatents, sinó de precombatents.²⁷⁸⁸

Fer de l'experiència bèl·lica un catalitzador de les obsessions finiseculars i no una gènesi epifànica també permet reflexionar més pertinaçment sobre el desenvolupament cronològic del feixisme en tant que moviment. En arrancar des del tractat de Versalles, el període historiogràfic que es coneix com a “període d'entreguerres” es presenta com un punt i a part respecte del passat immediat. Alguns coetanis incidiren en la sensació de ruptura que ha portat a assumir que el fenomen feixista és el resultat directe, natural i indestriable de l'experiència bèl·lica. En *Notre avant-guerre* (1941), Robert Brasillach, nascut el 1909 i col·laborador amb l'ocupació nazi el 1940, va destacar precisament com la seva era la generació que deixava enrere la Gran Guerra i s'endinsava en uns horitzons polítics nous.²⁷⁸⁹ Si el pas per la trinxera no va conduir ni immediatament ni inexorablement a la seva formació, caldria anar més enllà de la sinèrgia de la desmobilització i violència per explicar com va esdevenir una opció política de masses. El *Faisceau* demostra que el feixisme no va tenir recorregut per desenvolupar-se a la dècada dels 1920s. Amb l'agudesesa que el caracteritzava, Valois no s'equivocava quan diposità les esperances d'accedir al poder en una catàstrofe financera. Tanmateix, com també era habitual en ell, la seva sagacitat va anar acompanyada d'una precipitació i d'una mala lectura dels tempos: la crisi econòmica que esperava no va arribar fins un lustre

²⁷⁸⁵ Benito MUSSOLINI, “Trincerocrazia” (*Il Popolo d'Italia*, 15 de desembre de 1917), en *Opera omnia... op. cit.*, vol. X, 140-142, pp. 141-142.

²⁷⁸⁶ Benito MUSSOLINI, “Nessuno disertì” (*Il Popolo d'Italia*, 16 de novembre de 1919), en *Opera omnia... op. cit.*, vol. XIV, 134-135, p. 134.

²⁷⁸⁷ Algunes aproximacions que posen en entredit les tesis de Georges Mosse es basen en les cultures de desmobilització. Veure: Àngel ALCALDE, *War veterans... op. cit.*, pp. 6-8.

²⁷⁸⁸ Aquest marc interpretatiu el proporcionaria el concepte de “fascist warfare”, una aproximació de llarg abast que englobaria l'experiència bèl·lica del feixisme des de la Gran Guerra fins a la Segona Guerra Mundial. Veure: Miguel ALONSO IBARRA, Alan KRAMER i Javier RODRIGO, “Introduction”, en ÍDS. (eds.), *Fascist warfare, 1922-1945. Agression, occupation, annihilation*, Palgrave Macmillan: Londres-Nova York-Shanghai, 2019, 1-23.

²⁷⁸⁹ Robert BRASILLACH, *Notre avant-guerre*, Plon: París, 1941, p. 119.

després.²⁷⁹⁰ Llevat del cas italià que va prendre el poder el 1922, els demés moviments feixistes europeus van aprofitar-se dels estralls socioeconòmics que van derivar de la fallida borsària de *Wall Street* per atiar el desequilibri polític. El creixement del NSDAP a partir de les eleccions del juliol de 1932 constata l'impacte de la depressió americana.²⁷⁹¹ Abans de la segona onada, seguint l'esquema de Robert Soucy,²⁷⁹² van existir feixistes com Georges Valois, anàlegs a l'experiència italiana en quant la irrupció cronològica d'una identitat feixista, però amb un desenvolupament dels projectes polítics completament divergents. D'aquesta forma, no hi hauria *late comers*, sinó tot el contrari: uns *early comers* que demostrarien, com en el cas del *Faisceau*, que l'experiència feixista italiana seria l'excepció i no la norma pel que fa a la conquesta del poder.

Violència i totalitarisme. Un replanteig a través d'una aposta de cop d'estat modern

Una raó per la qual s'ha reduït el *Faisceau* en una expressió tèbia o inclús esquerrana de feixisme ha estat que no va fer un ús desproporcionat ni abrusador de la violència. Una conclusió que sobta si es considera que una de les acusacions reiterades de Valois als seus excompanys *ligueurs* era recriminar-los la inacció a l'hora de venjar els assassinats. En comptades ocasions, els camises blaves van fer un ús actiu de la força i, quan desplegaren la brutalitat, els dirigents ho reprovaren.²⁷⁹³ L'actitud passiva va portar a l'AF a escriure sarcàsticament després de l'agressió dels estudiants reialistes a la sala d'Horticulture que «la jeunesse universitaire, à laquelle il faisait appel pour la soustraire à l'influence de l'Action française, lui a donné sa première leçon».²⁷⁹⁴ En bona mesura, després d'examinar el paper del *Faisceau* en l'agitació urbana i comparar-la amb la d'altres formacions d'extrema-dreta, Douglas va assenyalar que el partit feixista havia estat més víctima que botxí, però que això no era suficient com per no considerar-la una formació feixista.²⁷⁹⁵ L'asseveració de l'historiador nord-americà convida a repensar la relació entre violència i feixisme i establir-la des d'un punt de vista estratègic a l'hora

²⁷⁹⁰ Jules LEVEY, "Georges Valois...", *art. cit.*, pp. 279 i 303.

²⁷⁹¹ Adam TOOZE, *Wages of destruction. The making and breaking of Nazi economy*, Penguin Books: Londres, 2006, pp. 23-24 i 31-33.

²⁷⁹² Robert SOUCY, *French Fascism: The Second Wave, 1933-1939*, New Haven, Yale University Press, 1995.

²⁷⁹³ Informe del 26 d'abril de 1926, dins de F⁷13210, en AN. Valois havia donat mostres suficients de no agradar-li en excés la violència gratuïta: «allez parler d'alliance à des gens qui se battent à coups de revolver! Allez faire comprendre aux "patriotes" qu'on envoie à Sèvres manier des matraques ou rue Danrémont se faire tuer sous la protection de la police, que "le péril est ploutocratique!"». En Georges Valois, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 160.

²⁷⁹⁴ "De l'action! De l'action!... En voilà!", *L'Action française*, 15 de desembre de 1925, 1-2, p. 1.

²⁷⁹⁵ «The *Faisceau's* general avoidance of violence is a fact». En Allen DOUGLAS, "Violence and Fascism...", *art. cit.*, p. 708.

d'eixamplar la base del moviment. En el discurs a la sala Wagram del novembre de 1925, Valois va deixar clar davant dels assistents que «notre objectif est la conquête de l'État».²⁷⁹⁶ El redreçament nacional passava per una dictadura, una fase necessària, encara que transitòria,²⁷⁹⁷ la qual «n'est, en effet, pour nous qu'un moyen d'instaurer un nouveau régime».²⁷⁹⁸ Unes paraules que semblaria que haurien de ser el preludi d'una càrrega brutal contra el règim. Emperò, no obstant la retòrica bel·ligerant i les al·lusions a la dictadura, la trajectòria del *Faisceau* demostra que acció i violència no eren conceptes sinonímics, ja que el *coup* que imaginava no passava «sous la forme des coups militaires».²⁷⁹⁹ Yves Guchet va brindar una clau explicativa que ajuda a desllorigar la relació tan complexa en apuntar que Valois es regia per la distinció soreliana entre *violence* i *force*.²⁸⁰⁰ Evidentment, es desconeix l'abast de la repressió i l'ús de la força que el règim hagués desplegat en el cas hipotètic d'haver-se implementat, però sí que hi ha evidències fiables com per asseverar que quan el *chef* es referia a actuar, la idea estava enfocada a fer créixer el moviment a partir de l'organització, no tant a partir de la batussa cos a cos.²⁸⁰¹ Tot i que tampoc en feia escarafalls, la brutalitat no era del seu grat. L'ambigüitat és perceptible durant l'afer Matteotti el juny de 1924. Si bé va considerar que l'assassinat del diputat socialista responia a «des raisons qui ne paraissent pas avoir été honorables (il semble qu'il s'agissait de supprimer les dénonciateurs de prévarications)», va intentar maquillar-lo en denunciar una jugada de desprestigi: «il fut organisé, en Italie et dans toute l'Europe, un tumulte antifasciste qui avait pour objet le renversement du gouvernement fasciste».²⁸⁰²

Hi ha dos factors explicatius força suggeridors sobre el perquè Valois era reticent a les praxis violentes proactives. Un d'ells és de caràcter tàctic. Temorós d'una opinió pública

²⁷⁹⁶ Georges VALOIS "Introduction. La politique de la victoire" (Discurs reproduït el 12 de novembre de 1925, *Le Nouveau Siècle*), dins de *La Politique... op. cit.*, VII-XXXII, p. XIV.

²⁷⁹⁷ «Il n'y a pas d'autre solutions que la dictature». En Georges VALOIS, "Sur la route de Reims. À la recherche du gouvernement", *Le Nouveau Siècle*, 20 de juny de 1926, p. 1. «La dictature n'est donc, pour le fascisme comme pour tout régime, que le moyen de premier établissement». En ÍD., "Le fascisme. La dictature et les dictateurs", *Le Nouveau Siècle*, 3 de setembre de 1926, p. 1. «Ce sera pour un temps, la dictature du combattant». En Georges VALOIS, "Introduction", a *Première Assemblée Nationale... op. cit.*, p. 37.

²⁷⁹⁸ «Préparer l'action: organiser troupes et cadres, c'est mieux!». En Georges VALOIS, "Aux légionnaires, citoyens et producteurs, membres du Faisceau", *Le Nouveau Siècle*, 21 de gener de 1926, p. 1.

²⁷⁹⁹ Tal i com va presentar a Maurras a finals de 1916, un cop d'estat al segle XX havia de ser diferent al que podia imposar-se al segle XVIII. Per aquesta raó, va considerar després de la separació que el model de cop de força de la lliga era un «bric-à-brac historique», un «enfantillage». Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 83.

²⁸⁰⁰ Yves GUCHET, *Georges Valois... op. cit.*, p. 231.

²⁸⁰¹ Georges VALOIS, "Sur la route de Meaux. Le Parlement à la cravache", *Le Nouveau Siècle*,

²⁸⁰² Georges VALOIS, "Préface. Quelques réflexions sur le fascisme" (6 de juliol de 1924, *L'Action française*), en Gorgolini, Pietro, *La Révolution... op. cit.*, VII-XIII, p. VII-VIII.

que associés el *Faisceau* amb pràctiques brutals i estrangeres com la de l'oli de ricí, el dirigent feixista buscava un accés al poder legal que es correspongués amb l'etiqueta autoproclamada de partit nacional i que li permetés integrar tant sectors socials atemorits per la revolució social com uns revolucionaris ansiosos de passar pàgina del règim republicà. Tot i que antiparlamentari, l'ambivalència es mostrava en tot el seu esplendor quan declarava que «nous ne nous posons pas du tout la question constitutionnelle».²⁸⁰³ A l'alçada de 1925, Valois havia pres nota de com el partit feixista italià havia aconseguit arribar a les masses un cop abandonà l'etapa inicial *sansepolcrista*. Precisament, el rebuig dels mètodes vexatoris havia permès al *fascio* expandir-se. El pla d'acció de les tres etapes de Verdun, Reims i Meaux s'inspirava en la Marxa sobre Roma. El que Valois perseguia era preparar la societat per quan l'estat col·lapsés. «Au moment de l'abdication pratique d'un gouvernement tout à fait épuisé», escrivia, «toutes les équipes soient prêtes pour assurer la paix civile».²⁸⁰⁴ Era una estratègia de presa del poder que fiava l'èxit a les profecies d'una catàstrofe financera que havia de ser imminent. L'altra explicació entronca amb el seu caràcter. Malgrat la dialèctica punyent i els acompliments durant la guerra, Valois es proposava exercir un comandament intel·lectual. Una mostra irrefutable és la forma amb què pretenia encarar l'amenaça comunista. Segons el seu parer, «la violence, c'est-à-dire la prison, l'exile, la mort serait tout à fait inefficace» perquè «elle fortifierait le communisme». «L'élimination du communisme se fera dans le domaine économique», és a dir, per l'acció organitzativa: «il s'agit de coordonner les efforts, d'entrer ardemment dans la création économique et sociale».²⁸⁰⁵ De forma contradictòria, va acabar per assumir el que més l'exasperava dels seus excompanys *ligueurs*: parapetar-se darrera de les fulles d'un diari.²⁸⁰⁶

El fet de no haver desplegat una violència sistemàtica, de no haver conquerit el poder i de no haver donat a lloc un règim de partit únic i repressiu poden portar a desmerèixer el feixisme valoisianà per no ser *totalitari*, concepte amb què es vol quintaessenciar la cultura política feixista. Com Emilio Gentile va emfatitzar, qualsevol totalitarisme és

²⁸⁰³ Georges VALOIS, “Sur la route de Meaux. Réponse à notre voisin”, *Le Nouveau Siècle*, 28 de novembre de 1926, p. 1.

²⁸⁰⁴ Georges VALOIS, “La Révolution nationale. Comment se fera le changement de régime?”, *Le Nouveau Siècle*, 7 de febrer de 1926, p. 1.

²⁸⁰⁵ Georges VALOIS, “La Révolution nationale. L'élimination du communisme par la création économique”, *Le Nouveau Siècle*, 20 de març de 1926, p. 1.

²⁸⁰⁶ Hi ha molts exemples que certifiquen com *Le Nouveau Siècle* era la joia de la corona del projecte feixista. Valois sempre va invertir esforços i recursos ingents en la tribuna: «nous sommes de ceux qui faisons tomber chaque jour les voiles que l'on veut jeter sur ce péril. C'est l'utilité du *Nouveau Siècle* quotidien». En Georges VALOIS, “Notre journal et nos moyens d'actions”, *Le Nouveau Siècle*, 5 d'agost de 1926, p. 1.

«incompiuto» o «imperfetto» respecte del tipus ideal i respecte del mateix plantejament que s'aspira a complir.²⁸⁰⁷ Si per totalitari s'entén la voluntat de crear un nou règim, no hi ha dubte que el dirigent del *Faisceau* ambicionava la construcció d'un nou estat oposat i antitètic al vuitcentista.²⁸⁰⁸ «Enrico Corradini», va apuntar en *Le Nouveau Siècle*, «marque avec force que le fascisme n'est pas une réaction, pour un retour à une situation historique antérieure». Valois no podia estar més d'acord amb la definició que proporcionava el senador italià: «le fascisme a été, en somme, le grand mouvement politique national unitaire et totalitaire qui répond à la nécessité historique».²⁸⁰⁹ L'estat nacional que ambicionava era un «État unitaire, qui a un chef».²⁸¹⁰ Sota la fórmula de «l'autorité, c'est l'État»,²⁸¹¹ adaptava la noció mussoliniana de «tutto nello Stato, niente al di fuori dello Stato, nulla contro lo Stato».²⁸¹² Subscribia que el «fascisme est une conception totale de la vie nationale et sociale»²⁸¹³ La seva concepció estatal era anti-individualista: «pour le nouvel État, le citoyen apparaîtra toujours sous les traits du chef de famille et du producteur».²⁸¹⁴ Recuperava una idea central de *Le Père*, ara empeltada amb l'esperit de la victòria i per l'experiència feixista del règim italià: «un chef à la tête de la nation, comme il en est un à la tête de la famille». La unitat familiar garantia la supervivència perquè «l'individu isolé se désintéresse de l'épargne», mentre que «la vie familiale exige l'épargne».²⁸¹⁵

Si per totalitarisme es comprèn l'organització disciplinar de les masses, el feixisme valoisà també n'és representatiu. El que ocorre, és que la conceptualització de totalitarisme s'ha basat principalment en la concepció estatal del feixisme i ha enllorat una qüestió axial en la comprensió de la concepció sacionacional dels diversos feixismes, la qual no és altra que la distinció, moltes vegades acusada entre inclús en feixistes d'un

²⁸⁰⁷ Emilio GENTILE, *La via italiana al totalitarismo. Il partito e lo Stato nel regime fascista*, Carocci: Roma, 1995, pp. 156 i 308.

²⁸⁰⁸ L'estat nou «sera aussi différent de l'État du dix-neuvième ou du seizième siècle que l'automobile du char à bœufs». En Georges VALOIS, «La politique économique. L'État, l'économie nationale et internationale», *Le Nouveau Siècle*, 10 de gener de 1926, p. 1.

²⁸⁰⁹ Georges VALOIS, «Ce qu'est le fascisme», *Le Nouveau Siècle*, 13 de desembre de 1925, p. 1.

²⁸¹⁰ Georges VALOIS, «Le fascisme. Conclusion du mouvement de 1789», *Le Nouveau Siècle*, 14 de juliol de 1926, p. 1.

²⁸¹¹ Georges VALOIS, «La Révolution nationale. La représentation nationale devant l'État», *Le Nouveau Siècle*, 2 de febrer de 1926, p. 1.

²⁸¹² Benito MUSSOLINI, «Per la medaglia dei benemeriti del comune di Milano» (discurs al teatre de la *Scala*, 28 d'octubre de 1925), en *Opera omnia... op. cit.*, vol. XXI, 422-427, p. 425.

²⁸¹³ Georges VALOIS, «La Révolution nationale. Nationalisme et socialisme. (Deuxième article)», *Le Nouveau Siècle*, 26 de gener de 1926, p. 1.

²⁸¹⁴ Georges VALOIS, «La Révolution nationale. La famille», *Le Nouveau Siècle*, 8 de febrer de 1926, p. 1.

²⁸¹⁵ Georges VALOIS, «Sur la route de Reims. Aux chefs de famille», *Le Nouveau Siècle*, 19 de juny de 1926, p. 1.

mateix moviment, entre estat i comunitat. En el cas de Valois, la dicotomia s'aprecia clarament. La defensa d'un enquadrament dels col·lectius de productors dins d'estructures tècniques no li impedia fer notar que «l'État, c'est qui règne et gouverne. La nation, c'est nous, les gouvernés».²⁸¹⁶ Per això, tot i que «le fascisme est unitaire en ce qui concerne l'État» era «syndical, corporatif, familial en ce qui concerne la nation».²⁸¹⁷ Tenia clar que «le fascisme, cette forme de gouvernement populaire», era la més apte pels interessos nacionals.²⁸¹⁸ Precisament, la utopia feixista de l'autor de *La Révolution nationale* passava per ressituar les nocions d'autoritat i de llibertat que la lògica parlamentària havia entremesclat. Un «État politico-économique» com el que desitjava es traduïa en «un régime d'autorité limitée par la liberté et de liberté contenue par l'autorité».²⁸¹⁹ En el fons, buscava resoldre les contradiccions entre representació i sobirania que havien emergit durant la crisi finisecular.

La naturalesa del feixisme: l'antirevolucionarisme

Un altra gran qüestió que permet desentortolligar la trajectòria de Georges Valois és la naturalesa de la identitat feixista. La divisa *ni droite ni gauche*, no deixa de ser un lema, un esquer per atreure tots els rebotats amb les males praxis polítiques i els descontents amb la situació econòmica dins d'un moviment transversal de comunió nacional. Amb orgull, es vantava d'estar perseguit tant per la dreta com per l'esquerra.²⁸²⁰ Presentar-se com un equidistant, com algú que volia superar els partits i les faccions, era un estratagema que ja havia emprat anteriorment en els anteriors projectes. Era una ambigüitat que, si bé responia a una intencionalitat concreta, també es corresponia al reflex de la seva cosmovisió. El fet d'atacar els conservadors, de presentar-se com una força regeneradora amb una forta càrrega social ha estat l'origen que ha dut a contemplar el feixisme com una desviació revolucionària que va fer de l'eix nacional el vector transformador. En el cas concret de l'autor de *L'Économie nouvelle*, aquest miratge s'accentua per les vivències com a *dreyfusard*. Amb tot, si hi ha un aspecte que la

²⁸¹⁶ Georges VALOIS, "La politique économique. Le Conseil National économique et les États Généraux", *Le Nouveau Siècle*, 17 de gener de 1926, p. 1.

²⁸¹⁷ Georges VALOIS, "La Révolution nationale. Nationalisme et socialisme", *Le Nouveau Siècle*, 25 de gener de 1926, p. 1.

²⁸¹⁸ Georges VALOIS, "À propos de notre réunion du 2 décembre. Qui commande? L'Argent au Peuples ou les Peuples à l'Argent?", *Le Nouveau Siècle*, 3 de novembre de 1926, p. 1.

²⁸¹⁹ Georges VALOIS, "La Révolution nationale. L'autorité et la Liberté ou la Souveraineté et la Représentation", *Le Nouveau Siècle*, 1 de febrer de 1926, p. 1.

²⁸²⁰ «Les gens d'extrême-droite nous accusent de faire alliance avec les communistes. Les communistes nous accusent de faire alliance avec le patronat». En Georges VALOIS, "La politique économique. Le problème ouvrier", *Le Nouveau Siècle*, 27 de desembre de 1925, p. 1.

biografia de Valois posa en entredit és, precisament, la tesi de les conversions polítiques. Afirmar que el feixisme té uns orígens a l'esquerra perquè va ser un republicà durant la infància i un anarquitzant en l'adolescència és una deducció superficial que resulta de confondre l'inconformisme, l'odi als benpensants i el rebuig a les lògiques de la modernitat amb un *ethos* revolucionari. Dues dècades de militància en l'AF, on va desenvolupar les idees de *La Révolution nationale* quan era membre dels comitès directors, haurien de ser suficients com per prevenir una afirmació similar.

Amb això, no es vol negar l'existència d'una «passerelle potentielle en direction du fascisme».²⁸²¹ Existiren viratges de radicals, socialistes i comunistes que col·laboraren en la conformació del feixisme com a cultura política, però van ser escassos i, llevat del cas italià, en què hi va haver *fascisti* de primera hora que provingueren del socialisme i del sindicalisme revolucionari,²⁸²² només una minoria obrera va estar representada en el moviment feixista.²⁸²³ El mateix s'aprecia a Alemanya i Àustria, on ni els quadres, ni els dirigents ni el volum d'afiliats en els sindicats feixistes, sense comptar tots aquells qui hi entraren per por o represàlies, tenien un passat de militant a la esquerra.²⁸²⁴ Tampoc el feixisme espanyol varia en aquest aspecte. El fracàs de Ramiro Ledesma Ramos per guanyar-se la CNT subratlla la distància que existia entre una concepció obrera contrarevolucionària d'una altra de revolucionària.²⁸²⁵ Amb aquest apunt, no es busca menysvalorar l'influx de la tradició sindicalista en la configuració del feixisme ni com a cultura política ni com a ideologia amb una proposta obrerista organitzativa, sinó evitar convertir els casos més singulars, els matisos dels quals ajuden a comprendre la dimensió del fenomen, en els eixos d'una interpretació genèrica. A fi d'evitar caure en paradigmes simplificadors, que sigui imprescindible examinar amb deteniment les causes dels girs. Això implica creuar tant les propostes polítiques com la cosmovisió i personalitat dels subjectes històrics amb d'altres factors més prosaics.²⁸²⁶ No en va, la causa del

²⁸²¹ Philippe BURRIN, *La dérive fasciste. Doriot, Déat y Bérgerly, 1933-1945*, Seuil: París, 2003 [1986], p. 29.

²⁸²² David D. ROBERTS, *The Syndicalist Tradition and Italian Fascism*, The University of North Carolina Press: Manchester, 1979, p. 212; Zeev STERNHELL, Mario SZNAJDER i Maria ASHERI, *Naissance de l'idéologie fasciste*, Fayard: París, 1989.

²⁸²³ Renzo de FELICE, *Mussolini il fascista*, Einaudi: Torí, 1967, pp. 4-5

²⁸²⁴ Michel H. KATER, *The Nazi Party: A Social Profile of its Members and Leaders, 1919-1945*, Harvard University Press: Cambridge, 1983, p. 22; Ferran GALLEGÓ, *Todos los hombres del Führer. La élite del nacionalsocialismo (1919-1945)*, Debolsillo: Barcelona, 2008 [2006], pp. 125-126; Jill LEWIS, *Fascism and the Working Classes in Austria, 1918-1934: The Failure of Labour in the First Republic*, St. Martin's Press: Berg, 1991, pp. 150-152.

²⁸²⁵ Ferran GALLEGÓ, *Ledesma Ramos y el fascismo español*, Síntesis: Barcelona, 2005.

²⁸²⁶ Un aspecte que Burrin ha negligit: «on n'en aborde pas l'explication [du phénomène] en faisant valoir des facteurs intemporels, comme l'ambition, la soif de pouvoir ou le désir de revanche, ce qui reviendrait

transvasament podria veure's estimulada o precipitada per qüestions mundanes, menys poètiques que l'amor a uns ideals. El cas de Marcel Delagrangé és representatiu en aquest aspecte. Si bé va explicar en un míting a Sedan el 20 de juny de 1926 com, «écœuré des agissements démagogiques des chefs de ce Parti, il n'hésita pas à l'abandonner pour entrer dans l'autre Parti révolutionnaire», el qual veia com «le seul capable de faire une révolution susceptible d'améliorer la sort de tous les citoyens, surtout celui de la classe ouvrière dont il fait partie»,²⁸²⁷ un informe policial relatava amb sorna que «l'adaptation rapide de Delagrangé au fascisme intégral» s'explicava per «combien celui-ci répudierait maintenant à la reprise du collier du travailleur manuel, qu'il continue à aimer mais pour les autres seulement».²⁸²⁸ Amb tot, a part dels relats antagònics sobre la seva identitat obrera, la ruptura podria haver estat propiciada a causa d'un robatori de fons del partit.²⁸²⁹ O perquè era un agent de la reacció des de 1924.²⁸³⁰ Davant de tants inputs, l'historiador ha de discernir les causes de la deserció d'entre el marasme de mitges veritats i possibles difamacions. A tall d'exemple, Valois també va veure's acusat de fur quan va separar-se de l'AF.²⁸³¹ En resum, el que cal subratllar és que les dissidències no s'expliquen des d'un reduccionisme ideològic en què els factors explicatius, com si fossin peces d'un trencaclosques, encaixen a la perfecció dins d'un relat. D'aquesta forma, Georges Valois no formaria part d'un elenc de trànsfuges que substituïren la classe per la nació.²⁸³² Bàsicament, perquè aquestes dues categories són indestriables de la seva identitat des que va concebre el projecte monàrquico-sindical. L'experiència bèl·lica el va dur a replantejar la perspectiva i apostar per un corporativisme-sindical, sense deixar de banda l'esperit obrerista, tal i com s'aprecià en l'activitat el *Faisceau*.

à ignorer les échafaudages idéologiques et les contextes politiques à travers lesquels ils prennent leur consistance historique». Segons l'historiador suís, «il importe d'explicitier les plans et les voies de glissement hors de leur famille d'origine». En Philippe BURRIN, *La dérive... op. cit.*, p. 16.

²⁸²⁷ Informe del comissari especial de Sedan al prefecte, del 21 de juny de 1926, dins de F⁷13209, en AN.

²⁸²⁸ Nota del 8 d'abril de 1926, dins de F⁷13210, en AN.

²⁸²⁹ «Je dois dire que, au Faisceau, lorsque nous avons lu ce récit de notre vieille *Humanité*, nous avons éclaté de rire». En Georges VALOIS, «La Révolution Nationale. Du communisme au fascisme», *Le Nouveau Siècle*, 2 de març de 1926, p. 1.

²⁸³⁰ Paul FAURE, «La politique socialiste. Le coup de pied de l'âne», *Le Populaire*, 21 d'abril de 1930, p. 1.

²⁸³¹ «M. Georges Valois aurait emporté en quittant le journal dirigé par M. Daudet, une somme que l'on dit être évoluée à 200.000 francs». En «Au sujet de M. Georges Valois», 16 de gener de 1926, dins de F⁷13210, en AN.

²⁸³² Steven FORTI, *El peso de la nación. Nicola Bombacci, Paul Marion y Óscar Pérez Solís en la Europa de entreguerras*, prefaci de Ysàs Solanes, Pere, Universitat de Santiago de Compostela: Santiago de Compostela: 2014, p. 595.

Valois comprenia el moviment feixista com una amalgama de sensibilitats, com un moviment populista, un «effort synthétique»²⁸³³ que no divergia del que havia assajat durant el *Cercle Proudhon*. Quan es referia al socialisme, reivindicava aquelles tradicions contestatàries, inconformistes i nacionals com la blanquista i la proudhoniana, les quals contenien una alta càrrega antiliberal, antiplutocràtica i antiparlamentària.²⁸³⁴ Nogensmenys, el que es vol ressaltar es que la cultura política dels feixistes sensibles a les qüestions socials no partia d'una visió esquerrana, malgrat que en algunes ocasions poguessin presentar-se com a campions dels obrers i integressin visions socials que podien ser compartides per l'esquerra política. Equiparar dues cultures polítiques com la marxista i la feixista perquè ambdues combaten «la fausse science de l'économie libérale», «l'insondable bêtise et l'incurable ignorance de l'État libéral»,²⁸³⁵ significa passar per alt els abismes teòrics, conceptuals i lògics que separen dues tendències antitètiques. «Ces deux frères ennemis», com va descriure'ls Valois, «sont très exactement les deux aspects différents -et contraires- d'une même réaction contre la plouto-démocratie».²⁸³⁶ Els mateixos coetanis van subratllar amb vehemència la dicotomia: «voulez-vous être bolchevistes ou fascistes? Ne me répondez pas que vous ne voulez être ni l'un ni l'autre, car vous serez alors broyés entre l'un et l'autre».²⁸³⁷ Recolzant-se en l'obra de Camille Aymard, notari i director del diari *La Liberté*, Valois va reblar cínicament que el que diferenciava una i altra opció política eren «leurs résultats». Mentre criticava que «l'économie que se construit à Russie est à base capitaliste», el règim feixista buscava donar a «la propriété privée les disciplines et obligations économiques, sociales et nationales auxquelles ils échappent dans le régime individualiste».²⁸³⁸ Fins i tot després d'apostar per un canvi de tàctica el 1927, en què pregonava que «le fascisme et le communisme viennent d'une même mère, qui est la démocratie, et de la double fécondation socialiste et nationaliste»,²⁸³⁹ continuaven essent

²⁸³³ Georges VALOIS, “La Révolution nationale. Nationalisme et socialisme”, *Le Nouveau Siècle*, 25 de gener de 1926, p. 1.

²⁸³⁴ Georges VALOIS, “La Révolution nationale. Nationalisme et socialisme (deuxième article)”, *Le Nouveau Siècle*, 26 de gener de 1926, p. 1.

²⁸³⁵ Georges VALOIS, “Introduction. L'esprit de la victoire et la restauration des finances françaises” (Montlieu-Inxent-Paris, maig-juny de 1925), en *L'État, les finances... op. cit.*, IX-XLIII, p. XIV.

²⁸³⁶ Georges VALOIS, “L'esprit du Nouveau Siècle (dixième article). Fascisme et communisme”, *Le Nouveau Siècle*, 24 de setembre de 1925, p. 1.

²⁸³⁷ Camille AYMARD, “Préface”, *Bolchevisme ou fascisme?... Français, il faut choisir!*, Flammarion: París, 1925, v-X, p. VIII.

²⁸³⁸ Georges VALOIS, “Fascisme et communisme?”, *Le Nouveau Siècle*, 1 de desembre de 1925, p. 1.

²⁸³⁹ Georges VALOIS, “Les nouvelles formes de l'État et de la vie sociale”, *Le Nouveau Siècle*, 17 de juliol de 1927, 1-2, p. 1.

«irréductiblement opposés».²⁸⁴⁰ El mateix Mussolini va assenyalar que «negare il bolscevismo è necessario», però «bisogna affermare qualche cosa. *Dimostrare* che anche noi vogliamo andare innanzi, che anche noi abbiamo dei postulati di rinnovazione della vita nazionale, forse più profondi di quelli strombazzati dai socialisti, dai quali siamo divisi dal punto di partenza, dal metodo e dal tempo».²⁸⁴¹

La religiositat i la fe. Més enllà de la religió política

L'única conversió que s'aprecia en el seu itinerari, i que el propi Valois va assumir i presentar com a tal, va ser religiosa, quan va ser batejat als vint anys. La religiositat, infundada en les ensenyances de la seva àvia, podria considerar-se l'única variable que escenifica un abans i un després vital, encara que en la pràctica tingués poc impacte a la a l'hora de modelar la seva cosmovisió perquè l'educació religiosa casava perfectament amb els valors d'esforç, treball i vàlua que va inculcar-li el seu tutor.²⁸⁴² Aquí entre en joc la noció de catolicitat que Michel Winock va encunyar per referir-se a totes les postures polítiques en què la religió tenia un component que sobrepassava la pura confessionalitat.²⁸⁴³ Aquest concepte permet separar la devoció del clericalisme, una distinció pertinaç que ajuda a entendre la forma en què els feixistes integraven la fe en llur idiosincràsia. Valois ho va exposar de forma clarificadora quan va certificar que «le Faisceau n'est pas un groupement religieux. Mais les valeurs religieuses et morales sont pour lui au premier rang».²⁸⁴⁴ El mateix raonament s'aplica a d'altres feixismes europeus com l'espanyol, els punts comuns dels quals poden contribuir a enriquir la reflexió global. Malgrat els miratges,²⁸⁴⁵ la importància de la fe en el jonsista Onésimo Redondo no se circumscriu a una qüestió clerical o partidista.²⁸⁴⁶ A Romania, la religiositat va inundar

²⁸⁴⁰ Georges VALOIS, "Le salut est en vous, dans la paix, par le travail", *Le Nouveau Siècle*, 5 de juliol de 1927, p. 3.

²⁸⁴¹ Benito MUSSOLINI, "Posizioni" (Il Popolo d'Italia, 5 d'abril de 1919), en *Opera omnia... op. cit.*, vol. XIII, 28-30, p. 29.

²⁸⁴² El seu avi li hauria dit que «le Christ était républicain». En Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 42.

²⁸⁴³ Michel WINOCK, "El nacionalismo francés", dins de Beramendi, Justo, Máiz, Ramón y Núñez Seixas, Xosé Manoel (eds.), *Nationalism in Europe. Past and Present*, Universidad de Santiago de Compostela: Santiago de Compostela, 1994, vol. II (2 vols.), 335-346.

²⁸⁴⁴ Georges VALOIS, "Pâques. Pour le malheureux qui m'injurie hier", *Le Nouveau Siècle*, 4 d'abril de 1926, p. 1.

²⁸⁴⁵ Malgrat assenyalar que la catolicitat era un element central en el pensament de Redondo, Saz argumenta que el "nacionalisme revolucionari" no podia ser catòlic. Ismael SAZ CAMPOS, *España contra España. Los nacionalismos franquistas*, Marcial Pons: Madrid, 2003, pp. 137-138.

²⁸⁴⁶ Onésimo REDONDO, "El nacionalismo no debe ser confesional" (*Libertad*, nº 38, 19 de febrer de 1932), en *Obras completas*, vol. II (2 vols.), Publicaciones Españolas: Madrid, 1955, 35-38; ÍD., "La revolución hispánica" (*Libertad*, nº 7, 27 de juliol de 1931), en *Obras... op. cit.*, vol. I, 107-108. Per una major aprofundiment en la importància de la catolicitat en Redondo, resulta indispensable: Matteo

els gestos, la teatralitat, els rituals i la retòrica sense s'entrés en contradicció amb la voluntat de crear un Ordre Nou.²⁸⁴⁷ El martirologi expressat pels feixistes, sobretot en contextos bèl·lics com foren la guerra civil espanyola o la segona guerra mundial han portat a David Alegre a parlar del cristianisme combatiu.²⁸⁴⁸ En bona mesura, es podria atribuir, com ha puntualitzat Stanley Stowers, que l'element religiós en el discurs feixista -referint-se al nazisme en particular- va derivar d'una interpretació del cristianisme i no d'una "religió secular" substitutiva com han defensat altres autors.²⁸⁴⁹

Com que el projecte feixista de Valois tenia una visió nacional, les confessionalitats tampoc podien ser un impediment a l'hora d'agrupar tots els francesos sota els valors morals de la pàtria. L'estat feixista demanava cada part, «à chacune, la plus large vie publique, la plus grande activité spirituelle, afin d'élever la nation». Enfront de «l'hypocrisie, la lâcheté de l'État libéral et parlementaire», proposava que «l'État national reconnaît la foi et ses formes diverses».²⁸⁵⁰ El *Faisceau* no només era la casa dels «catholiques viriles» qui «ne considèrent pas du tout que leur foi soit une vieille chose périmée, qui n'a pas sa place dans le monde moderne»,²⁸⁵¹ sinó també la dels protestants qui «animent les grandes valeurs religieuses, et qui se donnent pour provoquer une renaissance de la foi».²⁸⁵² Fins i tot, donava empara a l'incrèdul que «spiritualise la patrie» o a «l'homme pour qui la morale est l'équivalent d'une foi»,²⁸⁵³ perquè el que comptava és la comunió de les famílies espirituals de França, com va quedar certificat en l'aplec

TOMASONI, *El caudillo olvidado: vida, obra y pensamiento de Onésimo Redondo (1905-1936)*, Comares: Granada, 2017.

²⁸⁴⁷ Francisco VEIGA, *La mítica del ultranacionalismo (Historia de la Guardia de Hierro). Rumania, 1919-1941*, Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona: Bellaterra, 1998, pp. 91-92; Constantin IORDACHI, "«Rumanía, España, Latinidad, Cristo». Cristianismo heroico y martirio en el fascismo rumano", dins de Cobo Romero, Fernando, Hernández Burgos, Claudio i Arco Blanco, Miguel Ángel del (eds.), *Fascismo y modernismo. Política y cultura en la Europa de Entreguerras (1918-1945)*, Comares: Granada, 2016, 139-170.

²⁸⁴⁸ Veure: David ALEGRE, *Experiencia de guerra y colaboracionismo político-militar: Bélgica, Francia y España bajo el nuevo orden (1941-1945)*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2017, pp. 23-24.

²⁸⁴⁹ Stanley STOWERS, "The Concepts of Religion, Political Religion and the Study of Nazism", *Journal of Contemporary History*, vol. 42, n° 1 (2007), 9-24, p. 16.

²⁸⁵⁰ Georges VALOIS, "La Révolution nationale. Aux sources de la vie: La vie spirituelle", *Le Nouveau Siècle*, 9 de febrer de 1926, p. 1.

²⁸⁵¹ Georges VALOIS, "La Révolution nationale. Aux sources de la vie: Les catholiques du Faisceau", *Le Nouveau Siècle*, 10 de febrer de 1926, p. 1.

²⁸⁵² Georges VALOIS, "La Révolution nationale. Aux sources de la vie: Les protestants du Faisceau", *Le Nouveau Siècle*, 12 de febrer de 1926, p. 1.

²⁸⁵³ Georges VALOIS, "La Révolution nationale. Apports spirituels des incroyants", *Le Nouveau Siècle*, 13 de febrer de 1926, p. 1.

nacional a Domrémy. Tanmateix, seria erroni pensar que en acceptar la pluralitat en nom del bé nacional, s'estava defensant un estat aconfessional.²⁸⁵⁴

Antisemitisme, racialisme i feixisme. Una relació a repensar

La qüestió semítica mereixia, com va ponderar en *Le Nouveau Siècle*, una atenció especial, ja que «le problème juif» era «parfois religieux, parfois national, parfois social». El tema de la integració el va marcar des de l'estada a l'imperi rus, on per primera vegada va tenir ocasió de topar-se amb unes comunitats jueves no aculturades. Vint anys després, va plantejar-se examinar des d'una actitud serena la problemàtica que tantes passions socials havia despertat i que havia estat, en ell, el detonant que el va fer abandonar qualsevol creença en la política parlamentària. Fos serena o interessada, l'anàlisi que va brindar és una font valuosíssima a través de la qual replantejar-se la relació del feixisme amb l'antisemitisme. Lluny del que es podria pensar, el líder feixista argumentava que l'estat nacional havia de garantir «vivre avec eux, et faire que cette vie commune ne soit une duperie pour personne. Ce qui est parfaitement possible». Les altres solucions que hi havia sobre la taula li semblaven quimèriques: «voulez-vous tuer tous les Juifs? Personne ne s'arrêtera à une pareille proposition. Voulez-vous envoyer tous les Juifs à Palestine? Ce n'est pas sérieux, et nous savons bien qu'ils n'iront pas. Voulez-vous créer un régime spécial pour les Juifs? Cela n'est pas plus sérieux que la proposition précédente». A dia d'avui, se sap que les dues primeres opcions van aplicar-se i se'n coneixen els resultats. La primera, va tacar amb sang la història del segle XX. La segona, resultat de la primera, va desembocar en un dels conflictes més agres de l'actualitat. El que és important, és realçar que Valois va desestimar-les perquè considerava que «il n'y a pas d'antisémitisme actif en ce moment».²⁸⁵⁵ La seva conclusió arribava després de comparar l'estat dels sentiments el 1926 amb l'explosió antisemítica de 1900 o de 1917, moments històrics en què, no s'ha d'oblidar, va participar-hi sense gaires miraments.

Més enllà que la conjuntura propiciés la convivència, hi havia un motiu gens altruista perquè Valois demostrés una posició que pot semblar filosemita: l'efecte directe de l'hostilitat que va rebre dels seus antics companys *ligueurs* i que va fer impossible, en el marc dels aplecs nacionals que havia capít, un front nacional col·ligat pel *Faisceau*. Com a resposta als atacs, va optar per presentar el partit feixista com el partit nacional vertader,

²⁸⁵⁴ Si l'estat decidia prendre el nom d'una confessió, «il n'est point d'autre nom pour lui, en France, que le nom catholique». En Georges VALOIS, "La Révolution nationale. Aux sources de la vie: La vie spirituelle", *Le Nouveau Siècle*, 9 de febrer de 1926, p. 1.

²⁸⁵⁵ Georges VALOIS, "La Révolution nationale. Israël", *Le Nouveau Siècle*, 24 de febrer de 1926, p. 1.

l'únic amb una voluntat de comunió nacional real i no excloent. A fi de marcar distància amb «la secte intellectuelle qui est utilisé politiquement»,²⁸⁵⁶ va afirmar que «l'antisémitisme peut être une passion de parti», però que «ne peut pas entrer dans une doctrine de gouvernement». En un primer moment, Valois va voler desacreditar els realistes en convertir-los en agents del complot internacional: «n'imitons pas ces gens qui laissent croire qui demeurent dans le vieil antisémitisme, et qui sont, depuis dix ans, “en pleine alliance juive”, collaborant sous le manteau avec quelques Juifs, lesquels disposent parfois de tous les appuis de l'État».²⁸⁵⁷ Tanmateix, va optar posteriorment per desdibuixar els trets semítics amb què havia caracteritzat la plutocràcia i realçar-ne els trets antinacionals.²⁸⁵⁸ Malgrat reivindicar la posició integradora barressiana de les “*grandes familles*”, els seus escrits sobre el “problema jueu” mantenen grans ecos amb els articles que Maurras va escriure el 1911.²⁸⁵⁹ A més, el *chef* va adoptar el raonament maurrassià del “*bon Juif patriote*” de després de la Gran Guerra,²⁸⁶⁰ com s'observa en la distinció entre «les Juifs pieux, qui donnent l'exemple des plus hautes vertus familiales» i «ces Juifs émancipés, qui sont les nouveaux adorateurs du veau d'or».²⁸⁶¹ En línies generals, però, els considerava potencialment perillosos a causa de llur «fièvre de création». Només se'ls podria integrar si s'aconseguia evitar que «Israël entre dans l'agitation, dans l'action révolutionnaire», origen dels «conflits nationaux entre Juifs et Chrétiens» i se'ls encarrilava «dans ce prodigieux mouvement de rénovation de l'économie moderne».²⁸⁶²

El fet de desvincular gradualment la lluita de les finances internacionals del mite “del complot jueu” demostra com l'antisemitisme va ser un recurs instrumental, però, no per aquest motiu, innocent, accessori o superficial. L'única certesa és que les figures del

²⁸⁵⁶ Georges VALOIS, “Sur la route de Reims. Les gens de M. de Monzie”, *Le Nouveau Siècle*, 2 de juny de 1926, p. 1.

²⁸⁵⁷ Georges VALOIS, “La Révolution nationale. Israël”, *Le Nouveau Siècle*, 24 de febrer de 1926, p. 1.

²⁸⁵⁸ La modulació s'aprecia vivament en el retrat de Finaly: «Horace Finaly est un Juif de Hongrie, naturalisé français il n'y a pas aussi longtemps, Ce n'est pas ce que nous lui reprochons. Juif, Hongrois, naturalisé, s'il servait l'État français, nous n'aurions rien à dire». En Georges VALOIS, “Nous, Combattants, contre l'ennemi du salut public: Horace Finaly, organisateur et bénéficiaire de la baisse du franc depuis la guerre”, *Le Nouveau Siècle*, 5 de setembre de 1926, p. 1.

²⁸⁵⁹ «Il me semble inutile et follement compliqué de bannir 100,000 personnes qui, remises à leur place, bien surveillées et bien conduites, pourront obéir utilement, produire, servir». En Charles MAURRAS, “Le peuple juif”, *L'Action française*, 28 de febrer de 1911, p. 1.

²⁸⁶⁰ «La nationalité se crée par l'hérédité, par la naissance: le mot le dit. Elle peut s'acquérir par de bons services rendus». En Charles MAURRAS, “I. Un héros juif d'action française. II. Les citations du sergent Pierre David. III. Le testament de Pierre David”, *L'Action française*, 28 d'octubre de 1918, p. 1.

²⁸⁶¹ Georges VALOIS, “La Révolution nationale. Israël”, *Le Nouveau Siècle*, 24 de febrer de 1926, p. 1.

²⁸⁶² Georges VALOIS, “L'État national, la révolution économique et Israël”, *Le Nouveau Siècle*, 25 de febrer de 1926, p. 1

complot que es trobaven a la base de la seva intolerància no enfonsaven les arrels en el racialisme, sinó en la tradició obrerista antisemítica d'arrel anticapitalista i en la doctrina maurrassiana contra els corrents antinacionals. En definitiva, s'atacava els agents de la modernitat, tal i com es desprèn de la seves reflexions sobre l'afer Bernstein, quan va contribuir a articular un antisemitisme contrarevolucionari. L'apreciació és importantíssima, perquè això va permetre-li desmarcar-se a conveniència d'altres tendències antisemites, com la dels seus excompanys *ligueurs*, quan, en el fons, les dues posicions no estaven tan allunyades. El fet, però, de no tractar-se d'una fòbia racista, ajuda a calibrar millor quin l'abast del racialisme en el feixisme. Fins a l'eclosió del nacional-socialisme, tot i que existien corrents biològics, eren tendències minoritàries no només dins del feixisme, sinó també dins de l'espai contrarevolucionari francès. Valois, com els reialistes, abominaven qualsevol tradició que els apropés a Alemanya. Això explica com, malgrat haver reivindicat el drumontisme, Maurras rebutgés bel·licosament «l'antisemitisme de peau» per tractar-se d'un quimera romàntica i, per tant, germànica quan el nazisme va esdevenir un far per l'extrema-dreta.²⁸⁶³ L'allunyament respecte de l'antisemitisme racial, el qual va seguir la mateixa lògica que el gir de Valois anys abans, va valdre a l'AF les acusacions més àcides per part de feixistes de la segona onada.²⁸⁶⁴ L'evolució del règim feixista italià certifica com la fòbia racial no va convertir-se en una característica de la cultura política fins als anys 1930, sota la irradiació del Tercer Reich: la concepció de la raça no va tenir una traducció legal fins al novembre de 1938.²⁸⁶⁵

El mite d'Israel no era una simple figura ocasional, sinó l'expressió més suggeridora d'un marc mental conspiranoic més ampli i contrari a la modernitat, el qual, encara que no fos racialista, traspuava intransigència i xenofòbia. Els diferents feixismes vincularien els dos grans eixos de la modernitat, la liberal-capitalista i el seu revers, la revolució socialista, en un relat histriònic i excloent que no estava exempt d'odi. Realçant el que

²⁸⁶³ Charles MAURRAS, "La Politique. IV. Les deux antisémitismes", *L'Action française*, 27 d'octubre de 1930, p. 1. Veure les sinèrgies que ha descrit recentment Michel GRUNEWALD, *De la «France d'abord» à la «France seule». L'Action Française face au national-socialisme et au Troisième Reich*, Pierre-Guillaume de Roux Éd: París, 2019.

²⁸⁶⁴ Un *exligueur* va deixar anar una crítica feroç: «Maurras, vous êtes avec les Juifs, en dépit de vos apparences». En Lucien REBATET, *Les décombres*, Éditions Denöel: París, 1942, p. 78.

²⁸⁶⁵ La introducció racista va despertar un gran rebuig entre quadres feixistes notables. Algunes veus es queixaven d'imitar els alemanys, mentre que d'altres lamentaven acceptar les tesis nordicistes que menyspreaven la llatinitat. El règim va decidir intentar demostrar una continuïtat racista entre les proclames imperialistes i les lleis racistes. Marie-Anne MATARD-BONUCCI, *L'Italie fasciste et la persécution des juifs*, Perrin: París, 2007, pp. 114-123. També: ID., "D'une persécution l'autre: racisme colonial et antisémitisme dans l'Italie fasciste", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, vol. 55, n° 3, 2008, 116-137.

havia escrit en *L'Homme qui vient*, Valois va alimentar inefablement el relat d'una conxorxa capitalista-bolxevic durant la postguerra: «pour lutter contre le fer et le sang, ses éternels ennemis, la barbarie ploutocratique fournit de l'or à la barbarie bolcheviste, qui le reçoit pour lutter contre les chefs du vrai travail».²⁸⁶⁶ Una obsessió que va prosseguir durant el projecte feixista, quan afirmà que «la finance a favorisé les partis destructeurs de l'État; elle a ouvert la voie au bolchevisme».²⁸⁶⁷ A part d'uns mites antimoderns comuns, d'un vocabulari antiliberal, antidemocràtic i anticomunista compartit, cada feixisme tenia unes inquietuds particulars, fruit dels dimonis familiars de cada matriu nacionalista. En afirmar que «la nationalisation des terres russes apparaît comme le préface d'une énorme opération financière que fera travailler le paysan russe pour quelques banquiers d'Allemagne ou d'Amérique»,²⁸⁶⁸ Valois no només vinculava la revolució soviètica amb la gran banca, sinó que l'emparentava amb els enemics seculars de França i amb la fòbia cap a les “hordes de l'Est”. El que s'atacava era el diferent, en un joc d'alteritat en què es buscava erradicar tot allò que no es considerés com a nacional. Mussolini disparava contra la «democrazia socialistoide e plutocratica»,²⁸⁶⁹ mentre que els falangistes espanyols apuntaven contra «la Internacional judaico-masónica», «la creadora de los dos grandes males que han llegado a la humanidad: como son el capitalismo y el marxismo»,²⁸⁷⁰ i els «rojo-separatistas», els quals encarnaven l'anti-Espanya que s'havia d'expurgar de la comunitat nacional.²⁸⁷¹

La naturalesa del feixisme: un anticonservadorisme

En considerar que la identitat feixista era antirevolucionària, en un sentit anticomunista i antidemocràtic, fermament creient i intolerant es pot caure en el revers de la moneda i convertir el feixisme en una revifalla dels sectors conservadors més retrògrads. Valois no considerava de cap de les maneres que «sur le plan national, les confessions sont ou seront des auxiliares de l'ordre».²⁸⁷² Com va explicitar, «nous ne sommes pas un groupe

²⁸⁶⁶ En Georges VALOIS, “L'économie nouvelle. La paix et le travail”, *L'Action française*, 30 de juny de 1919, p. 4.

²⁸⁶⁷ Georges VALOIS, “La Finance et le Bolchevisme”, *Le Nouveau Siècle*, 9 d'abril de 1925, p. 1.

²⁸⁶⁸ Georges VALOIS, “Les producteurs devant l'impérialisme économique”, *L'Action française*, 19 de maig de 1919, p. 4.

²⁸⁶⁹ Benito MUSSOLINI, “La situazione política internazionale” (discurs pronunciat al Senat, el 16 de novembre de 1923), dins d'*Opera omnia... op. cit.*, vol. XX, 98-111, p. 107.

²⁸⁷⁰ Álvaro CRUZAT, “El mando único”, *Arriba*, 18 d'abril de 1935, p. 2.

²⁸⁷¹ Tresgallo de Souza [Maximiliano García Venero], “Los rojo-separatistas”, *Unidad. Diario de combate nacional-sindicalista*, 16 de gener de 1937, p. 1.

²⁸⁷² Podria ser que aquesta afirmació l'hagués fet per separar-se de Maurras, un ateu que defensava la catolicitat per ser un element vertebrador i ordenador de la societat i un tret distintiu de la nació francesa.

conservateur, ou un parti bourgeois, ou un groupement réactionnaire» perquè «le Faisceau organise une grande révolution constructive, qui donnera au pays une nouvelle grandeur, une prospérité insoupçonné avec le concours d'énergies aujourd'hui cachées parme les masses».²⁸⁷³ És més, en una magnífica mostra de subversió del vocabulari, presentava la revolució nacional com l'oposat a la «tentative de contre-révolution» dels «agents de l'État parlementaire qui, avec les complicités qu'ils ont au sein du Parti communiste, tentent de mobiliser contre nous des forces ouvrières».²⁸⁷⁴ Valois pretenia articular un moviment modern que se servís de les masses per orquestrar una subversió antimoderna que instaurés un nou ordre. Si hi ha una idea que s'ha volgut realçar en la tesi, aquesta és que la revolució nacional, el projecte feixista, havia sorgit de l'espai polític de la contrarevolució. El pla inicial del *chef* era articular una aliança de les forces contrarevolucionàries que tingués el *Faisceau* com a centre gravitacional, cosa que incloïa els reialistes. Com va aclarir després de la dimissió, el setmanari «n'est ni avec ni contre l'Action Française; il prétend résoudre, et par d'autres méthodes, un autre problème que celui posé par l'Action Française».²⁸⁷⁵ Inclús quan les calúmnies reialistes van ser massa carregoses i personals com per ignorar-les, no va canviar de parer. Només va dedicar-se a mostrar que el *Faisceau* era el partit més adient per preservar l'esperit de la victòria ja que «la pensée directrice de l'Action Française était flottante sur ce point».²⁸⁷⁶ Tot i el boicot dels *camelots* i dels estudiants *ligueurs*, va mantenir que «notre attitude à l'égard des ligues nationales ne sera pas modifié par ces incidents». Estava convençut que «nous travaillons ainsi à provoquer l'émulation entre elles, et entre elles et nous-mêmes».²⁸⁷⁷

Observar el feixisme com una expressió de la contrarevolució permet, doncs, examinar-lo més enllà de la unitat monolítica que és el partit i comprendre sobre quins sectors va poder constituir-se com a moviment de masses. En un dels primers articles de *Le Nouveau Siècle*, es va incidir en la idea d'examinar-lo com un moviment que es

Georges VALOIS, "La Révolution nationale. Aux sources de la vie: Les catholiques du Faisceau", *Le Nouveau Siècle*, 10 de febrer de 1926, p. 1.

²⁸⁷³ Georges VALOIS, "La Révolution nationale. Erreurs et vérités sur le fascisme", *Le Nouveau Siècle*, 24 d'abril de 1926, p. 1.

²⁸⁷⁴ Georges VALOIS, "De Reims à rives de la Marne. À tous les membres du Faisceau", *Le Nouveau Siècle*, 4 de juliol de 1926, p. 1.

²⁸⁷⁵ Georges VALOIS, "L'esprit du Faisceau. Notre position. Notre mouvement. Notre objectif", *Le Nouveau Siècle*, 15 d'octubre de 1925, p. 1.

²⁸⁷⁶ Georges VALOIS, "La réponse du Faisceau à «L'Action Française» et à «L'Humanité». La calomnie au service de l'Orgueil et de l'Illusion", *Le Nouveau Siècle*, número especial [del 6 i 7 de maig de 1926], p. 1.

²⁸⁷⁷ Georges VALOIS, "Ce que nous sommes", *Le Nouveau Siècle*, 24 de desembre de 1925, 1-5, p. 1.

vertebrava per «la diminution des pouvoirs parlementaires, l'effacement des partis électoraux et l'installation de chefs nationaux».²⁸⁷⁸ Aleshores, el projecte feixista estava emmarcat sota les sigles de l'AF, però aquesta idea no va variar després de la separació. En la presentació pública del *Faisceau*, va incidir en què l'acte inaugural que havia tingut lloc a la Sala Wagram havia estat «la proclamation d'un fascisme organisée».²⁸⁷⁹ Es dedueix que tant l'espai com les idees precedien el partit i que la formació donava empara a tots aquells feixistes que fins aleshores havien romàs desagregats i desarranjats. El pla d'acció que va traçar responia a aquesta visió de conjunt: unir totes les identitats contrarevolucionàries, entre les quals s'hi comptava la feixista, perquè «les fractions antiparlementaires et syndicales se sentent unis malgré les étiquettes de parti qu'ils portent encore».²⁸⁸⁰ L'apreciació no eren només imaginacions derivades d'un pensament il·lusori. El *Faisceau* va esdevenir un concurrent dins de l'espai contrarevolucionari, però el projecte feixista va ser concebut inicialment com un dinamitzador. Els transvasaments de militants palesen els vincles entre formacions: Valois parlava d'aliances entre organitzacions. És incardinant el partit dins de la contrarevolució com els camps magnètics de què va parlar Burrin es despleguen amb tota la contingència històrica, però no com a passarel·les on l'individu penetra en una cultura política plenament formada.

La feixistització com a factor explicatiu

Que tots els feixistes fossin contrarevolucionaris, però, no implica que la deducció inversa sigui encertada. No tots els contrarevolucionaris eren feixistes. Malgrat compartir espai amb d'altres sensibilitats de la contrarevolució com el nacionalisme integral, el feixisme mantenia uns trets distintius que el feien singular. En el cas del feixisme valoisà, la distinció més evident es troba en un plantejament estratègic i tàctic diferent a l'hora d'afrontar el combat contra la modernitat que es deu a una lectura diversa de l'experiència de guerra, produïda, en gran part, pel xoc generacional entre els qui van prendre les armes, com va ser el cas del director de la Nouvelle Librairie Nationale, i una cúpula més veterana que va quedar-se a la rereguarda. Però com s'ha volgut posar sobre la taula, la guerra no va ser un factor de cesura irreversible ni decisiu. Els vasos comunicants es troben en què tant feixistes com reialistes, excombatents nacionalistes exacerbats i inconformistes d'esquerra compartien un espai de comunicació: el de l'antimodernitat.

²⁸⁷⁸ Georges VALOIS, "Ligues", *Le Nouveau Siècle*, 12 de març de 1925, p. 1.

²⁸⁷⁹ Georges VALOIS, "Le Faisceau. Pour l'organisation et l'action. Appel à nos amis", *Le Nouveau Siècle*, 11 de novembre de 1925, número especial, p. 1.

²⁸⁸⁰ Georges VALOIS, "Ce qu'est le fascisme", *Le Nouveau Siècle*, 13 de desembre de 1925, p. 1.

En aquest aspecte, l'aproximació que brinda la feixistització resulta molt útil, ja que permet comprendre com un individu que aleshores podia pertànyer a tradicions que ens semblen allunyades de la posició feixista acabés per involucrar-se en un mateix projecte. El procés, com l'ha definit Ferran Gallego, no és una radicalització dels postulats, sinó una modulació, una mal·leabilitat, on cada membre, siguin feixistes de primera hora o nous, acaben per configurar tant la cultura política com el moviment.²⁸⁸¹ Valois ho tenia molt clar; no considerava que el creixement del moviment passés per un simple proselitisme propagandístic. Calia «le faisceau des partis, la fusion des vérités qui sont dans chaque parti».²⁸⁸² La seva estratègia evidencia la idea darrera de la feixistització: un procés d'integració de diferents components en una formació que servís de parapet capaç d'atreure maurrassians, obreristes antiliberals, membres de les JP i de la *Légion*. A partir d'aquest procés d'adequació s'entén com van poder incardinar-se trajectòries aparentment tan dispars com la de l'alcalde comunista Delagrangé, la del republicà nacionalista Bucard i la de l'aristòcrata reialista Lur-Saluces. Com que el feixista és el resultat del procés, les dinàmiques d'emmotllament comportaren que els postulats inicials d'alguns de llurs membres es moderessin o que, en canvi, altres adherits acabessin per extreure les praxis i les propostes. Per exemple, l'actitud que van demostrar alguns *junkers* alemanys, els comportaments racistes en la construcció d'una comunitat (*Volksgemeinschaft*) dels quals es podien equiparar al de membres de les SS.²⁸⁸³ Per la mateixa lògica, l'homogeneïtzació del feixisme com a opció estructuradora de l'espai contrarevolucionari podia, pel contrari, generar desafecte o friccions per raons de procedència intel·lectual o de bagatge cultural. La renúncia de l'acte de diputat del marquès de l'Eliseda el novembre de 1934 demostra que, fins i tot, les primeres espases podien separar-se'n.²⁸⁸⁴ Tota aquesta variabilitat va reflectir-se clarament en el *Faisceau* amb les demandes contraposades de la militància, entre els qui es lamentaven per la inacció i en els qui havien deixat el partit perquè veien una direcció massa extrema. L'amalgama populista i ambivalent dels moviments feixistes donava peu a reivindicacions divergents que, en l'acomodació dins d'una orientació concreta, en la

²⁸⁸¹ Veure: Ferran GALLEGÓ, *El Evangelio... op. cit.*, pp. 20-21.

²⁸⁸² Georges VALOIS, "Ce que nous sommes", *Le Nouveau Siècle*, 24 de desembre de 1925, 1-5, p. 5.

²⁸⁸³ Anders G. KJØSTVEDT, "Working towards the Volksgemeinschaft: Constructing a racial community at the Junkers aircraft factory", *Politics, Religion and Ideology*, nº 17, 2016, 33-51.

²⁸⁸⁴ "El marquès de Eliseda se aparta de Falange Española", *ABC*, 30 de novembre de 1934, p. 34. Les raons van l'oposició a l'estatisme: Marqués de ELISEDA [Francisco Moreno y Herrera], *Fascismo, catolicismo, monarquía*, Talleres Offset: Sant Sebastià, 1935, pp. 30 i 40. Veure: Pedro Carlos GONZÁLEZ CUEVAS, "«Habitús» e ideología. El pensamiento político de Francisco Moreno y Herrera, Marqués de la Eliseda", *Cuadernos de Historia Contemporánea*, nº 18, 1996, 83-114.

presa inevitable de decisions diàries, conduïen a tensions internes perquè cada vegada es feien més evidents.

El feixisme valoisà. Una síntesi per avançar

Després de les diverses apreciacions, el feixisme valoisà apareix com un moviment contrarevolucionari que buscava posar fi al desassossec que va obrir-se amb la crisi finisecular a través de l'articulació, gràcies a una retòrica anticonservadora suficientment atractiva com per semblar revolucionària, d'un moviment de masses capaç de subvertir l'ordre liberal-capitalista tot proposant un nou ordre, una modernitat alternativa oposada a la marxista i a la democràtica, que garantís la cohesió nacional i l'harmonia social. En definitiva, el balanç global és que el cas d'estudi de Georges Valois és suficientment revelador com per suggerir noves preguntes i replantejar-se algunes asseveracions que s'han fet sobre la cultura política feixista. Les contradiccions que se li han imputat a l'hora de dirigir el *Faisceau*, les incongruències que se li han atribuït com a agent històric i que han contribuït a excloure'l dels cànons queden dissipades davant de la trajectòria vital d'un inconformista que condensa genuïnament les grans problemàtiques, les grans preocupacions, que s'obriren amb el procés de modernització. Al final, un itinerari singular, amb un projecte feixista que s'ha titllat de marginal i amb una experiència que s'ha desestimat per particular, resulta ser suficientment paradigmàtic com per proporcionar un material prou insigne com per estimular noves vies interpretatives que permetin una millor comprensió transnacional del feixisme com a fenomen històric antimodern.

Epíleg. Un home d'entre dos segles

Georges Valois i la construcció de la contrarevolució

De l'amor al desengany. La il·lusió de la infància (1878-1897)

Fill d'una viuda que havia malviscut per cuidar-lo en els suburbis de París un cop el seu pare va morir d'un accident tres anys després que hagués nascut, la vida de Georges Gressent va fer un tomb quan va deixar la casa d'un besoncle de la capital on s'estaven allotjats per traslladar-se a la regió de Brie. La seva àvia materna havia insistit perquè anés a viure amb ells a casa del seu segon marit a les afores de la capital. D'aquesta forma, la infantesa va desenvolupar-se entre els carrers antics i els camps florits de Jouarre. La mudança no només va servir per allunyar-lo d'una mala vida en què semblava estar condemnat, sinó que va marcar amb foc la seva identitat. Marteau, l'avi adoptiu, un prohom republicà del municipi, va convertir-se en el seu mentor. L'estranyesa del principi va deixar pas a una connivència entranyable en què la familiaritat i l'admiració van calar en el cor del jovenet. De la mà del seu tutor, va aprendre del que significava ser ciutadà de la república. La consigna gambettiana de «c'est par le travail, par l'étude, par l'association, par l'effort toujours constant d'un gouvernement d'honnêtes gens, que les peuples sont conduits à l'émancipation».²⁸⁸⁵ Al seu costat, va aprendre els valors republicans de l'esforç i del treball en el taller i la forja, espais quasi sagrats on el seu avi havia moblat i decorat la llar i que permetien dir amb orgull que «la maison porte sa marque partout». «À cause de son étonnante habileté», va quedar captivat per les destreses manuals, per la capacitat creadora de l'enginy humà i per l'autonomia que conferia ser capaç de valdre's per un mateix: «c'est ici que j'aurai le droit de travailler le bois et le fer lorsque je serai capable de tenir un marteau ou une lime».²⁸⁸⁶

L'escola, on es pregonava que «sans le travail, il n'y aurait jamais eu de progrès»,²⁸⁸⁷ acompanyava les lliçons del seu avi putatiu. El corol·lari de l'ensenyament va culminar amb la visita a l'Exposició Universal de 1889, obra que sintetitzava la modernitat que els manuals escolars, amb tant de delit, descrivien com «l'amour de la science et le courage

²⁸⁸⁵ Léon GAMBETTA, "Discours" (Havre, 18 d'abril de 1872), en *Discours et... op. cit.*, vol. II, *Deuxième partie (19 septembre 1871-24 juillet 1872)*, 1881, 249-266, p. 263.

²⁸⁸⁶ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 24-25.

²⁸⁸⁷ Auguste BURDEAU, *L'instruction morale à l'école: devoir et patrie*, Picard-Bernheim: París, 1884, p. 89.

des savants qui ont fait faire de nos jours tant de progrès à l'humanité».²⁸⁸⁸ Tot deambulant per l'esplanada de les Teuleries, admirant la galeria de les Màquines i el pavelló obrer al costat del seu avi, «le progrès s'affirmait devant nous, dans cette exposition qui paraissait n'avoir été faite que pour mettre au compte de la Révolution française le développement de l'industrie».²⁸⁸⁹ La fascinació que sentia per «le progrès en pente douce», com va cantar jovialment Victor Hugo el 1862, va patir un revés duríssim quan va fer dotze anys. Aleshores, va enfrontar-se al revers dels discursos oficials, al funcionament quotidià de la vida, tan prosaic i esquerp com poètic i saborós era el missatge institucional. La topada amb la realitat va tenir lloc quan va obtenir durant dos anys la negativa dels seus familiars a cursar estudis superiors. Davant de la postura dels seus familiars i, sobretot, del seu avi, va tenir clar que «répandre l'éducation et la science à flots», com havia exaltat Léon Gambetta el 1871, a qui el seu tutor tan admirava, «honorer le travail, qui est de faire du travail et de la science les deux éléments constitutifs de toute société libre»,²⁸⁹⁰ eren paraules vàcues, una impostura que només servia de cara a la galeria. De fet, la promoció social de què tant es vanagloriava el règim republicà estava circumscrit a uns determinats sectors socials: «les ascenseurs sociales», com ha explicat Christophe Charle, «n'ont que des portes très étroites».²⁸⁹¹

Els arguments que els seus parents van fornir-li perquè trobés un ofici són simptomàtics de la forma en què els republicans de 1870 i 1888 concebien guanyar-se la vida. L'animaren a seguir els passos d'homes d'orígens modestos que havien arribat a fer fortuna, a convertir-se en un Eugène de Rastagnac balzaquià, en un emprenedor. Una forma de comprendre l'ascens social que entronca amb la matriu liberal de la cultura republicana, ja anunciada per l'aleshores ministre d'Educació bonapartista Victor Duruy, qui va defensar que la societat moderna combatia la mendicitat «en encourageant les efforts individuels».²⁸⁹² De totes les explicacions, la conclusió de Gressent va ser que la ciència no era pels republicans res més que una forma d'enriquir-se. De fet, malgrat la febrada borsària que ja havia conduït a la fallida de l'Union Générale el 1882, per una part del liberalisme, la ciència fornïa mitjans d'enriquiment a través de les capacitats: «la

²⁸⁸⁸ G. BRUNO [Augustine Fouillée], *Le tour de France par deux enfants, devoir et patrie: livre de lecture courante*, Librairie Classique d'Eugène Belin: París, 1878 [1877], p. 87.

²⁸⁸⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 39.

²⁸⁹⁰ Léon GAMBETTA, "Discours à la réunion des délégués des comités républicains de la Gironde" (Bordeus, 26 de juny de 1871), en *Discours et... op. cit.*, vol. II, 15-31, pp. 23-25.

²⁸⁹¹ Christophe CHARLE, *Histoire sociale de la France au XIXe siècle*, Seuil: París, 1991, p. 213.

²⁸⁹² Victor DURUY, *Discours du 27 mai 1866 à la distribution des prix de l'Association philotechnique*, Imp. Impériale: París, 1866, p. 5.

spéculation veut dire voir de loin et l'on entend par là l'étude des résultats différés, lointains, la conjecture appuyé par la réflexion».²⁸⁹³ El més interessant del conflicte que va turmentar-lo fins al punt de convertir-se en una obsessió que va marcar la seva concepció de la política, és veure com la vicissitud va fer aflorar la paradoxa de la seva cosmovisió: el treball que tant lloava, el qual era un mitjà emancipador que garantia l'autonomia, una expressió de les capacitats individuals, era al mateix temps un esclavatge, un fardell feixuc que queia a les espatlles com una imposició. Les persones no podien escapar de la lògia perversa que havia convertit el treball en un guany. Emperò, aquesta defensa idealista del coneixement no ha d'amagar que Gressent, en el fons, repugnava el treball. La seva, no era una visió com la que havia expressat Paul Lafargue, gendre de Marx, per aquells volts en *Le droit à la paresse* (1880), en què exhortava a desestimar «le Droit au travail qui n'est que le droit à la misère», sinó a «forger une loi d'airain, défendant à tout homme de travailler plus de trois heures par jour, la Terre, la vieille Terre, frémissant d'allégresse, sentirait bondir en elle un nouvel univers».²⁸⁹⁴ Com posaria de relleu en escrits posteriors, Gressent considerava el treball indispensable en la vida humana, però sempre el subordinava una habilitat individual que derivava de la seva visió elitista sobre les capacitats.

El pas per una escola tècnica de treball no va fer més que augmentar el seu judici sobre la perversitat del règim i atiar la sensació que era un desclassat. La posició obrerista de què va fer gala des d'aleshores va respondre a un procés identitari negatiu, de rebuig, més que no pas per una creença ferma en una condició i estatuts reals. A la incomprensió, va sumar-se un seguit d'experiències desagradables en l'àmbit laboral. Per més inri, les males vivències van emmarcar-se en els anys en què va revelar-se l'escàndol de Panamá, en què «la boue soulevée» del diner corruptor «monte toujours, éclaboussant une foule de gens très bien, fort prisés au “temple de la Représentation nationale”».²⁸⁹⁵ Enfront del «sauvetage des chéquards»,²⁸⁹⁶ Gressent va acostar-se a l'anarquisme: «je lus chaque semaine les *Temps Nouveaux* et le *Libertaire* et, chaque mois, la *Société Nouvelle* et la *Revue Blanche*».²⁸⁹⁷ La reflexió que va fer era que «toute l'organisation actuelle n'est qu'un vaste Panama».²⁸⁹⁸ Per fugir de la situació precària en què es trobava i, sobretot,

²⁸⁹³ Paul LEROY-BEAULIEU, *L'art de placer et gérer sa fortune*, Librairie Delagrave: París, 1908, p. 209.

²⁸⁹⁴ Paul LAFARGUE, *Le droit à la paresse: réfutation du droit au travail, de 1848*, Henry Oriol: París, 1883 [1880], p. 49.

²⁸⁹⁵ A. GIRARD, “Mouvement social. France”, *Les Temps nouveaux*, 18 de gener de 1896, p. 1.

²⁸⁹⁶ “Sauvetage des chéquards”, *Le Père Peinard*, 12 de febrer de 1893, p. 1.

²⁸⁹⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 101.

²⁸⁹⁸ “Le pillage organisé”, *La Révolte*, nº 22, 11-17 de febrer de 1893, 1-2, p. 1.

per escapar de la jornada laboral, va decidir embarcar-se en una companyia colonial fins al sud-est asiàtic. Amb companyia de Chaumette, el seu cap, va descobrir la colonialitat en les terres llunyanes en què la civilització havia pres una ruta diferent. Enfront de l'atracció misteriosa que li provocava l'exotisme de la Cotxinxina, «ma défense naturelle, c'était le monde d'idées apportées d'Europe».²⁸⁹⁹

En el país de l'anarquia. El desengany de la promesa de redempció (1897-1902)

Amb dinou anys, va retornar a París. A la metròpoli, va prosseguir amb les premisses anarquistes i va decidir enrolar-se en la vida bohèmia, la dels cenacles artístics i llibertaris, on va fer coneixences d'un espai social a cavall entre la revolució, la intel·lectualitat i la reivindicació. La primera immersió en la bohèmia inconformista va ser en les aigües reivindicatives i estètiques de *L'Art Social*, un dels varis grupuscles que agrupaven les sensibilitats obreristes d'artistes i intel·lectuals que buscaven acostar l'art al poble. Però el tipus de vetllades i tertúlies no l'ompliren: «quand on sortait de réunions de ce genre, on avait de la sympathie pour les hôtes, qui étaient de très braves gens, mais on se demandait quand et comment serait résolue la question sociale».²⁹⁰⁰ El seu era un anarquisme militant, però que no es regia per cap consigna llibertària, ans el contrari: les premisses revolucionàries li servien per emmotllar una idiosincràsia ja definida. La seva visió de l'anarquisme, si és que se'n pot dir pensament, reivindicava l'autonomia individual, preuava la vàlua i menystenia els ciments d'una societat burgesa fonamentada en el negoci. Va abraçar l'anarquisme pel que representava en la lluita contra la modernitat. De bona gana, va fer seves les paraules amb què Kropotkin condemnava el mal de la modernitat: «c'est l'argent, l'argent, l'argent, qui fait la politique, les guerres, les concessions et les acquisitions de territoires».²⁹⁰¹

Va ser a causa del combat personal contra els enganys del discurs republicà que va convertir-se en un *compagnon*. Com circulava dins del món llibertari, «nous, les anarchistes, les seuls à part deux ou trois penseurs qui avons attaqué en face le système parlementaire».²⁹⁰² Malgrat ser un individualista, la seva visió no era la d'un defensor de la propaganda pel fet. Abjurava de la dinamita; en una ressenya sobre criminalitat, va deixar clar «les faux anarchistes» eren, en paraules del doctor Charles Perrier, «parfois affichés des doctrines subversives, ça a été par pose ou dans le but d'exploiter la bonne

²⁸⁹⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 79.

²⁹⁰⁰ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 127.

²⁹⁰¹ Pierre KROPOTKINE, "La force de l'argent", *Les Temps nouveaux*, 29 de maig de 1897, 1-2, p. 1.

²⁹⁰² "Le régime parlementaire", *La Révolte*, n° 12, 4-10 de desembre de 1892, p. 1.

foi des anarchistes convaincus».²⁹⁰³ Va canalitzar l'actitud elitista, esperonada per les ensenyances liberal-republicanes sobre el mèrit, cap a l'organització social de les masses, una qüestió que devia quedar-li marcada en el pavelló obrer que va visitar amb el seu avi, on es tractava la qüestió social des de diferents perspectives de l'economia social i en què, les més representades, la conservadora-catòlica i la liberal-progressista, advocaven per formes de cooperació col·lectiva, fos en associacions, corporacions o cooperatives. Per aquesta raó, va rodejar-se de les personalitats de l'incipient sindicalisme revolucionari com «Charles-Albert, Paul Delesalle et Fernand Pelloutier», els quals «on ne me fera pas dire que ces hommes étaient des monstres».²⁹⁰⁴ El 1897, Gressent va passar a treballar per Auguste Hamon en *L'Humanité Nouvelle*, revista anticlerical i antimilitarista. A la redacció, va conèixer Georges Sorel, el revisionista marxista que hi publicava ressenyes i fragments de l'estudi de *L'Avenir des syndicats*. Amb la lectura de la crítica socioeconòmica del pensador socialista, «le syndicalisme, qui nous avait paru jusque-là, malgré Fernand Pelloutier, comme une forme du militarisme socialiste, fermé aux aspirations libertaires, prenait un caractère nouveau».²⁹⁰⁵

L'esclat del cas Dreyfus el 1892 el va agafar en la trinxera llibertària. Com a anarquista, va defensar la revisió de la causa, no per sentiments d'empatia cap a un militar, sinó per l'oportunitat d'aconseguir una societat més justa. El combat es dirimia en un pla moral, en què com a portadors de la justícia, la llibertat i la igualtat, s'oposaven a les campanyes denigrants de les forces reaccionàries que volien convertir l'alsacià d'ascendència jueva en un espia alemany. De fet, com va explicar posteriorment el *D'un Siècle à l'autre*, hi havia nombrosos sectors obreristes que mantenien un discurs antisemita velat o que, simplement, condemnaven la instrumentalització que es feia de l'etnicisme. Per exemple, Paul Argyriadès, blanquista la tertúlia del qual Gressent freqüentava i un dels impulsors del *Parti ouvrier socialiste révolutionnaire*, havia posat en la mateixa balança, en una mostra d'equidistància dubtosa, el filosemitisme i l'antisemitisme.²⁹⁰⁶ Poc a poc, però, l'equidistància obrerista que s'havia aprovat en la Segona Internacional, juntament amb les posicions escèptiques d'anarquistes com les de

²⁹⁰³ G[orges]. GRESSENT, "Revue de langue française. *Les criminels*, par dr. Ch. Perrier", *L'Humanité nouvelle*, t. 1, vol. 4, 1899, p. 109.

²⁹⁰⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 208.

²⁹⁰⁵ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 132.

²⁹⁰⁶ *Congrès International Ouvrier Socialiste tenu à Bruxelles du 16 and 23 aout 1891*, Imp. Ve Désiré Brismée: Brussel·les, 1983, p. 42.

Le Père Peinard, anaren mudant cap a un rebuig absolut dels procediments i les formes amb què s'havia condemnat el reclús de l'Illa del Diable.

Tanmateix, en ple auge de la campanya pel procés revisionista, Gressent va ser cridat al servei militar. El 1898, va entrar dins d'un món que només coneixia per la literatura anarquista i del qual en tenia una impressió molt negativa. Els seus companys de *L'Art Social* havien lloat *Les conquérants* de l'escultor Pierre Fritel perquè havia sabut plasmar «l'horreur des conquérants, ces broyeurs de peuples».²⁹⁰⁷ En quant a l'opinió d'Agustin Hamon, havia escrit que els militars tenien una «moralité fruste, analogue en beaucoup de points à celle des sauvages».²⁹⁰⁸ Segons relata el 1921, a la caserna de Fontainebleau va descobrir que bona part del que s'explicava sobre la vida casernària responia a uns prejudicis, a una deformació de la realitat. «L'armée» no era com Georges Darien l'havia descrita: «une boutique dans laquelle on passe les consciences à la lessive et où les caractères, tordus comme des linges mouillés, sont placés sous le battoir ignoble de la discipline abrutissante». Tampoc era «par la peur» que «le système militaire a pu s'établir».²⁹⁰⁹ Tot i no ser un paradís terrenal, va aprendre la importància de l'ordre, de la jerarquia. S'ha de recordar que l'entrada de Gressent a l'anarquisme havia estat a causa d'una cerca d'un ordre més just. En les ressenyes a *L'Humanité Nouvelle* que va signar contra el tracte que rebien els anarquistes per part dels sociòlegs, s'aprecia com considerava la proposta llibertària com un ideal racional i ordenat, no com una follia romàntica i desarticulada. Per això, la reacció que va experimentar no és del tot irreconciliable amb una mentalitat aristocràtica, àvida d'una justícia que delimiti les jerarquies segons el mèrit.

En el regiment, va amarar-se de les obres de Maurice Barrès i Paul Bourget, autors reconegudament nacionalistes, encara que de tradició diversa. El lorenès, exboulangista i republicà, no era un desconegut en els cercles obreristes que freqüentava.²⁹¹⁰ Alhora, Pelloutier havia contribuït amb alguns articles a *La Cocarde*. El que pot sorprendre és la lectura de Bourget, escriptor aristocràtic contrari al diletantisme. Només dos anys abans que fos cridat pel servei militar, havia publicat *Un idylle tragique*, en què havia escarnit els mals cosmopolites en convertir un arxiduc austríac en un anarquista delirant.²⁹¹¹ Amb

²⁹⁰⁷ E. MUSEUX, «Les Conquérants au salons des Champs-Élysées», *L'Art social*, n° 1892, 153-155, p. 155.

²⁹⁰⁸ Augustin HAMON, *Psychologie du...* op. cit., p. 189.

²⁹⁰⁹ Georges DARIEN, *Biribi...* op. cit., p. 172.

²⁹¹⁰ Ludovic HAMILO, «À propos de L'ennemi des lois», *L'Art social*, n° 1, 1892, 305-309.

²⁹¹¹ «Cet homme, qui méprisait sa famille, qui ne parlait de son pays qu'avec écoeurement, qui interprétait toutes les actions des autres et les siennes propres par les pires motifs, qui niait Dieu, qui niait la vertu, qui

tot, va ser a través de Bourget qui va accedir a l'AF. Les ensenyances de la seva àvia van jugar aquí un rol de revulsiu. Pietosa i patriota, havia complementat les lliçons que li ensenyava Marteau. Amb ella, va aprendre que «on aidât toujours les gens dans le malheur, même s'ils étaient responsables de leurs peines, mais à condition que ce fût sans faiblesse et pour les remettre dans le droit chemin» i que «il faut se débrouiller soi-même».²⁹¹² Eren uns ensenyaments cívics cristians que l'havien fet sensible a una realitat que els manuals escolars també pregonaven, però ara donant-li una nova dimensió, un nou caire: «on doit à sa Patrie le sacrifice de sa vie comme on le doit à sa famille».²⁹¹³

D'aquesta forma, la tornada a París després del servei militar la tardor de 1901 el va deixar desorientat. Els esdeveniments polítics van atiar una angoixa interna en què del desengany va passar al desencís. L'entrada d'Alexandre Millerand al govern de defensa republicana de Waldeck-Rousseau com a ministre de Comerç el 1899 va fer-lo tornar escèptic respecte de la lluita *dreyfusarde*. Millerand, advocat dels obrers, qui el 1890 va defensar Lucien Descaves, acusat d'injúries a l'exèrcit, i va subratllar com «le gouvernement n'a évidemment pas voulu laisser à un parti hostile le monopole de se préoccuper du sort de nos sous-officiers»,²⁹¹⁴ ara pregonava feliçment que «la République est la formule politique du socialisme, comme le socialisme est l'expression économique et sociale de la République»²⁹¹⁵ al costat del ministre Gallifet, un dels repressors de la comuna de París. El «triomphe de la Sociale-Lucullus»,²⁹¹⁶ com va tatxar Urbain Gohier el govern de defensa republicana, no va plaure alguns obreristes, com ara Gressent, els quals se sentiré traïts. El panorama decebedor el va portar a passar una temporada a la casa familiar de Jouarre amb la seva àvia -el seu avi havia mort el 1890-. Finalment, fins que va decidir allunyar-se del país. A Ginebra, va passar el cap d'any de 1901, on va valorar negativament les aspiracions revolucionàries. En el seu retorn a França, encara mantenia més dubtes que abans. Va ser així com va decidir fer un salt endavant amb vint-i-tres anys i posar rumb a l'imperi del tsar, on va fer de preceptor a l'hereu dels Vatazzi, una família de funcionaris establerta a Soulvaki.

niait l'amour, cet anarchiste moral enfin». En Paul BOURGET, *Un idylle tragique: mœurs cosmopolites*, Alphonse Lemerre: París, 1896, p. 78.

²⁹¹² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, pp. 46 i 49.

²⁹¹³ Paul BERT, *L'instruction civique à l'école. Notions fondamentales*, Picard-Bernheim: París, 1882, p. 34.

²⁹¹⁴ Lucien DESCAGES, *Sous-offs en cour d'assises*, Tresse et Stock: París, 1890, p. 100.

²⁹¹⁵ Alexandre MILLERAND, «Discours prononcé dans le XIIe arrondissement le 3 décembre 1902», en *Le socialisme réformiste français*, Société Nouvelle de Librairie et Édition: París, 1903, 54-60, p. 56.

²⁹¹⁶ Urbain GOHIER [Urbain Degoulet], «Mobilisation», *L'Aurore*, 21 d'octubre de 1901, p. 1.

A la recerca de referents. El replantejament després de la deriva (1902-1906)

Com va succeir-li amb l'exèrcit, la descoberta *in situ* va provocar-li una forta impressió, però també va servir-li per dissipar nebuloses de prejudicis. Mentre preparava el jove Alexandre pels exàmens de l'Escola de Dret, ell també va patir un procés d'introspecció, d'aprenentatge. Com va relatar el 1921, «je faisais son éducation. Mais j'étais en train de refaire la mienne».²⁹¹⁷ En la terra polonesa dels tsars, Gressent va experimentar per primera vegada el que significava ser francès. Gran part de la tradició obrerista que coneixia havia fet de l'internacionalisme una bandera, proclamava que «une patrie, c'est cela! C'est cette monstrueuse inégalité sociale, cette honteuse exploitation d'une nation par une classe privilégiée».²⁹¹⁸ Va viure un procés d'alteritat en què la lectura de *Les Déracinés* de Barrès en fou el revulsiu. A més, va arribar a capir la multiculturalitat que a les colònies havia advertit. Ara, les gents amb qui tenia tracta no eren comerciants desarrelats com Chaumette o nadius del poble ras, sinó una família estrangera que pertanyia a l'alta societat: «le gouverneur et sa femme étant très cultivés, la vie familiale, bien ordonnée, simple et calme, était animée par le jeu de l'esprit».²⁹¹⁹

Casat i amb un fill, va retornar l'agost de 1903 a París. El naixement de Bernard va omplir de sentit una vida que havia entrat en un remolí de desassossec arran dels desenganys polítics. El 1913, va plasmar la importància del seu nou rol familiar, d'haver-se convertit en *pater familias* en *Le Père* sota la narració espiritual i poètica de «c'est afin de défendre le père contre les passions, afin d'assurer son salut individuel, qu'il a été établi de fortes sociétés, où le nom du père est répété de cent façons, où la tâche du père est figurée de cent manières, afin que l'homme entende de tous côtés son propre nom et voie de toutes parts sa propre image reproduite».²⁹²⁰ Després d'un vagareig que va confirmar les premonicions d'una desfeta de les aspiracions *dreyfusardes*, Gressent va abraçar la religió. El que sembla una translació brusca, una ruptura muscular amb tot el que havia defensat, no era més que un retorn a la casella d'inici, la de la lluita per un món equitatiu allunyat de les injustícies que es disfressaven de promeses: «après un passage dans l'anarchie littéraire, je suis en pleine réalité, avec les sentiments et les idées de mon enfance et de ma jeunesse».²⁹²¹ Amb vint-i-cinc anys, va començar a treballar a Armand

²⁹¹⁷ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 162.

²⁹¹⁸ Gustave HERVÉ, *Leur patrie*, Bibliographie sociale: París, 1906, p. 18.

²⁹¹⁹ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 178.

²⁹²⁰ Georges VALOIS, *Le Père... op. cit.*, p. 26.

²⁹²¹ Georges VALOIS, "Notre...", en *L'État syndical... op. cit.*, p. xv.

Colin, sota la direcció de Marx Leclerc, persona que l'inspirà profundament i amb qui travà una relació d'amistat que va repercutir en col·laboracions futures.

La professió d'editor va satisfer les fòbies laborals. Era un treball intel·lectual que requeria traça i cura, permetia embolcallar-se d'una respectabilitat cultural sense caure en la pedanteria del diletant. A més, era un ofici que permetia transformar, convertir la matèria prima en una obra polida. Amb la insatisfacció laboral que havia arrossegat des que va veure's forçat a deixar els estudis, Gressent va participar activament en la defensa sindical. El tema no li era estrany. Ara, però, el moviment sindicalista li apareixia com una vàlvula de fugida per escapar d'una política viciada pels interessos facciosos, per les promeses vàcues. L'anarquisme, el seu refugi de joventut, havia demostrat ser una opció igual de corrompuda que la republicana. Emperò, les vivències organitzatives van deixar-li un regust amarg i agreujaren el rebuig que sentia cap al sectarisme partidista, alhora que aprofundirien els batecs somorts d'una imaginació donada a les fabulacions de conxorxa. La raó era que, després d'uns mesos, va observar una diferència fonamental en el criteri d'actuació dels seus companys: «ils voulaient sortir du travail, tandis que j'y entráis». ²⁹²² Per molts obrers, la vida sindical era una forma d'escapar de la vida laboral. Aquesta asseveració en boca de Valois pot resultar d'allò més irònica o, inclús, cínica, però la condemna que s'amagava darrera la frivolitat -una frivolitat que, en part, era la projecció dels seus dimonis- era la perversió amb què s'havia embrutat l'acció directa. En gran part, hi havia una diferència de criteris entre els sindicalistes socialistes, els anarcosindicalistes i els sindicalistes revolucionaris que va fer notar el 1907. Durant la creació del sindicat, «je fus convaincu que Sorel avait interprété le mouvement syndical contre les leçons de la réalité, que le syndicalisme révolutionnaire était engagé dans une voie tout à fait opposée aux idées proud'honiennes [sic], opposée à celles de son fondateur Pelloutier». ²⁹²³ El que tenia clar, però, era que «les syndicats, tels que les avaient transformés le dreyfusisme, le socialisme parlementaire et l'anarchisme, n'étaient rien d'autre que de nouveaux clubs démocratiques que les chefs avaient grande hâte d'utiliser pour échapper eux-mêmes au vrai travail». ²⁹²⁴

Si les diferents visions sindicals eren una trava que el desencoratjava, el context històric no hi ajudà. El 1904, va esclatar l'escàndol de les fitxes amb què el govern Combes havia intentat depurar l'administració i l'exèrcit. Va destapar-se la cara fosca

²⁹²² Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 211.

²⁹²³ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 208.

²⁹²⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 208.

d'una política inquisitorial que havia estat el colofó del front comú que s'havia acordat entre republicans i revolucionaris contra el perill clerical anys abans. El mateix Sorel havia estat víctima de l'equívoc en proclamar el 1901 que «il n'y a d'action plus importante pour activer la propagation du socialisme dans les campagnes que l'action anticléricale».²⁹²⁵ La conjunció anticlerical havia portat a la infiltració d'elements maçònics, completament estrangers a la dinàmica sindical i a l'organització del treball, els quals responien a uns interessos particulars. Per alguns, havia estat l'oportunitat per «créer cette atmosphère favorable à la marche du prolétariat».²⁹²⁶ Per d'altres, com Émile Janvion, era una aberració que desvirtuava la lluita perquè el «syndicaliste confédéré d'action directe» captat «ne va pas tarder à être fixé sur la cuisine électorale qui se prépare dans les loges pour le bonheur de la France».²⁹²⁷ Gressent va trobar-se amb totes aquests sinèrgies d'una forma descarnada en un ram tant important com era el de l'edició en una conjuntura en què es volia dur a noves cotes la secularització. Això va comportar pugnes comercials en què el sindicat de sector es convertia en l'escenari a través del qual dirimir interessos econòmics.

Els desencants van portar-lo a valorar la capacitat individual encara amb més força. De fet, la cura al nihilisme va trobar-la en la lectura de Nietzsche, qui va ajudar-lo a valorar la capacitat del cap en estructurar, ordenar i harmonitzar la societat. L'obra nietzscheana, ja coneguda i difosa fragmentàriament en els cercles anarquistes finiseculars, va proporcionar-li un nou marc interpretatiu a través del qual projectar la seva visió elitista, la qual va prendre forma en *L'Homme qui vient* el 1906. Encara que deixés clar que no era un seguidor acèrrim del filòsof prussià, va mostrar-se en deute amb ell: «il faut rendre à Nietzsche ce qui lui appartient».²⁹²⁸ Redactat el 1905, el manuscrit amb què va adaptar per primera vegada el pseudònim de Georges Valois ve a ser l'àpex del procés de reflexió introspectiva que va començar amb el viatge a Suïssa l'hivern de 1901. Resulta curiós com entre 1904 i 1906, anys en què se sent identificat amb el sindicalisme revolucionari, s'allunyés de l'antimilitarisme i de l'internacionalisme i acabés per desenvolupar una idea de l'autoritat que lloava un home fort que organitzés la societat jeràrquicament i evités la propagació dels mediocres i dels ganduls. En gran mesura, però, era una oda a l'energia obrerista positiva, la que s'apartava de la vida

²⁹²⁵ Georges SOREL, *De l'Église et de l'État: fragments*, Cahiers de la Quinzaine: París, 1901, p. 72.

²⁹²⁶ Jules UHRY, *Socialisme et... op. cit.*, p. 6.

²⁹²⁷ Émile JANVION, *La franc-maçonnerie... op. cit.*, p. 10.

²⁹²⁸ Georges VALOIS, "Introduction", en *L'Homme qui... op. cit.*, p. 31.

institucional. En aquest aspecte, no hi ha un trencament respecte de l'experiència anarquista; més aviat, un replantejament, ja que considerava que «l'anarchiste est un home fort, qui reçoit les qualités aristocratiques dans le sein de sa mère esclave».²⁹²⁹

L'agitació de preguerra. Un sindicalista a la cort de la flor de llis (1906-1914)

Després de sondejar uns quants homes amb els qui formar un òrgan d'acció sindical, com ara el sindicalista conservador Paul de Rousiers o l'empresari republicà Georges Noblemaire, i de veure com cap editorial volia publicar el seu manuscrit, Bourgin va aconsellar-lo de fer una visita a Maurras. Malgrat que va lamentar posteriorment el seu ingrés a la lliga, la realitat era que Georges Gressent, a partir de llavors conegut com a Georges Valois, va esdevenir una pedra angular de la formació just quan la lliga va rebre el colp de l'absolució d'Alfred Dreyfus el 1906. En un any, va articular un projecte coherent amb la conjuntura que s'obria, encara que a priori «le moment ne paraît guère propice pour une apologie du syndicalisme, œuvre d'ordre».²⁹³⁰ La seva experiència va ser capital per llegir els tempos. L'opinió benpensant, atemorida per la vaga general que la CGT havia convocat pel primer de maig, defensava que «si les électeurs veulent protéger leur vie et leurs biens contre les attentats des énergumènes qui, sous le nom d'action directe, pratiquent le meurtre», «le seul moyen efficace consiste à envoyer à la Chambre une majorité nouvelle, fermement résolue à réparer les fautes du Bloc, à ne soutenir que des gouvernements qui ne pactisent pas avec la démagogie».²⁹³¹ El seu itinerari provava que hi havia una desafecció obrera en el camp obrerista *dreyfusard* contra el règim, no sols contra un partit o un govern. Aquest bagatge va permetre-li capgirar la por del burgès a la revolució per senyalar que el vertader perill no eren les demandes obreres, sinó el sistema. Amb aquests supòsits, va publicar a *La Revue critique des idées et des livres* el seu primer pamflet: *La Révolution sociale ou le roi* el 1907. Una obra que pretenia fer notar com «le préjugé républicain se transforme en la croyance à la Révolution sociale».²⁹³²

A partir de la publicació del fulletó, Valois va desenvolupar una carrera meteòrica dins de l'AF. Discursos, conferències, sessions de debat i informes anuals serien els mitjans a través dels quals propagaria les seves idees sobre el sindicalisme realista, unes tesis que eren part indestriable de les de la formació. La proposta monàrquico-sindical va acabar

²⁹²⁹ Georges VALOIS, *L'Homme qui...* op. cit., p. 125.

²⁹³⁰ Georges VALOIS, "Les enseignements de..." en *La Monarchie...* op. cit., p. 29.

²⁹³¹ Le Masque de Fer [Philippe GILLE], "Échos", *Le Figaro*, 26 d'abril de 1906, p. 1.

²⁹³² Georges VALOIS, *La Révolution sociale...* op. cit., p. 8.

per convertir-se en l'opció hegemònica en la principal formació contrarevolucionària en un moment en què diverses proposicions obreristes, com la dels sindicats grocs de Pierre Biétry, la corporativista de Firmin Bacconnier, la soreliana-catòlica de François de Marans pugnaven per un mateix espai. La repressió de la vaga de Draveil el 30 de juliol, on van morir sis obrers, per part de Clemenceau, «qui, de 1897 à 1900, présidait aux ébats des tropes révolutionnaires engagés au service des bourgeois dreyfusards»,²⁹³³ va ser el context en què va llançar-se l'enquesta *La Monarchie et la classe ouvrière*, publicada fragmentàriament entre 1908 i 1909. Si bé l'aproximació podia despertar dubtes en Maurras i en d'altres sectors menys afins a les vel·leïtats revolucionàries, el provençal era conscient que l'èxit passava per acceptar un projecte que no fos considerat a ulls del proletari una proposta patronal i paternalista. Per demostrar la tesi de la lliga que «à la suite de la journée sanglante du jeudi, par la conséquence directe du massacre qui a déterminé l'arrestation des chefs du mouvement syndical, la Confédération Générale du Travail va tomber aux mains de M. Clemenceau»,²⁹³⁴ Valois va reivindicar l'autonomia obrera en proclamar que «le syndicalisme n'acquerra de force que dans la vie corporative, mais il ne pourra se plonger dans la vie corporative que si les corps ouvriers sont placés eux-mêmes dans les conditions politiques».²⁹³⁵

A més, tant el to, l'argumentari com la idiosincràsia s'adien de ple en la forma d'actuar de la lliga. En aquest aspecte, pocs *ligueurs* podien convertir la seva biografia en una arma llancívola tan demolidora. Les vivències en el sindical editorial van servir-li de base per sumar-se vivaçment a les campanyes contra l'escola laica, contra la «foi aveugle dans le diplôme, dans le mandarinat» que s'havia establert «de 1875 à 1900, pendant une période de vingt-cinq années» on la ciència, el progrés i el laïcisme s'havien apoderat de les aules.²⁹³⁶ La motxilla d'expertesa en tant que *exdreyfusard* es fa perceptible quan l'agitació de l'afer Ferrer va prendre els carrers de París l'estiu de 1909. La condemna del lliurepensador català va ser motiu de protestes socialistes i sindicals, una campanya que s'havia encarregat de demostrar que havia estat fomentada des de dalt i que havia tingut «la vertu de réunir dans une même action Jaurès, Hervé et Vaillant avec son écharpe maçonnique et les syndicalistes qui se sont laissés entraîner dans cette aventure».²⁹³⁷ A

²⁹³³ Georges VALOIS, "Les enseignements de..." en *La Monarchie... op. cit.*, p. 82.

²⁹³⁴ Charles MAURRAS, "Le quatre août des conservateurs", *L'Action française*, 3 d'agost de 1908, p. 1.

²⁹³⁵ Georges VALOIS, *La Monarchie... op. cit.*, p. 476.

²⁹³⁶ Charles MAURRAS, "La science et le bon sens", *L'Action française*, 15 de maig de 1908, p. 1.

²⁹³⁷ Georges VALOIS, *L'affaire Ferrer...*, en *Histoire et... op. cit.*, p. 226.

través de la denúncia de «*l'action sociale organisée au profit des partis politiques*»,²⁹³⁸ Valois va saber casar la mania persecutòria dels Estats confederats maurrassians amb els laments i crítiques de sindicalistes decebuts.

Si es valora exclusivament l'objectiu d'atreure un volum obrer a la lliga de la flor de llis, el balanç que resulta de la proposta del sindicalisme reialista és més aviat negatiu perquè no va aconseguir encarrilar un moviment de masses sindical. Tanmateix, la rellevància que va tenir l'aproximació és infinitament superior a la que es pot deduir d'una anàlisi quantitativa. Per valorar-ne l'abast autèntic, s'ha de tenir present com va influir en la configuració de la incipient cultura política contrarevolucionària. Valois va aportar-hi un contingut que el nacionalisme integral de base maurrassiana no contemplava ni satisfia: una proposta obrera moderna. Com va definir Daudet, «il s'agit donc d'une véritable enquête qui complète, en quelque sorte, quant au monde du travail et à ses revendications, l'admirable *Enquête sur la Monarchie* de Charles Maurras».²⁹³⁹ A més, si bé no es va aconseguir captar grans masses, la qualitat dels adherits i dels simpatitzants va ser suficientment rellevant com per poder parlar d'un cert èxit. Sobretot, a partir de la crisi sindicalista de 1909 i 1910. Émile Janvion, Georges Sorel i Édouard Berth van ser-ne els casos més emblemàtics. Amb l'orgull mal dissimulat que li omplia el pit sempre que parlava de si mateix, no dubtava en declarar que «j'ai eu l'honneur de donner le premier signe de la jonction qui eût été impossible partout ailleurs qu'à l'Action française».²⁹⁴⁰

La conjunció antiliberal va encaminar-se cap a la constitució de *La Cité française* a la tardor 1910, una revista que volia ser un front comú d'individus que «représentent des formes diverses des jugements publics» amb l'objectiu de «réveiller les vertus propres à chaque classe».²⁹⁴¹ Encara que no va veure mai la llum a causa de les diferències entre fundadors i el consegüent allunyament de Sorel, el projecte monàrquico-sindicalista no va avortar-se. Enmig del frenesí *ligueur* del combat universitari, Valois va organitzar, amb l'ajut inestimable d'Henri Lagrange, *camelot* que moriria al front, el Cercle Proudhon el desembre de 1911. Es tractava d'un laboratori d'idees, d'una experiència creuada entre diverses sensibilitats polítiques, totes filtrades per una visió nacional-sindical i antiliberal. «Les fils de Proudhon, c'est nous», va reblar Valois, un grup

²⁹³⁸ Georges VALOIS, "Nationalisme et...", en *Histoire et... op. cit.*, p. 554.

²⁹³⁹ Léon DAUDET, "La Monarchie et la Classe ouvrière", *L'Action française*, 11 de juliol de 1909, p. 1.

²⁹⁴⁰ Georges VALOIS, "Les enseignements de...", en *La Monarchie... op. cit.*, p. 29.

²⁹⁴¹ Édouard BERTH, Georges SOREL, Jean VARIOT, Pierre GILBERT, Georges VALOIS, "Déclaration...", en Andreu, Pierre, *Notre maître... op. cit.*, pp. 327-328.

d'hommes «qui ne sommes pas des politiciens, ni des fabricants de livres, nous qui voulons travailler et travaillerons à l'organisation de notre pays».²⁹⁴² Alhora, la conjunció sobreviuria inclús fora de l'AF. *L'Indépendance*, revista de cultura que Sorel i Variot van tirar endavant el març de 1911, és una mostra de la cristallització d'una relectura antiliberal de la tradició soreliana contra la decadència cultural burgesa. La supervivència demostra que la proposta obrerista no era una *boutade*, una aproximació oportunista o contra-natura, com va reblar Jean Grave en preguntar-se «ce que cachent ces mariages de la carpe et du Lapin»,²⁹⁴³ sinó una proposta axial que formava part del ser de la contrarevolució. A més, també esclareix un altre aspecte: que l'espai contrarevolucionari, l'hegemonia del qual reposava en l'arquitectura de la lliga reialista, no es reduïa a la formació. És important retenir aquest punt, perquè permet ressituar la transcendència dels planteigs de Valois en el marc global de la cultura política; permet veure com l'aproximació obrerista no era una ocurrència -com diria l'AF- ni una proposta massa transgressora -com es lamentaria Valois- després de la separació a finals de 1925.

Un soldat condecorat. Administrar corporativament la pau (1914-1924)

Condecorat per les gestes valeroses a Verdun, va ser rebut per la lliga com un heroi. Malgrat que el seu pas per la guerra va veure's truncat a causa d'un accident, del qual va sortir-se'n gràcies a la intervenció mèdica de Léon Daudet, Valois va ser rebut amb honors a la lliga. Condecorat per les gestes valeroses en múltiples ocasions fins al punt de ser guardonat per la Legió d'Honor, la seva estrella, ja brillant abans de la conflagració, no va fer que anar en augment. Dins de la lliga, el seu prestigi es traduïa amb els èxits editorials de la Nouvelle Librairie Nationale i amb la secció setmanal sobre afers socioeconòmics i de política internacional que va començar a finals de març de 1919. Les poques referències que es troben en els seus escrits dels horrors a les trinxeres demostra com de dolorós i traumàtic va ser el seu pas per la guerra. Malgrat la mortaldat i el trauma, el camp de batalla havia estat terapèutic, redemptor: «nous sortîmes de Verdun vivant d'une vie nouvelle».²⁹⁴⁴ La vida nova a la qual es referia no era un trencament, sinó la ratificació d'un pensament, el triomf de les idees que l'havien empès a ser qui era: «c'est en combattant que le peuple français découvre l'erreur qui l'avait jeté dans un système militaire et social absurde et redécouvre les liens qui unissent, au travail comme au

²⁹⁴² Georges VALOIS, "Pourquoi nous rattachons...", en *Cahiers du Cercle Proudhon*, n° 1, gener-febrer de 1912, p. 47.

²⁹⁴³ J[ean]. GRAVE, "Crocs et Griffes", *Les Temps nouveaux*, 15 d'abril de 1911, p. 2.

²⁹⁴⁴ Georges VALOIS, *D'un siècle... op. cit.*, p. 290.

combat, les chefs et les soldats».²⁹⁴⁵ Les reflexions sobre la dinàmica bèl·lica el portaren a reconsiderar el que havia intuït a Fontainebleau i que havia sintetitzat el 1906. No en un sentit d'esmena, sinó tot el contrari: en accentuar que la «principale fonction de l'autorité est d'associer la collaboration au chef».²⁹⁴⁶

Amb les ensenyances que li havia mostrat l'escola bèl·lica, Valois va bolcar-se a administrar la victòria, és a dir, la pau que s'havia aconseguit amb la sang vessada de tants conciutadans en armes. A *L'Économie nouvelle* va corroborar el paper que atribuïa al monarca en les obres anteriors en afirmar que «la création économique nécessite donc éternellement, dans toutes les sociétés, humaines, un pouvoir apte à faire et à empêcher la guerre».²⁹⁴⁷ La guerra li havia demostrat com els homes capaços podien realitzar-se. Ell, que havia arribat sense un rang destacat, va acabar com a sots-tinent. Les abstraccions progressistes s'esvaïen com la boira quan les societats estaven en peu de guerra. El dret, la justícia, la llibertat, la democràcia, la civilització, eren «idées de cabinet, qui n'ont aucune valeur pour entraîner les citoyens-soldats, ni les pires, ni les médiocres, ni les meilleurs, devant la mort».²⁹⁴⁸ La vida civil havia d'estar regir-se pel mateix criteri. D'altres combatents nacionalistes i antiliberals van arribar a la mateixa conclusió: Henri Clouard que «l'État moderne a pour rôle de résoudre *des problèmes techniques*».²⁹⁴⁹ La societat s'havia d'organitzar segons uns paràmetres corporatius, per cossos professionals, que garantissin la constricció per evitar les ànsies revolucionàries i garantir el bon funcionament de les energies nacionals. Emperò, ben aviat, els cants esperançadors de la victòria van deixar pas a una sensació d'abatiment, d'angoixa, en què la pau es percebia injusta pels vencedors.

Es tractava d'una posició que rebutjava tant la col·laboració com la lluita de classes i apostava per un acord tècnic entre els diversos elements de la producció. Amb aquesta idea en ment, va intentar tirar endavant la *Confédération Nationale de la Production* (CNP) a la primavera de 1918. Diverses pressions patronals, en què veia la mà negra del ministre Loucheur i de poders econòmics com els del *Comité des Forges* o Citroën, van provocar que el projecte s'apacés, el qual no va veure la llum fins a principis de la

²⁹⁴⁵ Georges VALOIS, "La salutation à la paix" (escrit el dia de la firma de la pau, 28 de juny de 1919), en *Œuvre économique. I. L'Économie... op. cit.*, 81-85, p. 84.

²⁹⁴⁶ Frase pronunciada en una trobada del dijous 13 de març. "Cercle commercial et industriel. Le chef d'industrie", *L'Action française*, 15 de març de 1919, p. 2.

²⁹⁴⁷ Georges VALOIS, *L'Économie nouvelle... op. cit.*, p. 82.

²⁹⁴⁸ Georges VALOIS, *Le Cheval... op. cit.*, p. 76.

²⁹⁴⁹ Henri CLOUARD, "Les Français voudront-ils comprendre leur siècle?", *L'Opinion*, 17 de febrer de 1917, 145-149, p. 145.

primavera de 1920 amb el nom de *Confédération de l'Intelligence et de la Production Française* (CIPF). L'òrgan materialitzava el nou enfocament sobre el conflicte socioeconòmic que havia desenvolupat en el front i que passava per superar la pugna de classes: «c'est la formation par groupes économiques et régionaux qui l'emportera, selon les indications de la nécessité».²⁹⁵⁰ Tot i que a primera vista el punt de vista amb què afrontava l'ordenament social de la postguerra sembla que pogués diferir de la perspectiva que mantenia des de 1907, la veritat és que Valois va mantenir-se fidel a la naturalesa de la seva concepció sobre el conflicte social. Si bé el projecte sindical-corporatiu diferia del que havia desglossat en *La Monarchie et la classe ouvrière* o els quaderns del Cercle Proudhon perquè ara desestimava la pugna de classes com a factor motriu, no havia renunciat a considerar «la conscience des antagonismes naturels».²⁹⁵¹ La revolució bolxevic va advertir-lo dels perills d'exacerbar la consciència de classe en el pla social, però en cap cas va desmentir l'evidència dels desequilibris econòmics.

Les maniobres que Valois va denunciar contra el projecte que va intentar tirar endavant amb Georges Coquelle el 1918 va veure-les com a part d'una maquinació més àmplia en què es pretenia ensorrar les nacions victorioses. Enmig dels desequilibris monetaris, la inflació, la deflació i els refluxos d'una economia de mercat nociva, hi apareixien els grans poders fàctics, la plutocràcia internacional; una construcció que sintetitzava les fòbies de la modernitat sota l'aspecte d'una conxorxa político-financera. Com va argumentar, «de puissants intérêts privés et des intérêts étrangers, agissant sur l'État libéral, n'ont pas cessé, de 1919 à 1925, de s'opposer à toute mesure tendant à faire cesser l'instabilité monétaire».²⁹⁵² A fi de conscienciar els francesos de la funesta política monetària que seguia el ministeri de Finances per ordre d'agendes ocultes, va decidir concentrar els esforços de propaganda i difusió dels plantejaments de la CIPF sota la forma d'unes jornades de debat i reflexió a partir de desembre de 1920. El mètode de les *semaines* consistia «à réunir des délégués mandatés des groupes professionnels (chefs d'entreprise, techniciens, employés, ouvriers) pour l'étude des questions au produit qui les fait vivre».²⁹⁵³ Els debats versarien sobre una temàtica; la primera, dedicada a l'edició, la seguiren d'altres com sobre el franc-or, el comerç o les telecomunicacions. El febrer

²⁹⁵⁰ Georges VALOIS, "La vie économique et sociale. La nouvelle organisation économique de la France", *La Revue Universelle*, 15 de juliol de 1920, 233-238, p. 238.

²⁹⁵¹ Georges VALOIS, *L'Économie nouvelle... op. cit.*, p. 18.

²⁹⁵² Georges VALOIS, "L'esprit de la victoire...", en *L'État, les finances... op. cit.*, p. XXIV.

²⁹⁵³ Georges VALOIS, "La vie économique et sociale. Les semaines d'organisation", *La Revue Universelle*, 15 d'agost de 1921, 498-503, p. 498.

de 1924, va tirar endavant la Lliga del Franc-or, una iniciativa amb què buscava propagar els beneficis d'una moneda forta, tal i com s'havia acordat en la Setmana de la Moneda el 1922. No obstant la poca penetració en el marc de presa de decisions polítiques, ja que l'idil·li amb el seu amic Frédéric François-Marsal al capdavant del ministeri del carrer de Rivoli va ser breu i insuficient, les seves propostes van tenir una importància notòria perquè assentaren una nova forma de comprendre i afrontar els problemes econòmics a través d'una discussió transversal i vertical entre diversos agents productors que l'apropava a una primera temptativa de tecnocràcia.

La denúncia de les mesures financeres va proporcionar-li nombrosos companys de viatge, com ara Jacques Arthuys o Hubert Bourgin. Amb ells, juntament amb Eugène Mathon, un gran industrial del tèxtil amb molt de pes al Nord, va tirar endavant un projecte antiparlamentari de refundació de l'estat, ja que tots ells consideraven que el règim era caduc i deixava la riquesa nacional en mans d'especuladors i magnats estrangers. D'aquesta forma, la lluita per l'estabilitat monetària va convertir-se en una croada nacional per recuperar la sobirania. De resultes d'aquest plantejament, va escarrassar-se en desprestigiar el parlament, una institució que considerava que representava la suma de voluntats sectàries i individuals, i en substituir-lo per un òrgan nacional que fos la veu de l'interès general. A finals de 1922, va fer una crida a la constitució d'uns Estats Generals, una agrupació de cossos amb què «la nation place devant l'État, non point les homes qui ont acquis la popularité par des promesses électorales, mais les homes qui sont ou seront mis à la tête à cause de leur énergie, de leur autorité, des services rendus, de leur dévouement au bien public».²⁹⁵⁴

El feixisme o la frustració de dinamitzar la contrarevolució en l'AF (1924-1927)

Tot i els nombrosos contratemps i obstacles, l'ímpetu de Valois continuava intacte. El viatge a Itàlia que va fer a finals de gener de 1924, «un des voyages les plus passionnants que j'ai faits»,²⁹⁵⁵ amb Mathon, Bernard-Précy i de Vesins el va fer adonar de la urgència de prendre un nou rumb, de la importància de prosseguir en la proposta antiparlamentària i de la necessitat de posar fi al desgavell polític i financer. El fracàs electoral de les eleccions legislatives de la primavera no va fer més que confirmar-li el full de ruta a seguir. Ja el 1919, havia estat una decisió que havia considerat arriscada, però concorre-

²⁹⁵⁴ Eugène MATHON, Étienne]. BERNARD-PRÉCY, Max LECLERC, Bernard de VESINS, Paul ROBAIN, Auguste CAZANEUVE, [Eugène] MARTIN-MAMY, Georges COQUELLE, Ambroise RENDU, Georges VALOIS, "La réforme de...", *Cahiers des États Généraux*, nº 1, abril de 1923, p. 16.

²⁹⁵⁵ Georges VALOIS, *L'Homme contre... op. cit.*, p. 108.

hi el 1924, el van fer adonar de l'estat somort que regnava en la formació. L'ensulsiada a les urnes havia estat un colp moral molt dur. Els comicis havien evidenciat la seva incapacitat per mobilitzar sectors en nom d'un canvi electoral; és més, havien palesat el poc pes polític de què gaudien. Com va explicar Lucien Rebatet, un militant que va sentir-se desil·lusionat per l'AF, les eleccions havien servit perquè «la République avait fait dans les urnes le recensement précis de ses fidèles».²⁹⁵⁶ Les desercions d'alguns companys *ligueurs*, com Louis Dimier, eren indicis que el rumb de la formació no s'emmotllava als nous temps sorgits de la guerra. Conscient de l'esclerosi de la lliga, va concebre a mitjans d'octubre de 1924 el que havia de ser una proposta de dinamització: la revolució nacional.

Per aquesta raó, darrera de la idea grandiloqüent, hi havia una predisposició a actualitzar la situació que s'havia desviat amb els tractats de pau. És a dir, advocava per establir una societat en què «le combattant recevra à coups de grandes les politiciens et fera rendre gorge aux profiteurs de la guerre».²⁹⁵⁷ Era la voluntat de reincidir en la tàctica que els seus companys dels comitès directors havien oblidat: el de l'acció creadora que l'havia convertit en un referent del nacionalisme antiliberal el 1911. La mort sense venjar de Marius Plateau el desembre de 1923 va ser una espina clavada que Valois no va digerir. De resultes d'això, que intentés vigoritzar l'AF en insuflar de bel·licositat uns discursos apassionats en què el nacionalisme més exacerbant es desbordava en una retòrica feréstega i punyent. No es tractava d'una emulació. La revolució contrarevolucionària no era més que l'aplicació de la política de la victòria. Des del diari reialista, l'experiència feixista havia estat rebuda des de 1922 com una mostra de regeneració llatina. Maurras, Pujo o Daudet glossaven la vitalitat de les camises negres fins al punt de voler refutar les acusacions d'assassinat en el cas Matteotti. Tanmateix, a mesura que van passar els anys, l'entusiasme de la vella guàrdia pel règim feixista va anar decaient perquè Mussolini no semblava subordinar-se a l'estela del nacionalisme integral. Això va comportar que Valois se sentís poc acompanyat davant dels impulsos transgressors que buscava instaurar en la formació. Amb una mirada retrospectiva, va lamentar-se que «je faisais, dans l'Action française, mon travail de constructeur de l'État nouveaux aux applaudissements

²⁹⁵⁶ Lucien REBATET, *Les décombres... op. cit.*, p. 112.

²⁹⁵⁷ Georges VALOIS, "Introduction. À tous les artisans de la victoire, chefs et soldats, Salut!" (Montrejeau, 5-11 de setembre de 1924), en *La Révolution... op. cit.*, 15-57, p. 27.

enthousiastes de gens qui n'y comprenaient rien de rien, mais qui applaudissant parce que ce travail gagnait des homes au roi». ²⁹⁵⁸

Els seus laments estaven en bona part justificats: l'espai contrarevolucionari patia un sacseig que era simptomàtic d'una reordenació. Valois va intentar capitalitzar el canvi amb la publicació de *Le Nouveau Siècle*, una tribuna setmanal destinada a defensar un estat dels excombatents, a lluitar contra l'amenaça comunista i a denunciar maniobres plutocràtiques. Tanmateix, l'aposta no va gaudir dels suports interns que esperava. El juny, Eugène Mathon, amb qui havia fet front obstacles amb què toparen les *semaines*, la UCF i els Estats Generals, va decidir separar-se de la via "revolucionària" que pregonava l'autor de *L'Économie nouvelle* pel qual l'havia decidit seguir. Alhora, sectors importants dins de l'AF tampoc el recolzaren. La realitat era que la cúpula dirigent va viure paralitzada després de la guerra. Les anàlisis de bona part de l'elit cultural maurrassiana estaven ancorats en uns marcs previs al 1914. A més, les circumstàncies no afavorien una bona entesa. A causa de la falta de recursos, alguns sectors de la lliga van veure amb recança que François Coty, el perfumista multimilionari, decidís invertir en el setmanari. Maurras considerava que els diners havien d'anar a parar a l'òrgan oficial de doctrina que era el diari, cosa que Valois va negar-s'hi. Aleshores, esclataren totes tensions internes que tenien a veure amb discrepàncies de perspectiva sobre la situació històrica o de tàctica política, agreujades pel fet que Daudet, un dels grans amics de Valois a la formació, va començar a malfiar d'ell per culpa d'uns rumors en què se l'acusava de poder tenir connivències amb un possible circuit anarquista a causa del seu passat. El rum-rum tòxic el va deixar en una posició difícil en unes circumstàncies en què la lliga, per la dinàmica anquilosada, anava fluixa de recursos financers. Els projectes que va engegar Valois, com ara el setmanari, desviaven uns recursos que Maurras considerava que havien d'anar a parar al diari. Les estretors financeres van agreujar les tensions fins al punt de separar Valois de la formació.

El naixement del *Faisceau* el novembre de 1925 va evidenciar el fracàs de l'AF per mantenir l'hegemonia dins de la contrarevolució. L'aparició de noves formacions com ara les *Jeunesses Patriotes* de Pierre Taittinger o la *Légion* d'Antoine Rédier, junt amb el partit feixista liderat per Valois, van posar en escac el monopoli antiliberal de què havien gaudit els reialistes. La concurrència ferotge entre les diverses formacions per una clientela posa al descobert que la cultura política feixista no era aliena ni estrangera al

²⁹⁵⁸ Georges VALOIS, "Notre république...", en *L'État syndical... op. cit.*, p. XIX.

moviment contrarevolucionari. El to amb què el líder del *Faisceau* afirmava que «nous vomissons le régime électif, le régime parlementaire» i amb què pregonava que «nous voulons donner aux sociétés humaines, en premier lieu à la France, un régime où, selon les lois naturelles, le pouvoir se fait de soi-même au lieu de sortir d'une urne», eren perfectament homologables a la de qualsevol formació antiliberal.²⁹⁵⁹ De fet, les iniciatives que va tirar endavant en el *Faisceau* revelen una continuïtat clara entre les proposicions que va desenvolupar com a *ligueur* i les que va desenvolupar com a feixista. Valois va continuar amb l'empeny de fer campanya per una moneda que es basava en denunciar com «l'inflation ruine les épargnants et les producteurs beaucoup mieux qu'une révolution» perquè «par l'inflation, les grands requins de la finance internationale dépossèdent les salariés».²⁹⁶⁰ Només la mobilització, la voluntat d'atreure i enquadrar les masses i capitalitzar els mals de la modernitat que prenien forma d'americanisme o bolxevisme semblava ser un aspecte diferent. Emperò, en el fons, Valois recuperava l'esperit primigeni de la lliga, el que va desenvolupar amb els projectes monàrquico-sindical el 1907 i després amb el sindico-corporatiu el 1919, el de voler fer entrar sectors obrers en una contrarevolució antiliberal a través de la crítica dels «meneurs, qui sont bien souvent eux-mêmes menés soit comme complice, soit comme dupes des puissances financières et politiques», els quals «ne craignent pas d'exploiter les ouvriers».²⁹⁶¹ Inclús, va prosseguir amb la idea «pro-latine» de conformar «le nouvel axe de la civilisation rénovée» amb la vertebració d'una aliança amb Portugal, Espanya, Bèlgica i Itàlia.²⁹⁶²

La contrarevolució per la tecnocràcia i la nova edat de la civilització (1927-1928)

La pugna entre formacions contrarevolucionaris va dur al *Faisceau* a una situació de crisi que va esdevenir insostenible a partir de 1927. La ruptura amb el duc de Guisa a l'agost de l'any anterior després que el pretendent no condemnés els repetits atacs i les contínues injúries dels *ligueurs* va acabar per situar el moviment feixista en una cruïlla difícil. Un bon gruix dels homes amb què havia iniciat l'experiència feixista francesa provenien de les files reialistes. Com ell, havien desertat davant del que els semblava una

²⁹⁵⁹ Georges VALOIS, *La politique... op. cit.*, p. 25.

²⁹⁶⁰ Georges VALOIS, "Nécessité d'une monnaie de compte dans la crise monétaire actuelle", en Valois, Georges i Arthuys, Jacques, *Le Franc-or*, prefaci de Lusignac, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1927, 29-48, p. 36.

²⁹⁶¹ [Jacques] DEBU-BRIDEL, "Belle réunion des Faisceau de Corporations. Contradiction communiste. Adhésions nouvelles", *Le Nouveau Siècle*, 1 de juny de 1926, p. 2.

²⁹⁶² Georges VALOIS, "Compte rendu sténographique des discours", *Le Nouveau Siècle*, 7 de novembre de 1926, 3-4, p. 3.

claudicació de l'AF a les exigències històriques. Les tensions entre formacions va comportar també que el seu pla per configurar un eix d'aliances antiliberals amb potències llatines quedés en un no-res. Les acusacions de ser un «aigrefin, provocateur, agent double», d'algú qui «était dirigée par un Italien qui prenait, sur les questions pendantes entre la France et son pays, les avis de l'ambassade d'Italie»²⁹⁶³ després que visités un altra vagada el país a la tardor de 1926 van asfixiar la possible entesa en un país en què les agressions frontereres del règim mussolinià i les actituds irredemptes de les colònies italianes a ciutats costeres eren motiu d'encontres diplomàtics.

Les sinèrgies negatives començaren a esclatar a principi de l'any següent, quan va haver de fer front al primer motí dins de la formació. D'Humières ja havia advertit «qu'en raison des sommes considérables qu'il absorbe un mouvement comme celui du Faisceau doit aboutir vite ou disparaître».²⁹⁶⁴ Ben aviat, el líder va poder comprovar com Coty no era el mecenes desinteressat que havia aparentat ser quan va entrevistar-s'hi amb Arthuys. Marcel Bucard, un excombatent a qui «la guerre donna à son rêve la plus sublime réalisation»,²⁹⁶⁵ actuava com a agent doble. El primer congrés anual del partit va poder posar en escac els insubmisos que pretenien atiar la desafecció contra la seva direcció en recordar que havia estat massa tebi. El consell va establir que el partit feixista transitaria dins del marc republicà, però els mitjans i els mètodes continuaren en la penombra volguda de qualsevol moviment populista. La victòria personal, però, li va costar cara, ja que part de la militància de base i alguns dels seus avaladors van deixar el partit, decebuts. La solució per la qual va optar va ser continuar amb els atacs incessants contra la política monetària. Ara, però, l'escull a salvar era molt més del que podia esperar-se. Encara que a contracor, el govern, amb Raymond Poincaré com a president del consell i ministre de finances, va fer seves les tesis del Banc de França. Aliat històric des de 1922, Valois va veure com la seva posició quedava relegada mentre predicava la imminent crisi del franc. Per no perdre pistonada i no quedar relegat a la marginalitat, el *Faisceau* va organitzar una segona setmana de la moneda a principis de maig on va defensar que «la question des avances de la Banque de France à l'État fût réglée par la réévaluation du bilan» i que «l'adaptation du franc-or pourrait être le moyen d'arriver rapidement à la stabilisation

²⁹⁶³ Charles MAURRAS, “La politique. IV. Jusques à quand ?...”, *L'Action française*, 27 de novembre de 1926, p. 1.

²⁹⁶⁴ Nota policial del 27 de novembre de 1926 dins de F⁷ 13208, en AN.

²⁹⁶⁵ Marcel BUCARD, *La légende de Marçq*, prefaci del general Castelnau i carta de S. G. Mgr. Binet, Éd. Spes: París, 1925, p. 26.

légale de la monnaie».²⁹⁶⁶ Tanmateix, la incidència va ser ínfima; s'havia evidenciat el canvi de rumb dins de la direcció del Banc de França, cosa que va afegir-se a una mal enfocament organitzatiu: Valois no va convidar-hi François-Marsal, veu republicana i autoritzada en la matèria, tal i com havia fet quatre anys abans.

Que la Segona Setmana de la Moneda fos sobrera, va deixar en evidència que l'estratègia amb què fiava l'èxit havia entrat en un atzucac. El malestar va tornar a emergir dins de la formació, cosa que va ser aprofitada pels agitadors. Llavors, Valois va deixar les mitges tintes i va carregar violentament en un article contra *Le Figaro* de Coty, a qui acusava de maniobrar a favor del interessos britànics: «il s'agit, à l'abri de ce prétendu péril communiste, d'organiser les sympathies autour en vue d'une participation à la défense de l'impérialisme mondial».²⁹⁶⁷ La congregació a Domrémy que va celebrar-se a la primavera havia de demostrar la força del moviment i dels efectius. Amb tot, l'acte no havia estat ni tan massiu ni tan enlluernador com s'esperava. Més aviat, evidenciava el declivi en què havia entrat el moviment, incapaç d'afermar un espai propi dins de la contrarevolució, cosa que es traduïa en problemes financers per aguantar l'òrgan de propaganda i en aconseguir articular unes bases de partit fortes, i malapte per incidir, ja no en el rumb de la política econòmica, sinó de promoure el debat. Amb tot, Valois va forçar la dimissió de Bucard i mantenir un equilibri delicat i circumstancial. De fet, la calma no va acabar d'arribar mai: a l'estiu, va veure's als tribunals contra la lliga reialista per la «INVENTION TOTALE, ABSOLUE» de «l'ignoble campagne» contra la seva persona.²⁹⁶⁸ Tot i guanyar el judici, va posar-se al descobert la dinàmica perversa en què havia caigut la formació a còpia de victòries pírriques, en què en cada triomf personal del seu líder, el moviment perdia una porció d'ascendent.

Fatigat, Valois va decidir allunyar-se de la capital i buscar el repòs a Lorda. La seva absència va provocar un rebombori dins del partit, en què Delagrangé i diversos sectors, entre els quals es podia comptar els agents infiltrats de Coty, actuaren segons llurs conveniències. Aleshores, va ser quan va decidir donar un cop de timó sense ambigüitats: va contactar amb els cercles antiparlamentaris «de nouvelles équipes intellectuels fournies par les jeunes socialistes, les jeunes radicaux, les jeunes catholiques», entre els qui es comptava Pierre Dominique o Charles-Albert. Un espai republicà que apostava per

²⁹⁶⁶ Octave HOMBERG, "Préface" (1 de juliol de 1927), en *La stabilité monétaire... op. cit.*, 1-6, pp. 3-4.

²⁹⁶⁷ Georges VALOIS, "Y a-t-il un péril communiste?", *Le Nouveau Siècle*, 10 d'abril de 1927, p. 1.

²⁹⁶⁸ Georges VALOIS, *Contre la... op. cit.*, p. 62.

un altre model de representació i pretenia, com ell, reformar l'estat de cap a peus.²⁹⁶⁹ Era un nucli intel·lectual que havia sorgit en el fragor de la seva campanya pels Estats Generals. Entre 1923 i 1924, Valois ja havia polemitzat amb aquest grupuscle embrionari, aleshores capitanejat per Jouvenel. Si anys abans no havia considerat una entesa real sota la forma d'una unió de forces, ara veia l'opció de créixer i sortir del pas a través d'una vertebració antiliberal segons uns paràmetres tecnocràtics. El requisit que se li demanava era desvincular-se de l'etiqueta de feixista. Aquest va ser un pas que va abraçar encantat. Des de feia un temps, Valois havia meditat sobre la deriva feixista que prenia el seu moviment, incapaç d'esdevenir la punta de llança de la contrarevolució encara que es mantingués dins d'un marc republicà. A més, les derives del feixisme italià l'empenyeren distanciar-se'n semànticament: veia com l'experiència a l'altra banda dels Alps, «sous la pression de forces étrangères, le fascisme italien évolue dans le sens réactionnaire»,²⁹⁷⁰ ja que «a liquidé le syndicalisme ouvrier dans le corporatisme lié aux organisations patronales».²⁹⁷¹ Aquesta visió, interessada o no, oportuna o meditada, va fer-lo decidir a desmantellar el partit en el segon congrés a principis de 1928. Davant de les investides de sectors crítics que el volien desbancar, entre els quals s'hi comptava Lamour, qui havia estat l'advocat en la querella contra l'AF, va prendre la decisió que calia «coaliser les jeunes équipes des groupes civiques de Rénovateurs» per «prendre la municipalité de sa ville avec les fédérés pour y accomplir une partie du programme de la révolution syndicale».²⁹⁷² La decisió va posar fi a l'aventura feixista del *Faisceau*, però sense traïr el nucli dur la idea que el va empènyer a entrar en política: ordenar la societat en base a un model tècnic que exclogués l'element sentimental, arbitrari, egoista i viciós de l'administració estatal. És a dir, un sistema que garantís els ideals pels quals va sentir-se enlluernat quan era petit, el d'un estat que garantís la promoció d'oportunitats segons les capacitats; un estat, suficientment fort com per encarrilar les sinèrgies perverses de la modernitat.

²⁹⁶⁹ Georges VALOIS, "Introduction. Mes relations avec...", en *Basile... op. cit.*, p. XXXIX.

²⁹⁷⁰ Georges VALOIS, "Réponse à Georges Guy-Grand", *Le Nouveau Siècle*, 9 de gener de 1928, p. 1.

²⁹⁷¹ Georges VALOIS, *Un nouvel... op. cit.*, p. 141.

²⁹⁷² Georges VALOIS, "Le congrés des Faisceaux", *Le Nouveau Siècle*, 4 de març de 1928, p. 1.

Bibliografia crítica. Fonts, obres i documents

Fons documental

Archives Côte d'Or (A. C.-O.): 2E 218/006.

Archives Départementales de Seine-et-Marne (A. Dpt. S.-M): *État civil, Jouarre: décès* (5MI1073 i 6^E252/20), *État civil: registres paroissiaux, état civil et tables décennales (1897-1904)* (6^E252/27), *État civil: mariages (1872-1876)* (5MI8794 i 5MI1059), *État civil, Jouarre: décès (1869-1874)* (5MI1073), *État civil, Registre des actes de naissances, mariages, décès (1848-1851)* (5MI1073).

Archives de Paris (A. de P.): *État civil reconstitué* (V3E/D 536 i V3E/N 854) i *État civil* (V4E 4406 i V4E 4442)

Archives de la Préfecture de Police (APP): BA/80, BA/1043, BA/1341, BA/1342, BA/1343, BA/1497, BA/1603, BA/1605.

Archives Nationales de France: Fons Alexandre Millerand, 470 AP 87, Fons Charles Maurras, 576 AP 69, F^{1A} 3515; F⁷ 12476, 12504, 12564, 12793, 12794, 12853, 12862, 12863, 12897, 12953, 12954, 13194, 13195, 13197, 13208, 13209, 13210, 13212, 13459, 15931/2, 15964/2, F¹² 3767.

Bibliothèque Nationale de France: "Papiers Jean-Richard Bloc. Lettres adressées à Jean-Richard Bloch", t. XLVI (Thogorma-Vattier), NAF 28222, en el dpt. Manuscrits de la BNF; FOC CN1 232 (15616).

Fons Georges Valois, Sciences Po, París (VA 2, VA 3, VA 6, VA 17, VA 18 i VA 19, VA 22, VA 23).

Obres de Georges Valois

---, *La Révolution sociale ou le roi*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1911 [1907].

---, *Le Père*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1913.

---, *Le Cheval de Troie: réflexions sur la philosophie et sur la conduite de la guerre*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1918.

---, *La Réforme économique et sociale*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1918.

---, *L'Économie nouvelle*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1919.

---, *La monnaie saine tuera la vie chère*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1920.

---, *D'un siècle à l'autre. Chronique d'une génération (1885 – 1920)*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1921.

---, *Le Point. L'État et la production*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1922.

---, *L'Homme qui vient: Philosophie de l'Autorité*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1923.

---, *Histoire et philosophie sociales*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1924.

- , *L'Économie nouvelle. L'intelligence et la production. Œuvre économique. I.*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1924.
- , *La Révolution nationale*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1924.
- , *L'État, les finances et la monnaie. Étude sur le problème financier et monétaire de 1919 à 1925. Œuvre économique. II*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1925.
- , *La Politique de la Victoire*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1925.
- , *La religion de la laïcité, l'enseignement de la morale à l'école laïque*, Action Française: Paris, 1925.
- , *Contre la mensonge et la calomnie. Les campagnes de l'Action Française. Mes réponses – Mes accusations*, Nouvelle Librairie Nationale, 1926.
- , *L'État syndical et la Représentation corporative. Les Semaines économiques et la campagne pour les États Généraux (1920-1924). Œuvre économique. III*, Librairie Valois: Paris, 1927.
- , *Le fascisme*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1927.
- , *Basile ou la politique de la calomnie*, Librairie Valois: Paris, 1927.
- , *Un nouvel âge de l'Humanité*, Librairie Valois: Paris, 1929.
- , *Finances italiennes*, Librairie Valois: Paris, 1930.
- , *L'Économique*, Librairie Valois: Paris, 1931.
- , *Guerre ou révolution*, Librairie Valois: Paris, 1931.
- , *Journée d'Europe*, Librairie Valois: Paris, 1932.
- , *Note sur l'Afrique, chantier de l'Europe*, Institut d'Économie Européenne: Brussel·les, 1932.
- , *Technique de la révolution syndicale*, Éditions Liberté: Paris, 1935.
- , *Guerre ou Blocus économique*, Éd. Liberté: Paris, 1939.
- , *Prométhée vainqueur ou Explication de la guerre*, Ed. Liberté: Paris, 1940.
- , *La fin du bolchevisme*, Librairie Valois: Paris, 1941.
- , *Comment finira la guerre ou la vraie révolution*, tapuscrit, Le Val d'Ardières: 1942.
- [Adam], *La France trahie par les trusts*, numéro especial d'Après, 1943.
- , *L'Homme devant l'Éternel*, Librairie Valois: Paris, 1947.
- , *L'Homme contre l'Argent: Souvenirs de dix ans, 1918-1928*, prefaci de Dard, Olivier, Presses Universitaires du Septentrion: Villeneuve d'Ascq, 2012 [1928].
- , *La Monarchie et la classe ouvrière*, prefaci de Blanchonnet, Stéphane, Ars Magna: Paris, 2017 [1909].
- , *Le fascisme*, prefaci de Bouchet, Christian, Ars Magna: Paris, 2018 [1927].

---, *La Révolution nationale*, prefaci de Travers, Guillaume, La Nouvelle Librairie: París, 2019.

Com a coautor:

Valois, Georges i Renié, François, *Les manuels scolaires. Étude sur la religion des primaires; Manuels d'histoire: falsifications historiques; manuels de morale: falsifications scientifiques; manuels de lecture: falsifications littéraires*, amb la col·laboració de Riquier, Marius i Herluison, Jean, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1911.

Valois, Georges i Coquelle, Georges, *Le Point. Intelligence et production: la nouvelle organisation économique de la France*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1920.

Mathon, Eugène; Leclerc, Max; Robain, Paul; Rendu, Ambroise; Arthuys, Jacques; Cazaneuve, Auguste; Martin-Mamy, de Vesins, Bernard; Valois, Georges; Précy, Bernard, *Vers les États généraux. Discours prononcés à l'assemblée des notables convoquée à Paris le 18 octobre 1923 par le Comité des États généraux*, Éd. Cahiers des États Généraux: París, 1923.

Valois, Georges i Arthuys, Jacques, *Le Franc-or*, prefaci de Lusignac, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1927.

Dins de:

Charles Maurras: poèmes, portraits, jugements, introducció de Sicard, Émile, Le Feu-Nouvelle Librairie Nationale: Aix-París, 1919.

La politique financière et monétaire de la France. Rapports, travaux et comptes rendus des séances de La Semaine de la Monnaie 6-11 juin, 1922, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1922.

Première Assemblée Nationale des combattants, des producteurs, et des chefs de famille tenue à Reims le 17 juin 1926, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1926.

La stabilité monétaire: rapports, travaux et comptes rendus, vœux et résolutions de la deuxième Semaine de la monnaie, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1927.

L'Avenir de la République. Controverse sur le Parti nouveau, le Syndicat des partis rénovateurs, la Trêve de dix ans, la Réforme des institutions, prefaci de la Porte, René, Librairie Valois: París, 1927.

Déflation et dévaluation. Rapports, travaux et comptes rendus de la Troisième semaine de la monnaie, Maison Coopérative du Livre: París, 1933.

Prefacis i introduccions

Ariès, Nel, *Économie politique et moral catholique*, prefaci de Valois, Georges, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1923.

Gorgolini, Pietro, *La Révolution fasciste, avec le texte intégral des principaux discours de Benito Mussolini*, prefaci de Valois, Georges, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1924.

Jean, Lucien, *Parmi les hommes: nouvelles, petits caractères, petites gens de la cité, notes, carnets de route, le romantisme nietzschéen*, notícia introductòria de Valois, Georges, Mercure de France: París, 1910.

Maxe, Jean, *L'École primaire contemporaine (1900-1911). Laïcisme et syndicalisme*, prefaci de Valois, Georges, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1911.

Staline, *Discours sur le plan quinquennal*, prefaci de Valois, Georges, Librairie Valois: París, 1930.

Vincent, Albert, *Les instituteurs et la démocratie*, prefaci de Valois, Georges, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1918 [1912].

Bibliografia general

Affron, Matthew i Antliff, Mark (eds.), *Fascist visions. Art and ideology in France and Italy*, Princeton University Press: Princeton, 1997.

Agathon [Henri Massis i Alfred de Tarde], *L'esprit de la nouvelle Sorbonne. La crise de la culture classique. La crise du Français*, Mercure de France: París, 1911.

---, *Les jeunes gens d'aujourd'hui*, Plon: París, 1913.

Agulhon, Maurice, *1848 ou l'apprentissage de la République, 1848-1852*, Seuil: París, 1973.

---, *Les Quarante-huitards*, Gallimard-Julliard: París, 1976.

Alcalde, Ángel, *War veterans and fascism in interwar Europe*, Cambridge University Press: Cambridge, 2017.

Alegre, David, *Experiencia de guerra y colaboracionismo político-militar: Bélgica, Francia y España bajo el nuevo orden (1941-1945)*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2017.

Alès, Adhémar de (dir.), *Dictionnaire apologétique de la foi catholique*, 4 vols., Beauchesne: París, 1911.

Alix, Roland, *La nouvelle jeunesse. Enquête auprès des jeunes gens d'aujourd'hui*, prefaci de Piou, Gaston, Librairie Valois: París, 1930.

Allorant, Pierre, "L'invasion et l'occupation prussiennes de 1870 vues par un ingénieur des travaux publics", *Histoire@Politique. Politique, culture, société*, n°10, 2010.

Alonso Ibarra, Miguel, Kramer, Alan i Rodrigo, Javier, *Fascist warfare, 1922-1945. Agression, occupation, annihilation*, Palgrave Macmillan: Londres-Nova York-Shanghai, 2019.

Amzalak, Nimrod, *Fascist and honourable men. Contingency and choice in French politics, 1918-45*, Palgrave Macmillan: Nova York, 2011.

Andler, Charles, *Vie de Lucien Herr (1864-1926)*, Rieder: París, 1932.

Andreu, Pierre i Prat, Michel (eds.), "Lettres de Georges Sorel a Édouard Berth. Deuxième partie: 1909-1910", *Cahiers Georges Sorel*, n° 4, 1986, 79-139.

Andreu, Pierre, *Notre maître, M. Sorel*, prefaci d'Halévy, Daniel, Bernard Grasset: París, 1953.

- , *Le Rouge et le blanc: 1928-1944*, La Table Ronde: Paris, 1977.
- , *Georges Sorel. Entre le noir et le rouge*, Syros: Paris, 1982.
- Andrieux, Louis, *Souvenirs d'un préfet de police*, 2 vols., Jules Rouff et Cie: Paris, 1885.
- Angell, Norman, *Europe's Optical illusion*, Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent and Co: Londres, 1909.
- Angenot, Marc, *Ce que l'on dit des juifs en 1889. Antisémisme et discours social*, Presses Universitaires de Vincennes: Vincennes, 1989 [1984].
- Arnold, Edward J. (ed.), *The developing of the Radical Rights in France: From Bolanger to Le Pen*, St. Martin's Press: Nova York, 2000.
- Assolant, Alfred, *Aventures merveilleuses mais authentiques du capitaine Corcoran*, Hachette: Paris, 1898 [1867].
- Audren, Frédéric i Rolland, Patrice, "Juristes catholiques", *Revue française d'Histoire des Idées politiques*, n° 28, 2008, 227-231.
- Aussel, Michel, *Le docteur Ange Guépin: Nantes, du Saint-Simonisme à la République*, Presses Universitaires de Rennes: Rennes, 2016.
- Aymard, Camille, *Bolchevisme ou fascisme?... Français, il faut choisir!*, Flammarion: Paris, 1925.
- Aynard, Édouard, *Lyon en 1889: introduction au rapport de la section d'économie sociale*, Imp. Mougin-Rusand: Lió, 1889.
- Bacconnier, Firmin, *Manuel du Royaliste*, Bureaux de la "Gazette de France": Paris, 1903.
- Badoui, Rémi; Garrigues, Jean; Leymarie, Michel; Musiedlak, Didier i Piketty, Guillaume (dirs.), *Un professeur en République. Mélanges en l'honneur de Serge Berstein*, Fayard: Paris, 2006.
- Baida, Jamaâ, *La presse marocaine d'expression française. Des origines à 1956*, prefaci de Allain, Jean-Claude, Faculté des Lettres et des Sciences Humaines de Rabat: Rabat, 1996.
- Bainville, Jacques, *Bismarck et la France, d'après les Mémoires du prince de Hohenlohe. Les souvenirs de M. de Gontaut-Biron et sa mission à Berlin. Les idées napoléoniennes et l'unité allemande. Les alliances de 1870. Les difficultés de l'unité allemande. La jeunesse et les premières armes de Bismarck. Le centenaire d'Iéna*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1907.
- , *Journal*, 3 vols., Plon: Paris, 1948-1949.
- Bakunin, Mikhaïl, *Œuvres*, 6 vols., P.-V. Stock: Paris, 1895-1913.
- Balzac, Honoré de, *Œuvre complète*, 17 vols., Furne: Paris, 1842-1848.
- Barrès, Maurice, *Assainissement et fédéralisme: discours prononcé à Bordeaux, le 29 juin 1895*, Librairie de la Revue Socialiste: Paris, 1895.
- , *Les Déracinés*, Charpentier: Paris, 1897.

- , *L'appel au soldat. Le roman de l'énergie nationale*. 2, E. Fasquelle: París, 1900.
- , *Scènes et doctrines du nationalisme*, F. Juven: París, 1902.
- , *Les lézardes sur la Maison*, E. Sansot et Cie: París, 1904.
- , *Dans le cloaque. Notes d'un membre de la Commission d'enquête sur l'affaire Rochette*, Émile-Paul Frères: París, 1914.
- Barrès, Philippe, *Sous la vague hitlérienne, octobre 1932-juin 1933*, Plon: París.
- Barthas, Louis, *Les carnets de guerre de Louis Barthas, tonnelier, 1914-1918*, Maspero: París, 1978.
- Basch, Victor, *L'individualisme anarchiste: Max Stirner*, París, 1904.
- Baudelaire, Charles, *Œuvres complètes*, 7 vols., Michel Lévy frères: París, 1868-1870.
- Bayet, Albert, *Cours d'enseignement primaire publié sous la direction de A. Aulard, Leçons de morale, suivies de lectures, de résumés et de questionnaires*, E. Cornély: París, 1909 [1902].
- Beable, William Henry, *Russian gazetteer and guide, being an account of the territorial divisions and a description of over 300 of the principal town and cities of Russia, Finland and Siberia*, The Russian Outlook: Londres, 1919.
- Belin, René, *Du secrétariat de la CGT au gouvernement de Vichy*, Albatros: París, 1977.
- Bellanger, Claude; Godechot, Jacques; Guiral, Pierre i Terrou, Fernand (dirs.), *Histoire générale de la presse française. De 1871 à 1940*, 5 vols., Presses universitaires de France: París, 1969-1976.
- Benjamin, Walter, *The Paris of the Second Empire in Baudelaire*, dins de *Charles Buadelaire, Alyric poet in the era of high capitalism*, Verso: Londres, 1983 [1938].
- Benoist, Alain de, *Bibliographie générale de droites françaises. Georges Sorel. Charles Maurras. Georges Valois. Abel Bonnard. Henri Béraud. Louis Rougier. Lucien Rebatet. Robert Brasillach*, vol. II. (3 vols), Dualpha: París, 2004.
- (ed.), *Cahiers du Cercle Proudhon*, Avatar Éditions: París, 2007.
- Beramendi, Justo, Máiz, Ramón y Núñez Seixas, Manoel (eds.), *Nationalism in Europe. Past and Present*, 2 vols., Universidad de Santiago de Compostela: Santiago de Compostela, 1994.
- Bernanos, Georges, *Les grands cimetières sous la lune*, Plon: París, 1938.
- Bernard, Jean-Pierre, *Le Parti communiste français et la question littéraire 1921-1939*, Presses Universitaires de Grenoble: Grenoble, 1972.
- Bernstein, Serge i Rudelle, Odile (dirs.), *Le modèle républicaine*, PUF: París, 1991.
- Bernstein, Serge i Winock, Michel, (dirs.), *Fascisme français? La controverse*, introducció de Jeanneney, jean-Noël, CNRS Éditions: París, 2014.
- Bernstein, Serge, *Histoire du parti radical*, 2 vols., Presses de Sciences Po: París, 1980-1982.

- Bert, Paul, *L'instruction religieuse dans l'école. Conférence faite au Cirque d'hiver, 28 d'agost de 1881*, Picard-Benheim: París, 1881.
- , *L'instruction civique à l'école. Notions fondamentales*, Picard-Bernheim: París, 1882.
- Berth, Édouard, *Dialogues socialistes*, G. Jacques et Cie.: París, 1901.
- , *Les nouveaux aspects du socialisme*, Marcel Rivière: París, 1908.
- , *Les méfaits des Intellectuels*, Marcel Rivière: París, 1914.
- , *Guerre des États ou guerre de classes*, Marcel Rivière: París, 1924.
- Berthelot, Marcellin, *Origines de l'alchimie*, Edmond Monnoyer: París, 1885.
- Biétry, Pierre, *L'utopie socialiste. Rouges et Jaunes, leur socialisme*, Bourse libre du Travail: París, 1903.
- , *Les jaunes de France et la question ouvrière*, Paul Paclot et Cie.: París, 1906.
- Birnbaum, Pierre, *Le moment antisémite. Un tour de France en 1898*, postfaci inèdit, Pluriel: París, 2015 [1998].
- Blatt, Joel, "Relatives and Rivals: The responses of the Action Française to Italian fascism, 1919-1926", *European Studies Review*, vol. 2, 1981, 263-292.
- Blinkhorn, Martin, *Fascism and the Right in Europe, 1919-1945*, Routledge: Nova York, 2013 [2000].
- Bloch, Jean de, *Impossibilités techniques et économiques d'une guerre entre grandes puissances*, Paul Dupont: París, 1899.
- Blum, Antoinette, "Charles Andler en 1908: un Germaniste pris entre la France et l'Allemagne", *Revue germanique internationale*, n° 4, 1995, 27-44.
- Böhm von Bawerk, Eugen, *Karl Marx and the close of his system: A criticism*, T. Fisher Unwin: Londres, 1898 [1896].
- Bonin, Hubert, *La Banque de l'Union parisienne (1874/1904-1974). Histoire de la deuxième grande banque d'affaires française*, Plage, 2001.
- Bonnetain, Paul, *Autour de la caserne*, Victor-Havard: París, 1885.
- Bouasse, Henri, *Bachot et bachotage. Étude sur l'enseignement en France*, Tolosa, 1910.
- Bouhey, Vivien, *Les anarchistes contre la République. Contribution à l'histoire des réseaux sous la Troisième République (1880-1914)*, prefaci de Levillain. Philippe, Presses Universitaires de Rennes: Rennes, 2008.
- Bouquet, Louis (dir.), *Le travail des enfants et des filles mineures dans l'industrie: loi du 19 mai 1874, règlements d'administration publique, circulaires, instructions ministérielles, décisions judiciaires*, Berger-Levrault: París, 1885.

- Bourdieu, Pierre, "L'illusion biographique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 62-63, juny de 1986, 69-72.
- Bourget, Paul i Pascal, Georges de, *Tradition et progrès*, Nouvelle Librairie nationale: París, 1905.
- Bourget, Paul, *Essais de psychologie contemporaine. Baudelaire, M. Renan, Flaubert, M. Taine, Stendhal*, A. Lemerre: París, 1885 [1883].
- , *Un idylle tragique: mœurs cosmopolites*, Alphonse Lemerre: París, 1896.
- , *Études et portraits*, 4 vols., Plon-Nourrit: París, 1903-1906.
- , *La Barricade. Chronique de 1910*, Plon-Nourrit: París, 1910.
- , *Pages de critique et de doctrine*, 2 vols., Plon-Nourrit: París, 1910.
- Bourgoin, Hubert, *De Jaurès à Léon Blum*, Fayard: París, 1938.
- Bournand, François, *Juifs et antisémites en Europe*, Tolra: París, 1891.
- Bouvier, Bernard, *Jean-Jacques Rousseau: conférences prononcées dans l'Aula de l'Université de Genève à l'occasion du deuxième centenaire de la naissance de J. J. Rousseau*, A. Jullien: Ginebra, 1912.
- Boyer, Adolphe, *De l'état des ouvriers et son amélioration par l'organisation du travail*, Dubois: París, 1841.
- Branque, Marius, *Congrès de Saint-Etienne, février 1892, rapport du citoyen Branque, délégué des menuisiers en bâtiment, administrateur de la bourse du travail; Bourse du travail de Toulouse*, Impr. G. Berthoumieu: Tolosa, 1893.
- Brasillach, Robert, *Notre avant-guerre*, Plon: París, 1941.
- , *Une génération dans l'orage*, Plon: París, 1968.
- Brière, Jean, *Le Tartuffe démasqué*, Les Étoiles: París, 1928.
- Broche, François, *Léon Daudet. Le dernier imprécateur*, Robert Laffont: París, 1992.
- Brossat, Alain i Potel, Jean-Yves, *Antimilitarisme et révolution*, 2 vols., UGE 10/18: París, 1975-1976.
- Brun, Gérard, *Technocrates et technocratie en France. 1918-1945*, Albatros: París, 1985.
- Bruno, G. [Augustine Fouillée], *Le tour de France par deux enfants, devoir et patrie: livre de lecture courante*, Librairie Classique d'Eugène Belin: París, 1878 [1877].
- Bucard, Marcel, "Le francisme", en *Sommaire du francisme. Aperçu doctrinal, résumé historique, son chef, ses statuts*, Le Coq de France: París, s. d.
- , *La légende de Marcq*, prefaci del general Castelnau i carta de S. G. Mgr. Binet, Éd. Spes: París, 1925.
- Buisson, Ferdinand, *Dictionnaire pédagogique et instruction primaire*, 5 vols. i 2 suplementos, Hachette: París, 1882-1893.
- Buozzi, Bruno i Nitti, Vincenzo, *Fascisme et syndicalisme*, Librerie Valois: París, 1930.

- Burdeau, Auguste, *L'instruction morale à l'école: devoir et patrie*, Picard-Bernheim: Paris, 1884.
- Burrin, Philippe, *La dérive fasciste. Doriot, Déat y Bérgerly, 1933-1945*, Seuil: Paris, 2003 [1986].
- Bussière, Eric; Dard, Olivier i Duchenne, Geneviève (dirs.), *Francis Delaisi, du Dreyfusisme à "L'Europe nouvelle"*, Peter Lang: Brussel-les, 2015.
- Bussière, Éric, "La France et les affaires pétrolières au lendemain de la Première Guerre Mondiale: a politique des groupes financiers à travers celle de la banque de l'Union Parisienne", *Histoire, économie et société*, n° 2, 1982.
- , *Horace Finaly, banquier: 1871-1945*, Fayard: Paris, 1996.
- Byrnes, Robert Francis, *Antisemitism in modern France*, 3 vols., Rutgers University Press: New Brunswick, 1950.
- Cahm, Éric, *Péguy et le nationalisme français*, Minard: Paris, 1972.
- Cakiroglou, Béatrice, *Les Monarchistes révolutionnaires, recherches sur l'aile gauche de l'Action française*, tesi de 3r cicle, Université de Paris VIII - Vincennes, 1976.
- Callu, Agnès i Gillet, Patrice (eds.), *Lettres à Charles Maurras. Amitiés politiques, lettres autographes, 1898-1952*, Presses Universitaires du Septentrion: Villeneuve-d'Ascq, 2008.
- Capitan-Peter, Colette, *Charles Maurras et l'idéologie de l'Action française: étude sociologique d'une pensée de droite*, Seuil: Paris, 1972.
- Careil, Yves, *École libératrice, école inégale*, Syllepse: Paris, 2002.
- Carls, Stephen Douglas, *Louis Loucheur, 1872-1931: Ingénieur, homme d'état, modernisateur de la France*, prefaci de Chadeau, Emmanuel, Presses Universitaires du Septentrion: Villeneuve d'Ascq, 2000 [1993].
- Carrère d'Encause, Hélène, "L'agitation révolutionnaire en Russie de 1898 à 1904, vue par les représentants de la France", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, vol. 27, n° 3, 1980, 408-442.
- Champagne, Jean-François, *La Politique d'Aristote ou la science des gouvernements: ouvrage traduit du grec, avec des notes historiques et critiques, par le citoyen Champagne*, 2 vols., Imp. Antoine Bailleur: Paris, 1797.
- Chapman, Rosemary, *Henry Poulaille and proletarian literature, 1920-1939*, Ed. Rodopi B.V.: Amsterdam, 1992.
- Charle, Christophe, *Histoire sociale de la France au XIXe siècle*, Seuil: Paris, 1991.
- Charles-Albert [Charles Daudet], *Des Réformes? Oui, mais d'abord une constitution*, L'Ordre Nouveau: Paris, s. d., (1920).
- , *L'État moderne. Ses principes et ses institutions*, Librairie Valois: Paris, 1929.

- Charlot, Bernard i Figeat, Madeleine, *Histoire de la formation des ouvriers, 1789-1984*, Minerve: París, 1985.
- Chaubet, François, “L’Union pour l’action morale et le spiritualisme républicain (1892-1905)”, *Mil neuf cent*, n°17, 1999, 67-89.
- Chauvin, Jean-Philippe, “L’entrée en royalisme de Georges Valois”, *Le Lys Rouge*, n° 52, 2006, 9-11.
- Chebel d’Appollonia, Ariane, *L’Extrême-droite en France: de Maurras à Le Pen*, Éditions Complexe: París, 1996 [1987].
- Chevalier, Michel (dir.), *Rapports du jury international*, 13 vols., Imp. Administrative de Paul Dupont: París, 1868.
- Chirac, Auguste, *Les rois de la République. Histoires des juiveries*, 3 vols., P. Arnould: París, 1883-1889.
- Chiron, Yves, *La vie de Maurras*, Godefroy de Bouillon: París, 1999 [1991].
- Chomsky, Noam, “Notes on Anarchism”, *For Reasons of State*, New Press: Nova York, 2003.
- Clarke, Christopher, *The sleepwalkers. How Europe went to war in 1914*, Penguin Books: Londres, 2013 [2012].
- Claudé, Paul i Massignon, Louis, *Correspondance (1908—1914)*, Desclée de Brouwer: París, 1973.
- Clavien, Alain, “L’affaire Dreyfus en Suisse: repérages”, *Le Mouvement Social*, n° 166, 1994, 39-52.
- Clemenceau, Georges, *Discours prononcé à Marseille le 28 octobre 1880*, Imp. De Schiller: París, 1880.
- Clerc, Henri, *Le beau métier. Pièce en quatre actes*, Librairie Valois: París, 1929.
- Clouard, Henri, “Un tableau de Paris en 1912”, *Revue Critique des Idées et des Livres*, n° 114, 10 de gener de 1913, 5-19.
- Cobo Romero, Fernando, Hernández Burgos, Claudio i Arco Blanco, Miguel Ángel del (eds.), *Fascismo y modernismo. Política y cultura en la Europa de Entreguerras (1918-1945)*, Comares: Granada, 2016.
- Cohen, Paul, *La Communauté israélite de la Ferté-sous-Jouarre de 1800 à 1950*, Ed. Christian: París, 2003.
- Colajanni, Napoleon, *Le socialisme*, prefaci de Sorel, Georges, V. Giard i E. Brière: París, 1900.
- Comte, August, *Système de politique positiviste ou Traité de sociologie instituant la religion de l’Humanité*, vol. IV. *Tableau synthétique de l’esprit humain*, 4 vols., Carilian-Gœury et V. Dalmont: París, 1851-1854.
- Coty, François, *Contre le communisme*, Grasset: París, 1927.
- Crapez, Marc, *La gauche réactionnaire. Mythes de la plèbe et de la race*, prefaci de Taguieff, Pierre-André, Berg International: París, 1997.
- Crémieu-Foa, Ernest, *La Campagne antisémitique: les duels, les responsables*, Alcan Levy: París, 1892.
- Croce, Benedetto, *Materialismo storico ed economia marxista*, Bari-Laterza e figli: Roma, 1921 [1900].

- Curtis, Michael, *Three against the Republic: Sorel, Barrès and Maurras*, Princeton University Press: Princeton, 1959 i 2010.
- Daëron, Daniel, *L'idée républicaine en Seine et Marne de 1870 à 1878*, prefaci de Langlois, Claude, Éditions Amatteis: Le Mée-sur-Seine, 1988.
- Dalançon, Alain, *Histoire du SNES*, 2 vols., IRHSES: Paris, 2003-2007.
- Darbois, Anne, *Pourquoi j'ai quitté "Nouvel âge"*, L. Solleau: Paris, 1938.
- Dard, Olivier i Grunewald, Michel (dirs.), *Charles Maurras et l'étranger. L'étranger et Charles Maurras*, PIE Peter Lang: Berna, 2009.
- Dard, Olivier i Grunewald, Michel (dirs.), *Jacques Bainville. Profils et Receptions*, Peter Lang: Berna, 2010.
- Dard, Olivier, Leymarie, Michel, McWilliam, Neil (eds.), *Le maurrassisme et la culture. L'Action française: Culture, société, politique (III)*, Presses Universitaires du Septentrion: Villeneuve d'Ascq, 2010.
- Dard, Olivier i Richard, Gilles (dirs.), *Les Permanents patronaux: éléments pour l'histoire de l'organisation du patronat en France dans la première moitié du 20e siècle*, Centre de recherche Histoire et civilisation de l'Université de Metz: Metz, 2005.
- Dard, Olivier (ed.), *Georges Valois, itinéraire et réceptions*, Peter Lang: Berna, 2011.
- , *Jean Coutrot. De l'ingénieur au prophète*, Presses Universitaires Franc-comtoises: Besançon, 1999.
- , *Les années trente. Le choix impossible*, Livre de Poche: Paris, 1999.
- , *Le Rendez-vous manqué de rélèves des années trente*, PUF: Paris, 2002.
- , *La synarchie: le mythe du complot permanent*, Perrin: Paris, 2012.
- Darien, Georges i Dubus, Édouard, *Les vrais sous-offs. Réponse à M. Descaves*, Albert Savine: Paris, 1890.
- Darien, Georges, *Biribi: discipline militaire*, Albert Savine: Paris, 1890.
- Daudet, Léon, *Le pays des parlementeurs*, E. Flammarion: Paris, 1900.
- , *Ceux qui montent. Roman contemporain*, Fayard: Paris, 1912.
- , *L'avant-guerre. Études et documents sur l'espionnage juif-allemand en France depuis l'affaire Dreyfus*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1913.
- , *Salons et journaux*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1917.
- , *Le stupide XIXe siècle: Exposé des insanités meurtrières qui se sont abattues sur la France depuis cent trente ans, 1789-1919*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1922.
- , *La Recherche du beau (âme et corps)*, Flammarion: Paris, 1932.
- , *Au temps de Judas (l'affaire Dreyfus, la ligue de la Patrie française, l'affaire Syveton)*, Bernard Grasset: Paris, 1933 [1920].

- Deacon, Valerie, *The Extreme Right in the French Resistance. Members of the Cagoule and Corvignolles in the Second World War*, Louisiana State University Press: Baton Rouge, 2016.
- Déat, Marcel, *Perspectives socialistes*, Librairie Valois: París, 1930.
- , *Mémoires politiques*, introducció i notes de Theis, Laurent, Denoël: París, 1989.
- Décamps, Jules, *Les Changes étrangers, exposé général des conditions et des moyens de règlements des comptes internationaux et de la crise des changes 1914-1921*, Félix Alcan: París, 1922.
- Decleva, Enrico i Milza, Pierre (eds.), *La Francia e l'Italia negli anni venti: tra politica e cultura*, Franco Angeli: Milà, 1996.
- Deniel, Alain, *Bucard et le francisme*, Jean Picolet: París, 1979.
- Denis, Michel; Lagrée, Michel i Veillard, Jean-Yves (dirs.), *L'Affaire Dreyfus et l'opinion publique en France et à l'étranger*, Presses Universitaires de Rennes: Rennes, 1995.
- Derfler, Leslie *Paul Lafargue and the Flowering of the French Socialism, 1882-1911*, Harvard University Press: Harvard, 2009 [1998].
- Desachy, Paul, *Répertoire de l'Affaire Dreyfus, 1894-1899*, s. n, 1905.
- Descaves, Lucien, *Les sous-offs. Roman militaire, suivi de Misères du sabre et des plaidoiries prononcées devant la cour d'assises, le 15 mars 1890, par Mes. Tézenas et Millerand*, illustrations de Courboin, Eugène, Tresse et Stock: París, 1892 [1889].
- , *Sous-offs en cour d'assises*, Tresse et Stock: París, 1890.
- , *Souvenirs d'un ours*, Les Éditions de Paris: París, 1946.
- Descostes, Marc i Robert, Jean-Louis (dirs.), *Clefs pour une histoire du syndicalisme cadre*, Ed. Ouvrières: París, 1984.
- Detoeuf, Auguste, *La construction du syndicalisme*, Gallimard: París, 1938.
- Dictionnaire encyclopédique illustré Armand Colin*, Armand Colin: París, 1905.
- Digeon, Claude, *La crise allemande dans la pensée française (1870 – 1914)*, PUF: París, 1959.
- Dimier, Louis, *Les Maîtres de la Contre-Révolution au XIXe siècle. (Leçons données à l'Institut de l'Action française, chaire Rivarol, février-juin 1906)*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1907.
- , *Vingt ans d'Action Française*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1926.
- Dobry, Michel, (ed.), *Le mythe de l'allergie française au fascisme*, Albin Michel: París, 2003.
- Dolléans, Édouard, *Histoire du mouvement ouvrier*, 3 vols, Armand Colin: París, 1946-1953.
- Dominique, Pierre, *La Révolution créatrice*, Librairie Valois: París, 1928.
- Douglas, Allen, *From fascism to libertarian communism. Georges Valois against the Third Republic*, University of California Press: Berkeley, 1992.

---, "Violence and fascism: The case of the Faisceau", *Journal of Contemporary History*, vol. 19, n° 4, 689-712.

Dreyfus, Mathieu, *L'Affaire telle que je l'ai vécu*, Grasset: Paris, 1978.

Heurgon-Desjardins, Anne (ed.), *Paul Desjardins et les Décades de Pontigny. Études, témoignages et documents inédits*, Presses Universitaires de France: Paris, 1964.

Drieu la Rochelle, Pierre, *Socialisme fasciste*, Gallimard: Paris, 1934.

Drumont, Édouard, *De l'or, de la boue, du sang*, Flammarion: Paris, 1896.

---, *La fin d'un monde. Étude psychologique et sociale*, Albert Savine: Paris, 1889.

---, *La dernière bataille. Nouvelle étude psychologique et sociale*, E. Dentu: Paris, 1890.

---, *Sur le chemin de la vie (souvenirs)*, Crès: Paris, 1914.

Dubief, Henri, *Le syndicalisme révolutionnaire. Textes choisis*, Armand Colin: Paris, 1969.

Duboin, Jacques, *La grande révolution qui vient...*, Les Éditions nouvelles: Paris, 1934.

Duclert, Vincent, *L'affaire Dreyfus*, La Découverte: Paris, 1994.

---, *Alfred Dreyfus: l'honneur d'un patriote*, Fayard: Paris, 2006.

Dumas, Jean-Philippe, *L'État, moteur du progrès. Le ministère du Commerce et de l'Industrie, 1970-1914*, Institut de la gestion publique et du développement économique, Comité pour l'histoire économique et financière de la France: Paris, 2016.

Dunoyer, Charles, *Nouveau traité d'économie sociale, ou Simple exposition des causes sous l'influence desquelles les hommes parviennent à user de leurs forces avec le plus de liberté, c'est-à-dire avec le plus de facilité et de puissance*, 2 vols., A. Sautet: Paris, 1830.

Durand, Jean-Dominique; Comte, Bernard; Delpal, Bernard; Ladous, Régis i Prudhomme, Claude (dirs.), *Cent ans de catholicisme social en Lyon et en Rhône-Alpes*, Les Éditions Ouvrières: Paris, 1992.

Duriez, Bruno; Fouilloux, Étienne; Pelletier, Denis; Viet-Depaule, Nathalie (dirs.), *Les catholiques dans la République, 1905-2005*, Les Éditions de l'Atelier/Éditions Ouvrières: Paris, 2005.

Durkheim, Émile, *Les formes élémentaires de la vie religieuse: le système totémique en Australie*, Félix Alcan: Paris, 1912.

Dury, Victor, *Discours du 27 mai 1866 à la distribution des prix de l'Association philotechnique*, Imp. Impériale: Paris, 1866.

Duval, Jean-Maurice, *Le Faisceau de Georges Valois*, La Librairie Française: Paris, 1979.

Eisenzweig, Uri, "Représentations illégitimes. Dreyfus, ou la fin de l'anarchisme", *Romantisme*, n° 87, 1995, 75-86.

Eisler, Jerzy, "Georges Valois et une idéologie des combattants", *Acta Poloniae Historica*, n° 48, 1983, 133-163.

Elbow, Matthew, H., *French corporative theory, 1789-1948: A chapter in the history of ideas*, Columbia University Press: Nova York, 1953.

Éliard, Michel, *La fin de l'école*, PUF: París, 2000.

Eliseda, marqués de, [Francisco Moreno y Herrera], *Fascismo, catolicismo, monarquía*, Talleres Offset: Sant Sebastià, 1935.

Etschinger, Pierre-Alain, "La presse suisse en face à l'Affaire Dreyfus. Une comparaison entre gazettes catholiques romandes et alémaniques 1894-1906", *Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte = Revue d'histoire ecclésiastique suisse*, n° 92, 1998, 119-41.

Felice, Renzo de, *Mussolini il fascista*, Einaudi: Torí, 1967.

Ferry, Jules, *Les comptes fantastiques d'Haussmann. Lettre adressée à MM. les membres de la commission du Corps législatif chargés d'examiner le nouveau projet d'emprunt de la ville de Paris*, Armand Le Chevalier: París, 1868.

Festorazzi, Roberto, *Margherita Sarfatti. La donna che inventò Mussolini*, Colla Editore: Vicenza, 2010.

Flaubert, Gustave, *L'Éducation sentimentale. Histoire d'un jeune homme*, 2 vols., Michel Lévy frères: París, 1870 [1869].

Fontana, Josep, *La historia de los hombres*, Crítica: Barcelona, 2001.

Forti, Steven, *El peso de la nación. Nicola Bombacci, Paul Marion y Óscar Pérez Solís en la Europa de entreguerras*, prefaci de Ysàs Solanes, Pere, Universitat de Santiago de Compostela: Santiago de Compostela: 2014.

Fougère, Louis; Machelon, Jean-Pierre i Monnier, François (dirs.), *Les communes et le pouvoir de 1789 à nos jours*, PUF: París, 2002.

Fouillée, Alfred, *Nietzsche et l'immoralisme*, F. Alcan: París, 1902.

Fourier, Charles, *Publications des manuscrits. Années 1853-1856*, 3 vols., Librairie Phalanstérienne: París, 1856.

Fox, Robert, *The savant and the State. Science and Cultural politics in Nineteenth-century France*, The Johns Hopkins University Press: Maryland, Baltimore, 2012.

France, Anatole [François Anatole Thibault], *L'Île des Pingouins*, Calmann Lévy: París, 1908.

France, Pierre-Mendès, *Liberté, liberté chérie... Choses vécues*, Didier: París, 1943.

Françq, Roger, *Le Travail au pouvoir. Essai d'organisation technique de l'État démocratique*, Ed. de la Sirène: París, 1920.

Frejafon, Gorges-Louis, *Bergen-Belsen, bague sanatorium*, prefaci de Chauffier, Louis-Martin, Librairie Valois: París, 1947.

- Furiozzi, Gian Biagio, “Quattro lettere inedite di Sorel a Pouget e Dolléans”, *Il Pensiero politico*, n° 3, 1977, pp. 421-422.
- Gallego, Ferran, *Ledesma Ramos y el fascismo español*, Síntesis: Barcelona, 2005.
- , *Todos los hombres del Führer. La élite del nacionalsocialismo (1919-1945)*, Debolsillo: Barcelona, 2008 [2006].
- , *El Evangelio fascista. La formación de la cultura política del franquismo (1930-1950)*, Crítica: Barcelona, 2014.
- Gambetta, Léon *Discours et plaidoyers choisis*, notícia bibliogràfica de Reinach, Joseph, 11 volums, G. Charpentier et Cie.: París, 1880-1885.
- Ganzin, Michel i Leca (eds.), Antoine, Presses universitaires d'Aix-Marseille: Aix-en-Provence, 1994, 525-544.
- García Martínez, Alonso, “La influencia de la cultura y las identidades en las relaciones interculturales”, *Kairos. Revista de Temas Sociales*, vol. 12, n° 22, 2008, 1-16.
- Garrigues, Jean, *Les scandales de la République. De Panama à l'affaire Cahuzac*, Nouveau Monde Éditions: París, 2013 [2004].
- Gastaut, Yves, “La France de Nice et du Sud-Est: journal-événement (1926-1928)”, *Cahiers de la Méditerranée*, 175-182, n° 62, 2001.
- Gatti, Gerolamo, *Le socialisme et l'agriculteur*, introducció de Sorel, Georges, V. Giard et E. Brière: París, 1901.
- Geepert, Alexander C. T., *Fleeting cities. Imperial expositions in fin-de-siècle Europe*, Palgrave Macmillan: Nova York, 2010.
- Gentile, Emilio, *La via italiana al totalitarismo: Il partito e lo Stato nel regime fascista*, Carocci: Roma, 1995.
- Georges, Jocelyne, *Histoire des maires (1789-1939)*, Plon: París, 1989.
- Gerbod, Paul, “L'Éthique héroïque en France (1870-1914)”, *Revue historique*, n° 544, 1982, 409-429.
- Germain, José, *Le syndicalisme et l'Intelligence, organisation du travail intellectuel depuis la guerre*, Librairie Valois: París, 1928.
- Germinario, Francesco, “À propos de la correspondance de Georges Sorel avec Agostino Lanzillo (1909-1921)”, *Cahiers Georges Sorel*, n° 6, 1988, 164-175.
- Ghil, René, prefaci de Mallarmé, Stéphane, *Traité du Verbe*, Giraud: París, 1886.
- Gide, Charles, *L'idée de solidarité en tant que programme économique*, V. Giard et E. Brière: París, 1893.

- , "Sixième partie. Économie sociale. L'Économie sociale au XIXe siècle", dans d'*Exposition universelle de 1900. Rapports du Jury international*, vol. VII., *Introduction générale. Tome 5 et dernier*, (45 vols.), Imprimerie Nationale: Paris, 1902 (1902-1906).
- , *Économie sociale. Les institutions du Progrès Social au début du XXe siècle*, L. Larosse et L. Tenin: Paris, 1905 [1900].
- , *École de Nîmes. Cours sur la coopération au Collège de France, décembre 1925- avril 1926*, Association pour l'Enseignement de la Coopération: Paris, 1926.
- Gilbert, Merlio (dir.), *Ni gauche ni droite. Les chassés-croisés idéologiques des intellectuels français et allemands dans l'Entre-deux-guerres*, Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine: Pessac, 1995.
- Gildea, Robert, *The past in the French history*, Yale University Press: New Haven, 1994.
- Girandier, Stéphane, "L'établissement d'Indret des origines à 1914", *Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest*, vol. 100, n° 3, 1993, 357-378.
- Girardet, Raoul, *La Société militaire dans la France contemporaine, de 1815 à nos jours*, Perrin: Paris, 1998 [1953].
- Gitelman, Zvi Y., *A century of ambivalence: The Jews of Russia and the Soviet Union, 1881 to the present*, Indiana University Press: Bloomington, 2001 [1988].
- Godineau, Laure, "L'Économie sociale à l'Exposition universelle de 1889", *Le Mouvement social*, n° 149, 1989, 71-87.
- Gohier, Urbain [Urbain Degoulet], *La Terreur juive. Après l'armée de Condé, la tribu de Lévi. L'ancien régime et le rétabli pour les millionnaires juifs. Le déserteur juif du "Figaro". Le socialisme juif*, Éd. chez l'auteur: Paris, 1905.
- González Cuevas, Pedro Carlos, "«Habitus» e ideología. El pensamiento político de Francisco Moreno y Herrera, Marqués de la Eliseda", *Cuadernos de Historia Contemporánea*, n° 18, 83-114.
- Goyau, Georges, *L'École aujourd'hui*, 2 vols., Perrin et Cie.: Paris, 1906.
- Grange, Cyril, *Une élite parisienne. Les familles de la grande bourgeoisie juive (1870-1939)*, CNRS: Paris, 2016.
- Graña, César i Graña, Marigay (eds.), *On Bohemia: the code of the self-exiled*, Transaction Publishers: Nova Brunswick, 1990.
- Grave, Jean, *Le mouvement libertaire sous la IIIe République*, Les Œuvres Représentatives: Paris, 1930.
- , *Quarante ans de propagande anarchiste*, Flammarion: Paris, 1973.
- Gribaudi, Maurizio i Riot-Sarcey, Michèle, *1848, la Révolution oubliée*, La Découverte: Paris, 2009 [2008].
- Griffin, Roger, *The Nature of fascism*, St. Martin's Press: Nova York, 1991.

- Griffiths, Richard, *The reactionary revolution: The Catholic revival in French literature, 1870-1914*, Constable: Londres, 1966.
- Griffuelhes, Victor, *L'Action syndicaliste*, Marcel Rivière: Paris, 1908.
- Grunewald, Michel, *De la «France d'abord» à la «France seule». L'Action Française face au national-socialisme et au Troisième Reich*, Pierre-Guillaume de Roux Éd: Paris, 2019.
- Guchet, Yves, "Georges Valois ou l'illusion fasciste", *Revue française de science politique*, n° 6, 1965, 1111-1144.
- , *Georges Valois. L'Action française, le Faisceau, la République syndicale*, L'Harmattan: Paris, 2001 [1975].
- , *Georges Sorel, 1847-1922. Serviteur désintéressé du prolétariat*, L'Harmattan: Paris, 2001.
- Guépin, Ange, *Voyage de Nantes à Indret*, P. Sebire: Nantes, 1836.
- , *Philosophie du socialisme ou étude sur les transformations dans le monde et l'humanité*, Gustave Sandré: Paris, 1850.
- Guesde, Jules; Bebel, August i Vaillant, Édouard, *Au Congrès d'Amsterdam. Discours de Jules Guesde, Aug. Bebel, Édouard Vaillant*, Siège du Conseil Central: Paris, 1904.
- Gustafsson, Bo, *Marxismo y revisionismo: la crítica bersteiniana del marxismo y sus premisas histórico-ideológicas*, Grijalbo: Barcelona, 1975 [1969].
- Guyaux, André; Jurt, Joseph i Kopp, Robert (dirs.), *Barrès. Une tradition dans la modernité*, Honoré Champion: Paris, 1991.
- Halévy, Daniel, *Essai sur le mouvement ouvrier en France*, Librairie Georges Ballais: Paris, 1901.
- , *Apologie pour notre passé* (octobre de 1907-gener de 1910), Cahiers de la Quinzaine: Paris, 1908.
- Hamon, Agustin i Bachot, Georges, *L'agonie d'une société*, Albert Savine: Paris, 1889.
- Hamon, Agustin, *Psychologie du militaire professionnel. Études de psychologie sociale*, Charles Rosez: Brussel-les, 1894.
- , *Psychologie de l'anarchiste-socialiste*, P. V. Stock: Paris, 1895.
- Hamon, Léon (dir.), *Les opportunistes. Les débuts de la République aux républicains*, Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme: Paris, 1986.
- Handourtzel, Rémy i Buffet, Cyril, *La collaboration... À gauche aussi*, prefaci de Remond, René, Librairie Académique Perrin: Paris, 1989.
- Hanna, Martha, "Iconology and Ideology: Images of Joan of Arc in the Idiom of Action française, 1908-1931", *French Historical Studies*, vol. 14, n° 2, 1985, 215-239.
- Hermant, Abel, *Le cavalier Miserey. 21e chausseurs*, Charpentier: Paris, 1887.

- Heuré, Gilles, *Gustave Hervé. Itinéraire d'un provocateur*, La Découverte: Paris, 1997.
- Heurgon-Desjardins, Anne (ed.), *Paul Desjardins et les Décades de Pontigny. Études, témoignages et documents inédits*, Presses Universitaires de France: Paris, 1964.
- Horne, Janet, "Le Musée social à l'origine: les métamorphoses d'une idée", *Le Mouvement social*, n° 171, 1995, 47-69.
- Housiel, Sylvie, "La perception de l'ennemi dans les lettres des combattants français de la Grande Guerre", *Argumentation et Analyse du Discours*, n° 13, 2014.
- Hjort, Oystein, Jensen, Niels Marup i Christensen, Hans Adam (eds.), *Rethinking art between the wars. New perspectives in art history*, Museum Tusulanum Press-Universitat de Copenhagen: Copenhagen: 2001.
- Huguenin, François, *L'Action française. Une histoire intellectuelle*, Perrin: Paris, 2011 [1998].
- , *Histoire intellectuelle des droites. Le conservatisme impossible*, Perrin: Paris, 2013 [2006].
- Humboldt, Wilhelm von, *The limits of the State action*, edició, introducció i notes de Burrow, J. W., Cambridge University Press: Cambridge, 1969 [1792].
- Hutton, Patrick H. (ed.), *Historical dictionary of the Third French Republic*, 2 vols., Greenwood Press: Nova York, 1986.
- Huysmans, Joris-Karl, *Au rebours*, Charpentier et Cie.: Paris, 1884.
- Jankowski, Paul, *Cette vilaine affaire Stavisky: histoire d'un scandale politique*, Fayard: Paris, 2000.
- Janvion, Émile, *La franc-maçonnerie et la classe ouvrière*, Paris, 1912.
- Japy, Gaston, *Réalités et utopies. Les idées jaunes*, Plon: Paris, 1906.
- Jeanneney, Jean-Joël, *François de Wendel. L'argent et le pouvoir, 1914-1940*, CNRS Éditions: Paris, 2019 [1976].
- Jenkins, Brian (ed.), *France in the era of fascism. Essays on the French authoritarian right*, Berghahn Books: Nova York-Oxford, 2007 [2005].
- Jennings, Jeremy, *Syndicalism in France: A study of ideas*, Palgrave Macmillan: Nova York, 1990.
- Jouffroy, Théodore, "Comment les dogmes finissent", *Le Globe*, 24 de maig de 1825, 565-568.
- Jourdain, Francis, *Sans remords ni rancune, souvenirs épars d'un vieil homme "né en 76"*, Corrêa: Paris, 1953.
- Joly, Bernard, *Histoire politique de l'affaire Dreyfus*, Fayard: Paris, 2014.
- Joly, Laurent, "D'une guerre à l'autre. L'Action française et les juifs, de l'Union Sacrée à la révolution nationale (1914-1944)", *Revue d'Histoire moderne et contemporaine*, vol. 4, n° 59, 2012, 97-12.

---, *Naissance de l'Action française. Maurice Barrès, Charles Maurras et l'extrême droite nationaliste au tournant du XXe siècle*, Grasset: París, 2015.

Jouvenel, Bertrand de, *Le Réveil de l'Europe*, Gallimard: París, 1938.

---, *Un voyageur dans le siècle*, amb la col·laboració de Malige, Jeannie, Robert Laffont: París, 1979.

Jouvenel, Robert de, *La République des camarades*, B. Grasset: París, 1914.

Julliard, Jacques, *Clemenceau, briseur de grèves: l'affaire de Draveil-Villeneuve-Saint-Georges*, Julliard: Mesnil-sur-l'Estrée, 1965.

---, *Fernand Pelloutier et les origines du syndicalisme d'action directe*, Seuil: París, 1971.

---, "L'Ouvrier des deux mondes", *Cahiers Georges Sorel*, n° 5, 1987, 39-47.

Kalman, Samuel i Kennedy, Sean (eds.), *The French right between the wars. Political and Intellectual movements from conservatism to fascism*, Berghahn Books: Nova York-Oxford, 2016 [2014].

Kalman, Samuel, "Faisceau visions of physical and moral transformation and the cult of youth in Inter-War France", *European History Quarterly*, vol. 3, n° 33, 2003, 343-366.

---, *The extreme right in Interwar France: The Faisceau and the Croix de Feu*, Ashgate Publishing: Burlington, 2008.

Kaplan, Stephen. L. i Minard, Philippe (dirs.), *La France malade du corporatisme? XVIIIe-XXe siècles*, Belin: París, 2004.

Kater, Michel H., *The Nazi Party: A Social Profile of its Members and Leaders, 1919-1945*, Harvard University Press: Cambridge, 1983.

Kauffmann, Grégoire, *Édouard Drumont*, Perrin: París, 2008.

Keegan, John, *El rostro de la batalla*, Turner Publicaciones S.L.: Madrid, 2013 [1976].

Keiger, John F. V., *Raymond Poincaré*, Cambridge University Press: Cambridge, 2002 [1997].

Klier, John D. i Lambroza, Shlomo (eds.), *Pogroms: anti-Jewish violence in modern Russian history*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

Klüver, Renate, *Georges Valois: politische Erscheinung und politische Vorstellungswelt - Ein Beitrag zum Problem des französischen Faschismus*, tesi doctoral, Universität d'Hamburg, Hamburg, 1974.

Kjøstvedt, Anders G., "Working towards the Volksgemeinschaft: Constructing a racial community at the Junkers aircraft factory", *Politics, Religion and Ideology*, n° 17, 2016, 33-51.

Krop, Jérôme, *La méritocratie républicaine: élitisme et scolarisation de masse sous la IIIe République*, prefaci de Chanet, Jean-François, Presses Universitaires de Rennes: Rennes, 2014.

Kropotkine, Pierre, *La conquête du pain*, prefaci de Reclus, Élisée, Tresse et Stock: París, 1892 [1888].

- Kuisel, Richard F., *Ernest Mercier, French technocrat*, University of California Press: Berkeley-Los Angeles, 1967.
- Labriola, Arturo, *Socialisme et philosophie*, V. Giard et E. Brière: Paris, 1899.
- Lachapelle, Georges, *Élections législatives du 11 mai 1924, résultats officiels suivis de l'application de la R.P. départementale: la R.P. intégrale et le scrutin d'arrondissement*, Librairie des Publications Officielles: Paris, 1924.
- Lafargue, Paul, *Le droit à la paresse: réfutation du droit au travail, de 1848*, Henry Oriol: Paris, 1883 [1880].
- Lafue, Pierre, *Pris sur le vif*, prefaci de Joxe, Louis, Les Éditions Mondiales: Paris, 1978.
- Lagardelle, Hubert (ed.), *La grève générale et le socialisme. Enquête internationale. Opinions et documents*, Cornély: Paris, 1905.
- , *Le socialisme ouvrier*, V. Giard-E. Brière: Paris, 1911.
- Lagrange, Henri, *Vingt ans en 1914: études politiques et littéraires, portraits et polémiques, lettres de guerre*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1920.
- Lagroye, Jacques, *La politisation*, Belin: Paris, 2003.
- Lalouette, Jacqueline, "La consommation de vin et d'alcool au cours du XIX e et au début du XX e siècle", *Ethnologie française*, vol. 10, n° 3, 1980, 187-302.
- , *La Libre pensée en France, 1848-1940*, prefaci de Agulhon, Maurice, Albin Michel: Paris, 2001 [1997].
- Lambeau, Lucien (ed.), *L'Enseignement professionnel à Paris, recueil annoté contenant les discussions, délibérations, rapports du Conseil municipal de Paris*, 5 vols., Ville de Paris, monographies municipales: Paris, 1898-1900.
- Lambelin, Roger, *Le Règne d'Israël chez les Anglo-Saxons*, Bernard Grasset: Paris, 1921.
- Lanoizelée, Louis, *Lucien Jean, l'écrivain, l'apôtre*, M. Pernet: Paris, 1952.
- Laqueur, Walter (ed.), *Fascism: A reader's guide*, University of California Press: Berkeley-Los Angeles, 1976.
- Launay, Michel, *La CFTC, Origines et développement 1919- 1940*, prefaci de Duroselle, Jean-Baptiste, Publications de la Sorbonne: Paris, 1987.
- Lazare, Bernard, *Contre l'antisémitisme. Histoire d'une polémique*, P.-V. Stock: Paris, 1896.
- , *Une erreur judiciaire. L'affaire Dreyfus*, P.-V. Stock: Paris, 1897.
- Le Béguet, Gilles, "Zola repoussoir? Les intellectuels libéraux et le refus du dreyfusisme", *Les Cahiers naturalistes*, 1980, 282-298.
- Le Béguet, Gilles, "Alfred de Tarde et le syndicalisme des intellectuels", *Bulletin de la Société des Lettres, Sciences, et Arts de la Corrèze*, t. XCVI, 1993, 171-185.

- Leblanc, René (ed.), *L'enseignement professionnel en France au début du xxe siècle*, Édouard Cornély Éd.: Paris, 1905.
- Leclerc, Max, *Les professions et la société en Angleterre: l'éducation et la société en Angleterre*, A. Colin: Paris, 1894.
- Le Crom, Jean-Pierre (dir.), *Deux siècles de Droit du travail. L'histoire par les lois*, Éditions de l'Atelier: Paris, 1998.
- Lefevre, André *La Religion*, C. Reinwald: Paris, 1892.
- Lefevre, Thierry, "La propagande antialcoolique en milieu scolaire au début du xxe siècle", *Revue d'histoire de la pharmacie*, n° 309, 1996, 143-150.
- Lefranc, Georges; Bovin, Pierre i Deixonne, Maurice, *La Révolution constructive*, Librairie Valois: Paris, 1932.
- Lefranc, Georges, *Essais sur les promebles socialistes et syndicaux*, Payot: Paris, 1970.
- Le Goff, Jacques, *Saint Louis*, Gallimard: Paris, 2013 [1996].
- Legoux, Yves, *Du compagnon au technicien. L'École Diderot et l'évolution des qualifications 1873-1972. Sociologie de l'enseignement technique français*, Technique et Vulgarisation: Paris, 1971.
- Legrain, Paul-Maurice, *Hérédité et Alcoolisme. Étude psychologique et clinique sur les dégénérés buveurs et les familles d'ivrognes*, Doin: Paris, 1889.
- Legrain, Paul-Maurice i Pérès, A., *L'enseignement antialcoolique à l'école. 24 leçons, lectures, pensées, devoirs*, Fernand Nathan: Paris, 1899.
- Le Naour, Jean-Yves, *L'affaire Malvy. Le Dreyfus de la Grande Guerre*, Hachette: Paris, 2007.
- Le Play, Frédéric, *La Réforme sociale en France déduite de l'observation comparée des peuples européens*, 3 vols., Plon: Paris, 1864.
- Leroy, Maxime, *Les techniques nouvelles du syndicalisme*, Garnier: Paris, 1921.
- Leroy-Beaulieu, Paul, *De l'état moral et intellectuel des populations ouvrières et de son influence sur les taux des salaires*, Guillaumin et Cie.: Paris, 1868.
- , *L'art de placer et gérer sa fortune*, Librairie Delagrave: Paris, 1908.
- , *La Guerre de 1914 vue en son cours chaque semaine*, Delagrave: Paris, 1915.
- Leuwers, Hervé, Barrière, Jean-Paul i Lefebvre, Bernard (dirs.), *Élites et sociabilités au xixe siècle. Héritages, identités*, Publications de l'Institut de recherches historiques du Septentrion: Villeneuve d'Ascq: 2001.
- Levaillant, Isaïe, *La Genèse de l'antisémitisme sous la troisième République. Conférence faite à la Société des études juives, le 14 avril 1907*, Durlacher: Paris, 1907.

- Levey, Jules, "Georges Valois and the Faisceau: The Making and Breaking of a Fascist", *French Historical Studies*, vol. 8, n° 2, 1973, 279-304.
- , "The Sorelian syndicalists: Edward Berth, Georges Valois, and Hubert Lagardelle", tesi doctoral, Universitat de Colúmbia, Nova York, 1967.
- Lévy, Raphaël-Georges, *Initiation financière*, Hachette: París, 1921.
- Leymarie, Michel, *La posterité de l'affaire Dreyfus*, prefaci de Prost, Antoine i conclusió de Bernstein, Serge, Presses Universitaires du Septentrion: Villeneuve d'Ascq, 1998.
- Leymarie, Michel i Prévotat, Jacques (eds.), *L'Action française. Culture, société, politique*, Presses du Septentrion: Villeneuve d'Ascq, 2008.
- Lewis, Jill, *Fascism and the Working Classes in Austria, 1918-1934: The Failure of Labour in the First Republic*, St. Martin's Press: Berg, 1991.
- Linert, Albert, "Souvenirs des temps d'anarchie (1885-1895). Deuxième partie", *L'Œil bleu*, n° 5, gener del 2008, 21-35.
- Litré, Émile, *Auguste Comte et le positivisme*, L. Hachette et Cie: París, 1863.
- Lombroso, Cesare, *Les Anarchistes*, Ernest Flammarion: París, 1897 [1894, italià].
- Lorrain, Jean, *Sensations et souvenirs*, E. Fasquelle: París, 1895.
- Luguet, Marcel, *Élève-martyr. Le monde militaire*, Albert Savine: París, 1889.
- Machefer, Philippe, *Ligues et fascismes en France, 1919-1939*, PUF: París, 1974.
- Maier, Charles S., *Recasting Bourgeois Europe: Stabilization in France, Germany and Italy in the decade after World War I*, Princeton University Press: Princeton, 2016 [1975].
- Maillard, Christophe, *Pierre Biétry (1872-1918). Du socialisme au nationalisme, ou l'aventure du leader des Jaunes à la Belle Époque*, Université de Technologie de Belfort-Montbéliard: Belfort, 2013.
- , *Un syndicalisme impossible? L'aventure oubliée des Jaunes*, Vendémiaire: París, 2016.
- Maire, Gilbert, *Bergson, mon maître*, Grasset: París, 1935.
- Mairet, Louis, *Carnet d'un combattant, 11/2/1915-16/4/1916*, Éd. Georges Crès et Cie: París, 1919.
- Malato, Charles, *Philosophie de l'anarchie (1888-1897)*, P.-V. Stock: París, 1897.
- Malon, Benoît, *Manuel d'économie sociale*, Derveaux: París, 1883.
- Man, Henri de, *L'Idée socialiste*, Grasset: París, 1935.
- Manuel d'infanterie à l'usage des sous-officiers et caporaux*, Charles-Lavauzelle: París, 1906.
- Mansuy, Michel, *Prélude et suite de Cosmopolis*, Les Belles Lettres: París, 1962.

- Marbeau, Jean-Baptiste-Firmin, *Études sur l'économie sociale*, Comptoir des Imprimeurs Réunis: Paris, 1844.
- Mariot, Nicolas, *Tous unis dans la tranchée? 1914-1918, les intellectuels rencontrent le peuple*, Éditions du Seuil: Paris, 2013.
- Markosyan, Aïda, "Situation de la langue française en Russie: le français, deuxième langue étrangère", *Cahiers de l'Association internationale des études françaises*, 2000, n° 52, 31-39.
- Marrus, Michael R., *Les Juifs de France à l'époque de l'affaire Dreyfus*, Seuil: Paris, 1972.
- Martin, Louis [Louis Aubry], *L'Anglais, est-il un juif?*, Savine: Paris, 1895.
- Martin-Chagny, Louis [Louis Aubry], *La sémitique Albion (mœurs anglais)*, H. Jouve: Paris, 1898.
- Matard-Bonucci, Marie-Anne, *L'Italie fasciste et la persécution des juifs*, Perrin: Paris, 2007.
- , "D'une persécution l'autre: racisme colonial et antisémitisme dans l'Italie fasciste", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, vol. 55, n° 3, 2008, 116-137.
- Maurras, Charles, *Kiel et Tanger, 1895-1905. La République française devant l'Europe*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1910.
- , *L'Action française et la religion catholique les éléments d'une imposture, agressions libérales, démocratiques, sillonistes: les maîtres de l'Action française, l'Action française et la morale*, Nouvelle Librairie Nationale: Paris, 1913.
- , *Le Chemin de Paradis. Contes philosophiques*, H. Lardanchet: Lió, 1922 [1895].
- , *Enquête sur la Monarchie. Suivie de Una campagne royaliste au «Figaro» et Si le coup de force est possible*, Nouvelle Librairie Nationale, 1925 [1900].
- , *Dictionnaire politique et critique*, 5 vols., establert per Chardon, Pierre, À la Cité des Livres: Paris, 1932-1934.
- , *Au signe de Flore. Souvenirs de vie politique, l'affaire Dreyfus, la fondation de L'Action Française (1898-1900)*, Bernard Grasset: Paris, 1933 [1931].
- , *Mes idées politiques*, Fayard: Paris, 1937.
- , *La contre-révolution spontanée*, H. Lardanchet, Paris, 1943.
- , *Œuvres capitales*, 4 vols., Flammarion: Paris, 1954.
- , *Œuvres et écrits*, 7 vols., Omnia Veritas: Dublin, 2018.
- Maxence, Jean-Pierre, *Histoire de dix ans (1927-1937)*, Gallimard: Paris, 1937.
- Mayeur, Jean-Marie, *Les débuts de la Troisième République, 1871-1898*, Seuil: Paris, 1973.
- , *La vie politique sous la Troisième République*, Éditions du Seuil: Paris, 1984.

- Mayeur, Jean-Marie i Corbin, Alain (dirs.), *Les parlementaires de la Seine sous la Troisième République*, 2 vols., Publications de la Sorbonne: París, 1981-2001.
- Mazgaj, Paul, *The Action Française and revolutionary syndicalism*, The University of North Carolina Press: Chapel Hill, 1979.
- Mazières, Georges, *L'œuvre économique de G. Valois*, Imprimerie lauragaise: Castelnaudary, 1937.
- Méric, Victor [Henri Coudon], *À travers la jungle politique et littéraire*, 2 vols., Librairie Valois: París, 1930-1931.
- Merlino, Saverio, *Formes et essence du socialisme*, prefaci de Sorel, Georges, V. Giard et E. Brière : París, 1898.
- Meyer-Plantureux, Chantal, “Le théâtre au tournant du XXe siècle: un enjeu politique. L'exemple de la Maison du Peuple de Montmartre (1891-1901)”, *Parlement[s], Revue d'histoire politique*, n° 3, 2012, 123-136.
- Meynié, Georges, *Les Juifs en Algérie*, Albert Savine: París, 1888.
- Michel, Jules, *Exposé des bons rapports qui existent entre les patrons et les ouvriers dans la papeterie d'Annonay et dans la fabrique de chaux hydraulique du Teil (Ardèche)*, Imprimerie P. Dupont: París, 1875.
- Millerand, Alexandre, *Socialisme réformiste français*, Société Nouvelle de Librairie et Édition: París, 1903.
- Milza, Pierre, *Fascisme français. Passé et présent*, Flammarion: París, 1991 [1987].
- Mistler, Jean, *La Librairie Hachette: De 1826 à nos jours*, Hachette: París, 1964.
- Monatte, Pierre, *La lutte syndical*, presentació de Chambelland, Colette, F. Maspero: París, 1976.
- Monier, Frédéric, *Le complot dans la République. Stratégies du secret de Boulanger à la Cagoule*, La Découverte: París, 1998.
- Montusès, Ernest, *Le député en blouse*, E. Figuière: París, 1913.
- Moreau, Émile, *Souvenirs d'un gouverneur de la Banque de France. Histoire de la stabilisation du franc 1926-1928*, prefaci de Rueff, Jacques, M.-Th. Génin-Librairie de Médicis: París, 1954, pp. 160 i 185.
- Moreau, Pierre, *De la réforme des abus du compagnonnage et de l'émancipation du sort des travailleurs*, Prévot: París, 1843.
- Mosse, George L. “The French Right and the Working Classes: *Les Jaunes*”, *Journal of Contemporary History*, vol. 7, n° 3-4, 1972, 185-208.
- Muller, Klaus-Jürgen, “French fascism and modernisation”, *Journal of Contemporary History*, vol. 11, 1976, 75-107.
- Murger, Henri, *Scènes de la vie bohème*, M. Lévy frères: París, 1851.

- Mussolini, Benito, *Opera omnia*, a càrrec de Suismel, Edoardo i Duilio, 35 vols., La Fenice: Florència, 1952.
- Naves, Laurent, *Mon chemin*, Éd. Sociales: París, 1968.
- Navet, Georges, “Le Cercle Proudhon (1911-1914). Entre le syndicalisme révolutionnaire et l'Action française”, *Mil neuf cent*, n° 10, 1992, 46-63.
- Nenni, Pietro, *Six ans de guerre civile en Italie*, Librairie Valois: 1930.
- Néré, Jacques, *La Crise industrielle de 1882 et le mouvement boulangiste*, tesi doctoral de la Universitat de París, 2 vols., 1959.
- Netter, Marie Laurence, “Sorel et Gide. À propos d'une querelle littéraire”, *Cahiers de l'Herne*, n° 53, 1986, 183-191.
- , “Georges Sorel et l'Indépendance”, *Cahiers Georges Sorel*, n°5, 1987. 95-104.
- Neveu, Bruno, “Bergson et l'Index”, *Revue Métaphysique et de Morale*, n° 4, 2003, 543-551.
- Nicot, Jean, *Les poilus ont la parole. Dans les tranchées: lettres du front, 1917-1918*, Éditions Complexe: París, 2003 [1998].
- Nobécourt, Jacques, *Le Colonel de La Rocque (1885-1946) ou les pièges du nationalisme chrétien*, Fayard: París, 1996.
- Noblemaire, Georges, *La République libérale. Causeries sur quelques sujets actuels, suivies d'un appendice contenant le texte de la loi de séparation celui des encycliques pontificales*, Plon: París, 1906.
- , *Le complot contre la famille*, prefaci de Lamy, Étienne, Bloud et C.: París, 1908.
- Noblemaire, Gustave, *Hommes et choses de chemins de fer*, Imp. de P. Dupont: París, 1905.
- Nora, Pierre (dir.), *Les lieux de memòire*, 2 vols., Gallimard: París, 1994.
- Nowicki, David Robert, *Georges Valois: An intellectual biography*, University of Wisconsin-Madison, Madison, 1966
- Oriol, Philippe, *Bernard Lazare*, Stock: París, 2003.
- Ory, Pascal, *1889. L'Expo universelle*, Éditions Complexe: Brussel-les, 1989.
- Osgood, Samuel M., *French royalism under the Third and Fourth Republics*, M. Nijhoff: La Haia, 1960.
- Paléologue, Maurice, *Journal de l'Affaire Dreyfus, 1894-1899. L'Affaire Dreyfus et le quai d'Orsay*, Plon: París, 1955.
- Pareto, Vilfredo, *Les systèmes socialistes: cours professé à l'université de Lausanne*, vol. I (2 vols.), V. Giard i E. Brière, 1902-1903, p. 335.
- Parodi, Dominique, *Traditionalisme et démocratie*, Armand Colin: París, 1909.
- Parville, Henri de, *L'Electricité et ses applications. Exposition de Paris*, G. Masson: París, 1883 [1882].

- Pascal, Georges de, *La Juiverie*, amb una carta-prefaci de Drumont, Édouard, Henri Gautier, suc.: París, 1887.
- , *Enseignement social. Vues sociales d'un homme de tradition*, X. Rondelet: París, 1899.
- Pasetti, Matteo, *L'Europa corporativa. Una storia transnazionale tra le due guerre mondiali*, Bolonia University Press: Bolonya, 2016.
- Passmore, Kevin, *The Right in France from the Third Republic to Vichy*, Oxford University Press: Oxford, 2012.
- Pastori, Paolo i Cavallari, Giovanna (eds.), *Georges Sorel nella crisi del liberalisme europeo*, Università degli Studi di Comerino: Comerino, 2001.
- Paugam, Jacques, *L'Âge d'or du maurrassisme*, nou prefaci de de Jaeghere, Michel, Pierre-Guillaume de Roux: París, 2018 [1971].
- Pavesi, Mazzini Giorgio Valois. *Teorico del sindacalismo. La sua vita. Le sue idee*, Stablimenti Polgrafici Riuniti: Bolonya, 1929.
- Pecqueur, Constantin, *Economie sociale: des intérêts du commerce, de l'industrie, de l'agriculture et de la civilisation en général, sous l'influence des applications de la vapeur, machines fixes, chemins de fer, bateaux à vapeur, etc.*, 2 vols., Désessart: París, 1839.
- Péguy, Charles, *Notre jeunesse*, Cahiers de la Quinzaine: París, 1910.
- Pelloutier, Fernand, *Histoire des bourses du travail: origine, institutions, avenir*, prefaci de Sorel, Georges, Alfred Costes Éditeur: París, 1921.
- Perdiguier, Agricol, *Le livre du compagnonnage*, Perdiguier: París, 1840.
- Perin, Charles, *Premiers principes d'économie politique*, Victor Lecoffre: París, 1896 [1895].
- Perrot, Michelle, *Les ouvriers en grève. France, 1871-1890*, vol. II (2 vols.), École Pratique des Hautes Études: Mouton, 1974.
- Picard, Alfred (dir.), *Exposition universelle internationale de 1889 à Paris. Rapports du Jury international*, 19 vols., Imprimerie Nationale: París, 1890-1893.
- , *Exposition universelle internationale de 1889 à Paris. Rapport général*, 10 vols., Imprimerie Nationale: París, 1891.
- Pickering, Mary, *Auguste Comte. An Intellectual biography*, 3 vols., Cambridge University Press: Cambridge, 2009.
- Pierrard, Pierre, *Dictionnaire de la IIIe République*, Larousse: París, 1968.
- Pinto, Louis, *Les neveux de Zarathoustra. La réception de Nietzsche en France*, Seuil: París, 1993.
- Plan du 9 Juillet. Réforme de la France proposée par le Groupe du 9 juillet*, preàmbul de Romains, Jules, Gallimard: París, 1934.

- Plumyène, Jean i Lasierra, Raymond, *Les fascismes français, 1923-1963*, Seuil: París, 1963.
- Poincaré, Henri, *La Science et l'hypothèse*, Flammarion: París, 1907 [1902].
- Poincaré, Raymond, *Au service de la France: neuf années de souvenirs*, 10 vols., 1926-1933.
- Ponsard, Nathalie, "Sur les traces d'un «antiparlementarisme syndical» marginal (France, xxe siècle)", *Siècles*, n° 32, 2010, URL: <http://journals.openedition.org/siecles/1020>
- Popovic, Pierre i Vigneault, Érik (dirs.), *Les dérèglements de l'art. Formes et procédures de l'illégitimité culturelle en France (1715-1914)*, Presses de l'Université de Montréal: Montreal, 2001.
- Poulaille, Henry, *Nouvel âge littéraire*, Librairie Valois: París, 1930.
- Poumarède, Géraud, "Le Cercle Proudhon ou l'impossible synthèse" *Mil neuf cent*, n°12, 1994, 51-86.
- Poussou, Jean-Pierre, Mézin, Anne i Perret-Gentil, Yves (dirs.), *L'influence française en Russie au XVIIIe Siècle*, Presses Université Paris-Sorbonne: París, 2004.
- Prat, Michel; Rolland, Patrice; Petit, Irène; Gianinazzi, Willy; Netter, Marie Laurence, "Lettres de Georges Sorel à Jean Bourdeau. 1re partie 1906-1913", *Mil neuf cent*, n°14, 1996, 159-222.
- Prat, Michel (ed.), "Lettres de Georges Sorel a Édouard Berth. Troisième partie: 1911-1917", *Cahiers Georges Sorel*, n°5, 1987, 143-204.
- , "Une lettre d'Édouard Berth à Daniel Halévy sur les «nouveaux aspects du socialisme»", *Mil neuf cent*, n°17, 1999, 91-102.
- Prévotat, Jacques, *Les Catholiques et l'Action française. Histoire d'une condamnation, 1899-1939*, Fayard: París, 2001.
- Prochasson, Christophe, "Sur l'environnement intellectuel de Georges Sorel: l'École des hautes études sociales (1899-1911)", *Cahiers Georges Sorel*, n° 3, 1985, 16-38, p. 23.
- , "Une crise anglaise de la pensée française? Les intellectuels français face à l'Angleterre au temps de Fachoda et de la guerre des Boers", *Les Cahiers du Centre de Recherches Historiques*, n° 31, 2003, 1-12.
- Proudhon, Pierre-Joseph, *De la justice dans la Révolution et dans l'Église. Nouveaux principes de philosophie pratique*, 3 vols., Librairie Garnier frères: París, 1858.
- , *Du principe fédératif et de la nécessité de reconstituer le parti de la révolution*, E. Dentu: París, 1863.
- , *De la capacité politique de la classe ouvrière*, Dentu: París, 1865.
- , *Césarisme et christianisme (de l'an 45 avant J.-C. à l'an 476 après)*, vol. I (2 vols.), prefaci de Langlois, J.-A., C. Marpon i E. Flammarion: París, 1883.
- , *Carnets de Proudhon*, prefaci de Halévy, Daniel, notes de Hauptmann, Pierre i presentació de Hennequy, Suzanne i Fauré-Fremier, Jeanne, Marcel Rivière, 2 vols., 1960-1961.

Pubill Brugués, Joan, “Georges Valois o la in-coherencia de un in-conformista. Un viraje hacia el fascismo (1880-1925)”, *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*, nº 38, 2017, 195-228.

---, “La «necessitat» d’una alternativa: de la decadència al feixisme (França, 1880-1925)”, *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 31, nº 85, 2016, 751-773.

Puech, Jules, *Le proudhonisme dans l’Association Internationale des Travailleurs*, prefaci d’Andler, Charles, Félix Alcan: París, 1907.

Quentin-Bauchart, Pierre, *La crise sociale de 1848. Les origines et la révolution de février*, Librairie Hachette: París, 1920.

Quillard, Pierre, *Le Monument Henry liste des souscripteurs classés méthodiquement et selon ordre alphabétique*, P.-V. Stock: París, 1899.

Quiroga, Alejandro, “La nacionalización en España. Una propuesta teórica”, *Ayer*, nº 90, 2013, 17-38.

Rabaut, Jean, *L’Antimilitarisme en France 1810-1975. Faits et documents*, Hachette: París, 1975.

Rawson, Don, *Russian Rightists and the Revolution of 1905*, Cambridge University Press: Cambridge, 1995.

Rebatet, Lucien, *Les décombres*, Éditions Denöel: París, 1942.

Reclus, Élisée, *Nouvelle géographie universelle. La terre et les hommes*, 19 vols., *L’Inde et l’Indo-Chine*, Hachette et C.: París, 1876-1894.

Redondo, Onésimo, *Obras completas*, 2 vols., Publicaciones Españolas: Madrid, 1955.

Reinach, Joseph, *Histoire de l’Affaire Dreyfus*, 7 vols., La Revue Blanche: París, 1901-1911.

Remond, René, *La Droite en France de 1815 à nos jours. Continuité et diversité d’une tradition politique*, Aubier-Montaigne: París, 1954.

---, *La Droite en France. De la première Restauration à la V République*, Éditions Montaigne: París, 1968.

Renan, Ernest, *L’Abbesse de Jouarre*, Calmann Lévy: París, 1886.

---, *L’Avenir de la science: pensées de 1848*, Calmann Lévy: París, 1890.

Renouvier, Charles, *Philosophie analytique de l’histoire. Les idées, les religions, les systèmes*, 4 vols., E. Leroux: París, 1896-1897.

Renouvin, Bertrand, *Charles Maurras et la question sociale*, Ars Magna: París, 1982.

Réthoré, François, *Critique de la philosophie de Thomas Brown*, Auguste Durand: París, 1863.

---, *Condillac ou l’empirisme et le rationalisme*, Auguste Durand: París, 1864.

---, *Science des religions: du passé et de l’avenir, du Judaïsme et du Christianisme*, A. Durand et Pedone-Lauriel, A. Pedone, successeur: París, 1894.

- Retté, Adolphe, *Du Diable à Dieu. Histoire d'une conversion*, prefaci de Coppée, François, Léon Vanier: París, 1907.
- Richepin, Jean, *Les étapes d'un réfractaire: Jules Vallès*, amb un aigüafort de Gill, André, A. Lacroix: París, 1872.
- Rimbaud, Arthur, *Les Illuminations*, introducció de Verlaine, Paul, Publications de *La Vogue*: París, 1896.
- Riosa, Alceo, "La correspondance Sorel-Lagardelle: la découverte de l'original", *Cahiers Georges Sorel*, n° 2, 1984, 130-136.
- Roberts, David D., *The Syndicalist Tradition and Italian Fascism*, The University of North Carolina Press: Manchester, 1979.
- Roberts, Sophie B., *Citizenship and antisemitism in French colonial Algeria, 1870-1962*, Cambridge University Press: Cambridge, 2017.
- Rocker, Rudolf, *Anarchosyndicalism*, Secker and Warburg: Londres, 1938.
- Rogers, David Arthur, *The campaign for the French National Economic Council, 1918-1925*, Universitat de Wisconsin, Wisconsin, 1957.
- Rogger, Hans, "Russian Ministers and the Jewish Question 1881-1917", en *Jewish Policies and Right-Wing Politics in Imperial Russia*, Palgrave Macmillan: Londres, 1986.
- Rolland, Patrice, "La référence proudhonienne chez Georges Sorel", *Mil neuf cent*, n° 7, 1989, 127-161.
- Rollet, Henri, *L'Action sociale des catholiques en France (1871-1901)*, Presses Universitaires de Paris: París, 1950.
- Roman, Thomas, "L'Indépendance (1911-1913) et la crise de la bourgeoisie", *Revue Française d'Histoire des Idées Politiques*, n° 17, 2003, 93-121.
- Roth, Jacques, *The cult of violence: Sorel and the Sorelians*, University of California Press: Londres, 1980.
- Roudiez, Léon Samuel, *Maurras jusqu'au l'Action française*, Éd. A. Bonne: París, 1957.
- Rousiers, Paul de, *La vie Américaine*, 2 vols., Firmin-Didot: París, 1892.
- , *Le Trade-unionisme en Angleterre (avec la collaboration de Mme. De Carbonnel, Festy, Fleury, et Wilhelm)*, A. Colin: París, 1897.
- Roux, Marie de, *Charles Maurras et le nationalisme de l'Action française*, Grasset: París, 1928.
- Rózanov, Vasili, *El apocalipsis de nuestro tiempo*, Acantilado: Barcelona, 2017 [1919].
- Rubel, Maximilien, "Georges Sorel et l'achèvement de l'œuvre de Karl Marx", *Cahiers Georges Sorel*, n° 1, 1983, 9-36.
- Rudelle, Odille, *La république absolue: aux origines de l'instabilité constitutionnelle de la France républicaine, 1870-1889*, Publications de la Sorbonne: París, 1986 [1983].

- Salsano, Alfredo, *L'altro corporativismo. Tecnocrazia e managerialismo tra le due guerre*, Il Segnalibro: Torí, 2003.
- , "Georges Valois e lo Stato tecnico. Il corporativismo tecnocratico tra fascismo e antifascismo", *Study Storici*, n° 2-3, 1993, 571-624.
- Sand, Shlomo, *L'Illusion du politique. Georges Sorel et le débat intellectuel 1900*, La Découverte: París, 1985.
- Savoie, Antoine i Cardoni, Fabien (coords.), *Frédéric Le Play. Parcours, audience, héritage*, Presses de Mines: París, 2007.
- Savoie, Antoine, "Paul de Rousiers, sociologue et praticien du syndicalisme", *Cahiers Georges Sorel*, n° 6, 1988, 52-77.
- Say, Jean-Baptiste, *Cours complet d'économie politique pratique, ou simple exposition des causes sous l'influence desquelles les hommes parviennent à user de leurs forces avec le plus de liberté, c'est-à-dire avec le plus de facilité et de puissance*, 2 vols., Rapilly: París, 1828 (1828-1829).
- Saz Campos, Ismael, *España contra España. Los nacionalismos franquistas*, Marcial Pons: Madrid, 2003.
- Schor, Ralph, "Le fascisme italien dans les Alpes-Maritimes (1922-1939)", *Cahiers de la Méditerranée*, vol. 42, n° 1, 1991, 125-165.
- Seippel, Paul, *Les Deux Frances et leurs origines historiques*, Payot-F. Alcan: Lausana-París, 1905.
- Sempé, Henri, *Régime économique du vin. Production, consommation, échanges*, París, 1898.
- Sérant, Paul, *Le romantisme fasciste: étude sur l'œuvre politique de quelques écrivains français*, Fasquelle: París, 1959.
- , *Les dissidents de l'Action française*, Copernic: París, 1978.
- Serry, Hervé, *La naissance de l'intellectuel catholique*, La Découverte: París, 2004.
- Silberner, Edmund, "Charles Fourier on the Jewish question", *Jewish Social Studies*, vol. 8, n° 4, 1946, 245-266.
- , "The attitude of the Fourerists towards the Jews", *Jewish Social Studies*, vol. 9, n° 4, 1947, 339-362.
- Simon, Jules, *Souviens-toi du deux-décembre*, V. Havard: París, 1889.
- Sirinelli, Jean-François (dir.), *Histoire des droites*, 3 vols., Gallimard: París, 1992.
- , *Génération intellectuelle: khâgneux et normaliens dans l'entre-deux-guerres*, PUF: París, 1994.
- Sorel, Georges, *L'Avenir socialiste des syndicats*, Librairie G. Jacques: París, 1901.
- , *De l'Église et de l'État: fragments*, Cahiers de la Quinzaine: París, 1901.
- , *Réflexions sur la violence*, Librairie "Pages Libres": París, 1908.
- , *La révolution dreyfusienne*, Marcel Rivière: París, 1909.

- , *Les illusions du progrès*, Marcel Rivière et Cie.: París, 1911 [1908].
- , *Matériaux d'une théorie du prolétariat*, Marcel Rivière: París, 1919.
- , *Introduction à l'économie moderne*, Marcel Rivière: París, 1922 [1903].
- , *D'Aristote à Marx. (L'Ancienne et la Nouvelle Métaphysique)*, prefaci de Berth, Édouard, Marcel Rivière: París, 1935.
- , *La décomposition du marxisme et autres essais*, edició a cura de Paquot, Thierry, Presses Universitaires de France: París, 1982.
- Soucy, Robert, *French fascism: The first wave, 1924-1933*, Yale University Press: New Haven, 1986.
- , *Le fascisme français, 1924-1933*, Presses Universitaires de France: París, 1989 [1986].
- , *French Fascism: The Second Wave, 1933-1939*, New Haven, Yale University Press, 1995.
- Spencer, Herbert, *Classification des sciences*, Librairie Germer Baillière et C.: París, 1881.
- Staël, Germaine de, *De l'Allemagne*, Firmin Didot: París, 1820 [1813].
- Stanley, John L., *From Georges Sorel. Essays in socialism and philosophy*, Oxford University Press: Oxford, 1976.
- Steinbach, Guy, *Histoire des Camelots du Roi*, prefaci de Pujo, Pierre, Les Documents d'Action Française, Presses Bretonnes, Saint-Brieuc, 1989.
- Sternhell, Zeev; Sznajder, Mario i Asheri, Maria, *Naissance de l'idéologie fasciste*, Fayard: París, 1989.
- Sternhell, Zeev, "Anatomie d'un mouvement fasciste en France: le faisceau de Georges Valois", *Revue française de science politique*, n° 1, 1976, 5-40.
- , *La Droite révolutionnaire, 1885-1914: Les origines françaises du fascisme*, Gallimard: París, 1997 [1978].
- , (dir.), *L'Éternel retour. Contre la démocratie l'idéologie de la décadence*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques: París, 1994.
- , *Ni droite ni gauche: l'idéologie fasciste en France*, Gallimard: París, 2012 [1983].
- Stiegler, Gaston; Jannet, Claudio; Passy, Frédéric i Gide, Charles, *Quatre écoles d'économie sociale. Conférences données à l'Aula de l'Université de Genève, sous les auspices de la Société chrétienne suisse d'Économie sociale*, Librairie Fischbacher: París, 1890.
- Stowers, Stanley, "The Concepts of Religion, Political Religion and the Study of Nazism", *Journal of Contemporary History*, vol. 42, n° 1 (2007), 9-24.
- Szajkowski, Zosa, "The Jewish saint-simonians and socialist anti-Semites in France", *Jewish Social Studies*, vol. 9, n° 1, 1947, 33-60.

- Taguieff, Pierre-André (dir.), *L'Antisémitisme de plume, 1940-1944. Études et documents*, Berg International Éditeurs: París, 1999.
- Taine, Hippolyte, *Les origines de la France contemporaine*, 12 vols., Hachette et C.: París, 1906-1914 [1876-1893].
- Talmon, Jacob Leib, "The legacy of Georges Sorel. Marxism, violence, fascism", *Encounter*, febrer de 1970, 47-60.
- Tannery, Paul, "De l'histoire générale des sciences", *Revue de synthèse*, vol. 8, n° 22, 1904, 1-16.
- Terrail, Jean-Pierre, *La Scolarisation de la France, critique de l'état des lieux*, La Dispute: París, 1997.
- Téry, Gustave, *Les cordicoles*, Édouard Cornély: París, 1902.
- , *Laïcisons la franc-maçonnerie!*, L'Œuvre: París, 1904.
- , *Les Allemands chez nous*, L'Œuvre: París, 1918.
- Tesnière, Valérie, *Le Quadrige, 1860-1968: Un siècle d'édition universitaire*, Presses Universitaires de France: París, 2001.
- Thalamas, Amédée, *Jeanne d'Arc, l'histoire et la légende*, Paul Paclot & Cie: París, 1904.
- Théophile, *Les Cahiers de l'ouvrier*, prefaci de Biétry, Pierre, Lombardin: París, 1904.
- Thépot, André (dir.) *L'ingénieur dans la société française*, Les Editions ouvrières: París, 1985.
- Thibaudet, Albert, *Les Idées politiques de la France*, Stock, Delamain et Boutelleau: París, 1932.
- Tinghino, John J., *Edmondo Rossoni. From revolutionary syndicalism to fascism*, Peter Lang: Berna, 1991.
- Tingley, Clarence, "Georges Valois and the Faisceau: Apocalyptic politics in Twentieth-Century France", *Proceedings of the fourth annual meeting of the Western Society for French History*, vol. 4, 1976, 382-390.
- Tolain, Henri, *Quelques vérités sur les élections de Paris (31 de mai 1863)*, E. Dentu: París, 1863.
- Toledano González, Lluís Ferran, "El crucifijo y el baile. El trasvase de la sacralidad entre el trono y la comunidad política en la familia real carlista, 1868-1876", *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, n° 14, 2015, 79-107.
- Tomasoni, Matteo, *El caudillo olvidado: vida, obra y pensamiento de Onésimo Redondo (1905-1936)*, Comares: Granada, 2017.
- Tooze, Adam, *Wages of destruction. The making and breaking of Nazi economy*, Penguin Books: Londres, 2006.
- Totimiantz, Vahan, "Coopératisme et étatismes selon Georges VALOIS", *Revue des études coopératives*, n° 96, 1954, 103-106.
- Touchard, Jean, *Histoire des Idées politiques*, 2 vols., Presses Universitaires de France: París, 1959.

- Tour du Pin, René de la, *Vers un ordre social chrétien: jalons de route, 1882-1907*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1917 [1907].
- Tournier, Maurice, "Les jaunes: un mot-fantasma à la fin du 19e siècle", *Mots*, n° 8, 1984, 125-146.
- Toussenel, Alphonse, *Les Juifs, rois de l'époque: histoire de la féodalité financière*, Librairie de l'École Sociétaire, París, 1845.
- Tristan, Flora, *Union Ouvrière*, Prévot: París, 1843.
- Tumblety, Joan, *Remaking the male body: Masculinity and the uses of physical culture in Interwar and Vichy France*, Oxford University Press: Oxford, 2012.
- Txèkhov, Anton, *Teatro. La Gaviota, Tío Vania, Las tres Hermanas, El jardín de los cerezos*, pròleg de Maksim, Gorki, Ed. Porrúa: Mèxic, 2007.
- Uhry, Jules, *Socialisme et franc-maçonnerie*, Librarie de la Guerre Sociale: París, 1913.
- Vaïsse, Maurice i Nivet, Philippe (dirs.), *Charles de Lasteyrie: Un politique et un financier en République (1877-1936)*, Encrage: París, 2018.
- Valla, Jean-Claude, *Georges Valois. De l'anarcho-syndicalisme au fascisme*, Librairie Nationale: París, 2003.
- Vallès, Jules, *L'Insurgé*, Charpentier et Cie.: París, 1886.
- Variot, Jean, *Très véridique histoire de deux gredins*, Delesalle: París, 1910.
- , *Propos de Georges Sorel*, Gallimard: París, 1935.
- Vaudère, Jane de la, *L'Anarchiste*, Paul Ollendorf: París, 1893.
- Veiga, Francisco, *La mítica del ultranacionalismo (Historia de la Guardia de Hierro). Rumania, 1919-1941*, Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona: Bellaterra, 1998.
- Verlaine, Paul, *Œuvres complètes*, vol. v (5 i 2 volums d'obres pòstumes), Vanier-Messein, 1901-1913.
- Verne, Jules, *De la terra à la lune. Trajet direct en 97 heure 20 minutes*, J. Hetzel et Cie.: París, 1872 [1865].
- Vervaecke, Philippe, (dir.), *À la droite de la droite. Droites radicales en France et en Grande-Bretagne au xxe siècle*, Presses Universitaires du Septentrion: Villeneuve d'Ascq, 2012.
- Veillot, Louis, *Paris pendant les deux sièges*, 2 vols., V. Palmé: París, 1871.
- Vidal, François, *De la répartition des richesses ou de la Justice distributive en Économie Sociale: Ouvrage contenant l'examen critique des théories exposées soit par les économistes, soit par les socialistes*, Libraire-Éditeur Capelle: París, 1846.
- Vincent, Guy, *Recherches sur la socialisation démocratique*, Presses Universitaires de Lyon, Lió: 2004.
- Vigier, Philippe, *La Monarchie de Juillet*, PUF: París, 1962.

Volpe, Giorgio (ed.), *Carteggio fra Roberto Michels e i sindacalisti rivoluzionari*, Federico II University Press: Verona, 2018, 224-225, p. 224.

Wardhaugh, Jessica, *Popular theatre and political utopia in France, 1870-1940. Active citizens*, Palgrave Macmillan: Londres, 2017.

Weeks, Theodore R., “Russification: Word and Practice 1863-1914”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 148, n° 4, 2004, 471- 489.

Weber, Eugen, “Nationalism, socialism and national-socialism in France”, *French Historical Studies*, vol. 2, 1962, 273–307.

---, *The Nationalist revival in France, 1905-1914*, University of California Press, Berkeley: 1959.

---, *Peasants into Frenchman: the Modernization of Rural France, 1870-1914*, Stanford University Press: Stanford, 1976.

---, *L'Action française*, Pluriel: París, 1985 [1962].

Weiss, Roger (ed.), *Essays in Jewish Social and Economic History: Arcadius Kahan*, Chicago University Press: Chicago-Londres, 1986.

Wilson, Stephen, “Le monument Henry: la structure de l’antisémitisme en France, 1898-1899”, *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, n° 2, 1977, 265-291.

Winock, Michel, (dir.), *Histoire de l’extrême-droite en France*, Seuil: París, 1993.

Witte, Serguéi, *Memories of count Witte*, traducció i edició de Harcave, Sidney, Sharpe: Armonk, Nova York, 1990 [1920].

Zaccagna, Michèle, *Georges Valois et ses rapports avec Charles Maurras: accords et ruptures*, Memòria d’I.E.P., Aix-en-Provence, 1967.

Zola, Émile, *L’Assomoir*, Charpentier: París, 1879.

---, *L’Argent*, G. Charpentier: París, 1891.

Zweig, Stefan, *El món d’ahir. Memòries d’un europeu*, Quaderns Crema: Barcelona, 2011 [1942].

Actes de congressos

1. *Congrès International Ouvrier Socialiste tenu à Bruxelles du 16 and 23 aout 1891*, Imp. Ve Désiré Brismée: Brussel-les, 1983.

2. *19e congrès national du Syndicat National des Travailleurs des chemins de fer, 15 au 18 mai 1908*, Imp. Nouvelle: París, 1908.

3. *VII Congrès national corporatif: des chambres syndicales, groupes corporatifs, fédérations des métiers, unions et bourses du travail: tenu à Limoges du 23 au 28 septembre 1895*, [s. n.], 1895.

XVIe congrès national corporatif (Xe de la C.G.T.) et 3e Conférence des bourses du travail ou unions des syndicats: tenus à Marseille du 5 au 12 octobre 1908: compte-rendu sténographique des travaux, Imprimerie Nouvelle: Marsella, 1909.

XXIIe congrès national corporatif (XVIe de la C.G.T.): tenu à Lille du 25 au 30 juillet 1921: compte-rendu des travaux, Impr. "L'union typographique": Villeneuve-Saint-Georges, 1921.

Congrès confédéral de Nantes, 1938: rapports moral et financier: compte rendu sténographié des débats du XXXIe Congrès national corporatif (XXVe de la C.G.T.) tenu à Nantes du 14 au 17 novembre 1938, Éd. Confédération Générale du Travail: Paris, 1938.

4. Semaine Sociales de France. Cours de doctrine et de pratique sociales. 1ere session, du 1er au 7 août 1904, Chronique du Sud-Est: Lió, 1905.

Semaine sociale de France. Cours de doctrine et de pratiques sociales. Xe Session – Versailles 1913, Gabalda/Vitte: Paris-Lió, 1914.

Semaine Sociale de France. La science pour l'action. 13eme session, Toulouse, 1921, Émile Vitte: Lió, 1922.

Semaine Sociale de France. Le rôle économique de l'État. 14eme session, Strasbourg, 1922, Émile Vitte: Lió, 1922.

Diaris i premsa d'època

ABC

L'Action

L'Action française

L'Ami du Peuple

Arriba

L'Aurore

La Bataille syndicaliste

Bulletin de la République

La Cocarde

Le Courrier du Centre

Le Cri du Peuple

La Croix

La Croix du Centre

La Démocratie

La Dépêche

Le Drapeau

L'Écho de Paris

L'Estafette

Le Figaro

Le Front

Le Gaulois

La Gazette de France

La Gazette de Centre

Gil Blas

Le Grand Écho du Nord

La Guerre sociale

L'Intransigeant

Le Journal

Journal des Débats

Le Journal du Peuple

Journal de Roubaix

La Journée Industrielle

L'Humanité

Le Jaune

La Lanterne

Le Libéraire

La Liberté

La Libre Parole

Le Matin

Le Mémorial des Pyrénées

Le Nouveau Siècle

Le Nouvel Âge

Le Nouvelliste

L'Ouest-Éclair

Le Père Peinard

Paris-Centre

Paris-Soir

La Patrie

Le Pays de France

Le Petit Antijuif

Le Petit Bourguignon

Le Petit Déodatien

Le Petit Meridional

Le Petit Journal

La Petite République

Le Peuple

Le Populaire

La Presse

Le Radical

Le Rappel

Le Reveil de la Haute-Saône

Le Roussillon

Le Siècle

Le Soleil

Le Soleil du Midi

Le Télégramme du Nord

Le Temps

Les Temps Nouveaux

La Terre Libre

Unidad. Diario de combate nacionalsindicalista

L'Univers

La Volonté

Le XIXe Siècle

Revistes, almanacs i setmanaris d'època

L'Accord Social

L'Action française bi-mensuelle

*Alamanch de la Question sociale et de la libre
pensée*

L'Alsacien-Lorrain de Paris

L'Âme Latine

*Annales d'hygiène publique et de médecine
légale*

Les Annales de la Jeunesse Laïque

Annales de la Société Jean-Jacques Rousseau

L'Anti-sémitique

*Après... la Résistance, par la révolution, pour la
République*

L'Art social

L'Association Catholique

Bulletin administratif de l'instruction publique

Bulletin du Grand Orient de France.

*Bulletin officiel de l'Exposition Universelle de
1889*

Bulletin de la participation au bénéfices

Bulletin de la Semaine

Bulletin de la Société d'économie politique

Les Cahiers Bleus

Cahiers du Cercle Proudhon

Cahiers des États Généraux

Cahiers de la Quinzaine

Cahiers du Monde Russe

Le Carnet de la Semaine

Le Chambard socialiste

Les Chantiers coopératifs

Clarté

La Coopération Culturelle

Le Correspondant

*La Critica. Rivista di Letteratura, Storia e
Filosofia*

Le Devenir social

La Documentation Catholique

Documents du Progrès

Il Divenire sociale

Educazione fascista

Entretiens politiques et littéraires

L'Esprit

Les Essais nouveaux

L'Étoile bleue

Études

Études Sociales et Politiques. Cercle Joseph de Maistre

Exposition universelle internationale de 1889 à Paris. Rapports du Jury international

L'Express du Midi

La Foi Catholique: Revue critique anti-kantiste

La Gaceta Literaria

Le Génie civil. Revue générale des industries françaises et étrangères

Gerarchia

La Grande Revue

Les Hommes du jour

L'Humanité Nouvelle

Journal de la société statistique de Paris

Journal officiel de la République française.

Débats parlementaires. Chambre des députés

Journal officiel de la République française.

Débats parlementaires. Sénat

La Justice

Le Libre

La Lutte des jeunes

Les Marches de l'Est

Il Marzocco

Mercure de France

Le Mois littéraire et pittoresque

Le Monde Illustré

Le Monde Nouveau

Le Mouvement socialiste

Le Musée social

Le Nouvel Âge

Nouvelle Revue Française

Nouvelles Annales de la Construction

L'Œuvre

L'Opinion

L'Ouvrier des deux mondes

La Pace

Pages Libres

Le Petit Versaillais

La Petite Gironde

Polybiblion. Revue bibliographique universelle,

La Réforme sociale

Revista de Occidente

La Révolte

Le Révolté

La Révolution prolétarienne

Revue agustinienne

La Revue Blanche

Revue Catholique des institutions et du droit,

Revue du clergé français

Revue Critique des Idées et des Livres

Revue des Deux Mondes

Revue d'Économie politique

Revue de l'Exposition Universelle 1889 i Revista de la Exposición universal de 1889

Revue des grands procès contemporains

La Revue Hebdomadaire

Revue des Institutions de Prévoyance

Revue de métaphysique et de morale

Revue du Nord

La Revue de Paris

Revue philosophique de la France et de l'Étranger

Revue pratique d'apologétique

Revue des questions historiques

Revue des Revues

La Revue social

La Revue socialiste

Revue du syndicalisme français

Revue thomiste. Questions du temps présent

La Revue universelle

La Revue des vivants. Organe de la génération de la guerre

La Science sociale

La Semaine Littéraire

Société d'économie et de science sociales

La Société Nouvelle

Le Supplément de La Gazette de France

Syndicalisme chrétien

L'Universelle Exposition de 1889 illustrée

La Vie ouvrière

La Vigne française

La Voix du Peuple

Enllaços i links de consulta

Ressources numériques en histoire de l'éducation, Service d'histoire de l'éducation (SHE) i Laboratoire de recherche historique Rhône-Alpes (LARHRA):

<http://rhe.ish-lyon.cnrs.fr/?q=agregsecondaire_laureats_old#11830>